

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**CODEX CUMANİCUS VE
ERMENİ HARFLİ KIPÇAKÇADA
EKLEME YOLUYLA İSİM YAPIMI**

FATMA ŞENYÜZ

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

MART 2017

**CODEX CUMANICUS VE ERMENİ HARFLİ KIPÇAKÇADA EKLEME
YOLUYLA İSİM YAPIMI**

Fatma ŞENYÜZ

DOKTORA TEZİ

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

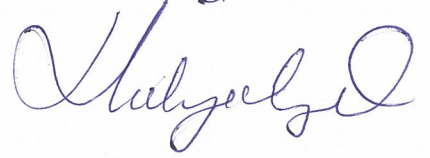
MART 2017

Fatma ŞENYÜZ tarafından hazırlanan “Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakçada Ekleme Yoluyla İsim Yapımı” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Türk Dili Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL

Türk Dili ve Edebiyatı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Başkan: Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

Türk Dili ve Edebiyatı, Hacettepe Üniversitesi

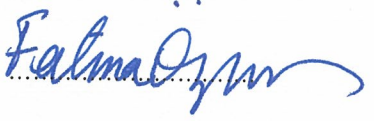
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye: Prof. Dr. Fatma ÖZKAN

Türk Dili ve Edebiyatı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye: Prof. Dr. Nurettin DEMİR

Türk Dili ve Edebiyatı, Hacettepe Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Üye: Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY

Türk Dili ve Edebiyatı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum

Tez Savunma Tarihi: 06.03.2017

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZER

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Fatma ŞENYÜZ

06.03.2017

CODEX CUMANİCUS VE ERMENİ HARFLİ KIPÇAKÇADA EKLEME YOLUYLA İSİM YAPIMI

(Doktora Tezi)

Fatma ŞENYÜZ

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Mart 2017

ÖZET

Bu çalışmada, genel olarak tarihî Kıpçak Türkçesinin (Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde) isim yapımını sağlayan isimden isim ve fiilden isim yapım ekleriyle türetilmiş isimler incelenmektedir. Çalışmada, giriş bölümü hariç, üç ana bölüm bulunmaktadır: birinci bölümde tarihî Kıpçak Türkçesi olarak değerlendirilen Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri tanıtılmakta ve bu eserler üzerine yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde söz konusu eserlerde isim türetiminde rol oynayan isimden isim ve fiilden isim yapım eklerinin tarihî gelişimi ve bu ekler ile türetilmiş isimlerin alındıkları kaynak çalışmalardaki anlam ve yer numaraları bulunmaktadır. Üçüncü bölümde ise, ikinci bölümde ele alınan tüm isimler ve yapısı çözümlenemeyen diğer isimler, alfabetik sıralı, tarihî karşılaştırmalı ve etimolojik izahlı olarak incelenmektedir. Çalışmanın sonuç bölümünde, incelenen isimlerdeki işlek eklerin yüzdelik dağılımları ve sadece söz konusu eserlerde görülen ekler hakkında bilgi verilmektedir.

Bilim Kodu : 301.4.044
Anahtar Kelimeler : Codex Cumanicus, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi, İsim Yapımı, Yapım ekleri
Sayfa Adedi : 677
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL

NOUN FORMATION BY MEANS OF ADDITION IN CODEX CUMANICUS AND
KIPCHAK TURKIC IN ARMENIAN SCRIPT

(Ph.D Thesis)

Fatma ŞENYÜZ

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

March 2017

ABSTRACT

In this study, nouns derived with suffixes that form noun from noun and noun from verb in historical Kipchak Turkish (in the texts of Codex Cumanicus and texts of Kipchak Turkish written with Armenian letters) are examined. The study consists of three main chapters except for the introduction: In the first chapter, Codex Cumanicus, which is considered as historical Kipchak Turkish, and Kipchak Turkish texts with Armenian letters are introduced and works on these texts are given as information. In the second chapter, the historical development of the suffixes that play a role in the derivation of noun from noun and noun from verb forms in the aforementioned texts are examined and the place numbers and meanings of the nouns derived with these suffixes in the sources are indicated. In the third chapter, all nouns that are discussed in the second chapter and other nouns whose structure can not be resolved are examined in terms of alphabetical order, historical comparison and etymological explanations. In the conclusion part of the study, the percentage distributions of the functional suffixes in the examined nouns and the suffixes only seen in the mentioned works are conveyed.

Science Code : 301.4.044
Key Words : Codex Cumanicus, Armeno-Kipchak, noun formation, formatives
Page Number : 677
Supervisor : Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL

TEŞEKKÜR

Öncelikle, beni Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleriyle tanıştıran ve bu konuda çalışmaya teşvik eden, elindeki pek çok kaynağı hiç çekinmeden benimle paylaşan ve karşılaştığım bütün güçlüklerde büyük bir sabır ve anlayışla yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, fikirleri ile çalışmama katkılarda bulunan değerli hocam Prof. Dr. Nurettin DEMİR'e ve çalışmamda sıkça yardım ve desteğini gördüğüm arkadaşım Arş. Gör. Musa SALAN'a katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

Çalışmam boyunca bana hep destek olan sevgili eşim Yakup ŞENYÜZ'e, biricik kızım Doğa ŞENYÜZ'e ve bu günlere gelmemde büyük pay sahibi olan aileme ve dostlarıma teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xii
1. GİRİŞ.....	1
2. CODEX CUMANİCUS VE ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİNİN TARİHİ ARKA PLANI, ESERLER VE YAPILAN ÇALIŞMALAR	7
2.1. Kuman – Kıpçaklar.....	7
2.1.1. Kuman Adı ve Menşei	7
2.1.2. Kıpçak Adı ve Menşei	9
2.1.3. Kuman – Kıpçakların Siyasî Tarihi	11
2.1.4. Kuman-Kıpçakların Diğer Kavimlerle İlişkisi.....	14
2.1.5. Kuman-Kıpçakların Hristiyanlığı Meselesi	15
2.1.6. Codex Cumanicus	16
2.2. Ermeni-Kıpçaklar ve Ermeni Harfli Kıpçakça	30
2.2.1. Ermeni-Kıpçaklar.....	30
2.3. Ermeni harfli Kıpçakça.....	36
2.3.1. Türk yazı dilleri içindeki yeri ve önemi.....	36
2.3.2. Adlandırılması	37
2.3.3. Aşamaları	38
2.3.4. Dilin yazımı ve transkripsiyonu/transliterasyonu	43
2.3.5. Ermeni harfli Kıpçakça eserler ve üzerine yapılmış çalışmalar.....	47
3. CODEX CUMANİCUS VE ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİNDE İSİM YAPIM EKLERİ	61
3.1. İsimden İsim Yapım Ekleri.....	61
3.1.1. +A	61

Sayfa

3.1.2. +Ak (< GAk).....	62
3.1.3. +(A)n.....	64
3.1.4. +ArI (<GArX).....	64
3.1.5. +Ar	67
3.1.6. +CA.....	68
3.1.7. +CAK.....	72
3.1.8. +CI	73
3.1.9. +çXk.....	83
3.1.10. +DA.....	85
3.1.11. +dAk	86
3.1.12. +DAn.....	87
3.1.13. +Daş	90
3.1.14. +DI	93
3.1.15. +dUrUk	94
3.1.16. +düz.....	96
3.1.17. +gAç.....	97
3.1.18. +(X)k.....	98
3.1.19. +kA	99
3.1.20. +(I)l	101
3.1.21. +lA	102
3.1.22. +lAyIn	104
3.1.23. +lX (< +lXg)	106
3.1.24. +lXk	126
3.1.25. +mA	137
3.1.26. +mAç.....	140
3.1.27. +mAk	140
3.1.28. +mAn	141
3.1.29. +mİş	142
3.1.30. +n ¹	143
3.1.31. +n ²	144
3.1.32. +nç / +nçX.....	147

Sayfa

3.1.33. + ıŋu	150
3.1.34. +rA	150
3.1.35. +rAk	151
3.1.36. +rU	153
3.1.37. +(s)I.....	154
3.1.38. +sI (< +sI-g)	156
3.1.39. +sul.....	157
3.1.40. +sUn < +sU+n.....	158
3. 1.41. +sXz	159
3.1.42. +ş.....	163
3.1.43. +t	165
3.1.44. t ²	166
3.1.45. +Ur	166
3.1.46. +z.....	166
3.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri	168
3.2.1. -A	168
3.2.2. -AcAK.....	170
3.2.3. -AnAk	170
3.2.4. -Ar, -Xr	171
3.2.5. -(X)ç.....	173
3.2.6. -çAk.....	174
3.2.7. -çI	174
3.2.8. -çIk	176
3.2.9. -dAş.....	177
3.2.10. -DXk	179
3.2.11. -g	179
3. 2. 12. -gA	182
3.2.13. -GAK.....	184
3.2.14. -GAn	185
3.2.15. -GI	188
3.2.16. -GU	189

Sayfa

3.2.17. -GXç.....	191
3.2.18. -GXn.....	193
3.2.19. -I	195
3.2.20. -(X)k ~ -(X)h.....	197
3.2.21. -Kal	203
3.2.22. -l	203
3.2.23. -m	204
3.2.24. -mA	207
3.2.25. -mAK.....	209
3.2.26. -mAkI.....	216
3.2.27. -mAKIİK	216
3.2.28. -mAKsIz.....	220
3.2.29. -mAn	223
3.2.30. -mAsIz.....	225
3.2.31. -mAz.....	226
3.2.32. -mI.....	227
3.2.33. -mİş	227
3.2.34. -mur.....	229
3.2.35. -(X)n.....	229
3.2.36. -(X)nç	232
3.2.37. -sA.....	234
3.2.38. -(X)ş	236
3.2.39. -(X)t.....	240
3.2.40. -U	241
3.2.41. -(X)z.....	243
4. CODEX CUMANİCUS VE ERMENİ HARFLİ KIPÇAKÇANIN ETİMOLOJİSİ VE TARİHİ KARŞILAŞTIRMASI.....	247
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	643
KAYNAKLAR	653
ÖZGEÇMİŞ	677

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 1.1. Ermeni harfli Kıpçakça metin yayınlarında farklı transkribe edilen Ermenice harfler ve standardizasyonu	4
Çizelge 1.2. Tarihî karşılaştırmada kullanılan kaynaklarda farklı biçimde yer alan transkripsiyon harfleri ve standardizasyonu	5
Çizelge 2.1. Ermeni alfabesi	44
Çizelge 2.2. Ermeni alfabesinde harf kombinasyonları	45

SİMGELER VE KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış bazı simgeler ve kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Simge	Açıklama
*	: Farazî biçimi gösterir.
-	: Fiil tabanı veya fiil tabanına gelen eki gösterir.
+	: İsimden isim yapan eki gösterir.
()	: Yardımcı ünlü veya yazıda olmayan ses eklemesi.
<	: Sözcüğün kaynağını veya gelişimini gösterir.
~	: Denk iki biçimi gösterir.
//	: Sesleri gösterir.
-	: Ünlülerde uzunluk gösterir.
A	: Yapım ekindeki hem /a/ hem de /e/ sesini gösterir.
D	: Yapım ekindeki hem /d/ hem de /t/ sesini gösterir.
G	: Yapım ekindeki hem /g/ hem de /ğ/ sesini gösterir.
I	: Yapım ekindeki hem /ı/ hem de /i/ sesini gösterir.
U	: Yapım ekindeki hem / u / h em de /ü/ sesini gösterir.
X	: Yapım ekindeki bütün yardımcı ünlüleri gösterir.

Kısaltmalar	Açıklama
AB	: Alğış Bitigi
AC	: L'arméno-Coman Et Les "Ephémérides" De Kamieniec (1604-1613)
AH	: Atebetü'l-Hakayık
Alm.	: Almanca
AOYarlık	: Altın Ordu, Kırım ve Kazan Yarlık ve Bitikler
Ar.	: Arapça
ay.	: Aynı
bkz.	: Bakınız
BV	: Baytaratü'l-Vâzih
C.	: Cilt
CC	: Codex Cumanicus
çev.	: Çeviren
DAK	: Dictionnaire Armeno-Kiptchak
DLT	: Divānū Lûgati-t-Türk Dizin Cilt IV
DLT 2014	: Dîvānu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)
DM	: Ed-Dürretü'l Mudiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye
DMWA	: A Dictionary of Modern Written Arabic
DPY	: Dokumentı na polovetskom yazıke
DS	: Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü
DTS	: Drevnetyurskiy Slovar'
ed.	: Editör
EDPT	: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish
EK	: Ermeni Kıpçakçası

Kısaltmalar	Açıklama
Erm.	: Ermenice
ETY	: Eski Türk Yazıtları
EUTG	: Eski Uygur Türkçesi Grameri
EUTS	: Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
Far.	: Farsça
Fr.	: Fransızca
GT	: Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)
Hak.	: Hakasça
haz.	: Hazırlayan
HŞ	: Hüsrev ü Şîrîn
IB	: İrk Bitig
İKPÖ	: İyi ve Kötü Prens Öyküsü
İM	: İrşâdü'l-Mülük ve's Selâtîn
MED	: Mongolian-English Dictionary
Moğ.	: Moğolca
Kar.	: Karay/Karayim Türkçesi
KB	: Kutadgu Bilig
KE	: Kıssaşü'l-Enbiyâ
KF	: Kitabu Fi'l – Fıkh Bi – Lisani't Türki
Kİ	: Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Etrâk
KK	: El-kavânînü'l-küllîyye li-zabtî'l-lügati't-Türkiyye
KM	: Kitab-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî
KS	: Kıpçakskoye Pismennoye Naslediye

Kısaltmalar	Açıklama
KSE	: Abbâs İbni Hamza es-Sabrânî Kitabü'l-Ef'âl - Satır Arası Sözlük
KRPS	: Słownik Karaimsko-Rosyjsko-Polski
KW	: Komanisches Wörterbuch
ME	: Muḳaddimetü'l-Edeb
MED	: Mongolian-English Dictionary
MG	: Munyetü'l-Ġuzāt
MM	: Mu'înü'l-Mürîd
MT	: Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî
NF	: Nehcü'l-Ferâdis
OKTS	: Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı
OTG	: Orhon Türkçesi Grameri
OTWF	: Old Turkic Word Formation
PED	: Persian-English Dictionary
Pol.	: Polonyaca
PT	: An Armeno –Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish wars
RKT	: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Ryland Nüshası)
Rus.	: Rusça
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SUyg.	: Sarı Uyurca
TB	: Töre Bitigi
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	: Türk Dil Kurumu

Kısaltmalar	Açıklama
TS	: Türkçe Sözlük
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TZ	: Ettuhfet-üz- Zekiyye fil-Lûgat-it- Türkiyye
Uk.	: Ukraynaca
Üİ	: Üç İtigsizler
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları
YTS	: Yeni Tarama Sözlüğü
yy.	: yüzyıl

1. GİRİŞ

Kıpçak Türklerinin konuşma dili, Ermeni harfli Kıpçakça metinler hariç, yazı dili olarak kullanılmamıştır. Türkoloji literatüründe Kıpçakça ve Kıpçak Türkçesi olarak adlandırılan eserlerden *Codex Cumanicus* yazı diline ait değildir; Kıpçak ağzından yapılan derlemelerden ibarettir. Mısır'daki Memlûk döneminde yazılan edebiyat, din, siyaset, atçılık, okçuluk gibi alanlardaki eserler ise Kıpçak ağzına değil, döneminin standart yazı diline ait eserlerdir. Bu yazı dilinin Harezmi Türkçesinden çok az farkı vardır ve o da Harezmi Türkçesi gibi Karahanlı ile Çağatay Türkçeleri arasında bir geçiş dönemini temsil eder. Harezmi eserleri Karahanlı dönemine, Memlûk eserleri Çağatay Türkçesine daha yakındır. Memlûk döneminde yazılan gramer ve sözlükler de çoğunlukla standart dile aittir. Ancak zaman zaman Kıpçak ve Türkmen (Oğuz) ağzı özelliklerini de kaydederler. Bunlardan sadece *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye* yazarı, doğrudan doğruya Kıpçak dilini esas aldığını belirtmiştir (Ercilasun 2009: 382). Bu sebeple Kıpçak Türkçesinin tarihi biçimini araştırmada *Codex Cumanicus* ile Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri sağlam bir kaynak teşkil etmektedir (Çengel 2008: 255).

Bu tez çalışmasında *Codex Cumanicus*'ta ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserlerinde ekleme yoluyla isim yapımı incelenmektedir. İncelenen eserler hacimli olduğu için konu isim yapımı olarak sınırlandırılmıştır.

Çalışmada tarihî Kıpçak Türkçesinin isim yapımını sağlayan isimden isim ve fiilden isim yapım ekleri tespit edilmekte ve etimolojik sözlüklerle desteklenerek tarihsel karşılaştırmalar yapılmaktadır. Tarihî Kıpçak Türkçesinin isim yapımını sağlayan eklerindeki işlevsellik ve sıklık değerlendirilmektedir. Bu sayede Türk dilinin tarihî bir dönemi isim yapımı konusunda tüm yönleriyle ele alınmaktadır.

Çalışma öncelikle *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi olarak belirlenen iki Kıpçak sahası ve bu sahadaki türemiş isimler ile sınırlıdır. İsim yapımı konusunda basit ve birleşik isimler asıl inceleme verisi olarak kullanılmamıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde *Codex Cumanicus* hakkında detaylı bilgi verilmiş ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi dönemine ait eserler ve bu eserler üzerinde yapılmış çalışmalar detaylı olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde isim yapım ekleri *isimden isim yapım ekleri* ve *fiilden isim yapım ekleri* olarak iki ana başlıkta incelenmektedir. Burada incelenen eklerin tarihî gelişimi ve işlevi hakkında detaylı bilgi verilmektedir.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, üçüncü bölümde ek başlıkları altında verilen isimlerin Eski ve Orta Türkçedeki tarihî tanıkları ile etimolojik yorumları verilmektedir. Bu bölüm alfabetik düzendedir.

Codex Cumanicus ile ilgili isim verisi temel olarak Kaare Grønbech'in 1942 yılında yayınlamış olduğu *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus* adlı çalışmadan alınmış olmakla beraber tartışmalı örneklerde Kont Geza Kuun tarafından 1880 yılında yayınlanan *Codex Cumanicus. Bibliothecæ ad templum Divi Marci Venetiarum* adlı çalışma, Vladimir Drimba tarafından yayınlanan 2000 yılında yayınlanan *Codex Cumanicus. Édition diplomatique avec fac-similés* ve 2015 yılında Prof. Dr. Mustafa Argunşah ve Doç. Dr. Galip Güner tarafından yayınlanan *Codex Cumanicus* adlı kaynaklardan yardımcı çalışmalar olarak faydalanılmıştır. Ermeni harfli Kıpçak metinleri için fiil verilerinin alındığı kaynaklar ise kronolojik sırası ile şöyledir: Jean Deny, *L'Arméno-Coman et les Ephémérides de Kamieniec* (1604-1613), 1957; T. I. Grunin, *Dokumentı na polovetskom yazıke XVI. v. (Sudebnie aktı Kamenets-Podolskoy Armyanskoy obşçini)*, 1967; E. Tryjarski, *Dictionnaire Arméno-Kiptchak D'après Trois Manuscrits des Collections Viennoises*, 1968-1972; E. Schütz, *An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620-21*, 1968; E. Schütz, *An Armeno-Kipchak document of 1640 from Lvov and its background in Armenia and in the diaspora*, 1987; Nadejda Chirli, *Algış Bitigi, Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı*, 2005; Aleksandr Garkavets, *Kıpçakskoe Pis'mennoe Nasledie III - Kıpçakski Slovar'*, 2010.

Eski Türkçe döneminde (VIII.-IX. yy.'lar) tarihî karşılaştırma yapmak için asıl kaynak olarak Sir Gerard Clauson'un 1972 tarihli *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı yayını seçilmiş, bu dönem için yardımcı kaynaklar olarak Hüseyin Namık Orkun'un *Eski Türk Yazıtları*; Talat Tekin'in *Orhon Türkçesi Grameri*; *Irk Bitig*; Sema Barutçu Özönder'in *Üç İtigsizler*; James Russell Hamilton'un *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Budhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü* (Çev. Vedat Köken); Ahmet Caferoğlu'nun *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* ve Kemal Eraslan'ın *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı eserlerinden faydalanılmıştır. Tarihî karşılaştırmanın Orta Türkçe ayağı Karahanlı, Harezmi-Altın Ordu ve Memlûk sahaları ile sınırlandırılmış ve şu kaynaklardan faydalanılmıştır: Divan için Besim Atalay, *Kâşgarlı Mahmud Divânü Lûgati-t-Türk C. IV*, 2006 ve Ahmet Bican Ercilasun'un *Divânü Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)* 2014; R. R. Arat, *Kutadgu Bilig III – İndeks* (Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), 1979; R. R. Arat, *Atebetü'l-Hakayık*, 2006; Aysu Ata, *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi*

(*Rylands Nüshası*) *Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar- Dizin)*, 2004; Aysu Ata, *Nehcü'l-Ferâd's III Dizin-Sözlük*, 1998; Aysu Ata, *Kışaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) II Dizin*, 1997; Recep Toparlı, M. Argunşah, *Mu'inü'l-Mürîd*, 2008; Nuri Yüce, *Mukaddimetü'l-Edeb, Hıvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası*, 1993; A. K. Borovkov, *Leksika Sredneaziyatskogo Tefsira XII-XIII vv.*, 1963; A. Melek Özyetgin, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*, 1996; Ahmet Caferoğlu, *Abu Hayyân Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, 1931; Recep Toparlı, M. Sadi Çöğenli, Nevzat H. Yanık, *El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabtî'l-Lügati't- Türkiyye*, 1999; Recep Toparlı, *Ed-Dürretü'l Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*, 2003; Recep Toparlı, *İrşâdü'l-Mülük ve's Selâtîn*, 1992; Recep Toparlı, M. Sadi Çöğenli, Nevzat H. Yanık, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türki ve Acemî ve Mugalî*, 2000; Besim Atalay, *Ettuhfet-üz- Zekiyye fil-Lûgat-it- Türkiyye*, 1945; Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Seyf-i Sarâyî, Gülistan Tercümesi*, 1989; Emin Eminoğlu, *Abbâs İbni Hamza es-Sabrânî Kitabü'l-Ef'âl –Kıpçakça Satır Arası Sözlük*, 2011; M. Emin Agar, *Kitabu Fi'l – Fıkh Bi – Lisani't Türki (İnceleme – Metin-Sözlük)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 1989; Abdurrahman Özkan, *Kitab-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerikandî* (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), 1994; Mustafa Uğurlu, *Munyetü'l-Ğuzât Metin-İndeks*, 1987; Mehmet Emin Agar, *Baytaratü'l-Vâzih (İnceleme-Metin-İndeks)* (Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi), 1986.

Ermeni alfabesinde /ç/, /k/, /r/, /t/ seslerinin nefesli varyantları olduğu, bunlar Ermeni harfli Kıpçak metinlerinde bir kurala bağlı olmadan karışık kullanıldığı, bu alfabede /ö/, /ü/'yü gösteren özel karakterler olmadığı ve normalde /a/ sesini gösteren harfin /e/ gibi de okunma ihtimali olduğu için bu sahanın çalışmaları bu karakterleri translitere etme ile transkribe etme arasında farklılıklar göstermişler, bu da aslında aynı yazılışa sahip sözcüklerin pek çok değişik şekilde yazılmasına sebebiyet vermiştir. Bundan dolayı bu çalışmada söz konusu karışıklığı ortadan kaldırmak için tam anlamıyla değil, fakat kısmi bir standardizasyona gidilmiştir:

Çizelge 1.1. Ermeni harfli Kıpçakça metin yayınlarında farklı transkribe edilen Ermenice harfler ve standardizasyonu (Salan 2016: 4).

ERMENİ-KIPÇAKÇASI ÇALIŞMALARINDA FARKLI TRANSKRİBE EDİLEN HARFLER												
	Ա ա		Չ չ		Զ ք		ու+ւ		Օ օ		Թ ք	
	DOĞU ERM.	BATI ERM.	DOĞU ERM.	BATI ERM.	DOĞU ERM.	BATI ERM.	DOĞU ERM.	BATI ERM.	DOĞU ERM.	BATI ERM.	DOĞU ERM.	BATI ERM.
	/a/		/tʃ/	/dʒ/	/kɤ/				/o/		/tʰ/	
TRYJARSKİ	a		չ		ք		o		o		թ	
GARKAVETS	a/ä		չ		k		o(?)		o		t	
DENY	a		չ		k		o		o		t	
GRUNİN	a*		չ		ք				o		թ	
SCHÜTZ	a(ä?)*		չ (č')		k (k)*		av		o (ó?)		ť*	
CHIRLI	a		չ		k		o*		o		ť	
STANDART	e***		չ		k				o		t	
	* İnce sıralı sözcüklerde köşeli parantez içinde bu harf yerine ä kullanılmıştır.				*Dizinde k şeklindedir.		*Sözcük başında				*Dizinde t şeklindedir.	
	**Schütz: "In the second and subsequent syllables: ä, ä ʔ"											
	***Kullanıldığı hecenin önünde ince sıralı ses varsa											

Tarihî karşılaştırmada kullanılan diğer eserlerde pek çok araştırmacı, transkripsiyon konusunda kendi tercihlerini ortaya koymuştur. Bunların her birini kendi transkripsiyonları ile vermek verilerin sunumunda karmaşa yaratacağı için bu çalışmada transkripsiyon için bir standardizasyon belirlenmiştir:

Çizelge 1.2. Tarihî karşılaştırmada kullanılan kaynaklarda farklı biçimde yer alan transkripsiyon harfleri ve standardizasyonu (Salan 2016: 4)

DÖNEM	ÇALIŞMACI	/æ/	/dʒ/	/tʃ/	/θ/	/ð/	/g/	/ɣ/	/ʔ/	/q/	/ŋ/	/j/	/β/	/j/
ESKİ TÜRKÇE	CLAUSON	e	c	ç	d	é	ğ	x	ı	k	ŋ	ş	w	y
	DTS	ä	ç	ç	ð	e	γ	χ	ĩ	q	ŋ	š	v	j
	RÖHRBORN	ä	—	ç	d	e	g	h	ı	k	ŋ	š	v	y
	ERDAL	ä	—	ç	d	e	g	x	ı	k	ŋ	š	v	y
KARAHANLI TR.	ARAT KB	e	c	ç	d	—	ğ	h	ı	k	—	ş	v	y
	DANKOFF	ä	j	ç	d	e	γ	x	—	q	ŋ	š	w	y
	BOROVKOV	ä	дж	ч	ð	e	б	x	ĩ	қ	н	ш	w	j
	ARAT AH	e	c	ç	d	—	ğ	h	ı	k	—	ş	v	y
	ATA RyI.KT.	e	c	ç	d	é	ğ	h	ı	k	—	ş	w	y
HAREZMİ-ALTIN ORDA TR.	YÜCE	e	c	ç	d	é	ğ	h	ı	k	—	ş	v	y
	ATA Kenb.	e	c	ç	d	é	ğ	h	ı	k	ŋ	ş	w	y
	ECKMANN	e	c	ç	d	é	ğ	h	ı	q	—	ş	w	y
	TOPARLI-ARGI	e	c	ç	d	é	ğ	h	ı	k	ŋ	ş	w	y
	SAĞOL	e	c	ç	d	—	ğ	h	ı	k	ñ	ş	w	y
	TAYMAS	e	c	ç	d	—	g,ğ	h	ı	k	ñ	ş	v	y
	ZAJAČZKOWSKI	ä	č	ç	d	e	γ	h	y	q	ɖ	š	w	j
	NADJIB	a	ж	ч	—	e	ф	х	б	қ	н	ш	в	й
	ÖZYEĞİN	e	c	ç	—	—	ğ	h	ı	k	—	ş	w	y
	CAFEROĞLU	ä	c	ç	—	—	ğ	x	ı	q	ŋ	ş	v	y
MEMLÜK-KIPÇAK TR.	ATALAY	e	c	ç	—	é	g	x	ı	k	ng	ş	v	y
	ZAJAČZKOWSKI	ä	č	ç	d	e	γ	h	y	q	ɖ	š	v	j
	TOPARLI ELS	e	c	ç	—	—	ğ	h	ı	k	ñ	ş	v	y
	TOPARLI İM	e	c	ç	—	—	ğ	h	ı	k	—	ş	w	y
	TOPARLI vd. T	e	c	ç	—	—	ğ	h	ı	k	ñ	ş	v	y
	TOPARLI vd. K	e	c	ç	—	—	ğ	h	ı	k	ŋ	ş	v	y
	TOPARLI vd. D	e	c	ç	—	—	ğ	h	ı	k	ñ	ş	v	y
	KARAMANLIO	e	c	ç	—	—	ğ	h	ı	k	—	ş	v	y
	ÖZTOPÇU	ä	c	ç	—	e	ğ	h	ı	q	ñ	ş	v	y
	ÖZGÜR	e	c	ç	—	—	ğ	h	ı	k	ñ	ş	v	y
	UĞURLU	e	c	ç	—	—	ğ	h	ı	k	—	ş	v	y
	AGAR	e	c	ç	—	—	ğ	h	ı	k	ñ	ş	v	y
	HEXAGLOT	e	j	ç	—	—	ğ	—	ı	q	ng	š	v	y
	EMİNOĞLU	e	c	ç	d	—	ğ	h	ı	k	ŋ	ş	v	y
	İZBUDAK	e	c	ç	—	—	ğ	h	ı	k	ng	ş	v	y
CC VE ERMENİ-KIPÇAK TR.	GRØNBECH	e	ğ	ç	—	—	γ	χ	y	q	ŋ	š	v	j
	TRYJARSKI	e	dž	ç	—	é	γ	χ	ĩ	—	ng	š	v	j*, y
	GARKAVETS	ä	dž	č (č)	—	e, e	γ	χ	ĩ	q	ŋ	š	w	y
	DENY	e	dž	ç	—	—	ğ	h	ı	—	ng	š	v	y
	GRUNİN	e	дж	ч	—	—	г	x	ы	—	н	ш	в	j
	SCHÜTZ	e	j	ç	—	—	γ	χ	y	—	ng	š	v	j
	CHİRLİ	ÿe, a	c	ç	—	e	ğ	h	ı	—	ŋ	ş	v	ÿ, y
STANDART		e	c	ç	d	é	ğ	h	ı	k	ŋ	ş	v	y

Dördüncü bölümde, incelenen verilerin sunumunda bazı tasarruflarda bulunulmuştur. Bunlar maddeler hâlinde şöyledir:

Dördüncü Bölümde:

- Derlemdeki veriler sunulurken, varsa öncelikle CC örneğine ilk sırada yer verilmiş, devamında ise Ermeni Kıpçak eserleri basım yılları dikkate alınarak en eskiden en yeniye doğru sıralanmıştır.
- İsim yapım ekli sözcükler değerlendirilirken tüm örnekler incelenmeyip, fonetik, morfolojik ve semantik özelliklerine göre önemli olduğu düşünülen kelimeler incelenmiştir. Özellikle Garkavets *—mAk* ekli bütün kelimeleri madde başında ele almıştır. *—mAk* ekli örneklerde kalıplaşma ve kalıcı isim oluşturma durumu değerlendirilip incelemeye tabi tutulmuştur.

- Eş sesli veriler Romen rakamı ile sıralanmıştır. Bunun dışında parantez içinde verilen rakamlar da bulunmaktadır.
- Araştırmacılar, emin olmadıkları durumlarda soru işareti “?” kullanmışlardır. Çalışma bünyesinde tereddüt edilen unsurların bunlardan ayrılması için soru işareti parantez içinde “(?)” kullanılmıştır.
- Garkavets bazı kelimelerin açıklamasında kısaltmalar kullanmıştır, çalışmada gereken durumlarda bu kısaltmalara yer verilmiştir.
- *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden alınan örneklerden hemen sonra çift tırnak içinde tercüme yapılmıştır; fakat kelimenin asıl anlamı için bu tercümeden ziyade kelimenin kendi dilindeki anlamı dikkate alınmalıdır.
- *Codex Cumanicus* için Grønbech neşri ele alınmıştır, buradaki kelimeler Almanca’dan Türkçeye çevrilmiştir; fakat gerekli durumlarda Grønbech neşrinin Kemal Aytaç tarafından yapılan çevirisinden (*Kuman Lehçesi Sözlüğü*, 1992) ve Prof. Dr. Mustafa Argunşah ve Doç. Dr. Galip Güner tarafından yayınlanan *Codex Cumanicus* adlı kaynaktan da istifade edilmiştir.
- Tryjarski’nin çalışmasında veriler hem Leh hem de Fransız dilinde tercüme edilmiştir. Hem genel geçer bir dil olması hem de Deny’nin çalışmasının da Fransız dilinde neşredilmiş olması sebebiyle bu tercümelerden Fransızca olan esas alınmıştır.
- Kullanılan kimi kaynaklarda anlamlar numaralandırılarak birbirinden ayrılmıştır. Bu durum tarihî karşılaştırma yapılan dördüncü bölümde korunmuştur.
- Tarihî karşılaştırma yaparken normal metin içi yapılan atıftan farklı olarak “çalışmanın kısaltması”, “virgül” ve “sayfa numarası” belirtilmiştir: (KS, 165; AB, 223) vb. Diğer durumlarda merin içi atıf uygulanmıştır.

2. CODEX CUMANICUS VE ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİNİN TARİHİ ARKA PLANI, ESERLER VE YAPILAN ÇALIŞMALAR

2.1. Kuman – Kıpçaklar

2.1.1. Kuman Adı ve Menşei

Kuman – Kıpçakların IX-XIV. yüzyıllar arasında Orta Asya'dan, İdil-Yayık, Don, Aşağı Dneper, Tuna (bugünkü Macaristan) kıyılarına kadar uzanmış olan geniş coğrafi sahada yayılmış olması ve bu münasebetle başka milletlerle çeşitli coğrafyalar ve alanlarda temas kurmaları, bu Türk boyuna Batı dünyası tarafından değişik adlar verilmesine sebep olmuştur (Çağatay 1944: 760).

Başlangıçta birbirlerine oldukça yakın iki ayrı topluluk olan Kumanlar ve Kıpçaklar, XIII. yüzyılda kurulan Kuman-Kıpçak federasyonunun ardından tek bir etnik grup hâline gelmişlerdir (Çengel 2012: 18).

Adlarının mana ve menşei ile kavmi takipleri uzun yıllardan beri münakaşa edilmekte olan Kumanlar, kaynaklarda başka isimler altında zikredilmişlerdir. Bu bakımdan bozkırlı Türk toplulukları arasında istisna teşkil ederler. Onlara Bizanslılar ve Latinliler “*Kumanos*, *Kumanoi*”, Ruslar “*Polovest*”, Almanlar ve diğer batılı milletler “*Fablen*, *Falones*, *Valoni*, *Valwen*, *Pallidi*”, Ermeniler “*Khartes*” Macarlar “*Kun*”, İslam kaynakları “*Kıpçak*” demişlerdir (Kafesoğlu 2003: 185).

Kuman kavim adının etimolojisi hakkında çeşitli görüşler mevcuttur.

Macar Türkoloğu J. Németh'in kendisinden öncekilerin delilleriyle de desteklediği 1940 yılında yazdığı “*Die Volksnamen quman und qun*” başlıklı tarihî ve filolojik araştırmasına göre *Kuman* kavim adı, Türkçe *kuu* (< **kub*) ‘falb, bleich’ “sarı, renksiz, uçuk renkli” kelimesinden gelmektedir. J. Németh, Radloff'un *kub* > *kuw* > *kuu* (telafi uzunluğu); krş. *ku* “solgun, sarışın, koyu sarı” (Radloff, Slovar 2, 882); *kuv* “bleich, blass, falb” (KW, 205) fonetik açıklamasını delil göstererek, özellikle *b*n ~ m*n* grubunda *b ~ m* değişmesinin Türk lehçelerinde sıkça görülen bir ses olayı olduğunu belirtmiştir (Kononov 1976: 520).

Yine Macar Türkoloğu J. Németh'e göre *kuuman* < *kuuman* kelimesi az bir ihtimalle de olsa *Türk-men*, *ğara-man*, *kög-men* kelimelerinin oluşumu gibi türetilmiş olabilir (Kononov 1976: 520). Bu görüşü L. Rásonyi'de benimsemiştir (1996: 136).

Pritsak, *Kuman* ve *Kun* kelimelerinin etimolojisi üzerinde durmuştur ve ona göre *kuman* kelimesinin sonundaki “n” harfi problem meydana getirmektedir. Karl Heinrich Menges’e göre bu +n eki, az rastlanan işlek olmayan eski tip bir çokluk eki -an/-en olabilir. Bu ek Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde *er* “erkek” kelimesinin çokluğu olan *er-en* “erkekler” kelimesinde görülmektedir (Pritsak 1995: 156). Menges¹, J. Németh’in kelimenin kökü hakkındaki görüşünü kabul etmiş ve *kuban* [< *kub] > *kuman* [< *kum] kelimesinde görülen ses olayını sondaki *n* sesinin benzeştirici etkisiyle, *b* sesinin *m* sesine değişmesi olarak açıklamıştır (Kononov 1976: 521).

Kononov’a göre kelimedeki ekin fonksiyonunu belirlemek çok önemlidir. Kelimede görülen +n ekinin küçültme görevinde olduğuna dair görüşler de vardır. Bu durumda *kuban* ~ *kuman* kelimesi “solgun sarıcık, açık kızıl sarıcık” vb. olarak, yani Rusçada küçültme ve sevimlilik belirten eş değer şekliyle yani *polovóy*, *pólovıy* kelimeleriyle tercüme edilirdi; fakat Kuman kavim adının Rusça eş değeri olan *Polovets* veya *Polovetsı* şekillerinde küçültme ve sevimlilik anlamı yoktur. Bu önemli husus, *kuman* kelimesinde bulunan +n ekinin topluluk ve çokluk görevinde olduğunu ispat etmiştir (1976: 524).

Kuman adının önce bir şahıs adı olduğu; daha sonraları ise bütün bir kabileyi ifade eden bir ad şekline geldiği konusunda rivayetler söz konusudur. Ayrıca Rus vakayinamelerinde Kuman adını taşıyan bir başbuğun varlığından da bahsedilmektedir (Kurat 1972: 184).

Kuman-Kıpçaklar için zikredilen isimlerden *Kun* ve *Kuman* adlarının manası da tartışılmıştır. Németh’ e göre *kuman* kelimesi Kumanların kendi Türk isimleridir, bu ad onlara herhangi bir yabancı millet tarafından verilmemiştir (Çağatay 1944: 760).

Adlarının ilk defa geçtiği Rus kroniğinde aynı cinsten oldukları belirtilen Kumanlar, daha ziyade dış görünüşleri ile tanıtılmak istenmiştir. Doğudaki ve batıdaki kaynaklar Kumanların kumral saçlı, sarışın oldukları konusunda fikir birliği yapmışlardır. Rusçadaki *Polovets* adı “beyazımsı sarı, sarımtırak”, Almancadaki *Falben* “beyazımsı sarı” demektir. Ermenicedeki *Khartes* de aynı anlamdadır (Kurat 1972: 71).

¹ Detaylı bilgi N. Kononov’un makalesinde bulunmaktadır, bu makale Mustafa Uğurlu tarafından tercüme edilmiştir: “It is very possible that both qum and quma are derived from the same Altaic root *qu-: *qu-m; *qu-ba / -ma, which might account for the fact that the semantic spectrum of some derivatives from *qum* overlaps that of *quba*, *quma*, K. H. Menges: The Oriental Elements, 13.”

2.1.2. Kıpçak Adı ve Menşei

“Fin bilim adamı G. Ramstedt 1909’da Moğolistan’a yaptığı seyahat sırasında Selenge Nehrinin güneyindeki Mogan Şine- Usu Çanağında runik yazılı bir kitabe bulmuştur ve bu yadigârı ilk keşfeden kişi olarak da “Şine-Usu Kitabesi” veya bir başka yerde “Selenge Kayası” adını vermiştir. Kitabenin kuzey tarafında yer alan *Türk Kıpçak elig yıl olurmış* (BÇ K 4) şeklindeki yarı bozuk satırı Ramstedt ‘Türk-Kıpçaklar elli yıl oturmuş (yönetmiş)’ şeklinde okumuştur. Gerçekten de Türkler 671-742 yılları arasında Uygurların başını çektikleri Tokuz Oğuzları hâkimiyet altına almışlardı. Her ne kadar Ramstedt’in ibarenin Türk – Kıpçaklar şeklinde bitişik okunması yolundaki teklifi gramer açısından doğru kabul edilebilirse de genel kabul görememiştir; çünkü kitabeler iki etnoniminin tek şekilde yazılarak birleştirilmesini veya özdeşleştirilmesini teklif etmezler. Bu nedenle runik metinlerde fasılasız yazılan etnonimlerin müstakil isimler olarak “Türkler” ve “Kıpçaklar” şeklinde okunması gerektiği kabul edilmelidir (Klyashtorny 2004:127-128).

Uygur dönemine ait *Şine-Usu* yazıtında Köktürkler için kullanılan ve tartışmalı olan *Tür(k) (Kı)bçak* ibaresi bir kenarda tutulursa, İslam öncesi kaynaklarda *Kuman* ve *Kıpçak* etnonimlerine rastlanmaz. *Kıpçak* adı, ilk defa 1077’de kaleme alınan *Divanü Lügati’t-Türk*’te geçer. Kaşgarlı Mahmud’un, Divan’da Kıpçak adını Oğuzlarla birlikte sıkça zikretmesi, Kıpçakların XI. yüzyıl Türk dünyasında önemli bir etno-lengüistik birlik olduğuna işaret etmiştir (Çengel 2012: 18).

Kıpçak kelimesi *Codex Cumanicus*’ta sadece memleket ismi olarak geçmiştir (Gabain 1988b: 68)

Kıpçak adı hakkında Karahanlı Türkçesi dönemi içinde ayrı veriler bulunmaktadır. (DLT 2014: 710)da *Ƙıwçak* ‘Türklerden bir boy’; ‘Kaşgar’a yakın bir yer adı’; *Ƙıwçakla-* ‘Kıpçak saymak’; *Ƙıwçaklan-* ‘Kıpçak kılığına girmek’ anlamlarıyla kayıtlıdır.

Kutadgu Bilig’de bu kelime dört yerde geçmektedir. *negü tir eşitgil kişi alçaķı / köÆül til kiçig tut ay er kıwçakı* (2477. beyit) (Arat 1999: 261) “Alçakgönüllü insan ne der, dinle / Ey boş insan, gönlünü alçak ve dilini kısa tut.”; *Yalawaç yawuz bolsa kıwçak kowı / Siziksiz tüker anda bekler suwı* (2639. beyit) (Arat 1999: 277) “Elçi kötü, kof ve boş olursa, onun gittiği yerde / Şüphesiz ki beylerin itibarı kaybolur.”; *Bu yalÆuz yoriğlı kişi kıwçakı / Kişike tusulmaz bolur ay aķı* (3407. beyit) (Arat 1999: 343) “Ey cömert, bu tek başına yaşayan /

Yabani adamın başkasına faydası bulunmaz.”; *Bu kıwçak kowı dünya kiçki ajun / neçe beg qarıttı qarımaz öztün* (5133. beyit) (Arat 1999: 512) “Bu kof ve boş dünya çok eski bir âlemdir / O nice beyleri yaşlandırdı, kendisi yaşlanmaz.”

DLT’te geçen bu gibi kullanımlar Kıpçaklar için bir olumsuz bir anlam içermezken, KB’de geçen ibarelerde *Kıwçak* kelimesinin “şanssız, yabani” gibi olumsuz anlama sahip olduğu görülmektedir.

Radloff’a göre Kutadgu Bilig’de *Kıpçak* kelimesinin *kowı* kelimesi ile birlikte kullanılması, bu iki kelime arasındaki yakınlıktan kaynaklanmış olabilir. Halk inanışlarında da *Kıpçak* kelimesi *kowı* veya *kovuk* kelimeleri ile birleştirilmektedir (Hazai 1979: 125; Turan 1975: 40).

Oğuz Destanı’na göre, Oğuz Kağan’ın “İt Barak” ülkesini fethi sırasında beylerinden birinin karısı hamile kalmış, kocası da savaşta öldürülmüştü. Bu savaş yerinde kadının doğumu yaklaşınca yakınlardaki içi oyulmuş olan bir ağacın içinde çocuğunu doğurmuş. Durum Oğuz Kağan’a bildirilince, Kağan ona Türk dilinde ‘içi çürümüş ve oyulmuş ağaç’ anlamına gelen *Kıpçak* adını koymuş (Togan 1982: 26; Ölmez 1996: 238-239; Ögel 1998: 185-186). İranlı Tarihçi Reşidüddin *Câmiü't-Tevârih* adlı eserinde *Kıpçak* / *Kıwçak* adını ‘çürümüş, yıpranmış bir ağaç kovuğu’ şeklinde açıklayarak *Kutadgu Bilig* ve efsanelerde geçen anlamları doğrulamıştır (Özkan 1997: 25). Rasovsky’e göre *Kıpçak* kelimesi bir Türk kavmi olan Kimeklerin bir kabilesinin ismidir ve zamanla bu kelimenin bütün Kimekler için kullanılmıştır (Rasonyı 1939: 409; Hazai 1979: 126).

Kavim adı olan *Kıpçak* kelimesinin etimolojisine dair farklı görüşler vardır. Brockelmann ve Marcel Erdal kelimeyi *Kutadgu Bilig*’de verilen anlamdan hareketle *kıwı* “boş, süreksiz, kısa” (KB, 253) kökünden isimden isim yapma eki *çak* ile türetmiştir (Brockelmann 1954: 92; Erdal 1991: 461).

Kıpçak kelimesi için ‘hareketli, yerinde durmaz’ anlamları verilip *kıpır+da-* fiilinden türetenler de vardır (Kafesoğlu 2003: 186).

Kononov’a göre ise Kavim adı olan *Kıpçak* < **kub-a*; *ç-ak* kelimesinden gelmektedir; *-aç* küçültme eki, *-ak* ise topluluk ekidir. *kub-aç-ak* şeklinin **kub-aç-ak* şekline değişmesi, ses yönünden benzer şu örnekle ispat edilebilir: Uyurca *kav*

“sevinç”, *kıvan-* = *kuhan-* “sevinmek”. Öyle ise, *kıpçak* < *kıbçak* < **kib-aç-ak* kelimesinden gelmektedir (1976: 525).

Kononov, sonuç olarak, genetik olarak birbirine yakın olan *Kuman* ve *Kıpçak* kavim adının **kub* kökünden geldiğini, çeşitli fonetik ve morfolojik gelişmeleri yansıttığını ve küçültme ve topluluk eklerini bünyesinde bulundurduğunu düşünmektedir (1976: 526).

2.1.3. Kuman – Kıpçakların Siyasî Tarihi

Kumanların tarihine dair, şimdiye kadar çok eser yazılmamıştır. *Kıpçak* kelimesi VIII. yüzyıldan itibaren Türkler ve İslâmî tarih ve coğrafya edebiyatında, *Kuman* kelimesi de 1055’ten itibaren eski Rus metinlerinde geçmeye başlamıştır (Pritsak 1995: 153). Kumanların tarihine dair bilgi eski kaynaklardan Çin Arap tarihçilerinden, daha sonraları Bizans, Rus ve Macar vakıa-nûvislerinden alınmaktadır (Çağatay 1944: 760). Kıpçak ve Kıpçaklar için kullanılan diğer kelimelerin kaynaklarda ilk rastlanıldığı tarihler belli olsa da, bu kavmin tarih sahnesine ne zaman çıktığı henüz tam netlik kazanmamıştır. Bu konuda yazılmış en iyi çalışmalardan biri ünlü Alman bilgini Marquart’ın 1914’te neşrettiği “Über das Volkstum der Komanen” adlı geniş çaplı bir denemedir (Çağatay 1944: 760). Fakat Marquart’ın çalışmasının eksik olduğu düşünülmektedir; çünkü İlk kez Kıpçakların menşesine dair geniş bir araştırma yapmış olan Marquart, Kumanları Uzak Doğu’da Amur nehri dolaylarında yaşadığını düşündüğü “Murga” adlı bir Moğol kavminin “Kun” kabilesine bağlamıştır ve “fırka” sözünü kavmin adı sayarak “Murga” okumuştur (Gökbel 2000: 32; Kafesoğlu 2003: 168-169) ve Kıpçakların Avrupa’ya gelmelerinden önceki tarihleri hakkında inandırıcı neticeler ortaya koyamamıştır (Kurat 1937: 184); ancak Marquart, bu konuda çalışan araştırmacılara çok geniş alana yayılan Kumanların çeşitli etnik unsurlardan oluştuğunu göstermesi bakımından önemli bir çalışma yapmıştır. Bu etnik unsurların çoğunluğunu Türk asıllılar oluşturur ve başka Türkleşmiş, Moğol ve İran asıllı zümreleri de içinde barındırır (Golden 1996: 49).

Bazı tarihçiler de Kıpçakların ilk ortaya çıkışlarını VIII. asrın sonlarına kadar götürmekte ve o dönemde Kıpçakların merkezî Kazakistan çöllerinde yaşadıklarını belirtmektedirler. Onlara göre o dönemde Kıpçaklar, Kimekler, Başkurtlar ve Peçenekler ile komşudurlar. Kıpçakların tarih sahnesine çıkmalarını IX. yüzyıldan itibaren başlatanlar da vardır. Onlara göre, Kimeklerin daha IX. yüzyılda dağılmaya başladıkları ifade edilmektedir.

Bu asırda bile Kıpçakların müstakil bir Türk kavmi gibi zikrolunduğu ağırlıklı görüşler arasındadır. Aynı asırda Kimeklerden ayrılan Kıpçakların batıya doğru göç ederek Oğuzlara kuzeyden komşu oldukları belirtilmektedir. Kıpçakların bir taraftan nüfuslarının çoğaldığı, diğer taraftan muhtemelen Kimeklere mensup diğer bazı grupların katılması ile kuvvetlenerek X. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Oğuzları sıkıştırmaya başladıkları ve onların göçlerinde önemli bir etken oldukları görülmektedir. X. yüzyıldan başlayarak XI. yüzyılda Kimek adının ortadan kalkıp Kıpçak adının yaygınlaştığını bütün tarihçiler teyit etmektedirler ((<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=364331> (Erişim tarihi: 17.04.2016)).

X. yüzyılda Oğuzlarla Kimekler arasında yaşayan Kıpçakların Oğuzlarla çatışmaları Dede Korkut boylarına da yansımıştır (Ercilasun 2009: 361).

Kıpçakların tarih sahnesine çıkması ve tarihteki rolleri üzerinde derinlemesine çalışma yapan şahsiyetlerden biri de D. A. Rasovskij'dir. Onun bu konudaki teorisi şu şekilde özetlenebilir: “IX. ve X. yüzyılda İrtiş ve Ural arasında *Kimek* adlı bir Türk kavmi yaşamıştır. Bunlar Kumanlardır. Bunların bir oymağı Kıpçak idi. X. yüzyıldan başlayarak Kıpçak ismi yavaş yavaş bütün Kimeklere ad oldu. Uzak Doğu'da Kıtay Devleti'nin kuruluşu bozkır halklarını harekete geçirdi. Kıpçaklar bu yolla güney ve batıya ulaştılar. Bu ilerleyiş Orta Ural ile Don-Dnyeper arasındaki geniş bir cephede ortaya çıktı. Kendi önlerindeki Oğuzları kovalayıp takip etmeleri yaklaşık otuz sene devam etti. Kıpçak Devleti İrtiş ve Balkaş Gölü'ne kadar uzanır hale gelmişti. Kuzey sınırları Sibiry'a'da 5657 enlem dairesinde, kendileri için önemsiz olan orman bölgesine kadar ulaşıyordu. Avrupa'da Kama Nehri aşağı mecrası ve Bulgar Devleti, kuzeyde ise Ryazan, Novgorod-Syeversk ve Pereyaslavl Rus prenslikleri sınırdı. Güney sınırları da Don mansabından Volga mansabına oradan da Hazar Denizi ve Aral gölü kuzeyinde Talas ve Çu çevresinde Hvarizm komşusu olarak bulunuyordu. Bu fevkalâde geniş alanda kışın daha çok güneyde konaklıyorlar, yazın ise orman bölgesi kıyılarına, Karpatların, Uralların yamaçlarına ve Volga'nın batı kıyısındaki yaylalara çıkıyorlardı. Tam manasıyla birlik kuramayıp ancak tehlike anlarında bazı kısımlarının bir araya gelebildiği Kıpçaklar beş bölükten ibaretti. (<https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=364331> (Erişim tarihi: 17.04.2016)).

1. “Orta Asya bölüğü: Kumanların en eski ve birinci grubu XI-XII. yüzyılda Avrupa'ya göç etmeyip, ana yurtları olan Orta-Asya'da kalan gruptur. Bu gruba Kumanların en eski birliklerinden biri olan Emek ve Kanglı-Kumanları ile XII. yüzyılda yeni

oluşturulan grup girmektedir. Bu gruptaki Kumanların XI. yüzyıldaki kışlığı, Tyan-Şan ve Altay dağlarının etekleri ile Sır-Derya nehrinin aşağı bölgesidir. Yazlıkları ise kuzey ve kuzeybatının kilometrelerce uzağında, Batı Sibiry'a'nın ormanla kaplı bozkırları ile Ural'ın gerisi ve Kam'ın aşağısıdır.

2. Volga-Yayık bölüğü: Bu grup Asya ile Avrupa sınırına, Hazar Saksinleriyle Bulgar Hakanlığı arasındaki sahaya yerleşen gruptur. Bu gruptaki Kumanlar, Volga ile Yayık sahilleriyle, bu nehirlerin aşağı tarafındaki ağız kısmına kadar olan bölgeye göç etmişlerdir.
3. Donyeç-Don bölüğü: Kumanların üçüncü grubu Volga-Dyneper arasındaki bölgeye ve Dnyeper'in sol kolu boyuna göç eden Donyeç-Don grubudur. Güney-Rus kinyazlıklarının pek çoğuyla en sıkı ilişkiler kurup, iş yapan Kuman grubu bu gruptur. Bu grubun kışlık yeri Don'un aşağı kısmı ile Azak Denizi kıyısıydı.
4. Aşağı Dyneper bölüğü: Bu grup Dnyeper'in sağ tarafına göç eden Lukomor Kumanlarıdır. Bu belki de küçük bir gruptur ve yine belki de Kumanların güçlü Donyeç grubundan ayrılan Burdj-Oğlı kabilesinin bir bölümüydü. Bunlar Dnyeper limanının yanında kışladıkları için Lukomor Kumanları diye adlandırılmışlardır. Lukomor Kumanları yıllık yazarları tarafından ayrı bir grup olarak verilmişler ve genellikle de sol kıyısındaki Kumanlar ile karıştırılmışlardır.
5. Tuna Bölüğü: Tuna'nın aşağısından güney Karpatlar ve Rus, Galiç sınırlarına kadar göç eden Tuna grubudur.” (Rasovskij 1938: 172-183)

Batı tarafta bulunanların içlerine daha sonradan karışan kavimler olduysa da onlar kısa zamanda Kıpçaklaştılar (Rasony 1996: 139-140). Görüldüğü üzere Rasovsky'nin bu konudaki tezi Kıpçakların tarih sahnesine çıkışlarını içerdiği gibi daha sonra oluşturdukları siyasî birliğin sınırlarını da içermiştir.

Sonuç olarak, *Kuman-Kıpçaklar*, tarih boyunca Avrasya, Doğu Avrupa ve Afrika'da çok geniş bir coğrafyaya yayılmışlardır. İslam dünyasında Deşt-i Kıpçak, Batı dünyasında *Cumania/Comania* olarak adlandırılan bu bölge; Volga'dan Dinyeper'e hatta Balkanlara kadar uzanır. Kuman-Kıpçaklar; Batı Sibiry, Orta Asya, Güney Rusya, Doğu Avrupa, Macaristan ve Balkanların kuzeyi, Kafkasya, Kuzeydoğu Afrika'yı da içine alan bu geniş

coğrafyanın politik, ekonomik, kültürel hayatı ile silinmez izler bırakmıştır (Çengel 2012: 18-19).

Kuman-Kıpçaklar, bu kadar geniş bir coğrafyaya yayılmalarına karşın, kalıcı bir siyasî birlik kuramamış; bu nedenle ortak, standart ve sürdürülebilir bir yazı dili geleneği oluşturamamışlardır (Çengel 2012: 19).

2.1.4. Kuman-Kıpçakların Diğer Kavimlerle İlişkisi

Kıpçak Türkçesi bilinen tarihî sebepler dolayısıyla kendilerine ait bir edebiyatla izlemekte zorlanılsa da, bu lehçe hakkında, komşularının dil ve tarih yadigârları aracılığıyla günümüze ulaşan dikkat çekici bir birikim vardır. Rus dilinin ilk abidesi sayılan *İgor Destanı* da bu bakımdan araştırmacıların ilgisini çeken bir metin olmuştur (Gülensoy 2005: 164).

Bu destan XII. yüzyılda bir Rus şairi tarafından yazılmıştır. Bir nevi kahramanlık destanı olan bu eser oldukça sanatkârane bir üslupla yazılmıştır. Konusu o sıralarda Kıpçaklarla Ruslar arasında baş gösteren harplerdir. Bu savaşların sonu Rusların yenilgisiyle neticelenmiş ve Rus kinyazlığı ağır bir felakete uğramıştır. Destanın vatanperver şairi bu ağır durum karşısında mağlubiyetin müsebbipleri olan Kıpçaklara karşı derin bir kin beslemektedir. Eski zaman Türk ve Rus mücadelelerinin canlı hatıralarını yansıtan bu destan, Rus milletinin ümitsizliği karşısında: “*Bayraklarınızı indirin, kılıçlarınızı kınına sokun, dedelerinizden kalan şerefın artık sonu gelmiştir.*” demekle devri güzel bir şekilde canlandırmıştır (Caferoğlu 1974: 159-160).

Yine Kıpçaklar (Kumanlar) Ruslarla akrabalıklar da kurmuş, etkilenmeler farklı yönlere de kaymıştır. XII. yüzyıl vakayinameleri Kıpçak asilzadeleri ile Rus kinyazları arasında yaygın bir akrabalık bağlarının kurulmuş olduğunu yazmıştır ve birkaç Rus prensinin Kıpçak Türk Prensesleriyle evlendikleri tarihi bir gerçektir (Caferoğlu 1974: 160).

Kıpçaklar XII. yüzyıl boyunca Gürcistan’da, Güney Rusya’da, Romanya’da, Bulgaristan’da ve Macaristan’da önemli roller oynadılar. Bir kısmı Basarabya (Basar Apa) bölgesinde ilk Romen devletini kurdu. On binlerce Kıpçak askeri Gürcü krallarının ve kraliçe Tamara’nın talebi üzerine Gürcü ordusunun esas kitlesini oluşturdular ve Selçuklu Oğuzlarına karşı Gürcüleri korudular. *Dede Korkut* boylarındaki Kıpçak-Oğuz çatışmalarının son katmanı, XII. yüzyıldaki bu mücadelelerdir (Ercilasun 2009: 357).

Moğol Çağı denilen XIII-XIV. yüzyılda Batı dünyası bütün İç Asya ile hatta Çin’le tanışabilmiştir (Ligeti 1998:145). Bu devirde Çengiz’ in torunu Batuhan 1236’da İdil Bulgarlarını, Kıpçakları, Rusları ve Doğu Avrupa kavimlerini mağlup edip 1241’de Altın Ordu Hanlığını kurmuştur. Kıpçaklar da bu hanlığın esas kitlelerini oluşturmuşlar ve Batu Han’ın önünden kaçıp İdil bölgesine giderek oradaki Bulgar Türklerini de Kıpçaklaştırmışlardır (Ercilasun 2009: 361).

2.1.5. Kuman-Kıpçakların Hristiyanlığı Meselesi

Kıpçaklar gerçekte eski Türk dini olan Şamanizme bağlı idiler. Kıpçakların elde ettikleri siyasî vaziyet dolayısıyla, muhtelif milletlerle olan temasları neticesinde, fıkren bunların tesiri altında kalmışlardır. Bir taraftan Rus ve Bizans yoluyla Ortodoksluk, diğer taraftan propaganda amacıyla buralara kadar sokulan Katolik misyonerleri ve Karadeniz sahillerindeki İtalyan sömürgeleri aracılığıyla Katolik, Kıpçaklar arasında yayılmaya başlamıştır. Ticari münasebetler nedeniyle İran kendi Zerdüşt inancının, Hindistan ise Budizm dininin yavaş yavaş bu sahalarda yayılmasını sağlamıştır. İslam ülkeleriyle temasları sonucu da İslamiyeti benimsemişlerdir (Caferoğlu 1974: 159).

Grousset’ e göre XIII. yüzyılda Macaristan’a gelen Kıpçakların Türk inançlarını bırakarak Hristiyanlığı benimsemeleri kolay olmamıştır. Nitekim 1278 yılında Macar Kralının önde gelen Kıpçak komutanlarıyla yaptığı anlaşma gereğince Kıpçaklara göçebe hayat tarzını bırakıp yerleşik hayata geçmeleri ve Hristiyanlığı tamamen kabul etmeleri şart konulmuştur. (Grousset 1993:257-259).

Uzun zaman Karadeniz’in kuzeyindeki steplerin tek hâkimi olan Kumanlar, Moğol istilasından çok önce özellikle Kırım’da Cenovalı ve Venedikli Katolik misyonerler ve Fransızkan rahiplerinin gayretleri ile Hristiyanlık telkinlerine maruz kalmış, bunların bir kısmı Katolik olurken diğer bir kısmı da Rusların etkisiyle Ortodoksluğu seçmişlerdir. Kuman beylerinden Konçak’ın oğullarının Yuriy ve Daniel adlarını almış olmaları onların da Ortodoksluğa geçtiklerine delalet eder (Kurat 1972: 105).

Çeşitli milletlerin etkisiyle Hristiyanlıkla tanışan bu Türk boyu aynı zamanda Hristiyan misyoner faaliyetlerine de maruz kalmıştı. Hristiyan misyonerlerin Rusya, Kuzey Kafkasya, Hazar ülkesi ve Balkanlardaki çalışmaları sonuç vermiş ve bazı Türk toplulukları Hristiyanlaşmıştır. Bu bölgelerdeki Hristiyanlaştırma olayında Bizans İmparatorluğu, Rus

Devleti, kilise ve bölge ülkelerinin rolleri büyüktür. Kıpçakların Hristiyanlığına da XI. yüzyıldan itibaren Kafkaslar, Karadeniz'in kuzeyi ve Balkanlarda rastlanmaktadır (Gökbel 2000: 307-308).

Yerleşik bir devlet ve medeniyet kuramayan Bozkır Kıpçaklarından eser olarak sadece Hristiyan muhitte yabancılar tarafından yazılmış bir lügat ve derleme mahiyetindeki *Codex Cumanicus* kalmıştır (Gökbel 2000:170).

2.1.6. Codex Cumanicus

2.1.6.1. Codex Cumanicus ve Önemi

Kaşgarlı Mahmud'un *Kıpçakça* ögelere yer verdiği *Divanü Lügâti't-Türk* dışında, XIV. yüzyılın hemen başında Alman ve İtalyan din adamları tarafından Hristiyanlık inancını yaymak amacıyla Kırım'da Latin harfleriyle istinsah edilen *Codex Cumanicus*, Karadeniz'in kuzeyindeki Kıpçaklardan derlenen bir eser olarak *Kıpçakçayı* en iyi temsil eden yazılı belgelerden biridir ve kültür tarihi açısından oldukça önemlidir (Çengel 2012: 19). Ahmet Bican Ercilasun da, Mısır Memlûk sahasında meydana getirilmiş eserlerin, hatta gramer ve sözlüklerin Kıpçakça olarak tespit edilen özelliklerle yazılmadığına, Kıpçak özelliklerinin konuşma dilinde hâkim olduğuna, birkaç örnek dışında yazı diline girmediğine dikkat çeker. Memlûk sahasında yazılan eserlerin XIV. yüzyılın standart Doğu Türkçesini temsil ettiğini bugünkü Kıpçak Türkçesinin tarihi biçimini araştırmada *Codex Cumanicus* ile birlikte *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi* metinlerinin sağlam bir kaynak teşkil ettiğini ifade eder (2009: 383).

Codex Cumanicus Latince bir isim olup “Kuman Külliyyatı” anlamına gelmektedir. Eserin eldeki tek yazma nüshası, İtalya'da Venedik Saint Marcus Kütüphanesi'nde *Biblioteca Divi Marci-Biblioteca Nazionale di S. Marco-Biblioteca ad templum Divi Marci Venetiarum, Venezia, Mss. latini, Fondo antico, Collocazione 1597, Codex DXLIX /No 549*'da kayıtlı bulunmaktadır (Argunşah 2015: 21).

Kitap toplama meraklısı olan İtalyan şâir Fransisco Petrarcha, *Codex Cumanicus*'u Antonius von Finale adlı birisinden almış ve 1362 yılında diğer 17 kitapla birlikte Venedik Cumhuriyetine hediye etmiştir (Gabain, 1979: 73). Bu nedenle bu yazmaya uzun yıllar *Petrark Kodeksi* denilmiştir (Sertkaya 2015: 207).

2.1.6.2. Codex Cumanicus'un Yazarı

Eserin kim tarafından yazıldığı hakkında kesin bilgi yoktur. İtalyan bölümünün Cenevizli veya Venedikli tüccarlar, Fransiskan misyonerler ya da İtalyan bir keşiş tarafından yazıldığı düşünülmektedir. Drüll, Kırım'da Kefe şehrinde Cenevizli bir tüccar tarafından yazıldığı, Ligeti ise Venedikli bir tüccarın kâtibinin kaleminden çıktığı görüşündedir. Alman bölümü tek bir kelemenden değil, birbirinden farklı birçok kalemden çıkmıştır. Bu yüzden herhangi bir yazardan bahsedilememektedir (Argunşah 2015: 25).

2.1.6.3. Eserin Yazılış Amacı

Rasovskij eserin hangi amaçla yazıldığı hakkında geniş araştırmalar yapmıştır. Ona göre eserin Latince-Farsça-Kumanca bir sözlük olan İtalyan bölümü ne İtalyan tüccarları tarafından ticaret ihtiyacı için meydana getirilmiş ne de W. Bang'ın zannettiği gibi Fransiskan rahip misyonerleri tarafından Hristiyanlığı yaymak için bir manastırda oluşturulmuştur. Rasovskij eserin üç dilin de yürürlükte olduğu bir yerde ve sadece dini amaçla değil, günlük hayatın gerektirdiği pratik bilgileri elde etmek için yazıldığını düşünmektedir ve bu fikirlerini eserde görülen kelime hazinesiyle ispat etmektedir (Çağatay 1944: 763).

Sözlükte Latince sütunun başta bulunması ve kelimelerin bu dilin alfabetik sırasına göre dizilmiş olması da Latince konuşanlara hitap edildiğini göstermektedir (Argunşah 2015: 26).

Alman bölümünün yazılış amacı ise Kıpçaklar arasında Hristiyanlığın öğretilerini benimsetmek ve bu dini yaymaktır.

2.1.6.4. Eserin Yazıldığı Yer ve Tarih

D. A. Rasovskij'e göre *Codex Cumanicus*'un başında olan 11. VII. 1303 tarihi eserin yazıldığı tarih değil, ancak kopya tarihidir. Eser pratik kullanım için meydana gelmiş bir kaynak olmak üzere, birkaç defa istinsah edilmiş, gerçek *Codex Cumanicus* üzerindeki tarihten çok daha önce XIII. yüzyıl içinde ele alınmış olmalıdır. Rasovskij'nin bu fikrini kuvvetlendiren nokta, *Codex Cumanicus*'un birinci bölümünün kusurlu yazılışı, yazarın Farsça ve Kumanca bilmeyen bir kimse olduğunu göstermesidir. Diğer taraftan eser birden oluşturulmamış, sözcükler yavaş yavaş toplanarak yazılmış olmalıdır; çünkü bazı yerlerde birçok Latince sözcük, Farsça ve Türkçeye (Kumancaya) tercüme edilmeden kalmıştır. Bazen alfabe sırasının dahi bozulmuş olması, bu sözcüklerin sonradan ilave edildiği fikrini

kuvvetlendirmektedir. *Codex Cumanicus*'un yazıldığı yer Rasovskij'e göre şimdi *eski Kırım* adını taşıyan XIII. yüzyılın sonu ve XIV. yüzyılın başlarında vaktiyle Altın Ordu devlet başkanının bulunduğu *Solhat* adlı şehirdir. Şehir coğrafi özelliklerinden dolayı ticaret merkezi olmuş, Horasan'la doğrudan doğruya kervan yoluyla Türkiye'ye, Bizans'a, Suriye'ye Mısır'a ve İtalya'ya kervanların getirdiği şark malları gönderilmiştir. Bu devirde *Solhat*'ta büyük bir İtalyan kolonisi oturmuştur. Böylelikle *Codex Cumanicus*'un birinci bölümü bu şehirde oturan İtalyanların ihtiyacı için yazılmış pratik bir eserdir. Fransiskan rahibi Pascal de Vittoria 1338'de Kumanlar hakkında verdiği bilgide Kumancanın bütün Orta-Asya'yı geçip Çin'e kadar anlaşılan bir dil olduğunu ve Uygur harfleriyle yazıldığını ifade etmiş ve böyle önemli bir eserin ancak bütün Türklerin anladığı bir dilde yazılabileceğini belirtmiştir (Çağatay 1944: 762-763).

Codex Cumanicus'un Alman bölümü ise misyonerlik faaliyetlerinin yürütüldüğü Kıpçak şehirlerinden birinde yazılmış olmalıdır (Argunşah 2015: 25).

2.1.6.5. *Codex Cumanicus*'un İçeriği

Codex Cumanicus içerik bakımından iki bölümden oluşmaktadır:

2.1.6.5.1. *Codex Cumanicus*'un İtalyan Bölümü

Birinci bölümün ilk sayfası 11 Temmuz 1303 tarihini taşımaktadır. İtalyan bölümü 55 yapraktır. Bu bölüm Latince, Farsça ve Kumanca olmak üzere üç dilden oluşmaktadır. Eserde Latince'den fazla İtalyanca şekiller hâkim olduğundan, İtalyanlar tarafından yazıldığı hissini bırakmıştır; bu sebepten birinci bölüme *İtalyanca Codex* adı verilmiştir (Çağatay 1944: 761).

İtalyan bölümü ikisi birbirinden ayrı, biri alfabetik, diğeri ise sözcüklerin anlamları grup hâlinde düzenlenmiş (tematik) sözcüklerden meydana gelmiştir. Alfabetik şekilde düzenlenen *Codex Cumanicus*'un birinci bölümdeki sözcüklerin sayısı yaklaşık 1560 olup tıpkı ikinci sözlük kısmında olduğu gibi, sıra ile Latin, Fars dilleriyle Kıpçak Türkçesi üzerine düzenlenmiştir. *Codex Cumanicus*'un bu kısmına giren sözcükler çoğunlukla bu lehçenin dil bilgisi özelliklerini göstermek amacıyla düzenlendiği için dil bilgisel bir özellik göstermektedir. Bu bölümdeki malzeme, Latince göz önünde tutularak tertip edilmiştir. Sözcük sıralaması A harfinden başlayarak V'ye kadar Latinceye göre yapılmıştır. Bu türden bütün sözcüklerde olduğu gibi, genel anlamda maddî ve manevî hayat ifadelerini içerisine almaktadır. Burada eylemler, adlar, zamirler ve zarflara da yer verilmiş böylece bu sözlük

bölümü ikinci bölümden tamamıyla ayrılmıştır. Sözcüklerin anlam grupları üzerine düzenlenen ikinci bölümü ise karakter itibariyle, birinci sözlük bölümünden, bir dereceye kadar farklı olup, daha fazla o devir Kıpçak Türklerinin tarihî ve ekonomik hayatını aydınlatmaktadır. *Codex Cumanicus*'un bu bölümü aslında grup halinde düzenlenmiş sözcüklerden ibarettir ve bu bölümlerdeki farklı türden sözcüklerin sayıları da farklıdır. Gruplara en az 4-5, en çok 80-90 sözcük alınmıştır. Bu kısım aşağı yukarı 1120 sözcüğü içerisine almaktadır. Birinci grupta dinî terimler (*Teñri, Teñri sövmekligi, Mariam katun, frişte, yar, uçmak, tamuk, yazuk (aytmak), ulu kün, kuyaş, peygamber, sadaka vb.*), 2. grupta tabiatla ilgili terimler (*hava, salkun, su, yer, ot vb.*), 3. grupta küçük bir sözcük grubu (*kan, balham, sarı, savda*), 4. grupta zaman belirten sözcükler (*ay, kün, yıl, gece, tañda, birisi gün, tob-ay 'nisan ve ilah', karangu, bulut vb.*), 5. grupta beş duyuyu ifade eden eylemler (*körmek, eşitmek, tatmak, ıylamak, tutmak*), 6. grupta birbirine zıt kavramı ifade eden sözcükler (*düz-iğri, çıplak-elbise, tatlı-acı, birinci-ikinci, bütün-parça vb.*), 7. grupta çeşitli anlamları belirten sözcükler (*iyilik, kötülük, uzun, kısa, eski, yeni, yiğitlik, yamanlık ve ilah*), 8. grupta insanların iyi ve kötü özelliklerini tarif eden sözcükler (*eygi, yakşı, özden, güçlü, tilsiz vb.*), 9. grupta yakınlık, hısımlık derecesini belirten sözcükler, 10. grupta 85 sözcükten oluşan insan iç ve dış organlarının adları, 11. grupta eşya adları, 12. grupta ticarete ait sözcükler, ticaret eşyasını belirten Türkçe terim ve deyimler, 13. grupta kıymetli taş adları (*yakut, inçü, yalmas-elmas, zümrüt-zümrüt vb.*), 14. grupta madeni eşyalarla (*altun, gümüş, demir, bakır vb.*) bunları işlemeye özgü aletlerin adları, 15. grupta kürkçülük ve bununla ilgili âlet adları, 16. grupta İtalyanların Karadeniz sahilinde yaptıkları kul ticaretini hatırlatan *kul* ve *kullukçu* sözcükleri, 17. grupta Türk sosyal ve kültür hayatını ifade eden sözcükler, 18. grupta meslek adları (*otacı, kasap, bıçakçı, yalçı, kobuzçı vb.*), 19. grupta dönemin terbiye ve öğrenimiyle ilgili sözcükler (*okul müdürü, okul, bank-sıra, talebe, san'at, iş, güç, işlemek vb.*), 20. grupta devlet idaresi ve teşkilatına ait bazı rütbe, unvan ve terimler (*kan-han, kan katunı, sultan, sultan katunı, beg, bey, çeri başı, elçi, yarguçı, şeriyet, bugavul, alpavut, epçi, karavaş-kün vb.*), 21. grupta Türkçe öğrenmek isteyenler için gerekli ve herkesin bilmesi gereken sözcük listeleri, yiyecekler, eşya adları, kuşlar vb. sayılmıştır. Bu bölümün söz varlığı, devrin sosyal hayatı ve yerli Türklerin kültür seviyesi hakkında bir fikir edinilmesi bakımından oldukça önemli olduğu hâlde, Türk dilini yabancılara öğretmesi açısından çok noksan ve düzensiz sayılabilir. İstifadesi toplayıcıların şahsi görüşlerine ve pratik dil öğrenme ihtiyaçlarına göre düzenlenen eserin bu sözlük bölümü, bir dereceye kadar, gelişigüzel sıralanmış, Kıpçak Türkçesine ait

sözcükler yığınınından ibaret kalmıştır. Derlenen sözcüklerin önemi üzerinde yeterli derecede durulmadığı gibi, ilmi düşünce ve inceleme süzgecinden de geçirilmemiştir. Bundan dolayı eserin bu kısmı, pratik sözlüklere göre zayıf kalmıştır (Caferoğlu 1972: 162-173; Karaşlar 2012: 9-10).

2.1.6.5.2. Codex Cumanicus'un Alman Bölümü

İkinci bölüm 27 yapraktır ve Hristiyanlığa ait Türkçe (Kumanca) metinleri ve 47 tane Kumanca bilmeceyi içermektedir. Bu bölümün başında Kıpçakça-Latine ve Kıpçakça-Almanca sözlük vardır; fakat bu bölümdeki sözlükler birinci bölümde olduğu kadar sistematik değil, dağınık bir haldedir; bazı yerlerde Kumancanın gramerine ait dil kuralı eklemeleri vardır. Metinler Lâtin harfleri transkripsiyonu ve eksik olan Latince tercüme ile verilmiştir. Bu bölümün karakteristik olan tarafı Farsça tercüme veya sözlüğün olmamasıdır, diğer tarafı da tercümesinde İtalyanca katışığı olmayan temiz Latince kullanılmış olmasıdır. Farsçaya yer verilmemesinin sebebi *Codex Cumanicus*'un bu kısmını derleyenlerin Farsçaya hâkim olamamaları ya da bu dile ihtiyaç duymamalarıdır. Bu bölümdeki Latince oldukça açık olup birinci bölümde olduğu gibi İtalyanca unsurlardan uzak kalmıştır. *Codex Cumanicus*'un bu bölümüne bilginlerce *Almanca Codex* adı verilmiştir. Birinci bölümle ikinci bölüm el yazma bakımından bile farklıdır; hatta Kuun'a göre, bütün ikinci parça tek bir eser değil, ayrı ayrı yazılmış olan müstakil yapraklardan oluşmuştur. Bunlar sonradan birleştirilerek kitap halinde getirilmiş ve bu iki bölümden ibaret iki ayrı eser, bir eser halinde toplanıp birleştirilmiştir (Çağatay 1944: 761-762).

Almanca bölümde yer alan malzeme sırasıyla şöyledir: Sözlükler (56a-59b), ibadet esnasında kullanılan iki metin (61a), vaaz içerikli 10 tane dinî metin (61b-63b), Kıpçakçanın şekil bilgisine ait malzemeler (64a-68b), ilahiler (69a-72b), değişik ilahiler, boş sayfalar, sonda Kıpçakça-Almanca kısa sözlükler (79a-82b) (Caferoğlu 1972: 173-176; Karaşlar 2012: 10).

Ayrıca *Codex Cumanicus*'un her iki sözlük bölümüne alınmış olan 2680 sözcükten yaklaşık 200'ü Fars diline ve Kumancaya tercüme edilmemiştir (Caferoğlu 1972: 162).

2.1.6.6. Codex Cumanicus'un Dil Özellikleri

Codex Cumanicus Gotik harflerle yazılmıştır ve çeşitli ellerden çıkmıştır. İlk 55 yaprak veya 110 sayfadaki Türkçenin imlâsı, geriye kalan yapraklar (56-82) veya sayfalardan

(111-164) açıkça ayırt edilebilmektedir. İlki her biri kendi telaffuzlarına göre bir çeviri yazı sistemi denemiş olan İtalyanlar tarafından, diğeri ise Almanlar tarafından kaleme alınmıştır. İmlâ her iki kısımda da kendi içinde tutarlı değildir. Türkçenin bazı seslerinin misyonerlerce iyi tanınmamış olması, bu yüzden de çeşitli harflerin yaklaşık değerinde yer yer sapmalar görülmesine sebep olmuştur (Gabain 1979: 73-74).

Almanca bölümün imlâsı başlangıçta misyonerlerin Türkçe bilgisinin çok az olması sebebiyle bozuktur. Buna karşılık şekilce tamamlanmış ilahiler sonradan dile hâkimiyetin elde edildiğini göstermektedir. Çünkü transkripsiyon da gittikçe düzelmiştir. İmlâ çeşitliliğinin bir sebebi de *Codex Cumanicus*'un tekdüze bir lehçeyi ihtiva etmeyiştir (Gabain 1979: 74).

Eserin dili metinde “Tatarca” ve “Tatar til” olarak geçmektedir. *Kıpçak* kelimesi kitapta yer adı olarak geçmektedir. Latince sözlerde ise dilin adı *Komanca* (Kumanca) olarak belirtilmiştir. Kitabın dilini değerlendirenler, eski Kıpçak İmparatorluğu topraklarında konuşulan Türk lehçeleriyle bugünkü Kazan Tatar Türkçesi, Kırım Tatar Türkçesi, Nogay Türkçesi, Karaçay Türkçesi, Kumuk Türkçesi ve Karayim Türkçesi arasında benzerlikler kurmuşlardır (Çağatay 1944: 771; Clauson 1971: 9; Gabain 1979: 75; Ercilasun 2009: 387; Argunşah 2015: 26).

Codex Cumanicus'un en önemli özelliği ihtiva ettiği dil malzemesinin konuşma dilinden gelmiş olması ve günlük konuşma dilini temsil etmesidir. Latin harfleriyle verilen Kuman kelimeleri, konuşma dilindeki şekiller olarak kabul edilmiştir. Diğer dillerden yapılan ödünçlemeler çoğunlukla konuşma dilinden yapıldığı ve morfolojik değişimler umumiyetle konuşma dilinde olduğu için eserin kelime hazinesi tarihi dil araştırmalarında kullanılmış ve hala da kullanılmaktadır (Bodrogligeti 1995:177).

Eser sentaks bakımından değerlendirildiğinde Latinceden tercüme olduğu için Türkçe kaidelere uymadığı tespit edilmiştir; fakat kelime hazinesinin zenginliği açısından değerlendirildiğinde Kumancaya ait doğru cümleler de görülebilmektedir (Çağatay 1944a:768). *Codex*'teki söz dizimsel yapılarda bir takım gramer, fonetik ve çeviri hataları vardır. Bunlardan bazıları sadece hatalı bilgi veya yazıcıdan kaynaklı sorunlardır (Golden 1992: 38-39).

2.1.6.7. Codex Cumanicus Üzerine Yapılan Önemli Çalışmalar

2.1.6.7.1. Türkiye Dışında Yapılmış Çalışmalar

Codex Cumanicus'la ilgili yapılmış önemli bazı çalışmalar yayım tarihlerine göre şunlardır²:

Venedik yazmasının İtalyanca bölümü olan ilk 55 sahifesinin kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen bir istinsah nüshası vardır. Bu nüsha Floransa, Bibliotheca Medizia Laurenziana'da 1584 numarada kayıtlıdır. Yazmanın istinsah nüshası: Floransa, Bibliotheca Medizia Laurenziana, No 1584 (Bertram Ashburnham yazmaları, 1584, 118 s). Bu istinsah nüshası 15 Kasım 1824'te Paris'te Julius V. Klaproth'un eline geçmiş, Klaproth bu istinsahı işleyerek 1828'de yayımlamıştır: Julius V. Klaproth, “Vocabulaire latin, persan et coman de la bibliothéque de Fransesco Petrarca”, *Memoires relatifs à l'Asie*, III, Paris, 1828, s. 113-256 (Sertkaya 2015: 208). Şarkiyatçı Klaproth bu esere Avrupa bilginlerinin dikkatini çekmiş, eser hakkında bilgi vererek Almanca *Codex*'i parçalar halinde yayınlamıştır (Çağatay 1944: 760).

Sonraki yıllarda *Codex Cumanicus* hakkında tek tük yazılar yayınlanmıştır. O. Blau'nun 1875'te “Kumanların dili ve halkiyatı hakkında” bir denemesi bulunmaktadır: *ZDMG XXIX'de Über Volksthum und Sprache der Kumanen*, s. 575.

Codex Cumanicus'un tam neşrini ilk defa Comes Géza Kuun 1880'de Latince olarak yayımlamıştır: *Codex Cumanicus: Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum*, Budapestini. Kuun bu çalışmasında *Codex*'in transliterasyonlu metnini yayımladı. Kitabın başında eser hakkında birçok konuyu içeren geniş bir çalışma bulunmaktadır. Ayrıca dil malzemesi de değerlendirilmiştir. 84 sayfalık inceleme kısmından sonra eserin metni yayımlanmıştır. Kuun, yayımda sürekli dipnotlarda açıklamalar yapmış, malzemeyi Osmanlı ve Çağatay Türkçeleri ve başka kaynaklarla (Vambery vs.) karşılaştırmıştır (s. 1-234). Kitabın arkasında eserin sözlüğünü de vermiştir (s. 247-352).

W. Radloff³ 1884 ve 1885 yılları arasında *Codex Cumanicus* üzerine çalışmıştır: Radloff, W. (1884, 1885): “Zur Sprache der Komanen”, *Internationale Zeitschrift für*

² Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. SERTKAYA, Osman Fikri, “Codex Cumanicus (Latince-Farsça-Komanca Kodeks)”, *Gazi Türkiyat*, Güz 2015/17: 207-217; ARGUNŞAH, Mustafa - GÜNER Galip, *Codex Cumanicus*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015; KARAŞLAR, M. Selda, *Codex Cumanicus'ta Eylem*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2012 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

allgemeine Sprachwissenschaft I, s. 377-382; II, s. 13-42. Radloff. W. (1887): *Das türkische Sprachmaterial des Codex Cumanicus, Manuscript der Marcus Kirche in Venedig. Nach der Ausgabe des Grafen Kuun (Budapest 1880)*. Mémoires de l'Académie impériale des Sciences de St. Pétersburg, VII. Série, XXXV, no, 6, 182 s. *Codex*'in Kuun tarafından yayımından yedi yıl sonra Radloff, eserdeki Türkçe malzemeyi yeniden yayımlamış ve bu malzemeyi ünlü sözlüğünde kullanmıştır.

P. Hunflary'in *Der kumanische oder Petrarka-Codex u. die Kumanen* "Kumanca Petrarka Codex ve Kumanlar" ile J. Gyárfás'ın Macarca yazdığı 1887'de Budapeşte'de neşrettirdiği *A Petrarka Codex Kun neylve* gibi yazılar *Codex Cumanicus* üzerine yazılmış ilk denemelerdir.

W. Bang, *Codex Cumanicus* üzerine üç önemli çalışma yayımlamıştır. Bunlardan ilkinde eserdeki bilmece yer alır. 1910 ve 1911 yıllarındaki küçük ama değerli çalışmalarında eserin kritiğini yapmıştır: Bang, W. (1910): *Zur Kritik des Codex Cumanicus*, Louvain, 16 s. "*Codex Cumanicus Üzerine Eleştiri*"; Bang, W. (1911): *Beiträge zur Kritik des Codex Cumanicus*, Bruxelles "*Codex Cumanicus Eleştirisine Katkı*"; Bang, W. (1912): *Über die Rätsel des Codex Cumanicus*, Akademie der Wissenschaften "*Codex Cumanicus'un Gizemi Hakkında*"

W. Bang 1921'de eserin dili üzerine iyi bir çalışma yapmış, *Codex Cumanicus*'un karanlık birçok yerini aydınlatmıştır ve eserdeki bilmeceyi işlemiştir: *Über die Rätsel des Codex Cumanicus*, Sitzungsab s. 334-353.

Rasovskiy, D. A. (1929): *K voprosu o proishojdenii Codex Cumanicus*, Seminarium Kondakovianum III, Praga, s. 193-214.

Tadeusz Kowalski 1929 yılında *Codex Cumanicus*'un dilini bugünkü Karayca ile karşılaştırmıştır: *Karaimische Texte im Dialekt von Troki*, Krakowie (311 s.)

³ Radloff'un *Codex* bilmece üzerine yaptığı çalışmalar A.Caferoğlu' na göre Géza KUUN'un bilmecelerinin aynısıdır.(Caferoğlu1974a: 174). Zeynep Korkmaz ise Rodloff'un bilmeceyle ilgili yayımı için şöyle demektedir: "Radloff, *Codex Cumanicus*'ta metni arasına bilmeceyi almamıştır. O, *Codex Cumanicus* metninin Kumancaya pek aşina olmayan biri tarafından kopya edildiği için, aslına nazaran bozulduğunu bunun da bilmeceyi çözümü zorlaştırdığını ileri sürmüştür; bu bilmeceyi kendince çözümünde bir problem olmayanları önsözde tercümeleriyle birlikte vermiştir" (Korkmaz 2005: 349).

Danimarkalı Türkolog K. Grønbech 1936'da eserin tıpkıbasımını yayımlamıştır. Bu çalışma eserin yayılmasını sağlamıştır: *Codex Cumanicus cod. Marc. Lat. DXLIX* in Faksimile herausgegeben mit einer Einleitung I, Kopenhagen.

K. Grønbech 1942'de *Codex Cumanicus*'un Türkçe sözcük hazinesini toplayıp bir sözlük haline getirmiştir. Bu çalışma Almanca, kısmen Latince'dir. Böylelikle eser herkesin kullanabileceği bir hal almıştır: *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen.

Grønbech, *Kodeks*'in önce tıpkıbasımını yapmış, sonra da sözlüğünü yayımlamıştır. Bu çalışma Kumanca-Almanca bağlamalı bir sözlüktür. Madde başlarında kelimenin transkripsiyonu ve transliterasyonu birlikte verilmiştir. Madde altlarında kelimelerin geçtiği cümleler verilmiş ve bunlar Almancaya çevrilmiştir. O zamana kadar yapılan çalışmalar içerisinde *Codex*'in kelime hazinesi üzerinde yapılan en yetkin çalışma olarak nitelendirilmektedir. Grønbech'in sözlüğü Kemal Aytaç tarafından Türkçeye çevrilerek 1992 yılında Kültür Bakanlığı tarafından yayımlandı. Yayımin raportörü Prof. Dr. Osman Nedim Tuna, esere birkaç noktada (özellikle y- > c-) müdahale etti. Bu yayın Türkiye'de epey eleştirildi. Bu konudaki en önemli eleştiri Musa Salan tarafından yapılmıştır (Argunşah 2015: 33).

Györffy György 1942'de *Codex Cumanicus*'un kökeni sorunu üzerine çalışmıştır: *Codex Cumanicus Keletkezésének Kérdéséhez*, Magyar Történettudományi Öntezet Budapest, s. 1-25.

A. Von Gabain 1959 yılında *Codex Cumanicus*'un dili üzerine kapsamlı bir çalışma yapmıştır: *Die Sprache des Codex Cumanicus, Fundamenta I*, Wiesbaden.

A. Von Gabain 1964 yılında “Kuman Edebiyatı” adlı önemli bir çalışma hazırlamıştır: “Komanische Literatur”, *Philologiae Turcicae Fundamenta II*, Wiesbaden, s. 243-251.

Andreas Tietze⁴ “Kuman Bilmeceleri ve Türk Folkloru” adlı çalışmasında *Codex Cumanicus*'taki bilmeceleri yeniden yayımlamış ve Türk halklarının bilmeceleriyle

⁴ P.Golden ise Tietze'nin bilmece yayını şöyle değerlendirmiştir: “Tietze'nin Kuman bilmeceleri hakkındaki çalışması mükemmeldir. Tietze'ye göre bu bilmeceler erken Türk folkloru için çok önemli bir kaynaktır ve ortak mirasa sahip Türkçe konuşan ülkelerin bilmecelerinden erken örnekler teşkil etmiştir (Golden 1996: 46 – 47).

karşılaştırmıştır: Tietze, Andreas (1966): *The Coman Riddles and Turkic Folklore*, University of California Press, Berkeley.

Vladimir Drimba 1968 yılında “Codex Cumanicus İçindeki Vaazlar” adlı bir çalışma kaleme almıştır: *Le sermon en vers du codex cumanicus*, Revue Roumaine De Linguistique Tome XIII. No 5, s. 407-412.

Vladimir Drimba’nın *Sur la datation de la première partie du codex cumanicus*, Oriens Vol. 27-28, s. 388-404 adlı bir çalışması daha bulunmaktadır.

Monchi-zadeh, Davoud 1969 yılında *Codex*’teki Farsça malzeme yeniden işlenmiş ve dizinlenmiştir: *Das Persische im Codex Cumanicus*, Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Indoeuropaea Upsaliensia, Uppsala.

András Bodrogligeti 1971 yılında hazırladığı *The Persian Vocabulary of the Codex Cumanicus*, adlı çalışmasında *Codex*’teki Farsça malzemeyi Latin alfabesiyle transkribe etmiş, ayrıca Farsça kelimelerin Latince ve Kumanca karşılıklarını da vermiştir. Bodrogligeti’nin şu tespitleri önemlidir: 1. *Codex*’te kullanılan Farsça Ortadoğu ve Akdeniz’deki ticaret merkezlerinin ortak dilidir. 2. Farsça ve Kumanca kelimeler bazen Latince kelimenin anlamından farklılaşmaktadır. 3. *Codex*’teki Farsça kelimeler Türkçe kelimelerden daha önce esere girmiştir. 4. Farsça listede çoğu Doğu Türkçesinden, birazı da Güney Türkçesinden gelen Türkçe kökenli 40 kelime bulunmaktadır. 5. Farsçada bu kadar çok Türkçe kelime bulunması, *Codex Cumanicus*’un Farsçasının Kıpçakların yaşadığı bölgenin ortak ticaret dili olduğunu ve Kumancanın Farsçayı etkilediğini gösterir: *The Persian Vocabulary of the Codex Cumanicus*, Bibliotheca Orientalis Hungarica XVI., Akadémiai Kiadó, Budapest.

Vladimir Drimba 1973 yılında *Codex Cumanicus*’ta bulunan Kumanca malzemeyi detaylı olarak incelemiş, ikinci kitapta yer alan metinlerin transkripsiyon ve Fransızca çevirilerini yapmış, dipnotlarda daha önceki yayınlarla karşılaştırmıştır: *Syntaxe Comane*, E., J. Brill, Leiden.

N. A. Baskakov’un 1973’te yaptığı *K kritike Codex Cumanicus: (ob odnoy iz ne razgadannih zagadok)* Hungaro-Turcica Studies ‘Honour of Julius Nemeth’ s. 80-86, adlı bir çalışması bulunmaktadır.

Lajos Tardy'nin 1978 yılında Kafkas halkları ve komşuları adlı çalışması bulunmaktadır: *The Caucasian peoples and their neighbours in 1404*. Acta Orientalia. XXXII (1) s. 83-111.

Dagmar Drüll 1979 yılında hazırladığı *Der Codex Cumanicus: Entstehung und Bedeutung* adlı çalışmasında Codex'in tarihî ve sosyal araştırmalar için var olan önemini vurgulamış, yazım tarihi ve yazıldığı yeri tespit etmeye çalışmış, ayrıca Almanca malzemeyi yeniden yayımlamıştır: *Der Codex Cumanicus: Entstehung und Bedeutung* Stuttgart.

Lajos Ligeti 1981 yılında *Prolegomena to the Codex Cumanicus // Codex Cumanicus* adlı çalışmasıyla, Kuun'un 1880'de yayımlanan eserinin yüz yıl sonraki baskısını hazırlamıştır. Eserin başında Ligeti'nin sunuşu yer almaktadır: *Prolegomena to the Codex Cumanicus // Codex Cumanicus* / Ed. by Geza Kuun. - Budapestini, s. 1-54.

Lajos Ligeti 1985 yılında *A Codex Cumanicus mai Kérdései* adlı Macarca yazdığı çalışmasıyla *Codex Cumanicus*'la ilgili soruları cevaplandırmıştır: *A Codex Cumanicus mai Kérdései*, Körösi Csoma Társaság, Budapest.

Mefkure Mollova'nın 1990 yılında kaleme aldığı *Codex Cumanicus, le bouddhisme et le turk oriental*, WZKM 80. band, s. 141-165 adlı çalışması bulunmaktadır.

Peter Golden 1992 yılında *The Codex Cumanicus* adlı bir çalışma hazırlamıştır: *The Codex Cumanicus*, Central Asian monuments edited by H. B. Paksoy, İstanbul.

Mefkure Mollova 1998'de *Les derniers problemes graphico-phonetiques turks de Codex Cumanicus*, sesbilim-fonoloji adlı eseriyle *Codex Cumanicus*'taki fonetik sorunlar üzerine çalışmıştır: *Les derniers problemes graphico-phonetiques turks de Codex Cumanicus*, Orientalia suecana, vol. xvii s. 111-130.

Vladimir Drimba 2000 yılında *Codex Comanicus. Édition diplomatique avec Facsimiles*, adlı çalışmasıyla *Codex Cumanicus* üzerine hazırlanan en önemli çalışmalardan biri olmuştur. Bu çalışmada metnin tamamının tıpkı yayımı, açıklamalı notları ve tıpkıbasımı yer almaktadır. Eserde transkripsiyon yoktur. Çalışmanın özellikle notlar kısmı önemlidir: *Codex Comanicus. Édition diplomatique avec Facsimiles*, Bucarest.

Angelo Michele Piemontese 2000 yılında *Codex Cumanicus* üzerine çalışmıştır: *Un testo latino-persiano connesso al Codex Cumanicus* Acta Orientalia, Volume 53, Number 1-2, October s. 121-132.

Aleksandr Garkavets'in 2004 yılında XIII-XIV. yy Kıpçak Metinlerini içeren bir çalışması bulunmaktadır: *Codex Cumanicus: Kıpçako-Polovetskie Teksti XIII-XIV vv.*, Almatı.

Aleksandr Garkavets 2006'da Kıpçak Folklor malzemesini (dualar, ilahiler ve bulmacalar) işlemiştir. Garkavets bu çalışmasında özellikle *Codex Cumanicus*'un ikinci kitabında yer alan metinleri yayımlamıştır. Kıpçakça metinler Rusçaya çevrilmiş, bazı ilahilerin Latince'leri de verilmiştir: : *Codex Cumanicus: Polovetskiye molitvi, gimni i zagadki XIII-XIV vv.*, Moskva (87 s.).

Codex Cumanicus hakkında önemli bir değerlendirme de Istvan Vasary tarafından yapıldı: "Oriental languages of the *Codex Cumanicus*: Persian and Cuman as Linguae Francae in the Black Sea Region (13th-14th Centuries)", *Il codice cumanicu e il suo mondo*, A Cura di Felicitas Schmieder e Peter Schreiner Roma, Edizioni di Storia e Letteratura, 2005, s. 105-124.

2.1.6.7.2. Türkiye'de Yapılmış Çalışmalar

Prof. A. İnan'ın 1939 yılında "Kopuz" mecmuasının 3. ve 4. Sayfalarında *Codex Cumanicus*'un birkaç bilmece'sinin gayet güzel izahı vardır; bu da maalesef devam edemediğinden yarı yolda kalmış, tamamlanamamıştır. Prof. A. İnan bu makalelerinde bu güne kadar neşredilmiş birçok Avrupa bilgilerinin de izahlarını tahlil etmiş ve yaşayan Türk lehçelerinin bilmece'leriyle güzelce mukayese etmiştir. (Çağatay 1944a: 765): "Codex Cumanicus Bilmece'lerine Dair", *Kopuz*, 1939, No 3 ve 4.

Saadet Çağatay'ın 1944'te "Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyla", adlı makalesi Grønbech'in sözlüğü üzerine önemli bir değerlendirme ve tanııtma yazısı olması bakımından önemlidir ve Türkiye'de uzun yıllar eserle ilgili en önemli çalışma olarak kalmıştır: *Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyla*, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, II/1, Ankara, s. 759-772.

Ahmet Caferoğlu 1974 yılında *Codex Cumanicus* üzerine geniş, kapsamlı bir inceleme yapmıştır: *Türk Dili Tarihi*, C. 2, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

A. Von Gabain'in 1959 yılındaki *Die Sprache des Codex Cumanicus, Fundamenta I*, Wiesbaden, adlı çalışmasını Mehmet Akalın Türkçeye çevirmiştir: 'Codex Cumanicus'un Dili', *Tarihî Türk Şiveleri* (çev. Mehmet Akalın), s. 73-118, Ankara, 1979.

A. Von Gabain 1964 yılında "Kuman Edebiyatı" adlı önemli bir çalışma hazırlamıştır: "Komanische Literatur", *Philologiae Turcicae Fundamenta II*, Wiesbaden, s. 243-251. Bu çalışmayı Bekir Zengin Türkçeye çevirmiştir: Türkçe çeviri: Bekir Zengin (1991): "Kuman Edebiyatı", *Türk Dünyası Edebiyatı* (hızl. Halil Açıkgoz), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 9-19.

Pertev Naili Boratav ve İlhan Başgöz, 1974 yılında *Folklor Dergisinde* yazdıkları yazıda *Codex*'in bilmecelerine yer vermişlerdir. Boratav ve Başgöz'e göre içinde Türk bilmeceleri bulunan en eski eser *Codex Cumanicus*'tur. *Codex Cumanicus*'taki bilmecelerin bazılarının değişik Türk ağızlarında konu bakımından ya da biçim bakımından paralelleri vardır..... "Yazda yawlı kayış yatır" bilmecesi Anadolu ve Rumeli halk edebiyatından rastlanan "yer altında yağlı kayış", " yer üstünde yağlı kayış" bilmecesinin bir varyantıdır (Boratav – Başgöz 1974: 6).

Mustafa Safran 1986'da *Codex Cumanicus* üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır: *Codex Cumanicus'a Göre Kuman: Kıpçaklarda Ticari Hayat*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kemal Aytaç, 1992 yılında Grønbech'in eserini Türkçeye aktarmıştır: *Kuman Lehçesi Sözlüğü Codex Cumanicus'un Türkçe Sözlük Dizini*.

Aldo Gallotta, Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül 1992-1 Ekim 1992)'de "Codex Cumanicus'un 'Yeni' Bir Nüshası" adlı bir bildiri sunmuştur: "Codex Cumanicus'un 'Yeni' Bir Nüshası", Uluslararası Türk Dili Kongresi 1992 (26 Eylül 1992-1 Ekim 1992). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 267-271.

Recep Toparlı 2003 yılında *Codex Cumanicus*'un söz varlığının da yer aldığı bir sözlük hazırlamıştır: *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, (338 s.).

Ufuk Tavkul'un 2003 yılında yayınlanmış bir çalışması bulunmaktadır: *Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi*. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi 15: 45-81.

Orçun Ünal'ın hazırladığı bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır: *Codex Cumanicus 1A-55A (Giriş-Metin-Dizin)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, (Basılmamış yüksek lisans Tezi).

Ahmet Gökbal'ın 2005 yılında yayınlanmış makalesi bulunmaktadır: 'Codex Cumanicus' Işığında Kuman/Kıpçaklarda Aile Yapısı, Evlenme ve Düğün, Kibatek-Ydü XI. Uluslararası Edebiyat Şöleni Bildiriler, KKTC: 12-20.

Merim Ryspakova 2007 yılında *Codex Cumanicus* üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır: *Codex Cumanicus ile Kırgız Türkçesi Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi - Ses Bilgisi-*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (254 s.).

Dilek Türkyılmaz 2007 yılında Hacettepe Üniversitesinde hazırladığı "*Türk Dünyasında Bilmece*" başlıklı doktora tezinde *Codex Cumanicus* bilmeceleri hakkında yapılan çalışmaları değerlendirmiş ve 47 kuman bilmecesinin transkripsiyonu ile Türkiye Türkçesine çevirisini vermiştir: "*Türk Dünyasında Bilmece*" Hacettepe Üniversitesinde, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Halk Bilimi Kürsüsü, Ankara 2007.

M. Selda Karaşlar, 2012 yılında hazırladığı doktora tezinde *Codex Cumanicus*'taki eylem yapımını değerlendirmiştir: *Codex Cumanicus'ta Eylem*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2012, (487 s.) (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Mustafa Argunşah ile Galip Güner de 2015 yılında Latin harfleri ile yazılan en eski Türkçe kitap olarak bilinen *Codex Cumanicus*'u Türkiye'de yayımladılar: *Codex Cumanicus*, Kesit Yayınları, İstanbul, (1079 s.)

Osman Fikri Sertkaya, "Codex Cumanicus (Latince-Farsça-Komanca Kodeks)", adlı makalesinde Mustafa Argunşah ile Galip Güner'in hazırladığı *Codex Cumanicus* adlı eseri değerlendirmiştir ve bu yazıda daha önce *Codex Cumanicus* hakkında yapılmış çalışmaları da kronolojik olarak gözden geçirmiştir: "Codex Cumanicus (Latince-Farsça-Komanca Kodeks)", *Gazi Türkiyat*, Güz 2015/17: 207-217.

2.2. Ermeni-Kıpçaklar ve Ermeni Harfli Kıpçakça

2.2.1. Ermeni-Kıpçaklar

2.2.1.1. Etnogenez

Ermeni harfli Kıpçak metinlerini vücuda getiren halkın etnik kimliği, dil dışı bir konu olmakla birlikte, bu sahada üzerinde uzlaşma sağlanamamış mevzuların başında gelir. Bu mevzuda, aşağıda ayrıntılı şekilde verileceği gibi, iki ana görüş mevcuttur: I) Bu halk Ermeni-Gregoryen mezhebini benimseyip her türlü kayıtlarını Ermeni harfleri ile tutan Kıpçak Türkleridir; II) Bu halk, Kıpçaklar ile uzun süreli etkileşim sonucu Kıpçakçayı ana dili olarak benimseyen göçmen Ermenilerdir.

2.2.1.1.1. Kıpçak hipotezi

Söz konusu halkın Kıpçak olduğunu ileri süren ilk araştırmacı Sir Gerard Clauson'dur. Clauson, 1971'de yayınlanan makalesinde, Ermeni-Kıpçak dilini konuşanların etnik bağlamda Kıpçak oluşlarına dair gerekçelerini üç başlık altında verir: "1) Bu dil, Deny'nin de adlandırdığı gibi ("Armeno-Coman") Codex Cumanicus'un diline çok yakındır. Ayrıca, kimi farklılıklar bir tarafa bırakılırsa, İbrani harfleri ile yazılıp Haliç, Lutsk ve Kırım'daki Karay topluluklarınca konuşulan Karayca ile temelde aynı dildir. Bu iki dilin temel farklılığı, teknik dinî terimler Karaycada İbranice iken, Ermeni-Kıpçakçasında da Ermenice oluşudur. 2) Tacikçe örneğinde olduğu gibi başka bir dilin etkisi altında kalan karışık dillerde söz varlığının dış katmanı diğer dilin söz varlığını içerir; fakat temel söz varlığı aslı dildeki gibi kalır. Ermeni-Kıpçakçasında da dış katman söz varlığı çoğunlukla Slav dillerinden ve kısmen Ermeniceden oluşurken, temel söz varlığı Kıpçakçadır. Eğer söz konusu konuşurlar, Kıpçaklaşmış Ermeniler olsaydı, temel söz varlıkları Ermenice olmalıydı. 3) Polonya'daki Ermeni-Kıpçak topluluklarının ilk, yani Hristiyan isimleri, neredeyse istinasız Ermenice olmasına rağmen, soy isimleri Ermenice değil, Kıpçakçadır. Eğer etnik olarak Ermeni olsalar idi, ulusal terminolojilerine bağlı olarak soyadlarına *-yan* eklerler idi (1971: 8-9). Bununla birlikte, Clauson; Kamenets ve diğer yerleşimlerde Ermeni-Kıpçak konuşanların saf Kıpçak olduğunu söylemenin ileri gitmek olduğunu, içlerinde tamamı ile veya kısmen Ermenilerin de olabileceğini, yine de çoğunluğun Kıpçak kökenli olduğunu söyler (1971: 11). Garkavets, ilk yazılarında, sonradan vazgeçtiği, Kıpçak tezine yakın görüşler ileri sürer.⁵ 1974 tarihli

⁵ Hatta Daşkeviç tarafından Clauson'un takipçisi olarak nitelenir (1983: 95).

yazısında, ne söz konusu dili konuşanların Ermeni ne de ana dillerinin Ermenice olduğunu, Moğol istilası öncesi Kırım'da dört Kuman-Kıpçak grubunun var olduğunu belirtir. Bunlardan bir grup Yunan Ortodoksluğunu tercih edip kendini Yunan olarak, ikinci bir grup Ermeni-Gregoryen mezhebine intisap edip kendini Ermeni olarak, üçüncü bir grup Karaim Yahudiliğini seçip kendini Karayim olarak adlandırır ve bir süre pagan kalan dördüncü grup ise daha sonra İslam'a intisap eder (1974: 19). Dolayısıyla bu koloninin mutlak çoğunluğunun ana dilinin Kıpçakça olduğunu ifade etmektedir (1975: 8). Róna-Tas, Türk yazı sistemlerine ayrılan bölümde, bir kısım Kıpçakların Hristiyanlığa intisap edip, dinî ve din dışı metinlerini Ermeni alfabesi ile yazdıklarını söyler (1998: 135). Bu halkın Ermeni-Kıpçak, dilin de Ermeni-Kıpçakçası olarak adlandırılma gelmesine itiraz noktasında birleşen Aynakulova (2009) ve Gökdağ, Şimşek (2014), mevzubahis halkın Gregoryen-Kıpçaklar olarak adlandırılması gerektiğini; zira topluluğu teşkil eden asıl topluluğun Hristiyanlığın Gregoryen mezhebi üzerinden kabul eden Kıpçaklar olduğunu belirtirler. Kasapoğlu Çengel de söz konusu halkın bir bölümünün Ermeni kilisesine intisap eden Kıpçaklar olduğunu düşünmek ile beraber, büyük bir bölümünün Kıpçakçayı benimseyen Ermeniler olduğunu ifade eder (2012: 23).

2.2.1.1.2. Ermeni hipotezi

Bu hipotez de ilkinin aksine, Ermeni harfli Kıpçak metinlerini oluşturanların etnik bakımdan Ermeni olduklarını savunur. Aslında bunu bir savunu olarak değil de kabul olarak değerlendirmek daha doğru olur; çünkü XX. yy.'ın ilk çeyreği içerisinde başlayan çalışmalarda ve sonrasında, Clauson'un itirazına kadar, genel kabul söz konusu halkı Ermeni olarak, dili de Ermeni-Kıpçak (*Ermeni-Tatar*, *Ermeni-Kuman*, *Ermeni-Polovets*) olarak adlandırmak olmuştur (bk. Kraelitz-Greifenhorst 1912; Lewicki, Kohnowa 1957; Deny 1957; Pritsak 1998; Schütz 1961; Vásáry 1969). Clauson'un Kıpçak hipotezini ileri süren yazısına kadar yapılan çalışmalarda, yazılı eserlerin sahibi olan halk, geleneksel biçiminde Ani'nin ele geçirilişi ile kuzeye göç eden, önce Kırım'da yerleşip ardından Osmanlı'nın Kefe'yi fethi ile Batı Ukrayna ve Polonya'ya göç eden Ermeniler olarak tasvir edilir ve bu anlatımda etnik şüphe hiçbir şekilde belirtilmez.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Clauson'un iddiası etnisite mevzusunda fitili ateşlemiş, düşüncesi Garkavets tarafından da benimsenmiştir (1974, 1975). Bu noktada tartışmanın Ermeni hipotezi ayağında ilk isim Daşkeviç olmuştur. Ona göre, Ermeni-Kıpçak dili konuşanları, Kıpçakçanın hakim olduğu bölgelerde bu dili benimsemiş Ermenilerdir. Bu

benimsenen dil, Kumanca değildir. Ermeniler tarafından benimsenen bu dil, başka bir Kıpçak grubundan, Kumanlardan sonra Altın-Ordu yönetiminde ve sonrasında Kırım Hanlığı'nda kullanılan dildir. Ermeni-Kıpçak dilinin en eski yazılı eserleri Kıpçakçanın hâkim olduğu bölgenin dışında, Ukrayna'da vücuda gelmiştir ve (çağdaş) Kırım-Tatarcasından önceki Kıpçak dilinin gelişimini yansıtır (1983: 92). Daşkeviç; Clauson'un iddialarını şöyle eleştirir: 1) Leksik temelli analogi hiçbir şeyi kanıtlamaz; örneğin İrlandalılar Anglofondur; fakat farklı bir millettendir. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni ve Yunan alfabeleri ile dikkate değer bir Türkçe edebiyat oluşturanlar Türk dilli Ermeniler ve Rumlardır; Türkler ile dil ilişkisi sonucu Ermenileşmiş veya Helenleşmiş değildir. 2) Ermeni-Kıpçak dili, alıntı unsurları olmasına rağmen karışık bir dil değil, tamamıyla bir Türk dilidir. İngiliz dilli İrlandalıların dili az oranda temel olmayan Keltçe söz varlığı içeren hakiki İngilizcedir. 3) Antropoloji bir etnisiteyi onun konuşanları ile tayin eden bir bilim değildir. 4) Dinî argüman cehalet gösterir; zira ne Katolik Portekizliler ve Fransızlar, İtalyan olarak ne de monofizit Süryaniler, Kıptiler ve Habeşler, Ermeni olarak adlandırılırlar (1983: 95). Daşkeviç; Garkavets'in önceki bölümde ifade edilen görüşü, yani Kumanların dinlere (Ortodoksluk, Gregoryenlik, Yahudilik gibi) dağılımını da fazla ve temelsiz bulur. Ayrıca Kumanların veya eski Tatarların, Ortodoksluğun, Katolikliğin ve İslam'ın güçlü olduğu bir yerde Ermeni mezhebine intisap edişleri ve bunun nasıl gerçekleştiğine dair en ufak bir izin olmadığını söyler (1983: 96).⁶ Daşkeviç, genel görüşünü şöyle özetler: "Ermenilerin dil bakımından Kıpçaklaşması, Altın Ordu devrinde (XIII. sonu - XIV. yy.) başlayarak, Kırım, Volga ve belki Dnyester'deki Ermeniler arasında yayılan yazı dili olmayan bir diyalekt halinde vücut bulmuştur. Bu dil, Kırım-Tatarlarının konuşma diline çok yakındı. Bu Kıpçak diyalektinin, dinî ilişki sonucu (yazı bakımından) Ermeniceleşmiş hakiki Kuman veya eski bir Tatar-Türk dili olduğunu düşünmek için herhangi bir sebep yoktur." (1983: 105). Garkavets 1987'de, öncelikle "Kıpçak hipotezinin" ciddi sorunlar ile karşılaştığını itiraf eder ve Ermeni-Kıpçak dillilerin etnik kökeni hakkında iki yaklaşımın da aşırıya kaçtığını söyler: İlk görüşte kural dışı olarak dil, genetik bağı olan etnisite ile özdeşleştirilmiş; ikincisinde ise dilin yapısının hiçbir desteğinin olmamasına ve hatta tam tersini göstermesine rağmen hiç kritik etmeden bütün Kıpçak-Kuman varlığının Cengiz tarafından yok edildiği varsayımı benimsenmiştir

⁶ Gerçi Garkavets; Alişan, Açaryan ve Hurşudyan'ın epigrafik çalışmalarına dayanarak, bugünkü Ermenistan'ın Şirak bölgesinin Artık rayonundaki Ariç köyünün eskiden *Kıpçag* olarak anıldığını, XII.-XIV.yy.'lar arasında burada ayrıca *Hpçahavank* (Erm. *Hpçah* "Kıpçak" + *vank* "manastır") adında bir manastırın bulunduğunu belirtmektedir (Garkavets&Hurşudyan 2001: 587). Fakat bu veri yine de Deşt-i Kıpçak bölgesinin Kıpçaklarının da Gregoryenliğe intisap edip etmediklerini garanti etmez.

(1987: 114).⁷ Garkavets'in sonraki çalışmalarında artık Kıpçak hipotezinden uzaklaşıp büyük oranda genel kabul olan Ermeni hipotezini tekrarladığı görülür (Garkavets, Hurşudyan 2001: 587; Garkavets 2002: 6-7; Garkavets, Sapargaliev vd. 2003: 759). Schütz, bu çekişmenin içinde olmamakla birlikte, Ermeni hipotezini güçlendiren deliller sunar: Tokatlı bir Ermeni olan Minas Tokatetsi, çeşitli Ermenice şiirler kaleme almış; ancak hayatının büyük bir bölümünü Kıpçakça dinî metinler yazmakla geçirmiştir. Kendisi *Mhitar Goş* Ermeni kanunnamesinin giriş bölümünü çevirmiştir. Schütz'e göre bu çeviri o kadar mükemmel yapılmıştır ki, içinde çok az Ermenice sözcük -onlar da dinî terimlerdir- bulunur (1966: 101).

Buna ilaveten kimi gerçekler de Ermeni hipotezinin yanındadır: 1) Ermeniler uluslararası ticarete şöhret kazanmışlardır ve bu sayede aralarından pek çok poliglot çıkmış, diplomatik ilişkilerde de tercüman olarak rol oynamışlardır (Schütz 1966: 101; Schütz 1978: 118-19). Yaşadıkları alanın Altın Orda Devleti içerisinde (veya nüfuz alanında) ve bu alanın *lingua francası*nın da Tatarca olduğu hesaba katılırsa bu milletin sıkça kullandığı dil mecburen Tatarca olacaktır. 2) Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yaşayan Ermenilerin de aynı süreçten geçtiği ve Ermeni harfleri ile Türkçe edebiyat oluşturdukları unutulmamalıdır (Kasapoğlu Çengel 2012: 18). Ermeni Simeon Lehatsi, 1610'da yaptığı hac yolculuğunda Anadolu'yu baştan başa gezer. Kayseri'de, Konya'da ve insanların çoğunlukla şehir merkezlerinde veya sur içlerinde yaşadığı yerlerde Ermenilerin Türkçe dışında dil bilmediklerini, sadece şehrin dışında kalan yerlerde Ermenice bilen Ermenilere rastlandığını söyler (Schütz 1966: 101).

Ermeni hipotezinin temeli, Ermenilerin, Kıpçaklar ile temasına zemin hazırlayan Anadolu'dan kuzeye göç edişlerine dayanır. Ermenilerin ikinci göçleri ise Kıpçaklar ile yoğun teması kesintiye uğratmak ile birlikte Ermeni harfli Kıpçak metinlerinin tebarüz edişinde milat olması açısından önemlidir.

2.2.1.1.2.1. Anadolu'dan kuzeye göç ve Kırım'daki Ermeni varlığı

Ermenilerin kuzeye göçünde sıkça başvurulanan belirleyici tarihî vaka Bagrad Ermeni Devleti'nin başkenti Ani'nin 1064'te Selçukluların eline geçiştir (bk. Deny 1957: 7-8; Grunin 1967: 58; Pritsak 1998: 123; Garkavets, Hurşudyan 2001: 587; Tekin 1997: 110;

⁷ Bu düşünceyi destekler mahiyette bir bilgi Deny tarafından verilmektedir. Deny, Moğol istilasî süresince Kumanların katledildiği, kaçtığı, dağıldığına dair alıntılar paylaşmakla beraber, bu durumun çok geniş kapsamlı olmadığını, Sultaniye başpiskoposunun 1404'te Güney Rusya'yı hâlâ "Komanya" olarak adlandırdığını, bu bölgedeki Ermenilerin de tamamı ile Tatarca konuştuğunu belirtir (1957: 9).

Kutalmış 2004: 37; Chirli 2005: 2-3; Çengel 2012: 20). Schütz, sıklıkla tekrar edilegelen, ‘Selçuklu ve Tatar (= Moğol) istilalarından sonra Ermeniler kuzeye ve güneye göç etmişlerdir’ bilgisinin kaynağını sorgular ve XIX. yy.’ın Ermeni rahip-yazarları tarafından yayılan bu bilginin Minas Bejişkyan’ın ünlü eseri “Polonya Seyahat Notları” (1830)’na dayandığını söyler. Bejişkyan, bu seyahate çıkmadan önce bölgenin geçmişi ve bugünü hakkında araştırmalar yapar; fakat kendisi bu konuda ilk değildir. Aziz Zoska ve H. Zohrabyan çok daha önce bu konu ile ilgilenen rahiplerdir. Schütz, titiz bir inceleme sonucu, Bejişkyan’ın söz konusu kitabında, Ukrayna ve Polonya’daki ilk Ermeni yerleşimleri ile ilgili birbiriyle çelişkili bilgiler, tarihlerde çarpıtmalar veya kaynak eserlerde bulunmayan tarihler ekleme, orijinalitesi tartışmalı atıflar gibi pek çok sorunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla Ani’nin ele geçirilişinden sonra Ermenilerin yoğun şekilde kuzeye göçüşü tamamen Bejişkyan’ın şüpheli verilerine dayanmaktadır (1978: 121-25). Diğer yandan Selçuklu akınlarından önce Bizans İmparatorluğu zaten, ön görü ile Van çevresindeki pek çok Ermeni grubunu Kapadokya bölgesine kaydırarak, Selçuklu akınları başladığı ve devam ettiğinde de kalan Ermenilerin göçleri Kapadokya ve Kilikya bölgesinde, önceden oluşturulan Ermeni prensliklerine doğru olmuştur. Hiçbir vakayiname veya kaynakta kuzeye doğru bir Ermeni kaçıışından bahsedilmez. Bu şaşırtıcı değildir; zira Kafkaslar’ın kuzeyinde bulunan bozkırlar ve Kırım on yıl öncesinden Kuman Kıpçakları tarafından fethedilmişti (Schütz 1978: 118). Schütz; Kırım ve kuzeybatıya ilk göçlerin tarihinin bir asır boyunca tartışılacağı güç bir mesele olduğunu, XI.-XIII. yy’lar arasının tek bir zaman dilimi ve Selçuklu, Moğol istilalarını birbirinden ayırt etmeden kabul eden zorlama formülün, Selçuklular döneminde Kapadokya, Kilikya ve Kuzey Suriye’nin yoğun olarak Ermeni nüfusu ile dolduğu gerçeğini görmezden geldiğini belirtmektedir. Ermenilerin, Selçuklular döneminde toplu hâlde kuzeye göç edişine ilişkin teori; gerçekliği çok zaman önce reddedilen Lvov arşivinden 1062 tarihli tek bir belge üzerine inşa edilmiştir. Ermeni geleneği, Ani’nin düşüşü (1064) ile bu belgenin yazım tarihi arasındaki yakınlık nedeniyle, iki veriyi birleştirip erken dönem kuzey göç rotası teorisini kurmuşlardır. Bu düşüncenin kaynağı yukarıda da zikredildiği üzere büyük oranda Bejişkyan’ın “Seyahat Notları”dır. Anadolu’dan kuzeye toplu Ermeni göçleri için aşamalar şu şekildedir: Moğol istilas (1236) ve Celâlılerden kaçış (1600).⁸ Tabii bu göçlerden hiçbiri bir

⁸ Deny; Schütz kadar kesin olmamakla birlikte, Kırım’daki Ermeni mevcudiyetine diğer katkılar olarak, Altın Ordu Devleti içinde Ermeniler’in bulunduğu bölgelerden göçler, Timur’un baskısıyla yaşanan göçler ve hatta XVII.yy.’da Celali isyanlarından kaçan Ermenilerin de eklenebileceğini belirtir (1957: 8)

anda olan eylemler değil, kötü muamele ve ekonomik durumların bozulmasından kaynaklanan süreçlerdir (1978: 135).

Ermenilerin, Kırım'a yerleştikleri tarih kesin değildir. Deny, Kırım'daki Ermeni kolonisinin ortaya çıkışı ile ilgili üç tarih verir: 1) 1009 (?) - Bir Rus prens (San Vladimir ?) Lehistan Kralı I. Boleslav'a karşı savaşta yardım etmeleri için bir Ermeni alayını Kiev'e çağırır. 2) 1021 - Bagradit Kralı Jean Senakerim'in ağır yenilgi sonucu Van'ı İmparator II. Basil'e tesliminden kaynaklanan göç. 3) 1064 - Selçuklu Hükümdarı Alparslan'ın Ani'yi ele geçişi ve ardından gelen deprem. Kayıtlara göre 20 bin Ermeni asker Kumanlara karşı Ruslara yardım etmek amacı ile iki Rus Prens'in önderliğinde Kırım'a giderler (Deny 1957: 7-8). 1280-1290 yılları içinde Cenevizli ve Ermeni tüccarlar arasında yapılan sözleşmeler, Kırım'daki Ermeni varlığının belgeye dayalı kanıt olmakla birlikte bu veriler Ermeni tüccarların bireysel ticarî faaliyetlerinin izleri olup, Kırım'daki vatandaşlığı için kesin kanıt teşkil etmezler. Diğer taraftan Yunan ruhban sınıfı ile yerli Ermenilerin Paskalya'nın asıl günü hakkında tutuştukları ateşli tartışma 1292'de yazılan Sudak Sinaharyonu'nun sayfa kenarlarına yansımıştır. Dolayısıyla XIII. yy.'ın sonlarına doğru bu kentte ciddi bir Ermeni yerleşimi olmuş olmalıdır (Schütz 1978: 119). Nesvita vakayinamesinde, Ak-Saray'da Tatarlar tarafından mütemadiyen rahatsız edilen Ermenilerin Kefe'deki Ceneviz otoritesine elçi gönderip bir anlaşma yaptıkları ve 1330'da oraya yerleştikleri anlatılmaktadır (Schütz 1978: 129). Deny de Cenevizlilerin, Ermenilerin Kırım'da; Kefe, Solhat ve Sudak çevresine yerleşmelerine izin verdiğini belirtir (1957: 7).

Ermenilerin Kırım'a olan göçü öylesine yoğun olmuştur ki dönemin yazarları Kırım'ı Ermeni Denizi/Sahili (*Armenia Maritima*) ve Büyük Ermenistan (*Armenia Major*⁹) olarak adlandırmıştır (Deny 1957: 7).¹⁰ Ermeni kolonisinin Kırım'da en yoğun olduğu bölge Kefe olmuştur. Görgü tanıkları (Ermeniler) XV. yy.'ın ikinci yarısında burada 35-40 bin kişilik bir Ermeni sayısı verirler. Kırım'daki ikinci önemli Ermeni kolonisi ise Sudak'ta bulunur. Bu iki şehir dışında Ermeni yerleşimlerinin göze çarptığı yerler Közleve, Karasubazar, Akmeçet, İnkerman ve Surhat'tır (Garkavets, Hurşudyan 2001: 588).

1475'te Kefe'nin Osmanlılar tarafından fethi ile birlikte Kırım'daki Ermeni nüfusunun büyük bir bölümü Podolya ve Moldova'ya göç etmişlerdir. Bu durum, göçten sonra

⁹ Pritsak'ta *Armenia Magna* olarak verilir (1998: 123).

¹⁰ Ermenilerin Kırım'daki varlıkları ve sayıları için bk. (Garkavets, Hurşudyan 2001: 588).

Kırım'daki Ermeni varlığının tamamı ile bittiği anlamına gelmese de Celâli isyanlarından kaçıp Kırım'a gelen Ermeniler, önceki Ermeni mevcudiyetine kıyasla ince bir tabaka teşkil etmişlerdir (Schütz 1978: 135).

2.2.1.1.2.2. Kırım'dan batıya (Batı Ukrayna, Moldova ve Doğu Polonya) göç

Yukarıda belirtildiği gibi Kırım'da Ermenilerin batıya göçünde en önemli tarih Kefe'nin Osmanlıların eline geçtiği 1475 tarihidir. Bununla birlikte Ermenilerin Batı Ukrayna'daki daha erken dönemde bulunduklarına dair bilgiler de vardır. Deny; Litvanya Dük'ü Wittold Podolya'yı işgal ettiğinde Kamenets'te neredeyse özerk yaşayan üç halktan bahseder: Lehler, Rutenler ve Ermeniler (1957: 10-11). Garkavets, Hurşudyan'a göre, Lvov'da Ermeni kolonisinin ortaya çıkışı şehrin kuruluşuna tekabül eder (XIII. yy. ortalarına). En azından 1363'te Lvov'da Ermeni piskoposluğunun bulunduğu bilinmektedir (2001: 588).

Kırım'dan göç eden Ermenilerin ilk durağı Podolya bölgesi olmaz. XVI-XVII. yy.'lar arasında Romanya, Moldova ve Kırım'dan, Podolya ve Galiçya'ya gelen Ermenilerin ilk yerleşimleri Akkerman, Suçeva, Seret ve Hotin olmuştur. Bu bölgelerde de Ermeni-Kıpçak dili yazıya geçirilmiş, kilise kitapları ve Ermenice-Kıpçakça sözlükler daha sonra buradan Lvov'a götürülmüştür (Garkavets, Hurşudyan 2001: 588).

2.3. Ermeni harfli Kıpçakça

2.3.1. Türk yazı dilleri içindeki yeri ve önemi

XVI.-XVII. yy.'lar arasında Ermeni alfabesi ile kayda geçmiş pek çok yazılı ürün bırakan bu dilin, Kıpçakçanın tarihî bir kolu olduğu konusunda görüş birliği bulunur. Bununla birlikte yaklaşımlarda ihtilaflar da görülmektedir. Garkavets'e göre, bu Ermeni-Kuman dili, Kırım bölgesinin Kıpçak-Kuman dillerinden biri olup doğrudan doğruya *Codex Cumanicus* eserinden tanınan Kuman diline dayanır (1979: 5; 2001: 595) ve fonolojik ve gramatikal açıdan, Urum-Kıpçak ağzı, Karaycanın Trakay diyalekti ve Kırım-Tatarcasının dağ ağzına yakındır (1979: 5; 1987: 114; 2001: 595). Daşkeviç ise Ermeniler tarafından benimsenen bu dilin Kumanca olmadığını, başka bir Kıpçak grubundan olup, Kumanlardan sonra Altın-Ordu yönetiminde ve sonrasında Kırım Hanlığında kullanılan dil olduğunu söyler. Ermeni-Kıpçak dilinin en eski yazılı eserleri Kıpçakçanın hâkim olduğu bölgenin dışında, Ukrayna'da vücuda gelmiştir ve Kırım-Tatarcasından önceki Kıpçak dilinin gelişimini yansıtır (1983: 92). Buna bir yönü ile koştur olarak, Schütz de bu diyalektin öncülünün XVI. yy.'daki Kırım Tatarlarının

dili değil, Türk dillerinin Kuman tipinden gelen bir diyalekt olduğu belirtir (1978: 133). Deny, tarihî Kıpçak dilini tasnif ettiği bölümde, Memlûk sahası eserlerin tamamını içine alan sahayı “Kıpçak” olarak; Codex Cumanicus, Ermeni harfli Kıpçakça eserler (Ermeni-Kuman) ve Karayca eserleri (İbrani-Kuman) içeren sahayı ise “Kuman” olarak adlandırarak tarihî Kıpçakçayı temelde iki bölümde değerlendirir (1957: 10).

Schütz, dilin oluşum/çıkış yeri olarak, her ne kadar Ermeni harfleri ile Kuman-Kıpçak dilinde Kırım’da yazılmış metinlere sahip olunmasa da bütün dilbilimsel özelliklerin Kırım’ı işaret ettiğini belirtir (1978: 133). Buna ilaveten, Ermeni-Kıpçak dilinin doğduğu yerin tayininin, Trakay Karaycası ile doğrulandığını; zira buna göre Trakay Karaycasının doğum yeri olarak Solhat’ın düşünüldüğünü ekler (1978: 133).

Yukarıda bu dilin fonolojik ve gramatikal açıdan Urum-Kıpçak ağzı, Karaycanın Trakay diyalekti ve Kırım-Tatarcasının dağ ağzı ile olan yakınlığına değinilmişti. Bu dili, söz konusu dillerden ayıran temel husus Clauson’un dikkat çektiği gibi (bk. 1971) bu dilin içerdiği dini terimlerin Gregoryen mezhebine bağlı olarak Ermenice olmuş olmasıdır.

Ermeni harfli Kıpçakçanın da kendi içinde diyalektlere sahip olduğu düşünülmektedir. Bu düşünce de daha çok Osmanlıcadan etkilenmiş ve etkilenmemiş Ermeni-Kıpçak metinlerine dayanmaktadır (bk. Lewicki, Kohnowa 1957; Daşkeviç 1983: 101).¹¹

2.3.2. Adlandırılışı

Ermeni harfli Kıpçak metinlerini meydana getiren halk, kendi dilleri için farklı adlandırmalar kullanmışlardır. Üç farklı şekilde adlandırma yaparlar: En eski adlandırma olan *Hıpçah tili* ile; öznel bakış açısından *bizim til* ile ve daha geç kullanılmaya başlayan *Tatarça*¹² ile (Garkavets 1987: 114-15; Garkavets, Hurşudyan 2001: 594 ayrıca bk. Daşkeviç 1981: 83).¹³ Konuşanlarının Ermeni-Kıpçak dilini Tatarca olarak adlandırmaları etnolengüistik bir benzerlik dolayısıyla değil, yakın akrabalıktan gelen benzer yapı dolayısıyladır; bununla birlikte bunlar farklı dillerdir (Garkavets, Hurşudyan 2001: 595). Deny, *bizim til* adlandırmasını Ermenilerin kendilerini, Kırım’dan gelmeyip az çok doğru Ermenice

¹¹ Bu konuda Tryjarski’nin de bir yazısı olmakla birlikte kendisi sadece nöbetleşme gösteren verileri paylaşmakla yetinmiş herhangi bir belirlemede bulunmamıştır (bkz. 1987: 289-96).

¹² Bu adlandırma Deny (1957: 9) ve Kasapoğlu Çengel’in (2012: 24) de işaret ettiği gibi *Codex Cumanicus*’ta da görülmektedir.

¹³ Metinlerde geçen örnekleri bk. (Garkavets 1987: 115; Garkavets, Hurşudyan 2001: 594).

konuşanlar ile Lehçe veya Ukraynacayı benimsemiş olanlardan ayırt etme düşüncesi olarak yorumlar (1957: 9).

2.3.3. Aşamaları

Ermeni-Kıpçak dilinin geçirdiği aşamalar Daşkeviç tarafından şöyle belirlenmiştir:

- 1) Ermenilerin, yazı dili öncesi ve konuşma dili olarak Kıpçak dilini benimsemesi,
- 2) Ermeni-Kıpçakçasının yazı dili olarak ortaya çıkışı ve serpilişi,
- 3) Ermeni-Kıpçakçasının kullanımdan düşmesi ve tamamen kaybolması (1983: 92).

2.3.3.1. Kıpçak dilinin benimsenişi-Konuşma dili aşaması (XIII. yy. sonu–XV. yy)

Ermenilerin, Kıpçak dilini benimseyip günlük konuşma dili hâline getirmelerinde iki duruma vurgu yapılmaktadır: Ticarî faaliyetler ve sosyolojik etkileşim (bk. Kraelitz-Greifenhorst 1912: 307-8; Deny 1957: 9; Daşkeviç 1983: 97; Pritsak 1998: 123; Garkavets, Hurşudyan 2001: 587). Ancak bu dilin olduğu bölgenin Kırım olduğu (bk. Kraelitz-Greifenhorst 1912: 307-8; Schütz 1978: 133) dikkate alınır ve bu bölgede Ermenilerin, Bizanslı ve Cenevizli bir çevrede yaşadığı düşünülürse (Schütz 1978: 129), Kıpçaklar ile olan ilişkisi komşuluk ve çevresel bağ ile değil, ticari ilişkiliye dayalı temaslar dolayısıyla gerçekleşmiş gözükmektedir. İbnü'l-Esir'in XIII. yy.'daki gözlemlerinde Sudak'ın Kıpçaklar için bir ambar gibi hizmet ettiğini söylemesi (bk. Deny 1957: 9) de bu çıkarımı destekler niteliktedir.

Dilin benimsendiği bölge hakkında Daşkeviç ve Garkavets diğerlerinden biraz daha farklı bilgiler sunarlar. Daşkeviç, “Görünüşe göre, Ermenilerin Altın Ordu sınırları içinde ve Tatarlar ile kontak kurabildikleri hinterlandta XIV-XV. yy.'lar arasında yoğun biçimde Tatarcayı benimsemiş olduklarını düşünmek daha doğru olur. Başka bir deyişle Kıpçak lehine olan tedrici asimilasyon, Kırım'da olduğu gibi Volga ve Dnyester bölgelerinde de olmuştur. Bizce Kıpçakçaya geçiş dağınık olarak Ermeni yerleşimlerinin olduğu her yerde, Kırım, Volga ve Dnyester'de gerçekleşti. Bunun yerine Kırım'da Ermeni-Kıpçak konuşurları için somut bir merkez aramak başarıya ulaşamaz. Greifenhorst'un, Ermenilerin Tatar dilini benimsemeleri sadece XVI. yy.'da ticari ilişkiler sonucu olmuştur hipotezi de çürümektedir.” (1983: 93) diyerek Kıpçak dilinin benimsendiği alanın, Kırım ile birlikte, daha geniş olduğunu vurgular. Garkavets de buna paralel olarak, Kıpçak dilinin Ukrayna'ya göç etmeden

önce Don, Kırım ve Besarabya bölgelerinde benimsendiğini söyler (Garkavets, Hurşudyan 2001: 587).

Kıpçak dilin Kırım bölgesindeki yaygınlığı Fransız kökenli Dominiken misyoner Johannes de Galonifontibus'un 1404 yılında yazdığı "Yeryüzünü Tanıma Kitabı" adlı kitabına yansır. Bu bilgilere göre bölge çoğunlukla Hristiyan olup, Yunanlı, pek çok Ermeni, Çerkez, Got, Tat, Vlah, Ukraynalı, Lek, As, Alan, Avar, Kumuk vd. kendi aralarında Tatarca konuşmaktadır (Daşkeviç 1981: 80).

XV. yy.'ın başlarında (XIV. yy.'ın sonunda değilse bile) Kırım'daki kalabalık Ermeni nüfusunun büyük bölümü Tatarca konuşma dili olarak kullanıyordu (Daşkeviç 1981: 85). Ermenilerin dil bakımından Kıpçaklaşması, Altın Ordu devrinde (XIII. sonu - XIV. yy.) başlayarak, Kırım, Volga ve belki Dnyester'deki Ermeniler arasında yayılan yazı dili olmayan bir diyalekt halinde vücut bulmuştur (1983: 195).

2.3.3.2. Somut hâle gelişi - Yazı dili oluşu (XVI. yy. – XVII. yy. ilk yarısı)

Yukarıda değinildiği üzere Ermenilerin Podolya bölgesinde bir topluluk olarak belirişleri daha kesin olarak XIV. yy.'ın ikinci yarısında olmuştur. Lvov ve Kamenets-Podolsk bölgesinde yazılan 1363 ve 1398 tarihli iki Ermenice vesika da bunun delili olarak görülebilir (bk. Daşkeviç 1983: 97). Daşkeviç, ilk Ukrayna (Batı Ukrayna) Ermenilerinin Kıpçak dilli olduklarını düşünmemek ile birlikte, onların Kırım'daki akrabaları ile ilişkilerinin devam ettiğini, bunun yanı sıra Dnyester, Volga ve Kırım kıyılarından gelen mikro göçlerin kolonideki Kıpçak dillileri yoğunlaştırdığını belirtir (Daşkeviç 1983: 97). Buna ilaveten şu da söylenebilir ki Ermenilerin yoğun olarak Kırım'ı terk ettikleri tarih Osmanlı İmparatorluğunun 1475'te Kefe'yi ele geçirdiği tarih olduğu için Batı Ukrayna'daki Kıpçak dilinin yoğun olarak kullanılması da bu tarihten sonra olmalıdır. Garkavets de Kırım'dan göç eden Ermenilerin ilk durağının Podolya bölgesi olmadığını XVI-XVII. yy.'lar arasında Romanya, Moldova ve Kırım'dan, Podolya ve Galiçya'ya gelen Ermenilerin ilk yerleşim yerlerinin Akkerman, Suçeva, Seret ve Hotin gibi noktalar olduğunu söyler (Garkavets, Hurşudyan 2001: 588).

Söz konusu bölgedeki Kıpçak yazı dili, Ermenilerin yerleşme zamanına nazaran geç gözükmesine rağmen pek çok gezgin, din adamı ve diplomat tarafından bu bölgede kullanılan

bir dil olarak kayda geçer.¹⁴ Fakat bunlar ne yazık ki yazılı eserlerin görülmeye başladığı tarihten daha önce değildir.

Ermeni harfli Kıpçakçanın Türki bir çevrede değil de Slav dillerinin (Ukraynaca ve Lehçe) hâkim olduğu bir çevrede ortaya çıkmasının büyük bir paradoks olarak hâlâ tatmin edici bir açıklama bulamadığını söylemek ile beraber, Daşkeviç bununla ilgili şöyle bir düşünce ileri sürer: “Kırım-Tatar dil sahasında Ermeni-Kıpçak yazı dilinin ortaya çıkmayışında belki de Ermenilerin yüksek milli bilinçleri önleyici bir rol oynamıştır; zira Kırım bölgesinde bunu yapmak Tatarlar içinde asimile olmanın bir işareti ve Ermeni kolonisini çevreleyen duvarların ciddi şekilde yıkılışı olarak değerlendirilebilirdi.” (1983: 98).

Ermeni harfli Kıpçak yazılı ürünlerinin doğuşu 1520-1530 aralığında Lvov’da olmuştur. 1521’de cemaat kayıtları Ermeniceden, Ermeni-Kıpçakçasına çevriliyordu: Lvov Ermeni mahkeme kitabındaki Ermenice son kayıt 12 Mart 1521 tarihine aitken, ilk Kıpçakça kayıt ise 26 Ağustos 1521 tarihine aittir. 1528’de, Kral I. Sigismund tarafından 1519 yılında onaylanan Lvov Kanunnamesi – Ermeni Hukuk Kodeksi Ermeni-Kıpçakçaya çevrilmiştir (Daşkeviç 1983: 98). Diğer kolonilerde benzer değişimin tarihini ve koşullarını belirlemek mümkün gözükmemektedir. Bununla birlikte, bilinen şu ki Kamenets-Podolsk’ta dil mücadelesi uzun soluklu bir karakter göstermiş, kimi zaman (Lvov’dakine nazaran pek çok kez) Ermeni dilli Ermenilerin grubu üstünlüğü elde etmişlerdir. Buradaki cemaatin kayıtlarının tam olarak ne zaman Ermeni-Kıpçakçasına tercüme edildiği bilinmemekle

¹⁴ İtalyan rahip ve diplomat Antonio-Maria Gratsiani, 1564’te Lvov’da Ermeniler ile buluşmuş ve buluşmadaki izlenimlerini “Ermenice kanun kitapları ve ilahileri var, fakat bunları sadece birkaç papaz okuyor. Çoğunluğu İskitçe (Daşkeviç, İskitçe ile tarihsel-kültürel bağlama göre Tatarcanın anlaşılması gerektiğini vurgular) ve Türkçe konuşuyor.” şeklinde kayda geçirmiştir. Yan-Dmitri Solikovskiy de 1597’de kaleme aldığı hatıralarında Lvov Ermenilerinin Türkler ile aynı dili konuştuğu belirtir (Daşkeviç 1981: 80). Lvovlu Alman tarihçi Johannes Alnpeck (Daşkeviç “Yogan Alnpeh” olarak yazar) 1603-1605 yılları arasındaki Lvov’u anlatırken, Ermenilerin kilisede dinî ayinleri Ermenice olarak yürüttüklerini; ancak evlerinde istinasız biçimde Tatarca konuştuklarını belirtir. Leh filozof Şimon Petritsi, Aristo’nun “Politika” adlı eserinin tercümesi çerçevesinde yaptığı açıklamalarda (1605), Pagan dili konuşan Ermenilere özel bir yer verir ve Ermenilerin Türkçe, Tatarca ve pagan dili kullandıklarını, kendi aralarında bu dillerde konuştuklarını; kendi öz dillerini ise hepsinin bilmediğini, bilenlerin de mükemmelen konuşmadıklarını söyler, Lehlerin Latince ve Yunanca öğrendiği gibi Ermeniceyi okulda öğrendiklerini belirtir. XVII. yy.’da da Alman coğrafyacı Martin Tseyler (1657’de) ve Hollandalı tarihçi-coğrafyacı Andreas Tsellariy (1659’da) Ermenilerin konuştuğu dilin Türkçe ile aynı veya ona benzediğini belirtmişlerdir. Fransız oryantalist Lui-Mari Pidu de Sen Olon, 15 yılını (1637-1717) Ukrayna Ermenileri arasında geçirmiş, yazılarında pek çok kez onların konuşma diline temas etmiş ve isim isim Tatarca, Türkçe bilen veya konuşan çok dilli Ermenilerden bahsetmiştir. Bunlardan rahibe Mariya için kullandığı ifade ilgi çekicidir: “Sadece ana dilleri Ukraynaca ve Tatarca değil, Latince ve Ermenice de konuşurdu.” (Daşkeviç 1981: 81). Lui-Mari Pidu bu dilin (Ermeni-Kıpçakça) kaynağı konusunda da fikir öne sürmüştür. Ona göre Ukrayna’daki, Kırım’dan göç eden Ermenilerden müteşekkil eski koloniler (Kiev, Vladimir, Lutsk, Lvov, Kamenets, Snyatin ve Galiç)’in öncüleri esaslı bir İskitçe (=Tatarca), sonraki daha yeni kolonilerde ise İtalyanca ile Latince örneğine benzeyen, yazılı Ermeniceden ayrılan adi bir Ermenice biliyorlardı (Daşkeviç 1981: 82).

birlikte, 1559-1567 tarihleri arasında tamamen Kıpçakçaya çevrilmiştir. Sonrasında yine Kıpçakçaya çevrilmek üzere Ermeniceye dönülmüştür (Daşkeviç 1983: 99; ayrıca bk. Schütz 1966: 102). Bunlara ek olarak, Garkavets ve Hurşudyan'ın aktardığı kadarıyla XVI-XVII. yy.'lar arasında Romanya, Moldova ve Kırım'dan, Podolya ve Galiçya'ya gelen Ermenilerin ilk yerleşimleri Akkerman, Suçeva, Seret ve Hotin olmuştur. Bu bölgelerde de Ermeni-Kıpçak dili yazıya geçirilmiş, kilise kitapları ve Ermenice-Kıpçakça sözlükler daha sonra buradan Lvov'a götürülmüştür (2001: 588). Bunun dışında Ermeni-Kıpçak kolonilerinin yaşam alanlarının dışında kalan İstanbul, Edirne, Lublin, Kudüs, Roma gibi noktalarda da söz konusu dil ile yazılı ürünler meydana getirilmiştir (Daşkeviç 1983: 101).

Ermeni harfli Kıpçakça yazılı ürünler sadece el yazması kitaplar ile sınırlı kalmamış, basımı da yapılmıştır. 1618 yılında Lvov'da Ermeni harfli Kıpçakça kitap basımı başlamıştır. Bugüne ulaşan sadece bir tane basılı örnek, *Algış Bitigi*, olmakla beraber bu dilde başka basımların olup olmadığı bilinmemektedir. Bu faaliyet, kurucusu Ovanes Karmatanyants ölümü ile birlikte sona ermiş ve bir daha etkinlik göstermemiştir (Daşkeviç 1983: 100-101).

Ermeni harfli Kıpçak dilinin 1528'de yazılı macerası yaklaşık 150 yıl kadar sürmüştür. Daşkeviç, bu yazılı dilin XVII. yy.'ın 60'lı yıllarından daha ileri gidemediğini söylemektedir (1983: 101). Yazılı dönemin son gerçek ürünü Anton Vardapet'in 1660-1662 yılları arasında Yazlovts ve Seret'te yazdığı üç ciltlik vaaz kitabıdır (Daşkeviç 1983: 101).

2.3.3.3. Kullanımdan düşüşü (XVII. yy. ikinci yarısı)

Lvov Ermeni topluluğuna ait evlilik sözleşmeleri ve vasiyetlerden bu güne ulaşan üç ciltlik metin bulunmakta ve bunlardan ilk ikisi (1572-1630 yılları ve 1630-42 yılları aralığı) Kıpçakça; fakat son cilt (1643-67 yılları arası) Lehçedir. Lvov doğum kayıtları 1681, vefat kayıtları da 1671'den itibaren Lehçe olarak tutulmuştur (Schütz 1966: 102). Lvov başpiskoposunun emirlerini içeren Ermeni-Kıpçakça kitap 1675 yılında son bulmaktadır. Kamenets Ermeni cemaatinin adli ve idarî defterlerindeki "yamalılık" (yani Ermeni-Kıpçakçanın, Latince ve Lehçe ile karmaşık olması) 1650'de başlayıp 1663'e kadar sürmüştür. Ayrıca 18 Aralık 1669 tarihli özel bir tutanak (vasiyetname) de bilinmektedir (Daşkeviç 1983: 102).

Bununla beraber, bu süreç tabii ki kesin ve mutlak şekilde olmamış, yaşlılar geleneksel dillerini kullanmaya devam etmişlerdir. Stanislawow kentinin konsül seçim ve

mahkeme tutanaklarında ilginç deliller bulunur. 1681-89 yılları aralığında belediye seçim tutanaklarının sayfa kenarlarında Kıpçakça kayıtlar vardır. Aynı durum 1692-1702'deki tutanaklar için de geçerlidir. (1966: 103-104; ayrıca bk. Daşkeviç 1983: 102).¹⁵

Ermeni-Kıpçak dilinin kullanımdan düşüşüne neden olan etmenler Schütz tarafından şöyle belirlenmektedir (1966: 99-100):

a) Yeni bulunan dünya ticaret yolları Kırım ticaret hattını önemsiz hâle getirmiş, bundan dolayı da Kırım ile bağlantı teşkil eden Ermeni-Kıpçak diline de ihtiyaç kalmamıştır.

b) Ermeni Gregoryen Kilisesinin, Katolik Kilisesi ile birleşmesi (Lehistan, Katolik mezhebine bağlı idi) kilise dilini çok etkilemese bile Leh dilinin nüfuzunu artırmıştır.

c) Askeri koşullar da Kıpçakça kullanımının azalmasına sebep olmuştur. Osmanlı'nın, Ermeni-Kıpçak dilinin kalesi olan Kamenets'i alması, Türk ordusunun ilerleyişini duyan Lvov sakinlerinin bile kenti terk edip kaçmalarına zemin hazırlamıştır.

ç) Ermeni-Kıpçak dilinin son dönemindeki diğer asıl temayül koloninin "Geri-Ermeniceleşme"sidir. Polonyalı toprak zenginlerinin topraklarını Ermeni tüccarlara açması; Osmanlı'nın Safeviler ile süregelen çarpışmalarının Ermeni coğrafyasında yaşanması, XVII. yy.'ın başlarında çıkan Celâli isyanları, Şah Abbas'ın Ermeni topraklarını boşaltması ve kıtlık yılları, binlerce Ermeni ailesinin batıya, Doğu Polonya'ya göç edişini hızlandırmıştır.¹⁶

Daşkeviç'e göre Slavcalaşma, Ermeni-Kıpçak dilinin ölümüne sebebiyet veremez; zira pek çok karma dil içindeki ciddi ölçüdeki yabancı unsura rağmen canlılığını sürdürmektedir. Aynı dönemin Ukraynacası da hemen hemen aynı oranda yabancı unsur taşımıştır. Geri-Ermeniceleşmenin de ciddi anlamda etki yarattığına inanmaz; zira öyle olsaydı eş zamanlı olarak Ermeni-Kıpçak yazılı ürünlerin yükselişi görülmezdi. XVII.-XVIII. yy.'ın Ermeni dilli Ermenileri hiçbir zaman Kıpçak dilli Ermenilerin ulaştığı kültür ve dil düzeyine

¹⁵ Schütz, bununla birlikte 1736-1742'deki seçim tutanaklarının sayfa kenarlarında sadece Ermenice kayıtlar görüldüğünü söyler.

¹⁶ Ermenicenin yaşatılmasında, kilisede *Grabar* (Klasik Ermenice) kullanımına devam edilmesi önemli bir rol oynamıştı. Ancak, dikkat edilmeli ki XVII. yy.'ın başlarında ruhban sınıfının büyük bir bölümü bu dili anlamıyordu ve eğer doğudan gelen Ermeniler olmasa idi, Ermenice cansız bir metin olmaktan öteye gidemeyecekti. Yeni göçmenlerin edebî ürünleri, anlamadıkları dinî metinlerin kopyaları değil, yaşayan bir edebiyattı. Ve bunları yazan rahip ve noterler, söz konusu bölgelerde Ermenicenin ayakta kalması için konuşma dilleri ile katkıda bulunmuşlardı (1966: 105).

ulaşamamışlar ve Ermeni-Kıpçak dilinin kalesi konumunda olan Lvov ve Kamenets-Podolsk'ta "Geri-Ermeniceleşme" meydana getirememişlerdir.¹⁷ Dolayısıyla Ermeni-Kıpçak dilinin gelişimine engel olamayan süreç, bu dilin yok oluşuna da neden olamazdı. Bu sebepten Kıpçak dilli Ermeniler, bu safhayı hiç yaşamadan (Slav halkları içinde) asimile olmuşlardır (1983: 102-104).

Otuz-kırk yıl gibi bir süre zarfında, dilin kendisini ve kendisi ile ilgili bütün süreci ortadan kaldıran tek ve en güçlü etken, Ermeni-Kıpçak konuşanlarının bir anda ve büyük kitleler halinde olmayan, fakat uzun soluklu ve azar azar, tek bir topluluk, dil ve akrabalık bağının pekişmesine imkân tanımayan geniş ve dağınık bir coğrafyaya yapılan göçlerdir ve bu göçlerin başlıca nedeni de Ukrayna'daki (iç ve dış) siyasi durumdur. Şimdiye kadar, göç edilen yeni yerlerde Ermeni-Kıpçak dilinin kullanıldığına dair yazılı eser kalıp kalmadığı bilinmemektedir. Ukrayna'da kalan Kıpçak dillilerin sayısı o kadar düşmüştü ki Ermeni-Kıpçak yazı ve konuşma dili devam etmiş olamazdı. 1680-90 yılları arasında kayda geçen kimi sözcükler ve Lehçeye yapılan çeviriler Ermeni-Kıpçak dilinin etkinliğine ilişkin son izlerdir. Bu dilin XVIII. yy.'ı görmüş olmasından derin bir şüphe duymak mümkündür (Daşkeviç 1983: 104-105)

2.3.4. Dilin yazımı ve transkripsiyonu/transliterasyonu

2.3.4.1. Alfabe

Aybuben olarak adlandırılan Ermeni alfabesi, rahip Mesrop Meştots tarafından ms. 406 veya 407'de oluşturulmuştur. 30'u ünsüz, 6'sı ünlü 36 harften oluşan bu alfabe¹⁸ Ermeni dilinin üç evresinde de, Klasik (*Grabar*), Orta ve Modern Ermenice için kullanılmıştır. Tahmin edildiğine göre Yunan alfabesini temel alan bu alfabe soldan sağa yazılır. Klasik Ermenice metinler şimdi Modern Ermenicenin ya Doğu ya da Batı edebî diyalektine göre okunmaktadır. Ünlüler her iki diyalekte de aynı şekilde telaffuz edilmektedir. Bununla birlikte, ünsüzlerde Doğu diyalektinde orijinal üç seri (tonlu, tonsuz, soluklu) korunurken, Batı diyalekti tonlu ve soluklu olmak üzere yalnızca iki seriyi içermektedir (Sanjian 1996: 356-357).

¹⁷ Schütz'ün dikkat çektiği şu tarihî durum da bunu kısmen destekler: "Son göç dalgaları ile gelen Ermeniler ilkin yeni kurulan Leh kasabalarına yerleşmişlerdir. Lvov ve Kamenets'te ise en fazla banliyölere yerleşebilmişler ve şehir içine yerleşebilmek için soydaşları ile mücadele etmek zorunda kalmışlardır." (1966: 100-101; 106).

¹⁸ XII. yy.'da bu alfabeye iki harf daha eklenmiştir (Sanjian: 356).

Ermeni-Kıpçak metinlerinin, Ermeni imlasının batı varyantı ile yazıldığı konusunda görüş birliği vardır (bk. Deny 1957: 19; Schütz 1961: 143; Garkavets 1987: 117). Buna göre Ermeni-Kıpçak metinlerinde kullanılan alfabe aşağıdaki gibidir:

Çizelge 2.1. Ermeni alfabesi

Harf			Ses değeri	Harf			Ses değeri
Büyük	Küçük	Adı		Büyük	Küçük	Adı	
Ա	ա	ayb	/a/	Մ	մ	men	/m/
Բ	բ	pen	/p/	ԅ	յ	hi	/y/
Գ	գ	kim	/k/	Ն	ն	nu	/n/
Դ	դ	ta	/t/	Շ	շ	şa	/ş/
Ե	ե	yeç	/e/, /y-/	Ո	ո	wo	/o/
Զ	զ	za	/z/	Չ	չ	ça	/ç/
Է	է	e	/ē/	Պ	պ	be	/b/
Ը	ը	ıt	/ı/	Ջ	ջ	çe	/ç/
Թ	թ	to	/t'/	Ռ	ռ	ra	/r/
Ժ	ժ	je	/j/	Ս	ս	se	/s/
Ի	ի	ini	/i/	Վ	վ	vev	/v/
Լ	լ	lyun	/l/	Տ	տ	dyun	/d/
Խ	խ	khe	/h/	Ր	ր	re	/r/
Ծ	ծ	dza	/dz/	Յ	յ	tso	/tş/
Կ	կ	gyun	/g/	Ի	լ	hyun	/v/
Հ	հ	ho	/h/	Փ	փ	pyur	/p'/
Ձ	ձ	tso	/ts/	Ք	ք	ke	/k'/
Ղ	ղ	ghad	/ğ/	Օ	ո	o	/o/
Ճ	ճ	ce	/c/	Ֆ	ֆ	fe	/f/

Bunun haricinde kimi sesler/ses grupları için şu harf kombinasyonlarına da başvurulur:

Çizelge 2.2. Ermeni alfabesinde harf kombinasyonları

Kombinasyon	Ses Değeri	Kombinasyon	Ses Değeri
ա + լ	/aʋ/, /o/	իլ = ինլ	/yu/
Ե + ա	/ya/	ել = իլ	/yu/
Ե + է	/yē/	ւ + գ	/nk/, /ŋ/
Ե + լ / լ	/yeʋ/	ւ + կ	/ng/, /ŋ/
Ե + օ	/yo/	ւ + ք	/nk'/, /ŋ/
իլ = իլ	/iv/	ն + լ	/u/

(Garkavets, Hurşudyan 2001: XL, XLI).¹⁹

Ermeni alfabesi, Türkler tarafından uzunca bir süre kullanılan (ve hâlen Uygurlarca kullanılmakta) Arap alfabesine göre avantajlı bir alfabe olmak ile birlikte, yine de Türkçenin bütün seslerini vermek konusunda yetersiz kalmaktadır. Alfabenin en büyük eksikliği yuvarlak ünlülerin ince varyantlarını içermeyişidir. Pritsak, Ermeni Osmanlıcasında (1998: 125); Deny de Doğu Ermenicede harf kombinasyonları ile /ö/ ve /ü/ seslerinin gösterildiğini belirtir (1957: 19); fakat böyle bir uygulama Ermeni harfli Kıpçak metinlerinde görülmez. Diğer taraftan Deny, üç sözcükte (իլ) kombinasyonu ile /ü/’nün gösterildiğini söyler (1957: 19). Ancak Schütz, Deny’e itiraz ederek, bu harf çiftinin /ü/’yü değil /yu/’yu gösterdiğini, /ü/ olarak okunamayacağını, zira öyle okunduğunda *ürak*, *üzlu*, *üz* gibi şekiller doğuracağını, bunun Türkiye (Osmanlı) Ermenilerinin etkisine atfedilemeyeceğini söyler (1961: 150). Bir diğer mesele de normalde /a/ sesinin karşılayan (ա) harfinin Ermeni-Kıpçak metinlerinde ikinci hece ve sonrasında açık e /e/= /ä/ sesini karşılayıp karşılamadığıdır. Kraelitz-Greifenhorst bu durumu bir ünlü uyumsuzluğu olarak düşünmektedir (1912: 310-11). Pritsak bu hadiseyi Karaycadaki ünlü-ünsüz uyumsuzluğunun bir benzeri olarak yorumlar (1998: 125). Deny ise bunu bir ses değişimi olarak algılar (1957: 20). Grunin, her ne kadar “transkripsiyon” başlığında, söz konusu harfin ses uyumuna göre açık e (ve diğer yuvarlak

¹⁹ Her iki tablodan faydalanılmıştır; fakat Garkavets’in genel yaklaşımına uymayan tasarrufları dikkate alınmamıştır.

ünlülerin de /ö/ ve /ü/ okunabileceğini söylese de (1967: 113-15) metin transkripsiyonuna bunu yansıtmamıştır.²⁰ Garkavets, dışındaki tüm metin neşri yapan çalışmalar bu harfi ince sıralı başlayan sözcüklerde de *a* harfi ile okumayı tercih ederler. Ermeni alfabesinde, Ermenicenin fonolojisine uygun olarak soluklu ünsüzleri gösteren harfler (*թ* = /t'/, *չ* = /ç'/, *ռ* = /r/, *ց* = /ts'/, *փ* = /p'/, *ք* = /k'/) de bulunmaktadır. Bunlar sıkça dile getirildiği üzere Ermeni-Kıpçakçada herhangi bir temel oturtulmadan rastgele kullanılmıştır (Kraelitz-Greifenhorst 1912: 313; Deny 1957: 18; Pritsak 1998: 125; Vásáry 1969: 140). Başka bir husus da Ermenice imla geleneğinin bir getirisi olan söz sonu okunmayan *y* (j)'dir.²¹ Ermenice kullanıma bağlı olarak söz sonu *a*, *ı* (nadiren) ve *o*'dan sonra *y* (j) harfi eklenir: *albo(y)*, *doy tego*, *do tegoy*; /-ay/ses grubu taşıyan örneklerde *y*'nin tekrarlı yazıldığı görülür: *etkayy*, *bilgayy* (Deny 1957: 19). Buna ilave olarak, kimi örneklerde söylenmeyen *j* sıklıkla gösterilirken, söylenen *j* atlanmıştır. Bu durum özellikle istek kipinin olumsuz çekiminde -*մագայ* (-*magaj*) ve hal ekli isim-fiilde -*մագայ* (-*maga*) mahcubiyet verici bir hatadır. Eğer orijinal metinde, telaffuz edilen *j*, mesela Deny'deki -*լա* istek ekinde olduğu gibi²², yazılmıyorsa bu tamamıyla kusurlu imlaya bağlanmalıdır (Schütz 1961: 153).

2.3.4.2. Transkripsiyon/Transliterasyon

Ermeni harfli Kıpçak metinlerinin transkripsiyonunda çeşitli yaklaşımlar benimsenmekte, ortak bir yol bulunamamaktadır. Vásáry'nin 1969'da yaptığı tespit hâlâ geçerliliğini korur: “Zenginliğine rağmen, Ermeni alfabesinin tarihî ve sıkı şekilde muhafazakâr karakteri Ermeni harfli Kıpçak metinlerinin transkripsiyonunda pek çok güçlüğü beraberinde getirmektedir. Transkripsiyon konusunda henüz tek tip bir sistem oluşturulamamıştır. Her bir çalışırın apayrı sistemleri mevcuttur. Kraelitz-Greifenhorst transliterasyon tercih ederken, Grunin metinlerini transkribe etmeye çalışmıştır. Lewitski ve

²⁰ Bununla birlikte dizin bölümünde köşeli parantez içinde yorumlamaya bağlı okumalar yine verilir.

²¹ Schütz bu meseleyi şöyle izah eder: “Son ses *j* artık Orta Ermenicede telaffuz edilmiyordu ve bu yüzden yazımda da sıkça atlanmaya başladı. Yine de geleneksel imlânın etkisi ile -yazıcının imla bilgisi ölçüsünde- söz sonu *u* ve *n*'nin (sıklıkla diğer ünlüler bile) yabancı sözcüklerde de sonlarına bir (okunmayan) *j* ilave edilmeden temsil edilmemesi gerektiği bir imla kuralı olarak benimsenmişti. Ermenicede çok heceli sözcüklerin sonunda telaffuz edilen bir *y* olmadığı için, telaffuz edilen *y*'nin temsili meselesi hiç tebarüz etmemişti. *y* ile biten alıntı sözcükler söz konusu olduğunda, yazıcının, her ne kadar telaffuz edilmese de, *j* harfini kullanmanın dışında bir seçeneği olmuyordu. Bu da *y* ile biten alıntı sözcüklerdeki imla kararsızlıklarını izah etmektedir.” (1961: 153).

²² (1957: 21).

Kohnowa'nın çalışması Ermeni-Kıpçakça için yeterli olmayan bir transliterasyon verir ve bu kimi noktalarda dilbilimsel gerçeklerin asıl değerini rahatsız eder. Deny ve Tryjarski'nin çalışmaları translitere edilmiştir. Kamenets vakayinamesinin çalışırlarından, Deny transkripsiyon yapar. Schütz de, her ne kadar son kitabında çeşitli yerlerde transliterasyona başvursa da, transkripsiyonu tercih eder.” (1969: 140).²³

Schütz; Ermeni-Kıpçak metinlerinin temelde tek tip fonetik sisteme dayalı bir imlaya sahip olduğunu, metinlerde görülen pek çok imla kararsızlığının aslında Klasik Ermenicenin imlasından kaynaklandığını söyler ve bu tür kararsız yazımların transliterasyonunu yapmanın metinleri Kıpçakça fonetiğin genel çerçevesinin dışına çıkartacağı için Türkolojide kullanılan transkripsiyon sisteminin kullanılmasının daha uygun bulunduğu ifade eder (1961: 160).

Ermeni harfli Kıpçakça için son dönemin en çok metin neşreden bilim adamı olan Garkavets, Schütz'ün yukarıda değindiği gibi, Ermeni-Kıpçak metinleri için ilk olarak 1987'de belirtmiş (bk. 1987: 121-30) ve 2001'de Ermeni-Kıpçakça Zebur'da Türk transkripsiyon sistemini metni üzerinde uygulamıştır.

2.3.5. Ermeni harfli Kıpçakça eserler ve üzerine yapılmış çalışmalar

Ermeni harfli Kıpçakça eserler beş gruba ayrılır:

- 1) Vakayinameler,
- 2) Kanunnameler ve mahkeme tutanakları
- 3) Filolojik çalışmalar,
- 4) Dindışı sanatsal literatür,
- 5) Dinî literatür,
- 6) Doğa bilimleri literatürü (Garkavets 1979: 6; Garkavets, Hurşudyan 2001: 595).

2.3.5.1. Vakayinameler

Bugüne kadar muhafaza edilmiş üç vakayiname bilinmektedir: “Kamenets vakayinamesi”, “Venedik vakayinamesi” ve “Polonya vakayinamesi (veya “Leh ulusunun vakayinamesi”) (Garkavets 1993: 17; Garkavets, Hurşudyan 2001: 595).

²³ Vászary, kendi çalışmasında da transkripsiyon ile transliterasyon arasında bir uzlaş aradığını, soluklu harfler için ayrı karakterler kullanmadığını dile getirir.

Kamenets vakayinamesi; Kamenets-Podolsklı kardeşler olan Agop ve Avksent²⁴ tarafından 1650-1652 yılları arasında Ermenice ve Ermeni-Kıpçakça olarak yazılmıştır. Bu vakayinamede 1430'dan 1652'ye kadar Ukrayna'nın batısında yaşanan olaylar anlatılmaktadır. Vakayinamedeki en önemli bölüm 1620-1621 arasında olan Hotin savaşı (Osmanlı-Lehistan) ayrılmıştır. Bu vakayinamenin iki varyantı bulunmaktadır; tam olan elyazması Venedik Ermeni Mehitarist kütüphanesinde 1700 numarada, yarım olan elyazması ise Paris'te Ulusal Kütüphane'de 194 numarada kayıtlıdır. Tam olan varyantın Ermeni-Kıpçakça bölümü 1611-1624 yılları arasında yaşanan vakaları içerir (Garkavets 1993: 17-18; Garkavets, Hurşudyan 2001: 595-96). Bu elyazması, Ermenice²⁵ ve Ermeni-Kıpçakça bölümler ile birlikte Ermenist rahip Ghevond Alişan tarafından Venedik'te 1896 yılları arasında yayınlanmıştır: *Kamenits', Taregirk' hayots' Lehastani ew Rumenioy* ("Kamenets, Polonya ve Romanya Ermenilerinin Vakayinamesi") (Schütz 1961: 141). Vakayinamenin Ermeni-Kıpçakça olan bölümün iki parçası (Kesora Savaşı, Venedik 107-115 ve Hotin savaşları, Venedik 122-157) Edmond Schütz tarafından 1968 yılında yayınlanmıştır: *An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620-1621*. Bu çalışmanın giriş bölümünde, Hotin savaşının tarihi arka planı; vakayiname, vakayiname yazarları ve Hotin savaşı ile ilgili diğer kaynaklar ele alınmaktadır. Devamında ilgili metnin transkripsiyonu İngilizce tercümesi ile yan yana verilmiştir. Bu bölümden sonra metin ile ilgili notlar bulunmakta ve bunu metnin gramatikal incelemesi takip etmektedir. Çalışma; dizin, yazıcı Simeon'un günlüğünden alınan Genç Osman'ın Lehistan seferi ile ilgili kesit ve ilgili metnin tıpkıbasımı ile sona erer. Söz konusu vakayinamenin geriye kalan Ermeni-Kıpçakça üç parçası (89¹⁸ - 106, 115⁷-122¹³ ve 158 - 161¹) da yine bir Macar Türkolog olan Istvan Vásáry tarafından 1969'da bir makale olarak yayınlanır: *Armeno-Kipchak Parts from the Kamenets Chronicle*. Bu çalışmada transkripsiyon, İngilizce tercüme ve dizin bulunur. Schütz ile Vásáry'nin yayınladığı kısmın tam kopyasını Garkavets 2002'de yayınladığı *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie I – Katalog i teksti pamyatnikov Armyanskim pismom* adlı çalışmasında Rusça tercümesi ile birlikte vermektedir (bk. 2002: 535-567). Kamenets vakayinamesinin Ermeni-Kıpçakça bölümünün içinde kısa bir parça olan Paris nüshası Jean Deny tarafından 1957'de neşredilir. Çalışılan nüsha baştan ve sondan eksiktir, 48a - 59b varakları arasını

²⁴ Ghevond Alişan'a göre, bu ikinci kısım (yani Ermeni-Kıpçakça bölüm) Agop tarafından başlatılmış, Avksent tarafından (büyük bölümünü) sürdürülmüştür (Schütz 1968: 25).

²⁵ Ermenice bölüm ilkin, Venedik Mehitaristlerinin Ermenice mecmuası olan *Bazmavep (Pazmavep)*'te 1895-1896 yılları arasından yayınlanmıştır (Schütz 1968: 21).

kapsar. 1604-1610 diliminin ilk yılları, 49a - 5'e kadar Ermenicedir. Bu bölümler M. F. Feydit tarafından Fransızcaya çevrilmiştir (1957: 23). Çalışmanın sonuna 194 no'lu elyazmasının 60a-67a aralığını kapsayan başka bir vakayiname risalesi eklenmiştir (1957: 24)²⁶ Çalışmanın sözlük bölümünde, neşredilen metin dışında, 194 no'lu yazmadaki bulunan diğer veriler ile Macler kataloğundaki 176 no'lu başka bir yazmadan da verilere yer verilmiştir (1957: 42). Çalışmanın giriş bölümü şu bahislerden oluşur: “Ermeni göçleri ve Kuman dili”; “Kamenets-Podolsk'taki Ermeni kolonileri”; “Kamenets Ermenilerinin muafiyeti: Magdeburg kanunu”; “Ermeni kanunu”; “Ermeni kanununun Ermeni-Kumanca çevirisi nasıl yapıldı?”; “Kamenets Ermeni kolonisinin arşivi”; “Dinî mesele”; “Ermeni-Kumanca metinler”; “Metinlerin gramatikal özellikleri”; “Söz varlığı”; “Ermeni-Kuman dilindeki Kamenets Ermeni kolonisi vakayinamesi”.

“Venedik vakayinamesi” ile “Leh ulusunun vakayinamesi (Polonya vakayinamesi)” Ghevond Alişan'ın yukarıda bahsedilen çalışmasında yer almaktadır. Paris'te Ulusal Kütüphanede fragman olarak bulunan “Venedik vakayinamesi” (No 194) aynı zamanda Jean Deny tarafından çalışılmıştır (Garkavets 1993: 18; Garkavets, Hurşudyan 2001: 596). Yukarıda ifade edildiği gibi Deny, bu fragmanın sadece Galiçya ve Podolya ile kısmına çalışmasına yer vermiştir. Polonya vakayinamesi, ise iki varyantı ile birlikte Edward Tryjarski ve Yaroslav Daşkeviç tarafından 1981'de yayınlanır: “*La Chronique de Pologne*” — *un monument arméno-kiptchak de première moitié du XVII siècle*. Ermeni-Kıpçakça olarak yazılan her iki vakayiname de oldukça kısa eserler olup Hz. İsa'nın doğumundan sırasıyla 1537 ve 1530 yıllarına kadar olan olayları anlatır (Garkavets 1993: 18; Garkavets, Hurşudyan 2001: 596).

2.3.5.2. Kanunnameler ve tutanaklar

Lvov ve Kamenets-Podolsk Ermeni cemaatleri, bağımsız bir topluluk olarak kendi hukukî düzenlemelerini ve faaliyetlerini gerçekleştirirken bugüne çok geniş bir literatür bırakmışlardır.

Ermeni özerk yönetiminin medenî ve ruhanî organları, teşkilatlar, memurlar ve bireyler eylemlerinin süreç ve sonuçlarını tutanak kitaplarında veya müstakil dokümanlarda kayıt

²⁶ Deny, *Kronika Venetsianing* adlı bu bölümün sadece ilk satırının Venedik ile ilgili olduğunu söyler. Deny, Galiçya ve Podolya ile ilgili olan kısımları, Kamenets vakayinamesi ile bir bütün oluşturması için bu parçayı da çalışmasına dâhil etmiştir (1957: 24). Bu bölüm aslında aşağıda bahsedileceği üzere Venedik Vakayinamesinin bir parçasıdır.

altına alıyorlardı. Kamenets-Podolsk'ta olduğu gibi, adlî tutanaklar çoğunlukla tek parça idi ve içinde bir asırlık bir zaman diliminde pek çok farklı mahiyette kayıt hâsıl oluyordu: malî, idarî, adlî vs. Lonca tutanakları bugüne ulaşmamıştır, onlar hakkındaki zikirler de içerikleri konusunda yeterli fikir vermezler. Lvov'da olduğu gibi, nadiren değişik türlerde kayıtlar için kitaplar oluşturulmuştur: doğum kaydı, dini mevzular, kasa kaydı, adli kayıtlar vs. (Garkavets, Hurşudyan 2001: 597).

Ermeni meclisinin önemli faaliyetlerinden birisi özel tutanaklara dâhil edilen evlilik sözleşmeleri (Erm. *krorenk'*, *grorenk'* < *girorenk'* “yazılı sözleşme”) ve vasiyetnameleri (Erm. *diat'ik*) hazırlamak idi. Eğer bu sözleşmeler ve bağışlar (miras, hediye vs.)’da bir gayrimenkul söz konusu ise, ancak belediye kayıtlarına işlendikten sonra geçerli oluyordu. Lvov Ermeni cemaatine ait evlilik sözleşmesi ve vasiyetname koleksiyonu bugüne 3 cilt olarak ulaşmıştır. 1895 yılında Tismienitsa’lı P. V. Bartholemeus tarafından gönderilen iki elyazması Viyana Mehistarist Kütüphanesinde muhafaza edilmektedir. 440 no’lu elyazması 212 yapraktan (203-212 arası boş) oluşmakta ve 1572-1630 yılları arasındaki kayıtları kapsamaktadır; 447 no’lu elyazması 470 yapraktan oluşmakta ve 1643-1667 yılları arasını içermektedir. Bu yazma, Ermeni harfli Lehçe yazılmış olan son bölümü dışında tamamı ile Ermeni-Kıpçakçadır. (Schütz 1971: 266-67).

Şu ana kadar Ermeni-Kıpçakça 40 tutanak kitabı bilinmektedir. Bunlardan üç tanesi kayıptır. Kiev’deki eski tutanaklar merkez arşivinde 4386 numarada kayıtlı olan el yazması Kamenets-Podolsk Ermeni yaşlılar mahkemesinin (1559-1567) tutanaklarıdır. Bu elyazmasının içinden 298 kayıt Grunin tarafından yayınlanmıştır. Buradaki dört metin Abdullin tarafından H. İ. Kuçuk-Ioannesov ve F. E. Korş’un kopyalarına dayanarak çalışılmıştır. Bjşkyants, aynı arşivde 4395 numarası ile muhafaza edilen 1585 tarihli mahkeme tutanaklarından iki kayıt, ayrıca Lvov Ermeni ruhanî mahkemesi kitabından bir Ermeni-Kıpçak kayıt üzerine yayın yapmıştır (Garkavets 1993: 20; Garkavets, Hurşudyan 2001: 598). Kalan 37 kitaptan, Kamenets-Podolsk Ermeni yaşlılar mahkemesinde 1572-1663 yılları arasında tutulan, toplamda hacmi sekiz bin varağı aşan 28 kitap Kiev’de muhafaza edilmektedir. Bunun dışında, Viyana Ermeni Mehitarist Kütüphanesinde no 440’ta bir (Lvov Ermeni Kilisesi’nin 1636-1736 yılları arasında tuttuğu doğum kayıtları, 1680’e kadar Ermeni-Kıpçakça); no 444, 446’da iki (sırasıyla 1608-1624 ve 1564-1608 (79-177 sayfaları) yılları arasını kapsayan iki Lvov Ermeni yaşlılar mahkemesi tutanağı); no 446’da bir (59-78 sayfaları arasında Tryjarski tarafından da çalışılan Havari Paul’ün ikinci mektubu); no 452’de

bir (yine aynı mahkemenin 1598-1637 yılları arasını kapsayan kasa tutanağı); no 441, 447 (Lvov ruhani mahkemesinin 1572-1630, 1643-1667 zaman dilimlerini içine alan tutanaklar)²⁷; Venedik Mehitarist Kütüphanesi'nde no 1788'de bir (Lvov ruhani mahkemesinin 1630-1642 yılları arası tutanağı) kitap bulunmaktadır. Uzun yıllar doğu, özellikle Ermeni-Kıpçakça eserleri ortaya çıkarmak ve ilgili mikrofilmleri, fotokopileri toplamak için uğraşan Marian Lewicki'nin bugün Polonya'da mirasçılarında olan münferit bir derlemi bulunmakta ve bu derlemde iki kitap bulunmaktadır: 1) Lvov Ermeni yaşlılar mahkemesinin (1625-1630) tutanak kitabı (Viyana Ermeni Mehitarist Kütüphanesindeki 444 no'lu elyazmasının devamı); 2) Lvov Ermeni Başpiskoposluğunun 1660-1675 yılları arasında tuttuğu doğum kayıtları. Lvov, Viyana ve Varşova arşivlerinde, ayrıca ciddi sayıda orijinal dokuman (makbuz, senet; vasiyetname; mektup) ve çoğunlukla asılları kaybolmuş olan tutanaklardan kesitler bulunur. Bunların çok büyük bir bölümü Ukrayna'da Lvov arşivindedir (Garkavets, Hurşudyan 2001: 598-599).

Yukarıda belirtildiği gibi Kiev'deki merkez arşivinde 4386 numarada kayıtlı olan el yazması Kamenets-Podolsk Ermeni yaşlılar mahkemesinin (1559-1567) tutanaklarından 298 kayıt T. I. Grunin tarafından 1967'de yayınlanmıştır: *Dokumentı na Polovetskom yazıke XVI.v. (Sudebnie aktı Kamenets-Podolskoy armyanskoy obşçını)*. T. I. Grunin, çalışmasını 1935 yılında tamamlar. Çalışmasının yayınlanacağı yer Ukrayna olarak tahmin edildiği için Ukrayna dilinde yazılmıştır. Çalışan 1936'da iş için Türkmenistan'a, ardından da Moskova'ya gitmiş, 1941 başlarında da II. Dünya Savaşı'nın patlak veriş çalışmanın basımını sekteye uğratmıştır. 1953 yılında V. A. Gordlevski'nin 75. yaşı için hazırlanan derlemde, bu çalışmadan dört evrak yayınlanır. Ardından başlayan yurt dışındaki (Fransa, Polonya, Macaristan) Ermeni-Kuman belgelerini arama ve yayınlama süreci Grunin'i çalışmasını hızlandırmak zorunda bırakmış ve bu sebepten çalışmasını Rusça hazırlamıştır. Sağlık durumundan ötürü çalışmayı tek başına yapma imkânından mahrum kalan Grunin'a, çalışmasını tamamlamasına Türkolog E. A. Grunin yardımcı olmuştur (Grunin 1967: 64). Çalışma temelde; giriş, transkripsiyon, Rusça çeviri, fonolojik-morfolojik inceleme ve sözlük olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır. Bunlara ek olarak, yayının redaktörü E. Sevortyan, Venedik'te yazılan Ermenice sözlükler ve Orta Çağ Ermeni şairlerinin eserlerinde geçen Osmanlıca sözcükler temelinde yazdığı geniş inceleme ile çalışmanın fonetiğine Ermenice

²⁷ Yukarıda detayları verilmektedir.

perspektifinden katkıda bulunmuş (Schütz 1969: 284); Y. Daşkeviç de “1550-1560 yıllarında Kamenets-Podolsk’taki Ermeni Kolonisi” yazısı ile çalışmayı güçlendirmiştir.

Macar Türkolog-Ermenist Edmund Schütz, Lvov koleksiyonunda bulunan 441 numaralı evlilik sözleşmeleri ve vasiyetnameler içeren tutanak defterinin kimi parçalarını 1971’de bir makale içerisinde yayınlamıştır: *Armeno-Kiptschakische Ehekontrakte Und Testamente*. Bu çalışmada öncelikle söz konusu belgelerin yazıcısı Tokatlı Ermeni şair Minas Tokatetsi ve belgelerin içerikleri hakkında bilgiler verilmekte, devamında adı geçen elyazmasından iki evlilik sözleşmesi (I. 1572 yılı (5v36-6v20); II. 1588 yılı (48r-8v5)), beş vasiyatname (III. 1572 yılı (7v26-8v), IV. ay. (10v9-10v20), V. ay. (11r1-11r15), VI. 1574 (16r17-20), VII. ay. (16v20-17r10)) kesitinin transkripsiyonları, ardından Almanca tercümeleri sunulmaktadır. Çalışma sözlükçe ve elyazmasından dört sayfalık tıpkıbasım örneği ile sonra erer. 1977’de Y. Daşkeviç ve E. Tryjarski, Lvov koleksiyonundan beş uzun vesika seçerek yayınlılar: *Pyat armyano-kıpçakskih dokumentov iz Lvovskih kollektsey (1599-1669)*. Koleksiyondan seçilen vesikaların tayininde belirli bir düşünce olduğunu şöyle belirtirler: “No 1 (İstanbul, 1599) ciddi derecede Osmanlıca etkisi taşır; No 2 ve No 4 (Lvov, 1610-1656) faaliyet sahasına ilişkin, şimdiye kadar yayınlanan Ermeni-Kıpçakça metinlerde görülmeyen, ilginç söz varlığı barındırır; No 3 (Lublin, 1626) bilinen, en batıda yazılmış Ermeni-Kıpçak eseri; No 5 (Kamenets-Podolsk, 1669) Kamenetes metinleri arasında yazılmış bilinen en geç tarihli eser ve Kıpçakçanın çöküş içinde olduğu dönemi yansıtır.” Bu belgeler bir araya getirilip karşılaştırıldığında, Ermeni-Kıpçakçanın (düşüş içindeki) son 70 yılını yansıttığı görülür (Daşkeviç, Tryjarski 1977: 85). Bu makale, metin transkripsiyonları, Rusça tercüme, sözlükçe ve tıpkıbasım bölümlerinden oluşur. Aynı çalışanlar, Lvov koleksiyonunda bulunan, 1625 tarihli Lvov Ermeni ruhanî mahkeme tutanaklarından üç uzun kaydı 1979’da bir makale halinde neşrederler: *Tri Armyano-Kıpçakskih zapisi Lvovskogo duhovnogo suda 1625 g.* Ele alınan üç kayıta, mahkeme Yan Gluboviç ile Gresk Der Lukaşoviç ve Vartik Norsesoviç ile karısı Zuzanna arasındaki anlaşmazlığı çözmektedir (Daşkeviç, Tryjarski 1979: 57). Bu çalışmada metin transkripsiyonu, Rusça çeviri, sözlükçe ve metinlerin tıpkıbasımları bulunmaktadır.

Ermeni-Kıpçakça hukuk vesikalarının en önemlisi Ermenice kanunname *Datastanagirk*’in çevirisidir. Cezaî ve medenî hukuk normlarını sistematize etmek amacıyla, XI. yy.’da Mihtar Goş tarafından (Ermenice) yazılan “Kanunname”, 1519 yılında Batı Ukrayna’da önce Latinceye, sonra Latinceye Lehçeye, son olarak da Lehçeden Ermeni-

Kıpçakçaya tercüme edilmiştir. 1519 yılında Leh Kralı I. Sigizmund tarafından onaylanan “Kanunname” daha sonra Ermeni-Kıpçakça (ve belki de Lehçe) varyantı ile kullanılmıştır (Garkavets 1993: 18-19; Garkavets, Hurşudyan 2001: 597).

Hâlen Wroslaw’daki Ossolinski Ulusal Enstitü’de No 1916 kaydı ile muhafaza edilen yayınlanmış 1528 tarihli nüshanın yanı sıra, iki nüsha daha bilinmektedir: Paris Ulusal Kütüphane’de 1568 tarihli Lvov versiyonu (No 176, s. 40-112) ve Viyana’daki Ermeni Mehitarist Kütüphanesi’nde 1575 tarihli Kamenets versiyonu (No 468, s. 68-102) (Garkavets 1993: 19; Garkavets, Hurşudyan 2001: 597). Söz konusu Kıpçakça versiyon, tamamlayıcı üçüncü bir bölüm olarak mahkeme usulüne ilişkin içeriğe de sahiptir. Bu bölüm, Paris ve Viyana nüshasında 41, Wroslaw nüshasında ise 94 maddedir (Garkavets, Sapargaliev vd. 2003: 10).

Bu “Kanunname”, Ermeni-Kıpçakçasındaki adı ile “Töre Bitigi”, üç bölümden oluşmaktadır: I) Giriş, II) Seküler kanunlar, III) Çoğunlukla usule ilişkin tamamlayıcı maddeler. Lehçe ve Ermeni-Kıpçakça varyantlardaki seküler maddelerin büyük bölümünde neredeyse kelimesi kelimesine Mihtar Goş’taki ilgili maddeler anlatılmaktadır. Ancak geri kalan kısımda, Kıpçakça nüsha orijinaldir ve denilebilir ki bu Kıpçakça metin, bağımsız hukukî bir metin olarak, bir tarafıyla Ermeni kanunnamesindeki düşünce ve normların geliştirilmesi ve diğer tarafıyla da yerel hukuk vesikaları ve mevzuatlar (Rus pravdası, Magdeburg veya Alman hukuku, Büyük Kazimir’in tüzüğü, Variatskiy tüzüğü, Litvanya Prensi, Macar ve Leh Krallarının imtiyazları) sayesinde vücuda gelmiştir (Garkavets, Sapargaliev vd. 2003: 7-8).

Töre Bitigi’nin, yukarıda bahsedilen, Wroslaw nüshası ilk olarak Marian Lewicki ve Renata Kohnowa tarafından 1953’te müstakil bir makale olarak yayınlanır: *La version turque-kiptchak du “Code des lois des Arméniens polonais” d’après le ms. no. 1016 de la Bibliothèque Ossolineum*. *Töre Bitigi* üzerine en kapsamlı çalışma Aleksandr Garkavets önderliğinde 2003’te hayata geçirilmiştir: *Töre Bitigi, Kıpçaksko-Polskaya Versiya Armyanskogo Sudebnika i Armyano Kıpçakskiy Protsessualniy Kodeks - Lvov, Kamenets-Podolskiy 1519-1594*. Bu çalışma giriş bölümü ile birlikte toplam 14 bölümden oluşmaktadır. Kazakça ve Rusça iki sütun halinde yazılan giriş bölümünde ön söz, iki illüstrasyon ve Mihtar Goş’un orijinal kanunnamesi ile Kıpçak versiyonun bölümlerinin karşılaştırıldığı tablo verilir. Bu giriş bölümünden sonra, Wroslaw nüshasının esas alınıp diğer iki nüsha ile kritik edildiği

metin bir sütunda verilmiş, hemen diğer sütunda da Rusça tercümesi sunulmuştur. Üçüncü bölümde, Paris ve Viyana nüshalarının transkripsiyonuna yer verilir. Bölümün düzenine göre soldaki sayfada Paris, sağdaki sayfada da Viyana nüshasının transkripsiyonu bulunmaktadır. Dördüncü bölümde Leh ve Kıpçak versiyonlarına kaynaklık eden Ermenice metne A. Papovyan tarafından 1954'te yapılan Rusça tercüme yayında (kendisi de 1880'de yapılan V. Bastamyan'ı esas alır), yeniden dizilerek, yer verilmiştir. Aynı çalışmanın redaktörü B. M. Arutyunyan'ın yorumlarına dayanarak bu bölümün sonunda Garkavets tarafından küçük bir Ermenice-Rusça sözlük oluşturulmuştur. Beşinci bölümde 1519 tarihli Latince kanunnamenin orijinal metni Myro Kapral tarafından yapılan Ukraynaca tercüme ile birlikte verilir. Altıncı bölümde Sadok Baracz'ın, kanunnamenin Lehçe versiyonu üzerine yaptığı yayın Garkavets'in Rusça çevirisi ile iç içe verilir. Yedinci bölümde, Oswald Balzer tarafından Lvov Ermeni-Kıpçak mahkeme usulünün Lehçe versiyonu üzerine yaptığı yayın, Garkavets tarafından yeniden düzenlenerek ve Eski Lehçeden Rusçaya tercüme eklenerek sunulur. Sekizinci bölümde Ermeni-Kıpçak versiyonun sözlüğü verilir. Dokuzuncu bölümde kanunnamenin Ermeni-Kıpçak versiyonunun Gayrat Sapargaliyev tarafından yapılmış Kazakça tercümesi ve müteakip bölümde Kıpçakça-Kazakça sözlük yer alır. On birinci bölümde Garkavets'in "Kıpçakça konuşan Ermeniler ve XVI-XVII. yy.'lar arasında Ermeni harfleri ile yazılan Kıpçakça miras" adlı makale bulunur. Son bölümde de Garkavets tarafından derlenen, Maksym Tsymbal tarafından tamamlanan Ermeni-Kıpçak bibliyografyası ve çalışmanın içindekiler bölümü yer almaktadır (bk. <http://www.qypchaq.unesco.kz/Memorials-En.htm>, 23.03.2016).

2.3.5.3. Filolojik Çalışmalar

Bu çalışmalar, iki Ermeni-Kıpçakça gramer kitabı ve beş sözlükten ibarettir. Her ikisi de Lvov'da yazılan gramer kitaplarının, ilki 1581 tarihli (Erivan Matenadaran Kütüphanesi No 2267'de, 29-42 s.), ikincisi ise 1613 (Viyana Mehitarist Kütüphanesi, No 84, 178. s.) tarihlidir. Çeviri Ermeni-Kıpçakça sözlükler de aynı yerde meydana getirilmiştir. Bu sözlükler; Lvov Üniversite Kütüphanesinde bulunan 51 no'lu elyazmasının birinci bölümü; San Petersburg'da Devlet Kütüphanesinde (M. E. Saltıkova-Şçedrına) 8 no'lu yazma (280 s.); Viyana'da Ulusal Kütüphanede bulunan 3 no'lu (106 s.) ve 311 no'lu (300 s.) yazmalar; Viyana'da Ermeni Mehitarist Kütüphanesinde 84 no'lu (4-8 s.); Erivan Matenadaran Kütüphanesinde Zebur'daki ifade ve sözcüklerin açıklandığı 2267 no'lu Ermeni-Kıpçakça sözlük (43-529)'tür (Garkavets 1993: 21; Garkavets, Hurşudyan 2001: 599).

Yukarıda sözü edilen yazmalardan Viyana kütüphanelerinde bulunan üç yazma, Edward Tryjarski tarafından dört fasikül hâlinde (1. A-H harfleri, 1968; 2. I-K, 1968; 3. H-O, 1969; 4. P-Z, 1972) dört yıl sürecinde yayınlanmıştır: *Dictionnaire Arméno-Kiptchak D'après Trois Manuscrits des Collections Viennoises*. Çalışma, Viyana Ulusal Kütüphanesinde (eski adıyla K. K. Hofbibliothek) bulunan 3 no'lu (Daşyan'a göre 1-106 varakları) yazma, Viyana Mehitarist Kütüphanesindeki 311 no'lu ve yine aynı kütüphanedeki 84 no'lu (Daşyan'a göre 4a-8b varakları arası) yazmalara dayanmaktadır (Tryjarski 1968: 7). Çalışmaya temel teşkil eden bu üç yazma da anonimdir (Tryjarski 1968: 10). Bir belgede Nikolas Torrosoviç'in başbiskopozluğa seçilişine dair 1626 tarihli not dikkat çekicidir (Tryjarski 1968: 13). Eldeki sözlükler iki dilli sözlük tipine girmek ile birlikte, birinci elyazmasında kullanılan Latince derkenar ile üç dilli sözlük olarak da değerlendirilebilirler. Birinci ve ikinci yazmanın her birinde yaklaşık 10.000 Ermenice sözcük, Türkçe açıklama bulmuştur (Tryjarski 1968: 18-19). Bir Ermenice sözcük bir veya daha fazla eş anlamlı Kıpçakça karşılık bulur. Karşılıklar kimi zaman tek bir sözcük kimi zaman söz öbeği, kimi zaman da geniş bir açıklamadır. Tryjarski, bazı örneklerde de beklenmedik ve tuhaf karşılıkların yer aldığını, bunların yorumlamada problem teşkil ettiğini belirtmekte, bu problemin de Ermenistlerin yardımı olmaksızın çözülemeyeceğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte sözlük yazarlarının eş sesli Ermenice sözcükleri ayırt edemediğini örnekleri ile gösterir (Tryjarski 1968: 22-24). Tryjarski'nin çalışması temel olarak Ermenice-Kıpçakça sözlüklerdeki Kıpçakça karşılıkların madde başı hâline getirildiği bir çalışmadır. Bu yüzden olsa gerek Garkavets çalışmayı “üç yazmadaki Kıpçakça bölümlere dizin” olarak niteler (bk. Garkavets 1993: 21; Garkavets, Hurşudyan 2001: 599). Kıpçakça madde başlarında, çalışmada gösterilmeyen Ermenice maddelerin, Fransızca ve Lehçe karşılıkları verilmektedir. Madde başında verilen Kıpçakça sözcük, Fransızca ve Lehçe anlamlardan sonra, yazma numaraları (Tryjarski I, II ve III numaralarını kullanır) ile içinde geçtiği tam karşılık ve bu karşılığın yer aldığı varak ile satır numarası gösterilir. Kıpçakça sözcükler, çoğunlukla diğer Ermeni-Kıpçak çalışmalarındaki ve Karaycadaki varyantlar ile desteklenmiştir. Son fasikülde kullanılan yazmalardan birkaç tıpkıbasım örneği de verilmektedir.

Aleksandr Garkavets, bölümün başında sözü edilen filolojik eserlerin tamamını 2007 yılında yayınladığı *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie II* çalışmasının son üç bölümünde (*Kıpçakskiy slovar' k armyanskoy Biblii, po vos'mi rukopisyam XVIXVII vv.* “XVI-XVII yy.’lar arası sekiz elyazması çerçevesinde, Ermenice İncil için Kıpçakça Sözlük” (s. 648-

884); *Kıpçakskiy glossariy Lusigak armyanskoy Psaltiri* “Ermenice Zebur için Lussig’in Kıpçakça sözlükçesi” (s. 885-894); *Dialogi iz posobiya Avedika po grammatike, teologii, filosofii i sistematike* “Gramer, Teoloji, Felsefe ve sistematik temelinde oluşturulan Avedik gramerinden diyaloglar” (s. 895-901). “Ermenice İncil için Kıpçakça Sözlük” bölümünde bütün Ermenice-Kıpçakça sözlüklerdeki malzeme bir araya getirilmiş ve tek bir sözlük oluşturulmuştur. Sözlüğün madde başları orijinallerinde olduğu gibi Ermenicedir. Kıpçakça veri Latin harfleri ile sunulmuştur. Garkavets, Ermenice maddelerin ilk üç harften sonra alfabetik olmadığını; ancak kendileri tarafından bunların da alfabetik sıraya sokulduğunu belirtir (2007: 648). Sözlük bu hâliyle tamam değildir; zira anlam içermezler. Garkavets, bu sözlük bölümünün girişinde basılacak olan üçüncü ciltte anlamlarının olacağını söyler (2007: 648). Üçüncü cilt de 2010 yılında yayınlanır: *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie III - Kıpçakskiy Slovar’*. Dolayısıyla önceki çalışmadaki “Ermenice İncil için Kıpçakça Sözlük”ü tam anlamıyla kullanabilmek için bu yayına ihtiyaç vardır. Garkavets bu bölümde imlası problemlili örnekleri olası şekilleri ile yazmış, birebir yazımı da köşeli parantez içinde sunmuştur. “Ermenice Zebur Kıpçakça sözlükçe” bölümü de yukarıda bahsedilen Erivan Matenadaran Kütüphanesinde 2267 numaralı eserdir. Bu sözlükçede Ermenice maddeler Zebur’un bölümlerine göre kümelenendirilmiş karşısına da Kıpçak karşılığı yazılmıştır. Kıpçakça verilerin kimisi yalın halde bir sözcük kimisi çekimlenmiş bir sözcük kimisi de kısa bir cümle halindedir. “Gramer, Teoloji, Felsefe ve sistematik temelinde oluşturulan Avedik gramerinden diyaloglar” bölümünde din, felsefe ve canlıların tasnifi konusunda soru-cevaplar bulunur. Bir sütunda Ermenicesi diğer sütunda Latince transkripsiyonu Kıpçakça veri sunulmaktadır. Viyana Mehitarist Kütüphanesindeki gramer kitabı için müstakil bir bölüm ayrılmamış, “Ermenice İncil için Kıpçakça sözlük” bölümüne dağıtılmıştır.

2.3.5.4. Din dışı sanatsal literatür

Bu kategoride yalnızca bir eser bulunmaktadır. Viyana Mehitarist Kütüphanesinde No 468’de muhafaza edilen bu didaktik eser “Bilge Hikar’ın hikâyesi” veya “Bilge Akir hakkındaki menkıbe” olarak anılır. Bu eser üzerine ilk çalışanlar Jean Deny ve Edward Tryjarski’dir. Çalışmaları 1964 yılında müstakil bir makale içerisinde yayınlanır: “*Histoire du sage Hikar*” dans la version armeno-kiptcak. Bu çalışmada metnin tansliterasyonu, Fransızca tercümesi ve tıpkıbasımı yer alır (Garkavets 2002: 148).

2.3.5.5. Dinî literatür

Avrupanın kütüphaneleri ve arşivlerinde ciddi sayıda dinî mahiyette Ermeni-Kıpçakça eser muhafaza edilmektedir. Bunlar; beş Zebur elyazması, havari Paul'ün mektupları (=Yeni Ahit)'nı içeren derleme, dokuz dua kitabı, ilahiyatçı Anton'un vaazlarından oluşan dört derleme kitap, azizlerin yaşam öykülerini içeren birkaç derleme, astrolojik notlar eşliğinde Hristiyanlığın tarihi üzerine yazılar, bir sonsuz Paskal takvimi, 18 yıllık takvim ve yılların 12 hayvanlı döngüye göre Ermenice ve Eski Türkçe adlarını içeren listeden oluşmaktadır (Garkavets 2002: 16).

Yukarıda adı geçen dua kitaplarından bir tanesi 1618'de Lvov'da basılmıştır. Bu eserin korunabilmiş tek örneği Leiden Üniversitesinin kütüphanesinde bulunmaktadır. Bunların dışında, ilgi çekici bir örnek ise Lvov'daki bir Ermeni evinin çatı mertebesinin iki yanına yazılmış epigrafidir. Bu epigrafide 120 no'lu ilahinin bir parçası yer alır (Garkavets, Hurşudyan 2001: 600).

Bugüne değin beş Zebur keşfedilmiştir: Polonya, Krakow, Czartorysky Müzesinde (3546/III) bir; Avusturya, Viyana, Ulusal Kütüphanede (Arm. 13) bir ve İtalya'da Venedik Mehitarist Kütüphanesinde üç (No 11, No 359, No 1817) Zebur bulunmaktadır (Garkavets, Hurşudyan 2001: XII).

Dinî eserler üzerine ilk kısa çalışma Kraelitz-Greifenhorst'a aittir. Kendisi Viyana'da bulunan Zebur'un içinden 50/51 no'lu İlahinin öncelikle Ermeni harfli Kıpçakça halini aynen dizdirmiş devamında ise transliterasyonunu vermiştir (bk. 1912: 315-317). Zeburlar üzerine en kapsamlı çalışma Garkavets ve Hurşudyan'a aittir: *Armenian-Qypchaq Psalter written by Deacon Lussig from Lviv 1575/1580* (2001). Çalışanlar, Lussig tarafından yazıya geçirilen Krakow müzesindeki 1575 tarihli yazma ile Viyana Ulusal Kütüphanede bulunan 1580 tarihli yazmayı karşılaştırmalı olarak hazırlamışlardır. İngilizce, Rusça ve Ermenice yazılan girişten sonra, ilk bölümde, (iki sayfa yan yanda düşünüldüğünde) ortada Ermeni harfli Eski Ermenice Zebur metni yer almakta, sol sayfada Krakow nüshasının, sağ sayfada ise Viyana nüshasının Latin harfli transkripsiyonu yer alır. İkinci bölümde yine sol ve sağ sayfadaki içerik korunarak Ermeni-Kıpçakça metnin Ermeni harfli olarak dizilmiş metni bulunur. Üçüncü bölümde Lussig'in Zebur için hazırladığı bugün Erivan'da Matenadaran Kütüphanesinde 2267 kaydı ile muhafaza edilen sözlükçe yer alır. Sözlükçe üç sütun halinde sunulmuştur. İlk sütunda Ermeni harfli Ermenice veri, ikinci sütunda Ermeni harfli Kıpçak, üçüncü sütunda ise

Kıpçakça verinin Latin harfli transkripsiyonu bulunur. Garkavets, geriye kalan üç Zebur yazmasını da 2002’de yayınladığı *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie I – Katalog i teksti pamyatnikov Armyanskim pismom* adlı çalışmasında yayınlar. İtalya’daki eserler bölümünde; 306-373 sayfaları arasında Zekeriya oğlu Murad tarafından (Lussig çevirisini onararak) yazıya geçirilen 1629-1632 tarihli (no 11) Zebur’un tam metin transkripsiyonunu (kısa Rusça tercüme ile); 373-443 sayfaları arasında Lussig tarafından çevrilen 1581 tarihli (no 359) Zebur’un tam metin transkripsiyonunu (kısa Rusça tercüme ile) ve 589-660 sayfaları arasında Lussig tarafından çevrilen yine 1581 tarihli Zebur’un tam metin transkripsiyonunu (Rusça çeviri olmadan) vermektedir. Garkavets ayrıca *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie I – Katalog i teksti pamyatnikov Armyanskim pismom* adlı çalışmasında arşivlerde bulunan tüm dua kitaplarının (*Algış Bitigi* hariç) tam metin transkripsiyonlarını verir: Viyana M.K. no 143 (bk. s. 98-146), Viyana M.K. no 525 (bk. s. 210-246); Erivan M.K. no 2403 (bk. s. 272-302); Venedik M.K. no 1126 (bk. s. 518-535), Venedik M.K. no 1750 (ve Hristiyanlık ve inanç tarihi üzerine düşünceler ile) (bk. s. 589); Krakow U.M. no 2412 (bk. s. 771-801). Bunun haricinde dinî metin içeren pek çok derleme de bu çalışma içinde yer almıştır.

Dinî içerikli eserler arasında hem Ermeni-Kıpçakça eserlerin içinde bilinen basılmış tek kitap hem de genel Türkçe içerisinde basılmış ilk Türkçe kitap olma özelliği ile diğerlerinden ayrılan bir eser bulunur: *Algış Bitigi*. Bugün tek nüshası Hollanda’da Leiden Üniversitesi Kütüphanesinde bulunan bu eser 1618 yılında Lvov’da Ovanes Karmadanents tarafından basılmıştır ve 172 sayfadan oluşmaktadır (Garkavets 2002: 661; Chirli 2005: 19). Bu eser ilk olarak Schütz’ün 1961’de yazdığı makalede bilim alemine duyurulur: *An Armeno-Kipchak Print from Lvov (A.D. 1618)*. Schütz bir yıl sonra bu kez bu kitaptan üç metnin transkripsiyonu (sözlükçesi ile birlikte) yayınlar: *Armeno-Kipchak Texts from Lvov (A.D. 1618)*. Bu kitabın tam anlamıyla neşri 2005 yılında Nadejda Chirli tarafından gerçekleştirilir: *Algış Bitigi – Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı (An Armeno-Kipchak Prayer Book)*. Bu yayın; Kıpçakça metninin tamamının transliterasyonunu, Türkçeye aktarmasını, sözlükçesini, dil malzemesi üzerine yapılan inceleme (durum ekleri) ve eserin tıpkıbasımını içerir.

Anton Vartabed’in Viyana’da bulunan bütün vaazlarının transkripsiyonlu metni Aleksandr Garkavets tarafından 2007 yılında *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie II – Pamyatniki duhovnoy kultury Karaimov, Kumanov-Polovets i Armyano-Kıpçakov* adlı çalışmasının üçüncü bölümü olan “Kıpçakskie prepovedi bogoslova Antona iz Lvova (1660-1662)”’de verilmiştir.

2.3.5.6. Doğa bilimleri literatürü

Doğa bilimleri ile ilgili elde yalnızca bir eser bulunmaktadır. Bu eser, Lvov’lu Andrey Torosoviç’in 1626-1631’de yazdığı, bugün Ukrayna’da Kiev’de bulunan “Felsefe Taşının Gizemi” adlı kimya ve diğer bilimsel alanlar ile ilişkili çalışmadır. İçerikçe eşsiz bu eserde yazarın kimya, bahçıvanlık, tohumculuk gibi konularda yaptığı deneyler Kıpçakça olarak verilmektedir (Garkavets 2002: 18). Yazar, yazmanın Lehçe bölümünde, Eski ve Orta Çağ bilim adamlarından alıntılar yapmış, bu alıntılara da pek çok yerde Ermeni-Kıpçakça yorumlamalar eklemiştir (Garkavets 2002: 954).

Eserden kimi bölümleri ve içeriği hakkında detaylı bilgileri Garkavets’in *Kıpçakskoe Pismennoe Nasledie I – Katalog i teksti pamyatnikov Armyanskim pismom* adlı yayınının 954-957 sayfaları arasında bulmak mümkündür. Eser üzerine en önemli çalışma Tryjarski’nin 2005’te yaptığı yayındır: *Armeno-Kipchak texts in the Alchemical treatise by Andrzej Torosowicz (17th century)*.

3. CODEX CUMANICUS VE ERMENİ HARFLİ KIPÇAK TÜRKÇESİNDE İSİM YAPIM EKLERİ

Bu bölümde, isim yapım ekleri *isimden isim yapım ekleri* ve *fiilden isim yapım ekleri* olarak iki ana başlıkta incelenmektedir. Burada incelenen eklerin tarihî gelişimi ve işlevi hakkında detaylı bilgi verilmektedir.

3.1. İsimden İsim Yapım Ekleri

3.1.1. +A

(Tekin 2000: 110)

Talat Tekin +A ekini addan ad türeten eklerden eski verme- bulunma durumu olarak adlandırmıştır (2000: 110). Bu ekin ilk örneklerine Orhon Türkçesinde rastlanır. İncelenen metinlerde bu ekle türetilmiş *üzä* “üstte, yukarıda” (KT G1) < *üz “üst, üst taraf” (Tekin 2000: 80) kelimesine rastlanmamıştır.

Ahmet Bican Ercilasun ‘*La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’* adlı makalesinde, enklitiklerin gramerleşmede rol oynadığını; ekleşip kalıplaşabildiğini ve yeni kelimeler yapabildiğini dile getirmiş ve *üze* “üstte, yukarıda” (<*üz “üst, üst taraf”), *kiçä* “akşamleyin” (<*kēç “geç, geç vakit”) kelimelerinde +A ekinin pekiştirme enklitiği olduğunu ifade etmiştir (2008: 49).

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, eski verme-bulunma durumu eki olan +A ekiyle türetilmiş tek örnek *keçä* kelimesidir ve kelime zaman zarfı olarak geçmektedir.

keçe, *kiçe*, ‘nacht’ (KW, 135) “gece”; *keça* ‘nuit’ (AC, 59) “gece”; *keça* ‘ночь, ночью’ (DPY, 397) “gece”; *keça* ‘evening, night’ (PT, 111; 127; 140) “gece”; *kēça* ‘nuit’ (DAK, 375) “gece”; *keça* ‘gece’ (AB, 174); *keçä* ‘ночь, ночью, в ночь; вечер (поздний), вечером’ (KS, 664) “gece, (geç), akşam”.

3.1.2. +Ak (< GAk)

(Brockelmann 1954: 104; Räsänen 1957:100; Gabain 1988: 45; Erdal 1991: 40, 2004: 145)

Eski Türkçedeki +GAk küçültme ve kuvvetlendirme ekiyle ilişkisi olan bu ek, bazı tek heceli kelimelere gelerek benzetme ve küçültme işleviyle az sayıda adlar türetmiştir (Korkmaz 2003: 35). Bu ekin ilk örneklerine Köktürk döneminde rastlanmaktadır. Eski Türkçede *er+kek*, *toz+gak* ‘çiçek tozu’, *eren+gek* ‘(erkekçik, adamcık > parmak)’, *eş+gek* ‘eşek’ kelimelerinde geçmektedir (Gabain 1988: 45).

Eski Türkçede örnekleri daha çok olan bu ek, zamanla işlevliğini yitirmiştir; fakat ekin işlevinde çeşitlilik görülmektedir. *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bu ekle türetilmiş 7 farklı işlevde 11 kelime tespit edilmiştir ve bu eki alan sözcükler Türkçedir.

İşlevlik sırasına göre ekin işlevleri:

a. Mecazi olarak organ adı türetmektedir (1991: 74):

kulaḡ, *kulaḡ* ‘auricula’ (KW, 202) “kulak kepçesi”; *ḡulaḡ* ‘oreille’ (DAK, 496) “kulak”; *ḡulaḡ* ‘1. Ухо 2. ушко, петля, ручка’ (KS, 893) “1. kulak, 2. kulak, döngü”.

talaḡ ‘rate’ (DAK, 731) “dalak”; ‘селезенка’ (KS, 1370) “dalak”.

yaṇaḡ, *yaak*, *yaah* ‘maxilla’ (KW, 113) “üst çene kemiği”; *yaṅaḡ* ‘joue, mâchoire’ (DAK, 314) “yanak”; *yaṅgag* ‘щека’ “yanak” (DPY, 394); *yaṇaḡ* ‘yanak’ (AB, 206); *yaṇaḡ*, *yaṅgag*, *yaṅgaḡ* ‘скула, челюсть’ (KS, 1641) “elmacık kemiği, çene”.

b. İki örnekte küçültme göreviyle kelimeler türetmiştir:

erkek ‘männlich, männchen’ (KW, 92) “erkek”; *erk’ek* ‘homme, mâle’ (DAK, 240) “adam, erkek, yiğit”; *erkäk* ‘мужчина, самец; мужской’ (KS, 496) “erkek”.

oḡulaḡ ‘zicklein’ (KW, 174) “oğlak”.

c. İki örnekte, anlamı kuvvetlendirme işleviyle küçültme anlamlı kelimeler türetmiştir²⁸:

bardağ ‘krug’ (KW, 51) “ibrik, testi”; *bardağ* ‘grand verre, seau’ (DAK, 112) “büyük bardak, cam”; *bardağ*, *bardağ*, *bartağ*, ‘чаша, чашка, миска, блюдо, тарелка, ваза, кружка, потир, чванец, горшок, горнец, кринка, крынка, кувшин, макитра, кубан, кумган, подойник (с носком), глиняное ведро, сосуд из камня; бочонок, бочка, винная бочка; ушат, чан, корыто, сосуд, урна’ (KS, 220-221) “bardak, fincan, kupa, sürahi, şarap fıçısı, küvet, kavanoz”.

çanak ‘schale, naph’ (KW, 73) “kâse, çanak”; *çanağ* ‘coupe, gamelle, écuelle’ (DAK, 180) “kupa, bardak, kase”; *çanağ* ‘миска, тарелка, блюдо, чаша’ (KS, 367) “kase, tabak”.

d. Bir örnekte nesne adı türetme fonksiyonu dikkat çekicidir:

kolmak ‘рубашка’ (DPY, 397) “gömlek”; *kolmak* ‘chemise’ (DAK, 406) “gömlek”; *kölmäk* ‘рубаха, рубашка, сорочка, блуза, риза’ (KS, 724) “gömlek, bluz”.

e. Bir örnekte de kökle anlamsal açıdan ilişkili olarak insanla ilgili bir sıfat oluşturmuştur:

solağ ‘a guardsman in attendance on the Sultan’ (PTW, 138) “sultana hizmet eden asker”; *solağ* ‘солак’ (KS, 1292) “solak”, [*solağay*, *soloğay*, *solohay* ‘левый, левый, лево, левая сторона’ (KS, 1292) “sol, sol taraf”].

f. Sadece tek sözcükte benzerlik işleviyle hayvan adı türetmiştir:

sinak ‘espèce de mouche’ (DAK, 677) “sinek türü”; *sinäk*, *senäk* ‘гнус’ (KS, 1270) “sinek”.

g. Şu örnekte de anlam genişlemesiyle bitki adı türetmiştir:

kabak ‘kürbis, cucurbita’ (KW, 188) “kabak, bal kabağı”; *habağ* ‘тыква, Cucurbita’ (KS, 779) “kabak”.

²⁸ Marcel Erdal’a göre +Ak eki ile türetilen *kapak* ve *çanak* kelimeleri *kap* ve *çan* kelimelerinden ‘daha küçük kap’ olma anlamına sahiptir (2004: 145).

3.1.3. +(A)n

(Brockelmann 1954: 128, Räsänen 1957: 54, Gabain 1988: 44, Erdal 1991: 91, Tekin 2000a: 85, Korkmaz 2003: 35, Erdal 2004: 158, Gülsevin 2007: 115, Taş 2009: 24, Karaağaç 2012: 276).

Eski Türkçede bağıllık, güçlendirme ve çokluk görevinde kelimeler türeten, sınırlı sayıda sözcüğe eklenen ve donuklaşıp kökle birleştiği için belirgin bir işlevi de bulunmayan bir ektir. (Brockelmann 1954: 128, Räsänen 1957: 54, Gabain 1988: 44, Erdal 1991: 91, Tekin 2000a: 85, Korkmaz 2003: 35, Erdal 2004: 158, Gülsevin 2007: 115, Taş 2009: 24, Karaağaç 2012: 276). Eski Türkçede *ärän* ‘er, erkek, yiğit’, *64ğlan* ‘küçük çocuk, oğlan’, *örtän* ‘alev, alevler’ gibi kelimelerde bulunmaktadır (Gabain 1988: 44).

İncelenen metinlerde iki kelimede bu eke rastlandı:

erän ‘муж, мужчина, сильный и храбрый человек, храбрец, герой’ (KS, 492)
“adam, güçlü ve cesur adam, kahraman”.

64ğlan ‘kind und junger Mensch (beider Geschlechter); Gehilfe, Diener’ (KW, 173)
“oğlan, yardımcı, hizmetçi”; *64ğlan* ‘garçon, enfant’ (AC, 64) “oğlan, erkek çocuk”; *64ğlan* ‘мальчик, парень’ (DPY, 401) “oğlan, adam”; *64ğlan* ‘1. youth, boy 2. officer’s attendant’ (PT, 133, 148) “1. gençler, oğlan; 2. görevli”; *64ğlan* ‘garçon, enfant’ (DAK, 564) “oğlan, erkek çocuk, çocuk”; *64ğlan* ‘çocuk, oğul’ (AB, 182); *oğlan, ohlan* ‘1. ребенок, дитя, сын, дочь; мальчик, парень, парнишка 2. слуга, ординарец’ (KS, 1036), “1. çocuk, kız çocuk, erkek çocuk, bebek”, “2. kul, hizmetçi”.

3.1.4. +ArI (<GArX)

(Gabain 1988: 65, Tekin 2000: 115, Erdal 2004: 370)

Yön gösterme eki Orhun Türkçesinde canlı bir ek olarak yaşar ve herhangi bir yere doğru hareketi ifade eder. Maniheist Uygur metinlerinde ise, diğer Uygur metinlerine nazaran yön gösterme ekinin kullanımı daha yaygındır ve bu durumda kullanılan isimlerin çoğu yer bildirir (Erdal 2004: 370).

Reşit Rahmeti Arat, ‘Türkçede cihet mefhumu ve bunun ile ilgili tabirler’ adlı makalesinde cihet mefhumunu ifade etmeyi beş grup altında toplamıştır:

1. Cihet manasına gelen isim veya yer zarfları ile: *sıÆar*, *yıÆak*, *buluÆ*, *yak*, *yan* vb.
2. Verme hali ve cihet ekleri ile: *-ru*, *-rü*, *-ra*, *-re*, *-ğa*, *-ge*, *-ka*, *-ke*.
3. Verme hali ile cihet eklerinin birlikte kullanılması ile: *-ka+ru*, *-ke+rü*, *-ğa+ru*, *-ge+rü*.
4. Hal ekleri ve cihet edatlarının birlikte kullanılması ile: *-ka* (*-ke*, *-ğa*, *-ge*) + *tapa* (*+doğru*), *-dan* (*-den*, *-dın*, *-dın*, *-tan*, *-ten*, *-tın*, *-tin*) + *yana*.
5. Cihet manasına gelen isimlerden yapılmış fiil şekilleri ile: *taşkaru* (< *taş-ık-ar-u*), *içkerü* (< *iç-i-k-er-ü*), *tüpkerü* (< *tüp-ü-k-er-ü*) vb.

Arat'a göre tabirler iki, dört, sekiz, on cihet tasavvuruna uygun olarak ifade edilmiştir.

Eski Türkçe metinlerde, biri doğu ve diğeri güney olmak üzere iki türlü yön tayinine rastlanmaktadır. Türklerin içinde ve temasta bulundukları külütr muhitleri ile yakından ilgili olan bu yön meseleri henüz aydınlatılamamıştır. Yön tayini için kullanılan tabirler arasında dört cihet ile ilgili olanlara daha çok rastlandığından, bu kavramlar daha açık ve anlaşılır ifade edilebilmektedir. Daha az kullanılan sekiz ve on cihet ile ilgili tabirler ise, daha belirsizdir (1964: 1-3).

Orhun Türkçesinde adların yönelme durumu *+gArU*, *+ηArU*, *+ArU*, *+rA* ekleriyle kurulur. *Ötüken yışgaru uduztum*. “(Orduyu) Ötüken dağlarına doğru sevk ettim. (T 15)” cümlesinde görüldüğü gibi *+gArU* eki yalın ad gövdelerine eklenir. *+ArU* eki ise teklik 1. kişi iyelik eki almış sözcüklere eklenir: *Basmıl yagıdıp äbimärü bardı*. “Basmıllar bize düşman olup benim yurduma doğru gittiler. (MÇ 4)” Yönelme durumunda bir ad, eylemin kendisine doğru işlendiğini gösteren zarf tümleci olarak kullanılır (Tekin 2000: 115). Gabain de *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinin ismin halleri bölümünde yön halinin *+gArU* ve nadiren de *+KArU* ekleriyle yapıldığını ifade etmiş ve *tabğağ(a)ru* “Çin’e”, *kün+gärü* “güneye” ve *sangaru* “sana” örneklerini vermiştir (1988-2003: 65).

Marcel Erdal’a göre yönelme ve yön gösterme eki arasındaki farklılığı açıklamak gerekir. Örneğin Tuva Türkçesinde nesne gözlemciden uzağa hareket ederse yön gösterme, nesne gözlemciye doğru hareket ederse de yönelme ekiyle kullanılır. Eski Türkçede de buna benzer kurallar yer alabilir (2004: 370).

Uygur metinlerinde *+GARU* yön gösterme ekinin örnekleri görülmektedir. Karahanlı devri metinlerinde de bulunan bu ek, Harezmi Türkçesi metni olan Kısasü’l Enbiyâ’dan bu yana canlılığını yitirmeye başlamış ve küçük ses değişiklikleri ile güneydoğu lehçelerinde

+*KARI*, güneybatı lehçelerinde +*ArI* ve özellikle Eski Anadolu Türkçesinde +*ArU* şeklinde devam edebilmiştir. Ancak bu ek yön gösterme görevi ile Soyon ve Karagas lehçeleri dışında (*purunğar* ‘öne doğru, doğruya doğru’) kullanımda değildir (Korkmaz 1969-2011: 5).

Yön ekleri zaman içinde çekim eki olarak canlılığını kaybetmiş, bazı kelimelerin bünyesinde kalıplaşma eğilimi göstererek yapım eki fonksiyonu kazanmış ve çoğunlukla istikamet bildiren kelimeler türetmiştir (Karamanlıoğlu 1994: 27, Ergin 2000: 242).

Günümüz Türkçesinde unutulmuş olan Eski Türkçenin yön eki, yerini çağdaş Türk yazı dillerinde çekim edatlarına bırakmıştır: *ebgerü* > *öyge tapa*, *eve doğru* gibi. Yön hareket bildiren eylemlerin ana özelliğidir. Türkçede yön kavramı, aynı zamanda, yaklaşma ve uzaklaşma çekimleriyle de ifade edilmektedir: *Eve doğru gitti* > *eve gitti* gibi (Karaağaç 2012: 347-348).

Bu nedenlerle Eski ve Orta Türkçe döneminde isim çekim eki fonksiyonuna sahip olan +*GarX* yön gösterme eki, isim yapımı konusunda ele alındı.

Yapılan tarihsel taramalarda bu ekle türetilmiş yedi kelime tespit edildi:

arṡhari ‘de retour, vers arrière’ (DAK, 76) “geri, arka”; *arṡhari*, *arthari* ‘назад, вспять, позади, сзади; задний’ (KS, 141) “geri, arka, arkaya doğru”.

boyari ‘в эту сторону, сюда’ (KS, 322) “bu doğrultuda, burada”; *buyari* ‘сюда, в эту сторону’ (KS, 342) “buraya, burada.

içkeri ‘drinnen’ (KW, 104) “içeride, içinde”; *içkari* ‘vers l’intérieur, l’intérieur’ (AC, 58) “içeride, içeriye”; *içkari* ‘внутри, внутрь’ (DPY, 393) “içeri, içeride”; *içk’ari* ‘l’intérieur, vers l’intérieur’ (DAK, 286) “içeri, içeri doğru”; *içkâri*, *içkârî*, *içkâr* ‘внутри, вовнутрь, внутри’ (KS, 603) “içeri”.

ilgeri ‘vorne; voran’ (KW, 106) “ileride, başta, önde; ileri”; *ilgari* ‘раньше, прежде; первый’ (DPY, 393) “önce, eskiden; ilk”; *ilgari* ‘forward, ahead, further on, in advance’ (PT, 129; 136) “ileri, önde, ileride, önceden”; *ilgari*, *ilgar* ‘devant, à la tête; d’avance’ (DAK, 289) “ilerisinde, ön, ileri”; *ilgeri* ‘ileri, ön taraf’ (AB, 169); *ilgâri* ‘передний, первый; вперед, впереди; прежде’ (KS, 608) “ön, ilk, önce; ileri”.

oyarı ‘туда, в ту сторону’ (KS, 1083) “orada, yönünde” / *oyarı buyarı* ‘ça et là, par-ci, par-là’ (DAK, 599) “orada burada, bu sayede”; *oyarı-buyarı* ‘туда-сюда: там-сям’ (KS, 1083) “orada-burada”.

taşqaru ‘hinaus; draussen’ (KW, 237) “dışarı, dışarıya doğru; dışarıda”; *tışarı* ‘снаружи, извне, из-за’ (KS, 1461) “dışarı, dışında, dolayı”; *dışarı* ‘наружу, вовне, вне, за’ (KS, 431) “dışa doğru, dışarı, dışarıya”.

yoqaru ‘aufwärts’ (KW, 125) “yukarı, yukarıya doğru”; *yoğari* ‘en haut’ (AC, 82) “yukarı, üst”; *yoğari* ‘вверху’ (DPY, 395) “yukarı”; *yoğari* ‘upper part, up (wards)’ (PT, 154) “yukarı, üst”; *yoğari* ‘en haut’ (DAK, 347) “yukarı”; *yoğari* / *yohari* / *yoğari* / *yugari* ‘вверху, выше, вверх, находящийся вверху, наверху, сверху, верхний, вышний’ (KS, 1721) “yukarı.

3.1.5. +Ar

(Ergin 2000: 170, Tekin 2005: 549, Karaağaç 2012: 268; 2013: 827)

Sayı adlarından üleştirme anlamlı kelimeler türeten bir ektir. Asıl sayı adı niteliğindeki bütün sayılara gelebilir. Üleştirme sayı adlarının niteleyici olarak kullanılmaları onları üleştirme sıfatı yapar (Karaağaç 2012: 268; 2013: 827).

Türkçenin tarihinde heceleme ve yanlış çözümleme ile oluşmuş ek yan biçimleri vardır. Üleştirme sayıları türeten /+Ar/ ekinin yan biçimi olan /+şAr/ bu şekilde meydana gelmiştir: *beş+er* (hecelenişi *be-şer*) ve hemen ardından gelen *altı+şar*, *yedi+şer* gibi. Aynı şekilde *iki* sözcüğünden türetilen üleştirme sayısının Eski Türkçede *ikirer* biçiminde olması da birer sözcüğünün *bi-rer* biçiminde hecelenmesi sonucu meydana gelmiştir. Bu nedenle üleştirme sayıları eki +(ş)Ar biçiminde yazılmalıdır (Ergin 2000: 170, Tekin 2005: 549).

W. Bang’e göre (1918: 526-527), +Ar üleştirme eki, /+ğaru/ eski yönelme hali ekinin yansımasıdır (Serebrennikov 2011: 121).

Orhun Türkçesi eserlerinde üleştirme sayısına rastlanılmamaktadır. Uygur dönemi eserlerinde ise *birer*, *ikirär*, *üçer*, *altırar*, *yitirer*, *otuzar* gibi üleştirme sayıları tespit edilebilmektedir.

Karahanlı Türkçesinde *birer*, *ikirer*, *üçer* ve *miğer* üleştirme sayıları kullanılmıştır. DLT’de +Ar ekiyle yapılan üleştirme sayısı kullanılmamıştır; fakat *bir* sayısına +In vasıta eki getirilerek; *otuz* sayısı da “üçer” anlamında kullanılarak üleştirme anlamı sağlanmıştır:

Birin birin miğ bolur tama tama köl bolur “birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur”(DLT III 2006: 360).

Ottuz içip kırkralım “üçer üçer içelim” (DLT I 2006: 142).

Ek hakkında yapılan tarihsel karşılaştırmalar dikkate alındığında üleştirme ekinin geçmişten günümüze aynı anlam ve fonksiyonda kullanıldığı tespit edilmiştir.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri esas alınarak yapılan tarihsel taramalarda bu ekle türetilmiş on bir kelime tespit edildi:

altışar ‘по шесть’ (KS, 86) “altışar”.

birer ‘je einer’ (KW, 59) “birer, her biri”; *birär* ‘по одному’ (KS, 275) “birer birer, her seferinde bir”.

ekşar ‘по два’ (DPY, 91) “ikişer”; *ekişar* ‘á deux, deux á deux’ (DAK, 233) “ikişer; iki sayısının üleştirme sıfatı”; *ekişär* ‘по два, по две, по двое’ (KS, 476) “ikişer”.

igirmişär ‘по двадцать, двадцатками’ (KS, 605) “yirmişer”.

hırhar ‘по сорок’ (KS, 851) “kırkar”.

miğär ‘по тысяче’ (KS, 974) “biner”.

otuzar ‘30 by (and) 30’ (PT, 125) “otuzar”; *otuzar* ‘по тридцать’ (KS, 1078) “otuzar”.

otuzyaşar ‘зрелый молодой человек’ (KS, 1079) “olgun genç adam”.

üçär/ üçşär ‘по три’ (KS, 1573) “üçer”.

yarmışar ‘по половине’ (KS, 1661) “yarımşar, yarım”.

yedişär ‘по семь, по семи’ (KS, 1685) “yedişer”.

3.1.6. +CA

(Gabain 1988: 43, Deny 1941: 607, Korkmaz 1960: 41, Räsänen 1957: 70)

Aslında bir isim çekim olan +CA eki, kalıplaşarak ve işlev değiştirerek eskiden beri yapım eki olarak da kullanılmıştır.

Eski Türkçede küçültme ve kuvvetlendirme bildiren ve işlek olmayan bu ekle ilgili şu örnekler vardır: *ança* “biraz, o kadar”, *azrakça* “çok az”, *antaça* “tam o esnada”, *azuça* “veyahut”, *barça* “bütün, hep” (Gabain 1988: 43).

Birkaç cepheli bir ek manzarası gösteren +ça'nın menşei meselesi hakkında farklı görüşler vardır. Deny hem ilgiç hem sonuç olarak vasıflandırdığı +cA, -cAğ ekleri ile +cIğ küçültme ekini, hatta bir kuvvetlendirme unsuru olarak kullanılan *çak* kelimesini kökence 'miktar, zaman miktarı, zaman, devir' anlamlarını veren *çağ* kelimesi ile ilgili varsayılan bir *çağ köküne dayandırmıştır (1941: 607).

Zeynep Korkmaz'a göre Deny'nin izahı, hem fonetik bakımından hem de ekin ifade ettiği anlam bakımından mümkün değildir. Tek heceli kelimelerde -ğ sesinin gelişimi bilinmektedir. Bu izahta *çağ* ‘zaman’ kelimesinden, benzerlik ve karşılaştırma özelliklerini taşıyan +ça ekine geçiş arasındaki anlam ilişkisi de belirsiz kalmaktadır. Bu kelimenin bulunmadığı daha eski lehçelerdeki, mesela *öd* ve *kolı* kelimelerinin hâkim olduğu Uygurcada sıkça rastlanan +ça ekini, *çağ* ‘zaman’ kelimesi ile ilişkilendirmek pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca Deny'nin izahı, esasen Kaşgarlı'nın izahındaki tarihi devreye de uymamaktadır (1960: 41).

Ekin yapısı hakkında Altaistler tarafından da bazı görüşler ileri sürülmüştür. Kotwicz ‘Altay Dillerine Ait Araştırmalar 2’ adlı çalışmasında Moğolca çıkma hali eki -aça, Türkçe -ça, Mançuca -çi ekleri ile *çağ* ‘zaman’ kelimesi arasında bir bağ görmekle beraber, -ça’yı *çağ*-dan daha eski *çağa* kelimesi ile birleştirmiştir. +ça ekinin yapısını Altay dilleri çerçevesinde çözmeye çalışan bir diğer görüş Ramstedt’e aittir. Ramstedt Moğolca ‘-ınca, olur olmaz, -dıkça’ anlamlarına gelen ve şimdiki zaman zarf-fiili yapan -mağ-ça>-mağça şekli içindeki *-ça’yı Türkçe, Moğolca ve Mançuca hal eki olarak telakki etmiştir. Fakat +ça ekinin kökenine dair yapılan bu izahlar meseleyi çözümlmek için yeterli değildir (Korkmaz 1960: 42).

Räsänen de +ça ekinin kökenini zaman ve ölçü bildiren *çak*, *çağ* kelimesine dayandırmıştır (1957: 70). Brockelmann ise +ça şeklinden *çağ* ve *çak* şekillerinin genişlediğini iddia etmiştir (Räsänen 1957: 70).

A. Von Gabain, aynı zamanda kelime teşkil eden bu ekin muhtemelen sakatlanmış eski bir son çekim edatı olduğunu ifade etmiş ve bu ekin tek başına bir manası olmadığı için hal ekleri içinde değerlendirildiğini belirtmiştir (1988: 65).

Şinasi Tekin aslında eşitlik hali eki olan +çA'nın kalıplaşarak yapım eki vazifesi gördüğüne işaret etmiştir (1976: 81).

Gabain, "Codex Cumanicus'un Dili" adlı makalesinde +CA ekinin temel anlamı farklılaştırdığını ve ekin *alaça* 'alaca', *ağça* 'akça', *burguç* 'küçük boru, borazan' örneklerinde kalıplaşmış olarak bulunduğunu ifade etmiştir (1979: 89).

Taranan metinlerde +çA ekiyle türetilmiş 6 farklı işlevde 23 kelime tespit edilmiştir.

İşlevlik sırasına göre ekin işlevleri:

a. Kavim, millet ve halk isimlerine gelerek dil ve lehçe isimleri yapar. Ekin en yaygın işlevi budur:

cuhutça 'по-еврейски, по-иудейски, на еврейском языке' (KS, 463) "İbranice".

ërminiça 'en arménien' (DAK, 241) "Ermenice"; *Ermeniçä* '1. По-армянски, на армянском языке, армянским письмом 2. По-армяно-кыпчакски, на армяно-кыпчакском языке' (KS, 498) "1. Ermenice, Ermenice; 2. "Ermeni-Kırçak, Ermeni-Kırçak dili".

Latinçä 'по-латински, на латинском языке' (KS, 915) "Latince".

Orusça 'по-русски' (KS, 1070) "Rusça".

Tatarça 'auf Tatarisch' (KW, 237) "Tatarca"; *Tatarça* 'en Tatar (en arméno-coman)' (AC, 73) "Tatarca"; *Tatarca* 'по-татарски, по-кыпчакски, по-половецки, на армяно-кыпчакском языке' (KS, 1399) "Tatarca; örneğin Kırçakça, Ermeni Kırçak dili gibi".

türkça 'la langue turque, en turc' (DAK, 788) "Türkçe; *Türkçä* 'по-турецки, на турецком языке' (KS, 1525) "Türkçe, Türkçe olarak".

Urumca 'по-гречески' (KS, 1558) "Rumca, Yunanca".

b. Bu ek, genellikle "gibi olma, kadar olma", "nitelik" ve "davranış" bildiren bazı sıfatlar yaptığı gibi isimlere ve sıfatlara eklenerek de zarf yapar (Korkmaz 2003: 341):

adamca ‘по-человечески, по-людски, как человек, как с человеком, как с людьми’ (KS, 32) “*insanca, insan olarak*”.

erkäkçä ‘возмужалый, выглядящий взрослым мужчиной’ (KS, 496) “*yetişkin erkek gibi, erkekçe*”.

ölümçä ‘до смерти’ (KS, 1096) “*ölmek için, idam*”.

neçe ‘wie viel, wie sehr’ (KW, 169) “*ne kadar*”; *neça* ‘plusieurs’ (AC, 43) “*kaç, birkaç*”; *neçä* ‘сколько’ (DPY, 400) “*nasıl*”; *neça* ‘some, a few’ (PT, 109) “*birkaç, biraz*”; *neçä* ‘сколько; пока, в течение какого времени’ (KS, 1009) “*ne kadar, nasıl*”.

yılça ‘около определенного числа лет’ (KS, 1716) “*belirli bir yılla ilgili*”.

c. Nitelik sıfatlarından, renk adlarından veya adlardan +CA ekiyle yapılan küçültme sıfatları, ekteki işlev zayıflamasından sonra, kendisinde o sıfatın gösterdiği niteliği taşıyan türlü cins adları türetir:

akça ‘geld’ (KW, 39) “*para*”; *ağça* pecunia (AC, 43) “*para*”; *ağça* ‘название монеты’ (DPY, 383) “*madeni para*”; *ağça* ‘Turkish coin’ (PT, 135; 145; 155) “*Türk parası*”; *ağça* ‘argent’ (DAK, 57) “*para*”; *ağça, ağça, ağça* ‘1. Деньги 2. Грош’ (KS, 56) “*1. para, 2. ons ağırlığı*”.

alaca ‘scheckig, gestrift’ (KW, 34) “*alaca, benekli*”; *alaca* ‘bigarré, bariolé’ (DAK, 61) “*renkli, göz alıcı*”; *alaca, yalaca* ‘1. пёстрый, перепелесый, полосатый 2. аладжа’ (KS, 66) “*1. çizgili, renkli, 2. alaca*”.

haraca ‘1. Черноватый 2. Каразея’ (KS, 806) “*1. siyahımsı, 2. karaca, geyikgillerden bir av hayvanı*”.

d. İyelik ekinden sonra kullanılarak “görelilik, sıra, kadar” işlevleriyle kelimeler yapar:

atınça ‘по имени’ (KS, 166) “*adına göre, ismiyle*”.

bizimçä ‘по-нашему’ (KS, 294) “*bize göre*”.

tilinçä ‘на его, их языке’ (KS, 1441) “*onların dili, kendi dili*”.

e. Eşitlik durumu eki, şu sözcüklerde kalıcı adlar türetmiştir:

ağaça ‘дядя’ (KS, 41) “amca”.

barça ‘all, ganz, omnis’ (KW, 50) “tüm, hepsi”; *barça* ‘tout’ (AC, 43) “tüm”; *barça* ‘все’ (DPY, 386) “bütün, hepsi”; *barça* ‘everything’ (PT, 157) “her şey”; *barça* ‘tout’ (DAK, 111) “bütün, her, hep, tümü”; *barça* ‘bütün, hep’ (AB, 142); *barça*, *barçâ* ‘весь, вся, всё, каждый, каждая, каждое, все, целый, целиком, всецело, полностью’ (KS, 218-219) “tüm, bütün, hep, bütün, hepsi”.

bohça, *boğça* ‘подарочная салфетка’ (KS, 306) “bohça, kumaştan yapılmış hediyelik”.

f. Zamirlere getirilerek “benzerlik, görelilik, nispet, eşitlik” işlevleriyle kelimeler yapar:

ança ‘so, so sehr, so viel’ (KW, 37) “o kadar, öylesine, o kadar çok”; *ança* ‘jusqu’à (postposition après datif)’ (AC, 44) “-e göre”; *ança* ‘until’ (PT, 108; 111; 139) “kadar”; *ança* ‘1. союзное слово настолько, до такой степени; 2. послелог Д до, вплоть до син 3. как послелог с числ. теряет свойства слова и приобретает качества аффиксоида во столько раз больше, по столько’ (KS, 93) “1. bağlayıcı kelime, öylesine, böylece; 2. kadar; 3. o kadar, birçok kez, defalarca”.

munça ‘so viel, so sehr, dermassen’ (KW, 165) “bu kadar, o kadar çok”; *bunça*, *bunca* ‘столько, вот столько, до сих, досюда, до сих пор’ (KS, 337) “bunca, bu kadar”.

3.1.7. +CAK

(Brockelmann 1954: 91; Räsänen 1957: 93; Gabain 1988: 43; Erdal 1991: 44; Hamilton 1998-2011: 252)

Küçültme görevinde sözcükler türeten isimden isim yapma ekidir (Brockelmann 1954: 91, Räsänen 1957: 93, Gabain 1988: 43, Erdal 1991: 44, Hamilton 1998-2011: 252). Gabain kelimeyle ilgili olarak *bıçak*, *biçäk* ‘çakı’ (< *bı* ‘bıçak’) ve *kolıcağ* ‘kolcuk’ (< *kol*) örneklerini vermiştir (1988: 43.)

Gabain “Eski Türkçenin Grameri” adlı eserinin *Edatlar ve Edat Benzeri Ekler* kısmında, ekin +*ça* ve +*ok* eklerinin kaynaşmasıyla oluştuğunu, kuvvetlendirme fonksiyonuna sahip olduğunu ve nadir görüldüğünü ifade etmiştir (1988: 105).

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +CAk eki ile türetilmiş küçültme ve sevgi anlamı taşıyan isim, sıfat ve zarf görevinde 7 kelime tespit edildi:

alçaḡ ‘bas’ (AC, 43) “düşük, alçak”; *alçaḡ* ‘bas, misérable, lâche, vilain’ (DAK, 61)

“alçak, düşük, sefil”; *alçaḡ* ‘низкий, недостаточный, несовершенный, лишенный, убогий, бессильный, слабый, жалкий, кроткий, скромный, низменный, плохой, худой, последний, низменный, подлый, превратный, недостойный, мерзкий, гнусный, униженный, уничиженный, оставленный в бесчестии’ (KS, 68) “alçak, kusurlu, yoksun, yetersiz, güçsüz, zayıf, bozuk, değersiz, kötü, aşağılık”.

bıçaḡ ‘messer’ (KW, 71) “bıçak”; *bıçaḡ* ‘нож’ (DPY, 388) “bıçak”; *bıçaḡ* ‘knife, (here: dagger)’ (PT, 111; 127; 142) “bıçak (burada: hançer)”; *bıçaḡ* ‘couteau’ (DAK, 132) “bıçak”; *bıçaḡ bıçak* ‘нож, ножик, резак, секач, скальпель, ланцет’ (KS, 265) “bıçak, hançer, kama”.

boyunçaḡ ‘objet (ornement, cordon) qu’on porte au cou’ (DAK, 163) “kolye, gerdanlık, boyna takılan nesne”; *boyunçaḡ*, *boyunçaḡ* ‘ожерелье, гривна, шейный обруч, колье, монисто, гerdан, шейное украшение’ (KS, 323) “kolye, gerdanlık, boyun süsü”.

kürçäk~kürçäg~körçäg~kübçäk ‘колесо’ (KS, 774) “tekerlek”.

ḡırçaḡ ‘кыпчак’ (KS, 848) “Kıpçak”.

oyunçaḡ ‘joujou’ (DAK, 600) “oyuncak”; *oyunçaḡ* ‘игрушка’ (KS, 1085) “oyuncak”.

yamrusak ‘односторонний паралич’ (KS, 1638) “kısmi felç”.

3.1.8. +CI

(Brockelmann 1954: 92, Räsänen 1957: 94, Gabain 1988: 43, Erdal 1991: 110; 2004: 147, Korkmaz 2003: 41-42, Çengel 2005: 109, Eckmann 2005: 44, Nalbant 2008: 99, Argunşah 2010: 217, Karaağaç 2012: 261-262, Eraslan 2012: 95.)

Türkçenin eskiden beri kullanılan ve işlekliğini kaybetmemiş isimden isim yapma eklerinden biri olan bu ek, Eski Türkçedeki gibi daima ç’li kullanılır. Ekin kullanılış sahası çok geniş, işleklik derecesi çok yüksektir.

Ek ünlüsü tarihi Türk dili alanında düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı değilken, günümüz Türkçesinde eklendiği sözcüğün ünlü ve ünsüz uyumuna bağlıdır.

Meslek mensubu ya da bir işi sürekli yapan anlamında adlar türetir (Tekin 2003: 81).

Bu ek Orhun Türkçesi eserlerinde *bād(i)zçi* “ressam, heykeltıraş” (KT G 11) < *bādiz* “resim, heykel”, *ābçi* “eş, zevce” (Bay Bulun I 2, vb) < *āb* “ev”, *sıgıtçı* “yas tutucu, ağlayıcı” (KT K 11) < *sıgıt* “yas, matem”, *tamğaçi* “mühürdar” (KT K 13) < **tamğa* “damga, mühür”, *yoğıcı* “cenaze törenine katılan yasçı” (BK D 5) < *yoğ* “cenaze töreni”, *yuluğçi* “yağmacı” (BK GD) < **yuluğ* “yağma, talan”, *armakçı* “aldatıcı, kandırıcı, hilekâr” (KT D 6) < **armak* “aldatmak”, *koñçi+lärkä* “çobanlara” (Miran C 5) < *koñ* “koyun” sözcüklerinde görülmektedir (Tekin 2003: 81).

+*CI* eki hakkında DLT’de de bazı açıklamalar bulunmaktadır. Kaşgarlı’nın bu ek için yaptığı açıklama şöyledir: “Bütün Türk boyları sanatı işleyen kimsenin sıfatı olduğu zaman isimlerin sonuna *چ* ve *ى* getirmekte birleşmişlerdir. *Tarığ* sözcüğünden *tarığçi*, *etük* sözcüğünden de *etükçi* denir ki “ekinci”, “pabuççu, kavaf” demektir. *Bardaçı* ve *turdaçı* gibi sıfatlar yukarıda söylendiği üzere fiilden yapılmış sıfatlardır. *Etçi*, *etmekçi*, *tarığçi*, *etükçi* gibi sıfatlar isimden çıkmıştır.” (Atalay DLT II 2006: 49)

DLT’de +*çI* eki, yapanı bildiren *ağıcı* “ipek kumaşları muhafaza eden kimse” (DLT I 2006: 136), *akınçu* “geceleyin gidip düşmanı basan asker” (DLT I 2006, 134), *etçi* “kasap” (DLT II 2006: 48), *etmekçi* “ekmekçi” (DLT II 2006: 48-49), *tapuğçi* “hizmetçi” (DLT I 2006: 376), *ügitçi* “un öğüten kimse” (DLT I 2006: 51), *yalwıçı* “büyücü” (DLT III 2006: 33), *yazıgçı* “yazıcı, hısımlar arasında mektup getirip götürten elçi” (DLT III 2006: 55) gibi çeşitli isimler türetmiştir.

Türkçenin çok işlek eklerinden biri olan +*çI* eki, Kıpçakçada da aynı canlılığı korumaktadır. Meslek ve devamlı meşguliyet ifade eder. TZ’de “ism-i fâil” bahsinde geçen bu ek, Kİ ve KK’de “nisbet” bahsinde geçmektedir ve kelimenin herhangi bir sanata nisbet edilirken eklendiği belirtilmektedir. Yuvarlak ünlülü kelimelerle beraber kullanıldığı zaman,

ünlü uyumuna tâbi olmayarak, şeklini muhafaza etmektedir. KK’de bu ek, eserin özelliğine göre hep *+şI* şeklinde yazılmıştır (Karamanlioğlu 1994: 24).

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bu ekle türetilmiş 2 farklı işlevde 99 kelime tespit edilmiştir. Bu ek, Türkçe kelimelere eklendiği gibi Arapça, Farsça, Ermenice, Ukraynaca ve Moğolca alıntı kelimelere de eklenip, yeni anlamlı kelimeler türetmiştir.

İşleklik sırasına göre ekin işlevleri:

a. İsimlere gelerek insanların mesleklerini ve uğraşma alanlarını ifade eden isimler yapar. Ekin bu fonksiyonuyla türetilmiş 68 kelime tespit edilmiştir:

altunçi ‘goldschmied’ (KW, 36) “kuyumcu”; *altunçi, alt’unçi* ‘orfèvre’ “kuyumcu” (DAK, 66); *altunçi~altunçi~altunçi~altunçi* ‘золотарь, золотыхделмастер, ювелир’ (KS, 85; 87) “kuyumcu, altın satan”.

arabaçi ‘charretier, cocher’ (DAK, 71) “arabacı”; *arabacı* ‘возница, возничий, возник, возчик, обозник’ (KS, 122) “arabacı, araba sürücüsü”.

aşçi ‘cuisinier’ (DAK, 81) “aşçı”; *aşçi* ‘повар, повариха, кухарка, стряпуха’ (KS, 157) “aşçı”.

awçi ‘chasseur’ (DAK, 91) “avcı”; *avçi ~ avuçi* ‘ловец, ловчий, рыбак, рыболов, охотник’ (KS, 173) “avcı, yakalayıcı, balıkçı”.

bağçaçi ‘gärtner’ (KW, 49) “bahçıvan”; *bağçaçi, bağçaçi* ‘садовник, садовод’ (KS, 208) “bahçıvan”.

baluğçi ‘fischer’ (KW, 49) “balıkçı”; *balığçi* ‘рыбак, рыболов’ (KS, 211) “balıkçı”.

baltacı ‘алебардник, алебардщик, алебардовщик’ (KS, 212) “baltacı”.

başçi ‘başkan, baş’ (AB, 143); *başçi* ‘начальник’ (KS, 232) “başkan”.

bekçi ‘gadre, gardien, veilleur (de nuit)’ (DAK, 124) “bekçi, muhafız, gardiyan”; *bekçi ~ begçi* ‘страж, стражник, часовой, сторож’ (KS, 249) “bekçi, muhafız, koruyucu, gözetici”.

bitikçi ‘schreiber’ (KW, 61) “kâtip”; *bitikçi* ‘книгочей, книжник, знатокписаний’ (KS, 282) “kâtip”.

borlaçı ‘vigneron, marchand de vins’ (DAK, 159) “şarapçı”; *borlaçı* ‘виноградарь’ (KS, 316) “şarap yapan”.

bostancı ‘guardians of the sultan (against the Janissaries)’ (PT, 130) “sultanın muhafızları (yeniçerilere karşı)”; *bostancı* ‘солдатсултанскойдворцовой и городскойохраны’ (KS, 317) “sultan sarayının ve şehrin askerleri”.

boyaçı ‘färber’ (KW, 63) “boyacı”; *boyaçı* ‘красящий, красильщик, краситель’ (KS, 322) “boyacı, renk veren”.

buyruḫçı ‘vices gerens’ (AC, 48); *buyruḫçı* ‘celui qui ordonne, prince, souverain’ (DAK, 171) “prens, egemen, hükümdar”; *buyruḫçı* ‘emreden, buyuran, hükmeden’ (AB, 149); *buyruḫçı* ~ *buyrıḫçı* ~ *boyruḫçı* ‘повелитель, начальствующий, распорядитель, правитель, властитель, владетель, владыка, командующий, начальник, командир, предводитель, руководитель, администратор, приказчик, чиновник’ (KS, 343) “komutan, lider, yönetici, şef, memur”.

cıvarcı ‘ответчик’ (DPY, 391) “davalı, sanık”; *cıvarcı* ‘ответчик’ (KS, 464) “davalı, sanık”.

çeruvçilik ‘bellum’ (AC, 49) “savaş”; *çeriivçi* ‘военачальник’ (KS, 380) “diktatör, savaş lordu, bir ülkeyi emir ile yöneten kimse, zorba”.

çıraḫçı ‘свечник’ (KS, 395) “mum, kandil yakan”.

çızmaçı ‘сапожник, чеботарь’ (KS, 397) “kunduracı, ayakkabı tamircisi”.

çolmakçı ‘potier’ (DAK, 196) “çömlekçi”; *çölmäkçi* ‘горшечник, гончар’ (KS, 402) “çömlekçi”.

çörehçi (‘ковриги, лепёшки’) Чорехчи, Чорекчи’ (KS, 404) “kekler, pastalar yapan, çörek satan; çörekçi”.

daviçi ‘истец, тяжущийся’ (KS, 416) “davacı”.

elçi ‘bote, botschafter’ (KW, 87) “haberci, büyükelçi”; *elçi* ‘ambassadeur’ (AC, 52) “elçi, büyükelçi”; *elçi* ‘etc. envoy, ambassador’ (PT, 107, 144) “elçi, büyükelçi”; *elçi* ‘délégué, envoyé, courrier, messenger’ “elçi, temsilci, postacı, haberci”

(DAK, 235); *elçi* ‘посол, посланник, вестник, вестовой, гонец, посыльный; ангел; предтеча’ (KS, 482) “*elçi, haberci, temsilci*”.

êşikçi ‘concierge, portier’ (DAK, 245) “*karıci*”; *eşikçi* ‘привратник, придверник, прикалитник, придверный стражник, сторож у входа, у ворот, ключарь’ (KS, 506) “*karıci, bekçi, kapı görevlisi*”.

etikçi ‘schuhmacher’ (KW, 96) “*kunduracı, ayakkabıcı, ayakkabı tamircisi*”; *étikçi* ‘cordonnier, bottier’ (DAK, 246) “*ayakkabıcı, kunduracı*”; *etikçi* ‘сапожник, чеботарь, башмачник’ (KS, 509) “*kunduracı, ayakkabıcı*”.

fizikçi ‘физик, естествоиспытатель’ (KS, 527) “*fizikçi, bilim adamı*”.

işçi ‘arbeiter’ (KW, 108) “*işçi*”; *işçi* ‘работник, слуга’ “*işçi, hizmetçi*” (DPY, 393); *işçi* ‘travailleur, ouvrier’ (DAK, 297) “*işçi, çalışan kimse*”; *işçi* ‘рабочий, работник; ремесленник, работник, делатель; служитель, исполнитель; действующий, деловой, проворный – работник’ (KS, 626) “*işçi, çalışan*”.

karoççi ‘predicateur’ (AC, 59) “*vaiz, hatip*”; *k’aroççi* ‘духовник, проповедник, духовный наставник’ (KS, 657) “*itirafçı, haberci, vaiz, akıl hocası*”.

karvasaraççi ‘каравансарайщик’ (KS, 658) “*kervansaraycı*”.

kebitçi ‘boutiquier’ (AC, 59) “*dükkân sahibi*”; *kebitçi* ‘лавочник, торговец, владелец лавки’ (KS, 663) “*dükkân sahibi, esnaf*”.

kemiçi ‘navigateur, marin’ (DAK, 382) “*usta denizci, denizci*”; *kemiçi* ‘корабельщик, владелец корабля, моряк’ (KS, 675) “*gemici, denizci, geminin sahibi*”.

keçeşçi ‘советник, член совета, рады’ (KS, 678) “*danışman, yönetim kurulu üyesi, memnun*”.

kiyikçi ‘охотник’ (KS, 701) “*avcı*”.

közütçi ‘сторож, охранник, караульный, страж’ (KS, 749) “*bekçi, güvenlik görevlisi, muhafız*”.

kuraşçi ‘combattant, lutteur’ (DAK, 433) “*savaşçı, güreşçi*”; *küräşçi* борец (KS, 774) “*güreşçi*”.

kürkçi ‘скорняк, меховщик, овчинник, тулупник, шубник’ (KS, 774) “kürkçü”.

kabakçı ‘кабатчик’ (DPY, 410) “hancı, meyhanesi”; *habaḥçı* ‘portier, concierge’ (DAK, 437) “карісi”; *habaḥçı* ‘привратник, стражник, караульный, сторож у ворот’ (KS, 779) “карісi, bekçi, kapıdaki bekçi, muhafız”.

hasapçı ‘мясник, резник, скотобой, закалающий’ (KS, 824) “kasap”.

ḥobuzçı ‘musikant, sonator’ (KW, 198) “müzisyen, yankılayıcı”; *ḥobuzçı* ‘музыкант, играющий на кобузе, кобзе; кобзарь’ (KS, 864) “koruz çalan, müzisyen”.

ḥoyçı ‘berger’ (AC, 57) “çoban”; *ḥoyçı* ~ *ḥoyçu* ‘овчарь, чабан’ (KS, 885) “çoban”.

ḥulluḥçı ‘diener’ (KW, 203) “hizmetçi”; *kullukçı* ‘famulus’ (AC, 57) “bir alimin ya da bir sihirbazın uşağı; hizmetçi, köle”; *kuluḥçı* ‘работник’ (DPY, 412) “işçi”; *ḥuluḥçı* ‘domestique’ (DAK, 497) “evle aileyle ilgili, yerli, hizmetçi”; *ḥulluḥçı* ~ *ḥulluḥçu*; *ḥuluḥçı* ~ *ḥuluḥçu* ‘служанка, прислуга, слуга; слуга, служитель, служанка, прислужница; невольница’ (KS, 896; 897) “hizmetçi”.

ḥuşçı ‘птичник, птицелов’ (KS, 903) “kuşçu”.

tağazıcı ‘складовщик, амбарщик, работник склада, амбара, фольварка’ (KS, 937) “depo çalışanı, ambarcı”.

nağaraçı ‘музыкант, играющий на нагаре’ (KS, 997) “nagara çalan, müzisyen”.

naḥışçı ‘peintre’ (DAK, 539) “ressam”; *naḥışçı* ‘живописец, художник’ (KS, 999) “ressam, sanatçı”.

oğraşçı ‘combattant, militant, lutteur’ (DAK, 566) “savaşçı, eylemci, güreşçi”; *oğraşçı* ‘боец, воитель, ратоборец, ратник, борец’ (KS, 1039) “savaşçı, dövüşçü”.

oḥçı ‘pfeilmacher’ (KW, 174) “okçu”; *oḥçı* ‘стрелок, стрелец’ (KS, 1046) “okçu, atıcı”.

otaçı ‘medicus physice’ (KW, 180) “hekim”; *otacı* ‘лекарь, врачеватель, целитель, врач’ (KS, 1076) “hekim, doktor”.

oyunçı ‘musikant und gaukler’ (KW, 175) “müzisyen ve hokkabaz”; *oyunçi* ‘musicien, joueur’ (DAK, 600) “müzisyen, oyuncu” ; *oyunçi* ~ 79 *ardım* ‘играющий’ (KS, 1085) “oyuncu, çalgıcı”.

etmekçi ~ *ötmekçi* ‘bäcker’ (KW, 96) “fırıncı, ekmekçi”; *otmakçi* ‘boulanger’ (AC, 66) “fırıncı, ekmekçi”; *otmak’çi* ‘boulanger’ (DAK, 594) “ekmekçi, fırıncı”; *ötmäkçi* ‘хлебопек, пекарь, булочник’ (KS, 1103) “fırıncı”.

sabonçi ‘мыловар’ (KS, 1212) “sabuncu, sabun kazanı”.

sozçi ‘celui qui parle (beaucoup), qui bavarde’ (DAK, 697) “konuşan, sözcü”; *sözçi* ‘оратор, проповедник, краснослов, мастер произносить речи, вития, говорун’ (KS, 1307) “sözcü, konuşmacı”.

tamkaçı ‘celui qui garde le sceau’ (AC, 73) “mühür tutan, damgacı”; *tamgaçi* ‘печать, клеймо’ (DPY, 406) “yazıcı, damgacı”; *tamgaçi* ‘douanier’ (DAK, 733) “gümrükçü, gümrük görevlisi”; *tamgaçi* ~ *tamgacı* ~ *tamhaçi* ‘таможенник, мытарь, пошлинник’ (KS, 1376) “vergi tahsildarı, vergi toplayan”.

taşçi ‘tailleur de pierres, maçon’ (DAK, 741) “taşçı, duvar ustası”; *taşçi* ‘каменолом, каменотёс, каменщик’ (KS, 1397) “taşçı, taş ustası, duvarcı”.

temirçi ‘eisenschmied’ (KW, 240) “demirci”; *tèmirçi* ‘forgeron’ (DAK, 746) “demirci”; *temirçi* ‘кузнец’ (KS, 1411) “demirci”.

terkeşçi ‘колчанщик’ (KS, 1428) “okçu”.

tegirmençi ‘müller’ (KW, 239) “değirmenci”; *tiyirmançi* ‘мельник’ (DPY, 407) “değirmenci”; *tiyirmänçi* ~ *tiyermançi* ~ *tiyirmançi* ‘мельник’ (KS, 1453) “değirmenci”.

topçi ‘artillery-man, gunner’ (PT, 141) “silahçı, nişancı”; *topçi* ‘пушкарь, артиллерист’ (KS, 1483) “topçu, silahçı”.

toraçi ‘juge, homme de loi’ (AC, 75) “yargıç, avukat”; *toraçi* ‘старшина; судья’ (DPY, 407) “başçavuş; yargıç”; *toraçi* ‘juge, juriste’ (DAK, 777) “yargıç, hukukçu”; *toraçi* ‘hâkim’ (AB, 198); *töräçi* ‘судья, член суда, судебный заседатель’ (KS, 1494) “hâkim, yargıç”.

tumçı ‘причащающий, дающий причастие, причащатель, причаститель’ (KS, 1506) “komünyon, ayin veren”.

tükçi ~ tükçü ~ tüğçi ~ tuğçi ‘скорняк, меховщик’ (KS, 1523) “kürkçü”.

yalçı ‘tagelöhner’ (KW, 111) “ücretle iş gören”; *yalçı* ‘работник, слуга’ (DPY, 394) “işçi, hizmetçi”; *yalçı* ‘domestique, valet (d’ecurie?), journalier’ (DAK, 306) “yerli, hizmetçi”; *yalçı ~ yalçı* ‘наемный работник, наемник, батрак, слуга; наниматель, съемщик, арендатор’ (KS, 1630) “işçi, reñber, hizmetçi, çalışan”.

yasağçı ‘сборщик податей’ (DPY, 394) “vergi tahsildarı”; *yasağçı* ‘receveur, percepteur’ (DAK, 325) “tahsildar, vergi tahsildarı”; *yasağçı* ‘сборщик налогов, сборов, подати, дани’ (KS, 1662) “vergi toplayıcı, haraç”.

eyerçi ‘sattler’ (KW, 85) “saraç, eyerci”; *yärçi* ‘седельник, седельщик’ (KS, 1681) “saraç”.

yılısuvcı ‘банщик; содержатель бань’ (KS, 1716) “görevli, eşlik eden; hamam sahibi”.

yolçu ‘reisender, fremder, gast’ (KW, 124) “gezgin, yabancı, konuk”; *80ardım* ‘yolcu’ (AB, 212); *yolçu ~ yolçı* ‘путник, проезжий, путешественник’ (KS, 1725) “yolcu, gezgin”.

yulduzçı ‘sterndeuter’ (KW, 128) “astrolog”; *yolduzuçı* ‘strologue, astronome?’ (DAK, 350) “astrolog, gök bilimci”; *yolduzuçı ~ yolduzuçı* ‘звездочет, астроном, астролог’ (KS, 1727) “astrolog”.

yorgancı ‘одеяльщик’ (KS, 1731) “yorgancı”; *yovurgancı* ‘одеяльщи’ (KS, 1732) “yorgancı”.

yüzbaşı ‘сотник, центурион’ (KS, 1752) “yüzbaşı”.

b. Adlara ve bazı sıfatlara gelerek bir şeye alışkanlığı, bir şeyi huy edinmeyi gösteren alışkanlık sıfatları yapar. Bunlar ad olarak da kullanılır (Korkmaz 2003: 41). Ekin bu fonksiyonuyla türetilmiş 31 kelime tespit edilmiştir:

algışçı ‘öven’ (AB, 135); *algışçı* ‘молельщик, молельщица, молебщик, молебщица, молильник, молильница, молитвенник, молитвенница, богомолец, кто молится, стоящий на молитве’ (KS, 77) “öven, dua eden”.

bolmaçı ‘nichtig’ (KW, 64) “geçersiz”; *bolmaçı* ‘ненадлежащий, недолжный, недопустимый, непозволительный, негодный’ (KS, 310) “yetersiz, gereksiz, geçersiz, yasak, yasadışı, uygun olmayan”.

çidovuçi, çidovçi ‘patient, soumis, obéissant, mortifié’ (DAK, 189) “sabırlı, itaatlı, söz dinler, mahcup”.

gurkçı ‘идолопоклонник, кумиропоклонник, кумирслужитель, язычник’ (KS, 555) “putperest”.

inatçı ‘entêté, opiniâtre, obstiné, insolent’ (DAK, 291) “inatçı”; *inatçı* ‘упрямец, строптивец’ (KS, 614) “inatçı”.

karakçı ‘bettler’ (KW, 193) “dilenci”; *harağçı* ‘brigand, bandit, fourbe’ (DAK, 450) “eşkıya, haydut, düzenbaz”; *harağçı* ‘hanlık, hükümdarlık’ (AB, 161); *harağçı* ~ *harağçı* ~ *harağçı* ‘разбойник, грабитель, злодей’ (KS, 807) “hırsız, soyguncu, kötü adam”.

kıspışçı ‘qui chuchote, qui marmotte, babillard, disant du mal de q.’ (DAK, 400) “dedikoducu, geveze, kötü konuşan”; *kıspışçı* ‘сплетник, сплетница, кляузник, клеветник, злоречивый, злословящий’ (KS, 703) “dedikoducu, iftiracı”.

kufurçi ‘blasphémateur, impie’ (DAK, 430) “kâfir, dinsiz”; *küfürçi* ~ *81ardımc* ~ *küfürüçi* ‘сквернослов, ругатель, хулитель, очернитель’ (KS, 768); “küfür eden, ağzı bozuk, küfürbaz”.

kültküçi ‘насмешливый, шутливый, насмешник, шутник, балагур’ (KS, 770) “alaycı, şakacı, eğlenceli”.

kaçınçı ‘беглец, дезертир’ (KS, 788) “kaçak, fırası”.

hiyınçı ‘мученик’ (KS, 858) “şehit, kurban”.

halthaçı ‘проситель, молител’ (KS, 872) “yalvaran, rica eden”.

mızdaçı ‘мздоимец’ (KS, 979) “rüşvetçi”.

ogutçi ‘öğüt veren, cezalandıran’ (AB, 183); *öğütçi* ‘назидатель, увещеватель, предостерегатель, порицатель’ (KS, 1090) “öğütçü, öğüt veren, ikna edici, iyi örnek olan”.

pambasçi ‘médisant, calomniateur’ (DAK, 607) “karalayıcı, iftiracı”; *pambasçi* ‘хулигатель, поноситель, ругатель, клеветник’ (KS, 1116) “kafir, iftiracı, küfürbaz”.

parehşçi ‘ходатай, заступник, покровитель’ (KS, 1121) “arabulucu, savunucu, koruyucu”.

sadağaçi ‘жертвователь, податель милостыни, щедрый’ (KS, 1215) “cömertçe sadaka verici”.

sağışçi ‘мыслитель’ (KS, 1220) “düşünür, düşünen”.

salaçi ‘villager, paysan’ (AC, 69) “köy, köylü”; *salaçi* ‘житель села, крестьянин’ (DPY, 404) “köylü”; *salaçi* ‘villager’ (PT, 126) “köylü”; *salaçi* ‘селянин, крестьянин, житель села, сельский житель, мужик’ (KS, 1230) “köylü, köyde ikamet eden”.

säbäpçi ~ *säbäbçi* ‘являющийся причиной, поводом, фактором, побудитель, виновник, причастник, сопричастник, соучастник’ (KS, 1248) “neden olan, suçlu”.

söybatçi ‘banqueteur’ (DAK, 689) “ziyafete katılan kimse”; *söğbätçi* ‘собеседник, участник застолья’ (KS, 1299) “muhatap, hoşsohbet”.

talaşçi ‘спорщик, скандалист, сварливец, драчун, задира’ (KS, 1372) “kavgacı, tartışmacı, zorba”.

täläfçi ‘уничтожитель, разрушитель, губитель, расстратчик, расточитель, транжир’ (KS, 1405) “telef eden, imha edici, yok edici”.

tilçi ‘1. celui qui parle, bavard; 2. espion?’ (DAK, 760) “1. konuşmacı, konuşkan; 2. casus”; *tilçi* ‘велеречивый, одарённый талантом красноречия; языкастый, многословный, многоречивый, суеслов, болтун, сплетник’ (KS, 1441) “geveze, boş konuşan, dedikoducu”.

uruşçı ‘боец, участник боя, дерущийся; драчун, задира, забияка; бодливый, брыкливый’ (KS; 1559) “savaşçı, kavgacı”.

ülüşçi ‘дольщик, издольщик, участник в доле, сопричастник, соучастник’ (KS, 1576) “bahşış verici”.

yalancı ‘лжец, врун, враль’ (KS, 1629) “yalancı”; *yalğançı* [1631] ‘лжец, врун, враль, обманщик’ (KS, 1631) “yalancı”.

83ardımcı ‘помощник’ (KS, 1652) “yardımcı”.

yuğuçı ‘somnolent, dormeur’ (DAK, 355) “uykulu, uykucu”; *yuğuçı* ‘соня, сонливец, любитель поспать’ (KS, 1735) “uykucu”.

yukçi ‘garant, caution’ (AC, 82) “kefil, kefalet”; *yükçi* ‘поручитель’ (DPY, 396) “kefil”; *yukçi* ‘1. garant (kefil) 2. caution’ (DAK, 354) “teminat, kefalet”; *yükçi* ~*yükçü* ‘поручитель, гарант’ (KS, 1745) “kefil, garantör”.

ziançı ‘тот, кто нанес убыток’ (DPY, 392) “kayba neden olan”; *ziyançı* ‘1. вредитель, злодей, ответственный за урон, ущерб и пр.; 2. потерпевший урон, ущерб и пр.’ (KS, 1783) “1. kötü adam, zıyan eden, hasar oluşturan, belalı; 2. kaybeden”.

3.1.9. +çXk

(Brockelmann 1954: 95; Räsänen 1957: 93; Erdal 1991: 106; Korkmaz 2003: 42-43; Karaağaç 2012: 266-267; Ganiyev 2013: 67)

Küçültme eki olarak da bilinen +çXk eki, adlara ve sıfatlara küçültme, pekiştirme, sevgi ve acıma ifadesi katan bir ektir. Bu ek, Türkçede başlangıçtan beri kullanılmış; fakat son zamanlarda oldukça işlek bir hal almıştır.

Ünlü ve ünsüz uyumuna girdiği bilinen ekin, *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçakçada daima ç’li şekillerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Ebu Hayyan, bu ekin Türkmenlere has olduğunu belirtmiştir (Argunşah 2010: 218).

+çXk ekinin kökenine dair çeşitli görüşler mevcuttur. Bu eki J. Deny zaman anlamındaki *çak* sözüne dayandırır. Bu düşünceye E. V. Sevortyan da katılır. G. Ramstedt, bu

ekin, -ç+ak unsurlarından meydana geldiğini kabul eder. A. Von Gabain de iki ekten (ç+ak) ortaya çıktığını söyler (Ganiyev 2013: 67).

Ganiyev kendisinden önce yapılan izahlardan hareketle -çık ekini, üslup ve türetme fonksiyonunda “küçücük, ufacık” anlamındaki *çak* sözüne dayandırmaktadır. Bunun iki fonksiyonunda da anlamı biraz değişmiş, fakat tamamen değişmemiştir: *kap+çık* ‘çuval’, *uyın+çık* ‘oyuncak’, *yan+çık* ‘küçük çanta’ (2013: 67).

Bu ek Uygur Türkçesi eserlerinde *balçık* ‘balçık, çamur’ (EUTG, 556), *tegziñçük* ‘topuz haline getirilmiş saç’ (Erdal 1991: 47) ve *yançuk* ‘torba, kese’ < *yan+çık* (Räsänen 1969: 185) kelimelerinde görülürken; Karahanlı Türkçesinde *bağaçuk* ‘little frog’ (EDPT, 312), *balçık* ‘mud’ (EDPT, 333); *oçuk* ‘köçürme oçuk ‘bir yerden bir yere taşınabilen ocak’’ (DLT 2014: 770) < **ötçuk* < **öt* “ateş”; *kayaçuk* ‘hoş kokulu bir dağ bitkisi, porsuk ağacı (Taxus baccata)’ (DLT 2014: 695) < *kaya* ‘kaya’; *oğulçuk* ‘kadının rahmi’ (DLT 2014: 771) < *oğul* ‘oğul’; *oğulçuk* < *oğul* ‘womb’ (EDPT, 86), *sığırçuk* ‘sığircık kuşu’ (KB, 396), *yegençük* ‘torun’ (RKT, 770), *yemeçük* < **yeme* ‘a small sack in which wheat is transported’ (EDPT, 935) kelimelerinde görülür.

Harezmi Türkçesinde sınırlı sözcükte görülür: *balçık* ‘balçık, çamur’ (NF, 44), *kısaçuk* ~ ‘*kışkaçuk*’ (MM, 233), *oğlançuk* ‘sevgili küçük çocuk, oğulcuk’ (KT), *tağarçuk* ‘içine buğday ve başka şeyler konulan büyük kap, harar’ (NF, 393) gibi somut isimler yapar (Küçük 2015: 94).

+çXk eki Kıpçak Türkçesinde küçültme fonksiyonunda oldukça fazla kelimeye görülmüştür: *balçık* ~ *balşıķ* ‘balçık, çamur’ (KK, 102; İM, 506; MT, 92; TZ, 147), *sığırçık* ‘sığircık’ (DM, 106; MT, 137), *yançık* ‘kese, torba’ (DM, 120), *yinçeçük* ‘incecik’ (DM, 125), *ayaçuk* ‘ayakçık’ (İM, 504), *çipçık* ‘serçe’ (İM, 517), *ilçek* ‘elcik, küçük el’ (İM, 538), *kapçuk* ‘para kesesi’ (İM, 546), *kiçiçük* ‘küçücük’ (İM, 553; TZ, 213), *kölçük* ‘küçük göl’ (İM, 557), *könçek* ‘pelerin gibi omuza alınan bir elbise’ (İM, 557), *terinçek* ‘kadın gömleği’ (İM, 604), *amçuk* ‘amcık’ (MT, 87), *azaçık* ‘azıcık’ (MT, 91), *kürünçük* ‘cep’ (MT, 127), *kabarçuk* ‘koku kutusu’ (MT, 111), *kabarçak* ~ *kabarşak* ~ *kabırçak* ‘sandık, kutu’ (TZ, 181), *kulcuk* ‘kulcuk’ (TZ, 210), *kışkacuk* ‘kısacık’ (MT, 118), *ķulunçak* ‘küçük tay’ (MT, 124), *buyurçuk* ‘yelve kuşu’ (TZ, 159), *irimçik* ‘yoğurt yapmak için kaynatılırken kesilmiş olan süt’ (TZ, 179).

Türkçede küçültme eki olarak bilinen *+cIk/ +cUk, +cAk* eklerinin eklendiği tabanlardaki ön ve art damak ünsüzleri (/k/, /k/), ses uyumsuzluğunu gidermek üzere düşmektedir (Vural 2012: 104). *kiçiçük* ‘küçük’ (İM, 553; TZ, 213), *ayaçuk* ‘ayakçık’ (İM, 504) kelimeleri de bu kuralı örneklemektedir. Bu eki alan bazı sıfatlarda da ek ile kök arasında bir ünlü türemesi meydana gelmiştir: *azaçık* ‘azıcık’ (MT, 91) gibi.

Garkavets’te Polonyaca olduğu ifade edilen *filistinçik* (пол. Filistyńczyk) ‘филлистимлянин’ (KS, 526) ‘Filistinli’ ve *Israyelçik* (пол. Izraelczyk) ‘израильтянин’ (KS, 624) (İsraili) kelimeleri bulunmaktadır; fakat bu kelimelerdeki ek küçültme eki değildir.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bu ekle türetilmiş 2 farklı işlevde 6 kelime tespit edilmiştir. Bu ek, Türkçe kelimelere eklendiği gibi Farsça ve Ukraynaca alıntı kelimelere de eklenip, yeni anlamlı kelimeler türetmiştir.

İşleklik sırasına göre ekin işlevleri:

a. Küçültme ve sevgi bildiren sözcükler türetir:

kermänçiḡ ‘местечко, городок’ (KS, 684) ‘kasaba, köy’.

oḡlançiḡ ‘ребеночек, мальчик’ (KS, 1037) ‘bebek, erkek çocuk’.

sapçaçiḡ ‘бочонок’ (KS, 1237) ‘fıçıl, varil’.

ṣaharçiḡ ‘petite ville, bourgade’ (AC, 71); *ṣähärçik* ~ *ṣähärçiḡ* ~ *ṣägärçik* ~ *ṣägärçiḡ* ‘городок, местечко’ (KS, 1350) ‘kasaba, ilçe’.

b. Alet isimleri yapar:

ḥapçuḡ ‘bag, small sack’ (PT, 155) ‘çanta, küçük çuval’; *ḥapçuḡ* ‘капшук, мошна, мешочек, кошелёк; торба’ (KS, 803) ‘çanta, cüzdan, para kesesi, çuval’.

yançiḡ ‘tasche,beutel’ (KW, 113) ‘kese, torba’; *yançiḡ* ~ *yançuḡ* ‘кошель, кошелёк, навесной карман, кеса’ (KS, 1640) ‘çanta, cüzdan’.

3.1.10. +DA

(Räsänen 1957: 243; Korkmaz 1969: 13; Gabain 1988: 64; Tekin 2000: 114)

Orhon Türkçesinde adların bulunma-çıkma durumu +DA eki ile kurulur. Ünlü ile biten gövdelerle /r, l, n/ dışındaki ünsüzlerden biriyle biten kök ve gövdelerde bu ek genellikle /+dA/ biçiminde, /r, l, n/ ünsüzlerinden sonra ise /+tA/ biçimindedir (Tekin 2000: 113).

Eski Türkçede, bulunma-ayrılma hâli eki +DA, yalnızca *ḡanta* ‘nerede, nereden’ sözcüğünde kalıplaşmıştır: *ḡanta* ‘nerede, nereden’ < soru zamiri *ḡa* (Hamilton 1998: 181).

Çekim eklerinin bazıları zaman içinde çekim eki olarak canlılığını kaybetmiş, bazı kelimelerin bünyesinde kalıplaşma eğilimi göstererek yapım eki fonksiyonu kazanmış ve yeni kelimeler türetmiştir.

Bulunma hâl eki +DA²⁹ da kalıplaşarak yapım eki niteliği kazanan ve zaman zarfı türeten işlek olmayan eklerdendir.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri esas alınarak yapılan tarihsel taramalarda bu ekin kalıplaşmasıyla oluşmuş üç kelime tespit edildi:

bašta ‘вначале, сначала, прежде’ (KS, 237) “ilk olarak, ilk önce”.

erte ‘früh’ (KW, 95) “erken, erkenden, sabahleyin”; *erda* ‘matin’ (AC, 52) “sabah”; *erta* ‘завтра’ (DPY, 392) “erte, erken, sabah”; *erta* ‘morning, early’ (PT, 111, 137, 150) “sabah, erkenden”; *erta* ‘sabah’ (AB, 155); *ertä* ‘утро, утром; утренний, ранний; рано, заблаговременно’ (KS, 498) “erte, erken, sabah”.

taḡda ‘morgen’ (KW, 234) “sabahleyin, yarın”; *taḡda* ‘demain’ (DAK, 735) “yarın”; *taḡda* ‘завтра, завтра, поутру’ (KS, 1383) “yarın, sabah, sabahleyin”.

3.1.11. +dAk

(Brockelmann 1954: 97; Korkmaz 2003: 45)

Zeynep Korkmaz’a göre ek, ses yansımali şekillerden fiil türeten +dA ekine –k fiilden ad türetme ekinin gelmesiyle oluşmuş bir birleşik ektir. Ses taklidi bir hareketin sonucunu bildiren veya araç gereçleri karşılayan adlar türetir. İçlerinde sıfat ve zarf olarak kullanılanlar da vardır: *bingıldak*, *bögürdek*, *cıngıldak*, *çakıldak*, *çekirdek*, *donguldak*, *fırıldak*, *ışıldak*, *kıkırdak*, *pırıldak*, *şakırdak*, *yapıldak* kelimeleri bu ekle türetilmiştir (2003: 45).

Oldukça sınırlı kelimedede görülen ve işlek olmayan +dAk ekine Karahanlı Türkçesi dönemine ait DLT’de: *bağırdak* ‘kadın göğüslüğü’ (DLT 2014: 569); *yalındak* ‘çıplak (adam

²⁹ +DA ekinin oluşumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Petro İ. Kuznetsov, “Türkiye Türkçesi Morfoetimolojisine Dair”, *TDAY Belleten* 1995, s. 236.

vb.)’ (DLT 2014: 946); *yarındak* ‘Türk sırtımı; kayış’ (DLT 2014: 954); *Kutadgu Bilig*’de: *ķowdaķ* “cılız” (KB, 273); Harezmi Türkçesi dönemine ait Nehcū’l-Ferâdis’te: *ķökürdek* ‘buğday, arpa gibi ufak şeylerin tanesi’ (NF, 105) rastlanır. Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise *boğurdaķ* kelimesi dışında *bağırdaķ*, *burundaķ*, *ķakılđaķ* gibi kelimelerde görülür (Küçük 2015: 107).

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri dikkate alınarak yapılan tarihî karşılaştırmalarda +*dAk* ekinin sadece *boğurdaķ* kelimesinde görüldüğü tespit edilmiştir. Ek bu kelimeye organ ismi yapma fonksiyonundadır:

boğurdaķ ‘горло, дыхательное горло, гортань’ (KS, 306) “boğaz, nefes borusu, gırtlak”.

3.1.12. +*DAn*

(Korkmaz 1696: 16-19; Gabain 1988: 408; Kuznetsov 1995: 237-239; Hamilton 1998: 260-261; Tekin 2000: 265; Ergin 2002: 235; Eraslan 2012: 148)

Ayrılma hâli, cümlede fiilin belirtmiş olduğu hareketin, kendisinden uzaklaştığını, ayrıldığını ifade eden, ismi isme, ismi fiile ve ismi edatlara bağlayan hâldir (Eraslan 2012: 148).

Kemal Eraslan, *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı eserinde ayrılma hâlinin yapısı hakkında çeşitli görüşlere yer vermiştir (2012: 149-150):

“W. Bang, bugün çıkma hâlinin +*dın* / +*din* ile ifade edildiğini, bazen ekin üst üste getirildiğini (+*dından*, +*dandın* gibi), +*dın* / +*din*, +*tın* / +*tin* ekinin, yer ve istikamet ifade edip cihetle ilgili yerlerde kullanıldığını belirttikten sonra, ekin *adın* (< *ad-ı-n*) ‘başka’ kelimesinden türemiş olabileceğini (*taş adın* > *taşadın* > *taşdın* gibi) ileri sürmüştür. +*dan* / +*den* / +*tan* / +*ten* şeklini de +*ı* / +*i* > +*a* / +*e* değişmesiyle izah etmiştir. Ona göre ekin yer ve istikamet ifade etmesi bu görüşü kuvvetlendirmektedir.

A. von Gabain, *y* ağzında (Budist sahasında) +*dın* / +*din*, +*tın* / +*tin*; *n* ağzında (Mani sahasında) +*tan* / +*ten* şeklinde olan çıkma hâli ekini almış olan isimlerin ‘nereden’ sorusuna cevap verdiklerini, ancak *ontın yıÆak*, *küntün buluÆ*, *öÆdin sıÆar* gibi örneklerde görülen +*dın* / +*din*, +*tın* / +*tin*, +*dun* / +*düin*, +*tun* / +*tün* eklerini alan isimlerin ‘nereden’ sorusuna cevap vermeyip, üleştirme veya toplama manasında vasıflık bildirip yer gösterdiğini ve her iki

ekin aynı menşeden türemiş olabileceğini ileri sürmüştür. Gabain bir makalesinde de *+dın / +din, +tın / +tin* çıkma durumu ekinin *+t + ın* olabileceğini, *+t*'nin 'yer bildiren kelime teşkil eki', *+ın*'ın ise 'vasıta hâli' eki olabileceğine işaret ettikten sonra *+ın* unsurunun zaman işlevi olduğunu, yer işlevinin olmadığı yönündeki tereddütünü de belirtmiştir.

N. Poppe, Çuvaşçada *+dan / +den, +ran / +ren* olan çıkma durumu ekinin yapısını *+da / +de* bulunma hâli ekinin *+n (< +ın)* vasıta hâli eki ile genişlemesi sonucu oluştuğunu ve zamanla ek ünlüsünün daralması ile *+dın / +din* şeklinin ortaya çıktığını kabul etmiştir. Räsänen de Poppe'nin görüşünü paylaşmaktadır.

N. Kononov, çıkma ve yönelme hâli eklerinin, *l, r, n* ünsüzleri haricinde, ünlü ve ünsüzle biten kelimelerden sonra *+dan / +den, +dın / +din*; *l, r, n* ünsüzlerinden sonra *+tan / +ten, +tın / +tin* olduğunu, ekin *+da / +ta+n, +dı / +tı+n* şeklinde birleşik bir yapıya sahip bulunduğunu, *+n*'nin büyük bir ihtimalle yönelme hâli ekini oluşturduğunu ve *mağan, sağan* gibi zamirlerin çekimli şekillerinde de görüldüğünü ileri sürmüştür. Kononov ayrıca *+tın / +tin* ekini de *yan ~d'an ~ n'an* 'yan, taraf' kelimesinden getirmektedir."

Yine Eraslan "Çıkma hâli (Ablativ) Ekinin Oluşumu" adlı makalesinde çıkma hâli ekinin, yer ve cihet bildiren isimden isim yapma eki *+dın / +din / +dun / +dün* ile *+da / +de, +ta / +te* bulunma hâli ekinin kaynaşmasıyla ortaya çıktığını, bu iki ekin temel işlevinin yer bildirme olduğunu ifade etmiştir (1999: 381-385).

Zeynep Korkmaz'a göre ayrılma (çıkma) hâli eki *+tın / +tin* ile, yer ve yön zarfları yapan *+tın / +tin* eki farklı ekler değil, aynı ektir. Korkmaz aslında ayrılma (çıkma) hâli eki olan *+dAn*'nın kalıplaşarak yapım eki vazifesi gördüğüne işaret etmiştir ve özellikle Köktürk ve Uygur Türkçesi metinlerinde *+tın / +tin* ekinin gerçek bir yön ve yer gösterme eki olarak kabul edildiğini dile getirmiştir: *yarıklık kandin kelip, ... süngüglüg kandin kelipen* 'zırh giymiş kimse nereden gelip... süngülü nereden gelip...'; *birtin* 'güney, güneyde'; *yirtin* 'kuzey, kuzeyde'; *öñtün* 'önde= doğu, doğuda'; *kidin* 'batı, batıda'; *taştın* 'dışarıda' (1969: 14).

Hamilton ise eski zamanlarda ayrılma haliyle ilgili 'falanca yerden' anlamının pek fazla önemli sayılmadığını 'oradan, o yerden' anlamı veren *+tın / +dın* ekinin isimden isim yapma eki olduğunu ve bu ekin yer hâli eki *+t* (ya da *+ta?*) + vasıta hâli eki *+ın* şeklinde oluştuğunu varsaymaktadır (1998: 260-261).

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri esas alınarak yapılan tarihsel taramalarda ayrılma hâli ekinin kaynaşıp kalıplaşmasıyla oluşmuş üç farklı fonksiyonda, on üç kelime tespit edilmiştir:

İşleklik sırasına göre ekin işlevleri:

- a. Ayrılma hâli eki zaman gösteren ve farklı türden kelimeler ile de zaman zarfı hâlinde kalıplaşabilmiştir (Korkmaz 1969: 16). Bu işlevde yedi kelime bulunmaktadır:

emdiden keri ‘früher, vormals’ (KW, 88) “eskiden, daha önce”; *emdigiden* ‘von jetzt aus gerechnet früher, bis jetzt’ (KW, 88) “bugünden itibaren, şimdiden itibaren”; *emdidän* ‘отныне, с этого времени, впредь’ (KS, 485) “bundan sonra, bundan böyle”.

eskidän ‘исстари, издавна, издревле, давно’ (KS, 503) “eskiden, uzun zaman önce”.

awaldan ‘depuis un temps immémorial’ (DAK, 87) “çok eskiden beri”; *äväldän* ‘сначала, прежде, раньше, изначально’ (KS, 197) “ilk olarak, daha önce, evvelden”.

ertädän ‘утром, поутру, с утра’ (KS, 499) “sabahleyin”.

ilgartın ~ ilgartin ~ ilgartn ‘en avant, d’avance’ (DAK, 289) “önünde, ilk önce, daha önceden”; *ilgartin* ‘ilerden, ön taraftan’ (AB, 169); *ilgärtin ~ ilgäritin* ‘(однажды) спереди (откуда), сначала, прежде’ (KS, 610) “bir zamanlar, önünde, ilk önce, daha önceden”.

köpdän ~ köpten ‘seit langem, längst’ (KW, 153) “çoktandır, çoktan beri, uzun zaman önce”; *köptän* ‘издавна, давно’ (KS, 732) “uzun zamandan beri”.

tezindan ‘rapidement, aussitôt’ (AC, 74) “hızlı bir şekilde, hemen”; *tézindan* ‘trés vite, rapidement’ (DAK, 757) “çok hızlı bir şekilde; hızlı, hızla, çabuk çabuk”; *tezinden* “hızla” (AB, 196); *tezindän* ‘вскоре, в скором времени, за непродолжительное время’ (KS, 1435) “yakında, kısa bir süre içinde”.

yäñidän ‘снова, опять, вновь’ (KS, 1679) “yeniden, tekrar”.

- b. Üç kelimede durum zarfı oluşturmuştur:

birdan ‘разом’ (DPY, 387) “birden, bir defada”; *birdan* ‘tout à coup, tout à l’heure’ (DAK, 140) “aniden, birden, şimdi”; *birdän* ‘нар. (zarf) сразу, в тот же миг, разом, вдруг, внезапно’ (KS, 276) “birden, aniden”.

mundan ‘bu’nun ablatif hali, bundan’ (KW, 67); *mundan* ‘bundan’ (AB, 181); *mundan* ‘отсюда, от настоящего момента’ (KS, 987) “buradan itibaren, artık”.

yänäçidän ‘опять, также, тоже’ (KS, 1679) “yine, tekrar, aynı zamanda”.

c. Bir kelimedede yer zarfı meydana getirmiştir:

üstün ‘die oberseite, der raum über etwas’ (KW, 270) “üst kısım; üstün”; *ustun* ‘face ou partie supérieure, dessus; de dessus, au-dessus’ (DAK, 816) “üstün, üst, yukarıda”; *üstün*² ‘верх; верхний; над’ (KS, 1581) “üstün, üst, yukarıda”.

d. Bir kelimedede de kalıplaşarak sıfat oluşturmuştur:

özden ‘frei, adlig’ (KW, 186) “hür, asil, soylu”; *ozdan* ‘libre, noble’ (DAK, 601) “özgür, serbest, hür, soylu”; *ozdan* ‘asil, soylu’ (AB, 186); *özdän* ‘особый, особенный, исключительный, превосходный, изысканный, несравненный, беспримерный’ (KS, 1109) “benzeri görülmemiş, muhteşem, görkemli, eşsiz”.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri üzerinde yapılan tarihî karşılaştırmalarda ayrılma eki kalıplaşması olmadığı hâlde madde başı yapılmış kelimeler de tespit edilmiştir: *aşağartın* ‘en bas, (en des) sous’ (DAK, 80) “alt, altında”; *çığartın* ‘au dehors, en dehors’ (DAK, 191) “dışında, dışarıda”; *çığartın* ‘снаружи, извне, из-за чего’ (KS, 392) “dışarıdan, dışında”; *dışartın* ‘огуз. извне, снаружи, с внешней стороны’ (KS, 431) “dışarıda, dışında, dışarıdan”; *ıçkartın* ‘(de l’) intérieur’ (DAK, 286) “içinde, içindeki, içine”; *ıçkärtin* ‘изнутри, с внутренней стороны, внутри’ (KS, 603) “içeride, içeriden, içinde”; *tibirtin* ‘из-под’ (KS, 1437) “dibinden, altından”; *yertin* ‘из определенного места’ (KS, 1703) “belirli bir yerden”; *yırahtın* ‘de loin, non loin’ (DAK, 346) “uzaktan, uzaklardan”; *yırahtın* ‘издали, издалека, вдалеке’ (KS, 1719) “uzaktan, uzak mesafeden, çok uzaklardan”; *yogartın* ‘d’en haut, en haut?’ (DAK, 347) “yukarıda, yukarıdan”; *yogartın* ~ *yohartın* ‘сверху’ (KS, 1722) “yukarıdan, yukarıda”; *yuvuhtın* ‘издали’ (KS, 1741) “uzaktan”.

3.1.13. +Daş

(Brockelmann 1954: 97; Räsänen 1957: 96; Gabain 1988 46; Erdal 1991: 119; Hamilton 1998: 250)

Bu ek, isim kök ve gövdelerinden beraberlik, ortaklık, yoldaşlık anlamı katan isimler türetme göreviyle Eski Türkçeden itibaren işlek olarak kullanılan eklerden biridir (Gabain 1988: 46)

–*dAş* ekiyle Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde DAK ve KS’de isim kök ve gövdelerinden birliktelik, beraberlik, ortaklık anlamı taşıyan elli isim türetildiği tespit edilmiştir.

awazdaş~ avazdaş ‘consonne’ (DAK, 90) “ünsüz, sessiz harf, uyumlu”; *avazdaş* ‘созвучный, согласный, гармоничный, благозвучный; лингв. согласный’ (KS, 172) “ahenkli”.

awdaş ‘celui qui chasse avec un autre’ (DAK, 91) “birlikte avlanan, avdaş”; *avdaş* ‘товарищпо ловле, рыбалке, охоте’ (KS, 173) “balıkçının yoldaşı, balıkçılık, avcılık”.

barabardaş ‘compagnon, partenaire’ (DAK, 110) “arkadaş, ortak”; *barabardaş* ‘сообщник, сотоварищ, напарник, партнер, компаньон, поделецник, ровня’ (KS, 217) “arkadaş, yoldaş, ortak, suç ortağı”.

bardaş ‘coexistant’ (DAK, 112) “eşlik, yandaş, eşlik eden”; *bardaş* ‘единосущный, односущный, нераздельный, однородный, единообразный’ (KS, 221) “özel, bölünmez, tek tip, eşlik eden”.

cinsdaş ‘сородич, одногорода, племени, нации, родственник, соплеменник, соотечественник’ (KS, 461) “aynı türden, kabile, ulus”.

cüftdâş ~ cüftdâş ~ cüfttâş ‘партнер, напарник’ (KS, 465) “ortak, eş”.

dindaş ‘aynı dinden olan’ (AB, 152); *dindâş* ‘единоверец, товарищ по вере, религии’ (KS, 428) “aynı dinden olan”.

farahdaş ‘celui qui se réjouit avec un autre’ (DAK, 250) “hep birlikte sevinen”; *fârâhdaş* ‘сорадующийся, совесеоряющийся, радующийся вместе с другими, сопричастниквеселья’ (KS, 521) “hep birlikte sevinen”.

haybatdaş ‘celui qui est glorifié avec un autre’ (DAK, 271) “birlikte (başka biriyle) yüceltilmiş”; *haybatdaş* ‘соучастник в славе, хвале, прославлении’ (KS, 574) “övgü, zafer payı”.

hormatdaş ‘qui fait l’éloge ou glorifie avec un autre?; glorifié également?’ (DAK, 279) “aynı zamanda yüceltilmiş”; *hörmätdäş* ‘напарник, товарищ в чести, почете, чествовании, уважении, славе’ (KS, 593) “hürmet, saygı gösterilen”.

işdäş ‘соделатель, сотрудник, соисполнитель’ (KS, 627) “ortak çalışan”.

kelindaş ‘belle-fille; bru?’ (DAK, 379) “gelin”; *kelindäş* ‘ятровъ, ятровица, невестка (по отношению к другой невестке)’ (KS, 671) “eşinin erkek kardeşinin karısı”.

klagandaş ‘qui désire qc., avec un autre, complice’ (DAK, 400) “aynı niyetle olan, suç ortağı”; *klägändäş* ‘имеющий общее с кем желание, волеизъявление, намерение, умысел, согласный с кем’ (KS, 704) “aynı niyetle olan”.

kundaş ‘participant d’un jour (de fête)’ (DAK, 432) “tatile birlikte katılan (yortu Hristiyanlık, tatil günü)”.

habardaş ‘savant, sage’ (DAK, 437) “bilim adamı, bilge, bilgiç”; *habärdäş* ‘разделяющий с кем некие сведения, обладающий сведениями, осведомленный, сведущий, информированный, компетентный, опытный’ (KS, 781) “herkesle aynı bilgileri paylaşan; aynı bilgiye, deneyime sahip, yetkin”.

haçdaş ‘crucifié avec un autre’ (DAK, 440) “birlikte çarmıhta haçlanmak”. *haçdaş* ‘сотоварищ по кресту, по распятию на кресте’ (KS, 784) “birlikte çarmıhta haçlanmak”.

hardaş ‘frère’ (DAK, 452) “kardeş”; *hardaş* ‘kardeş’ (AB, 161); *hardaş* ‘брат, сестра (младшие); брат, ближний’ (KS, 811) “kardeş”.

haribdaş ‘compagnon à l’étranger’ (DAK, 453) “yurtdışında arkadaş, refakatçi”; *haribdäş* ‘сотоварищ на чужбине’ (KS, 813) “sürgündeki arkadaş”.

hılındaş ‘соучастник в действии, поступке, деянии, сослужащий, сослужитель, споспешник’ (KS, 846) “eylem ortağı, işteş, meslektaş, birlikte çalışan”.

hılımdaş ‘соучастник в действии, поступке, деянии, сослужащий, сослужитель, споспешник’ (KS, 846) “eylem ortağı, işteş, meslektaş, birlikte çalışan”.

hıyındaş ‘martyrisé avec un autre, compagnon de torture’ (DAK, 477) “aynı kederi, üzüntüyü paylaşan”; *hıyındaş* ‘сомученик, сострадаец, соучастник в муках, мучениях, страданиях, терзаниях’ (KS, 858) “aynı kederi, üzüntüyü paylaşan”.

huldaş ‘compagnon d’esclavage, qui été fait prisonnier avec un autre’ (DAK, 497) “iş arkadaşı, meslektaş, işçi”; *huldaş* ‘сослужащий, сослуживец, сотрудник’ (KS, 895) “iş arkadaşı, meslektaş, işçi”.

muşhuldaş ‘affligé avec un autre, participant à la tristesse d’autrui’ (DAK, 534) “başkalarının üzüntüsüne ortak olan”; *müşhuldāş* ‘сопереживающий, сострадающий, сострадательный, товарищ в скорби’ (KS, 993) “aynı sıkıntıya sahip, aynı kederi paylaşan”.

oğraşdaş ~ *oğraştāş* ‘споборник, соратник, сотоварищ на войне, вместе сражающийся’ (KS, 1039) “birlikte savaşan, savaş arkadaşı”.

3.1.14. +DI

(Brockelmann 1954: 98; Räsänen 1957: 245; Gabain 1988: 111, 116; Tekin 2000: 143; Hamilton 2011: 260; Eraslan 2012: 96; Küçük 2015: 118)

Bazı sıfatlara getirildiğinde sıfatı kuvvetlendirme özelliğine sahip olan ve nadir kullanılan bir ektir (Eraslan 2012: 96). Ahmet Bican Ercilasun’a göre de Köktürk metinlerinde *edgüti*, *katıġdı* kelimelerinde görülen eşitlik ekidir. (2007: 13).

J. R. Hamilton’a göre ek, anlama nitelik zarfı özelliği kazandıran “enclitique” biçimli edattır ve Hamilton ekin kökeninin Sanskritçe veya Toharca olabileceğini düşünmektedir (2011: 260).

Köktürkçede ve Uygurcada bu ek, zarf görevinde kelimeler türetmiştir: *amtı* ‘şimdi’ < **am+ti*; *edgüti* (< *edgü+ti*) “iyice”; *katıġtı* (< *katıġ+ti*) “sertçe”. Karahanlı Türkçesinde de *amdı* ‘şimdi’; *ikindi* “ikindi” (KB, 191) < **ekin* (Brockelmann 1954: 99) kelimelerinde görülür; fakat ek Karahanlı Türkçesinde işlek değildir.

Köktürkçede *amtı* kelimesinin geçtiği örnek cümleler:

illig bodun ärtim ilim amtı kanı “Devleti olan bir halk idim; devletim şimdi hani?” (KT D 9) (Tekin 2000: 142)

ol amtı ańıg yok “Onlar şimdi fena (durumda) değiller” (KT G 3, BK K 2) (Tekin 2000: 142)

Uygur Türkçesi metinlerinde *amtı* kelimesinin geçtiği örnek bir cümleler:

ƘorƘmaÆlar m(e)n emti sizlerke tirilmiş tıtaƒımın sözleyin. (Suv. 5, 16-18)
“Korkmayın, şimdi ben sizlere diriliş sebebimi söyleyeyim.” (Eraslan 2012: 217)

Amtı bu orunlarta önmiş ƒartlarka içgü ödkürgüsin sözlelim. (HK, II, 1, 67) “Şimdi bu yerlerde meydana gelmiş ııbanlara karşı içilmek suretiyle geçirecek (ilacı) söyleyelim.” (Eraslan 2012: 217)

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, +DI ekiyle türetilmiş tek örnek *emdi* kelimesidir ve kelime zaman zarfı olarak geçmektedir:

emdi ~ *imdi* ‘jetzt’ (KW, 88) “şimdi, hemen”; *emdi* ‘теперь’ (DPY, 391) “şimdi”;
emdi ‘теперь, сейчас’ (KS, 485) “şimdi”.

3.1.15. +dUrUk

(Bang 1918: 293; Räsänen 1957: 97; Kononov 1968: 84; Erdal 10991: 104-105; Korkmaz 2003: 46)

Marcel Erdal, ekin insan ve hayvan vücudunun bölümleri için işlevsel isimler türettiğini ifade etmiştir (1991: 104). Zeynep Korkmaz’a göre ise bu ek, -n, -l ünsüzleri ile sonuçlanan insan ve hayvanlara ait organ adlarına gelerek “tutan, durduran” anlamında işin yapılmasını sağlayan araç, gereç vb. adlar türetmiştir (2003: 46).

Ekin oluşumu ile ilgili farklı görüşler mevcuttur.

Kononov’a göre +*DUrUk* eki aynı şekli olan iki ektir: İlki +*DUrUk* < -*Dur* (faktitif eki) + -*Uk* (fiilden isim yapma için kullanılan ek) şeklinde oluşturulmuştur. Bu görüş Bang’e (1918: 293) aittir. Örneğin Özbekçe: *tutaç-tur-uk* ‘odun demeti’ < *tutaç-tur-mak* ‘bağlamak, birleştirmek’. İkincisi ise +*DUrUk* ekinin küçültme eki olduğu görüşüdür. Bu ek benzerlik ifade eden -sı / -su < -sıg eki gibi kullanılan -*Du* ekinden ve -*rak*; -*lak* küçültme eki gibi

kullanılan *-rak* ekinden ibarettir: *kızıl+-lirak* < *kızıl+-dırak* ‘rötlich’ ‘kızılsı’; *kızıl-tı* ‘bir yerden bir yere vuran kızılık’ (1968: 84).

Räsänen de ‘*Materialien zur Morphologie der Türkischen Sprachen*’ adlı eserinde ekin oluşumuyla ilgili Bang’in görüşüne katılmış ve bu ekle türetilmiş *boyund(u)ruk* ‘joch’ “boyunduruk” < *boyun* ‘hals’ “boyun”; *egind(i)rik* ‘pelerine’ < *egin* ‘schulter’; *kömüldürük* ‘brustriemen des pferdes’ “atın göğüs kemeri” kelimelerini örneklemiştir (Räsänen 1957: 97).

Erdal’a göre *+dUrUk* eki eski bir *+dUk* ekinden ortaya çıkmış gibi görünmektedir: ET. *burun+tuk* ‘nose rope’ “yular” > Osm. T. *burun+duruk*; KW *ovulduḡ* ‘womb’ “rahim” > Osm. T. *oḡul+duruk* (1991: 104).

Ek ilk kez Uygur Türkçesi metinlerinde görülmektedir; fakat işlek değildir: *beldürüklüg* ‘having a belt of dappled silk’ (Erdal 1991: 104) “bele takılan alacalı ipek kemer”, *boyunduruk* ‘a yoke (put on the neck of a draught animal)’ (EDPT, 387).

Karahanlı Türkçesinde de işlek bir ek değildir: *boyunduruk* ‘boyunduruk, iki öküzün boynu üzerine konulan ağaç parçası’ (DLT 2014: 597); *çeniştürük* ‘yaz başında yetişen ve yenen, fındığa benzer, beyaz ve kırmızı Çin meyvesi’ (DLT 2014: 619); *kıldruk* ‘tahıl vb. şeylerin başaklarında bulunan kılçık’ (DLT 2014: 711); *kömüldürük* ‘eyerin göğüslük kısmı, at göğüslüğü’ (DLT 2014: 737); *közüldürük* ‘at kuyruğundan örülen, hastalanınca veya göz kamaşınca göze konan alet, bir tür gözlük’ (DLT 2014: 744); *sakalduruk* ‘başlık sıkı dursun ve düşmesin diye çene altından bağlanan, ipekten örülmüş ip’ (DLT 2014: 800) örneklerinde görüldüğü gibi ek bu sözcüklerde alet isimleri türetmiştir.

Harezmi Türkçesinde bu ekle türetilmiş *boyunduruk* ‘boyunduruk’ (KE, 135); *burunduk* ‘burunduk’ (KE, 145) kelimeleri ekin işlek olmadığını göstermektedir. Kıpçak Türkçesinde de ek işlek değildir ve araç-gereç isimleri türetmiştir: *boyunduruk* ‘boyunduruk’ (MT, 96); *burunduk* ‘deve yuları’ (MT, 97); *burunduruk* ‘devenin burnuna takılan şey, bir ucu topaçlı olup diğer ucuna da ip bağlarlar’ (Kİ, 23); *kömüldürük* ‘göğüslük’ (MT, 122).

Bu ek günümüzde de araç adları yapmıştır ve *boyunduruk* “boyuna takılan araç, çember”, *burunduruk* ‘burunluk, burun kısıncı’, *çiğindirik* ‘omuzluk, sırt örtüsü’, *cibindirik* ‘sineklik’, *eğindirik* ‘sırt örtüsü’, bunlara benzetme yoluyla *diş*’ten *dişindirik* ‘gem’, *oḡulduruk* ‘döl yatağı’ vb. gibi birkaç kelimeye yaşamaktadır (Korkmaz 2003: 46).

Codex Cumanicus'ta da bu ekle türetilmiş *kömlüdrük* 'brustriemen' (KW, 151) "göğüs kemeri" kelimesi tespit edilmiştir.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +*dUrUk* eki ile türetilmiş araç-gereç adı türetme fonksiyonuna sahip bir kelime tespit edildi:

boyundruḥ 'jouḡ' (DAK, 172) "boyunduruk"; *boyundruḥ* ~ *boyunduruḥ* ~ *buyundruḥ* 'яромо, ярем, иго, бремя' (KS, 324) "boyunduruk".

3.1.16. +düz

(Brockelmann 1954: 100; Räsänen 1957: 97; Talat Tekin 2000: 141-142; Korkmaz 2003: 47; Küçük 2015: 129)

İşlevi kesin olarak bilinmeyen ölü bir ektir. Eski Türkçede de işlek değildir: *idiz* / *yitiz* "yüksek", *kunduz* / *kuntuz*, *yıldız* / *yıltız* gibi birkaç örnek bırakmıştır (Korkmaz 2003: 47). Räsänen ekin *du+z* şeklinde oluştuğunu ifade etmiştir (1957: 97). Korkmaz'a göre de ek Eski Türkçeden daha eski bir döneme ait bir ek türü olmalıdır. Türkiye Türkçesinde de yalnızca *gündüz*, *kunduz*, *yıldız* gibi kelimelerde kalmıştır. (2003: 47).

Brockelmann +*duz* , +*diz* ekiyle türetilmiş *balduz* "karısının kardeşi", *kündüz* "güneş ışığı", *munduz* "aptal, vahşi", *yıldız* "yıldız" kelimelerini örneklendirmiştir (1954: 100).

Köktürkçede zaman zarfları /+A/, /+tüz/, /+(X)n/ ve /+tı/ ekleri ile türetilir. +*tüz* eki Köktürkçede yalnız *küntüz* "gündüz, gündüzün" sözcüğünde görülür. Aslında ad olan *kün* "gün" ve *tün* "gece" sözcükleri tek başlarına zarf olarak da kullanılır. Orhon yazıtlarında *kündüz* kelimesinin geçtiği örnek cümleler (Tekin 2000: 141-142):

türük bodun üçün tün udımadım küntüz olormadım "Türk halkı için geceleri uyumadım gündüzleri oturmadım." (BK D 22)

ol sabıḡ äşidip tün udısıkım kälmädi küntüz olorsıkım kälmädi "O haberi işitince gece uyuyasım gelmedi." (T 12)

tün udımatı küntüz olormatı "Gece uyumadan, gündüz oturmadan" (T 51-52)

Uygur Türkçesi metinlerinde *kündüz* kelimesi şu cümlede geçmiştir:

Küntüz yinçürü töpün yükünü teginür m(e)n. (Briefe Hts. 2030-2031) "Her gün hürmetle baş eğerek secde ederim" (Eraslan 2012: 219)

Türkçenin tarihî seyri içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de, işlek olmayan ve işlevi tam olarak bilinmeyen *+düz* ekiyle türetilmiş tek örnek *kündüz* kelimesidir ve kelime zaman zarfı olarak geçmektedir:

kunduz u keça ‘jour et nuit’ (AC, 61) “gece ve gündüz”; *kunduzgu* ‘by day’ (PT, 129); *kündüz* ‘pendant la journée; jour’ (DAK, 432) “gündüz”; *kunduz* ‘gündüz’ (AB, 174); *kündüz* ‘дневное время, день, днем’ (KS, 773) “gündüz, gün, gün içi”.

3.1.17. +gAç

(Brockelmann 1954: 103; Räsänen 1957: 101; Erdal 1991: 83; Tekin 2000: 83)

Bitki ve hayvan adlarından küçültme anlamlı sözcükler türeten *+gAç* eki işlek değildir.

Räsänen’e göre *-kaç / -keç* eki [*< ka / kã +ç*] ya da [*< k+ aç / äç*] şeklinde oluşmuş bir birleşik ektir ve küçültme bildiren sözcükler türetmiştir. Bu ekle türetilmiş sözcükler *kuş-kaç* ‘kleiner vogel’ “küçük kuş”; *är-käç* ‘bock’ “genç keçi”dir (1957: 101).

Eski Türkçede *+gAç* küçültme ekiyle türetilmiş *ıgaç* ‘ağaç’ (ETY, 808; OTG, 244; IB, 54) ve *kıskaç* (*< kış-t-g+gaç*) ‘kıskaç’ (EUTG, 97; Erdal 1991: 84) kelimeleri tanıklanmaktadır.

Orta Türkçede bu ekle türetilmiş *erkeç* ‘genç teke’ (KB, 158); ‘erkeç’ (DLT 2014: 642); *kuşgaç* ‘serçe (passer domesticus)’ (DLT 2014: 751); ‘vögelchen’ (Brockelmann 1954: 103) “kuş”; *yalañaç* ‘çıplak’ (KE, 697); ‘nackt’ (Brockelmann 1954: 103) “çıplak”; *karluğaç* ~ *karlağaç* ~ *karlağaç* ‘kırlangıç; cennet serçesi’ (KE, 301; NF, 203; Kİ, 71; TZ, 186; KK, 111); *deglügeç* ‘çaylak türünden bir kuş’ (MT, 102) kelimeleri bulunmaktadır.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *+gAç* ekiyle türetilmiş *ağaç* kelimesi tespit edilmiştir:

ağaç ‘baum’ (KW, 28) “ağaç”; *agaç* ‘дерево’ (DPY, 383) “ağaç”; *agaç* ‘tree (trunk)’ (PT, 149; 154) “ağaç (gövde)”; *agaç* ‘arbre; objet en bois: barre, madrier, hampe’ (DAK, 53) “ağaç; ahşap nesne: çubuk, sopa, kalas”; *agaç* ~ *ahaç* ~ *aħaç* ‘1. дерево 2. дубина, жердь, древко, бревно, брус, доска, предмет из дерева – столб, кол, мачта и пр’ (KS, 40) “1. ağaç; 2. ahşap, kereste, tahta, kütük”.

3.1.18. +(X)k

(Brockelmann 1954: 109-110; Räsänen 1957: 100; Gabain 1988: 45; Erdal 1991: 40; Hamilton 1998: 254; Karaağaç 2012: 277)

İşlek olmayan, küçültme, benzerlik ya da pekiştirme ifade eden isimden isim yapma ekidir.

Eski Türkçede küçültme, sevgi vs. bildiren bu ekle *ögük* ‘annecik’ (< *ög* ‘anne’); *yulak* ‘küçük çay, derecik’ (< *yul* ‘çay, dere’); *çöbik* ‘çöp, bulanıklık’ (< *çöp* ‘çöp ve benzerleri’) kelimeleri türetilmiştir (Gabain 1988: 45).

Karahanlı Türkçesinde bu ekle türetildiği düşünülen kelimeler şunlardır: *butık* ~ *butak*³⁰ ‘dal, budak’ (KB, 118; DLT 2014: 605); *içük* ‘samur, sincap vb. hayvanlardan elde edilen kürk’ (DLT 2014: 661); *karak*³¹ ‘göz, göz bebeği’ (KB, 222; DLT 2014: 685); *şöpik* ‘yedikten sonra meyvenin atılan kısmı’ (DLT 2014: 845); *topık*³² ‘top’ (KB, 460; DLT 2014: 892); *tumşuk*³³ ‘kuşun gagası, gaga’ (KB, 466; DLT 2014: 900).

Harezmi Türkçesinde *töşik* (~ *tersik*?) ‘gerdanlık’ (ME, 190); *yelük* ‘bayrak, bayrak ucuna asılan bayrak’ (KE, 724) gibi araç ve gereç isimlerinde görülür (Küçük 2015: 162).

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri dikkate alınarak yapılan tarihi karşılaştırmalarda +(X)k ekiyle türetilmiş 3 farklı işlevde, 3 kelime tespit edilmiştir:

a. Küçültme işleviyle:

çıbuḥ ~ *çıbuḥ* ‘zweig, rute’ (KW, 78) “dal, çubuk”; *çubuh* ‘bâton’ (AC, 49) “değnek, sopa”; *çubuh* ‘branche, (gros) bâton’ (DAK, 200) “dal, şube, (büyük) sopa, çubuk”; *çubuh* ‘ветка, ветвь (прямая, тонкая, длинная, молодая), обрезок ветки, прут, розга, хлыст, хворостина, палка, палочка’ (KS, 406) “dal (ince, uzun, düz), dal, çırpı, sopa”.

b. Birliktelik, benzerlik ismi yapma işleviyle:

ortak ‘genosse’ (KW, 179) “arkadaş, yoldaş”; *ortak* ‘товарищ, компаньон’ (DPY, 401) “ortak, arkadaş, yoldaş”; *ortah*¹ ‘associé, compagnon, époux, épouse’

³⁰ Kelimenin etimolojisi için bkz. (Taş 2009: 38)

³¹ Kelimenin etimolojisi için bkz. (Clauson 1972: 652; Erdal 1991: 43)

³² Kelimenin etimolojisi için bkz. (Brockelmann 1954: 111; Erdal 1991: 43)

³³ Kelimenin etimolojisi için bkz. (Taş 2009: 39)

(DAK, 587) “ortak, arkadaş, kosa, eş”; *ortah*¹ ‘партнер, сообщник, соучастник, компаньон, поделщик; совместный, общий, партнерский; совместно, вместе, сообща’ (KS, 1067) “ortak, birlikte”.

c. Eşya ismi yapma işleviyle:

yüzük ‘ring’ (KW, 132) “yüzük”; *yüzük* ‘кольцо, перстень’ (KS, 1752) “yüzük, halka”.

3.1.19. +kA

(Tekin 1976: 16; Gabain 1988: 45; Korkmaz 1995: 212; Kuznetsov 1995: 234-236; Tekin 2000: 110; Sev 2007: 255)

Türkiye Türkçesindeki +A yönelme hali, ismin kendisine yaklaşma ifade eden fiillere bağlanmak için girdiği hâldir (Sev 2007: 255).

Bu ek, Eski Türkçede genellikle +KA biçiminde idi. Talat Tekin bu eki verme-bulunma durumu biçiminde adlandırır ve Orhon Türkçesinde 1. ve 2. teklik iyelik eki almış kelimelerden sonra +A, 3. kişi iyelik eki almış kelimelerden sonra ise +*ŋA* biçimlerinin de bulunduğunu belirtir (2000: 110).

Zeynep Korkmaz’a göre Eski Türkçede /k/ sesi ile biten kelimelere, yer zarflarına ve 1. 2. şahıs iyelik eki almış kelimelere getirilen +A biçiminin Oğuzca bir unsur olarak değerlendirilmesi gerekmektedir: *adağ/adağa*; *suwsamağ/suwsamağa*; *bodunum/bodunuma*; *ebiñ/ebiğe*; *eliñ/eliğe* vb. (1995: 212).

Gabain’e göre +kA eki yönelme durumu eki ile aynı olup belirli kelimelerde yer alan isimden isim yapma ekidir (1988: 45). Şinasi Tekin ise ekin, aslında yönelme durumu eki olduğu görüşündedir (1976: 16).

Yönelme ekinin kökeni hakkında farklı görüşler vardır. Bu görüşlerden ilki Kuznetsov’a aittir.

Kuznetsov, “-ka/-ğa /-(y)a ve -karu/-garu/-arı ekleri (yönelme hâli); -(y)a eki (bitişik ulaç) başlığı altında yönelme hali ekinin kökenini *kör-* fiilinde dayandırmaktadır. *kör-* fiili, henüz teşekkül etmemişken, yardımcı fiil olarak, hareketin yönünü ifade etmek üzere kullanılmaya başlamıştır. O sıralarda bütün kök-fiiller, sosyal önemlilik prensibi kılavuz tutulursa, iki kipin anlamına çıkmamazlık edemezdi. 1) emir kipi 2) bildirme (haber) kipi

(şimdiki zamanla geniş zamanı ifade etmek şartıyla). Bu iki safhayı dikkate alarak *tağ/eb kör bar* yapısı, *tağ/eb körür barur* şekline geçer. *-körür* fiili, yardımcı bir rol oynadığına göre son sesteki *r* sesini düşürerek, yapı, *tağ / eb kör-ü bar-ur* biçimine girer. Kuznetsov, *-u / -a* ulacının kökeninin geniş zaman ekinde aranması gerektiğini belirtir.

Ekin bundan sonraki gelişimini ise şu şekilde anlatır: “1. (bildirme kipinde) *ev körü keter (barur)* > *ev körü...* > *ev-kerü kiter* ‘eve gider’; *tağ körü ketti (bardı)* > *tağ-körü* > *tağ-koru...* > *tağ-karu kitti* ‘dağa gitti’; 2. (emir kipinde) *ev kör ket* > *ev-kör...* > *ev-ker...* > *ev-ke(r)...* > *ev-kekit* ‘eve git’; *dağ kör ket* > *dağ-kör...* > *dağ-kor...* > *dağ-kar...* > *dağ-ka(r)* (ya da *dağ-(k)ar...*) > *dağ-ka* (ya da *dağ-ar*) *kit* ‘dağa git’”. Bu süreçler sonucunda yönelme halinin iki şekli ortaya çıkar: Bildirme kipli cümlelerde, *-kerü*, *-karu*; tekil ikinci şahıs emir kipli cümlelerde *-ke / -ka*. Fakat her ikisi, *kör-* fiiliyle bütün ilişkileri tamamıyla kesmiş olduğundan, her tip cümlelerde birer eş anlamlı şekil (ek) gibi kullanılmaya başlar ve yalnız uzun deneyimlerin sonucu olarak, *-ka / -ke* biçimleri, daha kısa, daha idareli olduğu için *-karu* *-kerü* biçimlerini gitgide konuşma itiyadından uzaklaştırır. Fonetik süreçlerde devam edegelmiştir. *-ka* > *-ğa* > *(ğ)a* > *-a / -(y)a*; *-karu* > *-kara* > *-(k)ara* > *-ra*, yahut da *-karu* > *-kar* > *-(k)ar* > *-ar*. Kuznetsov, *añar* ‘ona’, *mañar* ‘bana’ veya *başra* ‘başa’, *gözre* ‘göze’ gibi şekillerin, bu süreçlerin maddi sonuçlarını gözler önüne serdiğini ifade eder” (1995: 235).

Diğer görüş de Hamilton’a aittir. Hamilton’a göre *ka-* fiilinin kökeninin Çincedeki “eklemek, yığmak, biriktirmek, üst üste koymak” anlamına gelen *jia*, **ka* fiiline dayandığı kabul edilmemektedir; fakat bu fiillerin eş anlamlı ve eş sesli olmaları olağanüstü bir rastlantı olarak değerlendirilmelidir. Aynı zamanda *ka-* fiili, gerek anlam gerek biçim bakımından, yönelme hali edatı *ka / kā*’ye çarpıcı bir biçimde benzemektedir; *baņa* (*ben + ka*) ve *saņa* (*sen + ka*) gibi yapılar da bu ekin, başlangıçta, kalın sırada olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak Hamilton yönelme hali edatı *ka*’yı *ka-* fiiline dayandırma eğilimindedir. Örneğin önceleri, **ben-ka ber!* / “ben ekle ver!” ya da “bana ekleyip ver”; ve *at *köl- ka bardı* “at göle ekle / eklenip gitti” gibi biçimler kullanılmış olmalıdır (1998: 77).

Çekim eklerinin bazıları zaman içinde çekim eki olarak canlılığını kaybetmiş, bazı kelimelerin bünyesinde kalıplaşma eğilimi göstererek yapım eki fonksiyonu kazanarak yeni kelimeler türetmiştir.

Ek incelenen metinlerde Eski Uygur Türkçesinden itibaren kalıplaşarak şu örneklerde bulunmaktadır: *başka* ‘başka’ (< *baş+ka*) (EUTG, 556); *muÆka* (< *muÆ* ‘sıkıntı’+*ka*) ‘dert, keder’ (EUTG, 589); *ürkă* ‘daima’ (ür ‘uzun müddet’) (EUTG, 618).

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri esas alınarak yapılan tarihsel taramalarda bu ekin kalıplaşmasıyla oluşmuş dört kelime tespit edildi:

arğa ‘rücken’ (KW, 40) “arka”; *arğa* ‘back’ (PT, 154) “arka, geri”; *arğa* ‘dos, derrière’ (DAK, 73) “arka, geri”; *arğa* ‘спина, хребет, тыл’ (KS, 133) “geri, arka”.

birge ‘zusammen’ (KW, 59) “birlikte”; *birgasina* ‘ensemble, avec’ (AC, 47) “birlikte, ile”; *birga* ‘вместе’ (DPY, 387) “birlikte”; *birga* ‘(together) with him, them’ (PT, 107, 108, 126); *birga* ‘beraber, birlikte’ (AB, 145); *birgä* ‘нар. (zarf) вместе, совместно, рядом с кем, около кого, при ком’ (KS, 276) “birlikte, beraber”.

özge ‘anderer’ (KW, 186) “başka”; *ozga* ‘autre’ (AC, 66) “diğer, başka”; *özgä* ‘другой’ (DPY, 401) “başka”; *ozga* ‘another’ (PT, 108, 155); *ozga* ‘autre, différent’ (DAK, 602) “başka, farklı”; *ozga* ‘başka, diğer’ (AB, 186); *özgä* ‘другой, иной, прочий’ (KS, 1109) “başka, diğer”.

yerga ‘rangée, rang, série, ordre, rang comme dignité, appartenence, ressort, régime’ (AC, 80) “sıra, rütbe, dizi, düzen, kural”; *yerga* ‘ряд, топа’ (DPY, 395) “dizi, yumru”; *yerga* ‘rangée, rang, ordre, règle’ (DAK, 368) “sıra, dizi, sıra (toplumsal), düzen, kural”; *yerga* ‘ayin, dinsel tören’ (AB, 210); *yergä* ‘сл. сун. 1. ряд, порядок, последовательность, очередь, шеренга, круг, компания “sıra, dizi, seri, rütbe, sıralama”; ‘2. порядок, устройство, система, организация, способ, строй, лад; устав, статут; ход действия, исполнения, процедура’ “organizasyon, yöntem, düzen, uyum, yürütme” (KS, 1698).

3.1.20. +(I)I

(Räsänen 1957: 104; Bang 1980: 67; Gabain 1988: 47; Tekin 2000: 84; Korkmaz 2003: 49; Serebrennikov 2011: 110; Karaağaç 2012: 277; Eraslan 2012: 580)

Benzerlik bildiren ve işlek olmayan bir ektir. Renk adları türetme fonksiyonuna sahiptir.

Serebrennikov’a göre ek, daha çok eski Türk yazı dillerinde hem de tecrit olmuş bir biçimde bulunan, özellikle *yeşil*, *kızıl* kelimelerinde görülen bir ektir. Özellikle *kızıl* sıfatında asli anlamını yitiren *-ıl* küçültme ekinin bulunduğu görülmektedir. Bu ek çağdaş Türk yazı dillerinde de nadir olarak Alt. *kögül* ‘mavi’, Nog. *sargıl* ‘sarı’ kelimelerinde bulunur (2011: 110).

Ekin yapısı hakkında farklı görüşler de vardır: W. Bang, bu ekin Eski Türkçedeki *-sıl* ekinden geldiğini düşünmektedir (1980: 67). Bu görüşe Muharrem Ergin (2004: 177), Günay Karaağaç (2012: 277) ve Kemal Eraslan (2012: 580) da katılmaktadır.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri dikkate alınarak yapılan tarihî karşılaştırmalarda renk adları türetme fonksiyonuna sahip olan *+l* ekinin sadece iki kelimeye görüldüğü tespit edilmiştir:

kızıl ‘hochrot’ (KW, 209) “kızıl, kırmızı”; *hızıl baş* ‘tête rouge; Persan’ (AC, 57) “kızıl saçlı, Acem”; *hızıl* ‘red’ (PT, 134) “kırmızı”; *hızıl* ‘rouge’ (DAK, 479) “kırmızı, kızıl”; *hızıl* ‘красный, алый, багровый, червонный; червонный (флорин), червонец; красивый’ (KS, 861) “kızıl, kırmızı, saf altın rengi”.

yaşıl ‘grün’ (KW, 118) “yeşil”; *yaşıl* ‘vert’ (DAK, 328) “yeşil”; *yäşil* ‘зелёный; незрелый, неспелый’ (KS, 1681) “yeşil, olgunlaşmamış”.

3.1.21. +IA

(Räsänen 1957: 104; Erdal 1977: 112, 1991: 404; Tekin 1985: 260; Gabain 1988: 47; Ercilasun 2008: 35-56)

İşlekliği azalmış ve zarf türeten bir ektir.

Gabain’ e göre *+IA* eki çok eski ve yüklem ya da cümle belirleyicisi olarak kullanılan ve işlek olmayan bir ektir. Eski Türkçede *+IA* ekiyle türemiş kelimeler: *körklä* ‘güzel’ (*körk* ‘şekil, görünüş, resim’); *kurla* ‘kere’ (*kur* ‘sıra’); *tünlä* ‘geceleri’ (*tün* ‘gece’) (1988: 47). Hamilton’a göre *+IA* eki isimden, özellikle zarf ve sıfat yapan isim ekidir (1998: 256).

Marcel Erdal, *+IA* ekinin *birlä*, *ekilä*, *tünlä*, *yanala* sözcüklerinde bulunan zarf türeten bir ek olduğunu ifade etmiştir (1977: 112). Erdal ayrıca *+IA* ekinin en temel işlevinin zaman zarfı oluşturmak olduğunu ifade ettikten sonra *tün+lä* ‘at night’ “geceleyin” örneğini vermiştir (1991: 404).

Talat Tekin ‘*Üze Zarfı hakkında*’³⁴ adlı makalesinde Marcel Erdal gibi düşünerek, ekin *taḡla* ‘sabahleyin’, *arala* ‘arasında’, *basala* ‘yeniden, tekrar’, *yaḡıla* ‘yeni, yakında’ kelimelerinde de bulunduğunu belirtmiştir (1985: 260).

Ahmet Bican Ercilasun’a göre ise *la* pekiştirme dışında, en çok “zarf eki, zarf yapan unsur” olarak değerlendirilmiştir. Oysa Türkçenin yapısına ve örneklerle dikkatle bakıldığında *la*’nın aslında pekiştirici bir unsur olduğu; zaten aslında zarf olan kelimelere eklendiği için zarf eki görüntüsü verdiği ortaya çıkar (2008: 39).

Codex Cumanicus’ta +*la* zarf türetme ekiyle türetilmiş *birle ~ bile* ‘mit’ (KW, 59) “ile, birlikte, beraber”; *borla* ‘weingarten’ (KW, 65) “üzüm bağı, bağcılık”; *kurla* ‘mal, häufig’ (KW, 204) “defa, kez”; *yaḡla* ‘aufs neue, wieder’ (KW, 113) “yeniden” kelimeleri mevcuttur.

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, +*la* ekiyle iki farklı işlevde türetilmiş beş kelime tespit edilmiştir:

İşleklik sırasına göre ekin işlevleri:

a. Zarf türetme fonksiyonundadır:

birle ~ bile ‘mit’ (KW, 59) “ile, birlikte, beraber”; *bila ~ bilay* ‘avec’ (AC, 47) “ile, birlikte, beraber”; *bila ~ bilä* ‘вместе’ (DPY, 387) “birlikte, bir arada, beraber”; *bila ~ bilay* ‘avec’ (DAK, 133) “ile”; *bila ~ bilay* ‘ile’ (AB, 144); *bilä ~ bilan* ‘1. с, вместе, вместе с *син.*; 2. посредством, при помощи, чем, через, по, сквозь, вдоль, мимо, рядом, на, из-за, от’ (KS, 268) “1. edat / ile birlikte; 2. yardımıyla, yoluyla, vasıtasıyla, nedeniyle”.

bütünlä ‘целиком, полностью’ (KS, 352) “tamamen”.

topla ‘гуртом, толпой, гурьбой, группой, вкупе, вместе, оптом’ (KS, 1483) “sürü, kalabalık”.

tünlä ‘ночью’ “gece” (DPY, 408); *tünlä* ‘вечером’ (KS, 1524) “gece, geceleyin”.

b. Bitki ismi yapmıştır:

³⁴ Bu makalenin künyesi şu şekildedir: ‘Üze Zarfı Hakkında’, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, 23-28 Eylül 1985, İstanbul, Tebliğler, I. Türk Dili, cilt 1, 1985: 253-260.

borla ‘weingarten’ (KW, 65) “üzüm bağı, bağcılık”; *borla* ‘raisin’ (DAK, 159) “üzüm”; *borla* ‘бот. Виноград’ (KS, 315) “üzüm”.

3.1.22. +lAyIn

(Korkmaz 1969: 70-71; Kuznetsov 1995: 245-246; Tekin 2001: 229-245; Ergin 2002: 173; Karaağaç 2012: 275)

Zeynep Korkmaz’a göre +lAyU, +lAy (< +la-y-u) eklerine muadil olan +lAyIn (< *+la-y-ı-n) eki, -n’li bir zarf-fiil şeklinden kaynaşmış olmalıdır. +la- fiili ile ilgisi kalmayan ve zarf-fiil türetme özelliğini kaybeden –layın, artık benzetme ve eşitlik görevi ile kullanılan veya türlü zarflar türeten müstakil bir ek haline gelmiştir (1969: 70).

Bu görüşe Muharrem Ergin, Deny ve Kononov da katılmaktadır; fakat Kuznetsov, ekin etimolojisi hakkındaki bu görüşe karşı çıkmaktadır. Kuznetsov, Jean Deny’in İ. Giganov’un *Rusça-Tatarca Sözlük*’ünden aldığı *hatun-layın* veya *hatun-dayın* ‘comme une femme’ “bir kadın gibi” örneğinden hareket ederek –lAyIn ekinin kökeni hakkında çıkarımlarda bulunmuştur: Bu örneğin işaret ettiği gibi –leyün, –layu, sonraki –lAyI ve –lAyIn biçimleri bilinen ek, d’nin l’ye dönüşmesi ile yukarıdaki biçimlerde ortaya çıkan *de-yü* > *de-yi* (şimdiki *diye*) zarf-fiilidir. Eski Türkçede ‘gibi, olarak’ anlamındaki *te-yü* /*te-yi*(n) zarfı, edat durumuna geçtiği gibi günümüzde de ‘böyledir diye... geldin diye...’ örneklerinde görülen *diye* zarf-fiili artık edat durumuna geçmiştir. Eski Türkçede bu zarfın n’li şekli de vardı: *teyin*, *teyü/deyü*, *teyin/deyin* zarfı –lAyI ve –lAyIn eki olunca ‘diye, gibi, olarak’ anlamlarını korumuştur: *ançulayu* ‘öyle gibi, öyle diye, öylece’; *güvercinleyin* ‘güvercin diye, güvercin gibi’. –lAyIn eki ‘vakit’ kavramı ifade ettiğinde ‘gibi’ anlamı taşımamaktadır (Kuznetsov 1995: 245-246).

Şinasi Tekin de *İştikakçının Köşesi* adlı eserinde ekin kökeni hakkında farklı bir izahta bulunmuştur (2001: 229-245):

“Köktürk ve Uygur metinlerinde +lAyIn ekine rastlanmamaktadır; fakat bu ekin fonksiyonunu üstlenen başka ekler de vardır:

1. +lügün / +ligü: *söz+i+n+lügün* ‘sözlerine göre’; *ini+ligü* ‘küçük kardeşiyle birlikte’.
2. +le: *tünle* ‘geceleyin, gece vakti’; *körkle* ‘güzel’ [< *körk* ‘görülecek şey, resim, heykel’]
3. +leyü: *iki+leyü* ‘tekrar, yeniden’.

4. +gü: *iki+gü* ‘her ikisi’.
5. +n: *iki+n* ‘her ikisi’; *yarlıka-zun+ın* ‘(ışık tanrılarının) acıması sayesinde’ (Tekin 2001: 241).

Bu verilerin ışığında nispeten yeni devirlere ait olan +*leyin* eki, Eski Türkçedeki “göre; birlikte; olarak” mânâlarına gelen +*ligü* / +*lügü(n)* ekinin birkaç merhaleden geçtikten sonraki şekli olmalıdır (Tekin 2001: 243).

Ekin geçirdiği merhaleleri de şöyle açıklamıştır: “Her alfabe değişikliğinde yazı dili, özellikle imla yeniden düzenlenmiş, her yeni düzenlemede mahalli konuşma dili, bir başka ağız, yeni imlaya esas alınabilmiştir. Aynı şekilde Uygur alfabesi, Köktürk ve Mani alfabelerinin yerini aldıktan sonra standartlaşan Uygur yazı dilinde, Köktürkçede ve Mani metinlerinde görülen bazı eklerin ünlülerinin *e* yerine *i* yazıldığı; eski *ny* ünsüzünün birkaç nesil içinde *n* ve *y*’ ye dönüşüp *y*’ li imlanın benimsendiği görülmüştür. Hele Uygurcada kısa ömürlü olan Brahmi alfabesiyle yazılmış Uygurca metinlerde görülen, standart Uygur yazı dilinden çok farklı olan şu yazı şekilleri *pölök* (= *bölük*), *plunç* (= bulunç “kazanç”); *peg* (= *beg*) belirtmeye çalışılan hususun en çarpıcı örnekleridir. Aynı şekilde Köktürkçe ve Mani muhitleri dışında hiç görülmeyen +*ligü* eki, yaygınlaşıp standartlaşan Uygur imlâsında büyük bir ihtimalle konuşma dilindeki bir *+*liyü* şekliyle, *y*’ li yazılmış olabilir. Bu şekilde ortaya çıkmış olması muhtemel görülen *ikileyü* kelimesine bir de *n* getirilmiş olabilir: **ikiley ü + n*. Bu noktadan sonra, Anadolu’ da geriden benzeşmeyle düzleşip, yani içindeki *ü* sesi *i*’ ye dönüşüp +*leyin* tecrit edilmiştir” (Tekin 2001: 244).

Bu bilgiler ışığında Türkçenin tarihî gelişimi içinde Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri dışında +*lAyIn* ekiyle türetilmiş örneklerle rastlanmamıştır. Ekin özellikle Eski Anadolu Türkçesi döneminden itibaren yaygınlaştığı söylenebilir.

İncelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, +*lAyIn* isimden isim yapma ekiyle türetilmiş benzerlik anlamı katma fonksiyonunda bir kelime tespit edilmişken, sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde durum zarfı fonksiyonunda dört kelime tespit edilmiştir. Bu sebeple ekin işlek olmadığı düşünülmektedir:

oğrılayın ‘heimlich’ (KW, 173) “gizlice”; *oğurliyin* ‘en cachette, en secret, furtivement’ (DAK, 567) “sinsice, gizlice, çaktırmadan”; *oğurlyın* ‘украдкой, крадучись, скрытно, потаённо, исподтишка’ (KS, 1041) “sinsice, gizlice, çaktırmadan”.

bezirgânliyin ‘как купец, торговец’ (KS, 264) “bir tüccar gibi”.

eskiliyin ‘по-старому, по-старинному, как в старые времена, как встарь’ (KS, 503)
“eskisi gibi, eskiden olduğu gibi”.

ulaqlıyn ‘в качестве вестового, курьерского’ (KS, 1545) “haberci gibi, kurye olarak”.

yoldaşlıyn ‘как попутчики’ (KS, 1726) “diğer yolcular gibi”.

3.1.23. +IX (< +IXg)

(Brockelmann 1954: 121; Räsänen 1957: 105; Gabain 1988: 47; Erdal 1991: 139; Tekin 2000: 84; Önler 2004: 2203-2208; Taş 2009: 45; Küçük 2015: 196)

Türkçede isimden isim yapma ekleri arasında kullanım sıklığı en fazla olan eklerden biridir. +IX ekinin Eski Türkçe dönemindeki +IXg ekinden kaynaklandığı genel kabul gören bir görüştür (Önler 2004: 2203). Bu ek Orhon Türkçesinde +IIg şekliyle *atlıg* ‘atlı, süvari’ < at; *atlıg* ‘unvanlı’ < *āt* ‘ad, unvan’; *başlıg* ‘başlı, mağrur’ < *baş*; *tizlig* ‘dizli, güçlü’ < **tiz* ‘diz’; *bānlig* ‘benekli, (beyaz) benekli’ < **bān* ‘ben, leke’; *ārklig* ‘güçlü, kuvvetli, özgür’ < *ār* ‘güç, irade’; *ellig* ‘devleti olan, devlet sahibi’ < **ēl*; *kullug* ‘köleli, köle sahibi’ < *kul* ‘erkek köle’; *künlūg* ‘kadın kölesi olan’ < *kün* ‘kadın köle, cariye’; *kürlūg* ‘aldatıcı, hilekâr’ < **kür* ‘hile, desise’; *kārākūlūg* ‘çadırılı, göçebe’ < *kārākū* ‘çadır’; *sünūglūg* ‘mızraklı (düşman)’ < *sünūg*; *tāblig* ‘aldatıcı, hilekâr’ < **tāb* ‘hile, desise’; *tügünlūg* ‘(kuyruğu) düğümlü (at)’; *yaraklıg* ‘silahlı’; *yollug* ‘talihli, mutlu’ < **yöl* ‘mutluluk, talih, refah’ kelimelerinde “sahip olan” anlamında sıfat türetme fonksiyonuyla yaygın olarak kullanılmıştır (Tekin 2000: 84).

Orta Türkçe döneminde de “sahip olma” anlamıyla kelimeler türeterek işlevliğini devam ettirmiştir. Harezmi Türkçesinden itibaren ekin sonundaki –g / -ğ ünsüzünün düşmeye başladığı görülmektedir. Bu dönemde *biliglig* ‘bilgili’ (AH, X; KB, 83); *bitiglig* ‘yazılı, yazılmış’ (MM, 208); *keçgölūg* ‘geçmek için’ (AH, XXXIV); *keđgölūg* ‘giyecek elbiseli’ (AH, XXXV); *körlūg* ‘güzel’ (KB, 285); *körgölūg* ‘görmek için’ (AH, XL); *közlūg* ‘gözlü’ (KB, 287); *eteklig* ‘eteği olan’ (DLT 2014: 648); *öçlūg* ‘öç sahibi olan’ (DLT 2014: 783); *tarıglıg* ‘buğdayı, ekini olan (ev, yer); tahıl ambarı’ (DLT 2014: 856); *yüglūg* ‘tüylü, tüyü olan’ (DLT 2014: 991); *ārzūlūg* ‘istekli, haris’ (ME, 93; NF, 22); *nişanlıg* ‘işaretli’ (ME, 160); *oḥşaşıqlu* ‘şüpheli’ (ME, 161); *yüklū* ~ *yüklūg* ‘hamile, gebe’ (ME, 213); *hācatlıg* ‘muhtaç’ (ME, 124); *asıglıg* ‘asılı’ (NF, 23); *atlıg* ‘adlı’ (AOYarlık, 203; NF, 27); *āvāzlıg*

‘sesli’ (NF, 28); *bahālīg* ‘pahalı, değerli, kıymetli’ (NF, 42); *boḍluḡ* ‘boyulu’ (NF, 73); *borçluḡ* ‘borçlu’ (NF, 83); *ayaklıḡ* ‘ayaklı’ (KE, 61); *dinli* ‘dindar’ (KK, 107); *halebli* ‘Halepli’ (KK, 109); *ilmli* ‘ilimli’ (KK, 110); *saḡallı* ‘sakallı’ (KK, 121; DM, 102); *tatlı* ‘tatlı’ (DM, 112; İM, 602); *yapraḡlı tirek* ‘yapraklı ağaç’ (DM, 120); *yaşlu tirek* ‘yeşil ağaç’ (DM, 121); *kıymetli* ‘değerli’ (İM, 553); *kentli* ‘kentte oturan’ (İM, 550); *kerekli* ‘gerekli olan, gereken’ (İM, 550); *kuyruklı* ‘kuyruklu’ (İM, 560); *medeniyyeli* ‘şehirli’ (İM, 565); *menfe’etli* ‘yararlı’ (İM, 566); *rükulı sücüdli* ‘ruku’u ve secdesi olan’ (İM, 584); *suflı* ‘sulu, su dolu’ (İM, 593); *sücüdli* ‘secdeli namaz’ (İM, 594); *tamuḡlı* ‘cehenneme girecek olan’ (İM, 600); *teyemmümlı* ‘teyemmüm almış olan’ (İM, 606); *közlü* ‘gözü olan, gözlü’ (MT, 123); *küçlü* ‘güçlü’ (MT, 126); *kut topuklu* ~ *kutlı topluklu* ‘kutlu topuklu, kademli, uğurlu’ (TZ, 212); *öyütli* ‘öğüt veren’ (TZ, 228); *sezelli* ‘uyuklayarak başını iki yanını sallayan kimse’ (TZ, 236); *sıltalı* ‘bahaneli’ (TZ, 237); *süzmeli* ‘süzülmüş yoğurt’ (TZ, 244); *şapaklı* ‘çapaklı’ (TZ, 246); *şörli* ‘sanlı’ (TZ, 248) gibi pek çok kelimeye tanıklanmıştır.

Türkçenin tarihî seyri içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *+lX(g)* isimden isim yapma ekiyle türetilmiş dört farklı işlevde 465 kelime tespit edilmiştir. Ek ünlüsü ses uyumuna bağlı olarak, yuvarlak ünlülü kelimelerde *+lu(g)* / *+lüz(g)* şeklinde kullanılmaktadır.

İşleklik sırasına göre ekin işlevleri:

a. “sahip olan” anlamında nitelik ismi yapar:

abıntayerli ‘авантюрный, рискованный, ненадёжный’ (KS, 15) “maceracı, riskli, güvenilmez”.

aḡırayaḡlı ‘беременная, в тяжести’ (KS, 44) “hamile”.

aḡulu ‘с горечью, с ядом, ядовитый, ядоносный’ (KS, 50) “zehirli”.

aḡıllı ~ *aḡılı* ‘raisonable, sage’ (DAK, 58) “akıllı, makul”; *aḡıllı* ‘akıllı’ (AB, 134);

aḡıllı ‘умный, разумный, мудрый, сметливый, понимающий, рассудительный, сведущий, опытный’ (KS, 58) “akıllı, zeki, bilgili”.

aḡlı ~ *aḡlıḡ* ~ *aḡlı* ‘blanchâtre, demi-blanc’ (DAK, 59) “beyazımsı, yarı beyaz”; *aḡlı* ‘с белым, с белизной, беловатый’ (KS, 62) “beyazlı, beyazımsı”.

alḡışlı ‘gesegnet, geheiligt’ (KW, 35) “mübarek, kutsal”; *alḡışlı* ‘béni, sacré’ (AC, 43) “kutsal, mübarek”; *alḡışlı* ‘béni, (con)sacré’ (DAK, 64) “mübarek, kutsanmış,

kutsal”; *alğışlı* ‘kutsal, mübarek’ (AB, 135); *alğışlı* ~ *alhışlı* ‘благословенный’ (KS, 79) “kutsal, aziz, mübarek”.

altunlu ‘d’or, doré’ (DAK, 66) “altın, altınlı”; *altınlı* ‘с золотом, иззолота, золотистый’ (KS, 86) “altın ile, altını olan”; *altunlu* ‘иззолота, золоченный, покрытыйзолотом, золотистый, парчовый’ (KS, 87) “altın kaplamalı”.

anicacli ‘заслуживающий проклятия’ (KS, 100) “lanetli”.

añlı ‘обладающийхорошейпамятью, острымумом, толковый, толковитый, сметливый, понятливый’ (KS, 115) “akıllı, keskin zekâlı, açıklamalı, öğrenmeye hevesli”.

armatalı ‘armé’ (DAK, 74) “silahlı, teçhizatlı”; *armatalı* ‘вооруженный, оснащенныйвооружением, орудиями’ (KS, 134) “silahlı, silah ile donatılmış”.

atalı ‘имеющийотца’ (KS, 164) “bir babaya sahip”.

atlı ‘nommé’ (AC, 45); *atlı* ‘named’ (PT, 131) “adlı”; *atlı* ‘celui qui a un (bon, connu) nom; connu, nommé’ (DAK, 86) “adı olan, bilinen, tanınan”; *atlı* ‘имеющийимя, название, прозвание, прозвище, фамилию, титул, поимени, прозвищу, фамилии, называемый, именуемый, прозываемый, титулованный, именитый, известный, славный, прославленный, популярный’ (KS, 167) “adı olan, adlı, denilen”.

atlu ‘beritten’ (KW, 45) “atlı, süvari”; *atlı* ‘à cheval, cavalier’ (AC, 45) “atlı, binici”; *atlı* ‘mounted; cavalryman’ (PT, 113) “süvari”; *atlı* ‘à cheval’ (DAK, 86) “atlı”; *atlı* ‘имеющийконя, конный, всадник, комонник, кавалерист, конница’ (KS, 167) “atlı, binici, atlı polis, süvari”.

ayağlı ‘celui qui a les pieds’ (DAK, 93) “ayaklı, ayağı olan”; *ayağlı* ‘имеющийноги, ногастый, ногатый, -ногий’ (KS, 179) “ayaklı, ayağa sahip”.

ayblı ‘blâmable’ (DAK, 94) “ayıplı, kınanması gereken”; *ayblı* ‘постыдный, позорный, достойныйилиподверженныйпоношению, глумлению, хулению, позору’ (KS, 181) “suçlu, utanç verici, yüz kızartıcı”.

bağlı ~ *bağlı* ‘lié’ (DAK, 104) “bağlı”; *bağlı* ‘bağlanmış (tutsak) (AB, 142); ‘связанный, завязанный, привязанный, повязанный’ (KS, 205) “bağlı, ilişkili, bağlanmış”.

bahalı ‘köstlich’ (KW, 47) “paha biçilemez”; *bahali* ‘dear, expensive’ (PT, 154) “değerli, pahalı”; *bahali* ‘précieux, de grand prix, coûteux’ (DAK, 104) “pahalı, fiyatlı, değerli”; *bahalı* ~ *bağalı* ‘ценный, дорогой, драгоценный, дорогостоящий’ (KS, 206) “kıymetli, değerli, pahalı”.

balçılı ‘argileux, bourbeux’ (DAK, 107) “killi, çamurlu”; *balçılı* ‘глинистый, обильный грязью, болотистый’ (KS, 211) “balçıklı, çamurlu, bataklık”.

barlu ‘reich’ (KW, 51) “zengin”; *barlı* ‘aisé, puissant, riche’ (DAK, 114) “güçlü, zengin”; *barlı* ‘имеющий, обладающий, владеющий, зажиточный, богатый’ (KS, 223) “sahip olan, varlıklı, zengin”.

başlışlı ~ *başlılı* ~ *başlışlı* ~ *başlılı* ‘gratifié, comblé (de faveurs?), heureux?’ (DAK, 118) “bahşışlı, ödüllü”; *başlışlı* ‘исполненный благодати, счастливый, блаженный, благоденствующий’ (KS, 235) “lütuf dolu, memnun, mutlu”.

biniatlı ~ *biniatlı* ‘fort, celui qui a un fondement solide’ (DAK, 148) “güçlü, kuvvetli, sağlam bir temele sahip”; *binyatlı* ~ *bunyatlı* ‘основательный, фундаментальный, капитальный, краеугольный, устоявшийся, установленный, утвердившийся, утвердительный, удостоверяющий, упрочившийся, прочный, надежный, крепкий, сильный, стабильный, неизменный, состоятельный, наделенный силой, приобретший законную силу, действительный (о завещании); основательно, прочно, надежно, твердо, действительно’ (KS, 296) “sağlam, ana, büyük, temel, köklü, sıkıca kurulan, geçerli, güvenilir bir şekilde”.

biçişli ‘celui qui a une forme (commune avec un autre)’ (DAK, 132) “şekilli, bir şekle sahip”; *biçişli* ‘1. имеющий определенную форму, сложение, покрой, фасон, строение, уклад, вид, облик; 2. Нарциссический’ (KS, 266) “1. belirli bir şekle sahip, kesim, yapı; 2. itibari”.

bilikli ‘compréhensible, compris’ (AC, 47) “bilgili”; *bilikli* ‘знающий, ведающий, сведущий, осведомленный, ученый’ (KS, 270) “bilgili, bilim adamı”.

biyançlı ‘agréable, celui qui plaît’ (DAK, 145) “keyifli, memnun”; *biyānçlı* ‘приятный, приемлемый, симпатичный, благоуханный, любимый, излюбленный, милый, приятный, приверженный, благожелательный,

благорасположенный, благодушный, балговолительный, ласковый' (KS, 288) “sevgili, sempatik, sevimli, hoş, halinden memnun”.

buyruḡlu ‘d’*autorité supérieur, puissant?*’ (DAK, 172) “yüksek otoriteli, güçlü, etkili”;
buyruḡlu ‘повелительный, повелевающий, распорядительный, императивный, предписывающий, приказной, содержащий в себе повеление, приказ, указание’ (KS, 344) “komuta, düzenleyici, zorunlu; emir, talimat içeren”.

buzlu ‘gelé’ (DAK, 173) “buzlu, dondurulmuş”; *buzlu* ‘морозный, заледеленый, промерзлый, заиндевелый, холодный’ (KS; 346) “buzlu, donmuş, kırıḡı kaplı”.

canlı ‘имеющий душу, живой, _душный, с душой, духом определенногосвойства, наделенный духом, духовный’ (KS, 456) “canlı, ruha sahip”.

çangalli ‘muni d’une ancre’ (DAK, 180) “çengelli”; *çängälli* ‘с крюком, крючками, якорем’ (KS, 374) “kancalı, çengelli, çapa”.

çiçaklı ~ çiçakli ‘qui a des fleurs, fleuri, de fleurs, fleurissant’ (DAK, 186) “çiçekli”;
çiçäkli ‘цветущий, изобильный цветами, полный цветов, цветистый’ (KS; 384) “çiçekli, çiçek dolu”.

çireyli ‘миловидный, красивый, прекрасный’ (KS, 385) “alımlı, güzel, iyi görünümlü”.

çuvlu ~ çovlu ‘réputé, fameux, célèbre’ (DAK, 202) “ünlü, tanınmış”.

danalı ‘qui donne beaucoup de grains, fertile’ (DAK, 205) “taneli, tahıl açısından zengin, verimli”; *danäli* ‘богатый зерном’ (KS, 414) “taneli, tahıl açısından zengin”.

davili ‘тяжущийся’ (KS, 416) “davacı”.

degänäkli ‘обильный терном, терновником, поросший или пораженный колючками, шипами’ (KS, 420) “dikenli, dikenlerle kaplı”.

dövlətli ‘состоятельный, зажиточный’ (KS, 439) “varlıklı, refah, zengin”; *dölvətli* ‘богатый, состоятельный, зажиточный, властный’ (KS, 440) “varlıklı, zengin, refah, müreffeh”.

ək’li ‘double?’ (DAK, 233) “iki kat, çift, ikili”; *ekili* ‘двойной, вдвое, вдвойне’ (KS, 476) “çift”.

əmgakli ‘las, fatigué, torturé’ (DAK, 236) “yorgun, usanmış, yorgunluk, işkence”; *emgakli* ‘eziyetli, ıstıraplı, acılı’ (AB, 154); *emgākli* ~ *emgagli* ‘отягощенный, обремененный трудами, утружденный, труждающийся, трудоемкий, трудный, затруднительный, изматывающий’ (KS, 486) “zahmetli, yorucu, sıkıntılı”.

eminli ‘мирный’ (KS, 487) “barış, huzur”.

erkli ‘mächtig’ (KW, 93) “güçlü”; *erkli* ‘libre, apte á, doué du libre arbitre’ (AC, 52) “özgür, özgür irade ile donatılmış”; *erkli* ‘имеющий право’ (DPY, 392) “güçlü, kuvvetli, yetkili”; *erkli* ‘free; of one's own accord (will)’ (PT, 136) “özgür; kendi iradesiyle”; *erkli* ‘libre, volontaire’ (DAK, 241) “özgür, istekli, gönüllü”; *erkli* ‘istekli, arzulu’ (AB, 155); *erkli* ‘свободный, вольный, добровольный, правомочный’ (KS, 496) “güçlü, kudretli, yetkili”.

ərli ‘mariée’ (DAK, 241) “evli, gelin”; *erli* ‘замужняя’ (KS, 497) “evli”.

əsli ‘doué d’intelligence, raisonnable, sage’ (DAK, 243) “akıllı, mantıklı, zekalı”; *esli* ‘разумный, умный, мудрый, рассудительный, наделенный определенного рода сознанием, мышлением, мировоззрением, сознательный; обладающий умом, разумом, мудрец; сознательно, осознанно’ (KS, 504) “akıllı, zeki, bilinçli, düşünen”.

ezätli ‘почтенно, достойно, достохвально, благочестиво’ (KS, 515) “izzetli, onurlu, saygın, övülen”.

farhli ‘différent, autre’ (DAK, 251) “farklı, başka”; *farhli* ‘отличающийся, отличный, приметный, примечательный, особенный’ (KS, 518) “farklı, özel”.

faydalı ‘profitable, utile’ (DAK, 251) “faydalı, yararlı”; *faydalı* ‘полезный, прибыльный, доходный’ (KS, 519) “faydalı”.

fāhamlı ‘(a. fehām) рассудительный, сообразительный, соображающий, понимающий, смелый, умудренный, мудрый, премудрый’ (KS, 520) “düşünceli, akıllı, anlayışlı, bilge”.

galacılı ‘qui parle (beaucoup?), bavard?’ (DAK, 257) “konuşan (çok), geveze, çok konuşan”; *gālācılı* ‘речистый, говорливый, болтливый’ (KS, 540) “konuşkan, geveze”.

glabdonlu ‘с оторочкой из галуна, мишурной тесьмы или кружева, с мишурным кружевным подзором’ (KS, 545) “dantelli, cicili bicili, kurdeleli”.

göllü ‘обильный озерами; озерный’ (KS, 550) “göllü, gölü olan”.

govdali ‘qui a un corps (fort), robuste’ (DAK, 261) “(güçlü) gövdeye sahip, güçlü, dayanıklı”; *gövdāli* ‘коренастый, кряжистый, крепкого телосложения’ (KS, 550) “yapılı, güçlü, adaleli, tuknaz”.

gunaşlı ‘solaire, de soleil’ (DAK, 264) “güneşli”; *günāşlı* ‘солнечный’ (KS, 557) “güneşli”.

haygulu ‘kederli, kaygılı, üzüntülü, endişeli’ (AB, 162); *hayğulu* ‘обеспокоенный, тревожный, озабоченный, удрученный’ (KS, 832) “kaygılı, endişeli”.

havāsli ‘увлеченный, устремленный, испытывающий интерес, заинтересованность, пристрастие’ (KS, 573) “hevesli, istekli”.

haybatlı ‘louable, digne d’éloge’ (DAK, 272) “övgüye değer, övülmeye değer”; *haybatlı* ‘şanlı, onurlu, övgüye değer’ (AB, 159); *haybatlı* ‘славный, прославленный, достославный, достопочтенный, почтенный’ (KS, 575) “heybetli, gösterişli, görkemli”.

hēcēbli ~ *hēcēpli* ~ *hacēpli* ‘pudique, honteux, modeste’ (DAK, 274) “edepli (sıkılğan), utangaç, alçakgönüllü (ılımlı)”; *hecepli* ~ *heçepli* ‘(< a. hicāb ‘стыд’) стыдливый, скромный, смиренный, воздержанный, целомудренный, добропорядочный, порядочный’ (KS, 581) “çekingen, utangaç, alçakgönüllü, saygın”.

hormatli ‘respectable, vénérable’ (DAK, 279) “saygın, saygıdeğer, önemli”; *hörmätli* ‘почтенный, уважаемый; благочестивый, добропорядочный, достопочтенный, достойный’ (KS, 594) “hürmetli, saygılı, onurlu”.

ipli ‘de fil, muni de fil’ (DAK, 294) “ipli”; *ipli* ‘веревочный, с веревкой, нитью’ (KS, 620) “ipli, halat ile”.

irinli ‘purulent’ (DAK, 294) “irinli”; *irinli* ‘гнойный, содержащий гной’ (KS, 621) “irinli, iltihaplı”.

isli ‘sentant (bon), odorant’ (DAK, 295) “(güzel) kokulu”; *isli* ‘имеющий запах, аромат, пахучий, душистый, благовонный, благоуханный, ароматный, ароматический’ (KS, 623) “kokulu, hoş kokulu, tatlı”.

işkilli ‘soupçonneux, méfiant, désespéré’ (DAK, 298) “umutsuz, güvensiz, şüpheli”; *işkilli* ‘işkilli, şüpheli, hileci’ (AB, 170); *işkilli* ‘имеющий сомнения; сомнительный’ (KS, 629) “şüpheli”.

itli ‘блудный, развратный’ (KS, 633) “savurgan, ahlaksız”.

kêrakli ‘nécessaire’ (DAK, 384) “gerekli”; *keräkli* ‘нужный, необходимый, надобный, должный’ (KS, 680) “gerekli”.

kermänli ‘городской, из города, горожанин, гражданин города’ (KS, 684) “şehirli”.

kirli ‘sale, taché’ (DAK, 395) “kirli, lekeli”; *kirli* ‘с грязью, грязный, испачканный, оскверненный’ (KS, 697) “kirli, pis”.

kiyinişli ‘wearing a dress, dressed’ (PT, 144) “giyimli, elbise giymiş”; *kiyinişli* ‘одетый, в облачении, наряде, уборе, наряженный’ (KS, 702) “giyimli, elbise giymiş”.

kokuslu ‘qui a une (large) poitrine’ (DAK, 404) “göğüslü, büyük göğsü olan”; *köküslü* ‘имеющий определенного вида грудь, грудастый; с вышитой грудью (о сорочке, рубахе)’ (KS, 723) “göğüslü, memeli; göğsü işlemeli (gömleğin ya da bluzun)”.

könlü (< *köñüllü*) ‘eine gewisse gesinnung habend’ (KW, 153) “gönüllü olarak”; *kongullu* ‘qui a un (certain) coeur ou une (certaine) disposition’ (DAK, 408)

“gönüllü”; *könüllü* ‘обладающий определенными чувствами, эмоциями, настроением, настроен, эмоциональным отношением’ (KS, 729) “gönüllü, duygulu, bazı duygulara sahip, , duygusal bir tutum”.

körklü ‘schön’ (KW, 154) “güzel”; *korklu* ‘beau’ (AC, 61) “güzel”; *korklu* ‘beautiful, sumptuous, ornate’ (PT, 124, 144) “güzel, görkemli, süslü”; *korklu* ‘beau’ (DAK, 415) “güzel, yakışıklı”; *körklü* ~ *körkli* ‘красивый, прекрасный, прелестный’ (KS, 737) “güzel”.

körümli ‘schön, stattlich’ (KW, 155) “güzel, gösterişli, çekici, cazip”; *korumlu* ‘beau, joli, imposant’ (DAK, 418) “yakışıklı, güzel, hoş, gösterişli”; *körümlü* ‘определенного вида, облика; видимый, зримый, видный, явный, очевидный, заметный, приметный’ (KS, 741) “görünürlük, belirgin, göze çarpan, açık, net”.

hamışlı ‘de roseau, de jonc; couvert de roseau’ (DAK, 446) “kamış kaplı, kamışlı”; *hamışlı* ‘камышеватый, поросший камышом, тростником’ (KS, 799) “kamışlı, içinde kamış olan yer”.

hanatlı ‘qui a des ailes, aile’ (DAK, 447) “kanatlı”; *hanatlı* ‘имеющий крылья, крылатый’ (KS, 801) “kanatlı, kanatları olan”.

haralı ‘qui a des taches noires, mêlé au noir’ (DAK, 450) “siyahlı, siyah ile karıştırılmış”; *haralı* ‘с черным, с чернотой, черноватый’ (KS, 808) “siyahlı, siyahımsı”.

haramgulu ‘obscur, sombre, ténébreux’ (DAK, 451) “karanlık”; *haramgulu* ~ *harangulu* ‘темный, мрачный’ (KS, 809) “karanlık, kasvetli”.

hargışlı ‘maudit’ (DAK, 453) “lanetli”; *hargışlı* ‘проклятый’ (KS, 812) “lanet, beddua”.

hatunlu ‘marié’ (DAK, 462) “evli”; *hatunlu* ‘имеющий жену, женатый’ (KS, 829) “eşi ile, evli”.

hayalı ‘rocheux’ (DAK, 464) “kayalı, kayalık”; *hayalı* ‘скалистый, утесистый’ (KS, 830) “kayalı, kayalıklı”.

hılıçlı ‘armé d’un glaive ou d’un sabre, celui qui porte le glaive ou le sabre’ (DAK, 472) “kılıçlı, silahlı”; *hılıçlı* ‘имеющий меч, саблю, вооруженный мечом, саблей’ (KS, 845) “kılıçlı”.

hıyınlı ‘tourmenté, torturé’ (DAK, 477) “sıkıntılı, acılı, kederli”; *hıyınlı* ‘преданный на муки, мучающийся, терзающийся, терпящий мучения, мучительный’ (KS, 858) “dertli, acılı”.

hodaylı ‘легкий, удобный, подходящий, легкодоступный’ (KS, 870) “kolayca, kullanılışlı, uygun, elverişli”.

horhulu ‘fearful, dreadful’ (PT, 109); *horhulu* ‘effrayant, affreux, horrible, épouvantable’ (DAK, 488) “korkunç, korkulu”; *horhulu* ‘страшный’ (KS, 878) “korkulu, korkunç”.

hulahlı ‘qui a des oreilles; muni d’anses’ (DAK, 496) “kulaklı”; *hulahlı* ‘имеющий ухо, ушко, петлю, ручку, с ушами, ушками, петлями, ручками и пр’ (KS, 895) “kulaklı”.

hutlu ‘счастливый, удачный, удачливый’ (KS, 904) “mutlu, şanslı”.

huvatlı ‘fort, puissant’ (AC, 58) “güçlü, kuvvetli”; *huvatlı* ‘strong, powerful’ (PT, 126) “güçlü, kuvvetli”; *huvatlı* ‘fort, puissant’ (DAK, 505) “güçlü, kuvvetli”; *huvatlı* ‘kuvvetli, güçlü’ (AB, 167); *huvatlı* ‘сильный, крепкий, мощный, могучий, могущественный’ (KS, 908) “güçlü, kuvvetli”.

kozlu ‘qui a (tels ou tels) yeux’ (DAK, 424) “gözlü”; *közlü* ‘имеющий глаз, глаза’ (KS, 751) “gözlü, göze sahip olma”.

küçlü ‘stark’ (KW, 157) “güçlü, kuvvetli”; *kuçlu* ‘fort’ (AC, 61) “güçlü, kuvvetli”; *kuçlu* ‘fort’ (DAK, 429) “güçlü, kuvvetli”; *kuçlu* ‘güçlü, kuvvetli’ (AB, 173); *küçlü* ‘сильный, крепкий, могучий, в силе’ (KS, 766) “güçlü, kuvvetli”.

küförlü ‘сквернословящий, хулительный, злоречивый, злословящий’ (KS, 768) “küförlü”.

oğlu ‘muni de flèches’ (DAK, 571) “oklu”; *oğlu* ‘стрелок, стрелец’ (KS, 1047) “okçu”.

otlu ‘fiery, blazing’ (PT, 109); *otlu* ‘de feu, ardent, incandescent’ (DAK, 593) “ateşli, akkor halinde”; *otlu* ‘огненный, горящий, пылающий’ (KS, 1077) “ateşli, yakıcı”.

öçüşli ‘гневный, негодующий’ (KS, 1087) “kızgın, öfkeli”.

öçlü ‘гневливый, злобный, мстительный’ (KS, 1088) “kindar, kinci, öfkeli”.

ölümlüh ‘sterblich’ (KW, 183) “ölümlü”; *ölümlük* ‘mortalité’ (AC, 65) ‘ölüm, ölüm oranı’; *ölümlü* ‘смертный, смертельный, заслуживающий смерти, смертного наказания, смертной казни’ (KS, 1097) “ölümlü”.

pağılli ‘jaloux, envieux’ (DAK, 606) “kıskanç, çekemeyen”; *pağılli* ~ *pağıllu* ‘завистливый, ревнивый, ревностный, ревнитель’ (KS, 1113) “kıskanç, kıskanan”.

palaçlı ‘celu qui possède un palais ou des palais, qui habite le palais’ (DAK, 607) “saraylı, sarayda yaşayan”; *palaçlı* ‘дворцовый, дворецкий, придворный’ (KS, 1115) “saraylı, saray mensubu”.

pambaslı ‘médit, calomnie?’ (DAK, 607) “iftira”; *pambaslı* ‘хулительный’ (KS, 1116) “ayıplı, günahlı”.

paylı ‘имеющий долю, часть, участь’ (KS, 1127) “paylı, paya sahip”.

performalı ‘с парфюмом, снадобицей для духов, с ладанкой’ (KS, 1131) “parfümlü”.

plodlu ‘с плодом, приплодом, плодовитый’ (KS, 1145) “meyveli, verimli”.

sezikliḥli ‘наделенный чувствами’ (KS, 1265) “sezgili, duygulu”.

sövünçlü ‘erfreut’ (KW, 224) “sevinçli”; *sovunçlu* ‘joyeux’ (AC, 70) “sevinçli”; *sovunçlu* ‘gai, joyeux’ (DAK, 694) “neşeli, sevinçli”; *sövünçlü* ~ *süvünçlü* ‘радостный, радующий’ (KS, 1303) “neşeli, sevinçli”.

sozlu ‘celui qui a les mots, doué des mots’ (DAK, 698) “kelimeli, sözlü”; *sözlü* ~ *sözli* ‘наделенный речью, владеющий языком, слогом, речистый, красноречивый; держащий речь, вестник; болтливый, говорливый;

словесный, речевой, вербальный’ (KS, 1309) “sözlü, konuşmaya dayalı, konuşkan, söz sahibi”.

suçlu ‘виновный’ (DPY, 406) “suçlu”; *suçlu* ‘виновный, виновник, обвиняемый’ (KS, 1325) “suçlu”.

suḥlançlı ‘digne d’être convoité, désirable’ (DAK, 710) “arzu edilebilir, istenilir”; *suḥlançlı* ‘желаемый, желательный, желанный, вожаемый, привлекательный, благоприемлемый, благоприятный, благожелательный’ (KS, 1328) “istenen, arzu edilen”.

sungulu ‘lancier’ (DAK, 711) “mızraklı süvari, mızraklı binici”; *süngülü* ‘копейник, копеечник, пикинер’ (KS, 1337) “mızraklı, süngülü”.

suratlı ‘celui qui a la face ou le visage’ (DAK, 713) “suratlı, yüzü olan”; *sürätli* [1339] ‘имеющий определенный облик, вид, образ’ (KS, 1339) “belirli bir şekle, görüntüye sahip, suretli”.

şağawatlı ‘şefkatli’ (AB, 193); *şağavatlı* ~ *şahavatlı* ‘милосердный, милостивый, великодушный, снисходительный, жалостливый, сострадательный, полный сочувствия, щедрый на милость’ (KS, 1345) “merhametli, şevkatli, bağışlayıcı”.

şaharlı ‘Townsmen’ (PT, 109); *şähärli* ‘горожанин, мещанин, житель города, местечка’ (KS, 1350) “şehirli”.

şohratlı ‘célèbre, magnifique’ (DAK, 725) “şöhretli, ünlü, muhteşem”; *şöhrätli* ~ *şögrätli* ‘прославленный, славный, знаменитый, торжественный, великолепный, пышный’ (KS, 1358) “ünlü, şöhretli, görkemli”.

şukurlu ‘minnettarlı’ (AB, 193); *şükürlü* ‘благодарный’ (KS, 1361) “minnettar, müteşekkir”.

taglı ‘montagneux’ (DAK, 730) “dağlık”; *taglı* ‘гористый, горный’ (KS, 1367) “dağlı, dağlık”.

tahimli ‘savoureux, doux, délicieux, délicat’ (DAK, 730) “tadı güzel, tatlı, lezzetli”; *tahimli* ~ *tagimli* ‘вкусный, смачный, приятный, ароматный, благовонный, ароматический’ (KS, 1368) “lezzetli, hoş kokulu, meyveli, hoş”.

tahtalı ‘досчатый, устланный досками, из досок’ (KS, 1370) “tahtalı, tahtalarla kaplı”.

tahtlı ‘(n. *taht* ‘трон, престол; подошва, подметка’) ювел. с подложками для розеток’ (KS, 1370) “tahtlı”.

tamaşalı ‘superbe’ (AC, 72) “muhteşem, müthiş”; *tamaşalı* ‘étonnant, surprenent, merveilleux, admirable; jaté dans l’extase?’ (DAK, 733) “olağanüstü, şaşırtıcı, harikulade, hayranlığa değer”; *tamaşalı* ‘дивный, чудный, удивительный, диковинный, изумительный, восхитительный, замечательный’ (KS, 1375) “harika, inanılmaz, aşırı gösterişli”.

taplıçkalı ‘с табличками, пластинками, пластинчатый’ (KS, 1385) “tabelalı, işaretli, levhalı”.

tarbiyatlı ‘naturel’ (DAK, 738) “doğal, natürel”; *tarbiyatlı* ‘природный, естественный, имеющий определенную природу, натуру, естество, сущность’ (KS, 1389) “doğal, belirli bir doğaya sahip, terbiyeli”.

tarçalı ‘armé de bouclier’ (DAK, 738) “silahlı, kalkan ile donatılmış”; *tarçalı* ‘имеющий щит, вооруженный щитом’ (KS, 1389) “kalkanlı”.

taşlı ‘pierreux’ (DAK, 741) “taşlı”; *taşlı* ‘с камнем, с камнями, каменистый’ (KS, 1397) “taşlı”.

tatlı ‘süss’ (KW, 237) “tatlı”; *tatıglı* ‘schmackhaft’ (KW, 237) “lezzetli”; *tatlı* ‘doux, sucré, savoureux’ (DAK, 742) “tatlı, yumuşak, lezzetli”; *tatlı* ‘güzel, hoş’ (AB, 195); *tatlı* ‘сладкий, вкусный, приятный, добрый, хороший, благой’ (KS, 1399) “tatlı, lezzetli, hoş, nazik, iyi”.

tadbirli ‘prévoyant, prudent, raisonable’ (DAK, 727) “öngörüşlü, tedbirli, sağduyulu”; *tadbirli* ‘смышленный, расторопный, изобретательный, рассудительный, осмотнительный; объяснимый, мотивированный, обоснованный’ (KS, 1404) “tedbirli, ihtiyatlı, düşünceli”.

temyanlı ‘с фимиамом, фимиамный, благоухающий фимиамом, благоуханный’ (KS, 1412) “güzel kokulu buhur, tütsülü, parfümlü”.

tâşvîşli ‘обеспокоенный, беспокоящийся, встревоженный, огорченный, расстроенный, озабоченный’ (KS, 1406) “kaygılı, endişeli, üzgün”.

tîşli ‘celui qui possède les dents’ (DAK, 763) “dişli”; *tîşli* ‘имеющий зубы, зубья, зубцы, зубастый’ (KS, 1449) “dişli, dişi olan”.

tiyişli ‘convenable, propre’ (DAK, 764) “uygun, elverişli”; *tiişli* ‘gerekli’ (AB, 196); *tiyişli* ‘приличный, пристойный, надлежащий, должный, достойный, годный, пригодный’ (KS, 1453) “gerekli, değer”.

uçhunlu ‘étincelant, scintillant, de feu’ (DAK, 798) “parlak, parıldayan, kıvılcım saçan, alevli”; *uçhunlu* ‘с искрами, искрящийся, брызжущий искрами’ (KS, 1541) “kıvılcımlı”.

uşançlı ‘joyeux’ (DAK, 817) “neşeli, sevinçli”; *uşançlı* ‘приветливый, ласковый’ (KS, 1454) “nazik, hassas”.

uyatlı ‘пристыженный, посрамленный’ (DPY, 409) “utanmış, utangaç”; *uyatlı* ‘honteux, confus’ (DAK, 819) “utanmış, utangaç; karışık, anlaşılmaz, bulanık”; *uyatlı ~uyatlı* ‘постыдный, позорный’ (KS, 1568) “utanç verici”.

vzroklu ‘зоркий’ (DAK, 835) “keskin bakışlı”; *vzroklu* ‘doué de la vue’ (KS, 1617) “görme yetenekli”.

zağallı ‘taché, souillé’ (DAK, 838) “leke, kir, pislik”; *zağallı* ‘запятнанный, поврежденный, испорченный, опороченный, порочный’ (KS, 1758) “lekeli, hasarlı, tahrip, geçersiz, bozuk”.

zianlı ‘понесший убыток’ (DPY, 392) “zarara uğramış”; *ziyanlı* ‘1. имеющий убытки, урон, ущерб, утрату и пр.; 2. зловередный, злополучный, пагубный’ (KS, 1783) “1. hasarlı, kayıplı; 2. kötü niyetli, uğursuz, talihsiz”.

znaklı ‘celui qui a un signe, significatif, important, qui se distingue, remarquable’ (DAK, 852) “işaretli, açıklayıcı, belirtili, önemli, dikkate değer”; *znaklı* ‘имеющий знак’ (KS, 1788) “işaretli, belirtili”.

zorlu ‘fort, puissant’ (DAK, 853) “güçlü, kuvvetli, nüfuzlu”; *zorlu* ‘kuvvetli, güçlü’ (AB, 215); *zorlu* ‘силач, герой, рыцарь’ (KS, 1790) “kuvvetli, kahraman”.

b. Aitlik bildiren isimler yapar:

Adırnalı ‘житель Адрианаполя’ (DPY, 383) “Edirneli, Edirne’de İkamet eden”;
ädirnäli ~ ädirnalı ~ edirnäli ‘выходец из Эдирне, Адрианополя’ (KS, 195)
 “Edirneli, Edirne’den gelen”.

Ağęsandriyalı ‘житель Александрии, выходец из Александрии;
 александрийский’ (KS, 42) “İskenderiyeli, İskenderiye’nin yerlisi”.

Ağkermänli ‘аккерманец, житель или уроженец Аккермана’ (KS, 62) “Akkerman’ın yerlisi”.

Bağdatlı ‘багдадец, житель, уроженец Багдада, выходец из Багдада’ (KS, 203)
 “Bağdatlı, Bağdat’ın yerlisi”.

Bayburtlu ‘байбуртец, житель или уроженец Байбурта’ (KS, 240) “Bayburtlu, Bayburt’un yerlisi”.

Erzingänli ~ Erzingänli ~ Erzingänli ‘эрзингянский, из Эрзингяна’ (KS, 499)
 “Erzincanlı”.

Gargarlı ‘выходец из города либо местности Гаргар или Каркар’ (KS, 537)
 “Karkar yerlisi”.

Gibroslu ‘житель Кипра, киприот, киприянин’ (KS, 543) “Kıbrıslı, Kıbrıs’ta oturan”.

Hıntistanlı ‘житель Индии, индеец, индус’ (KS, 588) “Hindistanlı, Hindu”.

Halatalı ‘житель или уроженец Галаты, выходец из Галаты’ (KS, 795) “Galatalı, Galatanın yerlisi”.

Һaysarlı ‘житель или уроженец Кайсери, кесариец, кесарийский’ (KS, 836)
 “Kayserili, Kayseri’de ikamet eden”.

Ҷотинли ‘житель котина’ (DPY, 412) “Kotin’de ikamet eden”; *Ҳотинли ~ Ҳотинли*
 ‘житель или уроженец Хотина, выходец из Хотина, хотинец’ (KS, 881)
 “Hotinli, Hotin’in yerlisi”.

Kafalı ‘житель кафы’ (DPY, 396) “Kefe’de ikamet eden”; *käfäli ~ gäfäli* ‘житель
 или уроженец Кафы, выходец из Кафы, кафиец’ (KS, 663) “Kefe şehrinin yerlisi”.

Kilili ‘килиец, житель или уроженец Килии, выходец из Килии’ (KS, 691)
“Kilia’nın yerlisi, Kilia’da ikamet eden”.

Kiyovlu ‘киевлянин’ (KS, 702) “Kievli, Kiev’de ikamet eden”.

Közlövlü ‘евпаториец, житель или уроженец Евпатории, выходец из Евпатории’
(KS, 751) “Evpatorya’nın yerlisi, Evpatorya’dan gelen”.

Lehli ‘поляк; польский’ (KS, 918) “Polonyalı”.

Lublinli ‘выходец, приезжий из Люблина, люблинец’ (KS, 929) “Lublinli,
Lublin’de ikamet eden”.

Luckalı ‘житель Луцка или выходец из Луцка’ (KS, 929) “Lutsklı, Lutsk’de ikamet
eden”.

Mısırlı ‘египтянин, обитатель или выходец из Египта’ (KS, 978) “Mısırlı, Mısır’ın
yerlisi”.

Mukşalı ‘житель или уроженец Мукши, выходец из Мукши’ (KS, 986) “Mukshi’de
ikamet eden”.

Multanlı ‘валах, обитатель Валахии’ (KS, 987) “Eflaklı, Eflak’ta ikamet eden”.

Olağlı ‘итель или уроженец Молдавии, выходец из Молдавии, молдаванин’ (KS,
1051) “Moldovalı, Moldova’da ikamet eden”.

Olıkalı ~ *Olukalı* ‘олучанин, олычанин, житель или уроженец Олыки’ (KS, 1053)
“Olyka’da ikamet eden, Olykalı”.

Orhiyovlu ~ *Orheyli* ~ *Erhiyovlu* ‘житель или уроженец Оргеева, выходец из
Оргеева’ (KS, 1063) “Orhei yerlisi, Orhei’de oturan”.

Ostrohlu ‘житель или уроженец Острога, выходец из Острога’ (KS, 1074)
“Ostrohlu, Ostroh’ta ikamet eden”.

Ötäyagalı ‘заречный, из Заречья’ (KS, 1102) “Öteyakalı”.

Rımalı ‘римлянин; римский’ (KS, 1199) “Romalı”.

Satanovlu ‘житель Сатанова, выходец из Сатанова’ (KS, 1245) “Satanov’da ikamet
eden, Satanovlu”.

Sisli ‘(арм. Մի + -li) житель или уроженец города Сис’ (KS, 1272) “Sis şehrinde ikamet eden”.

Skalalı ‘житель или уроженец Скалы, выходец из Скалы’ (KS, 1282) “Skala’da ikamet eden, Skala yerlisi”.

Stimbollu ~ Sdimbollu ~ Stambollu ~ Sdambollu ‘стамбулец, житель или уроженец Стамбула’ (KS, 1319) “İstanbullu, İstanbul’da ikamet eden”.

Tarnopolalı ‘житель или уроженец Тернополя, выходец из Тернополя’ (KS, 1391) “Ternopilli, Ternopil’de ikamet eden”.

Takatlı ~ Tokatlı ‘житель токата’ (DPY, 406) “Tokat’ta ikamet eden”; *Toĥatlı* ‘токатец, житель или уроженец Токата, выходец из Токата’ (KS, 1473) “Tokat’ta ikamet eden, Tokat yerlisi”.

c. Durum bildiren isimler yapar:

denli ‘в размерили в объемчегу’ (KS, 423) “kadar, denli, miktarında”.

kusançlı ‘désire vivement, convoité’ (DAK, 434) “arzulu, istekli, tutkulu”; *küsânçlı* ‘вожделенный, желанный’ (KS, 774) “arzulu, istekli, tutkulu”.

sezikli ‘?’ (AC, 69); *sézikli* ‘celui qui hésite, qui circonspéct?’ (DAK, 675) “temkinli, tereddütlü”; *sezikli* ‘наделенный чувствами, чувствующий’ (KS, 1264) “duygulu, hisli”.

talaşlı; talaşlı iş ‘causa contenciosa’ (AC, 72) “çekişmeli dava, tartışmalı”; *talaşlı* ‘спорный, сварливый, бранный, связанный со ссорой’ (KS, 1372) “kavgalı, tartışmalı, kavga ile ilişkili”.

d. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki elli iki kelimedede +IX ekinin birleşik isimlere eklenip sıfat ya da hayvan adı türetme fonksiyonu tespit edilmiştir:

ĥarabaşlı ‘qui a la tête noire = moine’ (DAK, 449) “karabaşlı=keşiş”.

açközli ‘жадный, ненасытный, алчный, прожорливый, обжорливый’ (KS, 27) “açgözlü, hırslı”.

ağırayaĥlı ‘беременная, в тяжести’ (KS, 44) “hamile”.

altıkünçlü ‘шестигранный’ (KS, 85) “altı köşeli”.

altıhanatlı ‘шестикрылый’ (KS, 85) “altı kanatlı”.

Altunsözlü ‘Златослов, Хризолог’ (KS, 88) “Hrizolog”.

altunsuvlu ~ altınsuvlu ~ altınsovlu ‘золочёный, позолоченный’ (KS, 88) “yaldızlı, altın yaldızlı”.

atayaḡlı ‘однокопытный, букв. коненогие, с конскими копытами’ (KS, 165) “bütün tırnaklı, atın toynakları”.

avlaḡtırnaḡlı ‘имеющий широкие, расширенные когти, ногти, с широкими, расширенными когтями, ногтями’ (KS, 174) “geniş bir şekilde uzun pençeli, tırnaklı”.

bekaḡızlı ‘ротастый, устнатый, языкастый, строптивый, упрямый’ (KS, 249) “sivri dilli, inatçı”.

birboylu ‘самосущный, единоличный, одинокий, уединившийся, уединенный, монах, отшельник, затворник’ (KS, 275) “kendi kendine var olan Tanrı, tek, yalnız, emekli olmuş, gözlerden uzak, keşiş”.

birmüñüzlü ‘единорогий’ (KS, 280) “tek boynuzlu, tek boynuzlu at”.

birsაḡışlı ‘единомыслящий, единомысленный, единомушный, единомышленник’ (KS, 280) “hem fikir, aynı fikirde olan”.

çataltırnaḡlı ‘с раздвоенными копытами, парнокопытный’ (KS, 372) “çatal tırnaklı”.

çerayaḡlı ‘(арм. ‘четыре’ + кыпч. аyaḡlı ‘имеющий ноги’) четвероногий’ (KS, 377) “dört ayaklı”.

dörtayaḡlı ~ törtayaḡlı ‘четвероногий’ (KS, 441) “dört ayaklı”.

dörtgüllü ~ dörtgüldü ‘четырёхугольный, четырёхконечный’ (KS, 441) “dört köşeli, dört noktalı”.

dörtköşäli ‘четырёхугольный’ (KS, 441) “dört köşeli”.

dörtkünli ‘четырёхдневный’ (KS, 441) “dört adet”.

dörtşıfatlı ‘четырёхсторонний, четвероликий’ (KS, 441) “dörtgen”.

egriağızlı ‘криворотый, кривоустый’ (KS, 472).

egritırnaḥlı ‘кивокогтистый’ (KS; 472) “eğri tırnaklı”.

ekiayaḥlı ‘двуногий’ (KS, 474) “iki ayaklı”.

ekicanlı ‘беременная’ (KS, 475) “hamile”.

ekifikirli ‘с двоящимися мыслями, колеблющийся, неуверенный, сомневающийся’ (KS, 475) “tereddütlü, kararsız, belirsiz”.

ekiköñüllü, ekiköñlü, ekiküñüllü ‘с двоящимися чувствами, колеблющийся, неуверенный, нерешительный, сомневающийся’ (KS, 475) “değişken duyu yapısına sahip, kararsız, şüpheli”.

ekisağışlı ‘двумысленный, разногласный, раскольный’ (KS, 476).

ekiyanlı ‘двусторонний; двулезый, обоюдоострый’ (KS, 476) “iki yönlü, çift yönlü”.

ekiyüzlü ‘имеющий два лица, две лицевых стороны, лицевой с обеих сторон, двусторонний, двуликий, двуличный, лицемерный’ (KS, 476) “ikiyüzlü, riyakâr”.

ellibaşlı ‘пятидесятник, командир пятидесятка’ (KS, 484) “ellili yaşlarında komutan?”.

inçkätırnaḥlı ‘имеющий тонкие ногти или когти’ (KS, 615) “ince (zayıf) tırnak ve pençeleri olan”.

ititırnaḥlı ‘острокогтистый, имеющий острые копыта или когти’ (KS, 632) “keskin toynak ve pençeli”.

keñtırnaḥlı ‘имеющий широкие когти, ногти, с широкими когтями, ногтями’ (KS, 678) “geniş tırnaklı, geniş pençeleri olan”.

köpayahlı ‘многоногий, имеющий много ног’ (KS, 731) “çok ayaklı, çok ayaklılar”.

köpyazıḥlı ‘многогрешный’ (KS, 732) “günahkâr”.

hışhaayaahlı ‘коротконигий’ (KS, 854) “kısa bacaklı, bacaksız”.

hışhaesli ‘недальновидный, кроткий, скромный, незлобивый, смиренный, покорный, безобидный, безответный, безропотный’ (KS, 854) “dar görüşlü, mütevazı, alçak gönüllü, uysal, itaatkâr”.

hızılbaşlı ‘выходец из Персии’ (KS, 862) “İran’ın yerlisi”.

otuzuşlı ‘молодой человек, букв. Тридцатилетний’ (KS, 1079) “delikanlı, otuz yıllık”.

Ötäyağalı ‘заречный, из Заречья’ (KS, 1102) “Öteyakalı”.

teriyahlı ‘биол. коженогий’ (KS, 1428).

tiribaşlı ‘бойкий, расторопный, исполненный живости, деятельный, оборотистый, шустрый, энергичный’ (KS, 1445) “çevik, canlılık dolu, enerjik, becerikli, aktif”.

tırmavuçıayaahlı ‘зоол. грабленогий’ (KS, 1460) “grablenogy?”.

tırmavuçıtırnaahlı ‘зоол. граблекогтистый, имеющий граблевидные когти’ (KS, 1460) “pençeli grablekogtistiy?”.

toğrutırnaahlı ‘зоол. прямокогтистый’ (KS, 1470) “pryamokogtisty?”.

tomruvayaahlı ‘зоол. однокопытный, непарнокопытный’ (KS, 1480) “toynaklı”.

tuvartırnaahlı ‘зоол. парнокопытный’ (KS, 1516) “çatal tırnaklı”.

uzunağıllı ‘долготерпеливый’ (KS, 1572) “sabırlı, çilekeş”.

uzunbiçişli ‘имеющий длинную форму, длиннотелый’ (KS, 1572) “uzun bir şekle sahip, uzun gövdeli”.

uzunesli ‘долготерпеливый, многотерпеливый’ (KS, 1572) “sabırlı, çilekeş”.

uzunömürlü ‘имеющий долгую жизнь, долгожительствоющий, долгоденствуующий’ (KS, 1573) “uzun ömürlü”.

uzuntırnaahlı ‘имеющий длинные когти’ (KS, 1573) “uzun tırnaklı”.

3.1.24. +IXk

(Brockelmann 1954: 121; Räsänen 1957: 105; Gabain 1988: 44; Erdal 1991: 121; Hamilton 1998: 255; Tekin 2000: 85; Taş 2009: 54; Eraslan 2012: 100; Küçük 2015: 206)

Eski Türkçeden itibaren somut ve soyut isimler ve sıfatlar türeten en işlek eklerden biridir.

Bu ek Orhon Türkçesinde *bäglük* ‘bey olmaya layık, bey olacak olan’; *eşilik* ‘hanım olmaya layık, hanım olacak olan’ < *eşi ‘hanım, soylu kadın’; *özlük* ‘şahsi, kişiye ait’; *adgırlık* ‘aygır olacak, aygır olabilecek’; *bugralık* ‘buğra olacak, buğra olabilecek’ (Tekin 2000: 85) kelimelerinde görülmektedir. Uygur Türkçesinde de *ağılık* ‘hazine’ < *ağı* ‘mal’; *borluk* ‘üzüm bağı’ < *bor* ‘şarap’; *kınlık* ‘hapishane’ < *kın* ‘ceza, eziyet’; *suvluk* ‘su kabı’ < *suv* ‘su’; *yimişlik* ‘meyvelik’ < *yimiş* ‘meyve’ gibi pek çok kelimeye tanıklanmıştır (Eraslan 2012: 100).

Türkçenin tarihî seyri içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +IXk isimden isim yapma ekiyle ve altı farklı işlevde türetilmiş 653 kelime tespit edilmiştir. İncelenen ekler içerisinde en fazla +IXk ekiyle yabancı kökenli sözcüklerden isim türetildiği belirlenmiştir. Ayrıca +sXz yokluk sıfatı türetme ekli kelimelere eklendiği de görülmektedir.

Ek ünlüsü ses uyumuna bağlı olarak, yuvarlak ünlülü kelimelerde +luk / +lük şeklinde kullanılmaktadır.

İşleklik sırasına göre ekin işlevleri:

a. Soyut isimler türetir:

acämilik ~ *acämiliḡ* ‘необразованность, необученность, неопытность, безграмотность, невежественность, юродство’ (KS, 35) “deneyimsizlik, eğitimsizlik, cehalet”.

açıhlıh ‘а́чıklık, а́чık yer’ (AB, 133); *açıhlıh* ‘1. открытость, ясность, очевидность, откровенность, искренность, дерзновение; 2. ясность, ясная погода, ве́дро’ (KS, 25) “1. а́чıklık, netlik, samimiyet, güven; 2. berraklık, iyi hava”.

açlıh ‘hunger, famine, starvation shortage on provisions’ (PT, 113) “а́чlık”; *açlıh* ‘faim’ (DAK, 51) “а́чlık”; *açlıh* ‘голод, недостаток в пище, нужда в еде, голодание’ (KS, 28) “а́чlık, gıda eksikliği”.

adamlıh ‘nature humaine; humain’ (DAK, 52) “insan doğası, insan”; *adamlıh* ‘человечество, человеческая сущность, человечность’ (KS, 32) “insanlık, insan doğası”.

adämilik ~ *adämilih* ‘1. человеческая сущность, естество, человечность, особенности человеческой натуры; 2. мужское начало, половая, сексуальная сущность мужчины, мужество’ (KS, 34) “1. insanlık, insan doğası; 2. erkeksi, cinsel, erkeklerin cinsel niteliği”.

ağalıh ‘?’ (AB, 133); *ağalıh* ‘старшинство, владычество, влaстительство, влaстелинство, господство, правительство, круг и положение влaстителей, правителей’ (KS, 41) “kıdem, hâkimiyet, egemenlik”.

ağırl(i)h ‘pesanteur’ (AC, 43) “а́ğırlık”; *ağırlık* ‘тяжесть’ (DPY, 383) “а́ğırlık, hantallık”; *ağırlıh* ‘асı’ (AB, 134); *ağırlıh* ‘тяжесть, тягость, тягота, трудность, затруднение, стеснение, теснота, обременительность, притеснение’ (KS, 45) “а́ğırlık, yük, zorluk, baskı”.

ağçalıh ‘an aqcha worth’ (PT, 154); *ağçalıh* ‘на определенное количество грошей’ (KS, 56) “belirli bir sayıda para”.

ağıllıh ‘разумность, мудрость, рассудительность’ (KS, 59) “zeka, akıl, basiret”.

ağılsızlıh ‘безумство, безрассудство, безрассудность, глупость’ (KS, 60) “akılsızlık, aptallık, çılgınlık”.

alçaalıh ‘низкость, низменность, низость, подлость; унижение, уничижение, униженность’ (KS, 69) “ova, alçaklık, şerefsizlik, aşağılama”.

alpavudluh ~ *alpavutluh* ‘дворянство, знать, дворяне, шляхтичи, вельможи, аристократия’ (KS, 84) “soyluluk, asillik, aristokratlık”.

analh ‘maternité’ (DAK, 66) “analık”; *analih* ‘материнство, материнская опека; материнское наследство, материзна, наследство от матери’ (KS, 92) “annelik; anneden geçen”.

anaraglıh ‘блудная жизнь, распутство, бражничество, похабство, своеволие, безмерность, неумеренность, беспутство, невоздержность, развращение, непотребство, сладострастие, бесстыдство, сластолюбие, непристойность, нескромность, нецеломудрие, порочность, стыдодаяние, блудодаяние, распутная жизнь) распутство, беспутство, непотребство, распутная жизнь’ (KS, 92) “savurgan yaşam, hovardalık, şehvet, yolsuzluk”.

anmeglıh ‘невинность, невиновность, безвинность, безгрешность’ (KS, 103) “masumiyet, günahsızlık”.

arilik ‘chose sacrée, relique’ (DAK, 72) “kutsallık, saflık, kalıntı”; *arilik* ‘temizlik, sadelik’ (AB, 138); *arilik* ‘святость, праведность, целомудренность, чистота; святыня, святилище (храм, церковь), убежище, прибежище; реликвия, святыня, священный предмет (венец)’ (KS, 129) “kutsallık, saflık, doğruluk; kutsal (tapınak, kilise), kutsal emanet”.

artıhsılıh ‘излишество, чрезмерность, неумеренность, злоупотребление, излишек, лишнее, из ряда вон выходящее деяние, распутничество, распутство, проступок, преступление, прегрешение, произвол’ (KS, 140) “aşırılık, kötüye kullanım, fazlalık”.

artarlıh ~ *artarlık* ‘праведность, справедливость, верность, истинность, честность’ (KS, 138) “dürüstlük, doğruluk, bağlılık”.

artıhlıh ‘restes, déchet, chose superflue’ (DAK, 76) “artıklık, kalıntı, atık, gereksiz”; *artıhlıh* ‘излишек, избыток, излишество, превосходство, чрезмерность, крайность’ (KS, 139) “fazlalık, aşırılık, üstünlük”.

aruvlıh ‘reinheit’ (KW, 41) “temizlik, saflık”; *aruvluh* ‘propreté, pureté’ (DAK, 77) “temizlik, saflık”; *aruvluh* ‘чистота, незапятнанность, целомудрие, праведность, безгрешность, святость, святыня’ (KS, 144) “temizlik, saflık, beyazlık, dürüstlük”.

arivsuzluk ~ *arivsuzluḡ* ‘impropreté, souillure’ (DAK, 77) “kirlilik, pislik”; *arivsuzluḡ* ‘pislik, kirlilik’ (AB, 138); *arivsuzluḡ* ~ *arivsuzluk* ~ *arivsuzluḡ* ‘нечистота, неопрятность, грязь, скверна, скверность, мерзость, несправедность, грешность, нечистоты’ (KS, 145) “pislik, kötülük, adaletsizlik, günahkârlık”.

arzanilik ‘достойность, достодолжность, пристойность, приличность, годность’ (KS, 145) “değerlilik, yerindelik, uygunluk”.

atalıḡ ‘paternel’ (DAK, 85) “babalık”; *atalıḡ* ‘babalık’ (AB, 140); *atalıḡ* ‘отцовство, положение и обязанности отца; отечество, родина’ (KS, 164) “babalık, üvey baba”.

ärçälliḡ ~ *arçalliḡ* ‘нечестивость, порочность, беспутность, безнравственность, зломысленность, злобность, коварность’ (KS, 197) “ahlaksızlık, huysuzluk, inatçılık, aksilik”.

ävälliḡ ‘первенство, первичность’ (KS, 198) “öncelik, şampiyonluk, üstünlük”.

bahaliḡ ‘dearness, dearth; Teuerung (rise in prices)’ (PT, 154) “pahalılık”; *bahaliḡ* ‘ценность; дороговизна’ (KS, 206) “değer, pahalılık”.

bahatırliḡ ‘геройство, доблесть, храбрость, богатырское деяние, подвиг’ (KS, 206) “kahramanlık, yiğitlik, yüreklilik”.

barabarlıḡ ‘1. celui qui est ensemble; égal.; 2. liaison, unité’ (DAK, 111) “1. beraberlik, eşitlik; 2. birleşme, bağlantı; birlik”; *barabarlıḡ* ‘единство, согласие; соглашение; одинаковость, равенство, тождество’ (KS, 218) “beraberlik, birlik, uyum, anlaşma, benzerlik”.

barışlıḡ ‘reconciliation, peace’ (PT, 132) “uzlaşma, barış”; *barışlıḡ* ‘réconciliation, trêve, paix’ (DAK, 113) “barış, uzlaşma, ateşkes”; *barışlıḡ* ‘мир, примирение, мировое соглашение’ (KS, 222) “dünyada barış, uzlaşma, dostane anlaşma”.

bërklik ~ *bërkliḡ* ~ *bërlık* ~ *bëklik* ‘1. force, vigueur; 2. forteresse, fortifications’ (DAK, 129) “1. güç, kuvvet; 2. kale, berkitme, güçlendirme”; *berklik* ‘сила, мощь, крепость, прочность, твердость, подтверждение, действенность,

правомочность, пребывание в силе' (KS, 260) "sağlamlık, güçlülük, kuvvetlilik".

biniatlılığ 'affermissement, constance' (DAK, 149) "tutarlılık, dayanıklılık"; *binyatlılığ* 'твердость, прочность, надежность, достоверность; предназначенный для утверждения, подтверждения, обоснования, закрепления, удостоверения; удостоверение, утверждение, подтверждение, резолюция, виза' (KS, 297) "sertlik, güvenilirlik, benimsenmesine yönelik, onaylanmış, dayanıklılık".

damahlık 'avidité, soif, immodération' (DAK, 205) "açgözlülük, susuzluk, ölçsüzlük, aşırılık"; *damahlık* 'açgözlülük' (AB, 152); *damâhlik* ~ *damâğlik* ~ *tamâhlik* ~ *tamahliğ* ~ *tamağlık* 'стяжательство, корысть, алчность, корыстолюбие' (KS, 413) "hırs, açgözlülük, bencillik".

délilik 'folie, stupidité' (DAK, 208) "delilik, aptallık"; *delilik* ~ *deliliğ* 'глупость, дурость, безумие, сумасшествие, дурачество, повреждение ума' (KS, 422) "delilik, akılsızlık, çılgınlık".

dinsizlik 'dinsizlik, imansızlık' (AB, 153); *dinsizlik* 'неверие, безбожие' (KS, 428) "dinsizlik, inançsızlık".

dostluğ ~ *dosluğ* 'дружба, приятельские отношения, приятель' (KS, 439) "dostluk".

doyumluğ 'booty' (PT, 113); *doyumluğ* ~ *doyumluk* '1. насыщение, сытость, пресыщение; 2. награбленное имущество, добыча, трофеи' (KS, 440) "1. doyma, tokluk; 2. ganimet, gelir, çalıntı mallar.

duşmanlığ 'вражда, враждебность, неприязнь, злоба, недоброжелательность' (KS, 446) "düşmanlık".

eksiklik 'mangel' (KW, 86) "eksiklik, kıtlık"; *eksiklik* 'manque' (AC, 52) "eksiklik"; *eksiklik* 'причинить зло' (DPY, 391) "eksiklik"; *eksiklik* 'manque, défaut, disette' (DAK, 233) "eksiklik, yokluk, kıtlık, kusur"; *eksiklik* 'eksiklik' (AB, 154); *eksiklik* ~ *eksikliğ* 'недостаток, недостача, нехватка, изъян, недочет, пробел, дефект, брак, порок, несовершенство, умаление, убыток, нужда' (KS, 478) "eksiklik, kıtlık, yetersizlik".

erınçaklık ‘paresse’ (DAK, 240) “tembellik, uyuşukluk”; *erınçäklik* ‘лень, леность, нерадение, нерадивость, нерачительность’ (KS, 495) “tembellik”.

erk’lilh ~ *erklilh* ‘pouvoir, liberté, choix libre?’ (DAK, 241) “iktidar, saygınlık, özgürlük, bağımsızlık”; *erklik* ~ *erklih* ‘свобода, воля, независимость, безопасность’ (KS, 496) “özgürlük, irade, bağımsızlık”.

esiriklik ‘ivresse’ (AC, 53) “sarhoşluk”; *esiriklik* ‘опьянение, пьянство’ (KS, 502) “sarhoşluk”.

faşirlik ~ *faşirlih* ‘бедность, нищета’ (KS, 517) “yoksulluk, fakirlik”.

farahlik ~ *farahlh* [250] ‘joie, sécurité’ (DAK, 250) “sevinç, güvenlik, selamet”; *farahlik* ‘sevinç’ (AB, 157); *färählik* ~ *färählih* ~ *färählih* ‘радость, восторг, ликование, веселие, утешение, утеха, блаженство’ (KS, 522) “neşe, sevinç, mutluluk, rahatlık”.

friştälih ‘ангельство, статус и функции ангела’ (KS, 531) “meleklik, meleğin özelliklerine sahip olma”.

hnazantlih ~ *hnazandlih* ‘покорность, повиновение, послушание’ (KS, 589) “uysal, itaatkar, boyun eğen”.

hnazantsızlih ~ *hnazantlıhsız* ‘непокорность, непослушность, еповиновение, непочтительность, невежливость’ (KS, 589) “itaatsizlik, saygısızlık, terbiyesizlik”.

hokeparclih ~ *hokiparclih* ‘опекунство, функции опекуна, уход, ухаживание’ (KS, 589) “vasilik, koruyuculuk”.

hospodarlih ‘хозяйственность, рачительность, рвение, старание, усердие в хозяйственных делах’ (KS, 592) “tutumluluk, gayret, çaba, çalışkanlık”.

hormatsizlik ‘impudence, impudeur, ignomie’ (DAK, 280) “hürmetsizlik, saygısızlık, utanmazlık”; *hörmätsizlik* ‘бесчестность, бесчестье, непочтительность, неуважительность, оскорбительность, оскорбление’ (KS, 594) “saygısızlık, onursuzluk”.

huzurluḥ ‘volupté’ (DAK, 283) “zevk, keyif”; *huzurluḥ* ~ *huzurluḥ* ‘роскошь, нега, блаженство, безмятежность, благодушие, покой, спокойствие, великолепие’ (KS, 600) “mutluluk, dinginlik”.

ilgärilik ‘первенство, первенствующее положение, преимущество, успех’ (KS, 610) “öncelik, şampiyonluk, avantaj, başarı”.

imşahlıḥ ‘мягкость, деликатность, ласковость, кротость’ (KS, 612) “yumuşaklık, uysallık, incelik”.

inamlıḥ ~ *inâmlık* ‘вера, верность, надежность, уверенность, доверие’ (KS, 613) “güvenilirlik, sadakat, inanç”.

işkillik ‘сомнение, сомнительность’ (KS, 629) “şüphe, kararsızlık”.

ḥardaşlıḥ ‘kardeşlik’ (AB, 162); *ḥardaşlıḥ* ‘братство, братские отношения; братство, объединение, союз’ (KS, 811) “kardeşlik”.

ḥastalıḥ ‘maladie’ (DAK, 459) “hastalık”; *ḥastalıḥ* ‘hastalık, rahatsızlık’ (AB, 162); *ḥastalıḥ* ‘болезнь, хворь, недуг, немочь, слабость, бессилие, чахлость’ (KS, 825) “hastalık, rahatsızlık”.

ḥayinlıḥ ‘effervescence, troubles, rébellion, révolte’ (DAK, 465) “kaynama, galeyan, huzursuzluk, isyan, başkaldırı”; *ḥayinlıḥ* ~ *ḥayillıḥ* ‘отступничество, изменничество, предательство, коварство’ (KS, 834) “döneklik, ihanet, aldatma”.

ḥayırsızlıḥ ‘inutilité’ (DAK, 465) “yararsızlık, işe yaramazlık”; *ḥayırsızlıḥ* ‘нечестивость, непорядочность, зломысленность, злодейство’ (KS, 834) “hayırsızlık, kötülük, sahtekârlık”.

ḥoşuldaşlıḥ ‘1. union par couple.; 2. conjugation?’ (DAK, 489) “1. birlik; 2. uyumluluk, tutarlılık”; *ḥoşuldaşlıḥ* ‘сочетаемость, согласованность’ (KS, 880) “uyumluluk, tutarlılık”.

könülük ~ *könülik* ‘gerechtigkeît’ (KW, 152) “doğruluk”; *konuluk* ‘la vérité’ (AC, 61) “doğruluk, gerçeklik”; *könülük* ‘истина; справедливость’ (DPY, 398) “hakikat, gerçek; adalet”; *konuluk* ‘vérité, justice, équité’ (DAK, 409) “doğruluk, gerçeklik, dürüstlük, adalet”; *konuluk* ‘gerçek, doğruluk, adalet’ (AB, 172);

könülük ~ könülüh ~ konilik ‘правда, истина, правдивость, истинность, верность, достоверность, справедливость, правота’ (KS, 727) “doğruluk, gerçeklik, güvenilirlik”.

könüsüzlük ~ könüsüzlüh ‘несправедливость, неправедность, неправосудность, незаконность’ (KS, 729) “haksızlık, adaletsizlik”.

körklük ~ körklüh ‘красота, прелесть’ (KS, 738) “güzellik, çekicilik”.

korkluluk ‘beauté’ (AC, 61) “güzellik”; *korkluluğ* ‘beauté’ (DAK, 416) “güzellik”; *körklülüh ~ körklülük* ‘красивость, красивый вид, красота, великолепие, прелестность’ (KS, 738) “güzel görünüm, güzellik, görkem, ihtişam”.

kunluk ‘se rapportant à un (donné) nombre de jours’ (DAK, 433) “günlük”; *künlük* ‘период в определенное число дней’ (KS, 773) “günlük”.

miskinlik ‘pauvreté, misère’ (DAK, 526) “yoksulluk, zavallılık”; *miskinlik* ‘zavallılık, fakirlik, yoksulluk’ (AB, 180); *miskinlik* ‘нищета, убогость, бедность, нужда, несостоятельность, скудность, убогость, убожество’ (KS, 975) “yoksulluk, eskilik, kıtlık”.

muḥanatlıḥ ‘низость, подлость, мерзость, отвратительность’ (KS, 986) “alçaklık, aşağılık, iğrençlik”.

muḥkâmlıḥ ‘крепость, прочность, мощь’ (KS, 987) “güçlülük, dayanıklılık”.

murdarlıḥ ‘impureté, fait impur (au point de vue du rituel), lâcheté’ (DAK, 533) “kirlilik, yüreksizlik, korkaklık”; *murdarlıḥ* ‘мерзость, гнусность, зараза’ (KS, 989) “iğrençlik”.

muştuluḥ ‘prix, pourboire (donné pour une bone nouvelle)’ (KS, 535) “fiyat, bahşış (iyi bir haber için)”; *muştuluḥ* ‘(n. muşto) вознаграждение за радостную весть, подарок на радость, радостный дар’ (KS, 991) “müjde verene verilen hediye”.

namlıḥ ‘humidité’ (DAK, 540) “nem, yaşlık”; *nämlıḥ* ‘влага, влажность, сырость, мокрость, мокрота’ (KS, 1007) “nem, rutubet”.

oḥşaşlıḥ ‘ressemblance’ (DAK, 572) “benzerlik”; *oḥşaşlıḥ* ‘подобие, сходство, похожесть, сообразие’ (KS, 1049) “benzerlik”.

orozsuzluḡ ‘неудача, несчастье’ (KS, 1066) “başarısızlık, mutsuzluk”.

sıtarasızluḡ ‘несчастье, неудача, неблагополучие’ (KS, 1281) “talihsizlik, şanssızlık”.

şaytanluḡ ‘malice diabolique, affaires ou tours du satan’ (DAK, 722) “şeytanlık”;
şaytanluḡ ‘бесовство, дьявольщина’ (KS, 1349) “şeytanlık”.

tengrilik ‘divinité; divin’ (DAK, 748) “tanrısallık, olağanüstü yetkin”; *teḡrilik* ~
teḡriliḡ ‘божество, бог’ (KS, 1419) “tanrılık, ilah”.

b. Meslek ve uğraş ismi yapar:

aḡpaşluḡ ‘священничество, епископство, сан и обязанности священника, епископа, иерея, настоятеля, смотрителя, игумена, владыки’ (KS, 62) “rahiplik, piskoposluk”.

antiçkänluḡ ‘должность, положение, статус присяжного’ (KS, 109) “yeminli tercüman, noter tasdikli”.

aḡaşnortluḡ ‘положение, должность архиерея, образ жизни духовного пастыря’ (KS, 123) “piskopos pozisyonu, ruhani liderlik”.

aḡak‘elliḡ ~ *aḡak‘elluḡ* ‘апостольство, апостольское призвание, предназначение, служение, посланничество, миссия и полномочия посланника’ (KS, 123) “havarilik, apostolik mesleḡi”.

babashluḡ ‘сан, положение, обязанности, достоинство священника, священнический сан, священничество’ (KS, 199) “rahiplik, papazlık, itibar, haysiyet, onur”.

baḡçaçılıḡ ‘садовничество, садоводство’ (KS, 208) “bahçecilik, bahçe işleri”.

baḡuçılıḡ ‘присмотр, надзор, уход’ (KS, 209) “(bakıcılık, denetim, gözetim”.

bezirgânlik ‘купеческое дело, торговля, коммерция’ (KS, 264) “tüccarlık, ticaretle uğraşan”.

caduluḡ ‘колдовство, чародейство, волшебство, волхвование, магия, знахарство’ (KS, 451) “büyücülük, büyü, sihir, sihirbazlık”.

çerüvçilik ~ çerüvçülük ~ çörüvçülüh ‘военное дело, военная служба, военные действия, военная кампания, брань, воинство’ (KS, 380) “savaş, askerlik”.

çizmaçılıh ‘сапожное дело, сапожничество, чеботарство’ (KS, 397) “ayakkabıcılık”.

erespoḥanlıh ~ erespoḥanlıh ‘должность, положение, обязанности старосты’ (KS, 493) “papazlık, liderlik, başkanlık”.

eşiklik ‘плата за дежурство в дверях при сборе налогов’ (DPY, 392) “vergi toplamak için kapıda görev alan görevli”; *eşikçilik* ‘должность привратника, придверника, ключаря’ (KS, 507) “bekçilik, kapıcılık, zangoç”.

etikçilik ‘сапожничество, сапоженное ремесло, чеботарство, башмачничество’ (KS, 509) “ayakkabıcılık”.

hajrabadlıh ‘патриаршество, архиерейство, должность, положение патриарха, архиерея’ (KS, 562) “patriklik, piskoposluk”.

hapeğalıh ‘монашество, иночество, чернецтво’ (KS, 567) “keşişlik, manastır hayatı”.

işçilik ‘положение, функции работника’ (KS, 626) “işçilik, işçi pozisyonu”.

kahanalıh ~ kahanajlıh ~ kağanalıh ‘сан, положение, должность, обязанности священника, священничество; сонм, собор, собрание священников, священники, духовенство’ (KS, 649) “rahiplik, rahiplerin sorumlulukları”.

karozluh ‘проповедывание, проповедь’ (KS, 657) “vaaz verme işi”.

ḡağanlıh ~ Kahanlıh ~ Kahanalıh ‘Каганлык, Империя, преимущественно Византийская’ (KS, 791) “özellikle Bizans için kağanlık, imparatorluk”.

ḡaravaşlıh ‘положение служанки, невольницы, рабыни’ (KS, 810) “hizmetçilik, kölelik”.

ḡulluḡ ‘knechtschaft’ (KW, 203) “kulluk, kölelik”; *ḡuluḡ ~ ḡulluḡ* ‘esclavage, service’ (AC, 57) “kölelik, hizmet”; *ḡuluḡ ~ ḡulluḡ* ‘служба’ (DPY, 412) “kulluk, hizmet”; *ḡuluḡ* ‘service’ (PT, 145) “hizmet”; *ḡuluḡ* ‘hizmet, vazife, görev’ (AB, 166); *ḡuluḡ* ‘служба, служение, услужение, заслуга’ (KS, 896) “hizmet,

liyakat”; *hulluḥ* ‘положение подданного, слуги, невольника, раба, рабство’ (KS, 896) “kulluk, hizmetçi, köle”.

miḡbaṣlīḥ ‘тысяченачальник, начальник над тысячей, командир отряда в тысячу человек, тысячник, тысяцкий, полковник, домостроитель, домоправитель, эконо́м’ (KS, 974) “binbaşılık, komutanlık”.

oḡurluḥ ‘кража, ворованный’ (DPY, 401) “hırsızlık, çalıntı”; *oḡurluḥ* ‘vol, volerie’ (DAK, 567) “hırsızlık”; *oḡruluḥ* ‘кража, хищение, похищение, расхищение, воровство’ (KS, 1039) “hırsızlık, zimmete para geçirme”; *oḡurluḥ* ‘кража, хищение, похищение, расхищение, воровство; украденный, ворованный, краденный, похищенный, объявленный украденным, похищенным’ (KS, 1041) “hırsızlık, zimmete para geçirme”.

с. Özel isimlere gelerek, siyasî, felsefî, dinî düşünüş ve inanışı ve o inanışa bağlılığı bildiren isimler türetir (Korkmaz 2003: 56):

cuhutluḥ ~ *cuhudluḥ* ‘иудейство, еврейство, иудейский, еврейский народ’ (KS, 463) “Yahudilik, Yahudi halkı”.

cuvutluḥ ~ *cuvhutluḥ* ‘еврейство, Иудея’ (KS, 465) “Yahudi, Musevi”.

ermenilik ‘Arménie; les Arméniens’ (DAK, 241) “Ermenistan, Ermenilik”; *ermenilik* ‘собир. армянство, армяне’ (KS, 498) “Ermenilik”.

gurqçılıḥ ‘идолопоклонничество, кумиропоклонничество, кумирослужение, языничество’ (KS, 556) “putperestlik”.

kestanlik ~ *krisdanlik* ‘Hristiyanlık’ (AB, 175); *k’risdânlik* ~ *krisdânlik* ~ *k’ristânlik* ~ *kestânlik* ‘христианство, христианская вера, христианский мир, христиане’ (KS, 755) “Hristiyanlık, Hristiyan inancına sahip olma”.

Orusluḥ ‘*геогр.* Русь Киевская, Галицкая, Червонная, Приднепровская, Русь-Украина, Русское Воеводство’ (KS, 1070) “coğrafya /Rus Eyaletleri, Kiev Rus, Galicia’ya ait, Rus-Ukrayna”.

ç. Eşya, araç ve gereç ismi ve somut isim yapar:

açhıçlıh ‘предназначенный для изготовления ключа, ключей, застёжки’ (KS, 28) “anahtarlık”.

biçänlik ‘сенокос, луг, сенокосные угодья’ (KS, 266) “çayır, otlak”.

borlalıh ‘vigne, vignoble’ (DAK, 159) “üzüm bağı, bağlık”; *borlalıh* ‘виноградник’ (KS, 316) “üzüm bağı”.

buzluh ‘скопление льдов, льды, ледник, заледенение, оледенение, оледене лость’ (KS, 347) “buz birikimi, buzluk”.

kölmäklik [724] ‘материал на рубаху, рубашку, сорочку’ (KS, 724) “göMLEKlik, gömlek malzemesi”.

d. Renk isimlerine gelir:

aḥlḥ ‘blancheur, blanc’ (DAK, 59) “beyazlık, beyaz”; *aḥlḥ* ~ *aḥlık* ‘белый цвет, белизна, беловатость’ (KS, 62) “beyazlık”.

köklüh ‘синева, синюшность, сплошное поражение ссадинами, синяками’ (KS, 722) “mavilik, morarma”.

ḥaralḥ ‘чернота, темнота, тьма, мрачность, сумрачность, смуглость; нечто черное’ (KS, 808) “karalık, siyahlık, koyuluk”.

ḥızılıh ‘краснота, алость, багровость, румянность’ (KS, 862) “kızarıklık, kızılık”.

e. Yiyecek ismi yapar:

aşlıh ‘blé, grain’ (DAK, 81) “buğday, tahıl”; *aşlıh* ‘зерно, зерновой хлеб, хлеб в зерне, хлеб на ниве, в поле, на корню, в снопах, хлеба, колосовые растения (пшеница, полба, ячмень, рожь, просо, пшено), злаки’ (KS, 159) “ekmeklik, tahıl bitkileri, hububat, tahıl (buğday, arpa, çavdar, darı)”.

3.1.25. +mA

(Clauson 1972: 765; Gabain 1988: 95; Naciemoğlu, 1992: 248; Üstüner 2003: 237; Ercilasun 2008: 35-56; İpek 2009: 1204)

ma / me, Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi sahalarında çok sık kullanılmış bir pekiştirme enklitiğidir.

Batı Türkçesinde pek rastlanmayan bu edat “da / de” anlamında Karahanlı sahasında çok kullanılmıştır (Hacıemioğlu, 1992: 248).

Reşit Rahmeti Arat *ma/me*’nin ‘dahi, da, de, ve’ anlamına geldiğini (1979: 307, 308) Üstüner ise *ma* ve *ok* edatlarının pekiştirme işlevi taşıdığını ve zaman içinde bunların ekleştiğini belirtmiştir. (Üstüner 2003: 237).

Gabain, *ymä* (nadiren de:) *mä/ma*’yi ‘yine, ve, da’ anlamı katan, aynı türden olmayan vasıflıkları ayıran, kuvvetlendirme fonksiyonuna sahip bir son çekim edatı olarak tanımlamıştır: *män ymä* ‘ben de’; *ançulayu+ma* ‘tam öyle’ (1988: 95, 105).

Clauson etimoloji sözlüğünde *ma/me* enklitiğinin *yéme*’nin kısaltmış şekli olabileceğini ve birkaç fonksiyonu olduğunu ifade etmiştir. Birinci fonksiyonu ‘ve’ ya da ‘de, da’ anlamına gelen bağımsız bir kelime olmasıdır. İkinci fonksiyonu, önceki kelimeyi pekiştirmesidir. Üçüncü fonksiyonu da ‘ne’ veya ‘kim’ gibi soru zamirlerine eklenerek belirsizlik anlamı katmasıdır (1972: 765).

Pekiştirme enklitiklerinin özellikleri ve Türk dili tarihindeki yeri üzerine yapılmış en detaylı çalışma Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’un “*La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi*” adlı makalesidir. Bu makaleye göre (2008: 44-52):

1. Pekiştirme enklitikleri kelime türü ayırt etmez; her türdeki kelimeden sonra gelebilir.

Adlardan sonra: **mA:** *iki zülfi ma genç özre yılan tig* ‘iki zülfü de hazine üstünde yılan gibi’ (HŞ 871; Hacıeminoğlu 1984: 231).

Sıfatlardan sonra. **mA:** E. Uy. *kayuma orunta* ‘her yerde’ (Gabain 1988: 105), *neçeme* ‘ne kadar’ (DLT III 38).

Zarflardan sonra: **mA:** *ançulayu+ma* ‘tam öyle’ (Gabain 1988: 105), *neçe me kiçig erse bolur ulug* ‘ne kadar küçük olsa da (yeri) büyük olur’ (KB 1814), *bu kün me kim edgü atansa kişi* ‘bugün de kimler iyilik ile şöhret kazanmışlarsa’ (KB 253).

Zamirlerden sonra: **mA:** *meniñ bu özüm me bu yañlıg turur* ‘benim de tabiatım bunun gibidir’ (KB, 735).

Fiillerden sonra: **mA:** *kılumaz ma şükriñ saña men bire* ‘bunlardan bir tekinin şükürünü bile ben sana eda edemem’ (KB 392; Arat: 1947: 53, 1974: 38).

Edatlardan sonra: **mA**: *yana ma* (KB 1088), *takı ma* (KB 966).

2. Pekiştirme enklitiklerinin işlevi tek kelimeyle sınırlı değildir; kelime gruplarını ve cümleyi de kapsayabilir. Bilindiği gibi yapım eklerinin işlevi tek kelimeyle sınırlıdır. Tek bir kelimeye veya tek bir kelime haline gelmiş bir birleşik kelimeye eklenerek yeni kelimeler meydana getirir. Çekim ekleri ise sadece tek kelimeyi değil, çok defa bir kelime grubunu da başka bir kelimeye veya kelime grubuna bağlar. Enklitiklerin alanı ise çekim eklerinden de geniştir; bütün bir cümleyi de kapsama alanı içine alabilir.

3. Pekiştirme enklitikleri ek sırası gözetmez; eklerden önce de sonra da gelebilir.

mA: *negükeme* ‘bir şeye karşı’ (Gabain 1988: 95), *neçeme* (Hacıeminoğlu 1984: 250-252).

4. Pekiştirme enklitikleri üst üste gelebilir.

ançulayuma (Temir 1946: 578-579, 584).

5. Pekiştirme enklitikleri +çA, +tI eşitlik ekleriyle ve *l*, *n*, *η*, *m* pekiştiricileriyle sıkça bir araya gelebilir.

E. Uy. *neçük* (< *neçe ok*) ‘nasıl’ (Gabain 1988: 105), *birtemleti*, *neçükleti*, *netegleti*, *körügleti* (Erdal 1991: 406-407), *neçe me* ‘ne kadar’ (KB, 326).

6. Pekiştirme enklitikleri birbirlerinin yerine kullanılabilirler.

ET. *negü* ~ *neme*, E. Uy. *ançulayu ma* ~ *ançulayu ok*, *neçeme* (KB, 326; OKTS, 194) ~ *neçük* (< *neçe ok*).

7. Pekiştirme enklitikleri dilin ses özelliklerine uymak zorunda değildir. En eski metinlerde kullanılan *ne*, *mA*, *mu* örneklerinde de görüldüğü gibi enklitiklerde bu özellikleri aramamak gerekir. Bu bakımdan enklitikler ünlemlere, yansımalara ve çocuk dili kelimelerine benzer.

8. Pekiştirme enklitikleri gramerleşmede rol oynar; ekleşip kalıplaşabilirler ve yeni kelimeler yapabilirler. Geç Uygur dönemine ait Oğuz Kağan Destanı’nda *neme* kelimesi “şey” anlamında kullanılmıştır; onun da kalıplaştığı söylenebilir. *Kimsene* / *kimesne* ve *nesne* örnekleri ise Batı Türkçesinde kalıplaşmıştır.

Ercilasun, bazı enklitiklerin üst üste gelerek, bazen de diğer eklerle birleşerek kelimeler oluşturduğunu; böylece etimolojik izahta kolaylık sağlandığını ifade etmiştir: E. Uy.

negü (<ne+gü), *neme* (<ne+me), *neçük* (<ne+çe ok), *yeme* (<ye+me), TT. *ne menem* (<ne+me+ne+m) (2008: 52).

Birol İpek de “*Divânü Lugâti’t-Türk’te Geçen Enklitik Edatları*” adlı makalesinde Divan’daki pekiştirme enklitiklerini değerlendirmiştir. Makaleye göre *mA* enklitiği DLT’de madde başına alınmamış ancak pekiştirme edatı olan “ne” sözcüğünden sonra pekiştirme göreviyle kullanılmıştır. Besim Atalay da dipnotta ‘*me* kendisinden önceki *ne* ile birleşerek Doğu Türkçesinde ve Azerbaycan’da *nemene* şeklinde kullanılmaktadır’ açıklamasını yapmıştır. DLT’de pekiştirme enklitiklerinin hepsi (*ma* / *me* hariç) madde başında verilmiş diğer sözcüklerden farklılıkları örneklerle gösterilmiştir (2009: 1199-1212).

Ne me edgü kişi ol (O, ne iyi adamdır. “Başkası da böyledir”)

Ne me yawuz nenğ ol bu (Bu ne kadar kötü şeydir) (DLT: C. III: s. 214).

Türkçenin tarihî seyri içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +*mA* pekiştirme enklitiğinin kalıplaşmasıyla oluşmuş tek örnek *neme* kelimesidir:

neme ‘indefinites nomen: irgendetwas’ (KW, 171) “belirsiz isim: şey, her şey”; *nema* ‘chose’ (AC, 63) “şey, hiçbir şey”; *nemā* ~ *neme* ‘нечто, что-то, что-нибудь, что-либо’ (KS, 1012) “herhangi bir şey”.

3.1.26. +mAç

(Eren 1999: 113; Tietze 2002: 620)

Meslek adı yapan işlek olmayan bir ektir. Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, +*mAç* ekiyle türetilmiş tek örnek *tilmaç* kelimesidir ve kelime meslek adı olarak geçmektedir:

tolmaç, tilmaç ‘dolmetscher’ (KW, 248) “tercüman”; *tilmaçl(i)h* ‘officed’interpréte’ (AC, 75) “tercüman”; *tlmaçlıh* ‘office, duty of an interpreter, dragoman’ (PT, 107) “tercümanlık, çevirmenlik”; *tilmaç* ~ *tlmaç* ‘толмач, переводчик’ (KS, 1455) “tercüman, çevirmen”.

3.1.27. +mAk

(Brockelmann 1954: 126; Erdal 1991: 110; Nalbant 2008: 99; Ganiyev 2013: 82)

İşlek olmayan ve az sayıda örneği olan isimden isim yapma ekidir.

Türkolojide bu ekin etimolojisi tartışmalı bir konudur. Ekin fiilden isim yapma eki olduğunu düşünenler de vardır:

E. V. Sevortyan ve V. Bang’a göre; *-mak* eki, *-ma* ekinden gelmiştir. Ramstedt, *-m* ve *-ak* ekleriyle oluştuğunu düşünmüştür. N. A. Baskakov, *-m*, *-ma* ve *-mag* eklerini denk olarak ele alır. A. N. Kononov’a göre; *-ma* + *-ga* unsurlarından oluşmuş bir birleşik ektir (Ganiyev 2013: 82).

DLT’de sınırlı sayıda örnekte görülen *+mAk* eki, giysi adları türetmede kullanılmıştır (Nalbant 2008: 99): *başmak* ‘Oğuzlar ve Kıpçaklarda ayakkabı’ (DLT 2014: 578); *kemek*³⁵ ‘pamuktan yapılan, nakışlı ve şeritli bir kumaş’ (DLT 2014: 702).

Divan’da *+mek* ekiyle türetilmiş fakat yukarıdaki anlamından farklı bir semantik özellik taşıyan ve sıfat olarak kullanılan *kekmek* ‘işlerin pişirdiği ve çekilen sıkıntıların katılaştırdığı (adam)’ < *kek* ‘mihnet’ (DLT 2014: 700) örneği de kayıtlıdır (Brockelmann 1954: 126; Erdal 1991: 110).

+mek eki, Türkçenin tarihî seyri içinde incelenen metinlerde iki farklı işlevde iki kelime tanıklanmıştır. İlk örnek ekin giysi adı türetme fonksiyonunda olup ikinci örnek ise ekin yiyecek adı türetme fonksiyonundadır:

başmaḥ ‘schuh’ (KW, 52) ‘ayakkabı’; *başmaḥ* ‘башмак, ботинок, туфель’ (KS, 237) ‘ayakkabı, çizme’.

etmek ~ *ötmek* ‘brot’ (KW, 96) ‘ekmek’; *otmak* ‘pain’ (AC, 66) ‘ekmek’; *otmaḥ* ‘bread’ (PT, 154, 155) ‘ekmek’; *otmak* ‘pain’ (DAK, 594) ‘ekmek’; *otmak* ‘ekmek’ (AB, 185); *ötmäk* ~ *ötmäḥ* ‘хлеб; пропитание, средства на воспитание’ (KS, 1102) ‘ekmek’.

3.1.28. +mAn

(Erdal 1991: 73-74; Tekin 2000: 84; Korkmaz 2003: 58-59; Nalbant 2008: 88)

+mAn eki Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılan fakat işlek olmayan bir ektir.

³⁵ Marcel Erdal kelimedeki ekin belirgin olduğunu ifade etmiş ve kelimenin köküne değinmemiştir (1991: 110).

Eski Türkçe dönemi eserlerinde nadir kullanılan, hem isimlere hem de sıfatlara eklenerek benzerlik ifade eden bir ektir (Erdal 1991: 73).

+*mAn* eki Orhun Türkçesinde küçültme sıfatları türetmiştir: *ataman* ‘yüksek, baş (unvan)’; *ataman tarkan* ‘yüksek bir unvan’ (BK G 14) < *ata* ‘baba’ (Tekin 2000: 84).

Uygur Türkçesi dönemine ait eserlerde bu ekle türetilmiş *kölmän* ‘pond’ (Erdal 1991: 73) “gölet”; *kökmän* ‘mavimsi’ (EUTG, 583) kelimeleri bulunmaktadır.

Karahanlı Türkçesi eserlerinden DLT’de bu ekle türetilmiş dört kelime tespit edildi: *kekmen* ‘işlerin pişirdiği ve çekilen sıkıntıların katılaştırdığı (adam)’ (DLT 2014: 700); *közmen* ‘közde pişirilen ekmek’ (DLT 2014: 744); *Türkmen* ‘Oğuzlar ve Oğuzların dışında kalan göçebelerden Karluklar’ (DLT 2014: 911); *yasıman* ‘(su boşaltırken) kır kır eden testi’ (DLT 2014: 957).

+*mAn* eki günümüz Türkçesinde de eklendiği sığara aşırılık anlamı katan, sıfatlardan kişileri niteleyen sıfatlar türeten ve işlek olmayan sınırlı sayıda sözcük türeten bir ektir: *akman*, *ataman* ‘eski Rus kazaklarına verilen ad’, *delişmen*, *dızman* ‘iri yapılı’, *evcimen*, *gökmen*, *karaman*, *kocaman*, *kodaman*, *kölemen*, *kösemen*, *küçümen* (< *küçük-men*), *toraman* ‘tombul, genç irisi’, *yalman* ‘eğik, sarp, dik’. Kalıplaşma yoluyla oluşmuş *Dikmen* ve *Karaman* yer adlarında da aynı ek vardır. Ayrıca *uzman* ve *egemen* bu ekle yapılmış yeni sözcüklerdir (Korkmaz 2003: 58-59).

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bu ekle türetilmiş tek örnek *Türkmen* kelimesidir.

türkmän ‘түркмен’ (KS, 1525) “Türkmen”.

3.1.29. +*mİş*

(Räsänen 1957: 137; Eren 1999: 11; Eraslan 2012: 178)

Yalnızca *altmış* ve *yetmiş* sayılarında bulunan, sayı adı türeten ve işlek olmayan bir ektir.

Hasan Eren *altmış* ve *yetmiş* kelimelerini izah ederken, ekin etimolojik yapısı hakkında da detaylı bilgi vermiştir. Eren’e göre “*altmış* ve *yetmiş*’in on (10) sayı adıyla yapılmış adları (*altı on*, *yedi on*) eski diyalektlerde kullanılmaz; ancak Sibiryâ diyalektlerinde

ve Sarı Uygurcada *altmış* yerine *altı on* adı geçer. Buna karşılık *seksen* ve *doksan*'ın *on*'la yapılmış biçimleri (*sekiz on* > *seksen*, *dokuz on* > *doksan*) eski ve yeni diyalektlerde ortak olarak kullanılır. Bu verilere göre *altmış* ve *yetmiş* adının *-mış* ekiyle yapılmış bir türev olmadığı, *altı* (ve *yeti*) ve *mİş* sözlerinin birleşmesi sonunda oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu birleşik adın ikinci bölümünde geçen *mİş* sözünün *seksen* (< *sekiz on*) ve *doksan* (< *tokuz on*) sayı adlarında kullanılan *on gibi* '10' değerini bildirdiği açıktır. Buna karşılık Ural dillerinin bir kolunda "10" olarak kullanılan *mıs* sözü bulunmaktadır. Bu söz Macarca *harminc* (< *xarm-misz* < Mac. *harm* / *három* '3' + *mis* '10') '30' adında saklanmıştır. Dolayısıyla yalnız *altmış* ve *yetmiş* sayı adlarında kalan ve Ural dillerinin ancak bir kolunda kullanılan *mış* (*mıs*) '10' sözünün üçüncü bir dilden alıntı olduğu anlaşılmaktadır (1999: 11)."

Clauson'a göre de *+mİş* eki *altmış*, *yetmiş* sayılarına gelen alışılmadık bir son ektir (1972: 130; 891).

Eski Türkçeden itibaren tanık olunan ve asıl sayı ismi yapma fonksiyonu gösteren *+mİş* eki, *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de sadece *altmış* ve *yetmiş* kelimelerinde görülmektedir:

altmış 'sechzig' (KW, 36) "altmış"; *altmış* ~ *alt'mış* 'soixante' (DAK, 86) "altmış";
altmış ~ *altımış* ~ *altmış* 'шестьдесят' (KS, 86) "altmış".

yemiş 'soixante-dix' (DAK, 337) "yetmiş"; *yemiş* 'семьдесят' (KS, 1705) "yetmiş".

3.1.30. +n¹

(Räsänen 1957: 107; Hamilton 1998: 257; Korkmaz 2003: 60; Serebrennikov 2011: 98; Eraslan 2012: 100)

In / *+Un* ekini almış olan adlar, ekle kaynaşmış olarak geldiklerinden, ekin işlevi kesin olarak belirlenememektedir. Ancak, bu ekle kurulmuş sıfatların anlam yapısına bakarak, *+In* / *+Un*'un pekiştirme görevinde sıfat türeten bir küçültme eki ya da organ adları türeten isimden isim yapma eki olduğu söylenebilir (Räsänen 1957: 107; Hamilton 1998: 257; Korkmaz 2003: 60). Zeynep Korkmaz'a göre bu ek, sıfat türetme fonksiyonundayken vurgulu bir ektir (2003: 60).

Çağdaş Türk yazı dillerinde küçültme anlamı sıfatlar türeten *+n* ekinin pek çok durumda küçültme anlamı kaybolmuştur (Serebrennikov 2011: 98): *uzun* [*< uz* “uzaklık” *+un*]; *yağrın*, *yakın*, *yeğın*, *serin*, *çetin* (Korkmaz 2003: 60).

Yapılan tarihî taramalarda ekin sadece organ adı türetme fonksiyonunda sözcükler türettiği tespit edilmiştir.

Codex Cumanicus’ta sadece *alın* ‘stirn’ (KW, 36) “alın”; *boyun* ~ *boyın* ‘hals’ (KW, 63) “boyun” gibi belirli organ adlarında bu ek tespit edilmiştir.

Codex Cumanicus’taki bu örnekler Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde de tanıklanmaktadır: *alın* (*< al* ‘ön’ *+ı+n*); *boyun* (*< boy* ‘boy’ *+u+n*) (EUTG, 100).

Bu kelimeler Eski Türkçe döneminden günümüze kadar varlığını sürdürmektedir.

Türkçenin tarihî seyri içinde incelenen Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve *Codex Cumanicus*’ta, işlek olmayan ve organ adı türetme fonksiyonuna sahip *+n* ekiyle türetilmiş örnekler *boyun* ve *yağrın* kelimeleridir:

boyun ~ *boyın* ‘hals’ (KW, 63) “boyun”; *boyun* ‘шея’ (DPY, 388); *boyun* ‘соу, nuque’ (DAK, 163) “boyun”; *boyun* ~ *boyn* ‘шея, выя, холка; горловина, горлышко; вход в подвал’ (KS, 323) “boyun, omuz”.

yağrın ‘заплечье, лопатки, спина’ (KS, 1621) “omuz, sırt”.

3.1.31. *+n*²

(Brockelmann 1954: 365; Çağatay 1943: 93; Korkmaz 1969: 18-20; Gabain 1988: 64; Karamanlioğlu 1994: 74; Tekin 2000: 117; Ergin 2002: 237; Korkmaz 2003: 25, 318; Chirli 2005: 118; Eraslan 2012: 154)

Bazı hâl ekleri zaman içinde çekim eki olarak canlılığını kaybetmiş, bazı kelimelerin bünyesinde kalıplaşma eğilimi göstererek yapım eki fonksiyonu kazanmışlardır. Vasıta ekinin kalıplaşmasıyla ilgili en detaylı çalışma Zeynep Korkmaz’a aittir. Korkmaz’a göre:

“Kelimeler arasında vasıta ve beraberlik ilgisi kuran *+n* eki Köktürkçe, Uygurca ve Karahanlı Türkçesinde sıkça kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde de devam ettikten sonra kaybolmuştur. Bu ek bir ismi, vasıta ve beraberlik ilgisi

ile bir fiile bağladığından, cümle içinde eklendiği isimle birlikte fiilin oluşundaki türlü şartları zamanı ve tarzı gösteren birer zarf görevi yüklenmiştir:

kalı bolsa elgiñ budunğa uzun

kamuğ edgülik kıl kılınçın sözün (KB, 39-230) “Eğer halkı idare edecek bir duruma gelirsen, işle ve sözle her vakit iyilik et!”

Bu durum, Türkçede, onun daha erkenden bir hal eki olarak kullanıldığı devir ve metinlerde bile, eklendiği kelimelerin bir kısmı ile, özellikle vasıta ilgisinin anlam kaymasına müsait olduğu kelimelerde, o kelime ile kaynaşarak kalıplaşmış türlü zarflar meydana getirmesine yol açmıştır. Hatta bir kısım örneklerde, ekin kalıplaşma evresini de aşarak bir yapım eki özelliği kazandığı görülmektedir (1969: 18)”.

Saadet Çağatay ‘*Uygurca ve Eski Osmanlıcada Instrumental +n*’ adlı makalesinde bu ekin Orta Türkçeden sonra erkenden kullanılıştan düşüp, bazı kelimelerde kalıplaşma eğilimi göstermesini, iyelik ekinen sonra gelen yükleme hâli +n’ye benzemesine bağlamaktadır (1943: 93).

Çağatay’ın bu düşüncesine Zeynep Korkmaz katılmakta ve bu sebebe, türlü alan ve metinlerde vasıta ve beraberlik münasebeti kurmak için başka ek ve edatların da kullanılmış olması ile, vasıta hâli eki +n’deki kalıplaşma eğilimin kuvvetli oluşunu da katmak gerektiğini belirtmiştir (1969: 19).

Vasıta hâl eki, Orhun Türkçesinde olduğu gibi Uygurcada da +n’dir, bağlayıcı ünlü ile +In, düzlük - yuvarlaklık uyumu ile +Un, n ağzında +An’dir.

Ek, tarihî dönemlere ait metinlerde ünlüyle biten isimlere doğrudan, ünsüzle biten isimlere ise bağlayıcı ünlü ile eklenmiştir.

Brockelmann da vasıta durum ekinin özellikle *yazın, kışın, ârkânın, ârtân, kündüzün, künün* gibi zaman anlamlı kelimelere eklenip kalıplaştığını, böylece kelimenin anlamını daha uzun süre korunduğunu, kelimenin anlamının kuvvetlendirildiğini ifade etmiştir (1954: 365).

Codex Cumanicus’ta vasıta durumu *bile, birle* edatlarıyla sağlanmıştır. Ekin eski şekli +n sadece birkaç kalıplaşmış sözcükte tanıklanmıştır. Memlûk - Kıpçak Türkçesinde de +n vasıta durum ekinin canlılığını koruyamadığı ve özellikle zaman anlamlı kelimelerde kalıplaşarak zaman zarfları türettiği tespit edilmiştir. Memlûk - Kıpçak Türkçesi eserlerinde

de vasıta durum ekinin yerini *bile, birle, bilen, birlen* edatları almıştır (Karamanlıoğlu 1994: 74; Toparlı 1992: 85; Chirli 2005: 118).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de vasıta durumu *bile* edatı ve *-bA, -lA* ekleriyle çekimlenmiştir. Bu dönem eserlerinde de ekin eski şekli *+n* sadece birkaç kalıplaşmış sözcükte tanıklanmıştır.

Eski Türkçeden itibaren dilin doğu ve batıdaki kollarında işlek bir biçimde kullanılmış olan *+In / +Un* eki, bugün Türkiye Türkçesinde artık yerini *yazın, kışın, güzün, ilkin, ansızın, gücün* gibi kalıplaşmış bazı zarflara bırakan ölü bir ek durumundadır. Bu ekin yerini bugün *ile* edatından ekleşmiş olan *+(y)lA* eki almıştır (Korkmaz 2003: 25).

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri esas alınarak yapılan tarihsel taramalarda vasıta hâli eki *+n*'nin kalıplaşmasıyla oluşmuş 5 farklı işlevde 11 kelime tespit edilmiştir.

İşleklik sırasına göre ekin işlevleri:

a. Mevsim ve zaman gösteren isimlerle birleşip kalıplaşarak zaman zarfları meydana getirmiştir. Zaman bildiren zarflarda anlamı kuvvetlendirmiştir. Bu işlevde 6 kelime tespit edilmiştir:

ansızın ‘plötzlich, unerwarteterweise’ (KW, 38) “aniden, beklenmedik”; *ansızım ~ anszım* ‘tout à coup, inopinément; subit’ (DAK, 68) “ansızın, aniden, beklenmedik bir şekilde”; *aşsızım ~ aşsızın ~ ansızım ~ ansızın* ‘неожиданно, негаданно, непредвиденно, вдруг, вмиг, внезапно; неожиданный, негаданный, непредвиденный, внезапный’ (KS, 104; 115) “aniden, beklenmedik şekilde, beklenmeyen, kazara”.

kunuzun ‘pendant le jour’ (AC, 61) “gün boyu”; *kunuzun* ‘all day long’ (PT, 127, 131, 142) “gün boyu, tüm gün boyunca”; *kunuzun* ‘bütün gün, gün boyu’ (AB, 174); *kündüzün* ‘днем, в дневную пору’ (KS, 773) “gündüzleyin; gün içinde”.

küzün ‘im herbst’ (KW, 160) “sonbaharda”; *küzün ~ küzin* ‘осенью, по осени’ (KS, 778) “sonbaharda, güz mevsiminde”.

hışın ‘зимой’ (KS, 856) “kışın”.

yarın ‘завтра’ (KS, 1658) “yarın”.

yayın ‘im sommer’ (KW, 110) “yazın, yaz mevsiminde”; *yazın* ‘летняя пора, в летнюю пору, летом’ (KS, 1676) “yaz aylarında, yazın”.

b. Durum zarfları meydana getirmiştir. Bu işlevde 2 kelime tespit edilmiştir:
akrın ‘langsam’ (KW, 39) “yavaş yavaş”; *ahırın* ‘потихоньку, медленно’ (KS, 61) “ağır ağır, yavaş”.

yayan ‘пешком’ (KS, 1673) “yürüyerek”.

c. Soru zarfı meydana getirmiştir. Bu işlevde 1 kelime tespit edilmiştir:
kaçan ~ *haçan* ‘wann’ (KW, 190) “ne zaman”; *haçan* ‘quand, lorsque’ (AC, 55) “ne zaman”; *kaçan* ‘когда’ (DPY, 411) “zaman, ne zaman”; *haçan* ‘when’ (PT, 115, 133, 152) “ne zaman”; *haçan* ‘quand, lorsque’ (DAK, 784) “ne zaman, ne zaman ki”; *haçan* ‘ne zaman, -dığı zaman’ (AB, 160); *haçan* ‘когда’ (KS, 784) “ne zaman”.

d. Edat olan bir sözcüğe eklenip kalıplaşarak zaman zarfı meydana getirmiştir. Bu işlevde 1 kelime tespit edilmiştir:
deyin ‘bis’ (KW, 82) “değin, dek; kadar”; *diyin* ‘jusqu’á’ (AC, 49) “kadar”; *diyin* ‘bis’ (PT, 287) “değin, dek, kadar”; *diyin* ‘dek, kadar, ...e kadar’ (AB, 153); *diyin* ‘последлог до, по, вплоть до, до самого’ (KS, 430) “edat, kadar”.

e. Alıntı bir sözcüğe eklenip aynı anlamlı sözcük türetmiştir:
kalқан ‘schild’ (KW, 191) “kalkan”; *halқан* ‘bouclier’ (DAK, 445) “kalkan, koruyucu”; *halқан* ‘щит’ (KS, 797) “kalkan”.

3.1.32. +nç / +nçX

(Räsänen 1957: 82; Clauson 1972: Xi; Gabain 2003: 75; Hamilton 1998: 258; Tekin 2000: 84, 131; Korkmaz 2003: 61, 391; Erdal 2004: 222-223; Nalbant 2008: 175-178; Karaağaç 2012: 269; Eraslan 2012: 188-189)

Asıl sayı isimlerinden sıra ve derece ifade eden sayı isimleri türeten çok işlek olan bir ektir.

Sıra sayı sıfatları standart Türkçede olduğu gibi, Eski Türkçede de asıl sayı sıfatlarının sonuna +nç isimden isim yapma eki getirilerek oluşturulur. Ancak Eski Türkçede *iki*’den sonra +nti isimden isim yapma eki getirilir.

Clauson *ékkinti* ‘ikinci’ sıra sayı biçiminde tanıklanan *+nti* ekinin, *+nç*’nin ilk şekli olabileceğini düşünmektedir (1972: Xi).

Kemal Eraslan, Bang’in ekin oluşumuyla ilgili görüşüne yer vermiştir: Bang, sıra sayı sözleri teşkilinin münakaşa konusu olduğu, *+ınç* / *+inç* ekinin aslında soyut fiil isimlerinden alınmış (*ögrünç* ‘sevinç’, *ökünç* ‘pişmanlık’ gibi) olabileceği görüşündedir ve ekin birleşik yapıda bir ek (*+nç* < *+n+ç*, *+nçI* < *+n+ç+I*) olduğunu düşünmektedir (2012: 188).

Hamilton da Bang’in görüşünün kabul edilebileceğini belirttikten sonra, ekin kökeni hakkında farklı bir görüşe yer vermiştir: Toharcada sıra sayılarının (A) *-nt/-nci* ve (B) *-nte* ile oluşturulduğunu ve Toharca (B), *ikante*’nin ‘yirminci’ (İKPÖ, 144) anlamına geldiğini dile getirmiştir (1998: 144, 258).

Marcel Erdal da ekin Toharcadan alınmış olunabileceğini ifade etmiştir (2004: 223).

Sıra sayısı türetmede kullanılan *+nç* / *+Xnç* eki, Doğu Türkçesinde ve bilhassa Batı Türkçesinde *+ı/+i* iyelik ekini de bünyesine dâhil ederek *+nçı* / *+nçi* şeklini almıştır (Clauson 1972: Xii; Eraslan 2012: 188).

Eski Türkçedeki sıra sayıları şöyledir: *baştınkı* ‘(baştaki) birinci’, *ikinti*, *üçünç*, *törtünç*, *bişinç*, *altınç*, *yitinç*, *säkizinç*, *toğuzunç*, *onunç*, *bir yigirmünç* vs.

Uygurcada *birinç* yanında, *bir*, *añ başlayı*, *añ ilki*, *baştınkı* sözleri de kullanılır (Eraslan 2012: 188).

Karahanlı Türkçesi eserlerindeki sıralama bildiren sözcükler ve sayılar şöyledir: *burun* ‘bir şeyin ilki, önce’ (DLT 2014: 603), *ilk* ‘ilk, her şeyin evveli’ (DLT 2014: 665), *birinç*; *ikinç*, *ikinçi*, *ikinti*; *üçünç*; *törtünç*, *törtinç*, *törtünçi*, *törtülenç*; *béşinç-béşinçi*; *onunç*, *yigirmünç* vs.

Harezmi ve Memlûk Kıpçak Türkçesi eserlerinde de aynı örnekleri görmek mümkündür.

Ekin sonundaki ünlü, yuvarlak ünlülü sayı adlarına eklendiğinde de ünlü uyumuna tâbi olmayarak, şeklini korumaktadır: *üçünçi*, *törtünçi*, *onunçi*, *otuzunçi*.

Günümüzde sayı adları dışında *sonuncu* kelimesinde de aynı ek vardır (Korkmaz 2003: 391; Karaağaç 2012: 269).

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, *+nç* / *+nçX* ekiyle iki farklı işlevde türetilmiş on beş kelime tespit edilmiştir:

İşleklik sırasına göre ekin işlevleri:

a. Sıra sayı ismi yapar:

birinçi ‘первый’ (KS, 277) “birinci, ilk”.

ekinçi ‘der zweite’ (KW, 86) “ikinci”; *ekinçi* ‘deuxième’ (AC, 52) “ikinci”; *ekinçi* ‘второй; второй раз’ (DPY, 391) “ikinci; ikinci kez”; *ekinçi*, *ek’içi* ‘deuxième, deuxième fois, de nouveau’ (DAK, 232) “ikinci”; *ekinçi* ‘ikinci, diğer, tekrar’ (AB, 154); *ekinçi* ‘второй; другой; во второй раз, вторично; ввторых’ (KS, 476) “ikinci”.

üçünçi ‘der dritte’ (KW, 269) “üçüncü”; *uçunçi* ‘troisième’ (AC, 78) “üçüncü”; *uçunçi* ‘третий’ (DPY, 410) “üçüncü”; *uçunçi* ‘third’ (PT, 129, 157) “üçüncü”; *üçünçi* ~ *üçüncü* ~ *üçinçi* ‘третий’ (KS, 1574) “üçüncü”.

törtünçi ‘der vierte’ (KW, 251) “dördüncü”; *dörtünçi* ~ *dörtünçü* ‘четвертый’ (KS, 441) “dördüncü”.

beşinçi ‘cinquième’ (AC, 47) “beşinci”; *beşinçi* ‘пятый’ (KS, 263) “beşinci”.

altınçi ‘sixième’ (AC, 44) “altıncı”; *altınçi* ‘шестой’ (KS, 85) “altıncı”.

yedinçi ‘septième’ (AC, 81) “yedinci”; *yedinçi* ‘седьмой’ (KS, 1685) “yedinci”.

sekizinçi ‘der achte’ (KW, 216) “sekizinci”; *sekizinçi* ‘восьмой’ (KS, 1255) “sekizinci”.

toğuzınçi ~ *toğuzunçi* ~ *toğuzunçu* ~ *toğuzunçi* ‘девятый’ (KS, 1476) “dokuzuncu”.

onunçi ‘le dixième, la dîme?’ (AC, 65) “onuncu, onda bir (aşar vergisi)?”; *onunçi payı* ‘la dîme’ (DAK, 579) “ondalık”; *onunçi* ~ *onunçu* ‘десятый’ (KS, 1054) “onuncu”.

igirminçi ‘двадцатый’ (KS, 605) “yirminci”.

ellinçi ‘пятидесятый’ (KS, 484) “ellinci”.

otuzunçı ‘тридцатый’ (KS, 1078) “otuzuncu”.

b. İki sözcükte ek zarf yapmıştır:

ortançı ‘средний’ (KS, 1068) “ortalama”.

neçänçi ‘который по порядку’ (KS, 1009) “bu sırada”.

3.1.33. + *ŋgu*

(Brockelmann 1954: 132, Räsänen 1957: 108)

Räsänen’e göre ek +*ŋgu* < * *ŋ+gu* şeklinde oluşmuştur (Räsänen 1957: 108). İşlek olmayan bu ekin tek örneği *karanŋgu* ‘karanlık’ kelimesidir.

karanŋgu ~ *karanŋgi* ‘finsternis’ (KW, 193) “karanlık”; *haranŋgu* ‘noirceur, obscurité’ (AC, 55) “karanlık”; *haranŋgu* ‘dark’ (PT, 111) “karanlık”; *haramŋgu* ‘1. obscur (karanlık) 2. noirceur, obscurité’ (DAK, 450) “siyahlık, karanlık, anlaşılmazlık”; *haramŋgu* ~ *haranŋgu* ‘karanlık’ (AB, 161); *haramŋgu* ~ *haranŋgu* ~ *haranŋgu* ~ *haranŋgi* ‘темнота, тьма, темень, мрак’ (KS, 808) “karanlık”.

3.1.34. +rA

(Korkmaz 1961: 8; Gabain 1988: 65; Tekin 2000: 84; Eckmann 2005: 77; Hamilton 2011: 258)

Yön ekleri zaman içinde çekim eki olarak canlılığını kaybetmiş, bazı kelimelerin bünyesinde kalıplaşma eğilimi göstererek yapım eki fonksiyonu kazanmış ve çoğunlukla istikamet bildiren kelimeler türetmiştir (Karamanlıoğlu 1994: 27, Ergin 2000: 242).

+rA, +rU ekleri bir taraftan yön gösterme görevi ile kullanılırken, diğer taraftan da çoğu yer zarfı olan bazı kelimelerde, o kelimenin ayrılmaz birer ögesi halinde kendini göstermektedir (Korkmaz 1961: 8). Dilimizde zarf türeten eklerin sayısı birkaçı geçmez. *sonra*, *dışarı*, *içeri*, *ileri* zarfları, +rA, +gArU yön gösterme ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş zarflardır (Korkmaz 2003: 457).

Hamilton da +rA ekinin isimden isim yapma eki olduğunu ve yönle ilgili olarak, ‘-ye doğru, -ye, -de’ gibi bir anlam verdiğini belirtmiştir (2011: 258).

Gabain’e göre ise +rA, +rU eki, Eski Türkçe devrinde pek seyrek örnekler veren birer çekim eki durumundadır ve *taş+ra* ‘dışarı’, *äbim+rü* ‘evime’ gibi çok nadir kuruluşlar, *ra

veya *ru'yu yön eki olarak göstermeye yetmezler. Bunlar uzak bir akraba dilden gelmiş olabilirler (1988: 65).

+rA eki Köktürkçede *asra* 'aşağıda' < *as 'aşağı, alt, alt kısım'; *taşra* 'dışarıya, dışarıda'; *içre* 'içeride'; *öñre* 'önde, doğuda'; *kisrā* 'geride, batıda; sonra' örneklerinde olduğu gibi yer zarfları türetmiştir (Tekin 2000: 139).

Uygur Türkçesi döneminde *kisre* 'sonra' [< *kis+re] (EUTG, 581); *içre* 'içine' (IB, 54); *öñrā* 'önceleri, eskiden' [< öñ 'ön' + yön bildiren '...ya doğru' anlamındaki -rā eki] (İKPÖ, 157; EUTG, 596); Karahanlı Türkçesinde *basra* 'aşağı, alt' (AH, VIII); *asrakı* 'alttaki, aşağıdaki' (KB, 29); *içre* 'içerisinde, içinde' (KB, 186; AH, XXVIII); Harezmi Türkçesi döneminde de *üzre* 'üzerine, üstüne, üzere' (MM, 268); *içre* 'içinde, içerisinde, arasında' (MM, 224); *soñra* 'sonra' (MM, 256) kelimeleri +rA ekiyle türetilmiş örneklerdir.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri esas alınarak yapılan tarihsel taramalarda yön hali eki +rA'nın kalıplaşmasıyla oluşmuş ve zaman zarfı görevinde kullanılan *soñra* kelimesi tespit edildi:

soñra 'später, nachher' (KW, 222) "sonra, sonradan"; *soñra* 'après' (AC, 70) "sonra"; *soñra* 'после' (DPY, 405) "sonra"; *soñra* 'hereafter, afterwards' (PT, 107) "bundan sonra, daha sonra"; *soñra* 'après' (DAK, 690) "sonra, ardından"; *soñra* 'sonra' (AB, 191); *soñra* 'после, затем, потом' (KS, 1295) "sonra, daha sonra".

3.1.35. +rAk

(Brockelmann 1954: 133; Räsänen 1957: 108; Gabain 1988: 105; Erdal 1991: 62; Hamilton 1998: 259; Korkmaz 2003: 61; Taş 2009: 67; Karaağaç 2012: 272)

+rAk eki sıfat ve zarfları kuvvetlendirmek ve karşılaştırma anlamı katmak için kullanılan kelime teşkili unsurudur (Brockelmann 1954: 133; Räsänen 1957: 108; Gabain 1988: 105). Kökün anlamını "daha..., çok..., en..." şeklinde kuvvetlendirir. Bu ekte "enclitique" olarak kullanılan "uzak" anlamındaki *ırah* kelimesi söz konusu edilebilir. Buna göre ekteki ünlü uzun olmalıdır. Yakutça ve Türkmencede de *ırah* / *yırah*'taki *a* ünlüsü uzundur: *aşnuraḥ*, *yegrāk*, *bägrāk* (Hamilton 1998: 259).

Eski yazı dillerinde çekim eki olarak çokça kullanılan bu ek, yeni yazı dillerinin karşılaştırma çekimini edatlarla yapmaya yönelmeleri sonucu işlevliğini yavaş yavaş

yitirmiştir. Bugün için kullanımı yok sayılabilecek kadar azdır: *ufak* > *ufarak*; *büyük* > *büyürek* vb. (Karaağaç 2012: 272).

Uygur Türkçesinde *artuḡraḡ* ‘mükemmel, fevkalade’(Gabain 1988: 105); *aşnuraḡ* ‘daha önce, bundan önce’ (Gabain 1988: 105); *azraḡ* ‘weniger’ “daha az” (Brockelmann 1954: 133); *begrek* ‘bey’ [< *be+rek*] (EUTG, 557); *burunraḡ* ‘früher’ “daha erken” (Brockelmann 1954: 133); *içrāk* ‘intimer’ “samimi” (Räsänen 1957: 108); *küçlügrek* ‘çok güçlü, daha güçlü’ [< *küçlüg+rek*] (EUTG, 586); *öküşrek* ‘pek çok’ [< *öküş+rek*] (EUTG, 595); *öngreerek* ‘çok önce’ [< *öngre+rek*] (EUTG, 596); sevimli; *sevigligrek* ‘daha sevimli’ [< *seviglig+rek*] (EUTG, 600); *tälimrāk* ‘mehr’ “daha fazla” (Räsänen 1957: 108); *teringrek* ‘daha derin, çok derin’ [< *tering+rek*] (EUTG, 608); *üküşrek* ‘pek çok, fazlaca’ [< *üküş+rek*] (EUTG, 618); *üstünrek* ‘daha üstün’ [< *üstün+rek*] (EUTG, 619); *yigrek* ‘çok iyi, daha iyi’ [< *yig+rek*] (EUTG, 624) gibi karşılaştırma ve üstünlük görevinde sözcükler türetmiştir.

Orta Türkçe döneminde de özellikle Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde işlek bir ek olduğu ve sıfat görevinde kullanılan sözcüklerden karşılaştırma ve üstünlük bildiren kelimeler türettiği görülmektedir: *bütrürek* ‘tamamen, tamamiyle, iyice’ (KB, 121); *edgürek* ‘daha iyi, iyice’ (KB, 142); *içrek* ‘daha yakın’ (KB, 185); *oḡraḡ* ‘en uyanık’ (KB, 333); *uluḡraḡ* ‘daha büyük’ (KB, 494); *kerimrek* ‘daha kerem sahibi’ (AH, XXXV); *kızraḡ* ‘daha nadir, daha değerli’ (AH, XXXVII); *kidinrek* ‘az sonra’ (AH, XXXV); *vefasızraḡ* ‘çok daha vefasız’ (AH, LXX).

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde de ek oldukça işlektir: *burunraḡ* ‘daha önce’ (NF, 89); *cüvanmerdraḡ* ‘daha cömert’ (NF, 99); *edgürek* ‘daha iyi’ (NF, 113); *ewekrek* ‘daha öncelikli, daha acil’ (NF, 141); *hürmetligrek* ‘daha hürmetli, saygı değer’ (NF, 176); *içrerek* ‘daha içeri’ (NF, 182); *ḡatıḡraḡ* ‘daha şiddetli, daha sert’ (NF, 206); *kiçigrek* ‘daha küçük, önemsiz’ (NF, 241); *rastraḡ* ‘daha gerçek daha doğru’ (NF, 350); *sawuḡ* ‘daha soğuk’ (NF, 363); *semüzrek* ‘daha semiz’ (NF, 365); *sewüglügrek* ‘en sevgili, dost’ (NF, 370); *süçügrek* ‘daha tatlı’ (NF, 384); *yēgrek* ‘en üstün; daha iyi, daha güzel’ (NF, 478; MM, 271).

Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinde +rAk ekinin işlek olduğu ve aynı fonksiyonda kullanıldığı tespit edilmiştir: *yakınraḡ* ‘daha yakın’ (İM, 617); *öküşrek* ‘çok fazla’ (İM, 580); *sewügrek* ‘sevimli, hoş’ (İM, 590); *yigrek* ‘daha iyi, hayırlı’ (İM, 621); *yamanraḡ* ‘daha yaman’ (TZ, 277).

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri esas alınarak yapılan tarihsel taramalarda bu ekle türetilmiş, karşılaştırma ve üstünlük bildiren üç kelime tespit edildi:

ertäräk ‘пораньше’ (KS, 499) “daha erken”.

körklüräk ‘красивее, прекраснее’ (KS, 739) “daha güzel, harika”.

yaqşırak ‘besser’ (KW, 114) “daha iyi”; *yaqşıräh* ‘лучший, лучше’ (KS, 1628) “daha iyi, en iyi şekilde”.

3.1.36. +rU

(Korkmaz 1961: 8; Arat 1964: 1-7; Gabain 1988: 65, 188, 166; Tekin 2000: 140; EUTG, 214)

Yön ekleri zaman içinde çekim eki olarak canlılığını kaybetmiş, bazı kelimelerin bünyesinde kalıplaşma eğilimi göstererek yapım eki fonksiyonu kazanmış ve çoğunlukla istikamet bildiren kelimeler türetmiştir (Karamanlıoğlu 1994: 27, Ergin 2000: 242).

+rA, +rU ekleri bir taraftan yön gösterme görevi ile kullanılırken, diğer taraftan da çoğu yer zarfı olan bazı kelimelerde, o kelimenin ayrılmaz birer ögesi halinde kendini göstermektedir (Korkmaz 1961: 8).

Reşit Rahmeti Arat, ‘Türkçede cihet mefhumu ve bunun ile ilgili tabirler’ adlı makalesinde cihet mefhumunu ifade etmeyi beş grup altında toplamış ve cihet ile ilgili tabirleri bir araya getirmiştir. Arat’a göre *kirü* ‘geri, geriye, batıda’ yer zarfı -ru, -rü, -ra, -re yön eklerinin eklenmesiyle oluşmuştur (1964: 1, 7).

Gabain’e göre ise +rA, +rU eki, Eski Türkçe devrinde pek seyrek örnekler veren birer çekim eki durumundadır ve *taş+ra* ‘dışarı’, *äbim+rü* ‘evime’ gibi çok nadir kuruluşlar, *ra veya *ru’yu yön eki olarak göstermeye yetmezler. Bunlar uzak bir akraba dilden gelmiş olabilirler (1988: 65).

+rU eki işlek bir ek olmayıp eklendiği sözcüğün yönünü ifade etmeye yarayan yer zarfları türetmiştir.

Orhon Türkçesinde +rU ekiyle türetilmiş yer zarfları şunlardır: *kirü* ~ *kerü* “geri, geriye doğru, batıya doğru” < *kē+rü ve *bärü* “beri, bu yana doğru” < *bä+rü.

kerü barıgma bardı “Geri gitmek isteyenler gitti.” (O 11); *anta, kerü barıp* “Oradan batıya doğru gidip...” (KÇ 16).

Mançud saka tázik tokar...anta bärüki aşok başlıg sogdak bodun (T 46) “Mançudlar, Sakalar, Tacikler, Toharlar... onlardan daha berideki Aşok başlı Soğd halkı...” (Tekin 2000: 140)

Uygur Türkçesinde de +rU ekiyle türetilmiş yer zarfı *kirü* kelimesidir:

Birök bu kün...kirü barır. “Eğer bu güneş (denirse, şöyle söylenir) geriatar.” (EUTG, 214).

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri esas alınarak yapılan tarihsel taramalarda yön hali eki +rU’nın kalıplaşmasıyla oluşmuş ve yer zarfı görevinde kullanılan *keri* kelimesi tespit edildi:

keri ‘zurück, nach hinten’ (KW, 139) “geri”; *keri* ‘en arrière’ (AC, 59) “geri”; *keri* ‘back (wards)’ (PT, 113, 138) “geri”; *keri* ‘en arrière’ (DAK, 385) “geri, arka”; *keri* ‘geri’ (AB, 175); *keri* ‘назад, вспять, обратно, обратный; ниже (о цене)’ (KS, 681) “geri, arka”.

3.1.37. +(s)I

(Korkmaz 1969: 35-39; Ergin 2002: 224; Taş 2009: 70)

İyelik ekleri, isimleri iyelik bağları ile birbirine bağlayan eklerdir. Türkçede bu ekin kullanılışı belirtili ve belirtisiz isim tamlamalarında görülmektedir. Normal isim tamlamaları tamlayan ve tamlanan olmak üzere başlıca iki kelime ögesinden meydana gelmektedir. Fakat metinler incelenince ifade ve üslûp özellikleri, sözdeki mantıkî sıra veya dilde hükümlü bulunan en az iş kanunu sebebiyle, konuşurken bazen bu iki ögeden biri kaldırılabilir. İlk ögeleri, yani tamlayanları terkedilmiş bulunan tamlamaların, ikinci ögelerindeki yani tamlananlarındaki iyelik eklerinin, zamanla bu kelimeler ile bir daha ayrılmayacak tarzda kaynaşmış olması ile, bu ekteki kalıplaşma meydana gelmiştir (Korkmaz 1969: 35-36).

Üçüncü şahıs iyelik eki ile kaynaşmış olan isimlerde, ekin kök ile kaynaşması yalnız bir şekil birleşmesinden ibaret kalmıştır. Bu ekler, kelimelerde kaynaşmaya paralel bir anlam değişmesi meydana getirmemişlerdir (Korkmaz 1969: 38).

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, üçüncü teklik iyelik eki +(s)I'nın kalıplaşmasıyla oluşmuş üç farklı işlevde beş kelime tespit edilmiştir.

İşleklik sırasına göre ekin işlevleri:

a. Belirsizlik zamiri oluşturmıştır:

birisi, birsi ‘der darauffolgende’ (KW, 59) “ertesi, diğeri”; *birisi kün* ‘über morgen’ (KW, 59) “öbür gün, yarından sonraki gün”; *birsi ~ birisi* ‘l’un’ (AC, 47) “birisi”; *biri...birsi* ‘the one...the other’ (PT, 124) “biri...diğeri”; *birsi* ‘другой из них, иной, следующий, противоположный’ (KS, 280) “diğer, bunlardan başka”.

kimisin ‘les uns, les autres’ (AC, 60) “her biri”; *kimisi ~ kimsi* ‘кто-то, некоторые из них’ (KS, 692) “birisi, bazıları”.

barısı ‘alles’ (KW, 50) “bütün, hepsi”; *barı ~ barısı* ‘tout’ (AC, 46) “hepsi”; *barı* ‘все’ (DPY, 386) “tüm, hepsi”; *barı* ‘all’ (PT, 123) “hepsi, tümü”; *barı ~ barısı* ‘tout, entier; complètement?’ (DAK, 113) “hepsi, bütün, tamamen”; *barını tutuçı* ‘her şeye kadir’ (AB, 142); *barı* ‘все, всё, всецело, полностью, целиком’ (KS, 221) “tüm, hepsi, tamamen, tam”.

b. Son çekim edatı meydana getirmiştir:

kibi ‘postposition: wie’ (KW, 142) “edat: gibi”; *kibik* ‘comme, de même’ (AC, 60) “gibi”; *kibik* ‘как, подобно’ (DPY, 397) “gibi”; *kibik* ‘etc. like, similar to’ (PT, 111; 142) “gibi, benzer”; *kibik* ‘comme’ (DAK, 391) “gibi”; *kibik ~ kimi ~ gibik* ‘как, подобно’ (KS, 690) “gibi, benzeri”.

c. Zaman zarfı meydana getirmiştir:

ertası ‘le lendemain’ (AC, 52) “ertesi gün”; *ertasi* ‘next morning’ (PT, 128) “ertesi sabah”; *ertäsi ~ ertesi* ‘следующий день, на следующий день’ (KS, 499) “ertesi, ertesi gün”.

3.1.38. +sI (< +sI-g)

(Brockelmann 1954: 136; Räsänen 1957: 111; Gabain 1988: 48; Erdal 1991: 70-73; Hamilton 1998: 257; Tekin 2000: 85; Tietze 2002: 243; Ergin 2002: 170; Korkmaz 2003: 62)

Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde +sIğ şekliyle tanıklanan ek, isimden fiil türeten +sI ekiyle fiilden isim türeten –g ekinin kaynaşmasıyla oluşmuştur (Gabain 1988: 48; Erdal 1991: 70-73).

İsimden isim köküne benzer sıfatlar yapan +sI eki, ‘benzerlik, gibilik’ anlamı veren, işlek olmayan bir ektir (Tietze 2002: 243). +sX ekinin, +sIğ ekinin sonundaki –g ünsüzünün Batı Türkçesinde düşmesiyle oluştuğu düşünülmektedir (Ergin 2002: 170).

Eski Türkçe döneminde de kullanım sıklığı az olan +sIğ eki, Orhun Türkçesinde *yılsıg* ‘refah içinde, müreffeh, zengin, mutlu’ (KT D 26) örneğinde, benzerlik sıfatı türetme fonksiyonuyla tespit edilmiştir (Tekin 2000: 85).

+sIğ eki sonu –ç ile biten kelimelere +çIğ olarak gelmiştir (Gabain 1988: 48). Uygur Türkçesi eserlerinde *adınçIğ* ~ *adınsıg* ‘seçilmiş, olağanüstü, özel’ (İKPÖ, 130); *korķınçIğ* ‘korkunç’ (İKPÖ, 187); *soğançIğ* ‘tatlı, iyi, hoş’ (İKPÖ, 210); *kūsānçIğ* ‘arzu edilen, istenilen’ (Gabain 1988: 48) gibi kelimelerde tanıklanmıştır.

Kaşgarlı Mahmud da +sıg ekinin benzetme eki olduğunu ifade etmiştir (DLT 2014: 817). Karahanlı Türkçesinde bu ekle türetilmiş sözcükler şunlardır: *begsig* ‘huyu beylerin huyuna benzeyen’ (DLT 2014: 581); *ersig* ‘adama benzer (çocuk)’ (DLT 2014: 643); *kaṇsig* ‘üvey’ (DLT 2014: 683); *kulsıg* ‘huyu kölelerin huyuna benzeyen’ (DLT 2014: 746); *oğlansıg* ‘oğlan huyuna benzer olan’ (DLT 2014: 771); *titigsig* ‘çamurdan yapılmış’ (KB, 454); *tüsig* ‘renkli’ (KB, 481); *uluḡsıg* ‘büyüklük taslayan’ (KB, 494); *yıparsıg* ‘misk gibi’ (KB, 540).

Orta Türkçe dönemine ait Harezmi Türkçesi metinlerinden ME’de *tügsi* ‘tüy gibi, hafif meşrep’ (ME, 191); *yansı* ‘yan, kenar’ (ME, 203) kelimeleri tespit edilmişken, Kıpçak Türkçesi metinlerinden (DM, 90)’da da *kendirsi* ‘keten, kumaş parçası’ kelimesi tespit edilmiştir.

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde benzerlik sıfatları türeten *+sI* ekiyle oluşturulmuş üç kelime tespit edilmiştir:

avursı ~ *ağırsıy* ‘ehren’ (KW, 29) “onur, saygı”.

artıhsı ‘surtout’ (AC, 44) “çoğunlukla”; *artıhsı* ‘especially’ (PT, 122) “özellikle, bilhassa”; *artıhsı* ‘çok, fazladan, üstün’ (AB, 138); *artıhsı* ‘чрезмерный, излишний, избыточный, превосходящий, превосходный, дополнительный (признак, нюанс, оттенок); произвольный, преступный, своевольный; лишек, излишек; больше, особенно, очень, сверх, сверх меры, слишком, чересчур, кроме’ (KS, 140) “aşırı, gereksiz, aşırı, fazlaca, mükemmel, ayrıntılı (endikasyon, gölge, renk tonu); gelişigüzel, cezaî, dik başlı; ötesinde, fazla, gerçekten, çok, çok fazla, başka, ilave”.

ayruhsu ‘finalement, bref’ (AC, 45) “nihayet, en sonunda, kısaca”; *ayruhsu* ‘en fin, bref; différent; á part’ (DAK, 97) “nihayet, kısaca; farklı; özellikle”; *ayruhsu* ‘baştan başa, fazla’ (AB, 141); *ayruhsu*, *ayruhsı*, *ayruğsu* ‘особенно, в особенности, особо, сугубо, больше всего, наиболее’ (KS, 188) “özellikle, bilhassa, en başta”.

3.1.39. *+sul*

(Korkmaz 2003: 63, Karaağaç 2012: 274)

Addan benzerlik fiili türeten *+sI/+sU-* ekiyle fiilden ad türeten *-l* ekinin kaynaşmasından oluşan bir birleşik ektir. Addan ilgi sıfatları türetmiştir. Günümüz Türkçesinde de işlek değildir, bu ekli örneklerden bazıları terim niteliğindedir: *damaksıl* “damakla ilgili”, *dudaksıl* “dudakla ilgili”, *yersil* “yerle ilgili”, *yoksul* gibi (Korkmaz 2003: 63).

İşlek olmayan, benzerlik ve ilgi bildiren *+sul* eki Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sadece *yoksul* kelimesinde geçmektedir:

yoksul ‘arm, mittellos’ (KW, 126) “yoksul, fakir”; *yoğsul* ‘неимуций, нищий’ (KS, 1723) “fakir, yoksul”.

3.1.40. +sUn < +sU+n

Kelimeler arasında vasıta ve beraberlik münasebeti kuran +n eki, Köktürk, Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde sıkça kullanılmıştır. Kısmen Rabguzi'nin *Kısasü'l-Enbiyası*'nda ve Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde bir müddet görüldükten sonra kaybolmuştur. Bu ek bir ismi, vasıta ve beraberlik ilgisi ile her zaman bir fiile bağladığından, cümle içinde eklendiği isim ile birlikte fiilin oluşundaki türlü şartları zamanı ve tarzı gösteren birer zarf görevi yüklenmiştir. Bu durum, Türkçede, onun daha erkenden bir hal eki olarak kullanıldığı devir ve metinlerde bile, eklendiği kelimelerin bir kısmı ile, özellikle vasıta münasebetinin anlam kaymasına müsait olduğu kelimelerde, o kelime ile kaynaşarak kalıplaşmış türlü zarflar meydana getirmesine sebep olmuştur. Hatta bir kısım örneklerde, ekin kalıplaşma evresini de aşarak *kışın*, *yayan*, *yazın* gibi bazı kelimelerde bir yapım eki özelliği kazandığı ve +*lAyin*, +*cllAyin*, +*mAksIzIn* gibi bazı birleşik eklerin terkinde kaldığı görülmektedir (Korkmaz 1961: 18).

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde vasıta ekinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış *kunuzun* 'all day long' (PT, 127, 131, 142) "gün boyu"; *kunuzun* 'bütün gün, gün boyu' (AB, 174) örneği mevcuttur.

Hal eki kalıplaşmaları kadar yaygın olmasa da iyelik eki kalıplaşmaları da tarihî metinlerde görülmektedir; fakat üçüncü teklik iyelik eki ve vasıta ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş +*sUn* ekine Türkçenin tarihî seyri içinde yapılan taramalarda Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri hariç rastlanmamıştır.

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, üçüncü teklik iyelik eki ve vasıta ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş +*sUn* ekiyle türetilmiş iki örnek tespit edilmiştir:

konusun 'voire' (AC, 60) "gerçekten"; *k'onusun* 'véritablement, voire' (DAK, 409)
 "gerçekten, hatta"; *könüsün* 'истинно, действительно, достоверно' (KS, 728)
 "gerçekten, hakikaten, özgün olarak".

toğrusun (KS, 1470) 'правду, воистину, истинно' "gerçekten, hakikaten, doğrusu".

Bu kelimelerden *könisin*, Harezmi Türkçesi metinlerinden *Kısasü'l Enbiyâ*'da '*Ĥatun qorqmışda könisin aydı*' (28v4; KE, 39); '*könisin aytur men tedi.*' (75v3; KE, 104) cümlelerinde ve Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinden *Gülistan Tercümesi*'nde '*öğüt*

könisin işit.’ (27/7; GT, 309) cümlesinde ‘doğrusunu’ anlamıyla tanıklanmış; fakat burada +sin eki üçüncü teklik iyelik ve yükleme hali ekidir ve ekte kalıplaşma olmamıştır.

Ekin kattığı anlamı daha iyi anlamak için bağlama bakmak gerekir. *toğrusun* kelimesinin geçtiği cümle tespit edilemezken, *könüsün* kelimesinin ‘gerçekten, hakikaten’ anlamıyla Ermeni harfli Kıpçakça metinlerinden *Töre Bitigi*’nde pek çok yerde geçtiği tespit edilmiştir:

‘*Könüsün, ki Krisdosniñ tanıhlılı köñü edi*’ (TB, 42); ‘*Ol türlü könüsün tanıhlılı berir edi*’ (TB, 43); ‘*könüsün Teñriniñ töräläridir.*’ (TB, 54); ‘*A egär kimesä küç bilä keçä kirkäy ovgä kimesäniñ, da öv eyäsiniä ziyan bolgay oğurluñ, ya nema küç bolgan bolgıy edi, könüsün anıñkibik ölümlüdür*’ (TB, 124).

3. 1.41. +sXz

(Räsänen 1957: 111; Gabain 1988: 45; Erdal 1991: 131; Tekin 2000: 85; Taş 2009: 72)

Eski Türkçe döneminden itibaren yokluk sıfatları türeten işlek bir ek olmuştur. Orhun Türkçesi döneminde *aşsız* ‘yiyeceksiz, yemeksiz’ < *āş* ‘yiyecek, yemek’; *tons(ı)z* ‘giyeceksiz, fakir’ < *tōn* ‘üst giyimi’; *buñs(ı)z* ‘dertsiz, kaygısız, sıkıntısız’ < *buñ* ‘dert, sıkıntı’; *idisiz* ‘sahipsiz’ < **ēdi* ‘sahip’; *kalısız* ‘tümüyle, tamamıyla, artıksız’ < **kālı* ‘kalıntı, artık’; *kärgäksiz* ‘gereksizce, fazlasıyla’ < *kärgäk* ‘gerek’; *sansız* ‘sayısız’ < **sān* ‘sayı’; *ögs(ü)z* ‘öksüz, anasız’; *otsuz* ‘otsuz’; *subsuz* ‘susuz’ gibi kelimelerde tespit edilmiştir (Tekin 2000: 85).

Türkçenin tarihî seyri içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +sXz isimden isim yapma ekiyle 286 yokluk sıfatı türetildiği tespit edilmiştir.

Ek ünlüsü ses uyumuna bağlı olarak, yuvarlak ünlülü kelimelerde +*suz* / +*süz* şeklinde kullanılmaktadır.

adamsız ‘inhuman; sans hommes, privé d’hommes, dépeuplé’ (DAK, 52) “insanlık dışı; erkeksiz; nüfusu azalma”; *adamsız* ‘1. без людей, безлюдный (insan olmadan) 2. бесчеловечный, жестокий’ (KS, 33) “insanlık dışı, acımasız”.

ağusuz ‘sans poison, sans venin; non vénéneux’ (DAK, 56) “zehirsiz”; *ağusuz* ‘без горечи, без яда, неядовитый, неядоносный, неотравленный’ (KS, 50) “zehirsiz, acılık olmadan”.

ağılsız ~ ağılsız ‘irraisonnable, sot’ (DAK, 59) “mantıksız, aptal”; *ağılsız* ‘безумный, неумный, неразумный, без рассудный, бестолковый, глупый’ (KS, 59) “akılsız, aptal, deli”.

ağlovsuz ‘не понимаемый умом, не постигаемый разумом, непостижимый’ (KS, 115) “anlaşılamamış”.

arıksuz ‘unrein’ (KW, 42) “kirli, temiz olmayan”; *aruvsuz* ‘impropre, impur’ (DAK, 77) “elverişsiz, kirli, saf olmayan”; *aruvsuzluğ* ‘pislik, kirlilik’ (AB, 138); *arisiz* ‘нечистый’ (KS, 130) “kirli, pis, saf olmayan”; *aruvsuz ~ aruvsız* ‘нечистый, неопрятный, неправедный, нецеломудренный, грязный, мерзкий’ (KS, 145) “kirli, pasaklı, dağınık, iffetsiz”.

arzanisiz ‘indigne’ (DAK, 77) “değersiz”; *arzanisiz* ‘elverişsiz, değersiz, işe yaramaz’ (AB, 138); *arzanisiz* ‘недостойный, недостодолжный, непристойный, неприличный, негодный’ (KS, 145) “değersiz, uygunsuz, elverişsiz”.

bahasız ‘бесценный’ (KS, 206) “paha biçilmez”.

barlıhsız ‘не имеющий существа, имущества, неимущий, не имеющий средств к существованию, нищий, бедный’ (KS, 225) “hiçbir maddi varlığı olmayan, yoksul, zavallı”.

barlısız ‘неимущий, нищий, не имеющий средств к существованию, бедный’ (KS, 225) “fakir, yoksul, geçim kaynağı olmayan”.

başhışsız ‘sans cadeaux; gratuit, gratuitement’ (DAK, 119) “parasız, ücretsiz”; *başhışsız* ‘лишенный дара, благодати, неблагодарный, неблагонравный, несчастливый’ (KS, 235) “bahşışsız, hediyesiz”.

başsız ‘без головы’ (KS, 237) “başsız”.

belbağsız ‘без пояса, беспоясной’ (KS, 251) “kuşaksız, kemersiz”.

belgisiz ‘non marqué, méconnu, inconnu’ (DAK, 126) “işaretsiz, bilinmeyen, değeri bilinmemiş”; *belgisiz* ‘без знака, пометы, метки, приметы, признака, неизвестный, незнакомый, неясный, неопределенный, незасвидетельствованный, недоказанный’ (KS, 254) “belirsiz, işaretsiz, alametsiz”.

biçışsiz ‘difforme’ (DAK, 132) “deforme olmuş”; *biçışsiz* ‘бесформенный, неопределенного вида, формы, характера’ (KS, 266) “biçimsiz, belirsiz”.

biliksiz ‘inconnu; ignorant’ (DAK, 137) “bilinmeyen, tanınmamış; bilgisiz, cahil”; *biliksiz* ‘bilgisiz, akılsız’ (AB, 145); *biliksiz* ‘несведущий, незнающий, неосведомленный, неученый, необразованный, неграмотный, невежественный, грубый, простой, неуч, невежда, глупец, простак; непонятный, неведомый, замаскированный, завуалированный, закамouflированный, скрытый; скрытный, замкнутый’ (KS, 271) “bilgisiz, cahil, eğitimsiz, acemi, şaşkın, gizli, kapalı”.

borçsuz ‘sans dette, sans faute’ (DAK, 159) “borçsuz”; *borçsuz* ‘не имеющий долга, недолжный, необязанный, невиновный, безвинный, неповинный, ненадлежащий, безосновательный’ (KS, 314) “borçsuz, yersiz, uygunsuz, haksız”.

cigärsiz ~ *cigersiz* ‘бессердечный, немилосердный’ (KS, 459) “kalpsiz, acımasız”.

çaräsiz ‘privé d’aide, perplexe’ (DAK, 180) “çaresiz, şaşkın”; *çaräsiz* ‘беспомощный, немощный, немочный, недюжий, неспособный, безвыходный, безысходный, невозможный, недопустимый’ (KS, 369) “çaresiz, umutsuz, imkânsız”.

därmansız ‘беспристрастный, нелицеприятный’ (KS, 418) “serinkanlı, tarafsız, sakın”.

dästärsüz ‘без позволения, разрешения’ (KS, 419) “izinsiz, izin almadan”.

dövlätsiz ‘неудачный, несчастный, неудачливый, невезучий’ (KS, 441) “şanssız, talihsiz, mutsuz”.

egirliksiz ‘лишенный неправды, несправедливости’ (KS, 470) “sahtekâr olmayan”.

eksiksiz ‘sans défaut, complet’ (DAK, 234) “eksiksiz, kusursuz, tam”; *eksiksiz* ‘без недостатка, изъяна, порока, безукоризненный, безупречный’ (KS, 479) “eksiksiz, hatasız, mükemmel”.

emgäksiz ‘без труда, без мучительных усилий, нетрудный, незатруднительный’ (KS, 486) “kolayca, zahmetsiz”.

erinçäksiz ‘без лени, без нерадения, безленостно’ (KS, 495) “çalışkanlık”.

eşiksiz ‘sans porte, ouvert’ (DAK, 245) “kapısız”; *eşiksiz* ‘без дверей, бездверный, перен. Несдержанный’ (KS, 507) “kapısız”.

gäläcisiz ‘беспрекословно, без лишних разговоров’ (KS, 540) “sessiz, sözsüz, tartışmasız”.

günahsız ‘безгрешный, безвинный’ (KS, 557) “masum, günahsız”.

inamsız ‘неверный, безверный, безбожник’ (KS, 613) “hatalı, inançsız”.

incisiz ‘без жемчуга’ (KS, 617) “incisiz”.

issiz ‘без запаха, аромата’ (KS, 624) “kokusuz”.

işsiz ‘безработный, бездельный, незанятый, праздный’ (KS, 630) “işsiz, boşta”.

izdövsüz ‘без иска, претензий; не востребовавшийся, на который не был подан иск’ (KS, 637) “iddiasız, talep edilmemiş”.

könülüksüz ‘несправедливый’ (KS, 728) “haksız, adaletsiz”.

könüsüz ‘несправедливый, неправедный, неправосудный, незаконный’ (KS, 728) “haksız, adaletsiz, doğru olmayan”.

könülsüz ‘без расположения, благожелания, несогласный, безразличный’ (KS, 729) “gönülsüz, uyumsuz”.

körksüz ‘некрасивый, безобразный, непригожий, уродливый’ (KS, 739) “çirkin”.

körümsüz ~ *körümsiz* ‘невидимый, невидный, незримый, незаметный, неявный’ (KS, 741) “göze çarpmayan, üstü kapalı, görünmez, örtük, gizli”.

kümüşsüz ‘без серебра’ (KS, 771) “gümüşsüz, parasız”.

küsânçsiz ‘без желания, страсти, безстрастно’ (KS, 775) “isteksiz, arzusuz, tutku olmadan”.

küyüvsüz ‘несгораемый’ (KS, 778) “yanmaz”.

hansız ‘без крови, бескровный’ (KS, 802) “kansız”.

hararsız ‘безразмерный’ (KS, 811) “kararsız, hesapsız”.

harcısız ‘без расходов’ (KS, 812) “ücretsiz”.

torasız ‘injuste, inique, pervers, qui refuse la loi, le doit ou la religion’ (DAK, 777) “haksız, adaletsiz, ahlaksız, töresiz”; *töräsiz* ‘без закона, без права, без суда, беззаконный, противоправный, бесправный’ (KS, 1495) “hukuksuz, yasasız, yasadışı”.

toyumsuz ‘insatiable, glouton’ (DAK, 780) “doyumsuz, doymaz, açgözlü, obur”; *toyumsuz* ‘ненасытимый, ненасытный, неуголимый, алчный, жадный, обжорный, прожорливый’ (KS, 1487) “doyumsuz, açgözlü”.

tozumsuz ‘impatient’ (DAK, 781) “sabırsız”.

tugalsız ‘incomplet, imparfait’ (DAK, 784) “eksik, bitmemiş, tamamlanmamış, kusurlu”.

uçsuz ‘sans limites, sans bornes, infini’ (DAK, 799) “sınırsız, limitsiz, sonsuz”.

uluşsuz ‘sans une ou plusieurs des ses parties; indivisible’ (DAK, 804) “bölünmez”.

uyatsız ‘impudent, effronté’ (DAK, 819) “saygısız, yüzsüz, arsız”.

3.1.42. +ş

(Brockelmann 1954: 138; Gabain 1988: 45; Erdal 1991: 102; Tekin 1992: 80; Hamilton 1998: 260; Tekin 2000: 85)

Ekin yapısı ve fonksiyonu hakkında farklı görüşler vardır:

Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserinde ekin seyrek kullanılan ve *bağış* ‘halat’ < *bağ* ‘bağ’; *bügüş* ‘dirayet’ < *bügü* ‘dirayetli, büyücü’ kelimelerinde görülen isimden isim yapma eki olduğunu ifade etmiştir (1988: 45).

Şinasi Tekin, *Eski Türkçe* adlı makalesinde +ş ekinin fonksiyonu ve yardımcı ünlüsünün durumu hakkında misallerin yetersizliği yüzünden kesin bir bilginin bulunmadığını belirtmiştir ve bu ekle türetilmiş *bügüş* ‘hikmet’ kelimesini örneklendirmiştir (1992: 80).

Hamilton’a göre de bu ek çoğaltma ve genişletme anlamı veren isimden isim yapma ekidir (1998: 260).

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen metinlerde ekin seyrek kullanılan bir isimden isim yapım eki olduğu ve küçültme fonksiyonunun yanında renk adı türetme fonksiyonunda da kelimeler türettiği tespit edilmiştir.

Köktürkçede *bağış* ‘bağ, ip’ (IB 18) < *bāğ*; *ağış* ‘servet, mal, mülk, hazine’ (KT GB) < *ağı* ‘ipekli kumaş’; *ödüş* ‘zaman birimi’ (BK GD 1) < *öd* ‘zaman, vakit’ (Tekin 2000: 85); Uygur Türkçesinde bu ekle türetilmiş *yemiş* ‘meyve, yemiş’ < *yem* ‘yiyecek’ + çoğaltma anlamı veren isimden isim eki -ş (İKPÖ, 233) ve *ulus* ‘ülke, bölge, eyalet < *ul* ‘toprak, zemin’ + -ş genişletme eki = ‘bir araya gelmiş topraklar, bölge’ (İKPÖ, 161) kelimeleri bulunmaktadır.

Orta Türkçede *Kutadgu Bilig*’de renk adı türetme fonksiyonuyla *kökiş* ‘mavimsi’ (KB, 275); küçültme fonksiyonuyla *küsüş* ‘aziz, değerli, nadir’ (KB, 303); *ülüş* ‘hisse, nasip, pay, kısımet’ (KB, 505); *yemiş* ‘yemiş, meyve’ (KB, 545) kelimelerinde bulunmaktadır (Taş 2009: 79). Divan’da +ş eki *bağış* ‘parmakların ve diğer organların eklemleri; kamış vb. şeylerin boğumları’ (DLT 2014: 570); *ulus* ‘Çigil lehçesinde köy, Balasagun halkı ve Argu ülkesinden onlara tabi olanlarda şehir’ (DLT 2014: 921); *yemiş* ~ *yîmiş* ~ *yimiş* ‘meyve’ (DLT 2014: 966); *ülüş* ‘1. kavim arasında hisseleri paylaşırma; 2. pay, hisse’ (DLT 2014: 932) kelimelerinde geçmektedir.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde +ş eki ile türetilmiş küçültme anlamlı isim görevinde 2 kelime tespit edildi:

ülüş ‘teil’ (KW, 270) ‘bölüm’; *ulus* ‘part’ (AC, 78) ‘hisse, pay’; *ulus* ‘часть’ (DPY, 409) ‘bölüm, parça’; *ulus* ‘part’ (DAK, 804) ‘parça, bölüm’; *uluslu* ‘hissedar, paydar’ (AB, 203); *ülüş* ‘доля, удел, пай, надел, часть’ (KS, 1576) ‘pay’.

yemiş ‘frucht’ (KW, 121) ‘meyve, yemiş’; *yemişli*; *yemişli teraklar* ‘arbres fruitiers’ (AC, 81) ‘meyve ağaçları’; *yemiş* ‘fruit’ (DAK, 335) ‘meyve’; *yemiş* ‘yemiş, meyve’ (AB, 210); *yemiş* ‘плод, плоды, фрукты’ (KS, 1689) ‘meyve’.

3.1.43. +t

(Gabain 1988: 46; Erdal 1991: 78; Tekin 1992: 81; Tekin 2000: 86; Erdal 2004: 158; Eraslan 2012: 103)

Bazı çekim ekleri ve benzerlerinin kalıplaşarak yapım eki gibi kullanıldığı görülmektedir. Aslında çokluk bildirdiği iddia edilip, Eski Türkçe devresinde artık bu fonksiyonunu kaybetmiş olan eklerden biri de +t'dir (Gabain 1988: 46; Tekin 1992: 81).

Doerfer'e göre Eski Türkçenin çokluk eki olan +t, Türkçeye Moğolcadan geçmiştir. Marcel Erdal da eğer İran kökenli sonekler tam olarak kanıtlanırsa, bu ekin Soğd kökenli olabileceği kanaatindedir (1991: 78).

Ek Moğolca da kullanılmaktadır: *süt* (< **sū*+*t*; krş. Moğ. *sün* "süt"), *tigit* (< **tigi*+*t*; Moğ. **tigi-n* "prens") (Eraslan 2012: 103).

Necati Demir bu ekin Moğolcanın değil, Moğolca ile Türkçenin ortak bir çokluk eki olduğu görüşündedir. Bu nedenle iki dil arasındaki akrabalığı göstermesi bakımından önemli bir delil sayılabilir (2005: 440).

Orhun Yazıtlarında bu ekle türemiş tek kelime *sıgıt* kelimesidir: *sıgıt* 'yas, matem, ağıt, ağlama' (KT D4) < *sığl*; krş. Tü. *ağıt* 'ağıt'; krş. bir de Uyg. *yıgıt sıgıt* 'ağlama, yas tutma' (Tekin 2000: 86).

Gabain eski çokluk eki +t ile türetilmiş *tigit* 'prensler' (*tigin* "prens"; üstelik +*lär* de alır!); *süt* 'süt'; *tagşut* 'manzume' (aynı kökten *tagşu+r-* 'şiir söylemek'); *uruñut* 'savaşçı, muharip' (*uruñu* 'savaşçı, muharip') örneklerini vermiştir.

Günümüz Türkçesinde de bu ek denklik bildirir ve işlek değildir: yaş > yaşıt; eş > eşit (Karaağaç 2012: 277; Ergin 2002: 177).

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri esas alınarak yapılan tarihsel taramalarda bu ekle türetilmiş bir kelime tespit edildi ve ekteki kalıplaşmadan dolayı kelimenin tekil anlamda kullanıldığı anlaşılmaktadır:

hanat 'flügel' (KW, 100) "kanat"; *hanat* '1. aile, 2. gouvernail' (DAK, 447) "1. kanat, 2. dümen"; *hanatlı* 'kanatlı' (AB, 161); *hanat* 'крыло, крылья; маховое перо' (KS, 801) "kanat".

3.1.44. t^2

(Bilgen 1989: 32; Taş 2009: 80)

Yalnızca bir sözcükte tespit edilen ekin isimden isim yapma fonksiyonunda olduğu belirlenmiştir. Elde fazla örnek olmadığı için ekin fonksiyonu hakkında bilgi verilememektedir.

Talat Tekin ekin fonksiyonuna değinmemiş, örnekten hareketle $+t^2$ ekinin isimden isim yapma fonksiyonunu ortaya koymuştur (2000: 82).

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, işlevi tespit edilemeyen $+t^2$ türetilmiş tek örnek *art* kelimesidir ve kelime isim, sıfat ve zarf olarak geçmektedir:

art ‘after, hinterer’ (KW, 135) “bir şeyin arkasında kalan kısmı, arkadaki”; *art* ‘dos, arrière’ (AC, 44) “geri, arka”; *art* ‘dos; arrière’ (DAK, 74) “geri, arka”; *art* ‘arka, art’ (AB, 138); *art* ‘1. зад, тыл, задняя, тыльная часть; 2. следствие, последствие, результат; 3. задний; 4. служ. имя за, позади, следом, вслед за, после, вследствие, из-за, по причине’ (KS, 136) “1. arka, geri, popo; 2. sonuç, sonuç olarak; 3. arka; 4. için, arkasında, geride, dolayısıyla”.

3.1.45. +Ur

Etimolojik tahlili yapılan kelimedden hareketle ekin isimden isim yapma eki olduğu düşünülmekte olup, işlevi hakkında gerekli bilgi bulunmamaktadır.

Yapılan tarihî taramalarda ek, sadece *oğur* kelimesinde tespit edilmiştir:

oğur ‘in one rush, all at time’ (PT, 111, 133) “aniden, aceleyle”; *oğur* ‘tout à coup, subitement’ (DAK, 567) “birden bire, aniden, ansızın”; *oğur* ~ *bir oğurdan* ‘сразу, разом, за один раз, с одного раза, одновременно, единомоментно, в один голос’ (KS, 1041) “bir kez, bir anda, bir kerede”.

3.1.46. +z

(Brockelmann 1954: 142; Gabain 1988: 46; Tekin 1992: 81; Hamilton 1998: 261; Ergin 2002: 170; Korkmaz 2003: 66; Taş 2009: 81; Eraslan 2012: 103; Karaağaç 2012: 270)

Adlarda ve sayı adlarında topluluk veya ikilik gösteren bir çokluk eki niteliğindedir. Çok eski bir ek olduğu için işlevliğini kaybetmiş, günümüze kalıp halinde, eklendiği sözlerle birlikte uzanagelmıştır (Korkmaz 2003: 66).

W. Bang +z ekinin bir küçültme, ikileme veya çokluk eki olabileceği görüşündedir (Eraslan 2012: 103).

A. von Gabain'e göre +z eki, artık canlı değildir ve ikilik bildirme fonksiyonuna sahiptir. Eski Türkçede bu ekle türetilmiş *kögüz* 'göğüs'; *köz* 'göz'; *biz* 'biz'; *siz* 'siz'; *müyüz* 'boynuz'; *tiz* 'diz' kelimeleri mevcuttur ve *mäjiz* 'beniz'; *ağız* 'ağız'; *boğuz* 'boğaz' kelimelerinin de bu ekle türetilmiş oldukları kuvvetle savunulabilir (1988: 46).

Şinasi Tekin, çift uzuvları ifade eden kelimelerde görülen /z/'nin ek olup olmadığı hususunda tereddüt etmekte ve *kögüz* 'göğüs, meme', *müyüz* 'boynuz', *tiz* 'diz' kelimelerinin iştikakı yapılmadıkça bir mesele olarak kalacağı görüşündedir (1992: 81).

Ek şahıs zamirlerinde de görülür: *biz* (< *bi+z; krş. *ben*) 'biz', *siz* (< *si+z; krş. *sen*) 'siz'. (Eraslan 2012: 103).

Ekin diğer bir işlevi de asıl sayı isimlerinden 'birlikte doğma, bir arada olma, birbiriyle ilgili olma, yakınlık, eşlik' ifade eden topluluk sayı isimleri yapmaktır: *iki* > *ikiz*; *üç* > *üçüz*; *dört* > *dördüz*. Topluluğun söz konusu olmadığı bir sayısına ve sonu -z ile biten 'sekiz, dokuz' adlarına getirilemez (Ergin 2002: 170; Korkmaz 2003: 66; Karaağaç 2012: 270).

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ikilik eki +z sadece *köküs* kelimesinde geçmektedir.

kögüs ~ *kövüs* 'brust, busen' (KW, 150) "göğüs"; *kokus* 'грудь' (DPY, 397) "göğüs"; *köküs* 'грудь, груди, грудина, грудинка; перед сорочки, рубахи (особенно вышитый)' (KS, 723) "göğüs, meme, göğüs kemiği, döş; ön gömlek, gömlek (özellikle işlemeli)".

3.2. Fiilden İsim Yapım Ekleri

3.2.1. -A

(Brockelmann 1954: 88; Räsänen 1957: 114; Korkmaz 1969: 57; Gabain 1988: 51; Erdal 1991: 403; Tekin 2000: 89)

Gabain, bu ekin muhtemelen zarf-fiil ekiyle eş sesli olan eski bir ek olduğunu ifade etmiştir (1988: 51).

Bazı zarf-fiiller türlü kullanışlar yoluyla, kendilerine has özelliklerinden sıyrılıp, bir kalıplaşma evresinden geçerek adî zarf veya edat haline gelirler. Bu durumun temel sebebi Türkçede zarf ve edat türetmek üzere özel eklerin bulunmaması ve dilin bunları, cümle bilgisinden de yararlanarak, özellikleri itibariyle kendilerine en yakın olan başka gramer öğelerinden faydalanmak suretiyle karşılamaya çalışmasıdır. Kalıplaşma evresinden geçen zarf-fiiller de, diğer kalıplaşmış kelimelerde görüldüğü gibi, esas fiildeki anlamlarını kaybedip özgür birer anlam kazanmışlardır. Meydana gelen yeni anlamlı kelimeler zarf, edat, isim bölümlerine dâhil edilebilse de kalıplaşmış kelimelerin meydana getirdikleri gramer şekilleri için kesin bir sınırlama yapma imkânı yok gibidir; çünkü aynı şekil cümle içinde hem sıfat, hem edat hem de isim olabilmektedir (Korkmaz 1969: 57).

Eski Türkçede -A zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla *ögä* ‘şöhret’ < *ög-* ‘övmek’; *kutada* ‘kadın ismi’ < *kut+ad-* ‘mesut olmak’ (Gabain 1988: 51); *ara* ‘arasında’ < **ār-* ‘arasından geçmek, çapraz geçmek’; *tägrä* ‘çepeçevre’ < **tägir-* ‘çevirmek, kuşatmak’; *yana* ‘yine, tekrar’ < *yan-* ‘dönmek’; *yämä* ‘ve, dahi’ < **yäm-* ‘eklemek, katmak, ilave etmek’ (Tekin 2000: 89) kelimeleri bulunmaktadır.

Orta Türkçede de -A zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla *basa* ‘sonra’ (KB, 60; Ki, 15; TZ, 148); *kayra* ‘tekrar; geri’ (KB, 230; ME, 136); *kese* ‘kesin’ (KB, 242); *oza* ‘önce, evvel; geçmiş zaman’ (KB, 349; AH, L; MM, 247; DLT 2014: 781); *uwa* ‘pirinç, buz ve şekerle yapılan ve serinlik için yenilen bir yemek’ (DLT 2014: 926) kelimeleri tanıklanmıştır.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -A zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş sekiz kelime tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kalıplaşmış kelimelerin meydana getirdikleri gramer şekilleri için kesin bir sınırlama yapma imkânı olmadığı için bu tür bir inceleme yoluna gidilmemiştir.

çövra ~ *çüvrä* ‘umkreis’ (KW, 76) “çevre”; *çovra* ‘pourtour’ (AC, 49) “çevre”; *çövrä* ‘окружность, окрестность’ (DPY, 413) “çevre, daire”; *çovra* ‘vicinity, surroundings of the camp’ (PT, 148) “kampın çevresi, civarı”; *çovra* ‘circonférence, tout autour, autour de’ (DAK, 198) “çember, çevre, daire çevresinde”; *çovra* ‘çevre, etraf’ (AB, 152); *çövrä* ~ *çevrä* ~ *çüvrä* ‘1. круг, окружение, окружность, кружок, охват, обход, периметр, сфера; 2. служ. имя вокруг; относительно, касательно (KS, 404) “1. daire, çevre, alan, etraf, bütün; 2. çevresinde, etrafında, üzerinde”’.

hata ‘при, по, в процессе чего, во время чего’ (KS, 827) “defa, bu süre zarfında”.

haya ‘roche, rocher, roc’ (DAK, 463) “kaya”; *haya* ‘скала, утёс’ (KS, 830) “kaya”.

köre ‘respectu’ (KW, 152) “göre, ilgili olarak”; *kora* ‘selon’ (AC, 61) “-e göre”; *körä* ‘судя, по, в соответствии’ (DPY, 398) “bakılırsa, göre, altında”; *kora* ‘regarding, respecting’ (PT, 126) “ilgili”; *kora* ‘selon, d’après, conformément à’ (DAK, 412) “-e göre; ardından, -den sonra; uygun olarak”; *kora* ‘göre’ (AB, 176); *körä* ‘согласно, в соответствии, ввиду, по’ (KS, 733) “göre, görünümünde, açısından”.

öte ‘durchdringend, durch’ (KW, 184) “arasından, içinden, şiddetli, sert”; *ötä* ‘противоположный, дальний’ (KS, 1102) “karşısında, uzakta, karşıt”.

yağa ‘kragen (an der Rüstung)’ (KW, 110) “(elbise) yakası”; *yağa* ‘1. bord; 2. décolletage; 3. cou?’ (DAK, 303) “1. kenar, sahil, kıyı; 2. kesim, kesme; 3. boyun”; *yağa* ~ *yağa* ‘1. берег, край; граница, заграница; 2. воротник, ворот, шивороток, горловина (KS, 1621; 1625) “1. kıyı, kenar, sınır; 2. yaka, boğaz”’.

yana ‘wieder’ (KW, 113) “yine, tekrar”; *yana* ‘ensuite’ (AC, 80) “sonra, ardından”; *yana* ‘снова, опять, еще’ (DPY, 394) “tekrar, yine, daha fazla”; *yana* ‘again’ (PT, 123) “yine, tekrar”; *yänä* ~ *genä* ‘опять, снова, вновь, также, тоже, еще’ (KS, 1678) “yine, tekrar, daha”.

yanaşa ‘рядом, рядышком, подле, бок о бок, плотно примыкая, вплотную, впритык’ (KS, 1639) “sonraki, yan yana, sırt sırta”.

3.2.2. -AcAK

(Korkmaz 1995: 3-11, 2003: 68)

Bu ek ilk kez Eski Anadolu Türkçesinde kullanılmaya başlanmıştır (Çengel 2005: 299). Bu nedenle Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi dışındaki tarihî metinlerde bu eke rastlanmamıştır.

-(y)AcAk ekiyle kurulan gelecek zaman sıfat-fiilleri adlar önünde niteleme sıfatı görevindedir. Bu ekle kurulmuş sıfat tamlamalarındaki adların zamanla kullanımdan düşmesiyle sıfatlar kendi başlarına kalıcı adlara da dönüşmüşlerdir (Korkmaz 2003: 68).

Codex Cumanicus'ta –AcAK geniş zaman sıfat-fiil ekiyle türetilmiş kelime tespit edilememiştir. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise –AcAK geniş zaman sıfat-fiil ekiyle türetilmiş ve kalıplaşmış dört kelime tespit edilmiştir. İşleklik sırasına ekin işlevleri:

a. Alet adı türetmiştir:

tayanacag ‘appui, support, canne’ (DAK, 743) “dayanak, destek, baston”; *tayanacag* ‘подпорка, подпора, опора, посох, палица, клюка’ (KS, 1403) “dayanak, destek”.

yandıracaḡ ‘запал, трут, древесная губка, зажигательный материал’ (KS, 1640) “yandıracak, fitil, çıra, odun”.

b. Yer adı türetmiştir:

turacak ‘duracak yer’ (AB, 200); *turacaḡ* ~ *turacaḡ* ~ *turacag* ‘жилище, жилье, квартира, место жительства, пребывания, постоя, стоянки’ (KS, 1508) “konut, apartman, daire”.

c. Sıfat türetmiştir:

tirinäcäk ‘жизнеобеспечение, жизненные средства, пропитание’ (KS, 1446) “yaşam desteği, geçinme, geçimlik”.

3.2.3. -AnAk

(Korkmaz 2003: 74; Karaağaç 2012: 295; Argunşah 2015: 79)

İşlek olmayan eklerden biridir. Daha çok tek heceli geçişli fiillere gelerek ‘eskiden beri süregelme, yer yöre bildirme, bir özelliği üzerinde taşıma’ gibi değişik görevlerde somut

ve soyut adlar türeten bir ek olmuştur. Birleşik bir ek izlenimi vermektedir. Eski Anadolu Türkçesine kadarki tarihî metinlerde bu ekle türetilmiş kelime tespit edilememiştir: *biçenek* ‘otlak’; *değnek* < *degenek*; *ekenek* ‘mezra’; *gelenek*, *görenek*, *sağanak*, *takanak* vb. kelimelerde bu eke rastlanmıştır (Korkmaz 2003: 74; Karaağaç 2012: 295).

Codex Cumanicus’ta somut ad türetme fonksiyonunda bu ekle türetilmiş iki kelime tespit edilmiştir: *çığanağ* ‘ellenbogen’ (KW,) “dirsek”; *tigenek* ‘dornengestrüpp’ (KW, 243) “dikenli çalı”. Bu kelimelerden *tigenek* kelimesi Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde bulunamamıştır.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -AnAk fiilden isim yapma ekiyle türetilmiş ve somut ad türetme fonksiyonunda sadece bir kelime tespit edilmiştir:

çığanağ ‘ellenbogen’ (KW, 78) “dirsek”; *çığanağ*, *çığanağ* ‘анат. локтевой сустав, локоть’ (KS, 388) “bilek, kanat, dirsek”.

3.2.4. -Ar, -Xr

(Räsänen 1957: 139; Korkmaz 1969: 51-52; Gabain 1988: 54; Tekin 2000: 169; Taş 2009: 111; Serenrennikov 2011: 194; Eraslan 2012: 118)

Bu ek, aslında eklendiği fiile geniş zaman anlamı katan bir sıfat-fiil eki olduğu halde, bazen kalıplaşarak sıfat özelliğinde kelimeler de türetmiştir.

Fiilden bu eklerle türeyen sıfatın en eski anlamının daimi dinamik belirtiyi ifade etmek olduğu anlaşılmaktadır (Serenrennikov 2011: 194).

Eski Türkçede bu ekle türetilmiş *sāwār* ‘sevimli’ < *sāw*- ‘sevmek’; *uçar* ‘uçucu’ < *uç*- ‘uçmak’; *közünür* ‘görünür, anlık, bir an’ < *közün*- ‘görünmek’ (Gabain 1988: 54); *bar* ‘var, mevcut’ < **bā-r* (krş. Moğ. *bayi*- ‘olmak, mevcut olmak, var olmak’ < **ba-yi*-) (Tekin 2000: 170); *tiler* ‘bir böcek’ < *tile*- ‘dilemek’ (Eraslan 2012: 118) kelimeleri bulunmaktadır.

Marcel Erdal ise -r ekinin Eski Türkçede bulunmadığını düşünmektedir (1991: 390).

Orta Türkçe döneminde -Ar, -Xr sıfat-fiil ekiyle türetilmiş ve kalıplaşmış *başar* ‘başarı, tedbir’ (TZ, 148); *batar* ‘batı’ (KB, 65); *Cansever* “Cansever (özel ad)” (DM, 79); *tawar* ‘davar, mal, eşya’ (KB, 429); *togar* ‘doğu’ (KB, 456); *yumur* ‘hazırlanmış maya’ (TZ, 289) kelimeleri tespit edilmiştir.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde –Ar, -Xr sıfat-fiil ekiyle türetilmiş ve kalıplaşmış iki farklı işlevde on iki kelime tespit edilmiştir.

a. Sıfat türetmiştir, derlemde bu işlevde altı kelime bulunmuştur:

ağır ‘gewicht; schwer’ (KW, 29) “ağırlık, zor”; *ağır* ‘lourd’ (AC, 43) “ağır”; *ağırlık* ‘тяжесть’ (DPY, 383) “ağırlık, hantallık”; *ağır* ~ *ağr* ‘lourd, pesant, gros, fort’ (DAK, 54) “ağır, zahmetli, büyük, güçlü”; *ağır* ‘ağır’ (AB, 133); *ağır* ~ *ağr* ~ *ağır* ‘тяжелый, весомый, трудный, неприемлемый, тяжкий, отягощенный, обремененный, затрудненный, суровый, строгий; тяжело, трудно, тяжко, тягостно; тяжесть, вес, груз, бремя, трудность, тягость, отягощение, обременение’ (KS, 43) “ağır, ciddi, zor, uygunsuz, ağır yüklü, ağırlık, zorluk”.

hısır ‘бесплодный, нетельный, яловый’ (KS, 853) “kısır, çorak”.

kelir aynada ‘am darauffolgenden feiertag’ (KW, 136) “gelecek cuma gününde”; *kelir* ‘á venir’ (AC, 59) “gelecek”; *kelir* ‘будущий, следующий, грядущий, предстоящий’ (KS, 671) “gelecek, sonraki”.

yarar ‘fit, appropriate, efficient’ (PT, 132) “uygun, verimli, etkili”; *yarar* ‘годный, достойный, доблестный’ (KS, 1650) “uygun, layık, yürekli”.

yaşar ‘agé de’ (DAK, 327) “yaşlı, yaşında”; *yaşar* ‘проживший определенное число лет, имеющий определенный возраст в годах’ (KS, 1667) “birkaç yıl için yaşayan, yaşar”.

yeter ‘es reicht, es genügt’ (KW, 123) “yeter, yeterli”; *yetär* ‘достаточный’ (KS, 1703) “yeterli”.

b. İsim türetmiştir, derlemde bu işlevde altı kelime tespit edilmiştir:

ağar ‘текущий, льющийся, проливающийся; бурный’ (KS, 55) “akım; fırtınalı deniz”.

çuğur ‘graben’ (KW, 77) “çukur”; *çoğur* ~ *çuğur* ‘grube’ (AC, 49) “çukur”; *çuğur* ‘ditch, trench’ (PT, 140) “çukur, hendek”; *çoğur* ~ *çuğur* ‘cavité, trou, fosse’ (DAK, 195) “oyuk, çukur, delik”; *çoğur* ‘çukur (ölüm çukuru, ölüm diyarı)’ (AB, 152); *çoğur* ~ *çuğur* ~ *çuğur* ~ *çoğur* ‘яма, ямка, углубление, глубокое место, впадина, провал, рытвина, колдобина, копь, ров, окоп, канава,

траншея, дол, пропасть, пещера, колодец' (KS, 398) "çukur, delik, içi boş delik, oyuk, çöküntü".

kelür 'доход, приход, прибыль' (KS, 674) "gelir, kâr".

ketär 'расход, расходы, издержки, траты, дебет' (KS, 688) "gider, masraf, harcama, tüketim".

teşär 'долбильщик, резчик, плотник' (KS, 1430) "oymacı, marangoz".

tuvar 'bétail, bien, avoir' (AC, 77) "sürü hayvanları, varlık, mal mülk"; *tuvar* 'cattle, live-stock' (PT, 126) "sığır, hayvancılık"; *tuvar* 'bétail, taureau; avoir, bien' (DAK, 793) "sürü hayvanları, boğa; mal, varlık, mal mülk"; *tuvar* 'davar' (AB, 202); *tuvar* ~ *tovar* 'скот, скотина' (KS, 1516) "sığır, çiftlik hayvanları".

3.2.5. -(X)ç

(Nalbant 2008: 116)

Taranan metinlerde işlek olmadığı tespit edilmiştir.

Ramstedt bu ekin eski bir *-ça* ekinden ortaya çıkmış olabileceğini düşünmektedir. Kaşgarlı *-nç* eki ile *+ç* eklerini aynı başlık altında değerlendirmiştir. Bazı çalışmalarda bu eklerin Kaşgarlı'nın eserinde yaptığı gibi bir başlık altında değerlendirildiği görülmektedir; fakat karışıklık oluşturmamak için bu ekler ayrı ayrı ele alınmıştır (Nalbant 2008: 116).

DLT'de bu ekle türetilmiş *kömeç* 'küle gömülen yuvarlak ekmek' (DLT 2014: 737); *kömiç* 'define' (DLT 2014: 737); *üçleç* 'başları demirle birleştirilen üç çubuktan oluşan ve tavşan vurmak için kullanılan bir alet' (DLT 2014: 929) kelimeleri bulunmaktadır.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bu ekle türetilmiş ve alet adı yapma fonksiyonunda bir kelime tespit edilmiştir:

çömiç 'schaumlöffel' (KW, 76) "kerçe"; *çomuç* 'cuiller á pot, écumoire' (DAK, 196) "kerçe, kevgir"; *çömiç* 'половник, поварёшка, большая разливательная ложка, совок' (KS, 402) "kerçe, büyük dökme kaşık".

3.2.6. -çAk

(Brockelmann 1954: 91; Räsänen 1957: 118; Karamanlıoğlu 1994: 36; Nalbant 2008: 117; Taş 2009: 111)

Tarihî Türk yazı dillerinde işlek olmayan bir ektir.

DLT’de bu ek, genellikle alet isimleri türetmek için kullanılmıştır, bir örnekte ise sıfat yapma eki olarak görev yapmıştır: *basınçağ er* ‘zayıf görülen adam, önem verilmeyen kişi’ (DLT C1: 510); *binçeğ* ‘hırsızın yahut başkasının elinde bulunan her çalınmış malın adı’ (DLT C2: 510); *bürünçük* ‘kadın başörtüsü, bürünülecek nesne’ (DLTC1: 510); *mançuğ* ‘eybe, torbagibi at eğrine takılan şey’ (DLT C1: 476) (Nalbant 2008: 117).

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri üzerine yapılan incelemelerde sadece dört kelimede bu ekle türetilmiş kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerden üçü dönüşlü fiillerden türetilmişlerdir. Türetilen bu kelimeler sıfat görevindedir:

emçek ‘brustwarze’ (KW, 87) “meme, meme ucu”; *emçak* ‘mamelon’ (DAK, 236) “meme, meme ucu”; *emçäk* ‘сосок’ (KS, 485) “meme, meme ucu”.

erinçek ‘faul, faulheit’ (KW, 92) “tembel, tembellik”; *erinçak* ‘fainéant, paresseux’ (DAK, 239) “tembel”; *erinçäk* ‘ленивый, нерадивый, привередливый, капризный, отлынивающий, лентяй, лодырь, бездельник, сибарит’ (KS, 494) “tembel, ihmalkâr”.

salınçağ ‘брошенный, отброс, подкидыш’ (KS, 1231) “terk edilmiş, sokak çocuğu”.

surunçağ ‘obstacle, empêchement, entrave’ (DAK, 715) “engel, aksaklık, pürüz, ayak bağı”; *sürünçäh* ‘препятствие, препона, нечто такое, обо что можно споткнуться, помеха’ (KS, 1341) “engel, aksaklık”.

3.2.7. -çI

(Brockelmann 1954: 92; Räsänen 1957: 119; Hamilton 1998: 252; Nalbant 2008: 117; Eraslan 2012: 104)

Hamilton, bu ekin ‘o meslekle uğraşan, o görevi yapan, o işi yapan ya da yapacak olan’ anlamını veren, -ğu, -ma ve -ta / -da gibi eklerle türemiş fiil biçimlerine ya da fiil köklerine eklenen fiilden isim yapma eki olduğunu ve ekin Tohorca genel anlamı ‘falan şeye

sahip olan' anlamındaki *-tstse (-cci)* ekiyle ilişkili olmasının muhtemel olduğunu belirtmiştir (1998: 252).

Kemal Eraslan da *-çI* ekinin dönüşlü fiillere getirildiğini, *-ç* eki ile aynı işlevde olması nedeniyle, *-ç* ekinin *-u/-ü* ile genişletilmiş şekli olabileceğini düşünmektedir: Uygur Türkçesinde bu ekle türetilmiş: *abınçu* 'teselli' < *abin-*; *alkınçu* 'yok olma, ölme' < *alkın-*; *irinçü* 'günah' < *irin-*; *kalınçu* 'arta kalan, boş zaman' < *kalın-*; *ögrünçü* 'sevinç' < *ögrün-*; *yarlıkançu* 'merhamet' < *yarlıka-* kelimeleri bulunmaktadır (2012: 104).

DLT'de bu ekle *kamçı* 'kamçı' < *kam-* (DLT 2014: 680); *kömçü* 'define' < *köm-* '(ölü vb.ni) gömmek' (DLT 2014: 737); *kulnaçı kısırak* 'doğurmak üzere olan kısırak' < *kulna-* 'kulun doğurmak, yavrulamak, kulunlamak' (DLT 2014: 746); *tutunçu (ogul)* 'evlat edinilen (oğul)' < *tutun-* '(birini evlatlık, sütanne vb.) edinmek' (DLT 2014: 905) gibi az sayıda sözcük türetilmiştir.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin daima düz ünlülü olduğu ve çok işlek olmadığı görülmektedir.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *-çI* eki ile türetilen üç farklı işlevde sekiz kelime tespit edilmiştir. İşleklik sırasına göre ekin işlevleri:

a. Dört kelimede de ek, sıfat türetmiştir. Bu kelimelerden ikisi dönüşlü fiillerden türetilmişlerdir.

igrançi ~ *ikrançi* 'abominable, dégoûtant, répugnant' (DAK, 288) "iğrenç, pis, kirli, tiksindirici"; *igränçi* 'мерзкий, омерзительный, отвратительный, скверный, гнусный, вызывающий отвращение, омерзение, брезгливость' (KS, 606) "aşağılık, iğrenç, tiksinti verici".

tilänçi ~ *dilänçi* 'нищий, нищенствующий, попрошайничающий, бедный, просящий подаяния, живущий милостыней, подаянием, попрошайка, нищенка' (KS, 1441) "dilenci, dilenen, yoksul, sadaka ile yaşayan".

yügünçi 'поклоняющийся' (KS, 1743) "tapınma, tapınan".

yuruçi 'qui marche, qui est en activité' (DAK, 358) "yürüyen, dolaşan"; *yürüçi* 'ходящий, ходячий, бродящий' (KS, 1749) "yürüyen, dolaşan".

b. Bu kelimelerden ikisinde ek, yabancı kökenli sözcüklere eklenerek sıfat türetmiştir:

kalacisiz ‘без ссор и недоразумений’ (DPY, 396) “sözsüz, kavgalar ve yanlış anlaşılma olmadan”; *söz-gäläci* ‘собир. всяческие слова, разговоры, словопрения’ (KS, 1307) “konuşkan”.

klançi ‘mendiant’ (DAK, 401) “dilenci”; *klänçi* ‘нищий, нищенствующий, попрошайничающий, бедный человек, просящий подаяния, живущий милостыней, подаянием, попрошайка, нищенка’ (KS, 705) “dilenci, dilenen, isteyen, yoksul adam”.

c. Bir kelime de ek alet adı türetmiştir:

kañçi ‘peitsche’ (KW, 192) “kamçı, kırbaç”; *hamçi* ‘fouet, martinet’ (DAK, 445) “kamçı, kırbaç”; *hamçi* ‘камча, плеть, кнут, нагайка, бич, хлыст, батог’ (KS, 798) “kamçı, kırbaç”.

d. Bir kelime de eylem adı türetmiştir:

tañçi ‘goutte’ (DAK, 733) “damla”; *tañçi* ‘капля’ (KS, 1376) “damla”.

3.2.8. -çIk

(Brockelmann 1954: 95; Erdal 1991: 357-359)

Türkçenin tarihî seyri içinde incelenen metinlerde ekin çok az kullanıldığı tespit edilmiştir.

Marcel Erdal, bu ekin DLT’de sonu /r/ ve /n/ ile biten sözcüklerden sonra geldiğini belirtmiş ve DLT’de bazı sözcüklerin hem –Guç’lu hem de çXk’lu şekillerinin de bulunmasından hareketle bu iki ekin varyantları olabileceğini ifade etmiştir (1991: 357-359).

Codex Cumanicus’ta –çIk fiilden isim yapma ekiyle türetilmiş kelime tespit edilememiştir. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise –çIk ekiyle türetilmiş soyut anlamlı dört kelime tespit edilmiştir.

eglänçiḡ ‘занятие, забава, развлечение, утеха’ (KS, 471) “eğlence, eğlenceli, sevinç”.

ovrañçik ‘accoutumance, habitude’ (AC, 66) “alışkanlık, adet”; *ovrañçik* ‘accoutumance, habitude’ (DAK, 597) “alışkanlık, adet”; *ovrañçik* ‘alışkanlık’

(AB, 186); *övränçik* ~ *övränçiḥ* ‘привычка, навык, обычай, повадка’ (KS, 1106) “alışkanlık, beceri, görenek”.

suḥlançiḥ ~ *suḥlançik* ‘страсть, желание, влечение, вожделение, похоть’ (KS, 1328) “tutku, arzu, şehvet”.

yubançik ‘joie (passagère), plaisir, volupté’ (DAK, 353) “neşe (geçici), zevk, eğlence”;
yubançik ‘утеха, услада, забава’ (KS, 1733) “neşe, zevk, eğlence”.

3.2.9. -dAş

Bu ek, genellikle isim kök ve gövdelerinden beraberlik, ortaklık, yoldaşlık anlamı katan isimler türetme göreviyle Eski Türkçeden itibaren işlek olarak kullanılan eklerden biridir (Gabain 1988: 46); fakat Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin tarihî Türk lehçelerine göre farklı bir fonksiyonu tespit edilmiştir.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden DAK ve KS’de tanıklanan bu ek, Tarama Sözlüğünde *toğtaş* ‘bir zamanda doğan’ (YTS, 208) kelimesinde de tanıklanmıştır.

–*dAş* ekiyle Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden DAK ve KS’de fiil kök ve gövdelerinden birliktelik, beraberlik, ortaklık anlamı taşıyan on yedi isim türetildiği tespit edilmiştir.

ayırıltaş ‘séparé ou divisé avec q. autre’ (DAK, 95) “ayrılmış, bölünmüş”; *ayırıltaş* ‘участвующий в разделе, сопричастник, наследник’ (KS, 184) “bölümünde yer alan; mirasçı”.

başlandaş ‘commencé avec un autre; conçu avec un autre’ (DAK, 119) “birlikte başlamak”; *başlandaş* ‘соначинающийся, соначинаемый, вместе с кем-чем начатый’ (KS, 237) “kiminle, neyi başlattığı; kurucu”.

bēslandaş ‘nourri avec q. autre, coéduqué’ (DAK, 131) “birlikte beslenen”; *besländäş* ‘вместе вскормленный, воспитанный’ (KS, 262) “birlikte beslenmiş, birlikte yetişmiş”.

birlandaş ‘celui qui s’est uni avec un autre’ (DAK, 141) “eş, arkadaş, sevgili, ortak”;
birländäş ‘напарник, сообщник, сотоварищ, партнер, сожитель, супруг, напарница, сообщница, партнерша, сожительница, супруга’ (KS, 278) “eş, arkadaş, sevgili, ortak”.

boldaş ‘coexistant’ (DAK, 157) “birlikte bulunan, eşlik eden, yandaş”; *boldaş* ‘единосущный, единосущий, сосуществующий’ (KS, 310) “özel, özdeşlik, bir arada var olan”; *birboldaş* ‘единосущный’ (KS, 275) “biricik, özel”.

boluşdaş ‘aide, coadjuve’ (DAK, 158) “yardım eden, yardım”; *boluşdaş* ‘оказывающий помощь, споспешествующий вместе с кем, сопричастный, сочувствующий, споспешник, приспешник, сопричастник’ (KS, 312) “yardım sağlayan, destek veren”.

hazğandaş ‘сотрудничающий, труждающийся, зарабатывающий, старательствующий вместе’ (DAK, 840) “kazanç birliği, kazanç ortaklığı”; *hazğandaş* ‘collaborateur, qui gagne avec un autre’ (KS, 470) “iş arkadaşı, işbirlikçi, kazanç birliği”.

hılındaş ‘collaborateur, aide’ (DAK, 473) “işbirlikçi, yardımcı”.

honşuşdaş ‘(co)voisin’ (DAK, 486) “komşu”; *honuşdaş* ~ *honşuşdaş* ‘сосед по ночлегу, по постоя’ (KS, 874) “yoldaş, birlikte yerleşen”.

mêngardaş ‘qui coexiste éternellement avec un autre’ (DAK, 523) “sonsuz de birbirlerine eşlik eden”; *meñärdäş* ‘сонаследник, сонаследователь’ (KS, 965) “ortak varis, ortak mirasçı”.

oğraşdaş ‘compagnon d’armes’ (DAK, 566) “silah arkadaşı”.

ovrandaş ‘collègue, celui qui apprend avec un autre’ (DAK, 597) “meslektaş, öğrenci”; *övrändäş* ‘соученик, соучащийся, товарищ в учении’ (KS, 1107) “sınıf arkadaşı, öğretim görevlisi”.

sozlaşdaş ‘celui qui parle en commun ou en meme temps avec un autre, interlocuteur’ (DAK, 698) “sözleşen, muhatap”.

tanglandaş ‘coélu, choisi avec un autre’ (DAK, 735) “başkası ile seçilen?”.

tikildäş ‘посаженный вместе’ (KS, 1439) “birlikte dikilen, dikilmiş”.

turdaş ‘cohabitant, colocataire’ (DAK, 787) “refakatçi, oda arkadaşı, kira ortağı”; *turdaş* ‘сосуществующий, сожительствоющий’ (KS, 1508) “bir arada var olan, birlikte yaşayan”.

yugurdaş ‘qui court avec un autre’ (DAK, 354) “birlikte çalışan”; *yügürdäş* ‘бегущий, скачущий вместе’ (KS, 1744) “birlikte çalışan, dötnala koşan”.

3.2.10. -DXk

(Brockelmann 1954: 99, 100; Gabain 1988: 51, 82; Karamanlıoğlu 1994: 44, 142; Tekin 2000: 169; Korkmaz 1969: 47; 2003: 77)

Bu ek, bir sıfat-fiil eki olarak geçmiş zaman işlevinde sıfatlar türettiği gibi zaman gösterme işlevinin aşınıp yitirilmesiyle sıfatlıktan kurtularak bazı adlaşmış örnekler de türetmiştir (Korkmaz 2003: 77).

Eski Türkçede bu ekle türetilmiş *umduḵ* ‘ümit’ (< *um-* ‘ummak, ümit etmek’), *ḵonduḵ* ‘yerleşme’ (*ḵon-* ‘yerleşmek’), *küsädük* ‘istek’ (< *küsä-* ‘istemek’) kelimeleri bulunmaktadır (Gabain 1988: 51).

Orta Türkçe döneminde –*dXk* sıfat-fiil ekiyle türetilmiş ve kalıplaşmış *ḵapduḵ* ‘ausrüstung’ “donanım, ekipman”, *bastuḵ* ‘freundschaft’ “dostluk, arkadaşlık”, *yanduḵ* ‘brand’ “yangın” (Brockelmann 1954: 99, 100); *astuḵ* ‘askı, kadınların saçlarına taktıkları ziynet eşyası’ (Korkmaz 1969: 47), *battuk* ‘dalgıç’ (TZ, 148) kelimeleri tespit edilmiştir.

Codex Cumanicus’ta –*dXk* sıfat-fiil ekiyle türetilmiş kelime tespit edilememiştir. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde –*dXk* sıfat-fiil ekiyle türetilmiş ve kalıplaşmış iki kelime tespit edilmiştir. Bu kelimeler de sadece birer eserde tanıklanabilmiştir. Bu nedenle bu dönemde ekin işlek olmadığı söylenebilir:

sövdük ‘огуз. любовь’ (KS, 1301) “Oğuz. sevgi, aşk”.

kêçtilḵ ‘passage ?’ (DAK, 377) “geçit, pasaj, yol, geçiş”.

3.2.11. -g

(Brockelmann 1954: 101; Räsänen 1957: 122; Gabain 1988: 51; Erdal 1991: 172; 2004: 153; Karamanlıoğlu: 1994: 36; Tekin 2000: 90; Taş 2009: 112)

Yapılan işin sonucunda ortaya çıkan isimler türetir (Gabain 1988: 51). Räsänen ek hakkında Poppe ve Ramstedt’in görüşlerine yer vermiştir. Poppe’a göre ek Moğolcadaki –*ga* ekiyle, Ramstedt’e göre ise ek, yine Moğolcadaki –*gu* ekiyle ilişkilidir (1957: 122).

Şinasi Tekin'e göre ek tek fonksiyonludur ve sonuna geldiği fiilin gösterdiği hareketin neticesini, daha çok aktif olarak ifade eder. Buradan hareketle *-k* ekinden ayrılır; çünkü *-k* eki sonuna geldiği fiilin gösterdiği hareketin neticesini, daha çok pasif olarak ifade eder (1992: 83).

Ek Eski Türkçede oldukça işlektir. Bu dönemde bu ekle türetilmiş: *ayğ* 'söz, kelime' < *ay-* 'söylemek'; *bilig* 'bilgi' (KT G 7, vb.) < *bil-*; *bitig* 'yazı' (KÇ G 3, vb.) < *biti-* 'yazmak'; *bolug* 'varlık' (IB 19) < *bol-*; *isig* 'aziz, sevgili' (IB 67) < **isi-* 'ısınmak, sıcak olmak'; *erig* 'kolayca erişilen' (KT G 13) < **ēr-* 'ermek, erişmek'; *kapıg* 'kapı' (BK D 15) < **kap-* 'kapamak'; *kışlağ* 'kışı geçirecek yer' (IB 51) < *kışla-*; *küräg* 'kaçak' (T 8) < *kürä-* 'kaçmak'; *ög* 'akıl' < *ö-* 'düşünmek'; *ölüg* 'ölü' (BK D 19) < *öl-*; *ötüg* 'rica, maruzat' (IB 19) < **öt-*; krş. *ötün-* 'rica etmek, arz etmek'; *süçig* 'tatlı' (KT G 6) < **sūçi-*; *sünjüg* 'mızrak' (KT D 35) < **sünj-* 'mızraklamak'; *sürüg* 'sürü' < *sür-* 'sürmek, birlikte götürmek'; *tapıg* 'hürmet, hizmet; huzur' < *tap-* 'tapmak'; *tirig* 'diri, canlı; hayat' (KT K 9) < **tir-* 'yaşamak'; *tug* 'engel, mania' (T 26) < *tu-* 'kapamak' gibi örnekleri görmek mümkündür (Gabain 1988: 51; Tekin 2000: 90).

Orta Türkçede de en işlek kullanılan fiilden isim yapma ekidir. Bu dönemde bu ekle türetilmiş kelimelerden bazıları şunlardır: *ağrıg* 'ağrı, zahmet, huzursuzluk, hastalık' (KB, 11); *arıg* 'temiz, pak' (KB, 22); *asıg* 'fayda, kâr, kazanç' (KB, 28; MT, 88); *basıg* 'gece baskınının yapıldığı yer veya zaman' (DLT 2014: 575); *bağ* 'bağ, deste' (DLT 2014: 569); *batıg* 'nehir vb. şeylerin derin yeri' (DLT 2014: 578); *bezig* 'titreme, titreyiş' (DLT 2014: 584); *bışıg* 'pişmiş (yemek, yiyecek; kerpiç)' (DLT 2014: 585); *bilig* 'bilgi, ilim' (AH, X); *busug* 'pusu, tuzak' (KB, 117); *bitig* 'mektup' (KK, 104); *itig* 'hazırlık, hal, usul, düzen, süs' (KB, 208); *kakıg* 'öfke, kızma' (DLT 2014: 677); *katıg* 'kuvvetli, pek, muhkem, sert' (AH, XXXIV; İM, 548); *koyug* 'derin' (KB, 273); *körüg* 'görülen' (KB, 285); *kusıg* 'kusma' (DLT 2014: 750); *ög* 'akıl, anlayış' (AH, L); *ölüg* 'ölü' (AH, LI); *ötüg* 'sultana arz edilen şey, arz' (DLT 2014: 792); *sınağ* 'sınav, imtihan' < *sına-* 'denemek, sınamak' (MM, 255); *süçüg* 'tatlı' (LVIII); *tapug* 'ibadet, bağlılık, itaat' (MM, 259); *tatıg* 'tat, lezzet' (İM, 602); *tirig* 'diri' (AH, LXIII; İM, 607); *tolug* 'dolu' (MM, 263; İM, 609); *törpig* 'törpü' (DLT 2014: 897); *ulag* 'kılavuz' (MM, 266); *yıdıg* 'pis kokulu' (MM, 271) vb.

Eski Türkçede *-ğ / -g* ile türetilmiş kelimelerin pek çoğu Kıpçak Türkçesi eserlerinde, birden fazla heceli kelimelerin sonundaki *-ğ / -g*'lerin düşmesi sonucunda, sondaki *-ğ / -g*'ler düşmüş durumdadır. *bili* 'ilim' (Kİ, 18); *biti* 'kitap, yazı' (Kİ, 19); *öli* 'ölü' (TZ, 225).

Eski Türkçe söz içi ve söz sonu *g / ğ* sesinin, Ermeni harfli Kıpçakçada sızıcılışarak dudaksıl *v*'ye gelişmesi olayı yaygın ve tipik bir özelliktir (Çengel 2012: 43). Bu ses olayı dört kelimeye görülmektedir:

arov 'rein, unschuldig' (KW, 40) "arı, saf, masum, temiz"; *aruv* 'propre, immaculé, pur' (AC, 44); *aruv* 'propre, pur, immaculé' (DAK, 76) "temiz, saf, tertemiz"; *aruv* 'temiz, pak' (AB, 138); *aruv* 'чистый, непорочный, незапятнанный, незамутненный, несмешанный, очищенный, прозрачный, светлый, ясный, праведный, безгрешный' (KS, 143) "temiz, saf, lekesiz, parlak, dürüst, günahsız".

çeri ~ çeyri 'heer' (KW, 74) "ordu, asker"; *çerov ~ çeruv* 'armée' (AC, 48) "ordu"; *çeruv ~ çoruv* 'army' (PT, 110) "ordu"; *çeruv* 'détachement, troupe, armée' (DAK, 184) "müfreze, alay, birlik, ordu"; *çeruv* 'ordu, asker' (AB, 151); *çerüv ~ çörüv ~ çeröv ~ çerüv ~ cerüv* 'войско, воинство, армия, рать, дружина, полк, эскадрон, ополчение, гарнизон, лагерь, стан, обоз, бивак, военная сила, силы небесные; война' (KS, 379) "ordu, tugay, alay, birlik".

küyegü ~ küyöv 'bräutigam' (KW, 158) "damat"; *kiyov* 'gendre' (AC, 60) "damat"; *kiyov* 'зять' (DPY, 397) "damat"; *kiyov* 'gendre' (DAK, 397) "damat"; *kiyöv* 'жених; муж; зять' (KS, 702) "damat, koca, sevgili".

ortov 'couverture, voile' (DAK, 588) "yorgan, örtü, yüz örtüsü"; *örtöv* 'покрывало, покров, покрытие' (KS, 1100) "peçe, örtü, kapak".

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *-g* fiilden isim yapma ekiyle türetilmiş somut ve soyut ad türetme fonksiyonunda altı kelime tespit edilmiştir:

a. Somut isimler türetmiştir:

sürüv 'herde' (KW, 227) "sürü"; *sürük* 'стадо, стая, табун, гурьба' (KS, 1340) "sürü, kalabalık".

yağ ~ *yav* ‘fett’ (KW, 109) “yağ”; *yağ* ‘graisse’ (DAK, 303) “yağ”; *yağ* ~ *yah* ‘жир, сало, масло, елей, мазь, мирпо’ (KS, 1620) “yağ, domuz yağı, tereyağı”.

yarov ‘notwendiges, ausrüstung’ (KW, 116) “yarar, gerekli, ekipman”; *yarağ* ‘armes’ (AC, 80) “silah”; *yarağ* ‘arms’ (PT, 136); *yarağ* ‘arme(s), instrument’ (DAK, 319) “silah, alet”; *yarağ* ~ *yarağ* ‘оружие, вооружение, доспехи, броня, снаряжение, оснащение’ (KS, 1648) “silah, hazırlık, teçhizat, mühimmat, donanım”.

b. Soyut isimler türetmiştir:

açuv ‘schmerz, trauer’ (KW, 28) “acı, keder”; *açığ* ‘1. amer, 2. souffrant, faible’ (DAK, 48) “1. acı, 2. acı çeken, zayıflık”; *açı* ‘acı’ (AB, 133); *açığ* ~ *açiğ* ‘горький, терпкий; страдающий, болющий; проклятый; горечь; горесть, огорчение, страдание, обида’ (KS, 21) “acı, buruk, hasta, keder, hüzn”.

hırıg ‘bord, terme’ (DAK, 474) “kenar, sınır, kıyı, sahil, ufuk çizgisi, dönem, terim”; *hırıg* ‘kenar, kıyı, yan’ (AB, 163); *hırıg* ~ *hırır* ~ *ğırıg* ‘край, окраина, кромка, кайма, берег, бок, борт, горизонт, корма, ют’ (KS, 850) “kenar, sınır, kıyı, sahil, ufuk çizgisi”.

uruğ ~ *uruğ* ‘nachkommenschaft’ (KW, 266) “nesil”; *uruğ* ~ *uruh* ‘семя, потомок, потомки’ (KS, 1557) “torun, tohum, nesil”.

3. 2. 12. -gA (Brockelmann 1954: 111; Räsänen 1957: 124; Gabain 1988: 51; Erdal 1991: 376; Berta 1996: 575; Tekin 2000: 89; Korkmaz 2003: 78)

Bu ek fiil kök ya da gövdelerine eklenerek sınırlı sayıda somut isimler, alet isimleri ve sıfatlar yapar (Korkmaz 2003: 78).

Brockelmann’a göre ek küçültme eki *-k /-k*’den genişlemiştir (1954: 111). Räsänen, ekin kökeni konusunda Ramstedt’in Eski Türkçedeki *-kay*, *-key*, *-gay*, *-gey* ekine dayandırma fikrini benimsemiştir (1957: 124).

Gabain, ekin Eski Türkçe döneminde işlek olmadığını ifade etmiştir (1988: 51). Köktürkçede bu ekle türetilmiş kelimeler *bilgä* ‘akıllı’ (KT G 6,vb) < *bil-*; *kısga* ‘kısa’ (KÇ D 11) < **kıs-* “kısaltmak, daraltmak”; *tamgaçı* ‘mühürdar’ (KT T 13) sözcüğündeki *tamga* < **tam-* ‘yanmak’ tır (Tekin 2000: 89).

Ek Orta Türkçe döneminde de işlek değildir ve Orta Türkçe döneminde Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde incelenen kelimeler dışında bu ekle türetilmiş isim ve sıfat fonksiyonunda olan kelimeler şunlardır: *berge* ‘hırsız dövmekte ve eşek dürtmekte kullanılan kamçı ve değnek’ (DLT 2014: 582; KB, 75); *bilge* ‘bilgin, hâkim, alim; akıllı’ (DLT 2014: 587; KB, 82; Kİ, 18); *kavurğa* ‘kavrulmuş hububat’ (Kİ, 73); *känäşgä* ‘meşveret’ (Kİ, 44); *öge* ‘aklı ve ızanı olan, yaşlı, işlerde denenmiş, halktan insanların unvanı; akılca üstün olana verilen lakap’ (DLT 2014: 784; KB, 355); *süpürge* / *süpürgü* ‘süpürge’ (Kİ, 94 / DLT 2014: 840); *tilge* ‘uzunlamasına dilinen et parçası; uzunlamasına ayrılan yer vb. uzunlamasına olan şeyler’ (DLT 2014: 881); *yoriğa at* ‘yorga at; rahvan, yürüyen’ (DLT 2014: 981; KB, 554).

Codex Cumanicus’ta olup, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde olmayan kelimeler: *bilge* ‘weise’ (KW, 58) “bilge”; *küygä* [cuyga] ‘der erwartende’ (KW, 158) “bekleyen”.

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilden isim yapma eki *-gA* ile türetilmiş altı kelime tespit edilmiştir. Ekin fonksiyonuna göre işlevleri şunlardır:

a. Somut isim türetmiştir:

kölege ‘schatten’ (KW, 150) “gölge”; *kolga* ‘ombre’ (DAK, 405) “gölge”; *kolga* ‘gölge’ (AB, 175); *gölgä* ~ *gölkä* ~ *kölgä* ~ *kölägä* ‘тень, сень, покров’ (KS, 723) “gölge”.

tamğa ‘siegel’ (KW, 233) “mühür, damga”; *tamğa* ‘sceau, cachet’ (AC, 73) “mühür, damga”; *tamğa* ‘печать, клеймо’ (DPY, 406) “damga”; *tamğa* ‘sceau, cachet; droit(s) de douane’ (DAK, 733) “damga, mühür; gümrük vergisi”; *tamğa* ‘таможенная пошлина, таможенный сбор, мыто, налог; таможня’ (KS, 1376) “gümrük, gümrük vergisi”.

yumurtka ‘ei’ (KW, 129) “yumurta”; *yumurthä* ‘egg’ (PT, 154) “yumurta”; *yumurthä* ‘oeuf’ (DAK, 356) “yumurta”; *yumurthä* ~ *yumurta* ‘огуз. яйцо’ (KS, 1736, 1737) “Oğuz. yumurta”.

b. Sıfat türetmiştir:

kısğa ~ kıska ~ kışa ‘kurz’ (KW, 207); “kışa”; *hışha* ‘short’ (PT, 142) “kışa”; *hışha* ‘court’ (DAK, 476) “kışa”; *hışha ~ hışga* ‘короткий, краткий, куций, кургузый, недостаточный, ограниченный, ограничительный, ограничивающий, притесняющий, неудовлетворительный; скудоумный, недальновидный; кроткий, скромный; коротко, кратко, вкратце’ (KS, 854) “kışa, yetersiz, sınırlı, eksik”.

inçke ‘dünn, fein’ (KW, 106) “ince”; *inçkä~ inçä* ‘огуз. тонкий, деликатный’ (KS, 615) “ince, narin”.

c. Soyut isim türetmiştir:

holthā ‘demande, prière’ (AC, 57) “istek, dua”; *holthā* ‘молитва, мольба, моление, моление, просьба, прошение’ (KS, 872) “ibadet, yalvarma, dua, talep, istek”.

3.2.13. -GAK

(Brockelmann 1954: 104; Räsänen 1957: 125; Gabain 1988: 52; Erdal 1991: 391; Karamanlioğlu 1994: 37; Nalbant 2008: 123; Taş 2009: 123)

Eski Türkçe döneminden itibaren görülen eylem adı yapan eklerdendir.

Ramstedt’e göre bu ek, Moğolca faktitif eki olan *-ga* ile Türkçe fiilden isim yapma eki *-k*’nin birleşimiyle oluşmuştur (Räsänen 1957: 125).

Bu ek Eski Türkçede fiil kök ve gövdelerinden ‘daima yapan’ anlamı veren isimler türetmiştir: *içkāk* ‘vampir’ < *iç-* ‘içmek’; *yulgak* ‘aydınlık, ışıık’ (< *yul-a* ‘meşale’ ile aynı kökten); *argak* ‘mekik ipeği, atkı’ < *ar-* ‘dolaşmak’ (Gabain 1988: 52).

Orta Türkçe döneminde bu ek; *batkak* ‘batak’ (TZ, 149) < *bat-* (Brockelmann 1954: 104; Clauson 1972: 298); *bezgek* ‘titreme, titreten sıtma’ (DLT 2014: 584) < *bez-* ‘(soğuk vb. şeylerden) titremek’ (DLT 2014: 583; EDPT, 391); *kaçkak* ‘kaçak’ (TZ, 181) < *kaç-*; *kefgek* ‘kekeme; konuşurken kekeleyen’ (DLT 2014: 700) < *kew-* ‘ağızda çiğneyip yutmamak; (söz için) gevelemek’ (DLT 2014: 707; Erdal 1991: 393); *kuskak* ‘kusuntu, kusulmuş şey’ (TZ, 212; EDPT, 667) < *kus-* ‘kusmak’ (EDPT, 667); *orgak* ‘orak’ (DLT 2014: 777) < *or-* ‘biçmek, kesmek’ (DLT 2014: 777; Erdal 1991: 391); *saçgak* ‘malını çalan (kişi)’ (DLT 2014: 797) < *saç-* ‘dağıtmak, malını fırlatmak’ (DLT 2014: 797; EDPT, 796); *sıçkak ~ sışkak* ‘sık sık sıçan kimse; with loose bowels’ (TZ, 236; EDPT, 796) < *sıç-* (Brockelmann 1954: 104; Clauson

1972: 796; Erdal 1991: 394); *taygak* ‘kaygan yer’ (TZ, 254) < *tay-* ‘kaymak’ (TZ, 254; EDPT, 567); *turgak* ‘kapıcı, nöbetçi’ (KB, 469) < *tur-* ‘durmak, kalkmak, ayakta durmak’ (Brockelmann 1954: 104; Clauson 1972: 539; Erdal 1991: 392); *yatgak* ‘hükümdarın, kalenin vb. şeylerin muhafızı; muhafız, bekçi’ (DLT 2014: 959; KB, 531) < *yat-* ‘yatmak’ (Brockelmann 1954: 104; Clauson 1972: 888; Erdal 1991: 392); *yumgaklı* ‘yumru’ (TZ, 289) < **yum-* ‘yummak, kapamak’ (EDPT, 936) vb. kelimelerde görülmektedir.

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilden isim yapma eki –GAK ile türetilmiş üç kelime tespit edilmiştir. İşleklik sırasına ekin işlevleri şunlardır:

a. Alet adı türetmiştir:

hapḥaḥ ‘couvercle’ (DAK, 448) “kapak”; *hapḥaḥ* ‘крышка, покрывка’ (KS, 804) “kapak, örtü”.

b. Eylem adı türetmiştir:

tutḥaḥ ‘attaque, coup de mains; trappe?’ (DAK, 792) “saldırma, tutaç, tuzak?”; *tutḥaḥ* ‘ловушка, силки, тенета; захват, задержка’ (KS, 1513) “esir, kapan, tuzak”.

c. Hayvan adı türetmiştir:

eṣek ‘eseli’ (KW, 94) “eşek”; *eṣak* ‘âne’ (DAK, 244) “eşek”; *eṣāk* ‘осёл, ишак’ (KS, 506) “eşek”.

3.2.14. -GAn

(Brockelmann 1954: 105; Räsänen 1957: 126; Korkmaz 1969: 48; Erdal 1991: 382; Tekin 2000: 91; Taş 2009: 124; Argunşah 2010: 220)

Karakter özelliğine ya da alışkanlığa işaret eden fail isimleri türetir (Taş 2009: 124). Orhon Türkçesinde bu ek, *kapgan* ‘(Böğü kağan unvanı) kapan, yakalayan’ < **kap-* ‘karmak, çalmak, hücum etmek’; *kor(i)gan* ‘kale, müstahkem mevki, sığınak’ < **kor-* ‘korumak’ örneklerinde tespit edilmiştir (Tekin 2000: 91).

Türkçenin tarihî dönemleri içinde –GAn sıfat-fiil ekinin kaynaşıp kalıplaşmasıyla çok sayıda kelime meydana gelmiştir.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde –GAn sıfat-fiil ekinin kaynaşıp kalıplaşmasıyla türetilmiş dört farklı işlevde otuz iki kelime tespit edilmiştir.

a. Sıfat türetmiştir, derlemde bu işlevde on beş kelime tespit edilmiştir:

aşınan ‘проступок, нарушение, прегрешение’ (KS, 157) “suç işleyen, günah işleyen, kötü davranan”.

beringän ‘поддавшийся, сдавшийся, подданный’ (KS, 258) “boyun eğen, yenik düşen”.

bulargan ‘заблудший, блуждающий, сбившийся с пути, заблуждающийся’ (KS, 334) “vefasız, dolaşan, yürüyen, asi”.

hutharılğan ‘спасенный, избавленный, освобожденный, высвобожденный, вызволенный’ (KS, 903) “kurtarılmış, serbest, özgür”.

keçkän ‘усопший, умерший, покойный, предок’ (KS, 667) “ölen, rahmetli, merhum, ata”.

ornatılğan ‘украшенный, наряженный, убранный’ (KS, 1065) “süslenmiş, giyinmiş, dekore edilmiş”.

övränmägän ‘необразованный, неграмотный’ (KS, 1107) “eğitimsiz, cahil”.

salınan ‘распущенный, разнузданный, распутный’ (KS, 1231) “ahlaksız, dizginlenemez, sürtük”.

satkan ‘продавший, продавец; продажа; проданный’ (KS, 1246) “satıcı, satan; satılan”.

saşhan ‘свихнувшийся, помешанный, сумасшедший’ (KS, 1244) “kaçık, deli, çılgın”.

yaragan ‘подобаяющий, годный, подходящий, пригодный, угодный’ (KS, 1648) “uygun, kabul edilebilir”.

yarılğan ‘отколовшийся, отделившийся, раскольник, отщепенец, ренегат, сектант, вероотступник, еретик’ (KS, 1656) “ayrılan, ayrılıkçı, muhalif, kopan, bölücü, dönek, mezhepçi”.

yarlılangan ‘обнищавший’ (KS, 1660) “yoksullaştırılan, fakir”.

yöpsüingän ‘принимающий’ (KS, 1732) “alan, kabul eden”.

yuhlagan ‘спящий; усопший, умерший’ (KS, 1735) “uyuyan; ölü, merhum”.

b. Kalıcı isim türetmiştir, derlemde bu işlevde on dört kelime tespit edilmiştir:
aylangan ‘оборот, обращение, вращение’ (KS, 186) “devir, tedavi, rotasyon”.

biyiklängän ‘Всевышний’ (KS, 292) “Tanrı”.

buyurgan ‘1. приказание, решение, распоряжение, повеление, постановление, повеление, наставление, назидание; 2. приказывающий, повелевающий, руководящий, властитель, владетель, распорядитель, руководитель, управляющий, приказчик’ (KS, 344) “1. teklif, karar, sipariş, kararname, talimat; 2. yönetici, lider, memur”.

dolaşkan ‘кружение, обращение, вращение, круг’ (KS, 434) “girdap, daire”.

habartkan ‘пышка, пышная масляная лепёшка, сочень’ (KS, 779) “hamurun kabarmasını sağlayan nesne, kabartıcı”.

hırğan ‘истребитель’ (KS, 849) “avcı, savaşçı”.

klägän ‘желание, хотение, воля, волеизъявление, намерение, умышление, умысел’ (KS, 704) “dilek, istek, irade, kasıt, niyet”.

Teñritogurgan ‘Богородица’ (KS, 1419) “Meryemana”.

tikän ‘колючий кустарник, терние; төрн, терновник’ (KS, 1438) “diken, dikenli çalı”.

Tumyürütkan ‘Ношение Святых Даров, праздник Святых Даров, или Тела и Крови Христовой’ (KS, 1506) “Kutsal sacrament kutlaması”.

yağlagan ‘помазанник’ (KS, 1622) “rahip, son yağlamayı yapan”.

yapulgan ‘закрытый, затворенный, закрывшийся, затворившийся, затворник’ (KS, 1647) “kapalı, eklenti, keşiş”.

yazgan ‘писание, сочинение’ (KS, 1674) “yazma, yazı”.

yazılğan ‘запись, записка, надпись’ (KS, 1676) “yazılan, kitabe, yazıt, not”.

c. Alet adı türetmiştir, derlemde bu işlevde iki kelime tespit edilmiştir:

çımdırğan ‘щипцы, щипчики (?)’ (KS, 393) “cımbız, kerpeten, pense”.

örken ‘seil’ (KW, 184) “urgan, ip”; *örgän* ‘пряжа’ (KS, 1100) “iplik”.

d. Bir örnekte hayvan adı türetme işlevindedir:

sıçkan ‘ratte’ (KW, 227) “sıçan, fare”; *sıçhan* ‘souris’ (DAK, 678) “sıçan”; *sıçhan ~ çıçhan* ‘мышь’ (KS, 1273) “sıçan, fare”.

3.2.15. -GI

(Brockelmann 1954: 105; Erdal 1991: 320; Berta 1996: 556; Nalbant 2008: 123; Taş 2009: 125; Eraslan 2012: 105)

Eski Türkçeden beri fiillerden isim ve sıfat yapmak için kullanılan işlek eklerdendir. Marcel Erdal *-ki* ekinin allomorfu olarak kullanıldığını tespit etmiştir (1991: 320).

Eski Türkçede nadir olarak kullanılan fiilden isim yapma ekidir; bu dönemde *katğı* ‘sert’ < *kat-* ‘aksatmak’; *tergi* ‘tertıp’ < *ter-* ‘tertıp etmek’; *yanğı* ‘cevap, karşılık’ < *yan-* ‘dönmek’ kelimelerinde görülmektedir. Marcel Erdal *erki* (*er-ki*) edatının yapısını da bu eke bağlamıştır (Eraslan 2012: 105).

Orta Türkçe döneminde daha işlek bir ek olma özelliği kazanmıştır (Nalbant 2008: 123). Ek, bu dönemde *burkı* ‘asık surat; kırış kırış alın gibi kırışik olan şey’ (DLT 2014: 603); *katkı kişi* ‘tabiatı sert olan, kimseye itaat etmeyen adam; katı, haşın, kibir’ (DLT 2014: 693; KB, 229); *kotkı er* ‘mütevazı, alçakgönüllü’ (DLT 2014: 731); *kötki* ‘tepe, tepecik’ (KB, 286); *kötki* ‘Çigilcede bedel, karşılık’ (DLT 2014: 792); *térki* ‘sofra’ (KB, 453); *tezgi* ‘düşman gelmesinden dolayı kavim arasına kargaşa düşmesi ve herkesin düşmandan kaçışması durumu’ (DLT 2014: 874); *yanğı* ‘yankı’ (DLT 2014: 949); *yomğı* ‘toplu, çok, bütün’ (KB, 558; Taş 2009: 126) kelimelerinde görülmektedir.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri üzerine yapılan taramalarda bu ekle türetilmiş altı kelime tespit edilmiş olup, türetilen bu kelimelerde ekin üç işlevi dikkat çekmiştir. Eklendiği fiilin son ses durumuna göre ekin ön sesinin tonlu veya tonsuz biçimlere geçtiği görülmektedir

a. Alet adı türetmiştir.

bıçkı ~ *buçkı* ‘säge’ (KW, 72) “bıçkı, testere”; *bıçlı* ‘scie’ (DAK, 148) “testere, bıçkı”; *bıçlı* ‘резак; ножницы; щипцы (для свечей, лампад, светильников)’ (KS, 295) “kesici, makas, pens (mumlar, lambalar, armatürler için)”.

çalğı ‘коса (для косьбы)’ (KS, 366) “tırpan”.

sançlı ‘колючка, шип, жало, стрекало; колика, колики’ (KS, 1235) “diken, kamçı”.

b. Somut isim türetmiştir.

hırğı ~ *hırılı* ‘берег, обочина, край’ (KS, 850) “kıyı, yol kenarı, kenar”.

içki ‘boisson (spiritueuse)’ (DAK, 286) “içki, içecek”; *içki* ‘içki’ (AB, 168); *içki* ‘напиток, питье, выпивка, алкоголь’ (KS, 603) “içki”.

c. Sıfat türetmiştir.

bularğı ‘confondu, en désordre, embrouillé’ (DAK, 167) “şaşkın, dağınık”; *bularğı* ‘блуждающий, заблудившийся, заблудший, сбившийся с пути, запутавшийся’ (KS, 334) “başiboş dolaşan, göçebe, vefasız, asi”.

3.2.16. -GU

(Brockelmann 1954: 106; Räsänen 1957: 128; Gabain 1988: 52; Berta 1996: 556; Hamilton 1998: 252; Tekin 2000: 90; Serebrennikov 2011: 103; Karaağaç 2012: 292)

Eski Türkçe döneminden itibaren sıklıkla kullanılan işlek eklerden biridir. Çoğunlukla tek heceli ve ünsüzle biten yapma bildiren eylemlere eklenir ve yapılanı, yapanı veya yapma işini bildirir.

Gabain, bu ekin Eski Türkçede fail ismi, soyut isimler, alet isimleri ve sıklıkla da sıfat yaptığını ifade etmiştir: *urungu* ‘savaşçı’ < *urun*-‘kendi kendine vurmak, vurmak’; *bālgü* ‘işaret, alamet’; *bıçgu* ‘bıçak, bıçkı’ < *bıç*- ‘bıçmek’; *yilpigü* ‘yelpaze’ < *yilpi*- ‘yellemek’; *ig toğa kitgüsi yok* ‘hastalıklar tükenmez’ (1988: 52); *kürägü* ‘kaçak olmak, yönetilmez olmak’ < *kürä*-; *kor(i)gu* ‘muhafız’ < **korı*- ‘korumak’ (Tekin 2000: 90); *çıyratgu* ‘çingirak, çan’ < *çıyrat*- ‘çınlatmak’ (İKPÖ, 177); *keçgölüg* ‘geçme’ < *keç*-*gü*+*lüg* (EUTG, 578); *kedgü* ‘giyilecek şey’ (EUTG, 578); *kirgü* ‘girme, girmesi gerekli’ (EUTG, 581); *kirtgüngü* ‘inanç, iman’ < *kirtgün*-‘inanmak, iman etmek’ (EUTG, 581); *körgü* ‘itaat’ (EUTG, 584).

Bu ek, Orta Türkçe döneminde de işlek olarak kullanılmıştır: *bitigü* ‘kalem’ (KB, 95); *içgü* ‘içki’ (KB, 186); *ölgü* ‘ölüm’ (MM, 248); *karğu* ‘karşılık’ (MM, 248); *küdegü* ‘güvey’ < **küde*- ‘evlenmek’ (KB, 298); *mingü* ‘binilecek, binek’ (KB, 317); *kolğu* ‘istek, arzu, rica’ < *kol*- ‘istemek, rica etmek, dilemek’ (MM, 234); *sağu* ‘ölçek, ölçü’ (MM, 251); *oklağı* ‘oklayan’ (AH, XLIX); *sarıngu* (*böz*) ‘sarınacık (bez)’ (AH, LV); *sıbizgu* ‘ıslık, düdük’ (MT, 137); *oturğu* ‘oturak’ (TZ, 224); *bilgüsiz* ‘bilgisiz, habersiz’ (AOYarlık, 206).

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilden isim yapma eki -*GU* ile türetilmiş sekiz kelime tespit edilmiştir. İşleklik sırasına göre ekin işlevleri:

c. Soyut adlar türetmiştir, bu fonksiyonda dört kelime tespit edilmiştir:

kayğu ‘kummer, Sorge’ (KW, 190) “keder, üzüntü”; *hayğu*; *hayğusuz da ağrısız* ‘sans sauci et sans douleur’ (AC, 56); *hayğu* ‘souci’ (DAK, 464) “kaygı, tasa, endişe, üzüntü”; *haygulu* ‘kederli, kaygılı, üzüntülü, endişeli’ (AB, 162); *hayğu ~ hayğı* ‘беспокойство, тревога, озабоченность, забота, переживание, удручение, скорбь, печаль, опасение’ (KS, 832) “kaygı, endişe, keder, merak”.

korku ‘furcht’ (KW, 200) “korku, endişe”; *horğu* ‘peur, crainte’ (AC, 57) “korku”; *horğu* ‘fear, dread’ (PT, 127); *horğu* ‘korku’ (AB, 165); *horğu* ‘страх, ужас, боязнь, робость, испуг, тревога от угрозы, устрашение, страсти’ (KS, 877) “korku”.

huturğu ‘enragé, furieux’ (DAK, 503) “kudurmuş, öfkeli, kızgın”; *huturğu* ‘бешеный, взбесившийся, беснующийся, неистовый, неистовствующий, свирепствующий’ (KS, 905) “deli, öfkeli, çılgın, azgın, şiddetli”.

kültkün ‘gelächter’ (KW, 158) “gülüş, gülme”; *kultkulu* ‘rieur’ (AC, 61) “gülme”; *kültkü ~ külkü* ‘однажды смех, смешки, насмешка, осмеяние, издёвка’ (KS, 770) “gülme, kahkaha, alay”.

d. Araç gereç adları yapmıştır, bu fonksiyonda üç kelime tespit edilmiştir:

burğu ‘trompette’ (KW, 69) “trompet”; *burğu* ‘бурав, сверло’ (KS, 339) “matkap, delme”; *burğu ~ birğı* ‘труба см.’ (KS, 339) “trompet, boru”.

küzgü ‘miroir, glace’ (DAK, 436) “ayna”; *küzgü ~ güzgü* ‘зеркало, зерцало’ (KS, 778) “ayna”.

sünjü ‘lanze’ (KW, 226) “mızrak”; *sungu* ‘lance, pique’ (DAK, 711) “süngü, mızrak”; *süngü* ~ *söngü* ‘копье, дротик, пика, сулица’ (KS, 1337) “süngü, mızrak”.

e. Eylem adı türetmiştir:

yargu ‘entscheidung, urteil’ (KW, 115) “yargı, karar”; *yargu* ‘jugement’ (AC, 80) “yargı, karar”; *yargu* ‘jugement, sentence; tribunal’ (DAK, 320) “yargı, hüküm; mahkeme”; *yargu* ‘yargı, adalet’ (AB, 207); *yargu* ‘1. законное, справедливое решение в споре 2. право как система юридических норм, законов, правил, процедур, закон, законность’ (KS, 1653) “1. yargı, karar, emir, anlaşmazlığa adil bir çözüm; 2. hukuk, hukuki normlar: yasalar, kurallar, adalet”.

3.2.17. -GXç

(Brockelmann 1954: 108; Erdal 1991: 357; Berta 1996: 553; Karaağaç 2012: 289)

Eylemlerden isim ve sıfat yapma fonksiyonuyla Eski Türkçeden itibaren kelimeler türeten; fakat işlek olmayan bir ektir. Ekin ünlü ve ünsüz uyumuna girdiği görülmektedir; fakat düz ünlü içeren fiillere de yuvarlak ünlülü şekiller eklenmiştir.

Bu ek –GU ve –GAç ekiyle biçim ve işlev açısından benzerlik göstermektedir (Brockelmann 1954: 108).

Marcel Erdal, Türk dilinin tarihî dönemlerine ait eserlerde *bıç-gu* ~ *bıç-guç*; *yüli-gü* ~ *yülü-güç*; *yelpi-gü* ~ *yelpi-güç* gibi örnekler bulunduğu için, –GXç ekinin –gU ekine küçültme eki +(X)ç’nin eklenmesiyle meydana gelmiş olabileceğini düşünmektedir (1991: 359).

Orta Türkçede işlek olmayan –GXç ekiyle *agınguç* ‘leiter, treppe’ (KW, 29) “merdiven”; *bıçkıç* “makas” (DM, 76); *kışkuç* ‘presse’ (Brockelmann 1954: 108) “sıkma aleti”; *tövgüç* ‘mörser und stössel’ (KW, 252) “havan ve dibek”; *yalpıguç* ‘wedel’ (Brockelmann 1954: 108) “yaprak, yelpaze”; *yoğurguç* ‘nudelholz’ (Brockelmann 1954: 108) “oklava”; *yonguç* ‘yonga, talaş’ (MT, 159); *yülüğüç* ~ *yülüğüç* ‘rasiermesser’ (KW, 131; DM, 126) “ustura”; gibi alet isimleri türetilmiştir.

Bu ek *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yedi kelimedede alet adı yapma görevinde kullanılmıştır:

açkuç ‘schlüssel’ (KW, 27) “anahtar”; *açhuç* ‘clé’ (AC, 42) “anahtar”; *açhuç* ‘clé’ (DAK, 50) “anahtar”; *açhuç* ‘1. ключ; ключевой 2. замок, запор, засов, завора’ (KS, 27) “1. anahtar; 2. kilit, sürgü”.

başgıç ~ *başhuç* ~ *başhuç* ‘marchepied, degré, échelon, escabeau’ (DAK, 115) “merdiven, adım, basamak”; *başhuç* ‘ступень, ступенька, лестница, подножка, подножие, пьедестал, основание, подиум, возвышение’ (KS, 229) “merdiven, basamak, adım”.

harhuç ‘захват, зажим, закрутка, кляп на губу лошади, которая беспокоит при ковке, стрижке’ (KS, 804) “ele geçirme, esir, kırma, dudak bükme, saç kesimi”.

keskiç ‘кусачки, съемцы, щипцы для снятия нагара со свечей’ (KS, 686) “pense, maşa, kurumları temizlemek için maşa”.

olturğuç ‘bank, sessel’ (KW, 177) “koltuk, sandalye”; *olturğuç* ‘siège, trône’ (AC, 65) “oturacak yer, koltuk, taht”; *olturğuç* ‘siège, trône’ (DAK, 577) “oturacak yer, koltuk, taht”; *olturğuç* ‘sandalye, koltuk, oturacak yer’ (AB, 184); *olturğuç* ‘сидение, стул, скамья, лавка, скамейка, седалище, престол, трон’ (KS, 1053) “koltuk, sandalye, bank, oturak”.

yapkıç ‘deckel’ (KW, 114) “kapak, örtü”; *yaphuç* ‘clôture, enclos, cour’ (DAK, 315) “bahçe duvarı, çit, tel örgü; duvarla çevrimli toprak; avlu”.

yülüğüç ~ *yülüğüç* ‘rasiermesser’ (KW, 131) “tırış bıçağı”; *yulguç* ‘rasoir’ (DAK, 355) “ustura, tıraş bıçağı”; *yülgüç* ~ *yölgüç* ‘бритва’ (KS, 1746) “ustura”.

—GXç ekinin Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde üç kelimede sızıcılışarak –vUç şeklini aldığı ve alet adı yapma görevinde kullanıldığı tespit edilmiştir:

béklavuç ~ *béklawuçi* ‘serrure, fermeture d’une porte’ (DAK, 125) “kilit, kapıyı kapatma”; *beklövüç* ‘запор, засов, задвижка, завора, верёя’ (KS, 250) “kilit, sürgü, mandal”.

hırmavuç ‘grattoir, gratte-dos’ (DAK, 475) “yazı kazıma aleti, kazıyıcı; sırt kaşıyıcısı”; *hırmavuç* ‘скребло, скребок, терка, скребница, скобель’ (KS, 852) “kazıyıcı, mala, tarak, rende”.

tırmavuç ~ tırmavuçı ~ tırmaviç ~ tırmovuç ‘грабли, скоропашка, рыхлитель; рассоха, подпорка с раздвоенным верхним концом’ (KS, 1460) ‘tırmık, yırtıcı’.

3.2.18. –GXn

(Brockelmann 1954: 106, 108; Räsänen 1957: 130; Gabain 1988: 52; Erdal 1991: 327; Karamanlıoğlu 1994: 41; Tietze 2002: 127; Nalbant 2008: 124; Taş 2009: 126; Eraslan 2012: 106)

Geçişli ve geçişsiz tek heceli fiillere eklenerek isim veya sıfat yapan bir ektir.

Ekin yapısı hakkında Räsänen, Bang ve Kotwicz’in görüşlerine yer vermiştir. Bang’e göre ek, *gan* sözcüğüyle ilişkilidir. Kotwicz’e göre ise ek, *-kX* ekiyle *-n* ekinin birleşmesiyle oluşmuştur (1957: 130).

Zeynep Korkmaz da –GXn ekinin, fiilin gösterdiği işin tamamlanmış olduğunu bildiren sıfat türetme işlevinden hareketle, *-mXş* sıfat-fiiline denk sayılabildiğini ve ekteki anlam aşırılığının buradan kaynaklandığını ifade etmiştir (2003: 81).

Gabain bu ekin Eski Türkçede seyrek olduğunu belirtmiş ve bu dönemde bu ekle türetilmiş *täzkin* ‘mülteci’ < *täz-* ‘kaçmak’ ve *tirgin* ‘kalabalık, dernek’ < *tir-* ‘derlemek, toplamak’ örneklerini vermiştir (1988: 52).

Orta Türkçe döneminde ek, işleklik kazanmıştır. Bu dönemde –GXn ekinin tespit edildiği bazı örnekler şunlardır: *azgın* ‘azgın, azılı’ (KB, 49) < *az-* ‘azmak, yolu şaşırmak, yoldan çıkmak’ (KB, 49); *barkın* ‘hiç kimsenin yolundan alıkoyamadığı yolcu’ (DLT 2014: 575; KB, 60) < *bar-* ‘gitmek’ (DLT 2014: 573); *eşkin* ‘akıp kayan (toprak ve kum)’ (DLT 2014: 647) < *eş-* ‘un, kum vb. şeyleri akıtmak’ (DLT 2014: 646); *kewgin* (*aş*) ‘doyurucu olmayan (yemek)’ (DLT 2014: 707) < *kew-* ‘gücünü zayıflatmak’ (DLT 2014: 707); *köçgün* ‘göç eden’ (KB, 274) < *köç-* ‘göçmek’ (KB, 274); *säpkün* ‘yağmur serpintisi’ (Kİ, 89); *solukun* ‘soluyan, nefes alan’ (Kİ, 92); *terkin* ‘toplanmış, bir araya gelmiş şey’ (DLT 2014: 871) < *tir-* ‘biriktirmek’ (DLT 2014: 882); *turkun* (*suw*) (DLT 2014: 902) < *tur-* ‘durmak, (bir yerde) kalmak’ (DLT 2014: 901); *tutgun* ‘tutsak, esir’ (DLT 2014: 904; KB, 475) < *tut-* ‘tutmak, almak; yakalamak; alıkoymak’ (DLT 2014: 904); *yağgun* ‘yaygın, taşan’ (KB, 512) < *yağ-* ‘yaymak’ (KB, 512); *yarkın* ‘şimşek’ (Kİ, 121).

İncelenen metinlerde ekin ön sesinin, eklendiği fiilin son ses ünsüzünün tonlu olup olmamasına göre *k-* veya *g-* olabildiği tespit edilmiştir.

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilden isim yapma eki –*GXn* ile türetilmiş abartma ve aşırılık anlamlı on bir kelime tespit edilmiştir.

İşleklik sırasına göre ekin işlevleri:

a. Sıfat türetmiştir, bu işlevde dokuz kelime tespit edilmiştir:

haçhın ‘fugitif, déserteur, évadé; fou?’ (DAK, 440) “kaçak, asker kaçağı, firari; deli?”;

haçhın ‘сбежавший, убежавший, беглый, беглец’ (KS, 787) “kaçak, firari”.

kêlgin ‘1. nouveau venu; 2. revenu, recette?’ (DAK, 378) “1. yeni gelmiş; 2. gelir,

kazanç”; *kelgin* ‘пришлый, пришелец, пришлец, посторонний человек,

чужак’ (KS, 671) “yabancı, yeni gelen, misafir, geçici olarak kalan kimse”.

keskin ‘острый, резкий, пылкий’ (KS, 686) “keskin”.

sürgün ‘изгнанник, изгой’ (KS, 1339) “sürgün”.

saşhın ~ *şaşhın* ‘1. excité, agité; 2. fou, stupide, bête’ (DAK, 668; 721) “1. sinirli,

öfkeli, heyecanlı; 2. çılgın, aptal, yaratık”; *saşhın* ~ *şaşhın* ‘потерявший

рассудок, помешанный, сумасшедший, неистовый’ (KS, 1244) “çılgın, çıldırmış, deli”.

taşhın ‘débordement, inondation’ (DAK, 741) “taşma, taşkınlık, taşkın”; *taşhın*

‘taşkın, sel’ (AB, 195); *taşhın* ‘бурный, бурливый, стремительный, быстрый,

скоротечный’ (KS, 1397) “taşkın, coşkun, fırtınalı, şiddetli”.

tutğun ~ *tutkun* ‘gefangener’ (KW, 258) “esir, tutsak”; *tutğun* ‘captif; captivité’ (AC,

77) “esiri esaret”; *tutğun* ‘задержанный, заключенный, арестованный, узник,

пленник; плен, узы, узилище’ (KS, 1513) “esir, tutsak”.

tüzgün ‘строй, ряд, строение, устройство, порядок, убранство’ (KS, 1534)

“düzgün, düzenli”.

yorgun ‘уставший, утомившийся, утомленный’ (KS, 1731) “yorgun, bitkin”.

b. İsim türetmiştir, bu işlevde de iki kelime tespit edilmiştir:

talhın ‘vague (de mer)’ (DAK, 732) “deniz dalgası”; *talhın* ‘морская волна’ (KS; 1373) “deniz dalgası”.

uçkun ‘funke’ (KW, 263) “kıvılcım”; *uçhun* ‘étincelle’ (DAK, 798) “kıvılcım, parıltı”; *uçhun* ‘искра’ (KS, 1540) “kıvılcım”.

3.2.19. –I

(Räsänen 1957: 131; Erdal 1991: 340; Berta 1996: 522; Tekin 2000: 90; Nalbant 2008: 127; Taş 2009: 134; Argunşah 2015: 81)

Eski Türkçede yapılan işin sonucunda ortaya çıkan isimler türeten ve işlek eklerden biri olan *g/g*’nin düşmesiyle, bu ekten önce gelen yardımcı ünlü ekin işlevini yüklenmiş ve –*I* eki ortaya çıkmıştır.

Eki zarf-fiil olarak değerlendirenler de olmuştur; fakat Marcel Erdal’a göre ek fiilden isim yapma ekidir; çünkü zarf-fiiller daima zarf fonksiyonundayken –*I* ekli sözcükler sadece isim ya da sıfat fonksiyonundadır (1991: 340).

Eski Türkçede bu ekle *ägri* ‘eğri, hoşgörülü’ < *ägir-* ‘çevirmek, eğdirmek’; *kalı* ‘kalıntı, artık’ < **kāl-* ‘kalmak’; *takı* ‘daha’ < *tak-*; *yazı* ‘ova, bozkır’ < **yaz-* ‘yaymak’ kelimeleri türetilmiştir (Tekin 2000: 90).

Ek Orta Türkçe döneminde de oldukça işlektir.

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakçada bu ekle türetilmiş on bir kelime tespit edilmiştir:

a. Bu kelimelerden *g/g* ekinin düşmesiyle ortaya çıkan –*I* ekiyle türetilmiş isim ve sıfat fonksiyonunda üç kelime bulunmaktadır:

isi ~ *issi* ‘heiss, brennend’ (KW, 107) “sıcaklık, yangın, yanan”; *isi* ‘chaud’ (AC, 58) “sıcak”; *isi* ~ *issi* ‘chaud; chaleur?’ (DAK, 293) “sıcak; ısı, sıcaklık”; *isi* ~ *issi* ‘горячий, пыльный; перен. ревностный; неотложный; жар, пыль; жара’ (KS, 622) “ısı, sıcak, tutkulu, ateşli”.

habaḥ ‘gate, door’ (PT, 126) “kapı”; *ḥapı* ‘дверь, двери, ворота, врат’ (KS, 804) “kapı”.

tiri ‘lebendig’ (KW, 247) “diri, canlı”; *tiri* ‘vivant’ (AC, 74) “canlı”; *tiri* ‘living, alive’ (PT, 108) “yaşayan, canlı”; *tiri* ‘vif, vivant’ (DAK, 761) “diri, canlı, yaşayan”; *tiri* ‘diri, canlı, yaşayan’ (AB, 197); *tiri* ‘живой, здоровый; одушевленный’ (KS, 1445) “diri, canlı, yaşayan, sağlıklı”.

b. Bu kelimelerden –*I* ekiyle türetilmiş isim ve sıfat fonksiyonunda sekiz kelime bulunmaktadır:

egri ‘krumm’ (KW, 85) “eğri”; *egri* ‘de travers’ (AC, 52) “eğri”; *egirlik* (< *eğrilik*) ‘провинность, вина’ (DPY, 391) “arıza, hata”; *égri* ‘courbe, tortu, tors; faux’ (DAK, 231) “eğri, kavisli, bükülmüş, çarpık”; *egri* ‘кривой, искривлённый, скрюченный, не прямой, косою; неправый, неправдивый, несправедливый, несправедливый; неправда, несправедливость; преступник, виновный; Левый’ (KS, 471) “eğri, eğik, sahtelik, adaletsizlik, suçlu; sol”.

hiynalı ‘мучительный’ (KS, 859) “acı verici, acılı”.

karşı ‘entgegen’ (KW, 194) “karşı”; *harşı* ‘contre’ (AC, 56) “karşı”; *karşı* ‘против’ (DPY, 411) “karşı”; *harşı* ‘opposite to, against’ (PT, 112) “karşı, karşıt”; *harşı* ‘contre, vis-à-vis’ (DAK, 456) “karşı, aleyhine, yüz yüze”; *harşı* ‘нар. против, напротив (karşı, tersi); служ. имя Р против, напротив кого-чего’ (KS, 819) “birine karşı, aleyhine, bir şeyin aksine”.

tikili ‘planté perpendiculairement’ (DAK, 759) “dikili, dikilen”; *tikili* ‘поставленный прямо, отвесно, вертикально, торчком’ (KS, 1439) “dik, dikey, dikey olarak”.

yakşı ~ *yaḥşı* ‘gut’ (KW, 114) “iyi”; *yaḥşı* ‘bon’ (AC, 79) “iyi”; *yakşı* ‘хороший’ (DPY, 395) “iyi, güzel”; *yaḥşılıḥ* ‘goods, belongings’ (PT, 132) “mal, eşya”; *yaḥşı* ~ *yaḥişi* ~ *yaḥşi* ‘bon, bien’ (DAK, 304) “iyi, güzel, oldukça”; *yaḥşı* ~ *yaḥşi* ‘iyi, güzel’ (AB, 205); *yaḥşı* ~ *yaḥşi* ‘хороший, добрый, благой, добропорядочный, благий (эпитет Бога); хорошо, ладно’ (KS, 1626) “iyi, güzel”.

yarı ‘demi’ (AC, 80) “yarım”; *yarı* ‘половина’ (DPY, 394) “yarı, yarım”; *yarı* ‘to some direction’ (PT, 109); *yarı* ~ *yari* ‘vers, du côté de’ (DAK, 321) “dize, mısra, yarı, yarım”; *yarı* ‘половина’ (KS, 1654) “yarı, yarım”.

yıǵı ‘частый, многократный, изобильный; часто’ (KS, 1707) “bol miktarda, sık, yineleyen”; *yıǵı yıǵı* ‘очень часто, многократно, густо, плотно’ (KS, 1710) “çok sık, yoğun”.

teŋri ~ *teŋeri* ‘gott’ (KW, 241) “Tanrı”; *tengri* ‘dieu’ (AC, 74) “Tanrı”; *tengri* ‘бог, творец’ (DPY, 407) “ilah, yaratıcı”; *tengri* ‘god’ (PT, 109) “Tanrı”; *təngri* ~ *tənri* ‘dieu’ (DAK, 747) “Tanrı”; *teŋri* ‘Tanrı, Rab’ (AB, 201); *teŋri* ~ *teŋrū* ~ *taŋrı* ‘бог, божество, богиня; божий, божественный’ (KS, 1415) “Tanrı, ilah”.

3.2.20. -(X)k ~ -(X)h

(Brockelmann 1954: 109; Räsänen 1957: 132; Gabain 1988: 54; Erdal 1991: 224; Tekin 2000: 92; Korkmaz 2003: 84; Eraslan 2012: 106)

Gabain, bu ekin anlam bakımından –ğ ile yapılanlardan farkının kesin olarak tespit etmenin mümkün olmadığını belirtmiş ve bu ekle yapılan isimlerin bazen edilgenlik bazen yapılan işin sonucunu bildirdiğini; sıfat olarak ise daha çok kullanıldığını ifade etmiştir (1988: 54). Şinasi Tekin’e göre ek, sonuna geldiği fiilin gösterdiği hareketin neticesini, daha çok pasif olarak ifade eder (1992: 85). Zeynep Korkmaz da bu ekle yapılmış türetmelerin özellikle sıfat olanlarında, yapılmış bitmiş bir işi nitelik olarak üzerinde taşıma özelliğinin bulunduğunu tespit etmiştir (2003: 84).

Gabain, Eski Türkçede bu ekle türetilmiş *anuk* ‘hazır, hazırlık’ < *anun-* ‘hazırlanmak’; *közünük* ‘pencere’ < *közün-* ‘görünmek’; *barq* ‘mal, mülk’ < **bar-* ‘mevcut olmak, var olmak’; *ıduq* ‘mukaddes’ < *ıd-* ‘göndermek’; *süzük* ‘temiz, arı’ < *süz-* ‘süzme, temizlemek’; *täglük* ‘kör’ < *täg-il-* ‘dokunulmak’; *yaŋluq* ‘yanlış’ < *yaŋıl-* ‘yanılmak’; *yok* ‘yok, yokluk’ < **yo-* (*yo-d-un-* ‘mahvolma’ kelimesine bağlanabilir); *toq* ‘tok’ (< **to-l-* ‘dolmak’ ile aynı kökten) örneklerini vermiştir (1988: 54, 58).

Talat Tekin de Orhon yazıtlarında bu ekle türetilmiş *bädük* ‘büyük’ < *bädü-* ‘büyümek’; *bulgak* ‘isyankâr, kışkırtıcı, karıştırıcı’ < *bulga-* ‘kışkırtmak, karıştırmak, düzeni bozmak’; *buyruk* ‘kumandan’ < **buyur-*; *artuk* ‘fazla, çok’ < **art-* ‘artmak, arta kalmak’; *ägsük* ‘eksik’ < **ägsü-* ‘eksik olmak’; *ämğäk* ‘acı, dert, sıkıntı, zahmet, eziyet’ < **ämğä-* ‘acı çekmek’; *ırak* ‘ırak, uzak’ < **ıra-* ‘uzaklaşmak’; *kazgak* ‘yarar, fayda’ < **kazga-*; *kärgäk* ‘gerek, gerekli olan, bulunmayan, yok olan’ < **kärgä-*; *köpük* ‘köpük’ < **köp-* ‘köpürmek’; *közünük* ‘çadır penceresi’ < **közün-* ‘görünmek’; *toruk* ‘zayıf’ < *tor-* ‘zayıflamak, bitap

düşmek'; *yaguk* 'yakın' < **yagu-* 'yakın olmak'; *yaruk* 'güneş' < *yaru-* 'ışımak, aydınlanmak'; *yazuk* 'yanlış, hata' < **yāz-* 'yanılmak, hata etmek'; *yuluk* 'yağmalanmış' < *yul-* kelimelerini saptamıştır (2000: 92).

Eski Türkçede saptanan bu örnekler Orta Türkçe dönemine ait eserlerde de tanıklanmıştır.

–(X)*k* / –(X)*h* eki *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde en sık kullanılan türetme eklerinden biridir ve geçişli, geçişsiz tek ve çok heceli fillere gelerek sıfat ve adlar türetmiştir. Bu ekin *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde türettiği isimlerden bazıları şunlardır:

açih 'ouvert' (AC, 42) "açık"; *açih* 'ouvert, public; publiquement' (DAK, 49) "açık, korunmasız, içten; halka açık, kamu"; *açihli* 'açıklık, açık yer' (AB, 133); *açih* ~ *açık* '1. открытый, отверстый, неприкрытый, обнаженный, голый, ясный, четкий, внятный, явный, видный, очевидный, откровенный, искренний, доверительный, благодушный; открыто, ясно, четко, внятно, явно, очевидно, откровенно, искренне, доверительно, благодушно, 2. светлый, яркий, ясный' (KS, 23) "1. görünür, açık, belirgin, net; 2. net, parlak, ışıık".

ağrih 'mal, douleur, maladie; malade, sec' (DAK, 55) "kötü, ağrı, üzüntü, hastalık, hasta; kuru, kurak"; *ağrih* 'acı, ağrı' (AB, 133); *ağrih* ~ *ağriğ* 'боль, болезнь, болеть, хворь, недуг, нездоровье, немощь, страдание, мучение, скорбь, печаль' (KS, 47) "ağrı, hastalık, acı, üzüntü".

aḥsaḥ 'boiteux' (DAK, 60) "sakat, topal"; *aḥsaḥ* ~ *aḥsağ* ~ *aḡsaḥ* 'хромой, кульгавый, колча, колченогий, немочный ногами, увечный, параличный, разбитый параличом, лишенный способности вольного движения, калека, инвалид' (KS, 63) "topal, sakat, felçli".

ariḥ 'mager' (KW, 42) "zayıf"; *ariḥ* 'maigre, faible' (DAK, 72) "zayıf, alçak"; *ariḥ* 'тощий, худой, худосочный, щуплый, изможденный, истощенный, хилый, слабый' (KS, 131) "sıksa, ince, zayıf, hastalıklı".

artuk 'was eine gewisse Menge überschreitet, überrest; mehr; zu viel' (KW, 41) "bir yığından geri gelen, fazlalık; fazla"; *artiḥ* 'plus' (AC, 44) "daha fazla"; *artiḥ* 'more' (PT, 111) "daha fazla"; *artiḥ* ~ *arth* 'reste, héritage?; plus' (DAK, 75)

“kalıntı, miras; fazlası”; *artıh* ‘fazla, artık, ziyade, daha çok’ (AB, 138); *artıh* ‘1. *сущ.* излишек, избыток, лишнее, излишнее; 2. *прил.* излишний, чрезмерный, превосходный’ (KS, 138) “1. aşırı, fazla; 2. aşırı, kusursuz, mükemmel”.

bilik ‘wissen’ (KW, 58) “bilgi”; *bilik* ‘ваша милость’ (DPY, 387) “bilgi, hikmet”; *bilik* ‘bilgi, akıl’ (AB, 145); *bilik* ‘знание, ведение’ (KS, 270) “bilgi, yönetim, hikmet”.

bitik ‘schrift’ (KW, 61) “yazı, kitap”; *bitik* ‘лист, грамота, бумага’ (DPY, 387) “levha, sertifika, kâğıt”; *bitik* ‘écriture, écrit, lettre, livre’ (DAK, 143) “yazı, mektup, kitap, yazılmış şey”; *bitik* ‘kitap, defter’ (AB, 145); *bitik* ~ *bitig* ‘1. письмо, писание, запись, записка, расписка, документ, акт, грамота, рукопись, указ, послание, епистола, книга; учение, сочинение, наука; бумага, сверток, свиток, лист бумаги; 2. письмо, грамота, наука письма, писания, каллиграфия’ (KS, 282) “1. mektup yazma, mektup, kararname, el yazması, levha, sertifika, kağıt; 2. mektup, yazı, kaligrafi, diploma”; *holbitik* ‘рукопись, рукописание, расписка, долговое обязательство’ (KS, 871) “el yazısı, el yazması, makbuz”.

beyik ‘hoch’ (KW, 54) “yüce, büyük”; *biyik* ‘haut’ (AC, 47) “en büyük, yüksek”; *biyik* ‘high’ (PT, 139); *biyik* ‘haut’ (DAK, 145) “en büyük, yüksek”; *biyik* ‘yüksek, yüce’ (AB, 146); *biyik* ~ *böyük* ‘высокий, великий, рослый, возвышенный, исполинский, колоссальный, верхний, верховный, превосходный, высший, поднятой, большой, больший, старший’ (KS, 289) “büyük, yüce, dev, kıdemli, üstün”.

boluk ‘division, company, detachment’ (PT, 134); *bolak* ‘troupe, troupeau, groupe’ (DAK, 157) “birlik, sürü, grup”; *bolak* ‘grup, topluluk’ (AB, 148); *böläk* ~ *bölük* ‘отделение, отдел, подразделение, звено, разряд, колено, ветвь, ответвление, класс, партия, полк, бригада, дивизия, рота; стадо, табун, гурт, отара, паства, прайд, череда, вереница, чреда, стая, гнездо, гнездовье, гнездовище, множество, скопление животных, группа людей, духов, ангелов, община, объединение, собрание, собор, сонм, компания, гурьба, толпа, ватага, арава, шайка, сборище, скопище, полчище, дружина,

команда, легион' (KS, 325; 326) “şube, departman, bölüm, bölük, topluluk, kalabalık”.

bulgak ‘verwirrung’ (KW, 68) “karışıklık, karmaşa”; *bulgaḥ* ‘мутный, замутненный, взбаламученный, взболтанный, нечистый, путанный, неразборчивый’ (KS, 335) “karışık, bulanık, sıkıntılı, isyan, kargaşa”.

buyuruḥ ~ *buyruḥ* ‘befehl, vorschritt’ (KW, 68) “buyruk, emir”; *buyruḥ et-* ‘ordonner’ (AC, 48) “emir”; *buyruḥ* ‘ordre’ (DAK, 171) “buyruk, emir, düzen”; *buyruḥ* “emir, buyruk, hüküm” (AB, 149); *buyruḥ* ~ *boyruḥ* ~ *buyuruḥ* ‘приказ, приказание, распоряжение, повеление, воля, предписание, наказ, указ, указание, завет, заповедь, назидание, наставление, изволение, воля, волеизъявление, постановление, требование, законоположение, власть’ (KS, 342) “emir, hüküm, buyruk, talep, kararname”.

buzuḥ ‘gâte, dépravé’ (DAK, 173) “bozuk, baştan çıkmış, ahlaksız”; *buzuḥluḥ* ‘yıkılma, mahvolma, yıkım’ (AB, 150); *buzuḥ* ‘разрушенный, разбитый, испорченный, уничтоженный, сокрушенный’ (KS, 347) “bozuk, bozulmuş, hasarlı, zarar görmüş”.

eksük ~ *eksik* ~ *eysik* ~ *efsik* ‘weniger’ (KW, 86) “eksik”; *eksik* ‘manquant, incomplet’ (AC, 52) “eksik, tamamlanmamış”; *eksik* ‘недостаток; недостающий’ (DPY, 391) “eksiklik, yokluk”; *eksik* ‘petit, menu; moins’ (DAK, 233) “küçük, ufak, daha az”; *eksik* ‘eksik, az’ (AB, 154); *eksik* ~ *eksig* ~ *egsig* ‘недостаточный, ущербный, имеющий недостаток, изъян, неполный, неполновесный, неполноценный, незаконченный, недоконченный, незавершенный, несовершенный, недоразвитый, дефектный; недостаток, недистача, нехватка’ (KS, 477) “eksik, yetersiz, azalmış”.

emgek ‘leiden’ (KW, 88) “ıstırap, acı”; *emgak* ~ *emgag* ‘peine, fatigue; qui donne de la peine, torturant’ (DAK, 236) “ceza, üzüntü, kaygı, yorgunluk, zahmet; kıvrandırıcı”; *emgak* ‘eziyet, ıstırap, acı’ (AB, 154); *emgāk* ‘труд, старание, страдание, мучение, изнурение’ (KS, 486) “emek, çaba, eziyet”.

esrikçi ‘trunkenbold’ (KW, 94) “içkici, sarhoş”; *esirik* ‘ivre’ (AC, 52) “sarhoş”; *esirik* ‘пьяный, упившийся, опьяненный’ (KS, 502) “sarhoş”.

kerek ‘notwendig’ (KW, 139) “gerekli olan”; *kerak* ‘il faut, il est nécessaire’ (AC, 59) “gereken, gerektiğine”; *kerak* ‘нужно, необходимо’ (DPY, 397) “gerek, gerekli”; *kerak* ‘needed, necessary, due’ (PT, 107) “gereken, gerekli, uygun”; *kèrak* ‘1. nécessaire; 2. ce dont on a besoin; 3. il est nécessaire, il faut’ (DAK, 384) “1. gerek, zorunlu; 2. ihtiyaç; 3. zorunluluk”; *keräk* ‘1. нужный, необходимый, надобный, надлежащий, должный, обязанный; 2. надо, нужно, необходимо, следует, надобно, должно, надлежит; 3. вероятно, должно быть, наверное, наверняка; 4. потребность, нужда, необходимость, надобность, требование’ (KS; 679) “1. gerek, uygun, gerekli; 2. şart, yapılması gereken; 3. muhtemelen, belki de; 4. talep, ihtiyaç”.

hılıh ‘mode’ (AC, 56) “biçim, tipik değer”; *hılıh* ‘mode, manière d’agir, habitude, caractère, nature’ (DAK, 472) “şekil, tarz, alışkanlık, karakter, tabiat”; *hılıh* ‘нрав, нравы, манера, обычай, характер, натура, норов, способ, поведение, вид’ (KS, 845) “tabiat, yaratılış, huy, karakter”.

konakla- ‘beherbergen’ (KW, 199) “konaklamak, misafir etmek”; *honaḥ* ‘hôte’ (AC, 57) “konuk, misafir”; *honaḥ* ‘hôte, visiteur, invité’ (DAK, 485) “konuk, misafir, ziyaretçi, davetli”; *honaḥ* ‘гость, постоялец, приезжий, заезжий, иноземный купец’ (KS, 873) “konuk, misafir, ziyaretçi, yabancı tüccar”.

körk ‘schönheit’ (KW, 154) “güzellik”; *korklu* ‘beau’ (AC, 61) “güzel”; *korklu* ‘beautiful, sumptuous, ornate’ (PT, 124) “güzel, görkemli, süslü”; *kork* ‘beauté, décor’ (DAK, 415) “güzellik, dekor”; *körk* ‘красота, прелесть, благолепие’ (KS, 736) “güzellik, çekicilik”.

tanuḥ ~ *tanık* ‘zeuge’ (KW, 234) “tanık”; *tanıḥ* ‘témoin’ (AC, 73) “tanık”; *tanık* ‘свидетель’ (DPY, 406) “tanık”; *tanıḥ* ‘témoin’ (DAK, 736) “tanık”; *tanıḥ* ‘tanık, şahit’ (AB, 194); *tanıḥ* ‘1. известный, знакомый, засвидетельствованный; известно как свидетелю 2. свидетель’ (KS, 1380) “1. tanık, tanıdık olarak bilinen; 2. tanık”.

teşik ‘дырка, щелка’ (DPY, 407) “delik, yarık”; *təşik* ‘trou’ (DAK, 754) “delik, boşluk, eksiklik”; *teşik* ‘дыра, дырка, отверстие, щель, трещина, пропасть, проём, пролив, тоннель, нора’ (KS, 1430) “delik, yarık, çatlak, oyuk, boşluk”.

topraḥ ‘earth, soil’ (PT, 142) “toprak”; *topraḥ* ‘terre, poussière’ (DAK, 776) “toprak”; *topraḥ* ‘toprak’ (AB, 198); *topraḥ* ~ *toprah* ~ *toprag* ‘земля, грунт, почва, глина, прах’ (KS, 1483) “toprak”.

töşek ‘schlaffilz der nomaden’ (KW, 251) “döşek”; *toşak* ‘lit’ (DAK, 778) “döşek, yatak, karyola”; *toşak* ‘döşek, yatak’ (AB, 199); *töşäk* ~ *töşäg* ‘постель, тюфяк, матрац, перина’ (KS, 1496) “döşek, yatak”.

tukuruk ‘salive’ (DAK, 785) “tükürük”; *tükürük* ‘плевок, выплюнутый сгусток слюны, мокроты, плюновение’ (KS, 1523) “tükürük”.

uzaḥ ‘long (en parlant du temps) longtemps’ (AC, 79) “uzun (konuşma süresi)”; *uzaḥ* ‘дверь’ (DPY, 409) “uzak”; *uzaḥ* ‘ancient, passé (il y a longtemps); long?’ (DAK, 820) “eski, geçmiş, mazi (uzun zaman önce)”; *uzaḥ* ‘далёкий, далеко; долгий, долго’ (KS, 1570) “uzak”.

yaṅṣaḥ ~ *yaṅṣag* ‘qui parle beaucoup, qui parle en cachette ou hostilement; quidit des bêtises, bavard, cancanier, intrigant’ (DAK, 314) “dedikoducu, iftiracı, palavracı, geveze, düzenbaz, yavşak”; *yaṅṣaḥ* ~ *yaṅṣag* ‘сплетник, клеветник, болтун, пустослов’ (KS, 1643) “dedikoducu, iftiracı, palavracı, geveze”.

yaruh ~ *yarık* ~ *yariḥ* ‘hell, leuchtend, klar’ (KW, 116) “1. aydınlık, ışıklı, açık; 2. ışık, parlaklık”; *yariḥ* ‘lumière’ (AC, 80) “ışık”; *yariḥ* ‘1. rayon, lumière, clarté, leur; 2. clair, brillant’ (DAK, 321) “1. parıltı, ışık, parlaklık; 2. parlak, parıltılı”; *yariḥ* ‘aydınlık, nur, ışık’ (AB, 207); *yariḥ* ‘свет, свечение, сияние, светило’ (KS, 1654) “ışık, parıltı, parlaklık”.

yastih ‘coussin’ (DAK, 327) “yastık”; *yastih* ‘подушка’ (KS, 1667) “yastık”.

yazık ~ *yazuḥ* ~ *yazuḥ* ‘sünde, schuld’ (KW, 119) “günah, suç”; *yazih* ‘péché’ (AC, 81) “günah”; *yazih* ‘péché’ (DAK, 331) “günah”; *yazih* ‘günah, suç’ (AB, 209); *yazih* ‘грех, преступление, вина’ (KS, 1674) “günah, suçluluk”.

yoḥ ‘нет; не имеется’ (DPY, 395) “yok, değil; kullanılamaz”; *yoḥ* ‘il n’y a pas, il n’existe pas’ (DAK, 348) “yok”; *yoḥ* ‘yok’ (AB, 212); *yoḥ* ‘нет, не имеется, отсутствует’ (KS, 1722) “yok, yoktur, hayır”.

3.2.21. -Kal

(Brockelmann 1954: 105)

Ek, Türkçenin tüm tarihî lehçelerinde incelenmiş; fakat sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de tanıklanmıştır.

Ek, nesne adı türetmiştir:

tutḥal ‘клей, клейкое вещество, смола’ (KS, 1513) “tutkal, yapıştırıcı, zamk”.

Brockelmann kelimede görülen –*gal* fiilden isim yapma ekinin –*gan* ekinin bir yan biçimi olduğunu düşünmektedir (1954: 105).

3.2.22. -I

(Brockelmann 1954: 115; Räsänen 1957: 132; Gabain 1988: 53; Erdal 1991: 330; Tekin 2000: 92; Taş 2009: 146)

Gabain, bu ekin Moğolcada da aynı şekilde olduğunu ifade etmiştir (1988: 53). Genellikle bu ek, geçişsiz fiillerden sıfat türetmiştir (Taş 2009: 146). Ek hakkında tarihî karşılaştırmalar yapılmış ve ekin Eski Türkçe döneminden itibaren işlek olmadığı tespit edilmiştir.

Eski Türkçe döneminde *ināl* ‘güvenilir, itimat edilir (özel ad ya da unvan)’ < **inal* < **inal* < **ina-* ‘inanmak, güvenmek’; *kısil* ‘dar dağ geçidi, kanyon’ < *kıs-* ‘bastırmak, sıkıştırmak’; *tükāl* ‘tam, tamam’ < *tükā-* ‘bitmek, tükenmek’ (Tekin 2000: 92), *osal* ‘ihmalkâr’ (Gabain 1988: 53) kelimeleri bu ekle türetilmiştir.

Orta Türkçe döneminde de işlek bir ek değildir, Köktürk ve Uygur Türkçesi dönemlerinde tanıklanan kelimelere ek olarak, sınırlı sayıda sözcükte görülmektedir: *amul* ‘ruhig’ “sessiz, sakin”; *til* ‘zunge’ “dil”; *ökil* ‘viel’ “çok” < *ök-* ‘aufhäufen’ “biriktirmek, toplamak”; *yasul* ‘abschüssig’ “eğimli, yassı”; *ıdıl* ‘foray, expedition’ “akın, sefer”; *inal* ‘a young prince or well-born boy’ [“anası hakan soyundan babası halktan olan bütün gençlere verilen unvan, beyzade, inanılır insan” (KB, 182)] (Brockelmann 1954: 115-116; Erdal 1991: 330-331) vb.

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilden isim yapma eki *-l* ile türetilmiş iki kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerde *-l* eki, geçişsiz fiillerden sıfat türetme fonksiyonundadır:

tükel ~ *tügel* ‘vollendet, vollkommen’ (KW, 259) “mükemmel, tam, tamam”; *tugal* ‘complètement, totalement, entièrément’ (AC, 76) “tamamen, tamamıyla”; *tügäl* ‘полностью, целиком’ (DPY, 408) “tam, tümüyle, tamamen”; *tugal* ‘1. complet, parfait; 2. complètement, entièrément; 3. totalité’ (DAK, 783) “1. tüm, eksiksiz, tam; 2. tamamıyla, tam olarak; 3. bütün, hepsi”; *tugal* ‘tam, tamam, mükemmel’ (AB, 199); *tügäl* ~ *dugal* ‘весь, вся, всё, все, целый, полный, совершенный, завершённый, полностью, целиком, совершенно’ (KS, 1518) “bütün, tüm, tam, kusursuz, mükemmel”.

yeñil ~ *yeñül* ‘leicht’ (KW, 122) “kolay, hafif”; *yengil* ‘léger’ (AC, 81) “hafif, ince, zayıf”; *yengil* ‘léger’ (DAK, 364) “hafif, ince, zayıf”; *yeñil* ‘легкий, нетяжёлый’ (KS, 1691) “kolay, ağır olmayan”.

3.2.23. -m

(Brockelmann 1954: 124; Räsänen 1957: 133; Gabain 1988: 53; Erdal 1991: 290; Karamanlıoğlu 1994: 41; Berta 1996: 527; Tekin 2000: 91; Ergin 2002: 187; Korkmaz 2003: 89)

Geçişli veya geçişsiz fiillerden ad türeten işlek bir ektir. Bu ek ünlü ile biten fiillere doğrudan, ünsüz ile biten fiillere *-I* / *-U* bağlantı ünlüsü ile eklenir (Korkmaz 2003: 89). Oldukça işlek olan, nitelik ve nitelik adı yapan eklerden biridir (Karaağaç 2012: 281). Ekin başlıca fonksiyonu fiille ilgili bir hâl, durum, iş ifade etmek olup, o işle ilgili, o işten doğan varlık, eşya, alet, yer vb. gibi çeşitli adlar türetmektir (Ergin 2002: 187).

Köktürkçede bu ekle türetilmiş kelimeler: *barım* ‘mal mülk, servet’ (KT K 1, vb.) < **barı*- ‘tutmak, elde etmek’; *batım* ‘batım, batma’ (KT D 35, vb.) < *bat*-, *kädım* ‘giyim, giyim kuşam’ (KT D 33) < **käd*- ‘giymek’, *ölüm* ‘ölüm’ (IB, 13) < *öl*- (Tekin 2000: 91-92); *talım* ‘yağma’ < *talı*- ‘yağmalamak’; *tuğum* ‘(yeniden) doğuş’ < *tuğ*- ‘doğmak, doğurmak’; *istäm* ‘istek, arzu’ < *istä*- ‘aramak, istemek’ (Gabain 1988: 53).

Orta Türkçe döneminde de işlek bir ek olmuştur: *ağım* ‘yükselme’ (DLT I, 75); *aķım* ‘akış’ (DLT I, 75); *berim* ‘verme, verecek, borç’ (KB, 92; DLT I, 409); *ildäm* ‘übereilung’

(Brockelmann 1954: 124) “aceleci”; *içim* ‘içecek’ (KB, 186); *ködrüm* ‘ausgezeichnet’ (Brockelmann 1954: 124) “muhteşem, kusursuz”; *oldurum* ‘lahm’ (Brockelmann 1954: 125) “topal”; *orum* ‘kesim’ (DLT I, 75); *örlem* ‘mesafe’ (KB, 363); *üküm* ‘yığın’ (DLT I, 75); *serim* ‘sabır’ (KB, 391); *titim* ‘inat, sebat, azim’ (KB, 454); *yitim* ‘kayba uğramış, eksilmiş’ (Taş 2009: 150); *yärtim* ‘abgesondert’ (Brockelmann 1954: 125) “yalıtılmış, ayrılmış, ayrı”.

Codex Cumanicus’ta olup, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde olmayan kelimeler: *artum* ‘sehr, allzu’ (KW, 41) “çok, fazla”; *ınamlı* ‘treu, ehrlich’ (KW, 273) “sadık, dürüst”; *ulam* ‘mittels, durch’ (KW, 267) “vasıtasıyla, ile, aracılığıyla”; *yelim* ‘leim’ (KW, 121) “tutkal”.

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilden isim yapma eki *-m* ile türetilmiş on yedi kelime tespit edilmiştir. Ekin fonksiyonuna göre işlevleri şunlardır (Korkmaz 2003: 89):

a. Fiilin gösterdiği işle ilgili sonucu gösteren soyut ya da somut adlar türetmiştir, bu fonksiyonda yedi kelime tespit edilmiştir:

boğum ‘glied, gelenk’ (KW, 63) “boğum, eklem”; *boğum* ‘articulation, membre’ (AC, 47) “eklem, üye”; *boğum* ~ *boğun* ‘membre (de corps)’ (DAK, 152) “vücudun bölümü”; *boğum* ~ *boğom* ~ *boğun* ~ *buğum* ~ *buğun* ‘член тела, составная часть, сустав, сочленение, соединение; раздел, часть’ (KS, 305) “vücudun kısmı, üyesi, bağlantısı, eklemi; bölüm”.

körümli ‘schön, stattlich’ (KW, 155) “güzel, gösterişli, çekici, cazip”; *korum* ‘spectacle, phénomène’ (AC, 61) “gösteri, görüntü”; *korum* ‘vision, phénomène, fantôme’ (DAK, 417) “görme, görüş, görüntü”; *körüm* ~ *kürüm* ‘вид, облик, образ; видение, привидение, призрак, наваждение, явление’ (KS, 740) “görünüm, şekil, biçim, görüntü, vizyon”.

öktem ‘stolz, übermütig’ (KW, 182) “gururlu, kendini beğenmiş”; *öktäm* ‘гордый, высокомерный, надменный, спесивый, кичливый, чванный, чванливый, величавый’ (KS, 1091) “gururlu, kibirli, mağrur, kendini beğenmiş”.

salkum ‘traube’ (KW, 213) “üzüm salkımı”; *salhım* ‘grappe’ (DAK, 663) “salkım, küme”; *salkım* ~ *salhım* ‘кисть винограда, гроздь’ (KS, 1231) “salkım, üzüm salkımı”.

sasım ‘mauvaise odeur, puanteur’ (DAK, 668) “koku, pis koku”; *sasım* ‘вонь, зловоние, смрад’ (KS, 1243) “koku, pis koku”.

yıltım ‘thunderbolt, lightening’ (PT, 109) “şimşek, yıldırım”; *yaltrim* ‘молния’ (KS, 1635) “yıldırım”; *yıltrim* ‘молния, громовая стрела, перун; сверкающий, блистающий, сияющий, светящийся – молния’ (KS, 1717) “yıldırım, parlayan, pırıl pırıl”.

yerişim ‘достижение, успех, преуспевание’ (KS, 1702) “başarı, refah”.

b. Fiilin gösterdiği işi ada dönüştüren, o işle ilgili hareket adı yapmıştır, bu fonksiyonda altı kelime tespit edilmiştir:

alım-satım ‘торг, торговля; выторг, доход, приобретение’ (KS, 80) “alım-satım, pazarlık, ticaret”.

hılım ‘поступок, деяние, действие, дело’ (KS, 846) “eylem, hareket, aksiyon”.

örüm ‘плетение, сплетение, круг, оборот, виток, коса, заплетенные волосы’ (KS, 1101) “örgü, iç içe dokuma, dokuma, daire, devir”.

töküm ‘течение, течь, литье’ (KS, 1491) “döküm, akan, akış”.

yun ‘versammlung’ (KW, 134) “toplama, yığın”; *yıgım* ‘réunion’ (AC, 82) “toplama”; *yığın* ‘küme’ (AB, 211); *yıgım* ‘сбор, соби́рание; собрание, съезд’ (KS, 1708) “yığım, toplama”.

yügürüm ‘бег, бегание, хождение, скакание, скачка, ходьба’ (KS, 1744) “koşu, yürüyüş”.

c. Nitelikleri bakımından daha çok bir defada veya kısa sürede oluşan işleri adlandıran adlar türetmiştir:

ölüm ‘tod’ (KW, 183) “ölüm”; *olumluk* ‘mortalité’ (AC, 65) “ölüm”; *ölüm* ‘смерть’ (DPY, 401) “ölüm”; *olum* ‘death’ (PT, 114, 130) “ölüm”; *olum* ‘mort, décès’ (DAK, 578) “ölüm, vefat”; *olum* ‘ölüm’ (AB, 184); *ölüm* ‘смерть, кончина, преставление, мор, моровая язва, падёж’ (KS, 1096) “ölüm”.

toğum ‘семя’ (KS, 1471) “doğum”.

yarım ‘hälfte’ (KW, 117) “yarım”; *yarım* ‘moitié’ (AC, 80) “yarım”; *yarım* ‘половина’ (DPY, 394) “yarı, yarım”; *yarım* ‘half’ (PT, 124) “yarım”; *yarım* ‘yarım’ (AB, 208); *yarım* ‘половина, пол, наполовину, вполовину’ (KS, 1656) “yarım, yarısı”.

d. Kalıcı sıfat türetmiştir:

sağlam ‘здоровый, здравый, целый, неповрежденный’ (KS, 1222) “sağlam”.

3.2.24. -mA

(Brockelmann 1954: 125; Räsänen 1957: 133; Gabain 1988: 53; Erdal 1991: 316; Berta 1996: 560; Tekin 2000: 93; Nalbant 2008: 131; Taş 2009: 150; Eraslan 2012: 107)

-mA eki, kök ve gövde halindeki fiillerden somut ve soyut isimler türetir (Erdal 1991: 316).

Räsänen’ e göre ek, aynı fonksiyonda olan fiilden isim türetme eki-m’den gelişmiştir; fakat -m ekine göre daha seyrek olarak kullanılmıştır (1957: 123).

Ek, Eski Türkçe döneminde oldukça seyrektir. Orhun Türkçesinde sadece *yälmä* ‘keşif müfrezesi’ < *yäl-* ‘(at) dörtöl gitmek’ sözcüğünde görülmektedir (Tekin 2000: 93). Uygur Türkçesinde *barma* ‘varma, gitme’ < *bar-*; *belgürtme* ‘belirtme, görülen’ < *belgürt-*; *kabarma* ‘kabarcık’ < *kabar-*; *kesme* ‘kesme’ < *kes-* sözcüklerinde bulunmaktadır (Eraslan 2012: 107).

Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi dönemlerinde ise ekin daha yaygın olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Bu ek, *ısıtma* ‘sıtma’ (MT, 108); *karma* ‘yağma’ (KB, 225); *katma* *yuvga* ‘yağda pişirilen ufalanmış ekmek’ (DLT 2014: 693); *kazma* ‘kazma’ (DM, 90); *sürme* ‘sürme’ (İM, 595; MT, 140); *süzme* ‘keş (yağsız, kurutulmuş yoğurt); süzölmüş’ (DLT 2014: 844; İM, 595); *tutma* ‘sandık’ (DLT 2014: 904); *uğıtma* ‘ıslak peynir’ (DLT 2014: 916) gibi kelimelerde görülmüştür.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bu ekin iki farklı fonksiyonda ve oldukça işlek kullanıldığı tespit edilmiştir.

a. Alet adı, yemek adı ve kalıcı adlar türetmiştir, derlemde bu işlevde on yedi kelime bulunmuştur:

aḥta ‘течение, протекание, истечение, излияние’ (KS, 62) “akış, çıkış, taşma, dökülme”.

algışlama ‘övgüler sunmak, hayır dua etmek’ (AB, 135); *algışlama* ‘благословить; благословение’ (KS, 78) “kutsama”.

barışma ‘соглашение’ (KS, 222) “anlaşma, sözleşme”.

bermä ‘даяние’ (KS, 260) “hediye”.

boğma ‘ожерелье’ (KS, 304) “kolye, gerdanlık”.

haçlama ‘крещеный’ (KS, 788) “vaftiz”.

kazma ‘ausgrabung (für die grundmauern eines hauses)’ (KW, 197) “kazma (bir evin temelini), hafriyat”; *hazma* ‘fosse’ (DAK, 841) “çukur, hendek”; *hazma* ‘яма, ров, копанка’ (KS, 841) “çukur, hendek”.

hotarma ‘разобранный’ (KS, 881) “yayma, dökme”.

içmä ‘питье, напиток’ (KS, 603) “içme, içecek”.

isitmä ‘горячка, жар’ (KS, 623) “ateş, humma”.

kertmä ‘копье, пика’ (KS, 684) “mızrak”.

oḥşatma ‘сравнение’ (KS, 1050) “karşılaştırma”.

otlama ‘1. traitement, guérison?; 2. empoisonnement?’ (DAK, 593) “1. tedavi, şifa; 2. zehirlleme?”.

tikme ‘zusammengenäht’ (KW, 244) “dikiş dikme”; *tikmä* ‘сажанец’ (KS, 1439) “dikiş dikme”.

tüvme ‘knopf’ (KW, 261) “düğme”; *tövmä* ‘пуговица’ (DPY, 408) “düğme”; *tüymä* ~ *töymä* ~ *tülmä* ~ *tüymä* ~ *dügmä* ‘пуговица, пуговка’ (KS, 1530) “düğme”.

yağta ‘осадки’ (KS, 1622) “yağış”.

yatanlama ‘порицаемый, осуждаемый, поругаемый, хулимый, достойный порицания, предосудительный’ (KS, 1637) “kınama, lanetli, azarlama”.

b. Sıfat türetmiştir, derlemde bu işlevde sekiz kelime bulunmuştur:

aşlama ‘привой, сажанец с привоем, привитое дерево, прививок’ (KS, 158) “aşılama, aşılı ağaç”.

kesmä ‘нарезанный, порезанный, рубленый; трут, трутник’ (KS, 687) “kesme, dilim, dilimlenmiş”.

tañlama ‘избранный, отборный, знатный, благородный’ (KS, 1384) “seçilmiş, asil, güçlü, kuvvetli”.

tegme ‘jeder’ (KW, 239) “her”; *degmä* ‘имеющий отношение, касательство’ (KS, 420) “ilgili, söz konusu, içeren”.

tayılma ‘скользящий’ (KS, 1403) “kaygan, güvenilmez”.

toğma ‘родившийся, рожденный; родной, кровный’ (KS, 1468) “doğan, doğmuş, dünyaya gelen”.

tüzmä ‘1. выровненный, выглаженный, упорядоченный, выстроенный, ровный, гладкий; 2. строй, порядок, сочетание, созвездие’ (KS, 1534) “1. düzgün, pürüzsüz; 2. takım yıldızı”.

ylma ‘lisse, uni’ (DAK, 344) “pürüzsüz, tek düzenli, sade, süssüz”; *ylma* ‘гладкий, выглаженный, окатанный, обточенный, отшлифованный, отполированный, лощёный, наезженный, протоптанный, утопанный, ухоженный’ (KS, 1717) “düzgün, ütülü, cilalanmış, bakımlı”.

3.2.25. –mAK

(Brockelmann 1954: 126; Räsänen 1957: 134; Gabain 1988: 53; Berta 1996: 564; Tekin 2000: 93; Nalbant 2008: 132; Taş 2009: 151; Eraslan 2012: 117; Argunşah 2015: 83)

Brockelmann ekin –mA ekinden ortaya çıktığını düşünmektedir (1954: 126).

Gabain, soyut ve somut isimler yapan bu ekin Moğolcadan ödünç alınmış olabileceğini düşünmektedir. Eski Türkçede bu ek, *uqmaq* ‘akıl, görüş, fikir’ < *uq-* ‘anlamak’; *tüzülmäk* ‘sükûnet’ < *tüzül-* ‘tüzelmek, bir araya gelmek’; *tutmaq* ‘sap’ < *tut-* ‘tutmak’; *ölmäk* ‘ölme’ < *öl-* ‘ölmek’ kelimelerinde tespit edilmiştir (1988: 53).

Kemal Eraslan bu eki özel ifadeli yapım ekleri başlığı altında ele almıştır; çünkü Eraslan’a göre yapım ekleri ile işletme ekleri arasında kalan fiil isimleri ekleri hem yapım eki hem de işletme eki özelliği göstermektedir (2012: 117).

Fiilden isim teşkil eden bu ek hem geçici kılış adları yapmış hem de kalıplaşarak somut adlar türetmiştir. Orta Türkçe döneminde ekin işlek olmadığı söylenebilir. Bu dönem eserlerinde görülen *boğmak* ‘gömlek düğmesi; inci ve mücevher kakılmış altın vb. şeylerden yapılan gerdanlık, kolye’ (DLT 2014: 592); *ķarmak* ‘çengel’ (KB, 226); *kısmak* ‘üzengi kayışı; kement’ (DLT 2014: 715); *tarmak* ‘yırtıcı hayvan pençesi’ (DLT 2014: 857; KB, 427); *udmak* ‘tabi olan, çırak’ (DLT 2014: 917); *yarmak* ‘para; dirhem, akçe’ (KB, 527; TZ, 280; KK, 131); *yaşmak* ‘yaşmak’ (MT, 155) kelimeleri, ekin kalıplaşmasıyla oluşmuştur.

/k/ ön damak ünsüzünün /h/ya gelişmesi, Ermeni Kıpçakçası için oldukça tipik ve ilgi çekici bir özelliktir (Çengel 2012: 45). Bu ses özelliği –mAK ekinde de görülmektedir. *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -mAK fiilden isim yapma ekiyle türetilmiş çok sayıda kelime tespit edilmiştir. Tespit edilen bu kelimelerde ekin iki fonksiyonu göze çarpmaktadır:

a. Eylem adları türetir:

abranmak ‘defensio’ (KW, 27) “savunma, koruma”; *abranmaḥ* ‘упасение, спасение, избавление’ (KS, 17) “kurtulmak, kurtuluş”.

açıḡlanmaḥ ‘accablement, empoisonnement de soi-même, colère’ (DAK, 49) “keyifsizlik, öfke, kızgınlık, kendini zehirleme”; *açıḡlanmaḥ* ‘1. отравление; 2. раздражение, гнев, возмущение’ (KS, 21) “1. zehirlenme; 2. tahriş, öfke, rahatsızlık”.

açımaḥ ~ *acımaḥ* ‘amertume, douleur’ (DAK, 50) “acımak, acılık, keder; üzüntü”; *açımaḥ* ~ *acımaḥ* ‘огорчение, обида, недовольство, раздражение; соболезнование, сострадание, сожаление; печаль, горесть, страдание, злосчастье, удручение; ропот, роптание’ (KS, 26) “hayal kırıklığı, kızgınlık; pişmanlık, üzüntü, şefkat; hüzn, acı, üzüntü, yakınmak”.

köñül açmak ‘consolatio’ (KW, 27) “teselli”; *açmaḥ* ‘ouverture, découverte; nudité’ (DAK, 51) “açmak, buluş, keşif; çıplaklık”; *açmaḥ* ‘открывание, открытие, раскрытие, развержение, явление’ (KS, 29) “açmak, açma”.

ağırlanmaḥ ~ *ağırlanmaḥ* ‘отяжеление, отягощение, обременение, тяготение, чувство тягости, бремени, озабоченность, беспокойенность, уныние, скорбь’ (KS, 45) “ağırlık basmak, aşırı yüklenmek, yükümlülük”.

aḥlamaḥ ‘обеление’ (KS, 62) “badana yarmak”.

algasalanmaḥ ‘épouvante, crainte’ (DAK, 63) “dehşet, korku”; *algasalanmaḥ* ‘смятение, расстройство, беспокойство, переживание, тревога’ (KS, 73) “şaşkın olmak, hayal kırıklığı, endişelenmek”.

algışlanmaḥ ‘bénédictio, consécration’ (DAK, 64) “nimet, kutsanma, ithaf”; *algışlamaḥ* ‘благословение, славословие, моление’ (KS, 78) “şükretmek, yalvarmak, dua etmek”; *algışlanmaḥ* ‘благословение, посвящение, рукоположение’ (KS, 78) “kutsama, takdis”.

alışmaḥ ‘бракосочетание, брак, брачный союз, женитьба, замужество’ (KS, 82) “evlenmek”.

alışturmaḥ ‘wechsel, umtausch’ (KW, 36) “değiştirme, değiş tokuş etme”; *alıştirmaḥ* ‘обмен, мена’ (KS, 83) “değiştirme, değiş tokuş”.

anlamaḥ ‘intellectus’ (KW, 38) “anlama, anlayış”; *anlamaḥ* ‘concept, compréhension’ (DAK, 67) “anlamak, kavram, anlayış”; *anlamaḥ* ‘понимание, разумение’ (KS, 113) “anlama, anlayış”.

anmaḥ ‘anı’ (AB, 137); *aḥmaḥ* ‘воспоминание, припоминание, поминание, поминовение’ (KS, 115) “anma, hafıza, hatırlama”.

arınmaḥ ‘reinigen, freigesprochen werden’ (KW, 42) “arınmak, günahlardan kurtulma”; *arınmaḥ* ‘purification’ (DAK, 72) “arınmak, temizlenmek”; *arınmaḥ* ‘temizlenme, günahattan arınma’ (AB, 137); *arınmaḥ* ‘очищение себя кем-чем, самоочищение’ (KS, 131) “arınmak, kendi kendini temizlemek”.

aşınmaḥ ‘проступок, нарушение, прегрешение’ (KS, 158) “suç işlemek, günah işlemek, kabahat”.

ayamaḥ ‘1. soin, renonciation 2. regret, repentir’ (DAK, 93) “1. özen, feragat; 2. pişmanlık, tövbe”; *ayamaḥ* ‘жаление, забота, беспокойство о ком, тщание,

попечение, рачение, пощада, щадение, скупость' (KS, 180) "ne yazık ki, birisi hakkında endişe duymak, merhamet etmek".

barışmaḥ 'trêve' (AC, 46) "ateşkes"; *barışmaḥ* 'réconciliation, entente' (DAK, 113) "barışma, uzlaşma, anlaşma"; *barışmaḥ* 'перемирие, примирение, соглашение' (KS, 222) "barışmak, ateşkes, anlaşma, uzlaşma".

bitmaḥ 'plante' (DAK, 144) "bitki"; *bitmāḥ* 'рост, вырастание, произрастание, разрастание, нарастание, прозябание, развитие, прозябание, *мн.* Всходы' (KS, 283) "büyüme, filizlenme, çoğalma, gelişme".

boşatmak 'absolutio' (KW, 66) "günahların bağışlanması"; *boşatmaḥ* 'освобождение, послабление, льгота, свобода, привилегия' (KS, 319) "serbest bırakmak, özgürlük, ayrıcalık".

böğövrāmāḥ 'напитие, напоение, упитие, упоение, насыщение, пресыщение' (KS, 324) "sarhoş olmak".

çaḥırmaḥ 'to cry, scream, call' (PT, 112) "ağlama, çığlık, davet"; *çaḥırmaḥ* 'cri, appel' (DAK, 178) "çığlık, çağırma, davet"; *çaḥırmaḥ* 'крик, рев' (KS, 365) "ağlamak, gürllemek".

çalışmaḥ 'effort, insistance; collision, escarmouche, combat?' (DAK, 179) "çaba, direnme, çarpışma, mücadele, savaşma?"; *çalışmaḥ* 'усердствование, старание, тщание, старательное совершение, ревностное произведение, борьба, сражение, досаждение, нападение, ополчение' (KS, 366) "çalışmak, uğraşmak, çabalamak, savaşmak, çarpışmak".

çadırtamaḥ ~ *çadırtatmaḥ* 'fracas, craquement' (DAK, 177) "çatırdamak, gürültü, çatırtı"; *çatırdamaḥ* 'треск, стрекот, хруст, скрип' (KS, 372) "çatırdamak, gıcırdamak, çekirge sesi çıkarmak"; *çadırtatmaḥ* 'трещание, стрекотание, издание треска, стрекота' (KS, 372) "çatırdatmak, gıcırdatmak, çekirge sesi çıkartmak".

çayaḥanmaḥ ~ *çayḥanmaḥ* 'baptême' (DAK, 183) "vaftiz"; *çayaḥanmaḥ* 'крещение; омовение – умывание (омовение), ополаскивание' (KS, 374) "vaftiz; yıkanma, arınma".

çertmaḥ ‘inscription?’ (DAK, 184) “kayıt, listeleme, yazma”; *çertmāḥ* ‘черчение, чертеж’ (KS, 379) “çizmek, çizim”.

çiçäklänmāḥ ‘расцветание, украшение себя цветами’ (KS, 384) “çiçeklenme, çiçekle süslemek”.

çḥarmaḥ ‘représentation, image, peinture, statue’ (DAK, 195) “gösterim, betimleme, resim, görüntü, heykel”; *çiharmaḥ* ~ *çığarmaḥ* ‘извлечение, выведение; изготовление, вырабатывание, производство, выпуск; вывод, заключение’ (KS, 391) “çıkarmak; üretim, imalat, sonuç elde etmek”.

çniḥmaḥ ‘exercice, habitude’ (DAK, 195) “alıştırma, alışkanlık”; *çniḥmāḥ* ‘обучение, научение, упражнение, выработка навыков, вышкола, тренировка, дрессировка’ (KS, 394) “öğrenmek, eğitim, beceri gelişimi”.

çırtamaḥ ‘liens, entraves?’ (DAK, 194) “sarmak, çevrelemek”; *çırtamāḥ* ‘сверток’ (KS, 396) “sarmak, çevrelemek”.

çoзмаḥ ‘растягивание, вытягивание, распускание, распространение’ (KS, 401) “germe, uzatma, dağıtım, eritme”.

çıvlamaḥ ‘оглашение, разглашение, огласка, прославление’ (KS, 408) “açıklama, bilgilendirme, tanıtım”.

donatmaḥ ‘оснащение, снаряжение, обряжание (кого, чего)’ (KS, 437) “donatmak, giydirmek, süslemek”.

egrilmāḥ ‘искривление’ (KS, 472) “eğrilik, eğrilmek”.

ërinçalanmaḥ ‘oisiveté, repos, bon état de sa santé?’ (DAK, 240) “tembellik, durgunluk, dinlenme, sağlığı iyi durumda olma?”; *ërinçäklänmāḥ* ‘лентяйничание, лодырничание, нерадение’ (KS, 495) “tembellik yapmak, ihmal etmek”.

esirgāmāḥ ‘сожаление, сострадание, сочувствование, сочувствие’ (KS, 502) “pişmanlık, merhamet etmek, acımak”.

esirmāḥ ‘опьянение, пьянство’ (KS, 502) “sarhoş olmak, sarhoşluk”.

farhlamaḥ ~ *farhlamaḥ* ‘distinction, différence’ (DAK, 250) “ayırt etme, ayırma, ayırım, fark”; *farhlamaḥ* ~ *farhlamaḥ* ‘различение, разборчивость, щепетильность, дотошность’ (KS, 518) “ayırım, fark, anlaşılır, titizlik”.

hayıfsunmaḥ ~ *hayıfsunmaḥ* ‘compassion, pitié, regret’ (DAK, 272) “acıma, merhamet, acınma (üzülme)”; *hayıfsunmaḥ* ~ *hayıfsunmaḥ* ‘сожаление, жалость, жаль, сочувствие, милосердие’ (KS, 576) “üzülmek, pişmanlık duymak, acımak”.

paralanmaḥ ‘brisement, naufrage’ (DAK, 609) “kırılma, kopma, (geminin) batmak”; *paralanmaḥ* ‘разрывание, разламывание, разбивание, разрушение, крушение’ (KS, 1120) “paralanmak, yırtılma, kırılma, tahrip”.

sözllemek ‘reden, sprechen’ (KW, 224) “konuşma, konuşmak”; *sozlamaḥ* ‘le parler, conversation’ (DAK, 698) “konuşmak, konuşma”; *sözlämäḥ* ‘говорение, разговор, беседа, речь, выговаривание, выговор, произношение’ (1309) “konuşmak, söylemek”.

tabalamaḥ ‘raillerie, insulte’ (DAK, 727) “alay etme, hakaret”; *tabalamaḥ* ‘порицание, осуждение, поругание, укорение, упрекание, попреки’ (KS, 1362) “kınamak”.

taşımaḥ ‘carrying, transportation’ (PT, 152) “taşım, nakliye”; *taşımaḥ* ‘перевозка’ (KS, 1397) “taşım, ulaşım”.

tərgamaḥ ‘étude, examination’ (DAK, 753) “çalışma, inceleme, muayene”; *tergämäḥ* ~ *tergämäk* ‘проверка, исследование, испытание, расследование’ (KS, 1426) “denetim, araştırma, inceleme”.

tınmaḥ ‘apaisement, cessation’ (DAK, 766) “yatıştırma, kesme, kesilme”; *tınmaḥ* ‘отдых, отдохновение, отдохновенье; пауза’ (KS, 1459) “dinleme, istirahat”.

toğmaḥ ‘geburt’ (KW, 247) “doğum”; *toğmaḥ* ‘naissance’ (AC, 75) “doğum”; *toğmaḥ* ‘naissance; lever’ (DAK, 769) “doğum, doğma; çıkarmak”; *toğmaḥ* ‘рождение, рождество, появление на свет, возникновение’ (KS, 1468) “doğmak, doğum”.

tohtalmaḥ ‘établissement, fixation’ (DAK, 772) “kurma, yerleştirme, saptama, oturtma”; *tohtalmaḥ* ‘sabitlenme’ (AB, 198); *tohtalmaḥ* ~ *tohtalmaḥ* ~ *toḡtalmaḥ* ‘установка, установление, постановление, решение, соглашение, договоренность’ (KS, 1473) “ayar, anlaşma, iktidar, karar”.

yaşlamaḥ ‘делание зелёным, свежим, молодым’ (KS, 1669) “taze, genç, yeşil yarmak”.

yergälämäḥ ‘упорядочение, построение, устройство, установление’ (KS, 1700) “düzenleme, sıralama”.

yoluḥmaḥ ‘rencontre?’ (DAK, 351) “karşılaşma”; *yoluḥmaḥ* ‘случай, неожиданная встреча, происшествие’ (KS, 1729) “dava, karşılaşma, olay, durum”.

yopsunmaḥ ‘action d’offrir, sacrifice, offrande’ (DAK, 352) “önermek, teklif etmek, sunmak”; *yöpsünmäḥ* ‘приём, принятие’ (KS, 1732) “kabul etme, benimseme”.

yüzmäḥ ‘плавание’ (KS, 1752) “yüzme”.

b. Kalıcı adlar türetir:

artmaḥ ‘quersack’ (KW, 41) “sırt çantası, heybe”; *artırmaḥ* ‘augmentation, multiplication’ (DAK, 76) “artırmak, çoğaltmak”; *artmaḥ* ‘1. прибавление, приращение, прирост, наращение, прибавка’ (KS, 141) “ilave, arttırmak, büyümek, kazanç”.

çaḡmaḥ ‘accusatio’ (KW, 73) “suçlama”; *çaḡmaḥ* ‘silex, pierre à fusil’ (DAK, 177) “çakmak, çakmak taşı”; *çaḥmaḥ* ‘accusation’ (DAK, 179) “suçlama, itham, kınama”; *çaḥmaḥ* ~ *çaḡmaḥ* ‘1. огниво, кресало; 2. донос, клевета, ябеда, навет, обвинение’ (KS, 365) “1. çakmak; 2. ihbar, iftira, suçlama”.

çıḡmaḥ ‘spann, rist’ (KW, 78) “ayağın üst kısmı; ayağın üstündeki tümsek yer”; *çıḥmaḥ* ‘sortie, dégagement; décès’ (DAK, 191) “çıkmak, rehinden kurtarma, çıkma; ölüm”; *çıḥmaḥ* ‘выход, уход, выезд, выбывание’ (KS, 392) “çıkmak, ölmek, çıkış”.

içmaḥ ‘le boire’ (DAK, 286) “içmek”; *içmäḥ* ‘питье’ (KS, 603) “içmek, içki”.

olmaḥ ‘decease, death’ (PT, 152) “ölmek, ölüm”; *oldurmaḥ* ‘action de tuer, meurtre, assassinat’ (DAK, 576) “öldürme, cinayet”; *ölmäḥ* ‘умирание, смерть’ (KS, 1096) “ölmek, ölüm”.

yaşnamaḥ ‘éclair’ (DAK, 329) “şimşek, parıltı”; *yaşnamaḥ* ‘yıldırım’ (AB, 209); *yaşnamaḥ* ‘блистание, сверкание, искрение, сверкание молнии’ (KS, 1670) “şimşek çakmak, parlamak, yıldırım”.

yemaḥ ‘le manger, nourriture, repas’ (DAK, 363) “yemek, gıda”; *yemäḥ* ~ *yemäk* ‘еда, питание, кушанье, обед, пища, харчи, продукты’ (KS, 1687) “yemek, aş, gıda”.

3.2.26. -mAkII

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden sadece KS’de tanıklanan bu ekin, fiil isminin üzerine +II ekinin eklenmesiyle oluştuğu düşünülmektedir. Birleşik bir ek görünümündedir.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de beş örnekte tespit edilen bu ek, ‘sahip olan’ anlamında sıfatlar türetmiştir.

buzulmaḥlı ‘подлежащий разрушению, разорению, порче, тлению, тленный’ (KS, 349) “bozulabilen, kolay bozulan”.

uçmaḥlı ‘обретающийся в раю, обретший вечный покой’ (KS, 1541) “cennetli, cennete girmeye hak kazanan”.

yaşnamaḥlı ‘блистающий’ (1670) “ışılıtlı”.

uğlamaḥlı ‘плачущий, плачевный’ (KS, 1711) “ağlamaklı, hüznü”.

yıltramaḥlı ‘молниеносный, сверкающий молниями’ (KS, 1717) “yıldırım, şimşek”.

3.2.27. -mAKIIK

(Karamanlıoğlu 1994: 30; Özkan 2001: 157; Argunşah 2010: 221; Eraslan 2012: 117)

Bu ek, fiil isminin üzerine +IIK yapım ekinin gelmesiyle oluşmuş bir birleşik ektir ve eklendiği fiile “-ma işi” anlamı vermektedir (Argunşah 2010: 221).

Nevzat Özkan *gelmeklik*, *almaklık* örneklerinde görülen mastar eki üzerine eklenen +*LIK* ekinin, ekin fonksiyonunu kuvvetlendirmek üzere eklendiğini düşünmektedir (2001: 157).

Uygurcada *amranmaklık* ‘sevme’ (EUTG, 550); *çolmaklık* ‘ıstırapsız, sakat olmayan’ (EUTG, 565); *timeklik* ‘denecek’ (EUTG, 117) kelimelerinde; Orta Türkçe dönemine ait eserlerde de *almaklık* ‘alma işi’ (TZ, 138); *serinmeklik* ‘sabır’ (RKT, 613); *sunmaklık* ‘ibadet, kulluk etme’ (RKT, 631); *tanmaklık* ‘küfr’ (RKT, 647) gibi kelimelerde tespit edilmiştir. Tarihî lehçelerde ekin çok işlek olduğu düşünülmemektedir.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden de DAK ve KS’de tanıklanan bu ekin, fiil isminin üzerine +*LIK* ekinin eklenmesiyle kalıplaştığı düşünülmektedir. Birleşik bir ek görünümündedir.

/k/ ön damak ünsüzünün /h/ya gelişmesi, Ermeni Kıpçakçası için oldukça tipik ve ilgi çekici bir özelliktir (Çengel 2012: 45). Bu ses özelliği –*maLIK* ekinde de görülmektedir. Ek, bu dönemde oldukça işlek bir görünüme sahiptir.

Codex Cumanicus’ta sadece *sevmeklik* ~ *sövmeklik* ~ *söymeklik* kelimesinde, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden DAK ve KS’de kırk bir kelime tespit edilen bu ek, “-ma işi” anlamı vermektedir:

alışmaḥlıḥ ‘женитьба, бракосочетание, брачный союз, брак’ (KS, 82) “evlilik, düğün”.

almaḥlıḥ ‘взятие, получение, принятие, взыскание, преемство’ (KS, 83) “alma, edinme, benimseme”.

anglamaḥlıḥ ~ *angmaḥlıḥ* ‘souvenir, mémoire’ (DAK, 68) “hafıza, bellek”; *aḡlamaḥlıḥ* ‘понятие, смысл’ (KS, 114) “anlam, kavram”.

azmaḥlıḥ ‘action d’errer, faute’ (DAK, 100) “yoldan çıkma, sapkınlık, ayartma, sapma”; *azmaḥlıḥ* ‘уклонение, отклонение, заблуждение, преткновение, извращение, совращение, соблазн’ (KS, 194) “yoldan çıkma, sapkınlık, ayartma, sapma”.

baḡmaḥlıḥ ‘présage, sortilège’ (DAK, 106) “alamet, büyüçülük”; *baḡmaḥlıḥ* ‘присмотр, наблюдение, уход, забота, опека, покровительство; гадание,

ворожба, вещба, колдовство’ (KS, 208) “gözetim, gözlem, bakım, vasilik; kehanet, büyücülük”.

barışmaḥliḥ ‘примирение’ (KS, 222) “barışma, uzlaşma”.

belgirtmäḥliḥ ‘обозначение, объявление, извещение, изъяснение, проявление, явление, откровение’ (KS, 254) “belirleme işi, reklam, ilan, duyuru”.

bilmaḥliḥ ‘connaissance’ (DAK, 138) “bilgi”; *bilmäḥliḥ* ~ *bilmäklik* ‘знание, сведение, осведомленность, учение, наука, ученость, познание, искусство’ (KS, 271) “bilme işi, öğretim, araştırma”.

buzulmaḥliḥ ~ *muzulmaḥliḥ* ‘разрушение, тление’ (KS, 349) “bozulma, yıkım”.

buzulmataḥliḥ ‘неразрушимость, нетленность’ (KS, 349) “bozulmazlık, yıkılmazlık, dayanıklılık”.

çaḥmaḥliḥ ~ *çaḥmaḥliḥ* ‘malédiction, invectives, calomnie’ (DAK, 179) “lanet, beddua, küfür, iftira”; *çaḥmaḥliḥ* ‘донос, клевета, ябеда, навет, обвинение, злоречие, злословие, порицание’ (KS, 366) “suçlama, kınama, iftira”.

çıdamāḥliḥ ‘persévérance, persistance’ (DAK, 188) “dayanma, kararlılık, sürüp gitme”; *çıdamāḥliḥ* ‘терпение, терпеливость, выдержка’ (KS, 387) “sabır, dayanıklılık”.

ḥuṯḥarılmaḥliḥ ‘être sauvé’ (AC, 58) “kurtuluş”; *ḥuṯḥarılmaḥliḥ* ‘kurtarıcılık’ (AB, 167); *ḥuṯḥarılmaḥliḥ* ‘спасение, избавление’ (KS, 904) “kurtarılmak, kurtuluş”.

keçmäḥliḥ ‘прошествование, минование, прохождение, место’ (KS, 667) “pasaj, geçit, yer, ardından”.

ogmaḥliḥ ‘louange, éloge, glorification’ (DAK, 563) “övgü, övme, şerefliendirme”; *ögmāḥliḥ* ‘похвала, восхваление’ (KS, 1088) “övgü”.

seskänmäḥliḥ ‘содрогание, переполох, потрясение, смятение, тревога’ (KS, 1262) “ürperti, heyecan, şok”.

sınamaḥliḥ ‘épreuves, expériences’ (DAK, 680) “sınama, deneme”; *sınamaḥliḥ* ‘испытание, искушение’ (KS, 1277) “sınanma, ayartılma”.

sınmaḥliḥ ‘слом, поломка, разлом, сокрушение’ (KS, 1279) “kırık, hurda”.

sevmeklik ~ *sövmeklik* ~ *söymeklik* ‘liebe’ (KW, 219) “sevgi”; *sövmäḥliḥ* ‘любовь, чувство любви, любовное отношение’ (KS, 1301) “aşk, sevgi hissi”.

tanmaḥliḥ ‘отрицание, непризнание, отречение, отказ, отвращение, предательство, измена’ (KS, 1382) “inkâr, cehalet, kaçınma, ihanet, vazgeçme”.

tasbolmaḥliḥ ~ *taspolmaḥliḥ* ‘погибель’ (KS, 1393, 1394) “lanetlenme, mahvolma, cehennem azabı”.

taymaḥliḥ ‘scandale’ (DAK, 743) “skandal, rezalet, kepazelik”; *taymaḥliḥ* ‘поскользновение, прегрешение’ (KS, 1404) “yanılma, günah”.

tenlänmäḥliḥ ‘обретение тела, плоти, воплощение’ (KS, 1413) “vücut bulma, cisimleşme, enkarnasyon”.

tınmaḥliḥ ‘отдохновение, отдохновенье’ (KS, 1459) “Şabat günü, dini tatil günü”.

tıylmaḥliḥ ‘cessation (totale); silence’ (DAK, 767) “kesme, ara verme (toplam); sessizlik”; *tıylmaḥliḥ* ‘заграждение, преграждение, прекращение, задержание, примирение, успокоение, запинка, задержка, пауза’ (KS, 1463) “sonlandırma, yasaklama, duraklama, gecikme”.

tölämäḥliḥ ‘возмещение, воздаяние, уплата, платеж, расплата, отплата, вознаграждение, удовлетворение’ (KS, 1492) “ödemek, tazminat verme, para verme”.

üläşinmäḥliḥ ‘раздел, делёж’ (KS, 1575) “paylaşılma, üleşilme”.

ündämäḥliḥ ‘взывание, призывание, воззвание, обращение’ (KS, 1578) “çağırma”.

yaraşmaḥliḥ ‘соответствие, пригодность, годность, достойность, достоинство’ (KS, 1651) “uyumluluk, uygunluk, kullanılabilirlik”.

yarlıgamaḥliḥ ‘милосердие, милость, снисходительность’ (KS, 1659) “merhamet, hoşgörü”.

yemirilmahlî ‘destruction (complète)’ (DAK, 363) “yıkma, tahrip (tamamen)”;
yemirilmahlî ‘обрушениность, разруха, развал’ (KS, 1689) “mahvetmek, çöküş, harabe”.

yenmahlî ‘victoire (totale?); victorieux?’ (DAK, 364) “galibiyet; galip”; *yeñmahlî*
 ‘торжество или награда в честь победы, триумф, приз’ (KS, 1693) “zafer onuruna kutlama”.

yetkizmäklîk ~ *yetkizmahlî* ‘довод, доказательство, дохождение, требование, судебное преследование’ (KS, 1705) “tartışma, gereksinim, kovuşturma”.

yıgmahlî ‘accumulation (péle-mêle)’ (DAK, 342) “birikim, biriktirme (karmakarışık)”; *yıgmahlî* ‘сбор, сочетание, соединение, сочетание’ (KS, 1712) “bir araya toplamak, yığmak, biriktirmek”.

yıhılmahlî ‘destruction (complète), ruine’ (DAK, 343) “yıkma, tahrip (tamamen), yıkım”; *yıhılmahlî* ‘падение, поверженность’ (KS, 1713) “yıkılmak, mağlup olmak”.

yoluḡmahlî ‘1. случайное происшествие, нечаянный случай; 2. филос. явление’ (KS, 1730) “1. kazara, beklenmedik olay; 2. felsefe. olgu, fenomen”.

yöpsünmahlî ‘приём, принятие, восприятие’ (KS, 1732) “kabul etme, benimseme, algılama”.

yubanmahlî ‘блаженство, удовольствие, наслаждение’ (KS, 1734) “mutluluk, zevk, keyif”.

yugunmahlî ‘action de se prosterner, grâces, action de rendre grâces’ (DAK, 354)
 “yerlere kapanmak, secde etmek, saygı göstermek, hürmet etmek”; *yügünmahlî*
 ~ *yügünmäklîk* ‘поклон, поклонение, преклонение, благодарность, благодарение’ (KS, 1743) “ibadet, tapınma, şükran”.

yügürmahlî ‘бег, бегание, ристание, быстрое движение’ (KS, 1744) “çalışmak, hızlı koşmak”.

3.2.28. -mAKsIz

(Erdal 1991: 396)

Ek, ilk kez Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edilmiştir. Bu dönemde edilgen, ettirgen, dönüşlü ve işteş fiil gövdelerine getirilerek yokluk ve olumsuz ifadeli isimler türetmiştir (Erdal 1991: 396). Bu dönemde *uvutmaksız* ‘hayasız’; *azlanmaksız*; *agmaksız*; *ävrilmäksiz*; *ämgätmäksiz* vb kelimelerle *tokitmaksız* *turkıgılanmaksız*, *öçmeksiz* *üzülmäksiz* gibi ikilemelerde bulunmaktadır (Erdal 1991: 397).

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden de DAK ve KS’de tanıklanan bu ekin, fiil isminin üzerine +sIz ekinin eklenmesiyle kalıplaştığı düşünülmektedir. Birleşik bir ek görünümündedir.

/k/ ön damak ünsüzünün /h/ya gelişmesi, Ermeni Kıpçakçası için oldukça tipik ve ilgi çekici bir özelliktir (Çengel 2012: 45). Bu ses özelliği –mAKsIz ekinde de görülmektedir.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de otuz bir kelimedede tespit edilen bu ek, iki farklı işlevde türetim yapmıştır:

- a. Yokluk sıfatı türetme fonksiyonundadır ve bu fonksiyonda on sekiz kelime tespit edilmiştir:

abralmaḥsız ‘sans protection, sans être défendu’ (DAK, 47) “korunulmamış, savunulması gereken”; *abralmaḥsız* ‘без ухода, обработки, обделки, опеки, попечения, заботы, необработанный, еобделанный, неопрятанный, неухоженный; неубранный, не приготовленный к погребению’ (KS, 17) “korunmamış”.

algasalanmaḥsız ‘нетеряющийся, неустрашимый’ (KS, 73) “korkusuz, cesur”.

ayırılmaḥsız ‘безраздельный, нераздельный, неразлучный, нечленимый’ (KS, 185) “bölünmemiş, bölünmez, ayırtılamaz”.

bilmäḥsız ‘незнающий, несведущий, неведающий, находящийся в неведении, несознательный’ (KS, 271) “bilgisiz, cahil”.

buzulmaḥsız ‘без разрушения, порчи, тления, неразрушимый, нетленный’ (KS, 349) “bozulmaz, hasarsız, dayanıklı”.

ḥaytmaḥsız ‘sans retour’ (DAK, 469) “geri dönüşü olmayan”; *ḥaytmaḥsız* ‘невозвращающийся, неотвращающийся, неотрекающийся, безвозвратный, необратимый’ (KS, 839) “geri dönüşü olmayan, geri alınamaz”.

oñaltmaḥsız ‘непоправимый, неизлечимый, неисцелимый, неизлечиваемый, неисцеляемый’ (KS, 1055) “tedavi edilemez, çaresiz”.

sağaymaḥsız ‘sans précaution’ (DAK, 656) “dikkatsizce”; *sağaymaḥsız* ‘неизлечимый, неисцелимый, непоправимый’ (KS, 1217) “dermansız, çaresiz, onarılamaz”.

tepränmäḥsız ‘нешеверяющийся, неподвижный, недвижимый, нерушимый, неколебимый, непоколебимый’ (KS, 1423) “hareketsiz, taşınmaz”.

tergälmäḥsız ‘непроверяемый, неисследуемый, не испытываемый’ (KS, 1426) “doğrulanamaz”.

tergämäḥsız ‘непроверяемый, неисследуемый, не испытываемый, неисследимый’ (KS, 1427) “doğrulanamaz, araştırılamaz”.

teşkirilmäḥsız ‘без изменений, неизменный, неизменяемый, не подлежащий изменению, непреложный’ (KS, 1432) “değişmeyen, değişmez, sabit”.

toğurmaḥsız ‘без родов, без рождения; некоторые из вас по невежеству клеветают, что у Саркиса, мол, и колдовской осел появился без родов’ (KS, 1472) “doğum yapmamış”.

tözmäḥsız ‘без терпения, претерпевания, без страданий’ (KS, 1499) “sabırsız, dayanıklı”.

tükänmäḥsız ‘нескончаемый, бесконечный’ (KS, 1523) “sonsuz”.

yañılmaḥsız ‘безошибочный, безошибочно’ (KS, 1642) “hatasız, kusursuz”.

yarlıgamaḥsız ‘немилосердный, беспощадный, немилосердно, беспощадно’ (KS, 1659) “merhametsiz, acımasız”.

yubanmaḥsız ‘без наслаждений, утех, забав, развлечений’ (KS, 1734) “mutsuz, zevksiz, eğlencesiz”.

b. Durum zarfı türetmiştir ve bu fonksiyonda on üç kelime tespit edilmiştir:

aldamaḥsız ‘без обмана, не притворный, не лицемерный, не коварный, не криводушный’ (KS, 70) “hile olmaksızın, yapmacıksız”.

çövürülməhsiz ‘без превращения, без преобразования, непреобразуемый’ (KS, 406) “çevrilmeksizin, herhangi bir dönüşüm olmadan”.

erinməhsiz ‘без лени, без нерадения, безленостно’ (KS, 495) “tembellik yapmadan, ihmal etmeden”.

farqlamaḥsiz ‘sans (faire de) distinction, sans (aucune) différence’ (DAK, 251) “ayırım yapmadan, (herhangi bir) fark olmadan”; *farqlamaḥsiz* ‘безразличный’ (KS, 518) “kayıtsız, önemsiz”.

ḥartaḡmaḥsiz ‘без старения, не знающий старения, старости, нестареющий’ (KS, 824) “yaşlanmamak, yaşlanmadan”.

ḥolmaḥsiz ‘без просьбы’ (KS, 871) “isteksiz, istek olmadan”.

keçikilməhsiz ‘без опоздания, задержки, промедления’ (KS, 666) “gecikme olmadan, gecikme olmaksızın”.

keçiktirməhsiz ‘без затягивания, затяжки, задержки, проволочки, волокиты’ (KS, 666) “geçiktirme olmadan, ertelemeden”.

külməhsiz ‘без смеха’ (KS, 769) “gülmeden”.

maḥtanmaḥsiz ‘без похвальбы, без хвастовства’ (KS, 941) “övünmeden”.

oḡalmaḥsiz ‘непоправляющийся, неизлечивающийся, неисцеляющийся’ (KS, 1055) “düzeltmeden, onarmadan”.

uyalmaḥsiz ‘без стыда, без стеснения’ (KS, 1568) “utanmadan”.

yuvmaḥsiz ‘без мытья, умывания, омовения, купания, без стирки, невымытый, неумытый, некупанный, нестиранный’ (KS, 1740) “yıkamadan, yıkanmamış”.

3.2.29. -mAn

(Brockelmann 1954: 127; Räsänen 1957: 135; Erdal 1991: 387; Tekin 2000: 92; Nalbant 2008: 133)

İşlek olmayan –mAn eki Türk dili tarihi içinde soyut ve somut adlar türetmiştir. Räsänen –mAn ekinin *ma+n* eklerinin birleşmesiyle meydana gelmiş olabileceğini

düşünmektedir (1957: 135). Besim Atalay ise ekin, *ben* zamirinin kalıplaşmasıyla oluştuğu görüşündedir (Nalbant 2008: 133).

Köktürkçede bu ekle türetilmiş sadece *tuman* ‘duman, sis’ (IB 20) < *tu-* ‘kapanmak’ (T 23) (Tekin 2000: 92) kelimesi bulunmaktadır.

Türkçenin tarihî dönemlerinde bu ekle türetilmiş kelimeler şu şekildedir: *batman* ‘batman’ (DLT 2014: 578) < *bat-* ‘something which sinks’ (EDPT, 305); *çikmān* ‘kleidungstück’ (Räsänen 1957: 135) “giysi, elbise”; *ketmen* ‘yeri kazmak için kullanılan alet’ (DLT 2014: 707; Erdal 1991: 388); *köçmān* ‘nomade; refugee, somebody who has migreted’ (Räsänen 1957: 135; Erdal 1991: 388) “göçebe; göçmen, mülteci”; *kömān* ‘wizardry, conjuration, conjured’ (Erdal 1991: 389) < *kör-* ‘to see’ “sihirbazlık, sihir”; *kurman* ‘bogen futteral’ (Räsänen 1957: 136; DLT 2014: 748; EDPT, 660) “yay kabı”; *örmān* ‘tumour or other skin disease’ (Erdal 1991: 389); *örtmen* ‘decke’ (Räsänen 1957: 136; Erdal 1991: 388) “dam, tavan” (DLT 2014: 790); *sıkman* ‘zeit der weinpresse’ (Räsänen 1957: 136; Erdal 1991: 389) “sonbaharda üzüm sıkma zamanı” (DLT 2014: 819); *sökmān* ‘kahramanlara verilen lakaplardan’ (DLT 2014: 831; Erdal 1991: 388); *şışman* ‘a fat person’ (Erdal 1991: 388); *talaşman* ‘a quarrelsome person, bickerer’ (Erdal 1991: 388) ‘kavgacı kişi’; *yaman* ‘bad’ < **yav-man* (Erdal 1991: 388); *yulıman* ‘a devastating raid’ < *yulı-* ‘to pillage’ (Erdal 1991: 389).

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *-mAn* fiilden isim yapma ekiyle türetilmiş ve somut ad türetme fonksiyonunda sadece iki kelime tespit edilmiştir:

tegirmen ‘mühle’ (KW, 238) “değirmen”; *tiyirman* ‘moulin’ (AC, 74) “değirmen”; *tiyirman* ‘мельница’ (DPY, 407) “değirmen”; *tiyirman* ‘moulin’ (DAK, 767) “değirmen”; *tiyirmān* ~ *tiyerman* ~ *tiyirman* ‘мельница’ (KS, 1452) “değirmen”.

tuman ‘nebel’ (KW, 253) “duman, sis”; *t’uman* ‘1. brouillard; 2. dix mille (DAK, 785) “1. duman, sis; 2. on kilometre?”; *tuman* ~ *duman* ‘туман, мгла, дымка, пелена’ (KS, 1506) “duman, sis, örtü”.

talaşman ‘zänkisch’ (KW, 232) “haydut, yol kesen”; *yasman* ‘flache, pulle’ (KW, 117) “düz, yassı şişe” kelimeleri ise sadece *Codex Cumanicus*’ta tespit edilmiştir, diğer Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tespit edilememiştir.

3.2.30. -mAsIz

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden sadece KS’de tanıklanan bu ekin, fiil isminin üzerine +sIz ekinin eklenmesiyle kalıplaştığı düşünülmektedir. Birleşik bir ek görünümündedir.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de on üç kelime tespit edilen bu ek, yokluk sıfatı türetme fonksiyonundadır.

aldamasız ‘без обмана, лукавства, коварства, нелицемерный’ (KS, 70) “aldatma, kötülük olmaksızın”.

añlanmasız ‘не понимаемый, не постигаемый умом, непостижимый’ (KS, 114) “anlaşılamamış, akıl ermez”.

h̄artaymasız ‘без старения, нестареющий’ (KS, 824) “yaşlanmayan; yaşlanmadan”.

küymäsiz ‘без горения, пламени; негорящий, непламенеющий, непылающий’ (KS, 777) “yanmasız; yanma, alev olmadan”.

oñşamasız ‘не имеющий подобий, бесподобный’ (KS, 1047) “eşsiz, benzersiz”.

oñşanmasız ‘не имеющий сходства, непохожий’ (KS, 1047) “aksine, farklı olarak”.

oñşaşmasız ‘без сходства, без подобия, без схожести; бесподобный, несравненный’ (KS, 1049) “benzersiz, hiçbir benzerliği olmayan, emsalsiz”.

satılmasız ‘без выручки, без выторга’ (KS, 1246) “satılmadan, geliri olmaksızın”.

tepränmäsiz ‘нешеверяющийся, неколебимый, непоколебимый, неподвижный’ (KS, 1423) “sarsılmaz, taşınmaz, sağlam”.

tergämäsiz ‘непроверяемый, неисследуемый, неиспытываемый, неисследимый’ (KS, 1427) “doğrulanamaz, araştırılamaz”.

teşkirilmäsiz ‘неизменный, неизменяемый, не подлежащий изменению, непреложный’ (KS, 1433) “değişmeyen, değişmez, sabit”.

toğmasız ~ toğmasız ‘не имевшая родов, нерожавшая, бесплодная’ (KS, 1468) “doğurmamış, kısır”.

yarlıganmasız ‘немилосердный, беспощадный’ (KS, 1659) “merhametsiz, acımasız”.

3.2.31. –mAz

(Korkmaz 1969: 52; Gabain 1988: 53; Eraslan 2012: 118)

Aslında olumsuz geniş zaman sıfat-fiil eki olup nadir olarak kalıplaşarak olumsuz isim, çoğunlukla sıfatlar teşkil eder: *kişi ärmâz* ‘insan olmayan, insandan gayrısı’ < *är-* ‘imək, olmak’; *ärmâzig ärür tip* ‘olmazı olur deyip’ (Gabain 1988: 53); *buzulmaz* ‘bozulmaz’ < *buzul-maz*; *kirtgünmez* ‘inanmaz’ < *kirtgün-mez* (Eraslan 2012: 118).

Çağatay Türkçesinde geniş zaman sıfat-fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş *körmes* ‘kör’, *tükenmes* ‘daimi, ebedi’; Osmanlı Türkçesinde *yaramaz* ‘haşarı’ kelimeleri bulunmaktadır (Korkmaz 1969: 52).

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde –mAz geniş zaman sıfat-fiil ekiyle türetilmiş ve kalıplaşmış sekiz kelime tespit edilmiştir. *Codex Cumanicus*’ta bu eke rastlanmamıştır. İşleklik sırasına ekin işlevleri şunlardır:

a. Yedi kelimedede sıfat türetmiştir:

degmâz ‘нестоящий, недостойный’ (KS, 420) “değersiz”.

işitmäs ‘непослушный’ (KS, 628) “yaramaz, terbiyesiz”.

halmaz ‘неуемный, безудержный, необузданный’ (KS, 798) “yorulmaz, dizginlenemez, sınır tanımaz”.

körälmäs ‘ненавидящий’ (KS, 735) “iğrenç, tiksinc”.

tikilmäs ‘ставиться прямо, отвесно, вертикально, торчком; всаживаться, втыкаться’ (KS, 1439) “dikilmez, dik durmaz”.

yaramas ‘негодный, непристойный, неприличный, мерзкий, омерзительный’ (KS, 1650) “uygunsuz, ahlaksız, değersiz”.

yarlıgamas ‘немилосердный, беспощадный’ (KS, 1659) “merhametsiz, acımasız”.

b. Bir kelimedede zarf türetmiştir:

durmaz ‘oғуз. (oғuz.) безостановочно, непрерывно’ (KS, 445) “durmadan, aralıksız, sürekli olarak”.

3.2.32. -mI

(Brockelmann 1954: 127; Tietze 2002: 577)

Sadece *tekirmi* kelimesinde görülen bir ektir. Başka örnekte görülmeyen bu ek, geçişli fiilden nesne ismi yapmıştır.

tegirme ‘rund’ (KW, 238) “yuvarlak”; *tekirmi* ‘круг, кружок’ (KS, 1409) “yuvarlak, daire”.

3.2.33. -mİş

(Brockelmann 1954: 263; Räsänen 1957: 137; Eraslan 1980: 41; Gabain 1988: 53; Tekin 2000: 93; Taş 2009: 155)

Eski Türkçeden itibaren işlek bir şekilde kullanılan sıfat-fiil ekidir. Gabain ekin genellikle düz ünlülü olduğunu ve Eski Türkçede etken ve edilgen karakterli, zaman bakımından belirsiz isim fiil ve sık sık da yüklem ismi yaptığını belirtmiştir (1988: 53). Bu dönemde bu ekle türetilmiş *igidmiş* ‘beslemiş’ < *igid-* ‘beslemek’; *kalmış* ‘(hayatta) kalmış’ < **kāl-* ‘kalmak’; *atı kötrülmüş* ‘adı yüksek, ulu, yüce’ < *kötrül-* ‘yükselmek, yücelmek’; *ögmüş* ‘övgü, methiye’ < *ög-* ‘övmek’; *tägmüş* ‘erişme, varma’ < *täg-* ‘erişmek, varmak’ kelimeleri bulunmaktadır (Gabain 1988: 53; Tekin 2000: 93).

Her çeşit fiil kök ve gövdelerine getirilebilen bir ek olup, bu ekle türetilen sıfat-fiiller daha çok aktif ve pasif anlamlıdır ve geçici vasıf adları yapmakla birlikte çoğu zaman türettiği bu adlar kalıcı hale de gelebilmiştir (Eraslan 1980: 105).

Ekin etimolojisi hakkında farklı görüşler vardır. W. Bang ve Brockelmann ekin *-m* ‘fiilden isim yapma eki’ ile *-ş* ‘fiilden isim yapma eki’ nin birleşmesiyle oluştuğunu düşünmüştür (Brockelmann 1954: 263). Ramstedt ise ekin, *-m* ‘fiilden isim yapma eki’ ile *iş* ‘iş, şey’ kelimesinin bir araya gelmesiyle oluştuğunu düşünmüştür (Räsänen 1957: 137).

Brockelmann aynı zamanda *-m* ve *-ş* eklerinin başlangıçta zamansız mücerret fiilden isim teşkil ettikleri halde, sonradan birlikte geçmiş zamana kaydıklarını ileri sürmüştür. Kemal Eraslan ise bahsedilen her iki ek de canlı oldukları için, üst üste gelmelerinin inandırıcı olmadığını düşünmekte ve bahsedilen bu görüşlere katılmamaktadır (1980: 41).

Karahanlı Türkçesinde geçmiş zaman sıfat-fiil eki kalıplaşarak kişi adları türetmiştir. Kutadgu Bilig’de *küsemiş* ‘kişi adı (Ay-Toldı’nın dostu)’ < *küse-* ‘istemek, arzulamak, özlemek’ (KB, 303); *oğğurmış* ‘kişi adı’ < *oğğur-* ‘uyandırmak’ (KB, 332); *ögdülmüş* ‘kişi adı’ < *ögtil-* ‘övülmek, methedilmek’ (KB, 354) örnekleri mevcuttur (Taş 2009: 155).

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri esas alınarak yapılan tarihsel karşılaştırmalarda aslında duyulan geçmiş zaman sıfat-fiil eki olan *-mİş* ekinin daima düz ünlülü şeklinin eklendiği ve kalıplaşarak daha geniş kullanımlı kalıcı sıfatlar oluşturduğu tespit edilmiştir. Tespit edilen bazı örneklerde bu ekin olumsuz fiil gövdelerine eklendiği de görülmektedir. Bu şekilde oluşan 13 kelime bulunmaktadır.

bilmämiş ‘неведающий, незнающий, несведущий, невежественный, невежда’ (KS, 272) “bilgisiz, cahil”.

etmiş ‘делавший, совершавший, действовавший’ (KS, 511) “уарmış, hareket etmiş, оуунсу”.

hañılmış ‘выбитый, чеканенный’ (KS, 792) “damgalanmış, basılmış”.

hızmış ‘раскаленный’ (KS, 863) “kızmış, akkor”.

keçmiş ‘les défunts’ (AC, 59) “ölü”; *keçmiş* ‘усопший, умерший, покойный, предок’ (KS, 667) “ölmüş, rahmetli”.

keläşmiş ‘обрученник, обрученный, нареченный жених, обрученница, обрученная, нареченная невеста’ (KS, 670) “nişanlı, gelin, nişanlı kimse”.

körmämiş ‘ненавистный, презренный’ (KS, 739) “iğrenç, aşağılık, nefret dolu”.

sasımış ‘putridus’ (KW, 215) “kokmuş”; *sasımış* ‘вонючий, смердящий, протухший, гнилой’ (KS, 1243) “kötü kokmuş, çürümüş”.

susamış ‘susamış’ (AB, 193); *susamış* ‘изжаждавшийся, жаждущий, одолеваемый жаждой’ (KS, 1332) “susamış, susuz kalmış”.

toğmış ‘родной’ (KS, 1468) “doğal”.

toymamış ‘ненасытный’ (KS, 1487) “doyumsuz, açgözlü”.

urulmuş ‘ударенный, ушибленный, пораженный, битый, побитый’ (KS, 1558)
“vurulmuş, dövülmüş, hırpalanmış”.

yaratmış ‘созданный, создание’ (KS, 1652) “yaratılış, oluşturulan”.

3.2.34. -mur

(Räsänen 1957: 136; Gabain 1988: 53; Erdal 1991: 389)

Eski Türkçeden beri kullanılan ama işlek olmayan bir ektir. Gabain, Eski Türkçede bu ekle türetilmiş *yağmur* ‘yağmur’ < *yağ-* ‘yağmak’; *almır*³⁶ ‘hırs, tamah’ < *al-* ‘almak’; *kömür* ‘kömür’ < *köy-* ‘yanmak’ kelimelerinin bulunduğunu belirtmiştir (1988: 53). Marcel Erdal bu ekle türetilmiş kelimelere *yumur* ‘hayvanların körbağırsağı’ < **yum-mur* kelimesini de eklemiştir (1991: 390).

Tarihî Türk yazı dilleri üzerine yapılan incelemelerde, bu ekin tek heceli geçişsiz fiillere eklenerek isimler türettiği belirlenmiştir. Ek artık ölü bir ek durumundadır.

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilden isim yapma eki -mur ile türetilmiş iki kelime tespit edilmiştir:

tamar ‘ader’ (KW, 233) “damar”; *tamur* ~ *tamar* ‘veine, tendon, filament; pénis; racine?’ (DAK, 734) “damar; tendon, ince tel; penis, kök?”; *tamur* ~ *tamar* ~ *damar* ‘сосуд, жила, артерия, вена’ (KS, 1377; 414) “damar, nabız”.

yamğur ‘regen’ (KW, 112) “yağmur”; *yağmur* ‘pluie’ (AC, 79) “yağmur”; *yağmur* ‘pluie’ (DAK, 304) “yağmur”; *yağmur* ‘yağmur’ (AB, 205); *yağmur* ~ *yamğur* ‘дождь’ (KS, 1623) “yağmur”.

3.2.35. -(X)n

(Brockelmann 1954: 128; Räsänen 1957: 138; Gabain 1988: 54; Erdal 1991: 300; Berta 1996: 533; Hamilton 1998: 258; Tekin 2000: 93; Korkmaz 2003: 101; Taş 2009: 156; Eraslan 2012: 107)

³⁶ Marcel Erdal *almır* kelimesinin kökünün *alı-* olması gerektiğini vurgulamıştır (1991: 389).

Eski Türkçeden itibaren kullanılan, eylem sonucu veya ürünü olma görevini üstlenen adlar ve sıfatlar türeten bir ektir.

Eylem sonucunu bildiren adlar türeten $-(X)n$ eki Eski Türkçede sınırlı sayıda sözcükte görülmektedir: *bulun* ‘tutsak, esir’ < *bul-* ‘elde etmek, ele geçirmek’; *kıyın* ‘ceza’ < **kıy-* ‘cezalandırmak’; *kälin* ‘gelin’ < *käl-* ‘gelmek’; *san* ‘sayı’ < **sā-* ‘saymak’; *örgin* ‘hakan otağı, saray, konak’ < *örği-* ‘yükseltmek, kurmak’ (Tekin 2000: 93); *tirin* ‘topluluk’ < *tir-* ‘dermek, toplamak’; *tütün* ‘duman’ < *tüt-* ‘tutmek’; *tügün* ‘düğüm’ < *tüg-* ‘dügümlemek’; *yalın* ‘alev’ < *yal-* ‘alevlenmek’ (Gabain 1988: 54).

Hamilton ekin anlam bakımından $-ğ / -g$ ile yapılmış sıfat-fiillere benzediğini düşünmektedir (1998: 258).

Ekin Orta Türkçe döneminde oldukça işlek olduğu tespit edilmiştir.

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilden isim yapma eki $-(X)n$ ile türetilmiş on beş kelime tespit edilmiştir. Tespit edilen kelimelerdeki ekin işlevleri şunlardır:

a. Ad türetmiştir:

aḥın ‘inondation’ (AC, 43) “sel, taşkın”; *aḥın* ~ *aḥn* ‘torrent, inondation’ (DAK, 59) “sel, taşkın”; *aḥın* ~ *aḡın* ‘поток, струя, ручей, река, речка, водопад; бушующий, бурный, стремительный, обильный (о реке, потоке)’ (KS, 60) “dere, akarsu, nehir”.

kelin ‘braut’ (KW, 137) “gelin”; *kelin* ‘невестка’ (DPY, 396) “gelin, kız”; *kēlgin* ~ *kēlin* ‘1. nouveau venu; 2. nouvelle mariée, belle-fille, bru; 3. revenu, recette?’ (DAK, 378) “1. yeni gelmiş; 2. yeni gelin, gelin; 3. gelir, kazanç”; *kelin* ~ *kilin* ‘невеста; невестка’ (KS, 671) “gelin, kız”.

kın ‘leiden’ (KW, 206) “eziyet”; *ḥıyın* ‘torture’ (AC, 57) “işkence”; *ḥıyın* ‘tourment, torture, supplice’ (DAK, 477) “işkence, acı, eziyet”; *ḥıyın* ‘acı, işkence, eziyet, sıkıntı, azap’ (AB, 164); *ḥıyın* ‘мука, страдание, мучение, пытка, казнь, орудие пыток, казни’ (KS, 857) “acı, işkence, eziyet, infaz”.

oyun ‘spiel’ (KW, 175) “oyun”; *oyun* ‘1. jeu, danse; 2. instrument’ (DAK, 600) “1. oyun, dans; 2. çalgı”; *oyun* ‘игра, танец’ (KS, 1085) “oyun, dans”.

san ‘anzahl’ (KW, 213) “sayı”; *san* ‘compte, nombre, considération’ (AC, 69) “sayı, hesap, düşünce”; *san* ‘sayı, numara; kutsal’ (AB, 188); *san* ‘число, номер, счёт, количество по счёту; уважение, почёт, почтение, благорасположение, внимание, слава’ (KS, 1234) “sayı, numara, hesap, hesap numarası; saygı, onur, şöhrət”.

talan ‘butin, dépouille; fardeau, charge, sort, destinée’ (DAK, 731) “yağma, ganimet, hayvan postu, yük, (malca) varlık, alın yazısı”; *talan* ‘военная добыча’ (KS, 1370) “yağma, ganimet”.

tütün ‘rauch’ (KW, 261) “duman”; *tutun* ‘fumée, tabac?’ (DAK, 793) “duman, tütün”; *tutun* ‘duman’ (AB, 200); *tütün* ‘дым, мгла’ (KS, 1530) “duman, sis”.

yalın ‘flamme’ (KW, 112) “alev”; *yalın* ‘flamme’ (DAK, 308) “alev”; *yalın* ‘пламя, пламень’ (KS, 1633) “alev, yangın”.

yün ‘versammlung’ (KW, 134) “toplanma, buluşma”; *yığın* ‘foule, réunion, compagnie, groupe, troupe, cortège’ (DAK, 339) “yığın, kalabalık, birlik, arkadaş topluluğu, grup, topluluk, alay”; *yığın* ‘yığın, küme’ (AB, 211); *yığın* ‘собрание, община, сообщество, сонм, толпа, ватага, группа, сборище, сход, сходка, форум, собор, съезд, скопище, скопление, громада, общественное гулянье’ (KS, 1708) “yığın, topluluk, kalabalık, grup”.

b. Sıfat türetmiştir.

bütün ‘ganz, vollständig’ (KW, 71) “bütün, eksiksiz”; *butun* ‘tout, entier’ (AC, 48) “bütün, tam, eksiksiz”; *butun* ‘whole’ (PT, 130) “bütün”; *butun* ‘tout, entier’ (DAK, 171) “bütün, tüm, tam, eksiksiz”; *butun* ‘bütün, tam’ (AB, 149); *bütün* ‘весь, вся, всё, все, целый, цельный, сплошной, единым куском, из единого куска, всецелый, всеобщий, соборный, вселенский, целиком, полностью; неповрежденный, непочатый, непораженный, невредимый, здоровый’ (KS, 351) “bütün, tüm, sağlam”.

kalın ‘dicht’ (KW, 191) “sıkı, yoğun”; *halın* ‘gros, épais, dense’ (DAK, 444) “iri, büyük, kalın, yoğun”; *halın* ‘толстый, тучный, плотный, густой; многочисленный; темный, непроглядный’ (KS, 796) “kalın, yoğun, bol, sık; karanlık, aşılmaz”.

uzun ‘lang’ (KW, 268) “uzun”; *uzun* ‘долгий, длинный’ (DPY, 409) “uzun”; *uzunluḡ* ‘distance’ (PT, 142); *uzun* ‘long’ (DAK, 821) “uzun”; *uzun* ‘uzun’ (AB, 204); *uzun* ‘длинный, продолжительный, долгий’ (KS, 1572) “uzun”.

yaran ‘годный, пригодный, подходящий’ (KS, 1650) “uygun, uyum”.

yasirin ‘en cachette, en secret’ (DAK, 328) “gizlice, kimse görmeden”; *yaşırın* ‘тайно, втайне, тайком, украдкой’ (KS, 1669) “gizli, saklı”.

yaşırtın ‘тайно, втайне, тайком, скрытно, украдкой’ (KS, 1669) “gizli, gizlice, sinsice”.

3.2.36. -(X)nç

(Brockelmann 1954: 130; Räsänen 1957: 117; Gabain 1988: 54; Erdal 1991: 275; Karamanlioğlu 1994: 35; Berta 1996: 543; Hamilton 1998: 255; Tekin 2000: 93; Nalbant 2008: 135; Eraslan 2012: 107)

Eylem adı türetme fonksiyonu taşıyan bu ek, Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılmıştır. Gabain bu eki, *-nçU* ekiyle birlikte değerlendirmiştir; çünkü Gabain’e göre bu ekler, aynı fiil tabanından birlikte teşkil edilebilen eş anlamlı eklerdir. Hatta bazı fiil tabanlarının belgelenemediğine ve bu eklerin sadece *-n-* dönüşlülük ekinen sonra getirilebildiğine dikkat çekmiştir (1988: 54).

Kemal Eraslan’a göre de *-nç* eki, *-n* ve *-ç*’den oluşan birleşik bir ektir. Bazı teşkillerde *-n*’nin dönüşlülük eki olduğu açıktır (2012: 107).

Orhun Türkçesinde bu ekle türetilmiş; *bulganç* ‘karışık, isyankâr, düzensiz’ (T 22) < **bulga-* ‘karıştırmak, karışıklık çıkartmak’; *busanç* ‘acı, keder’ (IB 52) < **busan-* ‘kederlenmek’; *ärinç* ‘olmalı, muhakkak ki’ (KT D3 vb.) < *är-* ‘olmak’; *ötünç* ‘rica, maruzat’ (T 15) < *ötün-* ‘arz etmek, maruzatta bulunmak’ (T 15); *korkınç* ‘korku’ (IB 36) < *kork-*; *tarkınç* ‘isyankâr, gayrimemnun’ (T 22) < **tarik-* ‘memnun olmamak’; *unç* ‘mümkün, olabilir’ (T 24) < *u-* ‘muktedir olmak’ kelimeleri bulunmaktadır (Tekin 2000: 93).

Gabain de, Eski Türkçede bu ekle türetilmiş; *ögrünç* ~ *ögrünçü* ‘sevinç’ < *ögir-* ‘sevinmek, neşelenmek’; *tägzinç* ‘tomar, bölüm’ < *tägzin-* ‘dönmek, dolanmak’; *abınç* ‘teselli, avunma’; *bulunçsuz* ‘bulunamaz’ < *bul-* ‘bulmak’; *inanç* ‘ünvan’ < *inan-* ‘inanmak’; *irinç* ‘sefalet’; *kirtgünç* ‘inanç, iman’ < *kirtgün-* ‘inanmak’ örneklerini vermiştir (1988: 54).

Orta Türkçe döneminde de ek, işlek bir kullanım alanına sahiptir.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde $-(X)nç$ fiilden isim yapma eki hareket bildiren soyut isimler türetmiştir. Bu fonksiyonda on yedi kelime tespit edilmiştir:

basınç ‘гнет, притеснение’ (KS, 228) “baskı, tazyik, zulüm”.

beyenç ~ beyinç ‘freude’ (KW, 54) “sevinç”; *biyanç* ‘sevinç’ (AB, 146); *biyänç* ‘благорасположение, благоволение, симпатия’ (KS, 288) “sevinç, iyilik, şefkat”.

bulğanç ‘confondu, en désordre’ (DAK, 168) “karışık, dağınık, pis”; *bulğanç* ‘мутъ, нечто замутненное, нечистое, жижа, нечистота; мутный, взмешанный, смешанный, нечистый, грязный, гнусный’ (KS, 336) “bulanık, karışık, saf olmayan, kirli”.

işanç ‘espoir’ (AC, 58) “umut”; *işanç* ‘hope’ (PT, 134); *işanç* ‘espoir’ (DAK, 297) “umut”; *işanç* ‘inanç, ümit’ (AB, 169); *işanç* ‘твердая, стойкая надежда, упование, чаяние, убежище, прибежище, приют, пристанище, защита, щит, крепость, опора (в горе, отчаянии, скорби)’ (KS, 626) “umut, güven; barınak, sığınak, korunak, sağlam, kalkan, destek (üzüntü, umutsuzluk, keder için)”.

hazğanç ‘gain, profit, revenu’ (DAK, 470) “kazanç, kâr, gelir”; *hazğanç ~ hazanç ~ hazhanç* ‘заработок, приобретение, прибыль, выручка, прибыль, нажива, пожива, куш, заработки, промысел, старательство’ (KS, 840) “kazanç”.

hızğanç ‘скупой, жадный, прижимистый, скряга’ (KS, 860) “kıskanç, açgözlü, doyumsuz, cimri”.

külänç ~ külünç ‘смех, улыбка’ (KS, 769) “gülümseme, gülme, kahkaha”.

küsänç ‘wunsch, sehnsucht, verlangen’ (KW, 159) “arzu, hasret, talep”; *küsänç* ‘желание, страсть, увлечение, вожеление’ (KS, 774) “arzu, tutku, karasevda, şehvet”.

orunç ‘bakchich, pot-de-vin’ (AC, 65) “bahşiş, rüşvet”; *orunç* ‘взятка, мзда’ (KS, 1069) “rüşvet”.

sagınç ‘gedanke, gedanken’ (KW, 211) “düşünce”; *sagınç* ‘помысел, помышление, промысел, работа’ (KS, 1219) “düşünce, hayal”.

sokunç ‘blâme, réprimande, malédiction, calomnie’ (DAK, 689) “suçlama, kınama, azarlama, beddua, iftira”; *sokunç* ‘küfür, sövme’ (AB, 191); *sökünç* ‘ругань, брань, поругание, хула’ (KS, 1300) “küfür, saygısızlık”.

söviünç ‘freude’ (KW, 223) “sevinç”; *sovunç* ‘joie’ (AC, 70) “sevinç”; *sovunçluḥ* ‘gladness, cheerfulness’ (PT, 110) “sevinç, neşe”; *sovunçluk* ‘sevinç’ (AB, 191); *sövünç* ‘радость’ (KS, 1303) “sevinç”.

suḥlanç bol- ‘convoiter’ (AC, 71) “imrenmek”; *suḥlanç* ‘désir, soif, convoitise, avidité’ (DAK, 710) “arzu, susama, susuzluk, aşırı arzu, doymazlık”; *suḥlanç* ‘arzu, istek’ (AB, 192); *suḥlanç* ‘влечение, увлечение, устремление, стремление, страстное влечение, желание, вожеление, похоть’ (KS, 1327) “tutku, arzu, şehvet”.

toḡunç ‘рождение, нарождение, порождение, приплод, произведение’ (KS, 1471) “doğurma, yavrulama, yavru, ürün”.

umunç ‘hoffnung’ (KW, 265) “umut”; *umun[ç]* ‘надежда’ (DPY, 409) “umut”; *umunç* ‘надежда’ (KS, 1552) “umut”.

yalınç ‘demandant, reconnaissant?’ (DAK, 308) “isteyen, minnettar”; *yalınç* ‘мольба, умаливание, упрашивание, униженная просьба’ (KS, 1633) “yalvarma, dil dökme, kötüye kullanılan”.

yügünç ‘verehrung’ (KW, 130) “saygı”; *yugunç* ‘révérence, homage, prosternation, adoration’ (DAK, 353) “saygı, hürmet sunma, yerlere kapanma, tapınma”; *yügünç* ‘поклон’ (KS, 1743) “saygı”.

3.2.37. -sA

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin tarihî Türk lehçelerine göre farklı bir fonksiyonu tespit edilmiştir.

Bu ek, tarihî Türk lehçelerinde ad kök veya gövdelerine eklenerek, arzulama, istek duyma bildiren eylemler türetmiştir (Brockelmann 1954: 211; Räsänen 1957: 150; Ercilasun

1984: 20; Gabain 1988: 50; Erdal 1991: 525-528; Korkmaz 1995: 145; Hamilton 1998: 251; Korkmaz 2003: 121).

Köktürk döneminde bu eke rastlanmamıştır. Gabain Eski Türkçenin Uygur kolunda bu ekle türetilmiş bir örnek tespit etmiştir: *käksäk* ‘kindar, kinli’ < *käk* ‘kin’ –*sä* –*k* (1988: 50).

Orta Türkçe döneminde örneğin Karahanlı Türkçesi döneminde yazılmış *Kutadgu Bilig*’de bu ekle türetilmiş *köksegüçi* ‘göge yükselmek isteyen’ (KB, 275); *suwsa-* ‘susamak’ (KB, 410); *yükse-* ‘yükselmek, uzamak’ (KB, 561) örnekleri mevcuttur (Taş 2009: 107).

Zeynep Korkmaz “Göktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine” adlı makalesinde +sA- ekini değerlendirmiştir. Korkmaz, Eski Türkçenin Uygur kolunda *suwsa-* ‘susamak’ < *suw-sa-*; *barıgsa-* ‘varmak istemek’ < *barıg-sa-*; *körügse-* ‘görmek istemek’; *öpügse-* ‘öpmek istemek’; *bağırsak* ‘bağır, karın’ < *bağır+sa-k*; *kuğursak* ‘karın’ < *kuğur+sa-k* gibi bu ekle türetilmiş fiil tabanları veya bu tabanlardan türeme isimleri sıralamıştır. Korkmaz’a göre, ek Moğolca ile ortaklaştığı için ve Kaşgarlı Mahmud da XI. yüzyıl Türkçesinde bu ekle türetilmiş oldukça fazla kelimeye yer verdiği için +sA eki Köktürkçede de bulunmalıdır. Kaşgarlı Mahmud, +sA- ekinin hem tek heceli isim ve fiil köklerine hem de iki veya daha fazla heceli isim ve fiil tabanlarına gelebildiğini dile getirmiştir:

- a. *etse-* ‘canı et istemek’ < *et+se-*; *ewse-* ‘evi özlemek’ < *ew+se-*; *uluğsa-* ‘büyüğünü istemek’ < *uluğ+sa-*; *erükse-* ‘canı erik istemek’ < *erük+se-* gibi.
- b. *atsa-* ‘atmak istemek’ < *at-sa-*; *açsa-* ‘açmak istemek’ < *aç-sa-*; *ıdsa-* ‘göndermek istemek’ < *ıd-sa-*; *egse-* ‘eğmek istemek’ < *eg-se-*; *emse-* ‘emmek istemek’ < *em-se-* gibi.

Korkmaz’a göre isimden fiil türeten bir ekin aynı zamanda fiil köklerine gelmesi mümkün değildir. Kaşgarlı’nın verdiği örnekler arasında +sA- ekini, önce bir –*ğ/-g* eki ile isimleştikten sonra alan *barıgsa-* ‘varmak istemek’; *keligse-* ‘gelmek istemek’; *tatıgsa-* ‘canı tatlı istemek’ gibi fiil tabanlarından yapılmış örnekler de mevcuttur. Bu durum, +sA- ekinin önce isimlere, daha sonra *ğ/-g* eki ile fiilden isim türeten kelimelere eklendiğini ve Türkçenin ses tarihindeki gelişme seyrine uygun olarak, bu *ğ/-g* ünsüzlerinin eriyip kaybolmasından sonra da üçüncü bir merhale olarak fiillere gelebildiğini göstermektedir. Kaşgarlı Mahmud bu ekin ‘bir şeyi kendi istekleri, kendi dilekleri arasında saymak’ anlamındaki *sa-* fiilinden

geldiğini ifade etmiştir. Zeynep Korkmaz da bu görüşten hareketle +sA- ekinin müstakil bir +sa- fiilinin ekleşmesiyle oluştuğunu kabul etmektedir (1995: 145-147).

Codex Cumanicus'ta da ekin isimden fiil türetme fonksiyonuyla oluşturulmuş *bavursaḡ* 'geliebt' (KW, 53) "sevilen, aziz"; *ersek* 'mannstoll' (KW, 93) "erkek düşkünü kadın"; *körüvse-* 'zu sehen wünschen' (KW, 155) "görmek istemek"; *ḡutḡaruvsa-* 'zu erlösen wünschen' (KW, 205) "kurtulmayı istemek"; *tabuvsa-* 'zu finden wünschen' (KW, 232) "bulmak istemek" kelimeleri tespit edilmiştir.

Fakat ekin tarihî Türk lehçelerinde görülen fonksiyonunun aksine, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sadece bir kelimede fiilden isim yapma fonksiyonunda olduğu belirlenmiştir. Bu durumun yanlış örnekseme sonucu oluştuğu düşünülebilir:

umsasızl(ı)ḡ 'ambiguité' (AC, 78) "belirsizlik"; *umsa* 'espoir, espérance' (DAK, 805) "umut, bekleyiş"; *umsa* 'ümit' (AB, 203); *umsa* 'надежда, упование, прибежище' (KS, 1550) "umut".

3.2.38. -(X)ḡ

(Brockelmann 1954: 138; Räsänen 1957: 117; Gabain 1988: 55; Erdal 1991: 262; Berta 1996: 537; Hamilton 1998: 258; Tekin 2000: 94; Korkmaz 2003: 106; Eraslan 2012: 108)

Eski Türkçe döneminden itibaren çok işlek eklerden olan -(X)ḡ eki, fiilin ifade ettiği hareketi gösteren isimler ile soyut kavramları karşılayan isimler türetmiştir.

Eski Türkçede bu ekle türetilmiş *busuḡ* 'acı, ıstırap' < *busa-; krş. *busanç* 'acı, keder'; *ilteriḡ* (Kutlug'un hakanlık unvanı) 'boyları derleyen, toplayan' < *tēr- 'dermek, derlemek, toplamak'; *täḡiḡ* '(düşmanla) temas, çatışma' < *täg-*; *süñüḡ* 'savaş' < *süñ- 'mızraklamak'; *tokiḡ* 'savaş' < *tokı-* 'dövmek, vurmak'; *uruḡ* 'savaş' < *ūr-* 'vurmak, dövmek' (Tekin 2000: 94); *biriḡ* 'veriḡ, verme' (EUTG, 559); *küsüḡ* 'istek, arzu' < *küsü-/küse-* 'dilemek, istemek' (EUTG, 587); *sıḡıḡ* 'sıkıntı' < *sıḡ-* 'sıkma' (Gabain 1988: 55; EUTG, 601); *yaraḡ* 'selamet' < *yara-* 'yaramak' (EUTG, 621) kelimeleri bulunmaktadır.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bu ekle türetilmiş ve soyut kavramları karşılama veya hareket bildirme fonksiyonunda yirmi dört kelime tespit edilmiştir:

algış ‘segen’ (KW, 35) “hayır dua, kutsama”; *algış* ‘bénédiction, action de bénir’ (AC, 43) “kutsama”; *algış* ~ *algş* ‘bénédiction’ (DAK, 63) “nimet, kutsama”; *algış* ~ *algş* ‘hayır dua’ (AB, 135); *algış* ~ *algş* ‘благословение, славословие, восхваление, хвалословие, прославление, слава, хвалебная, благодарная песня, молитва, молитвословие, хвала, гимн, псалом, мольба, молитвенное восклицание, молитвенный вопль, моление, молебен, служба Божья’ (KS, 73) “övgü, hamd, övme, dua, şükran”.

aytuş ‘le dire, discours, récit, question’ (DAK, 99) “konuşma, söylem, öykü, konu”; *aytuş* ‘konuşma, söyleme’ (AB, 141); *aytuş* ~ *aytuş* ‘речь, говорение, высказывание, произношение, речение, выражение, изречение, разговор, молва’ (KS, 190) “söyleme, ifade, konuşma, telaffuz”.

batış ‘(sonnenuntergang) westen’ (KW, 53) “(güneşin battığı yer) batı”; *batış* ‘coucher (du soleil)’ (DAK, 120) “gurub, güneşin batması, batış”; *batış* ‘запад, закат’ (KS, 238) “batı, gün batımı”.

bitişli ‘höflich, gewandt’ (KW, 61) “kibar; terbiyeli”; *bitiş* ‘moisson’ (AC, 47) “hasat”; *bitiş* ‘plante, végétation’ (DAK, 144) “bitki, bitki örtüsü”; *bitiş* ‘yaratılış; yetişen her şey’ (AB, 145); *bitiş* ‘растение, трава, зелие, зелье, былие, былье, злак; всходы, посевы, побеги, поросль; рост, произрастание, развитие’ (KS, 283) “bitki, büyüme, çim, tahıl, sürgün, gelişme”.

boluş ‘hilfe’ (KW, 64) “yardım, destek”; *boluş* ~ *boluşluğ* ‘aide’ (AC, 48) “yardım”; *boluşluğ* ‘help’ (PT, 109) “help”; *boluş* ‘yardım’ (AB, 148); *boluş* ‘помощь, подмога, содействие, подспорье, пособие, вспомоществование, поддержка, вспоможение, споспешествование’ (KS, 311) “yardım, destek”.

çılış ‘dépense’ (AC, 49) “gider, harcama”; *çılış* ‘выход, исход; доход, прибыль, заработок; отчисление в доход; всходы, посевы (KS, 388) “çıktı, sonuç, gelir, kazanç; fidan, sürgün”; *çılış* ‘выход, исход; доход, прибыль, заработок’ (KS, 392) “çıktı; gelir, kazanç, sonuç”.

eniş ‘tal, niederung, abhang’ (KW, 89) “iniş, yamaç, vadi”; *eniş* ~ *eşiş* ‘спуск, склон; долина; стезя’ (KS, 489) “iniş, eğim, vadi, yol”.

karğışlı ~ *karğışlu* ‘verflucht’ (KW, 194) “lanetli”; *hargış* ‘malédiction’ (AC, 56) “beddua”; *hargış* ‘malédiction; anathème’ (DAK, 452) “beddua, kargış, lanet”; *hargış* ~ *harhış* ‘брань, ругательство, проклятие, зловещее пожелание, бранное осуждение, анафема’ (KS, 812) “beddua, lanet”.

keliş ‘venue, arrivée; recette, revenu’ (DAK, 379) “gelış varma; gelir, kazanç”; *keliş* ‘приход, прибытие, приезд; поступление, доход, прибыль’ (KS, 671) “gelış, varış; gelir, kâr”.

kiyiniş ‘dress, costume’ (PT, 143) “elbise, giysi”; *kiyiniş* ‘habit(s), habillement, vêtement’ (DAK, 397) “giysi, giyim, giysi, elbise”; *kiyiniş* ‘одежда, одеяние, платье, костюм, наряд, убор, облачение’ (KS, 701) “giyim, elbise, takım elbise”.

oğraş ‘bataille’ (AC, 64) “savaş”; *oğraş* ‘encounter, struggle, fight’ (PT, 110) “karşılaşma, mücadele etme, kavga etme”; *oğraş* ‘rencontre, combat, bataille, lutte’ (DAK, 565) “karşılaşma (çarpişma), mücadele, kavga, savaş”; *oğraş* ~ *ohraş* ‘битва, бой, брань, рать, борьба, столкновение, схватка, стычка, драка’ (KS, 1038) “savaş, kavga, çatışma, mücadele”.

ohşaş ~ *okşaş* ~ *uvşaş* ‘ähnlichkeit’ (KW, 178) “benzerlik”; *ohşaş* ‘semblable’ (AC, 65) “benzer”; *ohşaş* ‘semblable, pareil; pareillement; ressemblance, comparaison, parabole’ (DAK, 571) “benzer, aynı; aynı tarzda; benzerlik, karşılaştırma, mesel”; *ohşaş* ‘benzer’ (AB, 183); *ohşaş* ~ *ogşaş* ‘подобие, пример, образец, образ, тип; подобный, похожий, сходный, напоминающий, соответственный, соответствующий, примерны’ (KS, 1047) “benzer, örnek, gibi, bu türlü”.

oynaş ‘konkubine’ (KW, 174) “cariye, sevgili”; *oynaş* ‘ami, amant; amante’ (DAK, 600) “arkadaş, dost; sevgili”; *oynaş* ‘любовник, полюбивник, соблудник’ (KS, 1084) “sevgili”.

oçaş ‘querelle, dispute’ (DAK, 561) “kavga, çekişme, yarışma”; *öçäş* ‘гнев, возмущение, негодование, злоба, озлобление, досада’ (KS, 1087) “öç, öfke, kızgınlık”.

sağış ‘absicht’ (KW, 212) “niyet”; *sağış* ‘pensée’ (AC, 68) “düşünce”; *sağış* ‘дума, хлопоты’ (DPY, 404) “düşünce, sorunsuz”; *sağış* ‘pensée, idée, intention, plan’ (DAK, 657) “düşünce, fikir, niyet, plan”; *sağış* ‘düşünce, niyet’ (AB, 187); *sağış* ‘размышление, рассуждение, мышление, мысль, дума, мнение, намерение; слушание, обсуждение’ (KS, 1219) “düşünme, düşünce, akıl yürütme, görüş, niyet”.

talaş ‘dispute, querelle, combat, escarmouche, troubles, tumulte’ (DAK, 731) “anlaşmazlık, kavga, çatışma, savaş, kargaşa”; *talaş* ‘ссора, спор, распря, драка, стычка, сражение, битва’ (KS, 1371) “anlaşmazlık, kavga, çatışma, savaş”.

taniş ‘connaissance, ami’ (DAK, 736) “tanıma, bilme, tanıdık, bildik; dost, arkadaş”; *taniş* ‘tanıdık, bildik’ (AB, 194); *taniş* ‘знакомый, приятель’ (KS, 1381) “tanıdık, bildik, arkadaş”.

tepraniş ‘hareket’ (AB, 196); *teprāniş* ‘шевеление, ворошение, колебание, сдвиг, пробуждение, телодвижение, душевное движение, возбуждение, волнение, страсть’ (KS, 1422) “uyanış, heyecan, hareket ediş”.

toğuş ~ *tovuş* ~ *tuvuş* ‘(sonnen) aufgang’ (KW, 248) “gün doğuşu, doğu”; *toğuş* ‘naissance’ (AC, 75) “doğum”; *toğuş* ‘рождение’ (DPY, 407) “doğum”; *toğuş* ‘naissance; lever (du soleil)’ (DAK, 770) “doğum, doğuş; güneşin doğuşu”; *toğuş* ‘рождение, рождество, появление, явление на свет, возникновение, порождение, произведение, потомство’ (KS, 1472) “doğum, nesil, ürün”.

ur(u)şu ‘kampf, widerstand’ (KW, 266) “vuruşma, savaşma, karşı koyma”; *uruş* ‘bataille’ (AC, 78) “savaş”; *uruş* ‘драка’ (DPY, 409) “kavga, dövüş”; *uruş* ‘clash, encounter’ (PT, 129) “çatışma, karşılaşma”; *uruş* ‘lutte, bataille; scandale’ (DAK, 809) “savaş, kavga; skandal”; *uruşsuz* ‘dövüşsüz, savaşsız’ (AB, 204); *uruş* ‘драка, бой, битва, стычка, брань, избиение’ (KS, 1559) “kavga, tartışma”.

ülüş ‘деление, разделение, дележ’ (KS, 1575) “bölünme, bölüm”.

yağış ‘pluie fine, bruine’ (DAK, 303) “yağış, çise”; *yağış* ‘yağış’ (AB, 205); *yağış* ‘осадки, мелкий дождь, роса’ (KS, 1621) “yağış”.

yoluhuş ‘rencontre’ (DAK, 351) “karşılaşma, rastlantı”; *yoluhuş* ‘случай, приключение, встреча’ (KS, 1730) “durum, macera, karşılaşma”.

yügürüş ‘бег’ (KS, 1745) “yürüyüş, koşu”.

3.2.39. -(X)t

(Brockelmann 1954: 139; Räsänen 1957: 142; Gabain 1988: 55; Erdal 1991: 308; Tekin 1992: 85; Nalbant 2008: 139; Taş 2009: 165; Eraslan 2012: 108)

Eski Türkçeden itibaren soyut ve somut isimler türetmek için kullanılan fiilden isim türetme ekidir.

Räsänen, eserinde Bang’in ve Ramstedt’in görüşlerine yer vermiştir: Bang’ e göre ek, *et-* yardımcı fiilinden veya *at-* fiilinden ortaya çıkmış olabilir, Ramstedt’ e göre ise ek, eski bir **ta* ya da **tu* ile ilişkilidir (1957: 142).

Eski Türkçede bu ekle türetilmiş *sıgıtçı* ‘ağlayıcı, yasçı’ < **sığ-* ‘ağlamak’; *adırt* ‘fark, ayırma’ < *adır-* ‘ayırma’; *boşgut* ‘öğüt’ < *boşgun-* ‘öğrenmek’; *urunt* ‘kavga’ < *ur-un-* ‘vurulmak’; *art* ‘geçit’ < *ar-* ‘dolaşmak’ kelimeleri bulunmaktadır (Gabain 1988: 55).

Şinasi Tekin, *boşgut* ‘talim’, *batut yaşut* ‘gizli’ örneklerinden hareketle ekin yuvarlak ünlülü şeklinin de olabileceğini düşünmektedir (1992: 85).

Orta Türkçe döneminde bu ek; *artut* ‘armağan, hediye; bey ve benzerlerine verilen at vb. hediyeler’ (DLT 2014: 558; KB, 26) < **art-* ‘bir şeyi bir insana ya da bir hayvanın sırtına yüklemek’ (Erdal 1991: 314; Taş 2009: 165); *basut* ‘yardım, arka’ (KB, 61) < *bas-* ‘basmak’ (Brockelmann 1954: 140; Erdal 1991: 314); *çöküt* ‘kısa (kimse vb.)’ (DLT 2014: 628; KB, 133) < *çök-* ‘çökmek’ (Räsänen 1969: 117; Clauson 1972: 414); *kawşut* ‘iki hükümdarın ülke güvenliği için tokalaşıp barışması’ (DLT 2014: 694) < *kavış-* ‘kavuşmak’ (EDPT, 587); *köçüt* ‘göç atı’ (KB, 274) < *köç-* ‘göçmek’ (Brockelmann 1954: 140; Clauson 1972: 695); *külüt* ‘insanlar arasında gülünecek kişi’ (DLT 2014: 756; TZ, 214) < *kül-* ‘gülmek’ (EDPT, 716); *orut* ‘kuru’ (KB, 346) < *or-* ‘biçmek’ (Brockelmann 1954: 140; Erdal 1991: 310); *tegşüt* ‘bir şeyin karşılığı, bedeli olarak verilen şey’ (DLT 2014: 866) < *tegiş-* (EDPT, 487); *yanut* ‘cevap’ (DLT 2014: 948; KB, 522; TZ, 278) < *yan-* ‘dönmek, geri dönmek’ (EDPT, 946); *yaşut* ‘gizli, gizlenmiş’ (DLT 2014: 958; KB, 530) < *yaş-* ‘gizlenmek’ (Brockelmann 1954: 140; Räsänen 1969: 192; Erdal 1991: 312) vb. kelimelerde görülmektedir.

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilden isim yapma eki $-(X)t$ ile türetilmiş beş kelime tespit edilmiştir. İşleklik sırasına ekin işlevleri şunlardır:

a. Soyut isim türetmiştir:

kozat ‘bekçi’ (AB, 173); *közät* ‘надзор, наблюдение, охрана, стража, караул, досмотр, смотр, контроль, проверка; подымный налог на пожарный надзор’ (KS, 749) “denetim, izleme, gözetim”.

ölät ‘мор, моровая язва, пошестъ, повальная болезнь, поветрие, эпидемия, падёж’ (KS, 1093) “veba, salgın, ölüm, mortalite, salgın hastalık”.

uyat ‘scham’ (KW, 264) “utanç, ayıp”; *uyat* ‘honte’ (AC, 79) “utanç, ayıp”; *uyatlı* ‘пристыженный, посрамленный’ (DPY, 409) “utanmış, utanç”; *uyat* ‘honte’ (DAK, 819) “utanç, ayıp”; *uyat* ‘utanç’ (AB, 204); *uyat* ~ *oyat* ‘стыд, срам, позор’ (KS, 1568) “utanç, ayıp”.

b. Somut isim türetmiştir:

kart ‘alt’ (KW, 194) “yaşlı”; *hart* ‘vieux, ancien’ (AC, 56) “yaşlı, eski”; *hart* ‘пожилой’ (DPY, 411) “yaşlı”; *hart* ‘vieux, d’un grand âge; ancien’ (DAK, 458) “yaşlı, eski”; *hart* ‘yaşlı, kart’ (AB, 162); *hart* ‘старый (по возрасту), пожилой; старик; старец; старейшина’ (KS, 823) “eski, yaşlı, ihtiyar”.

keçit ‘the act of crossing, traversing’ (PT, 148) “geçme, geçit”; *kêçit* ‘passage (étroit), traversée’ (DAK, 376) “geçit (dar), geçiş, boydan boya geçme”; *keçit* ‘переход, проход, переправа, брод, перевал’ (KS, 667) “geçit, geçiş, pasaj”.

Ayrıca, sadece *Codex Cumanicus*’ta tanıklanıp, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanmayan iki kelime tespit edilmiştir: *keyit* ‘kleider’ (KW, 136) “giysi” < *keç-* ‘giymek’ (Brockelmann 1954: 140; Räsänen 1969: 246; Clauson 1972: 702); *sarhut* ‘überrest’ (KW, 214) “artık, geriye kalan”.

3.2.40. -U

(Brockelmann 1954: 89, 101; Räsänen 1957: 114, 131; Gabain 1988: 51; Erdal 1991: 198, 340; Karamanlıoğlu 1994: 38; Berta 1996: 523; Tekin 2000: 90, 91; Korkmaz 2003: 82; Karaağaç 2012: 284; Argunşah 2015: 81)

Bu ek, Eski Türkçede fiilden ad türetmeye yarayan ve işlek olan $-(X)g / (X)ğ$ ekidir ve Güney-Batı Türk lehçelerine uzanan gelişme sürecinde bu ekteki $-g / -ğ$ ünsüzü eriyip kaybolmuş ve bağlantı ünlüsü vazifesindeki $-U$ ünlüsü $-g$ ekinin yerini almış ve fiilden ad türetme fonksiyonu kazanmıştır.

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilden isim yapma eki $-U$ ile türetilmiş on bir kelime tespit edilmiştir. Ekin fonksiyonuna göre işlevleri şunlardır:

a. Niteleme sıfatları türetmiştir, bu fonksiyonda dört kelime tespit edilmiştir:

köni ~ könü ‘gerade; richtig’ (KW, 152) “doğru, adil, dürüst”; *könü* ‘vérité, véritable’ (AC, 60) “gerçek, doğru”; *könülük* ‘истина; справедливость’ (DPY, 398) “hakikat, gerçek; adalet”; *könü* ‘véritable, innocent, juste; véritablement’ (DAK, 408) “gerçek, doğru, adil, masum”; *könü ~ köni* ‘1. истинный, правдивый, остоверный, действительный, справедливый, правый, праведный, честный; 2. Правда’ (KS, 726) “1. doğru, adil, dürüst; 2. gerçek”.

kuru ‘trocken, verdorren’ (KW, 204) “kuru, kurumak”; *huru* ‘bocage’ (AC, 58) “koru, çalı çıprı”; *huru* ‘kuru’ (AB, 167); *huru* ‘сухой, засушливый, сушеный, вяленый; сушь; суша; одинокий, необустроенный, опустошенный, потерявший все что было’ (KS, 900) “kuru, kurumuş, yalnız”.

tolu ‘voll’ (KW, 249) “dolu, tam”; *tolu* ‘plein, rempli’ (DAK, 774) “dolu, dolmuş”; *tolu* ‘dolu, dolu olan’ (AB, 198); *dolu* ‘град’ (KS, 435) “dolu”; *tolu* ‘полный, целый, исполненный, пресыщенный, довольный’ (KS, 1478) “dolu, tam dolu”.

yutulu ‘зажмуренный, зажмурившийся, прищурившийся, дремлющий’ (KS, 1736) “yumulu, kapalı”.

b. Fiilin gösterdiği işin sonucu olarak ortaya çıkan somut ve soyut adlar türetmiştir, bu fonksiyonda dört kelime tespit edilmiştir:

hoğu ‘(mauvaise) odeur, puanteur’ (DAK, 482) “(kötü) koku, pis koku”; *hoğu* ‘запах, дух; вонь, зловоние, смрад; благовоние, благоухание, аромат; пахучесть, душистость’ (KS, 867) “koku, pis koku, tütsü, parfüm”.

oğrı ~ oğur ‘dieb’ (KW, 173) “hırsız”; *oğru* ‘voleur’ (AC, 66) “hırsız”; *oğurluk* ‘кража, ворованный’ (DPY, 401) “hırsızlık, çalıntı”; *oğru* ‘voleur’ (DAK, 566) “hırsız”; *oğru ~ oğrı ~ oğuru* ‘вор, похититель, расхититель’ (KS, 1039) “hırsız, soyguncu”.

ölü ‘ein toter’ (KW, 183) “ölü”; *olu* ‘mort’ (AC, 65); *olu* ‘(a) dead’ (PT, 130) “ölü”; *olu* ‘mort, cadavre, dépouilles’ (DAK, 578) “ölü, ceset, hayvan postu”; *olu* ‘ölü’ (AB, 184); *ölü* ‘мёртвый, умерший, мертвец’ (KS, 1096) “ölü, ölmüş”.

yapuğ ‘couvert, secret, en secret’ (AC, 80) “örtülü, gizli, gizlice”; *yapu* ‘ограда, забор’ (KS, 1646) “çit, parmaklık”.

c. Kaynaşır kalıplaşan zarf-fiil eki görevindedir, bu fonksiyonda üç kelime tespit edilmiştir:

konşı ~ konşu ‘nachbar’ (KW, 199) “komşu”; *honşu* ‘voisin’ (DAK, 486) “komşu, yakın”; *honşu ~ honçu* ‘сосед; ближний; приятель’ (KS, 874) “komşu”.

toğru ‘gerade’ (KW, 247) “doğru”; *toğru* ‘droit, direct’ (AC, 75) “doğru, direkt”; *toğru* ‘правосудие’ (DPY, 407) “adalet”; *toğru* ‘straight, direct; true’ (PT, 128) “düz, direkt, doğru”; *toğru* ‘direct, vrai, droit, sûr’ (DAK, 769) “doğru, gerçek, adil”; *toğrı* ‘doğru’ (AB, 197); *toğru ~ doğru* ‘прямой, ровный, правильный, правдивый, действительный, настоящий, справедливый, честный, праведный, праведник’ (KS, 1468) “doğru, gerçek, adil”.

utru ~ urtu ‘gegen, entgegen’ (KW, 267) “karşı, karşılık”; *utru* ‘opposé, hostile; contre’ (AC, 79) “karşı, karşısında, düşmanca”; *utru* ‘против’ (DPY, 409) “karşı”; *utru* ‘opposé; contre’ (DAK, 818) “karşıt, zıt; -e karşı, karşı”; *utru* ‘1. нар. против, 2. служ. имя против, касательно, относительно, по’ (KS, 1565) “1. karşı; 2. ilişkili, karşı olarak, ilgili”.

3.2.41. -(X)z

(Brockelmann 1954: 142; Räsänen 1957: 142; Gabain 1988: 55; Erdal 1991: 323; Hamilton 1998: 259; Tekin 2000: 94; Korkmaz 2003: 109; Eraslan 2012: 108)

-(X)z eki, canlılığını yitirmiş bir türetme ektir. Tek ya da çift heceli geçişli ve daha çok geçişsiz fiillerden, ‘fiilin gösterdiği işi yapan’ ya da ‘fiilin gösterdiği işten etkilenen’ anlamında ad ve sıfatlar türetme fonksiyonuna sahiptir (Korkmaz 2003: 109).

Räsänen, Ramstedt’in görüşünü aktarmış ve bu ekin, eski bir isim eki olan $-^0r$ ’nin basit bir varyantı olabileceğini belirtmiştir (1957: 142).

Eski Türkçede bu ek, *baz* ‘bağımlı, tabi’ (KT D 15) < *bā-* ‘bağlamak’; *boguz* ‘boğaz’ (T 8) < **bog-* ‘boğmak’; *söz* ‘söz’ (KT D 24) < **sö-*; *uz* ‘sanat eseri, süs, dekor’ (KT GB) < *u-* ‘yapabilmek, mahir olmak’ (Tekin 2000: 94); *sämiz* ‘semiz, besili’ (*säm-r-it-* ‘semirtmek’ ile aynı kökten) (Gabain 1988: 55); *muntuz* ‘geri zekalı, aptal, şaşkın’ < *mun-ut-uz* < *mun-* ‘kaybolmak, boş dolaşmak’ (Hamilton 1998: 203) gibi sözcüklerde görülmektedir.

Eski Türkçe döneminde fiilden isim türetme eki -(X)z ile türetilen kelimelere Orta Türkçe dönemine ait eserlerde de rastlanmaktadır. Bu kelimelerden başka Orta Türkçe döneminde bu ek, *koğuz* ‘boş, boşluk, eksiklik’ (KB, 267) < **kōk-* ‘azalmak, azlıp bitmek’ (Taş 2009: 169); *küwez* ‘mağrur, kibirli’ (KB, 304; DLT 2014: 758) < **küve-* (EDPT, 692); *opuz* ‘yerin sert kısmı’ (DLT 2014: 777) < *op-* ‘to gulp down, swallow’ (EDPT, 4); *yumız* ‘etli, şişman (adam)’ (DLT 2014: 988) < **yum-* (EDPT, 940) gibi sözcüklerde tespit edilmiştir.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde -(X)z fiilden isim yapma ekiyle türetilmiş beş kelime tespit edilmiştir. Ekin bu kelimelerde iki farklı işlevi tespit edilmiştir:

a. İki kelimede ad türetme işlevindedir:

boğaz ‘kehle’ (KW, 62) “boğaz”; *boğoz* ‘gorge’ (AC, 47) “boğaz”; *boğoz* ‘bay, channel’ (PT, 146) “bölme, kanal”; *boğoz* ‘gorge, trachée (-artère)’ (DAK, 152) “boğaz, nefes borusu”; *boğoz* ‘горло, глотка’ (KS, 304) “boğaz, yutak”.

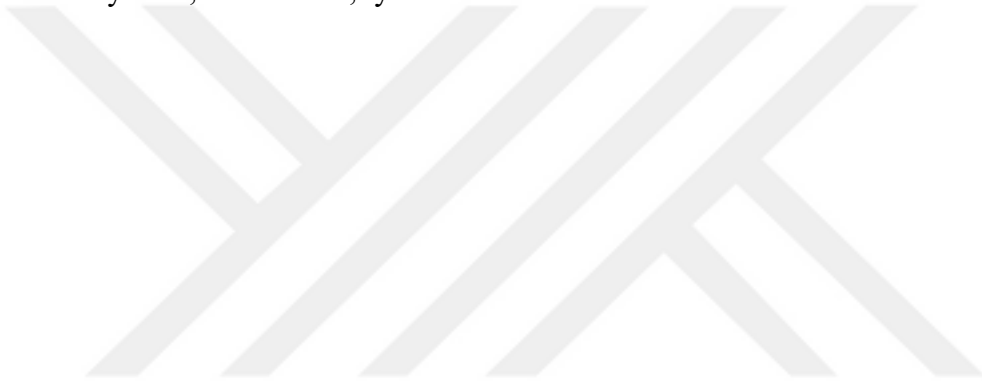
söz ‘wort; worte, gereide’ (KW, 224) “söz, sözcük, konuşma”; *soz* ‘parole, langage’ (AC, 70) “konuşma, dil”; *söz* ‘слово, речь’ (DPY, 405) “kelime, konuşma”; *soz* ‘word’ (PT, 132); *soz* ‘mot, parole, langage’ (DAK, 695) “söz, sözcük, söz söyleme yeteneği, dil”; *soz* ‘söz’ (AB, 192); *söz* ‘слово, глагол, речение, выражение, высказывание, речь, разговор, сказание, рассказ, проповедь, совет’ (KS, 1304) “söz, sözcük, konuşma, söylem, anlatım, ifade”.

b. Üç kelimedede de sıfat türetme işlevindedir:

tıhız ‘étroit, difficile, gêné, indigent’ (DAK, 765) “dar, sıkı, güç, sıkıntılı, işkence, yoksul, kısıtlı”; *tıhız* ‘тесный, стеснённый, туго набитый, тесно’ (KS, 1455) “sıkı, kısıtlı”.

yağız ~ *yağz* ‘bronzé, brunâtre’ (DAK, 303) “bronz, esmerimsi”; *yağız* ‘смуглый, рыжий’ (KS, 1622) “kahverengi, esmer”.

yetiz ‘тщательный, внимательный; достаточный, совершенный; тщательно, внимательно; достаточно, совершенно; тцание, внимание’ (KS, 1704) “yeterli, mükemmel, iyice”.

4. CODEX CUMANICUS VE ERMENİ HARFLİ KIPÇAKÇANIN ETİMOLOJİSİ VE TARİHİ KARŞILAŞTIRMASI

Bu bölümde, üçüncü bölümde ek başlıkları altında verilen isimlerin Eski ve Orta Türkçedeki tarihî tanıkları ile etimolojik yorumları verilmektedir. Bu bölüm girişte de bahsedildiği gibi alfabetik düzendedir. Alfabetik sıralama şu şekildedir: *a, b, c, ç, d, e, ä, f, g, ğ, h, ħ, ı, i, k, k̄, l, m, n, o, ö, p, r, s, ts, ş, t, u, ü, v, y, z.*

-A-

ABİNTAYERLİ “maceracı, riskli, güvenilmez” (KS, 15)

[< ЕК. **abıntayer** ~ **abıntayır** ‘ухищрение, мошенничество, подлог, авантюра, рискованные меры, риск’ (KS, 15) “hile, dolandırıcılık, sahtecilik, macera” (< Pol. **abentajer**) + /X]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *abıntayerli* ‘авантюрный, рискованный, ненадёжный’ (KS, 15) “maceracı, riskli, güvenilmez”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ABRALMAHSIZ “korunulmamış, savunulması gereken; korunmamış” (DAK, 47; KS, 17)

[< ЕК. **abral-** ‘опрятываться, обрабатываться, получать уход, быть защищаемым, защищаться, обороняться, спасаться, избавляться’ (KS, 17) “korunulmak, esirgenmek, bakım görmek” (< Моғ. **abura-** (**avra-**) ‘to save, rescue, help, deliver, preserve life; to protect’ (MED, 6) + (-l-) -mAKsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *abralmahsız* ‘sans protection, sans être défendu’ (DAK, 47) “korunulmamış, savunulması gereken”; *abralmahsız* ‘без ухода, обработки, обделки, опеки, попечения, заботы, необработанный, собделанный, неопрятанный, неухоженный; неубранный, не приготовленный к погребению’ (KS, 17) “korunmamış”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ABRANMAH “kurtulmak, kurtuluş” (KS, 17)

[< ЕК. **abran-** ‘быть опрятанным, обряженным, убранным, одетым, защищаемым, обороняемым, спасаемым, избавляемым’ (KS, 17) “korunmak” (< Моғ. **abura-** (**avra-**) ‘to save, rescue, help, deliver, preserve life; to protect’ (MED, 6) –mAK]

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *abranmaḥ* ‘defensio’ (KW, 27) “savunma, koruma”; *abranmaḥ* ‘упасение, спасение, избавление’ (KS, 17) “kurtulmak, kurtuluş”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ABROV “savunma, güvenlik, koruma” (KS, 18)

[< Moğ. **abura-** (**avra-**) ‘to save, rescue, help, deliver, preserve life; to protect’ (MED, 6) -v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *abrov* ‘защита, оборона, охрана, охранение, покровительство’ (KS, 18) “savunma, güvenlik, koruma”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ACÄMİLİK ~ ACÄMİLİH “deneyimsizlik, eğitimsizlik, cehalet” (KS, 35)

[< Ar. ‘**acemi** ‘yabancı, Arap olmayan’ (ME, 83) +*lXk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *acämilik ~ acämilih* ‘необразованность, необученность, неопытность, безграмотность, невежественность, юродство’ (KS, 35) “deneyimsizlik, eğitimsizlik, cehalet”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

AÇHIÇ “anahtar, kilit, sürgü” (AC, 42; DAK, 50; KS, 27)

[< ET. **aç-** ‘açmak’ (OTG, 237) –*GXç* (Brockelmann 1954: 108; Erdal 1991: 358; Berta 1996: 19)]

ET: *açkaç* ‘anahtar’ (EUTG, 547); **OT:** *açkuç* ‘anahtar’ (İM, 497); *açkuç* ‘kilit’ (MT, 85); *açğuç* ‘açacak’ (KSE, 154).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *açkuç* ‘schlüssel’ (KW, 27) “anahtar”; *açhiç* ‘clé’ (AC, 42) “anahtar”; *açhiç* ‘clé’ (DAK, 50) “anahtar”; *açhiç* ‘1. ключ; ключевой 2. замок, запор, засов, завора’ (KS, 27) “1. anahtar; 2. kilit, sürgü”.

açhiç kelimesi ilk kez *Codex Cumanicus*’ta daha sonra Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülmüştür. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelimenin dudak uyumuna girdiği görülmektedir.

AÇHIÇLIH “anahtarlık” (KS, 28)

[< OT. **açkuç** ‘schlüssel’ (KW, 27) “anahtar” +*lXk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *açhiçlih* ‘предназначенный для изготовления ключа, ключей, застёжки’ (KS, 28) “anahtarlık”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

AÇIĞ “acı, keder, üzüntü” (KW, 28; DAK, 48; AB, 133; KS, 21)

[< ET. **açı-** ‘acımak, ağrımak’ (Räsänen 1969: 4; Clauson 1972: 20-21; Erdal 1991: 179) –*g* (EDPT, 21; Berta 1996: 21)]

Clauson kelimenin anlamının ‘acı, ağrı’; fakat tam anlamının ‘ekşig’ olduğunu belirttikten sonra kelimenin zamanla ‘kederli, acılı’ mecazî anlamlarını kazandığını ifade etmiştir (1972: 21-22). Kelimenin ‘ekşi’ anlamı sadece EUTS ve DLT’de tanıklanmıştır.

ET: *açığ* ‘acı’ (OTG, 237); *açığ* ‘N./A.S. fr. *açıl-*; originally ‘bitter’ in a physical sense, in some languages ‘sour’, although this is properly *ekşig*; it soon acquired metaph. meanings ‘grievous, painful’ (EDPT, 21-22); *açığ* ‘1. öfke, kızma, şiddet 2. acı, ızdırap, 3. ekşimtırak’ (EUTS, 2); *açığ* ‘acı, üzüntü, hiddet; kuvvetli, pek’ (EUTG, 547); **OT:** *açığ* ‘ekşi, acı’ (DLT 2014: 538); *açığ* ‘acı’ (KB, 3); *açığ* ‘acı’ (AH, 1); *açığ* ‘1. acı veren, elem verici 2. felaket, musibet’ (RKT, 198); *açığ* ‘acı, ızdırap, elem’ (NF, 4); *açığ* ‘üzüntü; öfke, sinir, kızgınlık’ (KE, 3); *açığ* ‘acı, lezzetsiz’ (MM, 197); *açığ* ‘acı’ (ME, 83); *acı* ‘acı’ (Kİ, 1); *açı* ‘acı; tuzlu’ (İM, 496); *açı* ‘acı; ekşi’ (TZ, 135); *açığ* ‘acı; keder’ (GT, 196); *açığ* ‘öç, intikam’ (KSE, 154); *açı* ‘acı’ (BV, 104).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *açuv* ‘schmerz, trauer’ (KW, 28) “acı, keder”; *açığ* ‘1. amer, 2. souffrant, faible’ (DAK, 48) “1. acı, 2. acı çeken, zayıflık”; *açı* ‘acı’ (AB, 133); *açığ* ~ *açıh* ‘горький, терпкий; страдающий, боляющий; проклятый; горечь; горесть, огорчение, страдание, обида’ (KS, 21) “acı, buruk, hasta, keder, hüzn”.

Kelime küçük fonetik değişikliklerle, tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır. Kelimeye getirilen ekin, Eski ve Orta Türkçe dönemine ait eserlerde –(X)*g* şeklinde olduğu, özellikle Memlûk-Kıpçak Türkçesine ait bazı eserlerde ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserlerinin tamamında *g*’nin düşmesiyle –(X) bağlantı ünlüsünün –*g* ekinin yerini aldığı görülmektedir. *Codex*’te ise bu ek, birden fazla heceli kelimelerin sonunda sızıcılaşarak –*v* şeklini almıştır.

AÇIĞLANMAH “keyifsizlik, öfke, kızgınlık, kendini zehirleme” (DAK, 49; KS, 21)

[OT. **açığlan-** ‘üzülmek, acı duymak; sinirlenmek, öfkelenmek’ (KE, 3) (< *açığ* ‘bitter; painful, grievous’ (EDPT, 21)) –*maK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *açıġlanmaĥ* ‘accablement, empoisonnement de soi-même, colère’ (DAK, 49) “keyifsizlik, öfke, kızgınlık, kendini zehirleme”; *açıġlanmaĥ* ‘1. отравление; 2. раздражение, гнев, возмущение’ (KS, 21) “1. zehirlenme; 2. tahriş, öfke, rahatsızlık”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

AÇIĤ ~ AÇIK “açık, görünür, parlak, net” (AC, 42; DAK, 49; AB, 133; KS, 23)

[< ET. *aç-* ‘to open (trans.)’ (EDPT, 18) –(X)*k* (Brockelmann 1954: 110; Räsänen 1969: 3; Clauson 1972: 22; Erdal 1991: 226; Berta 1996: 17)]

ET: *açuk* ‘N. A.S. (pass.) fr. *aç-*; lit. open; with metaph. extensions ‘clear (sky); frank, friendly; obvious, manifest’ (EDPT, 22); *açuk* ‘açık’ (EUTG, 547); *açuk* ‘açık’ (EUTS, 2); **OT:** *açuk* ‘açık, açılmış; net’ (DLT 2014: 540); *açuk* ‘açık’ (KB, 4); *açuk* ‘açık’ (RKT, 199); *açuk* ‘açık, kapalı olmayan, çıplak; kesin, gerçek; anlaşılır, fasih; aydınlık, meymenetli, güler (yüz)’ (NF, 5); *açık* ‘açık, boş yer; masum, temiz’ (KE, 3); *açuk* ‘açık’ (MM, 197); *açuk* ‘açık’ (ME, 83); *açuk* ‘açık; aşikâr, belli’ (OKTS, 40); *açuk* ‘açık’ (Kİ, 1); *açuk* ‘1. arası açık, ferah, rahat 2. dağılmış 3. meydana çıkarılmış 4. bulutsuz, açık (hava) 5. fethedilmiş, ele geçirilmiş 6. aşikâr, meydanda 7. kaygan, kayıcı’ (İM, 497); *açık* ‘açılmış’ (TZ, 135); *açuk* ‘açık’ (GT, 196); *açuk* ‘açık, açılmış’ (KSE, 154); *açuk* ‘açık, kapalı olmayan’ (KM, 230); *açık* ‘açık’ (MG, 93); *açuk* ‘açık’ (BV, 104).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *açih* ‘ouvert’ (AC, 42) “açık”; *açih* ‘ouvert, public; publiquement’ (DAK, 49) “açık, korunmasız, içten; halka açık, kamu”; *açihliĥ* ‘açıklık, açık yer’ (AB, 133); *açih* ~ *açık* ‘1. открытый, отверстый, неприкрытый, обнаженный, голый, ясный, четкий, внятный, явный, видный, очевидный, откровенный, искренний, доверительный, благодушный; открыто, ясно, четко, внятно, явно, очевидно, откровенно, искренне, доверительно, благодушно, 2. светлый, яркий, ясный’ (KS, 23) “1. görünür, açık, belirgin, net; 2. net, parlak, ışıık”.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelimenin dudak uyumuna girdiği görülmektedir.

AÇIĤLIĤ “açıklık, netlik, samimiyet, güven; berraklık, iyi hava” (AB, 133; KS, 25)

[< ET. **açuk** ‘lit. open; with metaph. extensions ‘clear (sky); frank, friendly; obvious, manifest’ (EDPT, 22) + *lXk* (Clauson 1972: 24)]

ET: *açukluk* ‘openness, clearness, frankness’ (EDPT, 24); **OT:** *açukluk* ~ *açıklık* ‘açıklık’ (DLT 2014: 540); *açukluk* ‘zafer, galibiyet, fatih; görülen, açık, aşikâr; açıklık, yarık’ (RKT, 200); *açukluk* ‘açıklık’ (ME, 83); *açukluk* ‘açıklık’ (OKTS, 41); *açukluk* ‘açıklık, açık yer’ (KSE, 155); *açukluk* ‘açıklık’ (MG, 93).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *açihliḥ* ‘açıklık, açık yer’ (AB, 133); *açihliḥ* ‘1. открытость, ясность, очевидность, откровенность, искренность, дерзновение; 2. ясность, ясная погода, ведро’ (KS, 25) “1. açıklık, netlik, samimiyet, güven; 2. berraklık, iyi hava”.

Tüm tarihî dönemlerde tanıklanan kelimedeki anlam genişlemesi ve mecazlaşmayı Clauson dile getirmiştir (1972: 24). Mecazlaşmanın Karahanlı Türkçesinden itibaren başladığı görülmektedir.

AÇİMAḤ ~ ACİMAḤ “hayal kırıklığı, kızgınlık; pişmanlık, üzüntü, şefkat; hüzn, acı, üzüntü, yakınmak” (DAK, 50; KS, 26)

[< ET. **açı-** ‘to be bitter, to be sour; to feel pain of the others, to feel compassion’ (EDPT, 20) -*mAḠ*]

ET: *acımak* ‘acımak’ (EUTS, 2).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *açimaḥ* ~ *acımaḥ* ‘amertume, douleur’ (DAK, 50) “acımak, acılık, keder; üzüntü”; *açimaḥ* ~ *acımaḥ* ‘огорчение, обида, недовольство, раздражение; соболезнование, сострадание, сожаление; печаль, горест, страдание, злосчастье, удручение; ропот, роптание’ (KS, 26) “hayal kırıklığı, kızgınlık; pişmanlık, üzüntü, şefkat; hüzn, acı, üzüntü, yakınmak”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

AÇLIḤ “açlık, gıda eksikliği” (PT, 113; DAK, 51; KS, 28)

[< ET. **aç** ‘hunger, hungry’ (EDPT, 17) + *lXk* (Clauson 1972: 26)]

ET: *açlık* ‘hunger, famine’ (EDPT, 26); *açlık* ‘açlık’ (EUTS, 2); **OT:** *āçlık* ‘açlık’ (DLT 2014: 539); *açlık* ‘açlık’ (KB, 4); *açlık* ‘açlık’ (RKT, 199); *açlık* ‘açlık, karnı aç; kıtlık’

(NF, 5); *açlık* ‘açlık, kıtlık’ (KE, 4); *açlık* ‘açlık; açgözlülük’ (OKTS, 40); *açlık* ‘açlık’ (ME, 83); *açlık* ‘açlık, tok olmama’ (İM, 497); *açlık* ‘açlık, aç olma durumu, kıtlık’ (KSE, 154); *açlık* ‘açlık’ (GT, 196); *açlık* ‘açlık’ (KF, 935).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *açlıh* ‘hunger, famine, starvation shortage on provisions’ (PT, 113) “açlık”; *açlıh* ‘faim’ (DAK, 51) “açlık”; *açlıh* ‘голод, недостаток в пище, нужда в еде, голодание’ (KS, 28) “açlık, gıda eksikliği”.

Kelimenin tüm tarihî şivelerde yaşadığı tespit edilmiştir.

AÇMAH “açmak, buluş, keşif; çıplaklık” (KW, 27; DAK, 51; KS, 29)

[< ET. **aç-** ‘to open’ (EDPT, 18) -*mak*]

ET: *açmak* ‘açmak, çözmek, yaymak’ (EUTS, 2); **OT:** *açmak* ‘açmak’ (DLT 2014: 538); *açmak* ‘açmak, izah etme’ (KB, 2); *açmak* ‘fetih’ (RKT, 198); *açmak* ‘açma; belli etme, ortaya çıkarma, fethetme’ (NF, 4); *açmak* ‘açma; açıklama’ (ME, 83); *açmak* ‘açmak, kapağını açmak’ (KSE, 154); *açmak* ‘şerh’ (KF, 935); *açmak* ‘açma, ortaya çıkarma’ (KM, 230).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *köñül açmak* ‘consolatio’ (KW, 27) “teselli”; *açmah* ‘ouverture, découverte; nudité’ (DAK, 51) “açmak, buluş, keşif; çıplaklık”; *açmah* ‘открывание, открытие, раскрытие, развержение, явление’ (KS, 29) “açmak, açma”.

ADAMCA “insanca, insan olarak” (KS, 32)

[< Ar. **ādem** ‘Adam’ (DMWA, 10); ‘1. insan 2. erkek 3. iyi yetişmiş, değerli kimse’ (TS 1998: 21) +*ca*]

TS’de *adamca* kelimesi zarftır ve ‘1. insana yaraşır biçimde 2. insan sayısı olarak’ şeklinde anlamlandırılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *adamca* ‘по-человечески, по-людски, как человек, как с человеком, как с людьми’ (KS, 32) “insanca, insan olarak”.

Tarihî dönem eserlerinde *adamca* kelimesi bulunmazken sadece KS’de tanıklanmıştır.

ADAMLIH “insanlık, insan doğası” (DAK, 52; KS, 32)

[< Ar. **ādem** ‘Adam’ (DMWA, 10); ‘1. insan 2. erkek 3. iyi yetişmiş, değerli kimse’ (TS 1998: 21)+*LXk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *adamliḥ* ‘nature humaine; humain’ (DAK, 52) “insan doğası, insan”; *adamliḥ* ‘человечество, человеческая сущность, человечность’ (KS, 32) “insanlık, insan doğası”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ADÄMİLİK “insanlık, insan doğası; erkeklerin cinsel niteliği” (KS, 34)

[< Ar. **ādemi** ‘insan, beşer, adam, kişi oğlu’ (GT, 196) +*LXk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *adämilik* ~ *adämiliḥ* ‘1. человеческая сущность, естество, человечность, особенности человеческой природы; 2. мужское начало, половая, сексуальная сущность мужчины, мужество’ (KS, 34) “1. insanlık, insan doğası; 2. erkeksi, cinsel, erkeklerin cinsel niteliği”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

AĞAÇ “ağaç; ahşap, kereste, tahta, kütük” (KW, 28; DPY, 383; PT, 149; 154; DAK, 53; KS, 40)

[< ET. **ı** ‘plant’ (Erdal 1991: 84); **ı** ‘orman’ (T4, vb.) < ***ı** (Tekin 2000: 82); **ı** ‘ağaç, ekin, bitki, nebat, orman’ (EUTS, 84) +*ğaç* (Erdal 1991: 84; Tekin 2000: 82; Eraslan 2012: 84)]

Kemal Eraslan **ı** kelimesi için “aslında *ığaç* ve *tarığ* kelimelerinin eşidir.” açıklamasını yapmıştır (2012: 84).

ET: *ığaç* ‘ağaç’ (ETY, 808); *ığaç* ‘ağaç’ (OTG, 244); *ığaç* ‘originally tree’ (EDPT, 79); *ığaç* ‘ağaç’ (IB, 54); *ığaç* ‘ağaç’ (EUTS, 84); *ığaç* ‘ağaç’ (EUTG, 571); **OT:** *yığaç* ~ *yığāç* ‘1. ağaç, 2. odun, tahta, kereste, 3. fersah (uzunluk birimi)’ (DLT 2014: 969); *yığaç* ‘ağaç’ (KB, 538); *yığaç* ‘ağaç’ (AH, LXXIII); *yığaç* ‘1. ağaç, 2. bitki, nebat’ (RKT, 776); (1) *yığaç* ~ *ağaç* ‘ağaç, dal; değnek, sopa, çöp’; (2) *yığaç* ‘yaklaşık 6 km’lik uzaklık ölçüsü’ (NF, 482); *yığaç* ~ *ağaç* ‘1. ağaç, değnek, sopa, tahta, 2. yaklaşık 6 km’lik uzaklık ölçüsü’ (KE, 731); *yığaç* ‘12 bin arşınlik (7 km) bir uzunluk ölçüsü, fersah’ (MM, 272); *ağaç* ‘ağaç’ (ME, 84); *ağaç*~*yığaç* ‘1. ağaç, 2. direk, sütun’ (OKTS, 43); *ağaç* ‘ağaç’ (Kİ, 1); *ağaç* ‘1. ağaç, 2. asa, sopa’ (KK, 99); *ağaç* ‘ağaç’ (DM, 99); *ağaç* ‘1. ağaç 2. değnek, sopa’ (İM, 497); *ağaç*

‘ağaç’ (MT, 85); *ağaş* ‘ağaç, sopa’ (TZ, 136); *ağaç* ‘1. ağaç, 2. değnek, sopa’ (GT, 197); *ağaç~ yıgaç* ‘ağaç’ (KSE, 155); *ağaç* ‘1. ağaç 2. değnek, sopa’ (KF, 936); *ağaç* ‘ağaç’ (MG, 94); *ağaç* ‘ağaç’ (BV, 105).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ağaç* ‘baum’ (KW, 28) “ağaç”; *agaç* ‘дерево’ (DPY, 383) “ağaç”; *ağaç* ‘tree (trunk)’ (PT, 149; 154) “ağaç (gövde)”; *ağaç* ‘arbre; objet en bois: barre, madrier, hampe’ (DAK, 53) “ağaç; ahşap nesne: çubuk, sopa, kalas”; *ağaç ~ ahaç ~ ahaç* ‘1. дерево 2. дубина, жердь, древко, бревно, брус, доска, предмет из дерева – столб, кол, мачта и пр’ (KS, 40) “1. ağaç; 2. ahşap, kereste, tahta, kütük”.

Kelime Eski Türkçe döneminde ‘ağaç, odun parçası’ anlamına sahipken; Karahanlı Türkçesinden itibaren ‘ağaç’ anlamının yanında ‘odun, tahta, kereste; fersah (uzunluk birimi)’ anlamları da kazanarak kelimeye anlam genişlemesi meydana gelmiştir. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise ‘uzunluk ölçüsü’ anlamına hiç rastlanmamıştır.

Karahanlı Türkçesinden itibaren sözcüğün başında *y* türemesi dikkat çekmektedir. Memlûk-Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde söz başında hem *y*’li hem *y*’siz biçim (*yıgaç ~ ağaç*) görülmektedir.

Kelime Eski Türkçede *ıgaç* şeklindeyken, Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinde gerileyici ünlü benzeşmesi sonucu ilk hece ünlüsü genişlemiş ve *ağaç* şekli oluşmuştur.

AĞAÇA “amca” (KS, 41)

[< ET. *ağa*³⁷ / *aga* ‘aile ve cemiyet içinde saygı ile anılan erkek’ < Mo. *ākā* ‘ağabey’ (Tietze 2002: 109) + *ça*]

Brockelmann ve Räsänen de *ağaça* (< *ağa+ça*) kelimesi “bayan, kadın” şeklinde anlamlandırılmıştır (1954: 90; 1957: 92).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ağaça* ‘дядя’ (KS, 41) “amca”.

Moğolca *ākā* ‘ağabey’ kelimesinden türeyen *ağaça* kelimesine KS dışında rastlanmaması dikkat çekicidir.

³⁷ *ağa* için bkz. ET: *ağa* / *ağa* ‘ağabey, büyük kardeş’ (EUTS, 6/9); *ağa* ‘ağabey’ (EUTG, 548); OT: *ağa* ‘ağabey, yaşça büyük erkek kardeş’ (KE, 8); *ağa* ‘ağa, büyük’ (AOYarlık, 201); *ağa* ‘büyük’ (KK, 99); *ağa* ‘älterer’ (KW, 28) “büyük, yaşlı”; *ağa* ‘notable’ (AC, 42) ‘değerli, hatırlı kişi’.

AĞALIĞ “kıdem, hâkimiyet, egemenlik” (AB, 133; KS, 41)

[<ET. **aġa** / **aga** ‘aile ve cemiyet içinde saygı ile anılan erkek’ < Mo. *āḡā* ‘aġabey’ (Tietze 2002: 109)+*IXk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aġaliġ* ‘?’ (AB, 133); *aġaliġ* ‘старшинство, владычество, властительство, властелинство, господство, правительство, круг и положение властителей, правителей’ (KS, 41) “kıdem, hâkimiyet, egemenlik”.

Taranan diġer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

AĞEĞSANDRIYALI “İskenderiyeli, İskenderiye’nin yerlisi” (KS, 42)

[< EK. **Aġeġsandria** ‘Александрия’ (KS, 42) “İskenderiye” +*IX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *Aġeġsandriyalı* ‘житель Александрии, выходец из Александрии; александрийский’ (KS, 42) “İskenderiyeli, İskenderiye’nin yerlisi”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

AĞIR “aġır, ciddi, zor” (KW, 29; AC, 43; DPY, 383; DAK, 54; AB, 133; KS, 43)

[< ET. **aġ-** ‘to rise (from somewhere Abl.); to climb (up something Dat.)’ (EDPT, 77); ‘yükselmek, tırmanmak’ (Tekin 2000: 237) –(*X*)r (Eren 1999: 4; Gülensoy 2011: 53)]

Diġer etimolojik sözlüklerde herhangi bir etimolojik izaha rastlanmamıştır.

ET: *aġır* ‘aġır, değerli’ (ETY, 757); *aġır* ‘aġır; önemli’ (OTG, 237); *aġır* ‘1. heavy; 2. valuable, sincere’ (EDPT, 88); *aġırlıġ* ‘şerefli, saygın’ (İKPÖ, 131); *aġır* ‘1. aġır, çetin; 2. şanlı, saygıdeğer, şerefli, itibarlı’ (EUTS, 7); *aġır* ‘aġır, şiddetli; büyük, değerli; şeref’ (EUTG, 548); **OT:** *aġır* ‘1. aġır, yavaş; 2. aġırlık, yük; 3. pahalı’ (DLT 2014: 542); *aġır* ‘aġır, güç’ (KB, 9); *aġır* ‘kadar, miktar, aġırlık’ (RKT, 206); *aġır* ‘aġır, aġırlık; zor, güç’ (NF, 7); *aġır* ‘aġır, aġırlık, değer, baha; çok, güçlü, kuvvetli; zor, güç (iş için)’ (KE, 9); *aġır* ‘aġır’ (ME, 84); *aġır* ‘aġır, zor, muhkem, berk, vakarlı’ (OKTS, 43); *aġır* ‘aġır, çok’ (AOYarlık, 201); *aġır* ‘aġır, şişman’ (Kİ, 2); *aġır* ‘aġır’ (KK, 99); *aġır* ‘aġır’ (DM, 69); *aġır* ‘1. aġır 2. kalın, dayanıklı 3. can sıkıcı 4. üstün, tercih edilir’ (İM, 497); *aġır* ‘aġır’ (MT, 85); *aġır* ‘aġır’ (TZ, 136); *aġır* ‘aġır, çok, zorlu’ (GT, 197); *aġır* ‘aġır, tartıda çok çeken; güç, zahmetli; sert; kötü; değerli’ (KSE, 156); *aġır* ‘aġır’ (KF, 936); *aġır* ‘aġır, çok’ (MG, 94); *aġır* ‘aġır’ (BV, 105).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ağır* ‘gewicht; schwer’ (KW, 29) “ağırlık, zor”; *ağır* ‘lourd’ (AC, 43) “ağır”; *ağırlık* ‘тяжесть’ (DPY, 383) “ağırlık, hantallık”; *ağır* ~ *ağr* ‘lourd, pesant, gros, fort’ (DAK, 54) “ağır, zahmetli, büyük, güçlü”; *ağır* ‘ağır’ (AB, 133); *ağır* ~ *ağr* ~ *ağır* ‘тяжелый, весомый, трудный, неприемлемый, тяжкий, отягощенный, обремененный, затрудненный, суровый, строгий; тяжело, трудно, тяжко, тягостно; тяжесть, вес, груз, бремя, трудность, тягость, отягощение, обременение’ (KS, 43) “ağır, ciddi, zor, uygunsuz, ağır yüklü, ağırlık, zorluk”.

Clauson, temel anlamı fizikî anlamda ‘ağır’ olan kelimenin, daha sonra bu anlamdan mecazî iki zıt anlamın gelişmesiyle ‘önemli, değerli’ ve kötü anlamda ‘kölüfetsiz, ağır; acılı’ anlamları kazandığını ifade etmiştir (1972: 88).

AĞIRAYAĞLI “hamile” (KS, 44)

[< EK. *ağirayağ* (?) (< ET. **ağır** ‘heavy’ (EDPT, 88) + **ağak** ‘leg, foot’ (EDPT, 45)) +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ağirayağlı* ‘беременная, в тяжести’ (KS, 44) “hamile”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmayan kelimenin Ermeni harfli Kıpçak Türkçesine özgü olduğu düşünülmektedir.

AĞIRLANMAĞ ~ AĞIRLANMAK “ağırlık basmak, aşırı yüklenmek, yükümlülük” (KS, 45)

[< OT. **ağırlan-** ‘ağırlanmak’ (DLT 2014: 543); ‘ağırlanmak, hürmet edilmek, değer verilmek’ (RKT, 207) (< **ağırla-** ‘to honour, respect, reference’ (EDPT, 94)) -mAK]

OT: *ağırlamak* ‘saygı, hürmet’ (ME, 84).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ağırlanmağ* ~ *ağırlanmak* ‘отяжеление, отягощение, обременение, тяготение, чувство тягости, бремени, озабоченность, обеспокоенность, уныние, скорбь’ (KS, 45) “ağırlık basmak, aşırı yüklenmek, yükümlülük”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

AĞIRLIĞ “ağırlık, yük, zorluk, baskı” (AC, 43; DPY, 383; AB, 134; KS, 45)

[< ET. **ağır** ‘1. heavy; 2. valuable, sincere’ (EDPT, 88) +IXk (Clauson 1972: 93)]

ET: *ağırlık* ‘A. N. fr. *ağır*; ‘honour, respect; weight; difficulty; heavy baggage’ (EDPT, 93); **OT:** *agırlık* ‘ikram, ihsan’ (DLT 2014: 543); *ağırlık* ‘hürmet, ikram, itibar, saygı’ (KB, 10); *ağırlıg* ‘kutsal, mübarek’ (RKT, 207); *ağırlık* ‘ağırlık, (işitme için) zayıflık; ağır teçhizat’ (RKT, 207); *ağırlık* ‘hezen, damların üzerine döşenen büyük ağaç, giriş’ (NF, 8); *ağırlık* ‘ağırlık, yavaşlık; hürmet, saygı, değer, kıymet; hastalık’ (KE, 10); *ağırlık* ‘hürmet, saygı; sağırlık’ (OKTS, 44); *ağırlık* ‘saygı gösterme, hürmet, sıkıntı, eziyet’ (KSE, 156).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *agırl(ı)ğ* ‘pesanteur’ (AC, 43) “ağırlık”; *ağırlık* ‘тяжесть’ (DPY, 383) “ağırlık, hantallık”; *ağırlıg* ‘acı’ (AB, 134); *ağırlıg* ‘тяжесть, тягость, тягота, трудность, затруднение, стеснение, теснота, обременительность, притеснение’ (KS, 45) “ağırlık, yük, zorluk, baskı”.

AĞULU “zehirli” (KS, 50)

[< ET. **ağu** ‘poison’ (EDPT, 78) + *IX(g)* (EDPT, 86)]

ET: *ağuluğ* ‘poisonous’ (EDPT, 86); *aguluğ* ‘zehirli’ (OTG, 237); *ağuluğ* ‘ağılı, zehirli’ (EUTS, 8); *ağuluğ* ‘zehirli’ (EUTG, 548); **OT:** *ağuluğ* ~ *ağuluk* ‘zehirli’ (NF, 8); *ağuluğ* ‘zehirli’ (KE, 11).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *agulu* ‘с горечью, с ядом, ядовитый, ядоносный’ (KS, 50) “zehirli”.

AĞUSUZ “zehirsiz” (DAK, 56; KS, 50)

[< ET. **agu** ‘poison’ (EDPT, 78) + *sXz* (Clauson 1972: 95)]

ET: *agusuz* ‘free from poison and pure’ (EDPT, 95).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *agusuz* ‘sans poison, sans venin; non vénéneux’ (DAK, 56) “zehirsiz”; *agusuz* ‘без горечи, без яда, неядовитый, неядоносный, неотравленный’ (KS, 50) “zehirsiz, acılık olmadan”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

AĞAR “akım, akıcı, sundurma” (KS, 55)

[< ET. **ağ-** ‘to flow’ (EDPT, 77) – *Ar* (Berta 1996: 37)]

OT: *aķar arıķ* ‘akarsu, ırmak’; *aķar ögüz* ‘akarsu’; *aķar suw* ‘tufan’ (RKT, 210); *aķar* ‘kanal’ (OKTS, 45); *aķar su* ‘akarsu’ (GT, 198).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aķar* ‘текущий, льющийся, проливающийся; бурный’ (KS, 55) “akım; fırtınalı deniz”.

AĦÇA “para, madeni para” (KW, 39; AC, 43; DPY, 383; PT, 135; DAK, 57; KS, 56)

[< ET. *aġı*³⁸ “hazine, varlık; altın ve gümüşle işlenmiş ipek kumaş” (EDPT, 78; DLT IV-Dizin: 9; OTG, 237) + *ça* (Korkmaz 2003: 38)]

Kononov’a göre +cA ekiyle yapılan sıfatların küçültme şekilleri çağdaş Türk dillerinde küçültme şekli olarak ve yeni bir kelime olarak iki manada kullanılır: Türkçe a) *akça* ‘oldukça beyaz, beyazca’, b) *ak-ça* ~ *ak-çe* ‘para’; Türkçe *sarı-ca* a) sarıyı andıran, az sarı, b) yaban arısı. Ayrıca +cA ekli sıfat, isim haline gelirken vurgu yerini değiştirerek küçültme ekine düşer: *ák-ça* ‘oldukça beyaz, beyazca’; *ak-čá* ‘para’ (1968: 82).

Räsänen de *akça* ‘beyaz, beyazımsı; para’ anlamındaki kelimenin ‘beyaz’ anlamındaki *āk* kelimesinden türediği görüşündedir (1969: 13).

Tuncer Gülensoy ise kelimeyi iki farklı madde başında ele almış ve kelimenin etimolojisi için *akça*¹ ‘oldukça beyaz’ < *ak+ça* ve *akça*² ‘para’ < *aġı* ‘varlık, hazine’+*ça* şeklinde değerlendirmede bulunmuştur (2011: 59).

OT: *akça* ‘akça, para’ (NF, 11); *akça* ‘beyaz, fakat daha fazla para için kullanılır.’ (Kİ, 5); *aķça* ‘dirhem, akçe’ (KK, 99); *aķša* ‘gümüş para, para’ (DM, 69); *akça* ‘akçe, para’ (İM, 498); *akça* ‘para, akça’ (TZ, 137); *akça* ‘para, akçe’ (GT, 198); *aķça* ‘para’ (KF, 937); *akça* ‘akçe, para’ (MG, 95); *akça* ‘akça, ağırlık birimi’ (BV, 109).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *akça* ‘geld’ (KW, 39) “para”; *aķça* ‘pecunia’ (AC, 43) “para”; *aġça* ‘название монеты’ (DPY, 383) “madeni para”; *aķça* ‘Turkish coin’ (PT, 135; 145; 155) “Türk parası”; *aķça* ‘argent’ (DAK, 57) “para”; *aķça*, *aġça*, *aķça* ‘1. Деньги 2. Грош’ (KS, 56) “1. para, 2. ons ağırlığı”.

³⁸ *aġı* için bkz. *aġı* ‘ipekli kumaş’ (OTG, 237); *aġı* from XI onwards consistently translated ‘silk brocade’ and the like; earlier contexts suggest the meaning ‘treasure’ (EDPT, 78); *aġı* ‘1. servet, varlık, hazine 2. göz yaşı’ (EUTS, 6); *aġı* ‘ipek kumaş (altın veya gümüşle işlenmiş sırmalı); servet’ (DLT IV-Dizin, 9); *aġı* ‘altın ve gümüşle işlenmiş ipek kumaş; hazine’ (KB, 8).

Uygur Türkçesi döneminde +CA eki fonksiyonu taşıyan ‘beyaz, beyazımsı’ anlamını veren *aķçıl* < *aķ+çıl*³⁹ kelimesi ile karşılaşılmıştır. *akça* kelimesinin ‘beyazımsı; para’ anlamındaki karşılıklarına ilk kez Harezmi Türkçesi eseri olan NF’de rastlanmaktadır. Kelimenin ‘para’ anlamıyla dilimize tamamen yerleşmesi ise Memlûk Kıpçak sahası eserleriyle mümkün olmuştur. Ermeni harfli Kıpçakçada ise kelimenin ‘beyaz, beyazımsı’ anlamına hiç rastlanmamıştır.

Memlûk Kıpçak sahası eserleriyle *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak metinlerinde *akça* kelimesinde sızıcılışma (*k* > *h*) görülmektedir. Ayrıca +ca eki ünsüz uyumuna girmez, sadece ç’li şekilleri mevcuttur.

AĦÇALIĦ “belirli bir sayıda para” (PT, 154; KS, 56)

[< OT. **aķça** ‘akça, para’ (NF, 11) +*LXk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aĥçalih* ‘an aqcha worth’ (PT, 154); *aĥçalih* ‘на определенное количество грошей’ (KS, 56) “belirli bir sayıda para”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

AĦILLI “akıllı, zeki, bilgili” (DAK, 58; AB, 134; KS, 58)

[< Ar. **aķl** ‘sentience, reason, understanding, comprehension, discernment, insight, rationality, mind, intellect, intelligence’ (DMWA, 630) +*LX*]

OT: ‘*aķllih* ‘akıllı, zeki’ (KE, 15); ‘*aķillih* ‘akıllı, zeki’ (OKTS, 46); ‘*aķıllih* ‘akıllı, akıl sahibi; zeki; uyanık’ (KSE, 157); ‘*aķıllu* ‘akıllı’ (KF, 938).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aĥıllı* ~ *aĥılı* ‘raisonable, sage’ (DAK, 58) “akıllı, makul”; *aĥıllı* ‘akıllı’ (AB, 134); *aĥıllı* ‘умный, разумный, мудрый, сметливый, разумеющий, рассудительный, сведущий, опытный’ (KS, 58) “akıllı, zeki, bilgili”.

AĦILSIZ “akılsız, aptal, deli” (DAK, 59; KS, 59)

[< Ar. **aķl** ‘sentience, reason, understanding, comprehension, discernment, insight, rationality, mind, intellect, intelligence’ (DMWA, 630) +*sXz*]

OT: *aķılsız* ‘ukuşsuz’ (AH, II); ‘*aķılsız* ‘akılsız, aptal’ (ME, 85); ‘*aķılsız* ‘akılsız, anlayışı kıt’ (KSE, 157).

³⁹ *aķçıl* kelimesi için bkz. (Eraslan 2012: 548).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ağılsız* ~ *ağılsz* ‘irraisonnable, sot’ (DAK, 59) “mantıksız, aptal”; *ağılsız* ‘безумный, неумный, неразумный, без рассудный, бестолковый, глупый’ (KS, 59) “akılsız, aptal, deli”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

AĞIN ~ AĞIN “sel, taşkın, akarsu” (AC, 43; DAK, 59; KS, 60)

[< ET. **ak-** ‘to flow’ (EDPT, 77) –(X)n (Brockelmann 1954: 128; Clauson 1972: 87; Erdal 1991: 301; Berta 1996: 39)]

ET: *akın* ‘Conc. N. fr. *ak-*; basically ‘stream, current’, metaph. ‘a marauding raid’. (EDPT, 87); **OT:** *akın* ‘sel, yağmur suyu’ (DLT 2014: 546); *akın* ‘akın, sel’ (KB, 14); *akın* ‘sel’ (RKT, 210); *akın* ‘asker’ (KE, 14); *akın* ‘akın’ (ME, 85); *akın* ‘akın’ (Kİ, 5); *akın* ‘akın’ (MT, 86); *akın* ‘dalga, sel’ (TZ, 137); *akın* ‘sel, taşkın su’ (KSE, 157).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ağın* ‘inondation’ (AC, 43) “sel, taşkın”; *ağın* ~ *ağın* ‘torrent, inondation’ (DAK, 59) “sel, taşkın”; *ağın* ~ *ağın* ‘поток, струя, ручей, река, речка, водопад; бушующий, бурный, стремительный, обильный (о реке, потоке)’ (KS, 60) “dere, akarsu, nehir”.

Clauson, VIII. yüzyıl Uygur Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlanan *akın* kelimesinin başlangıçta somut bir isim olduğunu daha sonra da mecazî alam kazandığını ifade etmiştir (1972: 87). Türk dilinin tarihî lehçeleri üzerine yapılan karşılaştırmalara bakıldığında kelimenin Harezmi Türkçesinde ‘asker, akın’ anlamıyla da kullanılmaya başlandığı tespit edilmiştir.

AĞIRIN ~ AĞIRIN “ağır ağır, yavaş” (KW, 39; KS, 61)

[< ET. **akuru**⁴⁰ ‘yavaş, sessiz’ (EUTS, 10) +(u)n (vasıta eki kalıplaşması) (Brockelmann 1954: 170; EDPT, 89; Korkmaz 1969: 30)]

⁴⁰ **akuru** için bkz. **ET:** *akru* ‘gently, quietly’ (EDPT, 89); *akuru akuru* ‘yavaşça, sessizce, yavaşçacık’ (EUTS, 10); **OT:** *akru* ‘yavaş’ (DLT 2014: 546); *akru* ‘yavaş, yavaşça’ (KB, 14); *akru* ‘yavaş, sessiz’ (ME, 85); *akru* ‘sakin, sessizce’ (OKTS, 46); *akru* ‘sakin, yavaş’ (KSE, 157).

Clauson kelimenin çoğu kez hem “nazikçe” hem de “sessizce” anlamıyla kullanıldığını, kelimenin eski dönemde uzun formu olan *akuru* şeklinde geçtiğini ve XI. yüzyılda *-n*’li şekliyle ortaya çıktığını belirtmiştir (1972: 89).

OT: *akrun* ‘yavaş yavaş, yavaşça’ (DLT 2014: 546); *aḱrun* ‘yavaş’ (NF, 11); *aḱrun* ‘yavaş’ (KE, 15); *akrın* ‘yavaş yavaş, ağır, ağır’ (TZ, 137); *aḱrun* ‘yavaş, sakın; ağır başlı; vakur ve iffetli kadın’ (KSE, 157); *aḱrın* ‘yavaş’ (MG, 95).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *aḱrın* ‘langsam’ (KW, 39) “yavaş yavaş”; *aḱırın* ‘потихоньку, медленно’ (KS, 61) “ağır ağır, yavaş”.

+*n* eki, bazı sıfatlara da gelerek, bunlardan, +çA ekiyle yapılan tarz zarflarına denk veya ‘olarak’ anlamını veren tarz zarfları meydana getirmiştir. Bu zarflarda +*n* eki zaman zarflarında olduğu gibi, işlek bir türetme eki özelliği kazanmıştır (Korkmaz 1969: 30).

Geniş bir yayılma alanı bulmuş kelimelerden biri de (DLT 2014: 546)daki *aḱrun* ‘yavaşça, yavaş yavaş’ [*< akuru+n < aḱuru* ‘yavaş’] kelimesidir. Bu kelime Karahanlı Türkçesinde *aḱrun*, Harezmi ve Memlûk-Kıpçak Türkçesinde *aḱrun* ~ *aḱrın* şeklindedir.

Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinden KSE’de kelimeye ‘yavaş, sakın’ anlamının yanında ‘vakur ve iffetli kadın’ anlamı verilmiştir.

Ermeni Kıpçakçasının tipik bir ses özelliği olan söz başı ve söz içinde bulunan /k/ art damak ünsüzünün /h/ ya gelişmesi, bu kelime de görülmektedir. Ermeni Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de tanıklanan *aḱırın* ‘ağır ağır, yavaş’ kelimesinde orta hece ünlüsünün düşmediği gözlemlenmiştir.

AḤKERMÄNLİ “Akkermanlı, Akkerman’ın yerlisi” (KS, 62)

[< EK. **Aḥkermän** ‘Аккерман’ (KS, 62) “Akkermen” +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *Aḥkermänli* ‘аккерманец, жительилиуроженец Аккермана’ (KS, 62) “Akkerman’ın yerlisi”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

AḤLAMAH “badana yapmak” (KS, 62)

[< EK. **aḥla-** ‘обелять, обелить, убелить’ (KS, 62) “badana yapmak, beyazlatmak” (< ET. **aḥ** ‘white’ (EDPT, 75)) -mAK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aḥlamaḥ* ‘обеление’ (KS, 62) “badana yarmak”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

AḤLI “beyazlı, beyazımsı” (DAK, 59; KS, 62)

[< ET. **aḥ** ‘white’ (EDPT, 75) + *IX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aḥli* ~ *aḥlıḡ* ~ *aḥli* ‘blanchâtre, demi-blanc’ (DAK, 59) “beyazımsı, yarı beyaz”; *aḥli* ‘с белым, с белизной, беловатый’ (KS, 62) “beyazlı, beyazımsı”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

AḤMA “akış, çıkış, taşma, dökülme” (KS, 62)

[< ET. **aḥ**- ‘to flow’ (EDPT, 77) -*mA*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aḥma* ‘течение, протекание, истечение, излияние’ (KS, 62) “akış, çıkış, taşma, dökülme”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ALACA “alaca, benekli, renkli, göz alıcı” (KW, 34; DAK, 61; KS, 66)

[< ET. **ala**⁴¹ “ala, alaca, benekli” (Brockelmann 1954: 90; Räsänen 1957: 93; EDPT, 126; OTG, 237) +*ca*]

Brockelmann türetme eki +*CA*’nın özellikle renk belirtme fonksiyonunda kullanıldığını ifade etmiş ve *alaça*, *qaraça*, *qızılça*, *saruça* örneklerini vermiştir (1954: 90).

OT: *alaca* ‘ala, ala renkli at’ (Kİ, 3); *alaca* ‘alaca’ (DM, 70); *alaça* ‘alaca, ala renkli’ (MT, 86).

⁴¹ **ala** için bkz. ET: *ala* ‘ala, alaca’ (ETY, 758); *ala* ‘parti-coloured, dappled, mottled, spotted, blotchy’; hence metaph. ‘hypocritical, treacherous, and the like.’ (EDPT, 126); *āla* ‘ala, alaca, benekli’ (OTG, 237); *āla* ‘ala, alaca, karışık renkli’ (IB, 49); *ala* ‘1. cüzam 2. ela renkli’ (EUTS, 10); *ala* ‘alaca, cüzzamlı’ (EUTG, 549); **OT:** *ala* ‘ala, alaca’ (DLT IV-Dizin, 18); *ala* ‘ala, alaca’ (KB, 16); *ala* ‘ala, karışık renk’ (NF, 13); *ala* ‘ala renkli, bir çeşit deri hastalığı, cüzzam hastalığı’ (KE, 19); *ala* ‘ala’ (ME, 85); *ala* ‘ala, bulanık, karışık, gizli’ (AOYarlık, 201); *ala* ‘elâ’ (KK, 100); *ala* ‘ala, alaca’ (İM, 499); *ala* ‘ala’ (TZ, 139); *ala* ‘alaca, karışık’ (GT, 200); *ala* ‘ala, karışık renkli, alaca’ (KSE, 158).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *alaca* ‘scheckig, gestrift’ (KW, 34) “*alaca*, benekli”; *alaca* ‘bigarré, bariolé’ (DAK, 61) “renkli, göz alıcı”; *alaca, yalaca* ‘1. пёстрый, перепелесый, полосатый 2. аладжа’ (KS, 66) “1. çizgili, renkli, 2. *alaca*”.

Clauson asıl anlamı bir renk isimi olan *ala* kelimesinin ‘çok renkli, benekli, alacalı, lekeli’ anlamlarına geldiğini söylemekle birlikte ‘ikiyüzlü, hain, güvenilmez’ anlamları da kazanarak mecaz anlama sahip olduğunu dile getirmiştir (1972: 126).

Talat Tekin de *ala*⁴² kelimesi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur (Tekin 2013: 298).

Yapılan tarihî karşılaştırmalar dikkate alındığında *ala* kelimesi ile *alaca* kelimesi arasında herhangi bir anlamsal farkın bulunmadığı tespit edilmiştir. Kelimedeki +CA eki anlamı kuvvetlendirme fonksiyonuna sahiptir.

ALÇAḤ “alçak, kusurlu, yoksun, yetersiz, güçsüz, zayıf, bozuk, değersiz, kötü, aşağılık” (AC, 43; DAK, 61; KS, 68)

[< ET. **al**⁴³ “alt” + *çak* (Brockelmann 1954: 92; Räsänen 1969: 16)]

Brockelmann *alçak* “hafif” kelimesinin +*çak* sıfat türetme ekiyle oluştuğunu ifade etmiştir (1954: 92). Kemal Eraslan da EUTG adlı eserinde kelimeyi *alçaḥ* ‘mültefit’ < *al* ‘ön’ + *çak* şeklinde tahlil etmiştir (2012: 549). Tietze *alçak* kelimesini “burnu havada olmayan, üstünlük taslamayan” şeklinde anlamlandırırken, kelime için etimolojik izahta bulunmamıştır (2002: 146).

Räsänen⁴⁴e göre kelime Osmanlı Türkçesi metinlerinden itibaren anlam kötüleşmesine maruz kalmıştır (1969: 16).

⁴² AT (IB) *āla* “parti-colored, mottled, spotted”, AT (in Tibetan script) *hala* id., MK *āla* (erroneously spelt *ala*) id., Trkm. *āla* id., Turk. etc. *ala* id., Yak. *ala* id., Chuv. *ula* id., Khal. *hālā* bula id. < **hāla*.

= Mo. *alag* “multicolored, parti-colored, spotted, variegated, motley; heterogeneous, of many kinds”, Khal. *alag* id. < **ālak* < **hāla*+*k*.

= Ewk. *ala*, *alag* “multicolored”, Neg. *alha* id., Orok *alaha* id., Nan. *alha* id., Ma. *alha* “many colored, variegated, mottled”, *alhajan* “mottled”, *alhangga* id., *alhari bulgari* “spotted, variegated” < **ālka* (Tekin 2013: 298-299).

⁴³ *al* ‘alt, bir şeyin alt tarafı’ (EUTS: 10).

⁴⁴ *alçak* “nazik”, “hafif, ince”, “Osm. alçak, düşük, kötü” < *al* “alt” (Räsänen 1969: 16).

Kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler de vardır. Clauson kelimenin *alt*'tan türemiş *altçak* olması gerektiği kanaatindedir (1972: 129).

ET: *alçak* ‘gentle, mild, humble’ in a laudatory sense’ (EDPT, 129) “nazik, hafif, alçak gönüllü”; *alçaq* ‘alçak gönüllü, mültefit’ (EUTS, 10); *alçaq* ‘mültefit’ (EUTG, 549); **OT:** *alçak* ‘yumuşak huylu, zarif’ (DLT, 547); *alçaq* ‘alçak gönüllü, yumuşak huylu’ (KB, 16); *alçaq* ‘alçak gönüllü, mütevazı’ (NF, 13); *alçağ* ‘alçak, bayağı’ (ME, 85); *alçaq* ‘alçak, basık’ (KK, 100); *alşak* ‘alçak, yüksek olmayan’ (DM, 70); *alçaklık* ‘alçak gönüllülük’ (İM, 499); *alçaq* ~ *alşak* ‘yumuşak huylu, ince kişi, uslu’ (TZ, 139); *alçaq* ‘alçak, aşağı’ (GT, 200); *alçaklık* ‘alçak gönüllülük’ (KSE, 158); *alçaq* ‘alçak, aşağı’ (KF, 938); *alça* ‘alçak, aşağı’ (BV, 113).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *alçaḡ* ‘bas’ (AC, 43) “düşük, alçak”; *alçaḡ* ‘bas, misérable, lâche, vilain’ (DAK, 61) “alçak, düşük, sefil”; *alçaḡ* ‘низкий, недостаточный, несовершенный, лишенный, убогий, бессильный, слабый, жалкий, кроткий, скромный, низменный, плохой, худой, последний, низменный, подлый, превратный, недостойный, мерзкий, гнусный, униженный, уничиженный, оставленный в бесчестии’ (KS, 68) “alçak, kusurlu, yoksun, yetersiz, güçsüz, zayıf, bozuk, değersiz, kötü, aşağılık”.

Memlûk-Kıpçak sahası eserlerinde hem *alçak* hem *alşak* örneğine rastlanmaktadır. Eski Türkçede bulunmayan -ç-> -ş- sızıcılaşma yoluyla oluşan bu ses değişimi tarihsel Kıpçak yazı diliyle birlikte ortaya çıkmaktadır (Karaağaç 2012: 184). Türk kökenli yazar ve çevirmenler tarafından yazılan eserlerde ç > ş olayına pek rastlanmazken Arap kökenli sözlükçülerce hazırlanan eserlerde /ç/ yerine /ş/ yazılması değişimin fonetik değil, yazımla ilgili olduğunu göstermektedir (Argunşah 2010: 207-208).

Eski Türkçede iki veya daha fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan g/ğ ünsüzlerinin *Codex*’te olduğu gibi eridiği görülür (Çengel 2012: 43). Bu gelişmeye sadece (BV, 113)’te *alça* ‘alçak, aşağı’ kelimesinde rastlanmıştır.

Alçak kelimesi için eş ve art zamanlı incelemeler yapılmıştır. Yapılan incelemelerde *alçak* kelimesinin ‘nazik, hafif, alçak gönüllü, yumuşak huylu, zarif, ince kişi, uslu’ gibi olumlu anlamlara sahipken Harezmi Türkçesi metni olan ME’den itibaren ‘alçak, bayağı, basık, değeri düşük’ gibi olumsuz anlamlar da kazandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla kelimenin Harezmi Türkçesine kadar olumlu anlamlı olduğu görülürken Harezmi Türkçesi

sonrası eş zamanlı incelemeler dikkate alındığında hem olumlu hem olumsuz anlamlı kullanıldığı görülmüştür. Bu durum kelimedeki anlam genişlemesini örneklendirir.

Kelime Ermeni harfli Kıpçakçada ise ‘alçak, aşağı, düşük, yetersiz, güçsüz, zayıf, değersiz, aşağılık’ gibi tamamen olumsuz anlamlarda kullanılmıştır. Bu durum da kelimedeki anlam kötüleşmesini göstermektedir.

ALDAMAQ ~ ALDAMAḤ “aldatma, kandırma” (KW, 35; DAK, 62; AB, 134; KS, 70)

[< ET. **alta-** ‘to deceive, trick, cheat (someone)’ (EDPT, 133) (< ET. **al** ‘device, method of doing something’ (EDPT, 120)) -*maK*]

OT: *aldamaq* ‘aldatma, hile yapma’ (DLT 2014: 547); *aldamaqğa* (ME, 86); *aldaşmaq* ‘aldatma, aldanma’ (OKTS, 47).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *aldamaq* ‘deceptio’ (KW, 35) “aldatma”; *aldamaḥ* ‘tromperie, fraude’ (DAK, 62) “aldatma, dolandırıcılık”; *aldamaḥ* ‘aldatma, kandırma’ (AB, 134); *aldamaḥ* ‘обман, введение в заблуждение, коварство, наущение, прельщение, соблазн, лукавство, лицемерие, криводушие, притворство, ложь, измена’ (KS, 70) “aldatma, kurnazlık, kandırmak, ikiyüzlülük”.

ALDAMASIZ “aldatmadan, kötülük olmaksızın” (KS, 70)

[< ET. **alta-** ‘to deceive, trick, cheat (someone)’ (EDPT, 133) (< ET. **al** ‘device, method of doing something’ (EDPT, 120)) -*maSiz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aldamasız* ‘без обмана, лукавства, коварства, нелицемерный’ (KS, 70) “aldatma, kötülük olmaksızın”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ALDAMAḤSIZ “hilesiz, yapmacıksız” (KS, 70)

[< ET. **alta-** ‘to deceive, trick, cheat (someone)’ (EDPT, 133) (< ET. **al** ‘device, method of doing something’ (+*ta-*) (EDPT, 120)) -*maKsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aldamaḥsız* ‘без обмана, нелицемерный, нековарный, некриводушный’ (KS, 70) “hile olmaksızın, yapmacıksız”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ALĠASALANMAḤ “dehşet, korku; şaşkın olmak, endişelenmek” (DAK, 63; KS, 73)

[< EK. **alġasalan-** ‘пребывать в растерянности, смятении, умопомрачении, удручении, оцепенении, восхищении, удивлении, теряться, удручаться, растеряться, быть озадаченным, вести себя глупо, глупить, сумасбродничать’ (KS, 73) “şaşırmak, kafa karışıklığı yaşamak, delilik yapmak, korkmak; kaybolmak” (< Moğ. **alġasa-** ‘to be distracted, confused, absentminded, inattentive; to be unstable; to be worried; to be concerned; to miss, skip’ (MED, 31) -mAK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *alġasalanmaḥ* ‘épouvante, crainte’ (DAK, 63) “dehşet, korku”; *alġasalanmaḥ* ‘смятение, расстройство, беспокойство, переживание, тревога’ (KS, 73) “şaşkın olmak, hayal kırıklığı, endişelenmek”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

ALĠASALANMAḤSIZ “korkusuz, cesur” (KS, 73)

[< EK. **alġasalan-** ‘пребывать в растерянности, смятении, умопомрачении, удручении, оцепенении, восхищении, удивлении, теряться, удручаться, растеряться, быть озадаченным, вести себя глупо, глупить, сумасбродничать’ (KS, 73) “şaşırmak, kafa karışıklığı yaşamak, delilik yapmak, korkmak; kaybolmak” (< Moğ. **alġasa-** ‘to be distracted, confused, absentminded, inattentive; to be unstable; to be worried; to be concerned; to miss, skip’ (MED, 31) + (-lan-) -mAKsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *alġasalanmaḥsız* ‘нетеряющийся, неустрашимый’ (KS, 73) “korkusuz, cesur”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ALĠİŞ ~ ALĠŞ “övgü, hamd, övme, dua, şükran” (KW, 35; AC, 43; DAK, 63; AB, 135; KS, 73)

[< ET. **alka-** ‘to praise’ (EDPT, 138) –ş (Brockelmann 1954: 138; Räsänen 1969: 17; Korkmaz 1969: 56; Clauson 1972: 137; Erdal 1991: 262; Eren 1999: 9)]

Kemal Eraslan kelimenin *alk-* ‘bitirmek, tamamlamak, azalmak’ fiilinden türediğini düşünmektedir (2012: 550).

Doğan Aksan’a göre *alka-* fiilinin türevi olan *alkış* kelimesinin Uygur Türkçesinden itibaren çok anlamlı bir yapıya sahip olması, bu kelimenin çok daha eskiye uzanmasını zorunlu kılmaktadır (1972: 8).

ET: *alkış* ‘dua, alkış’ (ETY, 759); *alkış* ‘N. Ac. fr. *alka-*; ‘praise; blessing’ (EDPT, 137); *alkış* ‘övme, kutlama, taktis, hayır dua’ (EUTS, 12); *alkış* ‘övme, dua, sena, takdis’ (EUTG, 550); **OT:** *alkış* ‘övgü, dua, insanın iyiliklerini zikretme ve menkıbelerini sayma (peygamber için) salavat’ (DLT 2014: 548); *alkış* ‘alkış’ (KB, 18); *alkış* ‘selam’ (RKT, 213); *alkış* ‘takdis’ (OKTS, 48); *alkış* ‘hayır dua’ (AOYarlık, 202); *alkış* ‘medh, sena, takdis’ (Kİ, 3); *algış* ‘dua’ (KK, 100); *algış* ‘dua, hayır dua’ (DM, 70); *algış* ‘alkış’ (TZ, 139); *alkış* ‘övme; dua’ (KSE, 158); *alkış* ‘alkış, medh’ (MG, 98).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *algış* ‘segen’ (KW, 35) “hayır dua, kutsama”; *algış* ‘bénédiction, action de bénir’ (AC, 43) “kutsama”; *algış* ~ *algş* ‘bénédiction’ (DAK, 63) “nimet, kutsama”; *algış* ~ *algş* ‘hayır dua’ (AB, 135); *algış* ~ *algş* ‘благословение, славословие, восхваление, хвалословие, прославление, слава, хвалебная, благодарная песня, молитва, молитвословие, хвала, гимн, псалом, мольба, молитвенное восклицание, молитвенный вопль, моление, молебен, служба Божья’ (KS, 73) “övgü, hamd, övme, dua, şükran”.

Harezmi Türkçesi döneminde aynı anlamda *alka* ‘övgü’ (KE, 22) kelimesi tespit edilmiştir.

ALĞIŞÇI “öven, dua eden” (AB, 135; KS, 77)

[< ET. **alkış** ‘hayır dua’ (< *alka-* ‘to praise’ (EDPT, 138)) +çI]

OT: *alkışçı kıl-* ‘dua eden’ (MG, 98).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *algışçi* ‘öven’ (AB, 135); *algışçi* ‘молельщик, молельщица, молебщик, молебщица, молильник, молильница, молитвенник, молитвенница, богомолец, кто молится, стоящий на молитве’ (KS, 77) “öven, dua eden”.

algışçi kelimesi tarihî Türk dili alanında sadece Memlûk Kıpçak sahası eserlerinden MG’de ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS ve AB’de tanıklanmıştır.

alka- fiilinden isim olan *alkış* kelimesi ‘orijinalinde Tanrıyı övme’ anlamında sonra da sıradan insan ilişkilerinde ‘hayır dua’ anlamında kullanılmıştır (EDPT, 137-138). ‘övme, kutlama, takdis, hayır dua’ anlamındaki *alkış* kelimesine Uygur, Karahanlı, Altın Ordu, Memlûk ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanmaktadır.

ALĞIŞLAMA “kutsama” (AB, 135; KS, 78)

[< OT. **alğışla-** ‘hayır dua etmek’ (DM, 70) -mA]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *alğışlama* ‘övgüler sunmak, hayır dua etmek’ (AB, 135); *alğışlama* ‘благословить; благословение’ (KS, 78) “kutsama”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ALĞIŞLAMAḤ / ALĞIŞLANMAḤ “şükretmek, yalvarmak, dua etmek / nimet, kutsanma, ithaf” (DAK, 64; KS, 78)

[< OT. **alğışla-** ‘hayır dua etmek’ (DM, 70) -mAK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *alğışlanmaḥ* ‘bénédictio, consécration’ (DAK, 64) “nimet, kutsanma, ithaf”; *alğışlamaḥ* ‘благословение, славословие, моление’ (KS, 78) “şükretmek, yalvarmak, dua etmek”; *alğışlanmaḥ* ‘благословение, посвящение, рукоположение’ (KS, 78) “kutsama, takdis”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmayan kelimenin dinî anlam içerdiği görülmektedir.

ALĞIŞLI “kutsal, aziz, mübarek” (KW, 35; AC, 43; DAK, 64; AB, 135; KS, 79)

[< ET. **alkış** ‘praise; blessing’ (EDPT, 137) (< **alka-** ‘to praise’ (EDPT, 138)) +LX]

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *alğışlı* ‘gesegnet, geheiligt’ (KW, 35) “mübarek, kutsal”; *alğışlı* ‘béni, sacré’ (AC, 43) “kutsal, mübarek”; *alğışlı* ‘béni, (con)sacré’ (DAK, 64) “mübarek, kutsanmış, kutsal”; *alğışlı* ‘kutsal, mübarek’ (AB, 135); *alğışlı* ~ *alhışlı* ‘благословенный’ (KS, 79) “kutsal, aziz, mübarek”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ALIM-SATIM “alım-satım, pazarlık, ticaret” (KS, 80)

[< ET. **al-** ‘almak’ –*m* (Brockelmann 1954: 124; Räsänen 1957: 133; Clauson 1972: 145; Erdal 1991: 296)]

ET: *alım* ‘N.S.A. fr. *al-*; lit. ‘a single act of taking, or receiving’, in practice usually ‘a debt’ (due to oneself), or ‘a tax’ (taken by the government)’ (EDPT, 145); *alım* ‘borç, borç alınan her şey’ (EUTS, 11); *alım* ‘borç’ (EUTG, 549); **OT:** *alım* ‘borç, alacak’ (DLT 2014: 547); *alım* ‘alacak, borç’ (KB, 17).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *alım-satım* ‘торг, торговля; выторг, доход, приобретение’ (KS, 80) “alım-satım, pazarlık, ticaret”.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS dışında *alım-satım* ikilemesi tanıklanamamıştır. Tarihî metinlerden sadece Karahanlı Türkçesi metni olan KB’de *alım birim* ‘alacak, verecek’ (KB, 17) ikilemesine rastlanmıştır.

Eski ve Orta Türkçe döneminde *satım* kelimesi tanıklanmazken *satıg* ‘ticaret, satış,’ (EUTG, 599; DLT 2014: 809; MM, 253) kelimesi tanıklanmıştır.

ALIŞMAŃ “evlenmek” (KS, 82)

[< ET. **alış-** ‘to take, or receive from one another’ (EDPT, 153) (< ET. **al-** ‘to take’ (EDPT, 124)) –*mAK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *alışmaŃ* ‘бракосочетание, брак, брачный союз, женитьба, замужество’ (KS, 82) “evlenmek”.

Fiil tabanındaki ‘evlen-’ anlamı sadece Ermeni Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de tespit edilmiştir ve *alışmaŃ* eylem adı diğer tarihî metinlerde tanıklanamamıştır.

ALIŞMAŃLIŃ “evlilik, düğün” (KS, 82)

[< ET. **alış-** ‘to take, or receive from one another’ (EDPT, 153) (< ET. **al-** ‘to take’ (EDPT, 124)) –*mAKLIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *alışmaŃlıŃ* ‘женитьба, бракосочетание, брачный союз, брак’ (KS, 82) “evlilik, düğün”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanamamıştır.

ALIŞTURMAŃ ~ ALIŞTIRMAŃ “değiştirme, değiş tokuş” (KW, 36; KS, 83)

[< OT. **alıştır-** (< *alış-* ‘to take, or receive from one another’ (EDPT, 153)) -*mA*K]

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *alışturmaḡ* ‘wechsel, umtausch’ (KW, 36) “değiştirme, değiş tokuş etme”; *alıştırmaḡ* ‘обмен, мена’ (KS, 83) “değiştirme, değiş tokuş”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

ALMAḤLIḤ “alma, edinme, benimseme” (KS, 83)

[< ET. **al-** ‘to take’ (EDPT, 124) –*mA*KIİK (Karamanlıoğlu 1994: 30)]

OT: *almaklık* ‘alma işi’ (TZ, 138).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *almaḥliḥ* ‘взятие, получение, принятие, взыскание, преемство’ (KS, 83) “alma, edinme, benimseme”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ALPAVUDLUḤ ~ ALPAVUTLUḤ “soyluluk, asillik, aristokratlık” (KS, 84)

[< EK **alpavud ~ alpovud ~ alpovut** ‘(Lat.) дворянин, шляхтич, вельможа, знатный гражданин на службе при короле, чиновник при дворе, благородный по роду или чину’ (KS, 84) “beyefendi, kralın hizmetindeki bir vatandaş” +*IX*k]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *alpavudluḥ ~ alpavutluḥ* ‘дворянство, знать, дворяне, шляхтичи, вельможи, аристократия’ (KS, 84) “soyluluk, asillik, aristokratlık”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ALTINÇI¹ “altıncı” (AC, 44; KS, 85)

[< ET. **altı** ‘altı’ (OTG, 237) +*nçı* (EDPT, 131; EUTG, 550)]

ET: *altınç ~ altınçı* ‘Ordinal f. of ‘altı’; ‘sixth’ (EDPT, 131); *altınç* ‘altıncı’ (EUTS, 13); *altınç* ‘altıncı’ (EUTG, 550); **OT:** *altınç ~ altınçı* ‘altıncı’ (NF, 15); *altınç ~ altınçı* ‘altıncı’ (KE, 23); *altınç* ‘altıncı’ (OKTS, 48); *altıncı* ‘altıncı’ (TZ, 139); *altınçı* ‘altıncı’ (GT, 202); *altıncı* ‘altıncı’ (KM, 233); *altınçı* ‘altıncı’ (MG, 98).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *altınçi* ‘sixième’ (AC, 44) “altıncı”; *altınçı* ‘шестой’ (KS, 85) “altıncı”.

Clauson *altı*'nın sıra sayı biçimi olduğunu dile getirdikten sonra, uzun formu olan *altınçı*'nın ilk kez KB'de tanıklandığını ifade etmiştir (1972: 131); fakat yapılan tarihî taramalarda ekin uzun formunun ilk kez Harezmi Türkçesi eserlerinde geçtiği tespit edilmiştir.

ALTINÇI~ALTINÇI~ALTUNÇI~ALTUNÇI² “kuyumcu, altın satan” (KW, 36; DAK, 66; KS, 85)

[< ET. **altun** ‘gold’ Mo. (EDPT, 131) + *çıl*]

ET: *altunçı* ‘altıncı, kuyumcu’ (EUTG, 550); **OT:** *altunçılık* ‘altın yapma işi’ (KE, 23); *altuncı* ‘altın işleyen; altın alıp satan’ (KSE, 159).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *altunçi* ‘goldschmied’ (KW, 36) “kuyumcu”; *altunçi, alt'unçi* ‘orfèvre’ “kuyumcu” (DAK, 66); *altunçı~altınçı~altunçı~altınçı* ‘золотарь, золотыхделмастер, ювелир’ (KS, 85; 87) “kuyumcu, altın satan”.

İlk yazılı metinlerden itibaren *altın* kelimesi aynı fonetik ve semantik özelliklerle tanıklanmaktadır. *altınçı* kelimesi ise Uygur metinlerinden itibaren görülmektedir.

ALTIŞAR “altışar” (KS, 86)

[< ET. **altı** ‘six’ (EDPT, 130) + *rar* (Räsänen 1957: 87; EDPT, 135; Tietze 2002: 158-159)]

Clauson “*altırar* ‘altışar’, altı sayısının üleştirme şeklidir, **ékkirer* kelimesinde olduğu gibi yanlış hece bölünmesi vardır. Daha sonraki şekli olan *altışar* bazı kuzey-batı ve güney-batı lehçelerinde yaşamaktadır” şeklinde açıklama yapmıştır (1972: 135).

ET: *altırar* ‘six each’ (EDPT, 135); *altırar* ‘altışar’ (EUTS, 13); *altırar* ‘altışar’ (EUTG, 550); **OT:** *altışar* (TZ, 139).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *altışar* ‘по шесть’ (KS, 86) “altışar”.

ALTMİŞ “altmış” (KW, 36; DAK, 86; KS, 86)

[< ET. **altı** ‘altı’ (EDPT, 130; Üİ, 125; İKPÖ, 133) + *mış* (Räsänen 1957: 137; Eren 1999: 11; Tietze 2002: 159)]

Kemal Eraslan’a göre *altmış* ‘altmış’ sayı sözü *altı* kelimesinden genişlemiş (**altı+mış*) şekli olmalıdır (2012: 178).

ET: *altmış* ‘altmış’ (ETY, 760); *altmış* ‘altmış’ (OTG, 237); *altmış* ‘sixty; der. f. *altı*: with the unusual suffix *-mış*.’ (EDPT, 130); *altmış* ‘altmış’ (EUTS, 13); *altmış* ‘altmış’ (EUTG, 550); **OT:** *altmış* ‘altmış’ (KB, 18); *altmış* ‘altmış’ (OKTS, 48); *altmış* ‘altmış’ (NF, 15); *altmış* ‘altmış’ (KE, 22); *altmış* ‘altmış’ (MM, 198); *altmış* ‘altmış’ (KK, 100); *altmış* ‘altmış’ (DM, 70); *altmış* ‘altmış’ (İM, 499); *altmış* ‘altmış (sayı)’ (MT, 87); *altmış* ‘altmış’ (GT, 202).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *altmış* ‘sechzig’ (KW, 36) “altmış”; *altmış* ~ *altmış* ‘soixante’ (DAK, 86) “altmış”; *altmış* ~ *altmış* ~ *altmış* ‘шестьдесят’ (KS, 86) “altmış”.

Asıl sayı ismi türetme fonksiyonuna sahip *+mış* ekiyle türetilmiş *altmış* kelimesi, Köktürkçeden itibaren tanıklanmaktadır.

ANARAGLIH “savurgan yaşam, hovardalık, şehvet, yolsuzluk” (KS, 92)

[< EK. **anarag** (*арм.*) распутный, развращенный, похабный, невоздержный, похотливый, бесстыдный, сластолюбивый, сладострастный, нецеломудренный, неблагопристойный, блудный; расточитель, мот’ (KS, 92) “ahlaksız, şehvetli, iffetsiz” +*LXk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *anaraglıh* ‘блудная жизнь, распутство, бражничество, похабство, своеволие, безмерность, неумеренность, беспутство, невоздержность, развращение, непотребство, сладострастие, бесстыдство, сластолюбие, непристойность, нескромность, нецеломудрие, порочность, стыдодаяние, блудодаяние, распутная жизнь’ распутство, беспутство, непотребство, распутная жизнь’ (KS, 92) “savurgan yaşam, hovardalık, şehvet, yolsuzluk”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ANÇA “o kadar, öylesine, o kadar çok” (KW, 37; AC, 44; PT, 108; KS, 93)

[< ET. **ol** ‘o, onlar’ (OTG, 250) + *ça* eşitlik eki (EDPT, 172)]

Kelime Clauson tarafından “onun kadar, o kadar” şeklinde anlamlandırılıp, ol zamirinin eşitlik halidir şeklinde açıklanmıştır (1972: 172). Hamilton’a göre de *ança* “o” anlamındaki şahıs ve işaret zamiri *ol*’un eşitlik halidir (2011: 134).

Tietze'ye göre kelime günümüzde 'en çok, yani ondan daha fazla olamaz' manasındadır (2002: 174).

ET: *ança* 'bunca, bu kadar, böyle, şöyle' (ETY, 760); *ança* 'öyle, onca, o kadar; şöyle' (OTG, 237); *ança* equative form of *ol*; properly 'as much as that' (EDPT, 172); *ança* 'öyle, öylece, onca, öylesine' (IB, 49); *ança* 'o kadar' (Üİ, 168); *ança* 'o kadar, ... kadar, o türden' (İKPÖ, 134); *ança* 'bir miktar, biraz, bu kadar, bu türden' (EUTS, 15); *ança* 'öyle, öylece, böyle; biraz' (EUTG, 551); **OT:** *ança* 'o kadar, öyle, öylece' (DLT IV-Dizin, 24); *ança* (KB, 343); *ança* 'nice, o kadar' (AH, III); *ança* (RKT, 559); *ança* (NF, 329), *ança* (KE, 489); *ança* 'o kadar' (MM, 199); *ança* 'öyle, öylesine' (ME, 86); *ançu* 'böylece, öylece' (AOYarlık, 202); *ança* 'öylece' (İM, 500); *ança* 'onca, o kadar, onun gibi, öyle' (KSE, 159).

Codex Cumanicus ve **Ermeni Harfli Kıpçakça:** *ança* 'so, so sehr, so viel' (KW, 37) "o kadar, öylesine, o kadar çok"; *ança* 'jusqu'à (postposition après datif)' (AC, 44) "-e göre"; *ança* 'until' (PT, 108; 111; 139) "kadar"; *ança* '1. союзное слово настолько, до такой степени; 2. послелог Д до, вплоть до син 3. как послелог с числ. теряет свойства слова и приобретает качества аффиксоида во столько раз больше, по столько' (KS, 93) "1. bağlayıcı kelime, öylesine, böylece; 2. kadar; 3. o kadar, birçok kez, defalarca".

ol işaret zamiri ile *+ça* eşitlik ekinin birleşiminden oluşan *ança* 'o kadar, nice, bütün' anlamlarında belirsiz bir miktar ya da sayıyı gösteren belirsizlik sıfatları yapmıştır. Ayrıca kelimenin zarf olarak da kullanıldığı tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde görülmüştür.

ANİCACLİ "lanetli" (KS, 100)

[< Erm. **anicaç** 'проклятый, окаянный, треклятый' (KS, 100) "lanet, melun" + *lX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *anicacli* 'заслуживающий проклятия' (KS, 100) "lanetli".

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ADLAMAQ ~ ADLAMAḤ "anlama, anlayış" (KW, 38; DAK, 67; KS, 113)

[< ET. **aḡla-** 'to understand' (EDPT, 186) (< **aḡ** 'understanding, intelligence' (EDPT, 165)) -*maK*]

OT: *aḡlamaq* 'anlama' (DLT 2014: 553); *aḡlamaq* 'anlama' (ME, 88).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *aṇlamak* ‘intellectus’ (KW, 38) “anlama, anlayış”; *aṇlamaḥ* ‘concept, compréhension’ (DAK, 67) “anlamak, kavram, anlayış”; *aṇlamaḥ* ‘понимание, разумение’ (KS, 113) “anlama, anlayış”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

ADLAMAḤLIḤ “hafıza, bellek; anlam, kavram” (DAK, 68; KS, 114)

[< ET. **aṇla-** ‘to understand’ (EDPT, 186) (< **aṇ** ‘understanding, intelligence’ (EDPT, 165)) -*mAKLIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aṇlamaḥliḥ* ~ *aṇmaḥliḥ* ‘souvenir, mémoire’ (DAK, 68) “hafıza, bellek”; *aṇlamaḥliḥ* ‘понятие, смысл’ (KS, 114) “anlam, kavram”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ADLANMASIZ “anlaşılamamış, akıl ermez” (KS, 114)

[< EK. **aṇlan-** ‘быть понимаемым, постигаемым, пониматься, постигаться, значить, означать, иметь значение’ (KS, 114) “anlaşılmak, kavranmak, demek istenmek, bir manaya gelmek” (< ET. **aṇla-** ‘to understand’ (EDPT, 186) -*mAsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aṇlanmasız* ‘не понимаемый, не постигаемый умом, непостижимый’ (KS, 114) “anlaşılamamış, akıl ermez”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ADLI “akıllı, keskin zekâlı, açıklamalı, öğrenmeye hevesli” (KS, 115)

[< ET. **aṇ** ‘understanding, intelligence’ (EDPT, 165) +*IX*]

OT: *aṇlu* ‘anlayışlı’ (Kİ, 4).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aṇli* ‘обладающий хорошей памятью, острым умом, толковый, толковитый, сметливый, понятливый’ (KS, 115) “akıllı, keskin zekâlı, açıklamalı, öğrenmeye hevesli”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

ADLOV “anlayış, kavram” (KS, 115)

[< ET. **aḡla-** ‘to understand’ (EDPT, 186) (< **aḡ** ‘understanding, intelligence’ (EDPT, 165)) -v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aḡlov* ‘понятие, понимание’ (KS, 115) “anlayış, kavram”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ADLOVSUZ “anlaşılamamış” (KS, 115)

[< EK. **aḡlov** ‘понятие, понимание’ (KS, 115) “anlayış, kavram” (<ET. **aḡla-** ‘to understand’ (EDPT, 186) (< **aḡ** ‘understanding, intelligence’ (EDPT, 165))) +sXz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aḡlovsuz* ‘не понимаемый умом, не постигаемый разумом, непостижимый’ (KS, 115) “anlaşılamamış”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ADMAḤ “anı; anma, hafıza, hatırlama” (AB, 137; KS, 115)

[< OT. **aḡ-** ‘anmak, anlamak, dikkat etmek’(KB, 20) -mAK]

OT: *aḡmak* ‘öğüt, ibret’ (OKTS, 53).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *anmaḥ* ‘anı’ (AB, 137); *aḡmaḥ* ‘воспоминание, припоминание, поминание, поминовение’ (KS, 115) “anma, hafıza, hatırlama”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

ANMEĠLIḤ “masumiyet, günahsızlık” (KS, 103)

[< EK. **anmeġ** (*арм.*) ‘невинный, безвинный, безгрешный’ (KS, 103) “günahsız, masum” +lXk]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *anmeġliḥ* ‘невинность, невиновность, безвинность, безгрешность’ (KS, 103) “masumiyet, günahsızlık”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ADSIZIM ~ ADSIZIN ~ ANSIZIM ~ ANSIZIN “ansızın, aniden, beklenmedik bir şekilde” (KW, 38; DAK, 68; KS, 104; 115)

[< ET. **anşız**⁴⁵ ‘Priv. N./A. fr. *an* without understanding’, later it came to mean ‘1. without understanding, ignorant, stupid’; 2. ‘without thinking’, hence either ‘sudden, suddenly’ or ‘mechanically’ (EDPT, 190) +(*i*)*n* (vasıta eki kalıplaşması) (Clauson 1972: 190; Gülensoy 2007: 69)]

OT: *anşızın* ‘ansızın, birden bire’ (KE, 29); *aEsızın* ‘ansız, birdenbire’ (GT, 203).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ansızın* ‘plötzlich, unerwarteterweise’ (KW, 38) “aniden, beklenmedik”; *ansızım ~ anszim* ‘tout à coup, inopinément; subit’ (DAK, 68) “ansızın, aniden, beklenmedik bir şekilde”; *aşsızım ~ aşsızın ~ ansızım ~ ansızın* ‘неожиданно, негаданно, непредвиденно, вдруг, вмиг, внезапно; неожиданный, негаданный, непредвиденный, внезапный’ (KS, 104; 115) “aniden, beklenmedik şekilde, beklenmeyen, kazara”.

Clauson *ansızın* formunun Çağatay ve Harezmi Türkçelerinde görülmeye başlandığını ifade etmiştir (1972: 190).

Vasıta hâli eki *ansız* kelimesinde de kalıplaşarak durum zarfı türetmiştir. *ansızın* kelimesi günümüz Türkçesinde de oldukça sık kullanılmaktadır.

ANTIÇKÄNLİH “yeminli tercüman, noter tasdikli” (KS, 109)

[< EK. **antiçkän** ‘присяжный, присяжник, член суда’ (KS, 109) “jüri üyesi, mahkeme üyesi”+*IXk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *antiçkänliḥ* ‘должность, положение, статус присяжного’ (KS, 109) “yeminli tercüman, noter tasdikli”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ARABACI “arabacı, araba sürücüsü” (DAK, 71; KS, 122)

[< OT. **araba** ‘araba, araba yükü’ (NF, 19; MT, 88; TZ, 141) +*çıl*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *arabaçi* ‘charretier, cocher’ (DAK, 71) “arabacı”; *arabacı* ‘возница, возничий, возник, возчик, обозник’ (KS, 122) “arabacı, araba sürücüsü”.

⁴⁵ **ansız** için bkz. **ET:** *ansız* ‘ayırmadan, istinasız, tümü ile, hep, bütün’ (EUTS, 16); **OT:** *ansız* ‘ansızın, gaffleten’ (Kİ, 4); **EK:** *ansız* ‘unexpected, sudden’ (PT, 148) “beklenmedik bir şekilde, aniden”.

Kelime, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS ve DAK dışındaki tarihî Türk dili metinlerinde tanıklanmamıştır. *araba* kelimesi ise ilk kez Harezmi Türkçesi eseri olan NF’de geçmektedir.

AĞAÇNORTLUĞ “piskopos pozisyonu, ruhani liderlik” (KS, 123)

[< EK. **ağaçnort** ‘(арм.) архиерей, епархиальный епископ, духовный наставник, пастырь, предводитель, предстоятель, душпастырь’ (KS, 122) “piskopos, papaz, manevi lider” +*LXk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ağaçnortluğ* ‘положение, должность архиерея, образ жизни духовного пастыря’ (KS, 123) “piskopos pozisyonu, ruhani liderlik”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

AĞAK’ELLİĞ ~ AĞAK’ELLİĞ “havarilik, apostolik mesleği” (KS, 123)

[< EK. **ağak’eal** ‘(арм.) апостол, посланник, посланный’ (KS, 123) “elçi, haberci” +*LXk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ağak’elliğ ~ ağak’ellğ* ‘апостольство, апостольское призвание, предназначение, служение, посланничество, миссия и полномочия посланника’ (KS, 123) “havarilik, apostolik mesleği”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

AĞIĞ “zayıf, yorgun, hastalıklı” (KW, 42; DAK, 72; KS, 131)

[< ET. **ar-** ‘to be tired, exhausted, weak’ (EDPT, 193) –(*X*)*k* (Clauson 1972: 214; Hamilton 1998. 135)]

Clauson *ar-* fiilinin sıklıkla *arı-* ve *aru-* şeklinde de tanıklandığını ifade etmiştir (1972: 193). Hamilton’a göre de *ar-* fiilinin birinci ünlüsü uzun olabilir (1998: 135).

ET: *aruk* ‘yorgun’ (OTG, 238); *aruk* ‘Pass. N. / A.S. fr. *ar-*; ‘originally ‘tired out, exhausted’, hence ‘emaciated, weak for the lack of food’ (EDPT, 214); *aruğ* ‘yorgunluk, yorgun’ (İKPÖ, 135); *aruğ* ‘yorgunluk, argınlık’ (EUTS, 21); *aruğ* ‘yorgun’ (EUTG, 553); **OT:** *aruk* ‘yorgun; Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde cılız’ (DLT 2014: 558); *aruğ* ‘arık, zayıf, cılız, güçsüz’ (NF, 22); *aruğ* ‘zayıf, cılız, arık’ (KE, 35); *arık* ‘ark, su yolu’ (MM, 200); *aruğ* ‘zayıf, arık’ (ME, 93); *aruğ* ‘zayıf’ (Kİ, 6); *aruğ* ‘zayıf, cılız’ (İM, 502); *aruğ* ‘zayıf’ (MT,

88); *arık* ‘zayıf’ (TZ, 141); *aruḵ* ‘zayıf’ (GT, 205); *aruḵ* ‘zayıf, cılız, yorgun’ (KSE, 162); *aruḵ* ‘zayıf’ (KF, 942); *aruḵ* ‘yorgun’ (BV, 120).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ariḥ* ‘mager’ (KW, 42) “zayıf”; *ariḥ* ‘maigre, faible’ (DAK, 72) “zayıf, alçak”; *ariḥ* ‘тощий, худой, худосочный, щуплый, изможденный, истощенный, хилый, слабый’ (KS, 131) “sıska, ince, zayıf, hastalıklı”.

Kelime Eski Türkçeden itibaren tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır.

ARINMAḶ ~ ARINMAḤ “arınmak, temizlenmek; günahattan arınma” (KW, 42; DAK, 72; AB, 137; KS, 131)

[< ET. **arın-** ‘to cleanse oneself’ (EDPT, 235) (< **arın-** ‘to be, or become, clean, pure’ (EDPT, 198)) -*maḶ*]

OT: *arınmak* ‘temizlenmek, yıkanmak; etek tıraşı olmak’ (DLT 2014: 555); *arınmak* ‘temizlenmek’ (KM, 234).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *arınmak* ‘reinigen, freigesprochen werden’ (KW, 42) “arınmak, günahlardan kurtulma”; *arınmaḥ* ‘purification (DAK, 72) “arınmak, temizlenmek”; *arınmaḥ* ‘temizlenme, günahattan arınma’ (AB, 137); *arınmaḥ* ‘очищение себя кем-чем, самоочищение’ (KS, 131) “arınmak, kendi kendini temizlemek”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmayan kelimenin *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçakçada dinî anlam içerdiği görülmektedir.

ARḶA “arka, geri” (KW, 40; PT, 154; DAK, 73; KS, 133)

[< ET. **art**⁴⁶ “arka” (EDPT, 200; OTG, 238, Tietze 2002: 193) + *Ḷa*]

arḶa kelimesi yönelme ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur.

⁴⁶ **art** için bkz. **ET:** *art* ‘dağ yolu, dağ bel’ (ETY, 764); *art* ‘ard, arka; son’, *ārt* ‘dağ geçidi’ (OTG, 238); *ārt* ‘dağ geçidi’ (IB, 50); *art* ‘1. arka, yardım 2. dağ geçidi’ (EUTS, 20); *art* (< **ar-t*) *art*, geçit (EUTG, 552); **OT:** *art* ‘sırt, dağ bel’ ve sırtı; sarp yer, yokuş; boyun, tepe’ (DLT IV-Dizin, 37); *art* ‘dağ, tepe’ (KB, 25); *art* ‘arka, ard’ (RKT, 225); *art* ‘art, arka’ (NF, 21); *art* ‘art, arka’ (KE, 34); *art* ‘art, arka’ (AOYarlık, 203); *ard* ‘bir şeyin arka ciheti’ (KI, 5); *ard* ‘art, arka’ (DM, 71); *art* ‘art’ (TZ, 142); *art* ‘art, arka’ (GT, 204); *art* ‘art, arka’ (KSE, 161); *art* (*ard*) ‘arka, geri’ (KW, 235); *art* ‘art, arka’ (MG, 101); **Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça:** *art* ‘after, hinterer’ (KW, 135) “bir şeyin arkasında kalan kısmı, arkadaki”; *art* ‘dos, arrière’ (AC, 44) “geri, arka”; *art* ‘arka, art’ (AB, 138).

Clauson kelimenin kökü olan *art* kelimesinin ilk anlamının ‘boynun arkası, ense’ iken daha sonra ‘bir dağ boğazı (bir boğazın arkası/ense gibi iki yükseklik arasındaki alçaklık) ve ‘bir şeyin geri veya arka parçası’ anlamlarını da kazandığını ve kelimenin anlam alanının genişlediğini ifade etmiştir (1972: 200-201).

Clauson *arğa* kelimesinin orijinalinde insanın, hayvanın ya da bir şeyin ‘arka’sı; bundan dolayı mecazî olarak ‘destek olan, birinin arkasında duran kişi’ anlamlarında kullanıldığını ve kelimenin tüm modern şivelerde yaşadığını ifade etmiştir (1972: 215).

Tuncer Gülensoy, kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşe sahiptir. Ona göre kelime *arka* < **ar+k* (?) + *a* ‘yön eki’ şeklinde tahlil edilmelidir (2011: 78).

ET: *arğa* ‘arka’ (ETY, 763); *arka* ‘arka, kış’ (OTG, 238); *arka* ‘originally ‘the back’ of a person, animal or thing; hence metaph. a backer, someone who stands behind and supports a person’ (EDPT, 215); *arğa* ‘bir şeyin arka tarafı’ (EUTS, 20); *arğa* ‘arka, sırt, son’ (EUTG, 552); **OT:** *arka* ‘1. sırt 2. zorluklarda yardımcı olan kişi, arka, destek’ (DLT 2014: 555); *arğa* ‘arka, sırt’ (KB, 24); *arğa* ‘arka, sırt, arka taraf’ (RKT, 224); *arğa* ‘arka; sırt’ (NF, 21); *arğa* ‘arka, sırt; bir defada sırtta yüklenecek yük; destek, dayanak’ (KE, 32); *arğa* ‘arka, sırt’ (MM, 200); *arğa* ‘arka’ (ME, 92); *arğa* ‘arka’ (Kİ, 6); *arğa* ‘sırt’ (KK, 101); *arğa* ‘arka, sırt’ (DM, 71); *arğa* ‘1. zürriyet, soy sop 2. arka, sırt’ (İM, 502); *arğa* ‘arka, sırt’ (MT, 88); *arka* ‘arka’ (TZ, 141); *arğa* ‘arka, sırt’ (GT, 204); *arğa* ‘arka; geri taraf; sırt’ (KSE, 161); *arğa* ‘arka’ (KF, 941); *arğa* ‘arka, sırt’ (KM, 234); *arğa* ‘arka; sırt’ (MG, 100); *arğa* ‘arka’ (BV, 118).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *arğa* ‘rücken’ (KW, 40) “arka”; *arğa* ‘back’ (PT, 154) “arka, geri”; *arğa* ‘dos, derrière’ (DAK, 73) “arka, geri”; *arğa* ‘спина, хребет, тыл’ (KS, 133) “geri, arka”.

Kelimenin tüm tarihî dönemlerde yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

ARMATALI “silahlı, teçhizatlı” (DAK, 74; KS, 134)

[< Uk. **armata** ~ **harmata** ‘вооружение, оружие, орудие, пушка’ (KS, 134) “silah”+IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *armatalı* ‘armé’ (DAK, 74) “silahlı, teçhizatlı”; *armatalı* ‘вооруженный, оснащенныйвооружением, орудиями’ (KS, 134) “silahlı, silah ile donatılmış”.

Kelime diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

AROV ~ ARUV “temiz, pak; masum, saf” (KW, 40; AC, 44; DAK, 76; AB, 138; KS, 143)

[< ET. **arı-** ‘to be, or become, clean, pure’ (EDPT, 198) –v (< -g) (Brockelmann 1954: 101; Clauson 1972: 213; Gabain 1988: 56; Erdal 1991: 179; Berta 1996: 45)]

ET: *arığ* ‘N. / A. S. fr. *arı-*; ‘clean, pure’ (EDPT, 213); *arığ* ‘arı, saf, temiz’ (İKPÖ, 135); *arığ* ‘temiz, arı, saf, kusursuz, mukaddes’ (EUTS, 19); *arığ* ‘temiz’ (EUTG, 552); **OT:** *arığ* ~ *arīg* ‘temiz’ (DLT 2014: 554); *arığ* ‘temiz, pāk’ (KB, 22); *arığ* ~ *arık* ‘temiz, pāk’ (AH, IV); *arığ* ‘arı, pāk, temiz ve iyi olan, hoş a giden, helal’ (RKT, 221); *arığ* ‘arı, pak, temiz; günahsız’ (NF, 20); *arığ* ‘temiz, arı; masum, suçsuz günahsız; parlak, güzel, hoş’ (KE, 31); *arığ* ‘temiz, arı’ (MM, 200); *arığ* ‘temiz, arı’ (ME, 92); *arığ* ‘temiz, mukaddes’ (OKTS, 54); *arığ* ~ *arı* ‘temiz, pak’ (Kİ, 5); *aru* ‘temiz’ (KK, 101); *arığ* ‘1. temiz, saf 2. kutsal, mübarek 3. güzel, hoş 4. münezzeh, fariğ’ (İM, 501); *aru* ‘arı, temiz’ (MT, 88); *aru* ‘temiz’ (TZ, 142); *arı* ‘temiz, saf’ (GT, 204); *arığ* ‘arı, temiz; saf; münezzeh; temizlenmiş; hoş; seçilmiş’ (KSE, 160); *aru* ‘arı, temiz’ (KF, 942); *arı* ‘temiz, saf, pak’ (KM, 234); *arı* ‘arı, temiz’ (MG, 100); *arığ* ‘temiz’ (BV, 118).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *arov* ‘rein, unschuldig’ (KW, 40) “arı, saf, masum, temiz”; *aruv* ‘propre, immaculé, pur’ (AC, 44); *aruv* ‘propre, pur, immaculé’ (DAK, 76) “temiz, saf, tertemiz”; *aruv* ‘temiz, pak’ (AB, 138); *aruv* ‘чистый, непорочный, незапятнанный, незамутненный, несмешанный, очищенный, прозрачный, светлый, ясный, праведный, безгрешный’ (KS, 143) “temiz, saf, lekesiz, parlak, dürüst, günahsız”.

Kelimenin Eski Türkçe döneminden itibaren ‘temiz, saf’ anlamının yanında ‘kusursuz, mukaddes’ gibi mecazî anlamlara da sahip olması, kelimenin sık kullanılması sebebiyle yeni mecaz anlamlar kazanarak anlam genişlemesine uğradığını göstermektedir (Erol 2008: 651).

Eski Türkçe söz içi ve söz sonu *g / ğ* sesinin, Ermeni harfli Kıpçakçada sızıcılaşarak dudaksıl *v*'ye gelişmesi olayı yaygın ve tipik bir özelliktir ve bu ses olayı *g / ğ* fiilden isim yapma ekinde de görülmektedir (Çengel 2012: 43).

ARUVSUZ ~ ARUVSIZ ~ ARIKSUZ “kirli, pasaklı, dağınık, iffetsiz” (KW, 42; DAK, 77; AB, 138; KS, 130)

[< ET. **arığ** ‘clean, pure’ (EDPT, 213) +sXz (Clauson 1972: 219; Erdal 1991: 138)]

ET: *arıgsız* ‘unclean, impure’ (EDPT, 219); *arıgsız* ‘murdar, pis, temiz olmayan’ (EUTS, 19); *arıgsız* ‘pis, kirli; insan içindeki pis maddeler’ (EUTG, 552); **OT:** *arıgsız* ‘temiz olmayan, kirli’ (KB, 23); *arıgsız* ‘pis, necis, murdar, kötü olan’ (RKT, 223); *arıgsız* ‘temiz olmayan’ (AH, IV); *arıgsız* ‘kirli, pis, kötü’ (MM, 200); *arıgsız* ‘pis, murdar’ (ME, 92); *arıgsız* ‘kirli, iğrenç, kötü’ (OKTS, 55); *arıgsızlık* ‘pislik, murdarlık’ (NF, 20); *arıgsız* ‘pis; suçlu, kötü huylu; (kadınlar için) ay hali’ (KE, 32); *arıgsız* ‘kirli; bozuk; kötü; çirkin, hayırsız’ (KSE, 161); *arısuz* ‘temiz olmayan, şartları uygun olmayan, kirli’ (KM, 234); *arısız* ‘pis, temiz olmayan’ (MG, 100).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *arıksuz* ‘unrein’ (KW, 42) “kirli, temiz olmayan”; *aruvsuz* ‘impropre, impur’ (DAK, 77) “elverişsiz, kirli, saf olmayan”; *aruvsuzluğ* ‘pislik, kirlilik’ (AB, 138); *arisiz* ‘нечистый’ (KS, 130) “kirli, pis, saf olmayan”; *aruvsuz ~ aruvsız* ‘нечистый, неопрятный, неправедный, нецеломудренный, грязный, мерзкий’ (KS, 145) “kirli, pasaklı, dağınık, iffetsiz”.

ART “geri, arka” (KW, 135; AC, 44; DAK, 74; AB, 138; KS, 136)

[< Moğ. **aru** ‘art, arka, geri; kuzey, kuzeye ait; bir tabaka veya kitap yaprağının arka yüzü, arka sayfa’ (Lessing 2003: 87) > *art* ‘art, geçit’ < ***ār** + *t* (Tekin 2000: 82; Bilgen 1989: 32; Eraslan 2012: 552)]

Talat Tekin (IB, 50) de ‘dağ yolu, dağ beli’ anlamıyla geçen *ārt* kelimesinin, Moğolca ‘geri, arka’ anlamındaki *aru* kelimesinden türediğini düşünmektedir (2000: 82).

Clauson kelimenin etimolojisi hakkında bilgiye yer vermemiş, kelimedeki anlam gelişmesine dikkat çekmiştir. Clauson’a göre *art* kelimesi orijinal olarak, ‘ense, boynun arka kısmı’ olarak kullanılırken bu anlamdan hareketle ‘bir dağ boğazı’ ya da ‘bir şeyin geri veya

arka kısmı’ anlamında kullanılmıştır. *Art* kelimesi ile *arka* eş anlamlıdır; fakat zarf ifadeleri için ‘arka’ anlamlı *art* kelimesi, *arka*’ya tercih edilmiştir (1972: 200).

ET: *art* ‘dağ yolu, dağ beli’ (ETY, 764); *art* ‘originally ‘the nape of the neck’; hence (I) ‘a mountain pass or col’; (II) ‘the back or hinder part of anything’, *art* was used in preference to *arka*’ (EDPT, 200); *art* ‘ard, arka; son’, *ārt* ‘dağ geçidi’ (OTG, 238); *ārt* ‘dağ geçidi’ (IB, 50); *art* ‘1. arka, yardım 2. dağ geçidi’ (EUTS, 20); *art* ‘art, geçit’ (EUTG, 552); **OT:** *art* ‘sırt, dağ beli ve sırtı; sarp yer, yokuş; boyun, tepe’ (DLT IV-Dizin, 37); *art* ‘dağ, tepe’ (KB, 25); *art* ‘arka, ard’ (RKT, 225); *art* ‘art, arka’ (NF, 21); *art* ‘art, arka’ (KE, 34); *art* ‘art, arka’ (AOYarlık, 203); *ard* ‘bir şeyin arka ciheti’ (Kİ, 5); *ard* ‘art, arka’ (DM, 71); *art* ‘art’ (TZ, 142); *art* ‘art, arka’ (GT, 204); *art* ‘art, arka’ (KSE, 161); *art* (*ard*) ‘arka, geri’ (KM, 235); *art* ‘art, arka’ (MG, 101).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *art* ‘after, hinterer’ (KW, 135) “bir şeyin arkasında kalan kısmı, arkadaki”; *art* ‘dos, arrière’ (AC, 44) “geri, arka”; *art* ‘dos; arrière’ (DAK, 74) “geri, arka”; *art* ‘arka, art’ (AB, 138); *art* ‘1. зад, тыл, задняя, тыльная часть; 2. следствие, последствие, результат; 3. задний; 4. служ. имя за, позади, следом, вслед за, после, вследствие, из-за, по причине’ (KS, 136) “1. arka, geri, poro; 2. sonuç, sonuç olarak; 3. arka; 4. için, arkasında, geride, dolayısıyla”.

art kelimesinin Köktürkçeden itibaren Türkçenin tarihî seyri içinde incelenen metinlerde tanıklandığı tespit edilmiştir. Özellikle *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi* metinlerinde kelimenin anlam alanı daha da genişlemiştir.

ARTĦARI “geri, arka, arkaya doğru” (DAK, 76; KS, 141)

[< ET **art** “arka” (EDPT, 200; OTG, 238, Tietze 2002: 193) + *garu*]

Clauson kelimenin kökü olan *art* kelimesinin ilk anlamının ‘boynun arkası, ense’ iken daha sonra ‘bir dağ boğazı (bir boğazın arkası/ense gibi iki yükseklik arasındaki alçaklık) ve ‘bir şeyin geri veya arka parçası’ anlamlarını da kazandığını ve kelimenin anlam alanının genişlediğini ifade etmiştir (1972: 200-201).

ET: *artgaru* ‘see *art*’ (EDPT, 211) / *art* ‘originally ‘the nape of the neck’; hence (I) ‘a mountain pass or col’ (like the nape of the neck a depression between two elevations); (2) ‘the back or hinder part of anything’. The directive f. *artgaru* ‘backwards’ is not noted before the

medieval period.’ (EDPT, 200-201); **OT:** *artğaru* ‘arkaya’ (ME, 92); *artkaru* ‘geri, geride’ (İM, 502); *artkaru* ‘arkaya doğru’ (BV, 120).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *arthari* ‘de retour, vers arrière’ (DAK, 76) “geri, arka”; *arthari*, *arthari* ‘назад, вспять, позади, сзади; задний’ (KS, 141) “geri, arka, arkaya doğru”.

Artğaru ‘arkaya doğru’ yön gösterme şekli, orta dönemden önce kaydedilmemiştir (Clauson 1972: 200-201). Harezmi Türkçesi dönemine kadar *art* ‘arka, geri’ anlamındaki kelimeye rastlanmakla birlikte yön gösterme haline rastlanmamıştır. *artğaru* kelimesinin ilk örneği Harezmi Türkçesi metni olan ME’de tespit edilmiştir. Memlûk sahası eserlerinde de sadece İM ve BV’de bulunmaktadır.

ARTMAK ~ ARTMAH “sırt çantası, heybe; artırmak, çoğaltmak” (KW, 41; DAK, 76; KS, 141)

[< ET. **art-** ‘to become bigger, increase; to be, or become, excessive’ (EDPT, 201) –*mak* (Berta 1996: 564)]

ET: *artmak* ‘artmak, çoğalmak’ (EUTS, 21); **OT:** *artmak* ‘artmak, fazlalaşmak’ (DLT 2014: 557); *artmak* ‘lütuf’ (RKT, 225); *artmak* ‘hurcun?’ (Kİ, 6); *arturmak* ‘artırmak’ (BV, 120).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *artmak* ‘quersack’ (KW, 41) “sırt çantası, heybe”; *artırmağ* ‘augmentation, multiplication’ (DAK, 76) “artırmak, çoğaltmak”; *artmağ* ‘1. прибавление, приращение, прирост, наращение, прибавка’ (KS, 141) “ilave, arttırmak, büyümek, kazanç”.

CC’de ekin kalıplaşarak kalıcı isim oluşturduğu görülmektedir.

ARTUK ~ ARTIH “aşırı, fazla” (KW, 41; AC, 44; PT, 111; DAK, 75; AB, 138; KS, 138)

[< ET. **art-** ‘to become bigger, increase; to be, or become, excessive’ (EDPT, 201) – (X)*k* (Brockelmann 1954: 110; Räsänen 1957: 132; Clauson 1972: 204; Erdal 1991: 228; Berta 1996: 50, 517; Hamilton 1998: 167; Tekin 2000: 92)]

ET: *artuk* ‘artık, fazla’ (ETY, 764); *artuk* ‘fazla, sayıca çok, kalabalık’ (OTG, 238); *artuk* ‘N./A.S. fr. *art-*; originally ‘additional, an extra amount’ (EDPT, 204); *artuk* ‘çok,

fazla' (Üİ, 126); *artuḵ* 'artık, fazlalık, daha çok, fazla, aşırıca' (*art-* 'artmak, bir şeyden artmak, çoğalmak' + edilgenlik ve sonuç bildiren *-ḵ* eki) (İKPÖ, 136); *artuḵ* 'artık, çok, fazla, arta kalan, son, son derece' (EUTS, 21); *artuḵ* 'artık, fazla [*< art-uḵ*]' (EUTG, 553); **OT:** *artuḵ* 'fazla, fazlalık' (DLT 2014: 558); *artuḵ* 'fazla, ziyade, daha çok' (KB, 26); *artuḵ* 'fazla' (AH, V); *artuḵ* 'fazla' (RKT, 226); *artuk* 'fazla, çok; değerli, kıymetli' (NF, 21); *artuḵ* 'fazla, çok; değerli, kıymetli' (KE, 35); *artuḵ* 'fazla, çok' (MM, 200); *artuḵ* 'fazla, çok' (ME, 93); *artuḵ* 'çok, fazla' (AOYarlık, 203); *artuḵ* 'artık, fazla, iki şeyin yek diğerine olan fazla ve ziyadesi' (Kİ, 6); *artuḵ* 'artık, fazla' (MT, 88); *artuḵ* 'fazla' (GT, 205); *artuḵ* 'I. artmış, çok, fazladan; II. üstün, değerli' (KSE, 161); *artuḵ* 'fazla' (KF, 942); *artuḵ* 'artık, çok fazla' (KM, 235); *artuḵ* 'fazla' (MG, 101); *artuḵ* 'fazla' (BV, 120).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *artuḵ* 'was eine gewisse Menge überschreitet, überrest; mehr; zu viel' (KW, 41) "bir yığından geri gelen, fazlalık; fazla"; *artiḥ* 'plus' (AC, 44) "daha fazla"; *artiḥ* 'more' (PT, 111) "daha fazla"; *artiḥ* ~ *arth* 'reste, héritage?; plus' (DAK, 75) "kalıntı, miras; fazlası"; *artiḥ* 'fazla, artık, ziyade, daha çok' (AB, 138); *artiḥ* '1. *суц. излишек, избыток, лишнее, излишнее*; 2. *прул. излишний, чрезмерный, превосходный*' (KS, 138) "1. aşırı, fazla; 2. aşırı, kusursuz, mükemmel".

Tüm tarihî dönemlerde tanıklanan kelimenin Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde dudak uyumuna girdiği görülmektedir.

ARTIḤLIḤ "fazlalık, aşırılık, üstünlük" (DAK, 76; KS, 139)

[*< ET. artuk* 'additional, an extra amount' (EDPT, 204) + *lXk* (Clauson 1972: 211)]

OT: *artukluk* 'abundance, excess' (EDPT, 211); *artuḵluk* 'fazlalık' (KB, 26); *artuḵluk* 'üstünlük' (ME, 92); *artuḵluk* 'ilave, fazlalık' (OKTS, 57); *artuḵluk* 'üstünlük taslamak, kendini beğenmişlik' (KE, 35); *artuḵluk* 'fazlalık' (KM, 235); *artuḵluk* 'üstünlük, erdem' (KSE, 161).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *artiḥliḥ* 'restes, déchet, chose superflue' (DAK, 76) "artıklık, kalıntı, atık, gereksiz"; *artiḥliḥ* 'излишек, избыток, излишество, превосходство, чрезмерность, крайность' (KS, 139) "fazlalık, aşırılık, üstünlük".

Kelime Karahanlı Türkçesinden itibaren tanıklanmıştır.

ARTIḤSI “çoğunlukla, fazladan, özellikle; mükemmel, mükemmel,; gereksiz” (AC, 44; PT, 122; AB, 138; KS, 140)

[< ET. **artuk** ‘additional, an extra amount’ (EDPT, 204), ‘fazla, sayıca çok, kalabalık’ (OTG, 238) +sı]

OT: *artuḵsı* ‘nafile, fazladan, çok’ (NF, 22); *artuḵsı* ‘nafile, fazladan’ (ME, 93); *artuḵsu* ‘üstün, efdal’ (İM, 502); *artuḵsı* ‘fazla, fazla olarak’ (KSE, 161).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *artıḥsı* ‘surtout’ (AC, 44) “çoğunlukla”; *artıḥsı* ‘especially’ (PT, 122) “özellikle, bilhassa”; *artıḥsı* ‘çok, fazladan, üstün’ (AB, 138); *artıḥsı* ‘чрезмерный, излишний, избыточный, превосходящий, превосходный, дополнительный (признак, нюанс, оттенок); произвольный, преступный, своевольный; лишек, излишек; больше, особенно, очень, сверх, сверх меры, слишком, чересчур, кроме’ (KS, 140) “aşırı, gereksiz, aşırı, fazlaca, mükemmel, ayrıntılı (endikasyon, gölge, renk tonu); gelişigüzel, cezaî, dik başlı; ötesinde, fazla, gerçekten, çok, çok fazla, başka, ilave”.

Harezmi Türkçesi döneminden itibaren kaydedilen *artuḵsı* kelimesinin işlek olmadığı ve taranan metinlerde kelimeye bulunan +sı ekinin benzerlik bildiren sıfat ve durum zarfı türetme fonksiyonu olduğu tespit edilmiştir.

artuḵsı kelimesindeki /k/ ünsüzü, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde /h/ sesine dönüşerek *artıḥsı* şeklinde tanımlanmıştır. Bu ses olayı dönemin en tipik özelliğidir.

ARTIḤSILIḤ “aşırılık, kötüye kullanım, fazlalık” (KS, 140)

[< OT. **artuḵsı** ‘nafile, fazladan, çok’ (NF, 22) +lXk]

OT: *artuḵsulıḵ* ‘üstünlük, efdallık’ (İM, 502).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *artıḥsılıḥ* ‘излишество, чрезмерность, неумеренность, злоупотребление, излишек, лишнее, из ряда вон выходящее деяние, распутничество, распутство, проступок, преступление, прегрешение, произвол’ (KS, 140) “aşırılık, kötüye kullanım, fazlalık”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanımlanmamıştır.

AŞÇI “aşçı” (KPN 2010: 157, DAK 1972: 81)

[< ET. **aş** ‘a cook’ +cı (EDPT, 257; Erdal 1991: 111; Eraslan 2012: 553)]

ET: *aşçı*: ‘aş; ‘a cook’. (EDPT, 257); *aşçı* ‘aşçı’ (EUTS, 23); *aşçı* ‘aşçı’ (EUTG, 553);
OT: *aşçı* ‘aşçı, ahçı’ (KB, 31); *aşçı* ‘aşçı’ (KE, 39); *aşçı* ‘aşçı’ (KK, 101).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aşçı* ‘cuisinier’ (DAK, 81) “aşçı”; *aşçı* ‘повар, повариха, кухарка, стряпуха’ (KS, 157) “aşçı”.

Tarihî sahadaki metinlerde *aş* ‘yemek, yiyecek, gıda’ kelimesi en eski yazılı metinlerimizden itibaren aynı anlamlı olarak görülmektedir. Memlûk Kıpçak sahası eserlerinden TZ’de *aş* kelimesi ‘aş, yiysi’ şeklinde anlamlandırılmıştır (TZ, 143). *aşçı* kelimesiyle de Uygur Türkçesi metinlerinden itibaren karşılaşılmaktadır.

AŞINGAN “suç işleyen, günah işleyen, kötü davranan” (KS, 157)

[< EK. **aşın-** ‘проступить, преступить, совершить проступок, нарушение, погрешить, согрешить, провиниться’ (KS, 157) “günah işlemek, suç işlemek; ihlal etmek, haddini aşmak; gücendirmek” -GAn]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aşingan* ‘проступок, нарушение, прегрешение’ (KS, 157) “suç işleyen, günah işleyen, kötü davranan”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

AŞINMAH “suç işlemek, günah işlemek, kabahat” (KS, 158)

[< OT. **aşun-** ‘aşmak, geçmek’ (KB, 32) -mAK]

OT: *aşunmak* ‘(birini) geçmek, geride bırakmak’ (DLT 2014: 561).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aşınmah* ‘проступок, нарушение, прегрешение’ (KS, 158) “suç işlemek, günah işlemek, kabahat”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır. EK’de kelimenin semantik açıdan farklı olduğu tespit edilmiştir.

AŞLAMA “aşılama, aşılı ağaç” (KS, 158)

[< OT. **aşla-** ‘yemek kabı vb. şeyleri tamir etmek, çöken yerlerini düzeltmek’ (DLT 2014: 560) -mA]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aşlama* ‘привой, сажанец с привоем, привитое дерево, прививок’ (KS, 158) “aşılama, aşılı ağaç”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ATINÇA “adına göre, ismiyle” (KS, 166)

[< ET. **āt** ‘name; ad, unvan’ (EDPT: 32; OTG, 238) +*in* +*ça*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *atinça* ‘по имени’ (KS, 166) “adına göre, ismiyle”.

atinça kelimesi sadece KS’de tanıklanmıştır.

ATLU ~ ATLI (I) “atlı, binici, atlı polis, süvari” (KW, 45; AC, 45; PT, 113; DAK, 86; KS, 167)

[< ET. **at** ‘horse’ (EDPT, 33) +*lX(g)* (Brockelmann 1954: 120; Clauson 1972: 55)]

ET: *atlıg* ‘süvari, atlı’ (ETY, 765); *atlıg* ‘atlı, süvari’ (OTG, 239); *atlıg* ‘a horseman, mounted’ (EDPT, 55); *atlıg* ‘atlı, süvari; atı olan’ (IB, 50); *atlıg* ‘atlı, sipahi, süvari’ (EUTS, 25); **OT:** *atlıg* ‘atlı’ (DLT 2014: 564); *atlıg* ‘atı olan, ata binmiş, süvari’ (NF, 27); *atlıg* ‘süvari, atlı’ (KE, 47); *atlıg* ‘atlı, süvari’ (ME, 94); *atlu* ‘atlı, süvari’ (Kİ, 7); *atlu* ‘atlı’ (MT, 89); *atlı* ‘atlı’ (TZ, 143); *atlı* ‘atlı, süvari’ (GT, 207); *atlıg* ‘atlı, süvari’ (KSE, 164); *atlu* ‘atlı’ (KF, 943); *atlıg* ‘atlı’ (MG, 104); *atlıg* ‘atlı’ (BV, 126).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *atlu* ‘beritten’ (KW, 45) “atlı, süvari”; *atlı* ‘à cheval, cavalier’ (AC, 45) “atlı, binici”; *atlı* ‘mounted; cavalryman’ (PT, 113) “süvari”; *atlı* ‘à cheval’ (DAK, 86) “atlı”; *atlı* ‘имеющий коня, конный, всадник, комонник, кавалерист, конница’ (KS, 167) “atlı, binici, atlı polis, süvari”.

Kelimenin tüm tarihî dönemlerde tanıklandığı tespit edilmiştir.

ATLI (II) “adı olan, adlı, denilen” (AC, 45; PT, 131; DAK, 86; KS, 167)

[< ET. **at** ‘name’ (EDPT, 32) +*lX(g)* (Clauson 1972: 54)]

ET: *atlıg* ‘adlı, isimli’ (ETY, 765); *atlıg* ~ *ātlıg* ‘unvanı ya da rütbesi olan’ (OTG, 239); *atlıg* (*adlıg*) ‘named’ (EDPT, 54); *atlıg* ‘adlı, denilen’ (Üİ, 128); *atlıg* ‘adlı, sanlı, ünlü, tanınmış kimse, ad almış’ (EUTS, 25); *atlıg* ‘adlı, meşhur’ (EUTG, 554); **OT:** *atlıg* ‘kavmin büyüğü’ (DLT 2014: 564); *atlıg* ‘adlı’ (RKT, 235); *atlıg* ‘adlı’ (NF, 27); *atlıg* ‘adlı, şöhretli, ünlü’ (KE, 47); *atlıg* ‘adlı’, adında’ (OKTS, 61); *atlıg* ~ *atlı* ‘adlı, isimli’ (AOYarlık, 203); *atlıg* ~ *atlı* ‘adlı, isimli’ (İM, 503); *atlıg* ‘adlı’ (KSE, 164); *adlu* ‘adlı’ (KM, 230).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *atlı* ‘nommé’ (AC, 45); *atlı* ‘named’ (PT, 131) “adlı”; *atlı* ‘celui qui a un (bon, connu) nom; connu, nommé’ (DAK, 86) “adı olan, bilinen, tanınan”; *atlı* ‘имеющий имя, название, прозвание, прозвище, фамилию, титул, поимени, прозвищу, фамилии, называемый, именуемый, прозываемый, титулованный, именитый, известный, славный, прославленный, популярный’ (KS, 167) “adı olan, adlı, denilen”.

Kelimenin tüm tarihî dönemlerde tanıklandığı tespit edilmiştir.

AVÇI “avcı” (DAK, 91; KS, 173)

[< ET. **ab** > **av** ‘hunting wild game’ (EDPT, 3) + *çı* (Brockelmann 1954: 93; Doerfer 1965: 139; EDPT, 6; Eraslan 2012: 547)]

Clauson kelimenin fonetik değişikliklerle Uygur, Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde bulunduğunu açıklamıştır (1972: 6). Hamilton’a göre *ab* > *av* kelimesindeki ünlü uzun olabilir (2011: 129).

Divan’da *av* anlamındaki kelimenin iki sesletimi verilerek Oğuzların *v* ile *av*, diğer Türklerin (ölçünlü Türkçede) *w* ile *āw~aw* dedikleri belirtilmiştir (DLT, 564).

ET: *avçı*: ‘N. ag. fr. *a:v*; ‘hunter’ (EDPT, 6); *abçı* ‘av hayvanlarını bir yere doğru süren, avcı’ (İKPÖ, 129); *avçı* ‘avcı’ (EUTS, 25); *abçı* ~ *añçı*⁴⁷ ‘avcı’ (EUTG, 547; 552); **OT:** *awçı* ‘avcı’ (DLT, 564); *avçı* ‘avcı’ (KB, 37); *avçı* ‘avcı’ (KE, 47); *avcı* ‘avcı, avlavcı’ (TZ, 144); *avçı* ‘avcı’ (ME, 94); *avçı* ‘avcı’ (GT, 207); *avçı* ‘avcı’ (KSE, 164).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *awçı* ‘chasseur’ (DAK, 91) “avcı”; *avçı* ~ *avuçı* ‘ловец, ловчий, рыбак, рыболов, охотник’ (KS, 173) “avcı, yakalayıcı, balıkçı”.

-b > *-v* son seste ötümlü dudak ünsüzü *-b*’nin düzensiz olarak yarı-ünlüleşmesi, iç seste olduğu gibi, Eski Türkçenin Uygur dönemi eserlerinden itibaren görülmektedir. Bu değişiklik, Türkçenin son ses durumundaki ötümlü patlamalı ünsüzleri, Uygur devrinden itibaren akıcılaşma ve yarı-ünlüye dönüşme yoluna girmiş ve bu değişme, tarihsel ve çağdaş Türk dillerine yayılarak genelleşmiştir: ET *ab* > Uyg. *av* ‘av’; ET *sub* > Uyg. *suv* ‘su’ vb. (Karaağaç 2012: 180).

Kıpçak Türkçesinde İM ve KSE ‘de Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde olduğu gibi [/*b*/ > /*w*/] çift dudak /*v*/’si (*w*)’ne rastlanmıştır.

⁴⁷ *añçı* [< *añ* ‘av hayvanı’] ‘avcı’ (EUTG, 552).

AVLAḤTIRNAḤLI “geniş bir şekilde uzun pençeli, tırnaklı” (KS, 174)

[< ЕК. (?) (< ЕК. **avlaḥ** ‘просторный, пространный, широкий, свободный, вольготный; простор, просторное место, ширь, широта’ (KS, 174) “büyük, geniş, hacimli” + **tırnaḥ**) +LX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *avlaḥtırnaḥlı* ‘имеющий широкие, расширенные когти, ногти, с широкими, расширенными когтями, ногтями’ (KS, 174) “geniş bir şekilde uzun pençeli, tırnaklı”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır. Garkavets, kelimenin *keḥtırnaḥlı* ile aynı anlamda olduğunu ifade etmiştir (2010: 174).

AYAḤLI “ayaklı, ayağa sahip” (DAK, 93; KS, 179)

[< ET. **adak** ‘leg, foot’ (EDPT, 45) +LX(g) (Clauson 1972: 48)]

ET: *adaqlıḡ* ‘having legs, or feet’ (EDPT, 48); *adaqlıḡ* ‘ayaklı’ (EUTS, 3); *adaqlıḡ* ‘ayaklı’ (EUTG, 547); **OT:** *adaqlıḡ* ~ *ayaqlıḡ* ‘ayaklı’ (KE, 61); *ayaqlı* ‘ayaklı’ (GT, 208).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ayaḥlı* ‘celui qui a les pieds’ (DAK, 93) “ayaklı, ayağı olan”; *ayaḥlı* ‘имеющийноги, ногастый, ногатый, -ногий’ (KS, 179) “ayaklı, ayağa sahip”.

AYAMAḤ “özen, feragat; pişmanlık, tövbe; endişe duymak, merhamet etmek” (DAK, 93; KS, 180)

[< ET. **aya-** ‘to treat (a person) with respect, to honour; to preserve (a thing), to look after it carefully’ (EDPT, 264) -mAK]

OT: *ayamak* ‘koruma’ (DLT 2014: 566); *ayamak* ‘saymak, hürmet etmek’ (TZ, 145).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ayamaḥ* ‘1. soin, renonciation 2. regret, repentir’ (DAK, 93) “1. özen, feragat; 2. pişmanlık, tövbe”; *ayamaḥ* ‘жаление, забота, беспокойство о ком, тщание, попечение, рачение, пощада, щадение, скупость’ (KS, 180) “ne yazık ki, birisi hakkında endişe duymak, merhamet etmek”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

AYIRILDAŞ “ayrılmış, bölünmüş; bölümünde yer alan; mirasçı” (DAK, 95; KS, 184)

[< ET. **adrl-** ‘to be separated, parted; to break away from (someone)’ (EDPT, 68) (< ET. **adır-** ‘to separate (two different things, or something, from); to distinguish (between things); to single out, prefer (something)’ (EDPT, 66)) -dAş]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ayırıl-daş* ‘séparé ou divisé avec q. autre’ (DAK, 95) “ayrılmış, bölünmüş”; *ayırıl-daş* ‘участвующий в разделе, сопричастник, наследник’ (KS, 184) “bölümünde yer alan; mirasçı”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

AYIRILMAHSIZ “bölünmemiş, bölünmez, ayırtılamaz” (KS, 185)

[< ET. **adrl-** ‘to be separated, parted; to break away from (someone)’ (EDPT, 68) (< ET. **adır-** ‘to separate (two different things, or something, from); to distinguish (between things); to single out, prefer (something)’ (EDPT, 66)) -mAKsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ayırılmahsız* ‘безраздельный, нераздельный, неразлучный, нечленимый’ (KS, 185) “bölünmemiş, bölünmez, ayırtılamaz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

AYLANGAN “devir, tedavi, rotasyon” (KS, 186)

[< EK. **aylan-** ‘поворачиваться, оборачиваться, обращаться, вращаться, крутиться, извиваться, виться, изменяться; грам. склоняться’ (KS, 186) “döndürmek, dönmek, değişmek” (< OT. **ayla-** ‘çevirmek’ (TZ, 145)) -GAn]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aylangan* ‘оборот, обращение, вращение’ (KS, 186) “devir, tedavi, rotasyon”.

Kelimenin taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak yeni anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

AYRUHSU “nihayet, en sonunda, kısaca; farklı; baştan başa; en başta” (AC, 45; DAK, 97; AB, 141; KS, 188)

[< ET. **adruk**⁴⁸ ‘divided, separated’; hence usually ‘different, other’ (EDPT, 65) +su (Tietze 2002: 243)]

Eski Türkçe döneminden itibaren görülmeye başlanan *adruk* kelimesi ‘ayırarak’ anlamındaki *adır-* fiilinden türemiştir (Brockelmann 1954: 110; Räsänen 1969: 6; Clauson 1972: 65; Erdal 1991: 226). Hamilton *adruk* kelimesinde görülen *-k* ekinin, edilgenlik ve sonuç bildiren fiilden isim yapma eki olduğunu eklemiştir (1998: 163)

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ayruḥsu* ‘finalement, bref’ (AC, 45) “nihayet, en sonunda, kısaca”; *ayruḥsu* ‘en fin, bref; différent; á part’ (DAK, 97) “nihayet, kısaca; farklı; özellikle”; *ayruḥsu* ‘baştan başa, fazla’ (AB, 141); *ayruḥsu*, *ayruḥsi*, *ayruḡsu* ‘особенно, в особенности, особо, сугубо, больше всего, наиболее’ (KS, 188) “özellikle, bilhassa, en başta”.

Kelime Türk dilinin tarihî seyri içinde incelenmiş; fakat sadece EK’de tespit edilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinin genelinde tespit edilen *ayruḥsu* kelimesi, *ayruk* isim köküne benzerlik sıfatı yapma eki +*st*’nın eklenmesiyle oluşturulmuştur.

Bu kelime de Ermeni Kıpçakçasının tipik ses özelliği olan /k/ art damak ünsüzünün /h/ ya gelişmesi görülmektedir.

AYTUŞ ~ AYTIŞ “konuşma, söyleme” (DAK, 99; AB, 141; KS, 190)

[< ET. **ayit-** ‘to make (someone Dat.) speak, to ask’ (EDPT, 268) -(X)ş (Clauson 1972: 268; Erdal 1991: 264)]

OT: *aytiş* ‘N. Ac. fr. *ayit-*; properly ‘enquiry’ (EDPT, 268); *aytiş* ‘hal hatır soruşma’ (DLT 2014: 567).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *aytuş* ‘le dire, discours, récit, question’ (DAK, 99) “konuşma, söylem, öykü, konu”; *aytuş* ‘konuşma, söyleme’ (AB, 141); *aytuş* ~ *aytiş* ‘речь,

⁴⁸ *adruk* için bkz. ET: *adruk* N./A. S. fr. *adır-*; *adruk*; basically ‘divided, separated’; hence usually ‘different, other’ (EDPT, 65); *adruk* ‘ayrı, üstün, seçkin; üstünlük, vasıf’ (Üİ, 122); *adruk* ‘farklı, çeşitli, ayrı, seçkin’ (İKPÖ, 130); *adruk* ‘ayrı, farklı, çeşitli; mükemmel’ (EUTG, 548); OT: *adruk* ‘başka’ (DLT 2014: 542); *adruk* ‘fark, farklı’ (KB, 8); *ayruk* ‘ayrı, diğer, başka’ (OKTS, 64); *ayruk* ‘başka, gayrı’ (Kİ, 8); *ayrik* ‘başka’ (KK, 102); *ayruk* ‘başka’ (MT, 90); *ayrik* ‘ayrı, birbirinden uzak’ (KSE, 166); *ayruk* ‘başka’ (BV, 128).

говoreние, высказывание, произношение, речение, выражение, изречение, разговор, молва' (KS, 190) "söyleme, ifade, konuşma, telaffuz".

İlk kez DLT'de tanıklanan kelimenin Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de tanıklanması dikkat çekicidir.

Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB'de de aynı anlamlı *aytığ* '(hatır) sorma, سوال' (KB, 47) kelimesi bulunmaktadır.

AZMAḤLIḤ "yoldan çıkma, sapkınlık, ayartma, sapma" (DAK, 100; KS, 194)

[< ET. *az-* 'to go astray, to lose one's way' (EDPT, 279) -*maḤliḤ*]

OT: *azmaḥlık* 'azgınlık; düşüncesizlik' (OKTS, 67).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *azmaḥlḥ* 'action d'errer, faute' (DAK, 100) "yoldan çıkma, sapkınlık, ayartma, sapma"; *azmaḥlḥ* 'уклонение, отклонение, заблуждение, преткновение, извращение, совращение, соблазн' (KS, 194) "yoldan çıkma, sapkınlık, ayartma, sapma".

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

-B-

BAĞDATLI "Bağdatlı, Bağdat'ın yerlisi" (KS, 203)

[< **Bağdat** 'Bağdat şehri' + *lX* (Brockelmann 1954: 120)]

OT: *bağdādli* 'Bağdatlı' (KK, 102).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *Bağdatli* 'багдадец, житель, уроженец Багдада, выходец из Багдада' (KS, 203) "Bağdatlı, Bağdat'ın yerlisi".

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

BAĞLI "bağlı, ilişkili, bağlanmış (tutsak)" (DAK, 104; AB, 142; KS, 205)

[< ET. *bağ* 'bound, tie, belt' (EDPT, 310) + *lX(g)* (Clauson 1972: 314)]

ET: *bağlığ* 'bağlı, tutuklu; bohça, paket' (EUTS, 31); *bağlığ* 'bağlı, mensup' (EUTG, 556); **OT:** *bağlığ* 'bağlı, kapalı' (NF, 42); *bağlığ* 'bağlı' (KE, 69); *bağlığ* 'bağlı' (MM, 203);

bağlı ‘1. bağlı, bağlanmış 2. sıkıca bağlanmış, düğümlenmiş’ (İM, 506); *bağlı* ‘bağlı’ (GT, 213); *bağlıg* ~ *bağlu* ‘bağlı, bağlanmış’ (KSE, 169); *bağlu* ‘bağlı’ (KF, 947).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bağlı* ~ *bağli* ‘lié’ (DAK, 104) “bağlı”; *bağlı* ‘bağlanmış (tutsak)’ (AB, 142); ‘*bağlı* ‘связанный, завязанный, привязанный, повязанный’ (KS, 205) “bağlı, ilişkili, bağlanmış”.

Kelime Türk dilinin tüm tarihî dönemlerinde tanıklanmıştır.

BAHALI ~ BAĞALI “kıymetli, değerli, pahalı” (KW, 47; PT, 154; DAK, 104; KS, 206)

[< Far. **bahā** ‘true, accurate, right, proper; well-founded, with a good reason’ (PED, 156); OT: ‘değer, fiyat’ (ME, 97) +IX]

OT: *bahālig* ‘pahalı, değerli, kıymetli’ (NF, 42); *bahālig* ‘değerli, kıymetli’ (KE, 70); *bahālig* ‘değerli, kıymetli’ (MM, 203); *bahālī* ‘değerli, pahalı’ (GT, 213); *bahālig* ‘değerli, kıymetli’ (KSE, 169); *bahālig* ‘değerli’ (MG, 109).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *bahalı* ‘köstlich’ (KW, 47) “paha biçilemez”; *bahalı* ‘dear, expensive’ (PT, 154) “değerli, pahalı”; *bahalı* ‘précieux, de grand prix, coûteux’ (DAK, 104) “pahalı, fiyatlı, değerli”; *bahalı* ~ *bağalı* ‘ценный, дорогой, драгоценный, дорогостоящий’ (KS, 206) “kıymetli, değerli, pahalı”.

Harezmi Türkçesinden itibaren tanıklanmıştır.

BAHÇAÇI ~ BAĞÇAÇI “bahçıvan” (KW, 49; KS, 208)

[< **bahça**⁴⁹ < *bāğ* ‘the Persian word *bāğ* ‘garden’ (EDPT, 311)’ +çı]

Clauson, oldukça eski bir dönemde Farsçadan giren *bāğ* kelimesinin yerini karşılayan Türkçe bir kelime bulunmadığını kaydetmiştir (1972:311).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *bağçaçı* ‘gärtner’ (KW, 49) “bahçıvan”; *bağçaçı*, *bağçaçı* ‘садовник, садовод’ (KS, 208) “bahçıvan”.

⁴⁹ bağçe/bahçe ‘sebze ya da ağaç ve çiçek yetiştirilen yer’ < Far. *bāğça* (*bāğ* + küçültme eki +ça; krş. *kemençe*, *lūgatçe* vs.) Farsçadan alınma kelimeler arasında +ça/+çe küçültme eki ile teşkil edilmiş isimler çoktur (Tietze 2002: 260).

bağçaçı ~ bağçaçı KW ve KS dışında başka yerde tanıklanmamıştır. Harezmi Türkçesi eseri olan NF ‘de *bağçaçı ~ bağçaçı* kelimesi yerine *bāgdār < Far. bahçıvan* (NF, 41), Memlûk-Kıpçak sahası eserlerinden GT’de de *bagbān* ‘Far. bahçıvan’ (GT, 212) kelimelerinin varlığı dikkat çekicidir.

BAHMAHLIĞ “gözetim, gözlem, bakım, vasilik; kehanet, büyücülük” (DAK, 106; KS, 208)

[< OT. **bak-** ‘to look at (someone or something), with some extended meanings like ‘to look after (someone); to look to, obey (someone)’ (EDPT, 311) -*mAklIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *baĥmaĥlĥ* ‘présage, sortilége’ (DAK, 106) “alamet, büyücülük”; *baĥmaĥlĥ* ‘присмотр, наблюдение, уход, забота, опека, покровительство; гадание, ворожба, вещьба, колдовство’ (KS, 208) “gözetim, gözlem, bakım, vasilik; kehanet, büyücülük”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BALIĞÇI ~ BALUĞÇI “balıkçı” (KW, 49; KS, 211)

[< ET. **balık** +*çı* (EDPT, 337; OTWF, 112)]

Marcel Erdal OTWF adlı eserinde +*çI* eki ile türetilmiş *toguzçı, balıkçı, käyikçi, aĥçi, kuşçı* örneklerini vermiş ve bu ekin *balıkçı* ‘balık avlayan kişi’, *kuşçı* ‘kuş avlayan kişi’ anlamı kattığını ifade etmiştir (1991: 112). Clauson da kelimenin ilk kez Budist metinlerde görüldüğünü fakat o tarihlerde Türklerin balık avlayabildiklerine dair bir delilin olmadığını belirtmiştir (1972: 337).

ET: *balıkçı* ‘N. Ag. fr. 1. *balık*; ‘fisherman’ (EDPT, 337); *balıqçı* ‘balıkçı’ (İKPÖ, 165); *balıĥçı* ‘balıkçı’ (EUTS, 32); **OT:** *balıĥçı* ‘balıkçı’ (KE, 72).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *baluĥçı* ‘fischer’ (KW, 49) “balıkçı”; *balıĥçı* ‘рыбак, рыболов’ (KS, 211) “balıkçı”.

Divān’da *balık* eş yazımında üç farklı isim bulunmaktadır. Oğuz ve Argu lehçesinde *balık* ‘çamur’ anlamıyla; İslamıktan önceki Türklerin dilinde ve Uygurlarda *balık* ‘kale, şehir’ anlamıyla verilmiştir. Divān’da hayvan olan *balık* anlamına ise herhangi bir lehçe kaydı düşülmemiştir. Bu durum deniz hayvanı olarak *balık*’ın XI. yüzyıl genel söz varlığına ait olduğunu, diğer anlamların lehçelere has olduğunu göstermektedir. Aslında ‘çamur’ ve ‘kale,

şehir' anlamlarındaki *balık* aynı köke dayanmakta, 'hayvan balık' ise farklı kökten eş yazımlı bir sözcüktür (Karahana 2013: 290).

BALTACI “baltacı” (KS, 212)

[< ET. **baltu** (**balto**) > **balta** ~ ‘an axe, a battle axe’ (EDPT, 333) +çı]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *baltacı* ‘алебардник, алебардщик, алебардовщик’ (KS, 212) “baltacı”.

Kelime KS dışındaki tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

BARÇA “tüm, bütün, hep, bütünü, hepsi” (KW, 50; AC, 43; DPY, 386; PT, 157; DAK, 111; AB, 142; KS, 218)

[< ET. **bar** ‘var, mevcut, bütün’ (Doerfer 1965: 233-234; EDPT, 356; Dankoff 1985: 65; OTG, 239) +ça].

Eski Türkçede küçültme ve kuvvetlendirme bildiren ve işlek olmayan +ça eki *barça* kelimesinde kalıplaşma özelliği göstermiştir.

ET: *barça* ‘bütün, hep’ (ETY, 770); *barça* Equative form of *ba:r* ‘all’. *barça*: ‘all of them’ (EDPT, 356-357); *barça* ‘bütün, hep, hepsi, büsbütün, tamamıyla’ (Üİ, 131); *barça* ‘hepsi, ne kadar varsa’ (İKPÖ, 166); *barça* ‘hepsi, tamamı’ (EUTS, 33); *barça* ‘bütün, hep’ (EUTG, 556); **OT:** *barça* ‘bütün, hep’ (DLT IV-Dizin, 269); *barça* ‘bütün, hep; bütünü, hepsi’ (KB, 58); *barça* ‘bütün’ (RKT, 250); *barça* ‘hep, bütün’ (NF, 48); *barça* ‘hep, bütün; bütünü, hepsi’ (KE, 79); *barça* ‘bütün hep’ (AOYarlık, 142); *barça* ‘hepsi, hep’ (Kİ, 15); *barça* ‘bütün, hep’ (KK, 102); *barça* ‘bütün, hep, hepsi’ (İM, 507); *barça* ‘hep, bütün’ (TZ, 148); *barça* ‘hepsi, bütün, cümle’ (GT, 215); *barça* ‘bütün, hep’ (KSE, 170); *barça* ‘tüm, hep’ (KF, 948); *barça* ‘hep, hepsi, bütün’ (KM, 238); *barça* ‘hepsi, bütün’ (MG, 111), *barça* ‘hepsi’ (BV, 133).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *barça* ‘all, ganz, omnis’ (KW, 50) “tüm, hepsi”; *barça* ‘tout’ (AC, 43) “tüm”; *barça* ‘vce’ (DPY, 386) “bütün, hepsi”; *barça* ‘everything’ (PT, 157) “her şey”; *barça* ‘tout’ (DAK, 111) “bütün, her, hep, tümü”; *barça* ‘bütün, hep’ (AB, 142); *barça, barçâ* ‘весь, вся, всё, каждый, каждая, каждое, все, целый, целиком, всецело, полностью’ (KS, 218-219) “tüm, bütün, hep, bütünü, hepsi”.

barça kelimesi +ça eşitlik hali ekinin kalıplaşması ile meydana gelmiş, tarihî ve doğu Türkçesi lehçelerinde, Kıpçak grubunda ve küçük bir ses değişmesi ile *varca* şeklinde Eski Anadolu Türkçesinde sıklıkla görülebilen bir kelimedir (Korkmaz 1960: 48).

Harezmi Türkçesi eseri olan MM’de *barça* kelimesinin verdiği anlam *barı* ‘tamam, bütün; tamamı, hepsi’ (MM, 203) kelimesinde geçmektedir.

barça kelimesinin ‘bütün, her’ anlamlarında belirsizlik sıfatı olarak, ‘tamamen, büsbütün, her’ anlamlarında da miktar zarfı olarak kullanıldığı yapılan tarihî karşılaştırmayla belirlenmiştir. Ayrıca *barça* kelimesine iyelik ve çekim ekleri getirilerek *barçası* şeklinde ‘hepsi’ anlamında belirsizlik zamiri olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

BARDAK “bardak, fincan, kupa, sürahi, şarap fiçisi, küvet, kavanoz” (KW, 51; DAK, 112; KS, 220-221)

[< ET. **bart** ‘a vessel for measuring wine or any other liquid’ (EDPT, 358) +*ak*]

Kelime hakkında Räsänen, Sevortyan ve Tietze de aynı etimolojik açıklamayı yapmıştır⁵⁰.

OT: *bardaḳ* ‘bardak’ (RKT, 251); *bardaḳ* ‘testi, bardak’ (ME, 98); *bardaḳ* ‘testi’ (Kİ, 15); *bardaḳ* ‘bardak’ (KK, 103); *bardaḳ* ‘büyük testi, fiçi’ (DM, 74); *bardaḳ* ‘bardak’ (MT, 92); *bardaḳ* ‘testi’ (TZ, 148); *bardaḳ* ‘bardak’ (KF, 949).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *bardaḳ* ‘krug’ (KW, 51) “ibrik, testi”; *bardaḥ* ‘grand verre, seau’ (DAK, 112) “büyük bardak, cam”; *bardaḥ*, *bardaḡ*, *bartaḥ*, ‘чаша, чашка, миска, блюдо, тарелка, ваза, кружка, потир, чванец, горшок, горнец, кринка, крынка, кувшин, макитра, кубан, кумган, подойник (с носком), глиняное ведро, сосуд из камня; бочонок, бочка, винная бочка; ушат, чан, корыто, сосуд, урна’ (KS, 220-221) “bardak, fincan, kupa, sürahi, şarap fiçisi, küvet, kavanoz”.

bardak kelimesi ilk kez Karahanlı Türkçesi eseri RKT’de tanıklanmıştır. Kelimenin kökü olan *bart* kelimesi ise Oğuzca ‘su içilen bardak; şarap ve benzeri akıcı nesnelerin

⁵⁰ **bardak** “кружка, сосуд для воды” (Sevortyan 1978 II: 65-66) “bardak, su için kap”; su ve benzeri şeyleri içmek için kullanılan, genellikle camdan yapılan kap”; **bardak** ‘içmeye yarayan küçük kab (topraktan veya camdan)’ ET *bart* ‘testi, kab’ + -*ak* küçültme eki (Tietze 2002: 280); **bart** ‘кружка’ ‘сосуд для воды; мера жидких тел’ (Sevortyan 1978 II: 65-66) “bardak, kupa; su için kap; sıvı ölçer”; **bart** ‘becher, gefäss, krug’ (Räsänen 1969: 64) “fincan, kap, sürahi”.

ölçüsü’ anlamıyla DLT’de (DLT IV- Dizin, 70) ve “şarap ve benzeri içecekleri ölçmeye yarayan araç” anlamıyla EDPT’de tanıklanmıştır.

Kelimenin tarihî metinlerdeki anlamlarına bakıldığında günümüzde anlam daralması olduğu söylenebilir.

BARI ~ BARISI “hepsi, tümü” (KW, 50; AC, 46; DPY, 386; PT, 123; DAK, 113; AB, 142; KS, 221)

[< ET. **bar** ‘var, mevcut’ (OTG, 239) +*ı* +*sı* (iyelik eki kalıplaşması) (Korkmaz 1969: 36; Tekin 2000: 128)]

ET: *barı* ‘hepsi’ (OTG, 128); **OT:** *barı* ‘bütünü, tamamı, hepsi’ (KB, 59); *barı* ‘bütün, tamamı’ (RKT, 251); *barı* ‘hep, hepsi’ (NF, 49); *barı* ‘hep, bütün; hepsi; tamamıyla, hepten’ (KE, 79); *barı* ‘tamam, bütün; tamamı, hepsi’ (MM, 203); *barı* ‘bütünü, tamamı, hepsi’ (AOYarlık, 205).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *barısı* ‘alles’ (KW, 50) “bütün, hepsi”; *barı ~ barısı* ‘tout’ (AC, 46) “hepsi”; *barı* ‘все’ (DPY, 386) “tüm, hepsi”; *barı* ‘all’ (PT, 123) “hepsi, tümü”; *barı ~ barısı* ‘tout, entier; complètement?’ (DAK, 113) “hepsi, bütün, tamamen”; *barını tutuçı* ‘her şeye kadir’ (AB, 142); *barı* ‘все, всё, всецело, полностью, целиком’ (KS, 221) “tüm, hepsi, tamamen, tam”.

bar ‘var, hep, mevcut’ (EUTS, 32) kelimesine teklik üçüncü kişi iyelik ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş *barı* belirsizlik zamiri Eski Türkçe döneminden itibaren tanıklanırken, Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinde hiç tanıklanamamıştır.

biri ~ birisi “her biri, biri” kelimesinde görüldüğü gibi, KW, AC ve DAK gibi Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki *barı ~ barısı* ‘hepsi’ belirsizlik zamirinde de iyeliği kuvvetlendirmek için ikinci bir iyelik eki getirilmiş ve ek yığılması meydana getirilmiştir.

BARIŞMA “anlaşma, sözleşme” (KS, 222)

[< OT. **barış-** ‘Co-op. f. of *bar-*; ‘to go together’ (EDPT, 369); **barış-** ‘birbirine gidip, gelmek, ziyaret etmek’ (KB, 59) -*mA*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *barışma* ‘сoгласение’ (KS, 222) “anlaşma, sözleşme”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanamamıştır.

BARIŞMAH “ateşkes; barışma, uzlaşma, anlaşma” (AC, 46; DAK, 113; KS, 222)

[< OT. **barış-** ‘Co-op. f. of *bar-*; ‘to go together’ (EDPT, 369); **barış-** ‘birbirine gidip, gelmek, ziyaret etmek’ (KB, 59) -*mA*K]

OT: *barışmak* ‘karşılıklı (gelip) gitmek’; karşılıklı (gelip) gitmede yarışmak’ (DLT 2014: 575).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *barışmaḥ* ‘trêve’ (AC, 46) “ateşkes”; *barışmaḥ* ‘réconciliation, entente’ (DAK, 113) “barışma, uzlaşma, anlaşma”; *barışmaḥ* ‘перемирие, примирение, соглашение’ (KS, 222) “barışmak, ateşkes, anlaşma, uzlaşma”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

BARIŞMAHLIḤ “barışma, uzlaşma” (KS, 222)

[< OT. **barış-** ‘Co-op. f. of *bar-*; ‘to go together’ (EDPT, 369); **barış-** ‘birbirine gidip, gelmek, ziyaret etmek’ (KB, 59) -*mA*K^{LIK}]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *barışmaḥliḥ* ‘примирение’ (KS, 222) “barışma, uzlaşma”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BARLU ~ BARLI “varlıklı, zengin” (KW, 51; DAK, 114; KS, 223)

[< ET. **bar** ‘existence’ (EDPT, 353) +*IX*]

OT: *bārlıḡ* ‘malı olan, zengin’ (DLT 2014: 575); *barlu* ‘zengin, varlıklı’ (ME, 98)

barlu ‘varlıklı’ (MT, 92).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *barlu* ‘reich’ (KW, 51) “zengin”; *barlı* ‘aisé, puissant, riche’ (DAK, 114) “güçlü, zengin”; *barlı* ‘имеющий, обладающий, владеющий, зажиточный, богатый’ (KS, 223) “sahip olan, varlıklı, zengin”.

BASHIÇ “merdiven, basamak, adım” (DAK, 115; KS, 229)

[< ET. **bas-** ‘to press, crush, oppress; make a surprise attack’ (EDPT, 370) –*GXÇ* (Berta 1996: 71)]

OT: *baskıç* ‘pabuç’ (TZ, 148).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *basğıç ~ bashıç ~ başhıç* ‘marchepied, degré, échelon, escabeau’ (DAK, 115) “merdiven, adım, basamak”; *bashıç* ‘ступень, ступенька, лестница, подножка, подножие, пьедестал, основание, подиум, возвышение’ (KS, 229) “merdiven, basamak, adım”.

‘baskın yapmak, hükmü altında tutmak’ (OTG, 239) anlamındaki *bas-* fiilinden türeyen *bashıç* kelimesi, ilk kez ve sadece *Memlûk-Kıpçak Türkçesi* eserlerinden TZ’de ‘pabuç, ayakkabı’ anlamıyla tanıklanmış, *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi* metinlerinde ise ‘merdiven, basamak, adım’ anlamı kazanarak, kelimedeki anlam genişlemesi meydana gelmiştir.

BASINÇ “baskı, tazyik, zulüm” (KS, 228)

[< ET. **bas-** ‘baskın yapmak, hükmü altında tutmak’ (OTG, 239) –(*X*)*nç* (Brockelmann 1954: 130; Clauson 1972: 373)]

ET: *basınç* ‘N. Ac. fr. *basin-*; ‘oppression’ (EDPT, 373); *basınç* ‘basınç, tazyik, baskı’ (EUTS, 34); **OT:** *basınç* ‘baskı, tazyik, zulüm’ (KB, 61); *basınç* ‘zahmet, eziyet’ (AOYarlık, 205);

Ermeni Harfli Kıpçakça: *basınç* ‘гнет, притеснение’ (KS, 228) “baskı, tazyik, zulüm”.

İlk kez Eski Uygur Türkçesinde görülen kelime *Memlûk-Kıpçak Türkçesi* eserlerinde hiç tanıklanmamıştır.

BAŞÇI “başkan” (AB, 143; KS, 232)

[< ET. **baş** + *çı* (Brockelmann 1954: 93; EDPT, 378; OTWF, 111; EUTG, 556)]

ET: *başçı* ‘N. Ag. fr. *baş*; ‘leader, supervisor.’ (EDPT, 378); *Başçı* ‘Antroponim’ (EUTS, 35); *başçı* ‘önder’ (EUTG, 556); **OT:** *başçı* ‘başkan, baş, şef’ (KB, 64); *başçı* ‘öncü, önder’ (RKT, 252); *başçı* ‘lider, önder, kılavuzluk eden, yol gösteren’ (KE, 81); *başçı* ‘önder’ (ME, 99); *başçı* ‘yönetici, başkan’ (MG, 112).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *başçı* ‘başkan, baş’ (AB, 143); *başçı* ‘начальник’ (KS, 232) “başkan”.

(OTG, 240)ta ve (İKPÖ, 167)de *baş* kelimesi ‘baş; doruk, zirve; lider, önder, başkan’ anlamlarına sahiptir. Hamilton kelimenin ünlüsünün uzun olduğunu ifade etmiştir (İKPÖ, 167). *başçı* kelimesi EUTS’de özel isim olarak geçmektedir. Memlûk-Kıpçak sahası eserlerinden KSE’de *başçı* kelimesi yerine *başlığ* ‘başa geçen, galip geleni önder olan’ kelimesi tanıklanmıştır (KSE, 171).

BAŞHIŞLI “lütuf dolu, memnun, mutlu” (DAK, 118; KS, 235)

[< Far. **baḥṣiṣ** ‘a gift, a present’ (PED, 159) + *IX(g)*]

OT: *baḥṣiṣliğ* ‘rahmet eden’ (RKT, 248); *baḥṣiṣli* ‘lütüflu, ihsanlı’ (GT, 213).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *başhişli ~ başhışli ~ başhişli ~ başhışli* ‘gratifié, comblé (de faveurs?), heureux?’ (DAK, 118) “bahşişli, ödüllü”; *başhışli* ‘исполненный благодати, счастливый, блаженный, благонравный’ (KS, 235) “lütuf dolu, memnun, mutlu”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

BAŞLANDAŞ “birlikte başlamak; kurucu” (DAK, 119; KS, 237)

[< ET. **başla-** ‘to begin, to lead’ (EDPT, 381) + *(-n-)* ‘to begin (intrans.); to form ears (of a crop)’ (EDPT, 382) -*dAş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *başlandaş* ‘commencé avec un autre; conçu avec un autre’ (DAK, 119) “birlikte başlamak”; *başlandaş* ‘соначинающийся, соначинаемый, вместе с кем-чем начатый’ (KS, 237) “kiminle, neyi başlattığı; kurucu”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BAŞMAH “ayakkabı, çizme” (KW, 52; KS, 237)

[< OT. ***baş** + *mak* (Brockelmann 1954: 126; Erdal 1991: 110)]

Brockelmann ve Erdal +*mAk* ekinin bu kelimeye giysi adı türettiğini düşünmektedirler (1954: 126; 1991: 110).

Kelimenin kökeni hakkında farklı görüşler de vardır.

Doerfer, Orta Türkçede tanıklanmaya başlayan *başmak* kelimesinin kökeninin belirsiz olduğunu düşünmektedir (1965: 293).

Ramstedt de kelimenin Koreceden alıntı olabileceği görüşündedir (Erdal 1991: 110).

Clauson ise kelimenin ilk bakışta, **baş-* fiilinden isim şeklinde oluştuğunu ve kelimenin büyük ihtimalle *bā-* ‘ayağa bir şey bağlamak’ fiiliyle ilgili olabileceğini ifade etmiştir (1972: 382).

OT: *başmak* ‘shoe, slipper’ (EDPT, 382); *başmak* ‘Oğuzlar ve Kıpçaklarda ayakkabı’ (DLT 2014: 578); *başmak* ‘ayakkabı, pabuç’ (KE, 83); *başmak* ‘nalin, sandal’ (ME, 99); *başmak* ‘ayakkabı’ (Kİ, 16); *başmak* ‘çizme’ (KK, 103); *başmak* ‘ayakkabı’ (MT, 92); *başmak* ‘pabuç’ (TZ, 149); *başmak* ‘ayakkabı, pabuç’ (GT, 216); *başmak* ‘pabuç’ (KF, 949).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *başmaḥ* ‘schuh’ (KW, 52) “ayakkabı”; *başmaḥ* ‘башмак, ботинок, туфель’ (KS, 237) “ayakkabı, çizme”.

Kaşgarlı kelimenin özellikle Oğuz-Kıpçak lehçelerinde tanıklandığını dile getirmiştir (Atalay 1992: 378). Yapılan taramalarda da *başmak* kelimesinin özellikle Kıpçak Türkçesine ait metinlerde örneklenmesi Kaşgarlı’yı haklı çıkarmıştır.

BAŞTA “ilk olarak, ilk önce” (KS, 237)

[< ET. *baş*⁵¹ ‘baş; doruk, zirve; lider, önder’ (OTG, 240) +DA]

ET: *başda* (ETY, 771); *baştaḳı* ‘başta bulunan’ (Üİ, 132); **OT:** *başta* ‘önde, uçta’ (KB, 63).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *başta* ‘вначале, сначала, прежде’ (KS, 237) “ilk olarak, ilk önce”.

Orhon Türkçesinde adların bulunma-çıkma durumu +DA eki ile kurulur. Ünlü ile biten gövdelerle /r, l, n/ dışındaki ünsüzlerden biriyle biten kök ve gövdelerde bu ek genellikle

⁵¹ *baş* için bkz. **ET:** *baş* ‘baş; doruk, zirve; lider, önder’ (OTG, 240); *baş* ‘baş, başlangıç’ (IB, 51); *baş* ‘baş, başkan, uç, sınır’ (İKPÖ, 167); *baş* ‘1. baş, kafa 2. yara, yara başı 3. başlangıç, birinci, ilk’ (EUTS, 35); *baş* ‘baş; uç; yönetici’ < *ba-ş* (EUTG, 556); **OT:** *baş* ‘1. insan başı; genel olarak baş (hayvan, bitki, eşya, dağ vb.) 2. başta gelen, temel, esas 3. yara’ (DLT 2014: 576); *baş* ‘baş’ (AH, VIII); *baş* ‘1. baş 2. yara, yaralanma’ (RKT, 252); *baş* ‘baş, kafa; uç; ilk; ileri gelen kişi, önder’ (NF, 50); *baş* ‘baş, kafa; ilk, ön kısım, uç; önder, lider’ (KE, 80); *baş* ‘baş, kafa’ (MM, 204); *baş* ‘1. yara 2. baş, önsöz, uç’ (ME, 98); *baş* ‘1. baş, başlangıç; üst, yukarı 2. kendisi 3. kişi (sayı ifade eden sözcük)’ (OKTS, 71); *baş* ‘baş’ (AOyarlık, 205); *baş* ‘1. baş, kafa 2. yara 3. çıban’ (Kİ, 15); *baş* ‘baş, kafa’ (KK, 103); *baş* ‘baş’ (DM, 74); *baş* ‘baş, kafa; yara’ (MT, 92); *baş* ‘baş’ (TZ, 148); *baş* ‘baş’ (GT, 215); *baş* ‘1. baş, kafa; baş taraf, uç; başlangıç; başak; ilk 2. yara, çıban’ (KSE, 171); *baş* ‘baş’ (KF, 949); *baş* ‘baş, kafa’ (KM, 239); *baş* ‘baş, uç noktası’ (MG, 112); *baş* ‘baş’ (BV, 134); **Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça:** *baş* ‘kopf’ (KW, 52) “baş, kafa”; *baş* ‘tête’ (AC, 46) “kafa”; *baş* ‘baş, kafa’ (AB, 143).

/+dA/ biçiminde, /r, l, n/ ünsüzlerinden sonra ise /+tA/ biçimindedir (Tekin 2000: 113). Bu sebeple *Eski Türk Yazıtları*'nda örnek kelime *başda* (ETY, 771) şekliyle tanıklanmaktadır.

İşlek bir ek olmayan bulunma hali eki, *baş* kelimesine eklenerek kalıplaşmış ve yapım eki niteliği kazanarak zarf türetmiştir. Ermeni Kıpçakçası metinlerinden KS'de ekin bu fonksiyonu açıkça görülmektedir.

BATIŞ “batı, gün batımı” (KW, 53; DAK, 120; KS, 238)

[< ET. **bat-** ‘to sink; (of the sun, etc.) to set’ (EDPT, 298) -(X)ş (Berta 1996: 74)]

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *batış* ‘(sonnenuntergang) westen’ (KW, 53) “(Güneşin battığı yer) batı”; *batış* ‘coucher (du soleil)’ (DAK, 120) “gurub, güneşin batması, batış”; *batış* ‘запад, закат’ (KS, 238) “batı, gün batımı”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

BAYBURTLU “Bayburtlu, Bayburt’un yerlisi” (KS, 240)

[< **Bayburt** +*lX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bayburtlu* ‘байбуртец, жительилиуроженец Байбурта’ (KS, 240) “Bayburtlu, Bayburt’un yerlisi”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BEKÇİ ~ BEGÇİ “bekçi, muhafız, koruyucu, gözetici” (DAK, 124; KS, 249)

[< OT. **bek**⁵² ‘muhafaza, kilit, emniyet; emin, sağlam, güvenilir’ (AH, VIII; KE, 85) < **berk* ‘gözcü’ +*çi* (Gülensoy 2011: 126)]

OT: *beḳçi* ‘bekçi’ (ME, 100); *beḳçi* ‘bekçi, koruyucu’ (KSE, 173).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *beḳçi* ‘gadre, gardien, veilleur (de nuit)’ (DAK, 124) “bekçi, muhafız, gardiyan”; *beḳçi ~ begçi* ‘страж, стражник, часовой, сторож’ (KS, 249) “bekçi, muhafız, koruyucu, gözetici”.

Harezmi Türkçesi eseri olan ME’den itibaren karşılaşılan *beḳçi* kelimesi, aynı fonetik, morfolojik ve semantik özelliklerle varlığını sürdürmektedir.

⁵² **bek (pek)** ‘firm, solid, stable’, and the like; Kaş. s.v. *berk*, q.v., says that *bek* was the original form and *berk* an expanded form with -r- added but the facts are; no doubt, the opposite (EDPT, 323).

BEKLÖV “sürgü, kilit, cıvata, kale” (DAK, 125; KS, 215)

[< ET. **bekle-** ‘to fasten, make fast, secure’ (EDPT, 326); **bäklä-** ‘kilitlemek, kapatmak, bağlamak’ (EUTS, 38) (< ET. **berk** ‘firm, stable, solid’ (EDPT, 361)) -v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *beklov* ‘fermeture, serrure’ (DAK, 125) “kapıyı kapatma, kilit”; *beklöv* ‘запор, замок, засов, завор, веря’ (KS, 251) “sürgü, kilit, cıvata, kale”.

bek isminden türeyen *bäklä-* fiili ‘pekiştirmek, sağlamlaştırmak’ anlamlarına sahipken daha sonra anlam genişlemesiyle ‘gözetmek, beklemek’ gibi anlamlar kazanmıştır (Erol 2008: 191).

İlk kez Uygur Türkçesi metinlerinde ‘kilitlemek, kapatmak, bağlamak’ (EUTS, 38) anlamıyla karşılaşılmıştır. Karahanlı Türkçesi dönemine ait eserlerden (DLT 2014: 581)de de kelime ‘kapatmak; bağlamak; sağlamlaştırmak’ anlamıyla tanıklanmıştır. Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kelime ‘kilitlemek’ (KK, 103) anlamıyla kaydedilmiştir.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de *bekla-* fiili ‘fermer, enfermer’ (AC, 46) “kapatmak, kilitlemek” anlamındadır.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

BEKLÖVÜÇ “kilit, sürgü, mandal” (DAK, 125; KS, 250)

[< ET. **bekle-** ‘to fasten, make fast, secure’ (EDPT, 326); **bäklä-** ‘kilitlemek, kapatmak, bağlamak’ (EUTS, 38) (< ET. **berk** ‘firm, stable, solid’ (EDPT, 361)) -vUç {< -gXç}]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *beklavuç* ~ *beklawuçi* ‘serrure, fermeture d’une porte’ (DAK, 125) “kilit, kapıyı kapatma”; *beklövüç* ‘запор, засов, задвижка, завор, веря’ (KS, 250) “kilit, sürgü, mandal”.

beklövüç kelimesi sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanabilmiştir. Kelimede bulunan -vUç {< -gXç} ekinin alet ismi yapma fonksiyonu taşıdığı görülmektedir.

BELGİRTMÄHLİH “belirleme işi, reklam, ilan, duyuru” (KS, 254)

[< ET. **belgürt-** ‘to make manifest, display’ (EDPT, 341) (< **belgür-** ‘to appear, become manifest’ (EDPT, 341)) -mAKIIK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *belgirtmählih* ‘обозначение, объявление, извещение, изъятие, проявление, явление, откровение’ (KS, 254) “belirleme işi, reklam, ilan, duyuru”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BERİNGÄN “boyun eğen, yenik düşen” (KS, 258)

[< KW **berin-** ‘sich ergeben (?)’ (KW, 56) “ortaya çıkmak”; **berin-** ‘даваться, подаваться, сдаваться, поддаваться, предаваться, подчиняться, допускать в отношении себя какието действия’ (KS, 258) “teslim olmak, boyun eğmek; taraf değiştirmek” (< ET. **bér-** ‘to give’ (EDPT, 354)) -GAn]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *beringän* ‘поддавшийся, сдавшийся, подданный’ (KS, 258) “boyun eğen, yenik düşen”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BERMÄ “hediye” (KS, 260)

[< ET. **bér-** ‘to give’ (EDPT, 354) -mA]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bermä* ‘даяние’ (KS, 260) “hediye”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BESLÄNDÄŞ “birlikte beslenen; birlikte yetişmiş” (DAK, 131; KS, 262)

[< OT. **bislä-** ‘terbiye etmek’ (Kİ, 19) + (-n-) ‘terbiye edilmek’ (Kİ, 19) -dAş]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bëslandaş* ‘nourri avec q. autre, coéduqué’ (DAK, 131) “birlikte beslenen”; *besländäş* ‘вместе вскормленный, воспитанный’ (KS, 262) “birlikte beslenmiş, birlikte yetişmiş”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BEŞİNCİ “beşinci” (AC, 47; KS, 263)

[< ET. **bëş** ‘beş’ (OTG, 240; Tekin 1995: 62, 72) +nçi (EDPT, 383; EUTG, 560)]

ET: *beşinç* ‘beşinci’ (ETY, 777); *beşinç* ~ *bişinç* ‘beşinci’ (OTG, 241); *bëşinç* ‘the original ordinal f. of bé:ş ‘fifth’ (EDPT, 383); *bişinç* ‘beşinci’ (Üİ, 138); *bişinç* ‘beşinci’

(EUTG, 560); **OT:** *bışinç* ‘beşinci’ (DLT 2014: 590); *bışinçi* ‘beşinci’ (KB, 93); *bêşinç* ~ *bêşinçi* ‘beşinci’ (NF, 59); *bêşinç* ~ *bêşinçi* ‘beşinci’ (KE, 97); *beyşinçi* ‘beşinci’ (KK, 103); *bêşinci* ‘beşinci’ (TZ, 222); *bışinçi* ‘beşinci’ (GT, 225); *bışinç* ‘beşinci’ (KSE, 177); *bışinçi* ‘beşinci’ (KF, 954); *bışinçi* ‘beşinci’ (KM, 243); *bışinçi* ‘beşinci’ (MG, 121).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bêşinçi* ‘cinquième’ (AC, 47) “beşinci”; *bêşinçi* ‘пятый’ (KS, 263) “beşinci”.

Clauson *bêşinç* sıra sayısı olduğunu söyledikten sonra, *bêşinçi*’nin ilk kez KB’de tanıklandığını ve orta dönemde *bêşinçi*’nin kullanılır olduğunu dile getirmiştir (1972: 383).

BEYİK ~ BİYİK ~ BÖYÜK “yüce, büyük” (KW, 54; AC, 47; PT, 139; DAK, 145; AB, 146; KS, 289)

[< ET: **bedü-** ‘to be, or become, big, great, etc.’ (EDPT, 299) –k (Brockelmann 1954: 109; Räsänen 1969: 67; Clauson 1972: 302; Erdal 1991: 230; Tekin 2000: 92)]

ET: *bädük* ‘büyük’ (ETY, 774); *bädük* ‘büyük’ (OTG, 240); *bedük* ‘big, great (physically)’ (EDPT, 302); *bed[ük]* ‘büyük’ (IB, 51); *bädük* ‘büyük, yüksek, ulu, azametli’ (EUTS, 37); *bedük* ‘büyük, iri’ (EUTG, 557); **OT:** *bädük* ~ *bedük* ‘büyük, yüce’ (DLT 2014: 580); *bedük* ‘büyük’ (KB, 68); *bedük* ‘büyük’ (RKT, 254); *böyük* ‘büyük’ (NF, 84); *böyük* ~ *biyik* ‘büyük’ (KE, 117); *böyük* ~ *büyük* ‘büyük’ (ME, 109); *büyük* ‘büyük’ (OKTS, 91); *beyük* ‘büyük, ulu’ (İM, 509); *biyik* ‘büyük’ (TZ, 153); *beyük* ‘büyük’ (GT, 218); *büyük* ‘büyük, yüce, yüksek’ (KSE, 188); *büyük* ‘büyük, iri’ (MG, 134); *büyük* ‘büyük’ (BV, 160).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *beyik* ‘hoch’ (KW, 54) “yüce, büyük”; *biyik* ‘haut’ (AC, 47) “en büyük, yüksek”; *biyik* ‘high’ (PT, 139); *biyik* ‘haut’ (DAK, 145) “en büyük, yüksek”; *biyik* ‘yüksek, yüce’ (AB, 146); *biyik* ~ *böyük* ‘высокий, великий, рослый, возвышенный, исполинский, колоссальный, верхний, верховный, превосходный, высший, поднятой, большой, больший, старший’ (KS, 289) “büyük, yüce, dev, kıdemli, üstün”.

Kelime çeşitli fonetik değişikliklerle tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır.

BEZİRGÂNLIYİN “bir tüccar gibi” (KS, 264)

[< Far. **bāzīrgān**⁵³ ‘tüccar, tacir’ (NF, 52) + *llyIn*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bezīrgānliyin* ‘как купец, торговец’ (KS, 264) “bir tüccar gibi”.

Kelimenin kökü Farsçadır ve ilk kez Harezmi Türkçesi metinlerinde görülmüştür. İsimden isim türetme fonksiyonundaki +*llyIn* eki kelimeye benzetme anlamı katmıştır ve bu kelime sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de tanıklanmıştır.

BİÇHİ “bıçkı, testere, makas” (KW, 72; DAK, 148; KS, 295)

[< ET. **bıç-** ‘to cut’ (EDPT, 292, 293) –*gI* (Brockelmann 1954: 107; Clauson 1972: 294)]

İbrahim Taş *bıçak* kelimesinin etimolojisini yaparken kelimenin Doerfer (1965: 269) ve Clauson (1972: 293)’un ET. *bıç-* ‘biçmek, kesmek’ eyleminden türediği yönündeki görüşlerine Eski Türkçede {-Ak} eki bulunmadığı için karşı çıkmakta ve kelimenin Talat Tekin’in (1995: 183)’te bahsettiği Yak. *bī, mī* ‘bıçak yüzü’ kökünden türediğini düşünmektedir (2009: 25). Buradan hareketle *bıçgu* kelimesinin de Yak. *bī, mī* ‘bıçak yüzü’ kökünden türediği düşünülebilir.

ET: *bıçgu* ‘saw’ (EDPT, 294); *bıçgu* ‘bıçkı, bıçak’ (EUTS, 40); *bıçgu* ‘bıçkı, bıçak’ (EUTG, 558); **OT:** *bıçgu* ‘bir şeyi kesen alet, balta’ (DLT 2014: 584); *bıçku* ‘kılıç’ (OKTS, 79); *bıçkı* ‘bıçkı’ (KK, 104); *bıçkı* ‘bıçkı, testere’ (DM, 76); *bıçku* ‘bıçkı, testere’ (MT, 94); *bıçku* ~ *bıçkı* ‘bıçkı’ (TZ, 151); *bıçkı* ‘bıçkı, testere’ (GT, 218); *bıçgu* ‘bıçak, testere’ (KSE, 174).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *bıçkı* ~ *buçkı* ‘säge’ (KW, 72) “bıçkı, testere”; *bıçkı* ‘scie’ (DAK, 148) “testere, bıçkı”; *bıçkı* ‘резак; ножницы; щипцы (для свечей, лампад, светильников)’ (KS, 295) “kesici, makas, pens (mumlar, lambalar, armatürler için)”.

BİÇAH ~ BİÇAK “bıçak, hançer, kama” (KW, 71; DPY, 388; PT, 111; DAK, 132; KS, 265)

[< **bī** “bıçak” (Brockelmann 1954: 91, Räsänen 1957: 93, Gabain 1988: 43) + *çak*]

⁵³ **bāzīrgān** için bkz. **OT:** *bāzīrgān* ‘(Far.) tüccar, tacir’ (KE, 84); *bāzīrgān* ‘(Far.) tüccar, tacir’ (ME, 99); *bāzīrgān* ‘tüccar, alışveriş, kervan’ (OKTS, 78); *bāzīrgān* ‘(Far.) tacir, tüccar’ (AOYarlık, 205); *bāzergen* ‘(Far.) tacir, ticaretle uğraşan’ (İM, 508); *bazargan* ‘(p.) kaufmann’ (KW, 53) “satıcı, tüccar”.

Kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler de vardır. Doerfer (1965: 269), Clauson (1972: 293), Sevortyan (1978: 161), Tietze (2002:331) *bıçak* kelimesini *bıç-* “*biçmek, kesmek*” eyleminden türetmiştir. Fakat bu görüş, eski Türkçede {+Ak} ekinin bulunmaması nedeniyle tartışmaya açıktır (Taş 2009: 25).

ET: *bıçak* fr. *bıç-*; ‘knife’ (EDPT: 293) “*bıçak*”; *bıçak* ‘bıçak’ (EUTS, 40); *bıçak* ‘bıçak’ (EUTG, 558); **OT:** *biçek* ‘bıçak’ (DLT, 586); *bıçak=biçek* ‘bıçak’ (KB, 76); *bıçak* ‘bıçak’ (NF, 60); *bıçak=biçek* ‘bıçak’ (KE, 98); *bıçak* ‘bıçak’ (MM, 206); *bıçak* ‘bıçak’ (ME, 102); *bıçak* ‘bıçak’ (KK, 104); *bıçak~bışak* ‘bıçak’ (DM, 76); *bıçak* ‘bıçak’ (İM, 509); *bıçak* ‘bıçak’ (TZ, 151); *bıçak* ‘pıçak’ (GT, 218); *bıçak* ‘bıçak, küçük çakı’ (KSE, 174); *bıçak* ‘bıçak’ (KF, 952); *bıçak* ‘bıçak’ (MG, 115).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *biçaḥ* ‘messer’ (KW, 71) “*bıçak*”; *bıçaḥ* ‘нож’ (DPY, 388) “*bıçak*”; *biçaḥ* ‘knife, (here: dagger)’ (PT, 111; 127; 142) “*bıçak* (burada: hançer)”; *biçaḥ* ‘couteau’ (DAK, 132) “*bıçak*”; *biçaḥ bıçak* ‘нож, ножик, резак, секач, скальпель, ланцет’ (KS, 265) “*bıçak, hançer, kama*”.

bıçak kelimesi ilk kez Uygurcada tanıklanmıştır. Tarihî lehçelerde de günümüzdeki biçim özelliklerine ve anlama sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca Memluk Kıpçak sahası eserlerinden olan DM’de *bıçak~bışak* örneğinde görülen -ç-> -ş- sızıcılışma yoluyla oluşan seslik değişime rastlanmıştır.

BİLİK “bilgi, akıl, yönetim, hikmet” (KW, 58; DPY, 387; AB, 145; KS, 270)

[< ET. **bil-** ‘to know’ (EDPT, 330) –(X)k (Brockelmann 1954: 101; Clauson 1972: 339; Gabain 1988: 51; Erdal 1991: 183; Tekin 2000: 90)]

ET: *bilig* ‘bilgi, malumat’ (ETY, 779); *bilig* ‘bilgi, akıl, zekâ’ (OTG, 240); *bilig* ‘N. Ac. fr. *bil-*; ‘knowledge’ (EDPT, 339); *bilig* ‘bilgi, vukuf’ (Üİ, 134); *bilig* ‘bilim, bilgi, ilim’ (EUTS, 42); *bilig* ‘bilgi, şuur’ (EUTG, 558); **OT:** *bilig* ‘akıl; hikmet; ilim’ (DLT 2014: 588); *bilig* ‘bilgi, hikmet’ (KB, 82); *bilig* ‘bilgi, ilim’ (AH, X); *bilig* ‘bilgi, ilim’ (RKT, 272); *bilig* ‘bilgi’ (KE, 103); *bilig* ‘bilgi, bilim’ (MM, 207); *bilig* ‘bilgi, bilim’ (ME, 102); *bilig* ‘bilgi’ (OKTS, 80); *bili* ‘ilim’ (Kİ, 18); *bilig* ‘bilgi, ilim’ (GT, 222); *biligsiz* ‘bilgisiz, akılsız, cahil’ (KSE, 175); *bilig* ‘bilgi’ (KF, 953).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *bilik* ‘wissen’ (KW, 58) “bilgi”; *bilik* ‘ваша милость’ (DPY, 387) “bilgi, hikmet”; *bilik* ‘bilgi, akıl’ (AB, 145); *bilik* ‘знание, ведение’ (KS, 270) “bilgi, yönetim, hikmet”.

‘bilgi’ temel anlamından hareketle buna yakın yeni yan anlamlar kazanan kelimenin kazandığı yeni anlamlar da soyut niteliktedir (Erol 2008: 201).

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde eylem sonucunu bildiren isim türetme eki –g’nin tonsuzlaştığı görülmektedir: *bilig* (GT, 222) > *bilik* (KW, 58).

BİLİKLİ “bilgili, bilim adamı” (AC, 47; KS, 270)

[< ET. **bilig** ‘knowledge’ (EDPT, 339) (< ET. **bil-** ‘to know’ (EDPT, 330)) –IX(g) (Brockelmann 1954: 121; Clauson 1972: 341; Erdal 1991: 142)]

ET: *biliglig* ‘possessing knowledge’ (EDPT, 341); *biligli* ‘bilgili, bilgin’ (EUTS, 42); *biliglig* ‘bilgili’ (EUTG, 559); **OT:** *biliglig* ‘âlim; akıllı; bilge, hakîm’ (DLT 2014: 588); *biligli* ‘bilgili’ (KB, 83); *biliglig* ‘bilgili’ (AH, X); *biliglig* ‘âlim’ (RKT, 272); *biligli* ‘bilgili’ (KE, 103); *biliglü* ‘bilgin, âlim’ (ME, 102); *biligli* ‘bilgili’ (TZ, 152); *biligli* ‘bilgili’ (GT, 222).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bilikli* ‘compréhensible, compris’ (AC, 47) “bilgili”; *bilikli* ‘знающий, ведающий, сведущий, осведомленный, ученый’ (KS, 270) “bilgili, bilim adamı”.

BİLMÄHLİH ~ BİLMÄKLİK “bilme işi, öğretim, araştırma” (DAK, 138; KS, 271)

[< ET. **bil-** ‘to know’ (EDPT, 330) –mAKLIK]

OT: *bilmeklikke* ‘bilmeye’⁵⁴ (MG, 116).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bilmahlh* ‘connaissance’ (DAK, 138) “bilgi”; *bilmähliḥ* ~ *bilmäklik* ‘знание, сведение, осведомленность, учение, наука, ученость, познание, искусство’ (KS, 271) “bilme işi, öğretim, araştırma”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

BİLMÄHSİZ “bilgisiz, cahil” (KS, 271)

⁵⁴ Örnekten çıkartılan anlamdır.

[< ET. **bil-** ‘to know’ (EDPT, 330) -*mAksIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bilmähsiz* ‘незнающий, несведущий, неведающий, находящийся в неведении, несознательный’ (KS, 271) “bilgisiz, cahil”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BİLMÄMİŞ “bilgisiz, cahil” (KS, 272)

[< ET. **bil-** ‘to know’ (EDPT, 330) + (-*mA-*) -*mIş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bilmämiş* ‘неведающий, незнающий, несведущий, невежественный, невежда’ (KS, 272) “bilgisiz, cahil”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BİRDÄN “birden, aniden” (DPY, 387; DAK, 140; KS, 276)

[< ET. **bir** ‘bir, bir kez; aynı’ (EDPT, 368; Gabain 1988: 75; Tekin 1995: 105; Hamilton 1998: 176; OTG, 241) + *dAn* (Ayrılma hali eki Kalıplaşması) (Räsänen 1957: 243; Korkmaz 1969: 17; Tietze 2002: 352)]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *birdan* ‘разом’ (DPY, 387) “birden, bir defada”; *birdan* ‘tout à coup, tout à l’heure’ (DAK, 140) “aniden, birden, şimdi”; *birdän* ‘нар. (zarf) сразу, в тот же миг, разом, вдруг, внезапно’ (KS, 276) “birden, aniden”.

Ayrılma hâli ekinin kaynaşp kalıplaşmasıyla oluşmuş *birden* durum zarfı, yapılan tarihî karşılaştırmalarda sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır.

BİRİ ~ BİRSİ ~ BİRİSİ “diğeri; biri; diğer, bunlardan başka” (KW, 59; AC, 47; PT, 124; KS, 280)

[< ET. **bir** ‘bir; bir kez; aynı’ (OTG, 241) + *i* + *si* (iyelik eki kalıplaşması) (Räsänen 1957: 48; Korkmaz 1969: 36; Tietze 2002: 353)]

ET: *biri* “biri” (ETY, 779); *biri* “biri” (İKPÖ, 170); *biri* ‘biri, sağ, güney’ (EUTS, 43); *biri ~ birisi* ‘biri, birisi’ (EUTG, 559); **OT:** *biri ~ birisi* “biri” (KB, 86); *biri* “biri” (AH, X); *birisi ~ biri* “biri” (RKT, 274); *biri* “biri” (NF, 67); *biri ~ birisi* “biri” (KE, 108-109); *biri ~ birisi* “biri” (MM, 207); *biri* “biri, birisi” (ME, 103); *biri ~ birisi* “her biri, biri” (OKTS, 81);

birsi ~ *biri* “biri” (TZ, 153); *biri* “biri” (GT, 224); *biri* “biri, herhangi biri” (KSE, 175); *biri* “biri” (KM, 242); *biri* ~ *birisi* “birisi” (MG, 118); *biri* ~ *birisi* “birisi” (BV, 143).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *birisi*, *birsi* ‘der darauffolgende’ (KW, 59) “ertesi, diğeri”; *birisi kün* ‘über morgen’ (KW, 59) “öbür gün, yarından sonraki gün”; *birsi* ~ *birisi* ‘l’un’ (AC, 47) “birisi”; *biri...birsi* ‘the one...the other’ (PT, 124) “biri...diğeri”; *birsi* ‘другой из них, иной, следующий, противоположный’ (KS, 280) “diğer, bunlardan başka”.

Sayı ismi ve sayı sıfatı olan *bir* sözcüğü, üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin kalıplaşmasıyla belirsizlik zamiri oluşturacak şekilde kaynaşmaya uğramıştır. Yapılan taramalarda Orhun Türkçesinde iyelik eki kalıplaşmasıyla oluşmuş *biri* belirsizlik zamirine rastlanmazken, Uygur Türkçesi dönemi eserlerinin pek çoğunda *biri* belirsizlik zamiri tanıklanmıştır. Karahanlı Türkçesi dönemine ait *DLT* dışındaki eserlerde *biri* belirsizlik zamirine rastlanılmıştır.

Her ekte olduğu gibi iyelik ekinde de aynı türden iki ek üst üste gelmez; fakat Karahanlı Türkçesinden itibaren *birisi* belirsizlik zamiri görülmeye başlanmıştır. Bu kelimedeki birinci ekin iyelik eki olduğu unutulmuş ve iyeliği kuvvetlendirmek için ikinci bir iyelik eki getirilmiş ve böylece ek yığılması meydana gelmiştir (Ergin 2002: 224).

BİRLÄ ~ BİLÄ ~ BİLÄN ~ BİLAY “ile, birlikte, beraber” (KW, 59; AC, 47; DPY, 387; DAK, 133; AB, 144; KS, 268)

[< ET. **bir** ‘bir; bir kez; aynı’ (OTG, 241) +*IA* (Erdal 1998: 112; Grönbech 2000: 31)]

Marcel Erdal’a göre kelime, *bir* sözcüğüne zarf türeten +*IA* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (1998: 112).

Mustafa Argunşah da zarf yapan +*IA* ekinin sayı adlarına gelerek birliktelik ifade ettiğini belirterek *birle* örneğini vermiştir (2010: 218).

Jean Deny *Türk Dili Grameri* adlı eserinde ‘birlikte, beraber’ manasındaki *bile* kelimesinin, Eski Türkçenin *birlä* ‘bir, beraber olarak’ kelimesi olduğunu ve –*r*’nin sonradan düşerek *bile* suretinde kaldığını ifade etmiştir.(1941: 271).

Grönbech, Eski Türkçede ‘ile’ anlamındaki *birle* edatının aynı zamanda zarf olarak da kullanıldığını açıkladıktan sonra, kelimenin sayı kelimesi *bir* ile *-la* ekinen meydana geldiğine kesin gözüyle bakmaktadır (2000: 31).

Kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler de vardır:

Clauson, Grönbech’in yukarıdaki görüşüne *-la* ekinin başka bir izine tanık olunmadığı için karşı çıkmıştır. Clauson’a göre kelime, kesinlikle eskidir ve kelimeyi, XIII. yüzyıl Harezmi Türkçesinde *bir*’den türemiş ‘birleştirmek’ anlamındaki *birle-* fiilinin kısaltmış zarf-fiil ekli hali olarak tahlil etmek daha mantıklı görünmektedir. Eski bir tarihte *-r-* düşerek *bile* şekli oluşmaya başlamış; fakat bazı modern lehçelerde bu çok aşınmış ve kelimeler oldukça farklı orijinal şekiller oluşturmuştur. *birle* bir son edat olarak İngilizcedeki ‘*with*’ ile benzer anlamlara sahiptir. Kelime, Hakaniye Türkçesi kadar eski bir tarihte, ‘bile/hatta’ anlamında bir zarf olarak kullanılmaya başlamış, Osmanlı Türkçesi döneminde ise son edat olarak *ile* kullanılırken, zarf olarak *bile* kullanılmıştır (1972: 364-365).

Hamilton ve Li *birlä* ‘ile, birlikte’ kelimesini [*< bir* ‘bir’ + *ıl/-il-* ‘bağlanmak, iliştirilmek’ + zarf-fiil eki *-ä*] şeklinde tahlil ederek, Clauson gibi etimolojik izahta bulunmuşlardır (1998: 171; 2004: 170). Yine Li’ye göre de ‘ile, ile birlikte, birlikte’ anlamındaki *bile* sontakısı, *birle* sontakısından *-r-* nin düşmesiyle ortaya çıkmıştır (2004: 157).

Tietze, Eski Osmanlıcada standart zarf olan *bile* kelimesinin daha sonra yerini ‘beraber’e bıraktığını ve bugün yalnızca Anadolu ağızlarında görülebildiğini ifade etmiştir (2002: 343).

ET: *bilä* ‘ile, beraber’ (ETY, 778); *birlä* ‘ile, birlikte, beraber’ (ETY, 780); *birlä* ‘ile, birlikte’ (OTG, 241); *birlä ~ bile* ‘with’ (EDPT, 364); *birle* ‘ile; bununla birlikte’ (Üİ, 137); *birlä* ‘ile, birlikte’ (İKPÖ, 171); *bilä ~ bilän ~ birlä ~ birlän* ‘ile, beraber, birlikte’ (EUTS, 42; 44); *bile* ‘ile, beraber, birlikte’ (EUTG, 558); *birle* ‘ile, beraber, birlikte’ (EUTG, 559); *bilen* ‘birlikte, beraber’ (EUTG, 558); **OT:** *bile* ‘ile, birlikte’ (DLT 2014: 586); *birle* ‘ile, birlikte, arasında’ (DLT 2014: 590); *bile* ‘ile, beraber’ (KB, 81); *birle* ‘ile, beraber’ (KB, 92); *birle* ‘ile’ (AH, XI); *bile* ‘ile’ (RKT, 272); *birle* ‘ile’ (RKT, 276); *bile* ‘ile, birlikte, beraber’ (NF, 64); *birle* ‘ile, birlikte, beraber’ (NF, 68); *bile* ‘birle, beraber’ (KE, 103); *birle* ‘ile, beraber’ (KE, 111); *birlen* ‘ile, beraber’ (KE, 115); *bile* ‘ile, birlikte, beraber’ (MM, 207);

birle ‘ile, birlikte, beraber’ (MM, 208); *bile* ‘beraber, birlikte’ (ME, 102); *birle* ‘ile’ (ME, 103); *bile* ‘ile, birlikte, beraber’ (OKTS, 80); *birlä* ‘birlikte, ile (birliktelik ve vasıta edatı)’ (OKTS, 82); *bile* ‘birlikte, ile’ (AOYarlık, 206); *birle* ‘ile, birlikte’ (AOYarlık, 207); *bilä* ~ *birlä* ‘ile’ (Kİ, 18); *bile* ‘birlikte’ (KK, 104); *bile* ‘ile, birlikte’ (DM, 76); *bile* ‘ile, birlikte’ (İM, 509); *birle* ‘ile, birlikte’ (İM, 510); *bile* ‘birlikte, beraber’ (MT, 94); *bile* ~ *birle* ‘ile’ (TZ, 152); *bile* ~ *bilen* ~ *birle* ~ *birlen* ‘ile’ (GT, 221); *bile* ‘ile, birlikte, beraber’ (KSE, 175); *birle* ‘ile, birlikte, beraber’ (KSE, 176); *bile* ‘beraber’ (KF, 953); *birle* ‘ile’ (KF, 954); *bile* ‘ile, birlikte’ (KM, 242); *birle* ‘ile’ (KM, 242); *birle* ‘ile’ (MG, 119); *birle* ‘ile’ (BV, 145).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *birle* ~ *bile* ‘mit’ (KW, 59) “ile, birlikte, beraber”; *bila* ~ *bilay* ‘avec’ (AC, 47) “ile, birlikte, beraber”; *bila* ~ *bilä* ‘вместе’ (DPY, 387) “birlikte, bir arada, beraber”; *bila* ~ *bilay* ‘avec’ (DAK, 133) “ile”; *bila* ~ *bilay* ‘ile’ (AB, 144); *bilä* ~ *bilan* ‘1. с, вместе, вместе с *син.*; 2. посредством, при помощи, чем, через, по, сквозь, вдоль, мимо, рядом, на, из-за, от’ (KS, 268) “1. edat / ile birlikte; 2. yardımıyla, yoluyla, vasıtasıyla, nedeniyle”.

Jean Deny’e göre ‘birlikte’ anlamındaki *bile*, pek çok Türk lehçesinde kullanılan *birgä*’ye muadildir; fakat *bile* kelimesi aynı lehçelerde ‘ile’ manasındadır (1941: 271). Yapılan tarihî taramalarda Memlûk-Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinden (MG, 119) ve (BV, 145)te ve (KW, 59)’da ‘birlikte, beraber’ anlamında *birge* kelimesinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Yapılan tarihî taramalarda ‘ile, birlikte, beraber’ anlam ve fonksiyonuna sahip *bile*, *birle*, *birlen*, *bilen*, *bilay* örnekleri tespit edilmiştir.

bilen, *birlen* son çekim edatının sonundaki *n*’nin türeme ses ya da anlamı kuvvetlendirme fonksiyonuna sahip vasıta eki olabileceği görüşü mevcuttur (Hacıeminoğlu 1992: 26). Ayrıca *bilay* örneğinde sözcük sonunda –y ünsüzünün türemesi meydana gelmiştir.

BİRLÄNDÄŞ “eş, arkadaş, sevgili, ortak” (DAK, 141; KS, 278)

[< EK. **birlä**- ‘единить, делать одним’ (KS, 277) “birleştirmek, bağlamak” (-n-) ‘birleşmek, bir araya gelmek’ (AB, 145) -dAş]

Orta Türkçe dönemine ait eserlerde de *birle*- fiili tanıklanmıştır; fakat bu eserlerde fiile ‘Allah’ın birliğini kabul etmek’ (NF, 70; ME, 104) anlamı verildiği için, bu anlam Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde karşılaşılan anlamdan oldukça farklıdır.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *birlandaş* ‘celui qui s’est uni avec un autre’ (DAK, 141) “eş, arkadaş, sevgili, ortak”; *birländäş* ‘напарник, сообщник, сотоварищ, партнер, сожитель, супруг, напарница, сообщница, партнерша, сожительница, супруга’ (KS, 278) “eş, arkadaş, sevgili, ortak”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BİRER “birer, her biri” (KW, 59; KS, 275)

[< ET. **bir** (Räsänen 1957: 77) +*er* (Brockelmann 1954: 163; Räsänen 1957: 87; EDPT, 368; Tietze 2002: 352)]

ET: *birer* ‘distributive form of bi:r ‘one each’ (EDPT, 368); *birer* ‘birer, her bir, bazı’ (Üİ, 137); *birär* ‘birer’ (İKPÖ, 170), *birär* ‘birer’ (EUTS, 43); *birer* ‘birer’ (EUTG, 559); **OT:** *birer* ‘birer’ (AH, X); *birer* ‘birer; bazı; bazen’ (NF, 68); *birer* ‘birer, her biri, bir defa, bir kez; bazen’ (KE, 110); *birer* ‘birer’ (MM, 207); *birer* (AOYarlık, 207); *birer* ‘birer’ (KK, 104); *birer* ‘birer, bir bir’ (İM, 510); *birer* ‘teker, tek tek’ (TZ, 153); *birer* ‘ara-sıra’ (MG, 119); *birer* (BV, 144).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *birer* ‘je einer’ (KW, 59) “birer, her biri”; *birär* ‘по одному’ (KS, 275) “birer birer, her seferinde bir”.

BİRGE “birlikte, beraber” (KW, 59; AC, 47; DPY, 387; PT, 107, 108, 126; AB, 145; KS, 276)

[< ET. **bir** (Räsänen 1957: 77; Clauson 1972: 364) +*ge*]

birge kelimesi yönelme ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur.

OT: *birge* ‘birlikte, beraber’ (KE, 110); *birge* ‘birlikte’ (AOYarlık, 207); *birge* ‘birlikte, beraber’ (İM, 510); *birge* ‘beraber, birlikte’ (GT, 225); *birge* ‘beraber, birlikte’ (MG, 119); *birge* ‘birlikte’ (BV, 145).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *birge* ‘zusammen’ (KW, 59) “birlikte”; *birgasina* ‘ensemble, avec’ (AC, 47) “birlikte, ile”; *birga* ‘вместе’ (DPY, 387) “birlikte”; *birga* ‘(together) with him, them’ (PT, 107, 108, 126); *birga* ‘beraber, birlikte’ (AB, 145); *birgä* ‘нар. (zarf) вместе, совместно, рядом с кем, около кого, при ком’ (KS, 276) “birlikte, beraber”.

Kelime Harezmi Türkçesi döneminden itibaren tanıklanmaktadır. Kelimenin Kıpçak Türkçesine has olduğu düşünülebilir. Daha önceki tarihî dönemlerde *birgerü* kelimesi bulunmaktadır: *birgerü* ‘beraber, beraberce’ (Üİ, 137); *birgerü* ‘hepsi bir arada, tümü ile’ (EUTS, 43); *birgerü* ‘beraber, birlikte [*< bir+ge+rü*] (EUTG, 559).

BİRİNÇİ “birinci, ilk” (KS, 277)

[*< ET. bir* ‘bir; bir kez, aynı’ (OTG, 241) + *nçi* (EDPT, 367; EUTG, 559)]

ET: *birinç* ‘ordinal f. of *bir* ‘first’ (EDPT, 367); *birinçi* ‘birinci’ (EUTS, 44); *birinç* ‘birinci’ (EUTG, 559); **OT:** *birinç* ‘birinci (DLT 2014: 589); *birinçi* ‘birinci’ (KE, 111); *birinçi* ‘birinci’ (KK, 104); *birinci* ‘birinci’ (TZ, 153, 222); *birinçke* ‘birinci’ (BV, 145).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *birinçi* ‘первый’ (KS, 277) “birinci, ilk”.

Eski Türkçede sıra sayı ismi türeten +*nç* ekinin, Orta Türkçe döneminde bünyesine +*ı*/*i* iyelik ekini de bünyesine dâhil ederek +*nçı* / +*nçi* şeklini aldığı görülmektedir (Eraslan 2012: 188). Kelime aynı anlamla günümüze kadar gelmiştir.

Sıra sayı sözlerinden ‘adetlerden ism-i fâil yapılması’ diye bahseden Kıpçakça gramerlerden TZ’de⁵⁵ *bir* sayısında *birinci* denilemeyeceği yazılmıştır; çünkü –*inçi* eki TZ yazarına göre ‘kendisinden öncesi bulunan sonuncu’ demektir. Hâlbuki *birinci* denildiği zaman kendisinden önce hiçbir şey yoktur. Bu nedenle eskiden beri Türkler ‘birinci’ anlamını karşılamak için ‘*baştınkı*, *başlanķı*, *ilki*, *en ilki*’ gibi kelimeler kullanılmıştır (Karamanlıoğlu 1994: 101).

BİTİK “mektup, yazı, kitap” (KW, 61; DPY, 387; DAK, 143; AB, 145; KS, 282)

[*< ET. *bit* (*< Middle Chinese piit < pi* ‘writing brush’) (EDPT, 299) + (+*i*-) ‘to write; to write (something)’ (EDPT, 299) –*k* (Brockelmann 1954: 102; Räsänen 1969: 77; Clauson 1972: 303; Erdal 1991: 184; Berta 1996: 520; Tekin 2000: 90)]

ET: *bitig* ‘yazı, tahrirat, kitap, yazıt’ (ETY, 780); *bitig* ‘yazı; yazıt, kitabe; kitap’ (OTG, 241); *bitig* ‘Conc. N. fr. *biti*-; ‘a general word for anything written, inscription, book, letter, document’ (EDPT, 303); *bitig* ‘kitap’ (IB, 51); *bitig* ‘yazı, kitabe, belge, vesika, vasiyetname; hurufat, harfler, alfabe’ (EUTS, 45); *bitig* ‘yazı, mektup, metin’ (EUTG, 560); **OT:** *bitig* ‘kitap; mektup; yazılı kağıt; yazı, yazmak; Oğuzcada muska’ (DLT 2014: 590);

⁵⁵ bkz. (TZ, 98; 61a)

bitig ‘mektup’ (KB, 94); *bitig* ‘1. (kutsal) kitap, Kur’an-ı Kerim; 2. levh-i mahfuz; 3. kitap hükmü; 4. yazı; 5. ferman, buyruk’ (RKT, 281); *bitig* ‘mektup, ferman’ (NF, 71); *bitig* ‘yazı, mektup, ferman’ (KE, 116); *bitig* ‘yazı’ (MM, 208); *bitig* ‘kitap, mektup’ (ME, 104); *bitig* ‘kitap, yazı, belge’ (OKTS, 83); *bitig* ‘mektup’ (AOYarlık, 207); *bitik* ‘kitap, yazı, mektup’ (Kİ, 19); *bitig* ‘mektup’ (KK, 104); *bitik* ‘kitap, mektup’ (DM, 77); *bitik* ‘kitap’ (MT, 95); *bitik* ‘1. yazı, kitap 2. kifin 3. mihir’ (TZ, 153); *bitig* ‘yazı, kitap, mektup, muska’ (KSE, 178).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *bitik* ‘schrift’ (KW, 61) “yazı, kitap”; *bitik* ‘лист, грамота, бумага’ (DPY, 387) “levha, sertifika, kâğıt”; *bitik* ‘écriture, écrit, lettre, livre’ (DAK, 143) “yazı, mektup, kitap, yazılmış şey”; *bitik* ‘kitap, defter’ (AB, 145); *bitik* ~ *bitig* ‘1. письмо, писание, запись, записка, расписка, документ, акт, грамота, рукопись, указ, послание, епистола, книга; учение, сочинение, наука; бумага, сверток, свиток, лист бумаги; .2. письмо, грамота, наука письма, писания, каллиграфия’ (KS, 282) “1. mektup yazma, mektup, kararname, el yazması, levha, sertifika, kâğıt; 2. mektup, yazı, kaligrafi, diploma”; *holbitik* ‘рукопись, рукописание, расписка, долговое обязательство’ (KS, 871) “el yazısı, el yazması, makbuz”.

Temel anlamı ‘yazılı şey’ olan kelime XI. yüzyıldan itibaren anlam alanını genişletmiş ve yeni anlamlar kazanmıştır (Erol 2008: 206).

Kıpçakçada sonda bulunan *ğ* ve *g* sesleri genellikle *v*’ye dönüşür veya düşer; fakat nadir olarak bazı kelimelerde Doğu Türkçesinde olduğu gibi tonsuzlaştığı da görülmektedir (Karamanlioğlu 1994: 19): *bitig* (OTG, 241) > *bitik* (TZ, 153).

BİTİKÇİ “kâtip” (KW, 61; KS, 282)

[< ET. **bitig** ‘kitap, yazı, mektup’ + *çi* (EDPT, 304)]

Temel anlamı ‘yazılı şey’ olan *bitig* kelimesi *biti-* türemiş somut isimdir (Clauson 1972: 303).

Bitig kelimesi, *yarlık* gibi Eski Türkçe döneminden itibaren tarihî lehçelerden Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Osmanlı sahalarında kullanılmıştır. Özellikle Osmanlı kaynaklarında, *bitig* kelimesi yanında *biti* şekli de geçmektedir. *Bitig* ve *biti* şekli, Osmanlılarda “ferman, mektup, berat” karşılığında kullanılmıştır. Bu sahada, XIII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar her iki tabir de kullanılmıştır. II. Murat’ın ve Fatih’in verdikleri beratlarda

bitiğin ‘ferman ve nişan’ yerine kullanıldığı görülmektedir. XVI. yüzyıldan sonra *bitig* ve *biti* terimleri fazla kullanılmamıştır (Özyetgin 1996: 75).

Clauson *bitigçi*, *bétkeçi* ve *bitigüçi* kelimelerinin aynı anlama sahip olduğunu fakat etimolojik açıdan incelerken dikkatli olmak gerektiğini, kelimelerin farklı etimolojik özelliklere sahip olduğunu ifade etmiştir (1972: 304).

Bu üç kelime tarihî karşılaştırma yapıldığında da tanıklanmıştır. Hamilton İKPÖ’de geçen Run yazısında *bitkâçi* ve *bitgâçi* kelimesini *petqā* ‘belge’+*-çi* şeklinde tahlil etmiştir (2011: 171). Clauson *bitigüçi* kelimesini *biti-gü+çi* şeklinde incelemiştir (1972: 304).

ET: *bitkâçi* ‘kayıt memuru, kâtip’ (ETY, 781); *bitigçi* ‘N. Ag. fr. *bitig*; ‘scribe, secretary’ (EDPT, 304); *bitkâçi* (*bitgâçi*?) ‘yazıcı, kopyacı’ (İKPÖ, 171); *bitigâçi* ~ *bitgâçi* ‘kâtip, yazıcı’ (EUTS, 45); *bitigüçi* ‘yazıcı’ (EUTG, 560); **OT:** *bitigçi* ‘kâtip’ (KB, 95); *bitigçi* ‘kâtip, nasir, ferman yazan’ (NF, 71); *bitigçi* ‘mektup, ferman yazan’ (KE, 116); *bitigçi* ‘kâtip, yazıcı’ (AOYarlık, 207) / *bitkeçi* ‘yazıcı, kâtip’ (AOYarlık, 207); *bitikçi* ‘kâtip, yazıcı’ (MT, 95); *bitigçi* ‘kâtip, yazıcı’ (KSE, 178).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *bitikçi* ‘schreiber’ (KW, 61) “kâtip”; *bitikçi* ‘книгочей, книжник, знатокписаний’ (KS, 282) “kâtip”.

BİTİŞ “bitki, bitki örtüsü; yaradılış” (KW, 61; AC, 47; DAK, 144; AB, 145; KS, 283)

[< ET. **büt** ~ **bit-** ‘to become complete’ (EDPT, 298) –(X)ş (Berta 1996: 91)]

Clauson, anlam alanı zaman içinde oldukça fazla genişleyen kelimelerden biri olarak *büt* ~ *bit-* fiilini göstermiş ve bu fiilin temel anlamının “tamamlanmış olmak” olduğunu dile getirmiştir. Clauson kelimenin Eski Türkçe döneminde ‘bitmek, son vermek’ anlamıyla tanıklandığını, Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde ise ‘bitmek, yaratılmak’ anlamıyla kaydedildiğini ve kelimenin zıt anlama geçiş yaptığını da belirtmiştir (1972: 298).

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de Karahanlı Türkçesinden itibaren tanıklanan anlamdan türetme gerçekleşmiştir.

OT: *bitiş* ‘endam’ (TZ, 153); *bitiş* ‘? yaradılış; asıl; akıbet’ (GT, 225); *bitişlig* ‘yaradılış, asıl, maya’ (MG, 121); *bitiş* ‘bitiş, son’ (BV, 148).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *bitişli* ‘höflich, gewandt’ (KW, 61) “kibar; terbiyeli”; *bitiş* ‘moisson’ (AC, 47) “hasat”; *bitiş* ‘plante, végétation’ (DAK, 144)

“bitki, bitki örtüsü”; *bitiş* ‘yaratılış; yetişen her şey’ (AB, 145); *bitiş* ‘растение, трава, зелие, зелье, былие, былье, злак; всходы, посевы, побеги, поросль; рост, произрастание, развитие’ (KS, 283) “bitki, büyüme, çim, tahıl, sürgün, gelişme”.

İlk kez Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinde tespit edilen kelimenin, hem bu dönemde hem de Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde oldukça farklı anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir.

BİTMÄŦ “bitki; büyüme, filizlenme, çoğalma, gelişme” (DAK, 144; KS, 283)

[< ET. **büt-** ‘to become complete’ (EDPT, 298) -*mA*K]

ET: *bütmäk* ‘bitmek, sona ermek, tamamlamak’ (EUTS, 57); **OT:** *bütmek* ‘Kıpçak lehçesinde (bitki) bitmek, (yavru) doğmak, (herhangi bir şey) yaratılmak’ (DLT 2014: 608); *bitmek* ‘bitme, yetişme’ (MT, 95).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bitmaḥ* ‘plante’ (DAK, 144) “bitki”; *bitmäḥ* ‘рост, вырастание, произрастание, разрастание, нарастание, прозябание, развитие, прозябание, мн. Всходы’ (KS, 283) “büyüme, filizlenme, çoğalma, gelişme”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

BİYÄNÇ “sevinç, iyilik, şefkat” (KW, 54; AB, 146; KS, 288)

[< OT. **biyen-** ‘sich freuen’ (KW, 57) “sevinmek” –ç (-*nç*) (Karamanlıoğlu 1994: 35)]

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *beyenç* ~ *beyinç* ‘freude’ (KW, 54) “sevinç”; *biyanç* ‘sevinç’ (AB, 146); *biyänç* ‘благорасположение, благоволение, симпатия’ (KS, 288) “sevinç, iyilik, şefkat”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

BİYİKLÄNGÄN “Tanrı” (KS, 292)

[< EK. **biyiklän-** ~ **böyükklän** ‘возвышаться, возноситься, превозноситься, быть возвышаемым, возвышенным, возносимым, вознесенным, превозносимым, превознесенным, кичиться, гордиться собой’ (KS, 291) “yükselmek, üste çıkmak, yücelmek, kibirlenmek, gururlanmak” (< OT. **bedükle-** ‘büyük saymak, büyük kabul etmek’ (DLT 2014: 580) < ET. **bedü-** ‘to be, or become big, great, etc.’ (EDPT, 299)) -*GA*n]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *biyiklängän* ‘Всевышний’ (KS, 292) “Tanrı”.

Kelimenin taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak yeni anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

Taranan diğer tarihî metinlerde aynı anlamlı *yaratğan* kelimesi tanıklanmıştır: *yaratқан* ‘schöpfer’ (KW, 115) “yaratıcı”; *yaratğan* ‘yaratan’ (KB, 525); *yaratğan* ‘yaratan’ (AH, LXXII); *yaratğan* ‘yaratan, Allah’ (İM, 618); *yaratқан* ‘yaradan, Allah’ (MT, 154); *yaratkan* ‘yaratan’ (TZ, 279); *yaratkan* ‘yaratan’ (AB, 207).

Ayrıca Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden TZ’de *dürütçi* ‘yaratan’ (TZ, 166) kelimesi de tespit edilmiştir.

BİZİMÇÄ “bize göre” (KPN 2010: 294)

[< **biz** ‘we’ (EDPT, 388; OTG, 241) + *im+ça*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bizimçä* ‘по-нашему’ (KS, 294) “bize göre”.

bizimçä kelimesi sadece KS’de tanıklanmıştır.

BOĞMA “kolye, gerdanlık” (KS, 304)

[< ET. **boğ-** ‘to strangle, choke (someone Acc.)’ (EDPT, 311); ***bog-** ‘boğmak’ (Tekin 2000: 93) -*mA*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *boğma* ‘ожерелье’ (KS, 304) “kolye, gerdanlık”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BOĞOZ “boğaz, yutak” (KW, 62; AC, 47; PT, 146; DAK, 152; KS, 304)

[< ET. **boğ-** ‘to strangle, choke (someone Acc.)’ (EDPT, 311); ***bog-** ‘boğmak’ (Tekin 2000: 93) -(*u*)z (Brockelmann 1954: 142; Räsänen 1969: 78; Clauson 1972: 322; Erdal 1991: 326; Tekin 2000: 93)]

ET: *boğuz* ‘boğaz’ (ETY, 781); *boğuz* ‘boğaz, mide’ (OTG, 241); *boğuz* ~ *boğoz* ‘throat’ (EDPT, 322); *boğuz* ‘boğaz, gırtlak’ (İKPÖ, 172); *boğoz* ~ *boğuz* ‘boğaz’ (EUTS, 46); *boğuz* ‘boğaz’ (EUTG, 561); **OT:** *boğuz* ‘boğaz’ (DLT 2014: 593); *boğuz* ‘boğaz’ (KB, 96); *boğuz* ‘boğaz’ (RKT, 287); *boğaz* ~ *boğ(u)z* ‘boğaz’ (NF, 73-74); *boğ(u)z* ‘boğaz, yiyecek’ (KE, 121); *boğaz* ‘boğaz’ (MM, 208); *boğaz* ‘boğaz’ (ME, 105); *boğoz* ‘boğaz’

(OKTS, 84); *boğaz* ‘boğaz’ (Kİ, 20); *boğoz* ‘boğaz’ (KK, 105); *boğaz* ‘boğaz’ (DM, 77); *boğuz* ‘boğaz’ (İM, 511); *boğaz* ‘boğaz’ (MT, 95); *boğaz* ~ *bovaz* ‘boğaz’ (TZ, 154-155); *boğaz* ‘boğaz’ (GT, 226); *boğaz* ‘boğaz’ (KSE, 178); *boğaz* ‘boğaz’ (KF, 955); *boğaz* ~ *boğuz* ‘boğaz’ (BV, 149).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *boğaz* ‘kehle’ (KW, 62) “boğaz”; *boğoz* ‘gorge’ (AC, 47) “boğaz”; *boğoz* ‘bay, channel’ (PT, 146) “bölme, kanal”; *boğoz* ‘gorge, trachée (-artère)’ (DAK, 152) “boğaz, nefes borusu”; *boğoz* ‘горло, глотка’ (KS, 304) “boğaz, yutak”.

Kelime üzerine yapılan eş ve art zamanlı karşılaştırma dikkate alındığında, *boğoz* kelimesinin Köktürkçeden günümüze kadar aynı semantik ve morfolojik özelliklerle varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

BOĞUM “vücudun kısmı, üyesi, bağlantısı, eklemi; bölüm” (KW, 63; AC, 47; DAK, 152; KS, 305)

[< ET. **boğ-** ‘to strangle, choke (someone Acc.)’ (EDPT, 311); ***bog-** ‘boğmak’ (Tekin 2000: 93) –*m* (EDPT, 315; Erdal 1991: 296; Berta 1996: 103, 528)]

OT: *boğım* ‘N.S.A. fr. *bog-* (semantic connection obscure); ‘a joint, or articulation; a knot (in a stalk, etc.) (EDPT, 315); *boğım* ‘kamış ve alfanın boğumları’ (DLT 2014: 592);

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *boğum* ‘glied, gelenk’ (KW, 63) “boğum, eklem”; *boğum* ‘articulation, membre’ (AC, 47) “eklem, üye”; *boğum* ~ *boğun* ‘membre (de corps)’ (DAK, 152) “vücudun bölümü”; *boğum* ~ *boğom* ~ *boğun* ~ *buğum* ~ *buğun* ‘член тела, составная часть, сустав, сочленение, соединение; раздел, часть’ (KS, 305) “vücudun kısmı, üyesi, bağlantısı, eklemi; bölüm”.

Kelime üzerinde yapılan eş ve art zamanlı karşılaştırmalarda *boğun* kelimesinin daha yaygın ve işlek kullanıldığı tespit edilmiştir (Clauson 1972: 316; Erdal 1991: 305): *boğun* ‘eklem’ (EUTG, 561); *boğun* ‘eklem, mafsalsal’ (ME, 105); *boğış* ‘boğum, eklem’ (ME, 105); *boğun* ‘boğum, eklem’ (KF, 955); *boğun* ‘boğum, kamış boğumu’ (MG, 121); *boğun* ‘mafsal, ek yeri’ (BV, 149).

BOĞURDAH “boğaz, nefes borusu, gırtlak” (KS, 306)

[< OT. **boğuz** ~ **boğoz** ‘throat’ + *dak* (EDPT, 322), *boğurdak* ‘throat, gullet, pharynx’ < *boğur*+*dak* (Tekin 1969: 51-80; Tekin 2013: 22)]

Clauson Kıpçak Türkçesinde ‘boğaz’ anlamındaki kelimenin *boğurdak* şeklinde geçtiğini ifade etmiş ve aynı ekle türetilmiş *bağırdak* ‘ciğer’ kelimesini örnek olarak vermiştir (1972: 322). Clauson ayrıca, kelimenin Memlûk-Kıpçak Türkçesi dönemine ait eserlerden KK’de *boğardak*, İM’de *boğurdak* şeklinde geçtiğini ifade etmiştir (1972: 319).

Tietze ‘gırtlak, nefes borusu’ anlamındaki *boğurdak* / *boğurtlak* kelimelerini madde başı olarak almış ve *boğuz* kelimesinden türediğini ifade etmiştir (2002: 366).

Talat Tekin’e göre zetacism (z’leşme) r>z denilen ses değişimi Türkoloji alanında çok tartışılan bir konudur ve *boğurdak* kelimesi zetacisme örnek teşkil etmektedir (1969:51-80; 2013: 22). Tietze de Talat Tekin’in görüşlerine yer vermiş ve çeşitli Türk dillerinde bir sözün /r/ veya /z/ ünsüzüyle kullanılabildiğini; özellikle bir sözün kökünde /z/ varken, aynı kökten türemiş sözlerde /r/ye rastlanabildiğini ifade ederek *boğurdak* ~ *boğuz* ve *semiz* ‘şişman’ ~ *semir*- ‘şişmanlamak’ örneklerini vermiştir (2002: 366).

Tuncer Gülensoy’a göre ise *boğurdak* kelimesi halk ağzında ‘gırtlak’ anlamındadır ve < **boğu-r-dak* [< * *boğuztağ* < * *boğu-z+tağ*] şeklinde tahlil edilmelidir (2011: 157).

OT: *boğardak* ‘yutak’ (KK, 105); *boğurdak* ‘boğaz deliği’ (İM, 511).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *boğurdağ* ‘горло, дыхательное горло, гортань’ (KS, 306) “boğaz, nefes borusu, gırtlak”.

Kelime Clauson’un da bahsettiği gibi Kıpçak sahasına aittir, diğer tarihî metinlerde bulunamamıştır.

BOĞÇA ~ BOĞÇA “bohça, kumaştan yapılmış hediyelik”(KS, 306)

[< **boğ**⁵⁶ ‘bohça, boğ, eşya konan heybe’ (EDPT, 311; DLT IV-Dizin, 98) +*ça*]

DLT’de *boğ* kelimesi, *ol tōn boglādı* “o giysiyi bohçaladı”, *tōn boglāndı* “giysi bohçalandı.” şeklinde tanıklamıştır (Atalay 2005: 192). Clauson da *boğ* kelimesi için “bohça” anlamını vermiştir (1972: 311).

⁵⁶ **boğ** için bkz. *boğ* ‘bundle’ and the like’. (EDPT, 311); *boğ* ‘bohça, boğ, eşya konulan heybe’ (DLT IV-Dizin, 98).

Tietze *boğça/bohça* kelimesini “giysi sarmaya yarayan kumaş parçası” şeklinde anlamlandırmış; fakat +CA ekinin Farsça küçültme eki olduğunu ileri sürmüştür (2002: 365).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *boğça, boğça* ‘подарочная салфетка’ (KS, 306) “bohça, kumaştan yapılmış hediyelik”.

Bohça kelimesi sadece DLT ve KS’de tanıklanmıştır.

BOLDAŞ “birlikte bulunan; bir arada var olan; biricik; özsel” (DAK, 157; KS, 310)

[< ET. **bol-** ‘to become (something)’ (EDPT, 331) -*dAş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *boldaş* ‘coexistant’ (DAK, 157) “birlikte bulunan, eşlik eden, yandaş”; *boldaş* ‘единосущный, единосущий, сосуществующий’ (KS, 310) “özel, özdeşlik, bir arada var olan”; *birboldaş* ‘единосущный’ (KS, 275) “biricik, özel”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BOLMAÇI “yetersiz, gereksiz, geçersiz, yasak, yasadışı, uygun olmayan” (KW, 64; KS, 310)

[< **bolma** < ET. **bol-** ‘to become (something)’ (EDPT, 331) +*çı*]

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *bolmaçı* ‘nichtig’ (KW, 64) “geçersiz”; *bolmaçı* ‘ненадлежащий, недолжный, недопустимый, непозволительный, негодный’ (KS, 310) “yetersiz, gereksiz, geçersiz, yasak, yasadışı, uygun olmayan”.

Kelime tarihî Türk dili alanında sadece KW ve KS’de tanıklanabilmektedir. KS’de kelime “*Hulaḥım bilä yazıḥlımen: Teḡri buyruḥuna, surp Avedaranga, Ari Bitiklär u Teḡriniḡ 10 buyruḥuna ḥulaḥ ḥaymıyırmen, artıḥçı yaman, u keräksiz, u bolmaçı heç nemäḡä ḥulaḥ ḥoyupmen.*” (KS, 310;311) cümlesinde geçmektedir.

BOLUK ~ BOLAK ~ BÖLÄK ~ BÖLÜK “şube, departman, bölüm, bölük; şube, birlik” (PT, 134; DAK, 157; AB, 148; KS, 325)

[< ET. **böl-** ‘to divide, separate, distinguish’ (EDPT, 331) -(X)k (Clauson 1972: 339; Eraslan 2012: 562)]

ET: *bölük ~ bölök* ‘Pass. N. / A. fr. *böl-*; usually N. ‘section, part’; ‘separate, different’ (EDPT, 339); *bölük* ‘bölük, kısım’ (Üİ, 140); *bölüg* ‘bölük, kısım, hisse’ (EUTS,

50); *bölük* ‘bölük, bölüm’ (EUTG, 562); **OT:** *bölük* ‘hayvan topluluğu (sürü), insan topluluğu (grup)’ (DLT 2014: 598); *bölek ~ bölük* ‘bölüm, kısım; hisse, pay’ (KE, 135); *bölek* ‘kısmet, nasip, pay’ (MM, 210); *bölük* ‘bölük, parça’ (ME, 107); *bölük* ‘bölüm; grup; sürü’ (OKTS, 86); *bölek* ‘hediye’ (AOYarlık, 208); *bölük* ‘halkın bir kısmı, insanların (büyük) bir kısmı’ (Kİ, 21); *bölek* ‘bölük, kısım’ (İM, 512); *bölek ~ bölük* ‘bölük, bölünmüş’ (TZ, 156); *bölük* ‘bölük, kısım, grup’ (KSE, 182); *bölek* ‘bölük, topluluk’ (MG, 130).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *boluk* ‘division, company, detachment’ (PT, 134); *bolak* ‘troupe, troupeau, groupe’ (DAK, 157) “birlik, sürü, grup”; *bolak* ‘grup, topluluk’ (AB, 148); *bölük ~ bölük* ‘отделение, отдел, подразделение, звено, разряд, колено, ветвь, ответвление, класс, партия, полк, бригада, дивизия, рота; стадо, табун, гурт, отара, паства, прайд, череда, вереница, чреда, стая, гнездо, гнездовье, гнездовище, множество, скопление животных, группа людей, духов, ангелов, община, объединение, собрание, собор, сонм, компания, гурьба, толпа, ватага, арава, шайка, сборище, скопище, полчище, дружина, команда, легион’ (KS, 325; 326) “şube, departman, bölüm, bölük, topluluk, kalabalık”.

Kelime Eski Türkçeden itibaren tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır.

Reşit Rahmeti Arat, DLT’deki *belek* şekline bakarak, kelimenin asıl şeklinin *belek* olduğunu, buradan *e/i* değişmesi ile *bilek* ve yuvarlaklaşma neticesiyle de *bölek* şeklinin meydana geldini dile getirmiştir (2006:145).

BOLUŞ “yardım, destek” (KW, 64; AC, 48; PT, 109; AB, 148; KS, 311)

[< ET. **bol-** “to become (something)” (EDPT, 331) $-(X)\text{ş}$ (Clauson 1972: 345; Erdal 1991: 268; Berta 1996: 96)]

OT: *boluş* ‘Dev. N. fr. *bol-*; ‘help, helper’ (EDPT, 345); *boluş* ‘sözle yardım etme’ (DLT 2014: 594).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *boluş* ‘hilfe’ (KW, 64) “yardım, destek”; *boluş ~ boluşluş* ‘aide’ (AC, 48) “yardım”; *boluşluş* ‘help’ (PT, 109) “help”; *boluş* ‘yardım’ (AB, 148); *boluş* ‘помощь, подмога, содействие, подспорье, пособие, вспомоществование, поддержка, вспоможение, споспешествование’ (KS, 311) “yardım, destek”.

İlk kez DLT’de tanıklanan kelimenin Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de tanıklanması önemlidir.

BOLUŞDAŞ “yardım eden, destek veren” (DAK, 158; KS, 312)

[< ET. **boluṣ** ‘help, helper’ (EDPT, 345) (< **bol-** ‘to become (something)’ (EDPT, 331)) -*dAṣ*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *boluṣdaṣ* ‘aide, coadjuve’ (DAK, 158) “yardım eden, yardım”; *boluṣdaṣ* ‘оказывающийпомощь, споспешествующий вместе с кем, сопричастный, сочувствующий, споспешник, приспешник, сопричастник’ (KS, 312) “yardım sağlayan, destek veren”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BORLA “üzüm, üzüm bağı” (KW, 65; DAK, 159; KS, 315)

[< ET. **bōr**⁵⁷ ‘wein; wine; şarap’ (Räsänen 1957: 104; EDPT, 357; DLT 2014: 594; Tekin 1995: 107)+ *la* (Räsänen 1957: 104; Karamanlioğlu 1994: 28)]

Clauson kelimenin kökü olan *bōr* ‘şarap’ kelimesinin Farsça kökenli olduğunu ifade etmiştir (1972: 357).

Talat Tekin kelimenin Ana Türkçede kök ünlüsünün *bōr* ‘şarap’ şeklinde uzun olduğunu da ifade etmiştir (1995: 107).

OT: *borla* ‘üzüm bağı’ (AOYarlık, 208); *borla* ‘üzüm’ (Kİ, 21).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *borla* ‘weingarten’ (KW, 65) “üzüm bağı, bağcılık”; *borla* ‘raisin’ (DAK, 159) “üzüm”; *borla* ‘бот. Виноград’ (KS, 315) “üzüm”.

borla kelimesi ilk kez *Codex Cumanicus*’ta tanıklanmış olup, sınırlı sayıdaki tarihî metinlerde geçmektedir. Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde ise *borla* yerine *borluḳ* ‘üzüm

⁵⁷ **bor** için bkz. ET: *bor* ‘Middle Persian *bōr*, wine’ (EDPT, 357); *bor* ‘şarap’ (İKPÖ, 173); *bor* ‘şarap’ (EUTS, 47); **OT:** *bor* ‘şarap’ (DLT, 594; *bor* ‘şarap’ (KB, 103).

bağı' [< *bor+luğ*] (EUTG, 561); *borluğ* 'bağ, meyve bahçesi' < *bor* 'şarap' + yer bildirme eki +*luğ*. (İKPÖ, 173) kelimesi tanıklanmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinden KE'de de *borlağ* 'üzüm bağı' (KE, 133) sözcüğü tanıklanmıştır.

BORLAÇI "şarap yapan, şarapçı" (DAK, 159; KS, 316)

[< **borla** 'üzüm bağı, bağcılık' (KW, 65) < *borlağ* 'üzüm bağı' (KE, 133) < *bor* 'şarap' (DLT, 594; İKPÖ, 173) +*çı*]

ET: *borçı* 'N. Ag. fr. 1. *bo:r*; 'the wine merchant (or wine grower?)' (EDPT, 357) / *borlukçı* 'N. Ag. fr. *borluk*; 'vine grower, vine cultivator' (EDPT, 366); *borluqçı* 'bağcı, bahçıvan' (İKPÖ 173); *Borlukçı* 'Antroponim' (EUTS, 47) / *borlukçı* 'bağçıvan' (EUTS, 47); *borlukçı* 'bağcı, bağ sahibi, bahçıvan' (EUTG, 561); **OT:** *borçı* 'içki içen, içkiye düşkün' (KB, 103).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *borlaçi* 'vigneron, marchand de vins' (DAK, 159) "şarapçı"; *borlaçi* 'виноградарь' (KS, 316) "şarap yapan".

Borlaçi kelimesi sadece KS ve DAK'ta tanıklanmışken, *borçı*, *borlukçı* kelimelerine Uygur Türkçesi eserlerinden itibaren rastlanmaktadır ve ek kelimeye meslek mensubu ya da bir işi sürekli yapan anlamı katmıştır.

BOSTANCI⁵⁸ "sultanın muhafızları (yeniçerilere karşı), sultan sarayının ve şehrin askerleri" (PT, 130; KS, 317)

[< **bostan** F. *būstān* 1. Sebze bahçesi 2. Kavun, karpuz tarlası 3. Kavun ve karpuz verilen ortak ad. (TS, 330) +*çı*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bostancı* 'guardians of the sultan (against the Janissaries)' (PT, 130) "sultanın muhafızları (yeniçerilere karşı)"; *bostançı* 'солдатсултанскойдворцовой и городскойохраны' (KS, 317) "sultan sarayının ve şehrin askerleri".

bostançı kelimesi sadece Ermeni harfli Kıpçakçanın KS ve PT eserlerinde tanıklanırken TS'de bulunan ilk ve ikinci anlamı taranan metinlerde bulunamamıştır.

⁵⁸ *bostançı* "1.Bostanda sebze yetiştiren kimse. 2. Önceleri saray bahçelerine bakmak ve bunları korumakla görevli iken sonraları sarayın korunmasından ve şehrin zabıta işlerinden sorumlu bir askerî ocak haline gelen teşkilâta mensup kimse. (TS 1998: 330, MBTS 2008: 409)".

BOŞATMAK ~ BOŞATMAH “günahların bağışlanması; serbest bırakmak, özgürlük, ayrıcalık” (KW, 66; KS, 319)

[< ET. **boşut-** ‘to release’ (EDPT, 378) (< **boşu-** ‘to free, liberate’ (EDPT, 377)) - *mAK*]

OT: *boşatmak ~ boşutmak* ‘(tutsağı) serbest bırakmak; (birini) bağından ve kösteğinden çözmek’ (DLT 2014: 595).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *boşatmak* ‘absolutio’ (KW, 66) “günahların bağışlanması”; *boşatmaḥ* ‘освобождение, послабление, льгота, свобода, привилегия’ (KS, 319) “serbest bırakmak, özgürlük, ayrıcalık”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

BOYAÇI “boyacı, renk veren” (KW, 63; KS, 322)

[< ET **boğuğ** ‘boya’ [< *bodu-* ‘boyamak’] (EDPT, 302) + *çıl*]

Clauson’a göre *boya* kelimesi *bodu-* fiilinden –*g* eki ile somut isim olmuştur. *boğuğ* kelimesi spesifik olarak ‘saç boyası’ veya daha genel olarak ‘açık renk’ anlamında kullanılmaktadır. Genellikle *boyağ*, *boyaw* veya *boya* olarak bütün modern şivelerde yaşamaktadır (1972: 302).

OT: *boyağcı* ‘boyacı’ (NF, 83); *boyağcılık* ‘boyama işçiliği’ (KE, 134); *boyağcı* ‘boyacı’ (İM, 511); *boyaçı* ‘boyacı’ (MT, 96).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *boyaçı* ‘färber’ (KW, 63) “boyacı”; *boyaçı* ‘красящий, красильщик, краситель’ (KS, 322) “boyacı, renk veren”.

Eski Türkçe söz içi ve söz sonundaki /d/ foneminin durumu (korunması ya da /y/ ve /z/ seslerine gelişmesi), Türk dili ve lehçelerinin sınıflandırılmasında kullanılan önemli fonetik ölçütlerden biridir (Tekin 2005: 361-386). ET söz içi ve söz sonunda yer alan /d/ Karahanlı ve Harezmi Türkçesindeki /d/ aracılığıyla Ermeni Kıpçakçasında da diğer Kıpçakça kaynaklarda ve Çağataycada olduğu gibi /y/ ye gelişmiştir: EK *ayaḥ* “ayak” (AKR 12) < ET *adaḥ*; EK *ayır-* “ayırma” (TB, 28) < ET *adır-*; EK *ayrı* “ayrı, başka” (TB, 75) < ET *adruk*; EK *boy* “boy, endam” (TB, 19) < ET *bod*; EK *ḥayḡu* “kaygı” (TB, 92) < ET *ḥadḡu*; EK *ḥayḡur-* “kaygılanmak” < ET *ḥadḡur-*; EK *boya* “boya” (KPN, 322) < ET *boğuğ* (DLT, 591) (Çengel 2012: 41).

Eski Türkçede iki ya da daha fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan *g/ğ* ünsüzlerinin Codex'te olduğu gibi eridiği görülür: EK *bālgili* “belli, açık” (TB, 106) < ET *belgülig*; EK *küçlü* “güçlü”(TB 106) < ET *küçlüg* (Çengel 2012: 43-44); fakat Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden İM'de *boyağçı* kelimesinde *ğ* ünsüzünün erimelediği tespit edilmiştir.

BOYARI~BUYARI “bu doğrultuda, burada; buraya, burada” (KS, 322; KS, 342)

[< **bu** ET. *bu* / **bo*” ‘this’ (Doerfer 1965 II: 776, Clauson 1972: 291-292, Tietze 2002: 386) +*arı*]

Tarihî Türk yazı dilleri üzerinde yapılan karşılaştırmalı çalışmada *buyarı* ~ *boyarı* kelimelerine rastlanmamıştır. *Codex Cumanicus* ve diğer Ermeni harfli Kıpçak metinlerinde bu kelimeler bulunmamaktadır. Kelimeler sadece Garkavets'te geçmektedir:

Ermeni Harfli Kıpçakça: *boyarı* ‘в эту сторону, сюда’ (KS, 322) “bu doğrultuda, burada”; *buyarı* ‘сюда, в эту сторону’ (KS, 342) “buraya, burada.

Garkavets kelimenin geçtiği cümleyi de vermiştir:

‘biz yatıp ediñ Avaknıñ hañrasında, da biyimiz içkäri, da nemä ot yoñ edir, çırañnı da söndürüp edilär, na çıñtıñ esä çıñarı, na kördüñ, ki ot başlandı Haçkonuñ yılısuvundan Hanusko oğlu da buyarı, Avaknıñ övü üsna, budur yılısuvu da pekarnası üsna, da barı küvdü. (ActKP12: 321)’ (Garkavets 2010: 342).

BOYUN “boyun” (KW, 63; DPY, 388; DAK, 163; KS, 323)

[< ET. **bōy** ‘boy’ +*u+n* (Räsänen 1957: 107; Hamilton 1998: 257; Eren 1999: 59; Eraslan 2012: 100)]

Talat Tekin, kelimenin kök ünlüsünün Ana Türkçede uzun olduğunu ifade etmiştir (1995: 177).

Hasan Eren *boyun* madde başında Räsänen ve Róna-Tas'ın *boyun* (> *moyun*)un **boñ*, **moñ* biçiminden çıktığı görüşüne yer vermiştir. Ayrıca Doerfer'in –*n* ekiyle türetilmiş *boyun*, *burun*, *taban*, *bıkın*, *karın*, *erin*, *alın*, *yağrın*, *yelin* gibi organ adları listesine de değinmiştir (1999: 59).

ET: *boyın* ‘the neck, sometimes specifically the back of the neck’ (EDPT, 386); *boyın* ~ *boyun* ‘boyun, ense, vücut’ (EUTS, 49); *boyun* ‘boyun’ (EUTG, 561); **OT:** *boyın* ~ *boyun* ‘insan vb.’nin boynu’ (DLT 2014: 596); *boyun* ‘boyun’ (KB, 104); *boy(u)n* ‘boyun’ (RKT, 293); *boy(u)n* ‘boyun’ (NF, 83); *boy(u)n* ‘boyun’ (KE, 134); *boyun* ‘boyun’ (MM, 210); *boyun* ‘boyun’ (ME, 107); *boyun* ‘boyun’ (OKTS, 85); *boyun* ‘boyun’ (Kİ, 21); *boyun* ‘boyun’ (KK, 105); *boyın* ‘boyun’ (DM, 78); *boyun* ‘boyun’ (İM, 511); *boyun* ‘boyun’ (MT, 96); *boyun* ‘boyun’ (TZ, 155); *boyun* ‘boyun’ (GT, 230); *boy(u)n* ‘boyun’ (KSE, 181); *boyun* ‘boyun’ (KF, 956); *boyun* ‘boyun, başla omuz arasındaki kısım’ (KM, 243); *boyun* ‘boyun’ (MG, 130); *boyun* ‘boyun’ (BV, 156).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *boyun* ~ *boyın* ‘hals’ (KW, 63) “boyun”; *boyun* ‘шея’ (DPY, 388); *boyun* ‘cou, nuque’ (DAK, 163) “boyun”; *boyun* ~ *boyn* ‘шея, выя, холка; горловина, горлышко; вход в подвал’ (KS, 323) “boyun, omuz”.

Boyun kelimesi Eski Türkçeden itibaren kullanılmaktadır. Orta Türkçede çoğunlukla *boyın* şekliyle geçmektedir.

Diyalektlerde *boyun* yanında geçen Yak. *mōy*, *mōyn* “boyun” biçimi benzeşme (assimilation) yoluyla oluşmuştur (Eren 1999: 59).

BOYUNÇAĞ ~ BOYINÇAĞ “kolye, gerdanlık, boyun süsü” (DAK, 163; KS, 323)

[< ET. **boyun**⁵⁹ ‘hals’ (Räsänen 1957: 97), ‘neck’ (Erdal 1991: 104) < **boy+u+n* (EUTG, 561) +*çağ*]

Tuncer Gülensoy kelimenin Anadolu ağızlarında “boyunduruk” anlamıyla kullanıldığına ve *bōyun+cak*⁶⁰ şeklinde oluştuğuna dikkat çekmiştir (2011: 165).

Zeynep Korkmaz +CAk eki için adlardan farklı nitelikte bazı tahsis adları da yapar açıklamasını yaparak *boyuncak* “gerdanlık” kelimesini örnek olarak vermiştir (2003: 40)

Ermeni Harfli Kıpçakça: *boyunçağ* ‘objet (ornement, cordon) qu’on porte au cou’ (DAK, 163) “kolye, gerdanlık, boyna takılan nesne”; *boyunçağ*, *boyınçağ* ‘ожерелье, гривна,

⁵⁹ **boyun** için bkz. **ET:** *boyun* ‘boyun’ (EUTG, 561); **OT:** *boyun* ‘boyun’ (KB, 104); *boyun* ‘boyun’ (NF, 83); *boyun* ‘boyun’ (MM, 210); *boyun* ‘boyun’ (ME, 107); *boyun* ‘boyun’ (Kİ, 21); *boyun* ‘boyun’ (TZ, 155); *boyun* ‘boyun’ (GT, 230); *boy(u)n* ‘boyun’ (KSE, 181); *boyun* ‘boyun’ (KF, 956); *boyun* ‘boyun, başla omuz arasındaki kısım’ (KM, 243); *boyun* ‘boyun’ (MG, 130); *boyun* ‘boyun’ (BV, 156); **Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça:** *boyun* ~ *boyın* ‘hals’ (KW, 63) “boyun”; *boyun* ‘шея’ (DPY, 388) “boyun”.

⁶⁰ bkz. Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, Cilt II, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1965.

шейный обруч, колье, монисто, гердан, шейное украшение’ (KS, 323) “kolye, gerdanlık, boyun süsü”.

Ermeni harfli Kıpçak metni olan KS ve DAK’ta “kolye, gerdanlık, boyna takılan nesne” anlamlarıyla kaydedilen *boyunçak* kelimesine tarihî Türk dili alanında başka yerde rastlanmamıştır. Kelime halk ağzından derleme sözlüğünde kayıtlıdır; fakat “boyunduruk” anlamına sahiptir.

Tarihî Türk dilinde “kolye, gerdanlık, boyna takılan süs” anlamına sahip farklı kelimelerin olduğu düşünülebilir.

BOYUNDURUĞ “boyunduruk” (DAK, 172; KS, 324)

[< ET. **boyun**⁶¹ ‘hals’ (Räsänen 1957: 97), ‘neck’ (Erdal 1991: 104) < **boy+u+n* (EUTG, 561) +*duruk* (Räsänen 1957: 97; Clauson 1972: 387; Erdal 1991: 104; Tietze 2002: 193-194)]

ET: *boyunduruk* ‘fr. *boyun* (*boyın*) ‘a yoke (put on the neck of a draught animal)’ (EDPT, 387); *boyunduruğ* ‘boyunduruk’ (EUTS, 49); **OT:** *boyunduruğ* ‘boyunduruk, iki öküzün boynu üzerine konulan ağaç parçası’ (DLT 2014: 597); *boyunduruğ* ‘boyunduruk’ (KE, 135); *boyunduruğ* ‘boyunduruk’ (MT, 96).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *boyundruğ* ‘joug’ (DAK, 172) “boyunduruk”; *boyundruğ* ~*boyunduruğ* ~ *buyundruğ* ‘ярмо, ярем, иго, бремя’ (KS, 324) “boyunduruk”.

Kelimenin günümüzdeki ‘çift süren veya arabaya koşulan hayvanların birlikte yürümelerini sağlamak için boyunlarına geçirilen bir tür ağaç çember’ ilk anlamıyla tarihî metinlerdeki anlamı aynıdır. Aynı zamanda kelimenin günümüzde ‘mimarlık terimi olarak kapı veya pencere vb. açıklıkların üzerine konulan ağaç, taş veya beton kiriş, lento’ ve ‘zulüm ve zorbalık baskısı, esaret’ anlamları da kazanarak anlam genişlemesi yaşadığı tespit edilmiştir⁶².

⁶¹ **boyun** için bkz. **ET:** *boyun* ‘boyun’ (EUTG, 561); **OT:** *boyun* ‘boyun’ (KB, 104); *boyun* ‘boyun’ (NF, 83); *boyun* ‘boyun’ (MM, 210); *boyun* ‘boyun’ (ME, 107); *boyun* ‘boyun’ (Kİ, 21); *boyun* ‘boyun’ (TZ, 155); *boyun* ‘boyun’ (GT, 230); *boy(u)n* ‘boyun’ (KSE, 181); *boyun* ‘boyun’ (KF, 956); *boyun* ‘boyun, başla omuz arasındaki kısım’ (KM, 243); *boyun* ‘boyun’ (MG, 130); *boyun* ‘boyun’ (BV, 156); **Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça:** *boyun* ~ *boyın* ‘hals’ (KW, 63) “boyun”; *boyun* ‘шея’ (DPY, 388) “boyun”.

⁶² bkz.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.564a4789489202.21074609
(16.11.2015)

BÖGÖVRÄMÄH ‘sarhoş olmak’ (KS, 324)

[< EK. **bögövrä-** ‘напиться, напиваться, упиться, упиваться, быть напоенным, упившимся, упитым’ (KS, 324) “sarhoş olmak, cünbüş yarmak” -*mAK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bögövrämäh* ‘напитие, напоение, упитие, упоение, насыщение, пресыщение’ (KS, 324) “sarhoş olmak”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BULARGAN “vefasız, dolaşan, yürüyen, asi” (KS, 334)

[< EK. **bular-** ‘être en confusion, en désordre’ (AC, 48) “karışıklık ve düzensizlik içinde olmak”; *bular-* ‘vagner, errer’ (DAK, 167) “gezmek, dolaşmak, yolunu kaybetmek”; *bular-* ‘bunalmak, şaşırmak’ (AB, 149); *bular-*, *bulur-*, *burul-* ‘быть в замешательстве, заблуждении, заблуждаться, иметь ложное мнение или понятие, опешить, растеряться, заплутаться, сбиваться с пути истинного, совращаться, ошибаться, грешить, предаваться страсти, похоти, блудить’ (KS, 334) “kafası karışmak, yanlış yönlendirilmek, yanlış bir inanış veya düşünce sahibi olmak, şaşırmak, kaybolmak, doğru yoldan ayrılmak, sapkın olmak, hata yapmak, günah işlemek, cinsel ilişkide bulunmak” -*GAn*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bulargan* ‘заблудший, блуждающий, сбившийся с пути, заблуждающийся’ (KS, 334) “vefasız, dolaşan, yürüyen, asi”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BULARĞI “başıboş dolaşan, göçebe, vefasız, asi” (DAK, 167; KS, 334)

[< EK. **bular-** ‘être en confusion, en désordre’ (AC, 48) “karışıklık ve düzensizlik içinde olmak”; *bular-* ‘vagner, errer’ (DAK, 167) “gezmek, dolaşmak, yolunu kaybetmek”; *bular-* ‘bunalmak, şaşırmak’ (AB, 149); *bular-*, *bulur-*, *burul-* ‘быть в замешательстве, заблуждении, заблуждаться, иметь ложное мнение или понятие, опешить, растеряться, заплутаться, сбиваться с пути истинного, совращаться, ошибаться, грешить, предаваться страсти, похоти, блудить’ (KS, 334) “kafası karışmak, yanlış yönlendirilmek, yanlış bir inanış veya düşünce sahibi olmak, şaşırmak, kaybolmak, doğru yoldan ayrılmak, sapkın olmak, hata yapmak, günah işlemek, cinsel ilişkide bulunmak” -*gI*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bularǵı* ‘confondu, en désordre, embrouillé’ (DAK, 167) “şaşkın, dağınık”; *bularǵı* ‘блуждающий, заблудившийся, заблудший, сбившийся с пути, запутавшийся’ (KS, 334) “başiboş dolaşan, göçebe, vefasız, asi”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirinde tanıklanmamıştır.

BULĠAĞ ~ BULĠAĞ “karışık, bulanık, karışıklık” (KW, 68; KS, 335)

[< ET. **bulga-** ‘to stir (a liquid, etc.); (metaphorically) to confuse, disturb (someone), produce a state of disorder’ (EDPT, 337) –k (Clauson 1972: 336; Erdal 1991: 231; Berta 1996: 98; Tekin 2000: 92; Eraslan 2012: 562)]

ET: *bulğak* ‘karışık, alt üst olmuş’ (ETY, 787); *bulgak* ‘kışkırtan, tahrik eden, isyankâr’ (OTG, 241); *bulğak* ‘N. / A. S. fr. *bulğa-* ‘confusion, disorder; confused, disorderly’ (EDPT, 336); *bulğak* ‘karışıklık’ (EUTS, 52); *bulğak* ‘karışıklık, isyan, dalga’ (EUTG, 562); **OT:** *bulgak* ‘düşman gelmesinden dolayı halk arasına düşen kargaşa; halk arasındaki fitne’ (DLT 2014: 601); *bulğak* ‘düşmanın gelmesi yüzünden halk arasında çıkan karışıklık; bulanıklık’ (KB, 115); *bulğak* ‘fitne, fesat, sıkıntı, keder’ (RKT, 299); *bulğak* ‘karışıklık, fitne’ (ME, 108); *bulğak* ‘bela, karışıklık’ (OKTS, 88); *bulgak* ‘bulanık’ (TZ, 157).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *bulğak* ‘verwirrung’ (KW, 68) “karışıklık, karmaşa”; *bulğah* ‘мутный, замутненный, взбаламученный, взболтанный, нечистый, путанный, неразборчивый’ (KS, 335) “karışık, bulanık, sıkıntılı, isyan, kargaşa”.

İlk kez Köktürkçede görülen kelimenin Karahanlı Türkçesinden sonra kullanım sıklığının azaldığı tespit edilmiştir.

BULĠAĞAÇ “bulanık, karışık; kirli” (DAK, 168; KS, 336)

[< ET. **bulga-** ‘basically ‘to stir’ (a liquid, etc.) and metaph. ‘to confuse, disturb (someone)’ (EDPT, 337); *bulga-* ‘bulanmak, karmakarışık olmak, bozmak, karıştırmak’ (EUTS, 52) –nç (EDPT, 337)]

OT: *bulğaç* ‘this word is restored in the passage below as a parallel to tarkınç’ (EDPT, 336)

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bulğaç* ‘confondu, en désordre’ (DAK, 168) “karışık, dağınık, pis”; *bulğaç* ‘мут, нечто замутненное, нечистое, жижа, нечистота; мутный,

взмешанный, смешанный, нечистый, грязный, гнусный’ (KS, 336) “bulanık, karışık, saf olmayan, kirli”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

BUNÇA “bu kadar, o kadar çok” (KW, 165; KS, 337)

[< **bu** ET. *bu* / **bo*” ‘this’ (Doerfer 1965 II: 776, Clauson 1972: 291-292, Tietze 2002: 386) +*n* +*ça*]

ET: *bunça* ‘bunca, bu kadar’ (ETY, 788); *bunça* ‘bunca, bu kadar (çok)’ (OTG, 241); *bunça* ‘equative form of *bu*; ‘as many, or as much, as this; so many, or much’, and the like.’ (EDPT, 349); *munça* ‘bunca, bunun kadar, bunun gibi, de/dahi (işaret zamiri *bu*’nun eşitlik hali)’ (İKPÖ, 202); *munça* ‘böylece, bunca, bu suretle, bu kadar’ (EUTS, 132); *munça* ~ *monça* ‘bunca, bu kadar, böyle, bu şekilde’ (EUTG, 562); **OT:** *munça* (KB, 318); *munça* ‘bunca, bu kadar çok’ (RKT, 298); *munça* (NF, 295); *munça* (KE, 445); *munça* ‘bunca, bu kadar’ (MM, 241); *bunçalayın* ‘bunun gibi’ (AOYarlık, 208)]; *munça* ‘bunca’ (İM, 570); *munca* ‘bunca’ (TZ, 218); *munça* ‘bunca’ (GT, 232); *munça* (KF, 1036); *munça* (MG, 132).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *munça* ‘so viel, so sehr, dermassen’ (KW, 165) “bu kadar, o kadar çok”; *bunça*, *bunca* ‘столько, вот столько, до сих, досюда, до сих пор’ (KS, 337) “bunca, bu kadar”.

bu işaret zamiri ile miktarda eşitlik gösteren +*ça* ekinin birleşip kalıplaşmasından oluşan *bunca* belirsizlik sıfatının tarihî Türk lehçelerinde olduğu gibi günümüz Türkçesinde de kullanılışı oldukça yaygındır.

bunça, *munça* kelimeleri nadiren de ‘böyle’ anlamında bir tarz zarfı olarak kullanılır (Korkmaz 1960: 49).

/b-/ > /m-/ ses değişmesi *munça* kelimesinde görüldüğü gibi Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi metinlerinde sıklıkla görülmektedir.

BURĞU~ BIRĞI “trompet, boru; matkap, delme” (KW, 69; KS, 339)

[< ET. ***bur-**; OT. **bur-** ‘burmak, sıkılaştırmak’ (KB, 116) –*gu* (Berta 1996: 561)]

Clauson *borğuy* kelimesini ‘boru’ olarak anlamlandırmış ve kelimenin ses açısından düzensiz olduğunu ifade etmiştir. Kelimenin sonunda bulunan –y sesinin sadece Kaşgarlı’da yer aldığını dile getirmiş ve kelimenin alıntı bir kelime olabileceğini belirtmiştir (1972: 361).

ET: *Burgu* ‘yer adı’ (OTG, 242); *borğu* ~ *borğuy* ‘trumpet’ (EDPT, 361); *burğu* ~ *burķu* ‘trompet’ (EUTS, 53); **OT:** *borguy* ‘üfürülen boru’ (DLT 2014: 594); *burğu* ~ *burķu* ‘boynuz, boru’ (OKTS, 89); *burğu* ‘boru’ (Kİ, 23); *borğı* ‘boru’ (DM, 77); *burga* ‘boru’ (TZ, 158); *burğu* ‘boru’ (KSE, 187).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *burğu* ‘trompete’ (KW, 69) “trompet”; *burğu* ‘бурав, сверло’ (KS, 339) “matkap, delme”; *burğu* ~ *birğı* ‘трыба см.’ (KS, 339) “trompet, boru”.

Kaşgarlı’da *borı* ‘ok ucuna geçirilen temren oyuğu halkası, hokka ve taş gibi şeylerin yarılmaması için ağızlarına geçirilen halka’; *borguy* ‘üflenerek öttürülen boru’ kelimeleri bulunmaktadır.

Hülya Arslan Erol, *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri* adlı eserinde bu iki kelimenin anlam olarak birbirine çok yakın olduğunu, kelimenin aslı şeklinin *borguy* olabileceğini *borı* şeklinin ise daha ileri bir şekil olması gerektiğini ifade etmiştir. XI. yüzyıldan önce *borguy* kelimesinin bir süre için ‘ok ucuna geçirilen temren oyuğu halkası, hokka ve taş gibi şeylerin yarılmaması için ağızlarına geçirilen halka’ yanında ‘üflenerek öttürülen boru’ anlamı için de kullanılmış olması gerektiğini ve zamanla bir ayırım yapılması gerektiğinde şivelerde *borguy* kelimesinin ses değişimine uğramış şeklinin tercih edildiğini ve *borı* ya da *borgu* şeklinin kullanılmaya başlandığını düşünmektedir (2008: 213).

burğu kelimesi Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de iki farklı madde başı olarak ele alınmıştır. İlki diğer tarihî metinlerde de tanıklanan ‘boru, trompet’ kelimesidir; fakat ikinci *burğu* kelimesi diğer tarihî dönem ve eserlerinde tanıklanamamıştır.

BUYRUĞ ~ BUYURUĞ “buyruk, emir, kararname” (KW, 68; AC, 48; DAK, 171; AB, 149; KS, 342)

[< OT. **buyur-** ‘to order, command’ (EDPT, 387); **buyur-** ‘buyurmak, emretmek’ (DLT 2014: 605) –(X)k (Brockelmann 1954: 110; Räsänen 1969: 87; Clauson 1972: 387; Erdal 1991: 231; Berta 1996: 518; Hamilton 1998: 180; Tekin 2000: 92; Eraslan 2012: 563)]

‘emretmek, kumanda etmek’ anlamındaki *buyur-* fiili ilk kez Karahanlı Türkçesi döneminde tanıklanmıştır; fakat Clauson’un da belirttiği gibi *buyruk* kelimesi Orhun yazıtlarından itibaren bulunduğu için, *buyur-* fiilinin daha eski olması gerekmektedir.

ET: *buyruk* ‘buyruk, amir, komutan’ (ETY, 788); *buyruk* ‘yüksek görevli, kumandan’ (OTG, 242); *buyruk* ‘Pass. Dev. N. fr. *buyur-*; lit. ‘commanded (to do something); in the early period a title of office, apparently a generic term for all persons commanded by the *hağan* to perform specific duties, çivil or military. In the medieval period, perhaps because Ar. and Pe. titles of office came into use, it came to mean ‘order, comand’ (EDPT, 387); *buyruk* ‘bakan, mühürdar’ (İKPÖ, 176); *buyruk* ‘amir, kumandan’ (EUTS, 56); *buyruk* ‘kumandan’ (EUTG, 563); **OT:** *buyruk* ‘emir, buyruk’ (DLT 2014: 605); *buyruk* ‘müşavir, vezir’ (KB, 118); *buyruk* ‘emir, buyruk; izin, müsaade’ (RKT, 301); *buyruk* ‘buyruk, emir’ (NF, 90); *buyruk* ‘buyruk, emir’ (KE, 146); *buyruk* ‘emir, buyruk’ (MM, 212); *buyruk* ‘buyruk, emir’ (ME, 108); *buyruk* ‘buyruk, emir’ (OKTS, 90); *buyruğ* ‘buyruk, emir’ (AOYarlık, 209); *buyruk* ‘ferman, emir’ (Kİ, 24); *buyruk* ‘emir’ (KK, 106); *buyruk* ‘emir’ (DM, 79); *buyruk* ‘emir’ (İM, 513); *buyruk* ‘emir, buyruk’ (MT, 98); *buyruk* ‘buyruk, emir’ (GT, 232); *buyruk* ‘emir’ (KSE, 187); *buyruk* ‘buyruk, emir’ (KF, 958); *buyruk* ‘ferman, emir’ (KM, 244); *buyruk* ‘buyruk, emir’ (MG, 134); *buyruk* ‘emir’ (BV, 159).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *buyuruğ* ~ *buyruğ* ‘befehl, vorschritt’ (KW, 68) “buyruk, emir”; *buyruğ et-* ‘ordonner’ (AC, 48) “emir”; *buyruğ* ‘ordre’ (DAK, 171) “buyruk, emir, düzen”; *buyruğ* “emir, buyruk, hüküm” (AB, 149); *buyruğ* ~ *boyruğ* ~ *buyuruğ* ‘приказ, приказание, распоряжение, повеление, воля, предписание, наказ, указ, указание, завет, заповедь, назидание, наставление, изволение, воля, волеизъявление, постановление, требование, законоположение, власть’ (KS, 342) “emir, hüküm, buyruk, talep, kararname”.

Eski Türkçe dönemine ait eserlerde ‘amir, kumandan, vezir’ gibi kağan tarafından verilen görev anlamında kullanılan *buyruk* kelimesinin; Karahanlı Türkçesi eserlerinden itibaren sadece ‘emir, buyruk’ anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir.

BUYRUHÇI “komutan, lider, yönetici, şef, memur; prens, hükümdar, hükmeden” (AC, 48; DAK, 171; AB, 149; KS, 343)

[< ET. **buyruk** ‘commanded (to do something)’ (EDPT, 387) +çı < *buyur-* “emretmek, buyurmak” (Brockelmann 1954: 110, Doerfer 1965: 362; Räsänen 1969: 87; EDPT, 387; Erdal 1991: 231)]

Clauson’a göre *buyruk* kelimesi *buyur-*’tan türemiş isimdir ve kelimenin asıl anlamı “yapılması emredilen” dir (1972: 387).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *buyruḥçi* ‘vices gerens’ (AC, 48); *buyruḥçi* ‘celui qui ordonne, prince, souverain’ (DAK, 171) “prens, egemen, hükümdar”; *buyruḥçi* ‘emreden, buyuran, hükmeden’ (AB, 149); *buyruḥçi* ~ *buyrıḥçi* ~ *boyruḥçi* ‘повелитель, начальствующий, распорядитель, правитель, властитель, владетель, владыка, командующий, начальник, командир, предводитель, руководитель, администратор, приказчик, чиновник’ (KS, 343) “komutan, lider, yönetici, şef, memur”.

*buyruḥ*⁶³ Köktürk-Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden itibaren tanıklanmaya başlamıştır.

Kelime Eski Türkçede sivil veya askeri görevleri yapmak için memur unvanı olarak hakan tarafından görevlendirilen herkes için genel bir terim olarak kullanılmaktayken Orta Türkçe döneminde Arapça ve Farsça memur unvanları için kullanılmaya başlanmış olabilir. Ama kelime daha çok “emir, komut” anlamında Kuzey doğu şiveleri dışında bütün modern şivelerde yaşamaktadır. *buyruk* şekli XIV. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmakta ve bütün dönemlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. XIV. yüzyıla ait birkaç metinde “memur” anlamıyla geçmektedir (Clauson 1972: 387).

buyruḥçi kelimesi ise sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır.

BUYURGAN “1. teklif, karar, sipariş, kararname, talimat; 2. yönetici, lider, memur” (KS, 344)

[< OT. **buyur-** ‘to order, command’ (EDPT, 387); **buyur-** ‘buyurmak, emretmek’ (DLT 2014: 605) -GAn]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *buyurgan* ‘1. приказание, решение, распоряжение, повеление, постановление, повеление, наставление, назидание; 2. приказывающий,

⁶³ **buyruḥ** için bkz. ET: *buyruk* ‘buyruk, amir, komutan’ (ETY, 758), *buyruk* ‘yüksek görevli, kumandan’ (OTG, 237), *buyruk* ‘bakan, mühürdar’ (İKPÖ, 176); OT: *buyruk* ‘müşâvir, vezir’ (KB, 118).

повелевающий, руководящий, властитель, владетель, распорядитель, руководитель, управляющий, приказчик’ (KS, 344) “1. teklif, karar, sipariş, kararname, talimat; 2. yönetici, lider, memur”.

Kelimenin taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak yeni anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

BUZUḤ “bozuk, bozulmuş, hasarlı, zarar görmüş” (DAK, 173; BA, 150; KS, 347)

[< ET. **buz-** ‘to destroy, damage’ (EDPT, 389); *buz-* ‘bozmak, hezimete uğratmak’ (OTG, 242) –(X)k (Brockelmann 1954: 110; Doerfer 1965: 337; Clauson 1972: 390)]

OT: *buzuk* ‘Pass. N. / A.S. fr. *buz-*; ‘spoilt, ruined, destroyed’ (EDPT, 390); *buzuk* ‘yıkılmış, kırılmış’ (DLT 2014: 605); *buzuḵ* ‘bozuk, kırık, yıkık’ (KB, 119); *buzuḵ* ‘bozuk’ (MM, 212); *bozuḵ* ‘bozuk’ (ME, 107); *bozuḵ* ‘kötü bir şeye ıtlak olunmuş’ (Kİ, 21).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *buzuḥ* ‘gâte, dépravé’ (DAK, 173) “bozuk, baştan çıkmış, ahlaksız”; *buzuḥluḥ* ‘yıkılma, mahvolma, yıkım’ (AB, 150); *buzuḥ* ‘разрушенный, разбитый, испорченный, уничтоженный, сокрушенный’ (KS, 347) “bozuk, bozulmuş, hasarlı, zarar görmüş”.

İlk kez Karahanlı Türkçesinde tanıklanan ‘bozuk, kırık, yıkık, zarar görmüş’ anlamındaki kelime, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde mecaz anlam kazanarak ‘ahlaksız, baştan çıkmış’ anlamıyla da tanıklanmıştır.

BUZULMAḤLI “bozulabilen, kolay bozulan” (KS, 349)

[< ET. **buzul-** ‘to be destroyed, damaged’ (EDPT, 391) (< ET. **buz-** ‘to destroy, damage’ (EDPT, 389)) –*mAklI*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *buzulmaḥlı* ‘подлежащий разрушению, разорению, порче, тлению, тленный’ (KS, 349) “bozulabilen, kolay bozulan”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BUZULMAḤLIḤ ~ MUZULMAḤLIḤ “bozulma, yıkım” (KS, 349)

[< ET. **buzul-** ‘to be destroyed, damaged’ (EDPT, 391) (< ET. **buz-** ‘to destroy, damage’ (EDPT, 389)) -*mAkIIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *buzulmaḡlıḡ ~ muzulmaḡlıḡ* ‘разрушение, тление’ (KS, 349) “bozulma, yıkım”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BUZULMAḤSIZ “bozulmaz, hasarsız, dayanıklı” (KS, 349)

[< ET. **buzul-** ‘to be destroyed, damaged’ (EDPT, 391) (< ET. **buz-** ‘to destroy, damage’ (EDPT, 389)) -*mAKsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *buzulmaḡsız* ‘без разрушения, порчи, тления, неразрушимый, нетленный’ (KS, 349) “bozulmaz, hasarsız, dayanıklı”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BUZULMAMAḤLIḤ “bozulmazlık, yıkılmazlık, dayanıklılık” (KS, 349)

[< EK. **buzulma-** (< ET. **buzul-** ‘to be destroyed, damaged’ (EDPT, 391) (< ET. **buz-** ‘to destroy, damage’ (EDPT, 389)) -*mAkIIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *buzulmamaḡlıḡ* ‘неразрушимость, нетленность’ (KS, 349) “bozulmazlık, yıkılmazlık, dayanıklılık”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

BÜTÖV “bütün, tüm, tamamen” (DAK, 171; KS, 351)

[< ET. **büt-** ‘to become complete; to come to an end, be finished; to be ready to start’ (EDPT, 298) –(X)v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *butov* ‘entier, total, complet’ (DAK, 171) “bütün, toplam, tam”; *bütöv* ‘1. целый, цельный, всецелый, сплошной, целиком, всеобщий, соборный, весь, вся, всё 2. закрытый, не имеющий отверстия’ (KS, 351) “1. bütün, tüm, tamamen; 2. kapalı, deliksiz”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

BÜTÜN ~ BUTUN “bütün, tam, eksiksiz” (KW, 71; AC, 48; PT, 130; DAK, 171; AB, 149; KS, 351)

[< ET. **büt-** ‘to become complete; to come to an end, be finished; to be ready to start’ (EDPT, 298) –(X)*n* (Brockelmann 1954: 129; Räsänen 1969: 93; Clauson 1972: 306; Erdal 1991: 301; Berta 1996: 534)]

ET: *bütün* ‘Intrans. N. / A. S. fr. *büt-*; usually complete, entire’ (EDPT, 306); *bütün* ‘bütün, tam’ (Üİ, 142); *bütün* ‘bütün’ (EUTS, 57); *bütün* ‘bütün’ (EUTG, 564); **OT:** *bütün* ‘doğru, gerçek, güvenilir, sağlam’ (DLT 2014: 608); *bütün* ‘doğru, dürüst, sahih, bütün’ (KB, 121); *bütün* ‘bütün’ (AH, XIII); *bütün* ‘muhakkak ki, şüphesiz ki’ (RKT, 302); *bütün* ‘bütün, tam’ (NF, 91); *bütün* ‘bütün, tam’ (KE, 148); *bütün* ‘doğru, gerçek’ (MM, 212); *bütün* ‘bütün, tam; doğru, gerçek’ (OKTS, 91); *bütün* ‘sahih, sağlam’ (Kİ, 25); *bütün* ‘bütün, tam’ (İM, 513); *bütün* ‘sağlam’ (MT, 98); *bütün* ‘doğru, bütün’ (TZ, 160); *bütün* ‘bütün, doğru; parçalanmamış, sağlam’ (KSE, 188); *bütün* ‘bütün’ (BV, 160).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *bütün* ‘ganz, vollständig’ (KW, 71) “bütün, eksiksiz”; *butun* ‘tout, entier’ (AC, 48) “bütün, tam, eksiksiz”; *butun* ‘whole’ (PT, 130) “bütün”; *butun* ‘tout, entier’ (DAK, 171) “bütün, tüm, tam, eksiksiz”; *butun* ‘bütün, tam’ (AB, 149); *bütün* ‘весь, вся, всё, все, целый, цельный, сплошной, единым куском, из единого куска, всецелый, всеобщий, соборный, вселенский, целиком, полностью; неповрежденный, непочатый, непораженный, невредимый, здоровый’ (KS, 351) “bütün, tüm, sağlam”.

Kelime Uygur Türkçesi metinlerinden itibaren tüm tarihî metinlerde tanıklanmıştır.

BÜTÜNLÄ “tamamen” (KS, 352)

[< ET. **bütün** ‘complete, entire’ (< *büt-* (EDPT, 307)) + *la*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *bütünlä* ‘целиком, полностью’ (KS, 352) “tamamen”.

Kelimenin kökü olan *büt-* fiili ve *bütün* gövde şekli, Eski Türkçeden itibaren tanıklanmaktadır. Yapılan tarihî taramalarda *bütünlä* kelimesinin sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de geçtiği tespit edildiğinden, kelimenin anoloji yoluyla türetildiği düşünülebilir.

-C-

CUHUTÇA “İbranice” (KS, 463)

[< **cuhûd**⁶⁴ ‘A. Yahûdi’ +ça]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *cuhutça* ‘по-еврейски, по-иудейски, на еврейском языке’ (KS, 463) “İbranice”.

Kelimenin kökü olan *cuhûd* kelimesi Harezmi Türkçesinden itibaren tanıklanırken, *cuhûdça* sadece KS’de tanıklanmıştır.

CUVAPÇI “davalı, sanık” (KS, 464)

[< Ar. **cevab** ‘cevap, karşılık, yanıt; sorulan şeye verilen karşılık’ (KB, 125; NF, 94; KE, 152; MM, 213; İM, 514; KSE, 189) +çî]

Ek, *cuvapçı* kelimesinde Arapça alıntı bir kelimeye eklenmiş ve yeni anlamlı bir kelime türetmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *cuvapçi* ‘ответчик’ (DPY, 391) “davalı, sanık”; *cuvapçi* ‘ответчик’ (KS, 464) “davalı, sanık”.

-Ç-

ÇAĞIRMAH “çığlık, çağırma, davet” (PT, 112; DAK, 178; KS, 365)

[< OT. **çaқır**- ‘bağırmaq’ (RKT, 310) -mAK]

OT: *çaқırmaq* ‘çağırma, seslenme’ (NF, 100).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çağırmaḥ* ‘to cry, scream, call’ (PT, 112) “ağlama, çığlık, davet”; *çağırmaḥ* ‘cri, appel’ (DAK, 178) “çığlık, çağırma, davet”; *çağırmaḥ* ‘крик, рев’ (KS, 365) “ağlamak, gürlemek”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ÇAҚМАҚ ~ ÇAḤMAḤ ~ ÇAĞMAḤ “1. çakmak; 2. ihbar, iftira, suçlama” (KW, 73; DAK, 177, 179; KS, 365)

[< ET. **çaқ**- ‘to strike fire (with a flint or steel), (of a snake or scorpion) to bite, sting; to slander, decry’ (EDPT, 405) –mAK (Brockelmann 1954: 126; Berta 1996: 564)]

⁶⁴ **cuhûd** için bkz. *cuhûd* Far. ‘Yahudi’ (RKT, 307); *cühûd* F. ‘Yahudi’ (KE, 155); *cuhud* A. ‘Yahudi’ (ME, 109); *cuvut* A. ‘Yahudi’ (AB, 151).

ET: *çaķmak* ‘yapmak, parçalamak, kesmek, çakmak’ (EUTS, 58); **OT:** *çakmak* ‘kendisiyle ateş yakılan çakmak taşı’ (DLT 2014: 612); *çaķmak* ‘çakmak’ (ME, 110); *çaķmak* ‘taş (çakmak)’ (Kİ, 27); *çaķmak* ‘çakmak’ (KK, 106); *çaķmak* ‘çakmak’ (MT, 99); *çaķmak* ‘çakmak’ (TZ, 161); *çaķmak* ‘çakmak, yakma aracı’ (KSE, 190).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *çaķmak* ‘accusatio’ (KW, 73) “suçlama”; *çağmaḥ* ‘silex, pierre à fusil’ (DAK, 177) “çakmak, çakmak taşı”; *çaḥmaḥ* ‘accusation’ (DAK, 179) “suçlama, itham, kınama”; *çaḥmaḥ* ~ *çağmaḥ* ‘1. огниво, кресало; 2. донос, клевета, ябеда, навет, обвинение’ (KS, 365) “1. çakmak; 2. ihbar, iftira, suçlama”.

Kelimedeki ek kalıplaşarak kalıcı isim oluşturmuştur.

Kelimedeki “suçlama, iftira” anlamı sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülmüştür; fakat ‘iftira etmek, leke sürmek, çamur atmak’ anlamındaki *çağurmak* (EUTS, 58) fiili ilk kez Eski Uygur Türkçesinde tanıklanmıştır ve bu anlama Harezmi ve Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinde de rastlanmıştır: *çaķ-* ‘gammazlık etmek’ (NF, 100); *çaķ-* ‘ihbar etmek, ifşa etmek’ (GT, 237).

ÇAḤMAḤLIḤ “lanet, beddua; suçlama, kınama, iftira” (DAK, 179; KS, 366)

[< ET. *çaķ-* ‘to strike fire (with a flint or steel), (of a snake or scorpion) to bite, sting; to slander, decry’ (EDPT, 405) –*mAḤLIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çaḥmaḥliḥ* ~ *çaḥmaḥliḥ* ‘malédiction, invectives, calomnie’ (DAK, 179) “lanet, beddua, küfür, iftira”; *çaḥmaḥliḥ* ‘донос, клевета, ябеда, навет, обвинение, злоречие, злословие, порицание’ (KS, 366) “suçlama, kınama, iftira”.

Kelime taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

Kelimenin tabanında görülen “suçlama, iftira” anlamına Harezmi ve Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinde de rastlanmıştır: *çaķ-* ‘gammazlık etmek’ (NF, 100); *çaķ-* ‘ihbar etmek, ifşa etmek’ (GT, 237). Eski Uygur Türkçesinde ise ‘iftira etmek, leke sürmek, çamur atmak’ anlamında *çağurmak* (EUTS, 58) fiili tanıklanmıştır.

ÇALĞI “tırpan” (KS, 366)

[< ET. *çal-* ‘to knock (someone Acc.) down, to throw (him) to the ground’ (EDPT, 417) –*gI*]

OT: *çalğı* ‘tırpan’ (AOYarlık, 209).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çalğı* ‘коса (для косьбы)’ (KS, 366) “tırpan”.

İlk kez AOYarlık’ ta tanıklanan kelime taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır. Günümüzde kullanılan ‘enstrüman’ anlamındaki *çalğı* kelimesi ise ilk kez Çağatay daha sonra da Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanan *çal-* ‘müzikal enstrüman çalmak’⁶⁵ fiilinden türemiştir.

ÇALIŞMAH “çalışmak, uğraşmak, çabalama, savaşmak, çarpışmak” (DAK, 179; KS, 366)

[< ET. **çalış-** ‘Recip, f. of *çal-*; ‘to fight one another; to strive, make efforts, be industrious’ (EDPT, 421) (< ET. **çal-** ‘to knock (someone Acc.) down, to throw (him) to the ground’ (EDPT, 417)) –mAK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çalışmah* ‘effort, insistance; collision, escarmouche, combat?’ (DAK, 179) “çaba, direnme, çarpışma, mücadele, savaşma?”; *çalışmah* ‘усердствование, старание, тщание, старательное совершение, ревностное произведение, борьба, сражение, досаждение, нападение, ополчение’ (KS, 366) “çalışmak, uğraşmak, çabalamak, savaşmak, çarpışmak”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

Kelimede görülen ‘gayret etme, uğraşma, çabalama’ anlamları mecazlaşma yoluyla gelişmiştir, bu nedenle kelimenin anlam alanının mecazlaşma yoluyla genişlediği görülmektedir (Erol 2008: 660).

ÇANAK “çanak, tabak, kâse” (KW, 73; DAK, 180; KS, 367)

[< **çan**⁶⁶ ‘çukur, oyuk; bardak’ + -(a)k ‘küçültme eki’ (Tietze 2002: 472).]

Räsänen’e göre *çanak* ‘napf’ kelimesi Çince *çin* ve *ayak* kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur (1969: 111).

⁶⁵ *çal-* ‘to play (a musical instrument)’ (Clauson 1972: 417).

⁶⁶ *çan* kelimesi Talat Tekin tarafından şu şekilde incelenmiştir: *çan* “a cup” < Ch. chan “a cup for wine or fat/oil” (EDPT: 424a). *çanak* ‘a wooden bowl or dish’ (BT IX: 71, 1; Ham. 1986: 34, 1-2). This word is well attested in Uigur texts, e.g. birär çan kuma yağın “one cup a day of linseed oil” (Heil. I 64) (Tekin 2013: 508).

ET: *çanak* ‘originally something like “a hollow conical object” (EDPT, 425) “orijinalinde ‘içi boş konik şekilli nesneye benzeyen şey’ olarak kullanılır; güneydoğu lehçelerinde ‘un değirmeni hunisi’ olarak yaşamaktadır.”; *çanaḵ* ‘çanak, kap, ölçü kabı’ (EUTS, 59); **OT:** *çanak* ‘kap kacak (Oğuzca); çanak, tuzluk ve tuzluğa benzer ağaçtan oyulmuş kap’(DLT IV-Dizin, 134); *çanaḵ* ‘çanak, kap, kâse’ (NF, 100); *çanaḵ* ‘çanak, kap’ (KE, 157); *çanaḵ* ‘kadeh, bardak’ (ME, 110); *çanaḵ* ‘bugünkü manasında’ (Kİ, 26); *çanaḵ* ‘çanak’ (KK, 106), *çanaḵ* ‘çanak, kap’ (DM, 80); *çanaḵ* ‘kap kacak, çanak’ (İM, 515), *çanaḵ* ‘çanak’ (MT, 99); *çanaḵ* ‘çanak, kase’ (GT, 237); *çanaḵ* ‘çanak, kadeh, bardak’ (KSE, 190); *çanaḵ* ‘çanak, kap’ (KF, 962); *çanak* ‘çukur şeklinde olan kap’ (KM, 246); *çanaḵ* ‘çanak’ (BV, 163).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *çanaḵ* ‘schale, naph’ (KW, 73) “kâse, çanak”; *çanaḥ* ‘coupe, gamelle, écuelle’ (DAK, 180) “kupa, bardak, kâse”; *çanaḥ* ‘миска, тарелка, блюдо, чаша’ (KS, 367) “kâse, tabak”.

bardak ve *çanak* kelimeleri üzerinde yapılan tarihsel karşılaştırmalar da dikkate alındığında, kelimelerin Eski Türkçe döneminden itibaren aynı anlamda yaşadığı görülmektedir.

ÇADIRTAMAḤ ~ ÇADIRTATMAḤ “çatırdamak, gürültü, çatırtı” (DAK, 177; KS, 372)

[< EK. *çatırda-* ‘трещать, стрекотать, хрустеть, скрипеть’ (KS, 372) “çatırdamak, gıcırdamak” (< *çatır* ‘yansıma taban’) -mAK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çadırtamaḥ* ~ *çadırtatmaḥ* ‘fracas, craquement’ (DAK, 177) “çatırdamak, gürültü, çatırtı”; *çadırdamaḥ* ‘треск, стрекот, хруст, скрип’ (KS, 372) “çatırdamak, gıcırdamak, çekirge sesi çıkarmak”; *çadırtatmaḥ* ‘трещание, стрекотание, издание треска, стрекота’ (KS, 372) “çatırdatmak, gıcırdatmak, çekirge sesi çıkartmak”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

ÇAYAḤANMAḤ ~ ÇAYḤANMAḤ “vaftiz; yıkanma, arınma” (DAK, 183; KS, 374)

[< EK. **çayhan-** ~ **çayağan-** ‘полоскаться, ополаскиваться, ополоскаться, обмываться, омываться, плескаться’ (KS, 374) “yıkanmak, arınmak, durulanmak, vaftiz edilmek” -mAK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çayağanmaḥ* ~ *çayhanmaḥ* ‘baptême’ (DAK, 183) “vaftiz”; *çayağanmaḥ* ‘крещение; омовение – умывание (омовение), ополаскивание’ (KS, 374) “vaftiz; yıkanma, arınma”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmayan kelimenin dinî anlam içerdiği görülmektedir.

ÇERTMÄḤ “kayıt, listeleme, yazma; çizmek, çizim” (DAK, 184; KS, 379)

[< OT. **çert-** ‘kaçırmak; bir şeyin ucunu kırmak’ (DLT 2014: 620) -mAK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çertmaḥ* ‘inscription?’ (DAK, 184) “kayıt, listeleme, yazma”; *çertmäḥ* ‘черчение, чертеж’ (KS, 379) “çizmek, çizim”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır. Tryjarski, kelimenin çevirisinde şüpheye düşmüş ve farklı tercüme etmiştir.

ÇERTÖV “kertik, yarık; kertme, çentik” (DAK, 184; KS, 379)

[< OT. **çert-** ‘bir şeyin ucunu kırmak’ (DLT 2014: 620) -(X)v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çertov* ‘entaille, signe?’ (DAK, 184) “kertik, yarık; ayırıcı özellik?”; *çertöv* ‘метка, зарубка, насечка, нарезка, надпись, пометка, отметка, знак’ (KS, 379) “etiket, çentik, kertme, işaretleme”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ÇERÜVÇİ “diktatör, savaş lordu, bir ülkeyi emir ile yöneten kimse, zorba” (KS, 380)

[< ET. **çärig** “ordu, asker, çeri” (EDPT, 428-429; OTG, 242) +*çi* ‘asker’ (Tietze 2002: 498)]

çerükçi ‘asker’ kelimesine Tietze, etimolojik izahta bulunmuştur ve kelimenin Çağataycada tanıklandığını ifade etmiştir (2002: 498). Kelimenin kökü olan *çerig* kelimesi ise Eski Türkçeden itibaren görülmektedir ve etimolojik izahı tartışmalıdır.

Clauson *çerig*⁶⁷ için ‘temelde ordudan çok daha sınırlı bir anlamda, savaş düzeninde tertip edilmiş askerî birlik’ için kullanılmıştır. O dönemde aynı anlama sahip *sü* kelimesi vardı; fakat *sü* kullanım dışı olmaya başladığında genel olarak ‘ordu, askeri birlik vs’ için *çerig* kullanıldı. Kaşgarlı’nın 3 *çer*’den türetmesi morfolojik olarak imkânsızdır. (1972: 428-429)’ açıklamasını yapmıştır.

Divan’da ise *çerig* için ‘savaş düzenindeki saf, sıra, savaşta iki taraftan biri; savaş’ anlamları verilmiştir (DLT 2014: 619).

Eski Türkçedeki söz içi ve söz sonu *g/ğ* sesi Kıpçakçada ya sızıcılaşarak dudaksıl /v/’ye gelişir ya da Codex Cumanicus’ta olduğu gibi erir: ET *çärig* > *çeri~çerig* ‘asker, ordu’ (GT, 238); *çeri~çerig* ‘çeri, asker, ordu’ (KSE, 190); *çeri* ‘heer, exercitus’ (KW, 74) “ordu”; *çeruv* ‘ordu, asker’ (AB, 151). Bu ses olayı hemen hemen bütün eserlerde görülür ve oldukça yaygınlaşmış bir ses olayı olarak ortaya çıkmaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çeruvçilik* ‘bellum’ (AC, 49) “savaş”; *çerüvçi* ‘военачальник’ (KS, 380) “diktatör, savaş lordu, bir ülkeyi emir ile yöneten kimse, zorba”.

çerüvçi kelimesi sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanırken, tarihi metinlerde *çergüçi* ‘kurtarıcı’ (KB, 128); *çoğıçı* ‘kavgacı’ (315) kelimeleri tanıklanmıştır.

ÇIDAMAHLIĞ “dayanma, kararlılık; sabır, dayanıklılık” (DAK, 188; KS, 387)

[< OT. **çida-** ‘dayanmak, tahammül etmek’ (KE, 159) (< Moğ. **çada-** (*tsida-*) ‘to be able, capable; to be able to overcome or vanquish’ (MED, 176)) -mAKIĞK]

⁶⁷ **çerig** için bkz. ET: *çärig* ‘ordu, asker, çeri’ (ETY, 789); *çärig* ‘ordu’ (OTG, 242); *çerig* ‘originally prob. ‘troops drawn up in battle order’, a rather more restricted concept than ‘army’, which was *sü*: but when *sü* became obsolete it was used more generally for ‘army, troops’ etc. (EDPT, 428-429); *çärig* ‘asker, çeri, ordu’ (EUTS, 61); *çerig* ‘asker, ordu’ (EUTG, 565); OT: *çerig* ‘savaş düzenindeki saf, sıra, savaşta iki taraftan biri; savaş’ (DLT 2014: 619); *çerig* ‘asker, ordu’ (KB, 128); *çerig* ‘asker, ordu’ (NF, 101); *çerig* ‘asker, ordu’ (KE, 158); *çerig* ‘asker, ordu’ (ME, 111); *çeri~çerig* ‘asker’ (AOYarlık, 209); *çeri* ‘asker’ (Kİ, 28); *çeri~çerig* ‘ordu, asker’ (İM, 516); *çeri~çerig* ‘asker, ordu’ (GT, 238); *çeri~çerig* ‘çeri, asker, ordu’ (KSE, 190); **Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça:** *çeri* ~ *çeyri* ‘heer’ (KW, 74) “ordu, asker”; *çerov* ~ *çeruv* ‘armée’ (AC, 48) “ordu”; *çeruv* ~ *çoruv* ‘army’ (PT, 110) “ordu”; *çeruv* ‘détachement, troupe, armée’ (DAK, 184) “müfreze, alay, birlik, ordu”; *çeruv* ‘ordu, asker’ (AB, 151); *çerüv* ~ *çörüv* ~ *çeröv* ~ *çerüv* ~ *çerüv* ‘войско, воинство, армия, рать, дружина, полк, эскадрон, ополчение, гарнизон, лагерь, стан, обоз, бивак, военная сила, силы небесные; война’ (KS, 379) “ordu, tugay, alay, birlik”.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çıdamahlh* ‘persévérance, persistance’ (DAK, 188) “dayanma, kararlılık, sürüp gitme”; *çıdamahlh* ‘терпение, терпеливость, выдержка’ (KS, 387) “sabır, dayanıklılık”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ÇİDOV “sabır; dayanıklılık, azim” (PT, 153; DAK, 188; KS, 387)

[< OT. **çıda-** ‘dayanmak, tahammül etmek’ (KE, 159) (< Moğ. **çada-** (*tsıda-*) ‘to be able, capable; to be able to overcome or vanquish’ (MED, 176)) -v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çidovsuz* ‘having no perseverance, persistence’ (PT, 153) “dayanıksız”; *çidov* ‘patience’ (DAK, 188) “sabır”; *çidov* ‘терпение, выдержка, упорство, твердость, стойкость, настойчивость, упрямство’ (KS, 387) “azim, kuvvet, sabır, dayanıklılık”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ÇİĞANAḤ ~ ÇİḤANAḤ “dirsek, bilek; kanat” (KW, 78; KS, 388)

[< ET. **çık-** ‘to go out; to come out’ (EDPT, 405) –*anak* (Argunşah 2015: 79)]

OT: *çığanak* ‘dirsek’ (Kİ, 29); *çıkanak* ‘dirsek’ (MT, 100).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *çığanak* ‘ellenbogen’ (KW, 78) “dirsek”; *çığanah* ~ *çıḥanaḥ* ‘анат. локтевой сустав, локоть’ (KS, 388) “bilek, kanat, dirsek”.

Kelimenin Memlûk-Kıpçak Türkçesinde dile girip yerleştiği söylenebilir; daha önceki metinlerde tanıklanmamıştır.

ÇİĞARMAḤ ~ ÇİḤARMAḤ “gösterim, betimleme, resim, görüntü, heykel; çıkarmak; üretim, imalat, sonuç elde etmek” (DAK, 195; KS, 391)

[< OT. **çıkar-** ‘çıkarmak’ (KB, 130) (< OT. **çık-** ‘to go out; to come out’ (EDPT, 405)) -mAK]

OT: *çıkarmak* ‘çıkarma’ (DLT 2014: 622); *çıkarmaḥ tilemek* ‘sonuç çıkarmak, sonuca varmak’ (RKT, 313); *çıkarmaḥ kerek* ‘çıkarmak; sürmek gerek’ (NF, 104); *çıkarmaḥ* ‘çıkarma’ (KE, 164); *çıkarmaḥ* ‘çıkarma, ihraç’ (ME, 110).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çharmah* ‘représentation, image, peinture, statue’ (DAK, 195) “gösterim, betimleme, resim, görüntü, heykel”; *çiharmah* ~ *çığarmah* ‘извлечение, выведение; изготовление, вырабатывание, производство, выпуск; вывод, заключение’ (KS, 391) “çıkarmak; üretim, imalat, sonuç elde etmek”.

ÇİĞİŞ ~ ÇİHİŞ “gider, harcama; kazanç; fidan, sürgün” (AC, 49; KS, 388, 392)

[< ET. **çık-** ‘to go out; to come out’ (EDPT, 405) *-(X)ş* (Brockelmann 1954: 138; Korkmaz 1969: 56; Clauson 1972: 412; Erdal 1991: 269; Berta 1996: 136)]

OT: *çıkış* ‘Dev. N. fr. *çık-*; ‘coming out; expenditure, sunrise’ (EDPT, 412); *çıkış* ‘menfaat’ (DLT 2014: 622); *çıkış* ‘menfaat, çıkar’ (KB, 130); *çıkış* ‘harcama’ (AOYarlık, 209); *çıkış* ‘çıkma’ (TZ, 162).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çihış* ‘dépense’ (AC, 49) “gider, harcama”; *çığış* ‘выход, исход; доход, прибыль, заработок; отчисление в доход; всходы, посевы’ (KS, 388) “çıktı, sonuç, gelir, kazanç; fidan, sürgün”; *çihış* ‘выход, исход; доход, прибыль, заработок’ (KS, 392) “çıktı; gelir, kazanç, sonuç”.

Taranan tarihî metinlere bakıldığında kelimenin anlam alanında genişleme olduğu söylenebilir.

ÇİĞMAK ~ ÇİHMAH “ayağın üst kısmı; çıkmak, rehinden kurtarma, çıkma; ölüm” (KW, 78; DAK, 191; KS, 392)

[< OT. **çık-** ‘to go out; to come out’ (EDPT, 405)) *-mAK* (Berta 1996: 134)]

OT: *çıkmağ* ‘çıkma; dışarı çıkış’ (RKT, 312); *çıkmağ* ‘çıkmağ, ortaya çıkmak; ayrılmak, kaçmak; erişmek; ölmek’ (NF, 103); *çıkmağ kerek* ‘çıkmağ gerek’ (NF, 103); *çıkmağ* ‘çıkmağ; ortaya çıkmak; belirlemek’ (KE, 162); *çıkmağ* ‘(dışarı) çıkmak, yükselmek’ (ME, 111); *çıkmağ* ‘çıkmağ’ (KSE, 192); *çıkmağ* ‘çıkmağ; ayrılmak’ (KM, 246); *çıkmağ* ‘çıkmağ’ (MG, 137); *çıkmağ* ‘çıkmağ’ (BV, 164).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *çığmak* ‘spann, rist’ (KW, 78) “ayağın üst kısmı; ayağın üstündeki tümsek yer”; *çihmah* ‘sortie, dégageant; décès’ (DAK, 191) “çıkmağ, rehinden kurtarma, çıkma; ölüm”; *çihmah* ‘выход, уход, выезд, выбывание’ (KS, 392) “çıkmağ, ölmek, çıkış”.

Temel anlamı ‘çıkmaq, görünmek’ olan fiil tabanının kullanım sıklığının çok fazla olması, fiilin anlam alanının genişlemesine sebebiyet vermiştir ve fiil tabanı ilk kez Kaşgarlı’da ortaya çıkmıştır (Erol 2008: 246).

CC’de ekin kalıplaşarak kalıcı isim oluşturduğu görülmektedir.

ÇIMDIRĞAN “cimbız, kerpeten, pense” (KS, 393)

[< EK. **çimdir-** ‘щипать, ущипнуть’ (KS, 385) “sıkıştırmak, çimdiklemek” -GAn]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çimdirğan* ‘щипцы, щипчики (?)’ (KS, 393) “cimbız, kerpeten, pense”.

Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden TZ’de aynı anlamda *çimdidivüç* ‘cimbız’ (TZ, 162) tespit edilmiştir.

Kelimenin taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak alet adı türettiği tespit edilmiştir.

ÇINIĞMAĞ “alıştırma, alışkanlık; öğrenmek, eğitim, beceri gelişimi” (DAK, 195; KS, 394)

[< **çınık-** ‘erprobt werden, als echt erwiesen’ (KW, 78) “denenmiş olmak; doğru çıkmak”; **çınığ-** ‘учиться, обучаться, научаться, научиться, приучаться, упражняться, тренироваться, дрессироваться, получать навыки, воспитываться’ (KS, 393) “öğrenmek, alışmak, uygulamak, beceri kazanmak” (< **çin** ‘true, genuine; truth’ (< loan word from Chinese *chên*, same meaning) (EDPT, 424) -mAK]

OT: *çınıkmak* ‘doğrulanmak’ (DLT 2014: 623).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çınığmağ* ‘exercice, habitude’ (DAK, 195) “alıştırma, alışkanlık”; *çınığmağ* ‘обучение, научение, упражнение, выработка навыков, вышкола, тренировка, дрессировка’ (KS, 394) “öğrenmek, eğitim, beceri gelişimi”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

ÇİRAĞÇI “mum, kandil yakan” (KS, 395)

[< F. **çerāğ** “1. kandil 2. şariat” (RKT, 310) +çt]

Ek, *çıraḥçı* kelimesinde Farsça alıntı bir kelimeye eklenmiş ve yeni anlamlı bir kelime türetmiştir.

‘lamba, kandil, ışık, çıra, mum’ anlamlarına sahip olan *çerāḡ*⁶⁸ kelimesi ilk kez Karahanlı Türkçesi metni RKT’de geçmiştir. Daha sonra Harezmi ve Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çıraḥçı* ‘свечник’ (KS, 395) “mum, kandil yakan”.

Kelime sadece KS’de geçmiştir.

ÇIRMAMAḤ “sarmak, çevrelemek” (DAK, 194; KS, 396)

[< **çırma-** ‘wickeln, winden’ (KW, 79) “sarmak”; **çırma-** ‘обвивать, оплестать, оборачивать, обертывать, заворачивать’ (KS, 396) “sarmak, dolamak, bükmek” -mAK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çirmamaḥ* ‘liens, entraves?’ (DAK, 194) “sarmak, çevrelemek”; *çirmamaḥ* ‘сверток’ (KS, 396) “sarmak, çevrelemek”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ÇIZMAÇI “kunduracı, ayakkabı tamircisi” (KS, 397)

[< **çizme** ‘uzun konçlu ayakkabı, bot’ < **çöz-me** ‘stiefel’(Räsänen 1969: 112) +çı]

Kelimenin kökü için Räsänen’in yaptığı etimolojik açıklamaya Tietze ve Eren’de katılmıştır⁶⁹.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çizmaçı* ‘сапожник, чеботарь’ (KS, 397) “kunduracı, ayakkabı tamircisi”.

Kelime KS dışındaki tarihî metinlerde tanıklanamamıştır. Eren’in yaptığı açıklamaya göre tarihî Türk lehçelerinde *çizme* için *edik* (< *etik*) ‘pabuç’ anlamındaki kelime kullanılmıştır; fakat *çizme* kelimesinin Türkçe kökten geldiği açıktır. Bu ad *çiz-* ‘çözmek’ kökünden –me ekiyle yapılmış bir türevidir. Bu türevin başlangıçta *çizme edik* olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre, *çizme edik* adı *çözme edik* anlamına gelir. Sonradan

⁶⁸ **çerāḡ** kelimesi için bkz. OT: *çerāḡ* ‘1. kandil, 2. şeriat’ (RKT, 310); *çerāḡ* ‘< F. mum, çıra’ (KE, 158); *çerāḡ* ‘< F. kandil, çıra’ (MM, 213); *çıraḡ* ‘F. çıra, lamba’ (ME, 112); *çıraḡ* ‘bugünkü manasında’ (Kİ, 30); *çıraḡ* ‘lamba’ (KK, 107); *çıraḡ* ‘kandil’ (MT, 100); *çerāḡ* ‘F. ışık, kandil, mum’ (GT, 238); *çıraḡ* ‘F. çıra, meşale, lamba’ (KSE, 192).

⁶⁹ Bkz. Tietze 2002: 525, Eren1999: 95-96.

çizme edik yerine sadece *çizme* adı kullanılmaya başlanmıştır. Böylelikle *çizme* biçimi ‘uzun konçlu edik’ anlamını kazanmıştır (1999: 95-96).

ÇİÇÄKLÄNMÄH “çiçeklenme, çiçekle süslemek” (KS, 384)

[< OT. **çëçeklen-** ‘to flower’ (EDPT, 401) (< **çëçek** ‘flower; (hence metaph.) skin eruption, smallpox’ (EDPT, 400)) -mAK]

OT: *çiçeklenmek* ‘çiçeklenmek’ (DLT 2014: 624).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çiçäklänmäh* ‘расцветание, украшение себя цветами’ (KS, 384) “çiçeklenme, çiçekle süslemek”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ÇİDOVUÇİ ~ ÇİDOVÇİ “sabırlı, itaatli, söz dinler, mahcup” (DAK, 189)

[< EK. **çidov** ‘patience’ (DAK, 188) “sabır” + *çi*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çidovuçi, çidovçi* ‘patient, soumis, obéissant, mortifié’ (DAK, 189) “sabırlı, itaatli, söz dinler, mahcup”.

Kelime DAK dışındaki tarihî metinlerde tanıklanamamıştır.

ÇOZMAH “germe, uzatma, dağıtım, eritme” (KS, 401)

[< OT. **çöj-** ‘(ip, kuzu barsağı vb. şeyleri) çekip uzatmak’ (DLT 2014: 627); **çöz-** ‘in die länge ziehen’ (KW, 77) “uzatmak” -mAK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çozmah* ‘растягивание, вытягивание, распускание, распространение’ (KS, 401) “germe, uzatma, dağıtım, eritme”.

Garkavets fiil tabanını Codex Cumanicus’takinin aksine kalın sıralı okumuştur.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ÇÖLMÄKÇİ “çömlekçi” (DAK, 196; KS, 402)

[< OT. **çömlek**⁷⁰ ‘kochtopf’ (KW, 76) “tencere, çömlek” + *çi*]

⁷⁰ **çömlek** kelimesi için bkz. **OT:** *çömlek* ‘küçük tencere’ (Kİ, 31); *çömlek~çölmek* ‘çömlek’ (DM, 80); *çömlek~şölmek* ‘çömlek’ (TZ, 163); *çömlek* ‘çömlek’ (MT, 101).

Kelimenin kökü olan *çömlek* kelimesinin etimolojisi tartışmalıdır. Räsänen'e göre Türk dilleri arasında *çölmek* / *çömlek* her iki varyant eskidir; fakat *çölmek* şekli daha yaygındır. (1969: 117-118). Bugünkü standart Türkiye Türkçesinde *çömlek* şekli kullanılmaktadır (Tietze 2002: 534). *Çömlek* kelimesinde yakın seslerin göçüşmesi ses olayı görülmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çolmakçi* 'potier' (DAK, 196) "çömlekçi" ; *çölmäkçi* 'горшечник, гончар' (KS, 402) "çömlekçi".

Çölmekçi kelimesi Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden DAK ve KS'de tanıklanmıştır.

ÇÖMÜÇ ~ ÇÖMİÇ "kepçe, kevgir" (KW, 76; DAK, 196; KS, 402)

[< ET. **çom-** 'batmak, dalmak' (EUTS, 65); OT. **çom-** ~ **çöm-** 'suya dalmak' (DLT 2014: 628; NF, 105) –(ü)ç]

OT: *çömiç* ~ *çömiç* 'kepçe, büyük tahta kaşık' (GT, 239)

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *çömiç* 'schaumlöffel' (KW, 76) "kepçe"; *çomuç* 'cuiller á pot, écumoire' (DAK, 196) "kepçe, kevgir"; *çömiç* 'половник, поварёшка, большая разливательная ложка, совок' (KS, 402) "kepçe, büyük dökme kaşık".

İlk kez Memlûk-Kıpçak Türkçesinde ve *Codex Cumanicus*'ta tanıklanan ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserlerinde görülen *çömiç* ~ *çömiç* kelimesi yerine diğer tarihî metinlerde *çömçe* 'kepçe, büyük kaşık' (DLT 2014: 628; NF, 105; DM, 80; MT, 101; TZ, 163) kelimesi bulunmaktadır.

ÇÖRÄKÇİ "kekler, pastalar yapan, çörek satan; çörekçi" (KS, 404)

[< OT. **çörek**⁷¹ 'yuvarlak ekmek' (DLT 2014: 629; EDPT, 429) +ç*i*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çörehçi* ('ковриги, лепёшки') Чорехчи, Чорекчи' (KS, 404) "kekler, pastalar yapan, çörek satan; çörekçi".

Kelime KS dışındaki tarihî metinlerde tanıklanamamıştır.

⁷¹ **çörek** kelimesi için bkz. **OT:** *çörek* 'yuvarlak ekmek' (DLT 2014: 629); *çörek* '1. ekmek 2. küçük ekmek' (Kİ, 31); *çörek* 'çörek' (MT, 101).

ÇÖVRÄ ~ ÇEVİRÄ ~ ÇÜVRÄ “daire, çevre, alan, etraf, bütün” (KW, 76; AC, 49; DPY, 413; PT, 148; DAK, 198; AB, 152; KS, 404)

[< OT. **çevür-** ‘to twist, or turn (something Acc.); practically syn. w. *evir-* and *tevir-*’ (EDPT, 398); *çewür-* ‘(bir şeyi eksenini etrafında) döndürmek, çevirmek’ (DLT 2014: 620) -A (Korkmaz 1969: 66; Berta 1996: 129; Argunşah 2010: 219)]

Clauson *çevür-* fiilini *tevir-* fiilinin ikincil şekli olarak kabul etmektedir (1972: 398). Fiil hakkında Hülya Arslan Erol’un yaptığı taramalarda fiilin ilk kez Kaşgarlı’da anlam genişlemesine uğrayarak ortaya çıktığı ve Eski Anadolu Türkçesinde XV. yüzyıldan itibaren anlam genişlemesiyle devam ettiği ortaya çıkmıştır (2008: 245).

OT: *çevre* ‘çevre’ (MG, 137); *çewre* ‘çevre’ (BV, 164).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *çövra* ~ *çüvrä* ‘umkreis’ (KW, 76) “çevre”; *çovra* ‘pourtour’ (AC, 49) “çevre”; *çövrä* ‘окружность, окрестность’ (DPY, 413) “çevre, daire”; *çovra* ‘vicinity, surroundings of the camp’ (PT, 148) “kampın çevresi, civarı”; *çovra* ‘circonférence, tout autour, autour de’ (DAK, 198) “çember, çevre, daire çevresinde”; *çovra* ‘çevre, etraf’ (AB, 152); *çövrä* ~ *çevrä* ~ *çüvrä* ‘1. круг, окружение, окружность, кружок, охват, обход, периметр, сфера; 2. служ. имя вокруг; относительно, касательно (KS, 404) “1. daire, çevre, alan, etraf, bütün; 2. çevresinde, etrafında, üzerinde”.

Memlûk-Kıpçak Türkçesi dönemine ait eserlerden (KF, 962)’de aynı anlamalı *çevrüm* ‘daire’ kelimesi tanıklanmıştır.

ÇÖVÜRÜLMÄHSİZ “çevrilmeksizin, herhangi bir dönüşüm olmadan” (KS, 406)

[< OT. **çevril-** ‘döndürülmek’ (KB, 128) (< ET. **çevür-** ‘to twist, or turn (something); practically syn. w. *evir-* and *tevir-*;’ (EDPT, 398)) -mAKsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çövürülmähsiz* ‘без превращения, без преобразования, непреобразуемый’ (KS, 406) “çevrilmeksizin, herhangi bir dönüşüm olmadan”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ÇUBUḤ “dal, değnek, sopa” (KW, 78; AC, 49; DAK, 200; KS, 406)

[< ET. **çıp** (? **çib**) ‘any thin slender branch’ (EDPT, 393) “herhangi bir ince, zayıf dal” + (I)k (Räsänen 169: 106; EDPT, 395)]

Clauson kelimenin *çıp* kelimesinin küçültme şekli olduğunu dile getirip, kelimenin Türkçenin tarihî seyri içinde Osmanlı Türkçesinde: *çibuk*; Karahanlı Türkçesi: *çibık*; Çağatay Türkçesi: *çubuğ* / *çubuk*; Harezmi Türkçesi: *çubuk*; Kıpçak Türkçesinde *çibık* şeklinde oldukça geniş bir fonetik değişikliğe uğradığını ifade etmiştir (1972: 395).

Clauson ayrıca, tıpkı *topıh*'ın *tōp*: 'top' sözcüğünün kısaltılmış hali olması gibi, '*çıp* "herhangi bir ince, zayıf dal" sözcüğü de, *çıpıh* sözcüğünün kısaltılmış hali olduğunu ifade etmiştir (1972: 393).

ET: *çibık* 'Dim. f. of *çıp*; 'a rod or stick' (EDPT, 395); *çubik* 'çubuk' (EUTS, 66); *çibık* 'çubuk' (EUTG, 565); **OT:** *çibık* 'dalların taze çubuğu, ince dal, değnek' (DLT 2014: 620); *çibık* 'dal' (Kİ, 29).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *çibuḥ* ~ *çibuḥ* 'zweig, rute' (KW, 78) "dal, çubuk"; *çibuḥ* 'bâton' (AC, 49) "değnek, sopa"; *çibuḥ* 'branche, (gros) bâton' (DAK, 200) "dal, şube, (büyük) sopa, çubuk"; *çibuḥ* 'ветка, ветвь (прямая, тонкая, длинная, молодая), обрезок ветки, прут, розга, хлыст, хворостина, палка, палочка' (KS, 406) "dal (ince, uzun, düz), dal, çırpı, sopa".

Türk dilinin en eski yazılı kaynaklarından itibaren 'dal, değnek, sopa' anlamındaki *çubuk* kelimesi bulunmaktadır. Dudak ünsüzü olan *b*'nin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle kelimenin ünlüsünde zaman içinde yuvarlaklaşma meydana gelmiştir.

ÇUĞUR~ ÇUḤUR "çukur" (KW, 77; AC, 49; PT, 140; DAK, 195; AB, 152; KS, 398)

[< ET. **çok-** ~ **çoku-** 'to dig out' (EDPT, 406); *çok-* '(hayvan için) öldürmek, kesmek' (EUTS, 64) -(X)r (Korkmaz 1969: 52; Clauson 1972: 406)]

Clauson, *çukur* kelimesini ayrı bir madde başı olarak ele almış; fakat burada açıklama yapmayıp *çok-* fiiline gönderme yapmıştır. *çok-* fiilinin yapısı ve türevlerinden bahsederken 'delik, çukur' anlamına gelen, *-r* ile türediğini düşündüğü *çukur* kelimesine değinmiştir (1972: 406).

OT: *çokur* 'pitted with small-pox' (EDPT, 406); *çukur* 'çukur' (NF, 105); *çukur* 'çukur, derin oyuk' (KE, 165); *çukur* 'çukur' (MM, 214); *çukur* 'çukur' (ME, 112); *çukur*

‘çukur’ (Kİ, 32); *çuķur* ‘çukur’ (İM, 517); *çuķur* ‘çukur’ (TZ, 163); *çuķur* ‘çukur’ (KSE, 192); *çuķur* ‘çukur’ (KF, 963); *çuğur* ‘çukur’ (MG, 139); *çuķur* ‘çukur’ (BV, 166).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *çuğur* ‘graben’ (KW, 77) “çukur”; *çoğur*~ *çuğur* ‘grube’ (AC, 49) “çukur”; *çuğur* ‘ditch, trench’ (PT, 140) “çukur, hendek”; *çoğur*~ *çuğur* ‘cavité, trou, fosse’ (DAK, 195) “oyuk, çukur, delik”; *çoğur* ‘çukur (ölüm çukuru, ölüm diyarı)’ (AB, 152); *çoğur* ~ *çuһur* ~ *çuһur* ~ *çoğor* ‘яма, ямка, углубление, глубокое место, впадина, провал, рытвина, колдобина, копь, ров, окоп, канава, траншея, дол, пропасть, пещера, колодец’ (KS, 398) “çukur, delik, içi boş delik, oyuk, çöküntü”.

Harezm Türkçesinden itibaren taranan tüm tarihî kaynaklarda tanıklanmıştır.

ÇUVLAMAҢ “açıklama, bilgilendirme, tanıtım” (KS, 408)

[< EK. **çuvla-** ‘оглашать, разглашать, предавать огласке, прославлять’ (KS, 408) “yayınlamak, açığa vurmak, duyurmak, övmek” –mAK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *çuvlamaḡ* ‘оглашение, разглашение, огласка, прославление’ (KS, 408) “açıklama, bilgilendirme, tanıtım”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

-D-**DAVİÇİ** “davacı” (KS, 416)

[< Ar. **da’vā**⁷² ‘allegation, pretension; claim; lawsuit, case, action, legal proceedings’(DMWA, 283) +*çi*]

Ek, *daviçi* kelimesinde Arapça alıntı bir kelimeye eklenmiş ve yeni anlamlı bir kelime türetmiştir.

OT: *da’vīçī* ‘davacı’ (RKT, 317); davacı ‘davacı’ (KF, 966).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *daviçi* ‘истец, тяжущийся’ (KS, 416) “davacı”.

Kelimenin KB’den itibaren tanıklandığı tespit edilmiştir.

DAVİLİ “davacı” (KS, 416)

[< Ar. **da’vā** ‘allegation, pretension; claim; lawsuit, case, action, legal proceedings’(DMWA, 283) +*lX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *davili* ‘тяжущийся’ (KS, 416) “davacı”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

DEGMÄZ “değersiz” (KS, 420)

[< ET. **teg-** ‘properly ‘to reach’; ‘to attack (someone), to touch (something), to concern (someone)’ (EDPT, 476) -*mAz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *degmāz* ‘нестоящий, недостойный’ (KS, 420) “değersiz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır. Eski Türkçe döneminde aynı anlamda *tegimsiz* ‘değersiz’ < *teg-* *i-m* + *siz* (EUTG, 607) kelimesi tespit edilmiştir.

DENLİ “kadar, denli, miktarında” (KS, 423)

[< ET. **tenj** ‘equal (to something else), equivalent’ (EDPT, 511) +*lX(g)* (Clauson 1972: 520; Erdal 1991: 142)]

⁷² **dava** kelimesi için bkz. **OT:** *da’vi* ‘dava, iddia’ (KB, 134); *da’vā* ‘iddia, dava’ (İM, 517); *da’vi* ‘Ar. dava, iddia’ (GT, 241); *da’vā* ‘Ar. mesele, iddia’ (KSE, 193); *da’vi* ‘dava, iddia’ (MG, 140).

ET: *teṇlig* ‘equal to; equable’ (EDPT, 520); *tenglig* ‘ölçüde, -e eşit’ (Üİ, 182); *tänglig* ‘ölçülü, müsavi, denk’ (EUTS, 233); *tenglig* ‘denk’ (EUTG, 608); **OT:** *teṇlig* ‘kadar, denli’ (KB, 435); *teṇlig* ‘denk, eşit’ (RKT, 671); *teṇlik* ‘kadar; denk, aynı’ (KE, 622); *tänglig* ‘eşit, beraber, uygun, muvafık’ (OKTS, 262); *tengli* ‘şaklı’ (TZ, 255).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *denli* ‘в размерили в объемечего’ (KS, 423) “kadar, denli, miktarında”.

DEYİN ~ DİYİN “değin, dek, kadar, ...e kadar” (KW, 82; AC, 49; AB, 153; KS, 430)

[< ET. **tegi**⁷³ ‘gerund from *teg-*; ‘up to, as far as (a place) and ‘until’ (a time)’ (EDPT, 477; Räsänen 1969: 468; Tekin 1992: 95; Tekin 2000: 154) +(*i*)n (vasıta eki kalıplaşması)]

Köktürkçede adların verme-bulunma durumunu yöneten tek son takı *tägi* (< *täg-* ‘değmek, varmak, ulaşmak, erişmek’) ‘-a kadar’ son takısıdır (Tekin 2000: 154). Köktürkçede *tägi* edatının geçtiği cümleler şunlardır:

‘*Sogdak bodun itäyin tiyin... tamir kapıgka tägi sülädimiz.*’ (BK D 39) “ Soğdak halkını örgütleyeyim diye... Demir kapıya kadar sefer ettik.” (OTG, 215)

‘*arkış ıdmaz teyin sülädim.*’ (BK D 25) “Kervan göndermiyor diye sefer ettim.” (OTG, 215)

‘*Toruk at...yiliñä kudursugıña tägi yagrı-pan...*’ (IB, 16) “Zayıf at... yelesine ve kuyruğuna kadar yara bere içinde kalıp...” (OTG, 175)

‘*Bir kişi yañılsar uguşi bodunı bişükiñä tägi kıl-maz ärmış*’ (KT G 6) “(Öte yandan) bir kişi suç işlese onun soyuna sopuna ve akrabalarına kadar (herkesi) öldürmez imiş.” (OTG, 187)

OT: *tägin* ‘... kadar’ (OKTS, 257); *tigin* ‘-e kadar (son takı)’ (İM, 606); *degin* ‘kadar, dek’ (KSE, 193); *degin* ‘kadar’ (KF, 967); *degin* ‘kadar’ (KM, 248).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *deyin* ‘bis’ (KW, 82) “değin, dek; kadar”; *diyin* ‘jusqu’á’ (AC, 49) “kadar”; *diyin* ‘bis’ (PT, 287) “değin, dek, kadar”; *diyin* ‘dek,

⁷³ **tegi** için bkz. **ET:** *tägi* ‘... kadar’ (ETY, 860); *tägi* ‘-e kadar’ (OTG, 253); *tegi* ‘-e kadar’ (IB, 61); *tegi* ‘dek, değin, kadar’ (Üİ, 181); *tägi* ‘kadar’ (EUTS, 230); *tegi* ‘kadar, karşı, doğru’ (EUTG, 607); **OT:** *tegi* ‘kadar, değin’ (DLT 2014: 866); *tegi* ‘kadar, dek’ (KB, 432); *tegi* ‘kadar’ (RKT, 666); *tegi* ‘kadar’ (NF, 418); *tegi* ‘kadar’ (KE, 616); *tägi* ‘değin, kadar’ (MM, 261); *tigi* ‘-e kadar (son takı)’ (İM, 606).

kadar, ...e kadar' (AB, 153); *diyin* 'последлог до, по, вплоть до, до самого' (KS, 430) "edat, kadar".

Clauson'a göre *tegi*, *teg-* fiilinin zarf-fiil şeklidir, isimlerden sonra "-e kadar" anlamına gelen yönelme ekli edat olarak kullanılmıştır. *akru*, *öŋi* kelimelerinde olduğu gibi, orta dönemde herhangi bir sebep olmadan sonuna *-n* alarak *tegin* şekli ortaya çıkmıştır. Brockelmann'ın *n*'li formun sıfat-fiil olduğunu önermesi Clauson'a göre mantıklı değildir (1972: 477).

Clauson'un mantıklı bulmadığı *tegin* 'değın, dek, kadar, ...e kadar' çekim edatına, *Codex Cumanicus* başta olmak üzere, Harezmi ve Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserleriyle, Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanmıştır.

Eski Türkçede kelime başında /d/ sesi bulunmazken Oğuzlar ve onlara yakın boyların ağızlarının etkisiyle bu dönemin sonlarından itibaren yazı dilinde görülmeye başlanmıştır. Bu ses olayı hem *Codex Cumanicus*'ta hem de Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bazı kelimelerde meydana gelmiştir. Yalnız her iki dönemde de /t/ sesleri daha yaygındır. /d/li örnekler daha çok dilde yoğun olarak kullanılan kelimelerdir ve sayıları sınırlıdır. Dikkat çeken bir diğer husus da değişimin daha çok ince sıradan kelimelerde gerçekleşmiş olmasıdır (Argunşah 2015: 63).

Kıpçak Türkçesinin önemli ses olaylarından birisi de kelime içinde görülen /g/ > /y/ değişmesidir. Hem ön damak hem de art damak /G/ ünsüzü bazı kelimelerde /y/ ünsüzüne dönüşmektedir. TZ yazarı /y/li kullanımların Kıpçak Türkçesine, /G/li kullanımların ise Türkmen Türkçesine ait olduğunu belirtir. *Codex Cumanicus*'ta bazı kelimelerin hem /y/li hem de /G/li örnekleri bulunmaktadır (Argunşah 2015: 66).

Dolayısıyla *deyin* [< *tägin*] kelimesinde, kelime başında /t/ > /d/ değişimi, ortasında da /g/ > /y/ değişimi meydana gelmiştir.

Kelime günümüzde ise *değın* şekliyle aynı anlam özellikleriyle varlığını sürdürmektedir.

DOLAŞKAN "girdap, daire" (KS, 434)

[< OT. **tolgaş-** ‘dolamakta ve burmakta yarışmak’ (DLT 2014: 890) (< OT. **tolga-** ‘(kolera vb. şeylerden karın) burulmak; küpe takınmak; (yün çilesi) dolamak’ (DLT 2014: 890)) -GAn]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *dolaşkan* ‘кружение, обращение, вращение, круг’ (KS, 434) “girdap, daire”.

Kelimenin taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak yeni anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

DONATMAH “donatmak, giydirmek, süslemek” (KS, 437)

[< OT. **tonat-** ‘elbise giydirmek’ (DLT 2014: 891) -mAK]

OT: *tonatmak* ‘elbiseyi giydirmek’ (DLT 2014: 891)

Ermeni Harfli Kıpçakça: *donatmah* ‘оснащение, снаряжение, обряжание (кого, чего)’ (KS, 437) “donatmak, giydirmek, süslemek”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

DOVLÄTLİ ~ DÖLVÄTLİ “varlıklı, zengin, refah, müreffeh” (KS, 439; KS, 440)

[< Ar. **devlet** ‘toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasî bakımdan teşkilatlanmış millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık’ (TS, 573) +IX]

OT: *devletliḡ* ‘devletli, kutlu’ (KE, 169); *davatliḡ* ‘devletli, kudretli’ (ME, 113); *devletli* ‘ikbal sahibi, bahtlı’ (AOYarlık, 210); *devletli* ‘devletli’ (TZ, 165); *devletli* ‘ikbal sahibi, bahtlı’ (GT, 243); *devletliḡ* ‘saadetli, bahtlı’ (MG, 141).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *dovlätli* ‘состоятельный, зажиточный’ (KS, 439) “varlıklı, refah, zengin”; *dölvätli* ‘богатый, состоятельный, зажиточный, властный’ (KS, 440) “varlıklı, zengin, refah, müreffeh”.

Kelime Harezmi Türkçesinden itibaren tanıklanmıştır.

DÖRTÜNÇİ ~ TÖRTÜNÇİ “dördüncü” (KW, 251; KS, 441)

[< ET. **tört** (OTG, 255) +nçi (EDPT, 535; EUTG, 612)]

ET: *törtünç* ~ *törtinç* ‘dördüncü’ (ETY, 869); *törtünç* ‘dördüncü’ (OTG, 255); *törtünç* ‘ordinal f. of *tört*; ‘fourth’ (EDPT, 535); *törtünç* ‘dördüncü’ (Üİ, 188); *törtünç* ‘dördüncü’

(EUTS, 249); *törtünç* ‘dördüncü’ (EUTG, 612); **OT:** *törtünç* ‘dördüncü’ (DLT 2014: 897); *törtinç ~ törtünç ~ törtünçi* ‘dördüncü’ (KB, 462); *törtinç ~ törtinçi ~ törtünçi* ‘dördüncü’ (NF, 431); *törtünç ~ törtünçi* ‘dördüncü’ (KE, 645); *törtinç ~ törtinçi ~ törtlänçi* ‘dördüncü’ (OKTS, 273); *törtinçi* ‘dördüncü’ (GT, 378); *törtinçi* ‘dördüncü’ (MG, 265); *törtinçi* ‘dördüncü’ (BV, 317).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *törtünçi* ‘der vierte’ (KW, 251) “dördüncü”; *dörtünçi ~ dörtünçü* ‘четвертый’ (KS, 441) “dördüncü”.

İlk yazılı metinlerden itibaren *dördüncü* kelimesi aynı semantik özelliklerle tanıklanmaktadır.

Eski Türkçede sıra sayı ismi türeten *+nç* ekinin, Orta Türkçe döneminde bünyesine *+ı/+i* iyelik ekini de bünyesine dâhil ederek *+nçı / +nçi* şeklini aldığı görülmektedir (Eraslan 2012: 188).

Yapılan tarihî karşılaştırmalarda ekin hem iyelik ekli şekli hem de iyelik eksiz şekline rastlanmıştır.

Karahanlı Türkçesi dönemine ait olan AH’de ve Harezmi Türkçesi dönemine ait MM’de *törtinç* yerine *törtlenç* ‘dördüncü’ (AH, LXIV), *törtlenç* ‘dördüncü’ (MM, 264) sıra sayı ismi tanıklanmıştır.

DURMAZ “durmadan, aralıksız, sürekli olarak” (KS, 445)

[< ET. **tur-** ‘kalkmak, yükselmek, durmak’ (ETY, 118; IB, 63; Üİ, 189; İKPÖ, 225) - *mAz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *durmaz* ‘*oğuz. (oğuz.) безостановочно, непрерывно*’ (KS, 445) “durmadan, aralıksız, sürekli olarak”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

-E-

EDİRNÄLİ “Edirneli, Edirne’den gelen” (KS, 195)

[< **Edirne** + *lX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *adırnalı* ‘житель Адрианаполя’ (DPY, 383) “Edirneli, Edirne’de İkamet eden”; *ädirnäli* ~ *ädırnalı* ~ *edirnäli* ‘выходец из Эдирне, Адрианаполя’ (KS, 195) “Edirneli, Edirne’den gelen”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

EGLÄNÇİĖ “eğlence, eğlenceli, sevinç” (KS, 471)

[< OT. **eglen-** ‘oyalanmak, konaklamak, kalmak, eğlenmek, durmak, bulunmak’ (NF, 115; ME, 118) -*çlk*]

Hamilton, ‘eğlenmek’ ve ‘eğlence’ anlamlarındaki *eğlence* ve *eğlen-* kelimelerinin, *eğil-* ‘eğilmek’ fiilinden geldiğini düşünmektedir (1998: 148).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *eglänçiĖ* ‘занятие, забава, развлечение, утеха’ (KS, 471) “eğlence, eğlenceli, sevinç”.

eglänçiĖ kelimesi sadece *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi* metinlerinden KS’de tanıklanmıştır. Kelime yaygın bir kullanım alanına sahip değildir.

Tarihî Türk yazı dillerinde ise aynı anlamda *ilinçü* ‘eğlence’ (İKPÖ, 148) < *il-* ‘asmak, eğilmek’ + *-nçü* ve *eglençe* ‘eğlence, oyalayıcı şey’ (KE, 179) kelimeleri bulunmaktadır.

EGRİ “eğri; kavisli; bükülmüş; sahtelik” (KW, 85; AC, 52; DPY, 391; DAK, 231; KS, 471)

[< ET. **egir-** ‘to surround, encircle (something); to twist, spin (something)’ –*I* (EDPT, 113) (Clauson 1972: 112; Erdal 1991: 340; Tekin 2000: 91)]

ET: *ägri* ‘eğri’ (OTG, 242); *egri* ‘crooked, tortous’ (EDPT, 112); *ägri* ‘iğri’ (EUTS, 70); **OT:** *egri* ‘eğri’ (DLT 2014: 634); *egri* ‘eğri’ (KB, 144); *egrilik* / *eyrilik* ‘eğrilik’ (AH, XVIII); *egri* ‘çukur, iniş’ (RKT, 330); *egri* ‘eğri’ (KE, 179); *ëgri* ‘eğri’ (ME, 118); *ägri* ‘eğri; eğrilik; eğilmiş’ (OKTS, 103); *egri* ‘eğri’ (KSE, 196); *eğri* ‘eğri, doğrunun zıddı’ (KF, 979).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *egri* ‘krumm’ (KW, 85) “eğri”; *egri* ‘de travers’ (AC, 52) “eğri”; *egirlik* (< *eğrilik*) ‘провинность, вина’ (DPY, 391) “arıza, hata”; *égri* ‘courbe, tortu, tors; faux’ (DAK, 231) “eğri, kavisli, bükülmüş, çarpık”; *egri* ‘кривой, искривлённый, скрюченный, не прямой, косо́й; не правый, неправдивый, не праведный, несправедливый; неправда, несправедливость; преступник, виновный; Левый’ (KS, 471) “eğri, eğik, sahtelik, adaletsizlik, suçlu; sol”.

EGRİLMÄH “eğrilik, eğrilmek” (KS, 472)

[< OT. **egril-** ‘kuşatılmak’ (DLT 2014: 635) (< ET. **egir-** ‘to surround, encircle (something); to twist, spin (something)’ (EDPT, 113)) -mAK]

OT: *egrilmek* ‘kuşatılmak, döndürülmek’ (DLT 2014: 635).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *egrilmäh* ‘искривление’ (KS, 472) “eğrilik, eğrilmek”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

EKİNÇİ “ikinci; ikinci kez” (KW, 86; AC, 52; DPY, 391; DAK, 232; AB, 154; KS, 476)

[< ET. **ékki** ‘iki’ (OTG, 244) +*nçi* (EDPT, 110)]

Clauson *ékkinti* ‘ikinci’ sıra sayı biçiminde tanıklanan +*nti* ekinin, +*nç*’nin ilk şekli olabileceğini düşünmektedir (1972: Xi).

Clauson, *ékkinti* kelimesinin “ikinci” anlamında olduğu belirttikten sonra, kelimenin dar anlamda “günün ikinci yarısı” ya da daha dar anlamda “ikindi namazı” için kullanıldığını da ifade etmiştir (1972: 111).

ET: *ikinti* ‘ikinci’ (ETY, 804); *ekinti* ~ *ekintü* ‘ikinci, ikinci olarak’ (OTG, 243); *ekinti* ‘ikinci’ (IB, 53); *ikinti* ‘ikinci’ (Üİ, 149); *ekinti* ‘ikinci’ (İKPÖ, 144); *äkinti* ‘ikinci, diğer’ (EUTS, 70); *ikinti* ‘ikinci’ (EUTG, 572), *ikintiş* ‘ikinci’ (EUTG, 572); *ékkinç* ‘regular ordinal f. of *ékki*; not so old as *ékkinti*; ‘second’ (EDPT, 111); *ékkinti* ‘the oldest ordinal f. of *ékki*; ‘second’ (EDPT, 111); **OT:** *ikinç* ‘ikinci’ (DLT 2014: 663); *ikinç* ~ *ikinçi* ‘ikinci’ (KB, 191); *ikinç* ‘ikinci’ (AH, XXIX); *ikinç* ‘ikinci’ (RKT, 405); *ékinç* ~ *ékinçi* ~ *ékkinç* ~ *ékkinçi* ‘ikinci’ (NF, 116); *ékinç* ~ *ékinçi* ‘ikinci’ (KE, 182); *ékinç* ‘ikinci’ (MM, 215); *ikinç* ‘ikinci’ (OKTS, 136); *ikinci* ‘ikinci’ (Kİ, 38); *ikinçi* ‘ikinci’ (KK, 109); *ikkinci* ‘ikinci’ (TZ, 176);

ikinç ~ ikinçi ‘ikinci’ (GT, 274); *ikinçi* ‘ikinci’ (KSE, 212); *ikinçi* ‘ikinci’ (KF, 1006); *ikinci* ‘ikinci’ (KM, 264); *ikinçi* ‘ikinci’ (MG, 159); *ikinçi* ‘ikinci’ (BV, 192).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ekinçi* ‘der zweite’ (KW, 86) “ikinci”; *ekinçi* ‘deuxième’ (AC, 52) “ikinci”; *ekinçi* ‘второй; второй раз’ (DPY, 391) “ikinci; ikinci kez”; *ekinçi, ek’içi* ‘deuxième, deuxième fois, de nouveau’ (DAK, 232) “ikinci”; *ekinçi* ‘ikinci, diğer, tekrar’ (AB, 154); *ekinçi* ‘второй; другой; во второй раз, вторично; вовторых’ (KS, 476) “ikinci”.

Tüm tarihî dönemlerde tanıklanan kelime, günümüze kadar aynı anlama sahip olarak gelmiştir.

EKSÜK ~ EKSİK ~ EKSİĞ ~ EGSİĞ “eksik, yetersiz, azalmış” (KW, 86; AC, 52; DPY, 391; DAK, 233; AB, 154; KS, 477)

[< ET. **egsü-** ‘to be, or become, defective, deficient, lacking’ (EDPT, 117) –k (Räsänen 1969: 39; Clauson 1972: 116; Erdal 1991: 232; Tekin 2000: 92; Eraslan 2012: 566)]

ET: *ägsük* ‘eksik’ (OTG, 243); *egsük* ‘Intrans. N. / A. S. fr. *egsü-*; ‘deficient, defective; deficiency, defect’ (EDPT, 116); *eksük* ‘eksik’ (Üİ, 144); *ägsük ~ äksük* ‘eksik, eksiklik’ (EUTS, 70); *egsük* ‘eksik, yoksun’ (EUTG, 566); **OT:** *egsük* ‘eksik olan şey, eksik’ (DLT 2014: 635); *eksük* ‘eksik’ (KB, 144); *eksük* ‘eksik, az’ (NF, 118); *eksük ~ öksük* ‘eksik, noksan’ (KE, 183); *eksük* ‘noksan, eksik’ (MM, 216); *eksük* ‘eksik’ (ME, 118); *äksük* ‘az, eksik’ (OKTS, 103); *iksük* ‘eksik’ (AOYarlık, 216); *äksük* ‘eksik, noksan’ (Kİ, 10); *iksük* ‘eksik, noksan’ (İM, 537); *eksük* ‘eksik, noksan’ (MT, 104); *eksik* ‘eksik’ (TZ, 167); *eksük* ‘eksik, noksan’ (KSE, 196); *eksük* ‘eksik’ (KF, 980); *eksük* ‘eksik, fazla olmayan’ (KM, 254).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *eksük ~ eksik ~ eysik ~ efsik* ‘weniger’ (KW, 86) “eksik”; *eksik* ‘manquant, incomplet’ (AC, 52) “eksik, tamamlanmamış”; *eksik* ‘недостаток; недостающий’ (DPY, 391) “eksiklik, yokluk”; *eksik* ‘petit, menu; moins’ (DAK, 233) “küçük, ufak, daha az”; *eksik* ‘eksik, az’ (AB, 154); *eksik ~ eksig ~ egsig* ‘недостаточный, ущербный, имеющий недостаток, изъян, неполный, неполновесный, неполноценный, незаконченный, недоконченный, незавершенный, несовершенный, недоразвитый, дефектный; недостаток, недистача, нехватка’ (KS, 477) “eksik, yetersiz, azalmış”.

Kelime Eski Türkçeden itibaren tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır.

EKSİKLİK “eksiklik, kıtlık, yetersizlik” (KW, 86; AC, 52; DPY, 391; DAK, 233; AB, 154; KS, 478)

[< ET. **egsük** ‘deficient, defective; deficiency, defect’ (EDPT, 116) + *lXk*]

OT: *eksüklük* ‘eksiklik’ (KE, 183); *eksüklük* ‘eksiklik, azlık’ (OKTS, 103); *eksüklük* ‘eksiklik’ (KM, 254).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *eksiklik* ‘mangel’ (KW, 86) “eksiklik, kıtlık”; *eksiklik* ‘manque’ (AC, 52) “eksiklik”; *eksiklik* ‘причинить зло’ (DPY, 391) “eksiklik”; *eksiklik* ‘manque, défaut, disette’ (DAK, 233) “eksiklik, yokluk, kıtlık, kusur”; *eksiklik* ‘eksiklik’ (AB, 154); *eksiklik* ~ *eksikliḥ* ‘недостаток, недостача, нехватка, изъян, недочет, пробел, дефект, брак, порок, несовершенство, умаление, убыток, нужда’ (KS, 478) “eksiklik, kıtlık, yetersizlik”.

ELÇİ “elçi, haberci, temsilci” (KW, 87; AC, 52; PT, 107, 144; DAK, 235; KS, 482)

[< ET. **il** ‘dil’ + *çi* (Karaağaç 1993: 99; EUTG, 572)]

Günay Karaağaç’a göre *elçi* kelimesi, **kal*, **yal*, **il*, *til* ‘dil’ ve Çuv. *kala-* (Moğ. *kele-*) ‘söylemek, demek’, **yal-* ‘söylemek, demek; yalamak’, **ile-* ‘söylemek, demek > kötü söylemek, ilenmek’, *tile-* ‘söylemek, demek > isteği söylemek, dilemek’ vs. gibi dal şekillerden biri olarak düşünülen ve yazılı Türkçenin *ilen-* ‘ilenmek, beddua etmek’ kelimesine taban oluşturan, *k-* ~ *t-* ~ *Ø-* ön ses nöbetleşmesi ve ilk hecede *-e-* > *-i-* değişikliğiyle ortaya çıkmış bulunan *il* kökünden türetilmiştir (1993: 99).

Kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler de vardır: Clauson ve Doerfer *elçi* kelimesini *él* ‘ülke’ kelimesinden türetmişlerdir (1972: 121; 1965 II: 656). Ayrıca Clauson, kelimenin günümüzdeki ‘büyükelçi, yabancı ülkelerdeki hükümet temsilcileri’ anlamının tarihî metinlerde de bulunduğunu ifade etmiştir. Yine Clauson’a göre kelime, ilk kez Uygur anlaşmalarında bulunan özel bir ad olarak ortaya çıkmıştır (1972: 129).

Tietze etimolojik sözlüğünde Marcel Erdal’ın görüşlerine yer vermiştir. Burada Marcel Erdal (1993: 81-99) *elçi* ‘başka bir devlete gönderilen resmi mümessil’ kelimesini Moğolca *él* ‘geçimli, ahenkli’ kelimesine dayandırıyor. Buna göre kelime, muhtemelen Moğolcadan Farsçaya Farsçadan da Türkçeye geçmiştir (2002: 707).

(TZ,168)de ise kelimenin *él* ‘barış’ anlamındaki kelimeden türetildiği ifade edilmiştir.

ET: *elçi* ‘elçi; haberci, kurye’ (OTG, 243); *élçi* ‘the modern meaning is ambassador, representative of government in foreign countries’ (EDPT, 129); *älçi* ~ *ilçi* ‘1. elçi, sefir 2. antroponim, özel ad’ (EUTS, 92); *ilçi* ‘elçi’ (EUTG, 572); **OT:** *ilçi* ‘devlet adamı, bey, hükümdar; elçi’ (KB, 193); *elçi* ‘elçi’ (NF, 119); *élçi* ‘elçi’ (KE, 184); *ilçi* ‘bugünkü manasında’ (Kİ, 38), *élçi* ~ *ilşi* ‘elçi’ (DM, 83); *élçi* ~ *ilçi* ‘elçi’ (TZ, 168); *ilçi* ‘elçi’ (KSE, 212).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *elçi* ‘bote, botschafter’ (KW, 87) “haberci, büyükelçi”; *elçi* ‘ambassadeur’ (AC, 52) “elçi, büyükelçi”; *elçi* ‘etc. envoy, ambassador’ (PT, 107, 144) “elçi, büyükelçi”; *élçi* ‘délégué, envoyé, courrier, messenger’ “elçi, temsilci, postacı, haberci” (DAK, 235); *elçi* ‘посол, посланник, вестник, вестовой, гонец, посыльный; ангел; предтеча’ (KS, 482) “elçi, haberci, temsilci”.

Kelimenin tarihî lehçelerde de günümüzdeki biçim özelliklerine ve anlama sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca AOYarlık’ta ‘büyükelçi’ anlamında *işlençi* (AOYarlık, 218) kelimesi geçmektedir.

ELLİNÇİ “ellinci” (KS, 484)

[< ET. **ellig** ‘elli’ (EDPT, 141), **älig** ‘elli’ (OTG, 243) + *nçi*]

Clauson sayı adı *elli*’nin kesinlikle çift *l*’li olduğunu ve kelimenin tarihî Türk dillerinde fonetik çeşitliliğe sahip olduğunu düşünmektedir (1972: 141).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ellinçi* ‘пятидесятый’ (KS, 484) “ellinci”.

Sayı adı türeten +*nçi* eki ile türetilmiş sıra sayı adı *ellinçi*, sadece Ermeni harfli Kıpçakçada tanıklanmıştır.

EMÇÄK “meme, meme ucu” (KW, 87; DAK, 236; KS, 485)

[< ET. **em-** ‘to suck’ (EDPT, 155); **em-** ‘emmek’ (EUTG, 567) –*çAk* (Brockelmann 1954: 91; Räsänen 1957: 118; 1969: 41; Clauson 1972: 156)]

OT: *emçek* ~ *emig* ‘em-; ‘nipple, teat’ or more generally ‘breast, udder’ (EDPT, 156); *emçek* ‘göğüs, meme’ (KE, 188); *emcek* ‘meme’ (ME, 119); *ämçäk* ‘meme, kadın göğsü’ (OKTS, 106); *ämçäk* ‘meme’ (Kİ, 11); *emçek* ‘meme’ (KK, 108); *emçek* ‘meme’ (DM, 83); *emçek* ‘meme’ (İM, 521); *emçek* ‘meme’ (MT, 104); *emçek* ‘meme’ (TZ, 168); *emçek* ‘meme’ (KSE, 197); *emçek* ‘meme’ (BV, 173).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *emçek* ‘brustwarze’ (KW, 87) “meme, meme ucu”; *emçak* ‘mamelon’ (DAK, 236) “meme, meme ucu”; *emçäk* ‘cocuk’ (KS, 485) “meme, meme ucu”.

emçek kelimesine Orta Türkçe döneminden itibaren rastlanmıştır; Türkçenin daha önceki tarihî dönemlerine ait eserlerde ise aynı anlamda *ämig* ‘meme, şifa’ (ETY, 793); *ämig* ‘meme’ (OTG, 243); *ämig* ‘meme’ (EUTS, 71) kelimesi bulunmaktadır.

EMDİ “şimdi, hemen” (KW, 88; DPY, 391; KS, 485)

[< ET. **amtı** ‘şimdi’ < **am* “Tuv. şu an, şimdiki zaman” (Tekin 2000: 142) + *tı* (Räsänen 1957: 242; EDPT, 156; Tekin 2000: 142)]

Räsänen’e göre *amtı* ‘şimdi’ anlamında bir zaman zarfıdır ve bu zarf Şor Türkçesinde *am* ‘jetzt’ ‘şimdi’, Teleütçede ise *äm-ok* ‘bald, sogleich’ “yakında, hemen” şeklinde geçmektedir (1957: 242).

Reşit Rahmeti Arat kelimeyi *emdi* olarak okumuştur; Clauson buna karşı çıkmış ve kelimeyi *amdı* olarak düzeltmiştir (1972: 156). Kâşgarlı Mahmud’un *amdı* olarak kaydettiği sözcüğün, Oğuz lehçesinde kesreli kullanımla *imdi* olduğu belirtilmiştir.

James Russell Hamilton’a göre ise *amtı* kelimesi Soğutça *āmate* ‘hazır, hazırlanmış’ anlamında alıntı bir kelimedir. “Hazır, hazırlanmış” anlamının, “şimdi, halen” gibi bir değişikliğe uğraması konusu için, Özbekçedeki *hazır*, “hazır, şimdi, halen, hemen” kelimesi örnek gösterilebilir; bu kelime Özbekçeye, Arapça “hazır, hazırlanmış” anlamındaki *hādir* vasıtasıyla girmiştir (2011: 127).

Köktürkçede kelime ‘*illig bodun ärtim ilim amtı kanı*’ “Devleti olan bir halk idim; devletim şimdi hani?” (KT D 9); ‘*ol amtı añıg yok*’ “Onlar şimdi fena (durumda) değiller” (KT G 3, BK K 2) cümlelerinde geçmektedir (Tekin 2000: 142).

ET: *amtı* ‘şimdi’ (OTG, 237); *amtı* ‘now < **am-tı*’ (EDPT, 156); *amtı* ‘şimdi’ (IB, 49); *amtı* ‘şimdi’ (Üİ, 125); *amtı* ‘şimdi, halen’ (İKPÖ, 134); *amtı* ‘şimdi’ (EUTS, 14); *amtı* ‘şimdi’ (EUTG, 551); **OT:** *emdi* ‘şimdi’ (DLT 2014: 637); *emdi* ‘şimdi’ (KB, 146); *emdi* ‘şimdi, görüleceği gibi’ (RKT, 333); *emdi* ‘şimdi’ (NF, 121); *imdi* ‘şimdi’ (KE, 269); *emti* ~ *imdi* ‘şimdi’ (AOYarlık, 212); *imdi* ‘şimdi’ (Kİ, 39); *imdi* ‘şimdi’ (İM, 539); *imdi* ‘şimdi’ (TZ, 177); *imdi* ‘şimdi’ (GT, 277); *imdi* ‘şimdi’ (KF, 1007); *imdi* ‘şimdi’ (MG, 162).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *emdi* ~ *imdi* ‘jetzt’ (KW, 88) “şimdi, hemen”; *emdi* ‘теперь’ (DPY, 391) “şimdi”; *emdi* ‘теперь, сейчас’ (KS, 485) “şimdi”.

Yapılan tarihî karşılaştırmalara bakıldığında *emdi* ~ *imdi* zaman zarfının Köktürkçeden itibaren sıklıkla kullanıldığı tespit edilmiştir. Karahanlı Türkçesinden itibaren de kelimenin *imdi* şeklinde kesreli olarak geçtiği belirlenmiştir.

Uygur Türkçesinde *amtı* sözcüğünün *amtıkan* ‘şimdi, tam şimdi’, *amtıkına* ‘şimdi’, *amtıkıya* ‘şimdi’, *amtıkı* ‘şimdiki’ gibi yazımlarına da rastlanır (Küçük 2015: 118).

EMDİDÂN “bundan sonra, bundan böyle” (KW, 88; KS, 485)

[< ET. **amti**⁷⁴ ‘now’ < **am* (EDPT, 156) “şimdi” (OTG, 237) + *dAn* (Ayrılma hali eki Kalıplaşması)]

OT: *imdidin* “şimdiden” (KE, 269); *imdidin* “şimdiden” (AOYarlık, 217); *imdiden* “şimdiden” (GT, 277).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *emdiden keri* ‘früher, vormals’ (KW, 88) “eskiden, daha önce”; *emdigiden* ‘von jetzt aus gerechnet früher, bis jetzt’ (KW, 88) “bugünden itibaren, şimdiden itibaren”; *emdidän* ‘отныне, с этого времени, впредь’ (KS, 485) “bundan sonra, bundan böyle”.

Ayrılma hâl eki zaman gösteren *imdi* ~ *emdi* kelimesi ile kaynaşıp kalıplaşarak zaman zarfı meydana getirmiştir ve bu yapı Harezmi Türkçesinden itibaren kullanılmıştır.

EMGEK “acı, ıstırap, eziyet; emek, çaba” (KW, 88; DAK, 236; AB, 154; KS, 486)

[< ET. **emge-** ‘to suffer pain’ (EDPT, 159) –*k* (Clauson 1972: 159; Erdal 1991: 232; Tekin 2000: 92; Eraslan 2012: 566)]

ET: *ämğäk* ‘emek, mihnet’ (ETY, 793); *ämğäk* ‘acı, ıstırap, eziyet’ (OTG, 243); *emgek* ‘N. / A.S. fr. *emge-*; ‘pain, agony’, hence ‘anything accompanied by pain, laborious effort’ (EDPT, 159); *emgek* ‘acı, keder’ (IB, 53); *emgek* ‘ıstırap, eziyet’ (Üİ, 144); *ämğäk* ‘acı, sıkıntı’ (İKPÖ, 140); *ämğäk* ‘ıstırap, acı, zahmet’ (EUTS, 71); *emgek* ‘acı, eziyet, sıkıntı;

⁷⁴ **amti** için bkz. ET: *amtı* ‘şimdi’ (IB, 49); *amtı* ‘şimdi’ (EUTG, 551); **OT:** *emdi* ~ *imdi* ‘şimdi’ (DLT 2014: 637); *emdi* ‘şimdi’ (KB, 146); *imdi* ‘şimdi’ (KF, 1007); *imdi* ‘şimdi’ (MG, 162); **EK:** *emdi* ‘теперь’ (DPY, 391) “şimdi”.

emek' (EUTG, 566); **OT:** *emgek* 'sıkıntı' (DLT 2014: 637); *emgek* 'emek, zahmet, eziyet' (KB, 148); *emgek* ~ *imgek* 'eziyet, mihnet' (AH, XIX); *emgek* 'sıkıntı, zahmet, eziyet, güçlük, üzüntü' (RKT, 333); *emgek* 'zahmet, eziyet, sıkıntı, zorluk, ağrı' (NF, 121); *emgek* 'emek, zahmet, eziyet' (KE, 188); *emgek* 'zahmet' (ME, 119); *ämğäk* 'sıkıntı, eziyet, azap' (OKTS, 107); *ämğäk* 'emek' (Kİ, 11); *emgek* 'eziyet, zahmet' (İM, 521); *imgek* 'eziyet, zahmet' (GT, 277); *emgek* 'acı, sıkıntı, zahmet, eziyet' (KSE, 197); *imgek* 'eziyet, zahmet' (MG, 162); *imgek* 'zahmet, emek' (BV, 195).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *emgek* 'leiden' (KW, 88) "ıstırap, acı"; *ëmğak* ~ *ëmğag* 'peine, fatigue; qui donne de la peine, torturant' (DAK, 236) "ceza, üzüntü, kaygı; yorgunluk, zahmet; kıvrandırıcı"; *emgak* 'eziyet, ıstırap, acı' (AB, 154); *ëmğäk* 'труд, старание, страдание, мучение, изнурение' (KS, 486) "emek, çaba, eziyet".

Kelime Eski Türkçeden itibaren tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır.

EMGÄKLİ "zahmetli, yorucu, sıkıntılı" (DAK, 236; AB, 154; KS, 486)

[< ET. **emgek** "pain, agony", hence "anything accompanied by pain, laborious effort" (EDPT, 159) (< ET. **emge-** 'to suffer pain' (EDPT, 159)) + IX(g) (Clauson 1972: 160)]

ET: *emgeklig* 'suffering, painful' (EDPT, 160); *ämğäklig* 'muzdarip, sefil, acılı, ızdıraplı' (EUTS, 71); *emgeklig* 'acılı, eziyetli, ıstırap çeken' (EUTG, 566); **OT:** *emgeklig* 'sıkıntılı, üzgün' (NF, 122); *emgeklik* 'zahmet çeken' (KE, 188); *ämğäklik* 'azap, eziyet' (OKTS, 107).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ëmğakli* 'las, fatigué, torturé' (DAK, 236) "yorgun, usanmış, yorgunluk, işkence"; *emgakli* 'eziyetli, ıstıraplı, acılı' (AB, 154); *ëmğäkli* ~ *emğagli* 'отягощенный, обремененный трудами, утружденный, труждающийся, трудоемкий, трудный, затруднительный, изматывающий' (KS, 486) "zahmetli, yorucu, sıkıntılı".

ENİŞ "iniş, eğim, vadi" (KW, 89; KS, 489)

[< ET. **ën-** 'to descend, come down' (EDPT, 180) -(X)ş (Clauson 1972: 191; Erdal 1991: 269; Berta 1996: 146)]

OT: *éniş* 'N. Ac. in -ş fr. *én-*; 'descent; declivity, downslope' (EDPT, 191); *iniş* 'iniş' (KB, 199); *iniş* 'iniş, yokuş' (KE, 271); *iniş* 'nüzul, inmek' (Kİ, 39); *iniş* 'iniş' (TZ, 178).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *eniş* ‘tal, niedierung, abhang’ (KW, 89) “iniş, yamaç, vadi”; *eniş* ~ *eñiş* ‘спуск, склон; долина; стезя’ (KS, 489) “iniş, eğim, vadi, yol”.

Kelime sınırlı sayıdaki tarihî metinde tanıklanmıştır.

EREN “adam, güçlü ve cesur adam, kahraman ” (KS, 492)

[< ET. **er** ‘man’ (EDPT, 192) (< ***ēr** (Brockelmann 1954: 130, Räsänen 1957: 54; 1969: 46, Gabain 1988: 44, Erdal 1991: 91, Tietze 2002: 371, Tekin 2000: 103) +*en*]

eren kelimesi *er* kelimesinin düzensiz çoğuludur. Fakat zamanla *oğlan* kelimesinde olduğu gibi çokluk hali oldukça erken unutulmuş ve tekil gibi kullanılır olmuştur (Clauson 1972: 232).

ET: *ärän* ‘adamlar’ (OTG, 243); *eren* ‘irregular Plur. of 1. *er*’ (EDPT, 232); *er-en* ‘eren, kahraman’ (Üİ, 146); *ärän* ‘yiğit, asil kimse, kahraman, asaletli er, eren, erkek’ (EUTS, 73); *eren* ‘er, yiğit’ (EUTG, 580); **OT:** *eren* ‘er’in kural dışı çoğul şekli’ (DLT IV-Dizin, 187); *eren* ‘er, insan’ (AH, XX); *eren* ‘erkek’ (RKT, 341); *eren* ‘erkek, kişi, asker, koca’ (NF, 135); *eren* “erkek, insan, insanlar” (KE, 208); *èren* (I) ‘ermiş, eren’, *èren* (II) ‘erkek’ (MM, 217); *eren* ‘kişi, insan’ (ME, 120); *eren* ‘er, yiğit’ (İM, 521); *eren* ‘erler, erkekler, kişiler, yiğitler’ (KSE, 198); *eren* ‘erkek’ (KF, 982).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *erän* ‘муж, мужчина, сильный и храбрый человек, храбрец, герой’ (KS, 492) “adam, güçlü ve cesur adam, kahraman”.

Anlamli bir birimin daha geniş bir kapsam içermeye başlaması; dar bir anlamdan geniş bir anlama geçiş sonucu gerçekleşen değişim anlam genişlemesidir (Vardar 2002: 21). *eren* kelimesi de anlam genişlemesine uğramıştır. Bu kelime Köktürkçe döneminde er’in çokluk şekli olarak “adamlar” anlamında kullanılırken, Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen diğer metinlerde çokluk anlamı unutulup tekil gibi kullanılmıştır ve zaman içinde “er, yiğit, asaletli kimse, içten adam, savaşçı adam, asker, koca” gibi çeşitli anlamlar kazanmıştır.

eren kelimesi Osmanlıcada “tasavvufta sufi tarikatı mensubu” anlamında teklik olarak görülür. Teklik olarak görülen *eren* kelimesi beylerin adamlarını anlatmak için kullanılan ‘yiğit’ manasına gelmektedir (Grönbech 2000: 58).

ERİNÇÄK “tembel, ihmalkâr” (KW, 92; DAK, 239; KS, 494)

[< ET. **erin-** ‘to be lazy, indolent’ (EDPT, 235); **erin-** ‘erinmek, üşenmek, tembelleşmek’ (EUTS, 74; EUTG, 568; DLT 2014: 642) –çAk (Brockelmann 1954: 92; Räsänen 1957: 118; Berta 1996: 565)]

OT: *erinçig* ‘N./A.S. fr. *erin-*; indolent’ (EDPT, 236) “tembel”; *irinçig* ‘acınacak, zavallı, acıklı’ (KB, 200); *irinçig* ‘acınacak durumda olan, zavallı’ (KE, 271).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *erinçek* ‘faul, faulheit’ (KW, 92) “tembel, tembellik”; *ërinçak* ‘fainéant, paresseux’ (DAK, 239) “tembel”; *erinçäk* ‘ленивый, нерадивый, привередливый, капризный, отлынивающий, лентяй, лодырь, бездельник, сибарит’ (KS, 494) “tembel, ihmalkâr”.

erinçek kelimesi, *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanmış; Karahanlı ve Harezmi Türkçesi metinlerinde ise aynı kökten türemiş olduğu düşünülen *erinçig* kelimesine rastlanmıştır.

ERİNÇÄKLÄNMÄŦ “tembellik yapmak, ihmal etmek” (DAK, 240; KS, 495)

[< EK. **erinçäklän-** ‘лениться, лентяйничать, лодырничать, бездельничать, неграждать’ (KS, 495) “tembel olmak, tembelleşmek” (OT. **erinçig** ‘N./A.S. fr. *erin-*; indolent’ (EDPT, 236) “tembel”) –mAK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ërinçalanmaŦ* ‘oisiveté, repos, bon état de sa santé?’ (DAK, 240) “tembellik, durgunluk, dinlenme, sağlığı iyi durumda olma?”; *erinçäklänmäh* ‘лентяйничание, лодырничание, неграждение’ (KS, 495) “tembellik yapmak, ihmal etmek”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ERİNÇÄKLİK “tembellik” (DAK, 240; KS, 495)

[< OT. **erinçig** ‘indolent’ (EDPT, 236) “tembel” (< ET. **erin-** ‘to be lazy, indolent’ (EDPT, 235)) +IXk]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ërinçaklik* ‘paresse’ (DAK, 240) “tembellik, uyuşukluk”; *erinçäklik* ‘лень, леность, неграждение, нерадивость, негражданность’ (KS, 495) “tembellik”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ERİNMAHSİZ “tembellik yapmadan, ihmal etmeden” (KS, 495)

[< ET. **erin-** ‘to be lazy, indolent’ (EDPT, 235); **erin-** ‘erinmek, üşenmek, tembelleşmek’ (EUTS, 74; EUTG, 568; DLT 2014: 642) –*mAksIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *erinmäh̄siz* ‘без лени, без нерадения, безленостно’ (KS, 495) “tembellik yapmadan, ihmal etmeden”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ERKEK “erkek, adam, yiğit” (KW, 92; DAK, 240; KS, 496)

[< ET. **irk** ‘dört yaşına girmek üzere bulunan koyun’ (DLT IV Dizin, 234) +*ek* (Erdal 1991: 41, Tekin 2013: 358⁷⁵)]

Kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler vardır: Gabain *ärkāk*, *irkāk* ‘erkek’ kelimesinin *är* ‘erkek, yiğit, adam’ kelimesine +*kAk* eki getirilerek türetildiğini ve bu ekin küçültme ve kuvvetlendirme bildirdiğini belirtmiştir (1988: 45).

Marcel Erdal’a göre ise *är* sözcüğünün +*kāk* ekiyle türediği görüşü yanlıştır. Çünkü 1. *irkāk* sözcüğünden türemiş olan *irkāklān-* eylemi Brahmi yazılı Uygurca metinlerde açıkça /i/ ile yazılmıştır; 2. En eski Türkçe metinlerde (*Irk Bitig*’de ve *Mani metinlerinde*) *irkāk* sözcüğü yalnız ‘hayvanların erkeği’ anlamında kullanılmıştır; 3. Bazı Anadolu ve Azeri diyalektlerinde *ärkāk* sözcüğü bugün bile ‘iki yaşında koç’ anlamında kullanılır. Eski Türkçedeki *irkāk* sözcüğü Orta Türkçe metinlerinde /ä/ ile *ärkāk* biçiminde yazılmış ve bu sözcüğün ilk hecesindeki benzerlik nedeniyle ‘adam, erkek’ anlamındaki *är*⁷⁶ sözcüğü ile karıştırılmıştır. Bu nedenle *erkek* kelimesi *irk* kelimesi ile bağlantılı olmalıdır (Erdal 1991: 41).

Talat Tekin “Old Turkic Word Formation Üzerine Notlar” adlı makalesinde Marcel Erdal’ın önerdiği yukarıdaki türetmeyi eski türetmelere göre daha inandırıcı ve gerçekçi bulmuş ve bu türetmeyi doğrulayıcı Yakutça *är* “koca, zevk”; fakat *irkäh* “(hayvanlar için:) erkek”, Halaçça *här* “adam, koca”, fakat *hirkāk* “erkek”, Az. *är* “koca”, fakat *erkāk* “erkek”, vb. gibi veriler bulunduğunu belirtmiştir (1993: 201-208; 2013: 358).

⁷⁵ Bu makale ilk kez 1993 yılında yayımlanmıştır ve künyesi şu şekildedir: Talat Tekin, “Old Turkic Word Formation Üzerine Notlar”, DA 1993: 201-208.

⁷⁶ Yapılan tarihî karşılaştırmalarda bazı metinlerde *er* kelimesi tanıklanmıştır: [*er* ‘er, kişi, adam’ (AH, XIX); *är* ‘erkek, adam’ (MM, 216); *erkek-tavuk* ‘horoz’ (ME, 120); *er* ‘erkek’ (KK, 108); *ir* ‘1. er, adam, kişi, zât, erkek, yiğit 2. koca, zevç’ (GT, 278)].

ET: *irkäk* ‘erkek’ (ETY, 806); *irkäk* ‘erkek’ (OTG, 245); *erkek* ‘male; masculine’ (EDPT, 223) “erkek, erkeksi, erkeğe ait; dişiye karşıt olarak”; *irkek* ‘erkek’ (IB, 54); *ärkāk* ‘erkek’ (EUTS, 74); *erkek* ‘erkek’ (EUTG, 568); **OT:** *erkek* ‘her hayvanın erkeği’ (DLT IV-Dizin, 190); *erkek* ‘erkek’ (KB, 158); *erkek* ‘erkek’ (RKT, 342); *erkek* ‘erkek’ (NF, 136); *erkek* ‘erkek; erkeklik organı’ (KE, 209); *ärkāk* ‘bugünkü manasında’ (Kİ, 12); *irkek* ‘her hayvanın erkeği’ (KK, 110); *irkek* ‘er, erkek’ (İM, 540); *erkek* ‘erkek’ (MT, 105); *irkek* ‘erkek’ (TZ, 179); *irkek* ‘erkek’ (KSE, 213); *irkek* ‘erkek’ (KF, 1009); *irkek* ‘erkek’ (BV, 197).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *erkek* ‘männlich; männchen’ (KW, 92) “erkek”; *erkek* ‘homme, mâle’ (DAK, 240) “adam, erkek, yiğit”; *erkāk* ‘мужчина, самец; мужской’ (KS, 496) “erkek”.

erkek kelimesi üzerine yapılan tarihî karşılaştırmalara bakıldığında kelimenin semantik bir değişikliğe uğramadığı tespit edilmiştir.

ERKEKÇE “erkekçe, yetişkin erkek gibi” (KS, 496)

[< ET. **irkek** ‘male; masculine’ (EDPT, 223) +çe]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *erkākçä* ‘возмужалый, выглядящий взрослым мужчиной’ (KS, 496) “yetişkin erkek gibi, erkekçe”.

Kelime sadece KS’de geçmektedir.

ERKLİ “güçlü, kudretli, yetkili; özgür; kendi iradesiyle” (KW, 93; AC, 52; DPY, 392; PT, 136; DAK, 241; AB, 155; KS, 496)

[< ET. **erk** ‘authority; free-will, independence’ (EDPT, 220) +IX(g) (Clauson 1972: 224; Erdal 1991: 152; Tekin 2000: 84)]

ET: *ärklig* ‘güçlü, kuvvetli, muktedir’ (OTG, 243); *erklig* ‘P. N. / A. fr. *erk*; both ‘possessing power or authority and possessing free-will or independence’ (EDPT, 224); *erklig* ‘güçlü, kudretli’ (IB, 53); *erklig* ‘güçlü; güç, yetenek; duyu organı’ (Üİ, 146); *ärklig* ‘güçlü; kudretli, bahadır’ (EUTS, 74); *erklig* ‘güçlü, kudretli, hâkim’ (EUTG, 567); **OT:** *erklig* ‘kudretli, güçlü’ (KB, 157); *erklig* ‘sahip, yetkili, mâlik’ (ME, 120); *erklik* ‘mülk, saltanat, kudret’ (RKT, 344); *erklig* ‘yetkili, hakim, malik, güçlü’ (NF, 136); *erklig* ‘hakim, yetkili,

sahip, güçlü’ (KE, 209); *ärklik* ‘güçlü; kudretli; hükümdar, hâkim’ (OKTS, 112); *erkli* ‘kararlı, sebatlı’ (İM, 521); *erklig* ‘güçlü, yetkili, kudretli; istekli; serbest’ (KSE, 199).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *erkli* ‘mächtig’ (KW, 93) “güçlü”; *erkli* ‘libre, apte á, doué du libre arbitre’ (AC, 52) “özgür, özgür irade ile donatılmış”; *erkli* ‘имеющий право’ (DPY, 392) “güçlü, kuvvetli, yetkili”; *erkli* ‘free; of one's own accord (will)’ (PT, 136) “özgür; kendi iradesiyle”; *erkli* ‘libre, volontaire’ (DAK, 241) “özgür, istekli, gönüllü”; *erkli* ‘istekli, arzulu’ (AB, 155); *erkli* ‘свободный, вольный, добровольный, правомочный’ (KS, 496) “güçlü, kudretli, yetkili”.

Kelime hakkında yapılan tarihî karşılaştırmalardan hareketle, Eski Türkçeden itibaren kelimenin anlam alanının çok geniş olduğu düşünülmektedir.

ERKLİK ~ ERKLİH “özgürlük, irade, bağımsızlık” (DAK, 241; KS, 496)

[< ET. **erk** ‘authority; free-will, independence’ (EDPT, 220) + *IXk*]

ET: *erklik* ‘kudretlilik’ (EUTG, 567); **OT:** *erkliglik* ‘power, authority’ (EDPT, 228); *erklik* ‘mülk, saltanat, kudret’ (RKT, 344); *ärklik* ‘güç, kudret’ (OKTS, 112); *erklik* ‘güçlülük, hakimiyet’ (KE, 209); *erklik* ‘isteklilik, fazlaca arzulu olma, kocanın karısına sevgisini göstermesi’ (KSE, 199).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *erk’lilh* ~ *erklih* ‘pouvoir, liberté, choix libre?’ (DAK, 241) “iktidar, saygınlık, özgürlük, bağımsızlık”; *erklik* ~ *erklih* ‘свобода, воля, независимость, безопасность’ (KS, 496) “özgürlük, irade, bağımsızlık”.

ERLİ “evli, gelin” (DAK, 241; KS, 497)

[< ET. **er** ‘man’ (EDPT, 192) (< ***ēr** (Brockelmann 1954: 130, Räsänen 1957: 54; 1969: 46, Gabain 1988: 44, Erdal 1991: 91, Tietze 2002: 371, Tekin 2000: 103) + *IX*]

ET: *ärli* ‘erli, erkekli’ (EUTS, 75); **OT:** *erlig* ‘kocası olan’ (NF, 136).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *erli* ‘mariée’ (DAK, 241) “evli, gelin”; *erli* ‘замужняя’ (KS, 497) “evli”.

Eski ve Orta Türkçe dönemi eserlerinde ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelimenin ‘evli kadın’ anlamında kullanıldığı tespit edilmiştir. Taranan Ermeni

harfli Kıpçak Türkçesinde evli erkekler için de *hatunlu* ‘marié’ (DAK, 462) “evli”; *hatunlu* ‘имеющий жену, женатый’ (KS, 829) “eşi ile, evli” kelimesi tanıklanmıştır.

ERMENİÇÄ “1. Ermenice, Ermenice; 2. “Ermeni-Kıpçak, Ermeni-Kıpçak dili” (DAK, 241; KS, 498)

[< **Ermeni** +*çe*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *êrminiça* ‘en arménien’ (DAK, 241) “Ermenice”; *Ermeniçä* ‘1. По-армянски, на армянском языке, армянским письмом 2. По-армяно-кыпчакски, на армяно-кыпчакском языке’ (KS, 498) “1. Ermenice, Ermenice; 2. “Ermeni-Kıpçak, Ermeni-Kıpçak dili”.

ERTÄ “erken, erkenden, sabahleyin” (KW, 95; AC, 52; DPY, 392; PT, 111; AB, 155; KS, 498)

[< ET. **ēr** ‘am frühen Morgen, frühzeitig’ “erken sabah, erken” +DA (Räsänen 1957: 243; 1969: 46)]

Räsänen *ärtä* kelimesi için ‘früh am Morgen’ “sabahın erken saatleri” açıklamasını yapmıştır (1969: 46).

Clauson kelime hakkında etimolojik izahta bulunmamış; fakat kelimenin erken dönemde genellikle *taḡ* ‘seher’ ile ilişkili olduğunu, orta dönemde ise iki zıt anlam geliştirerek ‘1. yarın sabah erken; yarın 2. bundan daha erken’ anlamları kazandığını ifade etmiştir (1972: 202).

Zeynep Korkmaz, kelime hakkında “*erte* < *ert-* ‘geç-’ fiilinin zarf-fiil şeklinin zamanla kaynaşıp kalıplaşarak oluşan bir zaman zarfıdır” açıklamasını yaparak farklı bir etimolojik izahta bulunmuştur (1994: 58).

ET: *érte* ‘the early morning; in the early period usually associated with *taḡ* ‘dawn’; in the medieval period it developed two contrary meanings; (1) ‘early tomorrow morning; tomorrow’; (2) earlier than this’ (EDPT, 202); *ärtä* ‘erte’ (EUTS, 75); *erte* ‘erte, erken’ (EUTG, 569); **OT:** *erte* ~ *irte* ‘sabahın erken saati’ (DLT 2014: 643); *erte* ~ *erti* ‘erte, erken, sabah’ (KB, 158); *erte* ‘sabah, erken vakit’ (AH, XX); *erte* ‘sabah, tan vakti’ (RKT, 344); *erte* ‘sabah; yarın’ (NF, 136); *erte* ‘sabah’ (KE, 210); *érte* ‘sabah’ (MM, 217); *érte* ‘sabah’ (ME, 120); *ärtä* ‘sabah, sabahleyin’ (OKTS, 113); *ärtä* ~ *irtä* ‘yarın’ (Kİ, 40); *irte* ‘tan, sabah

aydınlığı' (İM, 540); *irte* 'sabahleyin, yarın' (MT, 110); *irte* 'seher vakti, erte' (TZ, 179); *irte* 'erte, sonra; ertesi gün' (GT, 279); *erte* 'sabah, erken, tam vaktinde; önceki' (KSE, 199); *irte* 'sabah' (KF, 1009); *irte* 'sabah, sabah vakti' (KM, 265); *irte* 'erte' (BV, 197).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *erte* 'früh' (KW, 95) "erken, erkenden, sabahleyin"; *erda* 'matin' (AC, 52) "sabah"; *erta* 'эвтра' (DPY, 392) "erte, erken, sabah"; *erta* 'morning, early' (PT, 111, 137, 150) "sabah, erkenden"; *erta* 'sabah' (AB, 155); *ertä* 'утро, утром; утренний, ранний; рано, заблаговременно' (KS, 498) "erte, erken, sabah".

Eski Türkçe döneminden beri kullanılan *erte* kelimesinde, bulunma hâli eki zaman zarfı oluşturmuş ve tüm tarihî dönemlerde 'sabah erken' anlamıyla tanıklanmıştır.

ERTÄDÄN "sabahleyin" (KS, 499)

[< ET. *ärtä* 'früh am morgen' (Räsänen 1969: 46) "sabahın erken saatleri" + *dAn* (Ayrılma hali eki Kalıplaşması) (Korkmaz 1969: 16)]

OT: *ertedin* 'sabahtan' (KE, 210).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ertädän* 'утром, поутру, с утра' (KS, 499) "sabahleyin".

Zaman anlamına sahip *erte* ismi, ayrılma hâli ekiyle kaynaşıp kalıplaşarak zaman zarfı meydana getirmiştir.

ERTÄRÄK "daha erken" (KS, 499)

[< ET. *erte* / *irte*⁷⁷ 'erken, sabah; sabahın erken saati' (EDPT, 202; KB, 158; DLT 2014: 643) + *rAk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ertäräk* 'пораньше' (KS, 499) "daha erken".

⁷⁷ **erte** için bkz. **ET:** *erte* 'the early morning' (EDPT, 202); *ärtä* 'erte' (EUTS, 75); **OT:** *erte* / *irte* 'sabahın erken saati' (DLT 2014: 643); *erte* / *erti* 'erte, erken, sabah' (KB, 158); *erte* / *irte* 'sabah, erken vakit' (AH, XX); *erte* 'sabah, tan vakti' (RKT, 344); *erte* 'yarın, sabah' (NF, 136); *erte* 'sabah' (KE, 210); *erte* 'sabah' (MM, 217); *erte* 'sabah' (ME, 120); *irtä* 'yarın' (Kİ, 40); *irte* 'tan, sabah aydınlığı' (İM, 540); *irte* 'sabahleyin, yarın' (MT, 110); *irte* 'seher vakti, erte' (TZ, 179); *irte* 'erte, sonra; ertesi gün' (GT, 279); *erte* / *irte* 'erken' (KSE, 214); *irte* 'sabah' (KF, 1009); *irte* 'sabah, sabah vakti' (KM, 265); *irte* 'erte' (BV, 197); **Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça:** *erte* 'früh' (KW, 93) "erken"; *ertagi* 'du matin' (AC, 52) "sabah"; *erta* 'эвтра' (DPY, 392) "erte, erken, sabah".

erte kelimesi Eski Türkçeden itibaren tanıklansa da yapılan taramalarda *ertäräk* kelimesinin sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserlerinden KS’de tanıklandığı tespit edilmiştir.

ERTESİ “ertesi gün; ertesi sabah” (AC, 52; PT, 128)

[< ET. *érte* ‘the early morning’ (EDPT, 202) +*si* (iyelik eki kalıplaşması) (Korkmaz 1969: 38)]

OT: *ertesi* ‘*anıÆ ertesi bir aylık yol*’ (RKT, 344); *ertesi* ‘sabah; ertesi gün’ (NF, 136); *ertesi* ‘sabah; daha sonra, gelecek, ertesi (gün)’ (KE, 210); *irtesi* “ertesi gün” (BV, 197).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ertasi* ‘le lendemain’ (AC, 52) “ertesi gün”; *ertasi* ‘next morning’ (PT, 128) “ertesi sabah”; *ertäsi* ~ *ertesi* ‘следующий день, на следующий день’ (KS, 499) “ertesi, ertesi gün”.

Ertesi kelimesinde iyelik eki kalıplaşarak zaman zarfı meydana getirmiştir (Korkmaz 1969: 38). Kelime ilk kez Karahanlı Türkçesinde tanıklanmıştır; fakat diğer tarihî dönemlerin geneline bakıldığında kelimenin sıklıkla kullanılmadığı söylenebilir.

ESİRGÄMÄH “pişmanlık, merhamet etmek, acımak” (KS, 502)

[< ET. *esirge-* ‘to be sorry (for someone); to regret parting with something; to grudge’ (EDPT, 252) (< ?) -*mA*K]

OT: *esirgemek* ‘bir şeyin kaybolmasına üzülme’ (DLT 2014: 645).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *esirgämäh* ‘сожаление, сострадание, сочувствование, сочувствие’ (KS, 502) “pişmanlık, merhamet etmek, acımak”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ESİRİK ~ ESRİK “sarhoş” (KW, 94; AC, 52; KS, 502)

[< ET. *esür-* ‘to be, or become, drunk, intoxicated’ (EDPT, 251) –(*X*)*k* (Brockelmann 1954: 109; Clauson 1972: 250; Erdal 1991: 232)]

ET: *esrük* ‘abbreviated Pass. N. /A. S. fr. *esür-*; ‘drunk, intoxicated; drunkenness’ (EDPT, 205); *äsruk* ‘sarhoş’ (EUTS, 77); **OT:** *esrük* ‘sarhoş’ (DLT 2014: 646); *esrük* ‘sarhoş’ (KB, 160); *esrük* ‘sarhoş’ (RKT, 346); *esrük* ‘sarhoş’ (NF, 137); *esrük* ~ *ösruk* ‘sarhoş; azgın,

yabanî' (KE, 211); *esrüklük* 'sarhoşluk' (ME, 121); *äsrük* 'sarhoş' (OKTS, 114); *äsrük* 'sarhoş' (Kİ, 12); *esirik* ~ *esrik* ~ *esrük* 'sarhoş' (İM, 522); *esrük* 'sarhoş' (MT, 106); *esrik* 'sarhoş' (TZ, 170); *esrük* 'sarhoş, esrik' (KSE, 199); *esrük* 'sarhoş' (KF, 982).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *esrikçi* 'trunkenbold' (KW, 94) "içkici, sarhoş"; *esirik* 'ivre' (AC, 52) "sarhoş"; *esirik* 'пьяный, упившийся, опьяненный' (KS, 502) "sarhoş".

Eski Türkçeden itibaren tüm tarihî dönemlerde tanıklanan *esrük* ~ *esrik* kelimesinin Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde orta hece ünlüsünün düşmediği görülmüştür.

ESİRMÄH "sarhoş olmak, sarhoşluk" (KS, 502)

[< ET. **esür-** 'to be, or become, drunk, intoxicated' (EDPT, 251) –*maK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *esirmäh* 'опьянение, пьянство' (KS, 502) "sarhoş olmak, sarhoşluk".

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ESKİDÄN "eskiden, uzun zaman önce" (KS, 503)

[< OT. **eski**⁷⁸ 'eski ve yıpranmış şey' (DLT 2014: 645) +*dAn* (Ayrılma hali eki Kalıplaşması)]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *eskidän* 'исстари, издавна, издревле, давно' (KS, 503) "eskiden, uzun zaman önce".

Ayrılma hâli eki, zaman gösteren kelimelerde kalıplaşabildiği gibi, farklı türden kelimelerle de kaynaşıp kalıplaşarak zaman zarfı oluşturmuştur. İlk kez KS'de tanıklanan *eskidän* zaman zarfı, Ermeni harfli Kıpçakça dışında tespit edilememiştir.

ESKİLİYİN "eskisi gibi, eskiden olduğu gibi" (KS, 503)

[< OT. **eski** 'eski ve yıpranmış şey' (KB, 160; DLT 2014: 645) +*llyIn*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *eskiliyin* 'по-старому, по-старинному, как в старые времена, как встарь' (KS, 503) "eskisi gibi, eskiden olduğu gibi".

⁷⁸ **eski** için bkz. **OT:** *eski* 'eski' (KB, 160); *eski* 'eski' (ME, 121); *eski* 'eski' (Kİ, 12); *eski* 'eski' (MG, 143); **EK:** *eski* 'alt' (KW, 94) "eski"; *eski* 'ancien' (AC, 53) "eski"; *eski* 'eski' (AB, 155).

Kelimenin kökü olan *eski* kelimesi ilk kez Karahanlı Türkçesi metinlerinde görülmüştür. İsimden isim türetme fonksiyonundaki *+lAyIn* eki kelimeye benzetme anlamı katmıştır ve bu kelime sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de tanıklanmıştır.

ESİRİKLİK “sarhoşluk” (AC, 53; KS, 502)

[< ET. **esrük** ‘drunk, intoxicated; drunkenness’ (EDPT, 205) (< **esür-** ‘to be, or become, drunk, intoxicated’ (EDPT, 251)) + *lXk*]

OT: *esrüklik* ‘sarhoşluk’ (RKT, 346); *esrüklik* ‘sarhoşluk’ (ME, 121); *esrüklik* ‘sarhoşluk’ (İM, 522); *esrüklik* ‘sarhoşluk’ (KF, 982); *esrüklik* ‘sarhoşluk, esirlik’ (KSE, 199).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *esiriklik* ‘ivresse’ (AC, 53) “sarhoşluk”; *esiriklik* ‘опьянение, пьянство’ (KS, 502) “sarhoşluk”.

EŞÄK “eşek” (KW, 94; DAK, 244; KS, 506)

[< ET. **eş-** ‘sürüp gitmek; atı hızlı sürmek, eşkin sürmek’ (ETY, 798; IB, 53) + *gAk* (Clauson 1972: 260; Erdal 1991: 393)]

Räsänen’e ve Gabain’e göre ise *eşek* kelimesi, *eş* ismine *+(g)ek* küçültme ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (1969: 51; 1988: 45); fakat Marcel Erdal bu etimolojinin imkânsız olduğunu düşünmektedir (1991: 395).

ET: *eşgek* ‘donkey’; prob. a Dev. N. connoting habitual action fr. *eş-*; ‘(an animal) which habitually ambles’ (EDPT, 260); *äşkäk* ‘eşek’ (EUTS, 77); *eşgek* ‘eşek’ (EUTG, 569); **OT:** *eşek* ~ *eşgek* ~ *eşyek* ‘eşek’ (DLT 2014: 646); *eşek* ‘eşek’ (RKT, 347); *eşek* ‘eşek’ (NF, 137); *eşek* ‘eşek’ (KE, 108); *eşek* ‘eşek’ (ME, 121); *äşäk* ‘eşek’ (OKTS, 114); *äşäk* ‘eşek’ (Kİ, 12); *eşek* ‘eşek’ (MT, 106); *eşek* ‘eşek’ (TZ, 170); *eşek* ‘eşek’ (KSE, 199); *eşek* ‘eşek’ (KF, 983); *eşek* ‘eşek’ (BV, 174).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *eşek* ‘esel’ (KW, 94) “eşek”; *ëşak* ‘âne’ (DAK, 244) “eşek”; *eşäk* ‘осёл, ишак’ (KS, 506) “eşek”.

eşek kelimesi ilk dönem eserlerinden itibaren yaygın olarak kullanılmaktadır. Köktürk ve Uygur Türkçesi dönemlerine ait metinlerde kelime *eşgek* şeklinde tanıklanmış; fakat

Karahanlı Türkçesinden itibaren ekin bünyesinde bulunan –g düşmüş ve kelime *eşek* şeklinde kalmıştır.

EŞİKÇİ “kapıcı, bekçi, kapı görevlisi” (DAK, 245; KS, 506)

[< **eşik**⁷⁹ ‘porte’ “kapı” (KW, 95); ‘eşik, kapı eşiği’ (EDPT, 260; AC, 53; PT, 152; DPY, 392; AB, 155; AOYarlık, 218; KK, 110; İM, 542; TZ, 179) +çî]

Kelimenin kökü olan *eşik* kelimesi önceleri ‘eşik, kapı eşiği’ anlamına sahipken daha sonra ‘kapı’ anlamı kazanmıştır.

OT: *eşikçi* ‘kapıcı’ (KE, 212).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *eşikçi* ‘concierge, portier’ (DAK, 245) “kapıcı”; *eşikçi* ‘привратник, придверник, прикалитник, придверный стражник, сторож у входа, у ворот, ключарь’ (KS, 506) “kapıcı, bekçi, kapı görevlisi”.

Eski Türkçe bazı tek heceli sözcüklerde ya da birden fazla heceli sözcüklerin ilk hecesinde yer alan /e/ sesi, Kıpçak sahası eserlerinde daralarak /i/ye gelişmiştir: *eşik* kelimesi bu ses olayına örnektir.

Taranan tarihî metinlerde *eşik* ~ *işik* ‘eşik, kapı’ kelimesi tanıklanmış; fakat çok az eserde *eşikçi* kelimesi tespit edilmiştir.

DPY’de *eşikçi* ile aynı anlamda *eşiklik*⁸⁰ kelimesi ‘плата за дежурство в дверях при сборе налогов’ (DPY, 392) “vergi toplamak için kapıda görev alan görevli” geçmektedir.

EŞİKÇİLİK “bekçilik, kapıcılık, zangoç” (DPY, 392; KS, 507)

[< OT. **eşikçi** ‘kapıcı’ (KE, 212) +IXk]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *eşiklik* ‘плата за дежурство в дверях при сборе налогов’ (DPY, 392) “vergi toplamak için kapıda görev alan görevli”; *eşikçilik* ‘должность привратника, придверника, ключаря’ (KS, 507) “bekçilik, kapıcılık, zangoç”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

⁷⁹ **eşik** kelimesi için bkz. **OT:** *eşik* ‘threshold’ (EDPT, 260) ‘eşik, kapı eşiği; fakat bazen ‘kapı’ anlamında da kullanılır’; *işik* ‘eşik’ (EUTS, 100); *işik* ‘eşik’ (EUTG, 574); *eşik* ‘eşik’ (DLT 2014: 647); *işik* ‘kapı’ (KB, 206); *eşik* ‘kapı’ (NF, 137); *işik* ‘eşik’ (Kİ, 40); *işik* ‘eşik’ (TZ, 179); *işik* ‘eşik, kapı’ (GT, 280); *işik* ‘eşik, kapı, kapı ağzındaki alçak basamak’ (KSE, 215); *işik* ‘eşik’ (KF, 1010); *işik* ‘eşik, kapı’ (KM, 266).

⁸⁰ **eşiklik** kelimesi için bkz. (ED, 261).

ETİKÇİ “ayakkabıcı, ayakkabı tamircisi” (KW, 96; DAK, 246; KS, 509)

[< ET. **etük**⁸¹ ‘boot’ (EDPT, 53) “kısa konçlu çizme”; ~ *etik* ‘ayakkabı’ (DLT 2014: 648) +ç*i*]

Etikçi kelimesi Eski Türkçe döneminden itibaren karşılaşılan ‘çizme, ayakkabı, pabuç’ anlamındaki *etik* kelimesine meslek mensubu ya da bir işi sürekli yapan anlamı katan +ç*i* eki eklenerek oluşmuştur. Yapılan eş ve art zamanlı karşılaştırmalarda *etik* yerine *izlik*⁸² ‘ayakkabı’ kelimesinin kullanıldığı da tespit edilmiştir.

OT: *etükçi* ‘ayakkabıcı’ (KB, 163).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *etikçi* ‘schuhmacher’ (KW, 96) “kunduracı, ayakkabıcı, ayakkabı tamircisi”; *etükçi* ‘cordonnier, bottier’ (DAK, 246) “ayakkabıcı, kunduracı”; *etükçi* ‘сапожник, чеботарь, башмачник’ (KS, 509) “kunduracı, ayakkabıcı”.

Tarihî Türk lehçelerinde çok az eserde *etikçi* kelimesi tanıklanmıştır.

ETİKÇİLİK “ayakkabıcılık” (KS, 509)

[< OT. **etükçi** ‘ayakkabıcı’ (KB, 163) (< ET. **etük** ‘boot’ (EDPT, 53) “kısa konçlu çizme”; ~ *etik* ‘ayakkabı’ (DLT 2014: 648) +*IXk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *etikçilik* ‘сапожничество, сапоженное ремесло, чеботарство, башмачничество’ (KS, 509) “ayakkabıcılık”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ETMİŞ “yapmış, hareket etmiş, oyuncu” (KS, 511)

[< ET. **ët-** ‘to organize, put in order’ (EDPT, 36) -*mİş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *etmiş* ‘делавший, совершавший, действовавший’ (KS, 511) “yapmış, hareket etmiş, oyuncu”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

⁸¹ **etük** kelimesi için bkz. **ET:** *ätük* ‘edik, terlik, ayakkabı, çizme’ (EUTS, 78); *etük* ‘ayakkabı’ (EUTG, 568); **OT:** *etik* ~ *etük* ‘ayakkabı’ (DLT 2014: 648); *etük* ~ *edük* ~ *ötük* ‘çizme, pabuç’ (KE, 213); *edük* ‘ayakkabı’ (MM, 215); *edük* ‘edik, ayakkabı’ (ME, 118); *ädük* ~ *ätik* ‘pabuç, çizme’ (Kİ, 41); *etük* ‘mes’ (MT, 106);

⁸² **izlik** kelimesi için bkz. **OT:** *izlik* ‘bir nevi ayağa giyilen pabuç’ (Kİ, 41); *izlik* ‘ayakkabı’ (MT, 110); vb.

ÄVÄLDÄN “çok eskiden beri; ilk olarak, daha önce, evvelden” (DAK, 87; KS, 197)

[< Ar. **evvel** ‘önce, ilk, başlangıç’ (ME, 122; KF, 983; MG, 144; AB, 140) + *dAn* (Ayrılma hali eki Kalıplaşması)]

OT: *evvelden* ‘önceden’ (GT, 250); *evvelden* “önceden’ (KM, 255); *evvelinden* “öncesinden” (BV, 175).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *awaldan* ‘depuis un temps immémorial’ (DAK, 87) “çok eskiden beri”; *äväldän* ‘сначала, прежде, раньше, изначально’ (KS, 197) “ilk olarak, daha önce, evvelden”.

Kelimenin kökü olan *evvel* kelimesi ilk kez Harezmi Türkçesi metinlerinden ME’de geçmektedir. Zaman anlamına sahip *evvel* ismi, ayrılma hali ekiyle kaynaşıp kalıplaşarak zaman zarfı meydana getirmiştir.

-F-

FAHİRLİK ~ FAHİRLİH “yoksulluk, fakirlik” (KS, 517)

[< Ar. **fağır** ‘poor, poverty-stricken; poor man, pauper’ (DMWA, 723) + *lXk*]

OT: *fağirlik* ‘fakirlik’ (KE, 220); *fağirlik* ‘fakirlik, yoksulluk’ (GT, 251).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *fağirlik* ~ *fağirliḡ* ‘бедность, нищета’ (KS, 517) “yoksulluk, fakirlik”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

FARHLAMAḡ ~ FARHLAMAḤ “ayrım, fark, anlaşılır, titizlik” (DAK, 250; KS, 518)

[< EK. **farḡla-** ‘различать, проводить различие’ (KS, 518) “ayırt etmek, birbirinden ayırmak” (< Ar. **farḡ** ‘separation, severance, sunderance, division, partition; differentiation, distinction, discrimination’ (DMWA, 708)) –*mAḤ*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *farḡlamaḡ* ~ *farhlamaḡ* ‘distinction, différence’ (DAK, 250) “ayırt etme, ayırma, ayrım, fark”; *farḡlamaḡ* ~ *farhlamaḡ* ‘различение, разборчивость, щепетильность, дотошность’ (KS, 518) “ayrım, fark, anlaşılır, titizlik”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

FARĖLAMAĖSIZ “ayrım yapmadan; önemsiz” (DAK, 251; KS, 518)

[< EK. **farĖla-** ‘различать, проводить различие’ (KS, 518) “ayırmaq, ayırt etmek” (< Ar. *farq* ‘separation, severance, sunderance, division, partition; differentiation, distinction, discrimination’ (DMWA, 708) -mAKsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *farĖlamaĖsız* ‘sans (faire de) distinction, sans (aucune) différence’ (DAK, 251) “ayrım yapmadan, (herhangi bir) fark olmadan”; *farĖlamaĖsız* ‘безразличный’ (KS, 518) “kayıtsız, önemsiz”.

Taranan diğeri tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

FİZİKÇİ “fizikçi, bilim adamı” (KS, 527)

[< **fizik** ‘< ‘Fr. *physique*’ ‘hareket ve enerji kanunlarını araştıran tabiat bilgisi; fizik dersi’ (Tietze 2009: 73) +çİ]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *fizikçi* ‘физик, естествоиспытатель’ (KS, 527) “fizikçi, bilim adamı”.

Günümüz Türkçesinde sıkça karşılaşılan *fizikçi* kelimesi, KS dışında tanıklanmamıştır.

-G-

GURKÇİ “putperest” (KS, 555)

[< Erm. **gurk** ‘Arm. ‘idole’ (AC, 54; AB, 157) “put” +çİ]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *gurkçi* ‘идолопоклонник, кумиропоклонник, кумирслужитель, язычник’ (KS, 555) “putperest”.

gurkçi kelimesi sadece KS’de tanıklanmıştır. Diğeri tarihî Türk lehçelerinde kelimenin kökü Ermenice olduğu için rastlanmaması doğaldır.

-H-

ĖABAĖ ~ ĖABAĖ “kabak, bal kabağı” (KW, 188; KS, 779)

[< ET. **kab** ‘a small container’ (Clauson 1972: 582) +ak]

Clauson’a göre *kab*’ın küçültme şekli ve asıl anlamı ‘küçük kap’ olan *kabak* kelimesi “su kabağı, balkabağı, sakızkabağı (cucurbita) vb.” anlamlarına da sahiptir (1972: 582).

ET: *kabak* Dim.f. of *ka:b*; lit. ‘a small container’, in practice ‘gourd, pumpkin, marrow’ and the like (but not ‘sweet melon’) (EDPT, 582); *ķabaķ* ‘1. kabak, 2. göz kapağı’ (EUTS, 159); *ķabaķ* ‘kabak’ [*ķabaķ* *ķuası* ‘kabak çiçeği’] (EUTG, 575); **OT:** *kabak* ‘kabak, yaş iken yemeği yapılan bir sebze’ (DLT IV-Dizin, 242); *ķabaķ* ‘kabak’ (RKT, 415); *ķabaķ* ‘kabak’ (KK, 111); *ķabaķ* ‘1. göz kapağı, 2. kabak (sebze)’ (İM, 543); *ķabaķ* ‘kabak’ (MT, 111); *kabak* ‘kabak’ (TZ, 181); *ķabaķ* ‘kabak bitkisi’ (KM, 268); *ķabaķ* ‘göz kapağı’ (BV, 279).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ķabaķ* ‘kürbis, cucurbita’ (KW, 188) “kabak, bal kabağı”; *ķabaķ* ‘тыква, Cucurbita’ (KS, 779) “kabak”.

Kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmıştır. Tarihî süreçte kelimenin ‘kabak bitkisi, göz kapağı’ anlamlarıyla kullanıldığı tespit edilmiştir Kelimede anlam genişlemesi meydana geldiği düşünülebilir.

Yapılan incelemelerde Harezmi Türkçesi eserlerinde (KE, 280)de *ķabaķ* ‘kavak ağacı’ anlamıyla geçmektedir. Dolayısıyla daha sonraki dönemlerde kelimede *b ~ v* ses değişimi meydana gelmiştir.

ĦABAĦĖI ~ ĦAPIĖI “kapıcı, bekçi, kapıdaki bekçi, muhafız” (DPY, 410; DAK, 437; KS, 779; KS, 804)

[< ET. *ķapıġ* ‘kapı, geçit’ (EDPT, 584; Erdal 1991: 190) + *ġı* (EDPT, 584)]

Clauson kelimedeki fonetik değişiklikten bahsetmiş ve kelimenin Osmanlı Türkçesi metinlerinde *kapıcı/ kapucı*; Türkmencede *gapıcı*; VIII. yüzyıl Budist Uygur metinlerinde *kapagġı*; Hakaniye Türkçesinde *kapıġı*; XIV. yüzyıl Harezmi Türkçesinde *kapugġı* ve XIII. yüzyıl Kıpçak Türkçesi metinlerinde *kapuġı* şekliyle geçtiğini ifade etmiştir (EDPT, 584).

ET: *ķapıġı* ‘N. Ag. fr. *ķapıġ*; ‘gate-keeper, door-keeper’ (EDPT, 584); *ķapaġı* ‘kapıcı, kapı bekçisi’ (İKPÖ, 182); *ķapaġı* ‘kapı bekçisi, kapı muhafızı’ (EUTS, 166); **OT:** *ķapugġı* ‘kapıcı’ (KB, 222); *ķapugġı* ‘kapıcı, nöbetçi, bekçi’ (KE, 296); *ķabaķı* ‘öncü asker, birlik’ (AOYarlık, 219); *ķapuġı* ‘kapıcı’ (MT, 112).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ķabaķı* ‘кабатчик’ (DPY, 410) “hancı, meyhaneci”; *ķabaķı* ‘portier, concierge’ (DAK, 437) “kapıcı”; *ķabaķı* ‘привратник, стражник, караульный, сторож у ворот’ (KS, 779) “kapıcı, bekçi, kapıdaki bekçi, muhafız”.

ET /g/ ve /ğ/ seslerinin; ek ve hece başındaki, tek heceli ve birden fazla heceli sözlerin sonundaki gelişmeleri, Oğuz ve Kıpçak Türkçelerini birbirinden ayıran tipik ses özelliklerindendir; ancak, tarihî Kıpçak kaynaklarında da bu seslerin gelişiminde bir kararsızlık izlenmektedir. Söz içi ve söz sonu /g/ ve /ğ/ bazen korunurken bazı örneklerde ise /v/ ya da /y/ye gelişmiş; bazen de erimiştir. Bu ikili ve üçlü biçimleri aynı metinde görmek de mümkündür (Çengel 2012: 42). Dolayısıyla Ermeni harfli Kıpçakça metinlerde hem *habaḥçı* hem de *ḥapıçı* ‘привратник’ (KS, 804) “kapıcı, bekçi” örneği tespit edilmiştir.

Kelime hakkında yapılan taramalarda, Clauson’un bahsettiği fonetik değişiklikler tespit edilmiştir. Kelimenin kökünde bulunan –g ünsüzü sadece Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinde düşmüştür ve bu sebeple bu dönemdeki kelimeye yuvarlaklaşma ortaya çıkmıştır.

“kapıcı, bekçi, kapıdaki bekçi, muhafız” anlamına sahip olan *ḥabaḥçı* kelimesi AOYarlık’ta ‘öncü asker, birlik’, DPY’de de “hancı, meyhaneci” anlamıyla tanıklanmıştır.

ḤABARTKAN “hamurun kabarmasını sağlayan nesne, kabartıcı” (KS, 779)

[< ET. **kabar-** ‘Intrans. ‘to become a container; to form a blister, vesicle; to swell up’ (EDPT, 585) -GAn]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḥabartkan* ‘пышка, пышная масляная лепёшка, сочень’ (KS, 779) “hamurun kabarmasını sağlayan nesne, kabartıcı”.

Kelimenin taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak yeni anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

ḤAÇAN ~ KAÇAN “ne zaman, -dığı zaman” (KW, 190; AC, 55;DPY, 411; PT, 115; DAK, 784; AB, 160; KS, 784)

[< ET. ***ka+ça-n** ‘ne zaman’ (Erdal 1991: 92; 2004: 215)]

Erdal kelimenin eşitlik ve vasıta hâl eklerinin kalıplaşmasıyla oluşmuş olabileceğini düşünmektedir (1991: 92).

Brockelmann da kelimenin eşitlik ve vasıta hâl ekleriyle oluşturulduğunu düşünmüş; fakat kelimeyi *kaçan* ‘wann’ “ne zaman” < *kaç* ‘wie viel?’ “ne kadar?” –a + vasıta hâl eki n, şeklinde tahlil etmiştir (1954: 80; Räsänen 1957: 45).

Kemal Eraslan da *Eski Uygur Türkçesi Grameri* adlı eserinde Uygurcada *ka kökünden hâl ekleriyle veya yapısı tereddütlü bazı eklerle genişlemiş şekillerin soru zarfı olarak kullanıldığını ifade etmiştir ve *kaçan* [$< *ka+ça+n$] ‘ne zaman’ (EUTG, 575); *kaçça* [$< *ka+n+ça$] ‘nereye, ne tarafa, ne kadar’; *kaçta* [$< *ka+n+ta$] ‘nerede’; *kaçtır* [$< *ka+n+tır+an$] ‘nasıl’ örneklerini vermiştir (2012: 240).

Hamilton’a göre kelimenin etimolojisi belirsizdir (1998: 178).

ET: *kaçan* ‘ne zaman’ (OTG, 245); *kaçan* ‘when?, when, whenever’ (EDPT, 592); *kaçan* ‘ne zaman ki’ (Üİ, 151); *kaçan* ‘ne zaman, eğer’ (İKPÖ, 178); *kaçan* ‘ne zaman, ne vakit’ (EUTS, 160); *kaçan* ‘ne zaman’ (EUTG, 575); **OT:** *kaçan* ‘ne zaman; eğer; ne zaman ki’ (DLT 2014: 673); *kaçan* ‘ne zaman, ne vakit, nasıl’ (KB, 212); *kaçan* ‘ne zaman’ (AH, XXXIII); *kaçan* ‘ne zaman, ne zaman ki, -dığında, dığı için’ (RKT, 415); *kaçan* ‘ne zaman’ (NF, 193); *kaçan* ‘ne zaman, ne zaman ki, ...-dığı zaman’ (KE, 282); *kaçan* ‘ne zaman, nasıl, -dığı zaman, -ınca’ (MM, 226); *kaçan* ‘-dığı zaman’ (OKTS, 140); *kaçan* ‘ne vakit’ (Kİ, 67); *kaçan* ‘ne zaman’ (KK, 110); *kaçan* ‘ne zaman’ (İM, 544); *kaçan* ‘ne zaman’ (MT, 111); *kaçan* ‘kaçan, ne zaman’ (TZ, 181); *kaçan* ‘ne zaman, ...dığı zaman’ (GT, 286); *kaçan* ‘ne zaman’ (KF, 1012); *kaçan* ‘ne zaman, ne zaman ki’ (KM, 268); *kaçan* ‘ne zaman, ...-dığı zaman’ (MG, 169); *kaçan* ‘ne zaman’ (BV, 202).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kaçan* ~ *haçan* ‘wann’ (KW, 190) “ne zaman”; *haçan* ‘quand, lorsque’ (AC, 55) “ne zaman”; *kaçan* ‘когда’ (DPY, 411) “zaman, ne zaman”; *haçan* ‘when’ (PT, 115, 133, 152) “ne zaman”; *haçan* ‘quand, lorsque’ (DAK, 784) “ne zaman, ne zaman ki”; *haçan* ‘ne zaman, -dığı zaman’ (AB, 160); *haçan* ‘когда’ (KS, 784) “ne zaman”.

Söz başı ve söz içinde bulunan /k/ art damak ünsüzünün /h/ ya gelişmesi, Ermeni Kıpçakçasının tipik bir ses özelliğidir ve bu ses özelliği ET. *kaçan* > EK. *haçan* kelimesinde de görülmektedir.

Tüm tarihî dönemlerde ve eserlerde tanıklanan ve eşitlik ve vasıta hâl ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş *kaçan* ‘ne zaman’ kelimesi standart Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır; fakat özellikle Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesi ağızlarında *haçan* şekliyle yaşamaktadır.

Rize yöresi ağızlarında: *haçan* ~ *haçen* ‘ne vakit, ne zaman’, ‘*Haçan sizin eve geldimse boş bulamadım.*’ (Derleme Sözlüğü Cilt:7)

Erzurum yöresi ağızlarında *haçan* < ET. *kaçan* ‘nasıl; ne zaman; ne zaman ki’, ‘*Haçana geder*’ ‘ne zamana kadar’.⁸³

HAÇHIN “kaçak, firari” (DAK, 440; KS, 787)

[< ET. **kaç-** ‘kaçmak’ (OTG, 245) –GXn (Brockelmann 1954: 106; Clauson 1972: 591)]

OT: *kaçğın* ‘Intrans. Dev. N. fr. *kaç-*; ‘fugitive’ and the like’ (EDPT, 591); *kaçğın* ‘kaçan (adam)’ (DLT 2014: 674); *kaçğın* ‘kaçma, kaçış’ (OKTS, 140);

Ermeni Harfli Kıpçakça: *haçhın* ‘fugitif, déserteur, évadé; fou?’ (DAK, 440) “kaçak, asker kaçağı, firari; deli?”; *haçhın* ‘сбежавший, убежавший, беглый, беглец’ (KS, 787) “kaçak, firari”.

Kelime taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır; fakat Eski Uyğur Türkçesinde aynı anlamlı *kaçıg* ‘kaçak, kaçık’ (EUTS, 160) kelimesi tespit edilmiştir.

HAÇHINÇI “kaçak, firari” (KS, 788)

[< OT. **kaçğın** ‘kaçan (adam)’ (DLT 2014: 674)’ < *kaç-* ‘fugitive’ (EDPT, 591) +çıl]

Clauson *kaçğunçı* kelimesini *kaçğın* madde başında ele almıştır (1972: 591).

OT: *kaçğunçı* ‘running away’ (EDPT, 591).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *haçhınçı* ‘беглец, дезертир’ (KS, 788) “kaçak, firari”.

Clauson ve KS dışındaki tarihî metinlerde *haçhınçı* kelimesi tanıklanamamıştır.

HAÇLAMA “vaftiz” (KS, 788)

[< EK. **haçla-** ‘crucifier’ (AC, 55) “vaftiz etmek, haç çıkarmak; çarmıha germek” - mA]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *haçlama* ‘крещеный’ (KS, 788) “vaftiz”.

⁸³ Detaylı bilgi için bkz.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori=derlay&kelime1=haçan (11.03.2016)

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

HAHILMIŞ “damgalanmış, basılmış” (KS, 792)

[< OT. **kak-** ‘to strike, tap; to knock on (a door)’ (EDPT, 609) + (-*il-*) ‘to be struck, tapped’ (EDPT, 610) -*mlş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *haḥılmiş* ‘выбитый, чеканенный’ (KS, 792) “damgalanmış, basılmış”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

HALHAN ~ KALKAN “kalkan, koruyucu” (KW, 191; DAK, 445; KS, 797)

[< Moğ. **kalka** ‘schutz, schirm’ (Räsänen 1969: 227; Schönig 2000: 150) “koruma, koruyucu, kalkan” +*n* (vasıta hâli eki kalıplaşması) (Taş 2009: 64)]

Moğolcada *kalka* ‘koruma, kalkan’ anlamında bir kelimedir (Räsänen 1969: 227; Schönig 2000: 150).

ET: *kalkan* ‘shield’ (EDPT, 621) “kalkan”; *ḡalkān* ‘kalkan’ (EUTS, 163); **OT:** *ḡalkān* ‘kalkan’ (DLT 2014: 680); *ḡalkān* ‘kalkan’ (KB, 218); *ḡalkān* ‘kalkan’ (RKT, 420); *ḡalkān* ‘kalkan’ (NF, 198); *ḡalkān* ‘kalkan’ (KE, 290); *ḡalkān* ‘kalkan’ (ME, 133); *ḡalkān* ‘kalkan’ (OKTS, 141); *ḡalkān* ‘muharebelerde kullanılan zırh’ (Kİ, 68); *ḡalkān* ‘kalkan’ (KK, 111); *ḡalkān* ‘kalkan’ (DM, 87); *ḡalkān* ‘kalkan’ (MT, 111); *ḡalkān* ‘kalkan’ (GT, 287); *ḡalkān* ‘kalkan, koruma aracı’ (KSE, 218); *ḡalkān* ‘kalkan’ (KF, 1013); *ḡalkān* ‘kalkan’ (MG, 171).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḡalkān* ‘schild’ (KW, 191) “kalkan”; *ḡalḡan* ‘bouclier’ (DAK, 445) “kalkan, koruyucu”; *ḡalḡan* ‘щит’ (KS, 797) “kalkan”.

Ermeni Kıpçakçasının tipik bir ses özelliği olan söz başı ve söz içinde bulunan /*ḡ*/ art damak ünsüzünün /*h*/ ya gelişmesi, bu kelime de görülmektedir.

Moğolca ‘kalkan, koruma’ anlamındaki *kalka* kelimesine en eski vasıta hâli eki +*n*’nin eklenip kalıplaşmasıyla *kalkan* kelimesi oluşmuştur ve bu kelime tarihsel süreçte incelendiğinde, kelimenin Uygurcadan itibaren dilimizde bulunduğu ve günümüze kadar aynı anlamla geldiği tespit edilmiştir.

HALIN ~ KALIN “kalın, yoğun” (KW, 191; DAK, 444; KS, 796)

[< ET. **kal-** ‘kalmak, yığmak, birikmek’ (İKPÖ, 179) –(*I*)*n* (Erdal 1991: 303; Hamilton 1998: 179; Eraslan 2012: 576)]

ET: *kalın* ‘kalın’ (ETY, 835); *kalın* ‘kalın, kalabalık’ (OTG, 245); *kalın* ‘(of a solid object) ‘massive, dense’, (of a crowd) ‘dense and the like’(EDPT, 622); *kalın* ‘yoğun, kalın, çok’ (İKPÖ, 179); *kalın* ‘çok, sayısız, sık, pek, kalabalık, koyu’ (EUTS, 162); *kalın* ‘kalabalık, çok, pek çok, yoğun’ (EUTG, 576); **OT:** *kalın* ‘sayıca çok, kalabalık; her şeyin kalını ve sert; kalın (mihr)’ (DLT 2014: 679); *kalın* ‘kalabalık, çok, sürü’ (KB, 218); *kalın* ‘kalın’ (RKT, 420); *kalıÆ* ‘kalın; çok, kalabalık’ (NF, 198); *kalıñ* ~ *kalın* ‘kadına verilen çeyiz’ (KE, 290); *kalıñ* ‘kalın’ (OKTS, 141); *kalın* ‘yoğun, kalın’ (Kİ, 68); *kalın* ‘kalın’ (DM, 87); *kalıÆ* ‘kalın’ (İM, 545); *kalın* ‘kalın; çeyiz’ (MT, 111); *kalın* ‘kalın, ince olmayan’ (KSE, 218); *kalıÆ* ‘kalın’ (MG, 171); *kalıÆ* ‘kalın’ (BV, 203);

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kalın* ‘dicht’ (KW, 191) “sıkı, yoğun”; *halın* ‘gros, épais, dense’ (DAK, 444) “‘iri, büyük, kalın, yoğun”; *halın* ‘толстый, тучный, плотный, густой; многочисленный; темный, непроглядный’ (KS, 796) “kalın, yoğun, bol, sık; karanlık, aşılmaz”.

Kelime hakkında yapılan tarihî taramalara bakıldığında kelimedeki anlam genişlemesinin meydana geldiği görülmektedir.

HALMAZ “yorulmaz, dizginlenemez, sınır tanımaz” (KS, 798)

[< ET. **kal-** ‘to remain; to be only, to continue to be; to stop, come to a halt’ (EDPT, 615) –*mAz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *halmaz* ‘неуемный, безудержный, необузданный’ (KS, 798) “yorulmaz, dizginlenemez, sınır tanımaz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

Ayrıca Eski Uygur Türkçesinde *kal* ‘kaçık, deli, kudurmuş, divane, delilik, çılgın’ (EUTS, 162; EUTG, 575) kelimesi de tanıklanmıştır.

HAMÇI “kamçı, kırbaç” (KW, 192; DAK, 445; KS, 798)

[< ET. **kam-** ‘to strike down’ (EDPT, 625); *kam-* ‘acımasızca dövmek’ (DLT 2014: 680) –*çI* (EDPT, 626)]

ET: *kamçı* ‘dev. N. fr. *kam-* ‘a whip’(EDPT, 626); *kamçı* ‘kamçı’ (EUTS, 163); **OT:** *kamçı* ‘kamçı’ (DLT 2014: 680); *ķamçı* ‘kamçı’ (KB, 218); *ķamçı* ‘kamçı’ (NF, 198); *ķamçı* ‘kamçı’ (KE, 290); *ķamçı* ‘kamçı’ (ME, 133); *ķamçı* ‘kamçı’ (OKTS, 142); *ķamçı* ‘kamçı’ (Kİ, 68); *ķamçı* ‘kamçı’ (KK, 111); *ķamçı* ‘kamçı’ (DM, 87); *ķamçı* ‘kamçı’ (İM, 545); *ķamçı* ‘kamçı’ (MT, 111); *ķamşı ~ ķamşu* ‘kamçı’ (TZ, 183); *ķamçı* ‘kamçı’ (GT, 287); *ķamçı* ‘vurma aracı’ (KSE, 218); *ķamçı* ‘kamçı’ (KF, 1013); *ķamçı* ‘kamçı’ (BV, 204).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ķamçı* ‘peitsche’ (KW, 192) “kamçı, kırbaç”; *ħamçı* ‘fouet, martinet’ (DAK, 445) “kamçı, kırbaç”; *ħamçı* ‘камча, плеть, кнут, нагайка, бич, хлыст, батог’ (KS, 798) “kamçı, kırbaç”.

Kelime Eski Türkçeden itibaren aynı semantik özelliklerle varlığını sürdürmektedir.

ĤANAT “kanat” (KW, 100; DAK, 447; AB, 161; KS, 801)

[< Moğ. **kana** ‘grosse feder’ (Räsänen 1969: 230) “kuş kanadındaki büyük tüy” +*t* (Doerfer 1967: 518; Räsänen 1969: 230; Eren 1999: 206)]

Doerfer *kanat* kelimesinin sonundaki –*t*’nin eski bir çokluk eki olduğunu ve bu ekin Türkçeye Moğolcadan geçtiğini dile getirmiştir (Doerfer 1967: 518).

A. von Gabain’e göre de +*t* eki artık fonksiyonu olmayan eski ve yabancı çokluk ekidir; bundan dolayı, Gabain +*t* ekini kelime teşkili bölümünde ele almıştır (2003: 46).

Kelimenin +*d* ekiyle *kana* kelimesinden türemiş olabileceğini düşünen Clauson, kelimenin semantik özellikleri üzerinde de durarak, “kuş kanadı”; fakat aynı zamanda “balık yüzgeci, çadırın bez kapısı vs.” hatta soyut olarak “koruma” anlamlarıyla kullanıldığını ifade etmiştir (1972: 635).

Hasan Eren kelimeyi ‘1. kuşlarda uçmayı sağlayan organ; 2. (balıklarda) yüzgeç; 3. savaş düzenindeki ordunun sağ veya sol yanı’ şeklinde anlamlandırmış ve kelimenin çağdaş diyalektlerdeki ‘balık kanadı, yüzgeç’ olarak kullanılan *kanar* biçimiyle *kanat* arasındaki benzerliğin düşündürücü olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca kelimenin kökeni konusunda Rásonyi Nagy’nin Teleütçe *kana-* ‘an Etwas hängen’ kökünden geldiği fikrini de eklenmiştir (1999: 205-206).

ET: *ķanať* ‘kanat’ (ETY, 837); *ķanať* ‘kanat’ (OTG, 246); *kanat* (?*kana:d*) ‘properly ‘a bird’s wing’, but also used in extended senses like ‘a fish’s fin, the fly of a tent’, etc. and even

abstractly for ‘protection’ and the like.’ (EDPT, 635); *kanat* ‘kanat’ (IB, 55); *ḡanat* ‘kanat’ (EUTG, 576); **OT:** *kanat* ‘kanat’ (DLT 2014: 682); *ḡanat* ‘kanat’ (KB, 220); *ḡanat* ‘1. kanat, 2. kol’ (RKT, 422); *ḡanat* ‘kanat’ (NF, 199); *ḡanat* ‘kanat’ (KE, 294); *ḡanat* ‘kanat’ (ME, 134); *ḡanat* ‘kanat’ (OKTS, 142); *ḡanat* ‘kanat’ (Kİ, 68); *ḡanat* ‘kanat’ (DM, 87); *ḡanat* ‘kanat’ (MT, 112); *ḡanat* ‘kanat’ (TZ, 183); *ḡanat* ‘kanat’ (GT, 288); *ḡanat* ‘kanat’ (KSE, 219).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḡanat* ‘flügel’ (KW, 100) “kanat”; *ḡanat* ‘1. aile, 2. gouvernail’ (DAK, 447) “1. kanat, 2. dümen”; *ḡanatlı* ‘kanatlı’ (AB, 161); *ḡanat* ‘крыло, крылья; маховое перо’ (KS, 801) “kanat”.

Bazı çekim eklerinin ve benzerlerinin kalıplaşarak yapım eki gibi kullanıldığı örneğine *kanat* kelimesinde rastlanmaktadır ve aslında çokluk bildirdiği halde *kanat* kelimesinde bu ek fonksiyonunu yitirmiş ve Eski Türkçeden itibaren tekil anlamda kullanılmıştır.

Söz başı ve söz içinde bulunan /k/ art damak ünsüzünün /h/ ye gelişmesi Ermeni Kıpçakçasının tipik bir ses özelliğidir. *k* > *h* sızıcılığı *Codex Cumanicus* ve *Ermeni Harfli Kıpçakçanın* diyalekt olarak farklılaşmasına işaret eden bir ses özelliğidir (Çengel 2012:44).

ḤAṖṢUH “çanta, cüzdan, para kesesi, çuval” (PT, 155; KS, 803)

[< ET. **kab** ‘a leather bag, water-skin, sack’ (EDPT, 578; Räsänen 1957: 93; Räsänen 1969: 233) + *çuk*]

Clauson, kelimenin kökeni hakkında, *kab* isminin küçültme şekli açıklamasını yapmıştır (1972: 581).

ET: *kabçuk* ‘Dim. f. of *ka:b*. ‘a small bag or sack, pocket’ (EDPT, 581); *ḡapçuk* ‘keten torba’ (EUTS, 166); **OT:** *ḡapçuk* ‘para kesesi’ (İM, 546); *ḡapçuk* ‘buğdayın üstündeki sert kabuk’ (KF, 1014); *ḡapçuk* ‘kapçık’ (BV, 204).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḡapçuh* ‘bag, small sack’ (PT, 155) “çanta, küçük çuval”; *ḡapçuh* ‘капшук, мошна, мешочек, кошелёк; торба’ (KS, 803) “çanta, cüzdan, para kesesi, çuval”.

Kelimenin Orta Türkçe döneminden itibaren çeşitli eserlerde tanıklanmış olup, sadece Memlûk-Kıpçak Türkçesi eseri olan KF’de farklı bir anlamda kullanılmıştır.

ḤAṖḤAḤ “kapak, örtü” (DAK, 448; KS, 804)

[< ET. ***kap-** ‘kapamak, örtmek’ (EUTS, 576; OTG, 90) -gAk (Brockelmann 1954: 101; Clauson 1972: 584; Erdal 1991: 190)]

OT: *kapgak* ‘kapak, sadağın kapağı’ (DLT, 263).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hapḥah* ‘couvercle’ (DAK, 448) “kapak”; *hapḥah* ‘крышка, покрывка’ (KS, 804) “kapak, örtü”.

İlk kez ve sadece DLT’de geçen *kapgak* kelimesinin *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi* metinlerinde de görülmesi dikkat çekicidir.

ḤAPḤUÇ “ele geçirme, esir, kırpma, dudak bükme, saç kesimi” (KS, 804)

[< ET. **kap-** ‘to grasp, or seize, with the bands, teeth’ (EDPT, 580) –GXç]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hapḥuç* ‘захват, зажим, закрутка, кляп на губу лошади, которая беспокоит при ковке, стрижке’ (KS, 804) “ele geçirme, esir, kırpma, dudak bükme, saç kesimi”.

kap- fiilinden türetilen *hapḥuç* kelimesi sadece *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi* metinlerinden KS’de tanıklanmıştır.

ḤAPI “kapı” (PT, 126; KS, 804)

[< ET. ***kap-** ‘kapamak’ (OTG, 90; EDPT, 580) –I(g) (Brockelmann 1954: 101; Clauson 1972: 583; Erdal 1991: 190; Tekin 2000: 90; Eraslan 2012: 576)]

ET: *kapıg* ‘kapı, geçit’ (OTG, 246); *kapıḡ* ‘Conc. N. fr. **kap-*; ‘door, gate’ (EDPT, 583); *kapag* ‘kapı’ (İKPÖ, 182); *kapıḡ* ~ *kapag* ‘kapı’ (EUTS, 166); *kapıḡ* ‘kapı’ (EUTG, 576); **OT:** *kapug* ‘kapı’ (DLT 2014: 684); *kapuḡ* ‘kapı’ (KB, 221); *kapuḡ* ‘kapı’ (RKT, 423); *kapuḡ* ‘kapı, hizmet’ (NF, 200); *kapuḡ* ‘kapı’ (KE, 295); *kapuḡ* ‘kapı’ (ME, 134); *kapu* ~ *kapuḡ* ‘kapı’ (OKTS, 144); *kapu* ‘kapı’ (AOYarlık, 219); *kapu* ‘kapı’ (Kİ, 69); *kapu* ‘kapı’ (KK, 111); *kapı* ‘kapı’ (DM, 87); *kapu* ‘kapı’ (MT, 112); *kapu* ‘kapı’ (TZ, 184); *kapuḡ* ‘kapı’ (KSE, 219); *kapu* ‘kapı’ (KF, 1014); *kapu* ‘kapı’ (KM, 269).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *habah* ‘gate, door’ (PT, 126) “kapı”; *hapı* ‘дверь, двери, ворота, врат’ (KS, 804) “kapı”.

Eski Türkçede iki ya da daha fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan g/ğ ünsüzlerinin *Codex Cumanicus*’ta ve Ermeni Harfli Kıpçakçada eridiği görülür. *kapı*

kelimesinde görülen *-I* eki de aslında birden fazla heceli kelimelerin sonundaki *g/ğ*’lerin düşmesiyle meydana gelen şekildir.

ḤARACA “1. siyahımsı, 2. karaca, geyikgillerden bir av hayvanı” (KS, 806)

[< ET. **kara** ‘kara; sıradan (halk), avam’(OTG, 246); ‘black’ (EDPT, 643) + *ca* “küçük boynuzlu geyik” (Korkmaz 2003: 38); “1. Rengi karaya yakın olan; 2. geyikgillerden bir av hayvanı” (Gülensoy 2007: 463)]

OT: *karaca* ‘karaca’ (Kİ, 70).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḥaraca* ‘1. Черноватый 2. Каразя’ (KS, 806) “1. siyahımsı, 2. karaca, geyikgillerden bir av hayvanı”.

karaca kelimesi sadece Memlûk Kıpçak sahası eserlerinden Kİ ile Ermeni harfli Kıpçak eseri olan KS’de tanıklanmıştır. KS’de kelimeye hem “siyahımsı” hem “geyikgillerden bir av hayvanı” anlamı verilmiştir. Diğer tarihî devir ve eserlerde bu kelimeye rastlanmamıştır.

ḤARAḤÇI “hırsız, soyguncu, kötü adam” (KW, 193; DAK, 450; AB, 161; KS, 807)

[< OT. **ḡaraḡ** ‘brigandage’ (EDPT, 652) + *çI* (EDPT, 656; Tekin 1994: 267)]

OT: *karakçı* ‘N. Ag. fr. *karak*; brigand, highwayman’ (EDPT, 656); *ḡaraḡçı* ‘yağmacı, yankesici’ (KB, 223).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḡaraḡçı* ‘bettler’ (KW, 193) “dilenci”; *ḥaraḡçi* ‘brigand, bandit, fourbe’ (DAK, 450) “eşkıya, haydut, düzenbaz”; *ḥaraḡçi* ‘hanlık, hükümdarlık’ (AB, 161); *ḥaraḡçi* ~ *ḥaraḡçi* ~ *ḥaraḡçi* ‘разбойник, грабитель, злодей’ (KS, 807) “hırsız, soyguncu, kötü adam”.

İlk kez KB’de tanıklanan *ḡaraḡçı* kelimesine Türk dili tarihi içinde nadir eserlerde rastlanmıştır.

ḤARANĠU ~ ḤARAMĠU ~ ḤARAḊĠU ~ ḤARANĠI “karanlık” (KW, 193; AC, 55; PT, 111; DAK, 450; AB, 161; KS, 808)

[< ET. **ḡara** ‘kara, siyah’ (ETY, 837; OTG, 246) + *ḡu* (Brockelmann 1954: 132, Räsänen 1957: 108, Clauson 1972: 662, Eren 1999: 210)]

ŋgu ekiyle türetilmiş tek kelime *karanġu*'dur.

Poppe kelimenin Moğolca olduğunu düşünmüştür; fakat Hasan Eren, Poppe'nin *karanġu*'nun Moğolca'dan alındığı yolundaki görüşüne katılmamaktadır (1999: 210).

Räsänen ise kelimenin Türkçeden Moğolcaya geçtiği görüşündedir (1969: 236).

ET: *karanġu* 'der fr. *kara* 'dark, darkness'' (EDPT, 662); *karanġu* ~ *karanġku* 'karanlık' (EUTS, 167); *karangġu* 'karanlık' (EUTG, 577); **OT:** *karanġu* ~ *karanġku* 'karanlık' (DLT 2014: 685); *karanġku* 'karanlık' (KB, 223); *karanġku* 'karanlık' (RKT, 423); *karanġu* ~ *karanġku* 'karanlık' (NF, 201); *karanġu* ~ *karanġku* 'karanlık' (KE, 297); *karanġu* ~ *karanġku* 'karanlık' (ME, 134); *karanġu* ~ *karanġku* 'karanlık' (OKTS, 145); *karanġu* 'karanlık' (İM, 546); *karagġu* 'karanlık' (MT, 112); *karangġu* 'karanlık' (TZ, 184); *karanġu* 'karanlık' (GT, 288); *karanġu* ~ *karanġku* 'karanlık' (KSE, 219); *karanġu* 'karanlık' (BV, 205).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *karanġu* ~ *karanġġi* 'finsternis' (KW, 193) "karanlık"; *haranġu* 'noirceur, obscurité' (AC, 55) "karanlık"; *haranġu* 'dark' (PT, 111) "karanlık"; *haranġu* '1. obscur (karanlık) 2. noirceur, obscurité' (DAK, 450) "siyahlık, karanlık, anlaşılmazlık"; *haranġu* ~ *haranġu* 'karanlık' (AB, 161); *haranġu* ~ *haranġu* ~ *haranġu* ~ *haranġġi* 'темнота, тъма, темень, мрак' (KS, 808) "karanlık".

karanġu kelimesi, tüm tarihî dönem eserlerinde tanıklanmaktadır. Ermeni Kıpçakçasının tipik ses özelliği olan söz başı ve söz içindeki /k/’nın art damak ünsüzü /h/ gelişmesi bu kelime de görülmektedir.

HARGİŞ "beddua, lanet" (KW, 194; AC, 56; DAK, 452; KS, 812)

[< ET. **karġa-** 'to curse' (EDPT, 655) –(ş) (Räsänen 1969: 237; Korkmaz 1969: 56; Clauson 1972: 654; Erdal 1991: 266)]

OT: *karġış* 'Dev. N. / A. fr. *karġa-*; 'a curse; often, but not always, 'God's curse' (EDPT, 654); *kargış* 'lanet ve lanetleme' (DLT 2014: 686); *karġış* 'beddua' (KB, 224); *karġış* 'lanet' (RKT, 424); *karġış* 'beddua' (NF, 202); *karġış* 'beddua' (KE, 298); *karış* 'beddua' (Kİ, 71); *karġış* 'beddua' (KK, 111); *karġış* 'beddua, ilenç' (DM, 88); *karış* 'kargış, kötü dua, beddua' (MT, 113); *kargış* 'ilenme, kötü dilekte bulunma, inkisar, lanet' (TZ, 185).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *karġışlı* ~ *karġışlu* 'verflucht' (KW, 194) "lanetli"; *harġış* 'malédiction' (AC, 56) "beddua"; *harġış* 'malédiction; anathème'

(DAK, 452) “beddua, kargış, lanet”; *hargış* ~ *harhış* ‘брань, ругательство, проклятие, зловещее пожелание, бранное осуждение, анафема’ (KS, 812) “beddua, lanet”.

İlk kez DLT’de tanıklanan kelime diğer tarihî dönemlerde de yaygın bir kullanıma sahiptir.

ḤARŞI “karşı, bir şeyin aksine” (KW, 194; AC, 56; DPY, 411; PT, 112; DAK, 456; KS, 819)

[< ET. **ḡarış-** ‘to disagree with one another, to be opposite to one another’ (EDPT, 664) –I (Clauson 1972: 663; Erdal 1991: 342)]

ET: *ḡarşı* ‘hısım, karşı’ (ETY, 838); *karşı* ‘rakip’ (OTG, 246); *karşı* ‘D. N. / A. fr. *kariş-*; primarily a N. / A. meaning opposed, opposite’ (EDPT, 663); *ḡarşı* ‘zıd, aksi, muhalif, muarız’ (Üİ, 152); *ḡarşı* ‘karşı taraf; saray; kavga’ (EUTS, 169); *ḡarşı* ‘karşı, kavga, tehlike’ (EUTG, 577); **OT:** *karşı* ‘karşı olma, ihtilaf; zıt’ (DLT 2014: 689); *ḡarşı* ‘karşı’ (KB, 226); *ḡarşu* ‘karşı’ (AH, XXXIV); *ḡarşu* ‘karşı’ (NF, 203); *ḡarşu* ‘karşı’ (KE, 301); *ḡarşu* ‘karşı’ (ME, 135); *ḡarşu* ‘karşısına, önüne’ (OKTS, 147); *ḡarşu* ‘karşı’ (Kİ, 71); *ḡarşı* ‘karşı’ (KK, 111); *ḡarşu* ‘karşı’ (İM, 547); *ḡarşı* ‘karşı’ (GT, 289); *ḡarşu* ‘karşı; karşılıklı’ (KSE, 220); *ḡarşu* ‘karşı’ (KF, 1014); *ḡarşu* ‘karşı, yönelik’ (KM, 269); *ḡarşu* ‘karşı’ (MG, 173); *ḡarşu* ‘karşı’ (BV, 206).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḡarşı* ‘entgegen’ (KW, 194) “karşı”; *ḡarşı* ‘contre’ (AC, 56) “karşı”; *ḡarşı* ‘против’ (DPY, 411) “karşı”; *ḡarşı* ‘opposite to, against’ (PT, 112) “karşı, karşıt”; *ḡarşı* ‘contre, vis-à-vis’ (DAK, 456) “karşı, aleyhine, yüz yüze”; *ḡarşı* ‘нар. против, напротив (karşı, tersi); служ. имя Р против, напротив кого-чего’ (KS, 819) “birine karşı, aleyhine, bir şeyin aksine”.

ḤART “yaşlı, ihtiyar” (KW, 194; AC, 56; DPY, 411; DAK, 458; AB, 162; KS, 823)

[< ET. **karı-** ‘yaşlanmak’ (OTG, 246; EUTG, 577; KB, 224) –t (Berta 1996: 239; Gülensoy 2011: 471)]

OT: *kart* ‘an ulcer; old’ (EDPT, 647); *ḡart* ‘yaşlı, ihtiyar’ (KE, 301); *ḡart* ‘yaşlı’ (AOYarlık, 220); *ḡart* ‘yaşlı’ (MT, 113).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḡart* ‘alt’ (KW, 194) “yaşlı”; *ḡart* ‘vieux, ancien’ (AC, 56) “yaşlı, eski”; *ḡart* ‘пожилой’ (DPY, 411) “yaşlı”; *ḡart* ‘vieux, d’un

grand âge; ancien’ (DAK, 458) “yaşlı, eski”; *hart* ‘yaşlı, kart’ (AB, 162); *hart* ‘старый (по возрасту), пожилой; старик; старец; старейшина’ (KS, 823) “eski, yaşlı, ihtiyar”.

Eski ve Orta Türkçe dönemine ait pek çok eserde ‘yaşlı, ihtiyar’ anlamlı *karı*⁸⁴ kelimesi tespit edilmiştir.

Clauson *kart* kelimesi için “ülser; deriyi yırtan şişkinlik” anlamını vermiş ve kelimenin *kar-* fiilinde türemiş olabileceğini düşünmüştür. “yaşlı” anlamındaki diğer *kart* kelimesinin ise ilk kez Orta Türkçe döneminde Batı Türkçesinde görüldüğünü dile getirmiştir. Bu kelime Clauson’a göre *karı* ismiyle semantik açıdan ilişkilidir; fakat kelimenin *karı* isminden türemiş olması mümkün değildir (1972: 647).

HARTAYMASIZ “yaşlanmayan, yaşlanmadan” (KS, 824)

[< EK. **hartay-** ‘стареть, постареть, стариться, состариться’ (KS, 824) “yaşlanmak” (< OT. **hart** ‘yaşlı, ihtiyar’ (KE, 301) + (+ad-) -mAsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hartaymasız* ‘без старения, нестареющий’ (KS, 824) “yaşlanmayan; yaşlanmadan”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

HARTAYMAHSIZ “yaşlanmayan, yaşlanmadan” (KS, 824)

[< EK. **hartay-** ‘стареть, постареть, стариться, состариться’ (KS, 824) “yaşlanmak” (< OT. **hart** ‘yaşlı, ihtiyar’ (KE, 301) + (+ad-) -mAKsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hartaymahsız* ‘без старения, не знающий старения, старости, нестареющий’ (KS, 824) “yaşlanmamak, yaşlanmadan”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

HASAPÇI “kasap” (KS, 824)

[< Ar. **kaşşāb**⁸⁵ ‘kasap’ (KW, 195; AC, 56; NF, 204; GT, 289) +çI]

⁸⁴ **karı** için bkz. ET: *karı* ‘yaşlı, ihtiyar’ (OTG, 246); *karı* ‘yaşlı’ (IB, 55); *karı* ‘yaşlı, ihtiyar’ (İKPÖ, 182); *karı* ‘yaşlı, ihtiyar’ (EUTG, 577); OT: *karı* ‘yaşlı, herhangi bir şeyin yaşlısı; kesimlik hale gelmiş hayvan’ (DLT 2014: 686); *karı* ‘yaşlı’ (KB, 224); *karı* ‘yaşlı, ihtiyar’ (NF, 202); *karı* ‘yaşlı, ihtiyar’ (MM, 228); *karı* ‘yaşlı, ihtiyar’ (ME, 135); *karı* ‘ihtiyar, yaşlı’ (OKTS, 146); *karı* ‘eş, hanım’ (KK, 111); *karı* ‘yaşlı, ihtiyar; eş, hanım’ (İM, 547); *karı* ‘yaşlı, ihtiyar’ (TZ, 185); *karı* ‘yaşlı, ihtiyar’ (GT, 288); *karı* ‘yaşlı, ihtiyar’ (KSE, 220).

⁸⁵ Ermeni harfli Kıpçakçada *kasap* ‘schlächter’ (KW, 195) “kasap”; *hasap* (ar. kaşşāb) ‘boucher’ (AC, 56) “kasap” şeklinde geçmektedir.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hasapçı* ‘мясник, резник, скотобой, закалывающий’ (KS, 824) “kasap”.

Kelimenin kökü ilk kez (NF,204)te geçmektedir.

hasapçı kelimesi sadece KS’de tanıklanmıştır. Ermeni harfli Kıpçakçada KW ve AC’de kelimenin kökü ve anlamı doğru bir şekilde geçtiği halde ekin fonksiyonu bilinmeden türetme yapıldığı düşünülmektedir.

hasapçı kelimesi yerine (TZ, 170)de *etçi* ‘kasap’; (DM, 124)te *yetçi* ‘kasap’ kelimesi kullanıldığı tespit edilmiştir.

ḤATA “defa, bu süre zarfında” (KS, 827)

[< ET. **ḡat-** ‘to mix two things’ and more specifically ‘to add (something) to (something else)’ (EDPT, 594) –A (Korkmaz 1969: 66; Hamilton 1998: 191; Tekin 2000: 134; Eraslan 2012: 577)]

ET: *ḡata* ‘defa, kerre’ (ETY, 838); *kata* ‘kez, kere, defa’ (OTG, 246); *kata* ‘times, in the sense of (so many) times’ (EDPT, 596); *ḡata* ‘defa, kez, kere’ (İKPÖ, 183); *ḡata* ‘defa, kez, kere, sıra’ (EUTS, 170); *ḡata* ‘defa’ (EUTG, 577); **OT:** *kata* ‘kez, kere, defa’ (DLT 2014: 692); *ḡata* ‘defa’ (KB, 227); *ḡata* ‘defa’ (AH, XXXIV); *ḡata* ‘defa, kere’ (NF, 206); *ḡata* ‘kez, defa’ (MM, 228); *ḡata* ‘defa, kez, kat’ (OKTS, 148); *ḡata* ‘boyunca’ (GT, 290).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḡata* ‘при, по, в процессе чего, во время чего’ (KS, 827) “defa, bu süre zarfında”.

Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde *ḡata* yerine *ḡatla* ‘defa, kere’ (TZ, 188; MG, 175) ve *ḡurla* ‘defa, kere’ (MG, 204) kelimeleri tanıklanmıştır.

ḤAYA “kaya” (DAK, 463; KS, 830)

[< ET. **ḡay-** (***ḡad-**) ‘to bend or turn oneself; hence ‘to bend in respect’ and ‘to turn away or back’ (EDPT, 674); **ḡay-** ‘kaymak, meyletmek, çevirmek’ (EUTG, 578) -A]

Clauson, *kaya* kelimesinin eski bir Moğolca kelime olan *kada* ile aynı anlama sahip olduğunu belirttikten sonra kelimenin asıl anlamının “kaya”, daha özel anlamının da “keskin kaya veya sarp kayalık” olduğunu ve kelimenin **ḡad-* fiilinden türediğini ve bu nedenle kelimenin orijinalinin **ḡada* olması gerektiğini ifade etmiştir (1972: 675).

ET: *ḡaya* ‘kaya’ (ETY, 839); *kaya* ‘kaya, taş’ (OTG, 246); *kaya* ‘1. a rock, more particularly a sharp upstanding rock or rock cliff; 2. Ger. fr. *kay-*; ‘to look back or behind one’ (EDPT, 675); *ḡaya* ‘geri; kaya’ (EUTS, 173); *ḡaya* ‘geri’ (EUTG, 578); **OT:** *kaya* ‘dağın kayası’ (DLT 2014: 695); *ḡaya* ‘kaya’ (KB, 229); *ḡaya* ‘kaya; yan, taraf’ (OKTS, 150); *ḡaya* ‘kaya’ (Kİ, 74); *kaya* ‘kaya’ (GT, 290).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḡaya* ‘roche, rocher, roc’ (DAK, 463) ‘kaya’; *ḡaya* ‘скала, утѣс’ (KS, 830) ‘kaya’.

ḤAYĠU ~ ḤAYĠI ‘kaygı, tasa, endişe, üzüntü’ (KW, 190; AC, 56; DAK, 464; AB, 162; KS, 832)

[< ET. ***ḡad-** ‘bunaltmak, bükme, boyun eğdirmek’ (Hamilton 1998: 178) –*gU* (Räsänen 1969: 217, Clauson 1972: 598, Hamilton 1998: 178; Eraslan 2012: 575)]

Hamilton, kelimenin ‘elverişli, uygun’ anlamındaki gelecek zaman sıfat-fiil eki –*ḡu* getirilerek türetildiğini ifade etmiştir (1998: 178).

ET: *ḡadḡu* ‘sorrow, grief, care, anxiety; and the like; Dev. N./A. fr. *kad-*’ (EDPT, 598); *ḡadḡu* ‘kaygı, üzüntü’ (İKPÖ, 178); *ḡadḡu* ‘kaygı, üzüntü’ (İKPÖ, 178); *ḡadḡu ~ ḡayḡu* ‘kaygı, acı, derd’ (EUTS, 160); *ḡadḡu* ‘kaygı, keder’ (EUTG, 575); **OT:** *ḡadḡu* ‘üzüntü, kaygı, gam, hüzn’ (DLT 2015: 675); *ḡadḡu* ‘kaygı, düşünce’ (KB, 213); *ḡadḡu* ‘kaygı, keder’ (AH, XXXIII); *ḡadḡu ~ ḡayḡı* ‘kaygı, endişe, üzüntü’ (NF, 208); *ḡayḡu* ‘kaygı, tasa, üzüntü’ (KE, 307); *ḡadḡu* ‘kaygı, düşünce’ (MM, 227); *ḡadḡu ~ ḡayḡu* ‘kaygı’ (ME, 136); *ḡadḡu* ‘üzüntü, kaygı’ (İM, 544); *kayḡı* ‘kaygı’ (TZ, 188); *ḡayḡu* ‘kaygı, endişe, tasa’ (GT, 291); *ḡayḡu* ‘kaygı, keder, tasa’ (KSE, 222).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḡayḡu* ‘kummer, sorge’ (KW, 190) ‘keder, üzüntü’; *ḡayḡu; ḡayḡusuz da aḡrısız* ‘sans sauci et sans douleur’ (AC, 56); *ḡayḡu* ‘souci’ (DAK, 464) ‘kaygı, tasa, endişe, üzüntü’; *ḡayḡulu* ‘kederli, kaygılı, üzüntülü, endişeli’ (AB, 162); *ḡayḡu ~ ḡayḡı* ‘беспокойство, тревога, озабоченность, забота, переживание, удручение, скорбь, печаль, опасение’ (KS, 832) ‘kaygı, endişe, keder, merak’.

Kıpçak Türkçesi ile Harezmi Türkçesini birbirinden ayıran önemli ses özelliklerinden birisi /d/ > /y/ değişimidir. Harezmi döneminde bu ses çoğunlukla korunurken, Kıpçak Türkçesinde y’leşme meydana gelmiştir (Argunşah 2010: 214).

Sadece (İM, 544)'te 'üzüntü, kaygı' anlamındaki *kaḡu* kelimesinde /d/ sesi eskicil olarak korunmuştur. /d/ > /y/ değişimi, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tamamen gerçekleşmiştir.

ḤAYGULU "kederli, kaygılı, üzüntülü, endişeli" (AB, 162; KS, 832)

[< ET. **kaḡu** 'sorrow, grief, care, anxiety' (EDPT, 598) + *lx(g)* (Clauson 1972: 600)]

ET: *kaḡuluḡ* 'P. N. / A. fr. *kaḡu*: 'sorrowful, anxious' (EDPT, 600); *kaḡuluḡ* 'acı, dertli, kaygılı' (EUTS, 160); **OT:** *kaḡuluḡ* 'kaygı içinde, düşünceli'⁸⁶ (KB, 214); *kaḡuluḡ* ~ *kaḡuluk* 'kaygılı, üzüntülü' (RKT, 417); *kaḡuluḡ* 'kaygılı, tasalı, üzgün' (NF, 194); *kaḡuluḡ* 'kaygılı, üzüntülü' (KE, 284); *kaḡulu* 'kaygılı' (ME, 136); *kaḡuluḡ* ~ *kaḡuluḡ* 'kaygılı, kederli' (OKTS, 140); *kaḡuluḡ* ~ *kaḡuluḡ* 'kaygılı, kederli' (KSE, 222).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḡaygulu* 'kederli, kaygılı, üzüntülü, endişeli' (AB, 162); *ḡaygulu* 'обеспокоенный, тревожный, озабоченный, удрученный' (KS, 832) "kaygılı, endişeli".

ḤAYTMAḤSIZ "geri dönüşü olmayan, geri alınamaz" (DAK, 469; KS, 839)

[< ET. **kaḡit-** 'to turn back, return' (EDPT, 597) (< **kaḡ-** (< ***kaḡ-**) "basic meaning was probably 'to bend or turn oneself' hence 'to bend in respect' and 'to turn away or back' (EDPT, 674)) -*maḡsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḡaytmaḡsIz* 'sans retour' (DAK, 469) "geri dönüşü olmayan"; *ḡaytmaḡsIz* 'невозвращающийся, неотвращающийся, неотрекающийся, безвозвратный, необратимый' (KS, 839) "geri dönüşü olmayan, geri alınamaz".

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ḤAYUFSUNMAḤ ~ **ḤAYIFSUNMAḤ** "üzülmek, pişmanlık duymak, acıma" (DAK, 272; KS, 576)

[EK. **ḡayifsIn-** ~ **ḡayufsun-** 'сжалиться, умилосердиться, жалеть, испытывать или проявлять жалость, жалеть слабого, беззащитного' (KS, 576) "merhamet etmek, üzülmek, şikayet etmek, acımak" (< Ar. **ḡaif** 'wrong, injustice; harm, damage, prejudice' (DMWA, 223)) -*maḡ*]

⁸⁶ 5968. beyitten çıkarılan anlamdır.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hayıfsunmaḥ ~ hayuḥsunmaḥ* ‘compassion, pitié, regret’ (DAK, 272) “acıma, merhamet, acınma (üzülme)”; *hayuḥsunmaḥ ~ hayıfsunmaḥ* ‘сожаление, жалость, жаль, сочувствие, милосердие’ (KS, 576) “üzülmek, pişmanlık duymak, acımak”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

HAZĞANÇ “kazanç, kâr, gelir” (DAK, 470; KS, 840)

[< ET. ***kazğa-** ‘kazanmak, elde etmek’ (Clauson 1972: 683; Hamilton 1998: 183) –*nç* (Brockelmann 1954: 130; Räsänen 1957: 118; Clauson 1972: 682; Erdal 1991: 281; Berta 1996: 544; Hamilton 1998: 183)]

ET: *kazganç* ‘kazanç’ (ETY, 840); *kazganç* ‘kazanç, kâr’ (OTG, 246); *kazganç* ‘Dev. N. fr. *kazğan-*; ‘earnings, profits’ (EDPT, 682); *kazganç* ‘kazanç’ (IB, 55); *kazganç* ‘kazanç, gelir’ (İKPÖ, 183); *kazganç* ‘kazanç’ (EUTS, 173); *kazganç* ‘kazanç, gelir, sevar’ (EUTG, 578); **OT:** *kazganç* ‘kazanç’ (DLT 2014: 696); *kazganç* ‘kazanç’ (KB, 231); *kazganç* ‘kazanç’ (KE, 310); *kazganç* ‘kazanç’ (OKTS, 153); *kazganç* ‘kazanç’ (MT, 115); *kazganç* ‘kazanç’ (MG, 177).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hazganç* ‘gain, profit, revenu’ (DAK, 470) “kazanç, kâr, gelir”; *hazganç ~ hazanç ~ hazhanç* ‘заработок, приобретение, прибыль, выручка, прибыль, нажива, пожива, куш, заработки, промысел, старательство’ (KS, 840) “kazanç”.

Kelime tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır. Kelimenin kökünde bulunan /g/ ünsüzünün Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinde düştüğü görülmüştür.

HAZĞANDAŞ “iş arkadaşı, işbirlikçi, kazanç birliği” (DAK, 840; KS, 470)

[< ET. ***kazğa-** ‘kazanmak, elde etmek’ (Clauson 1972: 683; Hamilton 1998: 183) (–*n-*) “basically ‘to earn (wages by labour), to gain (profits by trade)’, with some more general meanings” (EDPT, 683) –*dAş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hazğandaş* ‘сотрудничающий, труждающийся, зарабатывающий, старательствующий вместе’ (DAK, 840) “kazanç birliği, kazanç ortaklığı”; *hazğandaş* [470] ‘collaborateur, qui gagne avec un autre’ (KS, 470) “iş arkadaşı, işbirlikçi, kazanç birliği”.

Taranan hiçbir tarihî kaynakta tanıklanmamıştır.

HAZMA “kazma; çukur, hendek” (KW, 197; KS, 841)

[< ET. **kaz-** ‘to dig, dig out’ (EDPT, 680) -mA]

OT: *kazma* ‘kazma’ (DM, 90).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kazma* ‘ausgrabung (für die grundmauern eines hauses)’ (KW, 197) “kazma (bir evin temelini), hafriyat”; *hazma* ‘fosse’ (DAK, 841) “çukur, hendek”; *hazma* ‘яма, ров, копанка’ (KS, 841) “çukur, hendek”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

HILIH “tabiat, yaratılış, huy, karakter” (AC, 56; DAK, 472; KS, 845)

[< ET. **kıl-** ‘to do (something); to make (someone something)’ (EDPT, 616) -(I)k (Brockelmann 1954: 110; Clauson 1972: 620; Erdal 1991: 237; Berta 1996: 244; Eraslan 2012: 580)]

ET: *kılık* ‘Dev. N. fr. *kıl-*; ‘conduct, behaviour, character’ (EDPT, 620); *kılık* ‘karakter, huy, ahlak, yaratılış’ (EUTS, 174); *kılık* ‘yaratılış, huy’ (EUTG, 580); **OT:** *kılık* ‘huy ve insanlarla münasebet’ (DLT 2014: 711); *kılık* ~ *kıl* ‘kılık, huy, gidiş, tavır’ (KB, 248); *kılık* ‘huy, tavır’ (AH, XXXVI); *kılık* ‘yapma, eylem, iş’ (RKT, 453); *kılık* ‘mizaç, huy, tabiat’ (NF, 238); *kılık* ~ *kılığ* ‘huy, tabiat, mizaç, karakter’ (KE, 346); *kılık* ‘davranış, huy, yaratılış’ (MM, 232); *kılık* ‘huy, yaratılış’ (ME, 143); *kılık* ‘davranış; faaliyet’ (OKTS, 163); *kılık* ‘huy, ahlak’ (Kİ, 75); *kılık* ‘tabiat, yaratılış’ (GT, 298); *kılık* ‘eylem, hareket; huy’ (KSE, 229).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hılıh* ‘mode’ (AC, 56) “biçim, tipik değer”; *hılıh* ‘mode, manière d’agir, habitude, caractère, nature’ (DAK, 472) “şekil, tarz, alışkanlık, karakter, tabiat”; *hılıh* ‘нрав, нравы, манера, обычай, характер, натура, норы, способ, поведение, вид’ (KS, 845) “tabiat, yaratılış, huy, karakter”.

Uygur Türkçesi eserlerinden itibaren tanıklanan kelimenin diğer tarihî dönemlerde anlam alanının genişlediği görülmektedir.

Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden TZ’de aynı kökten türeyen ve aynı anlamda *kılgı* ‘ahlak’ (TZ, 198) kelimesi tanıklanmıştır.

HILIM “eylem, hareket, aksiyon” (KS, 846)

[< ET. **kıl-**⁸⁷ ‘kılmak, yapmak, eylemek’ (ETY, 88; OTG, 247) -m]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hılım* ‘поступок, деяние, действие, дело’ (KS, 846) “eylem, hareket, aksiyon”.

Yapılan tarihî taramalarda *hılım* kelimesine rastlanmamıştır; fakat Uygur Türkçesi metinlerinde *kılımsınmak* ‘yapıyor gibi davranmak’ (EUTS, 174) kelimesi bulunmaktadır ve Clauson bu kelimeyi *kılımsın-* ‘simulative Den. V. fr. **kılım* N.S.A. fr. *kıl-*’ (EDPT, 622) şeklinde izah etmiştir.

HİLİNDAS “işbirlikçi, yardımcı” (DAK, 473)

[< ET. **kıl-** ‘to do (something); to make (someone something)’ (EDPT, 616) + (-*in-*) ‘to be made, created’, and the like, but in the early period also (of a child) ‘to form its own character, to grow up’ (EDPT, 623) -*dAş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hılindaş* ‘collaborateur, aide’ (DAK, 473) “işbirlikçi, yardımcı”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

HIPÇAŃ “Kıpçak” (KS, 848)

[< OT. **kıwı** “boş, süreksiz, kısa” (KB, 253; Brockelmann 1954: 92; Erdal 1991: 461) + *çak*]

Brockelmann *qivčaq* kelimesi için ‘eitel’ “nafile, boş” anlamını vermiştir (1954: 92).

OT: *Kıfçak* ‘Türklerden bir boy’ (DLT, 710); *Kıwçak* ‘kof, boş, şanssız, yabani’ (KB, 252).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hipçañ* ‘кыпчак’ (KS, 848) “Kıpçak”.

Kıpçak adı, ilk defa 1077’de kaleme alınan *Divanü Lügati’t-Türk*’te geçmektedir, DLT ve KS dışında başka eserlerde tanıklanmamıştır.

HİRĞAN “avcı, savaşçı” (KS, 849)

⁸⁷ **kıl-** için bkz. **ET:** *kıl-* ‘kılmak, eylemek’ (ETY, 88); *kıl-* ‘kılmak, yapmak, etmek’ (OTG, 247); *kıl-* ‘yapmak, etmek, kılmak’ (Üİ, 154); *kıl-* ‘kılmak, yapmak, üretmek, temin etmek’ (İKPÖ, 184); *kıl-* ‘yapmak, yaratmak, vücuda getirmek’ (EUTS, 175); *kıl-* ‘kılmak, yapmak’ (EUTG, 579).

[< ET. **kır-** ‘originally ‘to scrape, strip (hair)’, and the like; in the medieval period it acquired more violent meanings ‘to break, smash, annihilate’ (EDPT, 643) -GAn]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hırğan* ‘истребитель’ (KS, 849) “avcı, savaşçı”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

HIRĞI ~ HIRHI “kıyı, yol kenarı, kenar” (KS, 850)

[< ET. **kır-** ‘originally ‘to scrape, strip (hair)’, and the like; in the medieval period it acquired more violent meanings ‘to break, smash, annihilate’ (EDPT, 643) -gI]

Clauson *kırık* kelimesinin açıklamasını yaparken, bu kelimenin Orta Türkçede ‘kırık, yıkık’ anlamına sahip olduğunu, XV. yüzyıl Çağatay Türkçesinde ise *kırıg* ~ *kırık* şekliyle ‘kenar, sahil’ anlamında kullanıldığını ifade etmiştir (1972: 652). Buradan hareketle sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde tespit edilen *hırğı* ~ *hırhı* kelimesinin aynı anlamlı olması sebebiyle bu şekilde türetildiği düşünülebilir.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hırğı* ~ *hırhı* ‘берег, обочина, край’ (KS, 850) “kıyı, yol kenarı, kenar”.

HIRHAR “kırkar” (KS, 851)

[< ET. **kırk**⁸⁸ +ar]

Yapılan tarihsel karşılaştırmalarda sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi sözlüğü olan KS’de bu kelime tespit edilmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hırhar* ‘по сорок’ (KS, 851) “kırkar”.

HIRİĞ “kenar, sınır, kıyı, sahil” (DAK, 474; AB, 163; KS, 850)

[< OT. **kır-** ‘originally ‘to scrape, strip (hair)’, and the like; in the medieval period it acquired more violent meanings ‘to break, smash, annihilate’ (EDPT, 643) -(i)g (Erdal 1991: 193)]

OT: *kırğag* ‘elbisenin yanı, kenarı’ (DLT IV-Dizin: 318); *kırağ* ‘kenar, kıyı’ (RKT, 457); *kırığ* ‘kenar, kıyı, köşe’ (NF, 239); *kırığ* ~ *kırağ* ~ *kırak* ‘kenar, kıyı; sahil’ (KE, 347); *kırığ* ‘kıyı, kenar’ (MM, 232); *kırığ* ‘sınır, kenar’ (ME, 143); *kırığ* ~ *kırağ* ‘kıyı, kenar’

⁸⁸ *kırk* kelimesi için bkz. (Clauson 1972: 651, Eren 1999: 238, Gülensoy 2007: 509).

(OKTS, 163); *kırıg* ‘kıyı, sınır’ (AOYarlık, 222); *kırağ* ‘sahil’ (İM, 552); *kırı* ‘kenar, yan, uç’ (TZ, 199); *kırıg* ‘yan, kenar’ (MG, 188); *kırıg* ‘kenar, kıyı’ (BV, 215).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hırıg* ‘bord, terme’ (DAK, 474) “kenar, sınır, kıyı, sahil, ufuk çizgisi, dönem, terim”; *hırıg* ‘kenar, kıyı, yan’ (AB, 163); *hırıg* ~ *hırıl* ~ *gırıg* ‘край, окраина, кромка, кайма, берег, бок, борт, горизонт, корма, ют’ (KS, 850) “kenar, sınır, kıyı, sahil, ufuk çizgisi”.

Kelime ilk kez *kırğağ* şekliyle (DLT IV-Dizin: 318)’de ‘elbisenin yanı, kenarı’ anlamıyla tanıklanmıştır.

kır- fiilinden türeyen *kırıg* kelimesi Çağatay Türkçesi döneminden itibaren “kıyı, sahil, kenar” anlamları kazanmıştır (Clauson 1972: 652). Taranan Orta Türkçe dönemine ait eserlerde de kelimenin bu anlamı tanıklanmıştır.

Melek Özyetgin de kelimenin *kıdıg* ‘sınır, hudut, kenar’ kelimesi ile kökteş olabileceğini düşünmektedir (1996: 168).

Memlûk-Kıpçak Türkçesindeki eserlerden TZ’de, ekteki *-g*’nin düştüğü görülmüştür.

HIRMAVUÇ “yazı kazıma aleti, kazıyıcı; mala, tarak, rende” (DAK, 475; KS, 852)

[< **hırma*-? -vUç {< -gXç}]

Kelimenin kökü olduğu düşünülen *hırma-* fiili hiçbir tarihî kaynakta tespit edilememiştir; fakat *Codex Cumanicus*’ta *çırma-* ‘wickeln, winden’ (KW, 79) “bir şeyle sarmak, sarıp sarmalamak”; *çırmal-* ‘verwickelt, gewunden werden’ (KW, 79) “sarılıp, dolanmak” ve *karma-* ‘tasten’ (KW, 194) “dokunmak” fiillerinin tespit edilmesi *hırma-* kökünün olabileceğini düşündürmüştür.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hırmavuç* ‘grattoir, gratte-dos’ (DAK, 475) “yazı kazıma aleti, kazıyıcı; sırt kaşıyıcısı”; *hırmavuç* ‘скребло, скребок, терка, скребница, скобель’ (KS, 852) “kazıyıcı, mala, tarak, rende”.

Bu kelime taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır. Kelimede bulunan *-vUç* {< -gXç} ekinin alet ismi yapma fonksiyonu taşıdığı düşünülmektedir.

HİŞHA ~ HİŞGA “kısa” (KW, 207; PT, 142; DAK, 476; KS, 854)

[< ET. **kıs-** ‘to compress, squeeze, pinch’ (EDPT, 665); ‘kısaltmak, daraltmak’ (Tekin 2000: 89) -gA (Brockelmann 1954: 102; Clauson 1972: 667; Erdal 1991: 381; Berta 1996: 576)]

Clauson *kıs-* fiili ile *sık-* fiilinin eş anlamlı olduğunu; fakat bu kelimeler arasındaki göçüşmenin tesadüfî olduğunu ifade etmiştir (1972: 665).

ET: *kısğa* ‘kıs’ (ETY, 841); *kısğa* ‘kıs’ (OTG, 247); *kısğa* ‘N. / A. S.fr. *kıs-* ‘short’(EDPT, 667); *kısğa* ‘kıs, az’ (EUTS, 176); *kısğa* ‘kıs’ (EUTG, 580); **OT:** *kısğa* ‘kıs’ (DLT 2014: 715); *kısğa* ‘kıs’ (KB, 252); *kıska* ‘kıs’ (RKT, 457); *kıska* ‘kıs’ (NF, 239); *kıska* ‘kıs’ (KE, 349); *kısa* ‘kıs’ (MM, 233); *kısğa* ‘kıs’ (ME, 144); *kıska* ‘kıs, alçak’ (OKTS, 164); *kısğa* ‘kıs’ (Kİ, 76); *kıska* ‘kıs’ (KK, 115); *kıska* ‘kıs’ (DM, 92); *kıska* ‘kıs’ (İM, 552); *kıska* ‘kıs’ (MT, 118); *kıska* ‘kıs’ (TZ, 199); *kıska* ‘kıs’ (GT, 299); *kıska* ‘kıs’ (KSE, 230); *kıska* ‘kıs’ (KF, 1020); *kısa* ‘kıs’ (KM, 273); *kıska* ‘kıs’ (MG, 188); *kıska* ‘kıs’ (BV, 215);

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kısğa* ~ *kıska* ~ *kışha* ‘kurz’ (KW, 207); “kıs”; *hışha* ‘short’ (PT, 142) “kıs”; *hışha* ‘court’ (DAK, 476) “kıs”; *hışha* ~ *hışğa* ‘короткий, краткий, куций, кургузый, недостаточный, ограниченный, ограничительный, ограничивающий, притесняющий, неудовлетворительный; скудоумный, недальновидный; кроткий, скромный; коротко, кратко, вкратце’ (KS, 854) “kıs, yetersiz, sınırlı, eksik”.

‘sıkıştırmak, kısaltmak, baskı altına almak’ anlamlarındaki *kıs-* fiilinden türemiş *kısğa* kelimesinin yapılan tarihî karşılaştırmalarda tüm dönemlerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

HİSİR “kısır, çorak” (KS, 853)

[< ET. **kıs-** ‘to compress, squeeze, pinch’ (EDPT, 665) –(X)r (EDPT, 668)]

Günay Karaağaç ise *kısır* ‘kısır’ kelimesinin Moğolcadan alıntı bir kelime olduğunu düşünmektedir (1989: 96).

ET: *kısır* ‘perhaps Dev. N. fr. *kıs-* ‘in the sense of having the sexual organs constricted; sterile, barren, of a woman or animal’ (EDPT, 668); **OT:** *kısır* ‘kısır kadın ve kısır hayvan; kısırak’ (DLT 2014: 715); *kısır* ‘kısır’ (RKT, 457); *kısır* ‘kısır, hamilenin zıddı, hiç doğurmaz kimse’ (Kİ, 76); *kısır* ‘kısır’ (TZ, 199); *kısır* ‘kısır, doğurmayan’ (KSE, 229).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hısır* ‘бесплодный, нетельный, яловый’ (KS, 853) “kısır, çorak”.

HIŞIN “kışın” (KS, 856)

[< ET. **kış**⁸⁹ ‘winter’ (EDPT, 670) + (i)n (vasıta eki kalıplaşması) (OTG, 118)]

ET: *kışın* ‘kışın’ (ETY, 841); *kışın* ‘kışın’ (OTG, 247); *kışın* ‘in the winter’ (EDPT, 670); **OT:** *kışın* ‘kışın, kış mevsiminde’ (DLT 2014: 716).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hışın* ‘зимой’ (KS, 856) “kışın”.

+n vasıta ekinin mevsim ve zaman gösteren isimler ile birleşerek meydana getirdiği zaman zarflarına Türkçenin hemen her devrinde ve alanında rastlanmaktadır (Korkmaz 1969: 26). *kışın* ‘kış mevsiminde’ kullanımı günümüzde de devam etmektedir.

kışın kelimesi Köktürkçede şu şekilde tanıklanmıştır: ‘*kışın kıtañ tapa süledim.*’ (BK G 2) “Kışın Hıtaya doğru sefer ettim” (OTG, 118).

Harezmi Türkçesi dönemine ait Kur’an Tercümesi’nde *kışın* yerine *kışkı* ‘kışın, kış, kışa ait’ (OKTS, 164) kelimesi tanıklanmıştır.

Söz başı ve söz içinde bulunan /k/ art damak ünsüzünün /h/ ya gelişmesi, Ermeni Kıpçakçasının tipik bir ses özelliğidir: ET. *kış* > EK. *hış* (Çengel 2012: 44).

HIYIN ~ KIN “işkence, acı, eziyet” (KW, 206; AC, 57; DAK, 477; KS, 857)

[< ET. ***kıy-** ‘doğramak, kıymak, öldürmek’ (Hamilton 1998: 184) –(I)n (Taş 2009: 157)]

Clauson ise kelimenin imlasındaki çeşitlilikten hareketle kelimenin orijinal şeklinin *kın* olduğunu düşünmektedir (1972: 631).

ET: *kıyın* ‘ceza, tenbih, tevbih’ (ETY, 841); *kıyın* ‘ceza’ (OTG, 247); *kīn* (*kīñ*) ‘punishment, torture’ (EDPT, 631); *kın* (*kıyın*?) ‘işkence, ceza, cezalandırma’ (İKPÖ, 184); *kın* ~ *kıın* ‘ceza, işkence; zap; zorluklar, engeller’ (EUTS, 175); *kıyın* ‘ceza, tenbih’ (EUTS, 178); *kın* ‘ceza, işkence, eziyet; sert’ (EUTG, 580); **OT:** *kıyın* ~ *kın* ‘ceza, işkence’ (KB, 253);

⁸⁹ **kış** için bkz. **ET:** *kış* ‘kış’ (EUTS, 177); **OT:** *kış* ‘kış’ (KB, 252); *kış* ‘kış’ (NF, 240); *kış* ‘kış’ (KE, 350); *kış* ‘kış’ (ME, 144); *kış* ‘kış mevsimi’ (OKTS, 164); *kış* ‘kış, kış mevsimi’ (Kİ, 77); *kış* ‘kış’ (GT, 299); *kış* ‘kış, kış mevsimi’ (KSE, 230); *kış* ‘kış’ (MG, 189); *kış* ‘kış’ (BV, 216); **KW:** *kış* ‘winter’ (KW, 208); “kış”.

kın ‘azap, işkence, eziyet’ (RKT, 454); *kın* ‘eziyet, işkence’ (KE, 346); *kın* ‘ceza, işkence’ (ME, 143); *kıyın* ‘azap, eziyet’ (OKTS, 165); *kın* ‘azap, ızdırap, eziyet’ (GT, 298).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kın* ‘leiden’ (KW, 206) “eziyet”; *hıyın* ‘torture’ (AC, 57) “işkence”; *hıyın* ‘tourment, torture, supplice’ (DAK, 477) “işkence, acı, eziyet”; *hıyın* ‘acı, işkence, eziyet, sıkıntı, azap’ (AB, 164); *hıyın* ‘мука, страдание, мучение, пытка, казнь, орудие пыток, казни’ (KS, 857) “acı, işkence, eziyet, infaz”.

Kelime tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır.

HIYINÇI “şehit, kurban” (KS, 858)

[< ET. **kıyın** ‘ceza, tenbih, işkence, cezalandırma’ (ETY, 841; OTG, 247; İKPÖ, 184) +çıl]

OT: *kıynçı* ~ *kınçı* (*kıñçı*) ‘N. Ag. fr. *kın* ‘punisher, torturer’ (EDPT, 678; 634).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hıyınçı* ‘мученик’ (KS, 858) “şehit, kurban”.

Orta Türkçe döneminde ‘işkenceci, cezalandırıcı’ anlamına sahip olan *kıyınçı* kelimesinin, Ermeni harfli Kıpçakçada anlam değişmesine uğrayarak ‘şehit, kurban’ anlamına sahip olduğu tespit edilmiştir.

HIYNALI “acı verici, acılı” (KS, 859)

[< OT. **kınal-** ‘işkence edilmek’ (RKT, 456) (< ET. **kına-** ‘to punish, torture’ (EDPT, 634)) -I]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hıynalı* ‘мучительный’ (KS, 859) “acı verici, acılı”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

HIZĞANÇ “kıskanç, açgözlü, doyumsuz, cimri” (KS, 860)

[< ET. **kızgan-** ‘kıskanmak, hasislik etmek, cimrilik etmek’ (EUTS, 178) < *kısığ* (EDPT, 667) -nç]

Marcel Erdal kelimenin kökü olan *kızgan-* fiilinin *kız+ka-n-* şeklinde düşünülen etimolojisinin kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir (1991: 605).

OT: *kışkançlık* ‘kıskançlık’ (ME, 144); *kızganş* ‘kıskanç, kısmır’ (TZ, 200).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hızganç* ‘скупой, жадный, прижимистый, скряга’ (KS, 860) “kışkanç, açgözlü, doyumsuz, cimri”.

Kelime diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

HİZİL “kızıl, kırmızı, saf altın rengi” (KW, 209; AC, 57; PT, 134; DAK, 479; KS, 861)

[< ET. ***kız** ‘kızgın?’ +*l* (Gabain 1888: 47); ET. ***kız** “sıcak”; krş. Uyg. *kız* ay., MK *kızır-* “kızarmak, kızıla dönmek” < *kız+ar-* (Tekin 2000: 83)]

Renk adı yapan +*l* ekiyle türemiş *kızıl* kelimesinin **kız* ‘kızgın?’ kökünden türediği kabul edilir (Gabain 1988: 47).

Kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler de vardır: Clauson etimolojik sözlüğünde kelimenin *kız-* geçişsiz fiilinden türemiş bir isim olduğunu ifade etmiştir (1972: 683).

Kemal Eraslan da kelimeyi *kızıl* ‘kızıl [< *kız+sıl*’] (EUTG, 580) şeklinde tahlil etmiştir.

W. Bang (1980: 67) de “kırmızı” için temel bir kelimenin bulunmadığını ifade ederek *kızıl* kelimesinin **kız* kökünden türemiş olabileceğini buna göre de kelimenin **kız+sıl* > *kızıl* > *kızıl* şeklinde oluşmuş olabileceğini ifade etmiştir (Erol 2008: 356).

ET: *kızıl* ‘kızıl, kırmızı’ (ETY, 842); *kızıl* ‘kızıl’ (OTG, 247); *kızıl* ‘intrans. N./ A. fr. *kız-*; ‘red’ (EDPT, 683); *kızıl* ‘kızıl’ (IB, 55); *kızıl* ‘kızıl, kırmızı’ (EUTS, 178); *kızıl* ‘kızıl’ (EUTG, 580); **OT:** *kızıl* ‘kızıl, her şeyin kırmızısı’ (DLT 2014: 718); *kızıl* ‘kızıl, kırmızı’ (KB, 255); *kızıl* ‘kızıl’ (NF, 241); *kızıl* ‘kızıl’ (KE, 352); *kızıl* ‘kızıl, al’ (ME, 145); *kızıl* ‘kırmızı’ (Kİ, 77); *kızıl* ‘kırmızı’ (DM, 92); *kızıl* ‘kırmızı’ (İM, 553); *kızıl* ‘kızıl, kırmızı’ (MT, 119); *kızıl* ‘kızıl, kırmızı’ (TZ, 200); *kızıl* ‘kızıl, kırmızı’ (GT, 299); *kızıl* ‘kızıl, kırmızı, al’ (KSE, 230); *kızıl* ‘kızıl renk’ (KF, 1021); *kızılılık* ‘kırmızılık’ (KM, 273); *kızıl* ‘kızıl, kırmızı’ (MG, 189); *kızıl* ‘kızıl’ (BV, 216).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kızıl* ‘hochrot’ (KW, 209) “kızıl, kırmızı”; *hızıl baş* ‘tête rouge; Persan’ (AC, 57) “kızıl saçlı, Acem”; *hızıl* ‘red’ (PT, 134) “kırmızı”; *hızıl* ‘rouge’ (DAK, 479) “kırmızı, kızıl”; *hızıl* ‘красный, алый, багровый,

червонный; червонный (флорин), червонец; красивый’ (KS, 861) “kızıl, kırmızı, saf altın rengi”.

Kelime aynı anlam özelliklerine sahip olarak Eski Türkçeden günümüze kadar gelmiştir. Kelime sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden AC’de, tamlama şeklinde geçmiş ve “Acem” anlamıyla kullanılmıştır.

ҲІЗМІШ “kızmış, akkor” (KS, 863)

[< ET. **kız-** basically ‘to be red’; hence (I) ‘to be red hot’; (II) ‘to be red (with anger, shame, etc.)’ (EDPT, 681) -*mlş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hızmış* ‘раскаленный’ (KS, 863) “kızmış, akkor”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ҲІЗОВ “sıcaklık, ısı, ateş” (DAK, 480; KS, 863)

[< ET. **kız-** ‘basically ‘to be red’; hence (I) ‘to be red hot’; (II) ‘to be red (with anger, shame, etc.)’ (EDPT, 681) -(X)v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hızov* ‘chaud, chaleur; fièvre?’ (DAK, 480) “sıcak, sıcak tutan, hararet, sıcaklık; (hastalıkta) ateş?”; *hızov* ‘жар, зной, жара, нагрев, накал, горячка, лихорадка’ (KS, 863) “sıcaklık, ısı, ateş”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ҲОБУЗЧИ “kopuz çalan, müzisyen” (KW, 198; KS, 864)

[< ET. **kopuz** ‘a stringed instrument of the guitar type, but no doubt used for several varieties of instrument’ (EDPT, 588) < *kop-* ‘(sesle ilgili olarak) patlamak, yankı vermek’ + *z* (İKPÖ, 187) +*çt*]

ОТ: *kobuzçı* ‘kopuzcu’ (MT, 120).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *hobuzçı* ‘musikant, sonator’ (KW, 198) “müzisyen, yankılayıcı”; *hobuzçı* ‘музыкант, играющий на кобuze, кобзе; кобзарь’ (KS, 864) “kopuz çalan, müzisyen”.

ҲОҲУ “koku, pis koku, tütsü, parfüm” (DAK, 482; KS, 867)

[< OT. **kok-** ‘to give out a smell of burning’ (EDPT, 609); *kok-* ‘kokmak, kokusu yükselmek’ (DLT 2014: 725) –*u* (Räsänen 1969: 276)]

OT: *koku* ‘kokmak’ (TZ, 203); *koğu* ‘koku, rayiha’ (KF, 1022); *koğu* ‘koku’ (KM, 276).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hoğu* ‘(mauvaise) odeur, puanteur’ (DAK, 482) “(kötü) koku, pis koku”; *hoğu* ‘запах, дух; вонь, зловоние, смрад; благовоние, благоухание, аромат; пахучесть, душистость’ (KS, 867) “koku, pis koku, tütsü, parfüm”.

Clauson, kelimenin kökü olan *kok-* fiilinin ‘tam olarak yanma kokusu vermek, buradaki anlamın genişlemesiyle de ‘kötü kokmak, pis kokmak, bozuk kokmak’ anlamına geldiğini ifade etmiştir (1972: 609). *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesine* ait metinlerde de *hoğu* kelimesinin, Clauson’un *kok-* fiil için verdiği anlama uygun olarak daha çok ‘kötü koku’ anlamıyla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Eski Türkçe döneminde *koku* kelimesi yerine *koklık* ‘koku’ (OTG, 248) kelimesi tanıklanmıştır. Türk dilinin tarihî gelişimi üzerine yapılan incelemede *koku* kelimesinin ilk kez Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanılmaya başlandığını söylenebilir.

Karahanlı Türkçesi döneminde yazılmış eserlerden (KB, 116)da *bur-* ‘kokmak, güzel kokmak’ fiili tespit edilmiştir.

HOLMAHSIZ “isteksiz, istek olmadan” (KS, 871)

[< ET. **kol-**⁹⁰ ‘to ask for (something)’ (EDPT, 616) –*mAKsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *holmahsız* ‘без просьбы’ (KS, 871) “isteksiz, istek olmadan”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

HOLTHA “istek, dua, ibadet, yalvarma” (AC, 57; KS, 872)

[< ET. ***kolt-** ‘*kol-*’un –*t-* ile pekiştirilmiş varyantı’ (İKPÖ, 186) (< ET. **kol-** ‘to ask for (something)’ (EDPT, 616)) –*gA* (Räsänen 1957: 124)]

⁹⁰ *kol-* fiili için bkz. **ET:** *kol-* ‘yalvarmak, rica etmek’ (ETY, 842); *kol-* ‘dilemek, istemek’ (OTG, 248); *kol-* ‘istemek, rica etmek, niyaz etmek’ (EUTG, 582); **OT:** *kol-* ‘istemek’ (RKT, 473); *kol-* ‘istemek, dilemek, rica etmek, affedilmesini dilemek’ (NF, 253); *kol-* ‘istemek’ (KE, 368); *kol-* ‘istemek, dilemek, rica etmek’ (OKTS, 170); *kol-* ‘istemek, rica etmek’ (KSE, 232).

OT: *kolğa* ‘istek, hediye’ (ME, 146); *kolğa* ~ *kolğa* ‘bir çeşit vergi adı’ (AOYarlık, 223).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *holğa* ‘demande, prière’ (AC, 57) “istek, dua”; *holğa* ‘молитва, мольба, моление, моление, просьба, прошение’ (KS, 872) “ibadet, yalvarma, dua, talep, istek”.

Hamilton, Eski Uygur Türkçesinde tanıklanan *kolğuç* ‘dilenci’ kelimesinin kökenini açıklarken **kolt-* fiili için *kol-*‘un -t- ile pekiştirilmiş varyantı açıklamasını yapmıştır (1998: 186).

Eski Türkçe döneminden itibaren ‘istemek, dilemek, yalvarmak’ anlamlarına sahip *kol-* fiili tanıklanmıştır. +*gA* fiilden isim yapım ekiyle türetilmiş *holğa* kelimesi ise ilk Harezmi Türkçesi eserlerinden ME’de görülmüştür. Dolayısıyla kelimenin yaygın bir kullanımının olmadığı söylenebilir. Kelimenin AOYarlık’taki anlamı da diğer eserlerdeki anlamından farklıdır.

Ayrıca Harezmi Türkçesi eserlerinden (MM, 234)te aynı anlama sahip *kolğa* ‘istek, arzu, rica’ kelimesi bulunmaktadır.

HOLĞAÇI “yalvaran, rica eden” (KS, 872)

[< ET. *kolğa*⁹¹ ‘istek, muhtaçlık, arzu, rica’ (Räsänen 1957: 129; Tezcan 1981, 50; Gabain 1988: 53) (< ET. *kol-* ‘to ask for (something)’ (EDPT, 616)) +*ç*]

ET: *kolğuç* ~ *kolğuç* ‘Dev. N. Ag. fr. *kol-*: ‘beggar’ (EDPT, 621); *kolğuç* ‘dilenci, yalvarıcı’ (İKPÖ, 187); *kolğuç* ~ *kolğuç* ‘dilenci’ (EUTG, 582); **OT:** *kolğuç* ‘muhtaç’ (KB, 269).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *holğaç* ‘проситель, молителъ’ (KS, 872) “yalvaran, rica eden”.

HONAĞ KONAĞ “konuk, misafir, ziyaretçi, davetli” (KW, 199; AC, 57; DAK, 485; KS, 873)

⁹¹ *kolğa* kelimesi Ermeni harfli Kıpçakçada *holğa* ‘demande, prière’ (AC, 57) “talep, dua”; *holğa* ‘istek, rica, talep, yalvarış’ (AB, 165) şekliyle geçmektedir.

[< ET. **kon-** ‘(of a bird) ‘to settle’; (of people) ‘to stop’ (for the night on a journey), ‘to settle down (somewhere or an indefinite period)’ (EDPT, 632) –(X)k (Clauson 1972: 637; Erdal 1991: 238)]

ET: *konak* ~ *konuk* ‘1. ‘a guest, a person who comes to stay’, and 2. ‘the place where one settles down (usually for a short time), lodging’ and the like’ (EDPT, 637); *konuk* ‘konuk, misafir, konulan yer’ (EUTS, 181); *konuk* ‘konuk, misafir; dinlenme’ (EUTG, 582); **OT:** *konuk* ‘konuk, misafir’ (DLT 2014: 728); *konuk* ‘konuk’ (KB, 270); *konuk* ‘konuk, misafir’ (RKT, 473); *konuk* ‘konuk, misafir’ (NF, 254); *konak* ~ *konuk* ‘konuk evi; ev; misafir; yemek, şölen’ (KE, 370); *konak* ‘ev, konak’; *konuk* ‘konuk, misafir’ (ME, 147); *konuk* ‘geceleme, barınak; konuk’ (OKTS, 170); *konak* ‘misafir, konak’ (AOYarlık, 223); *konuk* ‘misafir’ (Kİ, 78); *konak* ‘misafir’ (KK, 116); *konak* ‘misafir’ (İM, 555); *konak* ‘misafir, konuk’ (MT, 121); *konak* ~ *konuk* ‘konuk, misafir’ (TZ, 204); *konak* ‘misafir, konuk’ (GT, 307); *konuk* ‘konuk, misafir’ (KSE, 233); *konuk* ‘misafir’ (KF, 1023).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *konakla-* ‘beherbergen’ (KW, 199) “konaklamak, misafir etmek”; *honaḥ* ‘hôte’ (AC, 57) “konuk, misafir”; *honaḥ* ‘hôte, visiteur, invité’ (DAK, 485) “konuk, misafir, ziyaretçi, davetli”; *honaḥ* ‘гость, постоялец, приезжий, заезжий, иноземный купец’ (KS, 873) “konuk, misafir, ziyaretçi, yabancı tüccar”.

konak ve *konuk* sözcüklerinin birbirinin yerine geçebildiği ve Uygur Türkçesi metinlerinden itibaren tüm tarihî dönemlerde tanıklandığı tespit edilmiştir.

HONŞU “komşu, yakın” (KW, 199; DAK, 486; KS, 874)

[< ET. **konuş-** [< **kon-** ‘konmak, yerleşmek’ (OTG, 248)] –u (Räsänen 1957: 131; 1969: 283; Clauson 1972: 640; Korkmaz 1969: 66; Erdal 1991: 344; Berta 1996: 261; Tekin 2013: 418)]

Clauson *konuş-* fiilinden türemiş *konşı* kelimesindeki tarihsel ses değişiminin karışık olduğunu ifade etmiştir (1972: 640).

Divân’da hem *koşnu* ‘komşu’ hem de *konşı* ‘komşu’ şekli mevcuttur. Kaşgarlı bu durum için ‘Oğuzlar n’yi ş’den önce söyleyerek *konşı* derler. Bu iki kullanım da doğrudur.” şeklinde açıklama yapılmıştır (DLT I, 443).

Bu kelimedeki ek, zarf-fiil ekidir ve kaynaşık kalıplaşmıştır (Korkmaz 1969: 66).

ET: *konşu* ‘neighbour; Dev. N. abbreviated fr. *konus-*’ (EDPT, 640); *konşu* ‘komşu’ (EUTS, 181); *konşu* ‘komşu’ (EUTG, 582); **OT:** *koşnu* ‘komşu’ (DLT 2014: 731); *koşnu* ‘komşu’ (KB, 272); *koÆşu* ‘komşu’ (RKT, 473); *konşu* ‘komşu’ (NF, 254); *koŋşu* ‘komşu’ (KE, 371); *koÆşu* ‘komşu’ (ME, 147); *konşu* ‘komşu’ (OKTS, 170); *konşu* ‘komşu’ (Kİ, 78); *konşu* ‘komşu’ (DM, 94); *kon(g)şu* ‘komşu’ (İM, 555); *konşu* ‘komşu’ (MT, 121); *konş* ‘komşu’ (TZ, 204); *koÆşu* ‘komşu’ (GT, 307); *koŋşu* ‘komşu’ (KSE, 233); *konşu* ‘komşu’ (KF, 1023).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *konşu* ~ *konşu* ‘nachbar’ (KW, 199) ‘komşu’; *honşu* ‘voisin’ (DAK, 486) ‘komşu, yakın’; *honşu* ~ *honçu* ‘сосед; ближний; приятель’ (KS, 874) ‘komşu’.

Türkçe *konus-* fiilinden *-u* ekiyle türetilmiş *konşu* kelimesi en eski şekildir. Sonradan *konşu* biçimi, *konşu* > *koŋşu* olarak yaygınlaşmıştır. Türkçe *koŋşu* biçimi son olarak *-ŋ* ‘nin *-m* ‘ye çevrilmesi sonunda *komşu* biçimini almıştır (Eren 1999: 250).

HONUŞDAŞ ~ HONŞUŞDAŞ ‘komşu; yoldaş, birlikte yerleşen’ (DAK, 486; KS, 874)

[< ET. **kon-** ‘(of a bird) ‘to settle’; (of people) ‘to stop’ (for the night on a journey), ‘to settle down (somewhere or an indefinite period)’ (EDPT, 632) *-(X)ş-* ‘bir araya toplanmak, komşu olmak; savaş meydanında dönüp düşmana hücum etmek’ (Kİ, 78) *-daş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *honşuşdaş* ‘(co)voisin’ (DAK, 486) ‘komşu’; *honuşdaş* ~ *honşuşdaş* ‘сосед по ночлегу, по постою’ (KS, 874) ‘yoldaş, birlikte yerleşen’.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

HORĖU ‘korku’ (KW, 200; AC, 57; PT, 127; AB, 165; KS, 877)

[< ET. **kork-** ‘to fear, be afraid of (someone or something)’ (EDPT, 651) *-*ġu* (Clauson 1972: 563; Berta 1996: 267; Erdal 2004: 112; Eraslan 2012: 582)]

ET: *korġu* ‘a crasis of **korkġu*: fr. *kork-*’ (EDPT, 563); *korġu* ‘korku’ (EUTS, 182); *korġu* ‘korku, korkunç’ (EUTG, 582); **OT:** *korġu* ‘korku’ (KB, 272); *korġu* ‘korku’ (RKT, 478); *korġuġ* ‘korku’ (NF, 256); *korġu* ~ *korġuġ* ‘korku’ (KE, 374); *korġuġ* ‘korku’ (ME, 147); *korġu* ~ *korġuġ* ‘korku’ (OKTS, 172); *korġu* ‘korku’ (İM, 556); *korġu* ‘korku’ (GT, 307); *korġu* ‘korku’ (KM, 276); *korġu* ‘korku’ (MG, 199).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *korğu* ‘furcht’ (KW, 200) “korku, endişe”; *horğu* ‘peur, crainte’ (AC, 57) “korku”; *horğu* ‘fear, dread’ (PT, 127); *horğu* ‘korku’ (AB, 165); *horğu* ‘страх, ужас, боязнь, робость, испуг, тревога от угрозы, устрашение, страсти’ (KS, 877) “korku”.

Kelimenin fiilden ad yapma eki olan *-*ğu* ekiyle türetildiği düşünülmektedir; fakat kelime hakkında yapılan tarihî karşılaştırmalara bakıldığında özellikle Harezmi Türkçesi metinlerinde *korğuğ* ‘korku’ şekli tanıklanmıştır. Bu şekle bakıldığında da ekin *-uğ* olduğu ve Batı Türkçesine geçişte iki ve daha fazla heceli kelimelerin sonunda görülen *-ğ / -g*’ler düştüğü için bağlantı ünlüsünün ek olarak kaldığı düşünülebilir.

HOTARMA “yayma, dökme” (KS, 881)

[< OT. **qotur-** ‘boşaltmak’ (DLT 2014: 732) *-mA*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hotarma* ‘разобранный’ (KS, 881) “yayma, dökme”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

HOYÇI “çoban” (AC, 57; KS, 885)

[< ET. **koy** “koyun” (Brockelmann 1954: 93; Doerfer 1967: 561; Clauson 1972: 634; Erdal 1991: 112; Tekin 2000: 83) *+çı*]

ET: *koyçı* ‘koyuncu’ (ETY, 844); *koŋçi* ‘çoban’ (OTG, 248); **OT:** *koyçı* ‘çoban’ (KB, 273); *koyçı* ‘çoban, koyun besleyen’ (KE, 377).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *hoŋçi* ‘berger’ (AC, 57) “çoban”; *hoŋçi* ~ *hoŋçu* ‘овчарь, чабан’ (KS, 885) “çoban”.

koyçı kelimesi yerine (TZ, 215)te *kütüci* ‘çoban’ kelimesi kullanıldığı tespit edilmiştir.

HULAŋ ~ KULAŋ ~ KULAQ “kulak, kulak kepçesi” (KW, 202; DAK, 496; KS, 893)

[< ET. **kul** “kul, köle” (EDPT, 615) *+ ak*]

Clauson kelimenin etimolojisi hakkında herhangi bir açıklama yapmamıştır. Kelime Erdal ve Brockelmann tarafından etimolojik olarak incelenmiştir⁹².

Marcel Erdal’a göre kelime *kul* ismine (+Ak) küçültme eki getirilerek oluşturulmuştur; fakat ne Karahanlı Türkçesinde ne de +Ak küçültme ekiyle yapılan sözcüklerde küçültme anlamı yoktur. Erdal’a göre, bu sözcüklerde bulunan +Ak eki, küçültme eki olan +Ak ile şekil olarak aynı; fakat +GAK ekinden gelişmiş başka bir +AK ekidir ve kelime Uygur Türkçesi metinlerinde *kulkak* biçimiyle yaygındır (1991: 74-75).

ET: *kuḷkaḥ* ‘kulak’ (ETY ,845); *kulkak* ‘kulak’ (OTG, 249); *kulkak* ‘ear’ (EDPT, 621) “kulak”; *kuḷgaḥ* ‘kulak’ (Üİ, 159); *kuḷgaḥ* ‘kulak’ (İKPÖ, 188); *kuḷak* (*kuḷgaḥ*~*kuḷkaḥ*) ‘kulak’ (EUTS, 185); *kuḷgaḥ* ‘kulak’ (EUTG, 585); **OT:** *kuḷak* (bk. *kuḷhak*, *kulkak*) ‘kulak’ (DLT IV-Dizin, 375); *kuḷak* ‘kulak’ (bk. *kuḷgaḥ*) (KB, 290); *kuḷak* ‘kulak’ (AH, XL); *kuḷak* ‘1. kulak, 2. her söyleneni yapan, dinleyen’ (RKT, 499); *kuḷak* ‘kulak’ (NF, 267); *kuḷak* ‘kulak’ (KE, 398); *kuḷak* ‘kulak’ (MM, 236); *kuḷak* ‘kulak’ (ME, 151); *kuḷak* ‘kulak’ (Kİ, 81); *kuḷaḡ* “kulak” (KK, 117); *kuḷak* ‘kulak’ (DM, 96); *kuḷak* ‘kulak’ (İM, 559); *kuḷaḡ* ‘kulak’ (MT, 124); *kuḷak* ‘kulak’ (TZ, 210); *kuḷak* ‘kulak’ (GT, 312); *kuḷak* ‘kulak’ (KES, 239); *kuḷak* ‘kulak’ (KF, 1026); *kuḷaḡ* ~ *kuḷak* ‘kulak, işitme organı’ (KM, 278); *kuḷak* ‘kulak’ (MG, 204); *kuḷak* ‘kulak’ (BV, 228).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kuḷak* ~ *kuḷah* ‘auricula’ (KW, 202) “kulak kepçesi”; *kuḷah* ‘oreille’ (DAK, 496) “kulak”; *kuḷah* ‘1. Ухо 2. ушко, петля, ручка’ (KS, 893) “1. kulak, 2. kulak, döngü”.

Kelime üzerinde yapılan tarihsel karşılaştırmalar da dikkate alındığında, “*kuḷak*” kelimesinin Eski Türkçeden beri aynı anlamda yaşadığı görülmektedir.

ḤULUḤ ~ ḤULLUḤ “kulluk, hizmetçi, köle” (KW, 203; AC, 57; DPY, 412; PT, 145; AB, 166; KS, 896)

[< ET. **kuḷ** ‘erkek köle’ (OTG, 248) +*lXk* (Clauson 1972: 620; Erdal 1991: 123)]

ET: *kulluk* ‘A. N. fr. *kuḷ*; ‘slavery, the status of slave’ (EDPT, 620); *kulluḥ* ‘hizmet, hizmetçi takımı, bekçi, kölelik’ (İKPÖ, 188); **OT:** *kulluḥ* ‘kulluk’ (KB, 291); *kulluḥ* ‘kulluk, ibadet’ (RKT, 500); *kulluḥ* ‘kulluk, kölelik’ (NF, 267); *kulluḥ* ‘kulluk’ (KE, 399); *kulluḥ*

⁹² bkz. (Brockelmann 1954: 105, Erdal 1991: 75).

‘kulluk, kölelik’ (MM, 236); *kulluk* ‘kulluk’ (ME, 151); *kulluk* ‘kulluk’ (OKTS, 180); *kulluk* ‘kulluk’ (AOYarlık, 224); *kulluk* ‘kulluk, kölelik’ (GT, 312); *kulluk* ‘kulluk, kölelik’ (KSE, 239); *kulluk* ~ *kulluk* ‘kölelik’ (KF, 1026); *kulluk* ~ *kulluk* ‘kulluk’ (KM, 278).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kulluk* ‘knechtschaft’ (KW, 203) “kulluk, kölelik”; *huluh* ~ *hulluh* ‘esclavage, service’ (AC, 57) “kölelik, hizmet”; *kulluk* ~ *kulluk* ‘служба’ (DPY, 412) “kulluk, hizmet”; *huluh* ‘service’ (PT, 145) “hizmet”; *huluh* ‘hizmet, vazife, görev’ (AB, 166); *huluh* ‘служба, служение, услужение, заслуга’ (KS, 896) “hizmet, liyakat”; *hulluh* ‘положение подданного, слуги, невольника, раба, рабство’ (KS, 896) “kulluk, hizmetçi, köle”.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin ünsüzünde düşme görülmektedir.

ḤULLUḤÇI ~ ḤULUḤÇI ~ ḤULUḤÇI “hizmetçi, işçi, köle” (KW, 203; AC, 57; DPY, 412; DAK, 497; KS, 896)

[< ET. *kulluğ* ‘kullu, kul sahibi; kölesi olan’ (ETY, 845; OTG, 249; EDPT, 620; İKPÖ, 188; EUTS, 185; EUTG, 585) (< ET. *kul* ‘erkek köle’ (OTG, 248)) +çı]

OT: *kullukçi* ‘maiyet memuru, hizmetçi, bekçi’ (KF, 1026).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *hulluhçi* ‘diener’ (KW, 203) “hizmetçi”; *kullukçi* ‘famulus’ (AC, 57) “bir alimin ya da bir sihirbazın uşağı; hizmetçi, köle”; *kullukçi* ‘работник’ (DPY, 412) “işçi”; *huluhçi* ‘domestique’ (DAK, 497) “evle aileyle ilgili, yerli, hizmetçi”; *hulluhçi* ~ *hulluhçu* ~ *huluhçi* ~ *huluhçu* ‘служанка, прислуга, слуга; слуга, служитель, служанка, прислужница; невольница’ (KS, 896; 897) “hizmetçi”.

Eski Türkçe döneminde ‘kullu, kul sahibi; kölesi olan’ anlamındaki *kulluğ* kelimesi, Orta Türkçe döneminden itibaren ‘kulluk, kölelik’⁹³ anlamıyla soyut anlam kazanmıştır.

ḤURU ~ ḲURU “kuru, kurumuş; yalnız” (KW, 204; AC, 58; AB, 167; KS, 900)

[< ET. *kuri* ~ *kuru* ‘to be, or become, dry’ (EDPT, 646) –uğ (Brockelmann 1954: 101; Clauson 1972: 652; Erdal 1991: 194; Berta 1996: 272; 526)]

⁹³ kulluk, kölelik anlamı için bkz. (KB, 291); (RKT, 500); (NF, 267); (KE, 399); (MM, 236); (ME, 151); (İM, 559); (GT, 312); (KSE, 239); (KM, 278); (AC, 57).

ET: *kuruğ* ‘N./A.S. fr. *kuri-*; ‘dry’ (EDPT, 652); *ķuruğ* ‘boş’ (Üİ, 159); *ķuruğ* ‘kuru, boş’ (İKPÖ, 189); *ķuruğ* ‘kuru’ (EUTS, 188); *ķuruğ* ‘kuru, boş, boşluk’ (EUTG, 586); **OT:** *ķuruğ* ‘kuru, boş, asılsız’ (KB, 293); *ķuruğ* ‘kuru’ (RKT, 502); *ķuruğ* ‘kuru, boş’ (NF, 269); *ķuruğ* ‘kuru, boş’ (MM, 236); *ķuruğ* ‘kuru’ (ME, 152); *ķuru* ‘kara, yoprak’ (AOYarlık, 224); *ķuru* ‘kuru’ (Kİ, 82); *ķuri* ‘kuru’ (DM, 96); *ķuru* ‘kuru’ (İM, 560); *ķuri* ‘kuru’ (GT, 313); *ķuruğ* ‘kuru, kurumuş’ (KSE, 239); *ķuri* ‘kuru’ (KF, 1026); *ķuruğ* ~ *ķuru* ‘kuru’ (BV, 229).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ķuru* ‘trocken, verdorren’ (KW, 204) “kuru, kurumak”; *ķuru* ‘bocage’ (AC, 58) “koru, çalı çırpı”; *ķuru* ‘kuru’ (AB, 167); *ķuru* ‘сухой, засушливый, сушеный, вяленый; сушь; суша; одинокий, необустроенный, опустошенный, потерявший все что было’ (KS, 900) “kuru, kurumuş, yalnız”.

Ek, şekil bilgisi bakımından aslında bir bağlantı ünlüsüdür. Eski Türkçede fiilden isim türeten *-(X)g* eki, Güney-Batı Türk lehçelerine uzanan gelişme sürecinde eriyip kaybolunca fiilin son ses ünsüzü ile eki kaynaştıran *-(X)* bağlantı ünlüleri *-g* ekinin yerini almış, böylece fiilden ad türeten bir ek niteliği kazanmıştır (Korkmaz 2003: 82).

Bu ses olayı yapılan tarihî karşılaştırmalarda tespit edilmiştir. Kelime küçük fonetik değişikliklerle, tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır.

ḤUŞÇI “kuşçu” (KS, 903)

[< ET. **kuş** “kuş” (Brockelmann 1954: 93; Doerfer 1967: 548; Clauson 1972: 671; Erdal 1991: 111) + *çI*]

ET: *kuşçi* ‘N. Ag. fr. *kuş*; ‘falconer’ (EDPT, 671) “doğan ya da şahinle avlanan avcı”; *kuşçi* ‘kuşbaz, kapanla kuş tutan ya da doğancı’ (İKPÖ, 189); *kuşçi* ‘kuşçu’ (EUTS, 188); *kuşçi* ‘kuşçu’ (EUTG, 586); **OT:** *kuşçi* ‘kuşçu’ (KB, 293); *kuşçi* ‘kuş bakıcısı, kuş terbiyecisi’ (AOYarlık, 224);

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kuşçi* ‘птичник, птицелов’ (KS, 903) “kuşçu”.

ḤUTHARILGAN “kurtarılmış, serbest, özgür” (KS, 903)

[< EK. **ḥutharıl-** ‘kurtarılmak’ (AB, 167) (< ET. **kurtgar-** ‘to rescue’ (EDPT, 649) - *GAṇ*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḥutharilgan* ‘спасенный, избавленный, освобожденный, высвобожденный, вызволенный’ (KS, 903) “kurtarılmış, serbest, özgür”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ḤUTHARILMAḤLIḤ “kurtarılmak, kurtuluş” (AC, 58; AB, 167; KS, 904)

[< EK. **ḥutharıl-** ‘kurtarılmak’ (AB, 167) (< ET. **kurtgar-** ‘to rescue’ (EDPT, 649) - *mAKLIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḥutharılmaḥliḥ* ‘être sauvé’ (AC, 58) “kurtuluş”; *ḥutharılmaḥliḥ* ‘kurtarıcılık’ (AB, 167); *ḥutharılmaḥliḥ* ‘спасение, избавление’ (KS, 904) “kurtarılmak, kurtuluş”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ḤUTURĠU “deli, öfkeli, çılgın, azgın, şiddetli” (DAK, 503; KS, 905)

[< ET. **kutur-** ‘to be excessive, exceed reasonable limits’ (EDPT, 605) –*gU*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḥuturġu* ‘enragé, furieux’ (DAK, 503) “kudurmuş, öfkeli, kızgın”; *ḥuturġu* ‘бешеный, взбесившийся, беснующийся, неистовый, неистовствующий, свирепствующий’ (KS, 905) “deli, öfkeli, çılgın, azgın, şiddetli”.

Sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklandığı için, kelimenin bu döneme ait olduğu düşünülmektedir.

ḤUVATLI “güçlü, kuvvetli” (AC, 58; PT, 126; DAK, 505; AB, 167; KS, 908)

[< Ar. **ḵūvat** ‘strength; vigor; potency; power, force; intensity; violence, vehemence; courage, pluck; faculty, ability, capability, aptitude; efficacy, efficiency, potential’ (DMWA, 802) +*IX*]

OT: *ḵuvvetliġ* ‘kuvvetli, güçlü’ (NF, 270); *kuvvetli* ‘kuvvetli’ (GT, 313); *ḵuvvetliġ* ‘kuvvetli, güçlü’ (KSE, 240); *ḵuvvatlu* ‘güçlü’ (KF, 1027); *ḵuvvetlü* ‘kuvvetli, esaslı’ (KM, 279); *ḵuvvetliġ* ‘kuvvetli, güçlü’ (MG, 205); *ḵuvvetli* ‘kuvvetli’ (BV, 229).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ḥuvatlı* ‘fort, puissant’ (AC, 58) “güçlü, kuvvetli”; *ḥuvatlı* ‘strong, powerful’ (PT, 126) “güçlü, kuvvetli”; *ḥuvatlı* ‘fort, puissant’ (DAK, 505) “güçlü, kuvvetli”; *ḥuvatlı* ‘kuvvetli, güçlü’ (AB, 167); *ḥuvatlı* ‘сильный, крепкий, мощный, могучий, могущественный’ (KS, 908) “güçlü, kuvvetli”.

-İ-

İÇKÄRİ ~ İÇGÄRÜ “içeride, içinde; içeri; içeri doğru” (KW, 104; AC, 58; DPY, 393; DAK, 286; KS, 603)

[< iç ‘inwards’ (Räsänen 1969: 168; EDPT, 25; Tietze 2009: 365) +gäri].

iç kelimesine yön gösterme eki getirilerek oluşturulan kelimenin tam anlamı “içeriye doğru”dur.

R. Rahmeti Arat kelimenin cihet manasına gelen isimlerden yapılmış fiil şekli olduğu görüşündedir ve kelimeyi *içkerü* < *iç-i-k-er-ü* bu şekilde izah etmiştir (1965: 1).

ET: *içgerü*: ‘Directive form of iç’ (EDPT, 25); *içgärü* ‘içeriye, içerde, hükümdarın yanına doğru, kral sarayında, hükümdarın sarayı’ (İKPÖ, 147); *içkärü* ‘içeri’ (EUTS, 88); *içgerü* ‘içeri’ (EUTG, 571); **OT:** *içkerü* ‘iç, içeri’ (KE, 262); *içgerü* ‘içeri, içeriye doğru’ (AOYarlık, 216); *içkerü* ‘içeri’ (İM, 536); *içegü* ‘içeri, iç taraf’ (KSE, 211); *içeri* / *içerü* ‘içeri’ (KF, 1004); *içkerü* ‘içeri’ (MG, 157); *içkeri* ‘içeri’ (BV, 189).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *içkeri* ‘drinnen’ (KW, 104) “içeride, içinde”; *içkari* ‘vers l’intérieur, l’intérieur’ (AC, 58) “içeride, içeriye”; *içkari* ‘внутри, внутри’ (DPY, 393) “içeri, içeride”; *içk’ari* ‘l’intérieur, vers l’intérieur’ (DAK, 286) “içeri, içeri doğru”; *içkări, içkäri, içkär* ‘внутри, вовнутрь, внутри’ (KS, 603) “içeri”.

Genellikle “içeri, içeriye doğru” anlamında kullanılan kelimenin Eski Türkçe dönemi eserlerinden olan İKPÖ’ye bakıldığında “hükümdarın yanına doğru, kral sarayında, hükümdarın sarayı” gibi anlamlarda kullanıldığı ve anlam alanının genişlediği görülmektedir; fakat bu eserde görülen anlam genişlemesi daha sonraki tarihi metinlerde ortadan kalkmıştır. Bu durumda kelimenin anlam alanının daraldığı söylenebilir.

Orhun ve Karahanlı Türkçesinde *içkäri* kelimesine rastlanmazken, *içrä*⁹⁴ “içeri, içinde” anlamındaki kelimeye rastlanmıştır. Ayrıca Harezmi Türkçesinde sadece NE’de *içkerü* ‘iç, içeri’ kelimesi tespit edilmiştir, dönemin diğer eserleri olan NF ve MM’de *içrä* kelimesi

⁹⁴ **içrä** için bkz. *içrä* / *iç* ‘iç, dahil’ (ETY, 801); *içrä* ‘içinde’ (OTG, 244); *içrä* ‘içte, içerisinde, içeride’ (EUTS, 88); *içrä* ‘de; içinde, içerisinde’ (DLT IV-Dizin, 225); *içrä* ‘içerisinde, içinde’ (KB, 186); *içre* ‘içinde’ (AH, XXVIII); *içre* ‘içinde, -de’ (RKT, 398); *içre* ‘içinde, içeri’ (NF, 182); *içre* ‘içinde, içerisinde, arasında’ (MM, 224).

tercih edilmiştir. Uygur Türkçesi metinlerinde *içgärü* kelimesi yanında *içdin*⁹⁵ “iç, içeri” anlamındaki farklı bir yapıyla karşılaşıldı.

İÇKİ “içki, içecek” (DAK, 286; AB, 168; KS, 603)

[< ET. *iç-* ‘to drink’ (EDPT, 21) –*gI* (Brockelmann 1954: 107; Räsänen 1957: 128; Clauson 1972: 24; Hamilton 1998: 186)]

ET: *içgü* ‘Conc. N. fr. *iç-*; originally quite neutrally ‘drink’ (EDPT, 24); *içgü* ‘içecek, içki’ (İKPÖ, 148); *içkü* ‘içki’ (EUTS, 88); *içgü* ‘içecek’ (EUTG, 571); **OT:** *içkü* ‘içilen şeyler (DLT 2014: 660); *içgü* ‘içki’ (KB, 186); *içkü* ‘içki’ (ME, 128); *içkü* ‘içki; içecek’ (OKTS, 134).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *içki* ‘boisson (spiritueuse)’ (DAK, 286) “içki, içecek”; *içki* ‘içki’ (AB, 168); *içki* ‘напиток, питье, выпивка, алкоголь’ (KS, 603) “içki”.

İÇMÄ “içme, içecek” (KS, 603)

[< ET. *iç-* ‘to drink’ (EDPT, 21) –*mA*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *içmä* ‘питье, напиток’ (KS, 603) “içme, içecek”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

İÇMÄH “içmek, içki” (DAK, 286; KS, 603)

[< ET. *iç-* ‘to drink’ (EDPT, 21) –*mA*K (Berta 1996: 151)]

ET: *içmāk* ‘içmek’ (EUTS, 88); **OT:** *içmek* ‘içme’ (DLT 2014: 660); *içmek* ‘içme, içim’ (RKT, 398); *içmekim* ‘içeceğim?’ (NF, 182); *içmek* ‘içme’ (KE, 261); *içmāk* ‘içmek’ (ME, 128); *içmāk* ‘içmek, içme’ (OKTS, 134); *içmek* ‘1. içecek şey 2. eritilmiş şeker şerbeti’ (KK, 109); *içmek* ‘içilecek şey’ (İM, 536); *içmek* ‘içecek şey’ (GT, 273); *içmekden* ‘içmekten’ (BV, 189).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *içmah* ‘le boire’ (DAK, 286) “içmek”; *içmäh* ‘питье’ (KS, 603) “içmek, içki”.

Kelimedeki ekin kalıplaşmasıyla kalıcı isim oluşmuştur.

İĞİRMİNÇİ “yirminci” (KS, 605)

⁹⁵ *içdin* için bkz. *içdin* ‘iç, içeri’ (Üİ, 147).

[< ET. **yégirmi** ‘twenty’ (EDPT, 915) + *nçi* (EDPT, 915; EUTG, 624)]

ET: *yegirminç* ‘yirminci’ (ETY, 780, 890); *yégirminç* ‘ordinal f. of *yégirmi*; ‘twentieth’ (EDPT, 915); *yigirminç* ‘yirminci’ (EUTG, 624); **OT:** *yigirminç* ‘yirminci’ (DLT 2014: 974); *yigirminç* ‘yirminci’ (NF, 486); *yigirminçi* ‘yirminci’ (KK, 131).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *igirminçi* ‘двадцатый’ (KS, 605) “yirminci”.

İĞİRMİŞÄR “yirmişer” (KS, 605)

[< ET. **yégirmi** ‘twenty’ (EDPT, 915) + (*ş*)*er* (Brockelmann 1954: 163; Korkmaz 2003: 35; Gülensoy 2007: 545; Karaağaç 2012: 268)].

OT: *yégirmişer* ‘yirmişer’ (KE, 722).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *igirmişär* ‘по двадцать, двадцатками’ (KS, 605) “yirmişer”.

İGRÄNÇİ “aşağılık, iğrenç, tiksinti verici” (DAK, 288; KS, 606)

[< OT. **yigren-** ‘to be disgusted, revolted’ < ***yig** (EDPT, 914); *igren-* ‘sich ekeln’ (KW, 105) “tiksinmek, nefret etmek” –çI]

OT: *yigrenci* ‘iğrenç’ (ME, 209).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *igrançi* ~ *ikrançi* ‘abominable, dégoûtant, répugnant’ (DAK, 288) “iğrenç, pis, kirli, tiksindirici”; *igränçi* ‘мерзкий, омерзительный, отвратительный, скверный, гнусный, вызывающий отвращение, омерзение, презгливость’ (KS, 606) “aşağılık, iğrenç, tiksinti verici”.

Orta Türkçede *yirinçig* ‘tiksinme verici, iğrenç’ (KB, 547) < *yirin-* ‘iğrenmek’ (KB, 547; Clauson 1972: 971; Erdal 1991: 366) kelimesi de bulunmaktadır. *yigren-* ve *yirin-* fiillerinin birbirleriyle ilişkili olduğu düşünülmektedir.

İKİŞÄR “ikişer” (DPY, 91; DAK, 233; KS, 476)

[< ET. **ékki** ‘two’ (EDPT: 100) + (*ş*)*er* [(*ş*) türeme ünsüzdür.] (Korkmaz 2003: 35, Gülensoy 2007: 424, Tietze 2009: 380)

ikişer kelimesinin ilk şekli “**ékkirer*”⁹⁶’dir ve *ikişer* kelimesi Harezmi Türkçesinden itibaren tanıklanmaktadır (EDPT, 115; Brockelmann 1954: 163; Räsänen 1957: 87).

OT: *ikirer ikirer* ‘ikişer’ (RKT, 404); *ékkirer* ‘ikişer’ (NF, 118), *ékişer* ‘ikişer’ (KE, 183); *ikişer* (AOYarlık, 216); *ikkişer* (TZ, 176).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ekşar* ‘по два’ (DPY, 91) “ikişer”; *ékişar* ‘á deux, deux á deux’ (DAK, 233) “ikişer; iki sayısının üleştirme sıfatı”; *ekişär* ‘по два, по две, по двое’ (KS, 476) “ikişer”.

İLGÄRİ “ileride, başta, önde; ileri; ön, ilk, önce; ileri” (KW, 106; DPY, 393; PT, 129; 136; DAK, 289; AB, 169; KS, 608)

[< ET. **ilk** ‘first’ (EDPT, 140) + *gerü* (EDPT, 144; Tietze 2009: 384)]

Clauson’a göre *ilk*’in kısalmış yön gösterme şekli olan *ilgerü* kelimesi mekânda “ileriye doğru” anlamı vermektedir. Türkçenin erken döneminde ana yönler yüz doğruya doğru dönerek belirlendiği için “doğuya doğru” anlamında; daha sonraki dönemlerde de zamanın bazı dönemleri için “daha eski, önceki” anlamlarında kullanılmıştır (1972: 144).

Kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler vardır. R. Rahmeti Arat kelimenin verme hali ile cihet eklerinin birlikte kullanılması ile oluştuğu görüşündedir ve kelimeyi *ilgerü* “ileri, ileriye, şarka doğru (zıddı kirü ve kırıgaru)” < *il-ge-rü* şeklinde izah etmiştir (1965: 1).

Marcel Erdal’a göre *iläy* “ön”, *ilgäy* “ön”, *ilgärü* “ileri”, *ilki* “önceki” kelimeleri kökteş kelimelerdir ve *il* kökünden türemişlerdir (1991: 165).

Talat Tekin’e göre *ilgärü* kelimesi yönelme durumu eki {+gArU} ile türetilmiş yer zarfıdır ve “ileri, öne doğru, doğruya doğru” anlamındadır. Tekin kelimenin Eski Türkçe **il* “ön” anlamındaki kelimeden türediği görüşündedir (2003: 137).

ET: *ilgärü* ‘ileri’ (ETY, 804); *ilgärü* ‘ileriye, ileride, doğuda’ (OTG, 244); *ilgerü*: ‘(**ilkerü*;) abbreviated directive form of *ilk*’ (EDPT, 144); *ilgärü* ‘ileri, ileriye doğru, ileride’ (EUTS, 92); **OT:** *ilgerü* ‘ön, önce’ (RKT, 405); *ilgerü* ‘doğu; ileri, ön taraf’ (KE, 266); *ilerü* ‘ileri’ (ME, 129); *ilgerü* ‘ileriye doğru’ (AOYarlık, 217); *ilgärü* ‘ileri, ön, birinci’ (Kİ, 38);

⁹⁶ **ET:** **ékkirer* ‘two each’. The later form *ikişer*, first noted in Xwar. (EDPT, 115); *ikirär* ‘ikişer’ (EUTS, 91); *ikirer* ‘ikişer’ (EUTG, 572); *ikirär* ~ *ikilär* (Brockelmann 1954: 163); *ikirär* ‘je zwei’ (Räsänen 1957: 87).

ilgeri ‘ileri’ (KK, 110); *ilgeri/ilgerü* ‘ileri’ (DM, 85), *ilgerü* ‘ileri’ (İM, 538); *ilgeri/ilgerü* ‘ileri, öte’ (TZ, 177); *ilgeri* ‘ileri’ (GT, 276); *ilgerü* ‘ileri, önde, önce’ (KSE, 212); *ilgerü* ‘ileri’ (KF, 1006); *ilgerü* ‘ileri’ (MG, 161).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ilgeri* ‘vorne; voran’ (KW, 106) “ileride, başta, önde; ileri”; *ilgari* ‘раньше, прежде; первый’ (DPY, 393) “önce, eskiden; ilk”; *ilgari* ‘forward, ahead, further on, in advance’ (PT, 129; 136) “ileri, önde, ileride, önceden”; *ilgari, ilgar* ‘devant, à la tête; d’avance’ (DAK, 289) “ilerisinde, ön, ileri”; *ilgeri* ‘ileri, ön taraf’ (AB, 169); *ilgäri* ‘передний, первый; вперед, впереди; прежде’ (KS, 608) “ön, ilk, önce; ileri”.

Yapılan araştırmalar neticesinde kelimenin “ileri, ileriye doğru” temel anlamının tüm tarihî metinlerde korunduğu görülmüştür. Bunun yanında Eski Türkçede ve Harezmi Türkçesinin bazı eserlerinde “ileri, ileriye, ileriye doğru” anlamının yanında “doğu, doğuya doğru” anlamlarında kullanılan kelimenin; daha sonraki tarihi Türk yazı dillerinde “doğu” anlamının unutulup yerine “ön, ön taraf, önce, öte” anlamlarında kullanıldığı tespit edilmiştir.

İLGARTİN “bir zamanlar, önünde, ilk önce, daha önceden” (DAK, 289; AB, 169; KS, 610)

[< ET. **ilk** ‘first’ (EDPT, 140) + *gerü* (Clauson 1972: 144; Tietze 2009: 384) + *DXn* (Ayrılma hali eki Kalıplaşması)]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ilgartin ~ ilgartin ~ ilgartn* ‘en avant, d’avance’ (DAK, 289) “önünde, ilk önce, daha önceden”; *ilgartin* ‘ilerden, ön taraftan’ (AB, 169); *ilgärtin ~ ilgäritin* ‘(однажды) спереді (откуда), сначала, прежде’ (KS, 610) “bir zamanlar, önünde, ilk önce, daha önceden”.

Ayrılma hâli ekinin kaynaşp kalıplaşmasıyla oluşmuş *ilgärtin* zaman zarfı, yapılan tarihî karşılaştırmalarda sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır.

İNATÇI “inatçı” (DAK, 291; KS, 614)

[< Ar. **inād** > **inat** ‘direnme, karşı çıkma’ (Tietze: 2009: 395) + *çıl*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *inatçi* ‘entêté, opiniâtre, obstiné, insolent’ (DAK, 291) “inatçı”; *inatçi* ‘упрямец, строптивец’ (KS, 614) “inatçı”.

Taranan hiçbir tarihî metinde kelimenin kökü tanıklanmamıştır. Kelime de sadece Ermeni harfli Kıpçakçada geçmektedir.

İNÇKÄ~İNÇÄ “ince, narin” (KW, 106; KS, 615)

[< ET. ***yinç-** -gA (Brockelmann 1954: 111; Clauson 1972: 945; Erdal 1991: 381-382)]

Kelimenin kökü hakkında herhangi bir veri olmadığı için hipotetik kök olarak değerlendirilmiştir (Clauson 1972: 945; Erdal 1991: 381).

Clauson kelimenin ***yinç-** fiilinden türemiş isim olarak ele almış ve kelimenin ‘ince, zayıf, narin’ anlamına geldiği gibi soyut olarak da ‘ince, zarif’ anlamında kullanıldığını ifade etmiştir. Aynı zamanda kelimenin *yoğun*’a zıt olarak ve *yuvka* kelimesi ile de eş anlamlı olarak kullanıldığını belirtmiştir (1972: 945).

ET: *yinçgä* ‘ince’ (OTG, 259); *yinçge* ‘Dev. N./A. fr.***yinç-**, cf. *yinçür-*; physically ‘thin, slim, delicate’, and the like’ (EDPT, 945); *yinçge* ~ *yinçke* ‘ince’ (EUTS, 297); *inçge* ‘ince, dikkatlice’ (EUTG, 573); **OT:** *yinçge* ‘herhangi bir şeyin incesi, ince’ (DLT 2014: 976); *yinçge* ~ *yinçke* ‘ince’ (KB, 545); *yinçke* ‘ince, kıvrak’ (RKT, 779); *yinçke* ‘ince’ (NF, 487); *yinçge* ‘ince’ (KE, 739); *yinçge* ‘ince’ (ME, 209); *yinçe* ‘ince’ (DM, 125); *yinçke* ‘ince’ (İM, 621); *yinçe* ‘ince’ (MT, 158); *yinçge* ‘ince’ (KSE, 312); *inçge* ~ *inçe* ‘ince’ (MG, 163); *inçke* ‘ince’ (BV, 195).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *inçke* ‘dünn, fein’ (KW, 106) “ince”; *inçkä~inçä* ‘огуз. тонкий, деликатный’ (KS, 615) “ince, narin”.

Kelimenin ilk kez Orhun Türkçesinde *yinçgä* şeklinde görülmesi ön ses y ünsüzünün sonradan düştüğünü açıklamaktadır. Bu ses olayı Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinde görülmeye başlanmıştır.

Kelime tüm tarihi dönemlerde tanıklanmıştır ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

İSİ ~ İSSİ “sıcaklık, ısı” (KW, 107; AC, 58; DAK, 293; KS, 622)

[< ET. **isi-** ‘to be hot’ (EDPT, 241) –*I(g)* (Brockelmann 1954: 101; Räsänen 1969: 173; Clauson 1972: 246; Erdal 1991: 189; Berta 1996: 160; Tekin 2000: 90; Eraslan 2012: 574)]

ET: *isig* ‘sevgili, aziz’ (OTG, 245); *isig* ‘N. A. S. fr. *isi-*; ‘hot, heat’ (EDPT, 246); *isig* ‘aziz, sevgili’ (IB, 54); *isig* ‘ısı, sıcaklık, hararet; sıtma, mülayim, hoş’ (EUTS, 98); *isig* ‘sıcak’ (EUTG, 574); **OT:** *isig* ‘sıcak’ (DLT 2014: 668); *isig* ‘sıcak, sıcaklık; iltifat’ (KB, 201); *isig* ‘sıcak’ (RKT, 411); *isig* ~ *issig* ‘sıcak’ (NF, 188); *isig* ~ *ıssıg* ‘ısı, sıcaklık’ (KE, 272); *is(s)ig* ‘sıcak, ısı’ (ME, 130); *isig* ~ *issig* ‘sıcak, kızgın, kaynar’ (OKTS, 138); *isi* ‘sıcak’ (Kİ, 40); *issi* ‘sıcak, sıcaklık’ (DM, 86); *isig* ‘sıcak’ (İM, 541); *issi* ‘sıcak’ (MT, 110); *issi* ‘sıcak’ (TZ, 179); *issi* ‘sıcak’ (GT, 279); *isig* ‘ısı, sıcak’ (KSE, 214); *ıssı* ‘sıcak’ (KF, 1001); *ısı* ‘ısı, sıcak’ (MG, 156); *issi* ‘sıcak’ (BV, 198).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *isi* ~ *issi* ‘heiss, brennend’ (KW, 107) “sıcaklık, yangın, yanan”; *isi* ‘chaud’ (AC, 58) “sıcak”; *isi* ~ *issi* ‘chaud; chaleur?’ (DAK, 293) “sıcak; ısı, sıcaklık”; *isi* ~ *issi* ‘горячий, пылкий; перен. ревностный; неотложный; жар, пыл; жара’ (KS, 622) “ısı, sıcak, tutkulu, ateşli”.

Eski Türkçede iki ya da daha fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan *g/ğ* ünsüzlerinin *Codex Cumanicus*’ta ve Ermeni Harfli Kıpçakçada eridiği görülür. *isi* ~ *issi* kelimesinde görülen –*I* eki de aslında birden fazla heceli kelimelerin sonundaki *g/ğ*’lerin düşmesiyle meydana gelen şekildir.

Harezmi Türkçesi eserlerinden itibaren kelimeye ünsüz ikizleşmesi görülmektedir.

Kelimenin Eski Türkçe döneminde ‘sevgili, aziz’ gibi mecaz anlama sahip olması kelimenin başlangıçta duyular arası aktarma yoluyla anlam genişlemesi olayını geçirdiğini göstermektedir; ancak kelimenin bu anlamda daha sonra kullanılmaması, bu anlamın unutulmasına yol açmış ve kelimenin anlam alanı darlaşmıştır (Erol 2008: 100).

İSİTMÄ “ateş, humma” (KS, 623)

[< ET. **isit-** ‘to heat (something)’ (EDPT, 243) (< ET. **isi-** ‘to be hot’ (EDPT, 241)) – *ma* (Brockelmann 1954: 125)]

OT: *ısıtma* ‘sıtma’ (KE, 257); *isitme* ‘sıtma’ (ME, 130); *ısıtma* ‘sıtma’ (MT, 108); *ısıtma* ‘sıtma, titreme nöbeti, hastalık ateşi’ (KSE, 209).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *isitmä* ‘горячка, жар’ (KS, 623) “ateş, humma”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

İŞANÇ “umut, inanç, ümit” (AC, 58; PT, 134; DAK, 297; AB, 169; KS, 626)

[< OT. **işen-** ‘to trust, believe in, rely on’ (EDPT, 264) < **işe-* ‘inanmak, güvenmek’ (Brockelmann 1954: 203; Taş 2009: 189) -*nç*]

Clauson *işan-* ve *işen-* eylemlerinin aynı anlamda olduğunu belirtmiş ve *işan-* eylemini *inan-* ‘inanmak, güvenmek’ eyleminin etkisiyle artsıllaşmış ikincil bir şekil olarak kabul ederek Orta Türkçeye ait metinlerde ön ünlülü okumayı tercih etmiştir (1972: 264; Taş 2009: 189).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *işanç* ‘espoir’ (AC, 58) “umut”; *işanç* ‘hope’ (PT, 134); *işanç* ‘espoir’ (DAK, 297) “umut”; *işanç* ‘inanç, ümit’ (AB, 169); *işanç* ‘твердая, стойкая надежда, упование, чаяние, убежище, прибежище, приют, пристанище, защита, щит, крепость, опора (в горе, отчаянии, скорби)’ (KS, 626) “umut, güven; barınak, sığınak, korunak, sağlam, kalkan, destek (üzüntü, umutsuzluk, keder için)”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

İŞÇİ “işçi, hizmetçi, çalışan kimse” (KW, 108; DPY, 393; DAK, 297; KS, 626)

[< ET. **iş**⁹⁷ ‘iş, emek, iş gücü, hizmet’ (EDPT, 254; OTG, 245) +*çi* (Brockelmann 1954: 93)]

Clauson kelimenin DLT’de *īş* şeklinde geçtiğini ve belki de orijinal biçiminin bu olduğunu ifade etmektedir (1972: 254).

OT: *işçi* ‘işçi, hizmetkâr’ (KB, 206); *işçi* ‘işçi’ (KE, 274); *işçi* ‘işçi’ (DM, 86); *işçi* ‘işçi’ (KF, 1010).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *işçi* ‘arbeiter’ (KW, 108) “işçi”; *işçi* ‘работник, слуга’ “işçi, hizmetçi” (DPY, 393); *işçi* ‘travailleur, ouvrier’ (DAK, 297) “işçi,

⁹⁷ **iş** kelimesi için bkz. **ET:** *iş* ‘iş’ (ETY, 806); *iş* ‘iş, hizmet’ (OTG, 245); *iş* ‘basically ‘work, labour’; hence ‘something done, a deed’ and, more indefinitely, ‘affair’ and ‘thing’ in a semi-abstract sense.’ (EDPT, 254); *iş* ‘iş’ (Üİ, 150); *iş* ‘1. eş, dost, ahbap 2. iş’ (EUTS, 99); *iş* ‘iş’ (EUTG, 574); **OT:** *iş* ‘iş, amel’ (669); *iş* ‘iş’ (XXX); *iş* ‘1. iş, amel 2. emir, buyruk’ (RKT, 412); *iş* ‘iş, görev, hareket, durum, hal, çare’ (NF, 188); *iş* ‘iş’ (ME, 131); *iş* ‘iş’ (Kİ, 40); *iş* ‘iş’ (GT, 280); *iş* ‘iş, hizmet, durum, davranış’ (KSE, 214); *iş* ‘iş, görev’ (KM, 266); *iş* ‘iş’ (MG, 165); *iş* ‘iş’ (BV, 198).

çalışkan kimse”; *işçi* ‘рабочий, работник; ремесленник, работник, делатель; служитель, исполнитель; действующий, деловой, проворный – работник’ (KS, 626) “işçi, çalışan”.

İlk kez Karahanlı Türkçesi eseri KB’de tanıklanan *işçi* kelimesinin, tarihî lehçelerde de günümüzdeki biçim özelliklerine ve anlama sahip olduğu tespit edilmiştir.

İŞİTMÄS “yaramaz, terbiyesiz” (KS, 628)

[< ET. *éşid*- ‘primarily ‘to hear (something)’ (EDPT, 257; Erdal 1991: 491) -mAz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *işitmäs* ‘непослушный’ (KS, 628) “yaramaz, terbiyesiz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır. -mAz ekinde z ünsüzünün tonsuzlaşarak s olduğu tespit edilmiştir.

İZDÖV “talep, ifade; mahkemede iddia, dava” (AC, 58; DAK, 637; KS, 637)

[< ET. *iste*- ‘to seek, pursue (something)’ (EDPT, 243) (< *iz* ‘footprint, track, trace’ (EDPT, 277)) -v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *izdov* ‘demande’ (AC, 58) “talep”; *izdövsüz* ‘без иска, претензий; не востребованный, на который не был подан иск’ (DAK, 637) “iddiasız, talep edilmemiş”; *izdöv* ‘1. поиск, поиски, розыск; 2. . иск, претензия, требование, заявленное через суд’ (KS, 637) “1. arama; 2. mahkemede iddia, ifade, dava”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

-K-

KAROZÇI “itirafçı, haberci, vaiz, akıl hocası” (AC, 59; KS, 657)

[< Erm. *karoz* ‘prêche, prédication’ (AC, 59) “vaaz verme, vaaz” +çI]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *karozçi* ‘predicateur’ (AC, 59) “vaiz, hatip”; *k’arozçi* ‘духовник, проповедник, духовный наставник’ (KS, 657) “itirafçı, haberci, vaiz, akıl hocası”.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri dışındaki tarihî Türk lehçelerinde *karozçi* kelimesine rastlanmamıştır.

KARVASARAÇI “kervansaraycı” (KS, 658)

[< **kervansaray** ‘ana yollar üzerinde kervanların konaklaması için yapılmış büyük han’ < F. *kārbān* > *kārvān* + *serāy* ‘ev’ (MBTS 2008: 1675) +*çı*]

Farsça birleşik isim olan *karvasaraçı* kelimesi, meslek mensubu ya da bir işi sürekli yapan anlamı katan +*çı* eki eklenerek oluşmuştur.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *karvasaraçı* ‘каравансарайщик’ (KS, 658) “kervansaraycı”.

Sadece KS’de tanıklanan kelimedede, fonetik değişiklikler meydana gelmiştir.

KEBİTÇİ “dükkan sahibi, esnaf” (AC, 59; KS, 663)

[< **kebit** ‘laden, bude’ (KW, 135) “dükkan, oda, kabin”; **kebit** ~ **kibit** ‘торговая лавка, магазин’ (KS, 663) “ticaret mağazası, dükkanı; mağaza, dükkan” +*çi*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kebitçi* ‘boutiquier’ (AC, 59) “dükkan sahibi”; *kebitçi* ‘лавочник, торговец, владелец лавки’ (KS, 663) “dükkan sahibi, esnaf”.

Ermeni harfli Kıpçak metinleri hariç, Türk dilinin tarihî yazı dillerinde kelimenin köküne ve ekli şekline rastlanmamıştır.

KEÇÄ “gece, geç, akşam” (KW, 135; AC, 59; DPY, 397; PT, 111; DAK, 375; AB, 174; KS, 664)

[< ET. **kēç** “geç, uzun” < *kēç* “geç, geç vakit” (Räsänen 1957: 242, 1969: 245; Tekin 2000: 80, 2003: 201; Taş 2009: 21) +A (Tekin 2000: 80)]

Talat Tekin sözcükteki +A ekini addan ad türeten eklerden, eski verme- bulunma durumu olarak adlandırmıştır (2000: 110). Kelimenin etimolojisi bir hayli tartışmalıdır.

Ekin etimolojisi hakkında Räsänen *käçä* ‘abend, nacht’ “akşam, gece” < *käč*, *kēč* ‘spät’ “geç” + dativ –*ä* şeklinde açıklama yapmıştır (1969: 245). Räsänen’den sonraki görüş Clauson’a aittir. Clauson kelimeyi *ké:ç*-ten türemiş isim şeklinde açıklamış ve en eski dönemde ‘akşamın geç vakti / gece’ anlamında kullanılan bir zarf olarak anlamlandırmıştır (1972: 694-5). Fakat bu görüş iki sebepten kabul edilemez: 1. Erdal’a göre bu sözcüklerin ikinci fonemi hemen hemen bütün eski metinlerde i harfiyle yazılan /e/ (kapalı e) olduğuna göre, açık /e/ ile yazılan *käç*- “geçmek” eylemiyle ilişki kurulamaz (1978: 88, Erdal 1997: 73); 2. *keç*- eylemi kısa ünlüdür (Taş 2009: 21).

Üçüncü görüş Marcel Erdal’a aittir. Erdal *keçä* kelimesi için “*ke adının eşitlik durumudur” açıklamasını yapmış ve aynı adın araç durumunun *ken* ve çıkma durumunun *kedın* şeklinde Eski Orta Asya Türkçesinde çok kullanılan belirteçler olduğunu ileri sürmüştür (1978: 88, 1997: 73). Kelimenin eşitlik eki getirilerek oluştuğu konusunda Doerfer de Marcel Erdal ile aynı fikirdedir (1995a: 327). Ayrıca Talat Tekin’in +A eki ile ilgili olarak yaptığı “eski verme-bulunma ekidir” (Tekin 2000: 110) açıklamasına karşıt bir görüşe rastlamamıştır (Erdal 1997: 73).

Ahmet Bican Ercilasun ‘*La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’* adlı makalesinde, enklitiklerin gramerleşmede rol oynadığını; ekleşip kalıplaşabildiğini ve yeni kelimeler yapabildiğini dile getirmiş ve *kiçä* “akşamleyin” (<*kēç “geç, geç vakit”) kelimesinde +A ekinin pekiştirme enklitiği olduğunu ifade etmiştir (2008: 49).

ET: *kiçä* ‘gece’ (ETY, 812); *kiçä* ‘akşamleyin’ (OTG, 247); *kéçe* (*géce*) ‘late in the evening’ (EDPT, 694); *kiçe* ‘akşam’ (IB, 55); *kiçä* ‘gece, geceleyin’ (EUTS, 108); *kiçe* ‘gece’ (EUTG, 580); **OT:** *keçe* ‘gece’ (DLT IV-Dizin, 290); *kiçe* ‘gece’ (KB, 255); *kiçe* ‘gece, akşam’ (AH, XXXVII); *kéçe* ‘gece, geceleyin’ (RKT, 434); *kéçe* ‘gece; akşam’ (NF, 212); *keçe* ‘gece’ (KE, 311); *keçe* ‘gece’ (MM, 229); *kiçe* ‘gece’ (HŞ, 80); *kéçe* ‘gece’ (ME, 137); *kiçe* ‘gece’ (AOYarlık, 222); *käçä* ‘1. keçe 2. gece’ (Kİ, 43); *keçe* ‘akşam’ (KK, 112); *kiçe* ‘gece’ (İM, 553); *kiçe* ‘gece’ (MT, 119); *kece* ‘gece’ (TZ, 190); *kiçe* ‘gece, geceleyin’ (GT, 300); *kiçe* ‘gece’ (KSE, 230); *keçe* ‘gece’ (KF, 1017); *kice* ‘gece’ (KM, 274); *kiçe* ‘gece, geceleyin’ (MG, 190); *kiçe* ‘gece’ (BV, 217).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *keçe*, *kiçe* ‘nacht’ (KW, 135) “gece”; *keça* ‘nuit’ (AC, 59) “gece”; *keça* ‘ночь, ночью’ (DPY, 397) “gece”; *keça* ‘evening, night’ (PT, 111; 127; 140) “gece”; *kéça* ‘nuit’ (DAK, 375) “gece”; *keça* ‘gece’ (AB, 174); *keçä* ‘ночь, ночью, в ночь; вечер (поздний), вечером’ (KS, 664) “gece, (geç), akşam”.

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen metinlerde eski verme-bulunma durumu eki olan +A ekinin tek örneği *keçä* kelimesidir.

Bu ekin *üzä* “üstte, yukarıda” (KT G1) < *üz “üst, üst taraf” (Tekin 2000: 80) gibi örneğine rastlanmamıştır.

Kelime başındaki ön ses *k-* Çağatay ve Kıpçak dillerinde değişmez. Ötümsüz ön damak patlayıcısının ötümlüleşmesi, tarihsel Oğuz Türkçesinden itibaren görülür ve bugünkü

Azerice, Türkmençe ve Türkiye Türkçesinde sürüp gider. *keçä* kelimesi *k>g* ses değişimine örnektir. Yine bu kelime -ç->-c- ses değişimi görülür. Oğuzcada ilk hecedeki -ç- sesinin ötümlüleşerek yerini -c-‘ye bırakması durumudur.

Kelime üzerinde yapılan tarihsel karşılaştırmalar da dikkate alındığında, bugün “gece” biçimindeki kelimenin en eski Türk metinleri olan Köktürk yazıtlarından beri aynı anlamda yaşadığı görülmektedir.

Doğan Aksan’a göre yerli kökenli eş anlamlıların fazlalığı dilin anlatım gücünü arttırmaktadır. *Kiçe* ve *tün* kelimesi eş anlamlıdır ve eldeki en eski dil ürünlerinde bugünkü anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Bu kelimeler başlangıçta ayrı ayrı kavramları yansıttığı, zamanla birbirine anlamca yaklaştığı için dilin eskiliğine ışık tutmaktadır. (2003: 191).

KEÇKÄN “ölen, rahmetli, merhum, ata” (KS, 667)

[< ET. **käç-** ‘geçmek’ (OTG, 246); ‘both to pass away, elapse’ including ‘to pass through (something) and to cross, pass over’ (EDPT, 693) -GAn]

OT: *keçgen* ‘geçen, aşan’⁹⁸ (RKT, 433); *keçgen* ‘geçen, vazgeçen, feda eden, ölen’⁹⁹ (NF, 210); *keçgen* ‘geçen, bağışlayan, ölen’ (KE, 310); *keçken* ‘geçen’ (MT, 115); *kiçken* ‘geçen’ (GT, 300); *keçken* ‘geçen’ (KM, 271); *kiçgen* ‘geçen’ (MG, 190); *kiçgen* ‘geçen’ (BV, 217).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *keçkän* ‘усопший, умерший, покойный, предок’ (KS, 667) “ölen, rahmetli, merhum, ata”.

Ekin Ermeni harfli Kıpçakçada kalıplaşarak yeni anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

KEÇİKİLMÄHSİZ “gecikme olmadan, gecikme olmaksızın” (KS, 666)

[< EK. **keçikil-** ‘задерживаться, замешкаться, запаздывать, мешкать, медлить, промедлить’ (KS, 666) “oyalanmak, ertelenmek, süresi uzatılmak, geciktirilmek” (< OT. **keçik-** ‘gecikmek’ (KE, 312)) -mAKsIz]

⁹⁸ Örnekten çıkarılan anlamdır.

⁹⁹ Harezmi ve Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerindeki anlam, bağlamdan çıkarılmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *keçikilmähsiz* ‘без опоздания, задержки, промедления’ (KS, 666) “gecikme olmadan, gecikme olmaksızın”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

KEÇİKTİRMÄHSİZ “ertelemeden” (KS, 666)

[< CC. **keçiktir-** ‘zurückhalten, verhehlen’ (KW, 135) “geciktirmek, gizlemek”; EK. **keçiktir-** ‘затягивать, тянуть, откладывать’ (KS, 666) “ertelemek, geciktirmek” (< OT. **keçik-** ‘gecikmek’ (KE, 312)) -mAKsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *keçiktirmähsiz* ‘без затягивания, затяжки, задержки, проволочки, волокиты’ (KS, 666) “geciktirme olmadan, ertelemeden”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

KEÇİT “geçit, pasaj” (PT, 148; DAK, 376; KS, 667)

[< ET. **käç-** ‘geçmek’ (OTG, 246); ‘both to pass away, elapse’ including ‘to pass through (something) and to cross, pass over’ (EDPT, 693) –(X)t (Brockelmann 1954: 140; Clauson 1972: 696; Berta 1996: 166)]

OT: *keçüt* ‘Dev. N. fr. *keç-*; ‘the crossing place, ford; metaph. ‘access, way round’ (EDPT, 696); *käçüt* ‘geçit’ (Kİ, 43); *käçüt* ‘geçit’ (MT, 115).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *keçit* ‘the act of crossing, traversing’ (PT, 148) “geçme, geçit”; *këçit* ‘passage (étroit), traversée’ (DAK, 376) “geçit (dar), geçiş, boydan boya geçme”; *keçit* ‘переход, проход, переправа, брод, перевал’ (KS, 667) “geçit, geçiş, pasaj”.

Clauson, kelimenin Memlûk-Kıpçak sahasında ortaya çıktığını, daha önceki dönemlerde aynı anlamlı *këçig*¹⁰⁰ kelimesinin bulunduğunu ifade etmiştir (1972: 696).

Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin ünlüsünün yuvarlak olduğu, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise ekin ünlüsünün düz olduğu görülmüştür.

KEÇMÄHLİH “pasaj, geçit, yer” (KS, 667)

[< ET. **käç-** ‘geçmek’ (OTG, 246); ‘both to pass away, elapse’ including ‘to pass through (something) and to cross, pass over’ (EDPT, 693) –mAKLIK]

¹⁰⁰ **këçig** kelimesi için bkz. *käçigsiz* ‘geçitsiz’ (ETY, 809); *käçik* ~ *käçük* ‘geçit’ (EUTS, 103); *keçig* ‘geçit’ (DLT 2014: 698); *keçig* ‘geçit’ (KB, 233).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *keçmähliḥ* ‘прошествие, минование, прохождение, место’ (KS, 667) “pasaj, geçit, yer, ardından”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

KEÇMİŞ “ölmüş, rahmetli” (AC, 59; KS, 667)

[< ET. **käç-** ‘geçmek’ (OTG, 246); ‘both to pass away, elapse’ including ‘to pass through (something) and to cross, pass over’ (EDPT, 693) -*mIṣ*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *keçmiş* ‘les défunts’ (AC, 59) “ölü”; *keçmiş* ‘усопший, умерший, покойный, предок’ (KS, 667) “ölmüş, rahmetli”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

KĖÇTİḤ “geçit, pasaj, yol, geçiş” (DAK, 377)

[< ET. **käç-** ‘geçmek’ (OTG, 246); ‘both to pass away, elapse’ including ‘to pass through (something) and to cross, pass over’ (EDPT, 693) -*dXk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *këçtiḥ* ‘passage ?’ (DAK, 377) “geçit, pasaj, yol, geçiş”.

Kelimenin kökü Eski Türkçede olduğu gibi günümüzde de aynı anlamla yaşamaktadır. *këçtiḥ* “geçit, pasaj, yol” kelimesi Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden DAK’ta tanıklanmıştır. Eski ve Orta Türkçe dönemine ait bazı eserlerde aynı anlamli *käçik* ~ *käçük* ‘geçit’ (EUTS, 103); *keçig* ‘geçit’ (KB, 233) kelimesi tespit edilmiştir.

KÄFÄLİ ~ GÄFÄLİ “Kefe’de ikamet eden” (DPY, 396; KS, 663)

[< **Kefe** ‘Ukrayna’nın Kırım yarımadasının güneydoğu kıyısında yer alan bir liman şehridir.¹⁰¹ +*lX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kafali* ‘житель кафы’ (DPY, 396) “Kefe’de ikamet eden”; *käfäli* ~ *gäfäli* ‘житель или уроженец Кафы, выходец из Кафы, кафиец’ (KS, 663) “Kefe şehrinin yerlisi”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

KÄLÄÇİ “konuşkan” (DPY, 396; KS, 1307)

¹⁰¹ bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Feodosya> (Erişim Tarihi: 16. 06. 2016)

[< OT. Moğ. **kele-** ‘to speak’ (EDPT, 716) –çI (Özyetgin 1996: 166)]

OT: *keleşü* ‘talk, conversation; probably one of the corrupt foreign words in Oğuz but definitely not connected with Mong. *kele-* ‘to speak’ (EDPT, 716); *keleşü* ‘konuşma ve söz’ (DLT 2014: 701); *keleşü* ‘hikâye, efsane, ağızdan ağıza dolaşan ses’ (RKT, 439); *keleci* ‘Mo. hikâye’ (ME, 138); *käläçi* ‘söz, konuşma; sohbet’ (OKTS, 155); *keleşçi* ‘sözcü, elçi’ (AOYarlık, 220); *kelecü* ‘söz’ (KSE, 223).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kalacisiz* ‘без ссор и недоразумений’ (DPY, 396) “sözsüz, kavgalar ve yanlış anlaşılma olmadan”; *söz-gäläçi* ‘собир. всяческие слова, разговоры, словопрения’ (KS, 1307) “konuşkan”.

Kelime, Harezmi-Kıpçak sahasındaki eserlerde de geçmektedir. Kıpçak Türkçesi metinlerinde *keleci* *eyt-* ‘söz söylemek, anlatmak’; Osmanlı Türkçesi metinlerinde de *keleci* *et-* ‘konuşmak’ fiilleri tanıklanmıştır. Kelime Moğolca *kele-* ‘konuşmak’ fiili ile ilgili olmalıdır. Çuvaşçada da *kala-* ‘konuşmak’ şeklinde fiil vardır. *keleşçi* kelimesi ‘sözcü, elçi’ anlamında Altın Ordu sahasındaki yarlık ve bitiklerde de geçmektedir. Yine kelimenin, Altın Ordu sahasına ait Uluğ Muhammed Han, Mahmud Han ve Ahmed Han bitiklerinde de *ilçi* *keleşçi* şeklinde hendiadyoin olarak kullanıldığı görülmektedir (Özyetgin 1996: 166).

KELÄŞMİŞ “nişanlı, gelin, nişanlı kimse” (KS, 670)

[< OT. **keleş-** ‘nişanlamak, nişanlanmak, evlenmeye söz vermek’ (KSE, 223) -mİş]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *keläşmiş* ‘обрученник, обрученный, нареченный жених, обрученница, обрученная, нареченная невеста’ (KS, 670) “nişanlı, gelin, nişanlı kimse”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

KELGİN “yabancı, yeni gelen, misafir, geçici olarak kalan kimse” (DAK, 378; KS, 671)

[< ET. **kel-** ‘to come’, sometimes with the implication of ‘to come back’ (EDPT, 715); **kel-** ‘gelmek’ (OTG, 246) –GXn (Brockelmann 1954: 106; Clauson 1972: 718)]

ET: *kelgin* ‘Dev. N./A. fr. *kel-*; ‘the incoming tide’ (EDPT, 718); *kelkin* ‘çok çabuk gelen’ (EUTG, 578); **OT:** *kelkin* ‘met (met cezir’deki)’ (DLT 2014: 702).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kēlgin* ‘1. nouveau venu; 2. revenu, recette? (DAK, 378) “1. yeni gelmiş; 2. gelir, kazanç”; *kelgin* ‘пришлый, пришелец, пришлец, посторонний человек, чужак’ (KS, 671) “yabancı, yeni gelen, misafir, geçici olarak kalan kimse”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır. Kelimenin Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde anlam değişimine uğradığı görülmektedir.

KELİN “gelin” (KW, 137; DPY, 396; DAK, 378; KS, 671)

[< ET. **kel-** ‘to come’, sometimes with the implication of ‘to come back’ (EDPT, 715); **kel-** ‘gelmek’ (OTG, 246) –(X)n (Clauson 1972: 719; Erdal 1991: 302; Berta 1996: 535; Tekin 2000: 93)]

ET: *kālin* ‘gelin’ (OTG, 246); *kelin* ‘Dev. N. fr. *kel-*; in the sence of ‘one who comes in to the family’ (EDPT, 719); *kelkin* ‘çok çabuk gelen’ (EUTG, 578); *kelin* ‘gelin’ (EUTG, 578); **OT:** *kelin* ‘gelin’ (DLT 2014: 702); *kelin* ‘gelin’ (KB, 238); *kelin* ‘gelin’ (NF, 218); *kelin* ‘gelin’ (KE, 323); *kelin* ‘gelin’ (ME, 138); *kālin* ‘gelin’ (Kİ, 44); *kelin* ‘gelin’ (MT, 116); *kelin* ‘gelin’ (TZ, 193); *kelin* ‘gelin’ (GT, 292); *kelin* ‘gelin’ (KSE, 223).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kelin* ‘braut’ (KW, 137) “gelin”; *kelin* ‘невестка’ (DPY, 396) “gelin, kız”; *kēlgin* ~ *kēlin* ‘1. nouveau venu; 2. nouvelle mariée, belle-fille, bru; 3. revenu, recette? (DAK, 378) “1. yeni gelmiş; 2. yeni gelin, gelin; 3. gelir, kazanç”; *kelin* ~ *kilin* ‘невеста; невестка’ (KS, 671) “gelin, kız”.

Kelime Orhon Türkçesinden itibaren tüm tarihî metinlerde tanıklanmıştır.

KELİR ~ KELÜR “gelecek; gelir, kâr” (KW, 136; AC, 59; KS, 671; 674)

[< ET. **kel-** ‘to come’, sometimes with the implication of ‘to come back’ (EDPT, 715) –(X)r (Korkmaz 1969: 52; Berta 1996: 183)]

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kelir aynada* ‘am darauffolgenden feiertag’ (KW, 136) “gelecek cuma gününde”; *kelir* ‘á venir’ (AC, 59) “gelecek”; *kelir* ‘будущий, следующий, грядущий, предстоящий’ (KS, 671) “gelecek, sonraki”; *kelür* ‘доход, приход, прибыль’ (KS, 674) “gelir, kâr”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

KELİŞ “geliş, varış; gelir, kâr” (DAK, 379; KS, 671)

[< ET. **kel-** ‘to come’, sometimes with the implication of ‘to come back’ (EDPT, 715) -(X)ş (Clauson 1972: 720; Erdal 1991: 269)]

Clauson kelimenin başlangıçta *barış* ile ilişkili olarak kullanıldığını ifade etmiştir (1972: 720).

ET: *kāliš* ‘geliş’ (EUTS, 104); **OT:** *keliş* ‘Dev. N. fr. *kel-*; ‘coming and going’ (EDPT, 720); *keliş* ‘geliş’ (DLT 2014: 702); *keliş* ‘geliş’ (KB, 235; Taş 2009: 163); *keliş* ~ *kiliş* ‘geliş’ (AOYarlık, 221).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kēliš* ‘venue, arrivée; recette, revenu’ (DAK, 379) “geliş varma; gelir, kazanç”; *keliş* ‘приход, прибытие, проезд; поступление, доход, прибыль’ (KS, 671) “geliş, varış; gelir, kâr”.

Kelimenin ‘gelir, kâr’ anlamına ilk kez Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde rastlanmıştır.

KEMİÇİ “usta denizci, denizci, geminin sahibi” (DAK, 382; KS, 675)

[< ET. ***kāmi**¹⁰² ‘schiff, boot’ (Räsänen 1969: 251; EDPT, 722; Erdal 2004: 148) +*çi*]

Kelimenin kökü **kāmi* ~ *kemi* ~ *kime* ~ *kimi* gibi bazı ses değişiklikleri ile Eski Türkçe döneminden itibaren tarihî metinlerde geçmektedir. –*çi* eki kelimeye meslek, uğraş anlamı katmıştır.

ET: *kemiçi* ‘N. Ag. fr. *kemi*; properly ‘mariner, boatman’; later sometimes ‘ship-builder’ (EDPT, 722); *kemiçi* ‘gemici’ (İKPÖ, 192); *kāmiçi* ‘gemici’ (EUTS, 105); **OT:** *kimiçi* ‘gemici’ (KE, 359); *kemeçi* ~ *kemiçi* ‘gemici’ (AOYarlık, 221); *kemiçi* ‘gemici’ (İM, 550); *kemiçi* ‘gemici’ (MT, 116); *kemiçi* ‘gemici’ (KF, 1018).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kēmiçi* ‘navigateur, marin’ (DAK, 382) “usta denizci, denizci”; *kemiçi* ‘корабельщик, владелец корабля, моряк’ (KS, 675) “gemici, denizci, geminin sahibi”.

¹⁰² **kemi** kelimesi için bkz. **ET:** *kāmi* ~ *kimi* ‘gemi, kayak’ (EUTS, 105); **OT:** *kemi* ~ *kimi* ‘Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde gemi’ (DLT 2014: 702); *kime* ‘gemi’ (KB, 257); *kemi* ‘gemi’ (RKT, 440); *kemi* ‘gemi’ (NF, 219); *kimi* ~ *kime* ‘gemi’ (KE, 359); *kemi* ‘gemi’ (ME, 138); *kāmā* ~ *kāmi* ‘Kıpçaklarda binilecek bir şey, gemi’ (Kİ, 44); *kemi* ‘gemi’ (GT, 292); *kemi* ‘gemi’ (KSE, 223); **Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça:** *keme* ‘schiff’ (KW, 137) “gemi”; *kemi* ‘корабль, судно’ (KS, 674).

Yapılan art ve eş zamanlı karşılaştırmalarda kelimenin anlamını koruyarak, günümüze kadar geldiği görülmektedir.

KEDEŞÇİ “danışman, yönetim kurulu üyesi, memnun” (KS, 678)

[< ET. **kéşes**¹⁰³ ‘danışma, görüşme, istişare’ (EDPT, 734; Erdal 1991: 115) +ç*i*]

Marcel Erdal –Xş+ç*I* formuyla oluşmuş *igd-iş+ç*i**, *keñäş+ç*i**, *sak-ış+ç*i**, *arvış+ç*i**, *alkış+ç*i**, *tütüşç*i**, *öçäşç*i**, *turuşç*i**, *süngüşç*i** kelimelerini tespit etmiştir (1991: 115).

ET: *kéşesç*i** ‘N. Ag. fr. *kéşes* KB *kéşesç*i** *bular erdi* ‘there were advisers’ (EDPT, 734); **OT:** *kiÆeşç*i** ‘müşavir’ (KB, 258).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *keşesç*i** ‘советник, член совета, рады’ (KS, 678) “danışman, yönetim kurulu üyesi, memnun”.

Yukarıda yer alan tarihî metinlerde tespit edilen kelime, günümüz Türkçesinde kullanılmamaktadır.

KEREK “gerek, gerekli” (KW, 139; AC, 59; DPY, 397; PT, 107; DAK, 384; KS, 679)

[< ET. **kergä**¹⁰⁴ ‘to be stinted’ (EDPT, 743) –*k* (Clauson 1972: 742; Erdal 1991: 395; Hamilton 1998: 191; Tekin 2000: 92)]

ET: *kärgäk* ‘gerek, lazım’ (ETY, 811); *kärgäk* ‘gerek, yok, namevcut’ (OTG, 247); *kergek* ‘N. / A. S. in –*k* fr; *kerge*–; ‘necessity, necessary’ (EDPT, 742); *kergek* ‘gerek’ (Üİ, 153); *kärgäk* ‘gerekli, gerek, ihtiyaç, uygun olan, yaraşan, gereken, olması gereken, zorunlu olan’ (İKPÖ, 191); *kärgäk* ‘gerek, lazım, görüm, ihtiyaç, gereken şey’ (EUTS, 106); *kergek* ‘gerek’ (EUTG, 579); **OT:** *kerek* ‘gerek, lazım’ (DLT 2014: 704); *kerek* ‘gerek, gerekli’ (KB,

¹⁰³ **kéşes** kelimesi için bkz. **ET:** *kéşes* ‘Dev. N. fr. *ké:şes*– ‘advice’ and the like’ (EDPT, 734); *kängäş* ‘müzakere, müşavere, kenkeş, danışık’ (EUTS, 105); *keşes* ‘istişare ve işlerde tedbir’ (DLT 2014: 703); *kéşes* ‘istişare, karşılıklı fikir alış-verişi’ (KE, 327); *keÆeş* ‘danışma, müşavere’ (ME, 139); *känkäş* ~ *käñäş* ‘meşveret’ (Kİ, 45); *keşes* ‘danışma, nasihat’ (KSE, 224); **Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça:** *keşes* ‘rat, consilium’ (KW, 138) “öğüt”; *kengas* ‘conseil’ (AC, 59) “meclis”; *keñäş* ‘1. совет, наставление, указание, подсказка 2. сговор, заговор’ (KS, 677) “1. tavsiye, danışma, talimat, gösterge, ipucu 2. komplo”.

¹⁰⁴ Hamilton *kärgä*- fiiline, Uyгур Türkçesi metinlerinde hem ‘eksik olmak, gerekmek’ ve hem de ‘yaraşmak’ anlamında rastlandığını ifade etmiştir. Aynı zamanda bu fiilin etimolojisi hakkında da farklı görüşler dile getirmiştir. Hamilton’a göre *kärgä*- ‘eksik olmak, gerekmek’ fiili + sonuç bildiren –*k* eki ile türetilmiş olabileceği gibi *kär*- ‘sonuna kadar germek, kuvvetle çekip uzatmak’+ sıfat-fiil eki –*g* + isimden fiil eki –*ä*- şeklinde de türetilmiş olabilir. Bütün bu açıklamalardan hareketle ‘sonuna kadar germek, aşırı germek’ kavramından ‘zorunluluk, ihtiyaç, gereklilik vb.’ gibi bir anlam doğmuş olabilir (1998: 191).

239); *kerek* ‘gerek’ (AH, XXXV); *kerek* ‘gerek, gerekli’ (RKT, 443); *kerek* ‘gerek, gerekli, lazım’ (NF, 220); *kerek* ‘gerek, lazım’ (KE, 328); *kerek* ‘gerek’ (MM, 230); *käräk* ‘gerek’ (ME, 139); *käräk* ‘gerek, lazım, gerekli’ (OKTS, 158); *kerek* ‘gerek’ (AOYarlık, 221); *käräk* ‘gerek, lazım’ (Kİ, 45); *kerek* ‘gerek, gerekli’ (İM, 550); *kerek* ‘gerek’ (TZ, 195); *kerek* ‘gerek, gerekli, ihtiyaç’ (KSE, 224); *kerek* ‘gerek’ (KF, 1018); *kerek* ‘gerek, gerekli’ (MG, 177); *kerek* ‘gerek’ (BV, 210).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kerek* ‘notwendig’ (KW, 139) “gerekli olan”; *kerak* ‘il faut, il est nécessaire’ (AC, 59) “gereken, gerektiğine”; *kerak* ‘нужно, необходимо’ (DPY, 397) “gerek, gerekli”; *kerak* ‘needed, necessary, due’ (PT, 107) “gereken, gerekli, uygun”; *kërak* ‘1. nécessaire; 2. ce dont on a besoin; 3. il est nécessaire, il faut’ (DAK, 384) “1. gerek, zorunlu; 2. ihtiyaç; 3. zorunluluk”; *keräk* ‘1. нужный, необходимый, надобный, надлежащий, должный, обязанный; 2. надо, нужно, необходимо, следует, надобно, должно, надлежит; 3. вероятно, должно быть, наверное, наверняка; 4. потребность, нужда, необходимость, надобность, требование’ (KS; 679) “1. gerek, uygun, gerekli; 2. şart, yapılması gereken; 3. muhtemelen, belki de; 4. talep, ihtiyaç”.

Kelime Eski Türkçeden itibaren tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır.

KERİ “geri, arka” (KW, 139; AC, 59; PT, 113, 138; DAK, 385; AB, 175; KS, 681)

[< ET. **ké* ‘back, behind’ (EDPT, 686; EUTG, 214) +*rü* (Räsänen 1969: 244; EDPT, 736; Tekin 2000: 141)]

Kemal Eraslan Uygurcada kullanılan yer zarfları başlığı altında *kirü* kelimesini de ele almıştır.

**ké* ‘sonra, arka, arkada, içinde; batı’ kelimesinden türeyen *kîn*, *kēç*, *kīz*, *kīr*- vb. kelimeler ünlünün eskiden uzun olduğunu düşündürmektedir (Hamilton 1998: 192).

ET: *keri* ~ *kerü* ~ *kirü* ‘geri’ (ETY, 812); *kerü* ~ *kirü* ‘geri, geride’ (OTG, 247); *kérü* ‘**ké*; backwads, behind’ (EDPT, 736); *kirü* ‘geri’ (EUTS, 112); *kirü* ‘geri’ (EUTG, 581); **OT:** *kerü* ‘geri’ (DLT 2014: 705); *kirü* ‘geri’ (KB, 259); *kirü* ‘arka, sırt, ard’ (RKT, 469); *kerü* ‘sonra’ (KE, 329); *kirü* ‘geri’ (İM, 554); *keri* ‘sonra’ (GT, 293); *kiri* ‘geri’ (MG, 195); *kirü* ‘geri’ (BV, 221).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *keri* ‘zurück, nach hinten’ (KW, 139) “geri”; *keri* ‘en arrière’ (AC, 59) “geri”; *keri* ‘back (wards)’ (PT, 113, 138) “geri”; *keri* ‘en arrière’ (DAK, 385) “geri, arka”; *keri* ‘geri’ (AB, 175); *keri* ‘назад, вспять, обратно, обратный; ниже (о цене)’ (KS, 681) “geri, arka”.

Yapılan tarihî taramalarda kelimenin Eski Türkçeden günümüze kadar aynı anlam özellikleriyle yaşadığı tespit edilmiştir. Ekin ünlüsündeki yuvarlak ünlüler düz ünlülere dönüşerek, ekte ünlü düzleşmesi olayı meydana gelmiştir: *kérü* > *keri*.

KERMÄNÇİH “kasaba, köy” (KS, 684)

[< **kermen** ‘stadt’ (KW, 140) “şehir”; **kerman** ‘ville’ (AC, 59) “şehir”; **kärmän** ‘şehir’ (Kİ, 45); **kerman** ‘город; укрепленный город, крепость; замок: городской; замковый’ (KS, 684) “şehir; güçlendirilmiş kasaba; kale: şehir, şato” +*çik*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kermänçih* ‘местечко, городок’ (KS, 684) “kasaba, köy”.

kermänçih kelimesi sadece KS’de tanıklanmıştır. Kelimenin kökü ise *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçakça eserlerde geçmektedir.

KERTMÄ “mızrak” (KS, 684)

[< OT. **kert-** ‘(ağaç) kertmek; (boyun) kertmek (küçük düşürmek)’ (DLT 2014: 705) -*mA*]

OT: *kärtmä* ‘elma’ (Kİ, 46).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kertmä* ‘копье, пика’ (KS, 684) “mızrak”.

Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden Kİ’de tanıklanan anlam, diğer tarihî eserlerde tanıklanmamıştır.

KESKİÇ “pense, maşa, kurumları temizlemek için maşa” (KS, 686)

[< ET. **kes-** ‘to cut, cut off’ (EDPT, 748) –*GXç*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *keskiç* ‘кусачки, съемцы, щипцы для снятия нагара со свечей’ (KS, 686) “pense, maşa, kurumları temizlemek için maşa”.

kes- fiilinden türetilen *keskiç* kelimesi sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de tanıklanmıştır. Türk dilinin tarihî metinlerinde *keskiç* yerine *kesgü* ~

keskü ‘keski, kesme aleti’ (DLT 2014: 706; KK, 114; TZ, 196); *kaşu* ‘keser denen aygıt’ (TZ, 187) kelimeleri tanıklanmıştır.

KESKİN “keskin” (KS, 686)

[< ET. **käs-** ‘kesmek’ (OTG, 247) –GXn (Berta 1996: 550; Gülensoy 2011: 503)]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *keskin* ‘острый, резкий, пылкий’ (KS, 686) “keskin”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

KESMÄ “dilim, kesme, dilimlenmiş” (KS, 687)

[< ET. **kes-** ‘to cut, cut off’ (EDPT, 748) –mA (Brockelman 1954: 125; Clauson 1972: 750; Erdal 1991: 319)]

ET: *kesme* ‘Pass. Dev. N. / A. fr. *kes-*; originally ‘cut, cut up, cut off’ (EDPT, 750); *käsmä* ‘kıyma, yemek’ (EUTS, 107); *kesme* ‘kesme’ (EUTG, 579); **OT:** *kesme* ‘kâkül, zülüf, perçem; makasla fazlalığı kesilen şey; enli ok temreni’ (DLT 2014: 706); *kesme* ‘perçem, saç’ (KB, 242).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kesmä* ‘нарезанный, порезанный, рубленный; трут, трутник’ (KS, 687) “kesme, dilim, dilimlenmiş”.

Kelimenin Uygur Türkçesinden itibaren çeşitli anlamlarda kullanıldığı tespit edilmiştir.

KETÄR “gider, masraf, harcama, tüketim” (KS, 688)

[< ET. **kêt-** ‘to go’ usually specifically ‘to go away’ (EDPT, 701) –Ar (Korkmaz 1969: 52)]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ketär* ‘расход, расходы, издержки, траты, дебет’ (KS, 688) “gider, masraf, harcama, tüketim”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

KISPİŞÇİ “dedikoducu, iftiracı, geveze” (DAK, 400; KS, 703)

[< **kıspıs** ‘dedikodu?’ +çıl]

Kelimenin kökü olan *kıspıs* kelimesi hiçbir tarihî metinde bulunmamaktadır.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kıspısçi* ‘qui chuchote, qui marmotte, babillard, disant du mal de q.’ (DAK, 400) “dedikoducu, geveze, kötü konuşan”; *kıspısçi* ‘сплетник, сплетница, кляузник, клеветник, злоречивый, злословящий’ (KS, 703) “dedikoducu, iftiracı”.

Kelime sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçmektedir.

KİBİ ~ KİBİK “gibi, benzer” (KW, 142; AC, 60; DPY, 397; PT, 111; DAK, 391; KS, 690)

[< ET. **kip** ‘şekil, metod’ (Üİ, 155; EDPT, 686) +i (iyelik eki kalıplaşması) (Räsänen 1969: 244; Korkmaz 1969: 36; Clauson 1972: 686; Gülensoy 2007: 371)]

Räsänen kelimenin kökünün *kāp* ‘model, şekil’ olduğunu, Orta Türkçede *kibi*, Osmanlı Türkçesinde de *gibi* şeklinde görüldüğünü ifade etmiştir (1969: 244), Talat Tekin de *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler* adlı eserinde *gibi* kelimesini < **kēp* köküne dayandırmıştır (1995: 130).

Son çekim edatının etimolojisi hakkında yapılan ilk yorum Jean Deny’e aittir, Deny’e göre Yeni Osmanlıcada en çok kullanılan vasıflık kıyaslama edatı *gibi*’dir ve *kibi* son çekim edatı teklik üçüncü kişi iyelik ekiyle oluşturulmuştur (1941). *gibi* Tobalak lehçesinde *kibik* kelimesine muadildir. Azericede *kimi* şekli kullanılırken, Özellikle Anadolu’da Maraş’ta Deny tarafından *yel gimi*, *gül gimi* örneklerinde de *kimi* şekli kaydedilmiştir (1941: 568).

Clauson *kib* kelimesinin aslında ‘kalıp, şekil’ anlamlarında somut anlamlı bir kelime olduğunu; fakat Oğuzlarda erken bir dönemde mecâzi bir anlam kazanarak ‘benzerlik, benzeyiş’ anlamını da kazandığını ve iyelik eki –i ile *kibi* şekliyle çekim edatı olarak kullanılmaya başlandığını ifade etmiştir (1972: 686).

Codex Cumanicus’un *Dili* adlı makalesinde yukarıdaki görüşe katılmayan Gabain, *kibi* ‘gibi’ son çekim edatının Eski Türkçe *kip* ‘örnek’ isminin belirsiz hâl veya ilgi hâli ile genişletilerek oluşturulduğunu düşünmektedir (1979: 99).

Kaşgarlı Mahmûd *kip* için ‘Oğuzca, benzer, öğür’ açıklamasını yaptıktan sonra *bu er anı kipi* ‘bu adam onun gibidir, onun öğürüdür’ (DLT, C III: 119) açıklamasını yaparak *kibi* edatının cümlede bildirme yüklemi olarak görev aldığını göstermiştir (Nalbant 2008: 360).

Kaşgarlı’nın verdiği bilginin yanında aynı zamanda Uygur metinlerinde *yang* kelimesinin sinonimi olarak *yangı kipi* (Barutçu Özönder 1998: s. 33), *yangig kepig* (Kaya

1994: 334), *yaŋ kib* (Clauson 1972: 686), hem tekil, hem 3. teklik şahıs iyelik ekli hem de belirtme hâlli kullanımlarındaki ortaklıktan dolayı *kibi* edatı, *kip* ~ *kîp* kelimesinin 3. teklik şahıs iyelik ekiyle genişlemiş ve kalıplaşmış hâli olmalıdır (Dinar 2015: 109-110).

ET: *kibi* ‘came to be used as a postposition meaning ‘like’ (EDPT, 686); *kîpi* “gibi” (Üİ, 155); **OT:** *kip* ~ *kîpi* ‘Oğuzlarda benzer, gibi’ (DLT 2014: 721); *kibi* ‘gibi’ (AOYarlık, 222); *kibi* ‘gibi’ (Kİ, 48); *kibi* ~ *kîbik* ‘gibi’ (KK, 115); *kîbik* ‘gibi’ (DM, 93); *kibi* ‘gibi’ (İM, 553); *kibi* ‘gibi; yakın için benzetme edatı’, *kîbik* ‘uzak için benzetme edatı’ (TZ, 201); *kibi* ‘gibi’ (GT, 299); *kibi* ‘gibi’ (KF, 1021); *kibi* ‘gibi’ (KM, 273); *kibi* ‘gibi’ (MG, 189); *kibi* ‘gibi’ (BV, 216).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kibi* ‘postposition: wie’ (KW, 142) “edat: gibi”; *kîbik* ‘comme, de même’ (AC, 60) “gibi”; *kîbik* ‘как , подобно’ (DPY, 397) “gibi”; *kîbik* ‘etc. like, similar to’ (PT, 111; 142) “gibi, benzer”; *kîbik* ‘comme’ (DAK, 391) “gibi”; *kîbik* ~ *kîmi* ~ *gîbik* ‘как , подобно’ (KS, 690) “gibi, benzeri”.

Orhun Türkçesinde görülmeyen *kibi* ‘gibi’ çekim edatının Eski Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden sadece Üİ’de tanıklanması dikkat çekicidir. Eski Türkçe döneminde *kibi* çekim edatı yerine *täg*¹⁰⁵ ‘gibi, benzer’ (İKPÖ, 216) edatı kullanılmaktaydı¹⁰⁶.

Memlûk Kıpçak Türkçesi dönemine ait eserlerde *kibi* yerine *kîbik* edatının da kullanılmaya başlandığı görülmektedir. TZ’de *kibi* için ‘yakın için benzetme edatı’, *kîbik* için de ‘uzak için benzetme edatı’ açıklaması yapılmıştır.

kîbik edatı, +*ök* kuvvetlendirme edatının kalıplaşmasıyla [*< kibi + ök*] şeklinde oluşmuştur (Korkmaz 1969: 36; Clauson 1972: 686; Hacıeminoğlu 1984: 31-32).

Tuncer Gülensoy ise *kîbik* edatının sonunda görülen +*k* sesini türeme ses olarak düşünmektedir (2007: 371).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde edatın çeşitli varyantları görülmektedir. Garkavets, *kîbik* edatının Osmanlı Türkçesinde *gîbik* şeklinde geçtiğini belirtmiştir (2010: 690).

¹⁰⁵ *täg* ‘gibi, benzer (edat)’ Bu kelimeyle ilgili olarak J. Deny *täg* (ve *tāk* ‘tek, yalnızca bir’ kelimesinin ‘yükün yarısı, denk, eşit’ anlamındaki *tāŋ*’den geldiğini öne sürüyor. Bang ise, *täg*’in ‘söylemek, demek’ anlamındaki *tā-*ten *g-* ile türemiş olabileceğini savunuyor.) (İKPÖ, 216)]

¹⁰⁶ Doğu Anadolu ağızlarında *gibi*’ye muadil olarak *teki* edatı kullanılmaktadır ve bu edatın da yapısı böyledir: *< tek+i* (Korkmaz 1969: 36).

KİMİ ~ KİMİSİ ~ KİMSİ “kimisi, birisi, bazıları” (AC, 60; KS, 692)

[< ET. **kim** ‘her kim, hiç kimse (belirsizlik zamiri)’ (İKPÖ, 194; EUTG, 581) +i +si (iyelik eki kalıplaşması) (Korkmaz 1969: 36; Gülensoy 2007: 522)]

OT: *kimi* “kimi, bazıları” (KE, 354).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kimisin* ‘les uns, les autres’ (AC, 60) “her biri”; *kimisi ~ kimsi* ‘кто-то, некоторые из них’ (KS, 692) “birisi, bazıları”.

Belirsizlik zamirleri de isimler ve diğer zamirler gibi çokluk ve isim çekim ekleri olarak çekime girebilirler.

Teklik üçüncü kişi iyelik ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş *kimi* belirsizlik zamiri ilk kez Harezmi Türkçesinde tanıklanmıştır, Memlûk-Kıpçak Sahasına ait eserler de ise hiç rastlanmamıştır.

kimi zamiri yalnız insanlar için kullanıldığı halde, *kimi*, *kimisi* ve *kimileri* zamirleri canlı cansız bütün varlıklar için kullanılır (Korkmaz 2003: 435).

Ermeni Harfli Kıpçakçada belirsizlik zamiri olan *kimi*, ek yığılmalı şekliyle görülmektedir. Hatta AC’de tanıklanan *kimisin* zamirinde yükleme durumu eki de vardır.

KİRLİ “kirli, pis” (DAK, 395; KS, 697)

[< ET. **kir** ‘dirt, filth, defilement’ (EDPT, 735) +IX(g) (EDPT, 745)]

ET: *kirli* ‘P. N. / A. fr. *kir*; dirty, soiled’ (EDPT, 745); *kirli* ‘kirli’ (Üİ, 155); *kirli* ‘kirli’ (EUTS, 111); *kirli* ‘kirli, pis’ (EUTG, 581); **OT:** *kirlü* ‘kirli, pis’ (ME, 146); *kirli* ‘kirli’ (KSE, 231).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kirli* ‘sale, taché’ (DAK, 395) “kirli, lekeli”; *kirli* ‘с грязью, грязный, испачканный, оскверненный’ (KS, 697) “kirli, pis”.

Türk dilinin tüm tarihî dönemlerinde tanıklanmıştır.

KİYİKÇİ “avcı” (KS, 701)

[< ET. **kéyik**¹⁰⁷ ‘yaban hayvanı; geyik, ceylan’ (OTG, 247; DLT 2014: 708; EDPT, 755) +çî]

ET: *kéyikçi* ‘N. Ag. fr. *kéyik* ‘wild game hunter’ (EDPT, 755); *keyikçi* ‘büyük hayvan avcısı, geyik avcısı’ [Rum yazısında *kiyik*] (İKPÖ, 193); *käyikçi* ‘1. avcı, 2. geyik avcısı’ (EUTS, 108); *keyikçi* ‘geyik avlayan, avcı’ (EUTG, 579).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kiyikçi* ‘охотник’ (KS, 701) “avcı”.

Keyikçi kelimesine Eski Türkçe ve Ermeni Kıpçak sahası eseri olan KS’de rastlanırken; Karahanlı, Harezmi ve Memlûk Kıpçak sahası eserlerinde rastlanmamıştır.

keyikçi kelimesinin kökü olan *keyik* kelimesinin, ilk yazılı metinlerimizde genel olarak ‘yabanî dört ayaklı av hayvanı’ daha özel olarak da ‘geyik, yabanî keçi gibi yabanî hayvanlar’ için kullanıldığı, daha sonraki tarihî metinlerimizde ise sadece ‘geyik’ için kullanıldığı tespit edilmiştir. Kelimede anlam daralması meydana gelmiştir.

Clauson’a göre isim olarak kullanılan kelimenin ‘yabanî, evcilleşmemiş’ anlamıyla sıfat olarak da kullanıldığı görülmüştür; fakat tarihî metinlerde kelimenin hangi anlamda kullanıldığının tespit edilmesi güçtür ve kelime tüm modern lehçelerde yaşamaktadır (1972: 755).

KİYİNİŞ “giyim, elbise, takım elbise” (PT, 143; DAK, 397; KS, 701)

[< KW. **keyin-** ‘sich anziehen’ (KW, 136) (< ET. **ked-** ‘to put on, or wear (clothing)’ (EDPT, 700) –(X)ş]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kiyiniş* ‘dress, costume’ (PT, 143) “elbise, giysi”; *kiyiniş* ‘habit(s), habillement, vêtement’ (DAK, 397) “giysi, giyim, giysi, elbise”; *kiyiniş* ‘одежда, одяние, платье, костюм, наряд, убор, облачение’ (KS, 701) “giyim, elbise, takım elbise”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

¹⁰⁷ **kéyik** kelimesi için bkz. **ET:** *kiyik* ~ *käyik* ‘av hayvanı, geyik’ (ETY, 813); *keyik* ~ *kiyik* ‘yaban hayvanı’ (OTG, 247); **OT:** *keyik* ‘geyik, ceylan; yabani hayvan’ (DLT 2014: 708); *keyik* ‘geyik’ (KB, 242); *keyik* ‘vahşi hayvan, yırtıcı hayvan’ (RKT, 446); *keçik* ~ *keyik* ‘yabanî hayvan’ (NF, 223); *keyik* ‘geyik; yabanî hayvan’ (KE, 331); *keyik* ‘av hayvanı’ (ME, 140); *keyik* ‘geyik’ (GT, 294); *kiyik* ‘geyik’ (MG, 198); **Codex Cumanicus:** *keyik* ‘wild’ (KW, 136) “vahşi, yabanî”.

KİYİNİŞLİ “giyimli, elbise giymiş” (PT, 144; KS, 702)

[< EK. **kiyiniş** ‘elbise’ (AB, 171) (< KW. **keyin-** ‘sich anziehen’ (KW, 136) (< ET. **ked-** ‘to put on, or wear (clothing)’ (EDPT, 700) +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kiyinişli* ‘wearing a dress, dressed’ (PT, 144) “giyimli, elbise giymiş”; *kiyinişli* ‘одетый, в облачении, наряде, уборе, наряженный’ (KS, 702) “giyimli, elbise giymiş”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

KİYOVLU “Kievli, Kiev’de ikamet eden” (KS, 702)

[< **Kiev** ‘Ukrayna’nın başkenti ve en büyük şehri¹⁰⁸, +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kiyovlu* ‘киевлянин’ (KS, 702) “Kievli, Kiev’de ikamet eden”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

KİYÖV ~ KÜYÖV “damat” (KW, 158; AC, 60; DPY, 397; DAK, 397; KS, 702)

[< ET. ***küde-** ‘evlenmek’ (Taş 2009: 128) –gü (-v) (Brockelmann 1954: 107; Clauson 1972: 703; Hamilton 1998: 199; Eren 1999: 168; Çengel 2012: 43)]

Hamilton kelimenin *küd-* ‘gözlemek, beklemek’ fiilinden türemiş olduğunu düşünmektedir (1998: 199).

ET: *küdagü* ‘güvey’ (OTG, 249); *küdegü* ‘morphologically Dev. N. fr. *küde-; properly ‘son-in-law, in the sence of ‘daughter’s husband’ (EDPT, 703); *küdagü* ‘yeni evli, güvey’ (İKPÖ, 199); *küdagü* ‘güvey’ (EUTS, 120); **OT:** *küdagü* ‘damat, güveyi’ (DLT 2014: 754); *küdagü* ‘güveyi’ (KB, 298); *küdagü* ‘güvey, damat’ (NF, 270); *küdegü* ~ *küyegü* ~ *küyev* ‘güveyi, damat’ (KE, 406); *küdegü* ‘güveyi’ (ME, 153); *küdagü* ‘enişte’ (OKTS, 184); *küyäwüw* ~ *küyäwü* ~ *küyägü* ‘güveyi’ (Kİ, 56); *küyegü* ‘güveyi’ (MT, 127); *küyegü* ~ *küyev* ‘güvey’ (TZ, 215); *küyegü* ~ *küyev* ~ *küyöv* ‘damat’ (GT, 315); *küdagü* ‘güveyi, damat’ (KSE, 240); *küyegü* ‘damat, güveyi’ (KF, 1029).

¹⁰⁸ bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Kiev> (Erişim Tarihi: 17. 06. 2016)

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *küyegü ~ küyöv* ‘bräutigam’ (KW, 158) “damat”; *kiyov* ‘gendre’ (AC, 60) “damat”; *kiyov* ‘зять’ (DPY, 397) “damat”; *kiyov* ‘gendre’ (DAK, 397) “damat”; *kiyöv* ‘жених; муж; зять’ (KS, 702) “damat, koca, sevgili”.

Eski Türkçe söz içi ve söz sonu *g / ğ* sesinin, Ermeni harfli Kıpçakçada sızıcılaşarak dudaksıl *v*’ye gelişmesi olayı yaygın ve tipik bir özelliktir ve bu ses olayı *küdegü* kelimesinde de görülmektedir (Çengel 2012: 43).

KLÄNÇİ “dilenci, dilenen, isteyen, yoksul adam” (DAK, 401; KS, 705)

[< Erm. **kla-** ‘vouloir, désirer’ (AC, 60) “dilemek, istemek”; *klamaḥ* ‘wish’ (PT, 157) “dilemek”; *kla-* ‘Erm. dilemek’ (AB, 175) -çI]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *klançi* ‘mendiant’ (DAK, 401) “dilenci”; *klänçi* ‘нищий, нищенствующий, попрошайничающий, бедный человек, просящий подаяния, живущий милостыней, подаянием, попрошайка, нищенка’ (KS, 705) “dilenci, dilenen, isteyen, yoksul adam”.

Ermenice *kla-* fiil köküne dönüşlülük eki *-n* getirildikten sonra *klänçi* kelimesi oluşturulmuştur ve bu kelime sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır.

KLÄGÄN “dilek, istek, irade, kasıt, niyet” (KS, 704)

[< Erm. **kla-** ‘vouloir, désirer’ (AC, 60) “dilemek, istemek”; *klamaḥ* ‘wish’ (PT, 157) “dilemek”; *kla-* ‘Erm. dilemek’ (AB, 175) -GAn]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *klägän* ‘желание, хотение, воля, волеизъявление, намерение, умышление, умысел’ (KS, 704) “dilek, istek, irade, kasıt, niyet”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

KÖKÜS “göğüs, meme, göğüs kemiği, döş; ön gömlek, gömlek (özellikle işlemeli)” (KW, 150; DPY, 397; KS, 723)

[< Moğ. **kökü(n)** ‘meme, dişinin memesi, meme ucu; inek memesi, yelim’ (Lessing 2003: 767; Räsänen 1969: 288) +z (Brockelmann 1954: 142; Gabain 1988: 46; Korkmaz 2003: 66; Eraslan 2012: 103)]

Tuncer Gülensoy da *köküz* kelimesini < *kökü-z* < **kökü-r* şeklinde tahlil etmiştir (2011: 376).

Kelimenin etimolojisi hakkında temkinli hareket eden Türkologlar da vardır:

Clauson kelimenin anlamını “göğüs, meme” olarak vermiş ve bu anlamın hem kadın hem de erkek için kullanıldığını ve kelimenin oldukça eski dönemlerde mecazî olarak “akıl ya da düşünce” anlamıyla kullanılmaya başladığını da ifade etmiştir. Ayrıca kelimenin Çuvaşçada *kākār* şeklinde yaşayan eski bir kelime olduğunu dile getirmiştir ve kelime hakkında etimolojik izahta bulunmamıştır (1972: 714).

Clauson’un *kögüz* kelimesi için verdiği “akıl ya da düşünce” anlamı sadece *Maytrisimit*’te tanıklanmakta; fakat sonraki yüzyıllara ait metinlerde geçmemektedir (Erol 2008: 678).

Marcel Erdal ‘*boguz, yüz, köz, kögüz, tiz, ağız*’ gibi ikili organ adlarında bulunan +z ekinin etimolojik izahı için henüz ikna edici bir bilgiye sahip olunmadığını ifade etmiştir (1991: 326).

Şinasi Tekin, çift uzuvları ifade eden kelimelerde görülen /z/’nin ek olup olmadığı hususunda tereddüt etmekte ve *kögüz* ‘göğüs, meme’, *müyüz* ‘boynuz’, *tiz* ‘diz’ kelimelerinin iştikakı yapılmadıkça bir mesele olarak kalacağı görüşündedir (1992: 81).

ET: *kögüz* (*gögöz*) ‘chest, breast’ A very old word which survives in Çuv. as *kākār*’ (EDPT, 714); *kögüs/z* ‘1. göğüs 2. kalp’ (EUTS, 114); *kögüz* ‘göğüs; düşünce’ (EUTG, 583); **OT:** *kögüz* ‘göğüs’ (DLT 2014: 734); *kögüz* ‘göğüs’ (KB, 274); *kögüz* ~ *kögüs* ‘göğüs’ (AH, XXXIX); *köküz* / *köküs* ‘gönül, yürek’ (RKT, 481); *kök(ü)s* ‘göğüs’ (NF, 258); *kög* (*ü*)/*s/z* ‘göğüs’ (KE, 377); *köküz* ‘göğüs’ (MM, 234); *köküs* ‘göğüs’ (ME, 148); *köküs* ‘göğüs, sine’ (OKTS, 174); *kögüs* ‘köğüs’ (DM, 95); *köküs* ‘göğüs’ (İM, 557); *köküs* ‘göğüs’ (TZ, 207); *kög(ü)s* ‘göğüs’ (KSE, 235); *kögüs* ‘köğüs’ (KF, 1024); *kögüs* ‘köğüs’ (MG, 200); *kögüs* ‘köğüs’ (BV, 224).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kögüs* ~ *kövüs* ‘brust, busen’ (KW, 150) “göğüs”; *kokus* ‘грудь’ (DPY, 397) “göğüs”; *köküs* ‘грудь, груди, грудина, грудинка; перед сорочки, рубахи (особенно вышитый)’ (KS, 723) “göğüs, meme, göğüs kemiği, döş; ön gömlek, gömlek (özellikle işlemeli)”.

Kelime Eski Türkçe döneminde *kögüz*¹⁰⁹ şeklindeyken Karahanlı ve Harezmi Türkçesinden itibaren *kögüs* şeklinde tanıklanmaktadır.

Son ses dış ötümsüzü –z’nin –z > -s olarak ötümsüzleşmesi tarihî Türk lehçelerinde görülen bir ses değişmesidir. Bu ses değişimi özellikle Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinden itibaren görülmektedir: ET. *bolmaz* > Kıp. , Çağ. , *bolmas* ‘olmaz’ vb. (Karaağaç 2012: 244).

Eski ve Orta Türkçe dönemlerine ait eserlerde “göğüs, kalp, meme” anlamına sahip olan *kögüz* / *kögüs* kelimesi, Ermeni harfli Kıpçakça metinlerde bu anlamlarının yanında “dös; ön gömlek, işlemeli gömlek” anlamlarıyla geçmektedir.

KÖKÜSLÜ “göğüslü, memeli; göğsü işlemeli (gömleğin ya da bluzun)” (DAK, 404; KS, 723)

[< ET. *kögüz* ‘chest, breast’ (EDPT, 714) + *IX(g)* (EDPT, 714)]

Clauson *kögüz* tabanının temel anlamının hem kadın hem erkek için de kullanılan ‘göğüs, meme’ olduğunu ve kelimenin eski dönemde ‘akıl, düşünce’ anlamı kazandığını ifade etmiştir (1972: 714).

ET: *kögüzlüg* ‘P. N. / A. fr. *kögüz*; intelligent, understanding’ (EDPT, 714); *köküzlüg* ‘düşünceli, dalgın’ (EUTS, 114); **OT:** *kögüzlüg* ‘mert¹¹⁰’ (KB, 274); *kögüzlük* ‘gerdanlık’ (ME, 148); *kögüslüg* ‘göğüslü’ (KE, 378); *kögüslüg* ‘göğüslü, göğsü olan’ (KSE, 235).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kokuslu* ‘qui a une (large) poitrine’ (DAK, 404) “göğüslü, büyük göğsü olan”; *köküslü* ‘имеющий определенного вида грудь, грудастый; с вышитой грудью (о сорочке, рубахе)’ (KS, 723) “göğüslü, memeli; göğsü işlemeli (gömleğin ya da bluzun)”.

Kelimenin Harezmi Türkçesinden itibaren Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki anlamıyla kullanıldığı tespit edilmiştir.

¹⁰⁹ Talat Tekin “Zetacism and Sigmatism in Proto-Turkic” (1969: 51-80) ve “Türkçe /s/, Çuvaşça /ś/ ve Moğolca /ç/” adlı makalelerinde *köküz* kelimesinin *z’leşme* ile ilgisinden bahsetmiştir. Kelime sonunda değişmeye uğrayan bir ses, kelime içinde, özellikle bir ünsüzden önce veya sonra kendini korur: *köküz* “göğüs” (< **kökür*); fakat *kökrek* (< **kökür-ek*) (1986: 71-75).

¹¹⁰ 2282. beyitten çıkarılan anlamdır.

KÖLGÄ ~ KÖLÄGÄ “gölge” (KW, 150; DAK, 405; AB, 175; KS, 723)

[< ET. **köli-** ‘to be shady or shaded’ (EDPT, 716) -*ga* (Brockelmann 1954: 102, Räsänen 1957: 124; Clauson 1972: 718; Erdal 1991: 378)]

Kaşgarlı Mahmûd kelimenin kökünü *köli-* ‘gömülmek’ olarak açıklayıp, iki farklı şekilde kaydeden ‘gölge kelimesi’ için *kölik* ‘gölge’ (DLT 2014: 736); *kölike* ‘koyu gölge’ (DLT 2014: 736) ayrıntısına yer vermiştir.

ET: *kölike* ‘Dev. N. fr. *koli-*; ‘shadow, shade’ (EDPT, 718); *kölike* ‘gölge’ (EUTS, 115); *kölike* ~ *kölike* ‘gölge’ (EUTG, 583); **OT:** *kölike* ‘koyu gölge’ (DLT 2014: 736); *kölik* ~ *kölike* ‘gölge’ (KB, 275); *kölike* ‘gölge’ (RKT, 482); *kölge* ~ *kölike* ‘gölge’ (NF, 258); *kölge* ~ *kölike* ~ *kölege* ‘gölge’ (KE, 379); *kölge* ~ *kölike* ‘gölge’ (ME, 148); *kölkä* ~ *köläkä* ‘gölge’ (OKTS, 174); *kölgey* ‘gölge, hayal’ (Kİ, 51); *kölgey* ‘gölge’ (KK, 116); *kölge* ‘gölge’ (MT, 95); *kölike* ‘gölge’ (İM, 557); *kölge* ‘gölge’ (MT, 122); *kölek* ~ *köletke* ‘gölge’ (TZ, 207); *kölge* ‘gölge’ (GT, 308); *kölike* ‘gölge’ (KSE, 235); *köledge* ‘gölge’ (KF, 1024); *kölege* ‘gölge’ (KM, 277); *kölike* ‘gölge’ (BV, 225).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kölege* ‘schatten’ (KW, 150) “gölge”; *kolga* ‘ombre’ (DAK, 405) “gölge”; *kolga* ‘gölge’ (AB, 175); *gölgä* ~ *gölkä* ~ *kölgä* ~ *kölägä* ‘тень, сень, покров’ (KS, 723) “gölge”.

Yapılan tarihî karşılaştırmalarda Memlûk-Kıpçak Türkçesine ait bazı eserlerde kelimenin fonetik açıdan farklı şekillerine rastlanmıştır: *kölgey* ‘gölge, hayal’ (Kİ, 51); *kölgey* ‘gölge’ (KK, 116); *kölek* ~ *köletke* ‘gölge’ (TZ, 207); *köledge* ‘gölge’ (KF, 1024).

KÖLMÄK ~ KOLMAK “gömlek, bluz” (DPY, 397; DAK,406; KS,724)

[< ET. **köñül** ‘the mind; thought; the heart’ (EDPT, 731); “gönül, yürek, anlayış” (OTG, 248; Dankoff 1985: 110, Eren 1999: 160)]

Clauson kelimenin *köñle-* fiilinden türemiş olabileceğini düşünmüş; fakat daha sonra anlamsal açıdan *köñül* ile doğrudan ilişkili olduğunu öne sürmüştür (1972: 732). Räsänen *köñlāk* madde başı için ‘hemd’ “gömlek” açıklamasını vermiş, sözcüğün tarihi ve çağdaş Türk lehçelerindeki fonetik durumunu belirtmiştir (1969: 290).

Türkçe *gömlek* biçiminde eski *könlek*'teki -*η*- sesinin -*m*-'ye çevrildiği göze çarpar. Türkçede (ve çağdaş Türk diyalektlerinde) -*η*->-*m*- ses olayına sık sık tanık olunmaktadır (Eren 1999: 161).

kölmek kelimesinde ayrıca Kıpçak Türkçesinin özelliği arasında gösterilebilen göçüşme (yer değiştirme) ses olayı mevcuttur.

Nöbetleşme veya ögelerin sıralanışındaki değişiklik olarak da tanımlanan göçüşme, Türkçede, daha çok *ç, s, d, t, z, ş, v, f, n, y* gibi diş ve dudak, bilhassa da *r, l* akıcı ünsüzleri taşıyan sözlerde görülür. Belirli bir ölçü ve düzeni olamayan düzensiz ses olaylarındandır. Hiçbir dilde anlam ayırıcı bir değer taşımayan göçüşme, Türk dili tarihinde de çokça karşılaşılan bir olaydır (Karaağaç 2013: 437). Eski Kıpçakçada *kölmek* yanında, *könlek*, *könlek*, *kömlek* ve biçimleri de yaygındır.

ET: *könlek* (g-) '*köngle*:-, but the semantik connection is directly with *könül* in its physical sense; 'shirt', the garment over the heart' (EDPT, 732); **OT:** *könğlek* 'gömlek' (DLT IV-Dizin, 361); *könlek* 'gömlek' (KB, 276); *könlek* "gömlek" (RKT, 488); *könlek* 'gömlek, elbise' (NF, 259); *könlek* 'gömlek, elbise' (KE, 381); *könlek* 'gömlek' (ME, 149); *könläk* 'gömlek' (Kİ, 51); *kömlek* 'gömlek' (KK, 116); *kömlek* 'gömlek' (DM, 95); *könlek* 'gömlek' (İM, 557); *könlek* 'gömlek' (MT, 122); *kömlek*~*könğlek* 'gömlek' (TZ, 207); *könlek* "gömlek" (GT, 308); *könlek* 'gömlek' (KSE, 235).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kolmak* 'рубашка' (DPY, 397)"gömlek"; *kolmak* 'chemise' (DAK, 406) "gömlek"; *kölmäk* 'рубаша, рубашка, сорочка, блуза, риза' (KS, 724) "gömlek, bluz".

Gömlek kelimesinin en eski yazılı Türk metinlerinden itibaren bazı fonetik değişikliklerle; fakat aynı anlam özelliğiyle yaşadığı yapılan tarihsel karşılaştırmalar neticesinde belirlenmiştir.

KÖDÜLLÜ "gönüllü" (KW, 153; DAK, 408; KS, 729)

[< ET. *könül* 'the mind; thought; the heart' (EDPT, 731); "gönül, yürek, anlayış" (OTG, 248; Dankoff 1985: 110, Eren 1999: 160) +*IX(g)* (Clauson 1972: 732; Erdal 1991: 143; Eraslan 2012: 584)]

ET: *könüllüg* ‘P. N. / A. fr. *könül*; normally qualified by a preceding Adj. ‘having a mind’; but s.i.m.m.l.g. meaning ‘willing, kindly, cheerful’ (EDPT, 732); *köngüllüg* ‘akıllı, ferasetli, müdrik, gönüle yakın, sevilen’ (EUTS, 115); *köngüllüg* ‘gönüllü’ (EUTG, 584); **OT:** *könüllüg* ‘akıllı, kalbi uyanık olan’ (DLT 2014: 739); *könüllüg* ‘gönüllü’¹¹¹ (KB, 278); *könüllüg* ‘kalpli’ (RKT, 490); *könüllü* ~ *könüllü* ‘gönüllü’ (KE, 382); *könüllü* ~ *könüllüg* ‘yürekli, merhametli’ (OKTS, 176); *könüllü* ‘gönüllü’ (GT, 308); *köngüllüg* ‘gönüllü’ (BV, 225).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *könlü* (< *könüllü*) ‘eine gewisse gesinnung habend’ (KW, 153) “gönüllü olarak”; *kongullu* ‘qui a un (certain) coeur ou une (certaine) disposition’ (DAK, 408) “gönüllü”; *könüllü* ‘обладающий определенными чувствами, эмоциями, настроением, настроен, эмоциональным отношением’ (KS, 729) “gönüllü, duygulu, bazı duygulara sahip, , duygusal bir tutum”.

KÖNÜ ~ KÖNİ “gerçek, doğru, hakikat” (KW, 152; AC, 60; DPY, 398; DAK, 408; KS, 726)

[< ET. **kön-** ‘doğru olmak, doğrulaşmak, kusurlarını düzeltmek, itiraf etmek, doğruyu söylemek’ (EDPT, 726; İKPÖ, 196) –u (Räsänen 1969: 290; Clauson 1972: 726; Erdal 1991: 341; Hamilton 1998: 196; Berta 1996: 200)]

ET: *köni* ‘haset’ (ETY, 62); *köni* ‘Dev. N./A. fr. *kön-*; ‘straight; upright’ (EDPT, 726); *köni* ‘doğru’ (Üİ, 157); *köni* ‘doğru, gerçek’ (İKPÖ, 196); *köni* ‘doğru, gerçek’ (EUTG, 584); **OT:** *köni* ‘güvenilir (kişi); düz (nesne); doğru, düzgün’ (DLT 2014: 738); *köni* ‘dik, doğru, gerçek’ (KB, 278); *köni* ‘doğru’ (AH, XL); *köni* ‘doğru, doğru söyleyen, doğru yolda olan’ (RKT, 484); *köni* ‘doğru, gerçek, hak’ (NF, 259); *köni* ‘doğru, adil’ (MM, 235); *köni* ‘doğru’ (ME, 149); *köni* ‘doğru, hak, adil’ (OKTS, 175); *köni* ‘doğru, dürüst’ (AOYarlık, 223); *köni* ‘doğru, yanlış olmayan’ (İM, 557); *köni* ‘doğru’ (GT, 308); *köni* ‘doğru, gerçek, tam’ (KSE, 235); *köni* ‘doğru’ (BV, 225).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *köni* ~ *könü* ‘gerade; richtig’ (KW, 152) “doğru, adil, dürüst”; *könü* ‘vérité, véritable’ (AC, 60) “gerçek, doğru”; *könülük* ‘истина; справедливость’ (DPY, 398) “hakikat, gerçek; adalet”; *könü* ‘véritable, innocent, juste; véritablement’ (DAK, 408) “gerçek, doğru, adil, masum”; *könü* ~ *köni* ‘1. истинный,

¹¹¹ 1992. beyitten çıkarılan anlamdır.

правдивый, остоверный, действительный, справедливый, правый, праведный, честный; 2. Правда' (KS, 726) "1. doğru, adil, dürüst; 2. gerçek".

köni tüm tarihî dönemlerde tanıklanan yaygın kullanım alanına sahip kelimelerdendir. Yapılan tarihî taramalarda kelimenin hem somut hem de soyut anlam kazandığı tespit edilmiştir. Yuvarlak ünlülü şekli olan *könü* sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde tanıklanmıştır.

KÖNÜLÜK ~ KÖNÜLİK "doğruluk, gerçeklik, güvenilirlik" (KW, 152; AC, 61; DPY, 398; DAK, 409; AB, 172; KS, 727)

[< ET. **köni** 'straight; upright' (EDPT, 726) + *lxk* (Brockelmann 1954: 123; Clauson 1972: 732)]

ET: *könilik* 'straightness, uprightness' (EDPT, 732); **OT:** *könilik* 'doğruluk, gerçeklik' (KB, 279); *könilig* 'doğruluk' (AH, XL); *könilik* 'doğruluk, gerçek, hak, adalet' (RKT, 487); *könilik* 'doğruluk, adalet' (OKTS, 175); *könilik* 'doğruluk' (KE, 380); *könilik* 'doğruluk' (NF, 259); *könilik* 'doğruluk' (GT, 309).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *könülük ~ könülik* 'gerechtigkeits' (KW, 152) "doğruluk"; *konuluk* 'la vérité' (AC, 61) "doğruluk, gerçeklik"; *könülük* 'истина; справедливость' (DPY, 398) "hakikat, gerçek; adalet"; *konuluk* 'vérité, justice, équité' (DAK, 409) "doğruluk, gerçeklik, dürüstlük, adalet"; *konuluk* 'gerçek, doğruluk, adalet' (AB, 172); *könülük ~ könülüḥ ~ konilik* 'правда, истина, правдивость, истинность, верность, достоверность, справедливость, правота' (KS, 727) "doğruluk, gerçeklik, güvenilirlik".

KÖNÜSÜN "gerçekten, hakikaten, özgün olarak" (AC, 60; DAK, 406; KS, 728)

[< ET. **köni** 'straight; upright' (EDPT, 726) + *sUn*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *konusun* 'voire' (AC, 60) "gerçekten"; *k'onusun* 'véritablement, voire' (DAK, 409) "gerçekten, hatta"; *könüsün* 'истинно, действительно, достоверно' (KS, 728) "gerçekten, hakikaten, özgün olarak".

Harezm Türkçesi metinlerinden KE (28v4; 75v3; 117v14)de ve Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinden (GT, 309)da *könisin* kelimesi 'doğrusunu' anlamıyla geçmektedir. Bu metinlerde görülen +*sin* eki üçüncü teklik iyelik ve yükleme hali ekidir ve ekte kalıplaşma oluşmamıştır.

Yapılan tarihî karşılaştırmalarda iyelik ve vasıta ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş “gerçekten, hakikaten, özgün olarak” anlamına sahip *könüsün* zarfı, sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır.

KÖNÜSÜZLÜK ~ KÖNÜSÜZLÜH “haksızlık, adaletsizlik” (KS, 729)

[< EK **könüsüz** ‘несправедливый, неправедный, неправосудный, незаконный’ (KS, 728) “günahkâr, haksız, yasadışı” + *lXk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *könüsüzlük ~ könüsüzlüh* ‘несправедливость, неправедность, неправосудность, незаконность’ (KS, 729) “haksızlık, adaletsizlik”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

KÖPDEN ~ KÖPTEN “çoktandır, çoktan beri, uzun zaman önce” (KW, 153; KS, 732)

[< ET. **köp**¹¹² ‘originally ‘abundant, luxuriant and the like. S.i.a.m.l.g. except SW for ‘much, a great deal, many’ (EDPT, 686) + *dAn* (Ayrılma hali eki Kalıplaşması) (Korkmaz 1969: 16)]

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *köpden ~ köpten* ‘seit langem, längst’ (KW, 153) “çoktandır, çoktan beri, uzun zaman önce”; *köptän* ‘издавна, давно’ (KS, 732) “uzun zamandan beri”.

Ayrılma hâli eki, zaman gösteren kelimelerde kalıplaşabildiği gibi, farklı türden kelimelerle de kaynaşıp kalıplaşarak zaman zarfı oluşturmuştur. İlk kez KW’de tanıklanan *köpten* zaman zarfı, Ermeni harfli Kıpçakça dışında tespit edilememiştir.

Ayrıca Ermeni harfli Kıpçakça metinlerinden KS’de *köptändän* ‘издавна, с давних времен, с давнего времени, издревле, исстари, давно’ (KS, 732) “çok uzun zamandır, eski çağlardan beri, ezelden” anlamında ek yığılmalı şekle rastlanmıştır.

KÖRÄ “göre, ilgili olarak” (KW, 152; AC, 61; DPY, 398; PT, 126; DAK, 412; AB, 176; KS, 733)

¹¹² **köp** için bkz. OT: *kop ~ köp* ‘çok, bol, oldukça; mübalağa ve kuvvetlendirme sözü’ (DLT 2014: 728); *köp* ‘çok’ (KB, 280); *köp* ‘çok’ (ME, 149); *köp* ‘çok, kesir’ (Kİ, 52); *köp* ‘çok’ (KF, 1024); *köp* ‘çok’ (MG, 201); *köp* ‘çok’ (BV, 225).

[< ET. **kör-** ‘basically ‘to see (something Acc.)’ with several extended meanings like ‘to experience (something Acc.); to look to, i.e. obey (someone Dat.)’ (EDPT, 736) –A (Berta 1996: 207)]

OT: *köre* ‘göre’ (NF, 262); *köre* ‘(-a) göre, (...ile) karşılaştırınca’ (OKTS, 176); *köre* ‘göre (edat)’ (GT, 310); *köre* ‘göre (edat)’ (KF, 1025); *köre* ‘göre (edat)’ (MG, 202).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *köre* ‘respectu’ (KW, 152) “göre, ilgili olarak”; *kora* ‘selon’ (AC, 61) “-e göre”; *körä* ‘судя, по, в соответствии’ (DPY, 398) “bakılırsa, göre, altında”; *kora* ‘regarding, respecting’ (PT, 126) “ilgili”; *kora* ‘selon, d’après, conformément à’ (DAK, 412) “-e göre; ardından, -den sonra; uygun olarak”; *kora* ‘göre’ (AB, 176); *körä* ‘согласно, в соответствии, ввиду, по’ (KS, 733) “göre, görünümünde, açısından”.

KÖRÄLMÄS “iğrenç, tiksiniç” (KS, 735)

[< EK. **koral-** ‘nefret etmek’ (AB, 176) –*mAz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *körälmäs* ‘ненавидящий’ (KS, 735) “iğrenç, tiksiniç”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır. -*mAz* ekinde *z* ünsüzünün tonsuzlaşarak *s* olduğu tespit edilmiştir.

Eski ve Orta Türkçe dönemine ait eserlerde *körksüz* ‘çirkin, yakışıksız, iğrenç’ (EUTS, 187; EUTG, 587; RKT, 494; NF, 263; KE, 391; OKTS, 177; GT, 310; KSE, 237) kelimesi tespit edilmiştir.

KÖRK “güzellik” (KW, 154; AC, 61; PT, 124; DAK, 415; KS, 736)

[< ET. **kör-** ‘basically ‘to see (something Acc.)’ with several extended meanings like ‘to experience (something Acc.); to look to, i.e. obey (someone Dat.)’ (EDPT, 736) –*k* (Brockelmann 1954: 110; Räsänen 1957: 132; Clauson 1972: 741, Erdal 1991: 224; Berta 1996: 516; Hamilton 1998: 199)]

ET: *körk* ‘basically ‘something visible; shape, form’, and the like; but by XI ‘something worth seeing’, hence ‘beauty’ in an abstract sense’ (EDPT, 741); *körk* ‘güzellik, görünüş’ (İKPÖ, 197); *körk* ‘güzellik, endam, alâmet, nişan, biçim, kıyafet, heyet, resim’ (EUTS, 116); *körk* ‘güzellik’ (EUTG, 584); **OT:** *körk* ‘güzel, güzellik’ (DLT 2014: 740); *körk* ‘güzellik, süs’ (KB, 284); *körklüg* ‘güzel’ (AH, XL); *körk* ‘güzellik’ (RKT, 492); *körklü*

‘güzel’ (NF, 263); *körk* ‘güzellik’ (KE, 390); *körklü* ‘güzel’ (MM, 235); *körklü* ‘güzel’ (ME, 150); *körklüg* ‘güzel, iyi’ (OKTS, 177); *körk* ‘güzellik’ (Kİ, 52); *körk* ‘güzellik’ (GT, 310); *körk* ‘güzellik, iyilik’ (MG, 202).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *körk* ‘schönheit’ (KW, 154) “güzellik”; *korklu* ‘beau’ (AC, 61) “güzel”; *korklu* ‘beautiful, sumptuous, ornate’ (PT, 124) “güzel, görkemli, süslü”; *kork* ‘beauté, décor’ (DAK, 415) “güzellik, dekor”; *körk* ‘красота, прелесть, благолепие’ (KS, 736) “güzellik, çekicilik”.

Kelime hakkında yapılan tarihî incelemelerden hareketle, kelimedeki anlam genişlemesi meydana geldiği söylenebilir.

KÖRKLÜ ~ KÖRKLİ “güzel, yakışıklı” (KW, 154; AC, 61; PT, 124; DAK, 415; KS, 737)

[< ET. **körk** ‘visible; shape, form; ‘something worth seeing’, hence ‘beauty’ (EDPT, 741) +IX(g) (Clauson 1972: 743; Erdal 1991: 225)]

ET: *körklüg* ‘beautiful’ (EDPT, 743); *körklüg* ‘güzel, gösterişli, manzaralı’ (EUTS, 116); **OT:** *körklüg* ‘güzel’ (DLT 2014: 740); *körklüg* ‘güzel’ (KB, 285); *körklüg* ‘güzel’ (AH, XL); *körklü* ‘güzel’ (MM, 235); *körklü* ‘güzel’ (ME, 150); *körklü* ‘güzel’ (Kİ, 52); *körklü* ~ *körkli* ‘güzel’ (GT, 310); *körklüg* ‘güzel’ (KSE, 237).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *körklü* ‘schön’ (KW, 154) “güzel”; *korklu* ‘beau’ (AC, 61) “güzel”; *korklu* ‘beautiful, sumptuous, ornate’ (PT, 124, 144) “güzel, görkemli, süslü”; *korklu* ‘beau’ (DAK, 415) “güzel, yakışıklı”; *körklü* ~ *körkli* ‘красивый, прекрасный, прелестный’ (KS, 737) “güzel”.

KÖRKLÜK ~ KÖRKLÜH “güzellik, çekicilik” (KS, 738)

[< ET. **körk** ‘basically ‘something visible; shape, form’, and the like; but by XI ‘something worth seeing’, hence ‘beauty’ in an abstract sense’ (EDPT, 741) +IXk]

OT: *körklük* ‘güzellik’ (RKT, 494).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *körklük* ~ *körklüh* ‘красота, прелесть’ (KS, 738) “güzellik, çekicilik”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

KÖRKLÜLÜH ~ KÖRKLÜLÜK “güzellik” (AC, 61; DAK, 416; KS, 738)

[< ET. **körklüg** ‘beautiful’ (EDPT,743) + *IXk* (Brocklemaun 1954: 123; Clauson 1972: 744)]

OT: *körklüglük* ‘güzellik’ (KB, 285); *körklüglük* ‘iyilik, iyilik etme’ (RKT, 494); *körklüglük* ‘güzellik, iyilik’ (ME, 150);

Ermeni Harfli Kıpçakça: *korkluluk* ‘beauté’ (AC, 61) “güzellik”; *korkluluḥ* ‘beauté’ (DAK, 416) “güzellik”; *körklülüḥ ~ körklülük* ‘красивость, красивый вид, красота, великолепие, прелесть’ (KS, 738) “güzel görünüm, güzellik, görkem, ihtişam”.

KÖRKLÜRÄK “daha güzel, harika” (KS, 739)

[< ET. **körklüg** ‘beautiful’ (EDPT,743); *körklü* ‘schön’ (KW, 154) “güzel” + *rAk*]

Kelime yapı olarak *kör-* fiiline dayanmakta olup önce *-k* ile isim yapılmış, ‘görülebilir şey; şekil, yapı’; fakat XI. yüzyıldan itibaren ‘görölmeye değer şey’ anlamı kazanmıştır. Daha sonra da *+lüg* ekiyle türemiş isim yapılmış ve temel anlamı ‘şekilli’ iken yaygın olarak ‘güzel bir şekle sahip olan, güzel’ anlamıyla kullanılmıştır (Clauson 1972: 741-743)

OT: *körklügrek* ‘daha iyi, daha güzel’ (RKT, 494); *körklügreki* ‘daha güzeli’ (NF, 263); *körklürek* ‘daha iyi, daha güzel’ (KE, 391); *körüklürek* ‘güzelce’ (KF, 1025); *körklürek* ‘daha iyi, daha güzel’ (MG, 202).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *körklüräk* ‘красивее, прекраснее’ (KS, 739) “daha güzel, harika”.

Birden çok heceli kelimelerin sonundaki *-g* sesleri Oğuz ve Kıpçak dillerinde düşmüştür, *körklüg* kelimesindeki bu düşüş de MM’den itibaren görölmektedir. Yapılan tarihî taramalarda Orta Türkçeden itibaren *körklürek* kelimesinin ‘daha güzel, daha iyi’ anlamlarında sıkça kullanıldığı tespit edilmiştir.

KÖRMÄMİŞ “iğrenç, aşağılık, nefret dolu” (KS, 739)

[< ET. **kör-** ‘basically ‘to see (something Acc.)’ with several extended meanings like ‘to experience (something Acc.); to look to, i.e. obey (someone Dat.)’ (EDPT, 736) + (*-mA-*) *-mİş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *körmämiş* ‘ненавистный, презренный’ (KS, 739) “iğrenç, aşağılık, nefret dolu”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

KÖRÜM “güzel, gösterişli, çekici, cazip; görünüm, şekil, biçim, görüntü, vizyon” (KW, 155; AC, 61; DAK, 414; KS, 740)

[< ET. **kör-** ‘görmek, itaat etmek, tâbi olmak’ (ETY, 814; OTG, 248) -*m* (Clauson 1972: 745; Berta 1996: 211, 531)]

Clauson, *körüm* kelimesinin asıl anlamının “tek bir bakma eylemi”, erken dönem Türkçesinde ise açıkça “kehanetleri inceleme” ya da sadece “kehanet (alamet)” olduğunu ifade etmiştir (1972: 745).

ET: *körüm* ‘N.S.A. fr. *kor-*; lit. ‘a single act of seeing’; in the early period apparently ‘examining the omens’, or simply ‘omen’ (EDPT, 745); *körüm* ‘görüm, görme’ (Üİ, 158); *körüm* ‘1. rüya, düş, görünüş 2. nazar noktası, 3. bakış, fal’ (EUTS, 117); *körüm* ~ *körüm* ‘görüş, bakış, fikir; fala bakma’ (EUTG, 584); **OT:** *körüm* ‘görüm’ (AH, XL).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *körümlü* ‘schön, stattlich’ (KW, 155) “güzel, gösterişli, çekici, cazip”; *korum* ‘spectacle, phénomène’ (AC, 61) “gösteri, görüntü”; *korum* ‘vision, phénomène, fantôme’ (DAK, 417) “görme, görüş, görüntü”; *körüm* ~ *kürüm* ‘вид, облик, образ; видение, привидение, призрак, наваждение, явление’ (KS, 740) “görünüm, şekil, biçim, görüntü, vizyon”.

körüm kelimesi için art ve eş zamanlı karşılaştırmalar yapılmış ve kelimenin ilk kez Uygur Türkçesinde kullanıldığı ve Karahanlı Türkçesinde tek bir eserde tanıklandığı tespit edilmiştir. Harezmi ve Memlûk-Kıpçak Türkçesine ait metinlerde hiç rastlanmayan kelimenin Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde yaygın bir kullanım kazanması dikkat çekicidir.

KÖRÜMLİ “görünürlük, belirgin, göze çarpan, açık, net” (KW, 155; DAK, 418; KS, 741)

[< ET. **körüm** ‘a single act of seeing’; in the early period apparently ‘examining the omens’, or simply ‘omen’ (EDPT, 745) + *lXg* (EDPT, 745)]

ET: *körümlüg* ‘belonging to omens; obedient, subject’ (EDPT, 745); **OT:** *körümlüg* ‘görünüş’ (AH, XL).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *körümlü* ‘schön, stattlich’ (KW, 155) “güzel, gösterişli, çekici, cazip”; *korumlu* ‘beau, joli, imposant’ (DAK, 418) “yakışıklı, güzel, hoş, gösterişli”; *körümlü* ‘определенного вида, облика; видимый, зримый, видный, явный, очевидный, заметный, приметный’ (KS, 741) “görünürlük, belirgin, göze çarpan, açık, net”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

KÖZÄT “bekçi; denetim, izleme, gözetim” (AB, 173; KS, 749)

[< OT. **köze-** ‘1. (ateşi) küskü ile karıştırmak; 2. (üzüm tanelerini) yolup tane tane almak’ (DLT 2014: 743; EDPT, 757) –t (EDPT, 758)]

ET: *közet* ‘Hap. leg. but see *közetçi*; *közetlig*; morfologically a Dev. N. in –t fr. *köze-*; but semantically connected with *közed-*.’ (EDPT, 758); *küzät* ‘karakol’ (EUTS, 125).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kozat* ‘bekçi’ (AB, 173); *közät* ‘надзор, наблюдение, охрана, стража, караул, досмотр, смотр, контроль, проверка; подымный налог на пожарный надзор’ (KS, 749) “denetim, izleme, gözetim”.

Clauson, kelimenin morfolojik açıdan *köze-* fiiliyle; fakat semantik açıdan da *közet*¹¹³ fiiliyle ilişkili olduğunu ifade etmiştir (1972: 758).

İlk kez Eski Uygur Türkçesi döneminde tanıklanan *közät* kelimesinin Ermeni harfli Kıpçak Türkçesine ait metinlerde de tanıklanması dikkat çekicidir.

KÖZETÇİ “bekçi, güvenlik görevlisi, muhafız” (KS, 749)

[< ET. **küzed** ‘night watch, guarding, hour of the night’ (Erdal 1991: 311) “gece bekçisi, koruma, muhafaza” +çi (Erdal 1991: 311, Ata 2004: 168)]

Tarihî metinlerde *küzed* ismi olduğu gibi *küzed-* fiili de bulunmaktadır. Bu durum *karı-* ve *karı* kelimelerinde de görülen nadir türeme durumlarından biridir (Erdal 1991: 311). Clauson *közet* [< *köze-t*] ile *közed-* fiilinin anlamsal açıdan birbiriyle ilişkili olduğunu düşünmektedir (1972: 758).

¹¹³ **közet-** fiili için bkz. **ET:** *közät-* ‘gözetmek’ (ETY, 815); *közäd-* / *küzäd-* ‘göz kulak olmak, beklemek’ (İKPÖ, 197); *küzät-* ‘gözetmek, korumak’ (EUTG, 588); **OT:** *közet-* ‘beklemek, gözetmek, korumak’ (DLT 2014: 743); *közet-* ‘gözetmek, göz kulak olmak, gütmek’ (KE, 395); *küzät-* ‘korumak, saklamak, gözetmek’ (OKTS, 186); *közät-* ‘gözetlemek, gözlemek’ (TZ, 209).

küdez- fiili Karahanlı Türkçesi metinlerinden başlayarak tarihî lehçelerde ‘gözetlemek, korumak, muhafaza etmek’ anlamlarıyla geçmektedir (EDPT, 707). Marcel Erdal, Eski Türkçe döneminde *küzedin-*, *küzeddür-*, *küzedil-* türevleri de bulunan bu fiilin *küzed-* şeklinde geçtiğini daha sonraki tarihî metinlerde metatez sonucu *küdez-*’e dönüştüğünü açıklamıştır (1991: 491). Erdal ayrıca konuya açıklık getirmek için Uygur Türkçesinden *küzet+çi*, *küzed-teçi* örneklerini vermiştir (1991: 116).

Kelime hakkında farklı bir etimolojik açıklama ise Hamilton’a aittir. Hamilton kelimenin *közä-* ‘ateşi karıştırmak’ fiilinden, ‘gözetme, bekleme’ anlamında *-t* ile yeniden fiil yapıldığını daha sonra da işi yapanı bildiren *-çi* eki getirilerek türetildiğini ifade etmiştir (İKPÖ, 198).

ET: *közetçi* ‘N. Ag. fr. ‘*közet*’ survives in NE ‘guardian, protector’’ (EDPT, 758) “koruyucu, muhafız”; *közätçi* ‘gözcü, bekçi’ (İKPÖ, 198); *közätçi* ‘muhafız, gözetici’ (EUTS, 119); *küzetçi* ‘nöbetçi’ (EUTG, 588); **OT:** *küdezçi* ‘gözetici’ (KB, 299); *küdezçi* ‘gözetleyen, koruyan, muhafaza eden’ (RKT, 509).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *közätçi* ‘сторож, охранник, караульный, страж’ (KS, 749) “bekçi, güvenlik görevlisi, muhafız”.

Uygur Türkçesi metinlerinde *küzetçi*, Karahanlı metinlerinde *küdezçi* olan kelime, Kuran Tercümesinde pek çok yerde *küdezçi*, bir yerde de *küdezçin* ‘gözetleyen, koruyan, muhafaza eden’ (< *küdez+çin*) şeklinde geçmektedir. *+çin* ekinde sondaki *+n* ünsüzü Moğolcada ismin halın halini gösteren bir ektir: *bitigçin*, *qaraqçın* kelimelerindeki görülmektedir (Ata 2004: 168).

Ayrıca Harezmi Türkçesi metni olan (ME, 151)’de ve Memluk-Kıpçak sahası eseri (KSE, 238)’de ‘gözcü, bekçi’ anlamında *közdemci* kelimesi bulunmaktadır.

KÖZLÖVLÜ “Evpatoria’nın yerlisi, Evpatoria’dan gelen” (KS, 751)

[< **Kezlev**¹¹⁴ ~ **Espatorya** ‘Ukrayna’nın Kırım Özerk Cumhuriyeti’nde yer alan bir şehir’ +*LX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *közlövlü* ‘евпаториец, житель или уроженец Евпатории, выходец из Евпатории’ (KS, 751) ‘Evpatorya’nın yerlisi, Evpatorya’dan gelen’.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

KÜÇLÜ “güçlü, kuvvetli” (KW, 157; AC, 61; DAK, 429; AB, 173; KS, 766)

[< ET. **küç** ‘strength’ (EDPT, 693)+*LX(g)* (Clauson 1972: 697; Erdal 1991: 150)]

ET: *küçlög* ‘güçlü’ (ETY, 816); *küçlög* ‘güçlü’ (OTG, 249); *küçlög* ‘P. N. / A. fr. *küç*; ‘strong, powerful; violent, oppressive’ (EDPT, 697); *küçlög* ‘güçlü, kuvvetli’ (IB, 57); *küçlög* ‘güçlü, kuvvetli’ (İKPÖ, 198); *küçlög* ‘güçlü, kudretli’ (EUTS, 120); *küçlög* ‘güçlü, güçle donanmış’ (EUTG, 586); **OT:** *küçlög* ‘güçlü, kuvvetli’ (DLT 2014: 754); *küçlög* ‘güçlü’ (KB, 297); *küçlög* ‘zorba, zalim; esma-yı hüsnadan: kavî’ (RKT, 506); *küçlög* ‘güçlü’ (NF, 270); *küçlög* ‘güçlü, kuvvetli’ (KE, 406); *küçlü* ‘güçlü’ (ME, 153); *küçlig* ~ *küçlög* ‘güçlü, kuvvetli’ (OKTS, 184); *küçlü* ‘güçlü’ (AOYarlık, 224); *küçli* ‘güçlü’ (KK, 117); *küçli* ‘güçlü, kuvvetli’ (İM, 561); *küçlü* ‘güçlü’ (MT, 126); *küçli* ‘güçlü, kuvvetli’ (TZ, 213); *küçli* ‘kuvvetli’ (GT, 314); *küçlü* ‘güçlü’ (KF, 1028); *küçli* ‘güçlü’ (BV, 230).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *küçlü* ‘stark’ (KW, 157) “güçlü, kuvvetli”; *kuçlu* ‘fort’ (AC, 61) “güçlü, kuvvetli”; *kuçlu* ‘fort’ (DAK, 429) “güçlü, kuvvetli”; *kuçlu* ‘güçlü, kuvvetli’ (AB, 173); *küçlü* ‘сильный, крепкий, могучий, в силе’ (KS, 766) “güçlü, kuvvetli”.

KÜFÜRÇİ “küfür eden, ağzı bozuk, küfürbaz; kâfir, dinsiz” (DAK, 430; KS, 768)

[< Ar. **küfr** ‘küfr, kâfirlik’ (RTE, 509); ‘inançsızlık’ (NF, 270); ‘imansızlık’ (KE, 406); ‘Allah’a inanmama’ (İM, 561); ‘küfür’ (GT, 314); ‘söğmek’ (KF, 1028); ‘küfür, beddua, lanet’ (AB, 173) +*çi*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kufurçi* ‘blasphémateur, impie’ (DAK, 430) “kâfir, dinsiz”; *küfürçi* ~ *küfürçü* ~ *küfürüçi* ‘сквернослов, ругатель, хулиитель, очернитель’ (KS, 768); “küfür eden, ağzı bozuk, küfürbaz”.

¹¹⁴ bkz. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Evpatorya> (Erişim tarihi: 17. 06. 2016)

Karahanlı Türkçesinden itibaren tarihî metinlerde *küfür* kelimesi tanıklanırken, *küfürçi* kelimesi sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçmektedir.

KÜLÄNÇ ~ KÜLÜNÇ “gülümseme, gülme, kahkaha” (KS, 769)

[< ET. **kül-** ‘gülmek’ (EUTG, 587) –(X)nç (Clauson 1972: 719)]

OT: *külünç* ‘gülünç’ (KB, 300); *külünç* ‘gülme’ (DLT 2014: 756).

Ermeni harfli Kıpçakça: *külänç ~ külünç* ‘смах, улыбка’ (KS, 769) “gülümseme, gülme, kahkaha”.

külünç kelimesi ilk kez ve sadece Karahanlı Türkçesinde tanıklanmıştır. Diğer tarihî metinlerde tanıklanamamıştır.

KÜLKÜ ~ KÜLTKÜ “gülme, kahkaha, alay” (KW, 158; AC, 61; KS, 770)

[< ET. **kül-** ‘to laught’ (EDPT, 715) –gU (Clauson 1972: 718; Argunşah 2010: 250)]

OT: *kültgü ~ külgü* ‘N. Ac. fr. *kül-* ‘laughter’, with some extended meaning’ (EDPT, 718); *külgü* ‘gülüş’ (DLT 2014: 755); *kültgü* ‘kalp sektesi’ (DLT 2014: 755); *kültgü* ‘eğlence, şamata’ (KE, 407); *külütgü* ‘gülünç, eğlenceli’ (OKTS, 184).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kültkün* ‘gelächter’ (KW, 158) “gülüş, gülme”; *kultkulu* ‘rieur’ (AC, 61) “gülen”; *kültkü ~ külkü* ‘однажды смех, смешки, насмешка, осмеяние, издёвка’ (KS, 770) “gülme, kahkaha, alay”.

Codex Cumanicus’ta tanıklanan *kültkün* örneği ile diğer metinlerde tanıklanan *kültkü ~ külkü* kelimeleri aynı anlama sahip olduğu için *kültkün* kelimesi buraya alınmıştır; fakat *kültkün* örneği –GXn ekinde de değerlendirilebilir ve *kültkün* kelimesi herhangi bir kaynaktan incelenmemiştir.

KÜLMÄHSİZ “gülmeden” (KS, 769)

[< ET. **kül-** ‘to laught’ (EDPT, 715) –mAKsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *külmähsiz* ‘без смеха’ (KS, 769) “gülmeden”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

KÜLTKÜÇİ “alaycı, şakacı, eğlenceli” (KS, 770)

[< OT. **kültgü** ~ **külgü** ‘laughter’ (EDPT, 716, 718); ‘gülüş’ (DLT 2014: 755); ‘eğlence, şamata’ (KE, 407) +*çi*]

İbrahim Taş *Kutadgu Bilig*’de Söz Yapımı adlı eserinde *külgüçi* ‘gülen kimse’ kelimesini *kül-* fiilinden türetmiştir (2009:131); fakat tarihî metinlerde *kültgü* ~ *külgü* kelimesi tanıklandığı için *kültküçi* kelimesinin +*çi* ekiyle türetildiği düşünülmektedir.

OT: *külgüçi* ‘gülen (adam)’ (DLT 2014: 755); *külgüçi* ‘gülen kimse’ (KB, 300); *külütçi* ‘?’ (TZ, 214).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kültküçi* ‘насмешливый, шутливый, насмешник, шутник, балагур’ (KS, 770) ‘alaycı, şakacı, eğlenceli’.

kültküçi kelimesi Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sadece KS tanıklanmıştır; fakat *Codex Cumanicus*’ta *kültkün* ‘gelächter’ (KW, 158) ‘kahkaha, gülüşme’ ve (AC,61)de *kultkulu* ‘rieur’ ‘gülme’ anlamındaki yakın anlamlı kelimeler geçmektedir.

KÜNDÜZ ‘gündüz, gün, gün içi’ (AC, 61; PT, 129; DAK, 432; AB, 174; KS, 773)

[< ET. **kün** ‘sun; day’ (EDPT, 729); **kün** ‘güneş; gün, gündüz’ (Brockelmann 1954: 100; Räsänen 1969: 309; Eren 1999: 167; Tekin 2000: 142) +*tüz* (Brockelmann 1954: 100; Tekin 2000: 141; Korkmaz 2003: 47)]

Clauson *kün* kelimesinin başlangıçta *kuyaş*, *küneş* kelimesi kullanılabildiği kadar ‘güneş’ anlamında kullanıldığını daha sonra ‘gün’ anlamı kazandığını ifade etmiştir. Ayrıca XIV. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde kelimenin genelde “gün” anlamında kullanıldığını, XVI. yüzyıla kadar da “güneş; gündüz; uğurlu gün” anlamlarıyla kullanılmaya devam ettiğini kaydetmiştir (1972: 725).

Clauson *kündüz* kelimesi için +*tüz* son ekiyle türemiş başka bir örnek bulunmadığı için, kelime muhtemelen çok eski zamanlarda *kün* ve *tüz* kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuş olmalıdır, açıklamasını yapmıştır (1972: 729).

ET: *küntüz* ‘gündüz’ (ETY, 817); *küntüz* ‘gündüz’ (OTG, 249); *küntüz* ‘daytime as opposed to tun ‘night’’ (EDPT, 729); *kündüz* ‘gündüz, gündüzün’ (EUTS, 122); *küntüz* ‘gündüz’ (EUTG, 587); **OT:** *kündüz* ‘gündüz ışığı’ (DLT 2014: 756); *kündüz* ‘gündüz’ (KB, 302); *kündüz* ‘gündüz’ (AH, XLI); *kündüz* ‘gündüz’ (RKT, 512); *kündüz* ‘gündüz’ (NF, 272); *kündüz* ‘gündüz’ (KE, 411); *kündüz* ‘gündüz’ (MM, 237); *kündüz* ‘gündüz’ (ME, 154);

kündüz ‘1. gün, gündüz 2. güneş’ (OKTS, 185); *kündüz* ‘gündüz’ (AOYarlık, 224); *kündüz* ‘gündüz’ (Kİ, 55); *kündüz* ‘gündüz’ (KK, 117); *kündüz* ‘gündüz’ (İM, 561); *kündüz* ‘gündüz’ (MT, 126); *kündüz* ‘gündüz’ (TZ, 214); *kündüz* ‘gündüz’ (GT, 315); *kündüzün* ‘gündüz’ (KF, 1029); *kündüz* ‘gündüz’ (KM, 280); *kündüz* ‘gündüz’ (BV, 232).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kunduz u keça* ‘jour et nuit’ (AC, 61) “gece ve gündüz”; *kunduzgu* ‘by day’ (PT, 129); *kündüz* ‘pendant la journée; jour’ (DAK, 432) “gündüz”; *kunduz* ‘gündüz’ (AB, 174); *kündüz* ‘дневное время, день, днем’ (KS, 773) “gündüz, gün, gün içi”.

Bahaeddin Ögel Eski Türkçede ‘gece’ ve ‘gündüz’ anlamında olan *tün* ve *kün* kelimelerinin iki kardeş kavram olduklarını ve *tün kün* şeklinde beraber kullanıldığını ifade etmiştir (1991: 448). Harezmi Türkçesinde de *küntüz* sözcüğünün genellikle *tün* sözcüğüyle beraber, ikileme şeklinde kullanıldığı görülmüştür. “*tün ü kündüz*” veya “*tünle kündüz*” gibi kullanımlarda iki sözcüğün bir bağlaç ile birbirine bağlanmıştır (Küçük 2015: 129). Aynı durum Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden AC’de de tanıklanmıştır.

Yapılan tarihî karşılaştırmalara bakıldığında kelimenin hem kök hem gövde olarak Eski Türkçe döneminden itibaren kullanıldığı tespit edilmiştir.

KÜNDÜZÜN “gün boyu, tüm gün boyunca; gündüzleyin” (AC, 61; PT, 127; AB, 174; KS, 773)

[< ET. **küntüz** ‘daytime as opposed to tun ‘night’ (EDPT, 729) +(U)n (vasıta eki kalıplaşması) (Clauson 1972: 729; Korkmaz 1969: 27; Chirli 2005: 118)]

Vasıta hali eki olan +n Türkçenin tarihî devirlerinde günü ve parçalarını gösteren zaman kelimelerine eklenip kalıplaşarak bu türlü zarflar yapmıştır: *künün*, *kündüzün* vb. (Korkmaz 1969: 26).

OT: *yaruk kündüzün* ‘the light day’ (EDPT, 729); *kündüzün* ‘gündüzleyin’ (KB, 302); *kündüzün* ‘gündüzleyin’ (ME, 154); *kündüzün* ‘gün boyu’ (GT, 315); *kündüzün* ‘gündüz’ (KF, 1029).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kunuzun* ‘pendant le jour’ (AC, 61) “gün boyu”; *kunuzun* ‘all day long’ (PT, 127, 131, 142) “gün boyu, tüm gün boyunca”; *kunuzun* ‘bütün gün, gün boyu’ (AB, 174); *kündüzün* ‘днем, в дневную пору’ (KS, 773) “gündüzleyin; gün içinde”.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden AC, PT ve AB’de *kündüz* kelimesi tanıklanmış; fakat vasıta eki +n kalıplaşarak eklendiğinde *kündüz* kelimesinin bünyesinde bulunan /d/ ünsüzünün düştüğü tespit edilmiştir.

KÜNLÜK “günlük” (DAK, 433; KS, 773)

[< ET. **kün** ‘sun; day’ (EDPT, 725); **kün** ‘güneş; gün, gündüz’ (Brockelmann 1954: 100; Räsänen 1969: 309; Eren 1999: 167; Tekin 2000: 142) +lXk (Clauson 1972: 732; Erdal 1991: 122)]

ET: *künlük* ‘a period of a day’ (EDPT, 732); **OT:** *künlük* ‘günlük’ (DLT 2014: 756); *künlük* ‘günlük’ (KB, 302); *künlük* ‘günlük’ (ME, 154); *künlük* ‘günlük’ (NF, 273); *künlük* ‘günlük’ (KE, 411); *künlük* ‘günlük’ (İM, 561); *künlük* ‘gündelik’ (TZ, 214); *künlük* ‘günlük’ (KF, 1029).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kunluk* ‘se rapportant à un (donné) nombre de jours’ (DAK, 433) “günlük”; *künlük* ‘период в определенное число дней’ (KS, 773) “günlük”.

KÜPÇÄK~KÜPÇÄG~KÖPÇÄG~KÜBÇÄK “tekerlek” (KS, 774)

[< ET. **küp** ‘an earthenware jar or jug’ (EDPT: 687) +çek]

Brockelmann +CAk türetme ekinin sıfat türetme özelliğine sahip olduğunu dile getirmiş ve *köpçäk* ‘gut, schön’ “iyi, güzel” kelimesini örneklendirmiştir (1954: 92). Brockelmann görüldüğü gibi *köpçäk* kelimesinin köp “çok” anlamındaki kelimedenden türediğini düşünmüştür; fakat Ermeni harfli Kıpçakçada *küpçäk~ köpçäg* kelimesi “tekerlek” anlamındadır.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *küpçäk~küpçäg~köpçäg~kübçäk* ‘колесо’ (KS, 774) “tekerlek”.

küpçek “tekerlek” anlamındaki kelimeye KS dışında başka yerde rastlanmamıştır.

Yapılan araştırmalarda “eğer yastığı, eğerin ön ve arka yastıkları” anlamına sahip *köpçük* (DLT 2014: 739, Clauson 1972: 688) kelimesi tespit edilmiştir.

Anadolu ağızlarında *köpçek* kelimesi ‘eğerin içi yün dolu yumuşak yeri’ anlamıyla kullanılmaktadır (DS VIII: 2960). Tuncer Gülensoy ‘eğerin içi yün dolu yumuşak yeri’ anlamındaki *köpçek* kelimesinin *köp-* fiilinden türediğini düşünmektedir (2011: 554).

Rasänän *köpçek* kelimesini iki farklı madde başında ele almıştır. İlk madde başındaki *köpçek* kelimesine ‘rad, wagenrad’ “bisiklet, çember” ve ‘ступица’ “merkez” anlamları verilmiş ve bu kelimenin Ermeni harfli Kıpçakçadaki anlamına uygun olduğu düşünülebilir. İkinci madde başındaki *köpçek* kelimesi için de ‘der ausgepolsterte vordere und hintere teil des Sattels’ “eğerin ön ve arka yastıkları” anlamı verilmiştir (1969: 291).

KS’deki anlamıyla sadece modern Kıpçak sahasında Karaycada *köpçäk* 1. колесо телеги; 2. передняя ось (KRPS 1974: 338) “at arabası tekerleği, araba tekerleği” anlamıyla geçmektedir.

KÜRÄŞÇİ “savaşçı, güreşçi” (DAK, 433; KS, 774)

[< **küreş** < *küri*- ‘to shovel together’ (EDPT, 747) + *çi*]

Clauson bu anlamın sadece DLT¹¹⁵’de kaydedildiğini ifade etmiştir (EDPT, 747).

Kelimenin kökü olan *küräş* ‘güreş’ kelimesi Harezmi Türkçesi metni olan (ME, 154)te, Memlûk-Kıpçak Türkçesi eseri olan (Kİ, 55) ve (KF, 1029)da geçmektedir.

OT: *küreşçi* ‘güreşçi’ (TZ, 214); *küreşçi* ‘güreşçi’ (GT, 315).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kuraşçi* ‘combattant, lutteur’ (DAK, 433) “savaşçı, güreşçi”; *küräşçi* борец (KS, 774) “güreşçi”.

KÜRKÇİ “kürkçü” (KS, 774)

[< OT. **kürk** ‘fur’ (EDPT, 741) + *çi*]

Kelimenin kökü olan *kürk* kelimesi günümüzdeki anlamıyla ilk kez (DLT 2014: 757)de tanıklanmıştır. Daha sonra Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden (Kİ, 56) ve (KF, 1029)da ‘koyun derisi, kürkü’ anlamıyla geçmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kürkçi* ‘скорняк, меховщик, овчинник, тулупник, шубник’ (KS, 774) “kürkçü”.

‘kürk satan, kürk satıcısı’ anlamındaki *kürkçi* kelimesi tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

KÜSÄNÇ “arzu, hasret, talep” (KW, 159; KS, 774)

¹¹⁵ *küreş*- ‘güreşmek, savaşmak’ (DLT 2014: 757).

[< ET. **küse-** ‘istemek, arzu etmek’ (EUTS, 123; İKPÖ, 199) –*nç* (EDPT, 751)]

ET: *küsenç* ‘Refl. f. of *küse-*: not noted before XIV; ‘desire, wish; something desired’ (EDPT, 751); *küsänç* ‘istek, arzu, dileme, dilek’ (EUTS, 124); *küsenç* ‘istek’ (EUTG, 587);
OT: *küsenç* ‘arzu’ (BV, 232).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *küsänç* ‘wunsch, sehnsucht, verlangen’ (KW, 159) “arzu, hasret, talep”; *küsänç* ‘желание, страсть, увлечение, вождение’ (KS, 774) “arzu, tutku, karasevda, şehvet”.

Diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

KÜSÄNÇLİ “arzulu, istekli, tutkulu” (DAK, 434; KS, 774)

[< ET. **küsenç** ‘desire, wish; something desired’ (EDPT, 751) (< ET. **küse-** istemek, arzu etmek’ (EUTS, 123; İKPÖ, 199))+*IX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *kusançli* ‘désire vivement, convoité’ (DAK, 434) “arzulu, istekli, tutkulu”; *küsänçli* ‘вожделенный, желанный’ (KS, 774) “arzulu, istekli, tutkulu”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

KÜTÖV “otlak” (KW, 160; DAK, 435; KS, 776)

[< ET. **küt-** ‘to wait (Intrans.); to wait for (someone Acc.)’ (EDPT, 701) –(*X*)*v*

(Berta 1996: 523)]

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *kütöv* ‘weide’ (KW, 160) “otlak, çayır”; *kutov* ‘pâturage’ (DAK, 435) “otlak”; *kütöv* ‘пастьба, пастбище, пажить, паства’ (KS, 776) “otlama, mera, otlak”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

KÜYMÄSİZ “yanmasız; yanma, alev olmadan” (KS, 777)

[< ET. **küy-** ‘to catch fire, to burn (Intrans.)’ (EDPT, 726)) –*mAsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *küymäsiz* ‘без горения, пламени; негорящий, непламенеющий, непылающий’ (KS, 777) “yanmasız; yanma, alev olmadan”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

KÜZGÜ “ayna” (DAK, 436; KS, 778)

[< ET. **közün-** ‘to be visible, to appear’ (EDPT, 762); OT. **közün-** ‘gözükmek’ (MT, 123; KM, 277) –*gU* (Brockelmann 1954: 107; Clauson 1972: 761; Eraslan 2012: 585)]

Clauson *közñü* ‘ayna’ kelimesinin *közün-* ‘görölmek, görünmek’ dönüşlü fiilinden türediğini, bu fiilin de *kör* fiilinin çok eski biçimi olan **köz-* fiilinden türetildiğini ifade etmiştir (1972: 761-762). Marcel Erdal da ilk dönem Uygur metinlerine bakarak, *közün-* ‘görünmek, ortaya çıkmak’ fiilinin daha eski bir biçim olduğunu, analogi yoluyla ikincil biçim olarak *körün-* fiilinin olabileceğini düşünmektedir (1991: 607).

Kâşgarlı Mahmud, Argu lehçesi kaydıyla *közündi nēñ* “nesne görüldü” (DLT 2014: 330) açıklamasını yapmış ve bu fiil ilk dönem Uygur metinlerinde de görülen *közün-* fiili ile anlam ve yapı bakımından uygunluk göstermektedir.

Bütün bu açıklamalardan hareketle *közñü* “ayna” kelimesinin kökünün *közün-* olduğu düşünülmektedir.

ET: *küzkü* ‘ayna’ (ETY, 66); *küzgü* ‘ayna’ (OTG, 249); *közñü* ‘Dev. N. fr. *közün-* ‘mirror’ (EDPT, 761); *közünñü* ‘ayna’ (IB, 57); *közünñü* ‘ayna’ (EUTG, 585); **OT:** *közñü* ‘ayna’ (DLT 2014: 744); *küzünñü* ‘ayna’ (KB, 305); *küzgü* ‘ayna’ (AH, XLI); *közgü* ‘ayna’ (KE, 225); *közgü* ‘ayna’ (MM, 235); *közgi* ‘ayna’ (KK, 117); *közgi* ‘ayna’ (DM, 96); *közgü* ‘ayna’ (İM, 558); *közgü* ‘ayna’ (MT, 123); *közgü* ~ *küzgü* ‘ayna’ (GT, 311); *közgü* ‘ayna’ (KSE, 238); *közgü* ‘ayna’ (KF, 1025).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *küzgü* ‘miroir, glace’ (DAK, 436) “ayna”; *küzgü* ~ *güzgü* ‘зеркало, зеркало’ (KS, 778) “ayna”.

Yapılan tarihî karşılaştırmalarda kelimenin *küzkü* ~ *küzgü* ~ *közñü* ~ *közünñü* ~ *küzünñü* ~ *közgi* ~ *közgü* gibi oldukça çeşitli biçimlerine rastlanmıştır.

KÜZÜN “sonbaharda, güz mevsiminde” (KW, 160; KS, 778)

[< ET. **küz**¹¹⁶ ‘autumn’ (EDPT, 757) + (*ı*)*n* (vasıta eki kalıplaşması) (OTG, 118)]

¹¹⁶ **küz** için bkz. **ET:** *küz* ‘güz, sonbahar’ (EUTS, 124); **OT:** *kāz* ~ *küz* ‘güz’ (DLT 2014: 759); *küz* ‘güz, sonbahar’ (KB, 305); *küz* ‘güz, sonbahar’ (KE, 412); *küz* ‘güz, sonbahar’ (Kİ, 56); *küz* ‘güz mevsimi, sonbahar’ (KF, 1029).

ET: *küzün* ‘sonbaharda’ (ETY, 817); *küzün* ‘güzün, sonbaharda’ (OTG, 249); *küzün* ‘in the autumn’; Uyg. VIII *ol yıl küzin* ‘in the autumn of that year’ (EDPT, 757).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *küzün* ‘im herbst’ (KW, 160) “sonbaharda”; *küzün* ~ *küzün* ‘осенью, по осени’ (KS, 778) “sonbaharda, güz mevsiminde”.

Vasıta hali eki kalıplaşarak eylemin işlendiği zamanı bildirir:

küzün kelimesi Köktürkçede şu şekilde tanıklanmıştır: ‘*ol yıl küzün ilgärü yorıdım tatarıg ayıttım.*’ (MÇ D 8) “O yıl güzün doğuya doğru yürüdüm, Tatarları sordum” (OTG, 118).

küzün kelimesi günümüzde kullanırlılığını yitirmiş, yerine eş anlamlısı olan *sonbaharda* kelimesi tercih edilmiştir.

-L-

LATİNCE “Latince” (KS, 915)

[< **Latin** +*ce*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *Latinçä* ‘по-латински, на латинском языке’ (KS, 915) “Latince”.

-M-

MAĞAZIÇI “depo çalışanı, ambarcı” (KS, 937)

[< Ar. **mağazı** (‘магазин, склад, амбар’) склад, амбар, овин, фольварк (KS, 937) “depo, ahır, ambar, çiftlik” +*çı*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *mağaziçi* ‘складовщик, амбарщик, работник склада, амбара, фольварка’ (KS, 937) “depo çalışanı, ambarcı”.

Kelime sadece KS’de tanıklanmıştır.

MAHTANMAHSIZ “övünmeden” (KS, 941)

[< EK. **mahtan-** ‘хвалиться, похвляться, хвастаться, бахвалиться, кичиться, самодовольно и кичливо хвалиться’ (KS, 940) “övünmek, iftihar etmek” (< Moğ. **mağta-** ‘to praise, eulogize, laud, extol, glorify’ (PED, 520)) -*mAKsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *mahtanmahsız* ‘без похвальбы, без хвастовства’ (KS, 941) “övünmeden”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

MEDÄRDÄŞ ~ MËNGARDAŞ “sonsuz dek birbirlerine eşlik eden; ortak varis, ortak mirasçı” (DAK, 523; KS, 965)

[< ET. **benğü** ‘eternal, everlasting’ (EDPT, 350) [> **meñi** ~ **meni** ‘вечный’ (KS, 966)] (+*ger-*) ‘sahiplenmek’ (ME, 156) –*dAş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *məngardaş* ‘qui coexiste éternellement avec un autre’ (DAK, 523) “sonsuzla dek birbirlerine eşlik eden”; *meñärdäş* ‘сонаследник, сонаследователь’ (KS, 965) “ortak varis, ortak mirasçı”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

MIZDAÇI “rüşvetçi” (KS, 979)

[< Uk. **mızda** ~ Pol. **mzda** ‘мзда, плата, вознаграждение’ (KS, 979) “rüşvet, ücret, ödül” +çɪ]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *mızdaçı* ‘мздоимец’ (KS, 979) “rüşvetçi”.

Kökünün Ukraynaca ya da Polonyaca olduğu düşünülen *mızdaçı* kelimesi sadece KS’de tanıklanmıştır.

MİDER “biner” (KS, 974)

[< ET. **miñ** ‘bin’ (OTG, 250) +er (Tietze 2002: 348, Korkmaz 2003: 35, Karaağaç 2012: 268)]

miñ kelimesinde *b- > m-* şartlı ses değişikliği söz konusudur. Genellikle tek heceli sözlerde kendisinden sonra nazal seslerden biri (*m, n, ŋ, ɲ*) geliyorsa, bu ses değişikliği ortaya çıkmaktadır: *b + ünlü + geniz ünsüzü > m + ünlü + geniz ünsüzü* olmaktadır. Aynı durum tek heceli olmayan sözler için de geçerlidir. Düzensiz bir değişmedir. Temel nedeni, bir geniz ünsüzü içeren veya bir zamanlar içermiş olan ve ötümlü patlamalı *b-* ön sesiyle başlayan sözlerin ilk sesinin gerileyici benzeşmeye uğrayarak, *b+ünlü+(m, n, ŋ, ɲ) > m+ünlü+(m, n, ŋ, ɲ)* biçiminde, dudaksız geniz sesine dönüşmesidir: ET *ben* > ET *men*; ET *beŋgü* > ET *meŋgü*; ET *bin-* > ET *min-*; ET *biñ* > ET *miñ* vb. (Karaağaç 2012: 174).

OT: *miñer* ‘biner’ (KB, 316); *miñer* ‘biner’ (AH, XLIV); *miñer* ‘biner’ (KF, 1035).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *miñär* ‘по тысяче’ (KS, 974) “biner”.

MUNDAN “buradan itibaren, artık” (KW, 67; AB, 181; KS, 987)

[< ET. **bu** ‘bu (işaret sıfatı ve zamiri)’ (EDPT, 291; İKPÖ, 173; OTG, 241) +*zamir n’si +dAn* (Ayrılma hali eki Kalıplaşması)]

OT: *mundin* ‘buradan’ (DLT 2014: 765); *mundin* “buradan” (KB, 318); *mundin* ‘bundan’ (MM, 241); *munđan* ‘buradan’ (KK, 118); *mundan* ‘bundan’ (İM, 570); *mundin* “bundan, buradan”(MG, 132); *mundan* “bundan” (BV, 240).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *mundan* ‘bu’nun ablatif hali, bundan’ (KW, 67); *mundan* ‘bundan’ (AB, 181); *mundan* ‘отсюда, от настоящего момента’ (KS, 987) “buradan itibaren, artık”.

mundan zamiri, *bu* teklik işaret zamirine önce zamir *n*’si, daha sonra ayrılma hâli eki +*dAn*’ın eklenmesiyle oluşmuştur.

Karahanlı Türkçesinden itibaren tanıklanmaya başlayan *mundin* ~ *mundan* işaret zamirinin, orijinal yönü Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde görülmektedir; çünkü bu metinlerde ayrılma hali eki kaynaşıp kalıplaşarak sınırlandırma bildirmektedir.

-N-

NAĞARAÇI “nagara çalan, müzisyen” (KS, 997)

[< Far. **nağara** ~ **nahara** ‘барабан; литавра – нагара’ (KS, 997) “davul; büyük orkestra davulu”; *nağara* ‘Ar. kastagnetten nachare’ (KW, 167) “Ar. köçek (çengi) zili”; *nağara* ‘timbales’ (AC, 63) “timpani; bir çeşit davul”; *nağara* ‘Ar. *na’ra*; davul, bando’ (KE, 458) +çıl]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *nağaraçi* ‘музыкант, играющий на нагаре’ (KS, 997) “nagara çalan, müzisyen”.

NAHİŞÇİ “ressam, sanatçı” (DAK, 539; KS, 999)

[< Ar. **nağış** ‘nakış, resim, ipekli işleme, resim yapma’ (KW, 167; NF, 307; KE, 458; GT, 333; KSE, 248) +çıl]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *nahışçi* ‘peintre’ (DAK, 539) “ressam”; *nahışçi* ‘живописец, художник’ (KS, 999) “ressam, sanatçı”.

Kelimenin kökü ilk kez Codex Cumanicus’ta daha sonra da Harezmi Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır; fakat türemiş şekli sadece Ermeni Harfli Kıpçakçada DAK ve KS’de geçmektedir.

NEÇÄ “ne kadar, nasıl” (KW, 169; AC, 43; DPY, 400; PT, 109; KS, 1009)

[< ET. **ne** ‘what’ (EDPT: 774) +çe]

ET: *neçe* ‘equative form of *ne*: ‘how many’ (EDPT, 78); *neçe* (Üİ, 162); *näçä* ‘kaç, ne kadar, o kadar’ (İKPÖ, 203); *näçä* ‘1. ne kadar, kaç 2. Nasıl, herhangi’ (EUTS, 135); *neçe* ‘kaç, ne kadar, nasıl’ (EUTG, 590); **OT:** *neçe* ‘ne kadar, nice, kaç’ (DLT IV-Dizin, 419); *neçe* ‘nice, ne kadar, kaç, nasıl’ (KB, 325); *neçe* ‘nice, ne kadar’ (AH, XLVI); *nêçe* ‘nice, bir hayli’ (RKT, 531); *neçe* ‘nice, ne kadar çok, ne kadar, pek çok, birçok, ne zaman’ (NF, 312); *nêçe* ‘1. ne kadar, kaç 2. nasıl’ (MM, 244); *neçe/niçe* ‘nice, ne kadar, kaç’ (AOYarlık, 227); *näçä* ‘kaç’ (Kİ, 60); *neçe* ‘kaç, kaç tane’ (KK, 119); *niçe* ‘nasıl’ (İM, 576); *neçe* ‘kaç, kaç’ (MT, 129); *neçe* ‘ne kadar’ (TZ, 219); *niçe* ‘nice, ne kadar, kaç’ (GT, 336); *niçe* ‘nice, ne kadar’ (KF, 1045); *nice (niçe)* ‘nice’ (KM, 287); *niçe* ‘nice, ne kadar; birçok’ (MG, 220); *niçe* ‘nice’ (BV, 245).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *neçe* ‘wie viel, wie sehr’ (KW, 169) “ne kadar”; *neça* ‘plusieurs’ (AC, 43) “kaç, birkaç”; *neçä* ‘сколько’ (DPY, 400) “nasıl”; *neça* ‘some, a few’ (PT, 109) “birkaç, biraz”; *neçä* ‘сколько; пока, в течение какого времени’ (KS, 1009) “ne kadar, nasıl”.

Eski Türkçe bazı tek heceli sözcüklerde ya da birden fazla heceli sözcüklerin ilk hecesinde yer alan /e/ sesinin, Karahanlı, Altın Ordu ve Memlûk Kıpçak sahası eserlerinin bazılarında /i/ye geliştiği görülmektedir.

Ayrıca Köktürkçe *neçe* yerine *nençe*¹¹⁷ kelimesinin varlığı dikkat çekicidir. AB’de *nêçik* [< *näçük* < *näçä*+ök (Hamilton 2011: 203)] ‘nice, nasıl, ne şekilde’ (AB 2005: 181) kelimesi vardır.

NEÇÄNÇİ “bu sırada” (KS, 1009)

[< ET. **neçe** ‘how many’ < ‘equative form of *ne*’ (EDPT, 775); *näçä* ‘kaç, ne kadar, o kadar’ (İKPÖ, 203) +nçi]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *neçänçi* ‘который по порядку’ (KS, 1009) “bu sırada”.

Bu kelime sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de tanıklanmıştır. Kelime Türkiye Türkçesindeki *kaçıncı* ‘kaç soru sıfatının sıra biçimi’ şeklinde düşünülüp aynı şekilde değerlendirilmelidir.

¹¹⁷ **nençe** için bkz. *nänçä* ‘kaç, ne kadar’ (ETY, 820); *nänçä* ‘nice, onca, pek çok’ (OTG, 250).

NEME “belirsiz isim: şey, her şey; herhangi bir şey” (KW, 171; AC, 63; KS, 1012)

[< ET. **ne** ‘ne, nasıl, hangi, niçin’ (ETY, 820; OTG, 250) + *me* (Clauson 1972: 765, 777; Ercilasun 2008: 52)]

Clauson etimoloji sözlüğünde *ma/me* enklitiğinin *yeme*’nin kısaltmış şekli olabileceğini ve birkaç fonksiyonu olduğunu ifade etmiştir. Birinci fonksiyonu ‘ve’ ya da ‘de, da’ anlamına gelen bağımsız bir kelime olmasıdır. İkinci fonksiyonu, önceki kelimeyi pekiştirmesidir. Üçüncü fonksiyonu da ‘ne’ veya ‘kim’ gibi soru zamirlerine eklenerek belirsizlik anlamı katmasıdır (1972: 765).

ET: *neme* ‘a combination of *ne*; with the enclitic *me*; originally an indefinite pron. ‘something, anything’ (EDPT, 777); *nāmā* ‘ne, hangi’ (EUTS, 136); **OT:** *neme nē* ‘nemene şey (‘bilmiyorum’ anlamında bir kelime)’ (DLT 2014: 768); *neme ~ nēme* ‘ne!, çok, pek’ (RKT, 533); *neme* ‘nice, ne kadar çok, ne!’ (NF, 314); *nime* ‘ne kadar çok’ (KE, 468); *nēme* ‘ne, ne şey, şey’ (ME, 159); *nāmā* ‘bir şey’ (Kİ, 60); *nime* ‘(bir) şey’ (GT, 337); *neme* ‘ne, ne kadar’ (KSE, 249); *neme* ‘nesne’ (KF, 1044); *nime* ‘(bir) şey’ (MG, 220).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *neme* ‘indefinites nomen: irgendetwas’ (KW, 171) “belirsiz isim: şey, her şey”; *nema* ‘chose’ (AC, 63) “şey, hiçbir şey”; *nemā ~ neme* ‘нечто, что-то, что-нибудь, что-либо’ (KS, 1012) “herhangi bir şey”.

Pekiştirme enklitikleri gramerleşmede rol oynayan, ekleşip, kalıplaşabildiği için yeni kelimeler türetebilen eklerdir. +*me* pekiştirme enklitiği de Geç Uygur dönemine ait Oğuz Kağan Destanı’nda *neme* kelimesinde “şey” anlamında kullanılmış ve kalıplaşmıştır (Ercilasun 2008: 49).

Tarihî Türk dili üzerine yapılan karşılaştırmalarda pekiştirme enklitiği *ma* ‘nın Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi ve Memlûk Kıpçak sahalarıyla, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sık kullanıldığı tespit edilmiştir.

Pekiştirme enklitiklerinin birbirlerinin yerine kullanılması özelliği yapılan tarihî karşılaştırmalarda tespit edilmiştir: *neme* ‘nice, ne kadar çok, ne!’ (NF, 314); *nime* ‘ne kadar çok’ (KE, 468); *neme* ‘ne, ne kadar’ (KSE, 249) bu eserlerde kelime *neçeme* “ne kadar” (KB, 326); *neçeme* ‘ne kadar çok, ne kadar!, nasıl’ (NF, 312); *neçeme* ‘ne kadar, nice’ (KE, 463); *neçeme* ‘ne kadar, nice’ (OKTS, 194) kelimesinin anlamına sahiptir.

OĞLAK “keçi yavrusu” (KW, 174)

[< ET. **oğul** “oğul, oğlan, çocuk, genç” + *ak* (Räsänen 1957: 100, Clauson 1972: 84, Erdal 1991: 146, Eren 1999: 304)]

oğlak kelimesi *oğul* kelimesinin küçültme şeklidir ve ‘çocuk, keçi yavrusu’ anlamındadır. Bazı modern lehçelerde mecazî olarak ‘erkek çocuk’ anlamında yaşamaktadır. Ayrıca tüm modern lehçelerde çeşitli fonetik değişiklikler içermektedir (Clauson 1972: 84-85).

ET: *oğla:k* Dim. f. of *oğul*; ‘kid, young goat’ without any connotation of a particular age, contrast *çepiş*; in some modern languages metaph. for ‘boy’. S.i.a.m.l.g. with various phonetic changes. (EDPT, 84-85); *oğlak* ‘oğlak, keçi yavrusu’ (EUTS, 139); **OT:** *oglak* ‘oğlak [Şor. oğlak = erkek çocuk, delikanlı]’ (DLT IV-Dizin, 422); *oğlak* ‘oğlak burcu’ (KB, 333); *oğlak* ‘oğlak’ (NF, 318); *oğlak* ‘oğlak; oğlak burcu, burç-ı cedi’ (KE, 471); *oğlak* ‘1. keçi yavrusu 2. boş, halı’ (Kİ, 61); *oğlak* ‘oğlak’ (DM, 100); *oğlak* ‘oğlak’ (MT, 129); *oglak* ‘oğlak’ (TZ, 220); *oğlak* ‘oğlak, keçi yavrusu’ (KSE, 252).

Codex Cumanicus: *oğulak* ‘zicklein’ (KW, 174) “oğlak”.

oğlak kelimesi Türkçenin tarihsel gelişimi içinde değerlendirildiğinde, kelimenin tarihî Türk yazı dillerinde ‘çocuk’, ‘keçi yavrusu’ ve ‘oğlak burcu’ anlamlarında kullanıldığı, Ermeni harfli Kıpçakçada ise kullanılmadığı tespit edildi.

OĞLAN “oğlan, yardımcı, hizmetçi, çocuk, kız çocuk, erkek çocuk, bebek, oğul, adam” (KW, 173; AC, 64; DPY, 401; PT, 133; DAK, 564; AB, 182; KS, 1036)

[< ET. **oğul** (Brockelmann 1954: 130, Räsänen 1957: 54; 1969: 358, EDPT, 83-84; Gabain 1988: 44, Erdal 1991: 91, Grönbech 2000: 57) + *an*]

Eski Türkçe döneminde çoğul anlama sahip olan *oğlan* kelimesi, zamanla çoğul anlamının unutulmasıyla *oğul* ‘erkek evlat’, *oğlan* ‘erkek çocuk/oğlan, hizmetçi/uşak’ ya da ‘*koruma*’ anlamına gelmeye başladı; fakat bu değişimin zamanlaması henüz tespit edilmedi (Clauson 1972: 83-84).

Melek Özyetgin, Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerde geçen *oğlan* kelimesinin anlam alanı hakkında şu bilgileri vermiştir: “*oğlan* ‘prens’, ‘çocuk,

evlat'tan {+an} çokluk ekiyle genişletilmiş şekildir. Kelimenin 'prens' manasını kazanması daha sonra olmuştur. *oğlan* kelimesi, 'Cengiz Han'ın neslinden gelen prens, kumandan' manasıyla, Toktamış yarlığında, Temir Kutluk yarlığında ve Kırım hanlarından Hacı Giray Han Tarhanlık yarlığında kullanılmıştır. *oğlan* lakabı Cengiz Han neslinden gelen, fakat tahta çıkma hakkı olmayan prenslere verilirdi. Osmanlı Devletinde ise tam tersine *oğlan* kelimesi, hükümdarın ve hanedan mensuplarının hizmetinde bulunan, sarayda hizmet eden genç erkek ve kız hizmetkâr manasında kullanılmıştır (1996: 167)."

+lAr eki çokluk eki olarak genişleyip genelleştikten sonra diğer çokluk eklerinin çokluk bildirme gücü kayboldu. Bir süre sonra +An ekiyle yapılan çokluklar, artık, kaideleşmiş +lAr eki ile genişletildiler (Grönbech 2000: 57). Zaman içinde *oğlanlar*, *erenler* gibi ifadelerin kullanılması yaygınlaşmaya başladı.

ET: *oğlan* 'oğul, evlat, oğlan (oğul'un cemi)' (ETY, 820); *oğlan* "oğullar" (OTG, 250); *oğlan* 'child, boy'; also? collective Plur.' (EDPT, 84); *oglan* 'oğlan, erkek çocuk(lar)' (IB, 58); *oğlan* '1. genç adam 2. oğlan, çocuk' (EUTS, 139); *oğlan* '(< oğul+an) oğlan, çocuk' (EUTG, 591); **OT:** *oğlan* 'oğlan, oğul; çocuk, çocuklar' (DLT IV-Dizin, 423); *oğlan* 'oğlan, oğul, çocuk, genç' (KB, 334); *oğlan* 'bk. *uğan*' (AH, XLIX) [*uğan* 'kadir, Tanrı' (Arat 2006: LXVI)]; *oğlan* '1. oğul, erkek çocuk 2. çocuk, küçük çocuk' (RKT, 539); *oğlan* 'çocuk; oğul, erkek evlat' (NF, 318); *oğlan* 'çocuk, evlat, oğlan, erkek evlat' (KE, 471); *oğlan* 'çocuk' (MM, 245); *oğlan* 'çocuk, yavru' (ME, 161); *oğlan* 'prens' (AOYarlık, 228); *oğlan* 'genç, çocuk' (Kİ, 61); *oğlan* 'erkek çocuk' (İM, 577); *oğlan* 'oğlan, çocuk' (MT, 130); *oglan* 'oğlan' (TZ, 220); *oğlan* 'çocuk, genç, oğul' (GT, 338); *oğlan* 'oğlan, çocuk, erkek çocuk, evlat; hizmetçi, köle' (KSE, 251); *oğlan* 'oğlan' (KF, 1046); *oğlan* 'çocuk' (KM, 288); *oğlan* 'çocuk; erkek çocuk' (MG, 221); *oğlan* 'oğlan' (BV, 246).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *oğlan* 'kind und junger Mensch (beider Geschlechter); Gehilfe, Diener' (KW, 173) "oğlan, yardımcı, hizmetçi"; *oğlan* 'garçon, enfant' (AC, 64) "oğlan, erkek çocuk"; *oğlan* 'мальчик, парень' (DPY, 401) "oğlan, adam"; *oğlan* '1. youth, boy 2. officer's attendant' (PT, 133, 148) "1. gençler, oğlan; 2. görevli"; *oğlan* 'garçon, enfant' (DAK, 564) "oğlan, erkek çocuk, çocuk"; *oğlan* 'çocuk, oğul' (AB, 182); *oğlan, ohlan* '1. ребенок, дитя, сын, дочь; мальчик, парень, парнишка 2. слуга, ординарец' (KS, 1036), "1. çocuk, kız çocuk, erkek çocuk, bebek", "2. kul, hizmetçi".

Kelime, bilinen en eski yazılı metinlerden itibaren fonetik hiçbir değişikliğe uğramadan varlığını sürdürmektedir. *oglan bedüdi* ‘çocuk büyüdü’ (DLT III 2006: 259), *oglan yüğürdi* ‘çocuklar koştu’ (DLT III 2006: 102) örneklerinde görüldüğü gibi ‘oğul’, ‘çocuk’ anlamını karşılarken, çokluk şekli olan *oğlan* kelimesinin hem teklik hem çokluk manasıyla ‘çocuk, çocuklar; oğul, oğlan’ karşılığı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Yazıtlarda ve eski Uygur metinlerinde cinsiyet ayırt etmeden ‘çocuk’ anlamıyla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Sözün kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi, bir sözün genel bir anlamdan özel bir anlama, geniş bir anlamdan daha dar bir anlama geçişi, anlam daralması olarak adlandırılır (Karaağaç 2013: 123). *Oğlan* kelimesi XVI. asra kadar her iki cins için de ‘çocuk’ anlamıyla kullanılmıştır. Bu devirden itibaren ise gençliğin teşbih yoluyla ifadesi için ‘genç, taze’ karşılığı olarak her iki cins için de kullanıldığı görülmektedir. Kelime, şiir dili içinde bu yönüyle anlamı genişlerken bir yandan da Osmanlı cemiyeti içinde teşekkül eden ‘acemi oğlanlar (acemi ocağı)’, sipahi oğlanı vb. sınıflara da ad olmuştur. Kelimenin anlam daralmasına uğrayarak sırf ‘erkek’ çocukları, gençleri karşılamaya başlaması bu devirlerden sonra olmuştur; çünkü oluşturulan bu grupların elemanları tamamıyla erkek çocuklardan ibarettir (Duman 1997: 117-118).

Grönbech de *oğlan* kelimesi evin reisinin bütün oğullarını, yerine göre de, muhtemelen, evin evlenmemiş genç adamlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Bundan dolayı, kelime, teklik olarak ele alınırsa, ‘erkek çocuk, genç’ anlamındadır (2000: 57).

Kelime bütün Türk şive ve lehçelerinde bazı fonetik değişikliklerle ve hemen hemen aynı anlamıyla (örneğin Hak. metatezle *olğan* ‘çocuk’, *hıs olğan* ‘kız çocuk’; SUyg. *olğan* ve *ulğan* ‘bebek’; Anadolu ağızlarında ve yazı dilinde *oğul*, *oğlan*, *ulan* şeklinde) yaşamaktadır (Çağatay 1977: 7).

OĞLANÇIĞ “bebek, erkek çocuk” (KS, 1037)

[< ET. **oğlan** < *oğul* + *an* (Brockelmann 1954: 130, Räsänen 1957: 54; 1969: 358, EDPT, 83-84; Gabain 1988: 44, Erdal 1991: 91, Grönbech 2000: 57) + *çık*]

OT: *oğlancuğ* ‘oğlancık’ (KF, 1046).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *oğlançih* ‘ребеночек, мальчик’ (KS, 1037) “bebek, erkek çocuk”.

oğlançih kelimesi KF’de ve KS’de tanıklanmıştır, ayrıca Garkavets kelimenin küçültme eki aldığını ifade etmiştir (KS, 1037).

oğlançih kelimesi sınırlı eserde geçerken, *Dîvânu Lugâti’t-Türk*’ten itibaren ‘kadının rahmi’ anlamında *oğulçuk* kelimesi bulunmaktadır (DLT 2014: 771). *oğulçuk* kelimesi *oğlancık* şekliyle *Şirvanlı Şemseddin İtakî*’nin *Teşrih-i Ebdân ve Tercümân-ı Kibâle-i Feylosofân* adlı eserinde ‘fetüs’ kelimesi için kullanılmıştır (Erol 2008: 734).

OĞRAŞ “savaş, kavga, çatışma, mücadele” (AC, 64; PT, 110; DAK, 565; KS, 1038)

[< ET. **uğ(u)ra-** ‘to intend or plan (to do) something’ (EDPT, 91; OTWF II, 426) (< **uğur** “semantically rather indefinite; seems to connote both ‘time’ and ‘cause’; in some contexts it is hard to say which is uppermost. ‘Time’ seems to have evolved into ‘the right time, an auspicious time’, and thence into ‘good fortune’ the meaning uppermost today in the word” (EDPT, 89)) -ş]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *oğraş* ‘bataille’ (AC, 64) “savaş”; *oğraş* ‘encounter, struggle, fight’ (PT, 110) “karşılaşma, mücadele etme, kavga etme”; *oğraş* ‘rencontre, combat, bataille, lutte’ (DAK, 565) “karşılaşma (çarpışma), mücadele, kavga, savaş”; *oğraş* ~ *ohraş* ‘битва, бой, брань, рать, борьба, столкновение, схватка, стычка, драка’ (KS, 1038) “savaş, kavga, çatışma, mücadele”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

OĞRAŞCI “savaşçı, eylemci, güreşçi, dövüşçü” (DAK, 566; KS, 1039)

[< EK. **oğraş** ‘bataille’ (AC, 64) “savaş” (< ET. **uğ(u)ra-** ‘to intend or plan (to do) something’ (EDPT, 91; OTWF II, 426) (< **uğur** “semantically rather indefinite; seems to connote both ‘time’ and ‘cause’; in some contexts it is hard to say which is uppermost. ‘Time’ seems to have evolved into ‘the right time, an auspicious time’, and thence into ‘good fortune’ the meaning uppermost today in the word” (EDPT, 89)) -ş) +çı]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *oğraşçi* ‘combattant, militant, lutteur’ (DAK, 566) “savaşçı, eylemci, güreşçi”; *oğraşçi* ‘боец, воитель, ратоборец, ратник, боец’ (KS, 1039) “savaşçı, dövüşçü”.

Taranan diğ̃er tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

OĞRAŞDAŞ “silah arkadaşı” (DAK, 566)

[< EK. **oğraş** ‘bataille’ (AC, 64) “savaş” (< ET. **uğ(u)ra-** ‘to intend or plan (to do) something’ (EDPT, 91; OTWF II, 426) (< **uğur** “semantically rather indefinite; seems to connote both ‘time’ and ‘cause’; in some contexts it is hard to say which is uppermost. ‘Time’ seems to have evolved into ‘the right time, an auspicious time’, and thence into ‘good fortune’ the meaning uppermost today in the word” (EDPT, 89)) –ş) +dAş]

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

OĞRU ~ OĞRI “hırsız, soyguncu” (KW, 173; AC, 66; DPY, 401; DAK, 566; KS, 1039)

[< ET. ***oğur-** ‘to steal’ [> Yak. *uor-* ‘to steal’ < **ōr-*] (Tekin 2013¹¹⁸: 422) –u (Tekin 2013: 422)]

ET: *oğrı* ‘hırsız’ (ETY, 69); *oğrı* ‘hırsız’ (OTG, 250); *oğrı* ‘thief’ (EDPT, 90); *oğrı* ‘hırsız’ (IB, 58); *oğrı* ‘hırsız’ (İKPÖ, 152); *oğrı* ‘hırsız, haydut’ (EUTS, 139); *oğrı* ‘hırsız’ (EUTG, 591); **OT:** *oğrı* ‘hırsız’ (DLT 2014: 771); *oğrı* ‘hırsız’ (KB, 334); *oğrı* ‘hırsız’ (RKT, 540); *oğrı* ‘hırsız’ (NF, 319); *oğrı* ‘hırsız’ (KE, 473); *oğrı* ‘hırsız’ (OKTS, 197); *oğrı* ‘hırsız’ (Kİ, 61); *oğrı* ‘hırsız’ (KK, 119); *oğrı* ‘hırsız’ (DM, 100); *oğrı* ‘hırsız’ (İM, 577); *oğrı* ‘hırsız’ (MT, 130); *oğrı* ‘hırsız’ (GT, 338).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *oğrı ~ oğur* ‘dieb’ (KW, 173) “hırsız”; *oğru* ‘voleur’ (AC, 66) “hırsız”; *oğurluğ* ‘кража, ворованный’ (DPY, 401) “hırsızlık, çalıntı”; *oğru* ‘voleur’ (DAK, 566) “hırsız”; *oğru ~ oğrı ~ oğuru* ‘вор, похититель, расхититель’ (KS, 1039) “hırsız, soyguncu”.

Kelime Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerine gelene kadar hiçbir ses değişikliğine uğramamıştır ve tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır.

OĞUR “aniden, aceleyle; bir kez, bir anda, bir kerede” (PT, 111, 133; DAK, 567; KS, 1041)

¹¹⁸ Bu makalenin asıl künyesi Tekin Talat, “Notes on Old Turkic Word Formation”, *Central Asiatic Journal* XXXVIII/2, 1994, s. 244-81.

[< ET. *uğ “uygun zaman, fırsat” (Erdal 1991: 350; Tekin 2013: 418); krş. Tuv. ug “fırsat, uygun zaman” (Tekin 2013: 419) +ur (Taş 2009: 67)]

Marcel Erdal kelimeyi *oğur* olarak okumuş ve Uyğurcada geçen *ogsuz täğınçsiz* “fırsat olmadan, uygun olmayan, elverişsiz”, *oğ teginç* “uygun zaman, fırsat” örneklerini vermiştir; fakat Erdal’a göre *ogsuz täğınçsiz* zaten *ogsuz* ile aynı anlama sahip olarak kullanılmaktaydı (1991: 350). Talat Tekin ‘Notes on Old Turkic Word Formation’¹¹⁹ adlı makalesinde, Marcel Erdal’ın kelime için yaptığı anlamlandırmaya katılmış; fakat kelimenin *oğ* değil *uğ* şekliyle okunması gerektiğini ifade etmiştir. (2013: 418-19).

Clauson, kelimeyi etimolojik açıdan incelememiş ve kelime hem “sebepl” hem de “zaman” anlamına sahip olduğundan, kelimeyi semantik olarak da belirsiz bulmuştur. Bu nedenle bazı metinlerde kelimenin birinci anlamının anlaşılmasının zor olduğunu da dile getirmiştir (1972: 89).

Hasan Eren de kelimenin kökeninin bilinmediğini ifade etmiştir (1999: 422).

ET: *uğur* ‘uğur, sâye, devlet’ (ETY, 875); *uğur* ‘vakit, zaman’ (OTG, 256); *uğur* ‘time and cause’ (EDPT, 89); *uğur* ‘zaman; fırsat, vesile, vasıta, zihnî aktivite’ (Üİ, 193); *uğur* ‘zaman; fırsat, vesile, vasıta, zihnî aktivite’ (İKPÖ, 193); *oğur* ‘1. zaman, vakit 2. sebep, fırsat’ (EUTS, 139); *oğur* ~ *uğur* ‘zaman; sebep’ (EUTG, 615); **OT:** *uğur* ‘1. vakit, zaman 2. bir işte imkân ve fırsat 3. devlet, hükümdarlık devri’ (DLT 2014: 918); *oğur* ‘uğur’¹²⁰ (KB, 335); *oğur* ‘vakit, zaman’ (RKT, 541); *oğur* ‘zaman, vakit’ (KE, 476); *oğur* ‘zaman, an’ (OKTS, 198).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *oğur* ~ *bir oğurdan* ‘in one rush, all at time’ (PT, 111, 133) “aniden, aceleyle”; *oğur* ‘tout à coup, subitement’ (DAK, 567) “birden bire, aniden, ansızın”; *oğur* ~ *bir oğurdan* ‘сразу, разом, за один раз, с одного раза, одновременно, единомоментно, в один голос’ (KS, 1041) “bir kez, bir anda, bir kerede”.

Yapılan tarihî taramalarda Divân’da olduğu gibi, Memlûk Kıpçak Türkçesinde de *uğur* kelimesinden türemiş, *uğurla-* ‘(bir işi) zamanında ve imkânları içinde yapmak’ (DLT 2014: 919), *uğurla-* ‘vaktini kollamak, vaktinde yapmak’ (KSE, 296) fiili de tespit edilmiştir.

¹¹⁹ Makalenin asıl künyesi, (Tanıtma) “Notes on Old Turkic Word Formation”, CAJ38, 1994, s. 244-281. şeklindedir.

¹²⁰ İbrahim Taş, *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı* adlı eserinde kelimenin anlamının, Clauson *uğurluğ* madde başına “uygun, yerinde” (EDPT, 93) anlamını verdiği için, *oğur* madde başının da ‘uygun zaman, fırsat’ olarak düzeltilmesi gerektiğini ifade etmiştir (2009: 67).

Kelimenin Ermeni Kıpçak Türkçesi metinlerindeki anlamı diğer tarihî metinlerde tespit edilememiştir.

OĞRILAYIN ~ OĞURLIYIN “gizlice, çaktırmadan” (KW, 173; DAK, 567; KS, 1041)

[< ET. **oğrı** ‘thief’ (EDPT, 90; ETY, 69; OTG, 250) + *lAyIn* (Korkmaz 1969: 71)]

ET: *oğrı* ‘hırsız’ (ETY, 69); *oğrı* ‘hırsız’ (OTG, 250); *oğrı* ‘thief’ (EDPT, 90); **OT:** *uğurlayın* ‘gizlice’ (KF, 1076).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *oğrılayın* ‘heimlich’ (KW, 173) “gizlice”; *oğurlıyın* ‘en cachette, en secret, furtivement’ (DAK, 567) “sinsice, gizlice, çaktırmadan”; *oğurlıyın* ‘украдкой, крадучись, скрытно, потаённо, исподтишка’ (KS, 1041) “sinsice, gizlice, çaktırmadan”.

Eski Uygur Türkçesinde ‘hırsız, haydut’ anlamında *oğrı* (EUTS, 139) kelimesi, ‘gizlice’ anlamında da *oğrın* (EUTG, 591) kelimesi tespit edilmiştir.

Kelimenin kökü olan *oğrı* kelimesi Eski Türkçe döneminden itibaren görülmektedir. İsimden isim türeten +*lAyın* eki de bu kelimeye eklenerek durum zarfı oluşturmuştur.

OĞURLUĞ ~ OĞURLUḤ ~ OĞRULUḤ “hırsızlık” (DPY, 401; DAK, 567; KS, 1039)

[< ET. **oğrı** ‘thief’ (EDPT, 90) + *lXk* (Clauson 1972: 93)]

OT: *oğurluğ* ~ *oğrulık* ‘robbery, thievishness’ (EDPT, 93); *oğrulıḡ* ‘hırsızlık’ (KB, 334); *uğurluk* ‘hırsızlık’ (KF, 1076).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *oğurluḡ* ‘кража, ворованный’ (DPY, 401) “hırsızlık, çalıntı”; *oğurluḡ* ‘vol, volerie’ (DAK, 567) “hırsızlık”; *oğrulıḡ* ‘кража, хищение, похищение, расхищение, воровство’ (KS, 1039) “hırsızlık, zimmete para geçirme”; *oğurluḡ* ‘кража, хищение, похищение, расхищение, воровство; украденный, ворованный, краденный, похищенный, объявленный украденным, похищенным’ (KS, 1041) “hırsızlık, zimmete para geçirme”.

OḤÇI “okçu, atıcı” (KW, 174; KS, 1046)

[< ET. **ok** ‘ok’ (ETY, 824; NF, 320; KE, 476; ME, 161) + *çı*]

ET: *okçı* ‘N. Ag. fr. ok ‘arrow-maker; archer’ (EDPT, 80); **OT:** *okçı* ‘okçu’ (DLT 2014: 772); *okçı* ‘okçu’ (KB, 335); *okçı* ‘okçu’ (DM, 100); *okçı* ‘okçu’ (MT, 130).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ohçı* ‘pfeilmacher’ (KW, 174) “okçu”; *ohçı* ‘стрелок, стрелец’ (KS, 1046) “okçu, atıcı”.

Kelime geçmişten günümüze kadar aynı fonetik, morfolojik ve semantik özelliklerle gelmiştir.

OĞŞAMASIZ “eşsiz, benzersiz” (KS, 1047)

[< ET. **ohşa-** ‘to resemble (someone or something Dat.)’ (EDPT, 97) -*mAsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ohşamasız* ‘не имеющий подобий, бесподобный’ (KS, 1047) “eşsiz, benzersiz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

OĞŞANMASIZ “aksine, farklı olarak” (KS, 1047)

[< EK. **ohşan-** (?) (ET. **ohşa-** ‘to resemble (someone or something Dat.)’ (EDPT, 97)) -*mAsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ohşanmasız* ‘не имеющий сходства, непохожий’ (KS, 1047) “aksine, farklı olarak”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

OĞŞAŞ ~ OĞŞAŞ ~ OĞŞAŞ ~ UVŞAŞ “benzer” (KW, 178; AC, 65; DAK, 571; AB, 183; KS, 1047)

[< ET. **ohşa-** ‘to resemble (someone or something Dat.)’ (EDPT, 97) -ş (Erdal 1991: 267)]

OT: *ohşaş* ‘benzer’ (ME, 161); *ohşaş* ‘benzer’ (İM, 577).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ohşaş ~ okşaş ~ uvşaş* ‘ähnlichkeit’ (KW, 178) “benzerlik”; *ohşaş* ‘semblable’ (AC, 65) “benzer”; *ohşaş* ‘semblable, pareil; pareillement; ressemblance, comparaison, parabole’ (DAK, 571) “benzer, aynı; aynı tarzda; benzerlik, karşılaştırma, mesel”; *ohşaş* ‘benzer’ (AB, 183); *ohşaş ~ oğşaş* ‘подобие, пример,

образец, образ, тип; подобный, похожий, сходный, напоминающий, соответственный, соответствующий, примерны’ (KS, 1047) “benzer, örnek, gibi, bu türlü”.

Kelime ilk kez Harezmi Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır. Diğer tarihî metinlerde aynı kökten türeyen ve aynı anlamda *okşatı* ‘benzer’ (Üİ, 166); *okşatı* ‘benzer’ (EUTS, 140); *okşatı* ‘benzer, gibi’ (EUTG, 592); OT: *oḡşag* ‘benzer’ (DLT 2014: 780); *oḡşag* ‘benzer’ (KB, 337); *oḡşaşıḡ* ‘benzer’ (KSE, 252); *oḡşaşı* ‘benzer’ (BV, 246) kelimeleri tespit edilmiştir.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden DPY’de *okşi* ‘похожий’ (DPY, 402) “benzer, gibi” kelimesi tanıklanmıştır.

OḡŞAŞMASIZ “benzersiz, hiçbir benzerliği olmayan, emsalsiz” (KS, 1049)

[< OT. **oḡşaş-** ‘benzeşmek’ (ME, 161) (< ET. **oḡşa-** ‘to resemble (someone or something Dat.)’ (EDPT, 97)) -mAsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *oḡşaşmasız* ‘без сходства, без подобия, без схожести; бесподобный, несравненный’ (KS, 1049) “benzersiz, hiçbir benzerliği olmayan, emsalsiz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

OḡŞATMA “karşılaştırma” (KS, 1050)

[< ET. **oḡşat-** ‘to compare’ (OTWF II, 780) (< *oḡşa-* ‘to resemble (someone or something Dat.)’ (EDPT, 97)) -mA]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *oḡşatma* ‘сравнение’ (KS, 1050) “karşılaştırma”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

OLTURĖUÇ “koltuk, sandalye, bank, oturak” (KW, 177; AC, 65; DAK, 577; AB, 184; KS, 1053)

[< ET. **olur-** ‘oturmak, yerleşmek; (tahta) oturmak’ (OTG, 250; EDPT, 133) –GXÇ (Erdal 1991: 358; Berta 1996: 553)]

OT: *olturkaç* ‘sandalye, iskemle’ (Kİ, 62); *olturgaş* ‘oturulacak yer, kerevet’ (TZ, 221).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *olturğuç* ‘bank, sessel’ (KW, 177) “koltuk, sandalye”; *olturğuş* ‘siège, trône’ (AC, 65) “oturacak yer, koltuk, taht”; *olturğuç* ‘siège, trône’ (DAK, 577) “oturacak yer, koltuk, taht”; *olturğuç* ‘sandalye, koltuk, oturacak yer’ (AB, 184); *olturğuç* ‘сидение, стул, скамья, лавка, скамейка, седалище, престол, трон’ (KS, 1053) “koltuk, sandalye, bank, oturak”.

olturğuç kelimesi ilk kez *Codex Cumanicus*’ta daha sonra Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinde ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde tanıklanmıştır.

Memlûk-Kıpçak Türkçesi eseri TZ’nin tipik imla özelliği olan $\text{ç} > \text{ş}$ değişikliği bu ekte de görülmektedir.

ODALMAHSIZ “düzeltmeden, onarmadan” (KS, 1055)

[< ET. *oḡal-* ~ *oḡul-* ‘to recover from an illness’ (EDPT, 185) -mAKsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *oḡaltmaḡsıız* ‘непоправляющийся, неизлечивающийся, неисцеляющийся’ (KS, 1055) “düzeltmeden, onarmadan”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ODALTMAHSIZ “tedavi edilemez, çaresiz” (KS, 1055)

[< OT. *oḡalt-* ‘iyileştirmek, düzeltmek, tedavi etmek’ (KE, 495) (< ET. *oḡal-* ~ *oḡul-* ‘to recover from an illness’ (EDPT, 185) -mAKsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *oḡaltmaḡsıız* ‘непоправимый, неизлечимый, неисцелимый, неизлечиваемый, неисцеляемый’ (KS, 1055) “tedavi edilemez, çaresiz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ONUNÇI ~ ONUNÇU “” (AC, 65; DAK, 579; KS, 1054)

[< ET. *ōn* ‘on’ (EDPT, 187) + *nçı* (EDPT, 187; EUTG, 592)]

ET: *onunç* ‘onuncu’ (ETY, 824); *onunç* ‘onuncu’ (OTG, 250); *onunç* ‘ordinal f.of *ōn* ‘tenth’ (EDPT, 187); *onunç* ~ *onunç* ‘onuncu’ (EUTS, 142); *onunç* ‘onuncu’ (EUTG, 592); **OT:** *ōnunç* ~ *onunç* ‘onuncu’ (DLT 2014: 776); *onunç* ‘onuncu’ (NF, 331); *onunç* ~ *onunçı* ‘onuncu’ (KE, 496); *onunç* ‘onuncu’ (KSE, 259).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *onunçi* ‘le dixième, la dîme?’ (AC, 65) “onuncu, onda bir (aşar vergisi)?”; *onunçi payı* ‘la dîme’ (DAK, 579) “ondalık”; *onunçi ~ onunçu* ‘десятый’ (KS, 1054) “onuncu”.

Kelimenin *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi* metinlerinden DAK’ta tamlama kurduğu da görülmektedir.

ORNATILGAN “süslenmiş, giyinmiş, dekore edilmiş” (KS, 1065)

[< EK. **ornatıl-** ‘декорироваться, испещряться, украшаться, расцвечиваться’ (KS, 1065) “dekore etmek, süslemek, güzelleştirmek” (< ET. **ornat-** ‘to settle something, put it to where it belongs, put something right’(OTWF II, 781)) -GAn]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ornatılğan* ‘украшенный, наряженный, убранный’ (KS, 1065) “süslenmiş, giyinmiş, dekore edilmiş”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ORTAK ~ ORTAḤ¹ “ortak, arkadaş, yoldaş; eş” (KW, 179; DPY, 401; DAK, 587; KS, 1067)

[< ET. **ortu**¹²¹ ‘merkez, orta’ (İKPÖ, 154) +k (Brockelmann 1954: 109; EDPT, 395)]

Clauson, oldukça erken bir tarihte *ortak* şekline geçmiş kelimenin, *ortu* kelimesinden türemiş bir isim olduğunu açıklıkla ifade etmiş; fakat normalde küçültme eki olarak bilinen +k ekinin fonksiyonunun bu kelimedede belirsiz olduğunu düşünmüştür (1972: 205).

Hamilton ayrıca, *ortu* kelimesinin *or ‘ana meydan’? kökünden türemiş olabileceğini ve aynı kökten *ordu*, *orun*, *ortun* kelimelerinin türetildiğini dile getirmiştir (1998: 154).

ET: *ortuk ~ ortok* ‘apparently Den. N. fr. *ortu*; but the function of the suffix, normally diminutive, is obscure; ‘partner’ became *ortak* at a fairly early date’ (EDPT, 205); *ortuḥ* ‘ortak’ (EUTS, 143); **OT:** *ortak ~ ortuk* ‘ortak’ (DLT 2014: 778); *ortuḥ* ‘ortak’ (KB, 346); *ortak* ‘ortak’ (RKT, 569); *ortak* ‘ortak, müşrik’ (NF, 332); *ortak* ‘ortak, şirk, eş, benzer’ (KE, 497); *ortak* ‘ortak’ (MM, 246); *ortak* ‘ortak, eş, şerik’ (ME, 163); *ortak* ‘ortak, şerik’ (OKTS,

¹²¹ **ortu** için bkz. **ET:** *ortu* ‘orta, yanı’ (ETY, 824); *orto* ‘orta’ (OTG, 250); *ortu* ‘orta, ortasında’ (IB, 59); *ortu* ‘merkez, orta’ < *or ‘ana meydan’? (krş. *ordu*, *orun*, *ortun*, *orta* vb.) (İKPÖ, 154); *ortu* ‘orta’ (EUTG, 593).

202); *ortak* ‘ortak, tacir’ (AOYarlık, 229); *ortak* ‘şerik’ (Kİ, 63); *ortak* ‘ortak’ (İM, 578); *ortak* ‘ortak’ (MT, 130); *ortak* ‘ortak’ (TZ, 222); *ortak* ‘ortak’ (KSE, 259); *ortak* ‘ortak, şerik’ (KF, 1047); *ortak* ‘ortak, eş’ (KM, 291).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ortak* ‘genosse’ (KW, 179) “arkadaş, yoldaş”; *ortak* ‘товарищ, компаньон’ (DPY, 401) “ortak, arkadaş, yoldaş”; *ortah*¹ ‘associé, compagnon, époux, épouse’ (DAK, 587) “ortak, arkadaş, koca, eş”; *ortah*¹ ‘партнер, сообщник, соучастник, компаньон, поделщик; совместный, общий, партнерский; совместно, вместе, сообща’ (KS, 1067) “ortak, birlikte”.

Uygur Türkçesi ve devamı olan Karahanlı Türkçesinde *ortuk* şekliyle tanıklanan kelime, Harezmi Türkçesi metinlerinden itibaren *ortak* şekliyle kullanılmaya başlanmış ve aynı fonetik özelliklerle günümüze kadar gelmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden (KS, 1068) de ‘внутренняя связующая часть здания, сооружения, клеть, остов, каркас’ “binanın iç bağlantısı, iskelet, çerçeve” anlamıyla *ortah*² madde başı da tespit edilmiştir. Bu kelimenin etimolojisi de *ortah*¹ ile aynıdır.

ORTANÇI “ortalama” (KS, 1068)

[< ET. **orto** ‘orta’ (OTG, 250); **ortu** ‘ortu, ortasında’ (IB, 59); *ortu* ‘merkez, orta’ (İKPÖ, 154) +*nçı*]

Hamilton kelimenin kökü olan *ortu* kelimesinin de **or* ‘ana meydan’ kelimesinden türediğini ve *Ordu*, *orun*, *ortun* kelimelerinin de **or* kökünden türemiş olabileceğini düşünmektedir (1998: 154).

Uygur Türkçesinde *ortun* kelimesi, ‘orta, ortanca [< *ortu*+*n*’] (EUTG, 593) anlamındadır.

OT: *ortançı* ‘ortanca’ (KE, 497); *ortançı* ‘ortanca’ (OKTS, 202); *ortancı* ‘ortanca’ (TZ, 223); *ortançı* ‘ortanca’ (KF, 1047).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ortançı* ‘средний’ (KS, 1068) “ortalama”.

Bu kelime ekin sayı adlarından sıra sayı adı türetmenin dışında, zarf türetme fonksiyonu olduğu belirlenmiştir.

Kelime ilk kez Harezmi Türkçesinde günümüz Türkçesindeki anlamıyla tanıklanmışken, Ermeni harfli Kıpçakçada “ortalama” anlamıyla tanıklamıştır.

ORUNÇ “rüşvet” (AC, 65; KS, 1069)

[< ET. **urun-** ‘something put down’ (EDPT, 234) –*nç* (Brockelmann 1954: 130; Räsänen 1969: 365)]

ET: *urunç* ‘Dev. N. fr. *urun-*; ‘bribe’ (EDPT, 234); **OT:** *urunç* ‘rüşvet’ (DLT 2014: 924); *orunç* ‘rüşvet’ (KB, 346); *urunç* ‘rüşvet’ (ME, 195); *urunç* ‘rüşvet’ (KSE, 298).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *orunç* ‘bakchich, pot-de-vin’ (AC, 65) “bahşış, rüşvet”; *orunç* ‘взятка, мзда’ (KS, 1069) “rüşvet”.

Etimolojik izahı zor olan bir kelimedir. Diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

ORUSÇA “Rusça” (KS, 1070)

[< **Rus** +*ça*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *Orusça* ‘по-русски’ (KS, 1070) “Rusça”.

Orusça kelimesinde ön ses türemesi görülmektedir. Bu ses olayı Türkçede kelime başında /r/, /l/ gibi seslerin bulunmaması nedeniyle ortaya çıkmıştır.

OTAÇI “hekim, doktor” (KW, 180; KS, 1076)

[< ET. ***otaççı** < *ot+aç+çıl < *ot* ‘ot; ilaç; çare; zehir’ (Erdal 2004: 113; Brockelmann 1954: 92)]

Kelimenin etimolojisi hakkında Clauson farklı bir görüşe sahiptir. Ona göre kelime *ota-* ‘yabani otları toplamak; tıbbî bitkilerle tedavi etmek’ fiilinden türemiştir (1972: 42).

ET: *otaçı* ‘hekim’ (OTG, 250); *otaçı* ‘Dev. N. Ag. fr. *ota-* ‘physician’ (EDPT, 44); *otaçı* ‘doktor, hekim, tabip’ (EUTS, 144); *otaçı* ‘hekim’ (EUTG, 593); **OT:** *otaçı* ‘tabip’ (DLT 2014: 779); *otaçı* ‘hekim’ (KB, 347); *otaçı* ‘doktor, tabip’ (KE, 499); *otaçı* ‘hekim, doktor, tabip’ (ME, 164); *otaçı* ‘otçı’ (Kİ, 63); *otaçı* ‘doktor, tabip’ (MT, 131); *otaçı* ‘hekim’ (TZ, 223); *otaçı* ‘tabip, hekim; üfürükçü’ (GT, 343).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *otaçı* ‘medicus physice’ (KW, 180) “hekim”; *otacı* ‘лекаръ, врачеватель, целитель, врач’ (KS, 1076) “hekim, doktor”.

Kelime Eski ve Orta Türkçedeki fonetik, morfolojik ve semantik özellikleriyle Ermeni harfli Kıpçakçada da varlığını sürdürmüştür.

OTLAMA “tedavi, şifa; zehirleme” (DAK, 593)

[< OT. **otala-** ‘heilen’ (KW, 180) “iyileşmek, tedavi etmek” (< ET. **ota-** ‘to cut grass, etc., in modern times usually more specifically ‘to pull up weeds’; ‘to treat with medicinal herbs’ (EDPT, 42) -*mA*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *otlama* ‘1. traitement, guérison?; 2. empoisonnement?’ (DAK, 593) “1. tedavi, şifa; 2. zehirleme?”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

OYNAŞ “sevgili” (KW, 174; DAK, 600; KS, 1084)

[< ET. **oyna-** ‘sometimes Intrans., sometimes ‘to play (a game, musical instrument, etc., Acc.)’ and sometimes ‘to play with (someone Acc. or Dat.)’ (EDPT, 275) -*ş* (Brockelmann 1954: 139; Clauson 1972: 274; Erdal 1991: 265)]

Clauson kelimenin etimolojik ve semantik açıdan *oynak* ile benzer olduğunu ifade etmiş; fakat *oynaş* kelimesinin daha çok ‘karşılıklı olma’ anlamı taşıdığını ve genellikle ‘uygunsuz bir aşk ilişkisi içinde olan kişi’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir.

OT: *oynaş* ‘Dev. N. fr. *oyna-*; etimologically and semantically very close to *oynak* but with a slight connotation of reciprocity, usually ‘one who engages in an illicit love affair’ (EDPT, 274); *oynaş* ‘(haram olarak) başkasıyla sevişen kadın’ (DLT 2014: 781); *oynaş* ‘oynaş’ (RKT, 573); *oynaşlık* ‘hafiflik, hafif meşreplik’ (KE, 500); *oynaş* ‘maşuka’ (Kİ, 64); *oynaş* ‘oynaş’ (TZ, 224).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *oynaş* ‘konkubine’ (KW, 174) “cariye, sevgili”; *oynaş* ‘ami, amant; amante’ (DAK, 600) “arkadaş, dost; sevgili”; *oynaş* ‘любовник, полюбовник, соблудник’ (KS, 1084) “sevgili”.

OTUZAR “otuzar” (PT, 125; KS, 1078)

[< ET. **ottuz** ‘thirty’ (EDPT, 74) +*ar*]

ET: *otuzār* (*ottuza:r*) ‘distributive f. of *ottuz*; ‘thirty each, thirty at a time’ (EDPT, 74); *otuzar* ‘otuzar’ (EUTS, 144).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *otuzar* ‘30 by (and) 30’ (PT, 125) “otuzar”; *otuzar* ‘по тридцать’ (KS, 1078) “otuzar”.

OTUZUNÇI “otuzuncu” (KS, 1078)

[< ET. **ottuz** ‘thirty’ (EDPT, 74) + *nçı* (EUTG, 593)]

ET: *otuzunç* ‘otuzuncu’ (EUTG, 593); **OT:** *ottuzınçı* ‘otuzuncu’ (MM, 247).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *otuzunçı* ‘тридцатый’ (KS, 1078) “otuzuncu”.

OTUZYAŞAR “olgun genç adam” (KS, 1079)

[< *otuz yaş* + *ar*].

Ermeni Harfli Kıpçakça: *otuzyaşar* ‘зрелый молодой человек’ (KS, 1079) “olgun genç adam”.

otuzyaşar kelimesi sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi sözlüğü olan KPN’de tespit edilmiştir ve kelime “otuz yaşında” anlamı yerine “olgun genç adam” anlamına sahiptir; Memluk Kıpçak sahası eserlerinden olan GT’de de *kırk yaşar* ‘kırk yaşında’ (GT, 299) anlamındaki kelimeye rastlanmıştır.

OYARI “orada, yönünde” (DAK, 599; KS, 1083)

[< ET. **ol** ‘that’ (EDPT, 123; Gabain 2003: 68) + *arı*]

Kelimenin bu şekilde gelişme gösterdiği düşünülebilir: **oları* > *oyarı* < *o+y+arı*.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *oyarı* ‘туда, в ту сторону’ (KS, 1083) “orada, yönünde” / *oyari buyari* ‘ça et là, par-ci, par-là’ (DAK, 599) “orada burada, bu sayede”; *oyari-buyari* ‘туда-сюда: там-сям’ (KS, 1083) “orada-burada”.

Tarihî Türk yazı dilleri üzerinde yapılan karşılaştırmalı çalışmada *oyarı* kelimesine ve *oyarı buyari* ikilemesine rastlanmamıştır. Kelimeler sadece Garkavets ve Tryjarski’de geçmektedir. *Codex Cumanicus* ve diğer Ermeni harfli Kıpçak metinlerinde bu kelimeler bulunmamaktadır.

OYUN “oyun; dans” (KW, 175; DAK, 600; KS, 1085)

[< ET. ***ōy**- ‘ oynamak’ (Tekin 1995: 177) –(X)n (Clauson 1972: 274; Tekin 1995: 177; Taş 2009: 157)]

Clauson *oyun* kelimesi için ‘oyun, eğlence’ anlamını vermiş ve kelimenin o:y- fiilinden türemiş bir isim olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur (1972: 274).

Hasan Eren de *oyun* kelimesi için ‘vakit geçirmeye yarayan, belirli kuralları olan eğlence’ açıklamasını yapmış ve en eski yazılı kaynaklardan olan Orhun Türkçesinden başlayarak kelimenin *oyun* ‘oyun, yarış’ olarak geçtiğini ifade etmiştir. Yine Eren’e göre de *oyun* kelimesi ET *oy*- ‘ oynamak’ + -(u)n şeklinde oluşmuştur ve Yakutçada *oy*- ‘sıçramak’ olarak saklanmıştır. Doerfer’in Türkçede **oy*- sözünün geçmediği yönündeki açıklamasının düşündürücü olduğunu dile getirmiştir (1999: 311).

İbrahim Taş ise Yakutça *oy*- ‘ oynamak’ eylemi kısa ünlülü iken *oyun* kelimesi uzun ünlülü olduğundan, Eren’in yukarıdaki görüşlerine karşı çıkmıştır (2009: 157).

ET: *oyun* ‘game, play, merriment’ and the like; considering the importance of holes in Turkish games (see *oyma*) the possibility that this is a Dev. N. fr. *oy*- cannot be completely excluded.’ (EDPT, 274); *oyun* ‘oyun’ (EUTS, 145); *oyun* ‘oyun’ (EUTG, 593); **OT:** *oyun* ‘oyun’ (DLT 2014: 781); *oyun* ‘oyun, yarış’ (KB, 349); *oyun* ‘oyun’ (RKT, 573); *oyun* ‘oyun, eğlence’ (KE, 500); *oyun* ‘oyun’ (ME, 164); *oyun* ‘oyun, eğlence’ (OKTS, 205); *oyun* ‘oyun’ (Kİ, 64); *oyun* ‘oyun’ (İM, 579); *oyun* ‘oyun’ (MG, 227).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *oyun* ‘spiel’ (KW, 175) “oyun”; *oyun* ‘1. jeu, danse; 2. instrument’ (DAK, 600) “1. oyun, dans; 2. çalgı”; *oyun* ‘игра, танец’ (KS, 1085) “oyun, dans”.

OYUNÇAĞ “oyuncak” (DAK, 600; KS, 1085)

[< ET. **oyun** ‘game, play, merriment’ < o:y- (EDPT, 274) + *çak* (Gülensoy 2011: 644)]

OT: *oyunçağ* ‘oyuncak, şaka’ (GT, 344).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *oyunçağ* ‘joujou’ (DAK, 600) “oyuncak”; *oyunçağ* ‘игрушка’ (KS, 1085) “oyuncak”.

oyun kelimesi Orhun Türkçesinden itibaren bulunmasına rağmen *oyuncak* kelimesi sadece GT, KS ve DAK’ta geçmektedir.

OYUNÇI “müzisyen, oyuncu, çalgıcı” (KW, 175; DAK, 600; KS, 1085)

[< ET. **oyun** ‘game, play, merriment’ (EDPT, 274) +çı]

Clauson *oyun* kelimesinin *oy-* fiilinden türemiş bir isim olması ihtimali üzerinde durmuştur (1972: 274).

Hasan Eren *oyun* kelimesinin “en eski yazılı kaynaklardan olan Orhun Türkçesinden itibaren *oyun* ‘oyun; yarış’ olarak geçtiğini belirtir ve günümüzde ‘vakit geçirmeye yarayan, belli kuralları olan eğlence’ olarak anlamlandırır. Kelime *oy-* ‘oynamak’ + *-(u)n* şeklinde oluşmuştur. Yakutçada *oy-* fiili ‘sıçramak’ olarak saklanmıştır.” açıklamasını yapar. Ayrıca Eren’e göre Doerfer’in Türkçede **oy-* sözünün geçmediği yolundaki açıklaması düşündürücüdür (1999: 311).

ET: *oyunçı* ‘çalgıcı, oyuncu’ (EUTS, 145).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *oyınçı* ‘musikant und gaukler’ (KW, 175) “müzisyen ve hokkabaz”; *oyunçi* ‘musicien, joueur’ (DAK, 600) “müzisyen, oyuncu” ; *oyunçı* ~ *oyunçu* ‘играющий’ (KS, 1085) “oyuncu, çalgıcı”.

Günümüz Türkçesinde ‘herhangi bir oyunda oynayan kimse’ anlamında kullanılan *oyuncu* kelimesi tarihî metinlerde ‘müzisyen, çalgıcı, oyuncu’ anlamlarıyla tanıklanmıştır.

-Ö-

ÖÇÄŞ “kavga, çekişme; öç, öfke, kızgınlık” (DAK, 561; KS, 1087)

[< ET. **öçe-** ‘to feel hostile, desire revenge’ (EDPT, 21) –(ş) (Clauson 1972: 31; Erdal 1991: 265)]

ET: *öçeş* ‘Dev. N. in –ş; ‘bet, wager’ (EDPT, 31); *öçäşçi* ‘intikamcı’ (EUTS, 145);

OT: *öçeş* ‘tehlikeye atılma’ (DLT 2014: 783).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *oçaş* ‘querelle, dispute’ (DAK, 561) “kavga, çekişme, yarışma”; *öçäş* ‘гнев, возмущение, негодование, злоба, озлобление, досада’ (KS, 1087) “öç, öfke, kızgınlık”.

Kelime hakkında yapılan tarihî karşılaştırmalarda kelimenin daha çok fiil şekli tanıklanmıştır¹²².

ÖÇÄŞLİ “kızgın, öfkeli” (KS, 1087)

[< ET. **öçeş** ‘bet, wager’ (EDPT, 31) +*lX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *öçäşli* ‘гневный, негодующий’ (KS, 1087) “kızgın, öfkeli”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirinde tanıklanmamıştır.

ÖÇLÜ “kindar, kinci, öfkeli” (KS, 1088)

[< ET. **öç** ‘malice, spite; revenge, vengeance’ (EDPT, 18) +*lX(g)* (Clauson 1972: 26)]

ET: *öçlög* ‘P. N. / A. fr. *öç*; ‘spiteful revengeful’ (EDPT, 26); *öçlög* ‘öçlü, yağlı yürekli’ (EUTS, 145); **OT:** *öçlög* ‘öç sahibi olan’ (DLT 2014: 783); *öçlög* ‘kindar’¹²³ (KB, 350).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *öçlü* ‘гневливый, злобный, мстительный’ (KS, 1088) “kindar, kinci, öfkeli”.

¹²² *öçeş*- ‘to be hostile to one another’ (EDPT, 32); *öçeş*- ‘yarış etmek’ (KB, 350); *öçeş*- ‘intikam almak istemek, öç almak’ (KE, 501); *öçeş*- ‘birbiriyle bir işte yarış etmek’ (ME, 165). vb.

¹²³ 3539. beyitten çıkarılan anlamdır.

ÖGMÄHLİH “övgü, övme” (DAK, 563; KS, 1088)

[< ET. **ög-** ‘to praise’ (EDPT, 100) –*mAKLIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ogmahlıh* ‘louange, éloge, glorification’ (DAK, 563) “övgü, övme, şereflendirme”; *ögmählih* ‘похвала, восхваление’ (KS, 1088) “övgü”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ÖGÜTÇİ “öğütçü, öğüt veren, ikna edici, iyi örnek olan; cezalandıran” (AB, 183; KS, 1090)

[< ET. **ögüt**¹²⁴ ‘advice, counsel, admonition’ (EDPT, 102) +*çı*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ogutçi* ‘öğüt veren, cezalandıran’ (AB, 183); *ögütçi* ‘назидатель, увещеватель, предостерегатель, порицатель’ (KS, 1090) “öğütçü, öğüt veren, ikna edici, iyi örnek olan”.

ögüt kelimesi Uygur Türkçesinden itibaren tanıklanırken, *ögütçi* kelimesi sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserlerinden AB ve KS’de tanıklanmıştır.

ÖKTEM “gururlu, kibirli, mağrur, kendini beğenmiş” (KW, 182; KS, 1091)

[< OT. **ökte-** ‘cesaret vermek’ -*m* (Räsänen 1969: 370; Clauson 1972: 102; Tekin 1987: 48)]

Talat Tekin’e göre *ökte-* ‘övünmek, mağrur olmak’ fiili, **ök* kökünden –*te-* ile türemiş bir fiildir. Bu fiilden türemiş *öktem* kelimesi de ‘cesur, cüretkâr, yiğit’ anlamlarıyla tarihî Türk dillerinde yaşamıştır (1987: 48).

OT: *öktem* ‘proud, boastful’ N.S.A. fr. *ökte-*. ‘Çağ. ‘to encourage, put heart into (someone), the existence of this verb is tenuous’ (EDPT, 102); *öktem* ‘zalim, pervasız’ (KB, 357); *öktem* ‘?’ (TZ, 225).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *öktem* ‘stolz, übermütig’ (KW, 182) “gururlu, kendini beğenmiş”; *öktäm* ‘гордый, высокомерный, надменный, спесивый,

¹²⁴ **ögüt** kelimesi için bkz. **ET:** *ögüt* ‘advice, counsel, admonition’ (EDPT, 102); *ögüt* ‘öğüt, nasihat’ (EUTS, 149); **OT:** *ögüt* ‘öğüt’ (DLT 2014: 785); *ögüt* ‘öğüt, nasihat’ (NF, 336); *ögüt* ‘öğüt, nasihat’ (KE, 502); *ögüt* ‘öğüt’ (MM, 248); *ögüt* ‘öğüt’ (ME, 166); *ögüt* ‘nasihat’ (Kİ, 65); *ögüt* ‘öğüt’ (TZ, 224); *ögüt* ‘öğüt, nasihat’ (GT, 344); *ögüt* ‘öğüt’ (KSE, 262); **EK:** *ogut* ‘conseil, admonition’ (AC, 64) “danışman, öğüt”.

кичливый, чванный, чванливый, величавый’ (KS, 1091) “gururlu, kibirli, mağrur, kendini beğenmiş”.

Türkçenin tarihî seyri üzerine yapılan bu çalışmada, *öktem* kelimesinin işlek olarak kullanılmadığı söylenebilir.

ÖLÇÖV “tartma, hacim, boyut, ağırlık ölçme” (DAK, 575; AB, 184; KS, 1093)

[< OT. **ölç-** ‘ölçmek, değerlendirmek’ (NF, 336) –(X)v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *olçov* ‘measure; measure rythmique’ (DAK, 575) “ölçü; ritmik ölçü, önlem”; *olçovsuz* ‘ölçüsüz’ (AB, 184); *ölçöv ~ ölçü* ‘измерение, взвешивание; размер, объем, вместимость, вес; система мер; мера’ (KS, 1093) “tartma, hacim, boyut, ağırlık ölçme”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ÖLÄT “veba, salgın, ölüm, mortalite, salgın hastalık” (KS, 1093)

[< ET. **öl-** ‘to die’ (EDPT, 125) –(ä)t (Brockelmann 1954: 140; Räsänen 1969: 371; Clauson 1972: 130; Erdal 1991: 310; Tekin 1994: 258; Berta 1996: 230)]

Clauson, kelimenin Eski Türkçe döneminde ‘öldürme, katletme’ anlamıyla tanıklandığını; orta dönem Türkçesinde ise *ölet* biçimiyle ve ‘salgın; ani ölüm’ anlamıyla yaşadığını belirtmiştir (1972: 130).

ET: *ölüt* ‘Dev. N. in –üt fr. *öl-*; ‘killing, murder’ (EDPT, 130); *ölüt* ‘katletme, öldürme’ (EUTS, 150); *ölüt* ‘ölü’ (EUTG, 595); **OT:** *ölüt* ‘ölümcül savaş; güçten düşmüş, ihtiyar’ (DLT 2014: 787); *ölütçi* ‘öldürücü, katil’ (KB, 361); *ölet* ‘insanların ölümü’ (TZ, 225).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ölät* ‘мор, моровая язва, пошестъ, повальная болезнь, поветрие, эпидемия, падёж’ (KS, 1093) “veba, salgın, ölüm, mortalite, salgın hastalık”.

ölüt kelimesi, Köktürk-Uygur ve Karahanlı Türkçesi dönmlerinde yaygın bir kullanıma sahipken; Türk dilinin diğer tarihî lehçelerinde kullanımdan düşmüştür.

ÖLMÄH ~ OLMAH “ölmek, ölüm” (PT, 152; KS, 1096)

[< ET. **öl-** ‘to die’ (EDPT, 125) -*mak* (Räsänen 1957: 134; Gabain 1988: 53; Berta 1996: 230)]

ET: *ölmäk* ‘ölmek, ölme’ (EUTS, 150); **OT:** *ölmek* ‘ölme’ (KB, 360); *ölmek* ‘ölme’ (RKT, 579); *ölmek* ‘ölme’ (ME, 166); *ölmek* ‘ölme’ (NF, 336); *ölmek* ‘ölme’ (KE, 503); *ölmek* ‘ölüm’ (KK, 120); *ölmek* ‘ölmek, ölüm’ (MT, 132); *ölmek* ‘ölme’ (GT, 344).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *olmaḥ* ‘decease, death’ (PT, 152) “ölmek, ölüm”; *oldurmaḥ* ‘action de tuer, meurtre, assassinat’ (DAK, 576) “öldürme, cinayet”; *ölmäḥ* ‘умирание, смерть’ (KS, 1096) “ölmek, ölüm”.

ÖLÜ “ölü, ölmüş, ceset” (KW, 183; AC, 65; PT, 130; DAK, 578; AB, 184; KS, 1096)

[< ET. **öl-** ‘to die’ (EDPT, 125) -*üg* (Brockelmann 1954: 101; Clauson 1972: 142; Erdal 1991: 198; Berta 1996: 232; Tekin 2000: 90)]

ET: *ölüg* ‘ölü’ (ETY, 76); *ölüg* ‘ölü’ (OTG, 251); *ölüg* ‘N./A.S. fr. *öl-*; dead; a dead person, corpse’ (EDPT, 142); *ölüg* ‘ölü’ (İKPÖ, 156); *ölüg* ‘ceset, ölü’ (EUTS, 150); *ölüg* ‘ölü’ (EUTG, 595); **OT:** *ölüg* ‘ölü’ (DLT 2014: 786); *ölüg* ‘ölü’ (KB, 360); *ölüg* ‘ölü’ (AH, LI); *ölüg* ‘ölü’ (NF, 337); *ölüg* ‘ölü’ (KE, 507); *ölüg* ‘ölü, ceset’ (MM, 248); *ölüg* ‘ölü’ (ME, 166); *ölüg* ‘ölü, ceset’ (OKTS, 210); *ölü* ‘ölü’ (Kİ, 65); *ölü* ~ *öli* ‘ölü’ (İM, 580); *ölü* ‘ölü’ (MT, 132); *öli* ‘ölü’ (TZ, 225); *ölü* ~ *öli* ‘ölü’ (GT, 345); *ölüg* ‘ölü; ölmüş’ (KSE, 262); *ölü* ~ *öli* ‘ölü’ (KF, 1048); *ölü* ‘ölü’ (KM, 292).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ölü* ‘ein toter’ (KW, 183) “ölü”; *olu* ‘mort’ (AC, 65); *olu* ‘(a) dead’ (PT, 130) “ölü”; *olu* ‘mort, cadavre, dépouilles’ (DAK, 578) “ölü, ceset, hayvan postu”; *olu* ‘ölü’ (AB, 184); *ölü* ‘мёртвый, умерший, мертвец’ (KS, 1096) “ölü, ölmüş”.

Kelime küçük fonetik değişikliklerle, tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır. Kelimeye getirilen ek, Memlûk-Kıpçak Türkçesine ait eserlere kadar $-(X)g$ şeklindeyken, bu dönemden itibaren fiilden isim türeten $-(X)g$ ekindeki *g*’nin düşmesiyle $-(X)$ bağlantı ünlüsü $-g$ ekinin yerini almıştır.

ÖLÜM “ölüm” (KW, 183; AC, 65; DPY, 401; PT, 114; DAK, 578; AB, 184; KS, 1096)

[< ET. **öl-** ‘ölmek’ –*m* (Brockelmann 1954: 125; Clauson 1972: 146; Erdal 1991: 292; Berta 1996: 233; Tekin 2000: 93)]

ET: *ölüm* ‘ölüm’ (ETY, 76); *ölüm* ‘ölüm’ (OTG, 251); *ölüm* ‘N. S. A. fr. *öl-* ‘a single of dying, death’ (EDPT, 146); *ölüm* ‘ölüm’ (IB, 59); *ölüm* ‘ölüm’ (İKPÖ, 156); *ölüm* ‘ölüm’ (EUTS, 150); *ölüm* ‘ölüm’ (EUTG, 595); **OT:** *ölüm* ‘ölüm’ (DLT 2014: 787); *ölüm* ‘ölüm’ (KB, 361); *ölüm* ‘ölüm’ (AH, LI); *ölüm* ‘ölüm’ (RKT, 581); *ölüm* ‘ölüm’ (NF, 338); *ölüm* ‘ölüm’ (KE, 508); *ölüm* ‘ölüm’ (ME, 166); *ölüm* ‘ölüm’ (OKTS, 210); *ölüm* ‘ölme, ölüm’ (İM, 580); *ölüm* ‘ölüm’ (TZ, 225); *ölüm* ‘ölüm’ (GT, 345); *ölüm* ‘ölüm, ölme’ (KSE, 263); *ölüm* ‘ölüm’ (MG, 229).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ölüm* ‘tod’ (KW, 183) “ölüm”; *olumluk* ‘mortalité’ (AC, 65) “ölüm”; *ölüm* ‘смерть’ (DPY, 401) “ölüm”; *olum* ‘death’ (PT, 114, 130) “ölüm”; *olum* ‘mort, décès’ (DAK, 578) “ölüm, vefat”; *olum* ‘ölüm’ (AB, 184); *ölüm* ‘смерть, кончина, преставление, мор, моровая язва, падёж’ (KS, 1096) “ölüm”.

Kelime üzerine yapılan eş ve art zamanlı karşılaştırma dikkate alındığında, *ölüm* kelimesinin Köktürkçeden günümüze kadar aynı semantik, fonetik ve morfolojik özelliklerle varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden sadece KS’de *ölüm-tirim*¹²⁵ ‘*coбy. жизнь и смерть*’ (KS, 1098) “ölüm ve yaşam” ikileme şekli de tanıklanmıştır.

ÖLÜMÇE “ölmek için, idam” (KS, 1096)

[< ET. **ölüm** ‘a single act of dying, death’ < *öl-* (EDPT, 146) +*çe*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ölümçä* ‘до смерти’ (KS, 1096) “ölmek için, idam”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirinde tanıklanmamıştır.

ÖLÜMLÜ “ölümlü” (KW, 183; AC, 65; KS, 1097)

[< ET. **ölüm** ‘a single of dying, death’ (EDPT, 146) +*lx(g)* (Clauson 1972: 147; Eraslan 2012: 595)]

¹²⁵ *tirim* kelimesi Eski ve Orta Türkçe döneminde tanıklanmazken Eski Türkçe döneminde *tirig* kelimesi tanıklanmıştır: *tirig* ‘diri’ (ETY, 113); *tirig* ‘diri, canlı; hayat’ (OTG, 254); *tirig* ‘diri, canlı’ (EUTS, 240).

ET: *ölümlüg* ‘P. N. / A. fr. *ölüm*; ‘mortal’ in the sense of ‘destined to die’ (EDPT, 147); *ölümlüg* ‘ölümlü’ (EUTS, 150); *ölümlüg* ‘ölümlü, fani’ (EUTG, 595); **OT:** *ölümlüg* ‘ölümlü’¹²⁶ (HŞ, 351); *ölümli* ‘ölümlü’ (GT, 345).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ölümlüh* ‘sterblich’ (KW, 183) “ölümlü”; *ölümlük* ‘mortalité’ (AC, 65) ‘ölüm, ölüm oranı’; *ölümlü* ‘смертный, смертельный, заслуживающий смерти, смертного наказания, смертной казни’ (KS, 1097) “ölümlü”.

Ermeni harfli Kıpçakçada aynı anlamda *ölgänli* ‘подверженный смерти, умирающий, умерший’ (KS, 1096) “ölümlü, ölen” kelimesi de tanıklanmıştır.

ÖRKEN~ ÖRGÄN “urgan, ip; iplik” (KW, 184; KS, 1100)

[< OT. **ör-** ‘to plait; is used to describe any process of plaiting or knitting’ (EDPT, 195) –*GAn* (Clauson 1972: 225)]

OT: *örgen* ‘Conc. N. fr. *ör-*; ‘plaited rope, cord’ (EDPT, 225); *örgen* ‘urgan vb. şey’ (DLT 2014: 789); *örgen* ‘urgan, ip, yular’ (KSE, 263).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *örken* ‘seil’ (KW, 184) “urgan, ip”; *örgän* ‘пряжа’ (KS, 1100) “iplik”.

Kelimenin taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak alet adı türettiği tespit edilmiştir.

ÖRTÖV “peçe, örtü, kapak; yorgan” (DAK, 588; KS, 1100)

[< ET. **ört-** ‘to cover, conceal (something Acc.)’ (EDPT, 202) –(*X*)v (< -g) (Clauson 1972: 205)]

ET: *örtüg* ‘originally ‘covering’ in general (Uyg. Man. ‘covered’)’ (EDPT, 205); *örtüglüg* ‘örtülmüş, gizli, saklı’ (EUTS, 153); *örtüg* ‘örtü’ (EUTG, 596); **OT:** *örtüg* ‘örtü’ (DLT 2014: 790); *örtüg* ‘örtü’ (KB, 364); *örtüg* ‘örtü, perde; elbise, kılıf’ (RKT, 584); *örtüglüg* ‘örtülü, gizli, saklı, görünmeyen’ (NF, 339); *örtüglüg* ‘örtülü, kapalı’ (KE, 510); *örtüg* ‘örtü’ (ME, 168); *örtük* ‘perde, siper, örtü’ (OKTS, 214); *örtük* ‘örtü’ (Kİ, 66); *örtüglük*

¹²⁶ 2915. beyitten çıkarılan anlamdır.

‘örtülü, gizli’ (İM, 580); *örtü* ‘örtü’ (TZ, 226); *örtüg* ‘örtü, perde’ (KSE, 263); *örtüglüg* ‘örtülü’ (BV, 261).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ortov* ‘couverture, voile’ (DAK, 588) “yorgan, örtü, yüz örtüsü”; *örtöv* ‘покрывало, покров, покрытие’ (KS, 1100) “peçe, örtü, kapak”.

Eski Türkçe söz içi ve söz sonu *g / ğ* sesinin, Ermeni harfli Kıpçakçada sızıcılaşarak dudaksıl *v*’ye gelişmesi olayı yaygın ve tipik bir özelliktir ve bu ses olayı *g / ğ* fiilden isim yapma ekinde de görülmektedir (Çengel 2012: 43).

ÖRÜM “örgü, iç içe dokuma, dokuma, daire, devir” (KS, 1101)

[< OT. **ör-** ‘örmek, bağlanmak’ (KB, 363; EDPT, 231) –*m* (Räsänen 1969: 373; Clauson 1972: 231; Erdal 1991: 294)]

OT: *örüm* ‘ör- ‘something plaited or woven’ (EDPT, 231); *örüm* ‘örülmüş; çul’ (KB, 364).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *örüm* ‘плетение, сплетение, круг, оборот, виток, коса, заплетенные волосы’ (KS, 1101) “örgü, iç içe dokuma, dokuma, daire, devir”.

Sadece ve ilk kez Karahanlı Türkçesi metinlerinden KB’de görülen *örüm* kelimesinin Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de tanıklanması dikkat çekicidir.

ÖTE “karşısında, uzakta, karşıt” (KW, 184; KS, 1102)

[< ET. **öt-** ‘to cross’, e.g. a river, the movement being over rather than through; with the Dat. it means ‘to penetrate into (something)’; and with the Abl. (and/or Loc.) ‘to pass right through (something)’ and come out the other side’ (EDPT, 39) –A (Korkmaz 1969: 60)]

OT: *öte* ‘iyice’ (AH, LI); *öte* ‘öte, öte taraf’ (KE, 510); *öte* ‘ileri, öbür taraf’ (MM, 249); *ötä* ‘sonra, daha sonra’ (OKTS, 215); *öte* ‘öte, ön, ileri’ (TZ, 227); *öte* ‘bir yandan bir yana geçen (delik)?’ (MG, 229).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *öte* ‘durchdringend, durch’ (KW, 184) “arasından, içinden, şiddetli, sert”; *ötä* ‘противоположный, дальний’ (KS, 1102) “karşısında, uzakta, karşıt”.

ÖTMEK ~ ETMEK “ekmek” (KW, 96; AC, 66; PT, 154, 155; DAK, 594; AB, 185; KS, 1102)

[< ***öt** +mek (Taş 2009: 64)]

İbrahim Taş +mek ekinin ispatı için Uygur Türkçesindeki *köküzmek* ‘göğüs zırhı’ örneğini vermiştir (2009: 64; Erdal 1991: 110).

ET: *ötmek* ~ *etmek* ‘bread’ (EDPT, 60); *ötmäk* ‘ekmek’ (EUTS, 154); **OT:** *ötmek* ~ *ekmek* ‘ekmek’ (DLT 2014: 792); *etmek* ‘(yenecek) ekmek’ (KB, 163); *etmek* ‘ekmek’ (NF, 139); *ötmek* ~ *ekmek* ‘ekmek’ (KE, 511); *etmek* ‘ekmek’ (ME, 121); *ötmäk* ‘ekmek’ (OKTS, 216); *ätmäk* ‘ekmek’ (Kİ, 12); *etmek* ‘ekmek’ (KK, 108); *ötmek* ‘ekmek’ (DM, 101); *ötmek* ‘ekmek’ (İM, 581); *etmek* ‘ekmek’ (MT, 106); *ötmek* ‘yenecek ekmek’ (TZ, 227); *etmek* ‘ekmek’ (KSE, 200); *etmek* ‘ekmek’ (KF, 983).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *etmek* ~ *ötmek* ‘brot’ (KW, 96) “ekmek”; *otmak* ‘pain’ (AC, 66) “ekmek”; *otmaḥ* ‘bread’ (PT, 154, 155) “ekmek”; *otmak* ‘pain’ (DAK, 594) “ekmek”; *otmak* ‘ekmek’ (AB, 185); *ötmäk* ~ *ötmäh* ‘хлеб; пропитание, средства на воспитание’ (KS, 1102) “ekmek”.

Clauson *ekmek* için kullanılan *etmek*, *ötmek* ve *epmek* biçimlerinin en eski şeklinin *ötmek* olduğu görüşündedir (1972: 60). *epmek* biçimi dudak ünsüzü m’nin yuvarlaklaştırıcı etkisiyle ortaya çıkmıştır.

Kelimede 16. yüzyıl sonrası halk dilinde hâkim olan /t>/k/ değişimiyle *etmek* > *ekmek* asimilasyonu meydana gelmiştir (Tietze 2002: 750).

Kelime Eski Türkçeden günümüze kadar aynı semantik özelliklerle varlığını sürdürmektedir.

ÖTMÄKÇİ ~ ETMEKÇİ “ekmekçi, fırıncı” (KW, 96; AC, 66; DAK, 594; KS, 1103)

[< ET. **etmek** / **ötmek** ‘the oldest of three similar words for ‘bread’; the others being *epmek* and *ekmek*. *ötmek* seems to be the earlier of the two forms’ (EDPT, 60) +ç*i*]

Clauson’a göre *epmek*, *ekmek* ve *etmek/ötmek* kelimelerinin en eski biçimi *ötmek* olmalıdır (1972: 60).

OT: *etmekçi* ‘ekmekçi’ (DLT 2014: 649); *etmekçi* ‘ekmekçi’ (KE, 213); *ötmekçi* ‘ekmekçi’ (DM, 101); *ötmekçi* ‘ekmekçi’ (İM, 581).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *etmekçi* ~ *ötmekçi* ‘bäcker’ (KW, 96) “fırıncı, ekmekçi”; *otmakçi* ‘boulangier’ (AC, 66) “fırıncı, ekmekçi”; *otmak’çi* ‘boulangier’ (DAK, 594) “ekmekçi, fırıncı”; *ötmäkçi* ‘хлебопек, пекарь, булочник’ (KS, 1103) “fırıncı”.

Taranan metinlerde hem *ötmek*’li hem de *etmek*’li biçimleri görmek mümkündür. Kelime geçmişteki semantik özelliğiyle aynen varlığını sürdürmektedir.

ÖVRÄNÇİK ~ ÖVRÄNÇİH “alışkanlık, beceri, görenek” (AC, 66; DAK, 597; AB, 186; KS, 1106)

[< ET. **ögren-** ‘Refl. f. of *ögre-; normally ‘to learn’ (EDPT, 114) -*çIk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ovrançik* ‘accoutumance, habitude’ (AC, 66) “alışkanlık, adet”; *ovrançik* ‘accoutumance, habitude’ (DAK, 597) “alışkanlık, adet”; *ovrançik* ‘alışkanlık’ (AB, 186); *övränçik* ~ *övränçih* ‘привычка, навык, обычай, повадка’ (KS, 1106) “alışkanlık, beceri, görenek”.

Kelime içindeki /g/ ünsüzünün sızcılaşarak /v/ olması (/g-/ > /v-/), *Tuhfetü’z-Zekiyye* yazarının asıl Kıpçak Türkçesi ile Türkmenceyi ayırt ettiği durumlarda gösterdiği önemli ses olaylarından birisidir: *övren-* ‘öğrenmek’ (TZ, 288). Burada /g/’li kullanımlar standart Türkçeyi, /v/’li kullanımlar ise Kıpçak Türkçesini temsil etmektedir. Bu ses olayı bugünkü Kıpçak lehçelerinde de görülmektedir (Argunşah 2015: 65).

övränçik kelimesinin sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanması, kelimenin bu döneme özgü olduğunu düşündürmektedir.

ÖVRÄNDÄŞ ~ OVRANDAŞ “sınıf arkadaşı, öğretim görevlisi” (DAK, 597; KS, 1107)

[< ET. **ögren-** ‘Refl. f. of *ögre-; normally ‘to learn’ (EDPT, 114; KB, 356) -*dAş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ovrandaş* ‘collégue, celui qui apprend avec un autre’ (DAK, 597) “meslektaş, öğrenci”; *övrändäş* ‘соученик, соучающийся, товарищ в учении’ (KS, 1107) “sınıf arkadaşı, öğretim görevlisi”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ÖVRÄNMÄGÄN “eğitimsiz, cahil” (KS, 1107)

[< EK. **övränmä-** (< ET. **ögren-** ‘Refl. f. of **ögre-*; normally ‘to learn’ (EDPT, 114)) - *GAn*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *övränmägän* ‘необразованный, неграмотный’ (KS, 1107) “eğitimsiz, cahil”.

Kelimenin taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak yeni anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

ÖZDÄN “özgür, serbest, hür, soylu; benzeri görülmemiş, muhteşem” (KW, 186; DAK, 601; AB, 186; KS, 1109)

[< ET. **öz** ‘öz, nefis’ (OTG, 251) < *ö-* ‘verstehen’ (Räsänen 1969: 142) + *dAn* (Ayrılma hali eki Kalıplaşması) (Korkmaz 1969: 18)]

OT: *özden* ‘her şeyin güzel olanı’ (KK, 121); *özden* ‘necip, asil’ (MT, 133); *özden* ‘güzel, yahşı, hoş’ (TZ, 228); *özden* ‘seçkin, güzel’ (GT, 346); *özden* ‘güzel’ (KF, 1049).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *özden* ‘frei, adlig’ (KW, 186) “hür, asil, soylu”; *ozdan* ‘libre, noble’ (DAK, 601) “özgür, serbest, hür, soylu”; *ozdan* ‘asil, soylu’ (AB, 186); *özdän* ‘особый, особенный, исключительный, превосходный, изысканный, несравненный, беспримерный’ (KS, 1109) “benzeri görülmemiş, muhteşem, görkemli, eşsiz”.

İsim ve sıfat olmuş *özden* kelimesi de ayrılma hâli ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuştur. (Korkmaz 1969: 18).

Memlûk-Kıpçak Türkçesinden itibaren görülen kelimenin Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde anlam alanının genişlediği söylenebilir.

ÖZGÄ “diğer, başka, farklı” (KW, 186; AC, 66; DPY, 401; PT, 108, 155; DAK, 602; AB, 186; KS, 1109)

[< ET. **öz** (EDPT, 278; Eren 1999: 318) + *ge* (EUTG, 597)]

Yönelme ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş *özge* kelimesinin kökü olan *öz* kelimesi Eski Türkçeden itibaren sıklıkla kullanılmıştır.

Hasan Eren etimolojik sözlüğünde Brockelmann'ın *öz* kelimesinin Türkçe *ö-* 'verstehen' "anlama" kökünden –z ekiyle kurulmuş bir türev olduğu görüşüne yer vermiştir (1999: 318).

ET: *özü* 'diğer, başka' (ETY, 831); *özge* 'other, other than, different' (EDPT, 285); *özge* 'başka' (EUTG, 597); **OT:** *özge* 'başka' (AH, LII); *özge* 'başka, diğer' (NF, 341); *özge* 'başka, diğer' (KE, 514); *özge* 'başka, diğer' (MM, 249); *özge* 'başka' (ME, 168); *özge* 'başka' (AOYarlık, 230); *özgü* 'başkası' (Kİ, 66); *özge* 'başka, başkası' (KK, 121); *özge* 'başka, gayri' (İM, 581); *özge* 'başka' (MT, 133); *özge* 'başka, ayrı' (TZ, 228); *özge* 'başka' (GT, 346); *özge* 'başka' (KSE, 264); *özge* 'başka' (KF, 1049); *özge* 'başka, gayri' (KM, 293); *özge* 'başka' (MG, 229); *özge* 'başka' (BV, 264).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *özge* 'anderer' (KW, 186) "başka"; *ozga* 'autre' (AC, 66) "diğer, başka"; *özgü* 'другой' (DPY, 401) "başka"; *ozga* 'another' (PT, 108, 155); *ozga* 'autre, différent' (DAK, 602) "başka, farklı"; *ozga* 'başka, diğer' (AB, 186); *özgü* 'другой, иной, прочий' (KS, 1109) "başka, diğer".

özge kelimesinin Eski Türkçeden başlayarak tüm tarihî metinlerde aynı fonetik ve semantik özelliklerle tanıklandığı tespit edilmiştir.

-P-

PAMBASÇI "karalayıcı, iftiracı, küfürbaz, kâfir" (DAK, 607; KS, 1116)

[< Erm. **pambas** 'médisance, calomnie, diffamation' (DAK, 607) "dedikodu, iftita, hakaret"; **pambas** 'хула, злоречие, злословие, поношение, порицание, осуждение, злорадство, клевета, насмешка' (KS, 1115) "iftira, suçlama, kınama, kötü niyet" +çıl]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *pambasçi* 'médisant, calomniateur' (DAK, 607) "karalayıcı, iftiracı"; *pambasçi* 'хулиатель, поноситель, ругатель, клеветник' (KS, 1116) "kâfir, iftiracı, küfürbaz".

Ermenice *pambas* kelimesine Türkçe +çıl ekinin eklenmesiyle oluşan *pambasçi* kelimesi sadece DAK ve KS'de tanıklanabilmektedir.

PARALANMAŃ "paralanmak, yırtılma, kırılma, tahrip" (DAK, 609; KS, 1120)

[< EK. **paralan-** 'рваться на части, на куски, разрываться в клочья' (KS, 1120) "paralanmak, param parça olmak" (< EK. **parala-** 'разрывать на куски, раздирать в клочья,

растерзывать, кромсать’ (KS, 1119)) (< Far. **pāra** ‘a piece, portion, fragment, morsel; a gift; a bribe’ (PED, 230))–*mak*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *paralanmaḥ* ‘brisement, naufrage’ (DAK, 609) “kırılma, kopma, (geminin) batmak”; *paralanmaḥ* ‘разрывание, разламывание, разбивание, разрушение, крушение’ (KS, 1120) “paralanmak, yırtılma, kırılma, tahrip”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

PAREḤOSÇI “arabulucu, savunucu, koruyucu” (KS, 1121)

[< Erm. **pareḥos** ‘intercesseur’ (AC, 67; AB, 186) “arabulucu” +*çɪ*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *pareḥosçɪ* ‘ходатай, заступник, покровитель’ (KS, 1121) “arabulucu, savunucu, koruyucu”.

Ermenice *pareḥos* kelimesine Türkçe +*çɪ* ekinin eklenmesiyle oluşan *pareḥosçɪ* kelimesi sadece KS’de tanıklanabilmiştir.

-S-

SABONÇI “sabuncu, sabun kazanı” (KS, 1212)

[< Ar. **sābūn** ‘sabun’ (KM, 295; BV, 268) +*çɪ*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sabonçɪ* ‘мыловар’ (KS, 1212) “sabuncu, sabun kazanı”.

Günümüz Türkçesinde yaygın olarak kullanılan *sabun* kelimesine ilk kez Memlûk Kıpçak Türkçesi eserlerinden KM ve BV’de rastlanmıştır.

SAÇOV “ekim, dikim, tohumlama” (AC, 68; DAK, 655; KS, 1214)

[< ET. **saç-** ‘to scatter, sprinkle’ (EDPT, 794) –(X)v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *saçov* ‘semailles’ (AC, 68) “ekme”; *saçov* ‘semailles’ (DAK, 655) “ekim, ekme”; *saçov* ‘сев, посев’ (KS, 1214) “ekim, dikim, tohumlama”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

SADAĞAÇI “cömertçe sadaka verici” (KS, 1215)

[< Ar. **ṣadaqā** ‘sadaka, bağış, karşılıksız verilen yardım’ (KW, 210; AB, 187; RKT, 601; NF, 356; KE, 529; ME, 170; GT, 351; KSE, 268; KF, 1053; KM, 295) +*çɪ*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sadağaçı* ‘жертвователь, податель милостыни, щедрый’ (KS, 1215) “cömertçe sadaka verici”.

Kelimenin kökü olan ve Karahanlı Türkçesinden itibaren tanıklanan *sadağa* kelimesi, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *sadağa* ‘almsen’ (KW, 210) “sadaka” ve *sadağa* ‘Ar. sadaka’ (AB, 187) tonlu şekliyle tanıklanmıştır. ‘cömertçe sadaka veren’ anlamına sahip *sadağaçı* kelimesi ise KS dışında tanıklanamamıştır.

SAĞAYMAHŞIZ “dikkatsizce; dermansız, çaresiz, onarılamaz” (DAK, 656; KS, 1217)

[< EK. **sağay-** ~ **sahay-** ‘выздоровливать, излечиваться, исцеляться, поправляться’ (KS, 1217) “iyileşmek, kurtarmak” (< ET. **sağ** “in the earliest period only in the phr. *sağ yağ* ‘pure (i.e. clarified) butter’, thence more generally ‘sound, healthy’ and by a curious metaph., ‘right’ (not ‘left’) in the Oguz group only” (EDPT, 803) + (+*ağ-*)) -*mAksIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sağaymahşız* ‘sans précaution’ (DAK, 656) “dikkatsizce”; *sağaymahşız* ‘неизлечимый, неисцелимый, непоправимый’ (KS, 1217) “dermansız, çaresiz, onarılamaz”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

SAĞINÇ “düşünce” (KW, 211; KS, 1219)

[< ET. **sāk-** ‘saymak, düşünmek, okumak’ (Tekin 1995: 174; Clauson 1972: 804, 812) –(*X*)*nç* (Clauson 1972: 812; Erdal 1991:280)]

ET: *sağınç* ‘düşünce, tasavvur, istiğrak, meditasyon’ (ETY, 598); *sakinç* ‘N. Ac. fr. *sakin-*; ‘thought, hence deep, anxious thought; anxiety’ (EDPT, 812); *sağınçsız* ‘düşüncesiz’ (Üİ, 174); *sağınç* ~ *saginç* ‘fikir, düşünce, niyet, tasavvur’ (EUTS, 194); *sağınç* ‘düşünce, tasavvur’ (EUTG, 598); **OT:** *sağınç*~ *sākınç* ‘keder, hüzn, gam, kaygı’ (DLT 2014: 800); *sağınç* ‘düşünce, endişe’ (KB, 379); *sağınç* ‘düşünce; sıkıntı, endişe’ (AH, LIV); *sağınç* ‘düşünce, fikir’ (NF, 359); *sağınç* ‘düşünce, fikir’ (ME, 171); *sağınç* ‘düşünce, kanı, zan’ (OKTS, 222); *saginç* ‘emel, istek, arzu, endişe’ (KF, 1054).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *saginç* ‘gedanke, gedanken’ (KW, 211) “düşünce”; *saginç* ‘помысел, помышление, промысел, забота’ (KS, 1219) “düşünce, hayal”.

Clauson kelimenin temel anlamının ‘düşünce’ olduğunu ve bu anlamdan hareketle ‘derinlik, endişeli düşünce; kaygı’ vb. anlamlarının geliştiğini ifade etmiştir (1972: 812). Eski Türkçeden itibaren yaygın olarak kullanılmış bir kelimedir.

SAĞIŞ “düşünme, düşünce” (KW, 212; AC, 68; DPY, 404; DAK, 657; AB, 187; KS, 1219)

[< ET. **sağ-** ‘to think¹²⁷’ (EDPT, 804) –(X)ş (Räsänen 1969: 390; Clauson 1972: 816; Erdal 1991: 271)]

Kemal Eraslan kelimenin **sakı*-ş (EUTG, 599) şeklinde türetildiğini düşünmektedir.

ET: *sağış* ‘originally ‘counting, calculation’ ; in the medieval period in some languages it came to mean ‘thought, care, worry’ , and so more or less converged’ (EDPT, 816); *sağışsız* ‘hesapsız’ (Üİ, 174); *sağış* ‘düşünce, madde, endişe, kaygı, hesap’ (EUTS, 194); *sağış* ‘sayı’ (EUTG, 599); **OT:** *sağış* ‘sayma, sayış’ (DLT 2014: 800); *sağış* ‘sayma, sayış; hesap’ (KB, 379); *sağış* ‘sayma’ (AH, LIV); *sağış* ‘hesap’ (RKT, 604); *sağış* ‘sayı, hesap’ (NF, 359); *sağış* ‘hesap, sayı; vergi’ (KE, 532); *sağış* ‘sayı, hesap’ (MM, 252); *sağış* ‘hesap’ (ME, 171); *sağış* ‘hesap, sayı’ (OKTS, 223); *sağış* ‘hesap, sayış’ (Kİ, 85); *sağış* ‘sayı, adet’ (DM, 102); *sağış* ‘sayma, hesap’ (MT, 134); *sağış* ‘düşünce, teemmül; hesap’ (GT, 351); *sağış* ‘hesap, sayma’ (KSE, 268); *sağış* ‘sayı, adet, miktar’ (KF, 1054).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *sağış* ‘absicht’ (KW, 212) “niyet”; *sağış* ‘pensée’ (AC, 68) “düşünce”; *sağış* ‘дума, хлопоты’ (DPY, 404) “düşünce, sorunsuz”; *sağış* ‘pensée, idée, intention, plan’ (DAK, 657) “düşünce, fikir, niyet, plan”; *sağış* ‘düşünce, niyet’ (AB, 187); *sağış* ‘размышление, рассуждение, мышление, мысль, дума, мнение, намерение; слушание, обсуждение’ (KS, 1219) “düşünme, düşünce, akıl yürütme, görüş, niyet”.

İlk metinlerde ‘hesap, sayma’ anlamına gelen *sağış* kelimesinin orta dönem metinlerinde ‘düşünce, endişe’ anlamlarına gelmeye başladığı tespit edilmiş olup; bu anlam özellikle Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de korunmuştur.

Clauson ‘düşünce, endişe’ anlamı kazanan *sağış* kelimesinin *sağınç* kelimesi ile karıştığını düşünmektedir (1972: 816).

¹²⁷ Bu anlam örnekten çıkarılmıştır.

Eski Türkçede söz içinde bulunan *k* ve *k* ünsüzlerinin Ermeni Kıpçakçasında birkaç örnekte tonlulaştığı görülür: EK *sağış* ‘hesap, düşünce, sayı, çıkar, akıl’ (AC, 68; AB, 187; DPY, 404) < ET *sakış*; EK *yogarı* ‘yukarı’ < ET *yokaru* (Çengel 2012: 46). Aynı ses olayı Memlûk Kıpçak Türkçesi eserlerinde de görülmektedir¹²⁸.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metni olan (DPY, 404)’ te *sağğış* ‘число, счет’ “sayı, hesap” ve *sağış* ‘дума, хлопоты’ “düşünce, sorunsuz” anlamlı iki farklı kelime madde başına alınmıştır.

SAĞIŞÇI “düşünür, düşünen” (KS, 1220)

[< ET. *sağış* ‘originally ‘counting, calculation’ ; in the medieval period in some languages it came to mean ‘thought, care, worry’ , and so more or less converged’ (EDPT, 816) +çıl]

OT: *sakışçı* ‘N. Ag. fr. *sakış*; ‘accountant’’ (EDPT, 817) “muhasibeci”; *sakışçı* ‘hesap bilir, hesaptan anlar’ (KB, 380).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sağışçı* ‘мыслитель’ (KS, 1220) “düşünür, düşünen”.

sakışçı kelimesinin kökü olan *sakış* kelimesi, ilk anlamı ‘sayma’ iken daha sonra anlam alanını genişletmiş ve ‘düşünce, madde, endişe, kaygı, hesap, miktar, çıkar’ gibi yan anlamlar kazanmıştır (Erol 2008: 448).

SAĞLAM “sağlam” (KS, 1222)

[< OT. *sağ* ‘sağlıklı, dinç, sağlam; hasta olmayan’ (NF, 356; KK, 121), *sağ* ~ *sav* ‘heil, gesund’ (KW, 211) “güvenlikli, sağlıklı, sağlam” + *la -m* (Gülensoy 2011: 713)]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sağlam* ‘здоровый, здравый, целый, неповрежденный’ (KS, 1222) “sağlam”.

sağlam kelimesi ilk kez *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi* metinlerinden KS’de tanıklanmıştır ve günümüz Türkçesinde bu kelime yaygın bir kullanıma sahiptir.

SALAÇI “köylü, köyde ikamet eden” (AC, 69; DPY, 404; PT, 126; KS, 1230)

[< Uk. *sala* ‘село, селение, поселок’ (KS, 1229) “köy, kasaba” +çıl]

¹²⁸ *sağış* ‘sayı adet’ (DM, 102); *sağış* ‘sayma, hesap’ (MT, 134); *sağış* ‘düşünce, teemmül; hesap’ (GT, 351); *sağış* ‘sayı, adet, miktar’ (KF, 1054).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *salaçi* ‘villageois, paysan’ (AC, 69) “köy, köylü”; *salaçi* ‘житель села, крестьянин’ (DPY, 404) “köylü”; *salaçi* ‘villager’ (PT, 126) “köylü”; *salaçi* ‘селянин, крестьянин, житель села, сельский житель, мужик’ (KS, 1230) “köylü, köyde ikamet eden”.

Kökünün Ukraynaca olduğu düşünülen *salaçi* kelimesi sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır.

SALINÇAŦ “terk edilmiş, sokak çocuğu” (KS, 1231)

[< OT. **salın**-¹²⁹ ‘sarkmak, salınmak’ (EDPT, 827; DLT 2014: 801) (< ET. **sal**- ((EUTG, 599; EDPT, 827; DLT 2014: 801; KB, 380)) –*çAk* (Brockelmann 1954: 91; Räsänen 1957: 118; Gülensoy 2011: 724)]

OT: *salıncaḡ* ‘salıncak’ (ME, 172); *salıncaḡ* ‘salıncak’ (Kİ, 86).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *salınçaḡ* ‘брошенный, отброс, подкидыш’ (KS, 1231) “terk edilmiş, sokak çocuğu”.

Orta Türkçe dönemine ait eserlerde kelime günümüzdeki anlamıyla tespit edilmişken, *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi* metinlerinde kelime “terk edilmiş, sokağa salınmış, sokak çocuğu” anlamıyla tanıklanmıştır.

SALINGAN “ahlaksız, dizginlenemez, sürtük” (KS, 1231)

[< OT. **salın**- ‘to be suspended, to hang (Intrans.)’ (EDPT, 827) (< ET. **sal**- ‘to move (something Acc.), to put into motion’ (EDPT, 824)) -*Gan*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *salıngan* ‘распущенный, разнузданный, распутный’ (KS, 1231) “ahlaksız, dizginlenemez, sürtük”.

Kelimenin taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak yeni anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

SALKIM ~ SALḤİM “salkım, üzüm salkımı” (KW, 213; DAK, 663; KS, 1231)

¹²⁹ **salın**- için bkz. **OT:** *salın*- ‘Refl. f. of *sal*- ;’ (EDPT, 827); *salın*- ‘sarkmak, salınmak’ (DLT 2014: 801); *salın*- ‘salınmak’ (AH, LIV); *salın*- ‘salınmak, salınarak yürümek’ (KE, 535); *salın*- ‘salınarak yürümek’ (OKTS, 224); *salın*- ‘salınmak’ (KK, 121); *salındur*- ‘salmak, bırakmak’ (İM, 587); *salın*- ‘salınmak’ (TZ, 232); *salın*- ‘salınmak, kibirle yürümek’ (KSE, 269); **EK:** *salın*- ‘behängen’ (KW, 213) “salınmak”; *salın*- ‘être lancé, jete, chassé’ (AC, 69) “bırakılmak, salınmak”; *salın*- ‘bırakılmak, salınmak, gönderilmek’ (AB, 188).

[< ET. **salkı-** ‘sarkmak’ –*m* (Eraslan 2012: 599)]

Clauson *salkım* kelimesinin “soğuk; kırağı” ve “sarkan, üzüm salkımı” olmak üzere iki farklı anlama sahip olduğunu kelimenin **salk-* hipotetik kökünden türediğini ifade etmiştir (1972: 826). Clauson’un belirttiği ilk anlam Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır. Árpád Berta ise Clauson’un kelime hakkında verdiği açıklamayı vermekle yetinmiştir (Berta 1996: 530).

ET: *salkım* ‘fr. **salk-* < *sal-* ‘something pendulous, a bunch of grapes, ear-rings’ (EDPT, 826); *salkım* ‘soğuk’ (EUTS, 195); *salkım* ‘ayaz’ (EUTG, 599); **OT:** *salkum* ‘üzüm salkımı’ (Kİ, 86); *salkım* ‘salkım’ (DM, 102); *salkım* ‘salkım’ (TZ, 232).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *salkum* ‘traube’ (KW, 213) “üzüm salkımı”; *salhım* ‘grappe’ (DAK, 663) “salkım, küme”; *salkım* ~ *salhım* ‘кисть винограда, гроздь’ (KS, 1231) “salkım, üzüm salkımı”.

Kelimenin yaygın bir kullanım alanı olduğu tespit edilmiştir.

SAN “sayı, numara, hesap” (KW, 213; AC, 69; AB, 188; KS, 1234)

[< ET. **sā-** ‘to count’ (EDPT, 781) –*n* (Brockelmann 1954: 128; Räsänen 1969: 390; Clauson 1972: 831; Erdal 1991: 306; Hamilton 1998: 206; Tekin 2000: 93; Eraslan 2012: 599)]

ET: *san* ‘sayısız’ (ETY, 848); *san* ‘sayı’ (OTG, 252); *san* ‘Dev. N. fr. *sa-*; ‘number’ (EDPT, 831); *san* ‘sayı’ (Üİ, 174); *san* ‘sayı, değer biçme, saygı gösterme, hesap’ (İKPÖ, 206); *san* ‘san, sayı, hesap; vücut, kaba baldır’ (EUTS, 195); *san* ‘sayı’ (EUTG, 599); **OT:** *sān* ‘sayı’ (DLT 2014: 802); *san* ‘sayı, sayma, benzeme’ (KB, 381); *san* ‘sayı’ (AH, LIV); *san* ‘sayı’ (RKT, 606); *san* ‘sayı, hesap’ (NF, 360); *san* ‘sayı; itibar, saygınlık’ (KE, 535); *san* ‘sayı, hesap’ (MM, 252); *san* ‘sayı’ (OKTS, 224); *san* ‘sayı’ (AOYarlık, 231); *san* ‘sayı’ (İM, 587); *san* ‘sayı’ (TZ, 232); *san* ‘sayı’ (KSE, 269); *san* ‘sayı’ (MG, 235); *san* ‘sayı’ (BV, 271).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *san* ‘anzahl’ (KW, 213) “sayı”; *san* ‘compte, nombre, considération’ (AC, 69) “sayı, hesap, düşünce”; *san* ‘sayı, numara; kutsal’ (AB, 188); *san* ‘число, номер, счёт, количество по счёту; уважение, почёт, почтение, благорасположение, внимание, слава’ (KS, 1234) “sayı, numara, hesap, hesap numarası; saygı, onur, şöhret”.

Kelime tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır.

SANAV “hesap” (KS, 1235)

[< ET. **sana-** ‘to count’ (EDPT, 835) (< ET. **san** ‘number, estimate, calculation’(EDPT, 830) -v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sanav* ‘счет’ (KS, 1235) “hesap”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

SANÇHI “diken, kamçı” (KS, 1235)

[< ET. **sanç-** ‘to pierce (with a lance), transfix’ (EDPT, 835); ‘saplamak, batırmak, mızraklamak’ (ETY, 848; OTG, 252; IB, 60; İKPÖ, 206) -gI]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sançhi* ‘колючка, шип, жало, стрекало; колика, колики’ (KS, 1235) “diken, kamçı”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirinde tanıklanmamıştır.

SAPÇAÇIH “fıçı, varil” (KS, 1237)

[< OT. **sapçaq** ‘bakır kulplu kova’ (Kİ, 86); **sapçaq** ‘süt konulan kap’ (İM, 588); **sapçaq** ‘бочка, кадка’ (KS, 1237) “varil, fıçı, küvet” +çık]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sapçaçih* ‘бочонок’ (KS, 1237) “fıçı, varil”.

Taranan tarihî metinlerde kelimenin köküne Memlûk Kıpçak Türkçesi eserlerinin ikisinde rastlanırken, ekli şekline rastlanmamıştır. Kelime sadece *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi* eseri olan KS’de geçmektedir. +çık küçültme ekini alan, –k ünsüzü ile biten *sapçaq* kelimesinde, ses uyumsuzluğunu ortadan kaldırmak için kural olarak kelimenin son sesindeki –k ünsüzü düşmüştür.

SASIM “koku, pis koku” (DAK, 668; KS, 1243)

[< ET. **sası-**¹³⁰ ‘to be malodorous, to stink’ (EDPT, 855) –m]

¹³⁰ **sası-** fiili için bkz. ET: *sası-* ‘kokmak, çürümek, fenalaşmak’ (EUTS, 198); *sası-* ‘kokmak’ (EUTG, 599); OT: *sası-* kokuşmak, bozulmak (ME, 172); *sası-* ‘kötü, pis kokmak’ (NF, 361); *sası-* ‘kokmak, bozulmak’ (KE, 538); *sası-* ‘sasımak, kötü kokmak’ (TZ, 233); *sası-* ‘stinken, faul riechen’ (KW, 214) “fena kokmak, çürük kokmak”.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sasım* ‘mauvaise odeur, puanteur’ (DAK, 668) “‘koku, pis koku’”; *sasım* ‘вонь, зловоние, смрад’ (KS, 1243) “‘koku, pis koku’”.

Clauson, Uygur Türkçesi döneminden itibaren tanıklanan *sası-* fiilinden türetmiş *sasıg* ‘kötü kokan’ kelimesinin Karahanlı ve Çağatay Türkçelerinde de bulunduğunu, *Codex Cumanicus* ve Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinde aynı kelimenin *sası* şeklinde tanıklandığını ifade etmiştir (1972: 856): *sası* ‘fena koku’ (Kİ, 88); *sasık* ‘sasık, kötü kokan’ (TZ, 233); *sası* ‘stinkend’ (KW, 214) “‘sası, kokmuş’”.

sası- ‘kokmak, çürümek, fenalaşmak’ anlamındaki fiilden türemiş *sasım* kelimesi sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanabilmiştir.

SASIMIŞ “kötü kokmuş, çürümüş” (KW, 215; KS, 1243)

[< ET. *sası-* ‘to be malodorous, to stink’ (EDPT, 855) *-mİş*]

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *sasımış* ‘putridus’ (KW, 215) “‘kokmuş’”; *sasımış* ‘вонючий, смердящий, протухший, гнилой’ (KS, 1243) “‘kötü kokmuş, çürümüş’”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

SAŞHAN “kaçık, deli, çılgın” (KS, 1244)

[< EK. *saş-* ~ *şaş-* ‘растеряться, теряться, приходить в изумление, быть поражённым, сбиваться с толку, столбенеть, остолбенеть, терять голову, рассудок, обезуметь, беситься, перебеситься’ (KS, 1244) “‘kafası karışmak, delirmek, öfkelenmek; cesaretini kaybetmek, şaşmak’”; ET. *şaş-* ‘şaşmak, yanılmak’ (EUTG, 604) *-GAn*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *saşhan* ‘свихнувшийся, помешанный, сумасшедший’ (KS, 1244) “‘kaçık, deli, çılgın’”.

Kelimenin taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak yeni anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

SAŞHIN ~ ŞAŞHIN “çılgın, çıldırmış, deli” (DAK, 721; KS, 1244)

[< EK. *saş-* ~ *şaş-* ‘растеряться, теряться, приходить в изумление, быть поражённым, сбиваться с толку, столбенеть, остолбенеть, терять голову, рассудок, обезуметь, беситься, перебеситься’ (KS, 1244) “‘kafası karışmak, delirmek, öfkelenmek;

cesaretini kaybetmek, şaşmak”; ET. **şaş-** ‘şaşmak, yanılmak’ (EUTG, 604) –GXn (Brockelmann 1954: 109)]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *saşhın ~ şaşhın* ‘1. excité, agité; 2. fou, stupide, bête’ (DAK, 668; 721) “1. sinirli, öfkeli, heyecanlı; 2. çılgın, aptal, yaratık”; *saşhın ~ şaşhın* ‘потерявший рассудок, помешанный, сумасшедший, неистовый’ (KS, 1244) “çılgın, çıldırmış, deli”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

SATKAN “satıcı, satan; satılan” (KS, 1246)

[< ET. **sat-** ‘to sell’ (EDPT, 798) -GAn]

OT: *satgan* ‘devamlı satan’ (DLT 2014: 808); *satgan* ‘satan’¹³¹ (NF, 362); *satgan* ‘satan’ (KE, 539).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *satkan* ‘продавший, продавец; продажа; проданный’ (KS, 1246) “satıcı, satan; satılan”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

SATILMASIZ “satılmadan, geliri olmaksızın” (KS, 1246)

[< ET. **satıl-** ‘to be sold’ (OTWF II, 67) (< ET. **sat-** ‘to sell’ (EDPT, 798)) -mAsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *satılmasız* ‘без выручки, без выторга’ (KS, 1246) “satılmadan, geliri olmaksızın”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

SÄBÄPÇİ “neden olan, suçlu” (KS, 1248)

[< Ar. **sebeḥ** ‘sebeḥ, bahane’ (KW, 216; KB, 385; NF, 363; KE, 541; ME, 173) +çî]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *säbäpçi ~ säbäbçi* ‘являющийся причиной, поводом, фактором, побудитель, виновник, причастник, сопричастник, соучастник’ (KS, 1248) “neden olan, suçlu”.

¹³¹ Örnekten çıkarılan anlamdır.

Arapça kökenli olan *sebepe* kelimesi Karahanlı Türkçesinden itibaren tanıklanırken, *säbäpçi* kelimesi sadece KS’de geçmektedir.

SEKİZİNÇİ “sekizinci” (KW, 216; KS, 1255)

[< ET. **säkiz** ‘sekiz’ (OTG, 252) +*nçi* (EDPT, 823, Xii; EUTG, 600)]

ET: *säkizinç* ‘sekizinci’ (ETY, 849); *sekizinç* ~ *sekkizinç* ‘ordinal f. of *sekkiz* ‘eighth’’ (EDPT, 823); *säkizinç* ‘sekizinci’ (EUTS, 199); *sekizinç* ‘sekizinci’ (EUTG, 600); *seksinç* ‘sekizinci’ (NF, 364); *sekizinç* ~ *sekizinçi* ‘sekizinci’ (KE, 542); *säkizinç* ‘sekizinci’ (OKTS, 228); *sekkizinçi* ~ *sekizinci* ‘sekizinci’ (GT, 354).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *sekizinçi* ‘der achte’ (KW, 216) “sekizinci”; *sekizinçi* ‘восьмой’ (KS, 1255) “sekizinci”.

Sıra sayısı türetmede kullanılan +*nç* / +*Xnç* eki, Doğu Türkçesinde ve bilhassa Batı Türkçesinde +*ı*/*i* iyelik ekini de bünyesine dâhil ederek +*nçı* / +*nçi* şeklini almıştır (Clauson 1972: Xii; Eraslan 2012: 188).

İlk yazılı metinlerden itibaren sıra sayı ismi olan *sekizinci* kelimesi aynı semantik özelliklerle tanıklanmaktadır.

SESKÄNMÄHLİH “ürperti, heyecan, şok” (KS, 1262)

[< KW **sesken-** ‘erschrecken’ (KW, 218) “korkutmak, ürkütme”; EK. ‘вздрагивать, содрогаться, трепетать, будоражиться, взбудоражиться, вздрогнуть, содрогнуться, встрепенуться, поколебаться’ (KS, 1262) “korkmak, çekinmek, heyecanlanmak, titremek; kuşkulananmak”; **sesken-** ‘ürkmek, korkmak’ (GT, 356); **sesken-** ‘vehimlenmek, kuruntulu olmak’ (İM, 590) -*mAklIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *seskänmählîh* ‘содрогание, переполох, потрясение, смятение, тревога’ (KS, 1262) “ürperti, heyecan, şok”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

SEZİKLİ “temkinli, tereddütlü; duygulu” (AC, 69; DAK, 675; KS, 1264)

[< ET. **sêzig**¹³² ‘doubt’ (EDPT, 862) + *IX(g)* (Erdal 1991: 242)]

ET: *siziklig* ‘şüpheli’ (EUTS, 207); *seziklig* ~ *siziglig* ~ *siziklig* ‘şüpheli’ (EUTG, 601); **OT:** *siziklig* ‘şüpheli’¹³³ (KB, 400); *siziklig* ‘şüpheli, tartışmalı’ (RKT, 616).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sezikli* ‘?’ (AC, 69); *sêzikli* ‘celui qui hésite, qui circonspecte?’ (DAK, 675) “temkinli, tereddütlü”; *sezikli* ‘наделенный чувствами, чувствующий’ (KS, 1264) “duygulu, hisli”.

Ermeni harfli Kıpçakçada kelimenin farklı bir anlam taşıdığı tespit edilmiştir.

SEZİKLİHLİ “sezgili, duygulu” (KS, 1265)

[< OT. **seziklik** ‘şüphe, zan’ (OKTS, 231); ‘tahmin, şüphe, kuşku’ (AB, 190) + *IX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *seziklihli* ‘наделенный чувствами’ (KS, 1265) “sezgili, duygulu”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

SİÇKAN ~ SİÇHAN ~ ÇİÇHAN “sıçan, fare” (KW, 227; DAK, 678; KS, 1273)

[< ET. **sıç-** ‘to defecate, empty the bowels’ (EDPT, 795) -*GAN* (Brockelmann 1954: 105)]

ET: *sıçğan* ‘a generic word for both ‘rat’ and ‘mouse’ (EDPT, 796); *sıçğan* ~ *sıçkan* ‘sıçan, fare’ (EUTS, 202); *sıçğan* ‘sıçan, fare’ (EUTG, 601); **OT:** *sıçgan* ‘fare, sıçan’ (DLT 2014: 817); *sıçkan* ~ *sıçan* ‘sıçan, fare’ (KE, 555); *sıçğan* ‘fare’ (Kİ, 90); *sıçkan* ‘fare’ (KK, 122); *sıçkan* ‘sıçan’ (DM, 106); *sıçkan* ‘fare’ (İM, 590); *sıçkan* ‘fare’ (MT, 137); *sıçan* ~ *sıçkan* ‘sıçan denen hayvan’ (TZ, 236); *sıçğan* ‘pisleyen’¹³⁴ (KSE, 271); *sıçkan* ‘sıçan’ (BV, 274).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *sıçkan* ‘ratte’ (KW, 227) “sıçan, fare”; *sıçhan* ‘souris’ (DAK, 678) “sıçan”; *sıçhan* ~ *çiçhan* ‘мышь’ (KS, 1273) “sıçan, fare”.

Ekin kalıplaşarak hayvan adı türettiği tespit edilmiştir.

¹³² **sêzig** için bkz. *sizik* ‘soru, şüphe’ (Üİ, 175); *sêzig* ‘zan’ (DLT 2014: 816); *sezik* ‘zan, tahmin, seziş, şüphe, kuşku’ (NF, 371); *sezig* ‘şüphe, zan, kanaat, sezi’ (KE, 555); *sezek* ‘hatıra gelen duygu’ (TZ, 235); *sezik* ‘şüphe, zan’ (OKTS, 230); *sizig* ‘zan, kanâat’ (ME, 174); *sizik* ~ *sizig* ‘şüphe’ (KSE, 273).

¹³³ 2584. beyitten çıkarılan anlamdır.

¹³⁴ Örnekten çıkarılan anlamdır.

SINAMAHLIḤ “sınama, deneme; ayartılma” (DAK, 680; KS, 1277)

[< ET. **sina-** ‘to test (someone or something Acc.)’ (EDPT, 835) -**maḤliḤ**]

OT: *sınamaḥlıḥ* ‘sınak, deneme’ (OKTS, 232).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sınamaḥlıḥ* ‘épreuves, expériences’ (DAK, 680) “sınama, deneme”; *sınamaḥlıḥ* ‘испытание, искушение’ (KS, 1277) “sınanma, ayartılma”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

SINMAHLIḤ “kırık, hurda” (KS, 833)

[< ET. **sın-** ‘to break; to be broken’, physically or metaph.’ (EDPT, 833) (< ET. **sı-** ‘to break’ (EDPT, 782)) -**maḤliḤ**]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sınmaḥlıḥ* ‘слом, поломка, разлом, сокрушение’ (KS, 1279) “kırık, hurda”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

SİNÄK “sinek, sinek türü” (DAK, 677; KS, 1270)

[< OT. **siṅ** ‘çınlama, vızlama sesi’ (DLT IV-Dizin 2006: 523) +*ek* (Clauson 1972: 838, Erdal 1991: 42, Gülensoy 2007: 180)].

siṅ (DLT IV-Dizin, 523) kelimesi DLT’de ‘çınlama, vızlama sesi’ açıklamasında görüldüğü gibi karasineğin çıkardığı sesi ifade etmek için kullanılan bir sözcük olarak geçer. Kaşgarlı Mahmud’a göre *siṅek* kelimesi, şehirlilerce ‘sivrisinek’, göçebelere de ‘karasinek’ olarak kullanılır (DLT IV-Dizin, 523).

Clauson’a göre *sinek* bir çeşit vızıldayan böcektir, *siṅ* yansıma isminin küçültme şeklidir (1972: 838). Buna göre, Türkçe *sinek*’in Moğolca *simaḡul* sözüyle birleştirilmesi yanlıştır (Eren 1999: 368-369).

ET: *siṅek* ‘a buzzing insect of various kinds; diminutive (form of noun) f. of the onomatopoeic *siṅ.*’ (EDPT, 838); *siṅäk* ‘sinek’ (EUTS, 206); **OT:** *siṅek* ‘sinek; (şehirlilerce) sivrisinek; (göçebelere) karasinek’ (DLT IV-Dizin, 523); *siÆek* ‘sinek’ (NF, 373); *siṅek* ‘sinek’ (KE, 559); *sinek* ‘sinek’ (DM, 106); *siṅek* ‘sinek’ (MT, 138); *siṅek* ‘sivrisinek’ (TZ, 239); *siṅek* ‘sinek’ (KSE, 273).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sinak* espèce de mouche (DAK, 677) “sinek türü”; *sinäk*, *senäk* энт. гнус (KS, 1270) “sinek”.

siñäk kelimesine (Kİ, 90)’da “testi” anlamı verilmiştir. Ayrıca tarihî metinlerde *sinek* kelimesi yerine *çibun* ‘sinek’ (KB, 129); *şibin* ‘sinek’ (DM, 106); *öyez* ‘öyez, sivrisinek’(TZ, 228) kelimelerinin kullanıldığı tanıklanmıştır.

SİSLİ “Sis şehrinde ikamet eden” (KS, 1272)

[< **Sis**¹³⁵ (< арм. Սիս) + IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sisli* ‘(арм. Սիս + -li) житель или уроженец города Сис’ (KS, 1272) “Sis şehrinde ikamet eden”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

SOLAḤ “sağ eli yerine sol elini kullanan kimse” (KS, 1292)

[< ET. **sol**¹³⁶ ‘situated on the left’ (EDPT, 826) + *ak* (Eren 1999: 373)]

Kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler vardır. Clauson, kelimenin **sola*- fiilinden türemiş isim olduğunu ve **sola*- fiilinin de *sol*+*a*-*k* şeklinde tahlil edilebileceğini ileri sürmüştür (1972: 826).

Fakat Clauson’un aksine kelimenin +*ak* ekinin kökle anlamsal açıdan ilişkili kelimeler türetme işlevinden yararlanılarak oluşturulduğu düşünülebilir.

Diyalektlerde *solak* yerine *solakay* biçimi yaygın olarak kullanılır. Bu biçim Moğolca *soluğai*, *solağai* ‘gaucher, gauchère’ kelimesidir (Eren 1999: 373). Kelime hakkında Tuncer Gülensoy da aynı açıklamayı yapmıştır (2007: 192). Ayrıca Zeynep Korkmaz ve Günay Karaağaç +Ak eki ile türetilmiş örneklerde *solak* örneğini vermiştir (2003: 35; 2012: 277).

¹³⁵ bkz. <http://akunq.net/tr/?p=9892> / [https://en.wikipedia.org/wiki/Sis_\(ancient_city\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Sis_(ancient_city)) (Erişim Tarihi: 16. 06. 2016)

¹³⁶ *sol* kelimesi için bkz. ET: *sol* ‘sol, şark, doğu’ (EUTS, 208); *sol* ‘sol’, *soltın yıEak* ‘sol tarafta, doğuda’ (EUTG, 602); *sol* ‘sol’, *solamuk* ‘sol’ (DLT IV-Dizin, 529); *sol* ‘sol’ (KB, 400); *sol* ‘sol, sol taraf’ (RKT, 625); *sol* ‘sol’ (NF, 376); *sol* ‘sol’ (KE, 562); *sol* ‘sağın tersi, sol’ (MM, 255); *sol* ‘sol’ (ME, 176); *sol* ‘sol’ (AOYarlık, 233); *şol* ‘sol’ (KK, 123); *sol* ‘sol, sağın zıddı’ (İM, 592); *sol* ‘1. kuzay, 2. sol’, *solagay/solamuk* ‘solak’ (TZ, 240); *sol* ‘sol’ (GT, 357); *sol* ‘sol, sol taraf’ (KSE, 274); *sol* ‘sol, sağın zıddı’ (KF, 1061); *sol* ‘sol, sol taraf’ (KM, 299); *sol* ‘sol (sağın zıddı)’/ *solğay* ‘solak’ (MG, 243); *sol* “sol” (BV, 279). **Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça:** *sol* ‘links, die linke seite’ (KW, 222) “sol, sol taraf”; *sol* ‘lewy’ (DAK, 690) “sol”.

ET: *solāk* ‘prob. Dev. N./A. fr. * *sola:-* Den. V. fr. *so:l*; lit. ‘situated on the left’ or the like. Prob. the origin of Mong. *solāḡay* ‘left, left hand; left-handed’ (EDPT, 826).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *solah* ~ *solak* ‘солак’ (KS, 1292) “solak”; *solah* ‘a guardsman in attendance on the Sultan’ (PT, 138) “sultana hizmet eden asker”.

solak kelimesinin Ermeni harfli Kıpçakça ve tarihi Türk yazı dillerindeki durumu değerlendirildiğinde *solak* kelimesi yerine *sol*, *solamuk*,¹³⁷ *solḡay* ve *solāḡay*¹³⁸ kelimelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Edmond Schütz’ün *An Armeno –Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in (1620-1621)* adlı eserinde *solax* kelimesi için “sultana hizmet eden asker” açıklaması yapılmıştır (1968: 138). Burada yer alan anlamsal farklılığa diğer tarihî metinlerde rastlanmamıştır.

SONRA “sonra, sonradan; bundan sonra; daha sonra” (KW, 222; AC, 70; DPY, 405; PT, 107; DAK, 690; AB, 191; KS, 1295)

[< OT. **soṇ** ‘the end or back’(EDPT, 832) “son, sonra” (EUTS, 208; DLT 2014: 828; KB, 401; AH, LVII) +*ra* (Eckmann 2005: 77; Gülsevin 2007: 119; Gülensoy 2011: 799)]

Yön hali eki olan +*ra*, *soṇra* kelimesinde kalıplaşarak zaman zarfı türetmiştir. Garkavets de *soṇra* kelimesinin zarf olduğunu belirtmiştir (KS, 1295).

OT: *soṇra* ‘başka, ayrıca’ (RKT, 626); *soṇra* ‘sonra’ (NF, 378); *soṇra* ‘sonra, son’ (KE, 564); *soṇra* ‘sonra’ (MM, 256); *soṇra* ‘sonra’ (ME, 177); *soṇra* ‘sonra’ (AOYarlık, 233); *sonra* ‘sonra’ (Kİ, 92); *soḡra* ‘sonra’ (KK, 123); *soṇra* ‘sonra’ (İM, 592); *soṇra* ‘sonra’ (MT, 139); *soṇra* ‘sonra’ (TZ, 240); *soṇra* ‘sonra’ (GT, 358); *soṇra* ‘sonra’ (KSE, 274); *soṇra* ~ *soḡra* ‘sonra’ (KF, 1061); *soṇra* ‘sonra’ (KM, 300); *soṇra* ‘sonra’ (MG, 243); *soṇra* ‘sonra’ (BV, 281).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *soṇra* ‘später, nachher’ (KW, 222) “sonra, sonradan”; *soṇra* ‘après’ (AC, 70) “sonra”; *soṇra* ‘после’ (DPY, 405) “sonra”; *soṇra* ‘hereafter, afterwards’ (PT, 107) “bundan sonra, daha sonra”; *soṇra* ‘après’ (DAK, 690)

¹³⁷ Clauson *solamuk* kelimesini de *sol+a-muk* şeklinde izah etmiştir. (1972: 827)

¹³⁸ *solāḡay* kelimesi için bkz. *solāḡay* “linkshänder” (KW, 222) “solak”; *solāḡay*, *soloḡay*, *solohay* ‘левый, левый, лево, левая сторона’ (KS, 1292) “sol, sol taraf”.

“sonra, ardından”; *soŋra* ‘sonra’ (AB, 191); *soŋra* ‘после, затем, потом’ (KS, 1295) “sonra, daha sonra”.

Köktürkçe döneminde ‘sonra’ anlamında *basa* ‘sonra, yine’ (OTG, 239); *ingaru* ‘sonra, öte’ (OTG, 244); *kisră* ‘sonra’ (OTG, 247); *kin* ‘sonra’ (OTG, 247); *ötrü* ‘sonra’ (OTG, 251) kelimeleri bulunmaktadır. *sonra* kelimesi ise Karahanlı Türkçesi eseri olan RKT’den itibaren günümüz anlam özelliklerine sahip olarak yaşamaktadır.

SOROV “soru” (AC, 70; DAK, 692; KS, 1296)

[< ET. **sor-** ‘to ask (a question); to inquire about (something Acc.)’ (EDPT, 843) – (X)v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sorov et-* ‘demander, interroger’ (AC, 70) “soru sormak”; *sorov et-* ‘demander, interroger’ (DAK, 692) “soru sormak”; *sorov* ‘вопрос, спрашивание, расспрашивание, расспросы, опрашивание, опрос, допрашивание, допрос’ (KS, 1296) “soru, soran”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

SOYOV “öldürme, kurban etme” (KS, 1298)

[< ET. **soy-** ‘originally specifcally ‘to skin’ (an animal); thence more generally also ‘to peel (a fruit); to trip (an animal); to rob’ , and even, in some languages, ‘to slaughter’ (an animal)’ (EDPT, 858) –(X)v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *soyov* ‘убой, зарез скота, мясникование’ (KS, 1298) “öldürme, kurban etme”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

SÖĞBÄTÇİ “ziyafete katılan kimse; muhatap, hoşsohbet” (DAK, 689; KS, 1299)

[< Ar. **sohbet** < **suhbet** ‘1. dostça, arkadaşça konuşarak hoş bir vakit geçirme, söyleşi, yârenlik, hasbihâl; 2. söyleşi’ (TS, 2003)+çî]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *söybatçi* ‘banqueteur’ (DAK, 689) “ziyafete katılan kimse”; *söğbätçi* ‘собеседник, участник застолья’ (KS, 1299) “muhatap, hoşsohbet”.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metni olan (KS,1299)da *sohbet* kelimesi *söhbât* ~ *söğbât* şeklinde ve ‘a. беседа, торжественный обед, ужин, застолье, пиршество, пир, пирушка’ “sohbet, gala yemeği, akşam yemeği, cümbüş” anlamlarıyla geçmektedir.

SÖKÜNÇ “küfür, sövme”; saygısızlık” (DAK, 689; AB, 191; KS, 1300)

[< ET. **sög-** ‘to curse, revile’ (EDPT, 818) –(X)nç (Brockelmann 1954: 131; Clauson 1972: 821)]

OT: *sögünç* ‘Dev. N. fr. **sögün-* Refl. f. of *sög-*; ‘a curse, abuse’(EDPT, 821); *sökünç* ‘sövme’ (AH, LVII); *sökünç* ‘lanet, bela, felaket’ (KE, 566); *sökünç* ~ *sögünç* ‘sövme, küfür’ (GT, 358); *sökünç* ‘sövme, küfür’ (KSE, 274).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sokunç* ‘blâme, réprimande, malédiction, calomnie’ (DAK, 689) “suçlama, kınama, azarlama, beddua, iftira”; *sokunç* ‘küfür, sövme’ (AB, 191); *sökünç* ‘ругань, брань, поругание, хула’ (KS, 1300) “küfür, saygısızlık”.

Eski Uygur Türkçesinde (EUTS, 209) da, Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden (DLT 2014: 832), (KB, 402) ve (AH, LVII) de ve *Codex Cumanicus*’ta kelime, *söküş* ‘sövme, sövüşme’ şeklinde geçmektedir.

SÖVDÜK “sevgi, aşk” (KS, 1301)

[< ET. **säb-** ‘sevmek’ (ETY, 849; OTG, 252); **sev-~ sew-** ‘to love; to like’ (EDPT, 784; AH, LV; İM, 590) -dXk]

ET: *sebdükimin* “sevdiğimi” (IB, 60); **OT:** *sevdüküm* “sevdiğim” (KE, 552).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sövdük* ‘огуз. любовь’ (KS, 1301) “Oğuz. sevgi, aşk”.

Yapılan tarihî karşılaştırmalarda fiilin kökünde *b* > *v* değişimi gözlenmiştir. Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilin kök ünlüsünün yuvarlak olduğu görülmüştür: *söv-* ‘sevmek’ (AB, 191). Kelime Eski ve Orta Türkçe dönemine ait birer eserde, iyelik ve hal ekli tanıklanabilmiştir. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden sadece bir eserde kalıplaşmış olarak tespit edilmiştir.

SEVMEKLİK ~ SÖVMEKLİK ~ SÖYMEKLİK ~ SÖVMÄHLİH “aşk, sevgi” (KW, 219; KS, 1301)

[< ET. **säb-** ‘sevmek’ (ETY, 849; OTG, 252); **sev-~ sew-** ‘to love; to like’ (EDPT, 784; AH, LV; İM, 590) –*mAKLIK* (Berta 1996: 291)]

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *sevmeklik ~ sövmeklik ~ söymeklik* ‘liebe’ (KW, 219) “sevgi”; *sövmähliḥ* ‘любовь, чувство любви, любовное отношение’ (KS, 1301) “aşk, sevgi hissi”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

SÖVÜNÇ “sevinç” (KW, 223; AC, 70; PT, 110; AB, 191; KS, 1303)

[< ET. **säb-** ‘sevmek’ (OTG, 252) –(*X*)*nç* (Brockelmann 1954: 130; Clauson 1972: 790; Erdal 1991: 280; Berta 1996: 545)]

ET: *sevinç* ‘N. Ac. fr. *sevin-*; ‘joy, pleasure, delight’ (EDPT, 790); *sewinç* ‘sevinç, beğenme, minnettarlık’ (İKPÖ, 207); *sävinç ~ sivinç* ‘neşe, sevinç’ (EUTS, 201); *sevinç* ‘sevinç, neşe’ (EUTG, 600); **OT:** *sewinç* ‘sevinç, sürur’ (DLT 2014: 816); *sewinç* ‘sevinç’ (KB, 393); *sevinç* ‘sevinç’ (AH, LVI); *sewünç* ‘rahatlık, ferahlık’ (RKT, 614); *sewünç* ‘sevinç’ (NF, 371); *sewinç ~ sewünç* ‘sevinç, müjde’ (KE, 554); *sewünç* ‘sevinç’ (ME, 174); *säwinç* ‘sevinç; sevinçli haber’ (OKTS, 230).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *sövinç* ‘freude’ (KW, 223) “sevinç”; *sovunç* ‘joie’ (AC, 70) “sevinç”; *sovunçluḥ* ‘gladness, cheerfulness’ (PT, 110) “sevinç, neşe”; *sovunçluk* ‘sevinç’ (AB, 191); *sövinç* ‘радость’ (KS, 1303) “sevinç”.

Eski Türkçe döneminde ‘sevinç, neşe’ anlamında *ögrünç* (EUTG, 594) kelimesi de tanıklanmaktadır.

Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinde *sevinç* kelimesi tanıklanmamıştır.

Ünsüzlerde -g- > -v-, -y- gelişmesi yanında, ünlülerde yuvarlaklaşma Kıpçakçanın en önemli ses olaylarından biridir (Karamanlıoğlu 1994: 10). *Codex Cumanicus* ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde de dudak ünsüzünün etkisiyle *söv-* fiilinde yuvarlaklaşma meydana gelmiştir.

SÖVÜNÇLÜ “neşeli, sevinçli” (KW, 224; AC, 70; DAK, 694; KS, 1303)

[< ET. **sevinç** ‘joy, pleasure, delight’ (EDPT, 790) +*IX(g)* (Clauson 1972: 790; Erdal 1991: 149)]

ET: *sevinçlig* ‘P. N. / A. fr. sevinç; ‘joyful, happy’ (EDPT, 790); *sävinçlig* ‘şen, neşeli, sevinçli’ (EUTS, 201); *sevinçlig* ~ *sewinçlig* ‘sevinçli’ (EUTG, 600); **OT:** *säwinçlig* ‘memnun, sevinçli’¹³⁹ (KB, 394); *sewünçlög* ‘sevinçli’ (ME, 174); *sewünçlög* ‘sevinçli’ (KE, 554); *säwinçlig* ‘memnun, mutlu’ (OKTS, 230); *sewinçlög* ‘sevinçli, neşeli’ (KSE, 271).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *sövünçlü* ‘erfreut’ (KW, 224) “sevinçli”; *sovunçlu* ‘joyeux’ (AC, 70) “sevinçli”; *sovunçlu* ‘gai, joyeux’ (DAK, 694) “neşeli, sevinçli”; *sövünçlü* ~ *süvünçlü* ‘радостный, радующий’ (KS, 1303) “neşeli, sevinçli”.

Kelimenin aynı anlamda tüm tarihî dönemlerde tanıklandığı tespit edilmiştir.

SÖZ “söz, sözcük, konuşma” (KW, 224; AC, 70; DPY, 405; PT, 132; DAK, 695; AB, 192; KS, 1304)

[< *sö- (krş. Çuv. *šmah* ‘söz’ < **sömäk*) (Tekin 2000: 93) –z (Brockelmann 1954: 142; Räsänen 1957: 143; Gabain 1988: 55; Tekin 2000: 93)]

ET: *söz* ‘söz’ (ETY, 852); *söz* ‘söz, haber, mesaj’ (OTG, 252); *söz* ‘word, speech, statement’ (EDPT, 860); *söz* ‘söz’ (IB, 60); *söz* ‘söz, kelime’ (İKPÖ, 211); *söz* ‘söz, emir, buyruk’ (EUTS, 210); *söz* ‘söz’ (EUTG, 602); **OT:** *söz* ‘söz’ (DLT 2014: 832); *söz* ‘söz’ (KB, 402); *söz* ‘söz’ (AH, LVII); *söz* ‘kelam, haber, söz’ (RKT, 628); *söz* ‘söz’ (NF, 379); *söz* ‘söz’ (KE, 567); *söz* ‘söz’ (MM, 256); *söz* ‘söz’ (ME, 177); *söz* ‘söz, ifade, konuşma’ (OKTS, 237); *söz* ‘söz’ (AOYarlık, 233); *söz* ‘söz’ (Kİ, 93); *söz* ‘söz’ (KK, 123); *söz* ‘söz, kelam’ (İM, 593); *sözle-* ‘konuşmak’ (MT, 139); *söz* ‘söz’ (TZ, 242); *söz* ‘söz’ (GT, 358); *söz* ‘söz, sözcük, laf, haber, emir’ (KSE, 275); *söz* ‘kelam, lafaz’ (KF, 1062); *söz* ‘söz’ (KM, 300).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *söz* ‘wort; worte, gerede’ (KW, 224) “söz, sözcük, konuşma”; *soz* ‘parole, langage’ (AC, 70) “konuşma, dil”; *söz* ‘слово, речь’ (DPY, 405) “kelime, konuşma”; *soz* ‘word’ (PT, 132); *soz* ‘mot, parole, langage’ (DAK, 695) “söz, sözcük, söz söyleme yeteneği, dil”; *soz* ‘söz’ (AB, 192); *söz* ‘слово, глагол, речение, выражение, высказывание, речь, разговор, сказание, рассказ, проповедь, совет’ (KS, 1304) “söz, sözcük, konuşma, söylem, anlatım, ifade”.

¹³⁹ 1561. beyitten çıkarılan anlamdır.

Söz kelimesi Türk dili tarihî içinde oldukça işlek bir kullanıma sahip olarak Köktürkçeden günümüze kadar aynı fonetik, morfolojik ve semantik özelliklerle varlığını sürdürmektedir.

SÖZÇİ “sözcü, konuşmacı” (DAK, 697; KS, 1307)

[< ET. **sö-* (krş. Çuv. *šmah* ‘söz’ < **sömāk*) (Tekin 2000: 93) –z ‘söz’ (Brockelmann 1954: 142; Räsänen 1957: 143; Gabain 1988: 55; Tekin 2000: 93) +*çi*]

ET: *sözçi* ‘sözcü’ (EUTG, 603); **OT:** *sözçi* ‘sözcü, maruzatta bulunan’ (KB, 406).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sozçi* ‘celui qui parle (beaucoup), qui bavarde’ (DAK, 697) “konuşan, sözcü”; *sözçi* ‘оратор, проповедник, краснослов, мастер произносить речи, вития, говорун’ (KS, 1307) “sözcü, konuşmacı”.

Günümüz Türkçesinde yaygın olarak kullanılan *sözcü* kelimesinin, tarihî metinlerde yaygın olarak kullanılmadığı tespit edilmiştir.

SÖZLEMEK ~ SÖZLÄMÄH “konuşma, konuşmak, söylemek” (KW, 224; DAK, 698; KS, 1309)

[< ET. *sözle-* ‘to speak, say’ (EDPT, 863) –*mA*K]

OT: *sözlemek* ‘söyleme, konuşma’ (DLT 2014: 833); *sözlemek* ‘söyleme, konuşma’ (KB, 407); *sözlemek* ‘söylemek, konuşmak’ (NF, 381); *sözlemek* ‘söylemek, konuşmak’ (KE, 571); *sözlemek* ‘söylemek’ (ME, 178); *sözlemek* ‘söylemek’ (GT, 359); *sözlemek* ‘söylemek’ (KSE, 275); *sözlemek* ‘söylemek, konuşmak’ (KF, 1062).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *sözlemek* ‘reden, sprechen’ (KW, 224) “konuşma, konuşmak”; *sozlamah* ‘le parler, conversation’ (DAK, 698) “konuşmak, konuşma”; *sözlämäh* ‘говорение, разговор, беседа, речь, выговаривание, выговор, произношение’ (1309) “konuşmak, söylemek”.

SÖZLAŞDAŞ “sözleşen, muhatap” (DAK, 698)

[< ET. **sö-* (krş. Çuv. *šmah* ‘söz’ < **sömāk*) (Tekin 2000: 93) –z ‘söz’ (Brockelmann 1954: 142; Räsänen 1957: 143; Gabain 1988: 55; Tekin 2000: 93) + (+*le-*) ‘to speak, say’ (EDPT, 863) + (–*ş-*) ‘to converse’ (EDPT, 864) –*dAş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sozlaşdaş* ‘celui qui parle en commun ou en meme temps avec un autre, interlocuteur’ (DAK, 698) “sözleşen, muhatap”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

SÖZLÜ ~ SÖZLİ “sözlü, konuşmaya dayalı, konuşkan, söz sahibi” (DAK, 698; KS, 1309)

[< ET. **söz** ‘word, speech, statement’ (EDPT, 860) (<*sö- (krş. Çuv. *šmah* ‘söz’ < *sömāk) (Tekin 2000: 93)) +IX(g) (Brockelmann 1954: 122)]

ET: *sözlüg* ‘sözlü’ (EUTS, 210); *sözlüg* ‘sözlü’¹⁴⁰ (KB, 406); *sözlüg* ‘sözlü’ (NF, 381); *sözli* ~ *sözlüg* ‘sözlü’ (KE, 571); *sözlüg* ‘sözlü’ (OKTS, 238); *sözli* ‘söz sahibi’ (KK, 123); *sözli* ‘sözlü’ (GT, 359); *sözlüg* ‘sözlü’ (KSE, 275).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sozlu* ‘celui qui a les mots, doué des mots’ (DAK, 698) “kelimeli, sözlü”; *sözlü* ~ *sözli* ‘наделенный речью, владеющий языком, слогом, речистый, красноречивый; держащий речь, вестник; болтливый, говорливый; словесный, речевой, вербальный’ (KS, 1309) “sözlü, konuşmaya dayalı, konuşkan, söz sahibi”.

SUÇLU “suçlu” (DPY, 406; KS, 1325)

[< OT. **suç** ‘a fault of action or omission, offence, sin’ (EDPT, 794) +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *suçlu* ‘виновный’ (DPY, 406) “suçlu”; *suçlu* ‘виновный, виновник, обвиняемый’ (KS, 1325) “suçlu”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

SUHLANÇ “tutku, arzu, şehvet” (AC, 71; DAK, 710; AB, 192; KS, 1327)

[< ET. **suğ**¹⁴¹ ‘haset, kıskançlık, hırs, öfke; aç gözlü, haris’ (OTG, 252; KB, 408; AH, LVIII); OT. *suğlan*-¹⁴² ‘gierig sein’ (KW, 225) “harislenmek, göz dikmek” –nç]

¹⁴⁰ 272. beyitten çıkarılan anlamdır.

¹⁴¹ **suğ** için bkz. **ET:** ‘greed, greedy; envy, envious, covetous’ (EDPT, 804); *suğ* ‘ihtiras, heves, istek, iştiaak, özlem’ (EUTS, 212); **OT:** *suğ* ‘açgözlü, alçak, haris, tamahkâr’ (KB, 408); *suğ* ‘gierig’ (KW, 225) “haris”.

¹⁴² **suğlan-** için bkz. **ET:** ‘teessüs etmek, ihtiraslanmak’ (EUTS, 212); **OT:** *suğlan-* ‘tamah etmek’ (KB, 409); *suğlan-* ‘gierig sein’ (KW, 225) “harislenmek, göz dikmek”; **EK:** *suğlan-* ‘convoiter’ (AC, 71) “imrenmek, göz dikmek”; *suğlan-* ‘arzu etmek, istemek, göz dikmek’ (AB, 192).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *suhlanç bol-* ‘convoiter’ (AC, 71) “imrenmek”; *suhlanç* ‘désir, soif, convoitise, avidité’ (DAK, 710) “arzu, susama, susuzluk, aşırı arzu, doymazlık”; *suhlanç* ‘arzu, istek’ (AB, 192); *suhlanç* ‘влечение, увлечение, устремление, стремление, страстное влечение, желание, вожеление, похоть’ (KS, 1327) “tutku, arzu, şehvet”.

Diğer tarihî metinlerde tanıklanamamıştır.

SUHLANÇLI “istenen, arzu edilen” (DAK, 710; KS, 1328)

[< EK. **suhlanç** ‘влечение, увлечение, устремление, стремление, страстное влечение, желание, вожеление, похоть’ (KS, 1327) “arzu, tutku, hırs”; **suhlanç** ‘arzu, istek’ (AB, 192) +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *suhlançlı* ‘digne d’être convoité, désirable’ (DAK, 710) “arzu edilebilir, istenilir”; *suhlançlı* ‘желаемый, желательный, желанный, вожеленный, привлекательный, благоприемлемый, благоприятный, благожелательный’ (KS, 1328) “istenen, arzu edilen”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanamamıştır.

SUHLANÇIĞ ~ SUHLANÇİK “tutku, arzu, şehvet” (KS, 1328)

[< ET. **suklan-** ‘teessüs etmek, ihtiraslanmak’ (EUTS, 212); [< ET: *suk* ‘greed, greedy; envy, envious, covetous’ (EDPT, 804)] -çIk]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *suhlançığ ~ suhlançik* ‘страсть, желание, влечение, вожеление, похоть’ (KS, 1328) “tutku, arzu, şehvet”.

Kelime hakkında art ve eş zamanlı karşılaştırmalar yapılmış ve kelimenin kökünün Uygur Türkçesi döneminden itibaren bulunduğu tespit edilmiştir; fakat *suhlançığ* kelimesi Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden sadece KS’de tanıklanmıştır, bu nedenle kelimenin bu döneme özgü olduğu düşünülmektedir.

SUSAMIŞ “susamış, susuz kalmış” (KS, 1332)

[< OT. **suvsa-** ‘to be thirsty’ (EDPT, 793) -mIş]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *susamış* ‘susamış’ (AB, 193); *susamış* ‘изжаждавшийся, жаждущий, одолеваемый жаждой’ (KS, 1332) “susamış, susuz kalmış”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

SÜNGÜ “süngü, mızrak” (KW, 226; DAK, 711; KS, 1337)

[< ET. ***süŋ-** ‘mızraklamak’ (Taş 2009: 128) –*gU* (Clauson 1972: 834; Erdal 1991: 566; Tekin 2013¹⁴³: 287)]

Talat Tekin, daha sonraki dönemde Yakutçada *üŋ*–“süsmek, boynuzlamak” fiilinin olduğunu eklemiştir. Marcel Erdal da aynı kökten türemiş *süŋüş* ‘savaş’ < **süŋ-üş*, *süŋüş-* “(mızrakla) savaşmak” fiillerini örneklendirmiştir (Erdal 1991: 566-567).

ET: *süŋüg* ‘mızrak, süngü’ (ETY, 102); *süŋüg* ‘mızrak’ (OTG, 252); *süŋü* ‘a lance, spear (only (?)) as a cavalry weapon’; a Dev. N. in –*ü* fr. **süŋ-*; the cognate form *süŋüg*’ (EDPT, 834); *süÆü* ‘süngü’ (EUTG, 603); **OT:** *süŋü* ‘mızrak, kargı’ (DLT 2014: 840); *süŋü* ‘süngü’ (KB, 411); *süÆü* ‘süngü’ (NF, 384); *süŋü* ‘süngü’ (KE, 577); *süÆü* ‘süngü’ (ME, 179); *süŋü* ‘süngü’ (Kİ, 94); *süngü* ‘süngü’ (KK, 123); *süngü* ‘süngü’ (DM, 107); *süŋi* ‘süngü’ (İM, 594); *süngü* ‘süngü’ (MT, 140); *süngü* ‘süngü’ (TZ, 243); *süÆü* ‘süngü’ (GT, 362); *süŋü* ‘süngü, mızrak’ (KSE, 277); *süŋü* ‘kargı, mızrak’ (KF, 1063); *süÆü* ‘süngü’ (MG, 245).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *süŋü* ‘lanze’ (KW, 226) “mızrak”; *sungu* ‘lance, pique’ (DAK, 711) “süngü, mızrak”; *süngü* ~ *söngü* ‘копье, дротик, пика, сулица’ (KS, 1337) “süngü, mızrak”.

Kelime bazı ses değişiklikleriyle Türk dilinin tüm tarihî dönemlerinde tanıklanmıştır.

SÜNGÜLÜ “mızraklı süvari; mızraklı, süngülü” (DAK, 711; KS, 1337)

[< ET. **süŋü** ‘a lance, spear (only (?)) as a cavalry weapon’; a Dev. N. in –*ü* fr. **süŋ-*; the cognate form *süŋüg*’ (EDPT, 834) +*IX(g)* (Clauson 1972: 839)]

ET: *süŋüglüg* ‘lancer’ (EDPT, 839); *süŋüglüg* ‘mızraklı asker’ (OTG, 252); **OT:** *süngülüg* ‘mızraklı, süngülü’ (MG, 247).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sungulu* ‘lancier’ (DAK, 711) “mızraklı süvari, mızraklı binici”; *süngülü* ‘копейник, копейщик, пикинер’ (KS, 1337) “mızraklı, süngülü”.

¹⁴³ Bu makalenin künyesi: Tekin, Talat, “On The Origin of the Genitive Suffix”, *Symbolae Turcologicae*, eds Á. Berta, B. Brendemoen, C. Schönig, Swedish Research Institute in Istanbul, Transactions, Vol. 6, Uppsala 1996: 227-230. şeklindedir.

Kelime bazı ses değişiklikleriyle tarihî Türk lehçelerinin bazılarında tanıklanmıştır.

SÜRGÜN “sürgün” (KS, 1339)

[< ET. **sür-** ‘to drive away, to drive on’ (EDPT, 844); ‘sürmek; gütmek, otlatmak, sarf etmek’ (OTG, 253; EUTS, 214) –GXn (Berta 1996: 551)]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *sürgün* ‘изгнанник, изгой’ (KS, 1339) “sürgün”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

SÜRÜK “sürü, kalabalık” (KW, 227; KS, 1340)

[< ET. **sür-** ‘to drive away, to drive on; to plough, to follow’ (EDPT, 844) –üg (Brockelmann 1954: 102; Räsänen 1957: 122; Clauson 1972: 850; Gabain 1988: 51; Erdal 1991: 205; Berta 1996: 310)]

ET: *sürüg* ‘sürü’ (ETY, 603); *sürüg* ‘Dev. N. fr. *sür-*; ‘something driven’; usually ‘flock, herd’ (EDPT, 850); *sürüg* ‘sürü’ (İKPÖ, 212); *sürüg* ‘sürü’ (EUTS, 214); *sürüg* ‘sürü’ (EUTG, 603); **OT:** *sürüg* ‘sürü’ (DLT 2014: 842); *sürüg* ‘sürü’ (KB, 412); *sürüg* ‘sürü’ (RKT, 634); *sürüg* ‘sürü’ (NF, 385); *sürüg* ‘sürü’ (KE, 578); *sürü* ‘hayvan sürüsü’ (Kİ, 95); *sürü* ‘sürü’ (DM, 108); *sürü* ‘sürü’ (MT, 141).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *sürüv* ‘herde’ (KW, 227) “sürü”; *sürük* ‘стадо, стая, табун, гурьба’ (KS, 1340) “sürü, kalabalık”.

Kelimenin sonunda bulunan *g / ğ* eki, *Codex Cumanicus*’ta sızıcılaşarak /v/ ye gelişirken Ermeni harfli Kıpçakçada korunmuştur.

İlk yazılı metinlerden itibaren kaydedilen *sürüg* ‘sürü, hayvan sürüsü’ kelimesinin çeşitli fonetik değişikliklerle günümüze kadar geldiği görölmektedir.

SÜRÜNÇÄH “engel, aksaklık, pürüz, ayak bağı” (DAK, 715; KS, 1341)

[< OT. **sürün-** ‘Refl. f.of *sür-*; to be dragged of’ (EDPT, 854) –çAk]

Clauson ilk kez Karahanlı Türkçesi döneminde rastlanan *sürün-* fiilinin, *sür-* fiilinin dönüşlü şekli olduğunu ifade ettikten sonra fiilin *sürç-* fiili ile de yakın anlamda olduğunu dile getirmiştir (1972: 854).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *surunçaḥ* ‘obstacle, empêchement, entrave’ (DAK, 715) “engel, aksaklık, pürüz, ayak bağı”; *sürünçäḥ* ‘препятствие, препона, нечто такое, обо что можно споткнуться, помеха’ (KS, 1341) “engel, aksaklık”.

Kelime sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır; bu nedenle önemlidir.

-Ş-

ŞÄHÄRÇİK “kasaba, ilçe” (AC, 71; KS, 1350)

[< Far. *şehir, sheher* ‘< F. şehir, il’ (KW, 230; NF, 387; KE, 582; GT, 363; KSE, 278; BV, 289) + *çik*]

Garkavets kelimenin küçültme eki aldığını ifade etmiştir (KS, 1350).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *şaharçih* ‘petite ville, bourgade’ (AC, 71); *şähärçik* ~ *şähärçih* ~ *şägärçik* ~ *şägärçih* ‘городок, местечко’ (KS, 1350) “kasaba, ilçe”.

Farsça kökenli *şehir* ~ *sheher* kelimesine küçültme eki +*çik*’in eklenmesiyle oluşmuş “kasaba, ilçe” anlamındaki *şähärçik* kelimesi sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden AC ve KS’de tanıklanmıştır.

-T-

TABALAMAḤ “alay etme, hakaret; kınamak” (DAK, 727; KS, 1362)

[< OT. **tapala-** ‘(birinin) kabahatini yüzüne vurmak, ayıplamak ve başına gelenlere sevinmek’ -*mAḤ*]

OT: *tapalamak* ‘(birinin) kabahatini yüzüne vurmak, ayıplamak ve başına gelenlere sevinmek’ (DLT 2014: 854).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tabalamaḥ* ‘raillerie, insulte’ (DAK, 727) “alay etme, hakaret”; *tabalamaḥ* ‘порицание, осуждение, поругание, укорение, упрекание, попреки’ (KS, 1362) “kınamak”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TALAḤ “dalak” (DAK, 731; KS, 1370)

[< ET. **tal** ‘dalak’ (EUTG, 605) +*ak* (Erdal 1991: 75-76, Tekin 2013: 359, Eren 1999: 103)].

Kelime hakkında Clauson herhangi bir açıklama yapmamış, kelimenin sadece anlamı ve tarihi Türk lehçelerindeki fonetik değişikliklerinden bahsetmiştir (1972: 495).

Marcel Erdal Genel Türkçe *talak* ‘dalak’ sözcüğünün +*Ak* eki ile türemiş bir sözcük olduğundan şüphe ediyor (1991: 75-76). Fakat bu şüphe Talat Tekin’e göre yersizdir; çünkü Yakutça *tāl* “dalak” sözcüğü bu türemenin doğru olduğunu kanıtlar niteliktedir. Sözcüğün bu tek heceli biçimine Uygurca metinlerde de rastlanmıştır. Heilkunde II 1, 2 ve 85’te geçen *tal* ‘dalak’ sözcüğü Genel Türkçe *tal* ‘dal’ ile ilgili değildir (1993: 265-268; 2013: 359).

Hasan Eren de Talat Tekin’in yukarıdaki makalesindeki görüşleriyle aynı görüşe sahiptir (1999: 103).

Kaşgarlı Mahmut’un verdiği bilgiye göre Kıpçaklar *dalak* sözcüğü için *sulak* (DLT IV, 540) sözcüğünü kullanmışlardır. Talat Tekin de Kaşgarlı’nın ‘Kıpçakça’ olduğunu söylediği *sulak* kelimesinin Kıpçak lehçesine değil de Kaşgarlı’nın da pek iyi bilmediği eski Bulgar Türkçesine ait bir sözcük olduğunu ve “dalak” anlamındaki bu sözcüğün Türk dilleri içinde yalnızca Bulgar Türkçesinin bugünkü tek temsilcisi olan Çuvaşçada *sula* biçiminde yaşadığını ifade etmiştir (1993: 265-268; 2013: 359).

ET: *tala:k* ‘the spleen’ (EDPT, 495) “dalak”, **OT:** *talak* ‘dalak’ (Kıpçakça *sulak*) (DLT IV-Dizin, 563); *talaḵ* ‘dalak’ (Kİ, 97); *ṭalaḵ* ‘dalak’ (KK, 124); *ṭalaḵ* ‘dalak’ (DM, 111); *talaḵ* ‘dalak’ (İM, 599); *ṭalaḵ* ‘dalak’ (MT, 142); *talak* ‘dalak’ (TZ, 250).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *talaḥ* ‘rate’ (DAK, 731) “dalak”; *talaḥ* ‘селезенка’ (KS, 1370) “dalak”.

Kelimeye ilk kez Uygur Türkçesi döneminde rastlanmaktadır. DLT’de geçen *sulak* kelimesine Harezmi Türkçesi metinlerinde rastlanmamıştır. Günümüzde ‘dalak’ biçiminde kullanılan kelimenin Uygur Türkçesi dönemi eserlerinden beri aynı anlamda yaşadığı görülmektedir.

TALAN “yağma, ganimet” (DAK, 731; KS, 1370)

[< ET. **tala-** ‘to damage, pillage’ (EDPT, 492) -*n*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *talan* ‘butin, dépouille; fardeau, charge, sort, destinée’ (DAK, 731) “yağma, ganimet, hayvan postu, yük, (malca) varlık, alın yazısı”; *talan* ‘военная добыча’ (KS, 1370) “yağma, ganimet”.

talan kelimesi taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmazken, Eski Türkçe dönemine ait eserlerde aynı tabandan türediği düşünülen *talım* ‘yağma, yırtıcı’ (EUTG, 605); *talım* ‘yırtıcı, savaşçı’ (IB, 61); *talım* ‘yırtıcılık, yağma, saldırı, talan’ (İKPÖ, 213)¹⁴⁴ kelimesi tanıklanmıştır. Ayrıca Memlûk-Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinden TZ’de de *talav* ‘talan’ (TZ, 250) biçimi tespit edilmiştir.

TALAŞ “anlaşmazlık, kavga, çatışma, savaş” (DAK, 731; KS, 1371)

[< ET. **tala-** ‘to damage, pillage’ (EDPT, 492); ***talı-** ~ **tala-** ‘saldırmak, ısırarak, yırtmak, yağmalamak, talan etmek’ (İKPÖ, 213) -ş]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *talaş* ‘dispute, querelle, combat, escarmouche, troubles, tumulte’ (DAK, 731) “anlaşmazlık, kavga, çatışma, savaş, kargaşa”; *talaş* ‘ссора, спор, распря, драка, стычка, сражение, битва’ (KS, 1371) “anlaşmazlık, kavga, çatışma, savaş”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TALAŞÇI “kavgacı, tartışmacı, zorba” (KS, 1372)

[< EK. **talaş** ‘ссора, спор, распря, драка, стычка, сражение, битва’ (KS, 1371) “kavga, anlaşmazlık, çatışma, savaş”; ‘dispute, querelle, combat, escarmouche, troubles, tumulte’ (DAK, 731) “anlaşmazlık, kavga, çatışma, savaş, kargaşa” (< *tala-* ‘to damage, pillage’ (EDPT, 492))+ *çıl*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *talaşçı* ‘спорщик, скандалист, сварливец, драчун, задира’ (KS, 1372) “kavgacı, tartışmacı, zorba”.

Kelimenin kökü hakkında yapılan tarihî taramalarda Eski Türkçe döneminden itibaren Karahanlı ve Harezmi Türkçesi metinlerinde *tala-* fiilinin varlığı tespit edilirken, *talaş* ismi KS ve DAK’ta tespit edilmiş, *talaşçı* kelimesi ise KS dışında tespit edilememiştir.

TALAŞLI “kavgalı, tartışmalı, kavga ile ilişkili” (AC, 72; KS, 1372)

¹⁴⁴ Hamilton kelimenin **talı-* / *tala-* ‘saldırmak, ısırarak, yırtmak, yağmalamak, talan etmek’ fiiline + fiilden isim yapma eki *-m*’nin eklenmesiyle türetildiğini düşünmektedir (1998: 213).

[< EK. **talaş** ‘ссора, спор, распря, драка, стычка, сражение, битва’ (KS, 1371) “kavga, anlaşmazlık, çatışma, savaş”; ‘dispute, querelle, combat, escarmouche, troubles, tumulte’ (DAK, 731) “anlaşmazlık, kavga, çatışma, savaş, kargaşa” (< *tala-* ‘to damage, pillage’ (EDPT, 492))+ *IX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *talaşlı; talaşlı iş* ‘causa contenciosa’ (AC, 72) “çekişmeli dava, tartışmalı”; *talaşlı* ‘спорный, сварливый, бранный, связанный со ссорой’ (KS, 1372) “kavgalı, tartışmalı, kavga ile ilişkili”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TALKIN “deniz dalgası” (DAK, 732; KS, 1373)

[< ET. **tal-** ‘to lose strenght; to lose consciousness, to faint’ (EDPT, 490); ‘dalmak, zekâsı kararmak; talan ve yağma etmek’ (EUTS, 222) (?) –*GXn*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *talhın* ‘vague (de mer)’ (DAK, 732) “deniz dalgası”; *talhın* ‘морская волна’ (KS; 1373) “deniz dalgası”.

Etimolojisi belirsiz olan kelime taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır. Ayrıca Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kelimenin eş anlamlısı kabul edilebilen *tolğun*¹⁴⁵ ‘onde’ (DAK, 774); ‘волна’ (KS, 1478) “dalga” kelimesi de tanıklanmıştır.

TAMAŞALI “harika, inanılmaz, aşırı gösterişli” (AC, 72; DAK, 733; KS, 1375)

[< Far. **ṭamāṣā** ‘looking at anything comic or tragic; an entertainment, show, theatrical representation’ (PED, 323) +*IX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tamaşalı* ‘superbe’ (AC, 72) “muhteşem, müthiş”; *tamaşalı* ‘étonnant, surprenant, merveilleux, admirable; jaté dans l’extase?’ (DAK, 733) “olağanüstü, şaşırtıcı, harikulade, hayranlığa değer”; *tamaşalı* ‘дивный, чудный, удивительный, диковинный, изумительный, восхитительный, замечательный’ (KS, 1375) “harika, inanılmaz, aşırı gösterişli”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

¹⁴⁵ *tolğun* ‘dalga’ kelimesi ise ilk kez Harezmi Türkçesi eserlerinden (KE, 641) de geçmektedir.

TAMÇI “damla” (DAK, 733; KS, 1376)

[< ET. **tam-** ‘to drip’ (EDPT, 503; EUTG, 605; DLT 2014: 850) –*çI* (Berta 1996: 323; Gülensoy 2007: 252)]

OT: *tamçı* ‘damla’ (Kİ, 97).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tamçi* ‘goutte’ (DAK, 733) “damla”; *tamçı* ‘капля’ (KS, 1376) “damla”.

Árpád Berta kelimenin *tam* –*(X)g+*çI* şeklinde türetilmiş olabileceğini düşünürken (1996: 323); Tuncer Gülensoy kelimenin fiilden isim yapma eki –*çI* ile türetildiğini ve kelimenin halk ağzında ‘damla, sızıntı’ anlamıyla yaşadığını dile getirmektedir (2007: 252).

TAMĞA “mühür, damga; gümrük, gümrük vergisi” (KW, 233; AC, 73; DPY, 406; DAK, 733; KS, 1376)

[< ET. ***tam-** ‘alevlenmek, tutuşmak’ (Tekin 1995: 96; 2000: 89) –*gA* (Erdal 1991: 378; Berta 1996: 576; Tekin 2000: 89)]

Talat Tekin Uygur Türkçesi metinlerindeki Uyg., MK *tamtur-* “yakmak”, MK *tamdu*, *tamduk* “alevlenmiş ateş”, vb. örneklerle kelimenin kökü için verdiği anlamı desteklemiştir (2000: 90).

Clauson kelimenin yapısı için “–*ğA* ile biten eski bir kelime” açıklamasını yapmış ve kelimenin “orjinalde işaret ya da ata, sığira ya da diğer çiftlik hayvanlarına sahibini göstermek için vurulan damga” anlamına geldiğini ifade etmiştir. Yine Clauson Çince ‘mühür’ için kullanılan *tamğa* kelimesinin, bu anlamda Moğolcaya *tamağa* olarak geçtiğini de dile getirmiştir. (1972: 504-505).

Karahanlı Türkçesinden itibaren *tam-* fiili ‘damlamak’ (DLT 2014: 850) anlamıyla kayıtlara geçmiştir.

ET: *tamgaçı* ‘mühürdar’ (OTG, 253); *tamğa* ‘a brand or mark of ownership placed on horsess, cattle, and other livestock’ (EDPT, 504); *tamğa* ‘damga, mühür’ (EUTS, 222); *tamğa* ‘damga’ (EUTG, 605); **OT:** *tamğa* ‘hakan vb. kimselerin damgası’ (DLT 2014: 850); *tamğa* ‘damga, mühür’ (KB, 420); *tamğa* ‘damga’ (RKT, 644); *tamğa* ‘damga, mühür’ (KE, 593); *tamğa* ‘damga’ (ME, 182); *tamğa* ‘damga’ (OKTS, 249); *tamğa* ‘gümrük’ (AOYarlık, 235); *tamğa* ‘damga’ (TZ, 250).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tamḥa* ‘siegel’ (KW, 233) “mühür, damga”; *tamḡa* ‘sceau, cachet’ (AC, 73) “mühür, damga”; *tamḡa* ‘печать, клеймо’ (DPY, 406) “damga”; *tamḡa* ‘sceau, cachet; droit(s) de douane’ (DAK, 733) “damga, mühür; gümrük vergisi”; *tamḡa* ‘таможенная пошлина, таможенный сбор, мыто, налог; таможня’ (KS, 1376) “gümrük, gümrük vergisi”.

Altın Ordu sahası eserlerine kadar günümüzdeki anlamıyla yaşayan *tamḡa* kelimesi, bu dönemden sonra özellikle Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserlerinde ‘gümrük, gümrük vergisi’ anlamıyla da kullanılıp anlam alanını genişletmiştir.

TAMĞAÇI “mühür tutan, damgacı; yazıcı, damgacı; gümrükçü, gümrük görevlisi” (AC, 73; DPY, 406; DAK, 733; KS, 1376)

[< ET. **tamḡa** ‘damga, mühür’ (KW, 233; EDPT, 505; Erdal 1991: 111; EUTS, 222; EUTG, 605; DLT 2014: 850; RKT, 644; KE, 593; ME, 182; TZ, 250) < *tām*- ‘alevlenmek, tutuşmak’ (Tekin 1995a: 96) +çl]

ET: *tamḡačī* ‘damgacı, damga vuran, mühürdar’ (ETY, 856); *tamḡačī* ‘damgacı, mühürdar, sekreter’ (OTG, 253); *tamḡačī* ‘N. Ag. fr. *tamḡa*; the official title of an officer whose duties related to the *tamḡa*’ (EDPT, 505); **OT:** *tamḡačī* ‘damgacı, mühürdar’ (KB, 420); *tamḡačī* ‘gümrükçü, gümrük memuru’ (AOYarlık, 235)

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tamkačī* ‘celui qui garde le sceau’ (AC, 73) “mühür tutan, damgacı”; *tamgačī* ‘печать, клеймо’ (DPY, 406) “yazıcı, damgacı”; *tamgačī* ‘douanier’ (DAK, 733) “gümrükçü, gümrük görevlisi”; *tamgačī* ~ *tamḡačī* ~ *tamḥačī* ‘таможенник, мытарь, пошлинник’ (KS, 1376) “vergi tahsildarı, vergi toplayan”.

Melek Özyetgin, Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerde geçen *tamgačī* kelimesinin anlam alanı hakkında şu bilgileri vermektedir:

“*tamgačī* ‘gümrük memuru, gümrükçü, gümrük vergisini toplayan kişi.’ < T. *tam-ḡa*+çl. Türklerde *tamḡa* kelimesi iki farklı manada kullanılmıştır: Bunlardan biri ‘damga, mühür’, diğeri ise ‘gümrük vergisi’dir. Türklerde *tamga*, eski konar-göçer bozkır imaratorlukları zamanında bir boyun mülkiyet nişanı olarak özellikle at, koyun gibi hayvanlarını tanıyabilmek, başka boyların mal ve hayvanları ile karışmasını önlemek için kullanılıyordu. *tamga* Köktürk yazıtlarında da geçmektedir. *tamga* kelimesinin ‘gümrük’ manasında Türkçede ne zaman kullanıldığı ile ilgili yeterli kaynak bulunmamaktadır.

‘Hülegü’nün vezirlerinden Nasr-ed-dini Tüsi’nin ‘Risale-i derresm ve Ayin Padişah-ı Kadim İran-zemîn’ adlı risalesinde belirtildiğine göre, çok eskiden hakanlar halkın ihtiyacı olan şeyleri ucuza alıp, sonra onları pahalıya satmayı uygun görmedikleri gibi, karada ve denizde kılavuzluk hizmeti karşılığında yolculardan bir ücret ve tüccardan da gümrük vergisi almayı uygun görmemişlerdir. Daha sonra ise, tüccarın getirdiği eşyadan bir hisse alınmış ve bu hisseye de *tamga* denilmiştir (Yaltkaya 1939: 12-13). ‘W. Bartold, *tamga/damga*’nın ‘gümrük ve yol vergisi’ yanında ‘şehir vergisi’ manasına geldiğini de belirtmiştir (1931: 153-154).’ Altın Ordu’da en çok gelir getiren vergi kaynağı, tüccar tarafından satılan veya pazar yerine getirilen bütün mallardan alınan *tamga* vergisiydi. Bu vergiyi tahsil eden memura tamgaçı adı verilirdi. Gümrük memuru manasında kullanılan *tamgaçı* unvanı Volga Bulgarlarına ait bazı mezar taşlarında da görülmektedir (Özyetgin 1996: 174).”

TAMUR ~ TAMAR ~ DAMAR “damar, nabız” (KW, 233; DAK, 734; KS, 1377)

[< ET. **tam-** ‘to drip’ (EDPT, 503) [**tamur* < **tammur* < *tam-* (Erdal 1991: 389)] –*mur* (Clauson 1972: 508; Erdal 1991: 389; Berta 1996: 323)]

ET: *tamar* ~ *tamur* ‘vein, artery; fr. *tam-*’ (EDPT, 508); *tamar* ~ *tamur* ‘damar’ (EUTS, 222); *tamur* ‘damar’ (EUTG, 605); **OT:** *tamar* ‘Oğuzlarda damar’ (DLT 2014: 850); *tamur* ‘damar, nabız’ (KB, 420); *tamur* ‘damar’ (RKT, 644); *tamar* ‘damar’ (NF, 401); *tamar* ‘damar’ (KE, 593); *tamar* ‘damar’ (ME, 182); *tamar* ‘damar’ (OKTS, 249); *tamar* ‘damar’ (Kİ, 97); *tamar* ‘damar’ (KK, 124); *damar* ‘damar’ (DM, 81); *tamur* ‘damar’ (İM, 600); *tamar* ‘damar’ (MT, 142); *tamur* ‘damar’ (TZ, 251); *tamar* ‘damar’ (KSE, 281); *tamur* ‘damar’ (MG, 253); *tamar* ‘damar’ (BV, 303).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tamar* ‘ader’ (KW, 233) “damar”; *tamur* ~ *tamar* ‘veine, tendon, filament; pénis; racine?’ (DAK, 734) “damar; tendon, ince tel; penis, kök?”; *tamur* ~ *tamar* ~ *damar* ‘сосуд, жила, артерия, вена’ (KS, 1377; 414) “damar, nabız”.

Eski Türkçe döneminden günümüze kadar gelebilen yaygın kullanım alanına sahip olan ender kelimelerdendir.

TADDA “yarın, sabah, sabahleyin” (KW, 234; DAK, 735; KS, 1383)

[< ET. **taṅ**¹⁴⁶ ‘dawn’ (EDPT, 510) “tan, şafak” +DA (Räsänen 1957: 243; Korkmaz 1969: 13; Clauson 1972: 510) +DA]

Räsänen kelimenin etimolojisi için *taṅda* ‘morgen’ “yarın” < *taṅ* ‘morgendämmerung’ “şafak, tan” açıklamasını yapıp, +DA ekinin zaman zarfı oluşturduğunu ifade etmiştir (Räsänen 1957: 243).

Zeynep Korkmaz da *taṅda* ‘tanda, sabahleyin, yarın, erkenden’ kelimesindeki +DA ekinin, zarf yapma eki olmadığını, bu ekin bulunma hâli ekinin zaman kelimelerini zarflaştırma özelliğine dayanan, az veya çok nispette anlam kaymasına uğramış şekli olduğunu dile getirmiştir (1969: 13).

ET: *taṅda* ‘tomorrow’ (EDPT, 510); *taÆda irte* ‘sabahleyin’ (EUTG, 605); **OT:** *taṅda* ‘şafak vakti, sabah’ (DLT 2014: 852); *taÆda* ‘sabah, sabahleyin’ (KB, 421); *taÆda* ‘sabah’ (AH, LIX); *taṅdası* ‘yarın, yarınki gün’ (KE, 594); *taṅda* ‘sabah, sabah vakti’ (OKTS, 249); *taṅda* ‘sabah erken, şafak atarken’ (Kİ, 98); *tanda* ‘yarın’ (KK, 124); *taÆdası kün* ‘ertesi gün’ (İM, 600); *tanda* ‘sabah, yarın’ (TZ, 251); *taÆda* ‘ertesi gün, yarın’ (GT, 369).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *taṅda* ‘morgen’ (KW, 234) “sabahleyin, yarın”; *taṅda* ‘demain’ (DAK, 735) “yarın”; *taṅda* ‘завтра, завтра, поутру’ (KS, 1383) “yarın, sabah, sabahleyin”.

Kelime ilk kez Eski Türkçe döneminde tanıklanmış, Orta Türkçe döneminde de sıklıkla kullanılmış ve +DA ekinin zaman zarfı oluşturduğu nadir örneklerden birini teşkil etmiştir.

TADLAMA “seçilmiş, asil, güçlü, kuvvetli” (KS, 1384)

[< ET. **taṅla-** ‘to be surprised, to be astonished’ (EDPT, 521) -mA]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *taṅlama* ‘избранный, отборный, знатный, благородный’ (KS, 1384) “seçilmiş, asil, güçlü, kuvvetli”.

¹⁴⁶ **taṅ** için bkz. *taṅ* ‘tan, şafak’ (ETY, 856); *taṅ* ‘tan, şafak’ (OTG, 253); *taÆ* ‘tan, şafak’ (IB, 61); *taṅ* ‘tan, gün ağarması’ (İKPÖ, 214); *tang* ‘tan, şafak, sabah’ (EUTS, 223); **OT:** *taÆ* ‘sabah’ (RKT, 645); *taÆ* ‘tan, şafak’ (NF, 402); *taṅ* ‘sabah vakti, tan’ (MM, 259); *taÆ* ‘tan, şafak’ (ME, 182); *taÆ* ‘tan, sabah vakti’ (GT, 369); *taṅ* ‘sabah vakti, alaca karanlık’ (KSE, 281); *taÆ* ‘tan’ (BV, 303); **Ermeni Harfli Kıpçakça:** *tang* ‘aurore’ (AC, 73) “şafak”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TANGLANDAŞ “başkası ile seçilen (?)” (DAK, 735)

[< OT. **teŋle-** ‘to equate, weigh, compare’ (EDPT, 521); ‘denklemek, denkleştirmek’ (KB, 436) + (-n-) + -dAş]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tanglandaş* ‘coélu, choisi avec un autre’ (DAK, 735) “başkası ile seçilen?”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TANIḤ ~ TANUḶ ~ TANIḶ “tanık, şahit” (KW, 234; AC, 73; DPY, 406; DAK, 736; AB, 194; KS, 1380)

[< OT. **tanu-** ‘tanımak’ (KB, 422) –k (Clauson 1972: 518; Erdal 1991: 244; Berta 1996: 328; Eraslan 2012: 605)]

ET: *tanuḵluḵ* ‘tanıklık, şehadet’ (ETY, 857); *tanuḵ* ‘tanık, şahit’ (EUTS, 224); *tanuḵ* ‘şahit’ (EUTG, 605); **OT:** *tanuḵ* ‘a witness’ (to a statement, document, etc.)’ (EDPT, 518); *tanuk ~ tanūk* ‘şahit’ (DLT 2014: 852); *tanuḵ* ‘tanık, şahit’ (KB, 422); *tanuḵluḵ* ‘tanıklık, şehadet’ (AH, LIX); *tanuḵ* ‘tanık, şahit; doğru, gerçek şahit’ (RKT, 653); *tanuḵ* ‘tanık, şahit’ (NF, 404); *tanuḵ* ‘tanık, şahit’ (KE, 595); *tanuḵ* ‘tanık’ (MM, 259); *tanuḵ* ‘tanık, şahit’ (ME, 183); *tanuḵ* ‘tanık, tanıklık’ (OKTS, 250); *tanuḵ* ‘şahit’ (Kİ, 98); *tanıḵ ~ tanuḵ* ‘şahit’ (DM, 111); *tanuḵ* ‘şahit’ (İM, 600); *tanıḵ* ‘tanık’ (TZ, 251); *tanuḵluḵ* ‘şahitlik, tanıklık’ (GT, 369); *tanuḵ* ‘tanık, şahit, delil’ (KSE, 282); *tanuḵ* ‘şahit’ (KF, 1070); *tanuḵluḵ* ‘tanıklık, şahitlik’ (KM, 306); *tanuḵluḵ* ‘şehadet’ (BV, 303).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tanuḵ ~ tanıḵ* ‘zeuge’ (KW, 234) “tanık”; *tanıḵ* ‘témoin’ (AC, 73) “tanık”; *tanıḵ* ‘свидетель’ (DPY, 406) “tanık”; *tanıḵ* ‘témoin’ (DAK, 736) “tanık”; *tanıḵ* ‘tanık, şahit’ (AB, 194); *tanıḵ* ‘1. известный, знакомый, засвидетельствованный; известно как свидетелю 2. свидетель’ (KS, 1380) “1. tanık, tanıdık olarak bilinen; 2. tanık”.

Kelime Eski Türkçeden itibaren tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır.

TANIŞ “tanıdık, bildik” (DAK, 736; AB, 194; KS, 1381)

[< OT. **tanu-** ‘tanımak’ (KB, 422) –ş (Brockelmann 1954: 138; Korkmaz 1969: 56)]

OT: *tanış* ‘bildik, tanıdık’ (DM, 111).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tanış* ‘connaissance, ami’ (DAK, 736) “tanıma, bilme, tanıdık, bildik; dost, arkadaş”; *tanış* ‘tanıdık, bildik’ (AB, 194); *tanış* ‘знакомый, приятель’ (KS, 1381) “tanıdık, bildik, arkadaş”.

Diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

TANMAHLIḤ “nkâr, cehalet, kaçınma, ihanet, vazgeçme” (KS, 1382)

[< OT. **tan-** ‘to deny; to disclaim (an obligation); to go back on one’s word’ (EDPT, 513) -*mAḤLIK*]

OT: *tanmaḥlıḥ* ‘küfr’ (RKT, 647).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tanmaḥlıḥ* ‘отрицание, непризнание, отречение, отказ, отвращение, предательство, измена’ (KS, 1382) “inkâr, cehalet, kaçınma, ihanet, vazgeçme”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TAPLIÇKALI “tabelalı, işaretli, levhalı” (KS, 1385)

[< Uk. **табличка** “levha, tabela” (KS, 1385) +*IX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *taplıçkalı* ‘с табличками, пластинками, пластинчатый’ (KS, 1385) “tabelalı, işaretli, levhalı”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TARBİİYATLI “doğal, belirli bir doğaya sahip, terbiyeli” (DAK, 738; KS, 1389)

[< Ar. **tarbiyat** ‘education, upbringing; teaching, instruction; pedagogy; breeding, raising (of animals)’ (DMWA, 324) +*IX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tarbiyatlı* ‘naturel’ (DAK, 738) “doğal, natürel”; *tarbiyatlı* ‘природный, естественный, имеющий определенную природу, натуру, естество, сущность’ (KS, 1389) “doğal, belirli bir doğaya sahip, terbiyeli”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TARÇALI “kalkanlı, silahlı” (DAK, 738; KS, 1389)

[< Pol. **tarcza** ‘щит; диск; колёсико кремниевого запала’ (KS, 1389) +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tarçalı* ‘armé de bouclier’ (DAK, 738) “silahlı, kalkan ile donatılmış”; *tarçalı* ‘имеющий щит, вооруженный щитом’ (KS, 1389) “kalkanlı”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TARNOPOLALI “Ternopilli, Ternopil’de ikamet eden” (KS, 1391)

[< **Ternopil**¹⁴⁷ +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tarnopolalı* ‘житель или уроженец Тернополя, выходец из Тернополя’ (KS, 1391) “Ternopilli, Ternopil’de ikamet eden”.

TASBOLMAHLIḤ ~ TASPOLMAHLIḤ “lanetlenme, mahvolma, cehennem azabı” (KS, 1393)

[< EK. **tas bol-** ‘исчезать, исчезнуть, пропадать, потеряться, быть потерянным, утраченным, пропасть, погибать, погибнуть’ (KS, 1393) “kaybolmak, ölmek” -mAKLIK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tasbolmahlıḥ ~ taspolmahlıḥ* ‘погибель’ (KS, 1393, 1394) “lanetlenme, mahvolma, cehennem azabı”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TAŞÇI “taşçı, taş ustası, duvar ustası” (DAK, 741; KS, 1397)

[< ET. **taş** ‘taş’ (KW, 236; ETY, 858; OTG, 253; EDPT, 554; EUTS, 227; DLT 2014: 860; KB, 427; RKT, 661; NF, 405; KE, 601; ME, 183; GT, 370) +çı]

OT: *taşçı* ‘taşçı’ (DM, 112).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *taşçı* ‘tailleur de pierres, maçon’ (DAK, 741) “taşçı, duvar ustası”; *taşçı* ‘каменолом, каменотёс, каменщик’ (KS, 1397) “taşçı, taş ustası, duvarcı”.

Kelimenin kökü olan *taş* kelimesi tüm tarihî dönemlerde tanıklanmış; fakat ‘taş ustası’ anlamına sahip *taşçı* kelimesi sadece Memlûk Kıpçak Türkçesi eseri olan DM’de ve Ermeni harfli Kıpçakça eserlerinden DAK ve KS’de tespit edilmiştir.

TAŞIMAḤ “taşım, ulaşım” (PT, 152; KS, 1397)

¹⁴⁷ <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ternopil> (Erişim tarihi: 20.04.2016)

[< ET: **taşu-** ‘to convey’ (OTWF II, 478) –*mAK*]

OT: *taşumak* ‘taşımā’ (DLT 2014: 861)

Ermeni Harfli Kıpçakça: *taşımah* ‘carrying, transportation’ (PT, 152) “taşımā, nakliye”; *taşımah* ‘перевозка’ (KS, 1397) “taşımā, ulaşım”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TAŞKARU ~ TIŞARI ~ DIŞARI “dışarı, dışarıya doğru; dışarıda” (KW, 237; KS, 1461)

[< ET. **taş** ‘outside’ (EDPT, 558; OTG, 253) +*garu*]

taşgaru kelimesi *taş* ‘dış’ kelimesinin yön gösterme şeklidir ve tam anlamı ‘dışarıya doğru’dur (Clauson 1972: 563). Kelime tarihsel süreçte incelendiğinde *taşgaru* > *tışgaru* > *tışaru* > *dışaru* > *dışarı* şeklinde pek çok fonetik değişikliğe uğramıştır.

Kelime hakkında yapılan bir diğer etimolojik görüş de Gabain’e aittir. Gabain’e göre *taşkarı* zarfı, zarf-fiil eki getirilerek oluşmuştur ve etimolojik izahı şöyledir: *taşkarı* < *taş* + *kar-* ‘çıkarmak, uzaklaştırmak’ + *ı* ‘zarf-fiil eki’ (1959: 67, 1979: 104). Zeynep Korkmaz da Gabain gibi *taşgaru* kelimesinin fiillerin ettirgen şekilleri üzerine gelmiş zarf-fiil eklerinin kaynaşp kalıplaşması ile oluştuğunu ileri sürmektedir (1969-2011: 7).

R. Rahmeti Arat kelimenin cihet manasına gelen isimlerden yapılmış fiil şekli olduğu görüşündedir ve kelimeyi *taşkaru* < *taş-t-k-ar-u* şeklinde izah etmiştir (1965: 1). Tietze de kelimenin etimolojisi için *taşgaru* < *taş* ‘dış’ + *ga* ‘yönelme hal eki’ + *-ru* ‘yön, hedef eki’ açıklamasını yapmıştır (2002: 610).

ET: *taşgaru* (d-) Directive Adv. fr. *taş*; ‘outwards’ (EDPT, 563); *taşgaru* (*taşqaru*?) ‘dışarıya, dışa doğru, dışarda’ (İKPÖ, 216); *taşkaru/taşgaru/taşgaru* ‘dışarı’ (EUTS, 227); *taşkaru* ‘dışarı’ (EUTG, 606); **OT:** *taşkaru* ‘dışarı’ (NF, 406); *taşgaru* ‘dışarı’(KE, 602); *taşgaru* ‘dışarı, taşra’ (AOYarlık, 236); *taşgaru* ‘dışarı’ (İM, 601); *taşkarı/taşarı* ‘dışarı’ (TZ, 253); *taşkarı* ‘dışarı’ (GT, 370); *taşgaru* ‘dışarı’ (KSE, 283); *taşkaru* ‘dışarı’ (BV, 305).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *taşqaru* ‘hinaus; draussen’ (KW, 237) “dışarı, dışarıya doğru; dışarıda”; *tışarı* ‘снаружи, извне, из-за’ (KS, 1461) “dışarı, dışında, dolayı”; *dışarı* ‘наружу, вовне, вне, за’ (KS, 431) “dışa doğru, dışarı, dışarıya”.

Uygurcadan itibaren kullanıldığı tespit edilen *taşğaru* ‘dışarı, dışarıya doğru’ kelimesinde pek çok fonetik değişiklik görülürken, anlam değişmesi görülmemiştir. Özellikle Köktürkçede ve Karahanlı Türkçesi metni olan DLT’de *taşğaru* yerine aynı kökten türediği bilinen *taşra*¹⁴⁸ kelimesinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

TAŞHIN “taşkın, coşkun, fırtınalı, şiddetli” (DAK, 741; AB, 195; KS, 1397)

[< ET. **taş-** ‘to overflow’ (EDPT, 559) –GXn (Brockelmann 1954: 106)]

OT: *taşkun* ‘taşan su’ (Kİ, 100); *taşğın* ‘taşkın, sel’ (KSE, 283).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *taşhın* ‘débordement, inondation’ (DAK, 741) “taşma, taşkınlık, taşkın”; *taşhın* ‘taşkın, sel’ (AB, 195); *taşhın* ‘бурный, бурливый, стремительный, быстрый, скоротечный’ (KS, 1397) “taşkın, coşkun, fırtınalı, şiddetli”.

TAŞLI “taşlı” (DAK, 741; KS, 1397)

[< ET. **taş** ‘stone’ (EDPT, 557) +IX(g)]

OT: *taşlığ* ‘taşlı’ (ME, 184); *taşlı* ‘taşlı’ (İM, 601); *taşlığ* ‘taşlı’ (KSE, 284).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *taşlı* ‘pierreux’ (DAK, 741) “taşlı”; *taşlı* ‘с камнем, с камнями, каменистый’ (KS, 1397) “taşlı”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TATARCA “Tatarca” (KW, 237; AC, 73; KS, 1399)

[< ET. **Tatar** ‘etnik ad (Otuz Tatar, Tokuz Tatar)’ (OTG, 253; EUTS, 228; Kİ, 100; GT, 370) +ca]

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *Tatarça* ‘auf Tatarisch’ (KW, 237) “Tatarca”; *Tatarça* ‘en Tatar (en arméno-coman)’ (AC, 73) “Tatarca”; *Tatarca* ‘по-татарски, по-кыпчакски, по-половецки, на армяно-кыпчакском языке’ (KS, 1399) “Tatarca; örneğin Kıpçakça, Ermeni Kıpçak dili gibi”.

TATLI “tatlı, lezzetli, hoş, nazik, iyi” (KW, 237; DAK, 742; AB, 195; KS, 1399)

[< ET. **tatiğ** ‘taste, flavour’, often with the implication of ‘a pleasant taste’ (EDPT, 452) (**tat-** ‘to taste’ (EDPT, 449)) +IX(g) (Clauson 1972: 454; Erdal 1991: 207)]

¹⁴⁸ **taşra** için bkz. *taşra* ‘dışarı’ (DLT IV-Dizin, 582); *dışra* ‘dışarı’ (KF, 969).

ET: *tatıǵlıǵ* ‘tatlı’ (OTG, 253); *tatıǵlıǵ* ‘always specifically ‘having a pleasant taste’ (EDPT, 456); *tatıǵlıǵ* ‘tatlı, hoş, lezzetli’ (EUTS, 228); *tatıǵlıǵ* ‘tatlı’ (EUTG, 606); *tataǵlıǵ ~ tatıǵlıǵ* ‘tatlı, lezzetli’ (İKPÖ, 216); **OT:** *tatlıǵ* ‘lezzetli, tatlı; hoş’ (DLT 2014: 862); *tatıǵlıǵ* ‘tatlı, lezzetli’ (KB, 428); *tatlıǵ* ‘tatlı, lezzetli; tatlı su’ (RKT, 661); *tatlıǵ* ‘tatlı, hoş, güzel’ (NF, 406); *tatlıǵ* ‘tatlı, güzel’ (KE, 602); *tatlıǵ* ‘tatlı’ (ME, 184); *tatlu* ‘tatlı’ (Kİ, 100); *tatlı* ‘tatlı’ (KK, 125); *tatlı* ‘tatlı’ (DM, 112); *tatlı* ‘tatlı, güzel, hoş’ (İM, 602); *tatlı* ‘tatlı’ (TZ, 253); *tatlı* ‘tatlı’ (GT, 370); *tatlu* ‘tatlı’ (MT, 143); *tatlıǵ* ‘tatlı, lezzetli’ (KSE, 284); *tatlı* ‘tatlı’ (BV, 305).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tatlı* ‘süss’ (KW, 237) “tatlı”; *tatıǵlı* ‘schmackhaft’ (KW, 237) “lezzetli”; *tatlı* ‘doux, sucré, savoureux’ (DAK, 742) “tatlı, yumuşak, lezzetli”; *tatlı* ‘güzel, hoş’ (AB, 195); *tatlı* ‘сладкий, вкусный, приятный, добрый, хороший, благой’ (KS, 1399) “tatlı, lezzetli, hoş, nazik, iyi”.

Kelime Eski Türkçeden itibaren tüm tarihî dönemlerde bazı fonetik değişikliklerle tanıklanmıştır.

TAYANACAG “dayanak, destek, baston” (DAK, 743; KS, 1403)

[< ET. **tayan**-¹⁴⁹ ‘Refl. f. of *taya-*; to support oneself by, lean on, or rely on (someone or something)’ (EDPT, 569) -AcAK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tayanacag* ‘appui, support, canne’ (DAK, 743) “dayanak, destek, baston”; *tayanacag* ‘подпорка, подпора, опора, посох, палица, клюка’ (KS, 1403) “dayanak, destek”.

Kelimede gelecek zaman sıfat-fiil ekinin eklenip kalıplaşması söz konusudur ve bu kelime sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır; fakat tarihî Türk lehçelerinde aynı anlama sahip *tayaq* ‘dayanak, dayanılacak şey, destek, değnek, sopa, asa’ (EUTG, 606; MM, 260; ME, 184; OKTS, 255; İM, 602; MT, 143; KSE, 284; KW, 232); *tayanç* ‘dayanak, destek’ (ME, 184; KE, 604); *tayangı* ‘dayanak, dinlenme yeri’ (OKTS, 255) kelimeleri tespit edilmiştir.

TAYILMA “kaygan, güvenilmez” (KS, 1403)

¹⁴⁹ **tayan-** fiili için bkz. **ET:** *tayan-* ‘dayanmak’ (Üİ, 180); **OT:** *tayan-* ‘dayanmak, yaslanmak, güvenmek’ (DLT 2014: 865); *tayan-* ‘dayanmak, yaslanmak’ (RKT, 662); *tayan-* ‘dayanmak, kendini tutmak, tahammül etmek; inat etmek, direktmek’ (NF, 407); *tayan-* ‘dayanmak, yaslanmak, sabretmek’ (KE, 604); *tayan-* ‘dayanmak’ (MM, 260); *tayan-* ‘dayanmak, yaslanmak’ (MT, 143); *tayan-* ‘dayanmak, yaslanmak’ (KSE, 284).

[< EK. **tayıl-** ‘поскользнуться, соскользнуть, совратиться, впасть в заблуждение’ (KS, 1403) “kaymak, hataya düşmek” (< **tay-** ‘to slip, slide, slip up’ (EDPT, 567)) –mA]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tayılma* ‘скользящий’ (KS, 1403) “kaygan, güvenilmez”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TAYMAHLIḤ “skandal, rezalet, kepezelik; yanılma, günah” (DAK, 743; KS, 1404)

[< ET. **tay-** ‘to slip, slide, slip up’ (EDPT, 567) –mAKLIK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *taymaḥliḥ* ‘scandale’ (DAK, 743) “skandal, rezalet, kepezelik”; *taymaḥliḥ* ‘поскользновение, прегрешение’ (KS, 1404) “yanılma, günah”.

Kelime taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TÄDBİRLİ “tedbirli, ihtiyatlı, düşünceli” (DAK, 727; KS, 1404)

[< Ar. **tadbîr** ‘planning, Organization; direction, management, disposal, regulation’ (DMWA, 270) +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tadbirli* ‘prévoyant, prudent, raisonable’ (DAK, 727) “öngörüslü, tedbirli, sağduyulu”; *tadbirli* ‘смышленный, расторопный, изобретательный, рассудительный, осмотрительный; объяснимый, мотивированный, обоснованный’ (KS, 1404) “tedbirli, ihtiyatlı, düşünceli”.

Kelime taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TEGME ~ DEGMÄ “her; ilgili, söz konusu, içeren” (KW, 239; KS, 420)

[< ET. **teg-** (**d-**) ‘to reach; to attack (someone), to touch (something), to concern (someone)’ (EDPT, 476) –mA (Brockelmann 1954: 125; Clauson 1972: 482; Berta 1996: 341)]

ET: *tegme* ‘Pass. Dev. N. / A. fr. *teg-*; ‘every, any’ (EDPT, 482); **OT:** *tegme* ‘her biri, her, her türlü’ (DLT 2014: 866); *tegme* ‘değme, her, bir bir, türlü türlü’ (KB, 433); *tegme* ‘her, bütün, hep, hepsi, her şey’ (RKT, 666); *tegme* ‘her, her bir’ (NF, 418); *tegme* ‘her, her bir’ (KE, 617); *tégme* ‘her, her bir’ (MM, 261); *tégme* ‘her’ (ME, 185); *tigme* ‘değme, layık, mazhar olmuş; gözde’ (AOYarlık, 236); *tägmä* ‘her, her bir’ (OKTS, 258); *täymä* ‘her’ (Kİ, 102); *time* ‘her zaman; her’ (KK, 125); *tigme* ‘değme, her bir’ (İM, 607); *time* ‘değme’ (TZ,

258); *tigme* ‘her, değme’ (GT, 375); *tegme* ‘her, her bir’ (KSE, 284); *tigme* ‘her, değme’ (MG, 259); *tigme* ‘her’ (BV, 309).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tegme* ‘jeder’ (KW, 239) “her”; *degmä* ‘имеющий отношение, касательство’ (KS, 420) “ilgili, söz konusu, içeren”.

TEKİRMİ “yuvarlak, daire” (KW, 238; KS, 1409)

[< ET. ***teğir-** ‘round, circular’ (EDPT, 486) –*mi* (Brockelmann 1954: 127; Clauson 1972: 486; Berta 1996: 348; Tietze 2002: 577)]

ET: *teğirme* ~ *teğirmi* ‘Dev. N./A. fr. **teğir-*; round, circular’ (EDPT, 486); *täğirmi* ‘değirmi, yuvarlak, çevre’ (EUTS, 231); *teğirmi* ‘değirmi, yuvarlak’ (EUTG, 607); **OT:** *teğirme* ‘değirmen taşı, yuvarlak (şey)’ (DLT 2014: 866); *teğirme* ‘yuvarlak’ (KE, 617); *teğirmi* ‘değirmi’ (ME, 184); *täyirmä yüzlü* ‘değirmi, top yüzlü’ (Kİ, 102); *teğirmi* ‘değirmi, yuvarlak’ (İM, 603); *teğirmi* ‘değirmi, yuvarlak’ (KSE, 285); *degirmi* ‘değirmi, yuvarlak’ (KF, 967); *tigirmi* ‘değirmi’ (MG, 259); *tigirmi* ‘değirmi’ (BV, 309).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *teğirme* ‘rund’ (KW, 238) “yuvarlak”; *tekirmi* ‘круг, кружок’ (KS, 1409) “yuvarlak, daire”.

Kelime, Eski Türkçeden itibaren tüm tarihî dönemlerde aynı semantik özelliklerle tanıklanmıştır. –*mi* eki sadece bu kelime görülmektedir.

TÄLÄFÇİ “telef eden, imha edici, yok edici” (KS, 1405)

[< Ar. **telef** ‘yok etme, harcama, boşa harcama, telef’ (GT, 372; KF, 1072; BV, 306) +*çi*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *täläfçi* ‘уничтожитель, разрушитель, губитель, расстратчик, расточитель, транжир’ (KS, 1405) “telef eden, imha edici, yok edici”.

Arapça kökenli *telef* kelimesine isimden isim yapım eki +*çi*’nin eklenmesiyle oluşmuş *telefçi* kelimesi sadece KS’de tanıklanmıştır.

TEMİRÇİ “demirci” (KW, 240; DAK, 746; KS, 1411)

[< ET. < Moğ. **temir** ‘iron; eisen’ (EDPT, 508; Räsänen 1969: 473) +*çi* (EDPT, 509; Erdal 1991: 112)]

ET: *temirçi* ‘N. Ag. fr. *temir*; blacksmith’ (EDPT, 509); *tämirçi* ‘demirci’ (EUTS, 233); **OT:** *temürçi* ‘demirci’ (DLT 2014: 868); *temürçi* ‘demirci’ (KB, 435); *temürçi* ‘demirci’ (NF, 420); *temürçi* ‘demirci’ (KE, 621); *temirçi* ‘demirci’ (KK, 125); *temürçi* ‘demirci’ (MT, 144).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *temirçi* ‘eisenschmied’ (KW, 240) “demirci”; *tëmirçi* ‘forgeron’ (DAK, 746) “demirci”; *temirçi* ‘кузнец’ (KS, 1411) “demirci”.

temirçi kelimesi yapılan tarihî karşılaştırmalara bakıldığında, Eski Türkçeden günümüze kadar aynı semantik özelliklere sahiptir.

Clauson kelimedeki fonetik değişiklikler üzerinde durmuş ve kelimenin Osmanlı Türkçesinde *demirci*; Codex’te, Uygurcada ve Kıpçak Türkçesi metinlerinde *temirçi*; Kutadgu Bilig’de ise *temürçi* şekliyle geçtiğini ifade etmiştir (1972: 509).

TEMYANLI “güzel kokulu buhur, tütsülü, parfümlü” (KS, 1412)

[< Uk. тем’ян, тим’ян ‘ладан, фимиам’ (KS, 1411) “buhur, tütsü” + *LX*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *temyanlı* ‘с фимиамом, фимиамный, благоухающий фимиамом, благоуханный’ (KS, 1412) “güzel kokulu buhur, tütsülü, parfümlü”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TENLÄNMÄHLİH “vücut bulma, cisimleşme, enkarnasyon” (KS, 1413)

[< EK. **tenlän-** ‘обретать тело, обрести плоть, воплощаться, воплотиться’ (KS, 1413) “cisimlenmek, bir vücuda sahip olmak” – *MAKLIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tenlänmähliḥ* ‘обретение тела, плоти, воплощение’ (KS, 1413) “vücut bulma, cisimleşme, enkarnasyon”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TEDRİ “Tanrı, ilah” (KW, 241; AC, 74; DPY, 407; PT, 109; DAK, 747; AB, 201; KS, 1415)

[< ET. ***teḡir-** ‘döndürmek, çevirmek, kuşatmak’ (Tekin 1993: 11) – *I* (Tekin 1993b: 11; Taş 2009: 135)]

Talat Tekin ilk ve özgün anlamı ‘gökyüzü, sema’ olan *tāhri* sözcüğünün Eski Türkçede *tāgrä* ‘çepeçevre’, *tāgirmān* ‘değirmen’ sözcüklerinin kendisinden türediği **tāgir-* ‘döndürmek, çevirmek, kuşatmak’ eyleminin daha eski bir türü olan **tāhri-* eyleminden –i eki ile türemiş bir ad olabileceğini düşünmektedir. Tekin söz içinde *η ~ g* ses nöbetleşmesi için Eski Türkçede *āhri-* ~ *āgir-* ‘eğirmek’ ve *āhin* ~ *āgin* ‘omuz’ örneklerini göstermektedir (1993b: 11-12).

ET: *tāhri* ‘Tanrı, sema, gök’ (ETY, 861); *tāhri* ‘gök, sema; Tanrı’ (OTG, 254); *tehri* ‘God’ (EDPT, 523); *tehri* ‘Tanrı’ (IB, 62); *t(ä)ngri* ~ *tngrī* ‘Tanrı’ (EUTS, 233); *tengri* ‘gök, gökyüzü; Tanrı’ (EUTG, 608); **OT:** *tehri* ‘yüce ve aziz Allah, Tanrı’ (DLT 2014: 868); *tehri* ‘Tanrı’ (KB, 437); *tehri* ~ *taḡrı* ‘Allah’ (RKT, 671); *taḡrı* ‘Tanrı’ (NF, 402); *tehri* ‘Tanrı, Allah’ (KE, 623); *taḡrı* ‘Tanrı’ (ME, 182); *tehri* ‘ilah, Tanrı’ (OKTS, 262); *tāhri* ‘Tanrı’ (Kİ, 101); *tehri* ‘Tanrı’ (İM, 604); *tehri* ‘Tanrı, Allah’ (GT, 372); *taḡrı* ‘Tanrı’ (KSE, 281); *taḡrı* ‘Tanrı, ilah’ (KF, 1070); *taḡrı* ‘Tanrı, Allah’ (KM, 305); *taḡrı* ‘Tanrı, Allah’ (MG, 253); *tehri* ‘Tanrı’ (BV, 307).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tehri* ~ *teheri* ‘gott’ (KW, 241) “Tanrı”; *tengri* ‘dieu’ (AC, 74) “Tanrı”; *tengri* ‘бог, творец’ (DPY, 407) “ilah, yaratıcı”; *tengri* ‘god’ (PT, 109) “Tanrı”; *təngri* ~ *tənri* ‘dieu’ (DAK, 747) “Tanrı”; *tehri* ‘Tanrı, Rab’ (AB, 201); *tehri* ~ *tehrü* ~ *taḡrı* ‘бог, божество, богиня; божий, божественный’ (KS, 1415) “Tanrı, ilah”.

Kelime somut bir anlamdan soyut bir anlama doğru anlam alanını öncelikle genişletmiştir; ancak ‘gökyüzü, sema’ olan ilk anlamın daha sonra unutulması, başka bir kelime ile yaşamaya başlamasıyla bu kelime sadece ikinci anlamda (‘Tanrı’) kullanılır olmuştur (Erol 2009: 505).

TEDRİTOĞURGAN “Meryemana” (KS, 1419)

[< EK. **Teḡritoḡur-** (?) (< *tehri toḡur-*) -GAn]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *Teḡritoḡurgan* ‘Богородица’ (KS, 1419) “Meryemana”.

Kelimenin taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak dinî anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

TEPRÄNİŞ “uyaniş, heyecan, hareket ediş” (AB, 196; KS, 1422)

[< ET. **tepren-** ‘to stir’ (OTWF II, 618) (< ET. **tepre-** ‘to move, stir, shake (Intrans.)’ (EDPT, 443) –(X)ş]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tepraniş* ‘hareket’ (AB, 196); *teprāniş* ‘шевеление, ворошение, колебание, сдвиг, пробуждение, телодвижение, душевное движение, возбуждение, волнение, страсть’ (KS, 1422) “uyaniş, heyecan, hareket ediş”.

Diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır; fakat Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinden MT’de *tepriş* ‘hareket’ (MT, 144) kelimesi tespit edilmiştir.

TEPRÄNMÄSİZ “sarsılmaz, taşınmaz, sağlam” (KS, 1423)

[< ET. **tepren-** ‘to stir’ (OTWF II, 618) (< ET. **tepre-** ‘to move, stir, shake (Intrans.)’ (EDPT, 443) –*mAsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tepränmäsiş* ‘нешеверяющийся, неколебимый, непоколебимый, неподвижный’ (KS, 1423) “sarsılmaz, taşınmaz, sağlam”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TEPRÄNMÄHSİZ “hareketsiz, taşınmaz” (KS, 1423)

[< ET. **tepren-** ‘to stir’ (OTWF II, 618) (< ET. **tepre-** ‘to move, stir, shake (Intrans.)’ (EDPT, 443) –*mAksIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tepränmähsiz* ‘нешеверяющийся, неподвижный, недвижимый, нерушимый, неколебимый, непоколебимый’ (KS, 1423) “hareketsiz, taşınmaz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TERGÄMÄH ~ TERGÄMÄK “denetim, araştırma, inceleme” (DAK, 753; KS, 1426)

[< KW. **terge-** ‘untersuchen, erforschen’ (KW, 242) “incelemek, araştırmak” (< OT. tiriğ ‘meclis, danışma topluluğu; biriktirme’ (DLT 2014: 883)) –*mAk*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *têrgamaḥ* ‘étude, examination’ (DAK, 753) “çalışma, inceleme, muayene”; *tergämäh* ~ *tergämäk* ‘проверка, исследование, испытание, расследование’ (KS, 1426) “denetim, araştırma, inceleme”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TERGÄMÄSİZ “doğrulanamaz, araştırılmaz” (KS, 1427)

[< EK. **tergä-** ‘untersuchen, enforschen’ (KW, 242) “tetkik etmek, araştırmak”; **tergä-** ~ **tergi-** ‘проверять, исследовать, расследовать, изучать, обдумывать, постигать’ (1426) “soruşturmak, araştırmak, incelemek, üzerinde çalışmak, denetlemek” (< OT. **tërig** ‘meclis, danışma topluluğu’ (DLT 2014: 883) +A-?) -mAsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tergämäsiz* ‘непроверяемый, неисследуемый, неиспытываемый, неисследимый’ (KS, 1427) “doğrulanamaz, araştırılmaz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TERGÄMÄHSİZ “doğrulanamaz, araştırılmaz” (KS, 1427)

[< EK. **tergä-** ‘untersuchen, enforschen’ (KW, 242) “tetkik etmek, araştırmak”; **tergä-** ~ **tergi-** ‘проверять, исследовать, расследовать, изучать, обдумывать, постигать’ (1426) “soruşturmak, araştırmak, incelemek, üzerinde çalışmak, denetlemek” (< OT. **tërig** ‘meclis, danışma topluluğu’ (DLT 2014: 883) +A-?) -mAKsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tergämähsiz* ‘непроверяемый, неисследуемый, неиспытываемый, неисследимый’ (KS, 1427) “doğrulanamaz, araştırılmaz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TERGÄLMÄHSİZ “doğrulanamaz” (KS, 1426)

[< EK. **tergäl-** ~ **tergilän-** ~ **tergälän-** ‘буль проверяемым, исследуемым, испытываемым, проверяться, исследоваться, испытываться’ (KS, 1426) “denetlenmek, incelenmek, araştırılmak” (< **tergä-** ‘untersuchen, enforschen’ (KW, 242) “tetkik etmek, araştırmak”; **tergä-** ~ **tergi-** ‘проверять, исследовать, расследовать, изучать, обдумывать, постигать’ (1426) “soruşturmak, araştırmak, incelemek, üzerinde çalışmak, denetlemek” (< OT. **tërig** ‘meclis, danışma topluluğu’ (DLT 2014: 883) +A-?) -mAKsIz]]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tergälmähsiz* ‘непроверяемый, неисследуемый, неиспытываемый’ (KS, 1426) “doğrulanamaz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TERKEŞÇİ “okçu” (KS, 1428)

[< Far. *tīrkaş* تیرکش > **terkeş** ‘sadak, ok mahfazası, tirkeş’ (GT, 373) +*çi*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *terkeşçi* ‘колчанщик’ (KS, 1428) “okçu”.

Garkavets’e göre *terkeş* “sadak, ok kılıfı” anlamına sahip, Türkçe bir kelimedir (2010: 1428); fakat kelime Farsça “ok” anlamındaki *tīr* ve “çeken” anlamındaki *kaş* sözcüklerinin birleşmesiyle oluşmuştur (<http://www.etimolojiturkce.com/kelime/tirke%C5%9F>).

Farsça kökenli *terkeş* kelimesine isimden isim yapım eki +*çi*’nin eklenmesiyle oluşmuş “okçu” anlamındaki *terkeşçi* kelimesi sadece KS’de tanıklanmıştır.

TEŞÄR “oymacı, marangoz” (KS, 1430)

[< OT. **teş-** ‘to pierce, bore’ (EDPT, 559) -*Ar*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *teşär* ‘долбильщик, резчик, плотник’ (KS, 1430) “oymacı, marangoz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TEŞKİRİLMÄSİZ “değişmeyen, değişmez, sabit” (KS, 1433)

[< OT. **tegşürül-** ‘değiştirilmek’ (KB, 433) (< ET. **tegşür-** ‘to change, alter (something Acc.)’ (EDPT, 488)) -*mAsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *teşkirilmäsiz* ‘неизменный, неизменяемый, не подлежащий изменению, непреложный’ (KS, 1433) “değişmeyen, değişmez, sabit”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TEŞKİRİLMÄHSİZ “değişmeyen, değişmez, sabit” (KS, 1433)

[< OT. **tegşürül-** ‘değiştirilmek’ (KB, 433) (< ET. **tegşür-** ‘to change, alter (something Acc.)’ (EDPT, 488)) -*mAKsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *teşkirilmähsiz* ‘без изменений, неизменный, неизменяемый, не подлежащий изменению, непреложный’ (KS, 1432) “değişmeyen, değişmez, sabit”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TÄŞVİŞLİ “kaygılı, endişeli, üzgün” (KS, 1406)

[< Ar. **taşviş** ‘confusion, confounding, muddling; disturbance, derangement; ailment’ (DMWA, 493) +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *täşvişli* ‘обеспокоенный, беспокоящийся, встревоженный, огорченный, расстроенный, озабоченный’ (KS, 1406) “kaygılı, endişeli, üzgün”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TEZİNDEN “hemen, hızlı bir şekilde; kısa bir süre içinde” (AC, 74; DAK, 757; AB, 196; KS, 1435)

[< Far. **tēz**¹⁵⁰ ‘tez, hemen’ (NF, 425) +i (iyelik eki) + *zamir n’si* + *dAn* (Ayrılma hali eki Kalıplaşması)]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tezindan* ‘rapidement, aussitôt’ (AC, 74) “hızlı bir şekilde, hemen”; *tēzindan* ‘trés vite, rapidement’ (DAK, 757) “çok hızlı bir şekilde; hızlı, hızla, çabuk çabuk”; *tezinden* “hızla” (AB, 196); *tezindän* ‘вскоре, в скором времени, за непродолжительное время’ (KS, 1435) “yakında, kısa bir süre içinde”.

Kelimenin kökü olan *tēz* kelimesi dilimize Farsçadan Harezmi Türkçesi döneminde girmiştir. Ayrılma ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş *tezinden* kelimesi sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır.

TIHİZ “sıkı, kısıtlı” (DAK, 765; KS, 1455)

[< ET. **tık-** ‘to thrust, squeeze or cram’ (EDPT, 465); *tık-* ‘tıkmaq, tıkmak, kapatmaq’ (EUTS, 236; EUTG, 609) –(ı)z (Gülensoy 2007: 891)]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tihiz* ‘étroit, difficile, gêné, indigent’ (DAK, 765) “dar, sıkı, güç, sıkıntılı, işkence, yoksul, kısıtlı”; *tihiz* ‘тесный, стеснённый, туго набитый, тесно’ (KS, 1455) “sıkı, kısıtlı”.

¹⁵⁰ **tez** için bkz. *tēz* ‘tez, hemen, derhal’ (KE, 630); *tez* ‘çabuk, hemen’ (OKTS, 264); *tez* ‘acele, ivedi’ (DM, 114); (Far.) *tiz* ‘çabuk, acele’ (İM, 608); *tiz* ‘tez’ (KF, 1073); *tiz* (Far.) ‘tez, çabuk’ (MG, 263).

‘tıkmaq, tıkmak, kapatmaq’ anlamındaki *tık-* fiilinden türetilen *tıhız* kelimesi sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır; fakat bu kelime Anadolu ağızları başta olmak üzere standart Türkçede kullanılmaktadır.

TINMAḤ “yatıştırma, kesme, kesilme; dinleme, istirahat” (DAK, 766; KS, 1459)

[< ET. **tin-** ‘basic meaning seems to be ‘to breathe’, thence ‘to breathe quietly’ and so ‘to be tranquil or at ease, to come to rest’, thence (e. g. of rain) ‘to cease’ (EDPT, 514) –*mAK*]

OT: *tınmak* ‘dinlenme’ (DLT 2014: 877).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tınmaḥ* ‘apaisement, cessation’ (DAK, 766) “yatıştırma, kesme, kesilme”; *tınmaḥ* ‘отдых, отдохновение, отдохновение; пауза’ (KS, 1459) “dinleme, istirahat”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TINMAḤLIḤ “Şabat günü, dini tatil günü” (KS, 1459)

[< ET. **tin-** “basic meaning seems to be ‘to breathe’, thence ‘to breathe quietly’ and so ‘to be tranquil or at ease, to come to rest’, thence (e.p. of rain) ‘to cease’” (EDPT, 514) –*mAKIIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tınmaḥlıḥ* ‘отдохновение, отдохновение’ (KS, 1459) “Şabat günü, dini tatil günü”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmayan kelimenin kalıplaşma yoluyla oluştuğu düşünülmektedir.

TIRMAVUÇ “tırmık, yırtıcı” (KS, 1460)

[< OT. **tarma-** ‘tırmalamak’ (DLT 2014: 857; EDPT, 550); **tırma-** ~ **tırna-** ‘tırmalamak’ (TZ, 257) -*vUç* {< -*gXç*} (Argunşah 2010: 221)]

Tuncer Gülensoy, *Köken Bilgisi Sözlüğü*’nde *tırmala-* fiilini ‘tırnaklarıyla çizmek ya da hırpalamak’ şeklinde anlamlandırmış ve kelimenin kökü olduğu düşünülen *tarma-* ~ *tırma-* kelimesinin Eski Uygur Türkçesinde tanıklandığını ifade ederek kelimeyi **tī* ‘yansıma’ + *r* + *ma-la-* şeklinde incelemiştir (2011: 895); fakat kelime hakkında yapılan incelemede kelimenin ilk kez DLT’de *tarma-* ‘tırmalamak’ (DLT 2014: 857) şekliyle geçtiği tespit edilmiştir. Yine DLT’de *tarma-* ‘tırmalamak’ fiilinden türetilmiş *tarmal-* ~ *tırmal-*

‘tirmalanmak’; *tarmat*- ‘tirmalatmak’ (DLT 2014: 858); *tırmaş*- ‘(birbirini) tirmalamak’ (DLT 2014: 878) fiilleri tanıklanmıştır.

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde de *tırmarla*- ‘tirmalamak’ (NF, 425) fiili tanıklanmıştır.

Clauson ise *tarma*- fiilinin *tarım* isminden türetildiğini ve ‘pek çok yöne ayrılmak’ anlamına geldiğini, *turnak* kelimesi ile benzerliğini ve bu kelimenin çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımını ifade etmiştir (1972: 550).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tırmavuç* ~ *tırmavuçı* ~ *tırmaviç* ~ *tırmovuç* ‘грабли, скоропашка, рыхлитель; рессоха, подпорка с раздвоенным верхним концом’ (KS, 1460) “tırmık, yırtıcı”.

Bu kelime taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır. Kelimede bulunan –*vUç* {< -*gXç*} ekinin alet ismi yapma fonksiyonu taşıdığı düşünülmektedir.

TIYILMAHLİH “sonlandırma, yasaklama, duraklama, gecikme” (DAK, 767; KS, 1463)

[< ET. **tıdıl**- ‘to be obstructed’ (EDPT, 457) (< **tıd**- ‘to obstruct, restrain’ (EDPT, 450)) –*mAklık*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tıylmaḥlḥ* ‘cessation (totale); silence’ (DAK, 767) “kesme, ara verme (toplam); sessizlik”; *tıylmaḥlḥ* ‘заграждение, преграждение, прекращение, задержание, примирение, успокоение, запинка, задержка, пауза’ (KS, 1463) “sonlandırma, yasaklama, duraklama, gecikme”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

TİKÄN “diken, dikenli çalı” (KS, 1438)

[< ET. **tik**- ‘basically ‘to insert (something Acc., in something else Dat.)’ with a wide range of specialized meanings, e.g. ‘to erect (a memorial stone), to plant (a plant)’ (in both cases lit. ‘to insert’ (in the ground)); ‘to sew’ (insert a needle), etc.’ (EDPT, 476) –*GAn* (Räsänen 1969:480; Clauson 1972: 483)]

ET: *tiken* ‘crasis of **tikgen*, Dev. N. / A. fr. *tik*-; ‘thorn’ (EDPT, 483); *tikän* ‘diken’ (EUTS, 238); *tiken* ‘diken’ (EUTG, 609); **OT:** *tiken* ‘diken’ (DLT 2014: 879); *tiken* ‘diken’

(KB, 445); *tiken* ‘diken’ (AH, LXIII); *tiken* ‘(meyve için) tadı buruk, ekşi yahut acı’ (RKT, 677); *tiken* ‘diken’ (NF, 425); *tiken* ‘diken’ (KE, 632); *tiken* ‘diken’ (MM, 262); *tikän* ‘diken’ (OKTS, 266); *tiken* ‘diken’ (DM, 114); *tiken* ‘diken’ (TZ, 258); *tiken* ‘diken’ (GT, 375); *tiken* ‘diken, sert bitki çıkıntısı’ (KSE, 288).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tikän* ‘колючий кустарник, терние; төрн, терновник’ (KS, 1438) “diken, dikenli çalı”.

Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinde aynı anlamda *tikenek* ‘diken’ (Kİ, 102; MT, 145); *tekenek* ‘diken’ (KK, 125) kelimesi tanıklanmıştır.

TİKİLDÄŞ “birlikte dikilen, dikilmiş” (KS, 1439)

[< ET. **tikil-** ‘to be set up or to join vertically’ (OTWF II, 678) (< **tik-** ‘basically to insert (something Acc., in something else Dat.)’ with a wide range of specialized meanings, e.g. ‘to erect (a memorial stone), to plant (a plant) (in both cases lit. ‘to insert’ (in the ground)); ‘to sew’ (insert a needle), etc.” (EDPT, 476)) –*dAş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tikildäş* ‘посаженный вместе’ (KS, 1439) “birlikte dikilen, dikilmiş”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TİKİLİ “dikili; dik olarak” (DAK, 759; KS, 1439)

[< ET. **tikil-** ‘to be set up or to join vertically’ (OTWF II, 678) (< **tik-** ‘basically to insert (something Acc., in something else Dat.)’ with a wide range of specialized meanings, e.g. ‘to erect (a memorial stone), to plant (a plant) (in both cases lit. ‘to insert’ (in the ground)); ‘to sew’ (insert a needle), etc.” (EDPT, 476)) –*I*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tikili* ‘planté perpendiculairement’ (DAK, 759) “dikili, dikilen”; *tikili* ‘поставленный прямо, отвесно, вертикально, торчком’ (KS, 1439) “dik, dikey, dikey olarak”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TİKİLMÄS “dikilmez, dik durmaz” (KS, 1439)

[< ET. **tik-** “basically ‘to insert (something Acc., in something else Dat.)’ with a wide range of specialized meanings, e.g. ‘to erect (a memorial stone), to plant (a plant)’. (in both cases lit. ‘to insert’ (in the ground)); ‘to sew’ (insert a needle), etc.” (EDPT, 476) + (-il-) ‘to be set up or to join vertically’ (Erdal 1991: 678) -mAz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tikilmäs* ‘ставиться прямо, отвесно, вертикально, торчком; всаживаться, втыкаться’ (KS, 1439) “dikilmez, dik durmaz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır. -mAz ekinde z ünsüzünün tonsuzlaşarak s olduğu tespit edilmiştir.

TİKME “dikiş dikme” (KW, 244; KS, 1439)

[< ET. **tik-** ‘basically ‘to insert (something Acc., in something else Dat.)’ with a wide range of specialized meanings, e.g. ‘to erect (a memorial stone), to plant (a plant)’. (in both cases lit. ‘to insert’ (in the ground)); ‘to sew’ (insert a needle), etc.’ (EDPT, 476) –mA (Brockelmann 1954: 125; Clauson 1972: 482; Berta 1996: 563)]

OT: *tikme* ‘Pass. Dev. N. / A. fr. *tik-*; ‘sewn’ (EDPT, 482); *tikme* ‘(iğneyle) dikilmiş şey’ (DLT 2014: 880).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tikme* ‘zusammengenäht’ (KW, 244) “dikiş dikme”; *tikmä* ‘сажанец’ (KS, 1439) “dikiş dikme”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TİLÇİ “konuşmacı, konuşkan; geveze, dedikoducu” (DAK, 760; KS, 1441)

[< ET. **til**¹⁵¹ ‘the tongue, hence metaph.; an informer, information, particularly secret information, language etc.’ (EDPT, 489) +çİ]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tilçi* ‘1. celui qui parle, bavard; 2. espion?’ (DAK, 760) “1. konuşmacı, konuşkan; 2. casus”; *tilçi* ‘велеречивый, одарённый талантом красноречия; языкастый, многословный, многоречивый, суеслов, болтун, сплетник’ (KS, 1441) “geveze, boş konuşan, dedikoducu”.

¹⁵¹ **til** için bkz. **ET:** *til* ‘dil, harpte haber almak için tutulan adam’ (ETY, 865); *til* ‘(düşman hakkında) bilgi; gözcü, haberci’ (OTG, 254); *til* ~ *til* ‘1. dil 2. söz, nutuk’ (EUTS, 239); **OT:** *til* ‘dil, söz, lügat’ (KB, 446); *til* ‘dil, lisan’ (RKT, 677); *til* ‘dil, lisan; dil’ (NF, 425); *til* ‘dil, lisan; dil’ (KE, 632); *til* ‘dil’ (ME, 187); *til* ‘dil, lisan’ (Kİ, 103); *til* ‘dil’ (KK, 125); *til* ‘dil’ (DM, 114); *til* ‘dil’ (GT, 375); *til* ‘1. dil 2. dil, söz, lisan’ (KSE, 288); *til* ‘dil’ (KF, 1073); *til* ‘dil’ (BV, 310); **Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçakça:** *til* ‘zunge’ (KW, 244) “dil”; *til* ‘tongue’ (PT, 149) “dil”; *til* ‘dil’ (AB, 196).

TİLENÇİ “dilenci, dilenen” (KS, 1441)

[< ET. **tilen-** ‘Refl. f. of *tile-*; ‘to beg’ (EDPT, 501) < *tile-* ‘dilemek, istemek’ (OTG, 254; İKPÖ, 220; EUTG, 629) –*çI* (Brockelmann 1954: 92; Berta 1996: 598)]

OT: *tilänçi* ‘dilenci’ (OKTS, 267); *tilänçi* ‘dilenci’ (Kİ, 103); *tilençi* ‘dilenci’ (DM, 114); *tilençi* ‘dilenen, isteyen’ (İM, 607); *tilençi* ‘dilenci’ (TZ, 258); *tilençi* ‘dilenci’ (GT, 375);

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tilänçi* ~ *dilänçi* ‘нищий, нищенствующий, попрошайничающий, бедный, просящий подаяния, живущий милостыней, подаянием, попрошайка, нищенка’ (KS, 1441) “dilenci, dilenen, yoksul, sadaka ile yaşayan”.

İlk kez Orta Türkçe döneminde kullanılmaya başlanan kelime günümüze kadar gelmiştir.

TİLİNÇÄ “onların dili, kendi dili” (KS, 1441)

[< ET. **til** ‘the tongue’ (EDPT, 489) +*in* + *çe*]

OT: *tilinçe* (NF, 426); *tilinçe* (KE, 632).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tilinçä* ‘на его, их языке’ (KS, 1441) “onların dili, kendi dili”.

TİLMAÇ “tercüman, çevirmen” (KW, 248; AC, 75; PT, 107; KS, 1455)

[< ET. **til**¹⁵² ‘dil; mecazi olarak da ‘bilgi veren, bilgi, özellikle de gizli bilgi, dil’ (EDPT, 489) +*maç* (Räsänen 1969: 487; EDPT 1972: 500; Eren 1999: 113; Tietze 2002: 620)]

Hamilton’a göre Run harfli yazılarda ve Divan’da görülen kalın sıradaki *til* varyantı daha eski olmalıdır (1998: 220).

İlk bakışta Türkçe *til* (> *til* > *dil*) kökünden geldiği anlaşılan *tilmaç* kelimesine getirilen +*maç* eki hakkında farklı görüşler vardır:

¹⁵² **til** için bkz. **ET:** *til* ‘dil, söylenti, dedikodu, eleştiri’ (İKPÖ, 220); *til* ‘1. dil 2. söz, nutuk’ (EUTS, 239); *til* (d-) ‘the tongue; hence metaph. ‘an informer, information, particularly secret information, language.’ (EDPT, 489); **OT:** *til* ‘genel olarak dil (lisan); konuşma organı’ (DLT 2014: 876); *til* ‘dil, söz, lügat’ (KB, 446); *til* ‘dil, lisan’ (RKT, 677); *til* ‘dil, lisan; dil’ (NF, 425); *til* ‘1. dil, lisan 2. dil’ (KE, 632); *til* ‘dil’ (Kİ, 102); *til* ‘dil’ (GT, 375); *til* ‘dil’ (KF, 1073); *dil* ‘dil, lisan’ (KM, 249).

Hasan Eren'e göre Türkçede bu ekin fiil köklerinden yemek adları yapımında kullanıldığı bilinmektedir: *tutmaç*. Bu açıdan *dilmaç*'ın *til* (> *til* > *dil*) gibi bir isim kökünden gelmesi düşündürücüdür. Doerfer¹⁵³ *-maç* ekini *tutmaç*'taki *-maç* ile birleştirmiştir; fakat bu görüş yanlıştır. Eren, Nemeth'in de görüşüne de yer vermiştir: Nemeth eski bir Türk dilinden kalma bir alıntı olarak kullanılan Macarca *tolmács* biçiminin geçmişini gözden geçirmiş, *dilmaç* (< *tilmaç* > *tilmaç*) biçiminin *dil* (< *til* < *til*)dan geldiğini yeni veri ve gözlemlerle doğrulamıştır (1999: 113).

OT: *tilmaç* (*d-*) 'interpreter'; prima facie der. fr. *til* (EDPT, 500); *tilmaç* 'tercüman' (KB, 441); *tilmeç* 'tercüman' (ME, 187); *tilmaç* 'tercüman' (İM, 607); *tilmaç* 'dilmaç, tercüman' (TZ, 257).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tolmaç*, *tilmaç* 'dolmetscher' (KW, 248) "tercüman"; *tilmaçl(i)h* 'officed'interpréte' (AC, 75) "tercüman"; *tilmaçlıh* 'office, duty of an interpreter, dragoman' (PT, 107) "tercümanlık, çevirmenlik"; *tilmaç* ~ *tilmaç* 'толмач, переводчик' (KS, 1455) "tercüman, çevirmen".

tilmaç kelimesi 'tercüman, çevirmen' anlamıyla Orta Türkçeden itibaren tanıklanmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde 'dilmaç, tercüman, mütercim' anlamında *tilimçi* kelimesi geçmektedir (EUTS, 239).

Ekin Harezmi Türkçesi metni ME dışında, kalınlık-incelik uyumuna uymadığı gözlemlenmiştir.

TİRİ "diri, canlı, yaşayan" (KW, 247; AC, 74; PT, 108; DAK, 761; AB, 197; KS, 1445)

[< ET. ***tir-** 'yaşamak' (Tekin 2000: 89) –*I(g)* (Brockelmann 1954: 101; Räsänen 1969: 481; Clauson 1972: 543; Erdal 1991: 208; Berta 1996: 358; Hamilton 1998: 224; Tekin 2000: 89; Eraslan 2012: 610)]

ET: *tirig* 'diri' (ETY, 865); *tirig* 'diri, canlı; hayat' (OTG, 254); *tirig* 'Dev. N./ A. fr. **tir-*; living, alive; life' (EDPT, 543); *tirig* 'diri, canlı' (İKPÖ, 221); *tirig* 'diri, canlı' (EUTS, 241); *tirig* 'diri, canlı' (EUTG, 610); **OT:** *tirig* 'canlı, diri' (DLT 2014: 883); *tirig* 'diri, canlı, yaşayan' (KB, 451); *tirig* 'diri' (AH, LXIII); *tirig* 'diri, canlı' (RKT, 681); *tirig* 'canlı,

¹⁵³ bkz. Doerfer 1965: 662.

hayatta, sağ; can' (NF, 427); *tirig* 'canlı, diri' (KE, 637); *tirig* 'diri, canlı, sağ' (MM, 263); *tirig* 'diri, canlı' (ME, 187); *tirig* ~ *tirüg* 'diri, canlı; hayat' (OKTS, 267); *tirlig* 'dirlik, hayat' (AOYarlık, 237); *tiri* 'diri, canlı' (Kİ, 103); *tirig* 'diri, canlı' (İM, 607); *tiri* 'deri; diri, canlı' (İM, 607); *tiri* 'diri' (TZ, 259); *tiri* 'diri, canlı; hayatta' (GT, 376); *tirig* 'diri, canlı' (KSE, 289); *tiri* 'diri, canlı' (BV, 312).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tiri* 'lebendig' (KW, 247) "diri, canlı"; *tiri* 'vivant' (AC, 74) "canlı"; *tiri* 'living, alive' (PT, 108) "yaşayan, canlı"; *tiri* 'vif, vivant' (DAK, 761) "diri, canlı, yaşayan"; *tiri* 'diri, canlı, yaşayan' (AB, 197); *tiri* 'живой, здоровый; одушевленный' (KS, 1445) "diri, canlı, yaşayan, sağlıklı".

Eski Türkçede iki ya da daha fazla heceli kelimelerin sonunda bulunan *g/ğ* ünsüzlerinin *Codex Cumanicus*'ta ve Ermeni Harfli Kıpçakçada eridiği görülür. *tiri* kelimesinde görülen *-I* eki de aslında birden fazla heceli kelimelerin sonundaki *g/ğ* 'lerin düşmesiyle meydana gelen şekildir.

Memlûk-Kıpçak Türkçesi dönemine ait eserlerden İM'de hem *tirig* hem de *tiri* şekli bulunmaktadır. Ayrıca (DM, 115)'te söz konusu tabandan türeyen *tirlik* 'hayat, dirlik' kelimesi tanıklanmıştır.

TİRİNÄCÄK "yaşam desteği, geçinme, geçimlik" (KS, 1446)

[< ET. **tirin-** 'toplanmak' (EUTS, 240; EUTG, 610; KB, 453) -AcAk]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tirinäcäk* 'жизнеобеспечение, жизненные средства, пропитание' (KS, 1446) "yaşam desteği, geçinme, geçimlik".

tirinäcäk kelimesi, sadece Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS'de tanıklanmıştır ve bu kelimenin Eski ve Orta Türkçe dönemlerinde tanıklanan *tirin-* 'toplanmak' fiiline -AcAk sıfat-fiil ekinin eklenip kalıplaşmasıyla oluşturulduğu düşünülmektedir.

TİTRÖV "titreme, heyecan, ürperti" (DAK, 764; KS, 1451)

[< ET. **titre-** 'to shiver, shake' (EDPT, 460) -v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *titrov* ‘tremblement, frisson’ (DAK, 764) “titreme, ürperme”; *titröv* ‘дрожь, дрожание, трепет, содрогание, трясение, трясучка, судорога, лихорадка’ (KS, 1451) “titreme, heyecan, ürperti”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TİYİRMÄN “değirmen” (KW, 238; AC, 74; DPY, 407; DAK, 767; KS, 1452)

[< ET. ***teğir-** (EDPT, 486) –*mAn* (Brockelmann 1954: 167; Clauson 1972: 486; Erdal 1991: 388; Berta 1996: 349)]

ET: *teğirmen* ‘Dev. N. fr. **teğir-*; a rotary mill’ (EDPT, 486); *täğirmän* ‘değirmen’ (EUTS, 231); *teğirmen* ‘değirmen’ (DLT 2014: 866); **OT:** *teğirmen* ‘değirmen’ (NF, 418); *teğirmen* ‘değirmen’ (KE, 617); *teğirmen* ‘değirmen’ (ME, 184); *teğirmen* ‘değirmen’ (AOYarlık, 236); *täyirmän* ‘değirmen’ (Kİ, 102); *teğirmen* ‘değirmen’ (DM, 113); *teyirmen* ‘değirmen’ (MT, 145); *teğirmen* ‘değirmen’ (GT, 372); *teğirmen* ‘değirmen’ (KSE, 285); *degirmen* ‘değirmen’ (KF, 967).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *teğirmen* ‘mühle’ (KW, 238) “değirmen”; *tiyirman* ‘moulin’ (AC, 74) “değirmen”; *tiyirman* ‘мельница’ (DPY, 407) “değirmen”; *tiyirman* ‘moulin’ (DAK, 767) “değirmen”; *tiyirmän* ~ *tiyerman* ~ *tiyirman* ‘мельница’ (KS, 1452) “değirmen”.

Kelime, Eski Türkçeden itibaren tüm tarihî dönemlerde aynı semantik özelliklerle tanıklanmıştır. Kelime günümüz Türkçesinde de varlığını sürdürmektedir.

tiyirmän kelimesinde iki farklı ses olayı görülmektedir: Bunlardan ilki Eski Türkçe söz içi ve söz sonu *g/g̃* ünsüzlerinin */y/ye* gelişmesi ses olayıdır ve bu ses olayı Ermeni Kıpçakçasında az sayıda kelime bulunmaktadır. İkinci ses olayı ise Eski Türkçe bazı tek heceli sözcüklerde ya da birden fazla heceli sözcüklerin ilk hecesinde yer alan */e/* sesinin, Ermeni Harfli Kıpçakçada daralarak */i/ye* gelişmesidir: EK *tiyirmän* ‘değirmen’ (DPY, 407; KS, 1453) < ET *teğirmen* (Çengel 2012: 40-43).

TİYİRMÄNÇİ “değirmenci” (KW, 239; DPY, 407; KS, 1453)

[< ET. **teğirmen** ‘a rotary mill’ < **teğir-* (EDPT, 486) +*çi*]

ET: *teğirmençi* ‘miller’ (EDPT, 486); **OT:** *teğirmençi* ‘değirmenci’ (DM, 113).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tegirmençi* ‘müller’ (KW, 239) “değirmenci”; *tiyirmançi* ‘мельник’ (DPY, 407) “değirmenci”; *tiyirmānçi* ~ *tiyermançi* ~ *tiyirmançi* ‘мельник’ (KS, 1453) “değirmenci”.

TOĞMA “doğan, doğmuş, dünyaya gelen” (KS, 1468)

[< ET. **tuğ-** ‘to be born’ (EDPT, 465) –*mA* (Brockelmann 1954: 125)]

OT: *toğma* ‘aynı kandan (soydan) akraba, öz’ (OKTS, 269).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *toğma* ‘родившийся, рожденный; родной, кровный’ (KS, 1468) “doğan, doğmuş, dünyaya gelen”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TOĞMAK ~ TOĞMAH “doğum” (KW, 247; AC, 75; DAK, 769; KS, 1468)

[< ET. **tuğ-** ‘to be born’ (EDPT, 465) –*mA* (Brockelmann 1954: 126; Berta 1996: 399)]

ET: *toğmak* ‘doğmak, doğuş’ (EUTS, 243); *toğmak* ‘doğum’ (EUTG, 610); **OT:** *toğmak* ‘doğmak’ (DLT 2014: 886); *tuğmakқа* ‘doğuma’ (NF, 432).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *toğmak* ‘geburt’ (KW, 247) “doğum”; *toğmah* ‘naissance’ (AC, 75) “doğum”; *toğmah* ‘naissance; lever’ (DAK, 769) “doğum, doğma; çıkarmak”; *toğmah* ‘рождение, рождество, появление на свет, возникновение’ (KS, 1468) “doğmak, doğum”.

TOĞMASIZ ~ TOĞMASIZ “doğurmamış, kısır” (KS, 1468)

[< ET. **tuğ-** ‘to be born’ (EDPT, 465) –*mA*sIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *toğmasız* ~ *toğmasız* ‘не имевшая родов, нерожавшая, бесплодная’ (KS, 1468) “doğurmamış, kısır”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TOĞMIŞ “doğal” (KS, 1468)

[< ET. **tuğ-** ‘to be born’ (EDPT, 465) –*mI*ş]

ET: *toğmış* ‘akraba’ (EUTS, 243); *toğmış* ‘akraba’ (EUTG, 610).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *toğmış* ‘родной’ (KS, 1468) “doğal”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmayan kelimenin Ermeni harfli Kıpçakçada anlamının değiştiği görülmektedir.

TOĞRU “doğru, gerçek, adil” (KW, 247; AC, 75; DPY, 407; PT, 128; DAK, 769; AB, 197; KS, 1468)

[< ET. **toğur-** (EDPT, 472) [< *toğ-* ‘aşmak, üzerinden geçmek’ (OTG, 254)] –*u* (Clauson 1972: 473; Erdal 1991: 730)]

Clauson *toğru* adının, *toğur-* fiiline zarf-fiil eki getirilerek hem zarf hem de ad olarak kullanıldığını ifade etmiş ve kelimenin asıl anlamının ‘doğru’ olduğunu daha sonra kelimenin mecaz anlam kazanarak ‘düzgün, dürüst, dik, doğru’ anlamlarıyla da kullanıldığını dile getirmiştir (1972: 473s).

Kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler de vardır: Suzan Duran, *togru-* ‘doğrulamak, yönelmek’ fiilinin, fiilden isim yapma eki –*g* ile isimleştirilerek *togrug* yapıldığını, Batı Türkçesine geçişte birden fazla heceli sözlerin sonundaki –*g*’lerin düşmesi sonucu *togru* şeklinin oluştuğunu ve *doğru* sözünün, daima ismin dativ hali ile beraber ‘-e karşı, tarafına’ anlamında yalnız Oğuz şivelerinde ve bilhassa Türkiye Türkçesinde kullanılan bir son çekim edatı olduğunu düşünmektedir (1956: 68).

ET: *toğuru* ‘doğru, ...istikametinde’ (ETY, 866); *toğuru* ‘Ger. of *toğur-* ‘used as an Adv. and N./A. originally (physically) ‘straight’, hence metaph. ‘straight, honest, upright, true’ (EDPT, 473); *toğru* ‘doğru’ (EUTS, 243); *toğrı* ‘doğru’ (EUTG, 610); **OT:** *toğru* ‘doğru’ (KB, 457); *toğru* ‘doğru’ (OKTS, 269); *toğru* ‘1. düzeltilmiş, düz, eğri olmayan, 2. sözünde sadık doğru olan’ (Kİ, 104); *toğru* ‘doğru, gerçek’ (İM, 608); *toğru* ‘doğru, düz’ (MT, 147); *toğrı* ‘doğru’ (TZ, 260); *toğrı* ‘doğru’ (GT, 377); *toğru* ‘doğru’ (MG, 264).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *toğru* ‘gerade’ (KW, 247) “doğru”; *toğru* ‘droit, direct’ (AC, 75) “doğru, direkt”; *toğru* ‘правосудие’ (DPY, 407) “adalet”; *toğru* ‘straight, direct; true’ (PT, 128) “düz, direkt, doğru”; *toğru* ‘direct, vrai, droit, sûr’ (DAK, 769) “doğru, gerçek, adil”; *toğrı* ‘doğru’ (AB, 197); *toğru* ~ *doğru* ‘прямой, ровный, правильный, правдивый, действительный, настоящий, справедливый, честный, праведный, праведник’ (KS, 1468) “doğru, gerçek, adil”.

Türk dilinin tarihî seyri üzerine yapılan karşılaştırmada, *toğru* kelimesinin en eski metinlerden itibaren ‘doğru, gerçek, dürüst’ anlamlarıyla kullanıldığı ve benzer anlamlarda hâlâ yaşadığı tespit edilmiştir.

TOĞRUSUN “gerçekten, hakikaten, doğrusu” (KS, 1470)

[< ET. **toğuru** ‘doğru, düz’ (EDPT, 471) +sUn]

Kelimenin kökü olan *toğru* kelimesi Eski Türkçeye ait metinlerde ‘doğru, istikametinde, düz, eğri olmayan’ temel anlamına sahipken, Orta Türkçe döneminden itibaren anlam genişlemesiyle ‘dürüst, sözünde sadık, adil’ mecaz anlamları kazanmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *toğrusun* (KS, 1470) ‘правду, воистину, истинно’ “gerçekten, hakikaten, doğrusu”.

Yapılan tarihî karşılaştırmalarda iyelik ve vasıta ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş “gerçekten, hakikaten, doğrusu” anlamına sahip *toğrusun* zarfı, sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de tanıklanmıştır. Bu kelimenin aynı anlama sahip (AC, 60; DAK, 406; KS, 728) metinlerinde tanıklanan *könüsün* kelimesine anoloji yapılarak ortaya çıktığı düşünülmektedir.

TOĞUM “doğum” (KS, 1471)

[< ET. **tuğ-** ‘to be born’ (EDPT, 465; İKPÖ, 186) –m (EDPT, 470; EUTG, 610)]

ET: *tuğum* ‘N.S./ A. fr. *tuğ-* ‘birth’ (EDPT, 470); *toğum* ‘doğum, tevellüt’ (EUTS, 243); *toğum* ~ *tuğum* ‘doğum’ (EUTG, 610).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *toğum* ‘семя’ (KS, 1471) “doğum”.

Ermeni harfli Kıpçakçada KS’de dışındaki eserlerde aynı anlamda *toğuş* ‘naissance’ (AC, 75) “doğum”; *toğuş* ‘рождение’ (DPY, 407) “doğum” kelimesi tanıklanmıştır.

toğ- fiilinden türemiş *toğum* kelimesi Orta Türkçe döneminde tanıklanmıştır; fakat kelime günümüz Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahiptir.

TOĞUNÇ “doğurma, yavrulama, yavru, ürün” (KS, 1471)

[< ET. **tuğ-** ‘to be born’ (EDPT, 465) –(X)nç]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *toğunç* ‘рождение, нарождение, порождение, приплод, произведение’ (KS, 1471) “doğurma, yavrulama, yavru, ürün”.

Diğer tarihî metinlerde tanıklanamamıştır.

TOĞURMAHSIZ “doğum yapmamış” (KS, 1472)

[< ET. **tuğur-** ‘to give birth to (a child Acc.)’ (EDPT, 472) (< ET. **tuğ-** ‘to be born’ (EDPT, 465) -mAKsIz)]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *toğurmahsız* ‘без родов, без рождения; некоторые из вас по невежеству клеветают, что у Саркиса, мол, и колдовской осел появился без родов’ (KS, 1472) “doğum yapmamış”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanamamıştır.

TOĞUŞ ~ TOVUŞ ~ TUVUŞ “gün doğuşu; doğum, nesil, ürün” (KW, 248; AC, 75; DPY, 407; DAK, 770; KS, 1472)

[< ET. **tuğ-** ‘to be born’ (EDPT, 465) -(X)ş (Berta 1996: 399)]

OT: *toğuş* ‘(güneşin) doğuşu’ (OKTS, 269).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *toğuş ~ tovuş ~ tuvuş* ‘(sonnen) aufgang’ (KW, 248) “gün doğuşu, doğu”; *toğuş* ‘naissance’ (AC, 75) “doğum”; *toğuş* ‘рождение’ (DPY, 407) “doğum”; *toğuş* ‘naissance; lever (du soleil)’ (DAK, 770) “doğum, doğuş; güneşin doğuşu”; *toğuş* ‘рождение, рождество, появление, явление на свет, возникновение, порождение, произведение, потомство’ (KS, 1472) “doğum, nesil, ürün”.

Daha çok ‘güneşin doğuşu’ anlamıyla tanıklanan *toğuş* kelimesi, Eski Uygur Türkçesi döneminde *toğum ~ tuğum* ‘doğum’ (EUTG, 610) şekliyle geçmektedir.

TOĞTALMAH ~ TOĞTALMAK ~ TOĞTALMAH “kurma, yerleştirme, saptama, oturtma; sabitleme; anlaşma” (DAK, 772; AB, 198; KS, 1473)

[< EK. **toğtal-** ‘устояться, установиться, остановиться, останавливаться, утвердиться, утверждаться, укрепляться, укрепиться, упрочиваться, упрочиться’ (KS, 1473) “yerleştirilmek, kurulmak; durdurulmak, sabitlenmek; karar verilmek” (< Moğ. **toğta-** (**toğtu-**) ‘to stop, rest, become immobile; to set; to become fixed or established; to become

stabilized; to depend on; to assume a shape or form; to come to a decision or agreement; to become engaged; to remain firm (in one's resolution); to decide; to fix' (PED, 815)) -mAK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tohtalmaḥ* 'établissement, fixation' (DAK, 772) "kurma, yerleştirme, saptama, oturtma"; *tohtalmaḥ* 'sabitlenme' (AB, 198); *tohtalmaḥ* ~ *tohtalmaḥ* ~ *toḡtalmaḥ* 'установка, установление, постановление, решение, соглашение, договоренность' (KS, 1473) "ayar, anlaşma, iktidar, karar".

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TOḤUZINÇI "dokuzuncu" (KS, 1476)

[< ET. **tokkuz** 'dokuz' (EDPT, 474; OTG, 255) +*nçı* (EDPT, 474; EUTG, 611)]

ET: *toḡuzinç* ~ *toḡuzinç* ~ *toḡusinç* 'dokuzuncu' (ETY, 867); *tokuzunç* 'dokuzuncu' (OTG, 255); *tokuzunç* 'ordinal f. of 'tokkuz; 'ninth'' (EDPT, 474); *toḡuzunç* 'dokuzuncu' (EUTS, 245); *toḡuzunç* 'dokuzuncu' (EUTG, 611); **OT:** *toḡuzunç* ~ *toḡuzunçı* 'dokuzuncu' (KE, 640); *toḡusinç* 'dokuzuncu' (OKTS, 271).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *toḡuzinçi* ~ *toḡuzunçi* ~ *toḡuzunçu* ~ *toḡuzunçı* 'девятый' (KS, 1476) "dokuzuncu".

Karahanlı ve Memlûk-Kıpçak Türkçesi dönemi eserlerinde bu kelime tanıklanmamıştır.

TOLU "dolu, tam dolu" (KW, 249; DAK, 774; AB, 198; KS, 435)

[< ET. **tol-** 'dolmak' -u (Clauson 1972: 491; Tekin 1995: 47; Berta 1996: 368)]

ET: *tolu* 'Dev. N./A. fr. *tol-*; 'full' (EDPT, 491); *tolu* 'dolu, tam' (İKPÖ, 223); *tolu* 'çok, dolu, tekml' (EUTS, 245); **OT:** *tolu* 'boş olmayan' (DLT 2014: 891); *tolu* ~ *tolı* 'dolu' (KB, 458); *tolu* 'dolu, tam' (RKT, 685); *toluḡ* 'dolu' (KE, 641); *toluḡ* ~ *tolu* 'dolu' (MM, 263); *tolu* 'dolu' (ME, 189); *toluḡ* ~ *tolu* ~ *tolı* 'dolu, dolmuş' (OKTS, 271); *tolı* 'dolu' (Kİ, 105); *tolu* 'dolu' (İM, 609); *tolu* 'dolu' (MT, 147); *tolı* 'dolu' (TZ, 261); *tolu* 'dolu' (GT, 377); *tolu* 'dolu, dolmuş' (KF, 291); *toluḡ* ~ *tolu* 'dolu' (BV, 315).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tolu* 'voll' (KW, 249) "dolu, tam"; *tolu* 'plein, rempli' (DAK, 774) "dolu, dolmuş"; *tolu* 'dolu, dolu olan' (AB, 198); *dolu* 'гpad'

(KS, 435) “dolu”; *tolu* ‘полный, целый, исполненный, пресыщенный, довольный’ (KS, 1478) “dolu, tam dolu”.

Kelime üzerine art ve eş zamanlı karşılaştırmalar yapılmış ve Eski Türkçe dönemine ait eserlerde *tolu* şeklinin tanıklandığı, Orta Türkçe dönemine ait eserlerde ise hem *tolu* ~ *toli* hem de *toluğ* şeklinin tanıklandığı tespit edilmiştir.

tolu kelimesi en eski metinlerdeki anlamıyla hâlâ yaşamaktadır.

TOPÇI “topçu, silahçı” (PT, 141; KS, 1483)

[< EK. **top** ‘canon’ (AC, 75) “silah” + *çıl*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *topçi* ‘artillery-man, gunner’ (PT, 141) “silahçı, nişancı”; *topçı* ‘пушкаръ, артиллерист’ (KS, 1483) “topçu, silahçı”.

“topçu, silahçı” anlamına sahip *topçı* kelimesi sadece PT ve KS’de geçmektedir. Tarihî metinlerde DLT’den itibaren *top*¹⁵⁴ kelimesi tanıklanmaktadır; fakat kelime ‘oyun aracı olan top, yuvarlak nesne’ anlamına sahiptir.

“silah” anlamındaki *top* kelimesi sadece Ermeni Harfli Kıpçakça eseri olan AC’de tanıklanmıştır.

TOPLA “sürü, kalabalık” (KS, 1483)

[< ET. **top**¹⁵⁵ ‘bütün, hep’ (EUTS, 247) + *la*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *topla* ‘гуртом, толпой, гурьбой, группой, вкупе, вместе, оптом’ (KS, 1483) “sürü, kalabalık”.

‘bütün, hep’ anlamına sahip olduğu Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edilen *top* sözcüğü, yapılan tarihî taramalarda sadece Ermeni harfli Kıpçakça metinlerinden KS’de bu anlamı koruyarak *topla* şekliyle tanıklanmıştır.

TOYMAMIŞ “doyumsuz, açgözlü” (KS, 1487)

¹⁵⁴ **top** için bkz. **OT:** *top* ‘top’ (DLT 2014: 892); *top* ‘top, bölüm, kısım’ (KE, 642); *top* ‘top’ (Kİ, 105); *top* ‘top, oyun aracı’ (KSE, 291); *top* ‘top, yuvarlak nesne’ (KM, 308); *top* ‘top (çevgan oyununda kullanılan)’ (MG, 264); **Codex Cumanicus:** *top* ‘kugel’ (KW, 249) “top”.

¹⁵⁵ **top** için bkz. **ET:** *top* ‘bütün, hep’ (EUTS, 247); *top* ‘bütün, hep; derhal’ [< **top*] (EUTG, 611); **OT:** *top* ‘top; bölüm, kısım’ (KE, 642); *top* ‘top, yuvarlak nesne’ (KM, 308); *top* ‘top (çevgan oyununda kullanılan)’ (MG, 264); **Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça:** *top* ‘kugel’ (KW, 249) “top”; *top* ‘kugel’ (AC, 75) “top”.

[< ET. **to-** ‘to close, block’ (EDPT, 434) + (-*d-*) ‘to be full, satiated’ (EDPT, 451) + (-*mA-*) -*mIş*]

Clauson fiilin, *to-* kökünden pekiştirme eki -*d-* ile türemiş olabileceğini düşünmektedir (1972: 451).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *toymamış* ‘ненасытный’ (KS, 1487) “doyumsuz, açgözlü”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TÖKÜM “döküm, akan, akış” (KS, 1491)

[< ET. **tök-** ‘to pour out (a liquid)’ (EDPT, 477); ‘dökmek’ (OTG, 255; KB, 461) -*m*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *töküm* ‘течение, течь, литье’ (KS, 1491) “döküm, akan, akış”.

Kelimenin sadece *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi* metinlerinden KS’de tanıklanması *töküm* kelimesinin işlek bir kullanımının olmadığını gösterir.

Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde *tökün* ‘dökülmüş’ (EUTS, 249) kelimesi de tespit edilmiştir; fakat anlam açısından bu kelime farklıdır.

TÖLÄMÄHLİH “ödemek, tazminat verme, para verme” (KS, 1492)

[< OT. **töle-** ‘to pay (a debt), repay (a loan)’ (EDPT, 492) (< Moğ. *tölü-* (*tölö-*) ‘to compensate, pay off, pay a debt, recompense’ (MED, 833)) -*mAklIK*]

Clauson fiil tabanının ilk kez geç dönem (XIII. yy) Uygur metinlerinde tanılandığını ve kesinlikle Moğolcadan alıntı olduğunu ifade etmiştir (1972: 492). Marcel Erdal ise Clark’ın görüşünü aktarmıştır: Clark’a göre fiil Türkçe *töl* ‘döl, soy’ tabanından türemiştir; fakat ‘ödemek’ anlamı önce Moğolcada gelişmiş ve bu anlam yeniden Türkçeye geçmiştir (1991: 425).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tölämähliḥ* ‘возмещение, воздаяние, уплата, платеж, расплата, отплата, вознаграждение, удовлетворение’ (KS, 1492) “ödemek, tazminat verme, para verme”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TÖLÖV “ödeme, tazminat” (AC, 75; DPY, 407; DAK, 774; AB, 198; KS, 1492)

[< OT. **töle-** ‘to pay (a debt), repay (a loan)’ (EDPT, 492) (< Moğ. *tölü-* (*tölö-*) ‘to compensate, pay off, pay a debt, recompense’ (MED, 833)) -v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tolov* ‘paiement, rétribution’ (AC, 75) “ödeme, tazminat”; *tölöv* ‘оплата’ (DPY, 407) “ödeme”; *tolov* ‘paiement, rétribution, dépense’ (DAK, 774) “ödeme, ücret (emek karşılığı), gider, masraf”; *tolov* ‘ödeme’ (AB, 198); *tölöv* ‘возмещение, воздаяние, оплата, уплата, компенсация, вознаграждение, мзда, расплата, месть’ (KS, 1492) “ödeme, tazminat”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

TÖRÄÇİ “yargıç, avukat; hukukçu; hâkim” (AC, 75; DPY, 407; DAK, 777; AB, 198; KS, 1494)

[< ET. **törü** ~ **törö** ‘traditional, customary, unwritten law’ (EDPT, 531) +*çi*]

ET: *törüçi* ‘N. Ag. fr. *törü*; one who prescribes rules’ (EDPT, 534); *törüçi* ‘kanun yapan, muallim’ (EUTS, 250).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *toraçi* ‘juge, homme de loi’ (AC, 75) “yargıç, avukat”; *toraçi* ‘старшина; судья’ (DPY, 407) “başçavuş; yargıç”; *toraçi* ‘juge, juriste’ (DAK, 777) “yargıç, hukukçu”; *toraçi* ‘hâkim’ (AB, 198); *töräçi* ‘судья, член суда, судебный заседатель’ (KS, 1494) “hâkim, yargıç”.

Kelimenin kökü olan ve ‘örf, adet, kanun, nizam’ anlamına sahip *törü* ~ *törö* kelimesi Eski ve Orta Türkçe dönemlerine ait metinlerde geçmektedir. *töreçi* kelimesi ise Eski Türkçe döneminden sonra sadece Ermeni harfli Kıpçakça metinlerde geçmektedir.

TÖŞEK “döşek, yatak” (KW, 251; DAK, 778; AB, 199; KS, 1496)

[< ET. **töşe-** ‘to spread out (a mattress, etc.)’ (EDPT, 561) –*k* (Clauson 1972: 563; Erdal 1991: 249; Eraslan 2012: 612)]

ET: *töşek* ‘Conc. N. fr. *töşe-*; ‘mattress, bedding’ (EDPT, 563); *töşek* ‘döşek, yastık’ (EUTS, 250); *töşek* ‘döşek’ (EUTG, 612); **OT:** *töşek* ‘döşek, yatak’ (DLT 2014: 897); *töşek* ‘döşek, yatak’ (KB, 464); *töşek* ‘döşek, yatak, beşik’ (RKT, 687); *töşek* ‘döşek, yatak’ (NF, 432); *töşek* ‘döşek, yatak’ (KE, 646); *töşek* ‘yatak, döşek’ (MM, 264); *töşek* ‘döşek’ (ME, 190); *töşäk* ‘döşek; halı’ (OKTS, 274); *töşek* ‘döşek, yatak’ (Kİ, 107); *töşek* ‘döşek’ (KK,

126); *töşek* ‘döşek’ (DM, 116); *töşek* ‘döşek, yatak’ (İM, 609); *töşek* ‘döşek’ (MT, 147); *töşek* ‘döşek’ (TZ, 263); *töşek* ‘döşek’ (GT, 378); *töşek* ‘döşek, yatak’ (KSE, 292).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *töşek* ‘schlaflilz der nomaden’ (KW, 251) “döşek”; *toşak* ‘lit’ (DAK, 778) “döşek, yatak, karyola”; *toşak* ‘döşek, yatak’ (AB, 199); *töşäk ~ töşäg* ‘постель, туюфяк, матрац, перина’ (KS, 1496) “döşek, yatak”.

Kelime Eski Türkçeden itibaren tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır.

TÖVMÄ ~ TÜYMÄ ~ TÖYMÄ ~ TÜLMÄ ~ TÜYMÄ ~ DÜGMÄ “düğme” (DPY, 408; KS, 1530)

[< ET. **tüg-** (**d-**) ‘to tie (a knot), tok not (a string)’ (EDPT, 477) –*mA* (Clauson 1972: 482; Berta 1996: 395)]

OT: *tügme* ‘Pass. Dev. N. / A. fr. *tüg-*; properly ‘knotted’; the ordinary meaning ‘button’ (EDPT, 482); *tügme* ‘düğme’ (DLT 2014: 908); *tügme* ‘dügüm’ (KE, 657); *tügme* ‘düğme’ (ME, 191); *tüvmä* ‘düğme’ (Kİ, 110); *tügme* ‘düğme’ (DM, 116); *tügme* ‘düğme’ (İM, 610); *tügme* ‘1. düğme 2. düzenbaz, hileci’ (MT, 149); *tüyme* ‘düğme’ (TZ, 267); *tügme* ‘düğme’ (KSE, 294); *tügme* ‘düğme’ (MG, 269).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tüvme* ‘knopf’ (KW, 261) “düğme”; *tövmä* ‘пуговица’ (DPY, 408) “düğme”; *tüymä ~ töymä ~ tülmä ~ tüymä ~ dügmä* ‘пуговица, пуговка’ (KS, 1530) “düğme”.

Kelime çeşitli fonetik değişikliklerle Karahanlı Türkçesinden itibaren tanıklanmıştır.

TÖZMÄHSİZ “sabırsız, dayanıklı” (KS, 1499)

[< OT. **töz-** ‘(soğuşa) maruz kalmak’ (DLT 2014: 898) –*mA**KsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tözmähsiz* ‘без терпения, претерпевания, без страданий’ (KS, 1499) “sabırsız, dayanıklı”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TUMAN ~ DUMAN “duman, sis” (KW, 253; DAK, 785; KS, 1506)

[< ET. **tu-** ‘verdecken’ (Brockelmann 1954: 127) “gizlemek, kapatmak”; *tū-* ‘kapatmak, tıkamak’ (Tekin 1995: 111); ‘kapanmak’ (OTG, 92) –*mAn* (Brockelmann 1954: 127; Räsänen 1957: 135; Erdal 1991: 387; Tekin 2000: 92)]

ET: *tuman* ‘duman’ (ETY, 870); *tuman* ‘duman; sis’ (OTG, 255); *tuman* ‘mist, fog’ (EDPT, 507); *tuman* ‘duman; sis’ (IB, 63); *tuman* ‘duman; sis, karanlık, zifiri karanlık’ (EUTS, 252); *tuman* ‘duman; sis’ (EUTG, 613); **OT:** *tuman* ‘sis’ (DLT 2014: 899); *tuman* ‘duman; sis’ (KB, 466); *duman* ‘duman’ (KE, 173); *tuman* ‘duman’ (Kİ, 107); *tuman* ‘duman’ (KK, 126); *tuman* ‘duman’ (DM, 116); *tuman* ‘duman’ (MT, 148); *tuman* ‘duman’ (TZ, 263).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tuman* ‘nebel’ (KW, 253) “duman, sis”; *t’uman* ‘1. brouillard; 2. dix mille (DAK, 785) “1. duman, sis; 2. on kilometre?”; *tuman* ~ *duman* ‘туман, мгла, дымка, пелена’ (KS, 1506) “duman, sis, örtü”.

Kelime, Eski Türkçeden itibaren tüm tarihî dönemlerde aynı semantik özelliklerle tanıklanmıştır. Kelime günümüz Türkçesinde de varlığını sürdürmektedir.

TUMÇI “komünyon, ayin veren” (KS, 1506)

[< EK. **tum** ‘eucharistie, communion’ (AC, 76) “aşai rabbanî ayini (son akşam yemeği ayini; cemaat)”; *tum* ‘Erm. akşam’ (AB, 199) +çıl]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tumçi* ‘причащающий, дающий причастие, причащатель, причаститель’ (KS, 1506) “komünyon, ayin veren”.

Kökünün Ermenice olduğu düşünülen *tumçi* kelimesi sadece KS’de tanıklanmıştır.

TUMYÜRÜTKÄN “Kutsal sacrament kutlaması” (KS, 1506)

[< EK. **Tumyürüt-** (?) (< *tum yürüt-*) (< EK. **tum** ‘eucharistie, communion’ (AC, 76) “aşai rabbanî ayini (son akşam yemeği ayini; cemaat)”) -*GAn*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *Tumyürütkün* ‘Ношение Святых Даров, праздник Святых Даров, или Тела и Крови Христовой’ (KS, 1506) “Kutsal sacrament kutlaması”.

Kelimenin taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak dinî anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

TURACAŃ ~ TURACAŖ “duracak yer; konut, apartman, daire” (AB, 200; KS, 1508)

[< ET. **tur-** ‘to stand; to stand upright’ (EDPT, 529) -AcAK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *turacak* ‘duracak yer’ (AB, 200); *turacaḡ ~ turacaḳ ~ turacag* ‘жилище, жилье, квартира, место жительства, пребывания, постоя, стоянки’ (KS, 1508) ‘konut, apartman, daire’.

Kelimede gelecek zaman sıfat-fiil ekinin eklenip kalıplaşarak yer adı oluşturması söz konusudur ve bu kelime sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır; fakat tarihî Türk lehçelerinde benzer anlama sahip *turug* ‘konut’ (OTG, 255); *turuḡ ~ turig* ‘sığınak; dağlardaki korunaklı yer’ (DLT 2014: 902); *turḡu* ‘mesken, yerleşim yeri’ (OKTS, 275) kelimeleri tespit edilmiştir.

TURDAŞ “refakatçi, oda arkadaşı, kira ortağı; birlikte yaşayan” (DAK, 787; KS, 1508)

[< ET. **tur-** ‘to stand’, both in the sense of ‘to stand upright’ and ‘to stand still’ with various extended meanings” (EDPT, 529) -dAş]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *turdaş* ‘cohabitant, colocataire’ (DAK, 787) “refakatçi, oda arkadaşı, kira ortağı”; *turdaş* ‘сосуществующий, сожительствующий’ (KS, 1508) “bir arada var olan, birlikte yaşayan”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TUTḤAḤ “esir, kapan, tuzak” (DAK, 792; KS, 1513)

[< ET **tut-** ‘tutmak, yakalamak, korumak, muhafaza etmek’ (OTG, 255) -gAk (Brockelmann 1954: 104; Räsänen 1957: 125; Clauson 1972: 453; Erdal 1991: 392)]

ET: *tutgak* ‘Dev. N./A. connoting Habitual action fr. *tut-*; a handle, anything that holds or impedes’ (EDPT, 453); *tutḡuḡ* ‘rehin’ (EUTS, 255); **OT:** *tutgak* ‘düşmanın gözcülerini ve öncülerini yakalamak için geceleyin dolaşan birlik’ (DLT 2014: 904); *tutḡaḳ* ‘öncü’ (KB, 475).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tutḡaḡ* ‘attaque, coup de mains; trappe?’ (DAK, 792) “saldırma, tutaç, tuzak?”; *tutḡaḡ* ‘ловушка, силки, тенета; захват, задержка’ (KS, 1513) “esir, kapan, tuzak”.

tutğak kelimesi Eski ve Orta Türkçe dönemine ait bazı eserlerde tanıklanmış olmasına rağmen, kelimeye verilen anlam ile *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi* metinlerinde verilen anlam birbiriyle örtüşmemektedir.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanan *tutğak* “esir” kelimesi yerine tarihî metinlerde *tutuğ*¹⁵⁶, *tutgun*¹⁵⁷, *tutı*¹⁵⁸, *tutsak*¹⁵⁹, *tusnah*¹⁶⁰ kelimeleri tanıklanmıştır.

TUTHAL “tutkal, yapıştırıcı, zamk” (KS, 1513)

[< ET. **tut-**¹⁶¹ ‘to hold, grasp, seize’ (EDPT, 451) –*kal* (Brockelmann 1954: 105; Eren 1999: 419)]

Brockelmann kelimedede görülen –*gal* fiilden isim yapma ekinin –*gan* ekinin bir yan biçimi olduğunu düşünmektedir (1954: 105).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tuthal* ‘клей, клейкое вещество, смола’ (KS, 1513) “tutkal, yapıştırıcı, zamk”.

Kelime sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de tanıklanmıştır. Hasan Eren etimolojik sözlüğünde, kelime hakkında detaylı bilgi vermiştir. Ona göre bu kelime *tut-* ‘tutkal ile yapıştırmak’ fiil kökünden türemiştir. Türk dilinin tarihî lehçelerinde

¹⁵⁶ **tutuğ** için bkz. **ET:** *tutuğ* ‘rehin’ (ETY, 871); *tutuğ* ‘rehin’ (OTG, 255); *tutuğ* ‘rehin’ (IB, 63); **OT:** *tutuğ* ‘rehin, rehine’ (DLT 2014: 905); *tutuğ* ‘rehin’ (NF, 440); *tutuğ* ‘rehin, tutsak’ (KE, 656); *tutuğ* ‘rehin, garanti’ (ME, 191); *tutuğ* ‘rehin, kefalet’ (OKTS, 278); *tutuk* ‘esir, tutsak’ (İM, 610); *tutuğ* ‘esir, rehin, tutsak, köle’ (KSE, 294).

¹⁵⁷ **tutgun** için bkz. **OT:** *tutgun* ‘tutsak, esir’ (DLT 2014: 904); *tutkun* ‘esir’ (Kİ, 108); *tutkun* ‘esir, tutsak’ (MT 148); *tutgun* ‘gefangener’ (KW, 258) “esir, hapis”; *tuthun* ‘captif’ (AC, 7) “esir”.

¹⁵⁸ **tutı** için bkz. **OT:** *tutı* ‘tutsak, esir’ (DM, 116); *tutu* ‘esir, tutsak’ (MT 148).

¹⁵⁹ **tutsak** için bkz. **OT:** *tutsak* ‘esir’ (Kİ, 108); *tutsak* ‘esir, tutsak’ (MT 148); *tutsak* ‘esir’ (TZ, 265); *tutsak* ‘rehin’ (GT, 383); *tutsak* ‘pfand, unterpfand’ (KW, 258) “tutsak, rehin”.

¹⁶⁰ **tusnah** ‘gage’ (AC, 77) “rehin, teminat”; *tusnak* ‘заклад, залог’ (DPY, 408) “ipotek, rehin”.

Ayrıca bu kelime hakkında detaylı etimolojik açıklama için bkz. Hülya Kasapoğlu Çengel, “Ermeni Harfli Kıpçakça Söz Varlığı Üzerine Notlar”, *International Journal of Central Asian Studies, Festschrift to Commemorate the 80th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin’s Birth*, The International Association of Central Asian Studies Korea University of International Studies, Vol.13, 2009, Korea, 166-171.

¹⁶¹ **tut-** fiili için bkz. **ET:** *tut-* ‘tutmak’ (ETY, 118); *tut-* ‘tutma, yakalamak; korumak, muhafaza etmek’ (OTG, 255); *tut-* ‘tutmak’ (IB, 63); *tut-* ‘tutmak’ (Üİ, 190); *tut-* ‘tutmak, elinde bulundurmak, almak’ (İKPÖ, 226); *tut-* ‘tutmak, yakalamak’ (EUTS, 255); *tut-* ‘tutmak, sunmak; sahip olmak, bağlamak, erişmek’ (EUTG, 613); **OT:** *tut-* ‘tutmak, almak, yakalamak; alıkoymak’ (DLT 2014: 904); *tut-* ‘tutmak’ (KB, 471); *tut-* ‘tutmak’ (AH, LXV); *tut-* ‘tutmak, almak, yakalamak’ (RKT, 692); *tut-* ‘tutmak’ (MM, 264); *tut-* ‘tutmak’.

tutkal kelimesi yerine *yelim*¹⁶² kelimesi kullanılmıştır; bu nedenle *tutkal* kelimesi yeni bir türevidir. *yelim* ise eski bir ögedir (1999: 419).

TUTHUN “esir, tutsak” (KW, 258; AC, 77; KS, 1513)

[< ET. **tut-** ‘tutmak, elinde bulundurmak, almak’ (İKPÖ, 226) -GXn (Brockelmann 1954: 106; Räsänen 1969: 502; Clauson 1972: 453; Erdal 1991: 327; Berta 1996: 549)]

OT: *tutğun* ‘Pass. Dev. N./A. fr. *tut-*; ‘prisoner, captured’ (EDPT, 453); *tutgun* ‘tutsak, esir’ (DLT 2014: 904); *tutğun* ‘esir’ (KB, 475); *tutkun* ‘esir’ (Kİ, 108); *tutkun* ‘esir, tutsak’ (MT, 148).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tutğun* ~ *tutkun* ‘gefangener’ (KW, 258) “esir, tutsak”; *tuthun* ‘captif; captivité’ (AC, 77) “esiri esaret”; *tuthun* ‘задержанный, заключенный, арестованный, узник, пленник; плен, узы, узилище’ (KS, 1513) “esir, tutsak”.

Kelime için yapılan tarihî taramalarda aynı fiil tabanından türemiş ve eş anlamlı *tutuğ*¹⁶³ ve *tutsak*¹⁶⁴ kelimeleri de tespit edilmiştir.

TUVAR “sığır, sürü hayvanları, varlık, mal mülk” (AC, 77; PT, 126; DAK, 793; AB, 202; KS, 1516)

[< ET. ***taw-** ‘sahip olmak’ –Ar (Hamilton 1998: 212; Korkmaz 1969: 52)]

ET: *tabar* ‘davar’ (ETY, 855); *tabar* ‘davar’ (OTG, 253); *tavar* ‘originally ‘livestock’, a meaning which comes out clearly in the phr. ed *tavar* ‘inanimate and animate property’ (EDPT, 442); *tawar* ‘mal, mülk, ticaret eşyası’ (İKPÖ, 212); *tavar* ‘davar, mal, ticaret eşyası; Çin kumaşı’ (EUTS, 228); *tabar* ~ *tavar* ‘mal - mülk’ (EUTG, 606); **OT:** *tawar* ‘mal, eşya’ (DLT 2014: 863); *tawar* ‘davar, mal, eşya’ (KB, 429); *tawar* ‘mal’ (AH, LX); *tawar* ‘mal mülk’ (RKT, 662); *tawar* ‘mal mülk, eşya’ (NF, 406); *tawar* ~ *towar* ‘mal mülk, eşya’ (KE, 603); *tawar* ‘mal mülk’ (MM, 260); *tawar* ~ *tıwar* ‘büyükbaş hayvan; mal mülk’ (OKTS,

¹⁶² *yélim* ‘glue, paste’ (EDPT, 929); *yilim* ‘tutkal, çiriş’ (EUTS, 296); *yelim* ‘çiriş (tutkal)’ (TZ, 283); *yelim* ‘leim’ (KW, 121) “tutkal”.

¹⁶³ *tutuğ* için bkz. **ET:** *tutuğ* ‘rehin’ (ETY, 119); *tutuğ* ‘rehin’ (OTG, 225); *tutuğ* ‘rehin’ (IB, 63); *tutuğluğ* ‘tutulu’ (Üİ, 190); **OT:** *tutuğ* ‘rehin’ (NF, 440); *tutuğ* ‘rehin, tutsak’ (KE, 656); *tutuğ* ‘rehin, garanti’ (ME, 192); *tutuğ* ‘rehin, kefalet’ (OKTS, 278); *tutuğ* ‘esir, tutsak’ (İM, 610); *tutuğ* ‘esir, rehin, tutsak, köle’ (KSE, 294).

¹⁶⁴ *tutsak* için bkz. **OT:** *tutsak* ‘esir, tutsak’ (MT, 148); *tutsak* ‘tutsak, esir’ (TZ, 265); *tutsak* ‘rehin’ (GT, 381).

265); *tavar* ‘mal, hayvan’ (AOYarlık, 236); *tuvar* ‘davar’ (TZ, 266); *tavar* ‘hayvan, davar’ (GT, 371); *tawar* ‘binek hayvanı’ (KSE, 284); *tawar* ‘mal’ (KF, 1071).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tuvar* ‘bétail, bien, avoir’ (AC, 77) “sürü hayvanları, varlık, mal mülk”; *tuvar* ‘cattle, live-stock’ (PT, 126) “sığır, hayvancılık”; *tuvar* ‘bétail, taureau; avoir, bien’ (DAK, 793) “sürü hayvanları, boğa; mal, varlık, mal mülk”; *tuvar* ‘davar’ (AB, 202); *tuvar* ~ *tovar* ‘скот, скотина’ (KS, 1516) “sığır, çiftlik hayvanları”.

Clauson’un da belirttiği gibi taranan tüm tarihî metinlerde kelimenin orijinal anlamı olan ‘büyükbaş hayvan, sürü hayvanı’ muhafaza edilmiş olup, daha sonra ortaya çıkan ‘mal mülk’ anlamı da korunmuştur.

TÜKÇİ ~ TÜKÇÜ ~ TÜĞÇİ ~ TUHÇİ “kürkçü” (KS, 1523)

[< ET. *tü* ‘specifically the hair of the body’ (EDPT, 433) + *çi*]

Clauson’a göre *tü* kelimesi özel olarak “vücuttaki tüy”; fakat aynı zamanda kıl için de kullanılmaktadır. Kelimenin *tüg* şekli orta dönemde oluşmuştur. Bu nedenle *tü* şekli kelimenin ilk formudur (1972: 433).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tükçi* ~ *tükçü* ~ *tügçi* ~ *tuhçi* ‘скорняк, меховщик’ (KS, 1523) “kürkçü”.

Kelimenin kökü olan *tü* ~ *tüg* kelimesinin varlığı, yapılan tarihî karşılaştırmalarla tespit edilmiştir; fakat *tügçi* kelimesi sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metni olan KS’de kayıtlıdır.

TÜKEL ~ TÜGEL “bütün, tüm, tam, kusursuz, mükemmel” (KW, 259; AC, 76; DPY, 408; DAK, 783; AB, 199; KS, 1518)

[< ET. *tüke-* ‘to come to an end, finish’ (EDPT, 479) –*l* (Räsänen 1969: 504; Clauson 1972: 480; Gabain 1988: 53; Erdal 1991: 330; Hamilton 1998: 228; Tekin 2000: 92; Eraslan 2012: 614)]

ET: *tükäl* ‘tamam, tamamıyla’ (ETY, 120); *tükäl* ‘tamam, sağ, salim’ (OTG, 256); *tükel* ‘Pass. Dev. N./A. fr. *tüke-*; complete, entire’ (EDPT, 480); *tükäl* ‘sağ, sağlam, eksiksiz’ (IB, 63); *tükel* ‘mükemmel, eksiksiz, tam’ (Üİ, 190); *tükäl* ‘tam, tüm, zarar görmemiş, dokunulmamış’ (İKPÖ, 227); *tükäl* ‘tamam, tamamıyla, iyi bir halde’ (EUTS, 257); *tükel* ‘tamam, eksiksiz, sağlam’ (EUTG, 614); **OT:** *tükel* ‘tam, tamamı, hepsi, tamamen’ (DLT

2014: 908); *tükel* ‘tamamen, bütün’ (KB, 477); *tükel* ‘tam’ (AH, LXV); *tükel* ‘hep, tam olarak’ (RKT, 269); *tükel* ‘hep, bütün, tamamıyla’ (NF, 440); *tükel* ‘hep, bütün’ (KE, 657); *tükel* ‘hep, bütün, tamamen’ (MM, 265); *tükel* ‘hepsi, tamam, mükemmel’ (ME, 191); *tügäl* ‘tamamen, tüm, bütün’ (OKTS, 279); *tükel* ‘bütün, tam, hep, tamamen’ (KSE, 294).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tükel* ~ *tügel* ‘vollendet, vollkommen’ (KW, 259) “mükemmel, tam, tamam”; *tugal* ‘complètement, totalement, entièrement’ (AC, 76) “tamamen, tamamıyla”; *tügäl* ‘полностью, целиком’ (DPY, 408) “tam, tümüyle, tamamen”; *tugal* ‘1. complet, parfait; 2. complètement, entièrement; 3. totalité’ (DAK, 783) “1. tüm, eksiksiz, tam; 2. tamamıyla, tam olarak; 3. bütün, hepsi”; *tugal* ‘tam, tamam, mükemmel’ (AB, 199); *tügäl* ~ *dugal* ‘весь, вся, всё, все, целый, полный, совершенный, завершённый, полностью, целиком, совершенно’ (KS, 1518) “bütün, tüm, tam, kusursuz, mükemmel”.

tükel ~ *tügel* keliemsi, Memlûk-Kıpçak sahasında yazılmış eserler haricindeki tüm dönem ve eserlerde tanıklanmıştır.

TÜKÄNMÄHSİZ “sonsuz” (KS, 1523)

[< OT. **tüken-** ‘bitmek’ (KB, 478) (< ET. **tüke-** ‘to come to an end, finish’ (EDPT, 479)) -mAKsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tükänmähsiz* ‘нескончаемый, бесконечный’ (KS, 1523) “sonsuz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

TÜNLÄ “gece, geceleyin” (DPY, 408; KS, 1524)

[< ET. **tün**¹⁶⁵ ‘night’ (EDPT, 513) +IA (Erdal 1977: 112, 1991: 404; Tekin 1985: 260; Gabain 1988: 47; Karamanlıoğlu 1994: 28; Eraslan 2012: 614)]

Marcel Erdal +IA ekinin en temel işlevinin zaman zarfı oluşturmak olduğunu ifade ettikten sonra *tün+lä* ‘at night’ “geceleyin” örneğini vermiştir (1977: 112; 1991: 404).

Talat Tekin ‘Üze Zarfı hakkında’¹⁶⁶ adlı makalesinde Marcel Erdal gibi düşünerek, *tünle* ‘geceleyin’ kelimesinin zarf eki +IA ile teşkil edildiğini ifade etmiştir ve aynı ekin *tañla*

¹⁶⁵ **tün** için bkz. ET: *tün* ‘gece’ (ETY, 872); *tün* ‘gece, geceleyin’ (OTG, 256); OT: *tün* ‘gece’ (DLT 2014: 908); *tün* ‘gece’ (GT, 381); *tün* ‘gece’ (BV, 323); *tün* ‘nacht’ (KW, 259) “gece”.

‘sabahleyin’, *arala* ‘arasında’, *basala* ‘yeniden, tekrar’, *yaḡıla* ‘yeni, yakında’ kelimelerinde de bulunduğunu belirtmiştir (1985: 260).

Gabain’ e göre +*IA* eki çok eski ve yüklem ya da cümle belirleyicisi olarak kullanım sıklığı az olan bir ektir (1988: 47).

Talat Tekin kelimenin Ana Türkçede kök ünlüsünün *tān* şeklinde uzun olduğunu da ifade etmiştir (1995: 185).

Clauson kelimenin Orhun yazıtlarındaki *tün ortu:sı*: tamlamasının tam olarak ‘gece yarısı’ anlamıyla kullanıldığını ifade ettikten sonra *tün* kelimesinin en eski dönemde ana yön ‘kuzey’ için de kullanıldığını belirtmiştir. Clauson *tünle* kelimesinin etimolojisi hakkında da farklı görüşlere sahiptir: *tünle* kelimesinin *tün birle* oluşumundansa, **tünle-* fiilin kısılmış zarf-fiil almış hali gibi düşünmenin daha muhtemel olabileceğini ifade ederek, *tünle*: ‘geceleyin’ kelimesinin eski dönemden beri bulunduğunu dile getirmiştir (1972: 513).

ET: *tünle* ‘at night’ (EDPT, 513); *tünlä* ‘geceleyin’ (EUTS, 258); *tünle* ‘geceleyin’ (EUTG, 614); **OT:** *tünle* ‘geceleyin’ (DLT 2014: 909); *tünle* ‘geceleyin’ (KB, 479); *tünle* ‘gece, geceleyin’ (RKT, 697); *tünle* ‘gece, geceleyin’ (NF, 441); *tünle* ‘gece’ (KE, 659); *tünle* ‘gece, geceleyin’ (MM, 265); *tünle* ‘geceleyin’ (ME, 192); *tünlä* ‘gece’ (OKTS, 281); *tünle* ‘geceleyin’ (Kİ, 109); *tünle* ‘gece’ (KK, 127); *tünle* ‘geceleyin, geceleri’ (KSE, 295).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tünlä* ‘ночью’ “gece” (DPY, 408); *tünlä* ‘вечером’ (KS, 1524) “gece, geceleyin”.

Yapılan tarihî karşılaştırmalarda kelimenin zaman zarfı olarak Uygur Türkçesinden itibaren kullanılmaya başlandığı tespit edilmiştir.

Bunlara ek olarak tarihî taramalarda arkaik datif-lokatif eki ile teşkil edilmiş başka bir zaman zarfı da *tüne* kelimesidir. *tün* ‘gece’ kelimesinden türemiş olan bu kelimeye ilk kez *Codex Cumanicus*’ta *tüne* ‘gestern’, *tüne-kün* ‘gestern’ (KW, 259) “dün” rastlanmaktadır (Tekin 1985: 257), ayrıca Memlûk Kıpçak Türkçesi eserlerinden TZ’de de *tüne* kelimesi tanıklanmıştır: *tüne* ‘dün’ (TZ, 267).

TÜRKÇE “Türkçe” (DAK, 788; KS, 1525)

¹⁶⁶ Bu makalenin künyesi şu şekildedir: ‘Üze Zarfı Hakkında’, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, 23-28 Eylül 1985, İstanbul, Tebliğler, I. Türk Dili, cilt 1, 1985: 253-260.

[< ET. **Türk** ‘etnik ad’ (EDPT, 542; OTG, 256) +çe (Brockelmann 1954: 91)]

ET: *Türkçä* ‘Türkçe’ (EUTS, 259); *Türkçe* ‘Türkçe’ (EUTG, 614); **OT:** *Türkçe* ‘Türkçe’ (KB, 481); *Türkçe* (AH, LXVI); *Türkçe* ‘Türkçe’ (ME, 192); *Türkişe* ‘Türkçe’ (DM, 117);

Ermeni Harfli Kıpçakça: *türkça* ‘la langue turque, en turc’ (DAK, 788) “Türkçe; *Türkçä* ‘по-турецки, на турецком языке’ (KS, 1525) “Türkçe, Türkçe olarak”.

Memlûk Kıpçak sahası eserlerinden olan (MG, 269) ve (BV, 323)de *Türkçe* yerine *Türk tili* tabiri kullanılmıştır.

TÜRKMEN “Türkmen” (KS, 1525)

[< ET. **türk**¹⁶⁷ +man ‘der Turkmene’ (Räsänen 1969: 506) “Türkmen”]

Clauson, kelimenin kökü olan *türk*¹⁶⁸ kelimesi için ‘meyve, insan vb. için olgunluğun doruk noktası; (fakat daha çok meyve için) tamamen olgunlaşmış; (insan için) hayatın baharında, genç ve dinç’ anlamlarını vermiş ve bu kelimenin kavim adı olan *Türk* ile ilgili olmadığını, kavim adı olarak kullanılan kelimenin orijinal halinin *Türkü* olduğunu ifade etmiştir (1972: 542).

OT: *Türkmen* ‘Oğuzlar ve Oğuzların dışında kalan göçebelerden Karluklar’ (DLT 2014: 911); *Türkmän* ‘Türk kavminden birisi’ (Kİ, 110).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *türkmän* ‘туркмен’ (KS, 1525) “Türkmen”.

¹⁶⁷ **Türk** için bkz. **ET:** *türk* ~ *türük* ‘etnik ad’ (OTG, 256); *türk* ‘the culminating point of maturity (of a fruit, human being, etc.) but more often used as an Adj. meaning (of a fruit) ‘just fully ripe’; (of a human being) ‘in the prime of life, young and vigorous’. It has been suggested that this word is identical with the ethnonym Türk and really means ‘strong’ in a general sense’. (EDPT, 542); *türk* ‘Türk’ (EUTS, 259); **OT:** *Türk* ‘Türk, Nuh’un oğlu Türk’ün oğullarına (Türklere) yüce Allah tarafından verilmiş isim’ (DLT 2014: 911); *türk* ‘Türk’ (KB, 481); *türk* ‘Türk’ (AH, LXVI); *türük* ‘Türk’ (KF, 1074); *türk* ‘Türk’ (MG, 269); *türk* ‘Türk’ (BV, 323); Ermeni Harfli Kıpçakça: *turk* ‘tunc, turquie’ (AC, 77); *Türk* ‘тyрок, турецкий’ (DPY, 408) “Türk”; *Turk* ‘Turkey, a Turk, Turkish’ (PT, 107, 144).

¹⁶⁸ *Türk* kelimesi ve anlamı için bkz.

Sir Gerard Clauson, “The Concept of ‘Strenght’ in Turkish”, *Nemeth Armağanı*, TDK Yay., Ankara, s. 93-101.
Von Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, II: Wiesbaden Franz Steiner Verlag, 1965, s. 888.

Osman Fikri Sertkaya, *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, TKAE Yay., Ankara, 1995, s. 2-3.

Salim Koca, *Türk Kültürünün Temelleri (Hunlar, Göktürkler, Uygurlar) I*, Damla Neşriyat, 1990.

-----, “Tarihte Türk Adı”, *Türk Yurdu Dergisi*, S. 308, Nisan 2013.

Kaşgarlı *Türkmen* sözcüğüne “Türk’e benzer” şeklinde anlam vermiştir ve Erdal da *Türkmen* sözcüğüne anlam verirken Kaşgarlı’nın verdiği anlamı dikkate alarak, kelimenin “Türk gibi” şeklinde anlamlandırılması gerektiğini belirtmiştir (1991: 73).

Yapılan tarihî karşılaştırmalarda kelimenin Divan’dan itibaren tanıklandığı ve aynı fonetik ve morfolojik özelliklerle günümüze kadar geldiği belirlenmiştir.

TÜTÜN ~ TUTUN “duman; tütün” (KW, 261; DAK, 793; AB, 200; KS, 1530)

[< ET. **tüt-** ‘tutmek’ (Gabain 1988: 54) –(X)n (Brockelmann 1954: 129; Räsänen 1969: 507; Gabain 1988: 54; Erdal 1991: 301; Berta 1996: 535; Eraslan 2012: 615)]

Clauson *tütün* kelimesinin *tüte-* ‘to emit smoke or steam’ fiilinden türediğini düşünür (1972: 452). Marcel Erdal ise bu görüşe katılmaz. Erdal’a göre *tütär* çekimli fiili, yine *tüt-* fiilinden meydana getirilmiş olmalıdır. Yine *tütek* isminin türetimi için de çeşitli görüşler öne sürmüştür: Bu görüşlerden ilki türetme esnasında hatalı ünlü getirilmesi, bir diğeri *tütgek* biçiminden gelişmesi ve sonuncusu da *tüt* gibi bir yansıma tabandan +A- ile türetilmesidir (1991: 758).

ET: *tütün* ‘Dev. N. fr. *tüte-*; ‘smoke’ (EDPT, 457); *tütün* ‘mesken sayımında alınan vergi; duman’ (EUTS, 260); *tütün* ‘tütün, duman’ (EUTG, 615); **OT:** *tütün* ‘duman’ (DLT 2014: 913); *tütün* ‘duman’ (KB, 483); *tütün* ‘duman’ (RKT, 699); *tütün* ‘duman’ (NF, 443); *tütün* ‘duman’ (KE, 662); *tütün* ‘duman’ (OKTS, 282); *tütün* ‘ev başına alınan bir çeşit vergi’ (AOYarlık, 238); *tütün* ‘duman’ (Kİ, 110); *tütün* ‘tütün’ (DM, 117); *tütün* ‘duman’ (İM, 611); *tütün* ‘duman’ (TZ, 267); *tütün* ‘duman’ (GT, 382); *tütün* ‘tütün, duman’ (KSE, 295); *tütün* ‘tütün’ (BV, 324).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *tütün* ‘rauch’ (KW, 261) “duman”; *tutun* ‘fumée, tabac?’ (DAK, 793) “duman, tütün”; *tutun* ‘duman’ (AB, 200); *tütün* ‘дым, мгла’ (KS, 1530) “duman, sis”.

İlk dönem eserlerinde ‘duman’ anlamında kullanılan kelimenin daha sonraki dönemlerde ‘tütün’ anlamıyla da kullanılmaya başlandığı ve ilk kez Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde tanıklanan ‘mesken sayımında alınan vergi’ anlamının AOYarlık’ta da bulunduğu tespit edilmiştir.

TÜZGÜN “düzgün, düzenli” (KS, 1534)

[< ET. **tüz-** (**d-**) ‘to level, straighten, put in order’ (EDPT, 572) (< **tüz-** ‘düzenlemek, düzlemek, eşitlemek’ (İKPÖ, 228)) –GXn]

OT: *tüzgün* ‘dizgin’ (DM, 117).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tüzgün* ‘строй, ряд, строение, устройство, порядок, убрaнство’ (KS, 1534) “düzgün, düzenli”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmayan *tüzgün* kelimesinin ilk kez Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden DM’de geçtiği fakat Ermeni harfli Kıpçak Türkçesine göre farklı anlamla kaydedildiği tespit edilmiştir.

TÜZMÄ “düzgün, pürüzsüz; takım yıldızı” (KS, 1534)

[< ET. **tüz-** (**d-**) ‘to level, straighten, put in order’ (EDPT, 572) (< **tüz-** ‘düzenlemek, düzlemek, eşitlemek’ (İKPÖ, 228)) –mA]

Clauson, ‘düzleştirmek, doğrultmak, düzene sokmak’ temel anlamındaki *tüz-* fiilinin *tüz* ismiyle eş sesli olduğunu düşünmektedir (1972: 572).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *tüzmä* ‘1. выровненный, выглаженный, упорядоченный, выстроенный, ровный, гладкий; 2. строй, порядок, сочетание, созвездие’ (KS, 1534) “1. düzgün, pürüzsüz; 2. takım yıldızı”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

-U-

UÇKUN ~ UÇHUN “kıvılcım” (KW, 263; DAK, 798; KS, 1540)

[< ET. **uç-** ‘uçmak’ (EUTS, 261) -GXn (Korkmaz 1969: 44; Berta 1996: 549; Gülensoy 2011: 955)]

Zeynep Korkmaz bu örnekte ekin büyültme ve aşırılık derecesi gösteren sıfat oluşturarak kalıplaşma eğilimi gösterdiğini ifade etmiştir (1969: 44).

OT: *uçkun* ‘kıvılcım’ (NF, 444).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *uçkun* ‘funke’ (KW, 263) “kıvılcım”; *uçhun* ‘étincelle’ (DAK, 798) “kıvılcım, parıltı”; *uçhun* ‘искра’ (KS, 1540) “kıvılcım”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

UÇHUNLU “kıvılcımlı” (DAK, 798; KS, 1541)

[< OT. **uçhun** ‘funke’ (KW, 263) “kıvılcım” +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *uçhunlu* ‘étincelant, scintillant, de feu’ (DAK, 798) “parlak, parıldayan, kıvılcım saçan, alevli”; *uçhunlu* ‘с искрами, искрящийся, брызжащий искрами’ (KS, 1541) “kıvılcımlı”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

UÇMAHLI “cennetli, cennete girmeye hak kazanan” (KS, 1541)

[< ET. **uç-** ‘basically (of a bird) ‘to fly’, with various metaph. extensions; the oldest is, as an honorific (of a superior), ‘to die’; others are ‘to go with great speed; to disappear; to twitch; (of colours) to fade’ (EDPT, 19) -mAklI]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *uçmahlı* ‘обретающийся в раю, обретший вечный покой’ (KS, 1541) “cennetli, cennete girmeye hak kazanan”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ULAQLIYIN “haberci gibi, kurye olarak” (KS, 1545)

[< ET. **ulag**¹⁶⁹ ‘Dev. N. fr. ‘*ula*:-; lit. ‘something joined on’ (EDPT, 136) + *lyIn*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ulaḫlyın* ‘*мур. в качестве вестового, курьерского*’ (KS, 1545) “haberci gibi, kurye olarak”.

Kelimenin kökü olan *ulaḡ* kelimesi Eski Türkçe döneminden itibaren görülmektedir. İsimden isim türetme fonksiyonundaki +*lyIn* eki kelimeye benzetme anlamı katmıştır ve bu kelime sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de tanıklanmıştır.

UMSA “ümit, umut, bekleyiş” (DAK, 805; AB, 203; KS, 1550)

[< ET. **um-** ‘originally ‘to ask for or covet (something)’ (EDPT, 155); **um-** ‘ummak, umut etmek’ (EUTG, 616; DLT 2014: 921) -*sa*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *umsasızl(i)ḡ* ‘ambiguité’ (AC, 78) “belirsizlik”; *umsa* ‘espoir, espérance’ (DAK, 805) “umut, bekleyiş”; *umsa* ‘ümit’ (AB, 203); *umsa* ‘надежда, упование, прибежище’ (KS, 1550) “umut”.

umsa kelimesi yapılan taramalarda sadece *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi* metinlerinde tanıklanmıştır, bu nedenle kelimenin bu döneme özgü olduğu düşünülmektedir.

Diğer tarihî dönemlerde ise aynı anlamda *umunç* kelimesi tanıklanmıştır: *umunç* ~ *umunç* ‘umma, umut, ümit’ (EUTS, 265; DLT 2014: 922; AH, LXVII; RKT, 710; NF, 447; KE, 669; OKTS, 288; İM, 611).

Codex Cumanicus’ta da *umunç* ‘hoffnung’ (KW, 265) “umut” kelimesi bulunmaktadır.

UMUNÇ “umut” (KW, 265; DPY, 409; KS, 1552)

[< ET. **um-** ‘originally ‘to ask for or covet (something)’ (EDPT, 155) –(*X*)*nç* (Brockelmann 1954: 131; Räsänen 1969: 513; Clauson 1972: 162; Erdal 1991: 279)]

ET: *umunç* ‘Dev. n. fr. *umun-*; originally ‘desire, request, prayer’ (EDPT, 162); *umunç* ‘umma, umut’ (EUTS, 265); *umunç* ‘umma, umut’ (EUTG, 616); **OT:** *umunç* ‘umut, ümit’ (DLT 2014: 922); *umunç* ~ *umunç* ‘ümit, umut’ (KB, 495); *umunç* ‘umma, ümit etme’ (AH,

¹⁶⁹ **ulak** için bkz. **ET:** *ulaḡ* ‘1. zincir, silsile, sıra, irtibat, 2. ulak, yük hayvanı’ (EUTS, 264); *ulaḡ* ‘bağlama’ (EUTG, 616); **OT:** *ulaḡ* ‘beyin emriyle hızlı posta için alınan ve diğerine ulaşmaya kadar binilen at’ (DLT 2014: 920); *ulaḡ* ‘kılavuz’ (MM, 266)]; *ulaḡ* ~ *ulaḡ* ‘posta hayvanı, binek hayvanı’ (AOYarlık, 238); *ulaḡ* ‘1. havuz 2. posta ulaşı’ (Kİ, 111); **EK:** *ulaḡ* ‘courrier’ (AC, 78) “posta”.

LXVII); *umunç* ‘umma, bekleme’ (RKT, 710); *umunç* ‘umut, beklenti’ (NF, 447); *umunç* ~ *umanç* ‘umut’ (KE, 669); *umanç* ‘ümit’ (ME, 194); *umanç* ‘umut’ (OKTS, 288); *umunç* ‘istek, arzu’ (İM, 611).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *umunç* ‘hoffnung’ (KW, 265) “umut”; *umun[ç]* ‘надежда’ (DPY, 409) “umut”; *umunç* ‘надежда’ (KS, 1552) “umut”.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *umunç* yerine *umsa* kelimesi tanıklanmıştır.

URUĞ “torun, tohum, nesil” (KW, 266; KS, 1557)

[< OT. **ur-** ‘to put’ –*ug* (Erdal 1991: 213)]

Kaşgarlı da kelimenin *ur-* fiilinden türetildiğini belirtmiştir. Clauson ise Kaşgarlı’nın yaptığı etimolojiye karşı çıkmış ve bu açıklamanın mümkün olmadığını dile getirmiştir (1972: 214).

ET: *uruğ* ‘kabile, soy, klan’ (ETY, 124); *uruğ* ‘boy, kabile’ (OTG, 256); *uruğ* ‘originally a conc. N. ‘seed, pip, kernel’ but with metaph. extensions like ‘progeny, descendants’, an even ‘clan’ (EDPT, 214); *uruğ* ‘nesil, kuşak, soy, torunlar; tohum, ekin’ (EUTS, 266); *uruğ* ‘tohum, ekin; nesil, soy, akraba’ (EUTG, 616); **OT:** *urug* ‘her şeyin tanesi; tohum’ (DLT 2014: 923); *uruğ* ‘tohum, nesil, soy, sop’ (KB, 497); *uruğ* ‘soy, sülale’ (NF, 448); *uruğ* ‘tohum, döl’ (KE, 673); *uruğ* ‘tohum, tane; soy, sop, nesil; hısım, akraba’ (MM, 266); *uruğ* ‘tohum, tane’ (OKTS, 291); *uruğ* ‘soy’ (AOYarlık, 238); *uruğ* ‘tohum, tane’ (KSE, 298); *uruğ* ‘tohum’ (BV, 328).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *uruğ* ~ *uruh* ‘nachkommenschaft’ (KW, 266) “nesil”; *uruğ* ~ *uruh* ‘семя, потомок, потомки’ (KS, 1557) “torun, tohum, nesil”.

Tarihî metinlerde aynı kökten türemiş ve aynı anlamda *ur* ‘tohum’ (Kİ, 112); *urluğ* ‘tohum’ (MT, 150); *urluk* ‘tohum’ (TZ, 270); *urluk* ‘tohum’ (GT, 384); EK: *urluğ* ‘semence’ (AC, 78) “tohum” kelimeleri de tanıklanmıştır.

URULMIŞ “vurulmuş, dövülmüş, hırpalanmış” (KS, 1558)

[< ET. **ur-** ‘to put (something Acc., on something Dat. or Loc.); ‘to strike (someone or something Acc.)’ (EDPT, 194) + (-*ul-*) ‘vurulmak, kurulmak’ (KB, 497) –*mİş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *urulmuş* ‘ударенный, ушибленный, пораженный, битый, побитый’ (KS, 1558) “vurulmuş, dövülmüş, hırpalanmış”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

URUMCA “Rumca, Yunanca” (KS, 1558)

[< **rum** ‘griechisch’ (Räsänen 1969: 390); **urum** ‘grec’ (AC, 78) “Yunan” + *ca*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *Urumca* ‘по-гречески’ (KS, 1558) “Rumca, Yunanca”.

Urumca kelimesinde ön ses türemesi görülmektedir. Bu ses olayı Türkçede kelime başında /r/, /l/ gibi seslerin bulunmaması nedeniyle ortaya çıkmıştır.

URUŞ “savaş, kavga” (KW, 266; AC, 78; DPY, 409; PT, 129; DAK, 809; AB, 204; KS, 1559)

[< ET. **ur-** ‘to put (something Acc., on something Dat. or Loc.); ‘to strike (someone or something Acc.)’ (EDPT, 194) –(*X*)ş (Brockelmann 1954: 138; Korkmaz 1969: 56; Clauson 1972: 239; Gabain 1988: 55; Erdal 1991: 270; Berta 1996: 412; Eraslan 2012: 616)]

ET: *uruş* ‘vuruş, harp, savaş’ (ETY, 877); *uruş* ‘savaş’ (OTG, 257); *uruş* ‘N. Ac. (connoting reciprocal action) fr. *ur-*; ‘fight, quarrel’ (EDPT, 239); *uruş* ‘savaş, mücadele’ (EUTS, 237); *uruş* ‘savaş, kavga’ (EUTG, 616); **OT:** *uruş* ‘dövüş ve savaş, mücadele’ (DLT 2014: 924); *uruş* ‘vuruş, savaş’ (KB, 498); *uruş* ‘savaş’ (RKT, 714); *uruş* ‘savaş; döğüş, kavga’ (NF, 448); *uruş* ‘savaş’ (ME, 195); *uruş* ‘kavga, savaş’ (OKTS, 291); *uruş* ‘vurma, vuruş’ (KK, 128); *uruş* ‘savaş’ (İM, 612); *uruş* ‘vuruş’ (TZ, 270); *uruş* ‘vuruşma, döğüşme, savaş, muharebe’ (GT, 384); *uruş* ‘kavga, savaş’ (KSE, 298); *uruş* ‘vuruş’ (KF, 1076); *uruş* ‘savaş’ (MG, 273).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ur(u)şu* ‘kampf, widerstand’ (KW, 266) “vuruşma, savaşma, karşı koyma”; *uruş* ‘bataille’ (AC, 78) “savaş”; *uruş* ‘драка’ (DPY, 409) “kavga, dövüş”; *uruş* ‘clash, encounter’ (PT, 129) “çatışma, karşılaşma”; *uruş* ‘lutte, bataille; scandale’ (DAK, 809) “savaş, kavga; skandal”; *uruşsuz* ‘dövüşsüz, savaşız’ (AB, 204); *uruş* ‘драка, бой, битва, стычка, брань, избиение’ (KS, 1559) “kavga, tartışma”.

URUŞÇI “savaşçı, kavgacı” (KS, 1559)

[< ET. **uruş** ‘N. Ag. fr. *ur-*; fight, quarrel’ (EDPT, 239) + *çıl*]

uruşçı kelimesinde *+çı* eki sıfat eki olarak ve kelimeye bir şeye karşı hevesli, eğilimli olma anlamı katmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *uruşçı* ‘боец, участник боя, дерущийся; драчун, задира, забияка; бодливый, брыкливый’ (KS; 1559) “savaşçı, kavgacı”.

UTRU “karşı; karşıt; karşılık” (KW, 267; AC, 79; DPY, 409; DAK, 818; KS, 1565)

[< ET. **utur-*, “karşı karşıya getirmek, karşı durdurmak” (İKPÖ, 162) [< *ut-* “(Bir oyunda, yarışta) kazanmak, ütmek, galip gelmek” (İKPÖ, 162; OTG, 257)] –*u* (Räsänen 1969: 517; Clauson 1972: 64; Erdal 1991: 741; Hamilton 1998: 162; Eraslan 2012: 617)]

ET: *utru* ‘karşı, -a doğru’ (ETY, 125); *utru* ‘karşı; karşısında’ (OTG, 257); *utru* ‘abbreviated ger. of **utur-* used as Adv. or l’ostposition meaning ‘opposite, facing, against’ (EDPT, 64); *utru* ‘karşı’ (IB, 64); *utru* ‘tersine, karşısında, karşı gelerek’ (İKPÖ, 162); *utru* ‘karşı, mukabil, dolayısıyla, doğru’ (EUTS, 269); *utru* ‘karşı, karşılıklı; dolayısıyla’ (EUTG, 617); **OT:** *utru* ‘bir şeyin karşısı, karşı, karşı karşıya’ (DLT 2014: 925); *utru* ‘karşı’ (KB, 500); *utru* ‘karşı’ (AH, LXIX); *utru* ‘ön, ön taraf, karşı’ (RKT, 715); *utru* ‘karşı’ (NF, 450); *utru* ‘karşı, karşı taraf’ (KE, 674); *utru* ‘karşı’ (MM, 266); *utru* ‘karşı’ (ME, 196); *utru* ‘doğrudan, karşısına’ (OKTS, 293); *utru* ‘karşı, karşısında’ (KSE, 298).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *utru* ~ *urtu* ‘gegen, entgegen’ (KW, 267) “karşı, karşılık”; *utru* ‘opposé, hostile; contre’ (AC, 79) “karşı, karşısında, düşmanca”; *utru* ‘против’ (DPY, 409) “karşı”; *utru* ‘opposé; contre’ (DAK, 818) “karşıt, zıt; -e karşı, karşı”; *utru* ‘1. нар. против, 2. служ. имя против, касательно, относительно, по’ (KS, 1565) “1. karşı; 2. ilişkili, karşı olarak, ilgili”.

utru kelimesi en eski yazılı metinlerden, Memlûk-Kıpçak Türkçesine kadar yaygın olarak kullanılmıştır; fakat Memlûk-Kıpçak Türkçesinde kelimenin kullanımı azalmıştır.

UYALMAHSIZ “utanmadan” (KS, 1568)

[< OT. **uyal-** ‘utanmak ve çekinmek’ (DLT 2014: 927) (<ET. ***uya-** ‘to put to shame’ (Erdal 1991: 313)) –*mAksIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *uyalmahsız* ‘без стыда, без стеснения’ (KS, 1568) “utanmadan”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

UYAT “utanç, ayıp” (KW, 264; AC, 79; DPY, 409; DAK, 819; AB, 204; KS, 1568)

[< ET. ***uya-** ‘to put to shame’ (Erdal 1991: 313) –t (?)]

Clauson *uyat* kelimesinin *uyat-* ve *uyal-* ‘utanmak’ fiilleriyle anlamsal açıdan ilişkili olabileceğini, Uygur Türkçesinde *uyat* ve *uwut* kelimelerinin hendiadyoin olduğunu belirtmiş; fakat bu kelimenin morfolojik açıdan belirsiz olduğunu dile getirmiştir (1972: 268).

Marcel Erdal, ilk kez Uygur Türkçesi metinlerinde tanıklanan *uyat~iyat* kelimesinin yanlış okunduğunu, kelimenin ‘*avyat*’ okunması gerektiğini düşünmektedir (1991: 1991).

Kelimenin etimolojisi şüphelidir.

ET: *uyat* ‘shame, modesty’ (EDPT, 268); *uyat* ‘haya, edep’ (EUTS, 279); **OT:** *uwut* ‘hayâ, utanma’ (DLT 2014: 927); *uwut* ‘hayâ’ (KB, 500); *uwut* ‘utanma, hayâ, ar’ (AH, LXX); *uwut* ‘hayâ, utanma’ (RKT, 716); *uyat* ‘utanç’ (NF, 450); *uyat* ‘utanma, utanç; utanılan ayıp sayılan’ (KE, 675); *uwut* ‘utanma’ (ME, 196); *uyat* ‘hayâ’ (Kİ, 113); *uyatlık* ‘evret yeri, edep yeri’ (KM, 309).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *uyat* ‘scham’ (KW, 264) “utanç, ayıp”; *uyat* ‘honte’ (AC, 79) “utanç, ayıp”; *oyat* ‘стыд’ (DPY, 401) “utanç, ayıp”; *uyatlı* ‘пристыженный, посрамленный’ (DPY, 409) “utanmış, utanç”; *uyat* ‘honte’ (DAK, 819) “utanç, ayıp”; *uyat* ‘utanç’ (AB, 204); *uyat ~ oyat* ‘стыд, срам, позор’ (KS, 1568) “utanç, ayıp”.

‘utanç, ayıp’ anlamına sahip olan kelimenin, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde ve *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi* metinlerinde *uyat*; Karahanlı Türkçesinde *uwut*; Harezmi Türkçesi metinlerinde her iki şekliyle de tanıklanıp; Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanımdan düştüğü tespit edilmiştir.

uyad- ~ *uyat-* ~ *uyal-* ‘utanmak’ fiili ise Türkçenin tüm tarihî lehçelerinde tespit edilmiştir.

UZAĞ ~ UZAK “uzak, eski, geçmiş” (AC, 79; DPY, 409; DAK, 820; KS, 1570)

[< ET. **uza-** ‘to be, or become, long, or long drawn out’, usually of time, less often of space’ (EDPT, 281) –k (Clauson 1972: 283; Erdal 1991: 253; Eraslan 2012: 617)]

ET: *uzak* ‘N. / A. S. fr. *uza-*; ‘long drawn out, long lasting; hence, through such phr. as ‘a long journey, far away, distant, remote’ (EDPT, 283); *uzaḳ* ‘uzak, uzayan, süren’ (EUTS, 270); *uzaḳ* ‘uzak’ (EUTG, 617); **OT:** *uzaḳ* ‘uzamış olan, uzun, uzun süre’ (DLT 2014: 928); *uzaḳ* ‘uzak’ (KB, 501); *uzaḳ* ‘uzak’ (NF, 451); *uzaḳ* ‘uzak’ (KE, 676); *uzaḳ* ‘uzak’ (MM, 267); *uzaḳ* ‘uzak, uzun (zaman)’ (ME, 196); *uzaḳ* ‘uzun, çok’ (OKTS, 295); *uzaḳ* ‘uzak’ (BV, 329).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *uzaḥ* ‘long (en parlant du temps) longtemps’ (AC, 79) “uzun (konuşma süresi)”; *uzaḳ* ‘дверь’ (DPY, 409) “uzak”; *uzaḥ* ‘ancient, passé (il y a longtemps); long?’ (DAK, 820) “eski, geçmiş, mazi (uzun zaman önce)”; *uzaḥ* ‘далёкий, далеко; долгий, долго’ (KS, 1570) “uzak”.

Eski Türkçe döneminden itibaren tanıklanan kelimenin Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinde tanıklanmaması dikkat çekicidir.

UZUN “uzun” (KW, 268; DPY, 409; PT, 142; DAK, 821; AB, 204; KS, 1572)

[< ET. **uza-** ‘to be, or become, long, or long drawn out’, usually of time, less often of space’ (EDPT, 281) –n (Clauson 1972: 288; Erdal 1991: 302; Eraslan 2012: 617)]

ET: *uzun* ‘uzun’ (ETY, 877); *uzun* ‘uzun, uzak’ (OTG, 257); *uzun* ‘Intrans. Dev. N. / A. fr. *uza-*; ‘long’ of time and space’ (EDPT, 288); *uzun* ‘uzun’ (IB, 64); *uzun* ‘uzun’ (Üİ, 195); *uzun* ‘uzun, daimi’ (EUTS, 270); *uzun* ‘uzun, sürekli’ EUTG, 617; **OT:** *uzun* ‘uzun olan her şey, uzun’ (DLT 2014: 928); *uzun* ‘uzun’ (KB, 501); *uzun* ‘uzun’ (AH, LXX); *uzun* ‘çok; uzun, uzun boylu’ (RKT, 716); *uzun* ‘uzun, uzak; uzunluk’ (NF, 451); *uzun* ‘uzun, çok; uzunluk’ (KE, 676); *uzun* ‘uzun’ (MM, 267); *uzun* ‘uzun’ (ME, 196); *uzun* ‘uzun, uzun süreli’ (OKTS, 296); *uzun* ‘uzun’ (Kİ, 114); *uzun* ‘uzun’ (KK, 128); *uzun* ‘uzun’ (DM, 117); *uzun* ‘uzun’ (İM, 612); *uzun* ‘uzun’ (MT, 151); *uzun* ‘uzun’ (TZ, 273); *uzun* ‘uzun’ (GT, 385); *uzun* ‘uzun, boylu, yüksek; süresince’ (KSE, 299); *uzun* ‘uzun’ (KF, 1078); *uzun* ‘uzun’ (MG, 274); *uzun* ‘uzun’ (BV, 329).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *uzun* ‘lang’ (KW, 268) “uzun”; *uzun* ‘долгий, длинный’ (DPY, 409) “uzun”; *uzunluḥ* ‘distance’ (PT, 142); *uzun* ‘long’ (DAK, 821) “uzun”; *uzun* ‘uzun’ (AB, 204); *uzun* ‘длинный, продолжительный, долгий’ (KS, 1572) “uzun”.

Kelime Orhon Türkçesinden itibaren tüm tarihî metinlerde tanıklanmıştır.

-Ü-

ÜÇER ~ ÜÇŞER “üçer” (KS, 1573)

[< ET. **üç**¹⁷⁰ +er (Räsänen 1957: 86; EDPT, 30)]

ET: *üçer* ‘three each’ (EDPT, 30); *üçer* (EUTG, 617); **OT:** *üçer üçer* ‘üçer üçer’ (RKT, 717); *üçer* ‘üçer’ (NF, 452); *üçer* ‘üçer’ (KE, 678); *üçer* ‘üçer’ (KK, 128); *üçer* (TZ, 273).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *üçär/üçşär* ‘по три’ (KS, 1573) “üçer”.

ÜÇÜNÇİ “üçüncü” (KW, 269; AC, 78; DPY, 410; PT, 129, 157; KS, 1574)

[< ET. **üç** ‘üç’ (OTG, 257) +*nçi* (EDPT, 29)]

ET: *üçünç* ‘üçüncü’ (ETY, 879); *üçünç* ‘üçüncü olarak’ (OTG, 257); *üçünç* ‘ordinal f. of *üç*; ‘third’ (EDPT, 29); *üçünç* ‘üçüncü’ (IB, 64); *üçünç* ‘üçüncü’ (Üİ, 196); *üçünç* ‘üçlülük, üçlü olma durumu’ (İKPÖ, 258); *üçünç ~ üçünçi* ‘üçüncü’ (EUTS, 271); *üçünç* ‘üçüncü’ (EUTG, 617); **OT:** *üçünç* ‘üçüncü’ (DLT 2014: 929); *üçünç* ‘üçüncü’ (KB, 503); *üçünç* ‘üçüncü’ (AH, LXX); *üçinç ~ üçünç ~ üçinçi ~ üçünçi* ‘üçüncü’ (NF, 452); *üçünç ~ üçünçi* ‘üçüncü’ (KE, 679); *üçinç ~ üçinçi* ‘üçüncü’ (MM, 267); *üçünç ~ üçinçi* ‘üçüncü’ (OKTS, 296); *üçünçi* ‘üçüncü’ (Kİ, 114); *üçinçi* ‘üçüncü’ (KK, 128); *üçünçi* ‘üçüncü’ (TZ, 273); *üçünçi* ‘üçüncü’ (GT, 385); *üçünçi* ‘üçüncü’ (KSE, 299); *üçünçi* ‘üçüncü’ (KF, 1079); *üçünçi* ‘üçüncü’ (KM, 309); *üçünçi* ‘üçüncü’ (MG, 275); *üçünçi* ‘üçüncü’ (BV, 332).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *üçünçi* ‘der dritte’ (KW, 269) “üçüncü”; *uçunçi* ‘troisième’ (AC, 78) “üçüncü”; *uçunçi* ‘третий’ (DPY, 410) “üçüncü”; *uçunçi* ‘third’ (PT, 129, 157) “üçüncü”; *üçünçi ~ üçüncü ~ üçinçi* ‘третий’ (KS, 1574) “üçüncü”.

Hamilton’a göre *üçünç* ‘üçlülük, üçlü olma durumu’ anlamına gelmektedir (1998: 258). Bu anlam özelliği sadece İKPÖ’de tanıklanmıştır.

İlk yazılı metinlerden itibaren *üçüncü* kelimesi aynı semantik özelliklerle tanıklanmaktadır.

ÜLÄŞ “bölünme, bölüm” (KS, 1575)

¹⁷⁰ **üç** için bkz. (EDPT, 18).

[< ET. *üle-* ‘to divide (something Acc.) into shares and distribute (them to people Dat.)’; the word implies both division and distribution’ (EDPT, 127) (< **āle-* (< **āl+e-* ‘bölmek’) (Erdal 1991: 213; Tekin 1995: 184) -ş]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ülüş* ‘деление, разделение, дележ’ (KS, 1575) “bölünme, bölüm”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ÜLÄŞİNMAĖHLİĖ “paylaşılma, üleşilme” (KS, 1575)

[< EK. *üläşin-* ‘быть разделенным, распределенным между кем, назначенным в удел, поделиться’ (KS, 1575) “bölüşmek, üleşmek, paylaşmak, varis olmak” (< ET. *üleş-* ‘properly (of several people) ‘to divide (something Acc.) equally among (themselves)’, but sometimes, more vaguely, ‘to divide (something) up’ (EDPT, 154) -mAKIIK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *üläşinmähliĖ* ‘раздел, делёж’ (KS, 1575) “paylaşılma, üleşilme”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ÜLÜŞ “bölüm, hisse, pay, parça” (KW, 270; AC, 78; DPY, 409; DAK, 804; AB, 203; KS, 1576)

[< ET. **āl*¹⁷¹ (Özyetgin 2001: 707; EUTG, 618) +*ü*+*-ş* (Taş 2009: 79)]

Talat Tekin kelimenin kökündeki uzunluğun birincil olduğunu ifade etmiştir (1995: 112).

Kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler vardır: Clauson kelimenin *üle-* fiilinden türediği görüşündedir ve eş anlamlısı olan *ülüg*¹⁷² kelimesinin *ülüş* kadar yaygın olmadığını ifade etmiştir (1972: 153).

ET: *ülüş* ‘share, portion’ with some specific applications like ‘chapter (of a book) and fraction’ (EDPT, 153); *ülüş* ‘pay, bölüm, kısım’ (Üİ, 198); *ülüş* ‘hisse, pay, parça, bölüm, kısım’ (EUTS, 272); *ülüş* ‘pay, hisse, parça, bölüm’ (EUTG, 618); **OT:** *ülüş* ‘1. kavim

¹⁷¹ krş. *ül+ü-g* > *ülüg* ‘parça, kısım, hisse, saadet’ (EUTG, 618); *ülgü* ‘ölçü, pay, kismet, nasip’ < **ül-gü* (EUTG, 618); *üle-* ‘bölmek, taksim etmek’ < **āle-* (< **āl+e-* ‘bölmek’) (Erdal 1991: 213; Tekin 1995: 184)

¹⁷² *ülüg* kelimesi için bkz. *ülüg* ‘nasip, talih, pay, hisse’ (ETY, 879); *ülüg* ‘talih; kader; kismet; kısım, bölüm’ (OTG, 257); *ülüg* ‘hisse, nasip, pay, kismet’ (KB, 505).

arasında hisseleri paylaşırma; 2. pay, hisse’ (DLT 2014: 932); *ülüş* ‘hisse, nasip, pay, kismet’ (KB, 505); *ülüş* ‘pay, hisse, kismet’ (AH, LXX); *ülüş* ‘1. pay, hisse, kismet, nasip 2. cüz, parça’ (RKT, 721); *ülüş* ‘nasip, kismet; pay, hisse, bölüm, kısım’ (NF, 455); *ülüş* ‘parça, pay’ (KE, 681); *ülüş* ‘hisse, pay’ (MM, 267); *ülüş* ‘hisse, pay’ (ME, 197); *ülüş* ‘akıbet, talih, pay, kismet’ (OKTS, 297); *ülüş* ‘hisse, pay’ (Kİ, 115); *ülüş* ‘pay, hisse’ (İM, 613); *ülüş* ‘pay, hisse’ (TZ, 274); *ülüş* ‘hisse, bölüm, parça, baht, kismet’ (KSE, 299); *ülüş* ‘pay’ (KF, 1079); *ülüş* ‘pay, kismet’ (BV, 332).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *ülüş* ‘teil’ (KW, 270) “bölüm”; *uluş* ‘part’ (AC, 78) “hisse, pay”; *uluş* ‘часть’ (DPY, 409) “bölüm, parça”; *uluş* ‘part’ (DAK, 804) “parça, bölüm”; *uluşlu* ‘hissedar, paydar’ (AB, 203); *ülüş* ‘доля, удел, пай, надел, часть’ (KS, 1576) “pay”.

Yapılan tarihî taramalara bakıldığında kelimenin ‘pay, bölüm, hisse, nasip’ anlamlarıyla Uygur Türkçesinden itibaren günümüze kadar geldiği anlaşılmaktadır.

ÜLÜŞÇİ “bahşiş verici” (KS, 1576)

[< ET. *ülüş*¹⁷³ + *çi*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ülüşçi* ‘дольщик, издольщик, участник в доле, сопричастник, соучастник’ (KS, 1576) “bahşiş verici”.

ülüş kelimesi tüm tarihî metinlerde geçerken, *ülüşçi* kelimesi yalnızca Ermeni harfli Kıpçakça metni olan KS’de geçmektedir.

ÜNDÄMÄHLİH “çağırma” (KS, 1578)

[< ET. *ünde-* ‘to call’, with various shades of meaning ‘to call out (Intrans., of human beings and some animals), to call’ (EDPT, 180) (< ET. *ün* ‘originally ‘the sound of the human ‘voice’, hence more generally ‘sound’ (EDPT, 167)) –*mAKLIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ündämähliḥ* ‘взывание, призывание, воззвание, обращение’ (KS, 1578) “çağırma”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ÜNDÖV “çağrı, davet” (AB, 203; KS, 1579)

¹⁷³ bkz. *ülüş*.

[< ET. **ünde-** ‘to call’, with various shades of meaning ‘to call out (Intrans., of human beings and some animals), to call’ (EDPT, 180) (< ET. **ün** ‘originally ‘the sound of the human ‘voice’, hence more generally ‘sound’ (EDPT, 167)) -v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *undov* ‘çağrı, davet’ (AB, 203); *ündöv* ‘зов, призыв, вызов, воззвание’ (KS, 1579) “arama, çağrı, hitap”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

ÜSTÜN “üstün, üst, yukarıda” (KW, 270; DAK, 816; KS, 1581)

[< ET. ***üz** ‘yukarı, üst’ (Tekin 2000: 135) +*tün* (Ayrılma hali eki Kalıplaşması) “yukarıda, üstte” (Hamilton 1998: 164; Tekin 2000: 135; Erdal 2004: 181)]

Eski Türkçede aynı kökten eski verme-bulunma durumu eki +A ile türetilmiş *üze* yer zarfı bulunmaktadır: *üze* ‘üstünde, üstte; yukarıda’ (ETY, 880); *üze* ‘yukarıda; üzerinde; üzerine’ (IB, 64); *üze* ‘üst, üzeri; üzerinde, ile; için’ (MM, 268); *üze* ‘üzerine, üzerinde’ (AOYarlık, 239).

Clauson *üstün* yer zarfının *üst*¹⁷⁴ ‘üst’ kökünden türetildiğini düşünmektedir.

ET: *üstün* ‘prob. a crasis of **üsttün*; ‘above’ (EDPT, 242); *üsdün* ‘üstte, üst’ (Üİ, 199); *üstün* ~ *üsdün* ~ *üztün* ‘üstte, yukarıda’ (EUTS, 274); *üstün* ‘üstte, yukarıda, yukarıya doğru’ (EUTG, 618); **OT:** *üstün* ‘üst, üzerinde’ (DLT 2014: 935); *üstün* “üstte, yukarıda” (KB, 507); *üstün* ‘1. (bir şeyden) üstün, yüksek, ulu, yüce’, ‘2. üst, üzeri’ (RKT, 726); *üstün* ‘üst, yukarı’ (NF, 456); *üstün* ‘üst, üzeri, yukarı; değerli, üstün’ (KE, 685); *üstün* ~ *üstün* ‘yukarı, üst’ (OKTS, 300); *üstün* ‘bir şeyin üstü’ (Kİ, 115); *üstün* ‘üst’ (KK, 128); *üstün* ‘üst’ (GT, 386); *üstün* ‘üst, üstteki’ (KSE, 300); *üstün* ‘üstün’ (BV, 332).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *üstün* ‘die oberseite, der raum über etwas’ (KW, 270) “üst kısım; üstün”; *ustun* ‘face ou partie supérieure, dessus; de dessus, au-dessus’ (DAK, 816) “üstün, üst, yukarıda”; *üstün*² ‘верх; верхний; над’ (KS, 1581) “üstün, üst, yukarıda”.

Ayrılma hâli ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş *üstün* yer zarfı Eski Türkçeden itibaren tanıklanmıştır.

¹⁷⁴ **üst** için bkz. *üst* ‘üst’ (NF, 456); *üst* ‘üst’ (KE, 684); *üst* ‘üst’ (ME, 198); *üst* ‘üst’ (AOYarlık, 239); *üst* ‘üst’ (İM, 613); *üst* ‘üst’ (MT, 151); *üst* ‘üst’ (TZ, 274).

-V-

VZROKLU “keskin bakışlı” (DAK, 835; KS, 1617)

[< Pol. **wzrok** ‘зрение, взгляд, взор’ (KS, 1617) “vizyon, görüş” +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *vzrokl* ‘зоркий’ (DAK, 835) “keskin bakışlı”; *vzrokl* ‘doué de la vue’ (KS, 1617) “görme yetenekli”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

-Y-

YAĞ “yağ” (KW, 109; DAK, 303; KS, 1620)

[< ET. **yā-** ‘yayık dövmek’ (Tekin 1995: 82) –g (Tekin 1995: 82)]

ET: *yağ* ‘a generic term for ‘grease, fat, oil’ (EDPT, 895); *yağ* ‘yağ’ (EUTS, 279); **OT:** *yağ* ‘yağ’ (DLT 2014: 940); *yağ* ‘yağ’ (KB, 512); *yağ* ‘yağ’ (NF, 465); *yağ* ‘yağ’ (KE, 694); *yağ* ‘yağ’ (ME, 200); *yağ* ‘yağ’ (OKTS, 304); *yağ* ‘yağ’ (Kİ, 117); *yağ* ‘yağ’ (KK, 128); *yağ* ‘yağ’ (DM, 119); *yağ* ‘yağ’ (İM, 616); *yağ* ‘yağ’ (MT, 152); *yağ* ‘yağ’ (TZ, 275); *yağ* ‘yağ’ (GT, 390); *yağ* ‘yağ, iç yağı’ (KSE, 303); *yağ* ‘yağ’ (KF, 1084); *yağ* ‘yağ’ (KM, 313); *yağ* ‘yağ’ (MG, 280); *yağ* ‘yağ’ (BV, 336).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yağ* ~ *yav* ‘fett’ (KW, 109) “yağ”; *yağ* ‘graisse’ (DAK, 303) “yağ”; *yağ* ~ *yah* ‘жир, сало, масло, елей, мазь, мирро’ (KS, 1620) “yağ, domuz yağı, tereyağı”.

yağ ‘yağ’ kelimesi tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır.

YAĞA ~ YAHA “kıyı, kenar, sınır; yaka, boğaz” (KW, 110; DAK, 303; KS, 1621)

[< ET. **yaq-** ‘basically ‘to approach, or be near to (something Dat.)’ (EDPT, 896) –A (Clauson 1972: 898; Erdal 1991: 381; Berta 1996: 427)]

ET: *yaqa* ‘yaka, hudut’ (ETY, 884); *yaka* ‘yaka, uç, sınır’ (OTG, 257); *yaka* ‘basically ‘the edge, or border’ of something, but from an early period usually more specifically ‘the collar’ of a garment; perhaps Dev. N. fr. *yak-*’ (EDPT, 898); **OT:** *yaqa* ‘elbise yakası’ (DLT 2014: 943); *yaqa* ‘elbise yakası’ (KB, 515); *yaqa* ‘yaka; kenar, kıyı’ (NF, 466); *yaqa* ‘yaka’ (KE, 696); *yaqa* ‘yaka; kıyı, kenar; yakın, bitişik’ (ME, 200); *yaqa* ‘yaka (elbisede)’ (OKTS,

305); *yaqa* ‘yaka, taraf’ (AOYarlık, 240); *yaqa* ‘yaka’ (Kİ, 119); *yaqa* ‘yaka’ (DM, 119); *yaqa* ‘elbise yakası; deniz kıyısı’ (İM, 616); *yaqa* ‘yaka’ (MT, 153); *yaqa* ‘yaka; kıyı su (deniz vb.) kenarı’ (GT, 390); *yaqa* ‘yaka, giysi yakası; kıyı, karşı’ (KSE, 303).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yağa* ‘kragen (an der Rüstung)’ (KW, 110) “(elbise) yakası”; *yağa* ‘1. bord; 2. décolletage; 3. cou?’ (DAK, 303) “1. kenar, sahil, kıyı; 2. kesim, kesme; 3. boyun”; *yağa ~ yağa* ‘1. берег, край; граница, заграница; 2. воротник, ворот, шивороток, горловица (KS, 1621; 1625) “1. kıyı, kenar, sınır; 2. yaka, boğaz”.

Tüm tarihî dönemlerde tanıklanan kelimede anlam genişlemesi meydana geldiği tespit edilmiştir.

YAĞIRIN “omuz, sırt” (KS, 1621)

[< OT. **yağ(ı)r**¹⁷⁵ ‘a saddle-gall’ (EDPT, 905) +n (Hamilton 1998: 257; Korkmaz 2003: 60)]

Hamilton’a göre +n eki, bedendeki organ adlarına eklenen isimden isim yapma ekidir (1998: 257).

Clauson *yağırın* kelimesi için etimolojik izahta bulunmamış; fakat kelimenin anlam özelliklerine değinmiştir:

Clauson, *yağır* kelimesinin temel anlamının ‘eğer kesesi’ olduğunu, Moğolcada aynı anlamda *da’ari* kelimesinin bulunduğunu ve Orta Türkçe döneminde kelimenin ‘omuz’ anlamı kazandığını; fakat bu durumun sebebinin belirsiz olduğunu ifade etmiştir. Kelime daha sonra özellikle Osmanlı Türkçesi döneminde ‘atın iki kürek kemiği arası’ anlamında kullanılmıştır (1972: 905).

Clauson’a göre *yarın* ve *yağırın* kelimeleri ise eş anlamlıdır. *Yarın* kelimesinin temel anlamı ‘kürek kemiği’dir ve daha sonra ‘omuz’ anlamıyla kullanılmaya başlanmıştır. Eş anlamlısı olan *yağırın* ise, Orta Türkçe döneminde ortaya çıkmıştır. *yağırın* kelimesinin

¹⁷⁵ **yağır** için bkz. OT: *yagır* ‘büyükbaş hayvanların yarası’ (DLT 2014: 941); *yagırınla-* ‘(birinin) sırtına vurmak’ (DLT 2014: 942); *yarın* ‘kürek kemiği’ (DLT 2014: 954); *yağ(i)r* ‘omuz’ (KE, 695); *yağır* ‘1. hayvanın arkasına açılan yara 2. küçük demir kalkan’ (Kİ, 117); *yağır* ‘hayvanın sırtındaki yara, sırtı yaralı hayvan’ (KSE, 303); *yağır* ‘hayvanların sırtında çıkan yara’ (BV, 337).

yarın'ın ilk şekli olması zor bir ihtimaldir ve *yarın* kelimesinin *yağır* kelimesiyle etimolojik bir bağlantı kurularak yanlış telaffuz sonucu oluştuğunu varsaymaktadır (1972: 970).

ET: *yarın* 'omuz' (IB, 65); *yağrın* 'a sore which appears on the back or shoulders of pack-animals' (EDPT, 905); **OT:** *yarın* 'kürek kemiği' (DLT 2014: 954); *yarın* 'omuz, sırt' (KB, 526); *yağrın* 'kürek kemiği' (NF, 465); *yağrın* 'yağrın' (TZ, 276); *yağrın* 'sırt, kürek kemiği' (GT, 389); *yağrın* 'sırt, kürek kemiği' (MG, 280), *yağrın* 'sırt, sırtın yukarı kürek kısmı' (BV, 337).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yağırın* 'заплечье, лопатки, спина' (KS, 1621) "omuz, sırt".

Yapılan tarihî karşılaştırmalarda kelimenin, özellikle Memlûk-Kıpçak Türkçesinde 'hayvanın sırtındaki yara, sırtı yaralı hayvan' anlamı kazandığı tespit edilmiştir.

Clauson bu durum için, eğer kesesinin zamanla yük hayvanlarının sırtında ya da omzunda yara oluşturduğunu bu sebeple *yağır* kelimesinin 'hayvanın sırtındaki yara' anlamı kazandığını düşünmektedir (1972: 905).

Bahaeddin Ögel *Türk Mitolojisi I* adlı eserinin '*Oğuz Destanları Hakkında Bazı Notlar*' bölümünün '*Han, Vezir ve Boyların 'Et Payları' Hakkında*' kısmında, *yağrın* kelimesinin umumiyetle 'kürek kemiği' için kullanılan bir söz olduğunu; atın, omuzları arasındaki yere de *yağrın* dendiğini ve bazı güvenilir sözlüklerde boyunla omuz kemikleri arasındaki kısımlara da *yağrın* kelimesinin kullanıldığını ifade etmiştir. Ayrıca bu açıklamaları yaptığı bölümün dipnotunda (Radloff III 1905: 51) deki *yağrın bakmak* 'kürek kemiği ile fala bakmak' kaydını ilave etmiştir (1989: 372).

Saadet Çağatay ise Türkiye Türkçesinde 'insan ve hayvanın küçüğü' anlamındaki *yavru* kelimesinin, daha önceleri yalnız hayvanlar için kullanılan ve hayvanın arka kemiğini gösteren *yağrı*, *yağır* sözcüğünden anlam kaymasıyla oluştuğunu dile getirmiştir (1977: 12).

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden sadece KS'de tanıklanan *yağırın* kelimesindeki orta hece ünlüsünün düşmemesi dikkat çekicidir.

YAĞIŞ "yağış" (DAK, 303; AB, 205; KS, 1621)

[< ET. **yağ-** 'to pour down; to rain; to snow, hail' (EDPT, 896) –(X)ş (Clauson 1972: 908; Eraslan 2012: 620)]

ET: *yağış* ‘Dev. N. fr. *yağ-*; ‘flowing down together; originally rather specifically ‘a libation’ to a deity; later, more especially in Moslem areas, more generally ‘a downpour, usually of rain’ (EDPT, 908); *yağış* ‘kurban’ (EUTS, 279); *yağış* ‘kurban, kurban aşısı’ (EUTG, 620); **OT:** *yağış* ‘(putlarına) yaklaşmak amacıyla veya adanmış oldukları adak için cahiliye devrindeki insanların putlarına kestikleri kurban’ (DLT 2014: 941).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yağış* ‘pluie fine, bruine’ (DAK, 303) “‘yağış, çise’”; *yağış* ‘yağış’ (AB, 205); *yağış* ‘осадки, мелкий дождь, роса’ (KS, 1621) “‘yağış’”.

Clauson kelimenin asıl anlamının ‘beraber yağma’ olduğunu, daha sonra ‘özel bir Tanrı için şarap ikramı’ anlamında kullanıldığını ve İslamî çevrede de ‘sağanak’ anlamıyla kullanıldığını belirtmiştir (1972: 908).

Kelimenin ‘yağış, sağanak’ anlamı sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanmıştır. DLT’den sonra diğer tarihî metinlerde *yağış* kelimesi geçmemektedir.

YAĞIZ “kahverengi, esmer” (DAK, 303; KS, 1622)

[< ET. *yağ-* ‘to pour down, to rain; to snow, hail’ (EDPT, 896) *-(i)z* (EDPT, 909)]

Clauson kelimenin ‘kahverengi’ anlamına geldiğini belirttikten sonra, aslında kelimenin anlamının mavi göğe zıt olarak toprak rengi için kullanılan sıfat olduğunu ifade etmiştir. Clauson bu anlamın, yağmur yağdıktan sonra toprağın aldığı renge dayanarak oluştuğunu da belirtmiştir ve bu kelimenin daha sonra insan derisinin ya da atın derisinin rengi için de kullanılır olduğunu eklemiştir (1972: 909).

ET: *yağız* ‘yağız’ (ETY, 882); *yağız* ‘yağız, kara yağız’ (OTG, 257); *yağız* ‘brown; originally a stock epithet of the earth, as opposed to the blue sky. It is therefore prob. a Dev. N./ A. fr. *yağ-* and originally meant ‘poured upon’, saturated and so ‘brown’” (EDPT, 909); *yağız* ‘koyu renkli, kara, yağız’ (EUTS, 280); *yağız* ‘yağız, koyu renkli’ (EUTG, 620); **OT:** *yağız* ‘koyu kahverengi kırmızı ile siyah arası’ (DLT 2014: 941); *yağız* ‘yağız, kızıl ile kara arası renk’ (KB, 514); *yağız* ‘yağız, kara’ (KE, 695); *yağız* ‘atlarda meşhur bir renk’ (Kİ, 117); *yağız* ‘dört ayağı sekili at’ (DM, 119); *yağız* ‘dört ayağı sekili at’ (MT, 152); *yağız* ‘esmer, (kara) yağız’ (GT, 390).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yağız* ~ *yağz* ‘bronzé, brunâtre’ (DAK, 303) “‘bronz, esmerimsi’”; *yağız* ‘смуглый, рыжий’ (KS, 1622) “‘kahverengi, esmer’”.

Bahaeddin Ögel, *yağız yer* terkinin Türklerde korku yarattığını; çünkü yerin sonsuz derinliğini ve karanlığını çağrıştıran bir anlama sahip olduğunu, bu kelimenin Eski Türkçede toprak için de kullanıldığını, daha sonra İran edebiyatının etkisiyle toprağın siyah bir renge büründürülerek ‘Kara Toprak’ denmeye başlandığını ifade etmiştir (1998: 702).

Eski Türkçeden itibaren yaygın olarak kullanılan kelimenin Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde pek fazla kullanılmadığı tespit edilmiştir.

YAĞLAGAN “rahip, son yağlamayı yapan” (KS, 1622)

[< OT. **yağla**~ **yāgla**- ‘yağlamak’ (DLT 2014: 941); EK. **yağla**- ‘мазать, намазывать, натирать маслом, жиром, помазывать елеем, миром, елеопомазать, миропомазывать, мировать, освящать, благословлять через миропомазание’ (KS, 1622) “yağ sürmek, kutsal yağ sürmek; kutsal yağ sürerek kral ya da rahibi kutsamak” (< ET. **yağ** “a generic term for ‘grease, fat, oil’, etc.” (EDPT, 895)) -GAn]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yağlagan* ‘помазанник’ (KS, 1622) “rahip, son yağlamayı yapan”.

Kelimenin taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak dinî anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

YAĞMA “yağış” (KS, 1622)

[< ET. **yağ**- ‘to pour down; to rain; to snow, hail’ (EDPT, 896) –mA]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yağma* ‘осадки’ (KS, 1622) “yağış”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YAĞMUR ~ YAMĞUR “yağmur” (KW, 112; AC, 79; DAK, 304; AB, 205; KS, 1623)

[< ET. **yağ**- ‘to pour down; to rain; to snow, hail’ (EDPT, 896) –mur (Räsänen 1957:136; 1969: 177; Clauson 1972: 903; Gabain 1988: 53; Erdal 1991: 389)]

ET: *yağmur* ‘Dev. N. fr. *yağ*-, rain’(EDPT, 903); *yamğur* ‘yağmur’ (EUTS, 283); *yağmur* ‘yağmur’ (EUTG, 620); **OT:** *yagmur* ‘yağmur’ (DLT 2014: 942); *yağmur* ‘yağmur’

(KB, 514); *yağmur* ‘yağmur’ (RKT, 736); *yağmur* ‘yağmur’ (NF, 465); *yağmur* ‘yağmur’ (KE, 695); *yağmur* ‘yağmur’ (MM, 269); *yağmur* ‘yağmur’ (ME, 200); *yağmur* ‘yağmur’ (OKTS, 305); *yağmur* ‘yağmur’ (Kİ, 117); *yamğur* ‘yağmur’ (KK, 129); *yağmur* ‘yağmur’ (DM, 119); *yağmur* ‘yağmur’ (İM, 616); *yağmur* ‘yağmur’ (MT, 153); *yamğur* ‘yağmur’ (TZ, 277); *yağmur* ‘yağmur’ (GT, 390); *yağmur* ‘yağmur’ (KSE, 303); *yağmur* ‘yağmur’ (KF, 1084); *yağmur* ‘yağmur’ (KM, 313); *yamğır* ~ *yamğur* ‘yağmur’ (MG, 282).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yamğur* ‘regen’ (KW, 112) “yağmur”; *yağmur* ‘pluie’ (AC, 79) “yağmur”; *yağmur* ‘pluie’ (DAK, 304) “yağmur”; *yağmur* ‘yağmur’ (AB, 205); *yağmur* ~ *yamğur* ‘дождь’ (KS, 1623) “yağmur”.

Eski Türkçe döneminden günümüze kadar gelebilen yaygın kullanım alanına sahip olan ender kelimelerdendir. Özellikle Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerindeki ve *Codex Cumanicus*’taki kelimeye göçüşme meydana geldiği görülmektedir.

Harezmi Türkçesi metinlerinden (KE, 695)’te ‘yağmur’ anlamında yine *yağ-* fiilinden türemiş *yağın* kelimesi tanıklanmıştır.

YAĞŞI ~ YAĞŞI “iyi, güzel” (KW, 114; AC, 79; DPY, 395; PT, 132; DAK, 304; AB, 205; KS, 1626)

[< ET. **yağış-** ‘to approach, draw near to, one another’ (EDPT, 908) –I (Räsänen 1957: 131; Clauson 1972: 908; Erdal 1991: 344)]

Clauson kelimenin kökü olan *yağış* kelimesinin XI. yüzyıldan önce kayıtlı olmadığını *yağış-* fiilinden –*kş-*→–*hş-* ses değişikliği ile türemiş ve kısaltılmış isim olduğunu ve *edgü* kelimesi ile anlam benzerliğine sahip olduğunu ifade etmiştir (1972: 908).

ET: *yağış* ‘iyi, âlâ’ (EUTS, 281); **OT:** *yağış* ‘good’ (EDPT, 908); *yağış* ‘güzel, iyi’ (KB, 516); *yağış* ‘iyi’ (AH, LXXI); *yağış* ‘iyi, hayırlı, daha iyi; iyilik, hayırlı iş; güzel, hoş; iyilik eden, iyi kişi’ (RKT, 738); *yağış* ‘yahşı, iyi, güzel; çok’ (NF, 465); *yağış* ‘iyi, güzel’ (KE, 696); *yağış* ‘iyi, güzel’ (ME, 200); *yağış* ‘iyi’ (OKTS, 305); *yağış* ‘iyi’ (AOYarlık, 240); *yağış* ‘iyi’ (Kİ, 120); *yağış* ‘iyi’ (KK, 129); *yağış* ‘iyi, güzel’ (DM, 119); *yağış* ‘güzel, hoş, iyi’ (İM, 616); *yağış* ‘güzel’ (MT, 153); *yağış* ‘yahşı, güzel’ (TZ, 276); *yağış* ‘iyi, güzel’ (GT, 390); *yağış* ‘güzel, iyi, iyice, çok; tekrar tekrar, aşırı, katıla katıla (gülmek)’ (KSE, 303); *yağış* ‘güzel’ (KF, 1084); *yağış* ‘iyi, güzel’ (KM, 313); *yağış* ‘iyi, güzel’ (MG, 280); *yağış* ‘güzel’ (BV, 338).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yakşı* ~ *yahşı* ‘gut’ (KW, 114) “iyi”; *yahşı* ‘bon’ (AC, 79) “iyi”; *yakşı* ‘хороший’ (DPY, 395) “iyi, güzel”; *yahşılıh* ‘goods, belongings’ (PT, 132) “mal, eşya”; *yahşı* ~ *yahışı* ~ *yahşi* ‘bon, bien’ (DAK, 304) “iyi, güzel, oldukça”; *yahşı* ~ *yahşi* ‘iyi, güzel’ (AB, 205); *yahşı* ~ *yahşi* ‘хороший, добрый, благой, добропорядочный, благий (эпутет Бога); хорошо, ладно’ (KS, 1626) “iyi, güzel”.

YAŖŞIRAŖ “daha iyi, en iyi şekilde” (KW, 114; KS, 1628)

[< OT. **yahşı** ‘eđgü’ (EDPT, 908) + *rAk* (Räsänen 1957: 109)]

OT: *yakşıraq* ‘daha iyi’ (KB, 516); *yahşıraq* ‘daha iyi, daha hayırlı, en hayırlı’ (RKT, 738); *yahşıraq* ‘daha iyi’ (NF, 466); *yahşıraq* ‘daha iyi’ (KE, 696); *yahşıraq* ‘daha iyi, iyice’ (ME, 200); *yahşıraq* ‘daha iyi, daha güzel’ (KK, 129); *yahşıraq* ‘daha iyi, daha güzel’ (İM, 616); *yakşıraq* ‘daha güzel’ (TZ, 276); *yahşıraq* (GT, 390); *yahşıraq* ‘daha güzel’ (KF, 1084); *yahşıraq* ‘daha iyi, daha güzel’ (MG, 280); *yahşıraq* ‘güzelce’ (BV, 338).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yakşıraq* ‘besser’ (KW, 114) “daha iyi”; *yahşıraq* ‘лучший, лучше’ (KS, 1628) “daha iyi, en iyi şekilde”.

İç ses durumunda ötümsüz arka damak patlayıcısı *k*’nin sürtünücüleşmesi, Eski Türkçede, Brahmi yazılı metinlerden itibaren izlenebilmektedir. *k* son sesinin *h* sesine değişimi, başka bir ifadeyle sesin patlayıcılığını yitirmesi Tarihî Kıpçak Türkçesinde az sayıda kelime de görülmektedir (Karaağaç 2012: 209). Bu ses olayına *yahşıraq* kelimesinin kökü olan *yahşı* kelimesinde rastlanmıştır. +*rAk* eki bu kelimeye karşılaştırma, kuvvetlendirme anlamı katmıştır.

YALANÇI ~ YALĞANÇI “yalancı” (KS, 1629; 1631)

[< ET. **yalğan**¹⁷⁶ ‘untruthful, a lie, a liar’ (EDPT, 926) + *çı*]

OT: *yalğançı* ‘yalancı’ (RKT, 743); *yalğançı* ‘yalancı’ (NF, 466); *yalğançı* ‘yalancı’ (KE, 699); *yalğançı* ‘yalancı’ (ME, 201); *yalğançı* ‘yalancı’ (DM, 120); *yalğançı* ‘yalancı’ (İM, 617); *yalançı* ‘yalancı’ (TZ, 276).

¹⁷⁶ **yalğan** için bkz. **ET:** *yalğan* ‘yalan’ (İKPÖ, 229); *yalğan* ‘yalan’ (EUTS, 281); **OT:** *yalğan* ‘yalan’ (DLT 2014: 945); *yalğan* ‘yalan’ (KB, 517); *yalğan* ‘yalan’ (AH, LXXI); *yalğan* ‘yalan’ (Kİ, 118); *yalğan* ‘yalan’ (GT, 391); *yalğan* ‘yalan’ (KSE, 304); *yalğan* ‘yalan’ (KF, 1085); *yalan* ‘yalan, aslı olmayan söz’ (KM, 313); **Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça:** *yalğan* ‘falsch’ (KW, 111) “yalan”; *yalğan* ‘menteur, mensonger’ (AC, 79) “yalan, yalancı”; *yalğan* ‘ложь, лживый’ (DPY, 394) “yalan, yalan söyleme”; *yalğan* ‘yalan’ (AB, 206).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yalancı* ‘лжец, врун, враль’ (KS, 1629) “yalancı”; *yalğançı* ‘лжец, врун, враль, обманщик’ (KS, 1631) “yalancı”.

Memlûk-Kıpçak sahası eserlerinden (TZ, 276) ve (KM, 313)’te *yalğan* kelimesi *yalan* şeklinde geçmektedir, bu eserlerde –g erimiştir.

DLT’de *yalğançı* kelimesi yerine ‘yalancı’ anlamında *yalğan kişi* kelime grubu kullanıldığı tespit edilmiştir (2014: 945).

YALÇI “ücretle iş gören; işçi, rençber, hizmetçi, çalışan” (KW, 111; DPY, 394; KS, 1630)

[< ET. **yal** ‘maaş, ücret, aylık’ (EUTS, 281) +çı]

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yalçı* ‘tagelöhner’ (KW, 111) “ücretle iş gören”; *yalçı* ‘работник, слуга’ (DPY, 394) “işçi, hizmetçi”; *yalçı* ‘domestique, valet (d’ecurie?), journalier’ (DAK, 306) “yerli, hizmetçi”; *yalçı* ~ *yalçı* ‘наемный работник, наемник, батрак, слуга; наниматель, съемщик, арендатор’ (KS, 1630) “işçi, rençber, hizmetçi, çalışan”.

yalçı kelimesi ile Hülya Kasapoğlu Çengel’in “Ermeni Harfli Kıpçakça Söz Varlığı Üzerine Notlar” adlı makalesinde detaylı bilgi mevcuttur¹⁷⁷:

“Türkçenin etimolojik sözlüklerinde “yele” anlamındaki kelime, *ya:l* biçiminde uzun; “ücret, kira” anlamındaki kelime ise *yal* şeklinde kaydedilmiştir (Radloff, 153; ESTY, 84-85; EDPT, 916). Clauson, ‘a horse’s mane’ (at yelesi) anlamında *ya:l* kelimesinin “ücret” anlamına gelen modern *yal* kelimesiyle bir bağlantısının olmadığını söyler. Ona göre, Radloff’un Uygur sivil belgelerinde kaydettiği ikinci *yal* ‘jalovan’e (maaş) (USp 70), Yamada’nın yayımladığı yeni baskıda yanlış transkripsiyon olarak açıklanmıştır (EDPT, 916). Clauson, bu bilgileri vermekle birlikte modern Türk dillerinde “ücret” anlamında yaygın olarak kullanılan *yal*’ın nasıl geliştiği konusunda herhangi bir açıklama yapmaz. Doerfer, Farsçaya giren bu kelimenin, temel anlamı ile birlikte bu anlamdan gelişen diğer anlamlarını da kaydetmiştir: “Mähne, Nacken, Nackenstärke, (Kraft), Held (yele, ense, güç, kuvvet)” (TMEN IV, 1806). *Yal*, tarihî metinlerde “yele” ile birlikte “ense” anlamında da

¹⁷⁷ Makalenin tamamı için bkz. Hülya Kasapoğlu Çengel “Ermeni Harfli Kıpçakça Söz Varlığı Üzerine Notlar” International Journal of Central Asian Studies Volume 13 2009, s. 165-181.

kaydedilmiştir (DTS, 227; KB, 5801). Dîvan'da ise bütün Türk dillerinde “at yelesi” anlamında kullanıldığı kaydı mevcuttur (Atalay 1986: 732-733).

Tarihî Türk dili alanında “ücret” ve “ücretli işçi” anlamında *yal* yerine genellikle *ter* ve *ter+çi* kelimeleri geçer (DTS, 553-554; KB, 5078; Atalay 1986: 604). XIII. yüzyıldan sonra yazıldığı düşünülen Uygur sivil belgelerinde de bir yerde geçen *yal* ile birlikte aynı anlamda *tār* (USp 3, 31, 70) ve isim teşkili olan *tār+çi* “ücretli işçi” (USp 70, 123) kaydedilmiştir. Bu kelimeleri yorumlayan Caferoğlu, bugün bilinen anlamdaki *ter*’in bu *ter*’den geliştiğini ve yaşayan lehçelerde “ücret” anlamında kullanılmaya devam ettiğini belirtir; ancak, *yal* ile ilgili bir açıklama yapmaz (1934: 32-33).

Kıpçak, Kanglı, Oğuz ve diğer Türk boylarının Harezmi’ye gelip yerleşik hayata geçmelerinin bir sonucu olarak Karahanlı, Kıpçak ve Oğuz Türkçesinin de bu bölgede birbirine karışmış olduğunu ve karma bir dilin ortaya çıktığını belirten Yüce, *Mukaddimetü’l-edeb*’de aynı anlamı bildiren birkaç kelimenin bir arada kullanılmasını, bu karma dilin bir tezahürü olarak gösterir (Yüce 1993: 15, 26). “Ücret, kira” anlamında kaydedilen *yal* ve *ter* kelimeleri buna örnektir. Bu kelimelerin yönelme hâli eki alarak fiillerle kullanımı da aynıdır. *ter+ge ber-*, *yal+ga ber-* “kiraya vermek” ve *ter+ge tut-*, *yal+ga tut-* “kiralamak” (1993: 186, 201) anlamında geçer.

Memlûk-Kıpçak sahasında “ücret” anlamındaki *yal* kelimesine İM, KSE ile *Codex*’te ve Ermeni harfli Kıpçak metni olan AC’de tanık olunmaktadır: *yal+ga al-*, *yal+ga tut-* “kiralamak”, *yal+ga bir-* “kiraya vermek” (İM, 617), *yal+çı* “ücretle iş gören” (İM, 617; KSE, 304; KW, 111; AC, 79).

Memlûk-Kıpçak sahası eserlerinde, *Codex*’te ve özellikle Ermeni harfli Kıpçak metinlerinde aynı anlamda *ter* kelimesine rastlanmaması, Ermeni harfli Kıpçak hukuk belgelerinde *yal* kelimesinin sıklığı, sözü edilen kelimenin Kıpçak sahasına ait olduğunu düşündürmektedir. Bu belgelerde *yal+çı* (Tryjarski 1968-1972: 306; Daskeviç-Tryjarski 1977: 113; Garkavets 2001: 23; Garkavets 2003b: 14) birkaç yerde tespit edilmiştir; ancak, *yal*’ın fiillerle kullanımı oldukça sıktır: *yal+ga ber-*, *yal+ga tut-*, *yal+ga kir-*, *yal+ga al-* (Grunin 1967: 394; TB, 631; Tryjarski 1968-1972: 305; Deny 1957: 79).

Tarihî Kıpçak alanında gelişen *yal+çı* teşkili, modern alanda kullanılmaya devam etmiş; ayrıca, fiil teşkilleri de ortaya çıkmıştır.

Kıpçak sahasında ve özellikle Ermeni harfli belgelerde *yal* “ücret, kira” ile *yal+çı* “ücretli işçi” kelimelerinin Karayca, Kumukça, Kazan Tatarcası, Başkurtça, Kazakça, Kırgızca, Altaycada; ayrıca kelimenin yönelme hâli eki alarak *tut-*, *al-*, *kir* fiilleriyle “kiralamak” anlamında Karayca, Kazan Tatarcası ve Başkurtçada kullanılması; Kazan Tatarcası, Kazakça, Kırgızca ve Altaycada *yal+la-*, *yal+da-*, *jal+da-* ve *cal+da-* fiil teşkillerinin ortaya çıkması; Ermeni harfli Kıpçakça hukuk belgelerinin dil ve hukuk tarihi bakımından önemini ortaya koymaktadır (Çengel 2009: 173-177).”

YALIN “alev, yangın” (KW, 112; DAK, 308; KS, 1633)

[< ET. **yal-** ‘alevlenmek’ (Gabain 1988: 54); *-(I)n* (Räsänen 1969: 181; Clauson 1972: 929; Gabain 1988: 54; Erdal 1991: 302; Eraslan 2012: 620)]

ET: *yalın* ‘Intrans. Dev. N. fr. *yal-*; ‘flame’ (EDPT, 929); *yalın* ‘alev, parıltı’ (EUTS, 27); *yalın* ‘alev, parıltı’ (EUTG, 620); **OT:** *yalın* ‘ateşin alevi, alev’ (DLT 2014: 945); *yalın* ‘alev’ (KB, 517); *yalıñ* ‘alev’ (NF, 467); *yalın* ‘alev, kıvılcım’ (KE, 699); *yalıñ* ‘alev’ (ME, 201); *yalın* ‘alev’ (OKTS, 307).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yalın* ‘flamme’ (KW, 112) “alev”; *yalın* ‘flamme’ (DAK, 308) “alev”; *yalın* ‘пламя, пламень’ (KS, 1633) “alev, yangın”.

İlk kez Eski Uygur Türkçesinde tanıklanan *yalın* kelimesi Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanamamıştır.

YALINÇ “yalvarma, dil dökme, kötüye kullanılan” (DAK, 308; KS, 1633)

[< OT. **yalın-** ‘bitten, flehen’ (KW, 112) “rica etmek, yalvarmak”; **yalın-** ‘to plead’ (EDPT, 931) *-(X)nç*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yalınç* ‘demandant, reconnaissant?’ (DAK, 308) “isteyen, minnettar”; *yalınç* ‘мольба, умаливание, упрашивание, униженная просьба’ (KS, 1633) “yalvarma, dil dökme, kötüye kullanılan”.

Diğer tarihî metinlerde tanıklanamamıştır.

YAMANLAMA “kınama, lanetli, azarlama” (KS, 1637)

[< OT. **yamanla-** ‘kötülemek, hakkında kötü söz söylemek’ (NF, 468) *-mA*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yamanlama* ‘порицаемый, осуждаемый, поругаемый, хулимый, достойный порицания, предосудительный’ (KS, 1637) “kınama, lanetli, azarlama”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YAMRUCAK “kısmi felç” (KS, 1638)

[< **yamru** +*cak*]

Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğünde *yamrı*¹⁷⁸ kelimesi ‘eğrilmiş, eğri, yan, çarpık; yassı’ anlamındadır.

TS’de *yamru yumru* madde başına ‘eğri büğrü, çarpık; engibeli’ anlamı verilmiştir (1998: 2379).

MBTS’de de *yamrı yumru* –*yamru yumru* madde başı ‘eğri büğrü, çarpık çurpuk’ anlamında birleşik zarftır ve *yamrı* < **yam-mak* ‘bozuk olmak’ > *yam-u-r-mak* > *yamur-u* > *yamru* > *yumru* şeklinde oluşmuştur (2008: 3401).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yamrucak* ‘односторонний паралич’ (KS, 1638) “kısmi felç”.

Yamrucak KS dışında başka yerde tanıklanmamıştır. KS’de ise kelime “rahmatli Filip hâdaşım *yamrucaktan* zabun olduktan sonra gördü ki Teñriniñ emiri geldi geçmâ bu dünyâdan” TZS: 54 (Kr146: 18) (KS, 1638) cümlesinde geçmektedir.

YANA ~ YÄNÄ “yine, tekrar” (KW, 113; AC, 80; DPY, 394; PT, 123; KS, 1678)

[< ET. **yan-** ‘to turn back again’ (EDPT, 943) -A (Korkmaz 1969: 59; Clauson 1972: 943; Erdal 1991: 405; Berta 1996: 419; Hamilton 1998: 233; Tekin 2000: 89)]

ET: *yana* ‘yine, tekrar’ (OTG, 258); *yana* ‘Ger. fr. *yan-*; ‘again’ (EDPT, 943); *yana* ‘yine, tekrar, sonra’ (IB, 65); *yana* ‘yine’ (Üİ, 200); *yenä* ~*yana* ‘yine, yeniden, ve, üstelik’ (İKPÖ, 233); *yana* ‘yine, tekrar, ve, yeniden, dahi, fazladan’ (EUTS, 283); *yana* ‘yine, tekrar, daha, ayrıca, ilave olarak’ (EUTG, 620); **OT:** *yana* ‘ikinci defa, tekrar, yine, ve; sonra’ (DLT 2014: 948); *yana* ‘yine’ (KB, 519); *yana* ‘yine, tekrar, daha’ (AH, LXXI); *yana* ‘sonra, yine’

¹⁷⁸

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.546dda3a4cdde5.71231637

(RKT, 748); *yana* ‘yine’ (NF, 468); *yana* ‘yine’ (KE, 702); *yana* ‘yine, tekrar’ (MM, 270); *yana* ‘yine; başka (?)’ (ME, 202); *yana* ‘yine, tekrar’ (OKTS, 308); *yene* ‘yine’ (AOYarlık, 241); *yana* ‘yine, tekrar’ (İM, 618); *yene* ‘yine’ (TZ, 284); *yana* ~ *yene* ‘yine, tekrar, ikinci defa’ (GT, 391); *yana* ‘yine, tekrar’ (KSE, 305); *yana* ‘yine’ (MG, 282); *yine* ‘yine’ (BV, 348).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yana* ‘wieder’ (KW, 113) “yine, tekrar”; *yana* ‘ensuite’ (AC, 80) “sonra, ardından”; *yana* ‘снова, опять, еще’ (DPY, 394) “tekrar, yine, daha fazla”; *yana* ‘again’ (PT, 123) “yine, tekrar”; *yänä* ~ *genä* ‘опять, снова, вновь, также, тоже, еще’ (KS, 1678) “yine, tekrar, daha”.

Yana biçimi *yänä*, *yenä*, *yinä* olarak incelenmiş olmalıdır (Hamilton 1998: 233).

YAŇAŇ “yanak, elmacık kemiği, çene, üst çene kemiği” (KW, 113; DPY, 394; DAK, 314; AB, 206; KS, 1641)

[< ET. **yaŋaŋ** “yüzün göz, kulak ve burun arasındaki bölümü” (TS 2, 2380) < **yaŋ** ET “yan, yan taraf (vücudun yanı)” (EDPT, 940; OTWF, 74-75)].

yaŋa:k kelimesi *ya:n*’dan türemiş isimdir. Kelime **ya:nğak*’ın crasisidir; tam olarak ‘elmacık kemiği’, daha genel olarak da ‘yanak’ için kullanılan kelime, bazen mecazi olarak bir şeyin ‘yan’ı için de kullanılmaktadır (Clauson 1972: 948).

Marcel Erdal da *yanak* kelimesinin *yan* ismine küçültme ve kuvvetlendirme ifadesi veren, ayrıca organ adları da teşkil eden isimden isim yapım eki +*gAk* ekinin getirilmesiyle oluştuğunu ifade etmiştir (1991: 74-75).

Hamilton kelimenin *yan* ‘yan’ kelimesine küçültme ya da pekiştirme anlamı veren isimden isim eki -*ğak* ekinin getirilmesiyle oluştuğunu öne sürmüştür (Hamilton 2011: 236).

Kononov da -*ak/-ek* (<*gak*) küçültme ekinden bahsederken *yanak* kelimesini de örnekleri arasına almıştır (1968: 83).

ET: *yaŋak* ‘crasis of *ya:nğak*: Den. N. fr. *ya:n*; properly ‘the cheek-bone’; but *yaŋak* sometimes used more generally for ‘cheek’ and metaph. for the side of something’ (EDPT, 948); *yŋaŋ* ‘yan, taraf, yön’ (İKPÖ, 236); *yanggak* ‘yan, taraf’ (EUTS, 283); *yaŋaŋ* ‘yanak’ (EUTG, 621); **OT:** *yanğak* ‘ağzın iki yanında dişlerin oturduğu kemik; kapı söğesi, her şeyin

yanı' (DLT IV-Dizin, 741); *yañak* 'yanak' (AH, LXXI); *yañak* 'yanak' (KE, 704); *yañak* 'yan, taraf' (MM, 270); *yañak* 'yanak, yüz' (ME, 202); *yañak* '1. yanak 2. çene' (Kİ, 119); *yanak* 'yanak' (KK, 129); *yañak* 'yanak' (DM, 120); *yañak* 'yanak' (İM, 618); *yañak* 'yanak' (MT, 153); *yanak* 'yanak' (TZ, 277); *yañak* 'yanak' (GT, 391); *yañak* 'yanak, yüzün bir bölümü' (KSE, 305); *yañak* 'yanak' (MG, 283); *yañak* 'yanak' (BV, 341).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *jañak*, *jaak*, *jaax* 'maxilla' (KW, 113) "üst çene kemiği"; *yanggag* 'щека' "yanak" (DPY, 394); *yangah* joue, 'mâchoire' (DAK, 314) "yanak"; *jañah* 'yanak' (AB, 206); *yañah*, *yangag*, *yangah* 'скула, челюсть' (KS, 1641) "elmacık kemiği, çene".

Kelime üzerinde yapılan tarihsel karşılaştırmalar da dikkate alındığında, kelimenin önce 'yan, taraf, yön' anlamına sahipken daha sonra 'yanak, yüzün bir bölümü' anlamı kazandığı ve en eski Türk metinleri olan Köktürk yazıtlarından beri yaşadığı görülmektedir.

YANAŞA "sonraki, yan yana, sırt sırta" (KS, 1639)

[< OT. **yanas-** 'yanaşmak' (KB, 520) -A]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yanaşa* 'рядом, рядышком, подле, бок о бок, плотно примыкая, вплотную, впритык' (KS, 1639) "sonraki, yan yana, sırt sırta".

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YANÇIH ~ YANÇUH "kese, torba, çanta, cüzdan" (KW, 113; KS, 1640)

[< ET. **yan** 'side, flank' + *çuk* (EDPT, 940); *yançuk* 'tasche' < *yan*+*çk* (Räsänen 1969: 185; Brockelmann 1954: 96) "cep"]

Clauson kelimenin yapısı hakkında '*yan* kelimesinin küçültme şeklidir.' açıklamasını yapmıştır.

ET: *yançuk* 'Dim. f. of *yan*; 'a purse, or small bag hung from the belt; hence a pocket'(EDPT, 945); *yançuḡ* 'kese, torba, cep' (EUTS, 283); **OT:** *yançuk* 'kese, küçük torba' (DLT 2014: 948); *yançuḡ* 'para kesesi, torba' (Kİ, 118); *yançık* 'kese, torba' (DM, 120); *yançık* 'para kesesi' (İM, 618); *yançuḡ* 'kese, torba' (MT, 153); *yançuḡ* 'kese, torba, cep' (KSE, 305).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yançıl̥* ‘tasche, beutel’ (KW, 113) “kese, torba”; *yançıl̥* ~ *yançuḥ* ‘кошель, кошелёк, навесной карман, кisa’ (KS, 1640) “çanta, cüzdan”.

Yapılan taramalarda *yançuk* kelimesinin Eski Türkçe döneminden itibaren yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

YANDIRACAḤ “yandıracak, fitil, çıra, odun” (KS, 1640)

[< OT. **yantur-** ‘to light (a fire) and the like [< *yan-*]’ (EDPT, 947) -AcAK]

Clauson *yantur-* fiilinin XIII. yüzyıldan önce kaydedilmediğini belirtmiştir (1972: 947). Yapılan tarihî karşılaştırmalarda *yandur-* fiili, ilk kez Harezmi Türkçesi metni olan OKTS’de ‘yakmak, yandırmak’ anlamıyla tanıklanmıştır.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yandıracaḥ* ‘запал, трут, древесная губка, зажигательный материал’ (KS, 1640) “yandıracak, fitil, çıra, odun”.

yandıracaḥ kelimesi, sadece Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de tanıklanmıştır ve bu kelime gelecekte zaman sıfat-fiil eki kaynaşarak kalıplaşarak alet adı meydana getirmiştir.

YADILMAḤSIZ “hatasız, kusursuz” (KS, 1642)

[< ET. **yaḡıl-** ‘to err, make a mistake, commit a fault’ (EDPT, 951) -mAKsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yaḡılmaḥsız* ‘безошибочный, безошибочно’ (KS, 1642) “hatasız, kusursuz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YAPḠIÇ ~ YAPḠUÇ “kapak, örtü; bahçe duvarı, çit” (KW, 114; DAK, 315)

[< ET. **yap-** ‘kapamak, örtmek’ (EUTS, 285; KB, 523; ME, 203) –Gxç (Brockelmann 1954: 108; Clauson 1972: 874; Berta 1996: 424)]

OT: *yapḡuç* ‘N. I. fr. *yap-* ‘lid, cover’ and the like.’ (EDPT, 874); *yapḡuç* ‘eşek vb.ni sürmek için kullanılan değnek’ (DLT 2014: 950).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yapkıç* ‘deckel’ (KW, 114) “kapak, örtü”; *yapıhuç* ‘clôture, enclos, cour’ (DAK, 315) “bahçe duvarı, çit, tel örgü; duvarla çevrimli toprak; avlu”.

‘kapak, örtü’ anlamındaki *yapkıç* kelimesi ilk kez *Codex Cumanicus*’ta tanıklanmış, taranan tarihî kaynaklarda bu kelimeye rastlanmamıştır.

Karahanlı Türkçesi dönemine ait olan eserlerden DLT’de kelimeye farklı bir anlam verilmiştir.

YAPU “çit, parmaklık” (AC, 80; KS, 1646)

[< ET. **yap-** ‘yapmak, inşa etmek’ (OTG, 258); ‘örtmek, kapamak’ (KB, 523) –ığ (Clauson 1972: 873; Berta 1996: 423)]

ET: *yapığ* ‘Dev. N. fr. *yap-* ‘building, edifice’ (EDPT, 873); *yapığ* ‘yapı, bünye’ (EUTS, 285); **OT:** *yapug* ‘örtü, çeki’ (ME, 203); *yapug* ‘örtü, atın üstüne örtülen örtü’ (KSE, 305).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yapuh* ‘couvert, secret, en secret’ (AC, 80) “örtülü, gizli, gizlice”; *yapu* ‘ограда, забор’ (KS, 1646) “çit, parmaklık”.

Eski Türkçeden Ermeni harfli Kıpçak Türkçesine kadar çok az metinde tanıklanan kelimenin, oldukça geniş anlam alanına sahip olduğu tespit edilmiştir.

Söz başı ve söz içinde bulunan /k/ art damak ünsüzünün /h/ ye gelişmesi Ermeni Kıpçakçasının tipik bir ses özelliğidir. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden AC’de bu ses özelliği görülmektedir. KS’de ise ekte bulunan –ğ ünsüzünün eridiği görülmektedir.

YAPULGAN “kapalı, eklenti, keşiş” (KS, 1647)

[< OT. **yapıl-** ~ **yapul-** ‘örtünmek, kapanmak, gizlenmek’ (KB, 523) –GAn]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yapulgan* ‘закрытый, затворенный, закрывшийся, затворившийся, затворник’ (KS, 1647) “kapalı, eklenti, keşiş”.

Kelimenin taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak dinî anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

YARAĞ ~ YARAĞ “silah, hazırlık, teçhizat, mühimmat, donanım” (KW, 116; AC, 80; PT, 136; DAK, 319; KS, 1648)

[< ET. **yara-** ‘to be successful, advantageous, useful, to suitable for (something)’ (EDPT, 956) –*g* (Brockelmann 1954: 102; Clauson 1972: 962; Erdal 1991: 215)]

ET: *yarağ* ‘silah’ (ETY, 133); *yarağlıg* ‘silahlı’ (OTG, 258); *yarağ* ‘Dev. N. fr. *yara-*; ‘opportunity, suitability, opportuneness’ (EDPT, 962); *yarağ* ‘uygun, münasip’ (Üİ, 201); *yarağ* ‘yakışan, gereken; silah’ (EUTS, 285); *yarağ* ‘yararlı, uygun’ (EUTG, 621); **OT:** *yarağ* ‘fırsat ve imkan’ (DLT 2014: 952); *yarağ* ‘imkan, fırsat, fayda’ (KB, 524); *yarağ* ‘yarar’ (AH, LXXI); *yarağ* ‘gücü yetme, muktedir olma’ (RKT, 753); *yarağ* ‘hazırlık, teçhizat; takat, güç’ (NF, 470); *yarağ ~ yarağ* ‘hazırlık; silah; takat, güç; imkan, fırsat; fayda; çare’ (KE, 707); *yarağ* ‘hazırlık’ (MM, 270); *yarağ* ‘silah, teçhizat; takat, güç’ (ME, 203); *yarağ* ‘fayda, imkan, lüzum, vasıta, güç, yarar’ (OKTS, 311); *yarağ* ‘fayda, fırsat’ (AOYarlık, 240); *yarağ* ‘silah’ (Kİ, 120); *yarağ* ‘hazırlık’ (İM, 618); *yarağ* yarayan şey, silah (TZ, 279); *yarağ* ‘hazırlık’ (GT, 392); *yarağ* ‘güç, takat, imkân’ (KSE, 306); *yarağ* ‘fayda’ (KF, 1086); *yarağ ~ yarağ* ‘hazırlık’ (MG, 283).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yarov* ‘notwendiges, ausrüstung’ (KW, 116) “yarar, gerekli, ekipman”; *yarağ* ‘armes’ (AC, 80) “silah”; *yarağ* ‘arms’ (PT, 136); *yarağ* ‘arme(s), instrument’ (DAK, 319) “silah, alet”; *yarağ ~ yarağ* ‘оружие, вооружение, доспехи, броня, снаряжение, оснащение’ (KS, 1648) “silah, hazırlık, teçhizat, mühimmat, donanım”.

Codex Cumanicus’ta bu ek, birden fazla heceli kelimelerin sonunda sızıcılaşarak –*v* şeklini almıştır.

Anlam genişlemesi meydana gelen kelime, tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır.

Clauson kelimenin kazandığı ‘silah, teçhizat’ gibi anlamların –*k* ile türemiş Eski Uygur Türkçesinde tanıklanan *yarığ* ‘zırh’ kelimesiyle etkileşim sonucu ortaya çıkmış olabileceğini düşünmektedir (1972: 962).

YARAGAN “uygun, kabul edilebilir” (KS, 1648)

[< ET. **yara-** ‘to be successful, advantageous, beneficial, useful, serviceable (to someone Dat.); to suitable for (something Dat.)’ (EDPT, 956) –*GAn*]

OT: *yarağan* ‘uygun’ (KE, 706)¹⁷⁹.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yarağan* ‘подобающий, годный, подходящий, пригодный, угодный’ (KS, 1648) “uygun, kabul edilebilir”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

YARAMAS “uygunsuz, ahlaksız, değersiz” (KS, 1650)

[< ET. **yara-** ‘to be successful, advantageous, beneficial, useful, serviceable (to someone Dat.); to suitable for (something Dat.)’ (EDPT, 956); ‘yaramak, yaraşmak; uygun gelmek; yakışmak’ (ETY, 133; OTG, 258; IB, 65; İKPÖ, 230) –*mAz* (Korkmaz 1969: 52)]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yaramas* ‘негодный, непристойный, неприличный, мерзкий, омерзительный’ (KS, 1650) “uygunsuz, ahlaksız, değersiz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır. -*mAz* ekinde *z* ünsüzünün tonsuzlaşarak *s* olduğu tespit edilmiştir.

YARAN “uygun, uyum” (KS, 1650)

[< ET. **yara-** ‘to be successful, advantageous, beneficial, useful, serviceable (to someone Dat.); to suitable for (something Dat.)’ (EDPT, 956) -*n*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yanan* ‘годный, пригодный, подходящий’ (KS, 1650) “uygun, uyum”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YARAR “uygun, verimli, etkili” (PT, 132; KS, 1650)

[< ET. **yara-** ‘to be successful, advantageous, beneficial, useful, serviceable (to someone Dat.); to suitable for (something Dat.)’ (EDPT, 956) –*r* (Korkmaz 1969: 51; Berta 1996: 438)]

OT: *yarar* ‘yarar, fayda’ (KE, 708); *yarar* ‘menfaat, yarar’ (İM, 618).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yarar* ‘fit, appropriate, efficient’ (PT, 132) “uygun, verimli, etkili”; *yarar* ‘годный, достойный, доблестный’ (KS, 1650) “uygun, layık, yürekli”.

¹⁷⁹ Örnekten çıkarılan anlamdır.

İlk kez Harezmi Türkçesi metninde tanıklanan kelime, günümüzde oldukça yaygın bir kullanıma sahiptir.

YARAŞMAHLIĞ “uyumluluk, uygunluk, kullanılabilirlik” (KS, 956)

[< ET. **yaraş-** ‘to be suitable, becoming, harmonious’ (EDPT, 972) (< ET. *yara-* ‘to be successful, advantageous, beneficial, useful, serviceable (to someone Dat.); to suitable for (something Dat.)’ (EDPT, 956)) –*mAKLIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yaraşmağlığ* ‘соответствие, пригодность, годность, достоинство, достоинство’ (KS, 1651) “uyumluluk, uygunluk, kullanılabilirlik”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YARATMIŞ “yaratılış, oluşturulan” (KS, 1652)

[< ET. **yara-** ‘to be successful, advantageous, beneficial, useful, serviceable (to someone Dat.); to suitable for (something Dat.)’ (EDPT, 956) + (-*t-*) ‘properly ‘to make, or find, suitable, convenient’ and the like ‘to adapt’ or ‘to approve, agree with (something)’ (EDPT, 959) –*mİş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yaratmış* ‘созданный, создание’ (KS, 1652) “yaratılış, oluşturulan”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YARDIMÇI “yardımcı” (KS, 1652)

[< **yardım** ‘yardım eden veya gerektiğinde yardım edecek olan (kimse vb.)’ (Gülensoy 2011: 1073) +*çI*]

Clauson’a göre *yartım* kelimesi ile Osmanlı Türkçesinde yer alan *yardım* kelimesi birbiriyle ilişkili değildir (1972: 959).

Tuncer Gülensoy ise *yardımcı* kelimesinin kökü olan *yardım* kelimesinin [*> yār-a-t-(i)m > *yartım > yardım*] şeklinde oluştuğunu ileri sürmektedir (2011: 1073).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yardımcı* ‘помощник’ (KS, 1652) “yardımcı”.

Yapılan tarihî karşılaştırmalarda günümüzde sıklıkla kullanılan *yardımcı* kelimesine rastlanmamıştır; fakat Karahanlı Türkçesinde *yardımcı* yerine Farsça ‘yardım’ anlamında *yâri*

kelimesine +*çı* eki getirilerek oluşturulmuş isim teşkili ile karşılaşmıştır: *yāriçi* ‘yardımcı’ (KB, 526); *yariçi* ‘yardımcı, kurtarıcı, destek olan’ (RKT, 757).

YARĖU “yargı, hüküm; mahkeme, karar” (KW, 115; AC, 80; DAK, 320; AB, 207; KS, 1653)

[< ET. **yar-** ‘yarmak’ (OTG, 258) –*gU* (Clauson 1972: 963; Berta 1996: 433)]

Clauson kelimenin *yar-* filinden türemiş isim olduğunu, asıl anlamının ‘yarmak için araç’; fakat normalde ‘gerçeği keşfetmek için yasal mahkeme’ olduğunu ifade etmiştir. Kelimenin bu anlamından da ‘bir dava veya yasal bir karar’ anlamında kullanıldığını belirtmiştir (1972: 963).

Hülya Arslan Erol’a göre de kelimenin anlam alanında başlangıçta bir daralma olmakla birlikte, zamanla bir genişleme meydana gelmiştir (2008: 598).

ET: *yarĖu* ‘Dev. N. fr. *yar-*; lit. ‘an instrument for splitting’, but normally ‘a legal tribunal, hence sometimes ‘a lawsuit or a legal decision’’ (EDPT, 963); *yarĖu* ‘karar, hüküm’ (EUTS, 287); **OT:** *yarĖu* ‘yargı, hüküm, zapt etme, sahiplenme’ (KE, 709); *yarĖu* ‘yargı, mahkeme’ (ME, 204); *yarĖu* ‘yargı, adalet’ (GT, 392).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yarĖu* ‘entscheidung, urteil’ (KW, 115) “yargı, karar”; *yarĖu* ‘jugement’ (AC, 80) “yargı, karar”; *yarĖu* ‘jugement, sentence; tribunal’ (DAK, 320) “yargı, hüküm; mahkeme”; *yarĖu* ‘yargı, adalet’ (AB, 207); *yarĖu* ‘1. законное, справедливое решение в споре 2. право как система юридических норм, законов, правил, процедур, закон, законность’ (KS, 1653) “1. yargı, karar, emir, anlaşmazlığa adil bir çözüm; 2. hukuk, hukuki normlar: yasalar, kurallar, adalet”.

İlk kez Uygur Türkçesi metinlerinde karşılaşılan *yarĖu* kelimesine, Karahanlı Türkçesine ait metinlerde hiç rastlanmamıştır. Harezmi ve Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinde de kullanım sıklığı düşük olan kelimenin, en yaygın şekilde Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kullanıldığı belirlenmiştir.

YARI “yarı, yarım” (AC, 80; DPY, 394; PT, 109; DAK, 321; KS, 1654)

[< ET. **yar-** ‘to split, or cleave’ (with a sharp instrument)’ (EDPT, 954) –*I* (Brockelmann 1954: 89; Clauson 1972: 955; Berta 1996: 436; Gülensoy 2007: 471)]

OT: *yarū* ‘Dev. N. fr. *yar-*; something split off; hence ‘half, segment’ (EDPT, 955); *yarū* ‘yarı’ (RKT, 762); *yarı* ~ *yarū* ‘yarı’ (NF, 472); *yarū* ‘yarı’ (KE, 713); *yarı* ‘yarı, yarım’ (MM, 270); *yarū* ‘yarı’ (ME, 204); *yarū* ‘yarı, yarım’ (OKTS, 315); *yarū* ‘yarı, yarım’ (KSE, 306); *yarı* ‘yarı’ (BV, 342).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yarū* ‘demi’ (AC, 80) “yarım”; *yarı* ‘половина’ (DPY, 394) “yarı, yarım”; *yarı* ‘to some direction’ (PT, 109); *yarı* ~ *yari* ‘vers, du côté de’ (DAK, 321) “dize, mısra, yarı, yarım”; *yarı* ‘половина’ (KS, 1654) “yarı, yarım”.

Clauson kelimenin ilk kez Kaşgarlı’da tanıklandığını dile getirmiştir; fakat kelime DLT’de tespit edilememiştir.

YARILGAN “ayrılan, ayrılıkçı, muhalif, kopan, mezhepçi” (KS, 1656)

[< ET. **yarıl-** ‘to be split; to split (Intrans.)’ (EDPT, 967) (< ET. **yar-** ‘to split, or cleave’ (with a sharp instrument)’ (EDPT, 954)) -GAn]

OT: *yarılğan* ‘ayrılan, parçalanana’¹⁸⁰ (KE, 709).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yarılğan* ‘отколовшийся, отделившийся, раскольник, отщепенец, ренегат, сектант, вероотступник, еретик’ (KS, 1656) “ayrılan, ayrılıkçı, muhalif, kopan, bölücü, dōnek, mezhepçi”.

Kelimenin taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak yeni anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

YARIM “yarı, yarım” (KW, 117; AC, 80; DPY, 394; PT, 124; AB, 208; KS, 1656)

[< ET. **yar-** ‘to split, or cleave’ (with a sharp instrument)’ (EDPT, 954) -m (Brockelmann 1954: 124; Räsänen 1969: 189; Clauson 1972: 968; Erdal 1991: 295; Berta 1996: 530)]

Clauson *yar-* fiilinden türemiş yarım kelimesinin asıl anlamının “tek bir yarma eylemi” olduğunu, bu anlamdan “yarım” anlamının ortaya çıktığını ifade etmiştir (1972: 968).

ET: *yarım* ‘N.S.A. fr. *yar-*; lit. ‘a single act of splitting; hence a half’ (EDPT, 968); *yarım* ‘yarım’ (Üİ, 201); *yarım* ‘yarım’ (EUTS, 287); *yarım* ‘yarım’ (EUTG, 621); **OT:** *yarım*

¹⁸⁰ Örnekten çıkarılan anlamdır.

‘nesnenin yarısı, yarım’ (DLT 2014: 954); *yarım* ‘yarım’ (KB, 526); *yarım* ‘yarı’ (RKT, 756); *yarım* ‘yarım, yarı’ (NF, 472); *yarım* ‘yarı, yarım, buçuk’ (KE, 709); *yarım* ‘yarı, yarım’ (MM, 270); *yarım* ‘yarım’ (ME, 204); *yarım* ‘yarım’ (OKTS, 313); *yarım* ‘yarım’ (KK, 129); *yarım* ‘yarım, yarı’ (İM, 619); *yarım* ‘yarım’ (TZ, 279); *yarım* ‘yarım’ (GT, 392); *yarım* ‘yarım’ (KSE, 306); *yarım* ‘yarım, buçuk’ (MG, 284).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yarım* ‘hălftē’ (KW, 117) “yarım”; *yarım* ‘moitié’ (AC, 80) “yarım”; *yarım* ‘половина’ (DPY, 394) “yarı, yarım”; *yarım* ‘half’ (PT, 124) “yarım”; *yarım* ‘yarım’ (AB, 208); *yarım* ‘половина, пол, наполовину, вполовину’ (KS, 1656) “yarım, yarısı”.

Eski Türkçeden itibaren tanıklanan *yarım* kelimesinin ilk anlamı zamanla unutulmuş, sonradan kazandığı anlamla varlığını devam ettirmiştir. Yani kelimede yakın anlama geçiş söz konusu olmuştur (Erol 2008: 750).

YARIN “yarın” (KS, 1658)

[< ET. ***yar** +(*ı*)*n* (vasıta eki kalıplaşması) (Erdal 1977: 88; Tekin 2013: 35)]

Clauson’a göre *yarım*, *yarı*- “parlamak, ısıldamak (İKPÖ, 230)” fiilinden türemiş bir isimdir (1972: 970). Marcel Erdal ise Clauson’un yaptığı bu etimolojik izaha karşı çıkmıştır; çünkü söz konusu fiil –*n* ekiyle türetilmiş olsaydı, *sa*- fiilinden *san* ismi türetildiği gibi, burada da beklenen şekil *yarun* olurdu (1977: 88).

Erdal’a göre, *yarım* sözcüğü metinlerde henüz ortaya çıkmamış **yar* şeklinde bir ismin vasıta hâl ekiyle türetilmiş şeklindedir. *yarı*- fiili de yine aynı **yar* köküne, isimden fiil türeten +*U*- ekinin eklenmesiyle oluşmuş olmalıdır (1977: 88).

ET: *yarın* ‘yarın, erken geç, ergeç, sabah’ (ETY, 886); *yarın* ‘sabahleyin’ (OTG, 258); *yarın* ‘Dev. N. fr. *yarı*- ‘becoming bright’ or the like; originally it meant ‘in the early morning’, thence, more generally ‘tomorrow’ and ‘next year’ (EDPT, 970); *yarın* ‘sabah, sabahleyin’ (IB, 65); *yarın* ‘yarın, ertesi gün’ (EUTS, 287); *yarın* ‘yarın’ (EUTG, 621); **OT:** *yarın* ‘yarın’ (DLT 2014: 954); *yarın* ‘yarın’ (KB, 526); *yarın* ‘yarın’ (AH, LXXII); *yarın* ‘yarın’ (RKT, 756); *yarın* ‘yarın’ (NF, 472); *yarın* ‘yarın, yarınki gün’ (KE, 710); *yarın* ‘yarın, ertesi gün’ (MT, 270); *yarın* ‘yarın; sabah’ (OKTS, 313); *yarın* ‘yarın’ (MT, 154); *yarın* ‘yarın, sabah’ (TZ, 280); *yarın* ‘yarın’ (GT, 392).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yarın* ‘завтра’ (KS, 1658) “yarın”.

Clauson’a göre *yarın* kelimesinin asıl anlamı ‘sabahın erken saati’ anlamına geliyordu. Kelime buradan, daha genel olarak ‘yarın’ için, daha sonra da ‘gelecek sene’ için kullanılmaya başlandı (1972: 970).

Kelimenin Eski Türkçeden itibaren kazandığı ‘sabah, yarın, ahiret, kıyamet günü’ gibi anlamlar zamanla anlam alanının genişlediğini göstermektedir (Erol 2008: 599).

YARLIĞAMAĞLIĞ “merhamet, hoşgörü” (KS, 1659)

[< ET. **yarlıқа-** ‘to be gracious, compassionate; to commiserate’ (EDPT, 968) (< ***yarlıқ** + **қа-** ‘buyurmak, yerine getirmek, haşmetle yapmak; bağışlamak, vaaz etmek’ EUTG, 621)) -*mAĞLIĞ*]

OT: *yarlıqamaqlıq* ‘rahmet, merhamet, bağışlama’ (RKT, 761).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yarlığamağlığ* ‘милосердие, милость, снисходительность’ (KS, 1659) “merhamet, hoşgörü”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

YARLIĞAMAĞSIZ “merhametsiz, acımasız” (KS, 1659)

[< ET. **yarlıқа-** ‘to be gracious, compassionate; to commiserate’ (EDPT, 968) (< ***yarlıқ** + **қа-** ‘buyurmak, yerine getirmek, haşmetle yapmak; bağışlamak, vaaz etmek’ EUTG, 621)) -*mAĞsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yarlığamağsız* ‘немилосердный, беспощадный, немилосердно, беспощадно’ (KS, 1659) “merhametsiz, acımasız”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YARLIĞAMAS “merhametsiz, acımasız” (KS, 1659)

[< ET. **yarlıқа-** ‘to be gracious, compassionate; to commiserate’ (EDPT, 968) (< ***yarlıқ** + **қа-** ‘buyurmak, yerine getirmek, haşmetle yapmak; bağışlamak, vaaz etmek’ EUTG, 621)) -*mAz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yarlığamas* ‘немилосердный, беспощадный’ (KS, 1659) “merhametsiz, acımasız”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır. Eski Uygur Türkçesinde *yarlıgamaz* yerine *yarlığançsız* ‘merhametsiz, taş yürekli, şefkatsiz, katı yürekli’ (EDPT, 968; EUTS, 287) kelimesi tespit edilmiştir.

YARLIĞANMASIZ “merhametsiz, acımasız” (KS, 1659)

[< OT. **yarlığan-** ‘bağışlanmak’ (RKT, 761; KE, 713) (< ET. **yarlıқа-** ‘to be gracious, compassionate; to commiserate’ (EDPT, 968) -*mAsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yarlığanmasız* ‘немилосердный, беспощадный’ (KS, 1659) “merhametsiz, acımasız”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YARLILANGAN “yoksullaştırılan, fakir” (KS, 1660)

[< EK. **yarlılan-** ‘обеднеть, обнищать’ (KS, 1660) “fakirleştirmek, yoksullaştırmak” (< ET. **yarlıg** ‘poor, destitute’ (EDPT, 967)) -*GAñ*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yarlılangan* ‘обнищавший’ (KS, 1660) “yoksullaştırılan, fakir”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YARMIŞAR “yarımşar, yarım” (KS, 1661)

[< ET. **yarım** ‘a half’ < *yar-* ‘a single act of splitting’ (EDPT, 968) +*şar*]

yarımşar kelimesinde kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olayı olarak izah edilen, göçüşme ses olayı görülmektedir. Bu ses olayı ünsüzlerin birbiriyle karşılaşmasından doğan telaffuz zorluklarını giderme amacına dayanmaktadır. (Çengel 2005:103). Ayrıca *yarımşar* kelimesinde +*şAr* eki bir ünsüzden sonra gelmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yarımşar* ‘по половине’ (KS, 1661) “yarımşar, yarım”.

yarımşar kelimesi için yapılan taramalara bakıldığında sadece Ermeni harfli Kıpçakça metni olan KS’de bulunduğu tespit edilmiştir.

YARUḤ ~ YARIḤ ~ YARIḤ “aydınlık, ışık, parlaklık” (KW, 116; AC, 80; DAK, 321; AB, 207; KS, 1654)

[< ET. **yaru-** ‘to be, or become bright; to shine’ (EDPT, 456) –k (Brockelmann 1954: 110; Clauson 1972: 962; Erdal 1991: 255; Tekin 2000: 92)]

ET: *yaruk* ‘ışık, parlak’ (ETY, 886); *yaruk* ‘parlak, aydınlık; güneş’ (OTG, 258); *yaruk* ‘Dev. N. / A. fr. *yaru-*; ‘light, gleam; bright, shining’ (EDPT, 962); *yaruk* ‘ışık, aydınlık’ (IB, 65); *yaruk* ‘aydın, parlak’ (Üİ, 201); *yaruk* ‘ışık’ (İKPÖ, 230); *yaruk* ‘ışık, aydınlık’ (EUTS, 288); *yaruk* ‘parlak, aydınlık, berrak; ışıık (Mani inanışına göre ışıık kutsaldır ve büyük ölçüde saf meyve ve tahılda bulunur; ışıığın serbest kalması bu yiyeceklerin dindarlarca yenmesiyle mümkün olur.)’ (EUTG, 622); **OT:** *yaruk* ‘aydınlık, ışııklı, parlak; ışıık’ (DLT 2014: 956); *yaruk* ‘aydınlık, parlak’ (KB, 527); *yaruk* ‘görünür kılıcı, göz açıcı’ (RKT, 762); *yaruk* ‘parlak, aydınlık, ışıık, nur’ (NF, 473); *yaruk* ‘aydınlık, parlak, ışıık,; aralık, açıklık’ (KE, 713); *yaruk* ‘aydınlık’ (ME, 204); *yaruk* ‘nurlu, açık’ (OKTS, 315;) *yaruk* ‘ay ışıığı’ (Kİ, 121); *yarukluk* ‘parlaklık’ (İM, 619); *yarık* ‘ışıık’ (TZ, 279); *yaruk* ‘parıltı, aydınlık, ışıık’ (KSE, 307); *yaruk* ‘ışıık’ (KF, 1086); *yaruk* ‘ışıık’ (BV, 343).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yaruh* ~ *yarık* ~ *yarıh* ‘hell, leuchtend, klar’ (KW, 116) “1. aydınlık, ışııklı, açık; 2. ışıık, parlaklık”; *yarıh* ‘lumiére’ (AC, 80) “ışıık”; *yarıh* ‘1. rayon, lumiére, clarté, leur; 2. clair, brillant’ (DAK, 321) “1. parıltı, ışıık, parlaklık; 2. parlak, parıltılı”; *yarıh* ‘aydınlık, nur, ışıık’ (AB, 207); *yarıh* ‘свет, свечение, сияние, светило’ (KS, 1654) “ışıık, parıltı, parlaklık”.

Kelime Eski Türkçeden itibaren tüm tarihî dönemlerde tanıklanmıştır.

YASAŖCI “tahsildar, vergi tahsildarı” (DPY, 394; DAK, 325; KS, 1662)

[< OT. **yasak** ‘1. Bir çeşit vergi 2. kanun, yasa’ (EUTS, 289) +cı]

Clauson ‘yapmak, tayin etmek’ anlamındaki *yasa-* fiili için ‘Türkçede XIII veya XIV. yüzyılın sonlarına kadar görülmemiş Moğolcadan alıntı bir fiildir’ açıklamasını yapmış, türemiş biçimi olan *yasak* isminin de ilk defa Uygurcada kayıtlı olduğunu ve Moğolcadan alıntı olduğunu ifade etmiştir (1972: 974).

Abdulkadir İnan da *yasak* isminin *yasa-* türemiş olduğunu ve Moğol istilasından sonra yaygınlaştığını, Eski Türkçedeki “yol” ve “törü~töre”nin yerini tutmuş bir terim olduğunu dile getirmiştir (1988: 191).

OT: *yasakçı* ‘yasak vergisi toplayan memur’ (AOYarlık, 241).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yasağçı* ‘сборщик податей’ (DPY, 394) “vergi tahsildarı”; *yasağçı* ‘receveur, percepteur’ (DAK, 325) “tahsildar, vergi tahsildarı”; *yasağçı* ‘сборщик налогов, сборов, подати, дани’ (KS, 1662) “vergi toplayıcı, haraç”.

Melek Özyetgin, Altın Ordu, Kırım ve Kazan sahasına ait yarlık ve bitiklerde geçen *yasağ* ve *yasağçı* kelimelerinin anlam alanı hakkında: “*yasağ* ‘vergi’. Altın Ordu hanlarına ecdatları devrinden beri Rusların ödedikleri vergiye verilen addır. Altın Ordu yarlıklarında geçen bu verginin manası ‘onda bir olarak ülkeden alınan kâr, gelir’dir. Bu vergi devletin başlıca gelir kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Baskaklar tarafından toplanan *yasağ* vergisi, İslam memleketlerinde de mevcut olmuştur. Daha sonraları Altın Ordu tarafından Ruslardan alınan bu vergiyi, Ruslar da Sibiryahalisinden almaya başlamıştır. *yasağ* terimi Uygur vesikalarında da geçmektedir. *yasağ* vergisini toplayan memurlara da *yasağçı* adı verilirdi (1996: 181)” açıklamasını yapmıştır.

YAŞAR “yaşlı, yaşında; birkaç yıl için yaşayan, yaşar” (DAK, 327; KS, 1667)

[< ET. *yaş* ‘basically ‘fresh, moist’; from this extended meanings developed: (1) ‘fresh’ to ‘green vegetables’; (2) ‘moist’ to ‘running with moisture; tears’; and perhaps also (3) ‘fresh every year’ to ‘a year of one’s life’ (EDPT, 975) + (+a-)‘to live (for so many years, or an unstated period, usually long)’ (EDPT, 976) –r (Korkmaz 1969: 51; Gülensoy 2011: 1084)]

Zeynep Korkmaz kalıplaşan *yaşar* kelimesinin daima sayı adlarıyla birlikte kullanılan bir sıfat olduğunu ve ‘yaşında’ anlamını verdiğini düşünmektedir. Ayrıca bu kelimenin Karayım lehçesinde ‘ebedi’ anlamı ile yerleştiğini de eklemiştir (1969: 51).

OT: *yaşar* ‘yaş, sürülen ömür, yaşında’ (NF, 474); *yaşar* ‘yaş, sürülen ömür, yaşında’ (KE, 715); *yaşar* ‘yaşında, yaşamış’ (İM, 619).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yaşar* ‘agé de’ (DAK, 327) “yaşlı, yaşında”; *yaşar* ‘проживший определенное число лет, имеющий определенный возраст в годах’ (KS, 1667) “birkaç yıl için yaşayan, yaşar”.

İlk kez Harezmi Türkçesi metinlerinde tanıklanan kelime, diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

YAŞIL “yeşil, olgunlaşmamış” (KW, 118; DAK, 328; KS, 1681)

[< ET. *yāş* ‘yaş, taze, yeşil ot’ (Räsänen 1969: 192; Gabain 1988: 47; Tekin 2000: 84) +*l*]

ET: *yaşıl* ‘yeşil’ (ETY, 887); *yaşıl* ‘yeşil’ (OTG, 258); *yaşıl* ‘der. fr. *yaş*; prob. crasis of *yaşsıl*; ‘of the colour of fresh vegetation, green’ (EDPT, 978); *yaşıl* ‘yeşil’ (IB, 65); *yaşıl* ‘yeşil’ (EUTS, 289); *yaşıl* ‘yeşil [< *yaş+ıl*’] (EUTG, 622); **OT:** *yaşıl* ~ *yāşıl* ‘yeşil’ (DLT 2014: 958); *yaşıl* ‘yeşil’ (KB, 530); *yaşıl* ‘yeşil’ (NF, 474); *yaşıl* ‘yeşil; mavi’ (KE, 715); *yaşıl* ‘yeşil’ (ME, 205); *yaşıl* ‘yeşil renk’ (Kİ, 122); *yaşıl* ‘yeşil’ (KK, 129); *yeşil* ‘yeşil’ (DM, 123); *yaşıl* ‘yeşil’ (MT, 155); *yaşıl* ‘yeşil’ (TZ, 281); *yaşıl* ‘yeşil’ (GT, 393); *yaşıl* ‘yeşil’ (KSE, 307); *yeşil* ‘yeşil’ (KF, 1088); *yaşıl* ‘yeşil’ (KM, 315); *yaşıl* ‘yeşil’ (MG, 284).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yaşıl* ‘grün’ (KW, 118) “yeşil”; *yaşıl* ‘vert’ (DAK, 328) “yeşil”; *yāşıl* ‘зелёный; незрелый, неспелый’ (KS, 1681) “yeşil, olgunlaşmamış”.

yaşıl kelimesinin taranan metinlerde anlam alanı değerlendirildiğinde Eski Türkçeden günümüz Türkçesine kadar “renk adı ve taze sebze” için kullanıldığı tespit edilmiştir. Kelime günümüz Türkçesinde *ş* ve *l* sesinin inceltici etkisiyle kalın sıradan ince sıraya geçerek *yeşil* olmuştur.

YAŞIRIN “gizli, gizlice, sinsice” (DAK, 328; KS, 1669)

[< ET. *yaşur-* ‘to hide (something Acc.)’ (EDPT, 979) [< *yaş-* ‘to hide (oneself, Intrans.)’ (EDPT, 976)] –(*I*)*n*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yaşirin* ‘en cachette, en secret’ (DAK, 328) “gizlice, kimse görmeden”; *yaşırın* ‘тайно, втайне, тайком, украдкой’ (KS, 1669) “gizli, saklı”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmayan *yaşırın* yerine *Codex Cumanicus*’ta *yaşırı* ‘im geheimen’ (KW, 118) “gizlice” kelimesi tanıklanmıştır.

YAŞIRTIN “gizli, gizlice, sinsice” (KS, 1669)

[< EK. *yaşırt-* ‘укрывать, скрывать при посредстве когочего’ (KS, 1669) “saklatmak, gizletmek” [< ET. *yaşur-* ‘to hide (something Acc.)’ (EDPT, 979) < *yaş-* ‘to hide (oneself, Intrans.)’ (EDPT, 976)] –(*I*)*n*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yaşırtın* ‘тайно, втайне, тайком, скрытно, украдкой’ (KS, 1669) “gizli, gizlice, sinsice”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YAŞLAMAḤ “taze, genç, yeşil yapmak” (KS, 1669)

[< OT. **yaşla-** ‘taze ot yemek’ (DLT 2014: 958) (< ET. **yaş** ‘basically ‘fresh, moist’; from this extended meanings developed: (2) ‘fresh’ to ‘green vegetables’; (2) ‘moist’ to ‘running with moisture; tears’ (EDPT, 975)) -mAK]

OT: *yaşlamak* ‘taze ot yemek’ (DLT 2014: 958).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yaşlamaḥ* ‘делание зелёным, свежим, молодым’ (KS, 1669) “taze, genç, yeşil yapmak”.

DLT’de tanıklanan kelime ile EK’de tanıklanan kelime anlam açısından farklıdır. Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

YAŞNAMAḤ “yıldırım, şimşek; parlamak” (DAK, 329; AB, 209; KS, 1670)

[< ET. **yaşna-** ‘(of lightning) ‘to flash’ (EDPT, 979) (< ET. **yaşın** Dev. N. fr. *yaşu-*; ‘lightning’ (EDPT, 979)) -mAK]

OT: *yaşnamak* ‘(şimşek) çakmak; parlamak’ (DLT 2014: 958).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yaşnamaḥ* ‘éclair’ (DAK, 329) “şimşek, parıltı”; *yaşnamaḥ* ‘yıldırım’ (AB, 209); *yaşnamaḥ* ‘блистание, сверкание, искрение, сверкание молнии’ (KS, 1670) “şimşek çakmak, parlamak, yıldırım”.

Eski Uygur Türkçesi sözlüğünde *yaşumak* ‘parlamak, ışımak’ (EUTS, 290) sözcüğü tanıklanmıştır.

EK’de kelimedeki ekin kalıplaşarak kalıcı isim oluşturduğu tespit edilmiştir.

YAŞNAMAḤLI “ışılıtlı” (KS, 1670)

[< ET. **yaşna-** ‘(of lightning) ‘to flash’ (EDPT, 979) (< ET. **yaşın** Dev. N. fr. *yaşu-*; ‘lightning’ (EDPT, 979)) -mAKII]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yaşnamaḥlı* ‘блистающий’ (1670) “ışılıtlı”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YAYAN “yürüyerek” (PT, 133; KS, 1673)

[< ET. **yaḍağ**¹⁸¹ ‘yaya; piyade’ (OTG, 257) + (i)n (vasıta eki kalıplaşması) (EDPT, 887; Korkmaz 1969: 20)]

Clauson *yayan* biçimi için, “*yadağın* biçiminin crasisidir.” açıklamasını yapmıştır (1972: 887).

Vasıta hali eki, Köktürkçede kalıplaşarak eylemin işlenme tarzını belirtmiştir:

‘*Yir sayu barmış bodun ölü yitü yadağın yalağın yana kälti.*’ (KT D 27-28) “(Ben kendim tahta çıktığımda) her yere gitmiş olan halk, öle, yite, yayan yapıldak dönüp geldi.” (OTG, 117).

‘*yok(k)aru at yetä yadağın ıgaç tutunu agturtum*’ (T 25) “(Askerleri), atları yederek, yayan ve ağaçlara tutuna tutuna yukarı ağdırdım” (OTG, 138).

ET: *yayan* ‘crasis of *yadağın*’ (EDPT, 887); *yadağın* ‘on foot’ (EDPT, 887); **OT:** *yadağın* ‘yayan, yaya olarak’ (KB, 512).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yayan* ‘пешком’ (KS, 1673) “yürüyerek”.

Yapılan tarihî taramalarda kelimenin Eski ve Orta Türkçe döneminde *yadağın*, Ermeni Harfli Kıpçakçada ise günümüzdeki gibi *yayan* şekliyle geçtiği belirlenmiştir. Bu durum şu şekilde açıklanabilir:

Eski Türkçe söz içi ve sonundaki /d/ foneminin durumu (korunması ya da /y/ ve /z/ seslerine gelişmesi), Türk dili ve lehçelerinin sınıflandırılmasında kullanılan önemli fonetik ölçütlerden biridir (Tekin 2005b: 361-380). Eski Türkçe söz içi ve söz sonunda yer alan /d/, Karahanlı ve Harezmi Türkçesindeki /d/ aracılığıyla Ermeni Kıpçakçasında da diğer Kıpçakça kaynaklarda ve Çağataycada olduğu gibi /y/ ye gelişmiştir (Çengel 2012: 41). Yapılan tarihî karşılaştırmada da /d/ > /y/ değişiminin Harezmi Türkçesinde başladığı Memlûk-Kıpçak

¹⁸¹ **yaḍağ** için bkz. **ET:** *yadağ* ‘yaya’ (ETY, 881); *yadağ* ‘yaya; piyade’ (OTG, 257); *yaḍağ* ‘yayan’ (EUTS, 279); **OT:** *yadağ* ‘yaya’ (DLT 2014: 939); *yaḍağ* ‘yaya, yerde yürüyen’ (RKT, 735); *yaḍağ* ‘yaya’ (NF, 465); *yaḍağ* ~ *yayağ* ‘yaya, piyade’ (KE, 719); *yaḍağ* ‘yaya’ (MM, 269); *yayağ* ‘yaya’ (ME, 206); *yayağ* ‘yaya, yürüyerek’ (İM, 619); *yayağ* ‘yaya’ (MT, 156); *yayağ* ‘1. yaya, piyade; 2. yayan, yürüyerek’ (GT, 393); *yaḍağ* ~ *yayağ* ‘yayan, yaya olarak’ (KSE, 308); *yayağ* ‘yaya, piyade’ (MG, 285); **Ermeni Harfli Kıpçakça:** *yayov* ‘on foot’ (PT, 133, 136, 142, 153) “yürüyerek”.

Türkçesinde tamamlandığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla kelime önce *yayağ* daha sonra da tek heceli ve birden fazla heceli sözlerin sonundaki /g/ ve /ğ/ seslerinin erimesi sonucuyla da *yaya* şeklini almıştır.

Vasıta hali eki *yaya* kelimesine eklenmiş ve hal eki olma özelliğini kaybedip kalıplaşarak zarf türetmiştir.

Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden PT’de tanıklanan *yayov* örneğinde görülen özellik, Eski Türkçenin söz içi ve söz sonu g/ğ sesinin, Ermeni Harfli Kıpçakçada genellikle sızıcılaşarak dudaksıl /v/’ye gelişmesiyle oluşmuş bir ses özelliğidir (Çengel 2012: 43).

YAYIN ~ YAZIN “yazın, yaz mevsiminde” (KW, 110; KS, 1676)

[< ET. **yay**¹⁸² ‘yaz’ + (i)n (vasıta eki kalıplaşması) (EDPT, 982; Korkmaz 1969: 26)]

Clauson kelimenin kökünün Macarca’da *nyar* olarak geçen çok eski bir alıntı olduğunu dile getirmiştir (1972: 982). Orhun Türkçesi metinlerinden itibaren “yaz” için *yay*, “ilkbahar” için *yaz* kelimesi kullanılmış ve bu kullanım Memlûk-Kıpçak Türkçesiyle yazılmış bazı metinlerde de devam etmiştir:

‘*Yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tiyin yayın sülesim*’ (BK D 39) “Elçisi, iyi haberleri ve ricaları gelmiyor diye yazın sefer etim.” (OTG, 118).

‘*Yazın tatabı tapa süledim*’ (BK G 2) “İlkbaharda Tatabılara doğru sefer ettim” (OTG, 118).

DLT’ de ise *yāy* ~ *yāz* kelimeleri hem ‘ilkbahar’ hem de ‘yaz’ anlamında geçmektedir:

yāz ‘yaz’. atasözü: ‘*Yāzın katıglansa kışın sewnür*’ “Yazın çalışıp kazanan kışın sevinir.” (DLT 2014: 413)

yāy ‘ilkbahar’. Atasözü: ‘*Kūz keliği yayın belgölüg.*’ “Güzün gelişi, ilkbaharın gelişinden belli olur.” (DLT 2014: 414).

¹⁸² **yay** ~ **yaz** için bkz. ET: *yay* ‘yaz’ (OTG, 258); *yaz* ‘ilkbahar’ (OTG, 259); *yaz* ‘ilkbahar, yaz’ (EUTS, 291); OT: *yāy* ~ *yāz* ‘ilkbahar, yaz’ (DLT 2014: 961-962); *yay* ~ *yaz* ‘ilkbahar, yaz’ (KB, 533); *yay* ‘yaz’ (KE, 718); *yaz* ‘ilkbahar’ (KE, 719); *yay* ‘yaz’ (ME, 206); *yaykı* ‘yaz, yaza ait’ (OKTS, 319); *yay* ‘yaz’ (Kİ, 123); *yaz* ‘ilkbahar’ (Kİ, 123); *yaz* ‘yaz, yaz mevsimi’ (KSE, 308); *yaz* ‘yaz’ (KF, 1087); *yaz* ‘yaz (mevsim)’ (MG, 285); *yay* ‘yaz’ (BV, 344); < *yaz* ‘ilkbahar’ (BV, 345); **Ermeni Harfli Kıpçakça**: *yaz* ‘sommer’ (AC, 81) “yaz”.

+n vasıta ekinin mevsim ve zaman gösteren isimler ile birleşerek meydana getirdiği zaman zarflarına Türkçenin hemen her devrinde ve alanında rastlanmaktadır (Korkmaz 1969: 26).

ET: *yayın* ‘yazın, yaz mevsiminde’ (ETY, 67;888); *yayın* ‘yazın’ (OTG, 258); *yazın* ‘in the summer’ (EDPT, 982); **OT:** *yāyın* ‘yazın’ (DLT 2014: 961); *yazın* ‘yaz mevsiminde’ (GT, 393).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yayın* ‘im sommer’ (KW, 110) “yazın, yaz mevsiminde”; *yazın* ‘летняя пора, в летнюю пору, летом’ (KS, 1676) “yaz aylarında, yazın”.

yazın ‘yaz mevsiminde’ kullanımı günümüzde de devam etmektedir. *yayın* ~ *yazın* zaman zarfı Uygur Türkçesi metinlerinde tespit edilememiştir.

YAZGAN “yazma, yazı” (KS, 1674)

[< OT. **yaz-** ‘Oğuzcada yazmak’ (DLT 2014: 963)) -GAn]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yazgan* ‘писание, сочинение’ (KS, 1674) “yazma, yazı”.

Kelimenin taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak yeni anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

YAZIĞ ~ YAZUĞ ~ YAZUĞ ~ YAZIĞ “günah, suç” (KW, 119; AC, 81; DAK, 331; AB, 209; KS, 1674)

[< ET. **yaz-** ‘to make an error or omission’, hence more precisely ‘to lose one’s way; to offend; to sin’ (EDPT, 983); **yaz-** ‘günah işlemek, kabahat işlemek’ (ETY, 889) –(X)k (Clauson 1972: 985; Erdal 1991: 256; Tekin 2000: 92; Eraslan 2012: 623)]

Hamilton ise kelimenin ‘boş gezmek’ anlamındaki *yaz-* fiilinden türediğini düşünmektedir (1998: 231).

ET: *yazuklıg* ‘günahkâr, kabahatli’ (ETY, 889); *yazuklug* ‘kabahatli’ (OTG, 259); *yazuk* ‘Intrans. Dev. N. fr. *yaz-*; ‘a standard word for ‘sin’ in the early period, but with some wider meanings ‘failing, defect’ (EDPT, 985); *yazuk* ‘hata, günah’ (İKPÖ, 231); *yazuk* ‘günah, suç, hata, kusur’ (EUTS, 292); *yazuk* ‘hata, günah’ (EUTG, 623); **OT:** *yāzūk* ~ *yazuk* ‘günah, suç’ (DLT 2014: 964); *yazuk* ‘suç, günah’ (KB, 534); *yazuk* ‘kusur, hata, günah’ (AH,

LXXII); *yazuḵ* ‘günah, suç, hata’ (RKT, 768); *yazuḵ* ‘günah, suç’ (NF, 476); *yazuḵ* ‘günah, suç’ (KE, 720); *yazuḵ* ‘günah, suç’ (MM, 270); *yazuḵ* ‘günah’ (ME, 206); *yazuḵ* ‘günah, suç’ (OKTS, 321); *yazuḵ* ‘günah’ (Kİ, 123); *yazuḵ* ‘günah’ (DM, 121); *yazuḵ* ‘suç, günah’ (İM, 620); *yazuḵ* ‘suç, hata’ (MT, 156); *yazık* ‘günah’ (TZ, 282); *yazuḵ* ‘hata, günah, suç’ (GT, 394); *yazuḵ* ‘hata, günah, suç’ (KSE, 308); *yazuḵ* ‘günah’ (KF, 1087); *yazuḵ* ‘günah, suç’ (KM, 315).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yazık* ~ *yazuḵ* ~ *yazuḥ* ‘sünde, schuld’ (KW, 119) “günah, suç”; *yazıḥ* ‘péché’ (AC, 81) “günah”; *yazıḥ* ‘péché’ (DAK, 331) “günah”; *yazıḥ* ‘günah, suç’ (AB, 209); *yazıḥ* ‘грех, прегрешение, вина’ (KS, 1674) “günah, suçluluk”.

Clauson kelimenin eski dönemde ‘günah’ için kullanılan yaygın bir kelime olduğunu; fakat daha sonra anlam genişlemesiyle ‘hata, kusur’ anlamları da kazandığını ve tüm modern şivelerde yaşadığını ifade etmiş ve güneybatı şivelerinde *yazık* kelimesinin ‘acınacak durumda, yazık’ anlamı kazandığını dile getirmiştir (1972: 985). Günümüzde de kelime güneybatı şivelerindeki anlamıyla yaşamaktadır.

YAZILGAN “yazılan, kitabe, yazıt, not” (KS, 1676)

[< OT. **yazıl-** ‘yazılmak’ (GT, 394) (< OT. **yaz-** ‘Oğuzcada yazmak’ (DLT 2014: 963)) -GAN]

OT: *yazılğan* ‘yazılan’ (KE, 719).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yazılğan* ‘запись, записка, надпись’ (KS, 1676) “yazılan, kitabe, yazıt, not”.

Kelimenin taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak yeni anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

YAZOV “belge, mektup, yazılan şey; yazı” (AC, 81; DAK, 333; KS, 1677)

[< OT. **yaz-** ‘Oğuzcada yazmak’ (DLT 2014: 963) -(X)v]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yazov* ‘écriture’ (AC, 81) “yazı”; *yazov* ‘lettre, écriture, écrit’ (DAK, 333) “mektup, yazı”; *yazov* ~ *yazuv* ‘письмо, написанное, письменный знак, символ, буква, цифра, писание, запись, надпись, подпись, записка, документ, список’ (KS, 1677) “belge, mektup, yazılan şey”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

YEDİNÇİ “yedinci” (AC, 81; KS, 1685)

[< ET. **yetti** ~ **yiti** “yedi” (OTG, 260) + *nçi* (EDPT, 892; EUTG, 625)]

ET: *yetinç* ‘yedinci’ (ETY, 892); *yetinç* ~ *yitinç* ‘yedinci’ (OTG, 259); *yétinç* ~ *yeddingç* ‘ordinal f. of *yetti*; ‘seventh’ (EDPT, 892); *yitinç* ‘yedinci’ (Üİ, 203); *yitinç* ‘yedinci’ (EUTS, 299); *yitinç* ‘yedinci’ (EUTG, 625); **OT:** *yetinç* ‘yedinci’ (NF, 481); *yétinç* ~ *yétinçi* ‘yedinci’ (KE, 729); *yätinçi* ‘yedinci’ (OKTS, 323); *yedinci* ‘yedinci’ (TZ, 283); *yidinçi* ~ *yitinçi* ‘yedinci’ (GT, 396); *yitinci* ‘yedinci’ (BV, 350).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yedinçi* ‘septième’ (AC, 81) “yedinci”; *yedinçi* ‘седьмой’ (KS, 1685) “yedinci”.

İlk yazılı metinlerden itibaren sıra sayı ismi olan *yedinci* kelimesi aynı semantik özelliklerle tanıklanmaktadır.

YEDİŞÄR “yedişer” (KS, 1685)

[< ET. ***yétti** (EDPT, 886) + *şer* (Korkmaz 2003: 35, Gülensoy 2007: 504, Argunşah 2010: 217)]

ET: *yitirer* ‘(< *yiti*+*rer*) ‘yedişer’ (EUTG, 625); **OT:** *yėtişer* ‘yedişer’ (NF, 481); *yedişer* (TZ, 283).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yedişär* ‘по семь, по семи’ (KS, 1685) “yedişer”.

Uygur Türkçesi döneminde üleştirme ekinin +*şAr* yerine +*rAr* şeklinde olduğu tespit edilmiştir.

YEMÄĦ ~ YEMÄK “yemek, aş, gıda” (DAK, 363; KS, 1687)

[< ET. **yê-** ‘to eat’, with several metaph. and extended meanings’ (EDPT, 869) –*mak* (Berta 1996: 461)]

ET: *yämäk* ‘yemek’ (EUTS, 293); **OT:** *yimek* ‘yemek’ (DLT 2014: 974); *yimek* ‘yemek’ (KB, 543); *yemek* ‘yemek’ (NF, 479); *yemek* ‘yemek, aş’ (MM, 271); *yemek* ‘yemek’ (DM, 123); *yimek* ‘yemek’ (İM, 621); *yemek* ‘yemek’ (TZ, 284); *yimek* ‘yemek’ (GT, 397); *yimek* ‘yemek’ (KM, 316).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yemāḥ* ‘le manger, nourriture, repas’ (DAK, 363) “yemek, gıda”; *yemāḥ* ~ *yemāk* ‘еда, питание, кушанье, обед, пища, харчи, продукты’ (KS, 1687) “yemek, aş, gıda”.

Kelimedeki ek kalıplaşarak kalıcı isim oluşturmuştur.

EK’de *yemāḥ-içmāḥ* ‘еда и питье, питание’ (KS, 1688) “yiyecek içecek, beslenme” şeklinde ikileme de bulunmaktadır.

YEMİRİLMÄHLİḤ “yıkma, tahrip; harabe” (DAK, 363; KS, 1689)

[< ET. *yēmriḥ*- ‘to be smashed, uprooted’ (EDPT, 937) (< ET. *yēmīr*- ‘to smash, uproot’ (EDPT, 937)) –*MAKLIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yemirilmāḥliḥ* ‘destruction (complète)’ (DAK, 363) “yıkma, tahrip (tamamen)”; *yemirilmāḥliḥ* ‘обрушениность, разруха, развал’ (KS, 1689) “mahvetmek, çöküş, harabe”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

YEMİŞ “meyve, yemiş” (KW, 121; AC, 81; DAK, 335; AB, 210; KS, 1689)

[< ET. *yīm*¹⁸³ ‘yemek, yiyecek’ (Erdal 1991: 422; Tekin 1995a: 107; EUTS, 296) + -*ş* (Tekin 1959: 371; İKPÖ, 233)]

Talat Tekin’e göre Ana Türkçedeki birincil uzun ünlülerin XI. yüzyılda da geniş ölçüde korunmuş olması dikkat çekici bir özelliktir ve *yīm* ‘yiyecek, rızık’ (DLT 2014: 975) kökü de birincil uzun ünlünün bulunması bakımından önemlidir (1995: 99).

Hasan Eren *yemiş* maddesinde açıklama yaparken Ligeti¹⁸⁴’nin *yemiş*’in –*ş* ekiyle kurulmuş (< *yem-i-ş*) bir türev olduğu görüşüne yer vermiştir (1999: 451).

Hamilton kelimenin etimolojisi hakkında tereddütte kalmış ve “*ye*- ‘yemek’ + fiilden isim eki –*miş*? ya da *yem*, ‘yiyecek’ + çoğaltma anlamı veren isimden isim eki –*ş* gibi bir tahminde de bulunulabilir. (1998: 233)” açıklamasını yapmıştır.

¹⁸³ *yīm* için bkz. ET. *yīm* ‘yem, yemek’ (EUTS, 296); *yīm* ‘yiyecek’ [< *yi-m*] (EUTG, 624); OT: *yīm* ‘yiyecek, rızık’ (DLT 2014: 975); *yēm* ‘yiyecek, yemek, yem’ (KE, 724); *yīm* ‘yem, yemek’ (KSE, 312); *yīm* ‘yem’ (BV, 347).

¹⁸⁴ Detaylı bilgi için bkz. Ligeti L. (1986), *A Magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Arpad-korban*, Budapest.

Kelimenin *yé-* fiilinden *-miş* ekiyle isim yapıldığını düşünenler de vardır (Räsänen 1957: 137; Clauson 1972: 938; Eren 1999: 451). Räsänen etimolojik sözlüğünde kelimenin **yē* ‘essen, fressen’ “yemek” kökünden türemiş olabileceği üzerinde de durmuştur (1969: 197).

Hasan Eren’e göre *yemiş* kelimesinin *ye*¹⁸⁵ kökünden geldiği açıktır; fakat *-miş* ekinin *yemiş* türevindeki rolü açık değildir (1999: 451).

Talat Tekin de makalesinde Kononov’un *yemiş* < *ye-miş* şeklindeki izahına karşı çıkmıştır. Tekin’e göre kelime semantik bakımdan, *-miş* partisip ekiyle türemiş olamaz, *yemiş* < *yem+iş* izahı daha kabule şayan görünmektedir (1959: 371).

ET: *yémiş* ‘fruit’; ‘fr. *ye- -miş*’ (EDPT, 938); *yemiş* ‘meyve, yemiş’ (İKPÖ, 233); *yimiş* ‘yemiş, meyve’ (EUTS, 297); *yémiş* ~ *yimiş* ‘yemiş, meyva’ (EUTG, 623); **OT:** *yemiş* ~ *yīmiş* ~ *yimiş* ‘meyve’ (DLT 2014: 966); *yimiş* ‘yemiş, meyve’ (KB, 545); *yimiş* ‘yemiş’ (AH, LXXIV); *yémiş* ‘meyve’ (RKT, 771); *yemiş* ‘meyve, yemiş’ (KE, 724); *yemiş* ‘yemiş, meyve’ (ME, 207); *yemiş* ‘yemiş, meyve’ (OKTS, 322); *yämiş* ‘yemiş’ (Kİ, 124); *yemiş* ‘meyve’ (KK, 131); *yemiş* ‘meyve, yemiş’ (DM, 123); *yimiş* ‘yemiş’ (İM, 621); *yemiş* ‘yemiş’ (TZ, 284); *yimiş* ‘meyve, yemiş’ (GT, 397); *yimiş* ‘meyve’ (KF, 1089).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yemiş* ‘frucht’ (KW, 121) “meyve, yemiş”; *yemişli*; *yemişli teraklar* ‘arbres fruitiers’ (AC, 81) “meyve ağaçları”; *yemiş* ‘fruit’ (DAK, 335) “meyve”; *yemiş* ‘yemiş, meyve’ (AB, 210); *yemiş* ‘плод, плоды, фрукты’ (KS, 1689) “meyve”.

yemiş kelimesi Eski Türkçeden itibaren ‘meyve’ anlamıyla kullanılırken günümüz Türkçesinde özellikle Ege Bölgesinde *incir* olarak da kullanılmaktadır.

YÄNÄÇİ “sonra, daha sonra; yine, tekrar; aynı zamanda, tekrar tekrar, yine” (AC, 80; DPY, 394; KS, 1678)

[< ET. **yana**¹⁸⁶ ‘again’ < *yan-* ‘to turn back again’ (EDPT, 943; Erdal 1991: 405) + *çi*]

¹⁸⁵ Marcel Erdal da **yē-* ‘yemek’ fiilinin bazen ‘tıkınmak’ gibi olumsuz anlamlarda da kullanılabildiğini kelimenin eş anlamlısı olan *aşa-* fiilinin ise daima olumlu anlamlarda kullanıldığını dile getirmiştir.

¹⁸⁶ **yana** için bkz. **ET:** *yemä* ‘yine, tekrar’ (ETY, 890); *yana* ‘yine, tekrar’ (OTG, 258); *yana* ‘yine, tekrar, sonra’ (IB, 65); *yana* ‘yine’ (Üİ, 200); *yenä* (*yana*) ‘yeniden, üstelik’ (İKPÖ, 233); *yana* ‘yine, tekrar, ve, yeniden, dahi, fazladan’ (EUTS, 283); *yana* ‘yine, tekrar, daha, ayrıca, ilave olarak’ (EUTG, 620); **OT:** *yana* ‘ikinci defa,

Hamilton'a göre 'dönmek, döndürmek' anlamındaki *yan-* filinden zarf-fiil eki *-a* ile türetilen *yana* biçimi, *yänä*, *yenä*, *yinä* olarak incelenmiş olmalıdır (2011: 233).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yanaçi* 'ensuite' (AC, 80) "sonra, daha sonra"; *yanaçi* 'yana (yine, tekrar)' (DPY, 394); *yänäçi* 'опять, снова, вновь, также, тоже, еще раз, повторно, обратно' (KS, 1678) "aynı zamanda, tekrar tekrar, yine".

Kelimenin kökü olan *yana* kelimesi tüm tarihî dönemlerde tanıklanırken *yänäçi* kelimesi sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Dolayısıyla bu kelimenin Ermeni harfli Kıpçak Türkçesine ait olduğu düşünülebilir.

YÄNÄÇİDÄN "yine, tekrar, aynı zamanda" (KS, 1679)

[< EK. *yänäçi* 'опять, снова, вновь, также, тоже, еще раз, повторно, обратно' (KS, 1678) "aynı zamanda, tekrar tekrar, yine" + *dAn* (Ayrılma hali eki Kalıplaşması)]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yänäçidän* 'опять, также, тоже' (KS, 1679) "yine, tekrar, aynı zamanda".

Sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS'de tanıklanan *yänäçidän* kelimesindeki +*dAn* ekinin anlamı pekiştirme görevinde kullanıldığı düşünülebilir.

YÄDİDÄN "yeniden, tekrar" (KS, 1679)

[< ET. *yaŋı*¹⁸⁷ 'new' (EDPT, 943) + *dAn* (Ayrılma hali eki Kalıplaşması) (Räsänen 1957: 243)]

yaŋı kelimesinin sonundaki ünlü uzun olmalıdır (Tekin 1995: 165).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yäŋidän* 'снова, опять, вновь' (KS, 1679) "yeniden, tekrar".

tekrar, yine, ve; sonra' (DLT 2014: 948); *yana* 'yine' (519); *yana* 'yine, tekrar, daha' (AH, LXXI); *yana* 'yine, sonra' (RKT, 748); *yana* 'yine' (NF, 468); *yana* 'yine' (KE, 702); *yana* 'yine, tekrar' (MM, 270); *yana* 'yine, başka?' (ME, 202); *yene* 'yine' (AOYarlık, 241); *yana* 'yine, tekrar' (İM, 618); *yana* 'yön, cihet' (TZ, 277); *yana* ~ *yene* 'yine, tekrar, ikinci defa' (GT, 391); *yana* 'yine, tekrar' (KSE, 305); *yana* 'yine' (MG, 282); **Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça:** *yana* 'wieder' (KW, 113); *yana* 'again' (PT, 123; 147; 149).

¹⁸⁷ **yeni** için bkz. ET: *yaŋı* 'yeni, taze' (OTG, 258); *yaŋı* 'yeni, acemi' (İKPÖ, 229); *yangı* '1. yeni, taze; 2. gün' (ETY, 283); *yaÆı* 'yeni' (EUTG, 621); OT: *yaÆı* 'yeni' (KB, 521); *yaÆı* 'yeni' (AH, LXXI); *yaÆı* 'yeni' (RKT, 750); *yaÆı* 'yeni' (NF, 469); *yaŋı* 'yeni' (KE, 705); *yaÆı* 'yeni' (ME, 202); *yäŋı* 'yeni' (OKTS, 322); *yaÆı* 'yeni' (AOYarlık, 240); *yengi* 'yeni' (KK, 131); *yangı* 'yeni' (TZ, 278); *yeŋı* 'yeni, taze, henüz' (KSE, 309); *yeŋı* 'yeni, eski olmayan' (KM, 316); *yeÆı* 'yeni' (MG, 285); *yeÆı* 'yeni' (BV, 345); EK: *yaŋı* 'neu' (KW, 113) "yeni"; *yangı* 'nouveau' (AC, 80) "yeni"; *yangı* 'новый' (DPY, 394) "yeni"; *yangı* 'new' (PT, 114) "yeni".

Ayrılma hâli ekinin kalıplaşmasıyla oluşmuş *yeniden* zaman zarfı sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinde tanıklanmıştır. Eski Türkçede ‘yeniden’ anlamında *yaÆirtı* ‘yeniden, tekrar’ (Üİ, 201; EUTG, 621) kelimesi bulunmaktadır.

YEDİL “kolay, ağır olmayan, hafif” (KW, 122; AC, 81; DAK, 364; KS, 1691)

[< OT. *yēni-* ‘to be, or become, light’ (EDPT, 944) –*l* (EDPT, 950)]

OT: *yēnil* ‘presumably abbreviated Dev. N./A. fr. *yēni-*, ‘light (not heavy), hence ‘easy’’ (EDPT, 950); *yēnil* ‘hafif, kolay’ (KE, 725); *yiÆil* ‘hafif’ (AOYarlık, 241); *yeÆil* ‘hafif, kolay’ (İM, 620); *yengil* ‘hafif’ (TZ, 284); *yiÆil* ‘hafif, yeğni’ (MG, 287).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yēnil* ~ *yēñil* ‘leicht’ (KW, 122) “kolay, hafif”; *yengil* ‘léger’ (AC, 81) “hafif, ince, zayıf”; *yengil* ‘léger’ (DAK, 364) “hafif, ince, zayıf”; *yēnil* ‘легкий, нетяжёлый’ (KS, 1691) “kolay, ağır olmayan”.

Clauson, kelimenin kökü olan *yēni-* ‘hafif olmak, hafifleşmek’ fiilinin ilk kez Kâşgarlı’da tanıklandığını ifade etmiştir (1972: 944).

yēnil kelimesinin ilk kez Harezmi Türkçesi eserlerinde tanıklandığı tespit edilmiştir. Karahanlı Türkçesi eserlerinden DLT’de ise aynı anlamda *yenik* ‘her şeyin hafifi, hafif’ (DLT 2014: 966) kelimesi geçmektedir. Aynı kelime Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden KSE’de *yenik* ‘yeğni, hafif; ucuz’ (KSE, 309) şekliyle tanıklanmıştır. Yine Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinde *yēnil* kelimesi ile aynı anlamda *yeyni* ‘hafif’ (MT, 157); *yini* ‘hafif’ (BV, 348) kelimesi tespit edilmiştir.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserlerinde *yēnil* kelimesinin yaygın olarak kullanıldığı belirlenmiştir.

YEDMÄHLİH “zafer onuruna kutlama; galibiyet” (DAK, 364; KS, 1693)

[< OT. *yeñ-* ‘Oğuz ve Kıpçak lehçesinde yenmek, galip gelmek’ (DLT 2014: 966) - *mAKLIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yenmahliḥ* ‘victoire (totale?); victorieux?’ (DAK, 364) “galibiyet; galip”; *yēñmahliḥ* ‘торжество или награда в честь победы, триумф, приз’ (KS, 1693) “zafer onuruna kutlama”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

YÄRÇİ “saraç¹⁸⁸” (KS, 1681)

[< OT. **eğer** ‘saddle’ (EDPT, 63); *eğer* ‘eyer’ (KB, 138) + *çi*]

OT: *eyerçi* ‘eyerci’ (DM, 83).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *eyerçi* ‘sattler’ (KW, 85) “saraç, eyerci”; *yärçi* ‘седельник, седельщик’ (KS, 1681) “saraç”.

‘saraç’ anlamındaki *yärçi* kelimesi ile Köktürk-Uygur Türkçesi dönemi eserlerinde karşılaşılan ‘rehber, kılavuz, yol gösteren’ anlamındaki *yerçi* ~ *yirçi* kelimesinin birbiriyle ilişkili olmadığı tespit edilmiştir.

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserlerinden KS’de tanıklanan *yerçi* kelimesinin kökü olan *yer* kelimesi *eğer* ~ *eyer* kelimesidir. Kelimede ünlü düşmesi meydana gelmiştir.

YERGE “sıra, rütbe, dizi, (toplumsal) düzen, kural” (AC, 80; DPY, 395; DAK, 368; AB, 210; KS, 1698)

[< EK. **yer** ‘земля; земной шар; почва, грунт’ (KS, 1694) “yer, yeryüzü, dünya” + *ge*]

Kelimenin kökü olan *yer* kelimesi Eski Türkçeden itibaren tanıklanırken, yönelme eki kalıplaşmasıyla oluştuğu düşünülen *yerge* kelimesinin sadece Ermeni harfli Kıpçakçada bulunması dikkat çekicidir.

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yerga* ‘rangée, rang, série, ordre, rang comme dignité, appartenence, ressort, régime’ (AC, 80) “sıra, rütbe, dizi, düzen, kural”; *yerga* ‘ряд, тора’ (DPY, 395) “dizi, yumru”; *yerga* ‘rangée, rang, ordre, règle’ (DAK, 368) “sıra, dizi, sıra (toplumsal), düzen, kural”; *yerga* ‘ayın, dinsel tören’ (AB, 210); *yergä* ‘сл. син. 1. ряд, порядок, последовательность, очередь, шеренга, круг, компания “sıra, dizi, seri, rütbe, sıralama”; ‘2. порядок, устройство, система, организация, способ, строй, лад; устав, статут; ход действия, исполнения, процедура’ “organizasyon, yöntem, düzen, uyum, yürütme” (KS, 1698).

YERGÄLÄMÄH “düzenleme, sıralama” (KS, 1700)

¹⁸⁸ **saraç** için bkz. “is. Ar. *serrāc* 1. Koşum ve eyer takımları yapan veya satan kimse. 2. Koşum ve eyer takımlarını işleyen veya süsleyen kimse. 3. Deri, muşamba gibi gereçlerden bavul, çanta yapan kimse” (TS, 1909).

[< EK. **vergälä-** ‘располагать, расставлять по порядку, упорядочивать, систематизировать’ (KS, 1699) (< EK. **verga** ‘ряд, тора’ (DPY, 395) “dizi, yumru”) -mAK]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *vergälämäh* ‘упорядочение, построение, устройство, установление’ (KS, 1700) “düzenleme, sıralama”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YERİŞİM “başarı, refah” (KS, 1702)

[< OT. **yéřiş-** ‘recip. f. of yer- ‘by coming apart’ (EDPT, 978) -m]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yerişim* ‘достижение, успех, преуспевание’ (KS, 1702) “başarı, refah”.

Clauson *yeriş-* fiili için *yer-* fiilinin işteşlik ekli şekli olarak açıklama yapmıştır (1972: 978). Çağatay Türkçesi metinlerinden Muhakemetü'l-Lügatayn'de *erişim* ‘mazhariyet’ kelimesi tanıklanmıştır.

‘erişmek, kavuşmak’ (DLT 2014: 644) anlamındaki *erüş-* fiilinden türemiş *yerişim* kelimesi, sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de tanıklanabilmiştir; fakat günümüz Türkçesinde *erişim* kelimesi bulunmaktadır.

YETER “yeterli” (KW, 123; KS, 1703)

[< ET. **yêt-** ‘originally ‘to overtake, catch up with (someone Acc.)’, implying movement by both parties, as opposed to *teg-* ‘to reach (something stationary Dat.)’; but from an early period also almost Intrans., ‘to be sufficient’, i.e. ‘to catch up with what is required’, and sometimes more vaguely ‘to reach’ (EDPT, 884) –r (Berta 1996: 464; Gülensoy 2011: 1129)]

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yeter* ‘es reicht, es genügt’ (KW, 123) “yeter, yeterli”; *yetär* ‘достаточный’ (KS, 1703) “yeterli”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

YETİZ “yeterli, mükemmel, iyice” (KS, 1704)

[< ET. **yêt-** ‘originally ‘to overtake, catch up with (someone Acc.)’, implying movement by both parties, as opposed to *teg-* ‘to reach (something stationary Dat.)’; but from

an early period also almost Intrans., ‘to be sufficient’, i.e. ‘to catch up with what is required’, and sometimes more vaguely ‘to reach’ (EDPT, 884) –(i)z (Brockelmann 1954: 142; Clauson 1972: 864)]

OT: *yétiz* ‘Dev. N./A. fr. *yét-*; ‘wide, broad, far-reaching’ (EDPT, 864); *yetiz* ‘her şeyin enlisi, enli; geniş’ (DLT 2014: 968); *yetiz* ‘geniş, enli’ (KB, 536); *yetiz* ‘tam, mükemmel’ (NF, 481); *yetiz* ‘tamamen, iyice’ (MM, 271); *yetiz* ‘mükemmel, tam’ (ME, 208); *yätiz* ‘büyük, geniş, mükemmel’ (OKTS, 324).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yetiz* ‘тщательный, внимательный; достаточный, совершенный; тщательно, внимательно; достаточно, совершенно; тцание, внимание’ (KS, 1704) “yeterli, mükemmel, iyice”.

İlk kez Karahanlı Türkçesi dönemine ait eserlerde tanıklanan kelime, Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinde hiç tanıklanamamıştır. *yetiz* kelimesi, Karahanlı Türkçesi dönemindeki eserlerde ‘geniş, enli’ anlamına sahipken, Harezmi Türkçesine ait eserlerde ‘tam, mükemmel, tamamen, iyice’ anlamları da kazanmış ve bu anlamlar Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi eserlerine de geçmiştir.

YETKİZMÄKLİK ~ YETKİZMÄHLİH “tartışma, gereksinim, kovuşturma” (KS, 1705)

[< EK. *yetkiz-* ~ *yetğiz-* ~ *yethiz-* ‘заставлять или позволять успеть, достичь, добратся; доводить, доставлять, представлять; попадать’ (KS, 1705) “ulaştırmak, yetiştirmek, teslim etmek, götürmek; arz etmek, temsil etmek” (< ET. *yêt-* ‘originally ‘to overtake, catch up with (someone Acc.)’, implying movement by both parties, as opposed to *teg-* ‘to reach (something stationary Dat.)’; but from an early period also almost Intrans., ‘to be sufficient’, i.e. ‘to catch up with what is required’, and sometimes more vaguely ‘to reach’ (EDPT, 884)) –*mAKIIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yetkizmäklik* ~ *yetkizmähliḥ* ‘довод, доказательство, дохождение, требование, судебное преследование’ (KS, 1705) “tartışma, gereksinim, kovuşturma”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanamamıştır.

YETMİŞ “yetmiş” (DAK, 337; KS, 1705)

[< ET. **yiti** ~ **yetti** ‘yedi’ (EDPT, 886; OTG, 259) +*miş* (Räsänen 1957: 137; Eren 1999: 453)]

Talat Tekin ‘*Ana Türkçe Uzun Ünlülü Kök ve Gövdeler*’ bahsinde *yētmış* kelimesine de değinmiştir (1995: 182).

Kemal Eraslan’a göre *yitmiş* ‘yetmiş’ sayı sözü *yiti* kelimesinden genişlemiş (**yiti+miş*) şekli olmalıdır (2012: 178).

ET: *yetmiş* ‘yetmiş’ (ETY, 892); *yetmiş* ‘yetmiş’ (OTG, 259); *yetmiş* ‘seventy; der. fr. *yetti* ‘seven’ is *yedi* and –*miş* is attached to change it to ‘seventy’” (EDPT, 891); *yitmiş* ‘yetmiş’ (EUTS, 299); **OT:** *yätmiş* ‘yetmiş (sayı)’ (OKTS, 324); *yétmiş* ‘yetmiş’ (RKT, 775); *yètmiş* ‘yetmiş’ (NF, 481); *yétmiş* ‘yetmiş’ (KE, 730); *yètmiş* ‘yetmiş’ (MM, 271); *yätmiş* ‘yetmiş’ (Kİ, 124); *yetmiş* ‘yetmiş sayısı’ (KK, 131); *yetmiş* ‘yetmiş sayısı’ (DM, 124); *yitmiş* ‘yetmiş’ (İM, 622); *yetmiş* ‘yetmiş (sayı)’ (MT, 156); *yetmiş* ‘sayıda yetmiş’ (TZ, 285); *yitmiş* ‘yetmiş’ (GT, 398); *yitmiş* ‘yetmiş’ (KF, 1089).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yétmiş* ‘soixante-dix’ (DAK, 337) “yetmiş”; *yetmiş* ‘семьдесят’ (KS, 1705) “yetmiş”.

Asıl sayı ismi türetme fonksiyonuna sahip +*mİş* ekiyle türetilmiş *yetmiş* kelimesi, Köktürkçeden itibaren tanıklanmaktadır.

YİĞİ “bol miktarda, sık” (KS, 1707)

[< ET. **yığ-** ‘to collect, assemble (Trans.)’ (EDPT, 897) -I]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yığl* ‘частый, многократный, изобильный; часто’ (KS, 1707) “bol miktarda, sık, yineleyen”; *yığl* *yığl* ‘очень часто, многократно, густо, плотно’ (KS, 1710) “çok sık, yoğun”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YİĞİM “yığım, toplama” (KW, 134; AC, 82; AB, 211; KS, 1708)

[< ET. **yığ-** ‘to collect, assemble (Trans.)’ (EDPT, 897); **yığ-** ‘yığmak, toplamak, bir araya getirmek’ (OTG, 259; EUTG, 623) –*m* (Clauson 1972: 903; Erdal 1991: 296)]

Clauson *yığ-* ‘biriktirmek, toplamak’ fiilinden türetilmiş *yığım* ismi için “tek bir yığma, tepeleme eylemi” açıklamasını yapmış ve *yığım* kelimesindeki –*m* ekinin –*n*’nin

değişmiş şekli olduğunu ifade etmiştir (1972: 903). Ayrıca Karahanlı Türkçesinde *yığ-* ‘mani olmak, engel olmak, alıkoymak’ (KB, 538) anlamlarının fiilin temel anlamının genişlemesiyle ortaya çıktığını düşünmektedir (1972: 897).

OT: *yığım* ‘N.S.A. fr. *yığ-*; ‘a single act of heaping up’ (EDPT, 903); *yığım toprak* ‘topraktan tepe’ (DLT 2014: 970); *yığın* ‘toprak ve benzeri şeylerin yığını, yığın’ (DLT 2014: 970); *yığın* ‘yığın, toplam’ (ME, 208); *yığın* ‘toplanmış, küme’ (Kİ, 126).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yün* ‘versammlung’ (KW, 134) “toplama, yığın”; *yığım* ‘réunion’ (AC, 82) “toplama”; *yığın* ‘küme’ (AB, 211); *yığım* ‘сбор, собрание; съезд’ (KS, 1708) “yığım, toplama”.

Kelime hakkında yapılan eş ve art zamanlı karşılaştırmalara bakıldığında aynı anlama sahip olan *yığım* ve *yığın* kelimeleri tespit edilmiştir. Bu nedenle bu kelimeler aynı başlık altında incelenmiştir.

YIĞIN ~ YIIN “yığın, topluluk, kalabalık, grup” (KW, 134; DAK, 339; AB, 211; KS, 1708)

[< ET. *yığ-* ‘to collect, assemble (Trans.)’ (EDPT, 897) –(I)n (Brockelmann 1954: 129; Clauson 1972: 904; Berta 1996: 536)]

OT: *yığın* ‘Intrans. / Pass. N. A. S. fr. *yığ-*; *Xak. yığın toprak* ‘a heap of earth; a collection, gathering’ (EDPT, 904); *yığın* ‘(toprak vb. şeylerin) yığını, yığın’ (DLT 2014: 970); *yığın* ‘yığın, toplam’ (ME, 208); *yığın* ‘toplanmış, küme’ (Kİ, 126).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yün* ‘versammlung’ (KW, 134) “toplanma, buluşma”; *yığın* ‘foule, réunion, compagnie, groupe, troupe, cortège’ (DAK, 339) “yığın, kalabalık, birlik, arkadaş topluluğu, grup, topluluk, alay”; *yığın* ‘yığın, küme’ (AB, 211); *yığın* ‘собрание, община, сообщество, сонм, толпа, ватага, группа, сборище, сход, сходка, форум, собор, съезд, скопище, скопление, громада, общественное гулянье’ (KS, 1708) “yığın, topluluk, kalabalık, grup”.

YIĞLAMAHLI “ağlamaklı, hüznü” (KS, 1711)

[< ET. **ığ* ‘yansıma’ (Clauson 1972: 85; Erdal 1991: 451) + (-*la-*) ‘to weep’ (Clauson 1972: 85; Ercilasun 1984: 15) -*maKII*]

Clauson’a göre kelimenin aslî şekli *y’* sizdir (1972: 85).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yıġlamaĥlı* ‘плачущий, плачевный’ (KS, 1711) “aġlamaklı, hüznölü”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YIĞMAĞLIĞ “birikim, biriktirme (karmakarışık)” (DAK, 342; KS, 1712)

[< ET. *yıġ-* ‘to collect, assemble (Trans.)’ (EDPT, 897) –*mAĞLIĞ*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yıġmaĥlıĥ* ‘accumulation (péle-mêle)’ (DAK, 342) “birikim, biriktirme (karmakarışık)”; *yıġmaĥlıĥ* ‘сбор, сочетание, соединение, сочетание’ (KS, 1712) “bir araya toplamak, yıġmak, biriktirmek”.

Taranan diġer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

YIĞILMAĞLIĞ “yıkma, tahrip (tamamen), yıkım” (DAK, 343; KS, 1713)

[< OT. *yıĥıl-* ‘yıkılmak’ (KB III, 539) (< ET. *yıĥ-* ‘to overthrow, demolish, destroy’ (EDPT, 897)) –*mAĞLIĞ*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yıĥılmaĥlıĥ* ‘destruction (compléte), ruine’ (DAK, 343) “yıkma, tahrip (tamamen), yıkım”; *yıĥılmaĥlıĥ* ‘падение, поверженность’ (KS, 1713) “yıkılmak, maġlup olmak”.

Taranan diġer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

YILÇA “belirli bir yılla ilgili” (KS, 1716)

[< *yıl* ‘jahr’ (Räsänen 1969: 200), ‘year’ ‘Mo. *cil*’ (EDPT, 917) +*ça*]

OT: *yılınça* 250-17 (NF, 48).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yılça* ‘около определенного числа лет’ (KS, 1716) “belirli bir yılla ilgili”.

YILISUVÇI “görevli, eşlik eden; hamam sahibi” (KS, 1716)

[< EK. *yılısuv* ‘1. баня, купальня, ванна; 2. холм, кумирня, капище’ (KS, 1716) “1. banyo, küvet; 2. tepe, Çin tapınaġı, türbe” +*çI*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yılısuvçı* ‘банщик; содержатель бань’ (KS, 1716) “görevli, eşlik eden; hamam sahibi”.

YILMA “düzgün, ütülü, cilalanmış, bakımlı” (DAK, 344; KS, 1717)

[< ET. *yul- < yal- ‘(Intrans.) to blaze, burn, shine’ (EDPT, 918) –mA?]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yılma* ‘lisse, uni’ (DAK, 344) “pürüzsüz, tek düzenli, sade, süssüz”; *yılma* ‘гладкий, выглаженный, окатанный, обточенный, отшлифованный, отполированный, лощёный, наезженный, протоптанный, утопанный, ухоженный’ (KS, 1717) “düzgün, ütülü, cilalanmış, bakımlı”.

Kelimenin etimolojisi belirsizdir.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

YILTRIM ~ YALTRIM “yıldırım” (PT, 109; KS, 1635)

[< OT. *yaltri-*¹⁸⁹ ‘to shine, gleam’ (EDPT, 923) –m (Tekin 2013: 578)]

OT: *yıldırım* ‘yıldırım’ (NF, 485); *yıldırım* ‘yıldırım’ (ME, 209); *yıldırım* ‘yıldırım’ (KK, 131); *yaldırım* ‘yıldırım’ (DM, 119); *yıldırım* ‘yıldırım’ (İM, 621); *yıldırım* ‘yıldırım’ (TZ, 285).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yıltım* ‘thunderbolt, lightening’ (PT, 109) “şimşek, yıldırım”; *yaltrim* ‘молния’ (KS, 1635) “yıldırım”; *yıltrim* ‘молния, громовая стрела, перун; сверкающий, блистающий, сияющий, светящийся – молния’ (KS, 1717) “yıldırım, parlayan, pırıl pırıl”.

yıldırım kelimesi çeşitli fonetik değişikliklerle Orta Türkçe döneminden itibaren günümüze kadar gelebilmiştir.

YILTRAMAĞLI “yıldırım, şimşek” (KS, 1717)

[< OT. *yaltri-* ‘to shine, gleam’ (EDPT, 923) –mAkII]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yıltramağlı* ‘молниеносный, сверкающий молниями’ (KS, 1717) “yıldırım, şimşek”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

¹⁸⁹ Fiil için bkz. ET: *yaltır-* ‘parlamak, ışık saçmak’ (EUTS, 282); OT: *yaltri-* ‘to shine, gleam’ (EDPT, 923); *yıltra-* ‘parlamak’ (KB, 539); *yıldra-* ‘ışımak, parlamak’ (RKT, 778).

YOĞARU ~YOĞARI ~ YOHARI ~ YOĞARI ~ YUĞARI “yukarı, yukarıya doğru”
(KW,125; AC, 82; DPY, 395; PT, 154; DAK, 347; KS, 1721)

[< ET. ***yok** +*ġaru* (Clauson 1972: 906, Erdal 1991: 165, Tekin 2003: 138)]

Talat Tekin’e göre *yok(k)aru* kelimesi yönelme durumu eki +*gArU* ile türetilmiş yer zarfıdır ve “yukarı doğru” anlamındadır. Tekin kelimenin Eski Türkçe **yok* “yokuş, tepe” anlamındaki kelimedenden türediğı görüşündedir (2003: 138).

yukarı kelimesinin etimolojisi hakkında farklı görüşler de vardır: Bu görüşlerden ilki Gabain’e aittir. Gabain’e göre *yoġaru* “yüksek yer, yayla, yukarı” < *yok* “DLT *yoġ yir* “yokuş” (DLT 2014: 350)” + *ar-ı* şeklinde zarf-fiil eki kalıplaşması sonucu oluşmuştur (1979: 104). Farklı görüşlerden diğeri de Kemal Eraslan’a aittir. Eraslan’a göre *yoġaru* / *yoġkaru* ‘yukarı’ kelimesi *yoġ+ka+ru* şeklinde önce yönelme hali eki sonra da yön gösterme hali getirilerek oluşturulmuştur (2012: 625). Aslında Kemal Eraslan, R. Rahmeti Arat’ın “*Türkçede Cihet Mefhûmu ve Bunun İle İlgili Tâbirler*” makalesindeki görüşünü (1965:1) desteklemiştir.

ET: *yüġärü* ‘yukarı; semaya’ (ETY, 899); *yok(k)aru*, *yokaru* ‘yukarı’/ *yüġ(g)ärü* ‘yukarı, yukarıya’ (OTG, 260); *yokaru* ‘crasis of **yoġgaru*: Directive f. of *yok*; ‘upwards’ (EDPT, 906); *yugerü* ‘hazır, mevcut, yüzeye’ (Üİ, 206); *yoqqaru* ‘yukarıya doğru, yukarıda’ (İKPÖ, 237); *yoġaru* ‘yukarı’ (EUTS, 301); *yoġaru* / *yoġkaru* ‘yukarı’ (EUTG, 625); **OT:** *yokaru* / *yokar* ‘yukarı’ (DLT IV-Dizin, 798) / *yukaru* ‘yukarı’ (DLT IV-Dizin, 809); *yoġaru* ‘yukarı’ (KB, 550); *yoġar* ‘yukarı’ (AH, LXXV)]; *yoġaru* ‘yukarı’ (RKT, 783); *yoġaru/ı* ‘yukarı’ (KE, 742); *yoġaru* ‘yukarı’ (ME, 210); *yoġaru* ‘yukarı’ (AOYarlık, 241); *yoqaru* ‘yukarı’ (Kİ, 127); *yüġari* ‘yukarı’ [*yüġar* ‘yukarı’] (KK, 132); *yoġari* ‘yukarı’(DM, 125); *yoġaru* ‘yukarı’ (İM, 622); *yoġari* ‘yukarı’ (MT, 158); *yoġari* ‘yukarı’ (TZ, 287); *yoġari* ‘yukarı’ (GT, 398); *yukaru* ‘yukarı, üst taraf’ (KSE, 314); *yukari* ‘yukarı’ (KF, 1099); *yoġaru* ‘yukarı’ (MG, 290); *yukaru* ‘yukarı’ [*yukargu* ‘yukarı’](BV, 353).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yoġaru* ‘aufwärts’ (KW, 125) “yukarı, yukarıya doğru”; *yoġari* ‘en haut’ (AC, 82) “yukarı, üst”; *yoġari* ‘вверху’ (DPY, 395) “yukarı”; *yoġari* ‘upper part, up (wards)’ (PT, 154) “yukarı, üst”; *yoġari* ‘en haut’ (DAK, 347) “yukarı”; *yoġari* / *yohari* / *yoġari* / *yüġari* ‘вверху, выше, вверх, находящийся вверху, наверху, сверху, верхний, вышний’ (KS, 1721) “yukarı.

Eski Türkçedeki *yok(k)aru* kelimesinde bulunan *o* ünlüsü tarihî Türk lehçelerinin çoğunda korunmuş olmasına rağmen, bazen ikinci ve daha sonraki hecelerdeki dar ünlünün benzetme özelliğine veya daraltıcı etkiye sahip ünsüzlerin etkisine bağlı olarak daralıp *u*'ya dönüşmüş ve *yuḡaru/ı* şekli ortaya çıkmıştır. Memluk Kıpçakçasının ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesinin ses özelliklerinden biri olan */k/ > /ğ/* değişmesi (tonlulaşma) KK, DM; KS, DAK, AC, DPY'de görülmektedir. Ayrıca Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde kalın sıradaki */k/* ünsüzünün */h/* sesine dönüştüğü tespit edilmiştir.

Tarihsel karşılaştırmalara bakıldığında *yokaru* ~ *yuḡaru* kelimesinin geçmişten günümüze aynı anlamda kullanıldığı görülmüştür.

YOXSUL ~YOḤSUL “fakir, yoksul” (KW, 126; KS, 1723)

[< ET. *yōk*¹⁹⁰ ‘yok, değil, var olmayan’ (Räsänen 1969: 205; Clauson 1972: 895) + *sul* (EDPT, 907; Karaağaç 2012: 274)]

Kelimenin kökü olan *yok* kelimesi de **yo-* fiilinden türemiş bir isimdir ve *yod-* ‘yok etmek’ fiili de aynı fiilden türemiş olmalıdır (EDPT, 895; İKPÖ, 236).

OT: *yoksul* ‘fakir’ (Kİ, 127); *yoksul* ‘yoksul’ (KK, 132); *yoksul* ‘fakir, yoksul’ (İM, 622); *yoksul* ‘yoksul, fakir’ (MT, 158); *yoksul* ‘yoksul, fakir’ (TZ, 287); *yoksul* ‘yoksul, fakir’ (GT, 398).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yoksul* ‘arm, mittellos’ (KW, 126) “yoksul, fakir”; *yoḥsul* ‘неимуший, нищий’ (KS, 1723) “fakir, yoksul”.

Kelimenin kökü olan *yok* kelimesine Köktürkçeden itibaren rastlanmaktayken, *yoksul* kelimesine ilk kez Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinde ve günümüzdeki anlamıyla rastlanmaktadır. Köktürk ve Uygur Türkçesi metinlerinde ‘yoksul, fakir, sefil’ anlamında *çıḡany* (OTG, 242; IB, 52) kelimesi mevcuttur. Hatta (DLT 2014: 980)de ‘fakir, yoksul’ anlamında *yōk çıḡay* kelimesi bulunmaktadır.

Budist Uygur Türkçesi metinleri başta olmak üzere Uygur Türkçesi metinlerinde ‘faydasız, boşuna’ anlamına sahip olan *yoksus*¹⁹¹ kelimesi tanıklanmaktadır. Karahanlı

¹⁹⁰ *yōk* için bkz. **ET:** *yok* ~ *yōk* ‘yok’ (OTG, 260); *yōk* ‘yok’ (IB, 66); *yok* ‘yok, yoksun’ (İKPÖ, 236); **OT:** *yok* ‘yok’ (AH, LXXV); *yok* ‘var olmayan, değil, yok’ (MM, 272); *yok* ‘yok’ (AOYarlık, 241); *yok* ‘yok, mevcut olmayan’ (KM, 318); **Ermeni Harfli Kıpçakça:** *yoḥ* ‘il n’y a pas, il n’existe pas’ (AC, 82) “yok”; *yok* ‘нет; не имеется’ (DPY, 395) “yok, değil; kullanılamaz”; *yoḥ* ‘yok’ (AB, 212).

Türkçesi metinlerinden itibaren *yoqsuz* kelimesi anlam değişmesine uğrayarak *yoksul* kelimesinin anlam özelliklerini kazandığı tespit edilmiştir: *yoqsuz* ‘yoksul’ (RKT, 783); *yoqsuz* ‘yoksul’ (KE, 742); *yoqsuz* ‘fakir, yoksul’ (ME, 210).

Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinin bazılarında ‘yoksul’ anlamında *yoqlu* kelimesinin kullanıldığı görülmüştür: *yoqlu* ‘yoklu, yoksul’ (MT, 158); *yoqlu* ‘yoksul’ (KF, 1099).

YOLÇU ~ YOLÇI “gezgin, yabancı, konuk; yolcu” (KW, 124; AB, 212; KS, 1725)

[< ET. *yol* ‘yol, seyahat, sefer’ (ETY, 896; DLT 2014: 986)+çı ‘guide’ (EDPT, 921; Erdal 1991: 113)]

ET: *yołçı* ‘N. Ag. fr. *yol*; originally ‘guide’ (EDPT, 921); *yołçı* ‘rehber, yolcu’ (İKPÖ, 237); *yołçı* ‘yolcu, kılavuz, rehber’ (EUTS, 302); *yołçı* ‘yolcu’ (EUTG, 626); **OT:** *yołçı* ‘yolcu, kılavuz, rehber’ (KB, 552); *yołçı* ‘yol gösterici, doğru yol, hidayet’ (RKT, 786); *yołçı* ‘yolcu’ (NF, 489); *yołçı* ‘rehber, kılavuz’ (KE, 744); *yołçı* ‘yolcu’ (AOYarlık, 241); *yołçı* ‘tüccar, satıcı’ (DM, 125).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yołcu* ‘reisender, fremder, gast’ (KW, 124) “gezgin, yabancı, konuk”; *yołçun* ~ *yołcu* ‘voyageur, passant’ (DAK, 349) “yolcu, gezici, gelip geçen kimse”; *yołçun* ‘yolcu’ (AB, 212); *yołcu* ~ *yołçı* ‘путник, проезжий, путешественник’ (KS, 1725) “yolcu, gezgin”.

Harezmi Türkçesi metni olan ME’de *yołçı* kelimesi madde başı olarak bulunmazken, *yołçıla-* ‘yol bulmak’ fiili bulunmaktadır.

Tarihî metinlerde geçen *yołçı* kelimesinin anlam alanına bakıldığında temelde ‘rehber, kılavuz, yol gösterici’ anlamıyla kullanıldığı daha sonraki dönemlerde ise günümüzdeki ‘yolcu, gezgin’ anlamıyla kullanıldığı tespit edilmiştir.

Ermeni harfli Kıpçak metinlerinden (AB,212)’de *yołcu* kelimesi yerine *yołçun* ‘yolcu’ tanıklanırken, (KS, 1725)’de “yolcu, gezgin” anlamında hem *yołcu* hem de *yołçun* kelimesi tanıklanmıştır. (DAK,349) da ise *yołçun* ve *yołcu* kelimeleri aynı madde başında verilmiştir.

YOLDAŞLIYIN “diğer yolcular gibi” (KS, 1726)

¹⁹¹ **yoqsuz** için bkz. **Uygur Türkçesi:** *yoqsuz* ‘Priv. N./A. fr. *yōk*: fairly common in Uyg. Bud. where it clearly means ineffective, to no purpose’ (EDPT, 907); *yoqsuz* ‘faydasız, boşuna’ (Üİ, 204); *yoqsuz* ‘lüzumsuz, boşuna’ (EUTS, 301); *yoqsuz* ‘boş, nafile [< *yoq*+*suz*]’ (EUTG, 626).

[< OT. *yoldaş*¹⁹² ‘yol arkadaşı’ (Kİ, 127) + *lyIn*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yoldaşlyın* ‘как попутчики’ (KS, 1726) “diğer yolcular gibi”.

İsimden isim türetme fonksiyonundaki +*lyIn* eki kelimeye benzetme anlamı katmıştır ve bu kelime sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de tanıklanmıştır.

YOLDUZÇI “astrolog, gök bilimci” (KW, 128; DAK, 350; KS, 1727)

[< ET. *yultuz* ‘yıldız’ (ETY, 899) + *çı* (Brockelmann 1954: 93; EDPT, 924; Erdal 1991: 112)]

ET: *yultuzçı* ‘N. Ag. fr. yultuz; ‘astrologer’ (EDPT, 924); *yultuzçı* ‘müneccim, yıldıza bakan’ (EUTS, 305); *yultuzçı* ‘müneccim’ (EUTG, 626); **OT:** *yulduzçı* ‘müneccim’ (KB, 557).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yulduzçı* ‘sterndeuter’ (KW, 128) “astrolog”; *yolduzuçı* ‘strologue, astronome?’ (DAK, 350) “astrolog, gök bilimci”; *yolduzçı* ~ *yolduzuçı* ‘звездочет, астроном, астролог’ (KS, 1727) “astrolog”.

Kelimenin kökü olan *yultuz* kelimesi, Karahanlı Türkçesinden itibaren tonlulaşmış ve *yulduz* şekliyle tarihî metinlerde tanıklanmıştır.

YOLUḤMAḤ “dava, karşılaşma, olay” (DAK, 351; KS, 1729)

[< OT. *yoluḥ-* ‘karşısına, önüne çıkmak’ (NF, 489; KE, 745) (< ET. *yol* ‘road, way’ (EDPT, 917)) –*mAḤ*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yoluḥmaḥ* ‘rencontre?’ (DAK, 351) “karşılaşma”; *yoluḥmaḥ* ‘случай, неожиданная встреча, происшествие’ (KS, 1729) “dava, karşılaşma, olay, durum”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YOLUḤMAḤLIḤ “kazara, beklenmedik olay” (KS, 1730)

¹⁹² *yoldaş* için bkz. **OT:** *yoldaş* ‘arkadaş’ (DM, 125); *yoldaş* ‘arkadaş’ (İM, 622); *yoldaş* ‘arkadaş’ (MT, 159); *yoldaş* ‘yoldaş, yol arkadaşı’ (TZ, 287); *yoldaş* ‘arkadaş, refik, yoldaş’ (GT, 399); *yoldaş* ‘yoldaş’ (KF, 1099); **EK:** *yuldaş* ‘спутник, товарищ’ (DPY, 396) “uydu, yoldaş”.

[< OT. **yoluq-** ‘karşısına, önüne çıkmak’ (NF, 489; KE, 745) (< ET. **yol** ‘road, way’ (EDPT, 917)) –*mAKIIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yoluḡmaḡlıḡ* ‘1. случайное происшествие, нечаянный случай; 2. филос. явление’ (KS, 1730) “1. kazara, beklenmedik olay; 2. felsefe. olgu, fenomen”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YOLUḤUŞ “karşılaşma, rastlantı” (DAK, 351; KS, 1730)

[< OT. **yoluq-** ‘karşısına, önüne çıkmak’ (NF, 489; KE, 745) (< ET. **yol** ‘road, way’ (EDPT, 917)) –(*X*)ş]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yoluḡuş* ‘rencontre’ (DAK, 351) “karşılaşma, rastlantı”; *yoluḡuş* ‘случай, приключение, встреча’ (KS, 1730) “durum, macera, karşılaşma”.

Taranan diğer tarihî metinlerde tanıklanmamıştır.

YORĠANÇI ~ YOVURĠANÇI “yorgancı” (KS, 1731; 1732)

[< OT. **yorgan** ‘yorgan’ (Kİ, 128; KK, 132; DM, 125; MT, 158; TZ, 288; BV, 351) +*çl*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yorġançı* ‘одеяльщик’ (KS, 1731) “yorgancı”; *yovurġançı* ‘одеяльщи’ (KS, 1732) “yorgancı”.

Kelimenin kökü olan *yorgan* kelimesi ilk kez Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinde *yorġan* şekliyle, Codex Cumanicus’ta ise *yovurġan* şekliyle ve ‘bettdecke’ (KW, 126) “yatak örtüsü” anlamıyla tanıklanmıştır. Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinden (MT, 158) de ise *yoġarġan* ‘yorgan’ şekliyle geçmektedir.

YORĠUN “yorgun, bitkin” (KS, 1731)

[< ET. **yor-** ~ **yör-** ~ **yori-** ‘to walk, march, more indefinitely to go’ (EDPT, 957) - *GXn* (Gülensoy 2011: 1163)]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yorġun* ‘уставший, утомившийся, утомленный’ (KS, 1731) “yorgun, bitkin”.

yorgun sözcüğü de bu sözcüğün tabanı taranan tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır; fakat Memlûk-Kıpçak Türkçesi eserlerinden TZ’de *yorul-* ‘yorulmak’ (TZ, 288) fiilinin geçmesi, *yor-* fiil tabanının kullanıldığını ifade etmektedir.

YÖPSÜNGÄN “alan, kabul eden” (KS, 1732)

[< EK. *yöpsün-* ~ *yüpsün-* ‘принимать, принять благосклонно, воспринимать, воспринять, одобрять, одобрить, считать приемлемым, достаточным’ (KS, 1732) “onaylamak, kabul etmek, sunmak” -*GAŋ*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yöpsüngän* ‘принимающий’ (KS, 1732) “alan, kabul eden”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YÖPSÜNMÄH “kabul etme, benimseme” (DAK, 352; KS, 1732)

[< EK. *yöpsün-* ~ *yüpsün-* ‘принимать, принять благосклонно, воспринимать, воспринять, одобрять, одобрить, считать приемлемым, достаточным’ (KS, 1732) “onaylamak, kabul etmek, sunmak” -*MAK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yopsunmaḥ* ‘action d’offrir, sacrifice, offrande’ (DAK, 352) “önermek, teklif etmek, sunmak”; *yöpsünmäḥ* ‘приём, принятие’ (KS, 1732) “kabul etme, benimseme”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YÖPSÜNMÄHLİH “kabul etme, benimseme, algılama” (KS, 1732)

[< EK. *yöpsün-* ~ *yüpsün-* ‘принимать, принять благосклонно, воспринимать, воспринять, одобрять, одобрить, считать приемлемым, достаточным’ (KS, 1732) “onaylamak, kabul etmek, sunmak” -*MAKLİK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yöpsünmäḥliḥ* ‘приём, принятие, восприятие’ (KS, 1732) “kabul etme, benimseme, algılama”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YUBANÇIK “neşe, zevk, eğlence” (DAK, 353; KS, 1733)

[< ET. **yupan-** ‘to hide from a difficult situation, a difficult task etc.’ (OTWF II, 631); OT. **yuban-** ‘Refl. f. of *yuba-*: to be careless, negligent’(EDPT, 878); *yuban-* ‘vernachlässigt werden’ (KW, 128) “ihmal edilmek”; *yuban-* ‘(kendini işten) alıkoymak, savsaklamak’ (DLT 2014: 984) -çIk]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yubançik* ‘joie (passagère), plaisir, volupté’ (DAK, 353) “neşe (geçici), zevk, eğlence”; *yubançik* ‘утеха, улада, забава’ (KS, 1733) “neşe, zevk, eğlence”.

yuban- fiilinden türeyen *yubançik* kelimesinin sadece Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde tanıklanması, bu kelimenin bu döneme özgü olduğunu göstermektedir.

İlk kez Karahanlı Türkçesi döneminde tanıklanan *yuban-* fiili ‘(kendini işten) alıkoymak, savsaklamak’ (DLT 2014: 984) anlamına sahipken; Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *yuban-* ‘тешиться, утешаться, забавляться, наслаждаться, нежиться, роскошествовать, развлекаться, веселиться, вести себя празднo, радоваться, возрадоваться, утешиться’ (KS, 1733) “ferahlamak, rahatlamak, eğlenmek”; *yubanmaḥ* ‘sevinme’ (AB, 213) anlamı kazanmıştır.

YUBANMAḤLIḤ “mutluluk, zevk, keyif” (KS, 1734)

[< ET. **yupan-** ‘to hide from a difficult situation, a difficult task etc.’ (OTWF II, 631); OT. **yuban-** ‘Refl. f. of *yuba-*: to be careless, negligent’(EDPT, 878); *yuban-* ‘vernachlässigt werden’ (KW, 128) “ihmal edilmek”; *yuban-* ‘(kendini işten) alıkoymak, savsaklamak’ (DLT 2014: 984) -mAKLIḤ]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yubanmaḥliḥ* ‘блаженство, удовольствие, наслаждение’ (KS, 1734) “mutluluk, zevk, keyif”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YUBANMAḤSIZ “mutsuz, zevksiz, eğlencesiz” (KS, 1734)

[< ET. **yupan-** ‘to hide from a difficult situation, a difficult task etc.’ (OTWF II, 631); OT. **yuban-** ‘Refl. f. of *yuba-*: to be careless, negligent’(EDPT, 878); *yuban-* ‘vernachlässigt

werden' (KW, 128) "ihmal edilmek"; *yuban-* '(kendini işten) alıkoymak, savsaklamak' (DLT 2014: 984) *-mAKsIz*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yubanmaḥsıız* 'без наслаждений, утех, забав, развлечений' (KS, 1734) "mutsuz, zevksiz, eğlencesiz".

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YUḤLAGAN "uyuyan; ölü, merhum" (KS, 1735)

[< EK. *yuhla-* 'спать' (KS, 1735) "uyumak" (< EK. *yuhu* 'uyku' (AB, 213) (< ET. *udıḳla-* 'to be sleepy, drowsy' (EDPT, 49) (< ET. *udıḳ* 'sleepy, asleep' (EDPT, 46)) –*GAn*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yuhlagan* 'спящий; усопший, умерший' (KS, 1735) "uyuyan; ölü, merhum".

Kelimenin taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmadığı ve kelimedeki ekin kalıplaşarak yeni anlamlı kelime türettiği tespit edilmiştir.

YUḤUÇI "uykulu, uykucu" (DAK, 355; KS, 1735)

[< EK. *yuhu* 'uyku' (AB, 213) (< ET. *udıḳ* 'sleepy, asleep' (EDPT, 46)) + *çI*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yuhuçi* 'somnolent, dormeur' (DAK, 355) "uykulu, uykucu"; *yuhuçi* 'соня, сонливец, любитель поспать' (KS, 1735) "uykucu".

Kelimenin kökü olan *uyku* kelimesi ilk kez Harezmi Türkçesi metinlerinde daha sonra da Memlûk Kıpçak Türkçesi metinlerinde geçmektedir: *uyḳu* 'uyku' (NF, 450; KE, 675); *uyḳu* 'uyku' (İM, 612; TZ, 272; KSE, 298).

uyku kelimesi Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde göçüşmeye (metatez) uğramıştır: OT: *uyḳu* 'uyku' > EK: *yuhu* 'uyku' (AC, 82; AB, 213). Aynı metinlerde *yuhla-* 'uyumak' (AC, 82; AB, 213) fiili de tanıklanmıştır.

YUMULU "yumulu, kapalı" (KS, 1736)

[< ET. *yum-* 'to shut; usually the eyes' (EDPT, 934); *yum-* 'göz yummak, göz kırpma' (KW, 129); *yumul-* 'Pass. f. of *yum-* 'to be shut' (EDPT, 936) -*u*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yumulu* 'зжмуренный, зжмурившийся, прищурившийся, дремлющий' (KS, 1736) "yumulu, kapalı".

Türk dilinin tarihî gelişimi üzerine yapılan incelemede *yumulu* kelimesinin sadece *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi* metni olan KS'de tanıklandığı belirlenmiştir, bu kelime Türkiye Türkçesinde de aynı anlamda kullanılmaktadır.

YUMURTHA ~ YUMURTA “yumurta” (KW, 129; PT, 154; DAK, 356; KS, 1736)

[< ET. ***yumurt-** -gA (Brockelmann 1954: 103; Clauson 1972: 938)]

ET: *yumurtğa* ‘Dev. N. fr. **yumurt-* ‘egg’ (EDPT, 938); *yumurğa* ‘yumurta’ (EUTS, 305); *yumurdğa* ‘yumurta’ (EUTG, 627); **OT:** *yumurtğa* ‘tavuk ve diğer kuşların yumurtası’ (DLT 2014: 988); *yumurtğa* ‘yumurta’ (KE, 748); *yumurtğa* ~ *yumurta* ‘yumurta’ (ME, 212); *yumurtğa* ‘yumurta’ (MT, 160); *yumrutka* ‘yumurta’ (TZ, 289); *yumurtğa* ‘yumurta’ (GT, 399); *yumurtğa* ~ *yumurtğa* ‘yumurta’ (KSE, 314); *yumurtğa* ~ *yumurtğa* ‘yumurta’ (BV, 354).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yumurtğa* ‘ei’ (KW, 129) “yumurta”; *yumurthā* ‘egg’ (PT, 154) “yumurta”; *yumurthā* ‘oeuf’ (DAK, 356) “yumurta”; *yumurthā* ~ *yumurta* ‘огуз. яйцо’ (KS, 1736, 1737) “Oğuz. yumurta”.

İlk yazılı metinlerden itibaren *yumurta* kelimesi aynı semantik özelliklerle tanıklanmaktadır. Ekte görülen *k* ünsüzü önce sızıcılaşarak *ğ*’ye dönüşmüş daha sonra da Batı Türkçesinde düşmüştür.

YUVMAHSIZ “yıkamadan, yıkanmamış” (KS, 1740)

[< ET. **yū-** ‘to wash (something Acc.)’ (EDPT, 871) -mAKsIz]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yuvmahsız* ‘без мытья, умывания, омовения, купания, без стирки, немый, неумытый, некупанный, нестиранный’ (KS, 1740) “yıkamadan, yıkanmamış”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YÜGÜNÇ “saygı” (KW, 130; DAK, 353; KS, 1743)

[< ET. **yükün-** ‘to bow, do obeisance to (someone); to worship’ (EDPT, 913); **yükün-** ‘eğilmek, diz çökmek, itaat etmek’ (OTG, 260; EUTS, 306; EUTG, 627) (< **yük-ün-** ‘sich verneigen vor, verehren’ (Räsänen 1969: 213; Erdal 1991: 631)) -(X)nç (Erdal 1991: 279)]

ET: *yükünç* ‘Dev. N. fr. *yükün-*; ‘an act of worship or obeisance’ (EDPT, 913); *yükünç* ‘secde, ihtiram, hürmet, saygı, ululama’ (EUTS, 306); *yükünç* ‘saygıyla eğilme, saygı gösterme’ (EUTG, 627); **OT:** *yükünç* ‘Kıpçak lehçesinde namaz’ (DLT 2014: 993); *yükünçi* ‘halife, namaz kıldırın’ (MT, 161).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yügünç* ‘verehrung’ (KW, 130) “saygı”; *yugunç* ‘révérence, hommage, prosternation, adoration’ (DAK, 353) “saygı, hürmet sunma, yerlere kapanma, tapınma”; *yügünç* ‘поклон’ (KS, 1743) “saygı”.

Eski Türkçe dönemine ait eserlerde ‘saygıyla eğilme, saygı gösterme’ anlamına sahip olan *yükünç* kelimesinin Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde bu anlamının korunduğu, Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinde ise ilk anlamdan hareketle ‘namaz’ anlamını kazandığı tespit edilmiştir.

YÜGÜNÇİ “tapınma, tapınan” (KS, 1743)

[< ET. **yükün-** ‘to bow, do obeisance to (someone); to worship’ (EDPT, 913); **yükün-** ‘eğilmek, diz çökmek, itaat etmek’ (OTG, 260; EUTS, 306; EUTG, 627) (< **yük-ün-** ‘sich verneigen vor, verehren’ (Räsänen 1969: 213; Erdal 1991: 631)) –*çI* (Berta 1996: 488)]

Árpád Berta, kelimenin *yük-(ü)nç+çI* şeklinde türetilmiş olabileceğini düşünmektedir (1996: 488).

OT: *yükünçi* ‘halife, namaz kıldırın’ (MT, 161).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yügünçi* ‘поклоняющийся’ (KS, 1743) “tapınma, tapınan”.

Kelime diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

YÜGÜNMÄHLİH ~ YÜGÜNMÄKLİK “ibadet, tapınma, şükran” (DAK, 354; KS, 1743)

[< ET. **yükün-** ‘to bow, do obeisance to (someone); to worship’ (EDPT, 913); **yükün-** ‘eğilmek, diz çökmek, itaat etmek’ (OTG, 260; EUTS, 306; EUTG, 627) (< **yük-ün-** ‘sich verneigen vor, verehren’ (Räsänen 1969: 213; Erdal 1991: 631)) –*mAklIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yugunmahlih* ‘action de se prosterner, grâces, action de rendre grâces’ (DAK, 354) “yerlere kapanmak, secde etmek, saygı göstermek, hürmet etmek”;

yügünmähliḥ ~ *yügünmäklik* ‘поклон, поклонение, преклонение, благодарность, благодарение’ (KS, 1743) “‘ibadet, tapınma, şükran”.

Taranan diğər tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

YÜGÜRDÄŞ “birlikte çalışan; dörtnala koşan” (DAK, 354; KS, 1744)

[< ET. **yügür-** ‘to run fast’, of a man, horse, etc., and metaph. of other things’ (EDPT, 914); **yügür-** ‘yürümek, koşmak, akmak, süratle gitmek, seyretmek’ (ETY, 147; OTG, 260; IB, 66; EUTS, 306; EUTG, 627), **yügür-** ‘laufen’ (KW, 130) “yürümek, koşmak” -*dAş*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yugurdaş* ‘qui court avec un autre’ (DAK, 354) “birlikte çalışan”; *yügürdäş* ‘бегущий, скачущий вместе’ (KS, 1744) “birlikte çalışan, dörtnala koşan”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YÜGÜRMÄHLİḤ “çalışmak, hızlı koşmak” (KS, 1744)

[< ET. **yügür-** ‘to run fast’, of a man, horse, etc., and metaph. of other things’ (EDPT, 914); **yügür-** ‘yürümek, koşmak, akmak, süratle gitmek, seyretmek’ (ETY, 147; OTG, 260; IB, 66; EUTS, 306; EUTG, 627), **yügür-** ‘laufen’ (KW, 130) “yürümek, koşmak” -*mAHLIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yügürmähliḥ* ‘бег, бегание, ристание, быстрое движение’ (KS, 1744) “çalışmak, hızlı koşmak”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YÜGÜRÜM “koşu, yürüyüş” (KS, 1744)

[< ET. **yügür-** ‘to run fast’, of a man, horse, etc., and metaph. of other things’ (EDPT, 914); **yügür-** ‘yürümek, koşmak, akmak, süratle gitmek, seyretmek’ (ETY, 147; OTG, 260; IB, 66; EUTS, 306; EUTG, 627), **yügür-** ‘laufen’ (KW, 130) “yürümek, koşmak” -*m* (Clauson 1972: 914; Erdal 1991: 298)]

OT: *yügrüm* ‘N.S.A. fr. *yügür-* ‘to run fast’ (EDPT, 914); *yügrüm* ‘bir koşuşta koşulacak kadar olan (yer)’ (DLT 2014: 992).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yügrüm* ‘бег, бегание, хождение, скакание, скачка, ходьба’ (KS, 1744) “koşu, yürüyüş”.

Kelimenin kökü olan *yügür-* fiili Köktürkçeden itibaren tanıklanmış; fakat *yügrüm ~ yügürüm* ismi sadece Karahanlı Türkçesi metinlerinden DLT’de ve *Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi* metinlerinden KS’de tanıklanabilmiştir.

YÜGÜRÜŞ “yürüyüş, koşu” (KS, 1745)

[< ET. **yügür-** ‘to run fast’, of a man, horse, etc., and metaph. of other things’ (EDPT, 914); **yügür-** ‘yürümek, koşmak, akmak, süratle gitmek, seyretmek’ (ETY, 147; OTG, 260; IB, 66; EUTS, 306; EUTG, 627), **yügür-** ‘laufen’ (KW, 130) “yürümek, koşmak” –(X)ş (Berta 1996: 490)]

OT: *yüriş* ‘yürüyüş’ (İM, 624); *yügrüş* ‘yürüyüşü’ (MG, 292); *yöriş* ‘yürüyüş’ (BV, 352).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yügürüş* ‘ber’ (KS, 1745) “yürüyüş, koşu”.

YÜKÇİ “kefil, kefalet; teminat, garantör” (AC, 82; DPY, 396; DAK, 354; KS, 1745)

[< ET. **yük** ‘a load, burden’ < **yü-* (EDPT, 910) +*çi*]

OT: *yükçi* ‘yük taşıyan’ (KB, 561).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yukçi* ‘garant, caution’ (AC, 82) “kefil, kefalet”; *yükçi* ‘поручитель’ (DPY, 396) “kefil”; *yukçi* ‘1. garant (kefil) 2. caution’ (DAK, 354) “teminat, kefalet”; *yükçi ~yükçü* ‘поручитель, гарант’ (KS, 1745) “kefil, garantör”.

Kelimenin kökü olan *yük* hakkında Hülya Kasapoğlu Çengel’in “**Ermeni Harfli Kıpçakça Söz Varlığı Üzerine Notlar**” adlı makalesinde detaylı bilgi mevcuttur:

“Uygur sivil belgelerinde *yük* ‘tyajest, noşa’ (USp 96) “yük, ağırlık, sıkıntı” anlamıyla kaydedilmektedir. *Kutadgu Bilig*’de bazı beyitlerde “ağırlık, eşya” gibi anlamları ifade etmekle birlikte (KB, 195), bazı beyitlerde “ağır sorumluluk” (KB, 1437), *yük emgek* tekrarıyla “sıkıntı, eziyet” (KB, 1883) gibi mecazî anlamlar da yüklenmiştir.

Codex’te *yük* “yük, ağırlık, külfet”, *yük tüşür-* “tahliye etmek” anlamında kayıtlıdır (KW, 130). Harezmi dönemi eserleri ile Memlûk-Kıpçak sözlüklerinde kelime bugünkü anlamıyla kullanılmıştır: *yük* ‘yük’ (NF, 492); *yük* ‘yük; hayvan üstündeki iki küfe ağırlık’ (KE, 749); *yük* ‘yük’ (MM, 273); *yük* ‘yük’ (ME, 213); *yük* ‘yük’ (KK, 132); *yük* ‘yük’ (GT, 400); *yük* ‘yük, ağırlık’ (MG, 292).

Kelimenin hukukî anlamına ilk defa Kıpçak sahasında Kİ'de tesadüf edilmiştir. Hayyan, *yük*'ün, ağırlıkla birlikte mecazen kefaleti; *yükle-* fiilinin ise “kefil olmak” anlamını ifade ettiğini kaydetmiştir (Kİ, 130).

Kitabü'l-İdrâk'te hem isim olarak hem de fiil teşkiliyle yeni anlam alanına giren *yük*, Ermeni harfli Kıpçakça metinlerde kendi kelime anlamında kullanılmakla birlikte (DAK, 354) baskın anlam “kefalet, teminat”tır. Ayrıca, *+çi* ekiyle yapılmış *yük+çi*, *Kutadgu Bilig*'de “yük taşıyan” anlamında kullanılırken Kıpçak sahasında hukukî boyut kazanarak “kefil”i ifade etmiştir (Çengel 2009: 171).”

YÜLÜGÜÇ ~ YÜLGÜÇ ~ YÖLGÜÇ “ustura, tıraş bıçağı” (KW, 131; DAK, 355; KS, 1746)

[< OT. **yüli-** ‘to shave’ (EDPT, 919) –*GXÇ* (Erdal 1991: 358; Berta 1996: 492)]

OT: *yülgüç* ‘ustura’ (DM, 126); *yülküvüç ~ yülvüç* ‘ustura’ (TZ, 291).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yülüğüç ~ yülüngüç* ‘rasiermesser’ (KW, 131) “tırış bıçağı”; *yulguç* ‘rasoir’ (DAK, 355) “ustura, tıraş bıçağı”; *yülgüç ~ yölgüç* ‘бритва’ (KS, 1746) “ustura”.

“ustura” anlamındaki kelime ilk kez Uygur metinlerinde *yülägü ~ yüligü* ‘ustura, bıçkı’ (EUTS, 306) şekliyle tanıklanmıştır.

Kelimenin kökü olan *yüli-* fiili *Codex Cumanicus*'ta *yülüğüç* kelimesiyle açıkça görülebilmektedir. Memlûk-Kıpçak ve Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde fiilin kökünde bulunan orta hece ünlüsü düşmüştür.

Ayrıca Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde *yülü-* ‘брить’ (KS, 1746) “tırış etmek” ve *yülün-* ‘бриться’ (KS, 1746) “tırış olmak” fiilleri mevcuttur.

YÜRÄKLÄNMÄHLİH “öfke, kızgınlık” (KS, 1748)

[< OT: **yüreklen-** ‘yüreklenmek, şecaat göstermek’ (DLT 2014: 994) (< ET. **yürek** ‘basically ‘the heart’ as a physical object’ (EDPT, 965)) –*mAIIK*]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yüräklänmähliḥ* ‘гнев, негодование, раздражение’ (KS, 1748) “öfke, kızgınlık”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

YÜRÜÇİ “yürüyen, dolaşan” (DAK, 358; KS, 1749)

[< ET. *yori-* ‘to walk, to go’ (EDPT, 657); *yori-* ‘yürümek; ilerlemek, gelişmek; yaşamak’ (OTG, 260; IB, 66; Üİ, 205; İKPÖ, 237) -çI]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yuruçi* ‘qui marche, qui est en activité’ (DAK, 358) “yürüyen, dolaşan”; *yürüçi* ‘ходящий, ходячий, бродящий’ (KS, 1749) “yürüyen, dolaşan”.

yürüçi kelimesinin Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesine ait olduğu tespit edilmiştir.

YÜZBAŞCI “yüzbaşı” (KS, 1752)

[< ET. *yüz başı* ‘yüzbaşı’ (OTG, 260) +çI]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yüzbaşçı* ‘сотник, центурион’ (KS, 1752) “yüzbaşı”.

Yapılan taramalarda sadece KS’de tanıklanan *yüzbaşçı* kelimesinde türetme ekinin gereksiz bir şekilde kullanıldığını söylemek mümkündür.

YÜZMÄH “yüzme” (KS, 1752)

[< OT. *yüz-* ‘to swim’ (EDPT, 984) –mAK]

OT: *yüzmek* ‘(suda) yüzmek’ (DLT 2014: 994).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *yüzmäh* ‘плавание’ (KS, 1752) “yüzme”.

Taranan diğer tarihî kaynaklarda tanıklanmamıştır.

YÜZÜK “yüzük, halka” (KW, 132; KS, 1752)

[< **yüz** ‘eklem, mafsalsal’ + (ü)k (küçültme eki) (Eren 1999: 462; Gülensoy 2007: 597; Argunşah 2015: 76)]

Martti Räsänen *yüz* kökünün Tuva, Hakas ve Karagas lehçelerinde *çüs* ‘eklem’ olarak geçtiğini ifade etmiştir (1969: 214). Bu açıklamadan hareketle yukarıdaki etimolojik izah mantıklı bulunmuştur.

Räsänen *yüzük* için ‘siegelring’ “mühür yüzüğü” açıklamasını yapmış; fakat kelimenin kökeni hakkında izahta bulunmamıştır. *yüzük* kelimesinin Türkçeden Macarcaya *gyürü* şekliyle geçtiğini ifade etmiştir (1969: 214).

Räsänen +sUk ekiyle türetilmiş kelimeleri örneklendirirken *yüksük* ile *yüzük* kelimelerinin aynı kelimeler olduğunu düşünmüş ve *yüksük?* ‘fingerhut’ (~ gtü. *yüzük*) şeklinde izah etmiştir (1957: 110). Hasan Eren, Räsänen’in bu düşüncesine karşı çıkmaktadır (1999: 463).

Hamilton da kelimenin kökü olduğu düşünülen *yüz* kelimesini ‘yüz, çehre, yüzey, görkem, toplumda yüksek mevki’ kelimeleriyle anlamlandırmış ve kelimenin *yü- / ü- ‘yayılmak’ fiilinden, fiilden isim eki -z? ile türetilebileceğini düşünmüştür (1998: 239).

OT: *yüzük* ‘finger-ring’ (EDPT, 986); *yüzük* ‘yüzük’ (DLT 2014: 995); *yüzük* (AH, LXXVI); *yüzük* ‘yüzük’ (NF, 494); *yüzük* ‘yüzük’ (KE, 753); *yüzük* ‘yüzük’ (MM, 274); *yüzük* ‘yüzük’ (ME, 214); *yüzük* ‘yüzük’ (OKTS, 338); *yüzük* ‘yüzük’ (Kİ, 131); *yüzük* ‘yüzük’ (KK, 132); *yüzük* ‘yüzük’ (DM, 126); *yüzük* ‘yüzük’ (İM, 624); *yüzük* ‘yüzük’ (MT, 161); *yüzük* ‘yüzük’ (TZ, 291); *yüzük* ‘yüzük’ (GT, 401); *yüzük* ‘yüzük’ (KF, 1091).

Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçakça: *yüzük* ‘ring’ (KW, 132) “yüzük”; *yüzük* ‘кольцо, перстень’ (KS, 1752) “yüzük, halka”.

Kelimenin Orta Türkçe döneminden itibaren günümüzdeki semantik ve fonetik özellikleriyle tanıklandığı tespit edilmiştir.

-Z-

ZAĞALLI “lekeli, hasarlı, tahrip, geçersiz, bozuk” (DAK, 838; KS, 1758)

[< Far. **zağal** ‘пятно, повреждение, порча’ (KS, 1758) “leke, hasar” +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *zağallı* ‘taché, souillé’ (DAK, 838) “leke, kir, pislik”; *zağallı* ‘запятнанный, поврежденный, испорченный, опороченный, порочный’ (KS, 1758) “lekeli, hasarlı, tahrip, geçersiz, bozuk”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ZİYANÇI “kayba neden olan, kötü adam, ziyan eden, hasar oluşturan, belalı; kaybeden” (DPY, 392; KS, 1783)

[< Far. **ziyan** ‘zarar’ (NF, 499) +çıl]

ziyān kelimesinin kökeni hakkında farklı görüşler vardır. Bu eserlerde kökeninin Arapça olduğu ileri sürülmüştür: *ziyān* ‘Ar. zarar, ziyan’ (RKT, 800); *ziyān* ‘Ar. zarar, ziyan, hasar’ (KE, 758); *ziyān* ‘Ar. zarar, ziyan’ (KF, 1094); *ziyān* ‘Ar. zarar, ziyan’ (MG, 295). Bu eserlerde de kökeninin Farsça olduğu yazılmıştır: *ziyān* ‘Far. zarar, ziyan’ (NF, 499); *ziyān* ‘Far. zarar, ziyan’ (ME, 215); *ziyan* ‘zarar, kayıp, ziyan’ (GT, 404); *ziyān* ‘Far. zarar, ziyan’ (KSE, 317).

Ermeni Harfli Kıpçakça: *ziançi* ‘тот, кто нанес убыток’ (DPY, 392) “kayba neden olan”; *ziyançi* ‘1. вредитель, злодей, ответственный за урон, ущерб и пр.; 2. потерпевший урон, ущерб и пр.’ (KS, 1783) “1. kötü adam, ziyan eden, hasar oluşturan, belalı; 2. kaybeden”.

ziyançi kelimesi sadece Ermeni harfli Kıpçakça metinlerde tanıklanırken, Karahanlı Türkçesi dönemi eseri olan (RKT, 801)de ‘zarar veren’ anlamında *ziyān kılguçı* kelime grubu bulunmaktadır.

ZİYANLI “zarara uğramış; hasarlı” (DPY, 392; KS, 1783)

[< Far. **ziyan** ‘zarar’ (NF, 499) +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *zianlı* ‘понесший убыток’ (DPY, 392) “zarara uğramış”; *ziyanlı* ‘1. имеющий убытки, урон, ущерб, утрату и пр.; 2. зловердный, злополучный, пагубный’ (KS, 1783) “1. hasarlı, kayıplı; 2. kötü niyetli, uğursuz, talihsiz”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ZNAKLI “işaretli, açıklayıcı, belirtili” (DAK, 852; KS, 1788)

[< Uk. **znak** ‘знак’ (KS, 1787) “işaret” +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *znaklı* ‘celui qui a un signe, significatif, important, qui se distingue, remarquable’ (DAK, 852) “işaretli, açıklayıcı, belirtili, önemli, dikkate değer”; *znaklı* ‘имеющий знак’ (KS, 1788) “işaretli, belirtili”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

ZORLU “kuvvetli, güçlü” (DAK, 853; AB, 215; KS, 1790)

[< Far. **zūr** ~ **zor** ‘strenght, power, vigour; violence, strong effort, force’ (PED, 628) +IX]

Ermeni Harfli Kıpçakça: *zorlu* ‘fort, puissant’ (DAK, 853) “güçlü, kuvvetli, nüfuzlu”; *zorlu* ‘kuvvetli, güçlü’ (AB, 215); *zorlu* ‘силач, герой, рыцарь’ (KS, 1790) “kuvvetli, kahraman”.

Taranan tarihî kaynakların hiçbirisinde tanıklanmamıştır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkçenin tarihi devirleri veya lehçeleri üzerine yazılmış pek çok gramerde söz yapımı konusu hep yerini almış ve örnekleme yoluyla eklerin işleyişi tasvir edilmiştir. Bunun yanı sıra yapım eklerini tek tek, bütün tarihî metinlerdeki kullanımlarıyla değerlendiren etimolojik çalışmalar da vardır (Öner 2006: 61). Ancak Türkçenin tarihi eş ve art zamanlı bütün özelliklerini yansıtan bir grameri henüz yazılmış değildir. Böyle bir çalışmanın yapılması için de öncelikle Türkçenin tarihi dönemlerine ait özelliklerin tespit edilmesi gerekir. Bugüne kadar söz konusu dönemlerle ilgili yapılmış pek çok çalışma vardır. Hatta Kıpçak Türkçesi dönemi ile ilgili de pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri de Árpád Berta'ya aittir. Berta, *Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen* adlı çalışmasında Orta Kıpçak dil kaynaklarından faydalanarak, Orta Kıpçak Türkçesindeki fiilden kelime yapım sistemini ortaya çıkarmıştır. Ancak tarihi Kıpçak Türkçesine ait sağlam bir gramerin oluşturulması dönemin özelliklerini yansıtan bütün temel eserlerden hareket edilerek mümkündür; fakat şimdiye kadar yapılan pek çok çalışmada Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinleri çalışmalara dâhil edilmemiştir ve hazırlanan bu çalışma ile bu alandaki boşluğun doldurulması amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada tarihî Kıpçak Türkçesinin isim yapımını sağlayan isimden isim ve fiilden isim yapım ekleri tespit edilmiş ve etimolojik sözlüklerle desteklenerek tarihsel karşılaştırmalar yapılmıştır. Tarihî Kıpçak Türkçesinin isim yapımını sağlayan eklerdeki işlevsellik ve sıklık değerlendirilmiştir. Bu sayede Türk dilinin tarihî bir dönemi isim yapımı konusunda tüm yönleriyle ele alınmıştır.

Codex Cumanicus ile Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerindeki morfolojik yolla yani söz+ek şeklinde (yapım ekleriyle) oluşmuş isim yapımı üzerinde durulmuştur. Böylece tarihî Kıpçak Türkçesinin tüm isim şekilleri fişlenmiş, isim türetme ekleri çıkarılmış ve tüm türetme ekleri morfolojik, semantik ve etimolojik açılardan hem tarihsel hem de karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Çalışmada yapılan taramalar neticesinde 1478 adet fiilden isim yapan ek ile türetilmiş isme rastlanmıştır (Şekil 1. 1). Fiilden isim yapmak için %28,1 lik oranla en fazla kullanılan *-mAk* eki olduğu tespit edilmiştir. Bu eki sırasıyla %15,4 lük oranla *-(v)XçI/-gUçI* ve %12,5 lik oran ile *-mAkIık* ekleri takip etmektedir.

Yapılan incelemeler neticesinde 1943 adet isimden isim yapan eklerle türetilmiş isme rastlanmıştır (Şekil 1. 2). İsimden isim yapmak amacıyla en fazla kullanılan eklerin sırasıyla şu şekilde olduğu tespit edilmiştir; %33,6’lık oranla, *+IXk* eki , %23,9’luk oranla *+IX* (<*+IXG*) ve %14.7’lik oranla *+sXz* ekleridir.

Ayrıca en fazla *+IXk* ekiyle yabancı kökenli sözcüklerden isim türetildiği belirlenmiştir:

friştäliḥ ‘ангельство, статус и функции ангела’ (KS, 531) “meleklik, meleğin özelliklerine sahip olma”.

hnazantliḥ ~ *hnazandliḥ* ‘покорность, повиновение, послушание’ (KS, 589) “uysal, itaatkar, boyun eğen”.

hnazantsızliḥ ~ *hnazantliḥsız* ‘непокорность, непослушность, еповиновение, непочтительность, невежливость’ (KS, 589) “itaatsizlik, saygısızlık, terbiyesizlik”.

hokeparcliḥ ~ *hokiparcliḥ* ‘опекунство, функции опекуна, уход, ухаживание’ (KS, 589) “vasilik, koruyuculuk”.

hospodarliḥ ‘хозяйственность, рачительность, рвение, старание, усердие в хозяйственных делах’ (KS, 592) “tutumluluk, gayret, çaba, çalışkanlık”.

Bazı hâl ekleri zaman içinde çekim eki olarak canlılığını kaybetmiş, bazı kelimelerin bünyesinde kalıplaşma eğilimi göstererek yapım eki fonksiyonu kazanmışlardır. İncelenen metinlerde de *+DA*, *+Dan*, *+KA*, *+n* gibi hâl eklerinin kalıplaşarak yeni anlamda kelimeler türettiği tespit edilmiştir.

Codex Cumanicus ve Ermeni harfli Kıpçakça üzerine yapılan tarihî karşılaştırma dikkate alındığında sadece bu döneme özgü olduğu düşünülen fiilden isim türetme fonksiyonu bulunan *-Daş*, *-sA*, *-mAsIz*; isimden isim türetme fonksiyonu bulunan *+sun* eki tespit edilmiştir.

I. -DAş eki

Bu ek, genellikle isim kök ve gövdelerinden beraberlik, ortaklık, yoldaşlık anlamı katan isimler türetme göreviyle Eski Türkçeden itibaren işlek olarak kullanılan eklerden biridir (Gabain 1988: 46); fakat Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde ekin tarihî Türk lehçelerine göre farklı bir fonksiyonu tespit edilmiştir. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden DAK ve KS’de fiil kök ve gövdelerinden birliktelik, beraberlik, ortaklık anlamı taşıyan on yedi isim türetildiği tespit edilmiştir. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden DAK ve KS’de tanıklanan bu ek, Tarama Sözlüğünde *toğtaş* ‘bir zamanda doğan’ (YTS, 208) kelimesinde de tanıklanmıştır.

- *ayırıltaş* ‘séparé ou divisé avec q. autre’ (DAK, 95) “ayrılmış, bölünmüş”; *ayırıltaş* ‘участвующий в разделе, сопричастник, наследник’ (KS, 184) “bölümünde yer alan; mirasçı”.
- *başlandaş* ‘commencé avec un autre; conçu avec un autre’ (DAK, 119) “birlikte başlamak”; *başlandaş* ‘соначинающийся, соначинаемый, вместе с кем-чем начатый’ (KS, 237) “kiminle, neyi başlattığı; kurucu”.
- *bəslandaş* ‘nourri avec q. autre, coéduqué’ (DAK, 131) “birlikte beslenen”; *besländig* ‘вместе вскормленный, воспитанный’ (KS, 262) “birlikte beslenmiş, birlikte yetişmiş”.
- *birlandaş* ‘celui qui s’est uni avec un autre’ (DAK, 141) “eş, arkadaş, sevgili, ortak”; *birländig* ‘напарник, сообщник, сотоварищ, партнер, сожитель, супруг, напарница, сообщница, партнерша, сожительница, супруга’ (KS, 278) “eş, arkadaş, sevgili, ortak”.
- *boldaş* ‘coexistant’ (DAK, 157) “birlikte bulunan, eşlik eden, yandaş”; *boldaş* ‘единосущный, единосущий, сосуществующий’ (KS, 310) “özel, özdeşlik, bir arada var olan”; *birboldaş* ‘единосущный’ (KS, 275) “biricik, özel”.
- *boluştaş* ‘aide, coadjuve’ (DAK, 158) “yardım eden, yardım”; *boluştaş* ‘оказывающий помощь, споспешествующий вместе с кем, сопричастный, сочувствующий, споспешник, приспешник, сопричастник’ (KS, 312) “yardım sağlayan, destek veren”.

- *hazgandaş* ‘сотрудничающий, труждающийся, зарабатывающий, старательствующий вместе’ (DAK, 840) “kazanç birliği, kazanç ortaklığı”; *hazgandaş* ‘collaborateur, qui gagne avec un autre’ (KS, 470) “iş arkadaşı, işbirlikçi, kazanç birliği”.
- *hılındaş* ‘collaborateur, aide’ (DAK, 473) “işbirlikçi, yardımcı”.
- *honşuşdaş* ‘(co)voisin’ (DAK, 486) “komşu”; *honuşdaş* ~ *honşuşdaş* ‘сосед по ночлегу, по постою’ (KS, 874) “yoldaş, birlikte yerleşen”. 177
- *mêngardaş* ‘qui coexiste éternellement avec un autre’ (DAK, 523) “sonsuzlukta birbirlerine eşlik eden”; *meñärdäş* ‘сонаследник, сонаследователь’ (KS, 965) “ortak varis, ortak mirasçı”.
- *oğraşdaş* ‘compagnon d’armes’ (DAK, 566) “silah arkadaşı”.
- *ovrandaş* ‘collègue, celui qui apprend avec un autre’ (DAK, 597) “meslektaş, öğrenci”; *övrändäş* ‘соученик, соучащийся, товарищ в учении’ (KS, 1107) “sınıf arkadaşı, öğretim görevlisi”.
- *sozlaşdaş* ‘celui qui parle en commun ou en meme temps avec un autre, interlocuteur’ (DAK, 698) “sözleşen, muhatap”.
- *tanglandaş* ‘coélu, choisi avec un autre’ (DAK, 735) “başkası ile seçilen?”.
- *tikildäş* ‘посаженный вместе’ (KS, 1439) “birlikte dikilen, dikilmiş”.
- *turdaş* ‘cohabitant, colocataire’ (DAK, 787) “refakatçi, oda arkadaşı, kira ortağı”; *turdaş* ‘сосуществующий, сожительствоющий’ (KS, 1508) “bir arada var olan, birlikte yaşayan”.
- *yugurdaş* ‘qui court avec un autre’ (DAK, 354) “birlikte çalışan”; *yügürdäş* ‘бегущий, скачущий вместе’ (KS, 1744) “birlikte çalışan, dörtlüde koşan”.

II. -sA eki

Bu ek, tarihî Türk lehçelerinde ad kök veya gövdelerine eklenerek, arzulama, istek duyma bildiren eylemler türetmiştir (Brockelmann 1954: 211; Räsänen 1957: 150; Ercilasun

1984: 20; Gabain 1988: 50; Erdal 1991: 525-528; Korkmaz 1995: 145; Hamilton 1998: 251; Korkmaz 2003: 121).

Gabain Eski Türkçenin Uygur kolunda bu ekle türetilmiş bir örnek tespit etmiştir: *käksäk* ‘kindar, kinli’ < *käk* ‘kin’ –*sä* –*k* (1988: 50).

Orta Türkçe döneminde örneğin Karahanlı Türkçesi döneminde yazılmış *Kutadgu Bilig*’de bu ekle türetilmiş *köksegüçi* ‘göge yükselmek isteyen’ (KB, 275); *suwsa-* ‘susamak’ (KB, 410); *yükse-* ‘yükselmek, uzamak’ (KB, 561) örnekleri mevcuttur (Taş 2009: 107).

Fakat ekin tarihî Türk lehçelerinde görülen fonksiyonunun aksine, Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde sadece bir kelimedede fiilden isim yapma fonksiyonunda olduğu belirlenmiştir. Bu durumun yanlış örneksene sonucu olduğu düşünülmektedir.

- *umsasızl(ı)h* ‘ambiguité’ (AC, 78) “belirsizlik”; *umsa* ‘espoir, espérance’ (DAK, 805) “umut, bekleyiş”; *umsa* ‘ümit’ (AB, 203); *umsa* ‘надежда, упование, прибежище’ (KS, 1550) “umut”.

III. -*mAsIz* eki

Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden sadece KS’de tanıklanan bu ekin, fiil isminin üzerine +*sIz* ekinin eklenmesiyle kalıplaştığı düşünülmektedir. Birleşik bir ek görünümündedir. Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinden KS’de on üç kelimedede tespit edilen bu ek, yokluk sıfatı türetme fonksiyonundadır.

- *aldamasız* ‘без обмана, лукавства, коварства, неліцемерный’ (KS, 70) “aldatma, kötülük olmaksızın”.
- *añlanmasız* ‘не понимаемый, не постигаемый умом, непостижимый’ (KS, 114) “anlaşılamamış, akıl ermez”.
- *hartaymasız* ‘без старения, нестареющий’ (KS, 824) “yaşlanmayan; yaşlanmadan”.
- *küymäsiz* ‘без горения, пламени; негорящий, непламенеющий, непылающий’ (KS, 777) “yanmasız; yanma, alev olmadan”.
- *oñşamasız* ‘не имеющий подобий, бесподобный’ (KS, 1047) “eşsiz, benzersiz”.

- *oḥṣanmasız* ‘не имеющий сходства, непохожий’ (KS, 1047) “aksine, farklı olarak”.
- *oḥṣaṣmasız* ‘без сходства, без подобия, без схожести; бесподобный, несравненный’ (KS, 1049) “benzersiz, hiçbir benzerliği olmayan, emsalsiz”.
- *satılmasız* ‘без выручки, без выторга’ (KS, 1246) “satılmadan, geliri olmaksızın”.
- *tepränmäsi* ‘нешеверяющийся, неколебимый, непоколебимый, неподвижный’ (KS, 1423) “sarsılmaz, taşınmaz, sağlam”.
- *tergämäsiz* ‘непроверяемый, неисследуемый, неиспытываемый, неисследимый’ (KS, 1427) “doğrulanamaz, araştırılamaz”.
- *teşkirilmäsiz* ‘неизменный, неизменяемый, не подлежащий изменению, непреложный’ (KS, 1433) “değişmeyen, değişmez, sabit”.
- *toğmasız* ~ *toḥmasız* ‘не имевшая родов, нерожавшая, бесплодная’ (KS, 1468) “doğurmamış, kısır”.
- *yarlığanmasız* ‘немилосердный, беспощадный’ (KS, 1659) “merhametsiz, acımasız”.

IV. +sun eki

Türkçenin tarihî gelişimi içinde incelenen Ermeni harfli Kıpçak Türkçesi metinlerinde, üçüncü teklik iyelik eki ve vasıta ekinin kalıplaşmasıyla oluştuğu düşünülen +sUn ekiyle türetilmiş iki örnek tespit edilmiştir:

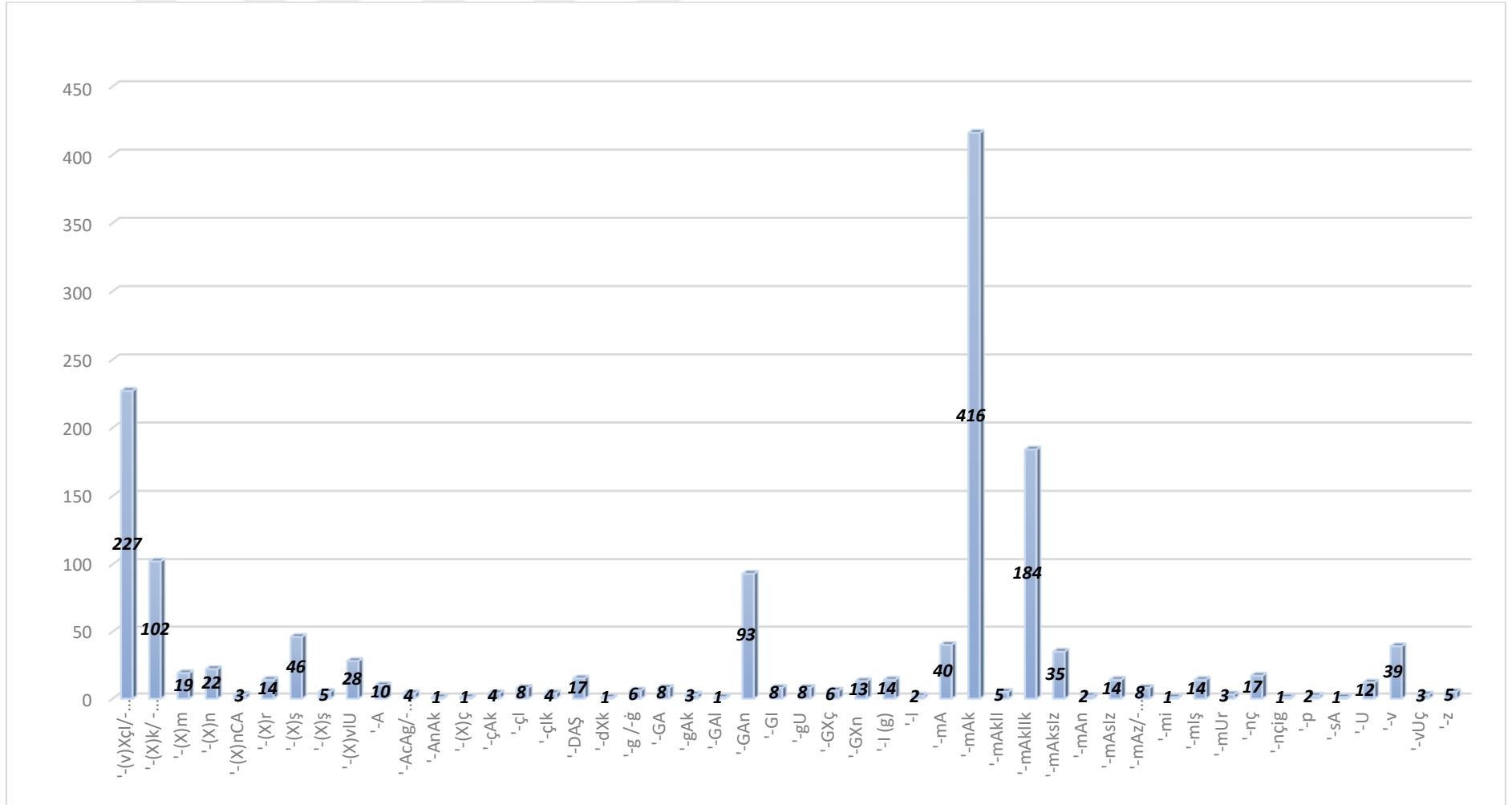
- *konusun* ‘voire’ (AC, 60) “gerçekten”; *k’onusun* ‘véritablement, voire’ (DAK, 409) “gerçekten, hatta”; *könüsün* ‘истинно, действительно, достоверно’ (KS, 728) “gerçekten, hakikaten, özgün olarak”.
- *toğrusun* (KS, 1470) ‘правду, воистину, истинно’ “gerçekten, hakikaten, doğrusu”.

Bu kelimelerden *könisin*, Harezmi Türkçesi metinlerinden *Kıyasü'l Enbiyâ*'da ‘*Ḥatun kōrkmişda kōnisi aydı*’ (28v4; KE, 39); ‘*kōnisi aytur men tēdi.*’ (75v3; KE, 104)

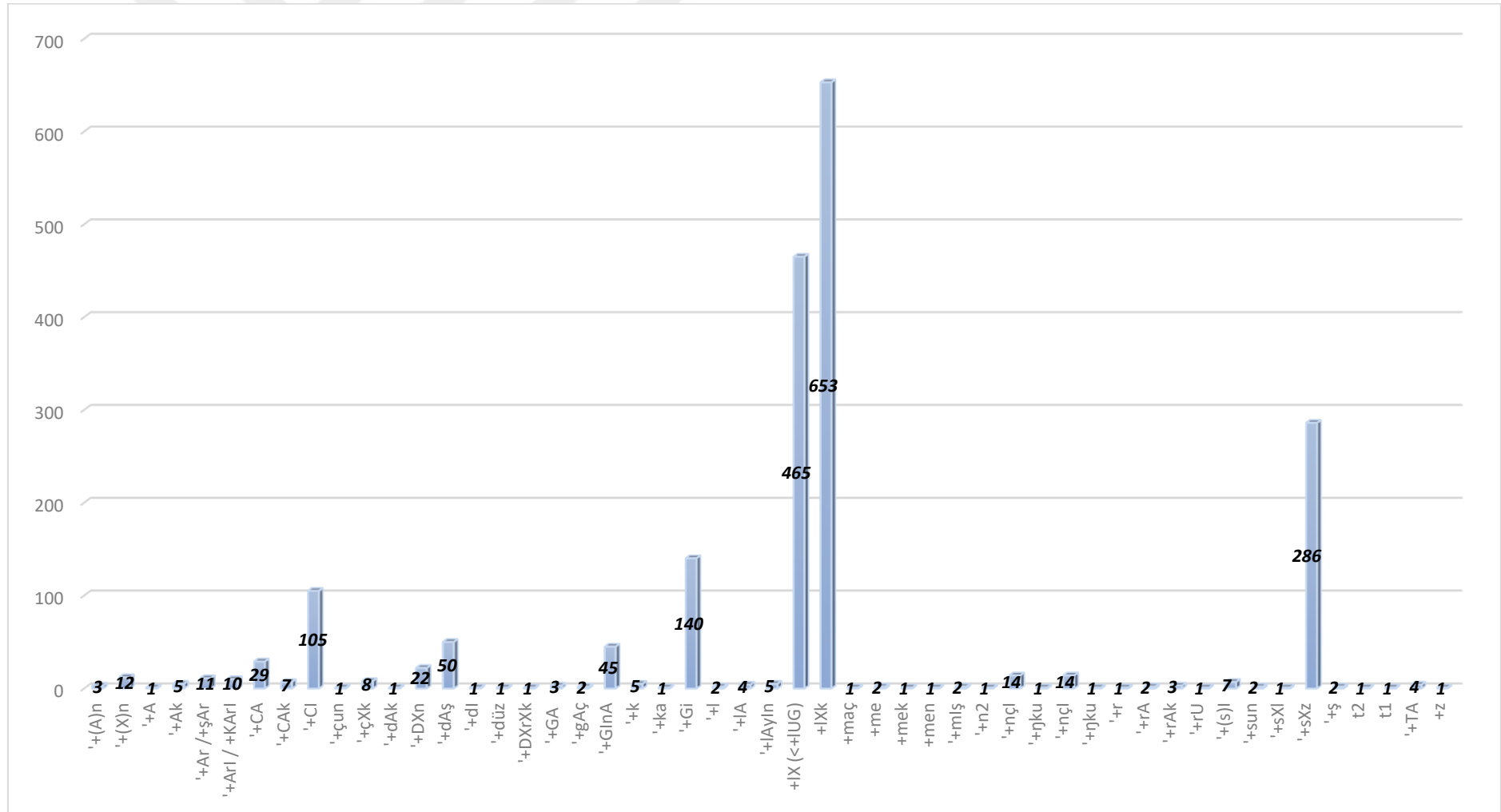
cümlelerinde ve Memlûk-Kıpçak Türkçesi metinlerinden *Gülîstan Tercümesi*'nde 'öğüt könisin işit.' (27/7; GT, 309) cümlesinde 'doğrusunu' anlamıyla tanıklanmış; fakat burada +sin eki üçüncü teklik iyelik ve yükleme hali ekidir ve ekte kalıplaşma olmamıştır.

Ekin kattığı anlamı daha iyi anlamak için bağlama bakmak gerekir. *toğrusun* kelimesinin geçtiği cümle tespit edilemezken, *könüsün* kelimesinin 'gerçekten, hakikaten' anlamıyla Ermeni harfli Kıpçakça metinlerinden *Töre Bitigi*'nde pek çok yerde geçtiği tespit edilmiştir:

'Könüsün, ki Krisdosnıñ tanıhlılı köñü edi' (TB, 42); 'Ol türlü könüsün tanıhlılı berir edi' (TB, 43); 'könüsün Teñriniñ töräläridir.' (TB, 54); 'A egär kimesä küç bilä keçä kirgäy ovğä kimesäniñ, da öv eyäsinä ziyan bolgay oğurluñ, ya nema küç bolgan bolgıy edi, könüsün anıñkibik ölümlüdür' (TB, 124).

Şekil 1. 1. Fiilden isim yapan ekler ve bu eklerin tespit edildiği kelime sayıları.

Şekil 1. 2. İsimden isim yapan ekler ve bu eklerin tespit edildiği kelime sayıları.

KAYNAKLAR

- Abik, A. D. (2005). Kutadgu Bilig'deki çergüçi ve çergüle- Üzerine. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14/2, 1-12.
- Adamović, M. (2009). *Floransalı Filippo Agenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi*. (çev. A. Merhan), Ankara: TDK Yay.
- Adji, M. (2001). *Kaybolan Millet: Deşt-i Kıpçak Medeniyeti*. (çev. Z. Bağlan Özen). Ankara: AKM Yay.
- Ağar, M. E. (1986). *Baytaratü'l-Vāzih (İnceleme-Metin-İndeks)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ağar, M. E. (1989). *Kitâbü fi'l-fıkh bi-lisâni't-Türkî (İnceleme – Metin–Sözlük)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akademiya Nauk. (1969). *Drevnetyurskiy Slovar'*. Leningrad: İzdatel'stvo "Nauka".
- Akalın, M. (1979). *Tarihî Türk Şiveleri*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Akalın, M. (2001). Yapım Ekleri. *Dil Yazıları* (haz. Recep Toparlı). Ankara: TDK Yay, s. 141-161.
- Aksan, D. (1972). Eşanlamlılık Sorunu ve Türk Yazı Dilinin Eskiliğinin Saptanmasında Eşanlamlardan Yararlanma. I. Türk Dili Bilimsel Kurultayı. s. 1-14.
- Aksan, D. (2003). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. Ankara: TDK Yay.
- Altınel, E. (2003). *Türkmence-Türkçe Sözlüğe Göre Türkmen Türkçesinde Kelime Yapımı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altınkaynak, E. (2006). *Gregoryan Kıpçak Dil Yadigarları*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Arat, R. R. (1947) (5. baskı 2007). *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: TDK Yay.
- Arat, R. R. (1955). Kıpçak. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.
- Arat, R. R. (1965). Türkçede Cihet Mefhûmu ve Bunun İle İlgili Tâbirler. *Türkiyat Mecmuası C. XIV*, s. 1-24.
- Arat, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks*. (haz. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, & N. Yüce) İstanbul: TKAE Yay.
- Arat, R. R. (2006). *Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: TDK Yay.
- Argunşah, M.; Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yay.

- Arıkan, İ. (2006). *Ermeni Harfleriyle Yazılmış Kıpçakça Zebur Metin-Dizin, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arıkan, İ. (2006). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 4, Aralık, s. 130-41.
- Arıkoğlu, E. ; Kuular, K. (2003). *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Arslan Erol, H. (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*, Ankara: TDK Yay.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları) II Dizin*. Ankara: TDK Yay.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Feradis III Dizin-Sözlük*. Ankara: TDK Yay.
- Ata, A. (1998). Dede Korkut Hikâyeleri'nde Şüpheli Birkaç Kelime Üzerine Düşünceler. *TDAY-Belleten*, s. 29-38.
- Ata, A. (2002). *Harezm-Altın Ordu Türkçesi* (haz. Mehmet Ölmez). İstanbul.
- Ata, A. (2004). *Karahanlı Türkçesi: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Ryland Nüshası) Giriş - Metin - Notlar - Dizin*. Ankara: TDK Yay.
- Atalay, B. (1945). *Et-Tuhfet-üz-Zekiyye fil-Lûgat-it-Türkiyye*. İstanbul: TDK Yay.
- Atalay, B. (1970). *Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Atalay, B. (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk (Dizin) C. IV*. Ankara: TDK Yay.
- Aynakulova, G. (2009). Ermeni Kıpçaklar mı Gregoryen Kıpçaklar mı? *Milli Folklor*, Yıl 21, S. 84, 114-126.
- Aydemir, H. (2003). Altaic Etymologies: toz, toprak, toğosun. *Turkic Languages*, 105-143.
- Ayverdi, İ. ; Topaloğlu, A. (2007). *Kubbealtı Lugatı, Türkçe Sözlük*, İstanbul: MAS Matbaacılık.
- Ayverdi, İ. (2008). *Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük I-III*, İstanbul: MAS Matbaacılık.
- Bang, W. (1918). *Beiträge zur türkischen Wortforschung*, Budapest.
- Baran, B. (2006). *Orta Türkçede İsim Çekim Eklerinin Kullanılış Şekilleri ve Fonksiyonları*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Battal, A. (1934). *İbn-i Mühennâ Lûgati*, İstanbul: TDK Yay.
- Bayram, B. (2007). *Çuvaş Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlük*, Konya: Tablet Yay.

- Bedrossian, M. (1879). *New Dictionary Armenian-English*. Venice: S. Lazarus Armenian Academy.
- Berta, Á. (1996). *Deverbale Wortbildung im Mittelkiptschakisch-Türkischen*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Bilge, K. R. (1928). *El-Kavâninü'l-küllîyye li Zabti'l-lûgati't-Türkiyye*, İstanbul.
- Bilgen, İ. (1989). *Dīvānu Luġāti 't-Türk'te Söz Yapımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bodrogligeti, A. (1995). Eski Kıpçakça Sahasındaki Çalışmalar. *TDAY-Belleten*, s. 175-192.
- Bodrogligeti, A. J. (2012). *A Grammar of Chagatay*. München: Lincom.
- Boratav, P. N. ; Başgöz İ. (1974). Türk Halk Bilmeceleri. *Folklor Dergisi*, S. 37. İstanbul. s. 2-7.
- Borovkov, A. K. (1963). *Leksika Sredneaziatskogo Tefsira XII-XIII vv*. Moskva: İzdatelstvo Vostochnoy Literaturı.
- Borovkov, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. yüzyıllar)*, (çev. H. İ. Usta, E. Amanoğlu). Ankara: TDK Yay.
- Bozkurt, F. (2005). *Türklerin Dili*, İstanbul: Kapı Yay.
- Brockelmann, C. (1954). *Osttürkische Grammatik der Islamischen Literatursprachen Mittelasiens*. Leiden: Brill.
- Buran, A. (1996). Türkçede Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni. *III. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara: s. 207-214.
- Ceylan, E. (1997). *Çuvaşça Çok Zamanlı Ses Bilgisi*, Ankara: TDK Yay.
- Caferoğlu, A. (1931). *Abû - Hayyân. Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Etrâk*. İstanbul: Evkaf Matbaası.
- Caferoğlu, A. (1972). *Türk Dili Tarihi 2*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Chirli, N. (2010). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı, *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı* (14 Mayıs 2010), Türk Dil Kurumu, Ankara.

- Chirli, N. (2005). *Alğış Bitigi - Ermeni Kıpçakça Dualar Kitabı (An Armeno Kipchak Prayer Book)*, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Hollanda.
- Clauson, S. G. (1962). The Concept of 'Strenght' in Turkish. *Nemeth Armağanı*, Ankara: TDK Yay. s. 99-101.
- Clauson, S. G. (1971). Armeno-Qıpçaq. *Rocznik Orientalistyczny*, T. 34, 7-14.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Csáki, É. (1996). Volga Boyu Kıpçak Lehçelerinde Orta Moğolca Ödünç Kelimeler. *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*. Ankara: s.143-146.
- Çağatay, S. (1943). Uygurca ve Eski Osmanlıcada Instrumental +n. *DTCF Dergisi*, I, S. 3, Ankara: 93-107.
- Çağatay, S. (1944). Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyla. *Ankara D.T.C.F. Dergisi*, C. 2, S. 5, 759-772.
- Çağatay, S. (1963). Codex Cumanicus. *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ankara: s. 111-135.
- Çağatay, S. (1977). Türkçede Çocuk Kavramı. *TDAY-Belleten*, s. 1-16.
- Çağatay, S. (19978). Codex Cumanicus Sözlüğü. *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara: s. 139-152.
- Çeneli, İ. (1997). *Kırım Tatarcasında Yapım Ekleri*. (çev. M. Argunşah). Ankara: TDK Yay.
- Dagmar, D. (1980). *Der Codex Cumanicus*, Stuttgart.
- Dagmar, D. (2000). *Codex Cumanicus: Edition diplomatique avec facsimiles*, Bükreş.
- Dankoff, R.; Kelly, J. (1982). *Mahmud al-Kaşgari, Compendium of The Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk) Part-I*. Duxbury: Harvard University Printing Office.
- Dankoff, R.; Kelly, J. (1984). *Mahmud al-Kaşgari, Compendium of The Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk) Part-II*. Duxbury: Harvard University Printing Office.
- Dankoff, R.; Kelly, J. (1985). *Mahmud al-Kaşgari, Compendium of The Turkic Dialects (Diwan Lugat at-Turk) Part-III*. Duxbury: Harvard University Printing Office.
- Daşkeviç, Y. R. (1983). Armyano-Kıpçakskiy Yazık: Etapı İstorii. *Voprosı Yazıkoznaniya*, 91-107.

- Delice, H. İ. (2001). *Kitâb Fî-İlmi'n-Nüssâb*. Sivas: Dilek Matbaası.
- Demir, R. (2001). *19. Yüzyıl Ermeni Harfli Türkçe Metinlerde Çekimli Şekiller*. İstanbul: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demir, N. (2005). Çokluk Eki +(I)t/ +(U)t Üzerine. *Türk Dili* S. 647, Ankara: s. 437-441.
- Demirbilek, S. (2004). Tarihi Süreç İçerisinde –sIk Ekinin İşlevleri. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26 Eylül 2004) C. I*, Ankara, TDK Yay. s. 731-738.
- Demirci, J. (2003). Cumhuriyetin 80. Yılında Türkiye’de Memlûk-Kıpçak Türkçesi Çalışmaları. *Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu* (18 Aralık 2003), Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Cumhuriyetin 80. Yılına Kutlama Etkinlikleri, Ankara.
- Deny, J. (1941). *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, (çev. A. U. Elöve), İstanbul.
- Deny, J. (1957). *L'Arméno-Coman et les Ephémérides de Kamieniec (1604-1613)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Deny, J. (1995). *Türk Dilinin Temel Kuralları*, (çev. O. Şahin), Ankara.
- Deny, J. (2013). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları Türkiye Türkçesi*, (çev. O. Şahin), Ankara: TDK Yay.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Doerfer, G. (1963). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Band I*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, G. (1965). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Band II*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, G. (1967). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Band III*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Doerfer, G. (1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, Band IV*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
- Drimba, V. (1973). *Syntaxe Comane*, Bucureşti.
- Drimba, V. (2000). *Codex Comanicus. Édition diplomatique avec fac-similés*. Bucureşti:Editura Enciclopedică.
- Dinar, T. (2015). Kibin ve Kibik Edatlarının Yapıları Hakkında Bazı Tespitler. *Dil Araştırmaları*, Güz 2015/17, s. 103-118.
- Doğan, L. (2005). Türk Dilinde Organ Adları Üzerine Bir İnceleme -Ana ve Ara Temel Kelimeler. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 1, s. 141-163.

- Duman, M. (1997). Oğlan Kelimesi ve Gençlik Kavramı Üzerine. *İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul Türkiyat Mecmuası*, C. 20, 113-130.
- Duran, S. (1956). Türkçede Cihet ve Mekan Gösteren Ekler. *TDAY-Belleten*, s. 1-110.
- Eckmann, J. (1963). The Mamluk-Kipchak Literature. *Central Asiatic Journal*, VIII, s. 304-319.
- Eckmann, J. (1965). Memluk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair. *TDAY-Belleten*, s. 35-41.
- Eckmann, J. (2003). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*, (haz. O. F. Sertkaya), Ankara: TDK Yay.
- Eckmann, J. (2005). *Çağatayca El Kitabı*, (çev. G. Karaağaç), Ankara: Akçağ Yay.
- Efendiyeva, Ç. (2004). Eski Rusçadaki Türkçe Kökenli Kelimelerin Fonetik ve Gramatik Uyumuna Genel Bir Bakış. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26 Eylül 2004) C. I*, Ankara, TDK Yay. s. 831-840.
- Eker, S. (2006). Altayca Gezgin Bir Kelime: Kır. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4, s. 17-37.
- Eker, S. (2009). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yay.
- Eminoğlu, E. (2011). *Abbâs ibni Hamza es-Sabrânî - Kitâbü'l-Ef'âl -Kıpçakça Satır Arası Sözlük-*. Ankara: Akçağ Yay.
- Emre, A. C. (1945). *Türk Dilbilgisi, Türkçenin Bugünkü ve Geçmişteki Gelişmeleri Üzerine Gramer Denemesi*, İstanbul.
- Emre, A. C. (1949). *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri, Fonetik*, İstanbul: TDK Yay.
- Eraslan, K. (1980). *Eski Türkçe'de İsim-Fiiller (Doçentlik Tezi)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Eraslan, K. (1999). Çıkma hâli (Ablativ) Ekinin Oluşumu. *3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı 1996, Bilimsel Bildiriler*, Ankara: s. 381-385.
- Eraslan, K. (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayın No: 33.
- Ercilasun, A. B. (2007). Memlûk Kıpçak Dönemi Eserleri ile İlgili Düşünceler. *Çağdaş Türklük Bilimi Sempozyumu*, 2005. (Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat, Ankara: Akçağ Yay. s. 215-221.
- Ercilasun, A. B. (2007). Türk Dilinde Ek-Ses İlişkisi. *Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*, Ankara: Akçağ Yay. s. 340-346.

- Ercilasun, A. B. (2007). -maç, -meç Eki Üzerine. *Makaleler, Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*, Ankara: Akçağ Yay. s. 353-358.
- Ercilasun, A. B. (2007). Türkçede Benzerlik Bildiren +m Morfemi. *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1, Güz, Ankara: s. 9-20.
- Ercilasun, A. B. (2008). La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği Teorisi. *Dil Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Bahar, Ankara: s. 35-56.
- Ercilasun, A. B. (2009). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Ercilasun, A. B.; Akkoyunlu, Z. (2014). *Kaşgarlı Mahmud - Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*. Ankara: TDK Yay.
- Erdal, M. (1977). Irk Bitig Üzerine Yeni Notlar. *TDAY-Belleten*, s. 87-119.
- Erdal, M. (1979). Die Konverb- und Aoristendungen im Alttürkischen. *Ural Altaische Jahrbücher* 51, s. 104-126.
- Erdal, M. (1979). Die Morphemfuge im Alttürkischen. *Weiner Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 71, s. 83-114.
- Erdal, M. (1985). Variable Forms in the Qutadgu Bilig. *V. Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, Tebliğler I, Türk Dili 1. s. 79-94.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Erdal, M. (1997). Further notes on the Irk Bitig. *Turkic Languages* 1. s. 63-100.
- Erdal, M. (2004). *A Grammar of Old Turkic*. Brill, Leiden-Boston: Handbook of Oriental Studies.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Eren, H. (2004). Eski Kıpçakça Sözlüklere Katkılar (I). *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26 Eylül 2004) C. I*, Ankara, TDK Yay. s. 959-962.
- Ergin, M. (2002) (2. baskı 1972), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Yay.
- Ertaylan, İ.H. (1960). *Behcetü'l-Hadā'ik, fî mev'izeti'l-halā'ik*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:859.
- Gabain, A. v. (1959). Die Sprache des Codex Cumanicus. Wiesbaden: Philologiae Turcicae Fundamenta, Vol. s. 46-73.
- Gabain, A. v. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. (çev. M. Akalın), Ankara: TDK Yay.
- Gabain, A. v. (1979). Codex Cumanicus' un Dili. (çev. M. Akalın), *Tarihi Türk Şiveleri*, Ankara: s.73-118.

- Gallotta, A. (1996). Codex Cumanicus'un 'Yeni' Bir Nüshası. *Uluslararası Türk Dili Kongresi (26 Eylül 1992-1 Ekim 1992)* (s. 267-271). Ankara: TDK Yay.
- Ganiyev, F. A. (2013). *Bugünkü Tatar Türkçesi Söz Yapımı* (çev. M. Özşahin), Ankara: TDK Yay.
- Garkavets, A. N. (1974). Bartol'd o veroispovedanii u kıpçakov X-XIII vv. i problema etnogeneza armyano-, greko-kıpçakov i karaimov. *Bartol'dsvkie çtenie (18-20 Mart)*, (s. 18-19).
- Garkavets, A. N. (1975). *Konvergentnaya evolutsia armyano-kıpçakskogo yazıka vusloviyah subordinativnogo slavyansko-kıpçakskogo dvuyaziçiya ego nositeley v g. Kamenets-Podolskom XVI-XVII vv.* Moskva.
- Garkavets, A. N. (1979). *Konvergenstsiya armyano-kıpçakskogo yazıka k slavyanskimi v XVI-XVII vv.* Kiev: Naukova Dumka.
- Garkavets, A. N. (1987). *Kıpçakskie Yazıkı: Kumanskiy i Armyano-Kıpçakskiy (Glava 2. Armyano-Kıpçakskiy Yazık po pamyatnikam XVI-XVII vv..* Alma-Ata: Nauka.
- Garkavets, A. N. (1988). *Türkskiye Yazıkı na Ukraine*, Kiev: Naukova Dumka.
- Garkavets, O. (1993). *Virmeno-kıpçatskı rukopisi v ukraynı, virmeniy, rosıy - Katalog.* Kiev: Akademiya Nauk Ukraynı.
- Garkavets, A. N.; Hurşudyan, E. (2001). *Armenian-Qypchaq Psalter written by Deacon Lussig drom Lviv 1575/1580.* Almatı: Deşt-i Kıpçak.
- Garkavets, A. N. (2002). *Kıpçakskoe Pis'mennoe Nasledie I. Katalog i Teksti Pamyatnikov Armyanskim Pismom.* Almatı: Deşt-i-Kıpçak.
- Garkavets, A. N.; Sapargaliev, G.; vd. (2003). *Töre Bitigi, Kıpçaksko-Polskaya Versiya Armyanskogo Sudebnika i Armyano Kıpçakskiy Protsessualniy Kodeks - Lvov, Kamenets-Podolskiy 1519-1594.* Almatı: Deşt-i Kıpçak.
- Garkavets, A. N. (2007). *Kıpçakskoe Pis'mennoe Nasledie II. Pamyatniki duhovnoy kulturi Karaimov, Kumanov-Polovets i Armyano-Kıpçakov.* Almaty: Kasean Baur.
- Garkavets, A. N. (2010). *Kıpçakskoe Pis'mennoe Nasledie III. Kıpçakskiy Slovar'.* Almaty: Kasean Baur.
- Garkavets, A. N. (2016, Mart 1). *Written Monuments of Turkic Languages.* Qypchaq – A Digital Collection of Turkic Manuscripts: <http://www.qypchaq.unesco.kz/Memorials-En.htm>
- Golden, P. B. (1996). Kıpçak Kabilelerinin Menşesine Bir Bakış. *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988*, Ankara: s. 47-63.
- Gökbel, A. (2000). *Kıpçak Türkleri.* İstanbul: Ötüken Yay.

- Gökbel, A. (2016, Nisan 5). *Kıpçaklar ve Kumanlar*. tarihtarih: <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=364331>
- Gökdağ, B. A.; Şimşek, Y. (2014). Gregoryan Kıpçak Türkçesi mi Ermeni Kıpçakçası mı? *Yeni Türkiye*, S. 60, 756-767.
- Grønbech, K. (1936). *Codex Cumanicus Cod. Marc. Lat. DXLIX in Faksimile herausgegeben mit einer Einleitung I*, Kopenhagen.
- Grønbech, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhag: Einar Munksgaard.
- Grønbech, K. (1992). *Kuman Lehçesi Sözlüğü* (çev. Kemal Aytaç). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Grønbech, K. (2000). *Türkçenin Yapısı*, (çev. M. Akalın), Ankara: TDK Yay.
- Grousset, R. (1993). *Bozkır İmparatorluğu (Attila-Cengiz Han-Timur)*, (çev. M. R. Uzmen), İstanbul: Ötüken Yay.
- Grunin, T. İ. (1967). *Dokumentı na polovetskom yazıke XVI. v. (Sudebnie aktı Kamenets-Podolskoy Armyanskoy obşçını)*. Moskva: Nauka.
- Gül, M. (2015). Kutadgu Bilig’de Enklitik Edatları. *International Journal of Social Science, Spring II*, s. 401-414.
- Gülensoy, T. (1998). Türkçe Üzerine Notlar: Yoğurt. *Türk Dili* 554, s. 138-40.
- Gülensoy, T. (2000). Kıpçaklar ve Kıpçakça. *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yay. s. 119-136.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: TDK Yay.
- Gülsevin, G. (2004). Türkçede ‘Sıra Dışı Ekler’ ve Eklerin Tasnif-Tanımlama Sorunu Üzerine. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26 Eylül 2004) C. I*, Ankara, TDK Yay. s. 1267-1284.
- Gülsevin, G. (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yay.
- Gülsevin, G. (2008). Türkiye Türkçesi Ağzlarında Kıpçakça Denilen Unsurlar Üzerine 2: (ç>ş Değişmesi). *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, literature and History of Turkish or Turkic Volume 3/3 Spring*, s. 378-87.
- Gürsoy Naskali, E. ; Duranlı, M. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yay.
- Güvenç, L. (2014). *Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri: Erciyesi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.

- Hacıeminoğlu, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: TDK Yay.
- Hamilton, J. R. (1998). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Budhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması İyi ve Kötü Prens Öyküsü*, (çev. V. Köken), Ankara: TDK Yay.
- Hatiboğlu, V. (1974). *Türkçenin Ekleri*, Ankara: TDK Yay.
- Hazai, G. (1979). Kıpçak. *The Encyclopedia of Islam*, (New Edition), V, Leiden.
- Hazai, G. (1986). Türk Dilleri. (çev. K. Aytaç), İstanbul: *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 41, s. 125-128.
- İnan, A. (1987). *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara: s. 39.
- İnan, A. (1988). XIII-XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz- Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe. Ankara: *TDAY-Belleten 1953*, s. 53-71.
- İnan, A. (1988). Türk Etnolojisini İlgilendiren Birkaç Terim-Kelime Üzerine. *TDAY-Belleten 1956*, Ankara: s. 179-195.
- İpek, B. (2009). Divânü Lugâti't-Türk'te Geçen Enklitik Edatları. *Turkish Studies, Spring* s.1199-1212.
- İzbudak, V. (1936). *El-İdrak Haşiyesi*, İstanbul: TDK Yay.
- Johanson, L. (2007). *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler*, (çev. N. DEMİR), Ankara: TDK Yay.
- Kaçalin, M. (2003). Abuşka Sözlüğü Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları 13*, s. 23-28.
- Kafesoğlu, İ. (2003). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Kalsın, Ş. (1996) *Nehcü'l-Feradis'te Söz Yapımı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaağaç. G. (1993). Dil, Ağız ve Kulak ile İlgili Kelimelerimiz. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi VII*, s. 85-113.
- Karaağaç. G. (2012). *Türkçenin Dil Bilgisi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Karaağaç. G. (2013). *Dilbilimi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Karahan, A. (2013). *Dīvānu Lugati't Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*, Ankara: TDK Yay.
- Karakaya, M. (2010). *Tarihi Kıpçak Metinlerinde Dinî Terminoloji*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Karamanlioğlu, A. F. (1963). Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi. İstanbul: TDED, C. XII, s. 175-83.
- Karamanlioğlu, A. F. (1989). *Seyf-i Sarayi, Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)*. Ankara: TDK Yay.
- Karamanlioğlu, A. F. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Karasoğlu, Y. (1998). *Şiban Han Divânı* (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), Ankara: TDK Yay.
- Karışlar, M. S. (2012). *Codex Cumanicus'ta Eylem*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2005). Armenian Kipchak and living Kipchak languages. 6. *Deutschen Turkologenkonferenz* 23-26. Juli, Frankfurt-Germany.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2006). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış *Töre Bitigi* Adlı Eserdeki Hukuk Terimleri Üzerine. *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, 9-15 Nisan, İzmir.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2007). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesiyle Yazılmış *Töre Bitigi* ve Bu Eserdeki *töre, yargı, bitik* Terimleri Üzerine. *Gazi Türkiyat Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi/Journal of Turkology Research*, S. 1, Güz, s. 77-96.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2008). Urum Diyalektlerinde Tipik Kıpçak Özellikleri. *Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN Armağanı*, Ankara: Akçağ Yay. s. 252-264.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2009). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi Metinleri Üzerine. *Kafkaslarda Türk Dili ve Kültürünün Etkileri Uluslararası Çalıştayı*, 5-6 Mart, Ardahan Üniversitesi.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2009). Ermeni Harfli Kıpçakça Söz Varlığı Üzerine Notlar. *International Journal of Central Asian Studies, Festschrift to Commemorate the 80th Anniversary of Prof. Dr. Talat Tekin's Birth*, The International Association of Central Asian Studies Korea University of International Studies, Vol.13. Korea: s.165-181.
- Kasapoğlu Çengel, H. (2012). Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesi. *Dil Araştırmaları*, S. 10, 17-81.
- Kaşgarlı, M. (1998). *Divanü Lügat-it Türk I*. (çev. B. Atalay), Ankara: TDK Yay.
- Kaşgarlı, M. (1998). *Divanü Lügat-it Türk II*. (çev. B. Atalay), Ankara: TDK Yay.
- Kaşgarlı, M. (1998). *Divanü Lügat-it Türk III*. (çev. B. Atalay), Ankara: TDK Yay.
- Kaşgarlı, M. (1998). *Divanü Lügat-it Türk IV Dizin*. (çev. B. Atalay), Ankara: TDK Yay.
- Klyashtorny, G. S. ; Sultanov, T.İ. (2004) (2. baskı) *Türkün Üç Bin Yılı*, (çev. D. A. Batur). İstanbul: Selenge Yay.

- Klyashtorny, G. S. (2013). Polovets Problemi (II): Kıpçaklar, Kumanlar ve Polovetsler. (çev. C. Çakmak), *Türk Kültürü* 2013 / 2. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, s. 175-180.
- Koca, S. (1990). *Türk Kültürünün Temelleri (Hunlar, Göktürkler, Uygurlar) I*, Damla Neşriyat.
- Koca, S. (2013). Tarihte Türk Adı. *Türk Yurdu Dergisi*, Nisan S. 308.
- Koç, K. ; Bayniyazov A. ; Başkapan V. (2003). *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yay.
- Kononov, A. N. (1989), İsimlerin ve Sıfatların Küçültme Şekilleri ve Söz Yapımı. *TDAY-Belleten* 1968, s. 81-88.
- Kononov, A. N. (2000), Kıpçak, Kuman, Kumuk Kavim Adlarının Etimolojisi Üzerine. (çev. M. Uğurlu), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı:10, Güz, s. 518-526.
- Korkmaz, Z. (1969) (5. baskı 2011). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yayını.
- Korkmaz, Z. (1989). Erzurumlu Darîr ve Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasındaki Yeri. *Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. s. 267-274.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Z. (1995). Eski Türkçedeki Oğuzca Belirtiler. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar C. I*, Ankara: TDK Yay. s. 205-216.
- Korkmaz, Z. (1995). Türkçede –acak/-ecek Gelecek Zaman (Futurum) Ekinin Yapısı Üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar C. I*, Ankara: TDK Yay. s.3-11.
- Korkmaz, Z. (1995). Göktürkçede İsimden Fiil Türeten Ekler ve Köken Yapıları Üzerine. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar C. I, Türk Dili Üzerine Araştırmalar C. I*, Ankara: TDK Yay. s. 141-149.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: TDK Yay.
- Korkmaz, Z. (2005). Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar C. I*, Ankara: TDK Yay. s. 12-84.
- Kowalski, T. (1996). *Karayim Lehçesi Sözlüğü*, (çev. K. Aytaç), Ankara: Engin Yay.
- Kun, T. H. (1950). Orta Kıpçakça q-, k-, > o Meselesi. *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar I*, Ankara: s. 45-61.
- Kurat, A. N. (1937). *Peçenek Tarihi*. İstanbul: İstanbul Devlet Basımevi.
- Kurat, A. N. (1992). *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara: Murat Kitabevi Yayını.

- Kut, T. (1984). Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Halk Kitapları. *Halk Kültürü*, İstanbul: s. 69-79.
- Kut, T. (1985). Ermeni Harfli Türkçe Telif ve Tercüme Romanlar. *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi-Tebliğler II*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. s. 195-214.
- Kutalmış, M. (2003). On the Armeno-Kipchak. *Karadeniz Araştırmaları*, S.2, Mayıs, s. 35-43.
- Kutalmış, M. (2003). On the Turkish in Armenian Script. *Journal of Economic and Social Research*, Vol. 5, No. 2, July, s. 47-57.
- Kuun, C. G. (1880). *Codex Cumanicus. Bibliothecæ ad templum Divi Marci Venetiarum*.Budapestini: Editio Scient. Academæ Hung.
- Kuznetsov, P. İ. (1995). Türkiye Türkçesi Morfoetimolojisine Dair, *TDAY Belleten*, s. 193-261.
- Lessing, F. D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük 1: A-N, 2: O-C (Z)*, (çev. G. Karaağaç). Ankara: TDK Yay.
- Li, Y.-S. (2004). *Türk Dillerinde Sontakılar*, İstanbul: Kebikeç Yay.
- Ligeti, L. (1984). Prolegomena to the Codex Cumanicus. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1-54.
- Ligeti, L. (1998). *Bilinmeyen İç Asya* (çev. S. Karatay), Ankara: TDK Yay.
- Mansuroğlu, M. (1953). Türkçede –gu Ekinin Fonksiyonları. *Türkiyat Mecmuası*, C. X, İstanbul: s. 341-348.
- Menges, K. H. (1950). *Analecta Orientalia Memoriae Alexandri Csoma de Körös Dicata*. Edendo operi praefuit L. Ligeti. 224 pp. with a portrait of A. Körösi Csoma.
- Bibliotheca Orientalis. Hungarica V. Budapestini. MCMXLII-MCMXLVII. *Artibus Asiae*, Vol. 13, No. 1/2 , 142-144.
- Menges, K. H. (1995). *The Turkic Languages and Peoples*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Nadalyaev, V. M. ; Nasilov, D. M. ; Tenişev, E. R. ; Şçerbak, A. M. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'*, Akademiya Nauk SSSR İnstitut Yazıkoznaniya. Leningrad.
- Nalbant, M. V. (2008). *Divānū Luğati't- Türk Grameri-I İsim*, İstanbul: Bilge Oğuz Yay.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (çev: İ. Kurban) Ankara: TDK Yay.

- Nissman D. (1969). *A Study of a Language and Orthography of the Mamlukes of Egypt Based on the Kitāb Baytaratī'i-Wādhīh*. Doktora Tezi. Columbia University.
- Nişanyan, S. (2010). *Sözlerin Soyağacı - Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Everest.
- Oraltay, H. ; Yüce, N. ; Pınar, S. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayını: 8.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK Yay.
- Oyman, Y. (1971). *Münyetü'l-Guzât Üzerinde Bir Dil Tetkiki*, İstanbul: Türkiyat Enstitüsü Tezler Kısım: 520.
- Ölmez, M. (1998). Eski Uygurca *odug sak* İkilemesi Üzerine. Türk Dilleri Araştırmaları 8, s. 35-47.
- Ölmez, M. (2007). *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und monolischen Parallelen / Tuvacanın Sözcükleri Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle*. Wiesbaden.
- Ölmez, Z. K. (1996). *Ebulgazi Bahadır Han, Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, Ankara.
- Ögel, B. (1989). *Türk Mitolojisi I. Cilt*, Ankara: TTK Yay.
- Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş I*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Öner, M. (1998). *Bugünkü Kıpçak Türkçesi. (Tatar, Kazak ve Kırgız Lehçeleri Karşılaştırmalı Grameri)* Ankara: TDK Yay.
- Öner, M. (2007). Yarlık Sözü Hakkında. *TDAY-Belleten 2004/II*. s. 117-122.
- Öner, M. (2004). Türkçede –İIG>-İİ Ekli Niteleme Sözlerinin Edatlaşması. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26 Eylül 2004) C. II*, Ankara, TDK Yay. s. 2239-2251.
- Öner, M. (2006). Türkçede İsimden Fiil Yapımı Üzerine Notlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.3, S.1, Mart, s. 60-76.
- Önler, Z. (1993). Kutadgu Bilig'de "Ekçek" Kelimesi Üzerine. *Türk Dili* 497, s. 342-344.
- Önler, Z. (2004). Türkçede +İX Eki. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26 Eylül 2004) C. II*, Ankara, TDK Yay. s.2203-2208.
- Özgür, C. (1988). *Baytaratü'l-Vâzih (Metin - İndeks)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özgür, C. (1994). *Baytaratü'l-Vâzih'in Kıpçakça ve Türkmence Yazmalarına Göre Kıpçakçanın Oğuzcalaşması (Türkmenceleşmesi) Üzerine Bir Dil ve Araştırması*, Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özgür, C. (1999). Kıpçakçanın Türkmenceleşmesi Üzerine. 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996*, Ankara: s. 863-869.
- Özgür, C. (2003). Kıpçakça Yazılmış Eserlerde Türkmence (Oğuzca) Unsurlar. *GÜEF Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi 2001-2003*, İstanbul: s. 349-57.
- Özgür, C. (2003). *Kitābü'l-Hayl (Memluk Kıpçakçası İle Yazılmış İlk Türk Atçılık ve Atçılık Eserinin Paris Yazması)*. İstanbul: Çantay Kitabevi.
- Özgür, C. (2010). Karışık (Kıpçak-Oğuz) Lehçeyle yazılmış Kitābü'l-Hayl'in Yazmalarında Değişmeler. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/1 Winter*. s. 578-584.
- Özgür, C. (2011). Yunus Emre Divanındaki Sözcüklerin Kıpçak Türkçesinin Söz Varlığı İçindeki Yeri I. *X. Uluslararası Yunus Emre Sevgi Bilgi Şöleni Bildirileri (6-8 Mayıs 2010)*, Eskişehir: s. 765-774.
- Özkan, A. (1994). *Kitāb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özkan, F. (2004). -mak, -mek Eki İle Yapılan Kalıcı İsimler. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26 Eylül 2004) C. II*, Ankara, TDK Yay. s. 2277-2282.
- Özkan, N. (1997). *Türk Dünyası (Nüfus-Sosyal Yapı-Dil-Edebiyat)*, Kayseri.
- Özkan, N. (2001). Hal Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme. *İlmî Araştırmalar 12*, İstanbul: s. 153-165.
- Öztekten, Ö. (2007). Türk Dilinde Güne Bağlı Zaman Sözlere. 46. *Uluslararası Sürekli Altayistik Konferansı Bildirileri 22-27 Haziran 2003*, Ankara: TDK Yay.
- Öztopçu, K. (1993). A Fourteenth-Century Mamluk-Kipchak Treatise on veterinary Sciences: Kitāb fî- Riyāzeti'l- Hayl. *Türklük Bilgisi Araştırmaları 17*, s. 153-170.
- Öztopçu, K. (2000). Memluk Kıpçakçasıyla Yazılmış Bir Atçılık Risalesi: Kitāb Baytaratü'l-Vāzih (Paris Nüshası). *Türklük Bilgisi Araştırmaları 24/II*, s. 189-229.
- Öztopçu, K. (2002). *A 14th-Century Archery Treatise in Mamluk-Kipchak Kitāb Fi İlmi An-Nuşşab Memluk Kıpçakçasıyla 14. yy.'da Yazılmış Bir Okçuluk Kitabı*. İstanbul: Mehmet Ölmez Yay.
- Öztopçu, K. (2002). A Mamluk-Kipchak Manuel from the 14th Century Kitāb fî ilmi'n-nuşşāb. *Rocznik Orientalistyczny*, 47/1. Kebikeç.
- Öztürk, A. (2009). *Ermeni Kıpçakçasıyla Yazılmış Kamanets Vakayinamesi (Çeviri-Metin-Gramer-Sözlük)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özyetgin, A. M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*. Ankara: TDK Yay.

- Özyetgin, A. M. (2001). *Ebū Hayyān Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*. Ankara: Köksav.
- Pamukçıyan, K. (2002). *Ermeni Harfli Türkçe Metinler*, İstanbul: Aras Yay.
- Pritsak, O. (1979). Ermeni Kıpçakçası. (çev. M. Akalın), *Tarihî Türk Şiveleri*. Ankara: Sevinç Matbaası, s. 131-137.
- Pritsak, O. (1979). Kıpçakça. (çev. M. Akalın), *Tarihî Türk Şiveleri*. Ankara: Sevinç Matbaası, s.119-140.
- Pritsak, O. (1995). Polovetsler ve Ruslar (çev. Eşref Bengi Özbilen). *TDA*, S. 94,, İstanbul.
- Radloff, W. (1893). *Versuch Eines Wörterbuch Der Türk-Dialecte, Erster Band – Die Vocale*. St. Petersburg.
- Radloff, W. (1899). *Versuch Eines Wörterbuch Der Türk-Dialecte, Zweiter Band*. St. Petersburg.
- Radloff, W. (1911). *Versuch Eines Wörterbuch Der Türk-Dialecte, Fierter Band*. St. Petersburg.
- Ramstedt, G. J. (1952). *Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II: Formenlehre*, Helsinki.
- Rásonyi, L. (1939). Tuna Havzasında Kumanlar. *TDAY Belleten*, III s.11-12.
- Rásonyi, L. (1983). *Türk Devletinin Batıdaki Vârisleri ve İlk Müslüman Türkler*, (haz. Ş. K. Seferoğlu-A. Müderrisoğlu), Ankara.
- Rásonyi, L. (1996). *Tarihte Türklük*. Ankara: TKAE Yay.
- Rasovskiy, D. A. (2004). Kumanlar “Kuman Topraklarının” Sınırları” (çev. M. Uydu Yücel), *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 40, 159-186.
- Räsänen, M. (1957). *Materialen Zur Morphologie Der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia Edidit Societas Orientalis Fennica.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Róna-Tas, A. (1998). Turkic Writing Systems. In L. Johanson, & É. Á. Csató (Eds.), *The Turkic Languages* (s. 126-137). London-New York: Routledge.
- Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien -Neubearbeitung- I. Verben Band 1: ab- -üzüglä-*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Safran, M. (1993). *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügatlere Göre Kuman / Kıpçaklarda Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış*, TKAE.

- Sağol, G. (1993). *Harezmi Türkçe Satır Arası Kur'an Tercümesi (Giriş-Metin-Sözlük)*. İstanbul: Türkiye Araştırmaları Enstitüsü.
- Sağol, G. (2004). Köken Bilgisi Araştırmalarına Katkıları. *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26 Eylül 2004) C. I*, Ankara, TDK Yay. s. 2511-2527.
- Salan, M. (2016). *Codex Cumanicus ve Ermeni Harfli Kıpçak Türkçesinde Fiil Yapımı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sanjian, A. K. (1996). The Armenian Alphabet. (Ed. W. B. Peter T. Daniels), *The World's Writing Systems* (pp. 356-363). New York, Oxford: Oxford University Press.
- Sarı, M. (2007). *Türkçede Art Zamanlı Değişmeler*, Ankara: Pegem Yay.
- Sarı, M. (2008). *Türkçenin Batı Dilleriyle İlişkisi*. Ankara: TDK Yay.
- Schönig, C. (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westghusischen*, *Tuologica* 47, Harrassowitz Verlag – Wiesbaden.
- Schütz, E. (1961). On the Transcription of Armeno-Kipchak. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 139-161.
- Schütz, E. (1961). An Armeno-Kipchak Print from Lvov (A.D. 1618). *Acta Orientalia Hungarica*, T. 13, 123-130.
- Schütz, E. (1966). Re-Armenisation and Lexicon. From Armeno-Kipchak back to Armenian. *Acta Orientalia Hungarica*, T. 19, f. 1, 99-115.
- Schütz, E. (1968). *An Armeno-Kipchak Chronicle on the Polish-Turkish Wars in 1620-21*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Schütz, E. (1969). Dokumentı na Polovetskom yazıke XVI.v. (Sudebnıe aktı Kamenets-Podolskoy armyanskoy obşçini), *Pamyatniki Pismennosti Vostoka*, vol. III. Moskva, 1967, p. 430. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Tomus XXII (2), 283-288.
- Schütz, E. (1971). Armeno-Kipchakische Ehekontrakte Und Testamente. *Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae*, XXIV, 265-300.
- Schütz, E. (1978). The stages of Armenian settlements in Crimea. *Transcaucasica II*, 116-135.
- Schütz, E. (1987). An Armeno-Kipchak document of 1640 from Lvov and its background in Armenia and in the diaspora. In G. Kara, *Between the Danube and the Caucas. A Collection of Papers Concerning Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe* (pp. 247-330). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Serebrennikov, B. A. ; Gadjeva, N. Z. (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri* (çev. T. Hacıyev, M. Öner), Ankara: TDK Yay.
- Sertkaya, O. F. (1995). *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, TKAE Yay. Ankara.

- Sertkaya, O. F. (2015). Codex Cumanicus (Latince-Farsça-Komanca Kodeks). *Gazi Türkiyat*, Güz 2015/17. s. 207-217.
- Sev, G. (2007). *Tarihî Türk Lehçelerinde Hâl Ekleri*, Ankara: Akçağ Yay.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologiçeskij Slovar' Tyurskih Yazıkov (Obşçetyurskie i mejtyurskie osnovı na glasnie)*. Moskva: Izdatelstvo Nauka.
- Sevortyan, E. V. (1978). *Etimologiçeskij Slovar' Tyurskih Yazıkov - Obşçetyurskie i mejtyurskie osnovı na bukvu "B"*. Moskva: Izdatelstvo Nauka.
- Sevortyan, E. V. (1980). *Etimologiçeskij Slovar' Tyurskih Yazıkov Obşçetyurskie i mejtyurskie osnovı na bukvı "v", "g" i "d"*. Moskva: Izdatelstvo Nauka.
- Sevortyan, E. V.; Levitskaya, L. S. (1989). *Etimologiçeskij Slovar' Tyurskih Yazıkov Obşçetyurskie i mejtyurskie osnovı na bukvı "C", "J", "Y"*. Moskva: Moskva "Nauka".
- Steingass, F. (1998). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. Beirut: Librairie du Liban Publishers.
- Şcerbinin, V. G. (1994). *Yeni Rusça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yay.
- Şenel Temizsoylu, Y. (2002). *Kutadgu Bilig'de İsim Yapımı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Talân, J. (1987). *Mukaddimetü'l-Gaznevî fi'l-İbâdât, Ziyâü'l-Mānevî*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tasnâdı, E. (2004). Macar Dilindeki Eski Türk Alıntı Kelimelerine Göre Eski Türk Yapı Ekleri II (İsimden İsim Yapımı). *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-26 Eylül 2004) C. II*, Ankara, TDK Yay. s. 2793-2806.
- Taş, İ. (2008). Ana Altayca Gövdesonu Ünlülerinin Kutadgu Bilig'deki İzleri. *Turkish Studies International Periodical Fort the Languages, Literature and History of Turkish or Turkc Volume 3/1 Winter*. s. 355-366.
- Taş, İ. (2009). *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*. Ankara: TDK Yay.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: TDK Yay.
- Tavkul, U. (2003). Codex Cumanicus ve Karaçay-Malkar Türkçesi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi (15)*. Bahar, s. 45-81.
- Taymas, A. B. (1955). Seyf-i Sarayinin Gülistan Tercümesini Gözden Geçiriş. *TDAY-Belleten*, Ankara: s. 73-98.
- Tekin, Ş. (1992). Eski Türkçe. *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. s. 69-119.

- Tekin, Ş. (2001) *İştikakçının Köşesi Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Simurg Yay.
- Tekin, T. (1959). A. N. Kononov, *Grammatika sovremennogo turetskogo literaturnogo yazıka*. Moskva-Leningrad, 1956. 569s. (Akademiya Nauk SSSR. İnstitut vostokovedeniya)”. *TDAY- Belleten* 1959, Ankara: s. 331-378.
- Tekin, T. (1967). Determination of Middle-Turkic Long Vowels Through ‘arūḍ. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica XX/2*, s. 151-170.
- Tekin, T. (1969). Zetacism and Sigmatisation in Proto-Turkic. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica XXII/1*, s. 51-80.
- Tekin, T. (1975). *Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay.
- Tekin, T. (1977). Ön Türkçede Ünsüz Yitimi. *TDAY- Belleten*, Ankara: s. 35-51.
- Tekin, T. (1977). Sravnitel’nyy slovar’ tunguso-mançjurskikh yazıkov: Materialı k etimologičeskomu slovarju (“Tunguz-Mançu Dillerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü: Etimolojik Sözlük için Malzemeler”), Tom I: A-N, Akademiya Nauk SSSR, Institut Yazıkoznaniya, Leningrad 1975. *TDAY- Belleten*, Ankara: s. 441-448.
- Tekin, T. (1980). Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine. *Genel Dilbilim Dergisi* 7-8/2, s. 10-17.
- Tekin, T. (1986). *Türkçe /ş/, Çuvaşça /š/ ve Moğolca /ç/*. *TDAY- Belleten*, Ankara: s. 71-75.
- Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*, Ankara: TDK Yay.
- Tekin, T. (1989). Old Turkic TWYZW = tözü”, *Central Asiatic Journal XXXIII/1-2*. s. 118-125.
- Tekin, T. (1990). On The Etymology of Uighur adgan-/adkan-/aktan-. *Central Asiatic Journal XXXIV*, s. 300-308.
- Tekin, T. (1991). New Examples of Zetacism. *Türk Dilleri Araştırmaları*. s. 145-150.
- Tekin, T. (1993a). Old Turkic Word Formation Üzerine Notlar. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*. s. 201-208.
- Tekin, T. (1993b). Hunların Dili. Ankara: Doruk Yay.
- Tekin, T. (1994a). Türk Dillerinde Ökseste y- Türemesi. *Türk Dilleri Araştırmaları* 4. s. 51-66.
- Tekin, T. (1994b). Notes on Old Turkic Word Formation. *Central Asiatic Journal XXXVIII/2*. s. 244-281.
- Tekin, T. (1995a). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara: Simurg Yay.
- Tekin, T. (1995b). Al-Rabghūzī, The Stories of the Prophets: Qışaş al-Anbiyā, An Eastern Turkish Version, Leiden 1995. *Türk Dilleri Araştırmaları* 5, s. 259-264.

- Tekin, T. (1997a). *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı*. Ankara: Simurg Yay.
- Tekin, T. (1997b). *Türkoloji Eleştirileri*, Dil ve Edebiyat Dizisi:4, Ankara: Simurg Yay.
- Tekin, T. (2000). *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul: Sanat Kitabevi.
- Tekin, T. (2000b). Ana Türkçe’de z’leşme ve ş’leşme. *XIII. Dilbilim Kurultay Bildirileri 13-15 Mayıs 1999*, Boğaziçi Üniversitesi Yay. s. 1-12.
- Tekin, T. (2003a). Altaic Etymologies Based On “Sporadic Alternations”. (haz. E. Yılmaz, & N. Demir), *Talat Tekin Makaleler I* (s. 205-213). Ankara: Grafiker Yay.
- Tekin, T. (2003b). On the Alternation *l-s* in Turkic and Mongolian. *Makaleler I. Altayistik* (haz. E. Yılmaz ; N. Demir) Ankara: Grafiker Yay. s. 39-43.
- Tekin, T. (2003c). Further Evidence for ‘Zetacism’ and ‘Sigmatism. *Makaleler I. Altayistik* (haz. E. Yılmaz ; N. Demir) Ankara: Grafiker Yay. s. 45-54.
- Tekin, T. (2003d). On the Origin of Primary Long Vowels in Turkic. *Makaleler I. Altayistik* (haz. E. Yılmaz ; N. Demir) Ankara: Grafiker Yay. s. 57-64.
- Tekin, T. (2003e). Once more Zetacism and Sigmatism. *Makaleler I. Altayistik* (haz. E. Yılmaz ; N. Demir) Ankara: Grafiker Yay. s. 111-130.
- Tekin, T. (2003f). Üze Zarfı Hakkında. *Makaleler I. Altayistik Makaleler I. Altayistik* (haz. E. Yılmaz ; N. Demir) Ankara: Grafiker Yay. s. 197-204. (Ankara: TDK Yay. 2013. s. 167-173.
- Tekin, T. (2003g). On the Origin of the Turkic Genitive Suffix. *Makaleler I. Altayistik Makaleler I. Altayistik* (haz. E. Yılmaz ; N. Demir) Ankara: Grafiker Yay. s. 347-352.
- Tekin, T. (2003h). Altaic Etymologies: I. *Makaleler I. Altayistik Makaleler I. Altayistik* (haz. E. Yılmaz ; N. Demir) Ankara: Grafiker Yay. s. 356-375.
- Tekin, T. (2004). *Irk Bitig – Eski Uygurca Fal Kitabı*, (haz. N. Demir ; E. Yılmaz). Ankara: Öncü Kitap. (Ankara: TDK Yay. 2013)
- Tekin, T. (2005a). *Makaleler 3 Çağdaş Türk Dilleri* (haz. E. Yılmaz ; N. Demir), Ankara: Grafiker Yay.
- Tekin, T. (2005b). On The Etymology of Turkish *değil*. *Makaleler 3. Çağdaş Türk Dilleri*. (haz. E. Yılmaz ; N. Demir) . Ankara: Grafiker Yay. s.537-546.
- Tekin, T. (2013a). *Makaleler 1 Altayistik*, (haz. E. Yılmaz ; N. Demir), Ankara: TDK Yay.
- Tekin, T. (2013b). *Makaleler 2 Tarihî Türk Yazı Dilleri* (haz. E. Yılmaz ; N. Demir), Ankara: TDK Yay.
- Tenişev, E. R. (1988). *Sravnitel'no-istoričeskaya Grammatika Tyurskih Yazıkov (Morfologiya)*. Moskva: Nauka.

- Teres, E. (2008). *Ertüt Belek* Sözcükleri Üzerine. *Turkish studies International Periodical for The Languages, Literature and History of or Turkic Volume 3/1 Winter* s. 367-70.
- Teres, E. (2009). *Çağataycada Söz Yapımı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tezcan, S. (1977). Eski Türkçe *buyla* ve *baya* Sanları Üzerine. *TDAY-Belleten*, s. 53-69.
- Tezcan, S. (1981). Kutadgu Bilig Dizini Üzerine. *TTK Belleten*, Cilt XLV/2, Nisan 1981, Sayı 178, s. 23-78.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Cilt: 1 A/E*. İstanbul: Simurg Yay.
- Tietze, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı İkinci Cilt F-J*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Togan, A. Z. V. (1982). *Oğuz Destanı, "Reşideddin Oğuznamesi" Tercüme ve Tahlili*, İstanbul.
- Toparlı, R. (1987). *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebû'l-Leysi's-Semerkandî. (Transkripsiyonlu Metin-İndeks-Örijinal Metin)*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yay.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn*. Ankara: TDK Yay.
- Toparlı, R. (1993). *Kitâb fî 'l-Fıkh- Şekil Bilgisi Özellikleri- Örnek Metin*, Erzurum.
- Toparlı, R. (1994). *Kıpçak Türkçesi Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Toparlı, R. (1998). *Harezmi Türkçesi*. Tokat.
- Toparlı, R. ; Çöğenli, M. S. ; Yanık, N. H. (1999). *El-kavânînü'l-küllîyye lizabti'l- lügati't-Türkiyye*. Ankara: TDK Yay.
- Toparlı, R. ; Çöğenli, M. S. ; Yanık, N. H. (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*. Ankara: TDK Yay.
- Toparlı, R. ; Vural, H. (2000). *Kıpçak Türkçesi*, Sivas.
- Toparlı, R. (2003). *Ed-dürretü'l-mudiyye fî'l-lügati't-Türkiyye*. Ankara: TDK Yay.
- Toparlı, R. ; Vural H. ; Karaatlı, R. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- Toparlı, R. ; Argunşah, M. (2008). *Mu'înü'l-Mürîd*. Ankara: TDK Yay.
- Toprak, F. (2003). Divânü Lügati't-Türk'te 'Kıpçakça Kaydıyla Verilen Kelimelerin Tarihi Kıpçak Söz Varlığı İçindeki Yeri. *Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Cumhuriyetin 80. Yılına Kutlama Etkinlikleri, Ankara.
- Toprak, F. (2005). *Harezmi Türkçesinde Fiil*, Ankara.

- Tryjarski, E. (1968-72). *Dictionnaire Arméno-Kiptchak*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Tryjarski, E. (1987). Religious Terminology in Armeno-Kıpçak. *Rocznik Orientalistyczny*, Warsaw.
- Tryjarski, E. (2000). Arabic and Persian Loan Words in Armeno-Kipchak. *Hasan Eren Armağanı*, 301-326.
- Turan, O. (1975). Kıpçak. *Türk Ansiklopedisi*, C. XXII, MEB, Ankara.
- Turan, S. (2006). *Kıpçak Türkçesinde Kelime Yapımı ve Çekimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Türk, V. (1995). Eski Türkçede –gu/-gü Eki ve İşlevleri. *Tuncer Gülensoy Armağanı*. Kayseri: Kayseri, s. 351-359.
- Türk, V. (2006). Türkçede ö-, ög-, ögür-, öğren-, öğret- Kelimeleri. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 4. s. 5-15.
- Türk Dil Kurumu. (1975). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII*. Ankara: TDK Yay.
- Türk Dil Kurumu. (1978). *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü X*. Ankara: TDK Yay.
- Türk Dil Kurumu. (1963-1977). *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, I-VIII. Ankara: TDK Yay.
- Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yay.
- Uğurlu, M. (1984). *Munyetü'l-Guzat (Metin-İndeks)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uğurlu, M. (1999). *Memlûk Türkçesinde Zarf-Fiilli Parçaların Dizimi*, Ankara: TDK Yay.
- Uzluk, F. N. (1954). *Gülistan Tercümesi*, Ankara: TDK Yay.
- Ünal, O. (2010). *Kodeks Kumanikus 1A-55A (Giriş-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi-Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yay.
- Üstüner, A. (2000). Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiiller, Ankara: TDK Yay.
- Üstüner, A. (2003). *Türkçede Pekiştirme*, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yay.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yay.

- Vambery, A. (1862). *Abuska. Csagatajtörök Szógyűjtemény*. Pest.
- Vásáry, I. (1969). Armeno-Kipchak Parts from the Kamenets Chronicle. *Acta Orientalia Hungaricae*, T. 22, fasc. 2, 139-189.
- Vásáry, I. (2005). Oriental languages of the Codex Cumanicus: Persian and Cuman as linguae francae in the Black Sea region (13th-14th centuries). (ed. F. Schmieder, & P. Schreiner), *Il Codice Cumanico e il suo mondo* (pp. 105-124). Rome: Edizioni di Storia e Letteratura.
- Vasiliev, Y. (1995). *Türkçe-Sahaca (Yakutça) Sözlük*, Ankara: TDK Yay.
- Vural, H. ; Böler T. (2012). *Ses ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yay.
- Wendt, H. F. (1983). Türk Dilleri. İstanbul: *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 26, s. 180-187.
- Wehr, H. (1976). *A Dictionary of Modern Written Arabic*, (ed. J. Milton Cowan). New York: Spoken Language Services, Inc.
- Yalçın, S. K. (2013). *Çağdaş Türk Lehçelerinde Ünlüler*, Ankara: TDK Yay.
- Yıldırım, T. (1998). *Kutadgu Bilig'de İsim Çekim ve Yapım Ekleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, H. (2007). *Orhon Türkçesi ile Yakutçanın Sözcük Varlığı ve Sözyapımı Bakımından Karşılaştırılması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, M. (2010). Seyf-i Sarayının Gülistan Tercümesinde Aynı İsim Unsurlarının Kıl- ve Et- Yardımcı Fiilleriyle Kullanımından Oluşan Eş Değer Birleşik Fiiller ve Oğuzca Etkisi. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/1 Winter*. s. 687-706.
- Yudahin, K. K. (1994). *Kırgız Sözlüğü*, (çev. A. Taymas). Ankara: TDK Yay.
- Yüce, N. (1993). *Mukaddimetü'l- Edep*, Ankara: TDK Yay.
- Yüksekkaya Sağol, G. ; Argunşah, M. ; Tabaklar, Ö. (2010). *Tarihi Türk Lehçeleri; Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yay.
- Zajaczkowski, A. (1938). *Manuel arabe de la langue des turcs et des Kiptchaks (époque de l'État Mamelouk)*. Warszawa.
- Zajaczkowski, A. (1954). *Vocabulaire Arabe-Kiptchak de l'époque de l'État Mamelouk Bulgat Al-Mushtaq Fi Lugat-at-Turk Wa-l-Qıfcaq II-ème Partie - Le verbe*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zajaczkowski, A. (1961). *Najtarsza Wersja Turecka Husräv u Şirin Qutba, Czesc III - Słownik*. Warszawa: Polska Akademia Nauk.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : ŞENYÜZ, Fatma
 Uyuğu : Türkiye Cumhuriyeti
 Doğum tarihi ve yeri : 05.10.1982
 Medeni hali : Evli
 Telefon : +905326704156
 Faks : -
 e-mail : fatmasenyuz@hotmail.com
 fatma.senyuz@dpu.edu.tr

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Dumlupınar Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeni Türk Dili	2007
Lisans	Dumlupınar Üniversitesi / Türk Dili Ve Edebiyatı	2004
Lise	Kütahya Anadolu Öğretmen Lisesi	2000

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2004 -	Dumlupınar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü	Araştırma görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce (İyi)

Yayınlar

Şenyüz, F. (2009). Nehcü'l – Feradis'teki Terzilik Terimleri ve Bu terimlerin Türkiye Türkçesindeki Kullanımları. *The Journal of Academic Social Science Studies*. Volume 2 / 1, Summer 2009, s. 69-88,.

Hobiler

Kitap okumak, seyahat etmek, müzik dinlemek.

GAZİ GELECEKTİR..

